

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

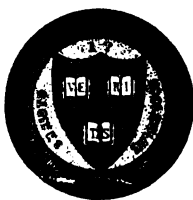
About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Pneth 329.1

Harvard College Library

BOUGHT WITH INCOME

FROM THE BEQUEST OF

HENRY LILLIE PIERCE

OF BOSTON

UNDER A VOTE OF THE PRESIDENT AND FELLOWS
OCTOBER 24, 1898

Compleet

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

UITGEGEVEN DOOR HET KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

VIERDE VOLGREEKS.

VIERDE DEEL. — 1^e STUK.

'S GRAVENHAGE,
M A R T I N U S N I J H O F F.
1880.

—
GEDRUKT BIJ H. L. SMITS.

INHOUD.

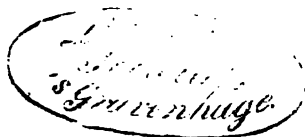

	Bladzijde.
NAAMLIJST DER LEDEN	V—XI
204 ^{de} BESTUURSVERGADERING, 15 NOVEMBER 1879	XIII—XVII
205 ^{de} BESTUURSVERGADERING, 20 DECEMBER 1879	XVII—XXIII
VERSLAG VAN DEN STAAT DER BIBLIOTHEKEN VAN HET KONINK- LIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË EN HET INDISCH GENOOTSCHAP OVER HET JAAR 1879	XXV—XCVI
TRANSCRIPTIE VAN HET DAGBOEK DER VORSTEN VAN GOWA EN TELLO, MET VERTALING EN AANTEEKENINGEN, DOOR A. LIGTVOET	1—259

De Bibliotheken van het Instituut en het Indisch Genootschap (Heerengracht, no. 21) zijn voor de Leden toegankelijk dagelijks, met uitzondering van Zon- en feestdagen, van 12 tot 4 ure 's namiddags.

Heeren Leden worden dringend verzocht, bij verandering van woonplaats of bij niet geregelde ontvangst der Bijdragen en Werken, daarvan kennis te geven aan den Secretaris. De leden, die naar Nederlandsch Oost-Indië vertrekken, worden eveneens dringend uitgenoodigd vóór hun vertrek derwaarts tijdig daarvan aan den Secretaris bericht te doen toekomen.

BIJDAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

11
4

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË

UITGEGEVEN

DOOR

HET KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

VIERDE VOLGREEKS.

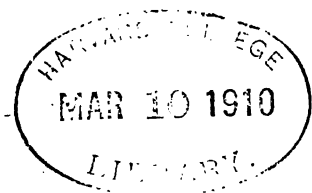
VIERDE DEEL.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF
1880.

—
GEDRUKT BIJ H. L. SMITS.

Pneth 329.1

Since find

NAAMLIJST DER LEDEN

VAN HET
INSTITUUT.

Het getal contribuerende leden bedraagt 325, waarvan in Nederland 8 Donateurs, 3 contribuerende instellingen, en 205 gewone Leden, en in de overzeesche bezittingen en koloniën 109 gewone Leden. Met 61 wetenschappelijke instellingen en vereenigingen staat het Instituut in betrekking en telt 3 corresponderende en 23 buitenlandsche leden.

BESCHERMHEER:

Z. M. DE KONING.

BESTUUR.

	Jaar van aftreding.
Jhr. Mr. W. VAN RAPPARD, <i>Voorzitter</i>	1882.
Mr. W. BARON VAN GOLTSTEIN, <i>Onder-Voorzitter</i>	1883.
J. H. P. E. KNIPHORST, <i>Penningmeester</i>	1884.
Dr. TH. CH. L. WIJNMALEN, <i>Secretaris</i>	1881.
Jhr. Mr. J. K. W. QUARLES VAN UFFORD	1884.
Prof. Dr. A. W. T. JUYNBOLL	1884.
CORN. DE GROOT	1881.
Prof. Dr. H. KERN	1881.
Prof. J. J. WEINSMA	1882.
P. J. B. C. ROBIDÉ VAN DER AA	1882.
A. D. VAN DER GON NETSCHER	1883.
N. D. LAMMERS VAN TOORENBURG	1883.

**WETENSCHAPPELIJKE INSTELINGEN EN VEREENIGINGEN, WAARMEDE
HET GENOOTSCHAP IN BETREKKING STAAT.**

Koninklijke Akademie van wetenschappen te Amsterdam. Vereeniging van statistiek te Amsterdam. Indisch Genootschap te 's Gravenhage. Maatschappij ter bevordering van nijverheid te Haarlem. Koninklijk Instituut van ingenieurs te 's Gravenhage. Maatschappij der Nederlandsche letterkunde te Leiden. Historisch genootschap te Utrecht. Aardrijkskundig genootschap te Amsterdam. De Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage. De Utrechtsche Zendingvereeniging, Utrecht. De Nederlandsche Zendingvereeniging, Rotterdam (Director R. Coolsma). De Redactie van het tijdschrift <i>de Rhijnische Zending</i>, Amsterdam (de heer J. P. G. Westhoff.) Statistisch en historisch bureau te Batavia. Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te Batavia. Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Ned. Indië, Batavia. Maatschappij van nijverheid in Nederl. Indië, Batavia. Vereeniging voor geneeskundige wetenschappen in Nederl. Indië, Batavia. Koninklijk Instituut van Ingenieurs, afd. Ned. Indië, Batavia. Redactie van het Indisch Militair Tijdschrift, te Batavia. De Onderwijzers-vereeniging te Samarang. Royal Asiatic Society, London. Royal geographical Society, London. De Redactie van de Proceedings of the Royal Geographical Society and Montly Record of Geography; de heer Clements R. Markham, Londen. India Office, Londen. École spéciale des langues Orientales vivantes. Parijs. Société de géographie. Parijs. Commission des monuments et documents historiques et des bâtimens civils. Bordeaux. Muséum d'histoire naturelle. Parijs. Société d'ethnographie. Parijs.	Société académique Indo-Chinoise. Parijs. Société des études coloniales et maritimes. Parijs. Société de géographie commerciale de Bordeaux. Gesellschaft für allgemeine Erdkunde. Berlin. Verein für Erdkunde. Halle an der Saale. Königl. Akademie der Wissenschaften. Berlin. Deutsche Morgenländische Gesellsch. Leipzig. Academie der Wissenschaften. Munchen. Kaiserl. Akademie der Wissenschaften. Weenen. Anthropologische Gesellschaft. Weenen. De Redactie van de Oesterr. Monatschrift für den Orient, te Weenen. Red. A. Baron von Scala. Societatea geographica Romana. Bucharest. L'Université roy. de Norvége. Christiania. Academie roy. dei Lincei. Rome. Reale Istituto Lombardo di Scienze e Lettere. Milaan. Tijdschrift Cosmos. Redacteur de heer Guido Cora. Turijn. Museo civico di storia naturali di Genova. Société de géographie. Madrid. Le real Academia de Ciencias. Lissabon. Académie royale des Sciences, des Lettres et des Beaux arts. Brussel. Société Belge de géographie. Brussel. Société de géographie d'Anvers. Antwerpen. Académie impériale des Sciences. St. Petersburg. La Société impériale géographique de Russie. St. Petersburg. American geographical Society. New-York. Smithsonian Institution. Washington. The American Academy of Arts and Sciences. Boston. Sociedad Mexicana de geografía y estadística. Mexico. Ceylon branch of the Royal Asiatic Society. Ceylon. Asiatic Society of Bengal. Calcutta. North China branch of the Royal Asiatic Society. Shanghai. Straits Branch of the Royal Asiatic Society. Singapore. Public library. Melbourne. Royal Society of Victoria. Melbourne.

BUITENLANDSCHE LEDEN.

ED. DULAUJER, Parijs.	Sir WALTER ELLIOT, Wolfeloe (Schotland).
ABBÉ P. FAVRE, Parijs.	Prof. EMILIO TEZA, Pisa.
Dr. REINHOLD ROST (Indian Office Library), Londen.	GUIDO CORA, Turijn.
Dr. H. G. DALTON, Demerary.	Sir HENRY SUMMER MAINE, Londen.
W. W. HUNTER, Calcutta.	Colonel H. YULE, Londen.
Prof. ANGELO DE GUBERNATIS, Florence.	Dr. FRIEDRICH MÜLLER, Weenen.
T. J. HOVELL THURLOW, Londen.	Prof. GEORG GERLAND, Strassburg i/E.
Dr. J. MUIR, Edinburgh.	Graaf G. H. J. MEINERS D'ESTREY, Parijs, 6 Quai du Marché Neuf.
Prof. Dr. ALBRECHT WEBER, Berlijn.	Mrs. DE CROIZIER, Parijs, 9, Rue du quatre Septembre.
W. GRIGORIEF, St. Petersburg.	Radja SOURINDRO MOHUN TAGORE, Mus. Doc., Calcutta.
ALFRED VON KREMER, Weenen.	
Prof. H. L. FLEISCHER, Leipzig.	
VIVIEN DE ST. MARTIN, Parijs.	

N E D E R L A N D

DONATEURS.

Z. K. H. Prins ALEXANDER der Nederlanden.	Mr. W. Baron VAN GOLTSTEIN, 's Gravenhage.
Z. K. H. Prins FREDERIK der Nederlanden.	I. D. FRANSSEN VAN DE PUTTE, 's Gravenhage.
De Nederlandsche Handelmaatschappij.	Mr. A. J. DUJMAER VAN TWIST, Deventer.
Mr. H. J. VAN BUREN, Rotterdam.	Dr. A. VROLIK, 's Gravenhage.

CONTRIBUERENDE INSTELLINGEN.

- De Bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam.
 Het Nederlandsche Bijbelgenootschap, te Amsterdam.
 Het Nederlandsche Zendingenootschap, te Rotterdam.

GEWONE LEDEN.

P. J. B. C. ROBIDÉ VAN DER AA, 's Gravenhage.	G. BIRNIE, Velp.
J. ARNTZ, Culemborg.	A. H. BISSCHOP GREVELINK, 's Gravenhage.
Mr. J. Baron D'AULNIS DE BOUROUILL, Utrecht.	J. J. BLANKENHAGEN, 's Gravenhage.
Mr. P. J. BACHIENE, 's Gravenhage.	F. G. VAN BLOEMEN WAANDERS, 's Hage.
Mr. J. E. BANCK, 's Gravenhage.	J. BOISSEVAIN, Amsterdam.
Jhr. Mr. A. J. A. BAUD, 's Gravenhage.	F. BOOGAARDT, 's Gravenhage.
Dr. A. BAUDUIN, 's Gravenhage.	H. J. BOOL, Amsterdam.
Mr. W. H. DE BEAUFORT, Leusden.	P. G. BOOMS, 's Gravenhage.
Mr. G. BELINFANTE, 's Gravenhage.	J. E. VAN DEN BOR, Apeldoorn.
Mr. W. B. BERGSMAN, Berlicum bij 's Her- togenbosch.	J. F. R. S. VAN DEN BOSSCHE, Rijswijk.
A. A. BIENFAIT, Amsterdam.	C. BOSSCHER, 's Gravenhage.
Mr. A. J. E. A. BIK, 's Gravenhage.	Mr. W. à BRAKEL REIGER, 's Gravenhage.
	Jhr. Mr. W. M. DE BRAUW, 's Hage.
	J. A. VAN DEN BROEK, 's Hage.

- Dr. A. BRUINING, Vledder bij Zutfen.
 P. J. BUYSKES, 's Gravenhage,
 Mr. C. J. E. Graaf VAN BYLANDT, 's Hage.
 W. G. C. BYVANCK, Leiden.
 A. M. CHUMACEIRO AZ., 's Hage.
 G. J. DE CLERCQ, Amsterdam.
 J. L. CLUIJSSENAER, Utrecht.
 Mr. S. L. COHEN, Amsterdam.
 S. GOOLSMA, Rotterdam.
 Mr. P. W. A. COORT VAN DER LINDEN, 's Hage.
 Mr. M. COSTER, 's Gravenhage.
 Mr. J. COUPERUS, 's Gravenhage.
 P. VAN DER CRAB, Loenen a/d Vecht.
 Mr. E. J. J. B. CREMERS, 's Gravenhage.
 Mr. J. J. CREMERS, Groningen.
 G. C. DAUM, 's Gravenhage.
 Mr. W. K. Baron VAN DEDEM, Hoern.
 S. VAN DISSEL, 's Gravenhage.
 G. L. DORREPAAL, Bergen op Zoom.
 H. M. VAN DORP, Haarlem.
 Dr. G. J. DOZY, Leiden.
 Dr. F. A. C. DUMONTIER, 's Gravenhage.
 Mr. W. H. DULLERT, Arnhem.
 R. VAN ECK, Breda.
 C. A. ECKSTEIN, 's Gravenhage.
 C. P. VAN EEGHEN, Amsterdam.
 Kolonel A. W. EGTER VAN WISSEKERKE, 's Hage.
 Mr. E. A. VAN EMDEN, Breda.
 R. EVERWIJN, Nijmegen.
 Jhr. Mr. F. I. J. VAN EYSINGA, Leeuwarden.
 G. FABIUS, 's Gravenhage.
 F. FOCKENS Jr., Delft.
 A. E. FORTANIER, Zaandam.
 P. FRAISSINET, Amsterdam.
 E. FRANCIS, Delft.
 F. G. GEERLING, 's Gravenhage.
 Mr. J. VAN GENNEP, Rotterdam.
 Jhr. Mr. W. T. GEVERS DEYNOOT Jr., 's Hage.
 A. P. GODON, 's Gravenhage.
 J. B. P. F. GONGGRUP, Delft.
 K. W. VAN GORKOM, Baarn.
 Mr. G. J. GRASHUIS, Leiden.
 J. GROLL, Leiden.
 CORNs. DE GROOT, 's Gravenhage.
 J. H. DE GROOT, 's Gravenhage.
 Jhr. C. DE GIJSELAAR, 's Gravenhage.
 Mr. H. F. L. HAMELBERG, Arnhem.
 Mr. G. G. VAN HARENCARSPÉL, 's Hage.
 Jhr. C. HARTSEN, Amsterdam.
 J. J. HASSELMAN, 's Gravenhage.
 A. L. VAN HASSELT, 's Hage.
 Jhr. Mr. D. A. JUNIUS VAN HEMERT, Utrecht.
 Mr. A. HEEMSKERK AZ., Zierikzee.
 Mr. W. A. HENNY, Arnhem.
 Mr. C. VAN HEUKELOM, 's Gravenhage.
 H. VAN HEUCKELUM, 's Gravenhage.
 F. E. HELNEN, Rotterdam.
 H. HIEBINK, Zutfen.
 N. HOFSTEDE, 's Gravenhage.
 Prof. J. J. DE HOLLANDER, Breda.
 G. DU RIJ VAN BEEST HOLLE, 's Gravenhage.
 J. HUDIG DZ., Amsterdam.
 H. C. HUMME, 's Gravenhage.
 Jhr. Mr. J. HUYDECOPER VAN MAARSSEVEEN,
 Maarsseveen.
 H. A. INSINGER, Baarn.
 RADEN MAS ISMANGOEN DANOE WINOTO, Delft.
 Mr. E. H. 's JACOB, 's Gravenhage.
 W. A. JELLINGHAUS, 's Gravenhage.
 A. C. JOOSTEN, Amsterdam.
 Dr. A. W. T. JUYNBOLL, Delft.
 Mr. W. VAN DER KAAIJ, Leiden.
 Dr. C. M. KAN, Amsterdam.
 Dr. H. KERN, Leiden.
 C. E. VAN KESTEREN, 's Gravenhage.
 Mr. L. W. C. KEUCHENIUS, 's Gravenhage.
 W. F. VAN ERP TAALMAN KIP, 's Gravenhage.
 J. H. P. E. KNIPHORST, 's Gravenhage.
 L. C. E. KNIPHORST, 's Gravenhage.
 Jhr. Mr. F. L. W. DE KOCK, 's Gravenhage.
 J. C. DE KOCK VAN LEEUWEN, 's Hage.
 H. T. KRABBE, 's Gravenhage.
 R. C. KROESEN, 's Gravenhage.
 J. KUYPER HZN., 's Gravenhage.
 N. D. LAMMERS VAN TOORENBURG, 's Hage.
 C. H. M. LEROUX, Prinsenhage.
 Mr. H. D. LEVYSSOHN NORMAN, 's Gravenhage.
 K. W. H. LIGTVOET, 's Gravenhage.
 Mr. P. A. VAN DER LITH, Leiden.
 S. LOCKER DE BRUYN, 's Gravenhage.
 Mr. J. DE LOUTER, Utrecht.
 H. L. C. TE MECHELEN, Leiden.

- Mr. W. C. MEES, Amsterdam.
 Mr. F. ALTING MEES, 's Gravenhage.
 J. J. MEINSMAN, Delft.
 J. MILLARD, 's Gravenhage.
 Mr. C. J. F. MIRANDOLLE, Haarlem.
 E. P. D. DE MONCHY, Amsterdam.
 Dr. K. W. M. MONTIJN, Schiedam.
 MORBOTTER, 's Hage.
 Mr. P. MLJER, 's Gravenhage.
 G. MULLER SZN., Rotterdam.
 Mr. S. C. W. J. VAN MUSSCHENBROEK, Leiden.
 A. D. VAN DER GON NETSCHER, 's Hage.
 J. C. NEURDENBURG, Rotterdam.
 G. DE NEVE, Leiden.
 G. K. NIEMANN, Delft.
 M. NIJHOFF, 's Gravenhage.
 A. P. M. VAN OORDT, Leiden.
 Mr. T. T. PAHUD DE MORTANGES, Arnhem.
 Dr. W. PALMER VAN DEN BROEK, Leiden.
 Jhr. Mr. E. VAN PANHUYS, 's Gravenhage.
 Mr. J. G. PATIJN, 's Gravenhage.
 Mr. F. M. C. PELS RIJKEN, Arnhem.
 Mr. N. G. PIERSON, Amsterdam.
 Dr. J. PIJNAPPEL GZN., Leiden.
 Dr. FRANÇOIS P. L. POLLEN, Scheveningen.
 A. S. FRANSEN VAN DE PUTTEN, 's Hage.
 Jhr. Mr. J. K. W. QUARLES VAN UFFORD, 's Gravenhage.
 Jhr. Mr. W. VAN RAPPARD, 's Gravenhage.
 M. A. VAN RHEDE VAN DER KLOOT, 's Hage.
 Jhr. Mr. G. C. J. VAN REENEN, 's Hage.
 O. VAN REES, 's Gravenhage.
 Dr. W. N. DU RIEU, Leiden.
 Jhr. Mr. J. ROËLL, 's Gravenhage.
 G. F. C. ROSE, 's Gravenhage.
 J. W. ROSKES, Rotterdam.
 G. RUEB CZ., Rotterdam.
 Dr. E. VAN RIJCKEVORSEL, Rotterdam.
 W. SCHAGEN VAN LEEUWEN, Delft.
 Mr. J. C. J. VAN DER SCHALK, Noordwijk-Binnen.
 D. SCHELTEMA, Haarlem.
 Dr. G. SCHLEGEL, Leiden.
 Prof. H. SCHLEGEL, Leiden.
 Mr. L. SERRURIER, Leiden.
 A. M. SERVATIUS, Terwolde bij Deventer.
- Mr. C. J. SICKESZ, Laren.
 Jhr. Mr. W. SIX, 's Gravenhage.
 Mr. L. A. J. W. Baron SLOET VAN DE BEELE, Arnhem.
 Dr. H. SMEDING, Haarlem.
 JOH. F. SNELLEMAN, Leiden.
 J. SPANJAARD, Delft.
 Dr. J. S. SPEIJER, Amsterdam.
 Dr. N. P. VAN DER STOK, Utrecht.
 F. V. A. RIDDER DE STUERS, 's Gravenhage.
 P. SWAAN, Rotterdam.
 A. H. SWAVING, 's Hage.
 R. W. TADAMA, Zutten.
 Mr. J. P. R. TAK VAN POORTVLIET, 's Hage.
 Mr. J. J. TEDING VAN BERKHOUT, Amsterdam.
 Jhr. Mr. C. J. DEN TEX, Amsterdam.
 N. TRAKRANEN, Amsterdam.
 M. TH. TROMP, 's Gravenhage.
 Dr. J. J. P. VALETON, Groningen.
 W. F. VERSTEEG, Amsterdam.
 J. J. W. E. VERSTEGE, 's Gravenhage.
 Dr. P. J. VETH, Leiden.
 D. D. VETH, Leiden.
 T. P. VIRULY, Gouda.
 C. A. M. VAN VLIET, 's Gravenhage.
 Dr. J. VAN DER VLIET, Haarlem.
 J. DE VOGEL, 's Gravenhage.
 JOOST VAN VOLLENHOVEN, Rotterdam.
 Mr. J. A. G. Baron DE VOS VAN STEENWIJK, Brummen.
 A. C. VREEDE, Leiden.
 E. DE WAAL, 's Gravenhage.
 Dr. S. J. WARREN, Dordrecht.
 A. E. WASZKLEWICZ, 's Hage.
 A. J. B. WATTENDORFF, 's Gravenhage.
 A. W. P. WEITZEL, 's Gravenhage.
 G. F. WESTERMAN, Amsterdam.
 Jhr. H. O. WICHERS, 's Gravenhage.
 C. F. W. WIGGERS VAN KERCHEM, Leiden.
 G. B. T. WIGGERS VAN KERCHEM, 's Hage.
 W. WIJT, Rotterdam.
 J. WOLBERS, Utrecht.
 D. G. E. WOLTERBEEK MULLER, 's Hage.
 Jhr. Mr. H. C. VAN DER WIJCK, 's Hage.
 Jhr. Mr. H. VAN DER WIJCK, 's Hage.
 Dr. TH. CH. L. WIJNMALEN, 's Gravenhage.

CORRESPONDERENDE LEDEN.

C. H. B. VON ROSENBERG, 's Gravenhage.

P. A. LEUPE, 's Gravenhage.

A. J. C. GEERTS Yokohama.

NEDERLANDSCH OOST-INDIË.

GEWONE LEDEN.

G. C. D'ABO, Batoe Djames (Soerakarta.)	W. HOEZOO, Samarang.
J. W. H. ADER, Batavia.	K. F. HOLLE, Garoel.
Jhr. D. F. VAN ALPHEN, Besoeki.	Jhr. H. W. F. HORA SICCAMA, Tegal.
Mr. L. W. C. VAN DEN BERG, <i>Commissaris</i> , Batavia.	Mr. D. W. HORST, Sekampong.
Mr. N. P. VAN DEN BERG, Batavia.	P. JANSZ, Japara.
Dr. P. A. BERGSMA, Batavia.	C. A. L. J. JEEKEL, Soerakarta.
J. C. BERNELOT MOENS, Randong.	C. KATER, Pontianak.
A. H. G. BLOKZEYL, Batavia.	Mr. T. H. DER KINDEREN, Batavia.
E. BOSCH, Batavia.	KNEBEL, Grati (Paseroean).
W. F. VAN CHARANTE, Depok.	Jhr. W. H. W. DE KOCK, Borneo's West- kust.
Mr. J. A. VAN DER CHIJS, Batavia.	G. P. J. VAN KOETSVELD, Makassar.
Mr. J. W. F. COHEN STUART, Samarang.	J. CH. KRUIFF, Grissece.
A. J. W. VAN DELDEN, Batavia.	J. C. KUMMER, Magelang.
J. C. H. M. DENIE, Batavia.	Mr. J. W. VAN LANSBERGE, Batavia.
S. VAN DEVENTER, Batavia.	Mr. H. O. VAN DER LINDEN, Japan.
J. A. DEZENTJE, Ampel (Soerakarta.)	G. R. LUCARDIE, Kendal.
P. VAN DIJK, Batavia.	Dr. B. F. MATTHES, Makassar.
Mr. W. J. ESSERS, Batavia.	J. W. F. J. MEINSMA, Batavia.
J. BAART DE LA FAILLE, Soekapoera.	L. J. J. MICHELSEN, Batavia.
D. GERT VAN WIJK, <i>Commissaris</i> , Batavia.	J. W. MIDDELBURG, Samarang.
Dr. J. H. F. SOLLEWYN GELPKE, Ngrowo.	J. J. NAEFF, Batavia.
G. P. H. H. GONGGRIJP, Batavia.	E. NETSCHER, Batavia.
N. GRAAFLAND, Tanawangko (Minahassa).	C. VAN DER GON NETSCHER, Bandjar Negara.
W. P. GROENEVELDT, Batavia.	B. J. OOSTING, Bandung.
J. J. M. DE GROOT, Cheribon.	J. H. PANNEKOEK, Batavia.
Dr. C. GUTTELING, Batavia.	D. L. F. DE PAULY, Batavia.
F. A. ENKLAAR VAN GUERICKE, Samarang.	Mr. M. C. PIEPERS, Kediri.
L. K. HARMSSEN, Fort de Kock.	C. POENSEN, Kediri.
G. J. HARREBOMËE, Palembang.	H. J. PRINS, Pekalongan.
S. E. HARTHOORN, Batavia.	H. E. PRINS, Fort de Kock.
Mr. G. TH. H. HENNY, Batavia.	Z. H. PANGERAN ADIPATI ARIO MANGKOE NEGORO, Soerakarta.
Mr. J. E. HENNY, Batavia.	RADEN ADIPATI SOSRO NEGORO, Soerakarta.
J. HEYTINK, Magelang.	RADEN ADIPATI DANOE REDJO, Djokdjokarta.
Dr. P. HEYTINK, Poerworedjo.	RADEN MAS ADIPATI ARIO TJONDRONEGORO, Koedoes.
B. HOETINK, Makassar.	
G. W. W. C. Baron VAN HOËVELL, Sipirok.	

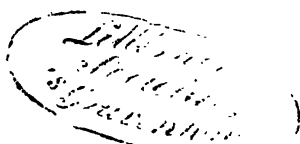
RADEN ADIPATI ARIA SOERIA DI REDJA, Cheribon.	A. SOL, Atjeh.
RADEN ADIPATI ARJO TJOKRO NEGORO, Sidoardjo.	A. J. SPAAN, Karang Pandan.
RADEN MAS PANIJI ADININGRAT, Peka-longan.	J. P. SPRENGER VAN EIJK, Buitenzorg.
RADEN ADIPATI ARIO KOESOEMA DININGRAT, Regent van Tjamies.	H. T. VAN STEEDEN, Batavia.
RADEN HADJI MOHAMMED MOESA, Garoet.	W. E. STOLLÉ, Fort de Kock.
J. G. F. RIEDEL, Timor Koepang.	Mr. W. STORTENBEKER JR., Batavia.
Dr. H. M. D. VAN RIEMSDIJK, Fort de Kock.	H. N. STUART, Muntok.
Dr. L. W. G. DE ROO, Batavia.	J. E. TEYSMANN, Buitenzorg.
J. M. ROSKOPF, Batavia.	P. F. LAGING TOBIAS, Ternate.
R. SCHAGEN VAN SOELEN, Batavia.	Mr. W. C. VEENSTRA, Batavia.
W. H. SENN VAN BASEL, Batavia.	R. D. M. VERBEEK, Padang.
R. F. DE SEVFF, Samarang.	I. M. VAN VLEUTEN, Soerakarta.
L. W. TH. SCHMIDT, Makassar.	A. DE VULDER VAN NOORDEN, Sidajoe.
K. L. VAN SCHOUWENBURG, Batavia.	J. H. G. VOSMAER, Bangka.
B. SMISSAERT, Sidajoe.	L. WESSELS, Batavia.
	G. A. WILKEN, Sipirok.
	J. A. B. WISELIUS, Batavia.
	H. M. WITBOLS FEUGEN, Karimon (Riouw)

NEDERLANDSCH WEST-INDIË.

GEWONE LEDEN.

M. A. J. VAN EMDEN, Paramaribo.	A. J. Baron SCHIMMELPENNINCK VAN DER OIJE,
Dr. J. J. JUDA, Paramaribo.	<i>Commissaris</i> , Paramaribo.
Mr. A. LOOIJEN, Paramaribo.	Dr. T. DE VEER, Curaçao.
H. MULLER, Paramaribo.	

204DE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 15 NOVEMBER 1879.

Tegenwoordig de heeren van Rappard (Voorzitter), Wijnmalen (Secretaris), Humme (Peningmeester), Corns. de Groot, Robidé van der Aa, van der Gon Netscher, Kern en Meinsma. Afwezig de heeren Mirandolle, van Goltstein, Niemann en Lammers van Toorenburg; de drie laatstgenoemden met kennisgeving.

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Naar aanleiding van het in de vorige Vergadering vermelde omtrent de incassering der contributiën van West-Indische Leden ad *f* 60 bij de Directie der Surinaamsche Bank te Amsterdam, deelt de Penningmeester mede, dat gemeld bedrag door haar niet is voldaan geworden. Na eenige gedachtenwisseling wordt besloten den Secretaris te machtigen aan evengenoemde Directie afschrift te zenden van den brief van den heer A. J. Baron Schimmelpenninck van der Oye, te Paramaribo, waaruit haar blijken kan, dat het Bestuur van het Instituut van dien West-Indischen Hoofdambtenaar machtiging heeft erlangd om over een bedrag van *f* 60 bij hem te disponeeren, met of zonder advies, per wissel, betaalbaar op zicht door middel der Surinaamsche Bank te Amsterdam.

Door den Secretaris-Bibliothecaris wordt verslag gedaan van de verschillende aanwinsten, waarmee de bibliotheek wederom vermeerderd werd. In verband hiermeê wordt door hem ter tafel gebracht:

1°. een schrijven van de Directie der Nederlandsch-Indische Handelsbank, te Amsterdam, van 31 Oct. jl., ten geleide van een

exemplaar der Statuten dier Bank en der Verslagen over het boekjaar 1866—'78.

2°. een schrijven van de Directie der Stoomvaart-Maatschappij Nederland, te Amsterdam, van November jl., Lett. A., n°. 1245, waarbij voor de boekerij wordt aangeboden een exemplaar van al hare jaarverslagen, alsmede een souvenir, zooals er den 26^{en} April jl. bij de inwijding der afvaartplaats te Amsterdam eenige afdrukken aan de genoodigden werden uitgereikt, terwijl de Directie voorts toezegt het Instituut voortaan geregeld in het bezit te zullen stellen van de jaarverslagen en van alles wat daarmede in betrekking staat.

3°. een schrijven van de Directie der Nederlandsche Handelsmaatschappij, te Amsterdam, dd. 4 Nov. jl., Secretarie, n°. 627, ten geleide: *a.* van de verslagen aan de aandeelhouders over de jaren 1875—'78, met toezegging de vervolgen daarvan jaarlijks te zullen toezenden; *b.* van een exemplaar der aan HH. Commissarissen uitgebrachte verslagen over 1827—'34 met de Fransche vertaling van de verslagen over 1827—'30, toenmaals meer speciaal voor de Belgische Commissarissen bestemd; en, eindelijk, *c.* van eene in September 1871 uitgegeven brochure aan de stemgerechtigde Deelhebbers bij het toen naderend einde van het tweede tijdperk der Maatschappij en tevens een gebonden exemplaar der Statuten en Reglementen.

Voor de in de missives sub 1—3 vermelde geschenken is bereids de dank van het Instituut overgebracht.

Waardeert de Vergadering de welwillendheid, waarmede de verschillende instellingen de bibliotheek van het Instituut met hare gedrukten wel hebben willen verrijken: de aandacht van den Secretaris-Bibliothecaris wordt gevestigd op het gemis van hetgeen nog door zoovele andere genootschappen of vereenigingen, die met Oost- of West-Indië in betrekking staan, achtereenvolgens is en wordt in het licht gegeven. Onder meer wijst men op de Billiton-Maatschappij en de Nederlandsch-Indische Stoomvaart-Maatschappij. De Secretaris verklaart zich bereid hieromtrent met de Besturen dier instellingen in overleg te treden.

Door de Redactie van den Staatsalmanak zijn, evenals zulks telken jare geschiedt, opgaven gevraagd omtrent het doel en de werkzaamheden, het getal leden en de samenstelling van het Bestuur van het Instituut. Bereids is daaraan door den Secretaris voldaan. Voor kennisgeving aangenomen.

De Secretaris herinnert aan het besluit der vorige Vergadering, waarbij aan het Aardrijkskundig Genootschap. op grond der wederzijdsche ruiling van uitgaven, een exemplaar van het photographie-album der Sumatra-expeditie zou worden aangevraagd. Hem is officieus medegedeeld dat dit verzoek op de eerstvolgende Bestuursvergadering van het Aardrijkskundig Genootschap zal worden ter sprake gebracht. Uit eene hem door den hoogleeraar P. J. Veth verstrekte inlichting acht hij het echter hoogst twijfelachtig of het Genootschap wel bij machte zal zijn het bedoelde Album ten geschenke te geven. Na eenige gedachtenwisseling wordt besloten het officieel antwoord af te wachten, alvorens te beslissen, of er vanwege het Instituut op meergemeld Album zal worden ingeteekend.

Ter tafel wordt gebracht het verzoek van de Société des études Japonaises, Chinoises, Tartares et Indo-Chinoises, te Parijs, om ruiling van wederzijdsche uitgaven. Daar de Vergadering in 't onzekere verkeert, welke werken door deze in 1873 te Parijs opgerichte Vereeniging bereids zijn in het licht gegeven en verder zullen worden uitgegeven, wordt, overeenkomstig het voorstel van den Voorzitter, besloten, den Secretaris op te dragen hieromtrent bij het Bestuur der Vereeniging zelve inlichtingen in te winnen.

De Secretaris deelt mede, dat, nadat er reeds onderscheidene boeken voor de boekerij waren aangekocht, voor den aankoop van eenige handschriften, welke onlangs heeft plaats gehad en waartoe weldra weder eene gunstige gelegenheid zal worden aangeboden, de op de begrooting voor het loopend dienstjaar ten dienste der boekerij uitgetrokken som niet meer voldoende is, terwijl daarentegen enkele daarop voor andere doeleinden voorkomende posten grootendeels nog beschikbaar zijn. In overleg met den Penningmeester stelt hij daarom voor om het bedrag ad *f* 500, voor honorarium bestemd, te verminderen met *f* 250 en de alsdan vrijvallende helft over te

schrijven op de post betreffende de uitbreiding der bibliotheek, thans f 150, die daardoor verhoogd wordt tot f 400; hiermede zou tevens het bestaande tekort gemakkelijk kunnen worden gedekt.

Door de meerderheid der Vergadering wordt het onraadzaam geacht om telkens eenmaal vastgestelde begrootingsposten te verhoogen of te verminderen, dan wel ze geheel of gedeeltelijk op andere artikelen te doen overschrijven. Of daartoe in het hier gegeven geval ook dringende redenen kunnen worden aangevoerd, meent men in twijfel te mogen trekken. Met het oog vooral op den finantieëlen toestand, waarin het Instituut tengevolge der hypotheek op het gebouw nog verkeert, acht men het veiliger, dat, vooralsnog althans, niet worde afgeweken van den dusver gevolgden weg om niet in eene uitbreiding der bibliotheek, door aankoop, het hoofddoel van het Instituut te zoeken, terwijl men, wat meer bijzonder den aankoop van handschriften betreft, alleen de zoodanige zou willen in aanmerking nemen, die eventueel voor eene uitgave of bewerking geschikt zijn te achten, hetgeen men betwijfelt ten aanzien van de handschriften, welke eerlang door den boekhandelaar Mart. Nijhoff onder den hamer zullen worden gebracht. Ook wordt de vraag geopperd of het geene aanbeveling zou verdienen, dat er eene speciale commissie worde in het leven geroepen, om, bij eventueele aanbiedingen of voorstellen tot aankoop van handschriften zoowel het Bestuur als de nu bestaande Bibliotheekscommissie en den Bibliothecaris te dienen van bericht en raad.

Na ampele bespreking en toelichting dezer verschillende punten wordt met meerderheid van stemmen besloten:

1°. den Penningmeester te machtigen de voor de bibliotheek uitgetrokken som uit de post, voor honorarium bestemd, te verhoogen, doch alleen tot zoodanig bedrag, als noodig mocht blijken tot bestrijding der reeds gedane uitgaven boven het vastgestelde cijfer;

2°. tot de verkrijging der eerlang in de auctie van den boekhandelaar Nijhoff aangeboden handschriften geene verdere pogingen in het werk te stellen; en

3°. jaarlijks eene Commissie van drie leden uit het Bestuur te benoemen, meer speciaal belast om over den aankoop van handschriften den Bibliothecaris met raad te dienen.

Door den Penningmeester wordt ter tafel gebracht het ontwerp zijner begroting van ontvangsten en uitgaven voor het dienstjaar 1880. Ingevolge art. 4, alinea 4 van het Huishoudelijk Reglement wordt besloten het in rondlezing bij de Bestuursleden te zenden en in de volgende Vergadering in December vast te stellen.

Na eenige gedachtenwisseling wordt eenparig goedgekeurd den naam van het lid L. Pincoffs, vroeger te Rotterdam woonachtig, van de ledenlijst af te voeren.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den Voorzitter gesloten.

205DE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 20 DECEMBER 1879.

Tegenwoordig de heeren van Rappard (Voorzitter), Wijnmalen (Secretaris), Humme (Penningmeester), Meinsma, Niemanu, Lammers van Toorenborg, Corns de Groot en Rohidé van der Aa. Afwezig de heeren van Goltstein, van der Gon Netscher, Mirandolle en Kern; de twee eerstgenoemden met kennisgeving.

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Secretaris-Bibliothecaris brengt verslag uit van de sedert de vorige bijeenkomst ingekomen boekwerken, waaronder hij meer bepaald de aandacht vestigt op Dr. Hunter's „Statistical Account of Bengal”, een geschenk van het Gouvernement van Bengalen. Overeenkomstig zijn voorstel wordt goedgekeurd hiervoor een brief van dankbetuiging aan den Gouverneur te richten.

Vervolgens wordt medegedeeld, dat is ingekomen:

a. een prospectus van een door Dr. J. Minoprio, te Berlijn, uit te geven „Jahrbüch für Volks- und Staatswirthschaft aller Länder der Erde.”

Voor kennisgeving aangenomen.

b. een tweetal missives van den Bibliothecaris der Universiteitsbibliotheek te Amsterdam, ten geleide van de catalogi der verzamelingen van wijlen de Bosch Kemper, Rive en Potgieter, welke aan de Universiteits-boekerij zijn afgestaan.

c. eene missive van het Hoofdbestuur der Maatschappij tot bevordering van het godsdienstig onderwijs onder de inlandsche bevolking der kolonie Suriname, te 's Gravenhage, ten geleide van een volledig exemplaar der „Handelingen”, door die Maatschappij achtereenvolgens sedert 1831 in druk uitgegeven, waarbij mede gevonden wordt het „Gedenkschrift” van de feestviering, bij gelegenheid van het vijf en twintigjarig bestaan der Maatschappij in Suriname, op den 4ⁿ Juli 1854.

d. eene missive van de Directie der Billiton-maatschappij, te 's Gravenhage, waarbij voor de bibliotheek een exemplaar wordt toegezonden van de Statuten dier Maatschappij, zooals die in de jaren 1868 en 1875 zijn gewijzigd, benevens een afdruk van al de mededeelingen en jaarverslagen, welke door de Directie aan de aandeelhouders werden aangeboden.

e. eene missive van de Directie der Nederlandsch-Indische Stoomvaart-Maatschappij, te 's Gravenhage, ten geleide van een exemplaar der Statuten van evenvermelde Maatschappij, onder mededeeling voorts dat van de jaarverslagen, die slechts in beperkt getal voor de aandeelhouders gedrukt worden, geen enkel exemplaar meer beschikbaar is.

Voor de bij de missives sub *b—e* toegezonden boekwerken is bereids de dank van het Instituut aangeboden, onder aanbeveling zijner bibliotheek in de voortdurende belangstelling der verschillende Genootschappen en instellingen.

De Secretaris brengt ter tafel een schrijven van den Minister van Buitenlandsche Zaken, dd. 5 December ll., 2^e afdeling, n°. 3851, in antwoord op eene missive dezerzijds van 18 Augustus ll., n°. 1520, om ten behoeve van het Instituut

in het bezit te worden gesteld van eene verzameling van officieële stukken en verslagen betreffende de Britsche koloniën, vooral sedert 1856. De Minister legt in afschrift eene missive over van Zr. Ms. Gezant te Londen van 24 November ll., tegelijk met den daarin bedoelden catalogus der regeerings-uitgaven. Daaruit blijkt dat de Britsche Regeering bereid is een zeker aantal stukken omtrent Britsch-Indië sedert 1856 ter beschikking van het Instituut te stellen en voorts toezegt ook van de later uitgegevene een exemplaar aan die instelling te doen toekomen, terwijl het verzoek omtrent stukken betreffende de Britsche koloniën Ceylon, de Straits Settlements en Laboan nog in overweging is. Terwijl de Minister zich voor de terugzending van den catalogus na gemaakt gebruik houdt aanbevelen, zou Zijne Exc. tevens gaarne vernemen, welke der daarin aangehaalde nog beschikbare stukken het Instituut zou wenschen te ontvangen.

Met belangstelling wordt door de Vergadering van deze mededeeling kennis genomen. Na eenige gedachtenwisseling wordt, overeenkomstig het voorstel van den Secretaris, besloten, dat met de bestuursleden Robidé van der Aa en Lammers van Toorenburg in overleg worde getreden om uit den aangeboden catalogus de voor het Instituut begeerlijke stukken aan te teekenen, waarna de Secretaris zich gemachtigd kan houden om daarvan den Minister van Buitenlandsche Zaken in wetenschap te stellen en Zijne Excellentie, bij de terugzending van den catalogus, den dank van het Instituut aan te bieden en Haar tevens het beleefd verzoek te richten, aan de Britsche Regeering door tusschenkomst van Zr. Ms. Gezant te Londen de erkentelijkheid onzer instelling over te brengen voor de zoo welkome verrijking der bibliotheek.

Nog is ingekomen:

a. eene missive van den heer A. A. M. de Andrade Carvalho, Consul-Generaal van Brazilië, te Rotterdam, waarbij hij, ter voldoening aan de uitnoodiging van den Secretaris, zich gaarne bereid verklaart inlichtingen in te winnen omtrent de „Annaes da Bibliotheca Nacional” en de „Archivos do Museu Nacional de Rio de Janeiro”, waarvan slechts enkele afleveringen door het Braziliaansche Gouvernement aan de Bibliotheek werden aangeboden, terwijl echter daarvan bereids sedert geruimen tijd meerdere stukken zijn verschenen.

Wordt besloten het toegezegd nader schrijven van den Consul-Generaal af te wachten.

b. eene missive van de Directie van het Koninklijk Zoölogisch Genootschap „Natura Artis Magistra”, te Amsterdam, ten geleide van de afleveringen 1—9 van de „Bijdragen tot de dierkunde”, de deelen I—IV van het Nederlandsch Tijdschrift voor de Dierkunde, en de jaargangen 1852, 1853, 1855—63, 1865—1872, 1874 en 1875 van het Jaarboekje, en onder overlegging eener lijst van de werken, door het Instituut uitgegeven, welke in de Bibliotheek van het Genootschap aanwezig zijn.

Overeenkomstig het voorstel van den Secretaris wordt besloten, onder aanbieding van den dank van het Instituut voor de verrijking zijner bibliotheek, aan het Genootschap de in zijne verzameling nog ontbrekende Instituuts-uitgaven te doen toekomen.

c. eene gedrukte circulaire van de Société de Géographie de Lyon, houdende mededeeling, dat voor 1880 is uitgeschreven eene prijsvraag betreffende eene „carte séricicole de la région hellénique et de l’Empire Ottoman, avec leurs anciennes dépendances.”

d. eene circulaire, bevattende de mededeeling, dat te Londen door belangstellenden in de Japansche geschiedenis, oudheden, kunst, taal- en letterkunde, enz., onder het voorzitterschap van Sir Rutherford Alcock, een genootschap is opgericht onder den naam van: „Nipon (Japan) Institute.”

e. eene missive van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, houdende toezending der laatst uitgegeven genootschapswerken, onder dankbetuiging voor de ontvangst der jongste Instituuts-uitgaven.

f. eene missive van het Smithsonian Institution, te Washington, houdende dankbetuiging voor de ontvangst der laatstelijk verschenen afleveringen der Bijdragen.

De missives, sub *c—f*, worden voor kennisgeving aangenomen.

Door den Secretaris wordt de Vergadering in kennis gesteld met eene opmerking van den Bibliothecaris van het Bataaviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, dat reeds de afleveringen 2 en 3 van het tweede deel, 4de volgreeks, van de Bijdragen zijn verschenen zonder dat een enkel exemplaar Indië bereikt heeft, terwijl daarentegen het Genootschap, althans in het laatste jaar, zijne werken per mail heeft toegezonden. Na eenige gedachtenwisseling wordt, overeenkomstig het voorstel van den Voorzitter, de Secretaris gemachtigd in het vervolg ook de uitgaven van het Instituut dadelijk na hare verschijning per mail aan de bibliotheek van het Genootschap te verzenden.

De Secretaris brengt verder ter tafel een door hem ontvangen schrijven van den hoogleeraar Dr. P. J. Veth betreffende het photographie-album der Sumatra-expeditie, waaruit blijkt, dat het Aardrijkskundig Genootschap daarvan geen present exemplaren kan geven, zoolang de kosten van het werk over de Sumatra-expeditie en van het onderhoud, dat nog aan een deel der reizigers, die alsnog voor het Genootschap werkzaam zijn, moet verschaft worden, niet geheel gedekt zijn. Ieder exemplaar kost, onafhankelijk van de som die de verkrijging der photographieën bedraagt, aan het Genootschap in klinkende munt f 30, voor welchen prijs alleen men een exemplaar zou kunnen weggeven. Zelfs de leden van het Comité, die jaren lang met de zorg voor de expeditie belast zijn geweest, kunnen er geen krijgen dan tegen betaling.

Uit de gedachtenwisseling, die hierna over dit onderwerp plaats heeft, blijkt dat het der Vergadering met den hoogleeraar Veth leed doet, dat het Genootschap niet in staat is de photographie-verzameling op ruime schaal uit te deelen. Naar aanleiding echter van het schrijven des hoogleeraars wordt de Secretaris gemachtigd alsnog bij ZHGel. eene poging te wagen om een exemplaar van het album voor het Instituut te ontvangen tegen vergoeding aan het Genootschap alleen van de som van f 30, welke de verkrijging daarvan aan die instelling kost.

Door het Bestuurslid Lammers van Toorenborg wordt het voorstel gedaan tot leden van het Instituut te benoemen de

hh. G. C. d'Abo, landhuurder te Batoe Djamoës, en J. A. Dezentje, landhuurder te Ampel, residentie Soerakarta. Dienovereenkomstig wordt besloten en den Secretaris opgedragen beide heeren het bericht hunner benoeming rechtstreeks te doen toekomen en hiervan tevens ook aan Commissarissen kennis te geven.

Overeenkomstig het voorstel van den Voorzitter worden mede tot leden van het Instituut benoemd de heeren J. A. van den Broek, tijdelijk leeraar aan de gemeente-instelling van onderwijs in de Indische taal-, land- en volkenkunde te Delft. en A. M. Chumacheiro Az., practizijn te Curaçao, tijdelijk hier te lande.

De Secretaris herinnert, dat door den Penningmeester in de vorige Vergadering werd medegedeeld, dat, hoewel onze Commissaris voor West-Indië, de heer Baron Schimmelpenninck van der Oye, hem gemachtigd heeft over het bedrag der contributiën ad f 60 te beschikken bij de Directie der Surinaamsche Bank te Amsterdam, deze echter de haar aangeboden kwitantie niet heeft voldaan. Hieromtrent om nadere inlichtingen gevraagd, schrijft de Directie hem, dat zij aan het verlangen niet heeft kunnen voldoen, omdat zij in geenerlei geldelijke relatie met evengoemden Commissaris staat. Om het vermeld bedrag te ontvangen, geeft zij echter den raad, dat de heer Schimmelpenninck te Suriname een wissel van die som bij de Bank aldaar koope en die aan het Bestuur zende; ook wil de Directie der Bank zich wel belasten die som te Suriname te incasseeren, waarvoor 5 pCt. voor koers en commissie wordt gerekend.

De Secretaris deelt mede, dat hij van den inhoud van dit schijven onverwijld den heer Schimmelpenninck heeft in kennis gesteld, met 't oog waarop wordt besloten diens antwoord af te wachten.

Aan de orde is vervolgens de vaststelling der begrooting voor het dienstjaar 1880, welke bereids ingevolge de bepalingen van het Huishoudelijk Reglement in rondlezing bij het Bestuur is geweest. Uit de algemeene beschouwingen, die hierover door al de bestuurders worden gevoerd, blijkt in de eerste plaats, dat het door de meerderheid voor eene v.r-

gelijking der verschillende posten der ontwerp-begrooting met die der begrooting van het loopend dienstjaar alleszins wenschelijk wordt geacht, dat bij de rondzending der eerste ook de laatste werd gevoegd. De Penningmeester verklaart zich bereid aan dezen wensch te voldoen en dien ook aan zijn opvolger te zullen overbrengen.

Was verder, evenals in de begrooting van het loopend dienstjaar, ook nu het reservefonds onder de posten van ontvangst en uitgaaf opgenomen, na eenige gedachtenwisseling wordt dit minder wenschelijk geacht, doch besloten het van de begrooting te doen wegvallen en het eer te doen opnemen op den inventaris en in de balans bij de aanbieding der jaarlijksche rekening en verantwoording.

Eindelijk heeft het reeds bij de inzage der begrooting de aandacht der meerderheid van het Bestuur getrokken, dat daarop, evenmin als in het vorige jaar, een post voorkomt ter bestrijding der kosten van uitgave van werken of het ondersteunen daarvan. Daar dit echter een der voornaamste middelen is, waardoor het Instituut zijn doel tracht te bevorderen, wordt eenparig besloten telken jare daarvoor op de begrooting een memoriepost uit te trekken.

Met het oog op deze besluiten wijzigt de Penningmeester de door hem ingediende begrooting, die, wat haar onderdeelen betreft, tot geene bedenkingen aanleiding geeft. De verschillende posten van ontvangsten en uitgaven worden, nadat de Penningmeester enkele daarvan nader had toege-licht, vervolgens onveranderd goedgekeurd, waarna de geheele begrooting, in stemming gebracht, met algemeene stemmen wordt aangenomen.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den Voorzitter gesloten.

VERSLAG

VAN

DEN STAAT DER BIBLIOTHEKEN

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE
VAN NEDERLANDSCH-INDIE EN HET INDISCH GENOOTSCHAP

OVER HET JAAR 1879.

Evenals in ons eerste Verslag ga ook nu weder, ingevolge het voorschrift, vervat in de voorlaatste alinea van art. 15 van het Bibliotheeks-reglement, aan de lijst der aanwinsten van elk der aan onze zorgen toevertrouwde bibliotheken een kort woord vooraf omtrent den toestand der verzamelingen in 't algemeen, het beheer en toezicht, daarover gevoerd, benevens het gebruik, dat er in het afgelopen jaar 1879 van werd gemaakt.

§ 1. Wat in de eerste plaats de lokalen betreft, waarin de verzamelingen worden bewaard, zij bieden eene goede en alleszins ruime bergplaats aan. In de behoefte aan eene geschikte platen- en kaarten-kast, vooral ter bewaring van de aanzienlijke hoeveelheid kaarten, welke het Instituut ten geschenke mocht ontvangen, werd vanwege die instelling voorzien. Weldra zal ook harerzijds de aanschaffing van meerdere kasten noodig blijken met het oog op de belangrijke uitbreiding der boekerij, vooral echter der verzameling van tijdschriften en genootschapswerken.

Reeds in 't afgelopen jaar nam laatstgemelde collectie zoozeer toe, dat daarvoor van een der groote kasten in de Leeszaal moest worden gebruik gemaakt, welke tijdelijk voor

de gelijksoortige verzameling van het Iudisch Genootschap afgestaan was en ter berging waarvan een nieuwe kast werd opgesteld, zoodat thans schier de geheele bibliotheek van het Genootschap in de boven-voorzaal is geplaatst. Spoedig echter zal ook voor haar eene uitbreiding van bergplaats wenschelijk zijn.

§ 2. Meer nog dan dit in 1878 het geval was, zijn de beide bibliotheken in het afgelopen jaar zoowel door geschenken als door aankopen niet onbelangrijk verrijkt.

a. Wat de bibliotheek van het Instituut betreft, het is ons een aangename plicht opnieuw onze erkentelijkheid te betuigen aan de Hoofden der Nederlandsche Departementen van Algemeen Bestuur, inzonderheid aan de Ministers van Buitenlandsche Zaken, Koloniën en Marine. Eerstgenoemde voor zijne welwillende tusschenkomst, waar het gold de verrijking der boekerij met de officieële uitgaven van de Engelsche, Fransche, Spaansche en Portugeesche Regeeringen betreffende hare koloniën en koloniale aangelegenheden. Wat Frankrijk en Portugal ons bereids zond, blijke U uit onze lijsten; omtrent de bezending uit Engeland, welke blijkens de ons reeds gedane mededeeling omvangrijk belooft te zijn, moge een volgend verslag U inlichten.

Op het einde van het afgelopen jaar mochten wij van het Gouvernement van Bengalen D. Hunter's uiterst belangrijk „Statistical Account of Bengal” ten geschenke ontvangen, terwijl door de welwillende tusschenkomst van het corresponderend lid van het Instituut, den heer A. J. C. Geerts, te Yokohama, het uitzicht werd geopend dat de bibliotheek weldra zou kunnen verrijkt worden met eene belangrijke verzameling van officieële gedrukten over het Japansche rijk.

Voorzoover men de gedrukte notulen der Bestuursvergaderingen van het Instituut mocht hebben ingezien, zal men, verder, daaruit reeds ontwaard hebben welke eene beduidende hoeveelheid Oost- en West-Indische zeekaarten de bibliotheek vanwege het Ministerie van Marine ontving, onder belofte van toezending van een exemplaar van elke nieuw uitkomende kaart. En dat bij deze welkome blijken van belangstelling ook die vanwege het Ministerie van Koloniën ditmaal niet gering waren, zelfs die van vorige jaren overtroffen, bewijst de lange lijst van de ons toegezonden werken,

welke, voor een groot deel, afkomstig waren uit den bij het Departement aanwezigen voorraad van Indische gedrukten.

Dank zij het initiatief van onze Commissarissen in Indië, mogen wij er met voldoening en erkentelijkheid op wijzen, dat bij het Goevernements besluit van 5 Augustus 1879, n°. 91, machtiging werd verleend tot gratis afstand van een exemplaar van alles wat ter Landsdrukkerij verschijnen zal of reeds is verschenen, dit laatste natuurlijk voor zooverre exemplaren in voorraad zijn.

Met niet minder belangstelling zal men ook, naar wij ons vleien, het voornemen onzer Commissarissen begroeten, om de uitgevers der Indische couranten uit te noodigen een exemplaar daarvan aan de bibliotheek van het Instituut af te staan. Het behoeft inderdaad geen betoog, welk een kostbare bron daardoor aan alle belangstellenden in Indië hier te lande zou worden aangeboden, des te meer welkom, daar in geene enkele openbare verzameling kan worden aangeboden wat de mail ons telkens brengt om ons in wetenschap te stellen met de openbare meening in ons overzeesche rijk. Moge daarom de gelukkige gedachte onzer Commissarissen door de ondersteuning der verschillende redactiën en uitgevers weldra worden verwezenlijkt!

Het letterkundig verkeer, dat er tusschen het Instituut en een groot aantal wetenschappelijke genootschappen, instellingen en redactiën van tijdschriften bestaat en gedurig wordt uitgebreid, kon niet dan goede vruchten voor de boekerij afwerpen. Niet enkel dat de ruiling van wederzijdsche uitgaven geregeld werd voortgezet, ook onze aanvragen tot aanvulling van de ontbrekende gedrukten, voorzoover wij daartoe reeds overgingen, werden telkens met ingenomenheid beantwoord.

Het is mij aangenaam hierbij tevens dankbaar te mogen erkennen, — 't geen uit het hieronder volgend overzicht der aanwinsten blijken kan —, dat niet enkel vele instellingen, met O. en W. Indië in betrekking staande, de door haar uitgegeven gedrukten aan de bibliotheek aanboden, maar dat ook onze leden en vele particulieren, zoowel binnen- als buitenlands, voortgingen haar met geschenken te verrijken.

Te meer verdient dit waardeering, daar de som voor aankoop van boeken, op de begrooting uitgetrokken, nog verre van toereikend kan geacht worden om naar eisch het doel van het Instituut te bevorderen, omschreven in al. 2 van

art. 2 van het Reglement: het verzamelen van hetgeen over de taal-, land- en volkenkunde van 's Rijks overzeesche bezittingen en koloniën in druk bestaat of in handschrift te bekomen is.

b. Voor de uitbreiding der bibliotheek van het Indisch Genootschap werd een niet grooter som beschikbaar gesteld dan welke voor die van het Instituut was toegestaan. Uit hetgeen in het afgelopen jaar werd aangekocht, kan het streven blijken om zoowel vele leemten in den reeds aanwezigen rijken boekenschat aan te vullen, als dien met de nieuwste belangrijke koloniale geschriften en brochures te vermeerderen. Ter aanschaffing dezer laatste was reeds sedert jaren met het hier ter stede aanwezige Indische Leesgezelschap eene overeenkomst getroffen om de door die inrichting aangeschafte koloniale gedrukten over te nemen, nadat zij in rondlezing bij de leden van het Leesgezelschap waren geweest. Heeft deze maatregel dit voordeel, dat de boekerij van het Genootschap daardoor tegen aanzienlijk verminderden prijs een goed deel der nieuwere koloniale litteratuur erlangt, ter andere zij echter ondervindt men dit bezwaar, dat vele koloniale geschriften daardoor eerst zeer laat, schier één jaar na hunne verschijning in de Leeskamer voor de leden ter inzage konden worden aangeboden. Wellicht ware hierin eenige verandering te brengen, zoo door het Bestuur van het Genootschap met de Directie van het Leesgezelschap zulk eene schikking kon worden getroffen, dat de aflevering van de voor die inrichting aangekochte en van rondlezing terugkomende geschriften zooveel mogelijk werd bespoedigd. Een meer afdoende maatregel zou het echter zijn, zoo die geschriften vooraf éene maand in de Leeskamer der bibliotheek ter inzage konden worden gelegd, en eerst daarna in rondlezing gezonden.

Zal wellicht aan dezen billijken wensch, uit naam van vele bezoekers der bibliotheek hier door ons ter overweging aangeboden, op de een of ander wijze kunnen worden tegemoet gekomen, wij mogen het U niet verzwijgen, dat herhaaldelijk de vraag werd geopperd, of niet de belangen der beide bibliotheken zouden bevorderd worden, zoo men er toe kon besluiten om de nu reeds in één lokaal bewaarde verzamelingen niet elk op zich zelve te houden, maar te doen ineensmelten tot éene verzameling, met dien verstande dat beide Genootschappen, die, hoewel langs verschillende wegen,

echter één hoofddoel hebben: de verspreiding van kennis over Indië, overeenkwamen om elk naar hun vermogen, eene koloniale bibliotheek, welke dien naam inderdaad verdient, te stichten en daarvoor, als een uitnemende kern en grondslag, beider verzamelingen van handschriften en drukwerken aan te bieden. Door de afscheiding, welke nu plaats vindt, is het bij den aankoop van werken vaak moeielijk te bepalen in welke der bibliotheken, die beiden verzamelingen heeten van werken en handschriften over de taal-, land- en volkenkunde van 's Rijks overzeesche bezittingen en koloniën, 't een of ander geschrift meer eigenaardig te huis behoort, terwijl ook nu weder uit de lijsten der aanwinsten kan blijken, dat aan beide inrichtingen vaak dezelfde geschenken worden gezonden of ook wel aan de eene wordt aangeboden wat aan de andere wordt onthouden, veelal wegens gebrek aan voor uitdeeling aan beide verzamelingen beschikbare exemplaren.

Moge de tijd van eene werkelijke éénheid der boekerijen niet verre meer zijn!

§ 3. Het gebruik, dat er van de bibliotheken gemaakt werd, getuigde van toenemende belangstelling, dank zij niet het minst de wijziging van art. 3 van het Bibliotheeks-reglement, volgens welke de verzamelingen thans niet meer tweemaal 's weeks, maar dagelijks toegankelijk zijn.

Eene door ons opgemaakte statistiek toont aan, dat het getal bezoeken, onverschillig of zij telkens door dezelfde personen of wel door anderen aan de bibliotheken werden gebracht, het cijfer bereikte van 804, dat der geïntroduceerden 19, terwijl 303 boeken aan 57 personen werden uitgeleend.

§ 4. In de Commissie van toezicht bleef, vanwege het Indisch Genootschap, de heer J. Boudewijnse zitting houden, terwijl in de plaats van den heer C. de Groot door het Bestuur van het Instituut de heer H. C. Humme benoemd werd.

Wat de waarneming van het Bibliothecariaat betreft, de ondergeteekende ontveinst het zich niet, dat daaraan voor hem vanwege de vele en toenemende werkzaamheden als Secretaris van het Instituut vaak eigenaardige bezwaren verbonden zijn, die hem heletten onverdeeld zijne krachten

aan de hem opgedragen dubbele taak te wijden. Moest daardoor de bewerking en uitgave van den Catalogus der Instituuts-boekerij in 1879 vaak vertraging ondervinden, naar hij zich vleit, zal die arbeid in den loop van dit jaar gereed komen en is voor den druk daarvan bereids op zijn voorstel een krediet op de begrooting voor het dienstjaar 1880 toegestaan.

I. AANWINSTEN DER BIBLIOTHEEK VAN HET KONINKLIJK
INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKEN-
KUNDE VAN NED.-INDIË.

A *Handschriften.*

De verzameling van handschriften werd ditmaal zoowel door geschenken als door aankoop niet onbelangrijk vermeerderd.

De heer Mr. A. J. E. A. Bik, Advocaat bij den Hoogen Raad te 's Gravenhage, verrijkte haar met ettelijke nummers, en wel met:

Diverse (42) stukken over Menado, in één omslag ingenaaid, met voorafgaande inhoudsopgave. Hs. op papier in folio.

Rapport van den heer Wenzel over Menado (1825). Hs. op papier, 80 blz. in folio.

Reglement voor de schutterijen in de residentie Menado. Hs. op papier in folio.

Verslag (uit het Maleisch vertaald) van het gebeurde in 1843 te Menado. Hs. op papier in folio.

Verslag van de afdeeling Gorontalo in het jaar 1845. Hs. op papier in folio.

Aanwijzing der onderscheidene talen, welke op Timor en onderhoorigheden worden gesproken. Hs. op papier in folio.

Extract uit het Rapport over de Molukken van de heeren Commissarissen van de Graaff en Meijland. Hs. op papier in folio.

Nota over de statie voor de hoofden ter Sumatra's Westkust. Hs. op papier in folio.

Adviezen van de leden van den politieken raad omtrent de middelen, waardoor de inkomsten van Macassar konden worden verhoogd. 1808. Hs. op papier in folio.

Iets over het eiland Timor en onderhoorigheden. Hs. op papier, 31 blz. in folio.

Uittreksel van het Journaal en aantekeningen van eenen

Ambtenaar te Banjermassing (23 Juni 1824). Hs. op papier, 103 en 14 blz. in folio.

Proeve over de Aroe taal. Door J. F. G. Brumund (Predikant der Hervormde Gemeente te Amboina). Hs. op papier, 20 blz. in folio.

Bovendien werden ons tegelijkertijd nog aangeboden:

Vijf teekeningen van wijlen den heer A. J. Bik (grootvader van Mr. A. J. E. A. Bik), Oud-Ind.-Hoofdamtenaar, voorstellende: 1. Een jonge Dajakker (?). 2. Regent en Resident op Java (1825). 3. Sagobereiding. 4. Saparoea (naar de natuur). 5. Het metalen kanon „meng amok” op Bantam.

Van den heer L. G. J. Mansveld, Oost-Indisch Ambtenaar, werden, tijdens zijn verblijf alhier, ontvangen:

Vierentwintig handschriften, in Bataksch karakter, waarvan zestien met copij in Latijnsche karakters en Maleische vertaling, bevattende voor het meerendeel brieven van Bataksche Hoofden aan het Ned. Indisch Bestuur over verschillende onderwerpen.

De heer Mr. S. J. C. W. van Musschenbroek, te Leiden, schonk ons een hs. in folio, 2 bladen, bevattende een:

Tabellarisch overzicht van de graden van bloedverwantschap volgens het Mohammedaansche recht.

Eindelijk ontvingen wij van den heer A. A. Vorsterman van Oijen, te 's Gravenhage:

Gebed des Heeren in het Singaleesch (?), vertaald op Ceylon, op palmblad, afkomstig en medegebracht door den Gouverneur G. W. van Imhoff in 1736. (Zie Catalogus der boekverkoop van Mr. B. Th. Baron van Heemstra, n°. 333.)

Door aankoop werd de handschriftenverzameling vermeerderd met de volgende nummers:

Beknopte geschiedenis van de Vorsten van Java en deszelfs nakomelingen beginnende van den Vorst van het rijk Mendang Kamoelan en eindigende met het rijk van Madjapait. Hs. op papier in 4°.

Kandjeng Kiyahi djati Poesoko. Geschiedenis van het rijk te Kartasocra, gedurende de regering van den Socsoehoeuan

Mangkoerat Hageng, de verdrijving van den Soesoehoenan Mangkoerat Mas en de troonsbestijging van den Soesoehoenan Pakoe-Boewono (1740—43) samengesteld door den Pangeran Pakoe Alam. Hs. in folio van ongeveer 1835 in de Javaansche taal, met Jav. kar., met 24 teekeningen, arabesken, in goud en kleuren.

De nieuwe Statuten van Batavia, verzameling van placaten, keuren, ordonnantiën, enz. Hs. in 2 dln. in folio.

B. Drukwerken.

§ 1. Aanwinsten door geschenken.

De bibliotheek ontving van het

Ministerie van Koloniën:

Hooykaas (J. C.), Repertorium op de koloniale litteratuur, of systematische inhoudsopgaaf van hetgeen voorkomt over de Koloniën, (beoosten de Kaap) in mengelwerken en tijdschriften, van 1595 tot 1865 uitgegeven in Nederland en zijne overzeesche bezittingen. Ter perse bezorgd door Dr. W. N. du Rieu. Derde stuk. Tweede deel. Eerste helft. Amsterdam, P. N. van Kampen & Zoon. 1879. 8°.

Berg (I. W. C. van den), Codicum Arabicorum in bibliotheca Societatis artium et scientiarum quae Bataviae floret asservatorum catalogum inchoatum a R. Friedrich absolvit indicibusque instruxit. Batavia, 1873. 8°.

Courant (Javasche). Officiël nieuwsblad. Batavia, Landsdrukkerij. 1879. folio. N°s. 1—88.

Courant (Javasche). Officiël nieuwsblad. Jaarg. 1841 t/m. 1853. Batavia, Landsdrukkerij. 1841—53. folio.

Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde, uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen. Deel VI—XII. Batavia, 8°.

Almanak (Regerings-) voor Nederlandsch-Indië. 1879. Batavia, Landsdrukkerij. 1878. 8°.

Naamlijst der Europeesche inwoners van Nederlandsch-Indië en opgave omtrent hun burgerlijken stand. 1879. Batavia, Landsdrukkerij. 1878. 8°.

Jaarboekje Celebes 1864—1866. Makasser, K. Sutherland. 1864/66. 8°.

Zak-Almanak (Samarangsche). Voor het jaar 1867. Samarang, 1866. 8o.

Bruin (D. C. de), Geschiedenis der Nederlanders in den Oost-Indischen Archipel. Een leer- en leesboek voor de scholen, in het bijzonder voor meergevorderde leerlingen in Nederlandsch-Indië. Batavia, G. Kolff en Co. 1863. 2 stukjes. 8o.

Rijnenberg (J.), Geschiedenis der Nederlanders op Java, of in den Nederlandsch Oost-Indischen Archipel. Samarang, 1867. 8o.

Schuurman Johz. (J. A.), Een woord van ernst en liefde ter gelegenheid van het 250-jarig bestaan van Batavia. Batavia, H. M. van Dorp. 1869. 8o.

Gids voor de feestviering ter gelegenheid van het 250 jarig bestaan van Batavia op Zaterdag, Maandag en Dingsdag, 29 en 30 Mei en 1 Junij 1869, Batavia, H. M. van Dorp. 1869. 12o.

Gramberg (S. S. G.), De inlijving van het landschap Pasoemah. Batavia, H. M. van Dorp. 1865. 8o.

Opstand (De) van Amir benevens een statistisch overzicht van het tegenwoordige Banka. Samarang, G. C. T. van Dorp. 1865. 8o.

Bruin (D. C. de), Eerste beginselen der aardrijkskunde van Nederlandsch-Indië voor de scholen. Met twee kaartjes. Samarang, 1867. 8o.

Rosskopf (J. M.), Beginselen der aardrijkskunde van Nederlandsch Oost-Indië. Batavia, G. Kolff en Co. 1864. 8o.

Rijnenberg (J.), Eerste beginselen der aardrijkskunde van den Oost Indischen Archipel ten dienste van de scholen in Nederland en Nederlandsch-Indië. Samarang, G. C. T. van Dorp. 1867. 8o.

Mas Arjo Poerwo Lelono (Raden), Reizen. Batavia, Landsdrukkerij 1865/66. 1e stuk. 8o.

Reis (De) van Harderwijk naar Oost-Indië, uit het Dagboek van een koloniaal soldaat. Samarang, G. C. T. van Dorp & Co. 1868. 8o.

Beschrijving (Beknopte), met 4 groote photographiën, van de aardbeving, die het eiland Java in den ochtend van den 10den Junij 1867 heeft geteisterd, benevens eenige historische

herinneringen aan den oorsprong van Passar-Gedec. Samarang, 1867. 4o.

Lion (H. J.), Een uitstap naar Padang. Batavia, Ogilvie en Co. 1869. 8o.

Hoogeveen (H. J. C.), Togten naar den Merapi in Midden-Java, tijdens zijne inspectie in November en December 1865. Samarang, de Groot, Kolff en Co. 1866. 8o.

Leupe (P. A.) en J. M. Obreen, Geschied- en zeevaartkundige toelichting betreffende eene kaart van de Geelvinksbai, op de Noordkust van Nieuw-Guinea, volgens de opname van Jacob Weijland in 1705. Uitgegeven door het Departement van Koloniën, naar het exemplaar op het Rijksarchief. ('s Gravenhage, 1866.) 8o.

Kaart (Topographische) der residentie Madioen. In steendruk gebragt aan de Topographische inrichting te 's Gravenhage. 1878. 4 bladen in folio.

Graafland (N.), Inilah kitab batja akan tanah Minahassa. Rotterdam, 1863. 8o.

Kaart van de Minahassa uit de metingen en opnamen in 1851 en 1852 van de Heeren S. H. en G. A. de Lange, die van den heer F. W. Paepke Bulow en uit eigen metingen en opnamen ontworpen en samengesteld door Mr. S. C. J. van Musschenbroek, 1875—76. Schaal 1 : 100000. In steendruk gebragt aan de Topographische inrichting te 's Gravenhage in 1878. folio.

Obreen (J. M.), Eenige opmerkingen over de zeekaart van de golf van Tomini naar de opname van 1682. Z. pl. en j. 8o.

Oudemans (D. J. A. C.), Herleiding van de waarnemingen, gedaan door de Heeren S. H. en G. A. de Lange, ter bepaling van de lengte van Menado, Kema, Boeton, Ternate en Makasar, in de jaren 1852 en 1853. Z. pl. en j. 8o.

Oudemans (Dr. J. A. C.), Verslag van de bepaling der geographische ligging van punten in den Riouw- en Lingga-Archipel in de maand Augustus 1871. Overgedrukt uit het „Natuurkundig Tijdschrift.” Batavia, Ernst & Co. 1873. 8o.

Volkstellingen (Periodieke) op Java. Rapport van de Rijkscommissie voor statistiek, dd. 's Gravenhage, 31 December 1861. 's Gravenhage, 1862. 8o.

lingen der Natuurkundige Vereeniging in Nederl. Indië. Batavia, Lange & Co. 1856—60. Deel I—VII. 4°.

Tijdschrift (Natuurkundig) voor Nederlandsch-Indië, uitgegeven door de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch-Indië. Deel XXIV. Batavia, 1862. 8°.

Jaarboek van het mijnwezen in Nederlandsch Oost-Indië. Uitgegeven op last van Zijne Excellentie den Minister van Koloniën. Zevende jaargang. II. Achtste jaargang. I, II. 1878. Amsterdam, C. F. Stemler. 1879. 8°. Met kaarten en platen.

Groot (C. de), Overzicht van de voornaamste proeven omtrent mijnontginning, sedert een tiental jaren in Nederlandsch-Indië genomen. (Overgedr. uit het Natuurk. Tijdschrift voor N. I. dl. 25). Batavia, 1863, 8°.

Rapport sur le sondage à vapeur pour la recherche d'eau potable à Grissée, île de Java, avec atlas de 15 planches photographiques et 2 planches lithographiques. La partie géologique traitée par P. van Dijk et la partie technique par J. P. Ermeling. Batavia, 1872. 4°. Atlas in folio.

Catalogus plantarum quae in horto-botanico Bogoriensi coluntur. Batavia, Landsdrukkerij. 1866. 8°.

Opgave der plantenfamilien, welke voorkomen in de vakken door de cijfers aangeduid op het plan van het paleis en 's lands plantentuin te Buitenzorg, en der daarop voorkomende teekens. Batavia, z. j. 8°.

Scharlée (A.) en J. C. Bernelot Moens, Scheikundig onderzoek van grassoorten, graan- en peulvruchten, in betrekking tot hare aanwending als paardenvoedsel in Indië. Overgedrukt uit het Geneeskundig tijdschrift voor N. I., deel XI, pag. 373 en vo'gg. Batavia, Lange en Co. 1864. 8°.

Scharlée (A.) en J. C. Bernelot Moens, Scheikundig onderzoek van zes monsters zout. Overgedrukt uit het Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië, Dl. 26, pag. 17. 8°.

Observations made at the magnetical and meteorological Observatory at Batavia. Batavia, Government printing Office. vol. I. II. 1877/8. folio.

Verslag (Koloniaal) van 1878. ('s Gravenhage, Landsdrukkerij). 1878. folio.

Keuchenius (L. W. C.), Eene stem in Indie, ook tot Nederland. Overgedrukt uit het Nieuw-Bataviaasch Handels-

blad van 16 en 18 November 1868, nos. 136 en 137. Batavia, Bruining en Wijt. 1868. 8°.

Recheerinck en recheerinck-stelsel. Brieven van den bruinen ridder aan een ongenoemde. Samarang, G. C. T. van Dorp. 1865. 8°.

Gemeente instellinch. Brieven van den bruinen ridder aan een ongenoemde. Samarang, G. C. T. van Dorp. 1865. 8°.

De Buitenbezittinchen; brieven van den bruinen ridder aan een ongenoemde. Samarang, G. C. T. van Dorp. 1866. 8°.

Schmidt (W. J. L.), Over de schijnvrienden van den Javaan, of de Javaan en de kultures. Batavia, Bruining en Wijt. 1868. 8°.

Amorie van der Hoeven (H. A. des), De cultuurwet. (Overgedrukt uit het Bataviaasch Handelsblad van December 1865). Batavia, Bruining en Wijt. 1865. 8°.

Landbouw, nijverheid en koophandel. Brieven van den bruinen ridder aan een ongenoemde. Saamaaranch, G. T. C. van Dorp en Co. 1864. 8°.

Rapport omtrent het irrigatiewezen op Java en Madura. Batavia, 1875. folio met 1 deel Bijlagen.

Grond eichendom. Brieven van den bruinen ridder aan een ongenoemde. Saamaaranch, G. C. T. van Dorp en Co. 1865. 8°.

Résumé van het bij Gouvernementsbesluit van 10 Julij 1867, no. 2, bevolen onderzoek naar de regten van den inlander op den grond in de residentie Bantam, zamengesteld door den Chef der afdeeling Statistiek ter Algemeene Secretarie, krachtens Gouvernementsbesluit van 1 November 1868, no. 19. Batavia, 1871. 8°.

Notulen der vergadering van landhuurders der beide vorstenlanden, gehouden te Klatten op Zondag den 25^{en} October 1868. Samarang, G. C. T. van Dorp. 1868. 8°.

Lavenir, De Vorstenlanden. Open brief aan Mr. C. J. F. Mirandolle naar aanleiding van zijn opstel, getiteld: „Iets over den zoogenaamden landverhuur in de Vorstenlanden op Java”, geplaatst in het Tijdschrift van Nederl. Indie van October 1867. Samarang, H. Koster en Co. 1869. 8°.

Montclar (A.), De l'économie agricole et manufacturière selon la science industrielle en reponse aux questions posées par un fabricant de Solo. Batavia, 1866. 8°.

Mitra noe tani (De vriend van den Javaanschen landman)

samengesteld door K. F. Holle, en vertaald uit het Nederlandsch in het Soendaasch door Raden Karta Winata. Eerste — vijfde deel. Batavia, Landsdrukkerij. 1874/8. 8°.

Hamong tani (De vriend van den Javaanschen landman.) Bijdrage voor de kultuur van de arèn-, diospyros kaki of dadelpruim, rameh en sago boomen, zoomede die voor de eendenteelt. Getrokken uit de geschriften van de heeren K. F. Holle, Dr. R. H. C. C. Scheffer en E. Panel, in het Javaansch vertaald door F. L. Winter, te Soerakarta. Vijfde deel. Batavia, Landsdrukkerij. 1878. 8°.

Weber (L.), Handleiding voor eenige kultures op Java, met name de gambier, ramé, koffij, hennep en de bombyx mori of tamme zijdeworm van Siam, benevens over de bereiding van papier. Batavia, H. M. van Dorp. 1863. 8°.

Munnick (de), Handleiding voor de kultuur en de bereiding der koffij op Java. 2e druk. Batavia, Lange en Co. 1863. 8°.

Handleiding voor de Gouvernements koffiekultuur, krachtens 's Gouvernements besluit, dd. 22 Februari 1873, n°. 21, uitgegeven door de Nederlandsch-Indische Maatschappij van nijverheid en landbouw. Batavia, Ogilvie & Co. 1872. 8°.

Handleiding voor de koffie-cultuur. Batavia, 1879. 8°.

Handleiding voor de koffiekultuur op Java, volgens de werkwijze op Ceylon, benevens een gelithographeerde plaat, voorstellende een door bladziekte aangetast koffieblad. Samarang, G. C. T. van Dorp & Co. 1878. 8°.

Spall (P. W. A. van), Verslag over de koffij- en kaneelcultuur op het eiland Ceylon, in het jaar 1861. Van wege de Regering uitgegeven door de N. I. Maatschappij van nijverheid en landbouw. Batavia, W. Ogilvie 1863. 8°.

Abels (A. P. G.), De kwaliteitsachteruitgang der Java-koffij in verband tot het toppen, zuiveren, snoeien en bemesten der koffijboomen. Samarang, de Groot, Kolff en Co. 1867. 8°.

Haan (R. W. de), Kort woord over de oorzaken der achteruitgang van de kwaliteit der Java-koffij en de middelen tot herstel. Batavia, Ogilvie en Co. 1868. 8°.

Montclar (A.), La canne á sucre et la betterave; le nègre et le blanc comparés au point de vue agricole, industriel et manufacturier. Soerabaya, Chs. Kocken. 1865. 8°.

Montclar (A.), La sucrerie exploitée par la raffinerie pro-

tégée au détriment du revenu public et de la consommation publique. Défense de la sucrerie coloniale au point de vue moral, social et économique, commercial et maritime. Soerabaya, Chs. Kocken. 1865. 8°.

Montclar (A.), La canne à sucre universellement en danger et particulièrement à l'île de Java. Défense du contrat au point de vue agricole, industriel en manufacturier; colonial, commercial et maritime; moral, social et économique Soerabaya, Chs. Kocken, 1865. 8°.

„Fryer's concrete” in de raffinaderij. Batavia, W. Ogilvie, 1867. 8°.

Verslag van de heeren V. J. van Dolder en H. F. Morbotter omtrent hunne bevindingen in de fabriek Poerwodadie van A. baron Sloet van Oldruitenburgh betreffende de wijze van suikerbereiding aldaar onder de leiding en het toezigt van den heer Montclar daargesteld; door hem onderzocht op verzoek van de Kamer van koophandel en nijverheid en de Handelsvereniging te Samarang. Samarang, G. C. T. van Dorp. 1864. 8°.

Cultuur en bewerking van de tabak op Java. Eene handleiding voor planters en fabriekanten. Samarang, 1867. 8°.

De tabaks kultuur op Java. Handleiding voor het planten, bereiden, verpakken, enz. van Java-tabak. Met toelichtende tabellen en kaart. Soerabaya, Gebr. Gimberg en C^o. 1869. 8°.

Poel (H. A. van der), Nota over de rijstcultuur op Java. Van wege de Regering uitgegeven door de Nederlandsch-Indische maatschappij van nijverheid en landbouw. Batavia, W. Ogilvie. 1865. 8°.

Kraijenbrink (J. A.), Nota over de oorzaken der toeneemende schaarschte en de hooge prijzen der rijst, alsmede over de middelen tot herstel. Uitgegeven door de Nederlandsch-Indische maatschappij van nijverheid en landbouw. Batavia, W. Ogilvie. 1865. 8°.

Vriese (W. H. de), Aanwijzing voor de teelt van de kakao in Nederlandsch-Indië. Batavia, Landsdrukkrij. 1860. 8°.

Scheffer (R. H. C.) en R. F. Holle, Een sago-boom op Java. (*Sagus laevis*, Rumph.) Samarang, G. C. T. van Lorp & Co. 1873. 8°.

Spall (P. W. A. van), Rapport omtrent hetgeen er van regeringswege kan worden gedaan, om langs het geheele noorderstrand, waar daarvoor de gelegenheid bestaat, het aanleggen van vischvijvers te bevorderen. Batavia, W. Ogilvie. 1864. 8°.

Verslag van de in 1865 te Batavia gehouden tentoonstelling van grondstoffen en nijverheidsvoortbrengselen uit den Indischen Archipel, en van de uitheemsche voorwerpen tot bevordering van landbouw en nijverheid; in Indië dienstig, uitgebragt in de op 25 November 1866 gehouden laatste vergadering der Commissie. Batavia, 1867. 8°.

Zakboekje voor landhuurders, administrateurs en geëmployeerden. Soerakarta, Jaspers en C^o. 1868. 8°.

K. v. S (Mekern), Proeve eener betere regeling van het Indisch Comptabiliteits-wezen. I. Nieuw ontwerp, houdende regelen voor de wijze van beheer en verantwoording der geldmiddelen van Nederlandsch-Indië. Eerste stuk: Beheer. Batavia, H. M. van Dorp. 1869. 8°.

Mossel (J. F.) en G. P. H. H. Gonggrijp, Aanteekeningen omtrent de werking en toepassing der Indische Comptabiliteitswet. Batavia, 1871. 8°.

Woord (Een kort) aangaande de werking der Comptabiliteitswet op de Buitenbezittingen. Soerabaya, Thieme en C^o. 1868. 8°.

Gelder (W. de) en B. V. Houthuysen, Handleiding voor de toepassing der ordonnantie op de heffing van het regt van het klein zegel in Nederlandsch-Indië, met alphabetisch register, tarieven, enz. Batavia, Bruining en Wijt. 1865. 8°.

Ordonnancies (De) op het middel der verponding en den aanslag in dat middel over de jaren 1868, 1869 en 1870, met aanteekeningen omtrent hunne wijzigingen, uitbreidingen, uitleggingen, jurisprudentie, enz. Samarang, de Groot, Kolff & Co. 1867. 8°.

Memorie handelende over het ontwerp van wet tot vaststelling der tarieven van in-, uit- en doorvoer in Nederlandsch-Indië; gerigt aan de regeering door de Nederlandsch-Indische maatschappij van nijverheid en landbouw. Batavia, W. Buining. 1865. 8°.

Rapport der Kommissie uit den Bataviaschen handelstand, omtrent het door den Minister van Koloniën, dd. 23 September 1864, aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal ingediend wetsontwerp, tot vaststelling der tarieven van in-, uit en doorvoer in Nederlandsch-Indië. Batavia, H. M. van Dorp. 1865. 8°.

Memorie der Kamer van koophandel en nijverheid te

Batavia betrekkelijk de voorgenomen herziening der Nederlandsch-Indische tariefwet. Batavia, 1871. 8°.

Wet en tarief van regten op den in-, uit- en doorvoer in Nederlandsch-Indië, van koopmansgoederen, manufacturen, dranken, enz. voor 1866—1872. Batavia, Lange en Co. 1865. 8°.

Toewater (P. M.), Iets over het kadaster in Nederlandsch-Indië. Handleiding voor landmeters en eigenaars van vaste goederen. Batavia, Lange en Co. 1867. 8°.

Warnar (G.), Een woord over de invoering van het metriekstelsel van maten en gewigten in Nederlandsch-Indië. Batavia, W. Ogilvie. 1865. 8°.

Muntwezen (Het) op Celebes. (Overgedrukt uit het Makassarisch Handels- en Advertentieblad van 29 Febr. n°. 18). (Makassar, 1860.) 8°.

Hydraeus, Opmerkingen omtrent de kwestie over den geldsomloop in Nederlandsch Indië van N. P. van den Berg. Batavia, H. M. van Dorp. 1863. 8°.

Berg (N. P. van den); De zilverquaestie. (Overgedrukt uit het Algem. Dagblad van N. I.). Batavia, Ernst & Co. 1879. 8° met uitsl. tabel.

Berg (N. P. van den), De muntquaestie met betrekking tot Indie. Batavia, Bruining & Wijt. 1874. 8°.

Berg (N. P. van den), Bankwezen en banken in Britsch-Indie. Eene geschiedkundige schets. Batavia, H. M. van Dorp. 1866. 8°.

Berg (N. P. van den), Stukken over de wisseltrekkingen van het Gouvernement. Uitgegeven met magtiging van de Kamer van koophandel en nijverheid te Batavia. Batavia, H. M. van Dorp. 1867. 8°.

Verslag van het 32^e, 36^e, 37^e, 39^e en 40^e boekjaar der Javasche Bank, uitgebragt in de algemeene vergadering van stemgeregtigde deelhebbers. Batavia, 1860—63. 8°.

Anonymus, De kritiek der Bataviasche dagbladen over het verslag van het 40ste boekjaar der Javasche bank. (Overgedrukt uit den Java-bode van 22 en 25 Julij 1868, N°. 59 en 60. Batavia, H. M. van Dorp. 1868. 8°.

Verslag over het negende boekjaar (1866) der Nederlandsch-Indische Escompto-Maatschappij, aangeboden aan hare deelhebbers in de jaarlijksche Algemeene Vergadering, gehouden ten haren kantore op Woensdag 30 Februarij 1867. (Batavia, Bruining & Wijt. 1867). 8°.

Notulen der Algemeene Vergadering van deelhebbers der Nederlandsch-Indische Escompto-Maatschappij, gehouden ten haren kantore op den 10 Maart 1869 en op Zaterdag den 19 Maart 1870. (Batavia, Bruining & Wijt. 1870.) 2 dln. 8°.

De reede van Samarang. Samarang, C. J. Morel. 1865. 8°.

Voorwaarden van aanbesteding voor het onderhouden eener geregelde stoompakketvaartdienst in den Indischen Archipel, goedgekeurd bij de besluiten van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, dd. 29 Mei en 4 Julij 1873, Nos. 9 en 17. Batavia, 1873. folio.

Verslag van de financiëele commissie voor de spoorwegen op Java. Rotterdam, 1873. folio.

Bruijn Kops (G. F. de), Statistiek van den handel en de scheepvaart op Java en Madura sedert 1825. Uit officieële bronnen bijeenverzameld. Batavia, Lange en Co. 1857/59. 2 dln. 8°.

Overzicht des handels te Samarang, gedurende het jaar 1859 en 1860. Uitgegeven door de Handels-vereeniging te Samarang. Samarang, G. C. T. van Dorp. 1860/61. 2 dln. 8°.

Tijdschrift voor het Nederlandsch-Indisch leger. Soerabaija, 1864—1865. 8°. Jaarg. I, afl. 1—8, 12, 13, 15—20, 24; Jaarg. II, afl. 5, 6 en 12.

Tijdschrift (Militair). Verslagen, verhandelingen en beschouwingen over militaire onderwerpen, bijeenverzameld door E. Kielstra. Batavia, 1870—76. 8°. Jaarg. I, afl. 1—5, 7, 8, 10—12; II, afl. 1, 2, 4—8, 10—12, III, afl. 1—8, 10—12; IV, afl. 1—12; V, afl. 3—12; VI, afl. 3—6, 9—12.

Gobius (J. O.), De kogelbaan in den dampkring bij het getrokken geschut. Batavia, H. M. van Dorp. 1868. 8°.

Het leecher. Brieven van den bruinen ridder aan een ongenoemde. Saamaaranch, G. C. T. van Dorp. 1865. 8°.

Dillié (P. M. la' Gordt), Bijdrage tot de kennis der oorlogsvoering in de Nederlandsche Oost-Indische gewesten. Samarang, De Groot, Kolff en Co. 1868. 8°.

Hamakers (J. C.), Korte inhoud der van kracht gebleven circulaires voor het Nederlandsch Oost-Indisch leger uitgevaardigd door het militair departement van 1831—1865. Bijeenverzameld en van een alphabetisch register voorzien. Samarang, G. C. T. van Dorp. 1867. 8°.

Ockerse (G. P. J.), Eerste vervolg op het Recueil van administratieve en verdere bepalingen voor het Nederlandsch Indisch leger. (Bijgewerkt tot ultimo 1865). Batavia, Lange en C^o. 1866. 8°.

Verzameling van algemeene orders, besluiten, enz. betreffende de militaire regtspleging, ten gebruike bij de handleiding van Mr. W. E. van der Hout. Batavia, H. M. van Dorp. 1867. 8°.

Velders (J. A.) en J. du Pon, Practisch handboekje ten dienste der stoomschepen van de gouvernements-marine, enz. Batavia, H. M. van Dorp. 1868. 8°.

Tijdschrift (Geneeskundig) voor Nederlandsch-Indië, uitgegeven door de Vereeniging tot bevordering der geneeskundige wetenschappen in Nederlandsch-Indië. Deel XV. Batavia, 1872. 8°.

Grieven der geneeskundige dienst in Nederlandsch-Indië. Batavia, W. Ogilvie. 1867. 8°.

Monod, Raadgevingen betrekkelijk de cholera. Naar de tweede Fransche uitgave. Batavia, H. M. van Dorp. 1869. 8°.

Schneider (C. T. A.), Beri-beri. Soerabaija, Geb. Gimberg en C^o. 1864. 8°.

Grashuis (G. J.), Bataviaasch Zendingsblad. Evangelisch-kerkelijk tijdschrift voor in- en uitwendige zending. Batavia, H. M. van Dorp. 1863. 8°. n°. 1—7; 1864. n°. 1.

Tijdschrift voor in- en uitwendige zending. Batavia, 1863. n°. 1. 8°.

Braams (B.), De apostolische zegen aan de gemeente van Borneo's Westkust toegewenscht. Batavia, Lange en C^o. 1868. 8°.

Verzameling van reglementen, besluiten, aanschrijvingen, enz. betrekkelijk het lager onderwijs voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden in Nederlandsch-Indië. Batavia, Landsdrukkerij. 1869. 8°.

Verslag (Algemeen) van den staat van het middelbaar en lager onderwijs voor Europeanen en met deze gelijkgestelden in Nederlandsch-Indië over 1877. Batavia, Landsdrukkerij. 1879. 8°.

Verax, Het staats-onderwijs voor den Javaan. Samarang, G. C. T. van Dorp 1863. 8°.

Antigraaf, Inlandsch onderwijs. Beoordeeling door T. A. F. van der Valk van Harthoorn's brochure, Repliek. Samarang, G. C. T. van Dorp. 1867. 8°.

Verslag van het eindexamen der afdeeling „Hoogere Burgerschool” van het Gymnasium Willem III te Batavia in 1878. (Batavia, 1878). 8°.

Groen (S. F.), Belediging en satisfactie, of veroordeeling van den gang van zaken op het gymnasium Willem III te Batavia. Batavia, Lange en Co. 1867. 8°.

Bruin (D. C. de), Eerste Lees oefeningen, overeenkomstig de leerwijze van P. J. Prinsen; ten gebruike der scholen in Nederlandsch-Indië. Samarang, G. C. T. van Dorp. 1862/63. 8°. Eerste stukje. Achtste druk. Tweede en derde stukje. Zevende druk.

Weyhenke (Mevr. J. A.), Lesjes en vertellingen. Batavia, 1863. 8°. 4 stukken.

Weyhenke (Mevr. J. A.), Iets voor jonge kinderen. Batavia, G. Kolff en Co. 1865. 8°.

Weyhenke (R. J. L.), Brieven voor de Indische jeugd. Uitgegeven ten voordeele van de school voor voorbereidend onderwijs te Batavia. Batavia, G. Kolff & Co. 1879. 8°.

Weyhenke (R. J. L.), De zoogdieren. Een leesboek voor de lagere school. Batavia, G. Kolff en Co. 1865. 8°.

Uit de tooverwereld. Sprookjes en vertellingen van Moeder de Gans. Een plaatwerk voor de jeugd. Batavia, 1863. 4°.

Moore (W. C. J. van der), De rechtweetenschap, verklaard in haar beginzelen. Makasser, K. Sutherland. 1867. 8°.

Het recht-weezen. Brieven van den bruinen ridder aan een ongenoemde. Samaaranch, G. C. T. van Dorp. 1865. 8°.

Abou Chadjà', Précis de jurisprudence musulmane selon le rite Châféite. Publication du texte Arabe, avec traduction et annotations, par S. Keyzer. Leyde, E. J. Brill. 1859.

Staatsblad van Nederlandsch-Indië voor het jaar 1866. Batavia, Landsdrukkerij. 1876. 8°.

Staatsblad van Nederlandsch-Indië voor het jaar 1878. Nos. 275—352. 1879. Nos. 1—276. Batavia, Landsdrukkerij. 178/9 8°.

Berg (J. L. van den), Boekoe parintah njang bergoena kapada segala orang njang ada di bawa parintahnja kompeni Olanda. Soerabaya, Gebr. Gimberg en Co. 1864. 8°.

Piepers (M. C.), De politierol. Handleiding voor adminis-

tratieve ambtenaren met de rechtspraak ter politierol op Java en Madura belast. Batavia, Ogilvie en Co. 1868. 8°.

Strafwetboek voor Inlanders, Javaansche vertaling. Batavia, Landsdrukkerij. 1877. 8°.

Does de Bye (A. van der), Het regtsgeding van Hemmelman en Schlup, beiden beschuldigd van hoogverraad. Batavia, W. Ogilvie 1866. 8°.

Verzameling der merkwaardigste vonnissen gewezen door de krijgsgaden te velde in de Zuid- en Oosterafdeeling van Borneo gedurende de jaren 1859—1864. (Bijdrage tot de geschiedenis van den opstand in het rijk van Bandjermasin.) Batavia, 1865. 8°.

Statistiek van de regtsbedeeling in Nederlandsch-Indië over de jaren 1871, 1872, 1873 en 1874. Batavia, Landsdrukkerij. 1877. 4°.

Statistiek van de regtsbedeeling in Nederlandsch-Indië over de jaren 1873 en 1874. Batavia, Landsdrukkerij. 1879. 4°.

Verzameling van bepalingen omtrent de benoembaarheid en examens van ambtenaren voor de burgerlijke dienst in Nederlandsch-Indië, bijeengebragt door C. P. H. H. Gonggrijp. Batavia, 1873. 8°.

Tollens (L. J. A.), De Indische Secretaris. Handboek voor den notaris, den ambtenaar van den burgerlijken stand, den koopman, den voogd, den curator, den uitvoerder van uiterste wilsbeschikkingen, den landheer, en in het algemeen voor allen, die zich, op eene gemakkelijke wijze, met de hier te lande vigerende wetten en besluiten wenschen bekend te maken; verrijkt met voorbeelden van notariële en onderhandsche acten, requesten, enz. enz. Tweede verbeterde en veel vermeerderde druk. Batavia, Lange en Co. 1860. 8°.

Kruijff (L. Ch.), Handleiding voor het notariaat in Nederlandsch-Indië, bevattendé eene verzameling der voor den indischen notaris meest belangrijke reglementen, instructien, ordonantiën, besluiten, aanschrijvingen, kennisgevingen, regterlijke beslissingen, enz., enz. Batavia, Ogilvie en Co. 1868. 8°.

Simon (P. Ch.), Handleiding voor het klein notaris-examen. Batavia, Ogilvie en Co. 1868. 8°.

Handleiding tot het aanleeren van de Hollandsche taal voor de inlandsche bevolking van den Indischen Archipel. Batavia, Landsdrukkerij. 1866. 8°.

Bruin (D. C. de), Geslachtlijst van zelfstandige naamwoorden, gevolgd van eenige woordenlijsten voor de spelling der scherpe e en o, enz., ingerigt voor de scholen in Nederlandsch-Indië. Batavia, G. Kolff en Co. 1863. 8°.

(Batten (B. J.)), De djoeroe basa Betawi. Eenvoudige Bataviaasch—Maleische woordenverzameling. I. Maleisch—Hollandsch. Batavia, H. M. van Dorp. 1868. 8°.

Vocabulary (A) of the English and Malay languages. With the proper orthography for Englishmen. Batavia, H. M. van Dorp. 1865. 8°.

Vocabulary (A) of the English and Malay languages. With the proper orthography for Englishmen. 2nd. edition. Batavia, H. M. van Dorp & Co. 1879. 8°.

Wall (H. von de), Hollandsch—Maleische woordenlijst ten dienste van geneeskundigen. Batavia, 1873. 8°.

Bahoewa inilah kitab permoela-an pengataoe-an dan ilmoe-ilmoe, jang terkarang akan di batja oleh kanak kanak di sekola djawa dan malajoe adanja. Tertjap dalam Nagri Batawi di kantor tjap Goebnernemen. 1863. 8°

Barang hhikajet deri dalam perdjandjian lama dan baharuw. Rotterdam, M. Wajt dan Anakh^v 1860. 8°.

(Bierhaus (J. G. G.)), Indjil-kabar itoe jang kasih soeka hati, tersoerat derri pada Markus. Tersalin derri pada bahasa jang moela-moela itoe, pada bahasa Malajioe. Batavia, Lange en Co. 1866. 8°.

Hikajat Amien. Batavia, Landsdrukkerij. 1866. 8°.

Iju kitab bunang njoetat tina kitab Soetji noe diseboet perdjangdjian anjar II. Rotterdam, E. H. Tassemeijer. 1868. 8°.

Iskander (W.), Hendrik nadenggan roa, sada boekoe basaon ni dakdanak, di ata Mandailingkan. Padang, van Zadelhoff en Fabritius. 1865. 8°.

Leesboek (Maleisch) voor eerstbeginnenden en meergevorderden, door H. N. van der Tuuk. Zevende stukje bevattende vier Maleische vertellingen als Leesboek voor den Inlander bestemd Leiden, E. J. Brill. 1868. 8°.

Parindu, ja itu: babarapa panton dan kidong, pada menjukakan hati segala Anakh Midras dan awrang muda Rotterdam, M. Wajt dan Anakh^v. 1861. 8°.

Penjasalan dosa-dosa jang benar di kardjakan oleh Rohhoelkhoedoes. Batavia, 1865. 12°.

Poeniko tjarios aneh tig. belah. Herdruk. (Batavia, Landsdrukkerij. 1877.) 8°.

Sanakna oreng tanie Djaba tambahei dari atoran tataneman padie sei ee pabender, djagoeng, njior, aren, laboe, sarta laen tataneman, sei olleina aboewa kamoehalan sei bada ee Djaba eesalein darie sorat-soratna towan K. F. Holle sarta ee salein tjara babian ee kantorna Assistent-resident ee Sangkapora ka towan P. E. Bieler, holee Raden Notokoesoema. Batavia, Landsdrukkerij. 1877. 8°.

Schaafsma (A. O.), Tsobat kamij jang benar. Rawajat. Batavia, W. Ogilvie. 1865. 8°.

Temam pengatahoean bagei anak-anak. Batavia, Landsdrukkerij. 1866. 8°.

Tjonto tjonto Hisab guna sakalijen anakh jang baharuw mulaj beladjar Ilmu Hitongan. Rotterdam, 1861/2. 4 stukken, 8°.

Wester (H.) dan R. le Bruyn, Kitab Midras jang dalamnja sda tersimpan babarapa fatsal jang pendekh dan berguna 'akan dibatjakan; terkarang dalam bahasa Wolandawij, guna segala Anakh Anakh Midras. Rotterdam, 1862. 8°.

Geschiedenis van Sech Abdoerahman en Abdoerahim ver-
taald uit het Soendaasch in het Javaansch door Raden Angga
Baja. Batavia, Landsdrukkerij. 1877. 8°.

Halkema (W.), Beknopte handleiding tot zelfonderricht in
de Javaansche taal. Djokdja, H. Buning. 1879. 8°.

Jansz (P.), Kleine Javaansche spraakkunst. Derde, zeer veel
vermeerderde, uitgave van de Aanleiding tot de kennis der
Javaansche spraakkunst. Samarang, G. C. T. van Dorp en Co.
Amsterdam, Scheltema en Holkema, 1879. 8°.

Jansz (P.) en H. C. Klinkert, Het Nederlandsch-Javaansch
zakwoordenboekje, nieuw omgewerkt en veel vermeerderd
door den eerstgenoemde. Samarang, G. C. T. van Dorp. 1865. 8°.

Janz (P.), Vervolg op Dr. Gericke's Javaansch-Nederduitsch
woordenboek. Samarang, G. C. T. van Dorp. 1868. 8°.

Leesboek (Javaansch) voor den inlandschen militair. Batavia,
Landsdrukkerij. 1877. 8°.

Vervolg op het Leesboek voor den Inlandschen militair.
Batavia, Landsdrukkerij. 1877. 8°.

Poeniki isi papetikkan piwoelang prajogi. (Keur van nuttige
lessen, bijeengebracht door Raden Kartâ Winâtâ) Samarang,
G. T. C. van Dorp. 1863. 8°.

Twist (De) van Sang Maima en Datoe Daloe naar een

handschrift op boombast in 't Tobasch. Z. pl. en j. 80.

Hardeland (A.), Dajacksch-Deutsches Wörterbuch. Bearbeitung und herausgegeben im Auftrage und auf Kosten der Niederländischen Bibelgesellschaft. Amsterdam, 1859. 80.

Bijdragen tot de kennis der Alfoersche taal in de Minahassa, uitgegeven door het Bestuur van het Nederlandsch Zendeling-genootschap. Eerste stuk. Rotterdam, M. Wijt en Zonen. 1866. 80.

Harm-en (L. K.), Maleisch rekenboek, in het Makassaarsch vertaald door Intje Nonggong. Gedrukt te Makassar bij J. B. van der Dungen Bille. 1877. 80.

Matthes (B. F.), Boegineesch—Hollandsch woordenboek, met Hollandsch—Boegineesche woordenlijst, en verklaring van een tot opheldering bijgevoegden Ethnographischen Atlas. 's Gravenhage, 1874. 40.

Matthes (B. F.), Boegineesche spraakkunst. 's Gravenhage, 1875. 80.

Koorders (D.), Over den heer H. N. van der Tuuk en zijn jongste geschriften. Batavia, H. M. van Dorp. 1865. 80.

Catalogus van chinesche matrijzen en drukletters, vervaardigd onder toezigt van J. Hoffmann. Leiden, 1860. 40.

Aulaire (R. J. de St.) and W. P. Groeneveldt, A manual of Chinese ruining-handwriting, especially as it is used in Japan, compiled from original sources. Printed for the authors. Amsterdam, G. M. van Gelder. 1861. 40.

Chatelin (L. N. H. A.), De primogénitus van een schandaal, opgedragen aan den kapitein, chef van den staf ter Sumatra's West-kust, A. F. C. Bloem. Padang, 1867. 80.

Elberg (J. H. J.), Weggejaagd! Ook een bijdrage tot de kennis van het Nederlandsch-Indisch legerbestuur. Samarang, H. Koster en Co. 1869. 80.

King (E. W.), Een feit, verblijdend voor den vriend en verwarrend voor den vijand der waarheid. Met toelichtende, toepasselijke aanmerkingen voor allen, die meenen dat zij de bedoelde personen zijn. Batavia, W. Ogilvie. 1868. 120.

Cantharis Vesicatoria, Hulde aan den clown Dixi. Makassar, K. Sutherland. 1865. 80.

Erckman-Chatrion, Een veldtocht in Kabylie. Verhaal van een Afrikaanschen jager. Feuilleton van het Militair Tijdschrift. Batavia, Bruining & Wijt, 1874. 80.

Fortuin (Een geheimzinnig). Romantische geschiedenis uit den tijd der Julij-omwenteling in Frankrijk en volgende jaren. Uit het Fransch. Soerabaya, Gebr. Gimberg en Co. 1860. 8°.

Janssen (P. A.), Luitenants-mijmeringen op een buitenpost in Nederlandsch Oost-Indië. Verzamelingen van proza en poëzij. Samarang, G. C. T. van Dorp. 1863. 8°.

Joseph, Deftige en ondeftige luimen mijner muze. Soerabaya, Gebr. Gimberg en Co. 1868. 8°.

Uilkens (J. A.), Aroeman. Eene Javaansche legende. Samarang, G. C. T. van Dorp. z. j. 8°.

Wetenschap (De) der zamenleving. Eene studie, ter uitbreiding van het gebied der stellige wetenschappen. Batavia, Lange en Co. 1863. 8°.

Ministerie van Marine.

Jaarboek van de Koninklijke Nederlandsche Zeemagt, 1877—1878. Uitgegeven door de zorg van het Departement van Marine. 's Gravenhage, de Gebroeders van Cleef. 1879. 8°.

Mededeelingen betreffende het Zeewezen. Uitgegeven door de zorg van het Departement van Marine. 's Gravenhage, 1861—78. 8°. Deel I—XXI, XXII, afl. 1—3. Met platen.

Eene verzameling van Nederlandsch Indische zeekaarten, bevattende:

Algemeene Indische zeekaarten.

Nederlandsch Oost-Indië. 2 bladen (1867). — Westkust van Sumatra. Blad 2 (1863). — Java-zee. 2 Bladen (1870 en '74). — Chineesche zee, Zuidelijk gedeelte. 2 Bladen (1864). — Straat Mangkasar. 2 Bladen (1871 en '75). — Oostkust van Celebes. 2 Bladen (1865 en '66.)

Sumatra.

N. W. Kust van Sumatra; P. Roessa tot Pedir (1875); Atjeh-hoofd tot Atjeh rivier (1875). — Westkust. P. Roessa tot Analaboe (1875); Singkel tot P. Ilir (1876). — Reede van Singkel (1875) — Reede van Baros (1859). — Baai van Tapanoeli (1875). — Reede van Natal (1839), Tikoe, Priaman (1834) en Padang (1874). — Zeebloemstraat (1859). — Reede van Benkoelen en Poeloe Baai (1856). — Noordkust. Pedir tot Diamantpunt (1875). — N. O. kust. Diamantpunt tot Boenjabanken (1875). — Deli tot Roepat (1864). — Brouwerstraat, Siak-monding (1858). — Oostkust. Riouw en Lingga archipel. 2 Bladen (1863). — Straat Bangka. 3 Bladen

(1863, '66 en '67). — Palembang Rr.; Soensang en Zout Rr. (1861). — Westkust. Straat Sikeroet. — Van Priaman tot Indrapoera (1878). — Van Analaboe tot Singkel (1878).

Eilanden tusschen Sumatra en Borneo.

Straat Riouw. 2 Bladen (1867). — Reede van Riouw (1860). — Bangka, Eiland en straat (1862). — Klaabaart-Baai (1869). — Reede van Muntok (1859). — Reede van Soengi Liat (1870). — Nangka Eilanden (1859). — Billiton, Reede van Tjeroetjoep (1875). — Gaspar-straten (1873).

Java.

Eiland Java. 3 Bladen (1865). — Westkust; Straat Soenda (1874). — Reede van Batavia (1868). — Reede van Cheribon (1869). — Reede van Samarang (1868). — Bawean. Baai van Sangkapoera (1863). — Vaarwaters naar Soerabaja (1872) — Zeegat van Tjilatjap (1861). — Madoera. Baai van Soemenap, enz. (1877), — Straat Madoera (1864).

Kleine Soenda-eilanden.

Kleine Soenda-eilanden. Blad 1 (1876). — Lombok, Reede van Ampanan (1858). — Laboean Tring (1859). — Eilanden en vaarwaters beoosten Java. Blad 2 (1861) — Eiland Soembawa (1867). — Eiland Flores (1869). — Vaarwaters tusschen Flores en Timor (1872). — Ankerplaatsen beoosten Java. 2 Bladen (1875).

Borneo.

Westkust van Borneo. 2 Bladen (1862). — Oostkust van Borneo. Koetei rivier (1873).

Celebes.

Westkust; Reede van Tapallang en Kait (1856). — Reede van Mangkasar (1868). — Zuidwestkust van Celebes (1866). — Zuidkust. Golf van Boni; Z. W. ged. (1860). — Noordkust. Reede van Menado (1867), — Reede van Likoe pang (1867). — Oostkust. Rivier van Gorontalo (1869).

Molukken.

Moluksche Archipel. Blad 1 (1878). — Ternate, Reede (1869). — Ceram; Baai van Wahaai en Hattiling (1868). — Reede van Amboina (1867). — Banda, Reede (1863).

West-Indië.

Zeegat van de Corentijn en Nickerie (1871)

Fransche Gouvernement door tusschenkomst
van Zr. Ms. Gezant, te Parijs.

Delarbre (Jules), Les colonies françaises, leur organisation, leur administration. Paris, Berger, Levrault & Cie. 1878. 8°.

Enquête sur le régime commercial des colonies françaises. Paris, Berger, Levrault & Cie. 1877. 8°.

Tableaux de population, de culture, de commerce et de navigation, formant, pour l'année 1875, la suite des tableaux insérés dans les notices statistiques sur les colonies françaises. Paris, Imprimerie nationale. 1878. 8°.

Idem, pour l'année 1876. Paris, Imprimerie nationale. 1877. 8°.

Compte-général de l'administration de la justice civile et commerciale, criminelle, correctionnelle et de police dans les colonies françaises, pendant les années 1862 à 1867, présenté à M. le Président de la République par le Contre-Amiral, Ministre de la Marine et des Colonies. Paris, Imprimerie nationale. 1878. 4°.

Notice sur la déportation à la Nouvelle-Calédonie, publiée par les soins de M. le Vice-amiral Fourichon, Ministre de la Marine et des Colonies. Paris, Imprimerie nationale. 1876. 8°.

Notice sur la déportation à la Nouvelle-Calédonie, année 1875. Publiée par les soins de M. le Vice-amiral Gicquel des Touches, Ministre de la Marine et des Colonies. Paris, Imprimerie nationale. 1877. 8°.

Notice sur la déportation à la Nouvelle-Calédonie, publiée par les soins de M. le Vice-amiral Sénateur Pothuau, Ministre de la Marine et des Colonies. Paris, Imprimerie nationale. 1878. 8°.

Notice sur la transportation à la Guyane française et à la Nouvelle-Calédonie pendant les années 1866 et 1867, 1868, 1869 et 1870, 1871, 1872, 1873, 1874 et 1875. Paris, Imprimerie nationale. 1869—1877. 8°. 3 dln.

Sagot, De quelques opérations générales de culture à la Guyane. Extrait de la Revue maritime et coloniale. Mai 1870. Paris, Challamel aîné. 1870. 8°.

Leingre, Notice sur l'Eucalyptus Globulus. Extrait de la Revue maritime et coloniale. Paris, Berger, Levrault & Cie. 1875. 8°.

Comte (Aubry le), Culture et production du coton dans

les colonies françaises. Extrait de la Revue maritime et coloniale (Septembre 1866.) Paris, Challamel aîné. 1866. 8°.

Comte (Aubry le), Produits tirés des eaux et des rivages dans les colonies françaises. Extrait de la Revue maritime et coloniale (Mars 1865) Paris, Challamel aîné. 1865. 8°.

Dabry de Thiersant (P.), De l'émigration chinoise. (Extrait de la Revue maritime et coloniale.) Paris. Paul Dupont, Challamel aîné. 1872. 8°.

Cochinchine (La) en 1872. Extrait de la Revue maritime et coloniale. Paris, Paul Dupont, Challamel aîné. 1873. 8°.

Aube (Th.), Notes sur le Centre-Amérique (Costa-Rica, Nicaragua et San-Salvador), VanCouver et la Colombie Anglaise. Paris, Berger, Levrault & Cie. 1877. 8°.

Caspari (C. E.), Une mission à la Guadeloupe. Notes de géographie physique. Paris, Paul Dupont, Challamel aîné. 1872. 8°.

De Saïgon à Bangkok par l'intérieur de l'Indo-Chine. Notes de voyage. Janvier—Février 1871. (Extrait de la Revue maritime et coloniale). Paris, Paul Dupont, Challamel aîné. 1872. 8°.

Kergaradec (M. de), Rapport sur la reconnaissance du Fleuve du Tonkin. Paris, Berger, Levrault & Cie. 1877. 8°.

Barbié du Bocagh (M. V. A.), Bibliographie Annamite. Livres, Recueils périodiques, manuscrits, plans. Extrait de la Revue maritime et coloniale (Février, Mai et Août 1866). Paris. Challamel aîné 1867. 8°.

Imhaus (M. G.), Ile de la Réunion. Notice sur les principales productions naturelles et fabriquées de cette île. Extrait de la Revue coloniale (Août 1857, Octobre, Novembre 1858). Paris, Paul Dupont. 1858. 8°.

Limite (De la) des Possessions Portugaises au sud de l'Equateur. Extrait de la Revue coloniale (Mars 1858). Paris, Paul Dupont. 1858. 8°.

Roussin (A.), Les explorateurs de l'Afrique centrale. Extrait de la Revue maritime et coloniale. Paris, Challamel aîné. 1874. 8°.

Langle (le Vte Fleuriot de), La traité des esclaves à la côte orientale d'Afrique. Extrait de la Revue maritime et coloniale). Paris, Paul Dupont. Challamel aîné. 1873. 8°.

Portugeesche Gouvernement.

Les Colonies Portugaises. Court exposé de leur situation actuelle. Lisbonne, Imprimerie nationale. 1878. 8o.

Castro (Affonso de), As Possessões Portuguezas na Oceania. Lisboa, Imprensa nacional. 1867. 8o.

Ensaio sobre a statistica das Possessões Portuguezas na Africa Occidental e Oriental; na Asia occidental; na China, e na Oceania. Por José Joaquim Lopes de Lima. Lisboa, Imprensa nacional. 1844—1846. 8o. Livro I. Das Ilhas de Cabo Verde e suas dependencias. Livro II. Das Ilhas de S. Thomé e príncipe e sua dependencia. Livro III. De Angola e Benguella e suas dependencias.

Ensaio por J. J. Lopes de Lima e continuados por Francisco Maria Bordalo. Lisboa, Imprensa nacional. 1859—62. in 8o. II Serie. Livro IV. Provincia de Moçambique por Fr. M. Bordalo. V. Estado da India parte primeira por Fr. M. Bordalo.

Relatorios dos Governadores Geroes das Provincias de Cabo Verde, Moçambique e Estado da India referidos ao anno de 1875 e apresentados ás Cortes pelo Ministro e Secretario d'Estado dos Negocios da Marinha e Ultramar, na sessão legislativa de 1878. Lisboa, Imprensa nacional. 1878. folio.

Relatorios dos Governadores das Provincias Ultramarinas sobre o estado da administração publica nas mesmas provincias referidos aos annos de 1872 a 1874 e apresentados ás Cortes pelo Ministro e Secretario d'Estado dos Negocios da Marinha e Ultramar na sessão legislativa de 1875. Lisboa, Imprensa nacional. 1875. 2 dln. folio.

Estatistica medica dos Hospitaes das Provincias Ultramarinas com referencia ao anno de 1874 e outros subsidios para o estudo do clima e das doencas das mesmas provincias. Lisboa, Imprensa nacional. 1878. folio.

Bahia de Lourenço Marques. Questão entre Portugal e a Gran Bretanha sujeita á arbitragem do Presidente da Republica Franceza. Memoria apresentada pelo Governo Portuguez. Lisboa, Imprensa nacional. 1875. folio.

Bahia de Lourenço Marques. Questão entre Portugal e a Gran Bretanha sujeita a arbitragem do Presidente da Republica Franceza. Segunda memoria do Governo Portuguez (Replica á memoria Ingleza). Lisboa, Imprensa nacional. 1874. folio.

Calheiros e Menezes (Sebastião Lopes de), Apontamentos

apresentados á commissão encarregada dos melhora mentos de Provincia de Cabo Verde. Lisboa, Imprensa nacional. 1866. 8º.

Manso (Visconde de Paiva), Memoria sobre Lourenço Marques (Delagoa Bay). Lisboa, Imprensa nacional. 1870. 8º.

Soares (Joaquim Pedro Celestino), Bosquejo das possessões Portuguezas no Oriente ou resumo de algumas derrotas da India e da China. Lisboa, Imprensa nacional. 1851. 8º. I. III (onder den titel: Documentos comprovativos do Bosquejo das possessões Portuguezas no Oriente por Joequim Pedro Celestino Soares. Lisboa, 1853. 8º.)

Ribeiro (Manuel Ferreira), A provincia de S. Thomé e Principe e suas dependencias ou a salubridade e insalubridade relativa nas provincias do Brazil das Colonias de Portugal e de Outras nações da Europa. Lisboa, Imprensa nacional. 1877. 8º.

Ribeiro (Manuel Ferreira), Relatorio ácerca do servico de saude publica na provincia de S. Thomé e Principe no anno de 1869 contendo as Informaçõs necessarios para o exacto conhecimento do estado de salubridade actual e as providencias mais urgentes e mais altamente reclamados coordenado por ordem da Junta de saude publica da provincia de S. Thomé e principe. Lisboa, Imprensa nacional. 1871. 8º.

Cultura das plantas que dão a quina. Lisboa, Imprensa nacional. 1864. 8º.

Cultura do Algodão. Noticia sobre esta cultura e modo de trazer o seu producto ao commercio. Lisboa, Imprensa nacional. 1862. 8º.

Cultura do Algodão em Angola. Lisboa, Imprensa nacional. 1861. 8º.

Codigo do credito predial das Provincias Ultramarinas. Lisboa, Imprensa nacional. 1865. folio.

Relatorio e documentos sobre a abolição da emigração de Chinas contratados em Macau apresentado as Côrtes na sessão legislativa de 1874 pelo Ministro e Secretario d'estado dos negocios da Marinha e Ultramar. Lisboa, Imprensa nacional. 1874. folio.

Manso (Visconde de Paiva), Historia ecclesiastica Ultramarina. Tomo I. Africa septentrional. Bispados de Centa, Tanger, Safim e Marrocos. Lisboa, Imprensa nacional. 1872. 8º.

Bullarium patronatus Portugalliae in ecclesiis Africae, Asiae atque Oceaniae curante Levy Maria Jordão. Olisipone, ex Typographia nationali. 1868—73. folio. I (1171—1600). II (1601—1700), III. Appendix I. 4 dln.

As collecções da expedição scientifica Africana ordenada pelo Governo de Portugal em 1851 e o Direito a ellas perante os tribunaes em Londres. Lisboa, Imprensa nacional. 1875. folio.

Africa occidental. Noticias e considerações por Francisco Travassos Valdez dedicadas a Su Magestade fidelissima el Rei o Senhor Dom Luiz I impressas por ordem do Ministerio de Marinha e Ultramar. I. Lisboa, Imprensa nacional. 1864. 8º.

Lacerda (D. José de), Exame das viagens do Dotor Livingstone. Lisboa, Imprensa nacional. 1867. 8º.

Pereira (Feliciano Antonio Marques), Viagem da Corvetta Dom João I á capital do Japão no anno de 1860. Lisboa, Imprensa nacional. 1863. 8º.

Ministerio de Fomento, Madrid.

Los restos de Colon. Informe de la Real Academia de la Historia al gobierno de S. M. sobre el supuesto Hallazgo de los verdaderos restos de Cristóval Colon en la Inglesia Catedral de Santo Domingo. Publicados por el Ministerio de Fomento. Madrid, M. Telho. 1879. 8º.

India Office, London.

Papers relating to the collection and preservation of the records of ancient Sanskrit Literature in India. Edited by order of the Government of India by Archibald Edward Gough. Calcutta, Office of Superintendent of Government printing. 1878. 8º.

Markham (Clements R.), A memoir on the Indian Surveys. (Second edition.) Printed by order of Her Majesty's Secretary of State for India in Council. London, W. H. Allen and Co. 1878. 8º.

Britsch-Indisch Gouvernement.

Hunter (W. W.), A statistical Account of Bengal. London, Trubner & Co. 1875/77. 20 dln. 8º.

Government of India. Home Department.

Specimens of various vernacular characters passing through

the post Office in India. Compiled in the year 1877, by mr. C. W. Hutchinson. Photozincographed at the Surveyor-General's Office. Calcutta, December 1877. folio.

Chief Secretary's Office, Melbourne, Victoria.

Records (Historical) of Port Phillip: the first Annals of the Colony of Victoria. Edited by John J. Shillinglaw. Melbourne, John Ferres. 1879. 8°.

Directie der Nederlandsche Handel-
Maatschappij.

~~Artikelen~~ van overeenkomst en reglementen der Nederlandsche Handelmaatschappij. Z. pl. en j. en n. v. d. dr. in 8°.

Hierin:

Artikelen van overeenkomst der Nederlandsche Handelmaatschappij.

Reglement van orde voor Heeren Commissarissen der Nederlandsche Handelmaatschappij.

Reglement van orde voor de vereenigde vergadering van de Directie en Commissarissen der Nederlandsche Handelmaatschappij.

Reglement voor de kieskollegiën van stemgerechtigde deelhouders in de Nederlandsche Handelmaatschappij.

Huishoudelijk reglement voor de Directie der Nederlandsche Handelmaatschappij.

Algemeene bepalingen voor de agenten der Nederlandsche Handelmaatschappij binnen dit rijk.

Reglement en instructie voor het agentschap der Nederlandsche Handelmaatschappij te Rotterdam.

Reglement en instructie voor de factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij te Batavia.

Reglement en instructie voor het agentschap der Nederlandsche Handelmaatschappij te Singapore.

Reglement en instructie voor de agenten der Nederlandsche Handelmaatschappij in Japan.

Reglement voor de overschrijving van aandelen der Nederlandsche Handelmaatschappij.

Aanspraak van G. Schimmelpenninck, President der Nederlandsche Handelmaatschappij, bij de opening der gewone jaarlijksche bijeenkomst van den Raad der Maatschappij, op den 2ⁿ Junij 1828. 's Gravenhage, Landsdrukkerij. 1828. 8°.

Idem, bij de opening der vergadering op den 25ⁿ Mei 1829. 's Gravenhage, Landsdrukkerij. 1829. 8o.

Idem in 1830, 1831, 1832, 1833, 1834 en 1835. 's Gravenhage, Landsdrukkerij. 1830—35. 8o.

Discours de G. Schimmelpenninck, Président de la Société de Commerce des Pays-Bas, à l'ouverture de la session ordinaire du conseil de la Société le 2 Juin 1828. La Haye, Imprimerie de l'État. 1828. 8o. Idem, 1829 & 1830. 8o.

Verslag omtrent den toestand der Nederlandsche Handelmaatschappij en hare handelingen, in het jaar 1875, 1876, 1877 en 1878. Amsterdam, 1876—79. 4 dln. 4o.

Aan de stemgerechtigde deelhebbers in de Nederlandsche Handelmaatschappij, bij het naderend einde van haar tweede tijdperk. Niet in den handel. Amsterdam, Gebr^s. v. Es. (1871). 8o.

Directie der Nederlandsch-Indische Handelsbank.

Statuten der Nederlandsch-Indische Handelsbank, gevestigd te Amsterdam. Amsterdam, M. Westerman & Zn. 1873. 8o.

Verslag van Commissarissen der Nederlandsch-Indische Handelsbank aan de Algemeene Vergadering van aandeelhouders over het boekjaar 1866—1878. Amsterdam, C. A. Spin & Zoon. 1867—79. 13 dln. 4o.

Directie der Javasche Bank.

Verslag van den President der Javasche Bank en van den Raad van Commissarissen, uitgebracht in de Algemeene Vergadering van stemgerechtigde deelhebbers, op 24 Mei 1879, 51^e Boekjaar 1878—79. Batavia, Ernst & Co. 1879. 8o.

Directie der Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij.

Verslag van Commissarissen der Nederlandsch Indische Spoorweg-Maatschappij aan de Algemeene Vergadering van aandeelhouders, ingevolge art. 41 der Statuten, uitgebracht in 1867—1879. 's Gravenhage, 1867—79. 12 dln. 8o. (Ontbreekt 't Verslag in 1876.)

Directie der Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij.

Statuten der Nederlandsch Indische Stoomvaartmaatschappij, opgericht bij notarieële acte van 1 Augustus 1865 en gewijzigd bij notarieële acten van 25 Junij 1866 en 8 December 1875,

goedgekeurd bij Koninklijke besluiten van 11 Augustus 1865, n°. 54; 7 Junij 1866, n°. 60 en 29 November 1875, n°. 26. 's Gravenhage, Gebr. Giunta d'Albani. 1876. 4°.

Directie der Nederlandsch-Indische Stoomvaart-Maatschappij.

Statuten der Nederlandsch-Indische Stoomvaart Maatschappij, opgericht bij notarieële acte van 1 Augustus 1865 en gewijzigd bij notarieële acten van 25 Junij 1866 en 8 December 1875, goedgekeurd bij Koninkl. besluiten van 11 Augustus 1865, n° 54, 7 Junij 1866, n° 60 en 29 November 1875, n° 26. 's Gravenhage, Gebr. Giunta d'Albani. 1876. 4°.

Directie der Stoomvaart-Maatschappij
Nederland.

Verslag (over de jaren 1870—1878) gedaan in de Algemeene Vergadering van aandeelhouders 30 Mei 1871, Mei 1872, April 1873—April 1879. Amsterdam, Z. n. v. uitg. (Gebr. Binger). 1871/9. 9 dln. 4°.

Report of the general meetings of shareholders, held in Amsterdam, on 25th March and 31st May, 1872. Amsterdam, 1872. 4°.

26 April 1879. Opening van den 14daagschen maildienst tusschen Nederland en Nederlandsch-Indië. Inwijding van de afvaarthaven Amsterdam. (Souvenir aan de genoodigden.) Amsterdam, Ellerman, Harms & Co. 1879. 8°.

Directie der Billiton-Maatschappij.

Statuten van de Billiton-Maatschappij. (Vastgesteld 29 Sept. 1860, gewijzigd 27 Oct. 1866, 30 Oct. 1868 en 30 Oct. 1875.) 's Gravenhage, z. j. 8°.

Mededeelingen over de Billiton-Maatschappij, uitsluitend voor aandeelhouders bestemd. Juli 1866 en 1867. 's Gravenhage, H. P. de Swart en Zoon. 1866—67. 2 dln. 8°.

Verslag over de Billiton-Maatschappij van het boekjaar 1865/66—1878/79, door den Directeur uitgebracht in de vergadering van aandeelhouders, gehouden te 's Gravenhage, 1866—79. 's Gravenhage, H. P. de Swart en Zoon. 1866—79. 14 dln. 8°.

De verschillende binnen- en buitenlandsche geleerde genootschappen en wetenschappelijke instellingen, waarmede het

Instituut in betrekking staat, verrijkten de bibliotheek met de volgende geschriften:

Koninklijke Akademie van Wetenschappen,
te Amsterdam.

Verslagen en mededeelingen. Afdeeling Natuurkunde. Tweede reeks, XII, 3; XIII, 3; XIV, 1—3. Afdeeling Letterkunde. Tweede reeks, VIII, 1—3; IX, 1. Amsterdam, C. G. van der Post. 1879. 8°.

Verhandelingen. Afdeeling Letterkunde. Deel XII. Afdeeling Natuurkunde. Deel XVIII, XIX. Met platen. Amsterdam, 1879. 4°.

Jaarboek voor 1878. Amsterdam, 1879. 8°.

Esseiva (P.), Virginis maturioris querelae. Elegia praemio aureo ornata. Accedit elegia Joannis van Leeuwen. Amstelodami, 1879. 8°.

Koninklijk Zoölogisch Genootschap „Natura Artis Magistra”, Amsterdam.

Jaarboekje. 1852, 1853, 1855—1863, 1865—1872, 1874, 1875. Amsterdam, M. Westerman & Zoon. 1852/75. 21 dln. 8°.

Tijdschrift (Nederlandsch) voor de dierkunde, uitgegeven door het Koninklijk Zoölogisch Genootschap Natura Artis Magistra, te Amsterdam, onder redactie van P. Bleeker, H. Schlegel en G. F. Westerman. Deel I—IV. Amsterdam, M. Westerman & Zoon. 1864—73. gr. 8°.

Bijdragen tot de dierkunde. Uitgegeven door het Genootschap Natura Artis Magistra, te Amsterdam. 1^e—9 afl. Amsterdam, M. Westerman & Zoon. 1848—1869. 4°.

Aardrijkskundig Genootschap, gevestigd
te Amsterdam.

Tijdschrift onder redactie van Prof. C. M. Kan en N. W. Posthumus. Dl. III, 5; IV, 1, 2. Amsterdam, C. L. Brinkman. Utrecht, J. L. Beijers. 1879. 4°.

Sumatra-expeditie. Berichten ontleend aan de rapporten en correspondentiën ingekomen van de leden der Sumatra-expeditie. Bijblad, behoorende bij het Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap te Amsterdam. Amsterdam & Utrecht. 1877—79. 4°. nos. 1, 7, 8.

Bijbladen van het Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap, gevestigd te Amsterdam, onder redactie van

Prof. C. M. Kan en N. W. Posthumus. N°. 5. De Verslagen omtrent den tocht met de Willem Barents naar en in de IJzee, in den zomer van 1878. (Met een kaart en eenige platen) 1^e en 2^e gedeelte. Amsterdam, C. L. Brinkman. Utrecht, J. L. Beijers. 1879. 4°.

Reglement van het Aardrijkskundig Genootschap. Z. pl. en j. 8°.

Vereeniging voor de Statistiek in Nederland,
te Amsterdam.

Jaarboekje (Staatkundig en Staathuishoudkundig) voor 1850—1862, 1876—1879. Amsterdam, Joh. Müller. 1850—62, 1876—79. 17 Dln. 8°.

Register (Alphabetisch) op de vijf-en-twintig jaargangen, 1849—1873, van het Staatkundig en Staathuishoudkundig Jaarboekje, uitgegeven door de Vereeniging voor de Statistiek in Nederland. Amsterdam, E. S. Witkamp. (1873). 8°.

Directie van de Bibliotheek der Universiteit
van Amsterdam.

Catalogus van de bibliotheek van wijlen Everhardus Johannes Potgieter, aan de Bibliotheek der Universiteit van Amsterdam ten geschenke gegeven door Mej. S. J. Potgieter. Amsterdam, Stadsdrukkerij. 1879. 8°.

Catalogus van de bibliotheek van wijlen Franz Willem Rive, Doctor in de geneeskunde te Amsterdam, ten geschenke gegeven door zijne echtgenootte Mevrouw de Wed. M. B. A. Rive, geb. Fuchs. Amsterdam, Stadsdrukkerij. 1879. 8°.

Catalogus van boeken betrekking hebbende op de wetenschap der zamenleving, uit de bibliotheek van wijlen Jhr. mr. J. de Bosch Kemper, aan de Bibliotheek der Universiteit van Amsterdam ten geschenke gegeven door zijne kinderen. Amsterdam, Stadsdrukkerij. 1878. 8°.

Catalogus van de Bibliotheek der stad Amsterdam. Vijfde gedeelte. Amsterdam, Stadsdrukkerij. 1861. 8°.

Nederlandsche Maatschappij ter bevordering
van nijverheid, te Haarlem.

Tijdschrift. 4^e reeks, deel III (deel XLII.) Af. 1—8, 10—12. Haarlem, de Erven Loosjes. 1878. 8°.

Punten van beschrijving voor de 10^{2^e} algemeene vergadering

en het congres op Dingsdag 8 Julij 1879 en volgende dagen te Arnhem. Haarlem, 1879. 8°.

Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, te Leiden.

Handelingen en mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, over het jaar 1879. Leiden, E. J. Brill. 1879. 8°.

Levensberichten der afgestorvene medeleden van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. Bijlage tot de Handelingen van 1879. Leiden, E. J. Brill. 1879. 8°.

Directie der Koninklijke Bibliotheek.

Verslag van de aanwinsten der Koninklijke Bibliotheek gedurende het jaar 1878. 's Gravenhage, Alg. Landsdrukkerij. 1879. 8°.

Koninklijk Instituut van Ingenieurs.

Tijdschrift. 1878—1879. 2^e Afl. 1^e en 2^e ged.; 3^e afl. 1^e, 2^e en 3^e ged.; 4^e afl. 1^e en 2^e ged.; 5^e afl. 1^e en 2^e ged.; 1879—1880. 1^e afl. 1^e ged. 's Gravenhage, 1879. 4°.

Verslag (Algemeen) van de werkzaamheden, rekening en verantwoording, lijst van geschenken en naamlijst der leden, over het Instituutsjaar 1878—1879. 's Gravenhage, 1879. 4°.

Indisch Genootschap.

Verslagen der Algemeene Vergaderingen. 's Gravenhage, 1878/79. 8°.

Koninklijk Nederlandsch Meteorologisch Instituut, te Utrecht.

Uitkomsten van wetenschap en ervaring aangaande winden en zeestroomingen in sommige gedeelten van den Oceaan, uitgegeven door het Koninklijk Nederlandsch Meteorologisch Instituut. 2^e omgewerkte druk. Utrecht, Kemink & Zn. 1856. in 4°.

Idem. Utrecht, L. E. Bosch & Zoon. 1857. 4°.

Idem. „ Kemink & Zn. 1858. 4°.

Idem. „ „ „ „ 1859. 4°.

Onderzoekingen met den Zeethermometer als uitkomsten van wetenschap en ervaring, aangaande de winden en zeestroomingen in sommige gedeelten van den Oceaan. Uitgegeven door het Koninklijk Nederlandsch Meteorologisch Instituut te Utrecht in 1861. Utrecht, Kemink & Zn. 1861. 4°.

Reizen van Australië naar Java. Als uitkomsten van wetenschap en ervaring, aangaande de winden en zeestroomingen in sommige gedeelten van den Oceaan. Uitgegeven door het Kon. Ned. Meteorologisch Instituut in 1862. Utrecht, K. A. Manssen. 1862 in 4°.

Reizen van Australië naar Java; enz. Uitgegeven door het Kon. Ned. Meteorologisch Instituut in 1872. Tweede vermeerderde druk. Utrecht, K. A. Manssen. 1872. 4°.

Temperatuur (De) aan de oppervlakte van het zeewater, rond Afrika's Zuidpunt. Utrecht, K. A. Manssen. 1872. in 4°.

Zeilaanwijzingen van het Kanaal naar Java. Uitgegeven door het Kon. Ned. Meteorologisch Instituut. Utrecht, K. A. Manssen. 1877. 4°.

Zeilaanwijzingen van Java naar het Kanaal. Uitgegeven door het Kon. Ned. Meteorologisch Instituut. Eerste deel. Bevattende: De maandelijksche snijpunten van de Reizen van Oost-Indië naar het Kanaal. Utrecht, K. A. Manssen. 1868. 4° obl. Tweede deel. Utrecht, K. A. Manssen. 1870. 4°.

Overzicht van de winden tusschen het Kanaal en de straat van Gibraltar en den meridiaan van 30° Westlerengte, de gemiddelde Barometerstand in den Atlantischen Oceaan en de winden en stroomen in de straat van Gibraltar. Utrecht, K. A. Manssen. 1875. folio.

Vergelijking (Statistische) van de Nederlandsche waarschuwingen en de New-Yorksche voorspellingen met de uitkomst. Utrecht, Kemink & Zn. 1879. 4° obl.

Winden (De) op de Kust van Atjeh (Les vents sur la côte d'Atjeh). Uitgegeven door het Kon. Ned. Meteorologisch Instituut. 1878. Utrecht, J. v. Druten. 1878. 4°.

Mededeelingen uit de journalen aangaande bijzondere meteorologische verschijnselen, havens, banken enz. in sommige gedeelten van den Oceaan, als uitkomsten van wetenschap en ervaring, uitgegeven door het Kon. Ned. Meteorologisch Instituut. Utrecht, K. A. Manssen. 1867. 4°.

Waarnemingen (Meteorologische) en diepzeeloodingen. Gedaan aan boord van „de Willem Barendsz.,” kommandant A. de Bruyne, in de Spitsbergen- en Barendszee, in den zomer van 1878. Uitgegeven door het Kon. Ned. Meteorologisch Instituut. Utrecht, J. v. Druten. 1879. 4°.

Verklaring van het Meteorologisch Journaal ten gebruike van de Nederlandsche Zeelieden, uitgegeven door het Kon.

Ned. Meteorologisch Instituut. Vijfde druk. Utrecht, K. A. Manssen. z. j. in 8°.

Cornelissen (J. E.), Stoomschepen op lange lijnen. Beschouwingen naar aanleiding van het rapport der Suez Commissie in 1859. Utrecht, 1870. 8°.

Buys Ballot (Dr.), De invoering en verklaring van de Aëroklinoskoop. Regelen naar welke hij ons de aanstaande windsveranderingen met eenige waarschijnlijkheid doet vermoeden. Utrecht, K. A. Manssen. 1868. 8°.

Temperatuur van het zeewater aan de oppervlakte van het gedeelte van den Noorder Atlantischen Oceaen, gelegen tusschen 30°—52° Noorderbreedte en 0°—50° Westerleugte. Utrecht, K. A. Manssen. 1872. in 4° obl.

Route voor stoomschepen door den Indischen Oceaen van Aden naar straat Sunda en terug. Utrecht, K. A. Manssen. 1871. 4° obl.

Atlas behoorende bij de Uitkomsten van wetenschap en ervaring aangaande de winden en zeestroomingen in sommige gedeelten van den Oceaen. Uitgegeven door het Kon. Ned. Meteorologisch Instituut te Utrecht in 1863. (Utrecht, 1863.) fol. obl.

Barometerstand (Gemiddelde) en stormen rond Afrika's Zuidpunt. Utrecht, K. A. Manssen. 1874. gr. folio.

Reizen door de Chineesche Zee en het Westelijk gedeelte van de Noord-Pacific en onderzoekingen aangaande winden, zeestroomingen enz. Tweede deel. Utrecht, K. A. Manssen. 1876. 4°.

Windkaarten (Maandelijksche) van den Noord Atlantischen Oceaen, 1^e Serie. Bevattende de maanden: December, Januari, Februari, Maart, April en Mei. 2^e Serie. Bevattende de maanden: Juni, Juli, Augustus, September, October en November. 3^e Serie. Bevattende windprocenten van: 8° N. Breedte tot 14° Z. Breedte in al de maanden. Utrecht, J. van Druten. 1877—78. in folio.

Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht.

Wet van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht. Utrecht, 1878. 8°.

Werken van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht. Nieuwe serie. No. 27. Brieven van en aan Joan Derck van der Cappellen van de Poll, uitgegeven door mr. W. H.

de Beaufort. Utrecht, Kemink en Zoon. 1879. 8o. No. 28.
Bellum Trajectinum Henrico Bomelio auctore. Utrecht, Kemink
en Zoon. 1879. 8o.

Berichten en mededeelingen van het Historisch Genootschap,
gevestigd te Utrecht. II. Utrecht, Kemink en Zoon. 1879. 8o.

Nederlandsche Zendingsvereeniging, Rotterdam.

Orgaan der Nederlandsche Zendingsvereeniging. Rotterdam,
Mensing en de Koning. 1879. 8o. Nos. 5—12; 1880 Nos. 1—4.

Bataviaasch Genootschap van Kunsten en
Wetenschappen, Batavia.

Notulen van de Algemeene en Bestuursvergaderingen van
het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.
Batavia, W. Bruining. 1878—79. 8o. Deel XVI, no. 3, 4.
XVII, no. 1.

Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde, uit-
gegeven door het Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en
Wetenschappen, onder redaktie van J. E. Albrecht en K. L.
van Schouwenburg. Batavia, 1879. 8o. Deel XXV, 2—4.

Verhandelingen. Deel XL. Batavia, 1879. gr. 8o.

Verslag der viering van het honderdjarig bestaan van het
Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen op
1 Juni 1878. Batavia, Landsdrukkerij. 1878. 4o.

Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in
Nederlandsch-Indië, Batavia.

Tijdschrift (Natuurkundig) voor Nederlandsch-Indië, uitge-
geven door de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in
Nederlandsch-Indië. Batavia, Ernst en Co. 's Gravenhage, Mart.
Nijhoff. 1879. 8o. Deel XXXVIII. Zevende Serie. Deel VIII.

Vereeniging tot bevordering der geneeskundige
wetenschappen in Nederlandsch-Indië, Batavia.

Tijdschrift (Geneeskundig) voor Nederlandsch-Indië. Uitge-
geven door de Vereeniging tot bevordering der geneeskundige
wetenschappen in Nederlandsch-Indië. 1^e—5^e jaarg., 5 dln.;
6^e—11^e jaarg., dl. VI—XI, N. Serie, dl. I—VI; 12^e—
20^e jaarg. dl. XII—XX, N. Serie, dl. 1—IX, afl. 1, 2.
Batavia, Lange en Co., Ernst en Co. 1851—'79. 8o.

Burg (Dr. C. L. van der), Overzicht van de geschiedenis
en de werkzaamheden der Vereeniging tot bevordering der
geneeskundige wetenschappen in Nederlandsch-Indië, gedu-

rende de eerste vijf en twintig jaren van haar bestaan. Redevoering, uitgesproken in de Algemeene Vergadering van den 2ⁿ Maart 1877. Met VI bijlagen. Batavia, W. Bruining. 1877. 8°.

Meteorologisch Observatorium at Batavia.

Observations made at the magnetical and meteorological Observatory at Batavia. Vol. I, II. Batavia, Government printing office. 1877—'78. folio.

Onderwijzers-vereeniging te Semarang.

Schoolblad voor Nederlandsch Indië. Uitgegeven door de Onderwijzers Vereeniging te Semarang. Derde jaargang. 1878. No. 10—12. Vierde jaargang. 1879. No. 1—7. Semarang, de Groot, Kolff en Co. 1879. folio.

Straits Branch of the Royal Asiatic Society, Singapore.

Journal. Published half-yearly. No. 1, Julij 1878; No. 2, Dec. 1878. Singapore, A. Frois. 1878. 8°.

Asiatic Society of Bengal, Calcutta.

Journal of the Asiatic Society of Bengal. Vol. XLVI, Part. II, No. IV. 1877; vol. XLVII, Part. I, No. I; Part. II, No. I. II. Calcutta, G. H. Rouse. 1877—'78. 8°.

Proceedings of the Asiatic Society of Bengal. Edited by the Honorary Secretaries. No. X, Dec. 1877. No. I—VI, Jan.—June 1878. Calcutta, C. B. Lewis, 1877—'78. 8°.

List of periodicals and publications received in the Library of the Asiatic Society of Bengal. Calcutta, G. H. Rouse. 1878. 8°.

Royal Geographical Society, London.

Journal (The) of the Royal Geographical Society. Vol. XLVIII. 1878. London, 1879. 8°.

Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography. With Maps. Edited by the Assistant Secretary. New Monthly Series. 1879. London, 1879. 8°.

Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique, Bruxelles.

Annuaire. 1877. Quarante-troisième année. 1878. Quarante-quatrième année. Bruxelles, 1877—78. 2 dln. 8°.

Bulletins. Quarante cinquième, quarante septième année. 2me série, Tomes XII—XIV. 1877—78. Bruxelles, F. Hayez. 1876—78. 5 dln. 8°.

Société Belge de géographie, Bruxelles.

Bulletin. Deuxième année. 1878. no. 6. Troisième année. 1879. nos. 1—5. Bruxelles, 1879. 8°.

Congrès international de géographie commerciale. Deuxième session tenue à Bruxelles du 27 Septembre au 1 Octobre 1879. Rapport présenté à la Société Belge de géographie, le 3 Novembre 1872 par M. J. du Fief. Bruxelles, 1879. 8°.

Résolutions et vœux présentés par les sections et adoptés en séance générale du Congrès. Bruxelles, 1879. 8°.

Société de géographie d'Anvers.

Bulletin. Anvers, 1879. 8°. Tome III, 2—5; IV, 1—4.

Génard (P.), 2e Rapport annuel sur les travaux de la Société de géographie d'Anvers présenté en séance du 16 Avril 1879. (Extrait des Bulletins de la Société de géographie d'Anvers.) Anvers, Ve de Backer. 1879. 8°.

Société de géographie de Paris.

Bulletin. Octobre 1878—Novembre 1879. Paris, 1879. 8°.

Société des études coloniales et maritimes, Paris.

Bulletin. Paris, 1879. 8°. 2e Année, Dec. 1878; 3e Année Janv.—Dec. 1879.

Institution Ethnographique, Paris.

Actes de l'Institution Ethnographique. 1879. Partie 2. T. IX, no. 12. Partie 3. Compte rendu des séances de l'Athénée Oriental publié par Victor Dumas. Paris, 1879. 8°.

Actes de l'Institution Ethnographique. Compte rendu des séances de la Société Américaine de France publié par Alph. Jouault. Paris, 1879. 8°. T. IX. Partie 2.

Actes de la Société d'Ethnographie constituée par deux arrêtés ministériels. Compte rendu des séances publié par Ed. Madier de Montjau. Paris, 1878—79. 8°. T. VIII. Partie 4; IX, Partie 4, 5, 6.

Société Académique Indo-Chinoise, Paris.

Notes sur les réformes les plus urgentes à apporter dans l'organisation des pouvoirs publics en Cochinchine. 31 Décembre 1878. Aix, Ve Remondet-Aubin. 1879. 8°.

Muséum d'histoire naturelle, Paris.

Nouvelles Archives du Muséum d'histoire naturelle publiées par MM. les Professeurs Administrateurs de cet établissement.

Deuxième serie. Tome I, 1e et 2e fasc.; II, 1e fasc. Paris, G. Masson. 1878—79. 8°.

Muséum d'histoire naturelle. Rapports annuels de MM. les Professeurs et chefs de service 1878. Paris, 1879. 8°.

Section Française du Comité international
d'étude pour l'exploration de l'Isthme
Américain, Paris.

Perçement de l'Isthme Américain. Exposé succinct des divers projets et variantes susceptibles d'exécution à soumettre au choix définitif du Jury scientifique international pour un canal interocéanique. Mars 1879. Typ. Lahure. Paris, folio. Een blad.

Canal interocéanique 1877—1878. Rapports sur les études de la commission internationale d'exploration de l'Isthme Américain par Lucien N. B. Wyse, Armand Reclus et P. Sosa. Accompagnés de cartes, de Profils et d'un Tableau synoptique. Paris, A. Lahure. 1879. 4°.

Congrès international d'étude du canal interocéanique. Le canal interocéanique et le canal de Suez. Rapport présenté à la première commission du congrès le 17 Mai 1879 par M. Marius Fontane. Paris, 1879. 4°.

Société de géographie commerciale de Bordeaux.

Bulletin. 2e Série. 2e année. Nos. 1—24. Bordeaux, 1879. 8°.

Société de géographie de Lyon.

Bulletin. Lyon, 1870. 8°. Tome II. nrs. 12, 13.

Société de géographie de la province d'Oran.

Bulletin. No. 4. 1879. Oran, 1879. 8°.

Königlich Preussische Akademie der Wissenschaften zu Berlin.

Monatsbericht Berlin, 1878—'79. 8°. Sept.—Dec. 1878; Jan.—Aug. 1879. Mit Tafeln.

Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin.

Zeitschrift. Herausgegeben von Prof. dr. W. Koner. Berlin, 1879. 8°. XIII^{er} Bd. Heft 6. XIV^{er} Bd. Heft 1. No. 78—81.

Verhandlungen. Herausgegeben im Auftrage des Vorstandes von G. v. Boguslawski und W. Reiss. Band V. Nos. 9, 10; VI. Nos. 1—6, Berlin, 1879. 8°.

Verein für Erdkunde zu Dresden.

Jahresbericht (XVI) des Vereins. Wissenschaftlicher Theil.
Dresden, 1879. 8°. 2 dln.

Verein für Erdkunde zu Halle a/S.

Mittheilungen. 1879. Halle, 1879. 8°.

Deutsche Morgenländische Gesellschaft, Leipzig.

Zeitschrift. Herausgegeben, unter der verantwortlichen
Redaction des Prof. Dr. Ottò Loth. 83^e Band. I—IV Heft.
Leipzig, F. A. Brockhaus. 1879. 8°.

Geographische Gesellschaft zu Hannover.

Jahresbericht (Erster) 1879. Hannover, Helwing. 1879. 8°.

Königl. Societät der Wissenschaften zu Göttingen

Nachrichten von der K. Gesellschaft der Wissenschaften
und der Georg-Augusts Universität aus dem Jahre 1878.
Göttingen, 1878. 8°.

Geographische Gesellschaft in Bern.

Jahresbericht 1878—79. Bern, B. F. Huller. 1879. 8°.

Ostschweizerische Geographisch-Commercielle
Gesellschaft, St. Gallen.

Jahresbericht. 1878. St. Gallen, Zollikofer. 1879. 8°.

Verein für Erdkunde zu Metz.

Erster Jahresbericht pro 1878. Mit drei Blatt Zeichnungen.
Metz, G. Scriba. 1879. 8°.

Kaiserliche Akademie der Wissenschaften
zu Wien.

Anzeiger. Mathematisch-naturwissenschaftliche Classe. Wien,
1879. 8°. XVI Jahrgang. 1879. Nr. I—XXVII.

Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissen-
schaften. Philosophisch-historische classe. Wien, 1878. 8°.
Bd. LXXXVIII, Hft. I—III, Oct.—Dec. 1877; Bd.
LXXXIX, Hft. I, II, Jan.—Febr. 1878.

Register zu den Bänden 71 bis 80 der Sitzungsberichte
der Philosophisch-Historische classe der Kaiserlichen Akademie
der Wissenschaften. VIII. Wien, 1878. 8°.

Anthropologische Gesellschaft in Wien

Mittheilungen, VII Band, N° 4—6. Wien, 1877. 8°.

Académie Impériale des Sciences de
St. Pétersbourg.

Bulletin. St. Pétersbourg. 1879. 8o. Tome XXV, nos 3—5.

Mémoires. St. Pétersbourg. 1878—79. 4o. VIIe série. Tome XXVI, nos. 5—11.

Keizerlijk Russisch Aardrijkskundig Genoot-
schap, St. Petersburg.

Izvestija imperatorokogo Russkogo geographiteheskogo ob-
scheststva. Mededeelingen van het Keizerlijk Russisch aard-
rijkskundig Genootschap, uitgegeven onder redactie van den
Secretaris des Genootschaps W. J. Sreznevsky. Deel XIV.
Afl. 1. 1878. 8o.

Kongelige Norske Universitet i Christiania.

Norvège (La), Catalogue spécial pour l'Exposition Univer-
selle de Paris 1878. Christiania, B. M. Bentzen. 1878. 8o.
met een kaart.

Catalogue (Norwegian special) for the International Exhi-
bition at Philadelphia 1876. Christiania, B. M. Bentzen.
1876. 8o. met twee kaarten.

Broch (Dr. O. J.), Le royaume de Norvège et le peuple
Norvègien, ses rapports sociaux, hygiène, moyens d'existence,
sauvetage, moyens de communication et économie. Christiania,
P. T. Malling. 1876. 8o.

Postola Sögur. Legendariske fortaellinger om Apostlernes
Liv deres kamp for Kristendommens udbredelse samt deres
martyrdod. Efter gamle haandskrifter udgivne af C. R.
Unger. Udgiven som Universitetsprogram for andet semester
1873. Christiania, B. M. Bentzen. 1874. gr. 8o.

Kjerulf (Dr. Thedor), Om stratifikationens spor. Saerskilt
aftryk af Christiania Universitets Festskrift i anledning af
Upsala Universitets Jubilaem i September 1877. Christiania,
H. J. Jensens. 1877. 4o.

Bugge (Sophus), Rune-indskriften paa ringen i forsa kirke
i Nordre Helsingland udgivet og tolket. Saerskilt aftryk af
Christiania Universitets Festskrift i anledning af Upsala
Universitets Jubilaem i Septembe 1877. Christiania, H. J.
Jensens. 1877. 4o.

Müller (Jakob Worm), Transfusion und Plethora. Eine
physiologische Studie. Universitäts programm für das erste
Halbjahre 1875. Christiania, W. C. Fabritius. 1875. 8o.

Guldberg (C. M.) et Mohn (H.), Etudes sur les mouvements de l'Atmosphère. Première partie. Programme de l'Université pour le 2e semestre 1876. Christiania, A. W. Brogger. 1876. 4° met platen.

Seue (C. de), Windrosen des südlichen Norwegens. Mit der Goldmedaille König Carls XV belohnte Abhandlung Universitätsprogram für das erste semester 1876; herausgegeben von H. Mohn. Mit 40 lithographirten Tafeln. Kristiania, Grondahl & Son. 1876. 8°.

R. Accademia dei Lincei, Roma.

Atti. 1878—1879. Serie Terza. Transunti. Vol. III. Fasc. 1—7. Roma, 1879. 4°.

Reale Istituto Lombardo di Scienze e Lettere,
Milano.

Rendiconti. Serie II. Volume XI. Milano, 1878. 8°.

Sociedad geográfica de Madrid.

Boletín. Madrid, 1878—79. 8°. Tomo IV, 6; V, 4—6; VI, 1—6; VII, 1—5.

Boletín. Sesión en honra de Juan Sebastián de Elcano. Madrid, 1879. 8°.

Société de géographie de Lisbonne.

Boletim da Sociedade de geographia de Lisboa. No. 4 (Dezembro de 1878). Porto, 1879. 8°.

Guedes (Octavio), L'industrie minière au Portugal. Renseignements statistiques. Lisbonne, 1878. 8°.

Enseignement (L') commercial en Portugal. Renseignements. Traduction. Lisbonne, 1878. 8°.

Edwards (Prof. E. Milne), Investigações geographicas dos Portuguezes. Tradução de Rodrigo Affonso Pequeto. Lisboa, 1879. 8°.

Bases d'un plan d'études commerciales présentées au Congrès international de géographie commerciale (2e session, Bruxelles, 1879) par la Société de géographie de Lisbonne. Traduction. Lisbonne, 1879. 8°.

Smithsonian Institution, Washington
City, U. S. A.

Report (Annual) of the Board of Regents of the Smithsonian Institution, showing the operations, expenditures and

condition of the Institution for the year 1877. Washington, 1878. 8°.

Smithsonian contributions knowledge. Vol. XIII—XV. Washington, 1878. 8°.

American Geographical Society, New-York.

Bulletin of the American Geographical Society. 1878, n°. 2, 3, 5, 6; 1870, n°. 2. New York, 1879. 8°.

Bulletin. Annual Address: The early history of cartography, or what we know of Maps and Map-making before the time of Mercator. By Charles P. Daly. New-York, 1879. 8°.

Journal. Vol. VII, VIII. New-York, 1878. 8°.

Sociedad de geografia y estadistica de la Republica Mexicana, Mexico.

Boletin. Tercera época. Tomo IV. Correspondente al año de 1878. Numero 4 y 5. Mexico, 1879. 8°.

Vanwege de Redactiën van tijdschriften en Uitgevers werden ons toegezonden:

Annales de l'extrême Orient. Revue illustrée asiatique et océanienne mensuelle, sous la direction de M. le Comte Meyners d'Estrey. Paris, 1879. 8°. 1e année. N°. 6—18.

Bücher-verzeichniss von Mayer & Müller, in Berlin. Architektur u. Ingenieurwissenschaft, Kunst, Technologie, Bergbau und Hüttenkunde. Berlin, 1879. 8°.

Bücher verzeichniss von Mayer & Müller. Sortiment und Antiquariat in Berlin. 42. Theologie. Orientalia. 43. Philosophie. Freimaurer-schriften. Pädagogik. Schül. u. Universitätswesen. 48. Medecin. Thierheilkunde. Berlin, 1879. 8°.

Bulletin trimestriel des nouvelles publications relatives à la linguistique, aux religions et à l'histoire des peuples de l'Orient, de l'Asie, de l'Afrique, de l'Océanie et de l'Amérique Paris, Maisonneuve & Cie. 1878—9. 8°. N°. 1, 2.

Catalogue of valuable Oriental Manuscripts and printed Books, chiefly from the Libraries of the late Dr. Duncan Forbes and Dr. Charlton. London, Sotheby, Wilkinson & Hodge. 1879. 8°.

Cosmos. Comunicazioni sui progressi piu recenti e notevoli della geografia e delle scienze affini di Guido Cora. Torino, 1878—79. 8°. Vol. V, 3—7.

Dufossé (E.), Americana. Catalogue de livres anciens et

modernes, de Cartes, de Portraits et d'Autographes relatifs à l'Amérique et aux colonies, Océanie, Afrique, Asie. Paris, 1879. 8°.

Dufossé (E.), Catalogue mensuel de la librairie ancienne et moderne. Paris, 1879. 8°. No. 17, 18.

Katalog (Antiquarischer) von Ferdinand Steinkopf in Stuttgart. Orientalia. Stuttgart, 1869. 8°.

Getuigenis (Onze). 1878, 2e jaargang. Afl. 8. Soerabaia, Thieme en Co. 1878. 3°.

Gids (de Indische). Staat- en letterkundig maandschrift. Directeur: C. E. van Kesteren, met veler medewerking. Redacteur van de rubriek Koloniale Litteratuur: Dr. T. C. L. Wijnmalen. Amsterdam, J. H. de Bussy. 1879. 8°. Eerste jaargang, in 2 dln.

Jahrbuch (Geographisches) VII. Band, 1878. Unter mitwirkung von A. Auwers u. a. herausgegeben von E. Behm. Gotha, Justus Perthes. 1878. 8°.

Livres anciens et modernes en vente aux prix marqués chez Mart. Nijhoff. Linguistique et littérature de l'Inde Archipélagique de la Nouvelle Guinée etc. La Haye, Mart. Nijhoff. 1878. 8°. No. 153. Avril 1879.

Locomotief (De), Nieuws-, Handels- en Advertentie-blad. XXVIIIe jaargang. 1879. No. 115—246. Samarang, 1879. fol.

Mercur (De Indische). Orgaan voor den handel op Indië. Uitgever J. H. de Bussy. Amsterdam, 1879. folio. 12 n^o.

Monatsschrift (Oesterreichische) für den Orient. Herausgegeben vom Orientalischen Museum in Wien. Redigirt von A. von Scala. 1879, n°. 1—12. Wien, 1879. 4°.

Notices sur le Manuel de voyageur par D. Kaltbrunner, édité par J. Wurster en Co. Avec opinions et comptes-rendu sur cet ouvrage. Zurich, 1879. 8°.

Tijdschrift (Indisch militair). Nieuwe serie. 1879. Tiende jaargang, afl. 1—12. Batavia, G. Kolf en Co. 1879. 8°.

Zending (De Rijnsche). Tijdschrift ter bevordering van het Christendom in Nederlandsch-Indië. Onder redactie van J. P. G. Westhoff en J. Posthumus Meyes. Amsterdam, Höveker en Zoon. 1878—79. 8°. IXe jaarg. n°. 4; X^e jaarg. n°. 1—3.

Van de schrijvers ontvingen wij:

Bik (A. J. E. A.), Iets over het conflict tusschen de Nederlandsche en de Nederlandsch-Indische wetgeving, in zake

van voorgedij en toeziende voorgedij. Proefschrift. Utrecht, J. L. Beijers. 1879. 8°.

Bloemen Waanders (F. G. van), Moet Nederlandsch-Indië conservatief of liberaal geregeerd worden? I. De houtbosschen op Java. II. De voedingsmiddelen op Java. III. De algemeene inlandsche hoofden op Java. IV. Het grondbezit op Java. V. Bijzondere opmerkingen. VI. De Javaansche maatschappij. 's Gravenhage, H. C. Susan C. H. Zoon. 1879. 8°.

Bloemen Waanders (F. G. van), De overgang van communaal in individueel grondbezit op Java. 's Gravenhage, H. C. Susan C. H. Zoon. 1879. 8°.

Blommen (Van) (F. G. van Bloemen Waanders), Indische schetsen. N^o. I. Een Koffijpraatje. N°. II. Senenans en races. 's Gravenhage, H. C. Susan C. H. Zoon. 1879. 8°.

Borel (G. T. W.), (Voordracht over de Indische brigade, hare samenstelling, bewapening, bestemming, enz. In de werken der Vereeniging ter beoefening van krijgswetenschap. 1878—1879. Verslag der bijeenkomst op 5 Februari 1879. IVe Verslag.) 's Gravenhage, C. van Doorn & Zoon. 1879. 8°.

Borel (G. F. W.), Drogredenen zijn geen waarheid. Naar aanleiding van het werk van den Luitenant-Generaal Van Swieten over de vestiging in Atjeh. 's Gravenhage, Henri J. Stenberg. 1880. 8°.

Campbell (John), On the origin of some American Indian Tribes. (Vol. IX. N°. 2. The Canadian Naturalist and Quarterly Journal of Science.) Z. pl. en j. 8°.

Chumaceiro Az. (A. M.), Is Curaçao te koop? Den Haag, Gebr. Belinfante. 1879. 8°.

—————, Een wanklank uit Curaçao. Den Haag, Gebr. Belinfante. 1879. 8°.

—————, De natuurlijke hulpbronnen van de kolonie Curaçao. 's Gravenhage, Gebr. Belinfante 1879. 8°.

Coolsma (S.), Twaalf voorlezingen over West-Java. Het land, de bewoners en de arbeid der Nederlandsche Zending vereeniging. Met een kaart. Rotterdam, D. van Sijn & Zoon. 1879. 8°.

Deventer (C. Th. van), Zijn naar de Grondwet onze koloniën deelen des Rijks? Academisch proefschrift. Leiden, S. C. van Doesburgh. 1879. 8°.

Eck (R. van), Beknopte spraakkunst van het Maleisch, benevens opstellen ter vertaling, samenspraken en woordenboekje. Breda, K. G. Oukoop 1879. 8°.

Geerling (F. I.), Over eene vrijwillige reserve voor de Nederlandsche zeemagt. 's Gravenhage, W. P. van Stockum en Zoon. 1879. 8°.

Geerts (Dr. A. J. C.), On the drinking water of Yokohama and the necessity for its improvement: being the result of of a systematic inspection and analyses of the wells in Yokohama. Yokohama, 1879. 8°. Met twee kaarten in folio.

Geerts (Dr. A. J. C.), On vaccination in Japan. Yokohama, June 1879. „Japan Mail.” 8°.

Hamy (E. T.), Mémoires pour servir à l'histoire des découvertes géographiques et ethnographiques en Océanie. Extraits du Bulletin de la Société de géographie. Paris, Ch. Delagrave. 1879. 8°. (2e Fascicule. Godinho de Eredia).

Hamy (E. T.), Notice sur les Penongs Piaks. Extrait des Bulletins de la Société d'anthropologie de Paris. Séance du 18 Octobre 1877. Paris, A. Hennuyer. 1878. 8°.

Hamy (E. T.), Centénaire de la mort de Cook. Cook et Dalrymple. Extrait du Bulletin de la Société de géographie. (Mai 1879). Paris, Ch. Delagrave. 1879. 8°.

Hamy (E. T.), L'anthropologie à l'exposition internationale des sciences géographiques. Rapport présenté au Jury, au nom du Groupe III. Extrait des Comptesrendus du Congrès international des sciences géographiques de 1875. Paris, E. Martinet. 1879. 8°.

Heemskerk (Mr. A.), Reisindrukuen uit West-Indië. Medegedeeld in de vergadering van de „Vereeniging voor Suriname,” den 23^{en} November 1878. Met een kaart. Amsterdam, 'A. van Oosterzee. 1878. 8°.

Hugo (Le Cte Léopold), La théorie Hugodécimale, ou la base scientifique et définitive' de l'arithmo-logistique universelle. Paris, 1877. 8°.

Jausz (P.), Kleine Javaansche spraakkunst. Derde, zeer veel vermeerderde, uitgave van de Aanleiding tot de kennis der Javaansche Spraakkunst. Samarang, G. C. T. van Dorp & Co. Amsterdam, Scheltema & Holkema. 1879. 8°.

Kan (Dr. C. M.), De jongste Engelsche Pooltocht en de Pool-expedities der toekomst. Utrecht, J. L. Beijers. 1877. 8°.

Kan (Dr. C. M.), Ontdekkingsreizen van den nieuweren tijd. Africa. Utrecht, J. L. Beijers. 1871. 8°.

Kan (Dr. C. M.), Nederland en de Kust van Guinea. Utrecht, J. L. Beijers. 1871. 8°.

Kan (Dr. C. M.), De Nederlandsche expeditie naar de Boven-Djambi en Korintji-vallei. Uitgegeven ten voordeele der expeditie. Utrecht, J. L. Beijers. 1876. 8°.

Kan (Dr. C. M.), Het internationaal onderzoek der Afrikaansche Binnenlanden. Met een kaart van Afrika. Utrecht, J. L. Beijers. 1877. 8°.

Kern (H.), Mededeelingen aangaande het Javaansch Wayangstuk Irawan Rabi. Overgedrukt uit de Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afdeling Letterkunde, 2de reeks, deel IX. Amsterdam, J. Müller. 1879. 8°.

Kniphorst (J. H. P. E.), Historische schets van den zeeroof in den Oost-Indischen Archipel. (Overgedrukt uit het Tijdschrift voor het Zeewezen, 1875—'79). 12 stuks in 8°.

Lorié (J.), Bijdrage tot de kennis der Javaansche eruptiefgesteenten. Proefschrift. Rotterdam, M. Wijt & Zonen. 1879. 8°.

Makota Radja-Radja ou la couronne des Rois par Bokhâri de Djohore traduit du Malais et annoté par Aristide Marre. Paris, Maisonneuve et Cie. 1870. 8°.

Muir (J.), Metrical translations from Sanskrit writers with an introduction, prose versions, and parallel passages from classical authors. London, Trübner and Co. 1879. 8°.

Neurdenburg (J. C.), Proeve eener handleiding bij het bespreken der zendingswetenschap. Rotterdam, M. M. Wijt & Zonen. 1879. 8°.

Praag (Seml. van), Suriname. Geene immigratieleening, maar de beschaving harer negerbevolking, het krachtigste redmiddel dier kolonie. Redevoeringen, gehouden in de zitting der Koloniale Staten van Suriname van den 12 Februarij 1877. Amsterdam, M. M. Olivier. 1877. 8°.

Praag (Seml. van), Een immigratie-fonds voor Suriname. Amsterdam, M. M. Olivier. 1879. 8°.

Praasterink (H. W.) en Thierbach (R.), Stekjes. Leesboek voor de laagste klasse der Indische scholen. Tweede stukje. Tweede druk. Samarang, A. Bisschop. 1870. 8°.

Praasterink (H. W.) en Thierbach (R.), Knopjes. Leesboek voor de Indische scholen. (Vervolg op „Stekjes”) Derde stukje. Tweede druk. Semarang, A. Bisschop 1878. 8°.

Quarles van Ufford (Jhr. mr. J. K. W.), Eene verzameling van overdrukken van koloniale en enkele andere geschriften. 47 stuks 8°.

Quarles van Ufford (Jhr. mr. J. K. W.), Koloniale kroniek. Koloniale literatuur. (Overgedrukt uit de Economist, December 1878, Maart—April 1879, September—October 1879, December 1879.) Amsterdam, 1878—79. 3 stuks. 8°.

Quarles van Ufford (Jhr. mr. J. K. W.), (Beoordeeling van: De afscheiding der Rechterlijke en Administratieve Macht in Nederlandsch Oost-Indië. Academisch proefschrift door J. C. Reynst. Leiden, L. van Nifferik Hz., 1878. 8°. Overgedrukt uit Themis. Regtsk. Tijdschrift, 1e stuk, 1879. ('s Gravenhage, 1879.) 8°.

Quarles van Ufford (Jhr. mr. J. K. W.), In Memoriam. (Hulde aan Z. K. H. Prins Hendrik). Overgedrukt uit de Economist, Februari 1879. (Amsterdam, 1879.) 8°.

Reuter (Émile), Projet de création d'une colonie agricole Belge dans l'Afrique centrale ou manuel du Colon Belge. Bruxelles, J. H. Dehon. 1877. 8°.

Reuter (Émile), Conférence. Colonies nationales dans l'Afrique centrale sous la protection de postes militaires. Bruxelles, J. H. Dehon. 1878. 8°.

Rosenberg (H. von), Der Malayische Archipel. Land und Leute in Schilderungen, gesammelt während eines dreissig-jährigen Aufenthaltes in der Kolonien. Mit zahlreichen Illustrationen zumeist nach den originalen des Verfassers und einem Vorwort von Prof. P. J. Veth in Leiden. Leipzig, G. Weigel. 1878. 8°.

Spanjaard (J.), Een laatste woord van verdediging in zake de Curatoren van de Gemeente-Instelling van Oost-Indische ambtenaren te Leiden tegen de Commissie, belast met het afnemen van het Oost Indisch ambtenaars-examen. 's Gravenhage, Gebr. Belinfante. 1879. 8°.

Speijer (J. S.), Specimen literarium inaugurale de ceremonia apud Indos, quae vocatur Jâtakarma. Lugduni-Bavorum, Jac. Hazenberg. 1872. 8°.

Stok (N. P. van der), Handleiding voor niet-geneeskundigen tot het verleenen van eerste hulp in dringende ziektegevallen, verwondingen en vergiftigingen. Ten gebruike op plaatsen, waar zich geen geneesheer bevindt, op patrouilles, enz. Met platen. Aan het Nederlandsch-Indisch leger opgedragen. Tweede druk. Batavia, G. Kolff & Co. 1877. 8°.

Stok (N. P. van der), De voeding van zuigelingen. Een week aan moeders. Populaire verhandeling, bekroond met

den eersten prijs en uitgegeven door de Vereeniging tot bevordering van geneeskundige wetenschappen in Nederlandsch-Indië. Batavia, W. Bruining. 1877. 8°.

Swaving (A. H.), De verhouding van de bevolking der Minahassa (afdeeling der residentie Menado) tot het Gouvernement van Nederlandsch-Indië. (Overgedrukt uit het Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië. Maart, 1879.) 8°.

Swaving (A. H.), Nog eens de Minahassa. (Overgedrukt uit het Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië, Mei 1879.) 8°.

Swaving (A. H.), Het rekest der hoofden van de Minahassa (afdeeling der residentie Menado) aan de Volksvertegenwoordiging in Nederland. Bijdrage tot de kennis van toestanden in Nederlandsch-Indië. (Overgedrukt uit het Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië, Augustus 1879.) (Zalt-Bommel, 1879.) 8°.

Veth (H. J.), Overzicht van hetgeen, in het bijzonder door Nederland, gedaan is voor de kennis der Fauna van Nederlandsch Indië. Academisch proefschrift. Leiden, S. C. van Doesburgh. 1879. 8°.

Wijck (Jhr. mr. H. C. van der), De koloniale kwestie. Tweede, herziene uitgaaf. 's Gravenhage, De Gebroeders van Cleef. 1874. 8°. — Idem. Derde, herziene uitgaaf. 's Gravenhage, De Gebroeders van Cleef. 1878. 8°.

Wijck (Jhr. mr. H. C. van der), Onze politiek. 's Gravenhage, De Gebroeders van Cleef. 1879. 8°.

Wijck (Jhr. mr. H. C. van der), Onze Staatkunde. Politieke beschouwingen. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1873. 8°.

Wijck (Jhr. mr. H. C. van der), De weerspannigen. Een ministerieel drama. 's Gravenhage, De Gebroeders van Cleef. 1879. 8°.

Wijnmalen (Dr. Th. Ch. L.), De drukpers te Colombo. Proeve eener Singaleesche bibliographie. (Overgedrukt uit de „Bibliographische Adversaria”) 's Gravenhage, Mart. Nijhoff. 1879. 8°.

Geschenken heeft de bibliotheek verder ontvangen:

Van den heer mr. A. J. E. A. Bik, te 's Gravenhage:

Overzicht van den handel en de scheepvaart te Macasser over de jaren 1846, 1847 en 1848. Z. pl. en j. 4°.

Verslag van den handel, de scheepvaart en der inkomende en uitgaande regten op Java en Madura over de jaren 1840,

1841, 1843—1853, 1855—1857. Batavia, Landsdrukkerij.
1841—1858. 16 dln. 4°.

Door tusschenkomst van den Markies de Croizier, te Parijs:

Compos Jr. (A. M. de), Un congrès permanent de géographie en Portugal au XVe siècle. Lettre à M. le Marquis de Croizier, Commissaire Général du Congrès International de géographie commerciale de l'Exposition Universelle. Leisa, 1878. 8°.

Van den heer Corns. de Groot, te 's Gravenhage:

Carte des gîtes miniers de la Russie d'Europe. Dressée par V. de Moeller 1878. Echelle 1 à 4,200,000. Édition du Département des Mines de Russie. folio, in twee bladen.

Kussendrager (R. J. L.), Verzameling van oudheden, benevens derze'ver fabelachtige verhalen, te vinden in de Residentie Passaroeang. Voorafgegaan door een korte geographische beschrijving dier residentie, met eene kaart. Rotterdam, Mensing & van Westreenen. (1840). 8°.

Mahomets Alkoran, door den Heer Du Rijer uit de Arabische in de Fransche taal gestelt; benevens een tweevoudige Beschrijving van Mahomets leven; en een verhaal van deszelfs reis ten hemel; gelijk ook zijn samenspraak met de Jood Abdias. Alles op nieuws door een Liefhebber overzien, en van alle drukfouten gezuivert. Met kopere platen verciert. Leyden, Hendrik van Damme. 1707. 8°.

Naamboek van den HoogEdelGestrenge Heeren Commissarissen Generaal, over geheel Nederlandsch Indië en Cabo de Goede Hoop, Item van de WelEdele Heeren der Hoge Indiasche Regeering, zo tot, als buiten Batavia,.... onder ultimo December 1794. Batavia, Pieter van Geemen. z. j. 8°.

Van den heer P. A. Leupe, te 's Gravenhage:

Taman punggataan bagie kanak kanak. Singapore, Printed at the Mission Press. Vol. I, nos. 1, 3, 4, 6—10, 12. II. nos. 13, 14, 15, 20. III. nos. 25, 26, 30, 34. IV. nos. 39, 40, 42, 43, 44, 47, 48. Jan. 1848—Dec. 1851. 24 stuks. 8°.

Ini ada satoe ingetan dari Toehan Allah poenja baik dan tjinta! haroes segala orang toewa moesti adjar dan tjerita

ini saben hari sama anak-anakuja Oleh W. E. di-Soerabaya. Bandjermassin, Rhein. Missions. Presse, 1853. 12°.

Het vijfde boek Mozes Hoofdstuk 28 en 29. En Evangelie Johannes 10, vers 16 en vers 27—30. Uitgegeven door Chr. Vrienden te Soerabaya. Bandjermassin, Rhein. Missions-Presse. 1853. 12°.

Tjeritera deri pada toewan Littenan Kolonel De Stuers, prie menjatakan hhal ija kena karam beserta deng'an temannja dan chalatsie deng'an baginda Radja poenja kapal api bernama: Willem jang pertama di atas Karang Lucipara. Pada malam anam hari bolan Mai pada tahun 1837. Tersalin oleh P. P. Roorda van Eysinga. Tertra di negrie Breda, oleh Toewan Toewan Broese dan Perséronja. 1839. in 8°.

Pikin A. B. C. Boekoe, nanga wan pikin Leri-Boekoe. Paramaribo, 1838. 8°

Wan Pikin Singi Boekoe. Das so so langa nomorro, teo wi kissi wan trawan. 1837. Z. pl. v uitg. 8°.

Wan tori vo William nanga Harry. Z. pl. en j. 8°.

Van den heer C. H. B. von Rosenberg, te 's Gravenhage: Catalogue des livres relatifs aux sciences naturelles, Géologie, Botanique, Zoologie, Médecine et ouvrages divers, qui composaient la Bibliothèque de Mr. C. G. C. Reinwardt, dont la vente aura lieu le Lundi 12 Mars 1855 et jours suivants. Leyde, C. C. van der Hoek et E. J. Brill. 1878. 8°.

Faija biëija ro refo manseren Allah biëda is orne soerat-soerat kam ro perdjandjiau fiorro ma biabo fokken ma darem ro Toewan Wester. Kiawer ro woois Wolanda be woois Pa-poesch-Mefoorsch. Ro J. G. Geissler. Utrecht, Kemink en Zoon. 1867. 8°. Hierachter gebonden:

Spel- en leesboekje voor de scholen op Nieuw-Guinea. Utrecht, Kemink en Zoon. 1867. Eerste—vierde stukje, in een deel gebonden in 8°.

Van den heer Dr. Th. Ch. L. Wijnmalen, te 's Gravenhage: Almanak (Javaansche) over 1879. Samarang, G. C. T. van Dorp & Co. 1875. 8°.

Bibliotheca Geographico-linguistica: Oriental history & languages; Books on Polynesia; Africa, history & languages of America. Part. III. London, B. Quaritch. 1879. 8°.

Beschouwing (Staatkundige) gegrond op de statistiek van

Neêrlands handel, nijverheid en scheepvaart, in Neêrlands-Indië, in verband tot het vraagstuk der scheepvaartwetten. 's Gravenhage, Belinfante. 1850. 8o.

Bintang Timor. Soerat kabar di Soerabaya, 1879. Soerabaya, Gebr. Gimberg & Co. 1879. folio.

Dedel (G.), Diss. juridico-politica inaug., de coloniis. Lugduni-Bat., J. E. Emeis. 1826. 8o.

Jaarboekje van het Nederlandsche Vrededbond. Zevende jaargang, 1879. 's Gravenhage, Gebr. Belinfante. 1879. 8o. (Hierin de levensberichten van wijlen de leden van het Instituut: Dr. P. Bleeker en J. P. Bredius.)

Java-Bode. Nieuws-, handels- en advertentieblad voor Nederl.-Indië. 1879. Batavia, H. M. van Dorp en Co. 1879. folio.

Katalogus der tentoonstelling van produkten der natuur en der industrie van den Indischen Archipel. Te houden te Batavia in Oktober en November 1853. Batavia, Lange en Co. 1853. 8o.

Koenen (H. J.), De vroegere en latere Nederlandsche handelspolitiek. Vier voorlezingen gehouden in de afdeeling Koophandel der Maatschappij Felix Meritis. Haarlem, A. C. Kruseman. 1857. 8o.

Locomotief (De). Nieuws-, handels- en advertentieblad. Jaargang 1879. Samarang, de Groot, Kolff en Co. 1879. folio.

Marsden (W.), Grammaire de la langue Malaie; publiée à Loudres en 1812, et traduite de l'Anglais par C. P. J. Elout. Harlem, J. Enschedé et Fils. 1824. 8o.

Rapport aan Zijne Majesteit den Koning over de Japansche aangelegenheden, uitgebragt door Zijne Excellentie den Minister van Koloniën onder dagteekening van 12 Februarij 1855, n°. 23. 's Gravenhage, P. H. Noordendorp. 1855. 8o.

Reglement (Algemeen) voor het Ned.-Ind. Onderwijzers-Genootschap, opgerigt te Batavia, den 9^a Augustus 1851. Z. pl. en j. 8o.

Schoolwezen. Instructiën, reglementen en besluiten. Batavia, Landsdrukkerij. 1859. 8o.

Verslag van het beheer en den staat der Oost-Indische bezittingen over 1852 en 1853. ('s Gravenhage, Landsdrukkerij. 1854/5) folio.

Verslag van den handel, scheepvaart en inkomende en uitgaande regten op Java en Madura in het jaar 1825—1839, 1841—1852. Batavia, Landsdrukkerij. 1827—53. 4o.

Verslag (Algemeen) van den staat van het schoolwezen in Nederlandsch-Indië, onder ult. Dec. 1845 (over de jaren 1834—45), 1849 (over de jaren 1846—49), 1853 (over de jaren 1850—52), 1854, 1855, 1859—'63, door de Hoofd-Kommissie van onderwijs ingediend aan Zijne Excellentie den Gouverneur Generaal van Nederlandsch-Indië. Batavia, Landsdrukkerij. 1849—'64. 8°.

§ 2 Aanwinsten door aankoop.

Barrantes (Don Vicente), *Biblioteca Hispano ultramarina. Guerras piraticas de Filipinas contra Mindanaos y Joloanos, corregidas é ilustradas.* Madrid, Manuel G. Hernandez. 1878. 8°.

Barrington Brown (C.), *Canoe and Camp Life in British Guiana. With Map and Illustrations.* Second edition. London, Edw. Stanford. 1877. 8°.

Bintang Oetâra. Soerat Chabar Khâroe dèri tânah Sabrang Bârat. Djoeroe mengarang P. P. Roorda van Eysinga. Rotterdam, H. Nijgh. 1856—57. folio.

Books (The Sacred) of the East translated by various Oriental Scholars and edited by F. Max Müller. Oxford, At the Clarendon Press 1879. 3 dln. 8°.

Dulaurier (Ed.), *Mémoires, lettres et rapports relatifs au cours de langues Malaye et Javanaise fait à la Bibliothèque Royale pendant les années 1840—41, 1841—42, et à deux voyages littéraires entrepris en Angleterre sous les auspices de M. le Ministre de l'instruction publique et de l'Académie Royale des inscriptions et belles-lettres pendant les années 1838 et 1840.* Paris, B. Duprat. 1843. 8°.

Rules (Grammar) for the attainment of the Malayo language, with a short vocabulary. Batavia, A. H. Hubbard. 1812. kl. 8°.

Hasselt (J. L. van), *Allereerste beginselen der Papoesch-Mefoorsche taal. Niet in den handel.* Utrecht, Kemink en Zoon. 1868. 8°.

Leesboek (Maleisch) voor eerstbeginnenden en meergevorderden, door A. Meursinge. 1^e, 2^e, 3^e en 6^e st. Leyden, 1842—75. 8°.

Mededeelingen vanwege het Nederlandsche Zendelinggenootschap. Bijdragen tot de kennis der zending en der taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië. Uitgegeven door Bestuurders van voornoemd Genootschap. Rotterdam, M. Wijt en Zonen. 1879. 8°. Deel XXIII. 1, 2, 3.

Roman (J.), Grondt ofte kort bericht, van de Maleysche tale, vervat in twee Deelen: het eerste handelende van de Letters ende haren aenhangh, het andere, van de deelen eener Redene. t'Amsterdam, P. Matthijsz. 1674. 4o.

Semper (Dr. C.), Reisen im Archipel der Philippinen. Zweiter Theil. Wissenschaftliche resultate. Zweiter Band. Malacologische Untersuchungen von Dr Rud. Bergh XIV Heft. Mit drei Kupfertafeln. Wiesbaden, C. W. Kreidel. 1878. 4o.

Taylor (Rev. William), Catalogue raisonnée of Oriental Manuscripts in the Library of the (late) College, Fort Saint George, now in charge of the Board of Examiners. Madras, H. Smith. 1857—62. 3 dln. 8o.

Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië 1879. Zalt-Bommel, Joh. Noman en Zoon 1879. 8o.

Verzameling van handschriftelijke en gedrukte stukken, uittreksels uit dag- en weekbladen, brochures en andere geschriften over koloniale aangelegenheden, van de jaren 1828—1876, waaronder een groot aantal niet in den handel voorkomende gedrukten. In 32 h led. bdn. 8o.

Zimmer (H.), Altindisches Leben. Die cultur der Vedischen Arier nach den Samhita dargestellt. Eine vom vierten Internationalen Orientalisten Congres in Florenz gekrönte Preisschrift. Berlin, Weidmann. 1879. 8o.

II. AANWINSTEN DER BIBLIOTHEEK VAN HET INDISCH GENOOTSCHAP.

§ 1. Aanwinsten door geschenken.

Het Ministerie van Koloniën

verrijkte de bibliotheek met de volgende werken:

Almanak (Regeerings-) voor Nederlandsch-Indië voor het jaar 1879. Batavia, Landsdrukkerij. 1878. 8o.

Geschiedenis van Sech Abdoerahman en Abdoerahim vertaald uit het Soendaasch in het Javaansch door Raden Anggo Baja. Batavia, Landsdrukkerij. 1877. 8o.

Halkema (W.), Beknopte handleiding tot zelfonderricht in de Javaansche taal. Djokdja, H. Buning. 1879. 8o.

Hamong tani. (De vriend van den Javaansche Landman.) Bijdrage voor de kultuur van de aren, diospyros kaki of dadelpruim, rameh en sago-boomen, zoomede die voor de eendenteelt. Getrokken uit de geschriften van de heeren K.

F. Holle, Dr. R. H. C. C. Scheffer en E. Panel, in het Javaansch vertaald door F. L. Winter te Soerakarta. Batavia, Landsdrukkerij. 1878. V_e deel. 8°.

Handleiding voor de koffiecultuur op Java, volgens de werkwijze op Ceylon, benevens eene gelithographeerde plaat, voorstellende een door bladziekte aangetast koffieblad. Samarang, G. C. T. van Dorp en C^o. 1878. 8°.

Handleiding voor de koffiecultuur Jav. kar. Batavia. 1879. 8°.

Harmsen (L. K.), Maleisch rekenboek, in het Makassaarsch vertaald door Intje Nanggong. Makassar, bij J. B. van den Dungen Bille. 1877. 8°.

Hooykaas (J. C.), Repertorium op de koloniale litteratuur, of systematische inhoudsopgaaf van hetgeen voorkomt over de koloniën (beoosten de Kaap) in mengelwerken en tijdschriften, van 1595 tot 1865 uitgegeven in Nederland en zijne overzeesche bezittingen. Ter perse bezorgd door Dr. W. N. du Rieu. Derde stuk. Tweede deel. Eerste helft. Amsterdam, P. N. van Kampen en Zoon. 1879. 8°.

Jansz. (P.), Kleine Javaansche spraakkunst Derde, zeer veel vermeerderde, uitgave van de Aanleiding tot de kennis der Javaansche spraakkunst. Samarang, G. C. T. van Dorp en C^o. 1879. Amsterdam, Scheltema en Holkema. 1879. 8°.

Kaart van de Minahassa uit de metingen en opnamen in 1851 en 1852 van de heeren S. H. en G. A. de Lange, die van den heer F. W. Poepke Bulow en uit eigen metingen en opnamen ontworpen en samengesteld door Mr. S. C. J. W. van Musschenbroek 1875—76. Schaal 1 : 100000. In steendruk gebracht aan de Topographische inrichting te 's Gravenhage in 1878 folio.

Kaart (Topographische) der residentie Madioen. In steendruk gebragt aan de Topographische inrigting te 's Gravenhage. 1878. 4 bladen, folio.

Leesboek (Javaansch) voor den Inlandschen militair. Batavia, Landsdrukkerij. 1877. 8°.

Vervolg op het Leesboek voor den Inlandschen militair. Batavia, Landsdrukkerij. 1877. 8°.

Mitra noe tani. De Vriend van den Javaanschen Landman samengesteld door K. F. Holle, en vertaald uit het Nederlandsch in het Soendaasch door Raden Karta Winata. Batavia, Landsdrukkerij. 1877/8. Eerste, Tweede en Vijfde deel. 8°.

Naamlijst der Europeesche inwoners van Nederlandsch-

Indië en opgave omtrent hun burgerlijken stand 1879. Batavia, Landsdrukkerij. 1878. 8°.

Observations made at the magnetical and meteorological Observatory at Batavia, Published by order of the Government of Netherlands India. vol II, III. Batavia, Governments printing Office. 1878. 4°.

Poeniko tjarios aneh tiga belah. Herdruk. (Batavia, Landsdrukkerij. 1877.) 8°.

Sanakna oreng tanie Djaba tambahei darie atoran tataneman padie sei ee pahender, djagoeng, njior, aren, laboe, sarta laen tataneman, sei olleina aboewa kamoehalan sei bada ee Djaba eesalein darie sorat-soratna towan K. F. Holle sarta ee salein tjara babian ee kantorna Assistent-resident ee Sangkapora ka towan P. E. Bieler holee Raden Notokoesoemo. Batavia, Landsdrukkerij. 1877. 8°.

Statistiek van de regtsbedeeling in Nederlandsch-Indië over de jaren 1871, 1872, 1873 en 1874. Batavia, Landsdrukkerij. 1877. 4°.

Statistiek van de regtsbedeeling in Nederlandsch-Indië over de jaren 1873 en 1874. Batavia, Landsdrukkerij. 1879. 4°.

Strafwetboek voor Inlanders (Javaansche vertaling). Batavia, Landsdrukkerij. 1877. 8°.

Verslag (Algemeen) van den staat van het middelbaar en lager onderwijs voor Europeanen en met deze gelijkgestelden in Nederlandsch-Indië over 1877. Batavia, Landsdrukkerij. 1879. 8°.

Verslag omtrent den Gouvernements Post- en Telegraafdienst in Nederlandsch-Indië over het jaar 1878. Batavia, G. Kolff en C^o. 1879. 8°.

Verslag van het eindexamen der afdeeling „Hoogere Burgerschool” van het Gymnasium Willem III te Batavia in 1878. (Batavia, 1878). 8°.

Verder ontving de bibliotheek van de volgende collegiën, geleerde genootschappen en wetenschappelijke instellingen, waarmede het Genootschap in betrekking staat:

Gemeentebestuur van 's Gravenhage.

Verslag van den toestand der gemeente 's Gravenhage over het jaar 1878. 's Gravenhage, Gebr. Giunta d'Albani. 1879, 8°.

Directie der Nederlandsch-Indische Handelsbank
te Amsterdam.

Nederlandsch-Indische Handelsbank, boekjaar 1878. Verslag van den Raad van Commissarissen aan de Algemeene Vergadering van Aandeelhouders op 11 Juni 1879. Amsterdam, C. A. Spin & Zoon. 1879. 4o.

Directie der Javasche Bank te Batavia.

Verslag van den President der Javasche Bank en van den Raad van Commissarissen, uitgebracht in de Algemeene Vergadering van stemgerechtigde deelhebbers, op 24 Mei 1879. 51^e Boekjaar 1878—79. Batavia, Ernst & Co. 1879. 8o.

Directie van het Bataviaasch Prauwenveer
te Batavia.

Verslag van het Bataviaasch Prauwenveer over 1878. Batavia, G. Kolff en Co. 1878. 4o.

Directie van de Bataviasche Spaarbank
te Batavia.

Reglementen van de Bataviasche Spaarbank. Batavia, W. Bruining en Co. 1878. 4o.

Verslag van de Bataviasche Spaarbank over 1878. Batavia, H. M. van Dorp & Co. 1879. 8o.

Nederl. Vereeniging tot het verleenen van hulp
aan zieke en gewone krijgslieden in tijd
van oorlog te 'sGravenhage.

Handelingen der Nederlandsche Vereeniging tot het verleenen van hulp aan zieke en gewonde krijgslieden, in tijd van oorlog. VI. den Haag, Gebr. J. en H. van Langenhuisen. 1879. 8o.

Directie der Koninklijke Bibliotheek.

Verslag van de aanwinsten der Koninklijke Bibliotheek gedurende het jaar 1879. 'sGravenhage, Landsdrukkerij. 1879. 8o.

Koninklijk Instituut voor de taal, land en volkenkunde van Ned. Indië, te 'sGravenhage.

Bijdragen tot de taal, land- en volkenkunde van Neder-

landsch-Indië. Vierde volgreeks. II. 3. III. 1—3. 's Gravenhage, Mart. Nijhoff. 1878—79. 8°.

Reizen naar Nederlandsch Nieuw-Guinea ondernomen op last der Regeering van Nederlandsch-Indië in de jaren 1871, 1872, 1875—1876 door de heeren P. van der Crab en J. E. Teysmann, J. G. Coorengel en A. J. Langeveldt van Hemert en P. Swaan, met geschied- en aardrijkskundige toelichtingen door P. J. B. C. Robidé van der Aa. 's Gravenhage, M. Nijhoff. 1879. 8°. Met kaarten.

Vereeniging ter beoefening van de krijgswetenschap te 's Gravenhage.

Verslag der bijeenkomsten 1878—'79. I—VIIe Verslag. 1879—'80. I^e Verslag. 's Gravenhage, C. van Doorn en Zoon. 1879. 8°.

Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden.

Handelingen en mededeelingen over het jaar 1878 en 1879. Leiden, E. J. Brill. 1878—'79. 8°.

Levensberichten der afgestorvene medeleden. Bijlage tot de Handelingen van 1878 en 1879. Leiden, E. J. Brill. 1878—'79. 8°.

Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van nijverheid te Haarlem.

Tijdschrift uitgegeven door de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van nijverheid. 4^e reeks, deel III (van de geheele reeks deel XLII, 1879.) Haarlem, 1879. 8°.

Punten van beschrijving voor de 102^e algemeene vergadering en het congres der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van nijverheid op Dingsdag 8 Juli 1879 en volgende dagen in het gebouw van het Nut van 't algemeen te Arnhem. Haarlem, 1879. 8°.

Aardrijkskundig Genootschap te Amsterdam.

Berichten ontleend aan de rapporten en correspondentien ingekomen van de leden der Sumatra-expeditie. Bijblad behoorende bij het Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap te Amsterdam. n°. 6—8. Amsterdam, 1878. 4°.

Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap, gevestigd te Amsterdam, onder redactie van Prof. C. M. Kan en N,

W. Posthumus. Deel III. n°. 4, 5. IV. n° 1, 2. Amsterdam, 1878—'79. 4°.

Bijbladen van het Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap, gevestigd te Amsterdam, onder redactie van Prof. C. M. Kan en N. W. Posthumus. N°. 5. De verslagen omtrent den tocht met de Willem Barents naar en in de IJzee, in den zomer van 1878. Met eene kaart en eenige platen. Eerste en tweede gedeelte. Amsterdam, C. L. Brinkman. Utrecht, J. L. Beijers. 1879. 4°.

Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht.

Wet van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht. (Utrecht, 1878.) 8°.

Bijdragen en mededeelingen van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht. Tweede deel. Utrecht, Kemink en Zoon. 1879. 8°.

Werken van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht. Nieuwe serie. N°. 27. Brieven van en aan Joan Derck van der Capellen van de Poll uitgegeven door Mr. W. H. de Beaufort. Utrecht, Kemink en Zoon. 1879. 8°. N°. 28. Bellum Trajectinum Henrico Bomelio auctore. Utrecht, Kemink en Zoon. 1878. 8°.

Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te Utrecht.

Verslag van het verhandelde in de algemeene Vergadering van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, gehouden den 26 Juni 1877, en den 25 Juni 1878. Utrecht, firma L. E. Bosch en Zoon. 1877—78. 8°.

Aanteekeningen van het verhandelde in de sectie-vergaderingen van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen ter gelegenheid van de algemeene Vergadering gehouden in het jaar 1877 en 1878. Utrecht, firma L. E. Bosch en Zoon. 1877. 1878. 2 dln, 8°.

Vereeniging tot daarstelling van eene algemeene openbare bibliotheek te Rotterdam.

Verslag (Twintigste jaarlijksch) door de Hoofd-commissie aan de leden van de Vereeniging tot daarstelling van eene algemeene openbare bibliotheek en van een daaraan verbonden

Leeskabinet te Rotterdam, medegedeeld in de Algemeene Vergadering van 22 Februari 1879 Rotterdam, M. Wijt en Zonen. 1879. 8°.

Nederlandsch Zendelinggenootschap te Rotterdam.

Berigten en brieven voorgelezen op de maandelijksche bedestonden van het Nederlandsch Zendelinggenootschap te Rotterdam, 1818—1878. Rotterdam, 1818—76. 8°.

Verslag van den staat en de werkzaamheden van het Nederlandsch Zendelinggenootschap te Rotterdam, 1848—52, 1854, 1857—65; 1869, 1872—78. Rotterdam, 1845—78. 8°.

Twentsche Vereeniging tot bevordering van nijverheid en handel, te Enschedé.

Maandblad. 1878. n°. 12. 1879 n°s. 1—12. Enschedé, 1878—9. 8°.

Verein für Erdkunde zu Halle a/s.

Mittheilungen des Vereins für Erdkunde zu Halle a/s. 1878—79. Halle, 1878—79. 8°.

Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te Batavia.

Notulen van de Algemeene en Bestuursvergaderingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Deel XVI. 1—4; XVII, 1. Batavia, 1878. 8°.

Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde, uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Deel XXV, afl. 1—3. Batavia, 1878. 8°.

Verhandelingen. Deel XL. Batavia, 1879. 4°.

Verslag der viering van het honderdjarig bestaan van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen op 1 Juni 1878. Batavia, Landsdrukkerij. 1878. 4°.

Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Ned. Indië, te Batavia.

Tijdschrift (Natuurkundig) voor Nederlandsch-Indië uitgegeven door de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch-Indië. Deel XXXV, XXXVI, XXXVII, XXXVIII. Zevende serie deel V, VI, VII, VIII. Batavia en 's Gra-venhage, Ernst en Co., Mart. Nijhoff. 1875—'77. in 8°.

Vereeniging ter bevordering van geneeskundige wetenschappen in N. I. te Batavia.

Tijdschrift (Geneeskundig) voor Nederlandsch-Indië uitgegeven door de Vereeniging tot bevordering der geneeskundige wetenschappen in Nederlandsch-Indië. Deel I, afl 2—6; II—XX, 1, 2. Batavia, Lange en Co., Ernst en Co. 1854—1879. 8°.

Burg (Dr. C. L. van der), Overzicht van de geschiedenis en de werkzaamheden der Vereeniging tot bevordering van geneeskundige wetenschappen in Nederlandsch-Indië gedurende de eerste vijf en twintig jaren van haar bestaan. Redvoering uitgesproken in de algemeene vergadering van den 2da Maart 1877. Met II Bijlagen. Batavia, W. Bruining. 1877. 8°.

Indisch Landbouw-genootschap te Samarang.

Tijdschrift van het Indisch Landbouw genootschap. Redacteur F. A. Enklaar van Guericke. Samarang, G. C. T. van Dorp & Co. 1879. 8^e jaargang, n°. 8—11; 9^e jaargang, n°. 1—4. 8°.

Van de Redactiën, Uitgevers en Schrijvers ontving men voorts:

Handelsblad (Bataviaasch). Maleditie 1878. n°s. 51—56. 1879. n°s. 1—48. Batavia, Ogilvie & Co. 1878—'79. kl. folio.

Locomotief (De). Nieuws, handels- en advertentieblad. 1878. n°s. 265—306. 1879. n°s. 1—277. Samrang, de Groot, Kolff & Co. 1878—'79. folio.

Adversaria (Bibliographische). 's Gravenhage, Mart. Nijhoff. 1878. Dl. IV. n°s. 3—6. 8°.

Bibliographie (Nederlandsche). Lijst van nieuw verschenen boeken, kaarten enz. 1878. n°s. 10—12. 1879. n°s. 1—10. 's Gravenhage, Mart. Nijhoff. 1878—'79. 8°.

Catalogue d'une collection de livres délaissés par le Dr. P. J. Vermeulen, M. H. J. Telders et autres defunts (vente 23—31 Mai 1879.) Utrecht, J. L. Beijers. 1879. 8°.

Livres anciens et modernes en vente aux prix marqués chez Mart. Nijhoff. Linguistique et littérature de l'Inde archipelagique, de la Nouvelle-Guinée, etc. La Haye, Mart. Nijhoff. 1879. 8°. (N°. 158, Avril 1879.)

Gambar-Gambar akan Peladjaran dan Kasoekaän Anak-anak dan iboe kapanja. Nederlandsch Indische prenten. Dikaloewarkan oleh Toewan Kolff, jang dahoeloe di negeri. Batawi, Lithogr. druk van G. J. Thieme, folio obl,

Berg (N. P. van den), Neêrlands politiek tegenover Indië. Brief aan den heer Mr. J. van Gennep. Batavia, G. Kolff en Co. 1878, 8°.

Bik (A. J. E. A.), Iets over het conflict tusschen de Nederlandsche en Nederlandsch-Indische wetgeving in zake het voogdij en toeziende voogdij. Proefschrift. Utrecht, J. L. Beijers. 1879. 8°.

Bloemen Waanders (F. G. van), De overgang van communaal in individueel grondbezit op Java. 's Gravenhage, H. C. Susan, CHzoon. 1879. 8°.

Deventer (C. Th. van), Zijn naar de Grondwet onze koloniën deelen des Rijks? Academisch proefschrift. Leiden, S. C. van Doesburgh. 1879. 8°.

Groot (Corné. de), Beoordeeling van R. D. Verbeek's „De mijnwetten in Ned. Indië". Overgedrukt uit de Indische Gids, Oct. 1879. (Amsterdam, 1879.) 8°.

Harkema (G.), Overzicht van den tabakshandel gedurende het jaar 1879. (Amsterdam, 1880.) folio.

Harkema (G.), Staat der verkoopen van tabak, aangevoerd uit Nederlandsch-Indië in 1879. (Amsterdam, 1880.) folio, 1 blad.

Kesteren (C. E. van), De tegenwoordige verhouding van den Gouverneur-Generaal en Opperbestuur. Amsterdam, J. H. de Bussy. 1879. 8°.

Neurdenburg (J. C.), Proeve eener handleiding bij het bespreken der Zendingwetenschap. Rotterdam, M. Wijt en Zonen. 1879. 8°.

Quarles van Ufford (Jhr. mr. J. K. W.), Koloniale kroniek. Koloniale literatuur. (Overgedrukt uit de Economist, December 1878, Maart—April 1879). Amsterdam, 1878/79. 8°.

Quarles van Ufford (Jhr. mr. J. K. W.), In Memoriam. (Op het overlijden van Z. K. H. Prins Hendrik). Overgedrukt uit de Economist, Februarij 1879). 8°.

Quarles van Ufford (Jhr. mr. J. K. W.), Beoordeeling van: De afscheiding der Rechterlijke en Administratieve Macht in Nederlandsch-Oost-Indië. Academisch proefschrift door J. C. Reynst. Leiden, L. van Nifterik Hz. 1878. 8°. (Overgedrukt uit Themis, Regtskundig Tijdschrift, 1^e stuk, 1879). 8°.

Swieten (J. van), De waarheid over onze vestiging in Atjeh. Met eene kaart van Atjeh en een plan van den Kraton. Zalt-Bommel, Joh. Noman en Zoon. 1879. 8°.

Wijnmalen (Dr. Th. Ch. L.), De drukpers te Colombo. Proeve eener Singaleesche bibliographie. (Overgedrukt uit de „Bibliographische Adversaria“). 's Gravenhage, Mart. Nijhoff. 1879. 8°.

Van den heer J. Boudewijnse:

Artikelen van den Generaal P. G. Booms en Perelaer over het werk van den Generaal van Swieten over Atjeh in „het Vaderland“ van 6 en 23 Juni 1879.

Verslag (Koloniaal) van 1878. 's Gravenhage, Landsdrukkerij. 1878/79. folio.

§ 2. Aanwinsten door aankoop.

Atjeh. Beschouwingen, overgedrukt uit het Bataviaasch Handelsblad. Batavia, Ogilvie en Co. 1878. 8°.

Ausland (Das). Ueberschau der neuesten Forschungen auf dem Gebiete der Natur-, Erd- und Völkerkunde. Einundfunfzigster jahrgang 1878. Stuttgart, J. G. Cotta. 1878. 4°. n°. 1—52.

Beraadslagingen in de zittingen der Tweede Kamer van de Staten-Generaal van 15, 16 en 17 October 1860, aangaande de conclusie van het Verslag der Commissie omtrent de stukken en mededeelingen betreffende de regeling voor de gouvernementssuikercultuur op Java, en de dading met den heer van Vloten, ter beëindiging van procedures nopens de onderneming Pangka in het bijzonder. 's Gravenhage, 1860. 8°.

Berg (N. P. van den), Mist het protest tegen „de bijdrage“ een op recht en billijkheid steunenden grondslag? Brief aan den Heer Mr. F. Alting Mees. Batavia, G. Kolff en Co. 1878. 8°.

Beijerman (H.), Drie maanden in Algerië. 's Gravenhage, D. A. Thieme. 1878. 2 dln. 8°.

Borel (G. F. W.), Onze vestiging in Atjeh. Critisch beschreven, met twee kaarten. 's Gravenhage, D. A. Thieme. 1878. 8°.

Braam Houckgeest (F. A. van), De mariniers te Atjeh. Bijdrage tot de geschiedenis der Mariniers. Uitgegeven ten voordeele van de achtergelaten betrekkingen van een der geeneuvelde mindere militairen van het korps. Nieuwediep, L. A. Laurey. 1875. 8°.

Brandhof (N. van den), De toekomst der kolonie Suriname. Met twee schetskaarten van de tegenwoordige Districts-verdeeling en van een voorgestelde territoriale indeeling. 's Gravenhage, Gebr. Belinfante. 1878. 8°.

Brief (Open) van een Oost-Indisch Hoofdambtenaar met verlof aan een Lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. 's Gravenhage, W. P. van Stockum en Zoon. 1878. 8°.

Brooshoofd (Mr. P.), Geef Indië wat Indië's is! De „bijdrage" als sluitpost verdwijne van de Indische begrooting. Het Indisch „Batig slot" uit de Nederlandsche schatkist. Koloniaal staatkundige beschouwingen. (Overgedrukt uit de Samarangsche Courant). Samarang, G. C. T. van Dorp en Co. 1878. 8°.

Bijblad op het Staatsblad van Nederlandsch-Indië. Deel XV; XVI, 1—3; XVII, 1. Batavia, 1878/9. 8°.

Century (The Nineteenth). Febr., 1878. (Hierin: The value of India to England by Colonel George Chesney). London, 1878. 8°.

Digby (W.), The famine campaign in Southern India. London, 1879. 2 vol. 8°.

Doren (J. B. J. van), Boeroe en Manipa. Aanteekeningen en geschiedkundige feiten verzameld. Met platen. Amsterdam, J. D. Sybrandi. 1879. 8°.

Economist (De). Tijdschrift voor alle standen, ter bevordering van welvaart, door verspreiding van eenvoudige beginselen van staathuishoudkunde, onder redactie van Mr. J. L. de Bruijn Kops. Zeven en twintigste jaargang. 1878. Amsterdam, J. H. Gebhard en Comp 1868. 8°. Met supplement-n^o: Het vraagstuk van de pensioenen voor Rijksambtenaren door den heer P. van Geer, behandeld, op nieuw gesteld maar niet opgelost. Door David J. A. Samot, F. J. A. Amsterdam, J. H. Gebhard en Comp. 1878. 8°.

Exploration et colonisation. Les colons explorateurs. Vues et carte de la contrée. Plan typographique de l'établissement colonial des colons-explorateurs. Paris, Hachette et Cie. 1878. 8°.

Gaffarel (Paul), Les colonies françaises. Paris, Baillière et Co. 1880. 8°.

Gids (De). Twee en veertigste jaargang. Derde serie, zestiende jaargang, 1878. Amsterdam, P. N. van Kampen en Zoon. 1878. 8°.

Handelingen van de Regering en der Staten-Generaal over

het Ontwerp van wet tot vaststelling der grondslagen waarop ondernemingen van landbouw en nijverheid in Nederlandsch-Indië kunnen worden gevestigd. 's Gravenhage, Alg. Landsdrukkerij. 1866. 3 dln. 8°.

Heemskerk (Mr. A.), Reisindrukken uit West-Indië. Medegedeeld in de Vergadering van de „Vereeniging voor Suriname”, den 23sten November 1878. Met een kaart. Amsterdam, A. van Oosterzee. 1878. 8°.

Hunter (F. M.), An account of the British settlement of Aden in Arabia. London, Trübner and Co. 1876. 8°.

J. K., Onze Oost, populair beschreven. Utrecht, J. G. Broese. 1860. 8°.

Jonge (Jhr. Mr. J. K. J.), De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost Indië. Verzameling van onuitgegeven stukken uit het oud koloniaal archief uitgegeven en bewerkt. Tiende deel. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1878. 8°.

Kemp (P. H. van der), De leer der administratie van staatsfinanciën; eene inleiding op de administratie der geldmiddelen van Nederlandsch-Indië. Leiden, D. Noothoven van Goor. Samarang, De Groot, Kolff en Co. 1878. 8°.

Kesteren (C. E. van), Nederlands belangen en Indië's grieven. Leiden, D. Noothoven van Goor. 1878. 8°.

Kesteren (C. E. van), Hoe het in Indië gaat. Getuigenissen en toelichtingen. Leiden, D. Noothoven van Goor. 1878. 8°.

Kesteren (C. E. van), Vlugschriften over Indische gelegenheden. I. Eenige kanteekeningen op de Indische begrooting voor 1879 door een Indisch Ambtenaar. Amsterdam, J. H. de Bussy. 1878. 8°.

Letterbode (De Indische). Orgaan gewijd aan Nederlandsch-Indische bibliographie onder redactie van Dr. Th. Ch. L. Wijnmalen. Derde jaargang. 1878. Amsterdam, J. H. de Bussy. 1878. 4°. n°. 1—12.

Mededeelingen van wege het Nederlandsche Zendelinggenootschap. Bijdragen tot de kennis der zending en der taal- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië, uitgegeven door Bestuurders van voornoemd Genootschap. Rotterdam, M. Wijt en Zonen. 1870. 8°. 22e deel, 1—3e stuk.

Meister (H.), Bilder aus Java. Zürich, Cäsar Schmidt. 1875. 8°.

Montégut (E.), L'Angleterre et ses colonies Australes.

Australie. Nouvelle. Zélande. Afrique Australe. Paris, Hachette et Co. 1880. 8o.

Mijer (Mr. P.), Jean Chrétien Baud geschetst. Utrecht, Kemink en Zoon. 1878. 8o.

Mundy (Capt. R.), Narrative of events in Borneo and Celebes, down to the occupation of Labuan: from the Journals of James Brooke, Esq., Rajah of Sarawak, and Governor of Labuan. Together with a narrative of the operations of H. M. S. Iris. With numerous plates, maps, charts and wood-cuts. London, John Murray. 1848. 2 vols. 8o.

Noble (John), South Africa, past and present; a short history of the European settlements at the Cape. London, Longmans and Co. 1877. 8o.

Notulen van de Algemeene en Bestuurs vergaderingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Deel XV. 1877, nos. 2, 3 en 4. Batavia, W. Bruining, 1878. 8o.

Philips (F. H.), Hoe ik taalmeester werd. Reisherinneringen. Een souvenir, zijn vrienden hier en elders aangeboden. Met platen en muziek. Rotterdam, W. Wenk. z. j. 8o.

Post (C. L. F.), Over den waterstaat in Nederlandsch Indië. Amsterdam, Jan Schuitemaker en Comp. 1879. 8o.

Reid (G. H.), An essay on New South Wales, the Mother colony of the Australias. Sydney, Thomas Richards. 1876. 8o.

Report from the select Committee on sugar industries, together with the Proceedings of the Committee, minute of evidence, and appendix. Ordered by the House of Commons, to be printed, 29 Julij 1879. London, 1879. folio.

Review of the administration, value, and state of the colony of Java with its dependencies, as it was, — as it is, — and as it may be. London, Black, Parburg, and Allen. 1816. 8o.

Review (The Westminster). Jan., 1878. (Hierin: The Indian Famine: How dealt with in Western India. India and our colonial Empire). London, 1878. 8o.

Review (The Contemporary). Februar, 1878. (Hierin: Sidney James Owen. The stability of our Indian Empire). London, 1878. 8o.

Rousset (Louis), Les Royaumes de l'Inde. Paris, Hachette et Co. 1879. 8o.

Roy (Jacob Jansz. de), Hachelijke Reys-togt na Borneo

en Atchin en syn vlugt van Batavia, derwaards ondernoomen in het jaar 1691. Leiden, P. van der Aa. 1706. 8o.

Royer (G.), Reis van Amboina naar de Z. W. en N. kust van Nieuw Guinea, gedaan in 1858 met Zr. Mr. stoomschip Etna, onder bevel van G. Royer. Amsterdam, Wed. G. Hulst van Keulen. 1862. 8o.

Rijckevorsel (Dr. E. van), Brieven uit Insulinde. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1878. 8o.

Speelman (Jhr. S.), Waar gaan wij heen? Tweede druk. 's Gravenhage, H. C. Susan CHzn. 1878. 8o.

Tromp (Theod. M.), Herinneringen uit Zuid-Afrika ten tijde der annexatie van de Transvaal. Met eene voorrede van Prof. C. M. Kan en eene kaart. Leiden, E. J. Brill. 1879. 8o.

Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië van Dr. W. R. Baron van Hoëvell. Nieuwe serie, 7e jaargang. Zalt-Bommel, Joh. Noman en Zoon. 1878. 8o.

Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde, uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, onder redactie van Mr. W. Stortenbeker Jr. en W. P. Groeneveldt. Deel XXIV, afl. 6. Batavia, W. Bruining. 's Hage, Mart. Nijhoff. 1878. 8o.

Veth (P. J.), Java. Geographisch, ethnologisch, historisch, Haarlem, de Erven Bohn. 1878—79. Afl. 31—37. 8o.

Vliet (L. van W. van), Afscheiding tusschen Nederlandsche en Nederlandsch-Indische financiën. Overgedrukt uit „de Nederlandsche Mail” van 31 Mei 1878. 's Gravenhage, H. L. Smits. 1878. 8o.

Vliet (L. van W. van), Over spoorweg-uitbreiding op Java. 's Gravenhage, Van Weelden en Mingelen. 1878. 8o.

Vliet (L. van W. van), Een nalezing — Geen bloemlezing. Het wets ontwerp tot bekrachtiging van vier overeenkomsten tusschen den Staat en de Nederl. Indische Spoorweg maatschappij. 's Gravenhage, 15 Februarij 1878. 's Gravenhage, Van Weelden en Mingelen. 1878. 8o.

Wallace (Alfred R.), Australasia. With ethnological appendix by A. H. Keane. Maps and illustrations. London, Edward Stanford. 1879. 8o.

Wedderburn (David), The Dutch in Java (In: The Fortnightly Review. Edited by John Morley. Januari 1878). London, Chapman and Hall. 1878. 8o.

Weitzel (A. W. P.), De oorlog op Java van 1825 tot 1830. Hoofdzakelijk bewerkt naar de nagelatene papieren van Z. Exc. den Luitenant-Generaal Baron Merkus de Kock. Met eene kaart van het oorlogstoonel, in steendruk en eenige schetsen in houtsneê. Breda, Broese en Comp. 1852/4. 2 dln. 8°.

Wetgeving (De Indo Nederlandsche). Staatsbladen van Nederlandsch-Indië, bewerkt en met aanteekeningen voorzien door J. Boudewijnse en G. H. van Soest. Haarlem. Batavia, H. M. van Dorp. 1879. 8°. 11^e aflevering. Regeerings-reglement. 1854—1857; 12^e afl. 1857—1859.

Williams (Monnier), Modern India and the Indians. Being a series of impressions, notes, and essays. London, Trübner and Co. 1878. 8°.

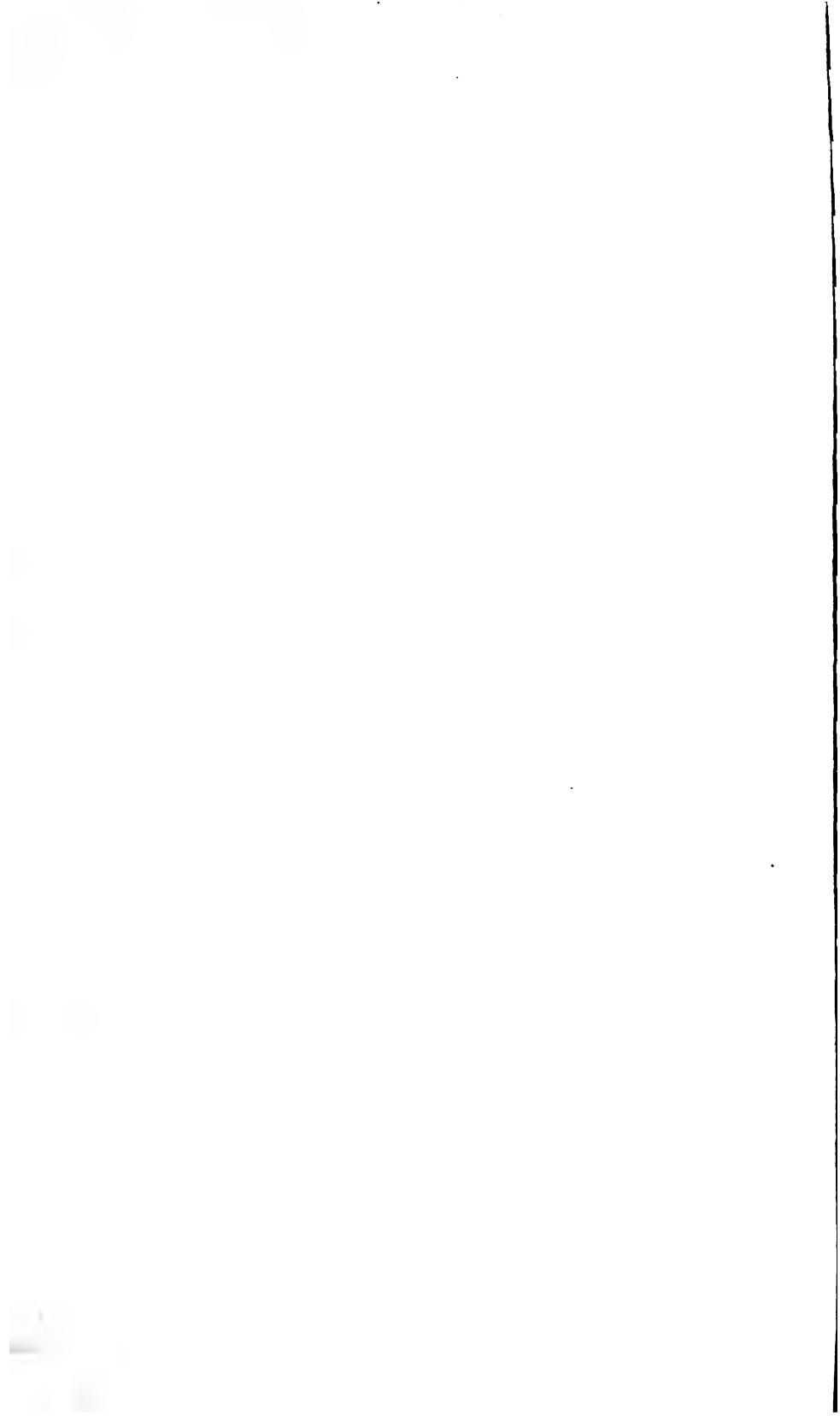
's Gravenhage,
Februari 1880.

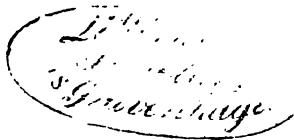
*De Secretaris van het Koninklijk Instituut
voor de taal-, land- en volkenkunde van Ne-
derlandsch-Indië, tevens Bibliothecaris der
Bibliotheken,*

Dr. TH. CH. L. WIJNMALEN,

206DE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 17 JANUARI 1880.

Tegenwoordig de heeren van Rappard (Voorzitter), Van Goltstein (Onder-Voorzitter), Wijmalen (Secretaris), Corn^e. de Groot, Niemann, Kern, Robidé van der Aa, Lammers van Toorenburg en van der Gon Netscher. Afwezig de heeren Humme (Peningmeester), Meinsma en Mirandolle; de beide eerstgenoemden met kennisgeving.

De notulen van het verhandelde in vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Door den Secretaris-Bibliothecaris worden vervolgens de aanwinsten medegedeeld, waarmede de bibliotheek sedert de laatste vergadering verrijkt werd. In verband hiermeê bericht hij de ontvangst van

I. eene missive van de Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, te Weenen, ten geleide der jongste uitgaven dier Akademie. Het daarbij gevoegd bewijs van ontvangst daarvan is bereids, geteekend, onder dankzegging, teruggezonden.

II. twee missives van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, waarvan de een de ontvangst bericht van de laatste uitgaven van het Instituut en de ander ten geleide strekt van een exemplaar der werken, onlangs door de Akademie uitgegeven.

III. eene missive van den heer J. P. G. Westhoff te Amsterdam, houdende mededeeling dat voortaan het voor het Instituut bestemd exemplaar van het Tijdschrift, uitgegeven door het Nederlandsche Hoofdcomité tot bevordering der belangen van het Rijnsche Zendingsgenootschap, rechtstreeks

vanwege den Uitgever per post zal worden toegezonden, zijnde die in bibliotheek ontbrekende afleveringen bereids ontvangen.

De missives, sub. II en III, worden voor kennisgeving aangenomen.

IV. eene missive van het lid mr. S. C. J. W. van Musschenbroek, houdende:

a. aanbieding van een door hem uitgegeven geschrift over Javaansche katoenverwen; en

b. opgave van de door het Instituut uitgegeven werken, welke door hem, als lid, gedurende zijn verblijf in Indië, niet werden ontvangen.

Terwijl het aangeboden geschrift met dankzegging wordt aangenomen, wordt, op voorstel van den Voorzitter, de Secretaris gemachtigd de ontbrekende deelen der Instituuts-uitgaven, zooveel dit althans nog mogelijk is, aan genoemd medelid te doen uitreiken.

Ter tafel wordt gebracht een schrijven van den hoogleeraar P. J. Veth, waarin deze nader terugkomt op en in 't breede ontwikkelt de bezwaren om aan de bibliotheek van het Instituut een exemplaar ten geschenke te geven van het photographie-album der Sumatra-expeditie.

Hoewel door den eventuelen aankoop van dit album een groot gedeelte van het voor het loopend dienstjaar toegestaan budget voor aankopen van werken wordt uitgegeven, is echter de Vergadering eenparig van oordeel, dat de aanschaffing van bedoeld album voor de bibliotheek alleszins wenschelijk zou zijn.

Overeenkomstig het voorstel van den Secretaris wordt besloten aan de Bibliotheeks-Commissie in overweging te geven hem te machtigen tot den aankoop van meergemeld album.

Nog zijn ingekomen:

I. eene missive van den Administrateur van de „École spéciale des Langues Orientales vivantes”, te Parijs, van den 19 December 1879, bevattende de mededeeling, dat, terwijl het vroeger dezerzijds gedaan voorstel tot ruiling van wederzijdsche uitgaven wordt aangenomen, bereids de last is verstrekt om de volledige verzameling van de uitgaven dier

instelling aan het Instituut te zenden, welke door tusschenkomst van de Fransche Legatie te 's Gravenhage zullen bezorgd worden.

Wordt besloten dit schrijven met een brief van dankbetuiging te beantwoorden na de ontvangst der toegezegde werken.

II. eene missive van het „Verein für naturkunde” te Cassel, houdende voorstel tot ruiling der wederzijdsche uitgaven.

Na eenige gedachtenwisseling wordt besloten aan het Genootschap te antwoorden, dat het doel, door beide instellingen beoogd, te uiteenlopend is, dan dat van een letterkundig verkeer tusschen beiden gunstige uitkomsten kunnen worden verwacht.

III. eene missive van den heer J. A. van den Broek, te 's Gravenhage, houdende bericht van de aauvaarding van het hem aangeboden lidmaatschap van het Instituut.

Voor kennisgeving aangenomen.

De Secretaris brengt ter tafel een hem door den heer Leupe, ter plaatsing in de Bijdragen, aangeboden opstel over „Portugeesche, Singaleesche en Maleische boeken op een pakzolder van 's Compagnies Huis te Amsterdam, in 1784.”

Na eenige gedachtenwisseling wordt goedgekeurd den heer Leupe mede te deelen, dat zijne studie, minder geschikt voor de Bijdragen, eer behoort opgenomen te worden in Nijhoff's bekende „Bibliographische Adversaria.”

De heer Kern biedt, namens het lid, Prof. Dr. G. Schlegel, mede ter plaatsing in de Bijdragen, een opstel aan, bevattende een antwoord op de critiek over zijne Uranographie Chinoise, vroeger vanwege het Instituut uitgegeven. Om bericht en raad in handen gesteld van de heeren Robidé van der Aa en Kern.

Door den Secretaris wordt een schrijven van den Penningmeester voorgelezen, waaruit blijkt, dat op de begrooting van 1879 niet schijnt gelet te zijn op het nog resteerend bedrag der kosten voor het drukken van de „Reizen naar Nieuw-Guinea”, ad f 3+6.90. Ten einde de jaarlijksche verantwoording op het geschikte tijdstip te kunnen opmaken,

heeft de Penningmeester, onder nadere goedkeuring der vergadering, bereids bedoelde rekening voldaan, en wel ten laste van het dienstjaar 1879, waartoe te gemakkelijker kon worden overgegaan, daar, na die uitgave, nog een batig saldo overschoot van f 1227.71⁵, ten voordeele van het aflossingsfonds. Wat voorts de kwijting der bedoelde rekening betreft, wordt medegedeeld dat voor gewoon en buitengewoon drukwerk te zamen was uitgetrokken f 940.00, terwijl daarvan werd verbruikt f 663.50: een saldo derhalve van f 276.50. Het nog voor de bestrijding der rekening aanwezige tekort ad f 70.40 werd gevonden uit den post van „onvoorziene uitgaven”, die mede nog een onverbruikt bedrag aanwees.

Op voorstel des Voorzitters wordt, zonder eenige beraadslaging, besloten de handeling van den Penningmeester goed te keuren en de Secretaris verzocht hem hiervan mededeeling te doen.

Ter voldoening aan het voorschrift, vervat in de laatste alinea van art. 4 van het Huishoudelijk Reglement, worden de hh. de Groot en van der Gon Netscher in commissie gesteld om de rekening en verantwoording van den Penningmeester te onderzoeken en daaromtrent het Bestuur in zijne bijeenkomst in Februari a. s. te dienen van bericht en raad.

Voorts wordt goedgekeurd die vergadering te houden op Zaterdag den 21sten Februari, terwijl de Secretaris gemachtigd wordt de leden tot het bijwonen der jaarlijksche Algemeene Vergadering op Zaterdag daaraanvolgende, den 28sten Februari, op te roepen, met opgaaf dat alsdan zullen worden medegedeeld de Verslagen van den Secretaris en den Penningmeester over het afgelopen jaar, en tevens zal worden voorzien in de vacature van drie aftredende bestuursleden.

Ingevolge de voorlaatste alinea van art. 15 van het Bibliotheeksreglement geeft de Secretaris-Bibliothecaris een Verslag van den staat der aan zijne zorg toevertrouwde bibliotheken van het Instituut en Indisch Genootschap, waar aan eene uitgebreide lijst is toegevoegd van de ten geschenke ontvangen en aangekochte handschriften en boekwerken.

De Voorzitter betuigt den Secretaris den dank der vergadering voor zijn arbeid, terwijl overeenkomstig zijn voorstel, wordt besloten, het Verslag ter kennis van de leden

van het Instituut te brengen door het in de eerstvolgende aflevering der Bijdragen op te nemen.

Naar aanleiding van dit Verslag worden eenige inlichtingen gevraagd en verkregen, meer bepaald betreffende de daarin voorkomende zinsneden omtrent eene vereeniging der beide bibliotheken en de aanschaffing van werken, ten behoeve van het Indisch Genootschap uit het hier ter stede bestaande Indische Leesgezelschap.

Ook wordt de opmerking gemaakt, dat er aan het in de Instituutsboekerij aanwezige exemplaar der Koloniale jaarverslagen ettelijke jaargangen ontbreken, waarvan aanvulling wenschelijk zou zijn met het oog op het veelvuldig gebruik dat daarvan telkens gemaakt wordt. Overeenkomstig het advies van den Secretaris-Bibliothecaris wordt deze gemachtigd zich tot het Departement van Koloniën te wenden en te trachten door diens tusschenkomst de ontbrekende jaargangen van het Koloniaal Verslag, benévens afzonderlijke gedrukten omtrent koloniale aangelegenheden, te verkrijgen.

Door het Bestuurslid Lammers van Toorenburg wordt, mede namens zijn Medelid, Robidé van der Aa, eene lijst overgelegd van een aantal officiële geschriften over Britsch-Indië, enz., waarvan de verkrijging voor de bibliotheek hoogst welkom zou zijn uit de uitgebreide door de Britsche Regeering aan het Instituut aangeboden verzameling. Ter afdoening in handen gesteld van den Secretaris-Bibliothecaris overeenkomstig het in de vorige vergadering genomen besluit.

Door het bestuurslid Kern worden inlichtingen gevraagd omtrent de uitgave der Bijdragen, waarop door den Secretaris wordt geantwoord, dat de druk der aflevering, waarin het Dagboek van de vorsten van Goa en Tello moet voorkomen en waarmede hij gehoopt had reeds het vorige jaar gereed te zijn, door geheel van hem onafhankelijke omstandigheden aanmerkelijk is vertraagd geworden. Het uitzicht bestaat echter, dat daaraan weldra een einde zal komen, terwijl het voornemen bestaat gelijktijdig met die aflevering, de eerste derhalve in dit jaar, eene tweede het licht te doen zien, welke bereids ter perse is gelegd.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de vergadering gesloten.

207DE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 21 FEBRUARI 1880.

Tegenwoordig de heeren van Rappard (Voorzitter), Humme (Penningmeester), Wijnmalen (Secretaris), Robidé van der Aa, Corns. de Groot, Kern, Meinmsa, Niemann en Lammers van Toorenborg.

Afwezig de heeren van Goltstein, van der Gon Netscher en Mirandolle. Beide eerstgenoemden met kennisgeving.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Door den Secretaris Bibliothecaris wordt mededeeling gedaan van de titels der sedert de vorige bijeenkomst ingekomen boekwerken, waarbij tevens de ontvangst wordt bericht van

I. eene missive van de Commissie van beheer der Oost- en West-Indische Opvoedingsmaatschappij, te 's Gravenhage, dd. 30 Januari 1880, n°. 8, ten geleide van een exemplaar der Statuten en van het Huishoudelijk Reglement, alsmede eenige van de Maatschappij uitgegane brieven en circulaires.

Wordt besloten voor dit geschenk den dank van het Instituut aan te bieden.

II. twee missives van het Hoofdbestuur van de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid, te Haarlem, dd. 19 Jan. jl. n°. 28 en 18 Febr. jl. n°. 92, houdende, de eerste, het bericht, dat Directeuren gunstig hebben besloten op het verzoek van het Instituut tot aanvulling van de verzameling der werken van de Maatschappij, voorzoover zulks nog doenlijk zal zijn, terwijl de tweede de mededeeling bevat: 1°. dat van de Punten van Beschrijving geene vorige stukken voorhanden zijn, terwijl sedert 1877 al de door de Maatschappij bekend gemaakte stukken in het Tijdschrift worden opgenomen; en 2°. dat is afgezonden eene kist, inhoudende: de Wet der Maatschappij van 1876, hare Handelingen van 1778—1878, de twee eerste seriën van het Tijdschrift en van de derde serie deel 1 - 5, deel 7, afl. 6 en deel 16, afl. 6, en van de vierde serie, 1879, Je afl. van Sept.

De Secretaris verklaart dat, overeenkomstig de gedane mededeeling, de toegezonden werken in goede orde zijn ontvangen, waarom hij voorstelt, onder kennisgeving hiervan aan het Hoofdbestuur der Maatschappij, hem tevens den dank van het Instituut aan te bieden voor de welkome aanvulling zijner boekerij. Dienovereenkomstig wordt besloten.

Nog zijn ingekomen:

I. eene gedrukte circulaire van de Redactie van het „Botanisches Centralblatt”, met Prospectus, houdende verzoek tot ondersteuning van haren arbeid.

II. eene circulaire van de hh. J. Wurster & Cie., Uitgevers van den „Manuel du Voyageur, par D. Kaltbrunner”, te Zürich, bevattende het verzoek om hun de „desiderata” in evengemeld werk op te geven, ten einde daarvan gebruik te maken in de volgende uitgaven en vertalingen, die er van zullen verschijnen.

Beide circulaires werden ter inzage der leden nedergelegd.

III. eene missive van de American Academy of Arts and Sciences te Boston, bevattende de mededeeling dat zij den 26 Mei a. s. haar eeuwfeest zal herdenken, tot bijwoning waarvan zij het Instituut uitnoodigt door het zenden van een of meer Afgevaardigden.

Na eenige gedachtenwisseling wordt besloten, onder dankzegging voor de noodiging en de betuiging van de beste wenschen voor de feestvierende Academie, haar het leedwezen van het Instituut te kennen te geven, dat het zich bij haar eeuwfeest niet zal kunnen laten vertegenwoordigen.

Ingevolge eene mededeeling van den Secretaris wordt aantekening gehouden dat het lid J. M. Roskopf, thans met verlof alhier, in het begin van Maart a. s. naar Indië zal terugkeeren; en dat het buitenlandsch lid, F. A. Schiefner, hoogleeraar te St. Petersburg, den 16 Nov. 1879 aldaar is overleden.

Vervolgens wordt ter tafel gebracht de rekening en verantwoording van den Penningmeester, met het onderzoek waarvan in de vorige vergadering de heeren Corn. de Groot en van der Gou Netscher waren belast,

Bij monde van eerstgenoemde wordt daaromtrent rapport uitgebracht. De Commissie heeft de rekening nauwkeurig onderzocht en haar in volkomen orde bevonden, waarom zij voorstelt, onder dankzegging aan den Penningmeester voor zijn zorgvuldig beheer, haar goed te keuren en aan de a. s. Algemeene Vergadering aan te bieden. Dienovereenkomstig wordt besloten, terwijl, overeenkomstig de laatste alinea van art. 4 van het Huishoudelijk Reglement, twee gewone leden, en wel de heeren Jhr. mr. J. K. W. Quarles van Ufford en J. H. P. E. Kniphorst, zullen worden uitgenoodigd de rekening na te zien en op de Algemeene Vergadering daarover verslag uit te brengen.

Ter voldoening aan het voorschrift, vervat in de 2^e alinea van art. 5 van het Huishoudelijk Reglement, brengt de Secretaris ter tafel een door hem voor a. s. Algemeene Vergadering ontworpen Verslag, vermeldende den staat van het Instituut en zijne belangrijkste lotgevallen en handelingen gedurende het afgelopen jaar. Overeenkomstig eenige door de Bestuursleden gemaakte opmerkingen wordt het door hem gewijzigd, waarna het wordt goedgekeurd, onder dankzegging aan den Secretaris voor den arbeid, daaraan besteed.

Aan de vergadering wordt vervolgens herinnerd dat ditmaal als bestuursleden moeten aftreden de heeren H. C. Humme, mr. C. J. F. Mirandolle en Prof. G. K. Niemann.

Met meerderheid van stemmen wordt besloten aan de Algemeene Vergadering aan te bevelen:

voor de eerste vacature, de heeren: J. H. P. E. Kniphorst, A. P. Godon en G. C. Daum;

voor de tweede vacature, de heeren: Jhr. mr. J. K. W. Quarles van Ufford, C. Bosscher en mr. S. C. W. J. van Musschenbroek, en

voor de derde vacature, de heeren: Prof. Dr. A. W. T. Juynboll, Prof. mr. P. A. van der Lith en Dr. W. Palmer van den Broek.

De vergadering gaat hierna over tot de benoeming van nieuwe leden en besluit achtereenvolgens het lidmaatschap aan te bieden aan de heeren:

Jhr. mr. W. Six, Minister van Binnenlandsche Zaken, te 's Gravenhage; Mr. L. W. C. Keuchenius, Lid der Tweede

Kamer der Staten Generaal, te 's Gravenhage; De Neve, Gep. Luitenant-Generaal, Kommandant van het leger in N.-I., te Leiden; G. B. T. Wiggers van Kerchem, Gep. Generaal-Majoor van het O. I. leger; A. E. Waszklewicz, Gep. Kolonel, Oud-Chef van den Geneesk. dienst in N. I.; M. A. van Walcheren, Gep. Luit.-Kolonel der Genie van het O. I. leger, allen te 's Gravenhage; P. Fraissinet, Secretaris der Nederlandsche Handelmaatschappij, te Amsterdam; Dr. S. J. Warren, Rector van het gymnäsium te Dordrecht; Dr. K. W. Middeland Montijn, Rector van het Gymnasium, te Schiedam; Dr. J. van der Vliet, Conrector van het Gymnasium te Haarlem; Dr. G. J. Dozy, Leeraar in de geschiedenis en aardrijkskunde aan de Hoogere Burgerschool te Leiden; A. P. Fortanier, Leeraar in de geschiedenis aan de Hoogere Burgerschool te Zaandam; J. Arntz, R. C. Priester, Hoogleeraar aan het Seminarium te Culemborg; Mr. A. J. A. J. Bik, Mr. G. Belinfante, Advocaten bij den Hoogen Raad der Nederlanden, te 's Gravenhage; Mr. W. Vissering, M. Th. Tromp, Ambtenaren bij het Ministerie van Waterstaat, Handel en Nijverheid, te 's Gravenhage; M. A. van Rhede van der Kloot, Commies bij het Ministerie van Koloniën, te 's Gravenhage; J. G. Coorengel, oud-Resident van Timor, te Amsterdam; A. J. Langeveldt van Hemert, oud O. I. hoofdamtenaar, te Breda; P. Swaan, Kapitein-Luitenant t z., te Rotterdam; A. L. van Hasselt, laatst Controleur op Sumatra, toegevoegd aan de Sumatra-expeditie, thans te 's Gravenhage; A. W. R. K. Arendsen de Wolff, Suikerfabriekant, te 's Gravenhage.

Van deze benoemingen zal aan de Algemeene Vergadering mededeeling worden gedaan.

De Secretaris vraagt of het ditmaal wel noodig is vóór de Algemeene Vergadering op 28 Febr. a. s. eene Bestuursvergadering te houden, even als zulks herhaaldelijk geschied is. Daar er vermoedelijk niets van eenig belang te behandelen zal zijn, stelt hij voor van die meermalen gevolgde gewoonte af te wijken. Dienovereenkomstig wordt besloten.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

ALGEMEENE VERGADERING,

GEHOUDEN 28 FEBRUARI 1880.

Tegenwoordig de heeren van Rappard (Voorzitter), Humme (Penningmeester), van der Gon Netscher, Niemann, Lammers van Toorenborg, Corns. de Groot, Robidé van der Aa, Quarles van Ufford, Kniphorst, van Bloemen Waanders, van Heuckelum, Mart. Nijhoff, Raden Mas Ismangoon Danoe Winoto, van Rijkevorsel, Wattendorff, Kern, Schlegel, Weitzel, Wijnmalen (Secretaris) en het corresponderend lid, P. A. Leupe.

De Voorzitter heet de leden welkom, waarna de notulen van het verhandelde in de vorige Algemeene Vergadering van den 22 Februari 1879, bereids voorloopig door het Bestuur vastgesteld, worden voorgelezen en goedgekeurd.

De heer Quarles van Ufford, het woord gevraagd en bekomen hebbende, komt terug op den door hem in de vorige Algemeene Vergadering geuiten wensch betreffende het plaatsen eener groote kaart van den Indischen Archipel langs een der open muurvakken der vergaderzaal. Bleek hem uit de gedrukte notulen der Bestuursvergaderingen dat het Bestuur gemeend heeft aan zijn wensch geen gevolg te moeten geven, de daarvoor aangevoerde redenen: het gebrek aan eene alleszins goede kaart van Indië en de ontsiering der vergaderzaal door het ophangen eener dergelijke kaart, komen hem niet afdoende voor, weswege hij zijn wensch alsnog blijft handhaven.

De heer Corns. de Groot houdt ter verdediging van het besluit van het Bestuur vol, dat er, met uitzondering wellicht van de kaart van VanDerfelden van Hinderstein, moeielijk een alleszins goede en groote wandkaart van den Indischen Archipel zou te verkrijgen zijn, terwijl het ontegenzeggelijk

meer met het eigenaardig karakter der zaal zou overeenstemmen, zoo men alsnog het oorspronkelijke denkbeeld kon verwezenlijken om ze met de portretten van de Gouverneurs-Generaals en van andere belangrijke personen te versieren.

De heeren Weitzel, van der Gon Netscher en Humme ondersteunen den wensch van hun medelid Quarles van Ufford.

De Secretaris verklaart er zich tegen, niet enkel op grond van het door den heer de Groot aangevoerde, maar ook met het oog op eene spoedig te verwachten aanvraag om meerdere plaatsruimte voor de gestadig zich uitbreidende bibliotheek, waarvoor wellicht de vergaderzaal in aanmerking zou kunnen komen, althans wat de bewaring der handschriften betreft.

Na eenige gedachtenwisseling tusschen den heer Quarles van Ufford en de vorige sprekers wordt, overeenkomstig het voorstel des Voorzitters, besloten den wensch des heeren Quarles andermaal aan het Bestuur in zijne eerstvolgende vergadering ter overweging aan te bevelen.

Hierna erlangt de Secretaris het woord en brengt, namens het Bestuur, een omstandig Verslag uit nopens den staat en de werkzaamheden van het Instituut over het jaar 1879. (Zie het Verslag hierachter op blz. CXIII en vlg.)

Uit naam der vergadering wordt hem daarvoor door den Voorzitter dank gezegd, en, waar de Secretaris in zijn Verslag verwijst naar het ander door hem uitgebrachte Rapport over de bibliotheek van het Instituut, gelooft de Voorzitter de tolk der vergadering te zijn, waar hij hem hare erkentelijke gevoelens betuigt voor de zorg, door hem als Bibliothecaris van het Instituut betoond. De vergadering vereenigt zich door toejuichingen met dit gevoelen.

Aan de orde is verder de rekening en verantwoording van den Penningmeester over het afgelopen dienstjaar 1879, waaruit blijkt dat de ontvangsten en uitgaven bedroegen:

ONTVANGSTEN.

Wegens het gebruik der lokalen door het Indisch Genootschap	f 400.—
Renten van geldswaardige papieren	194.54
Donatiën en Contributiën	4450.—
Toelage uit de Indische kas over 1878 en 1879.	1200. . .

De Voorzitter deelt mede dat deze rekening en verantwoording ingevolge de voorschriften van het Huishoudelijk Reglement vanwege het Bestuur door de heeren de Groot en van der Gon Netscher is nagezien en in orde bevonden, waarna zij in handen is gesteld van eene Commissie van twee gewone leden, bestaande uit de heeren Quarles van Ufford en Kniphorst, ten einde op deze Algemeene Vergadering daarentrent hare bevinding mede te deelen.

Bij monde van eerstgenoemde brengt deze Commissie rapport uit, verklarende, dat zij de rekening met de justificatoire bescheiden heeft nagegaan en in volkomen orde bevonden, waarom zij voorstelt de rekening goed te keuren en den Penningmeester te déchargeeren, onder dankbetuiging voor de zorg, waarmede hij het geldelijk beheer heeft gevoerd.

Evenwel meent zij de aandacht te moeten vestigen op eene kwestie van vorm, waarover zij reeds met den Penningmeester van gedachten heeft gewisseld. Immers in het kasboek, aanwijzende de ontvangsten en uitgaven, is onder de eerste rubriek het batig slot van het dienstjaar 1878 niet opgenomen, evenmin als zulks het geval is ten aanzien der ontvangsten over het ingetreden dienstjaar 1880, aan het hoofd waarvan men mede het batig saldo van 1879 te vergeefs zoekt.

Aan het debat, dat naar aanleiding dezer mededeeling wordt gevoerd, nemen deel de heeren Weitzel, Corné. de Groot, Mart. Nijhoff, Wattendorff, Bloemen Waanders en de Penningmeester.

Ter verklaring der informaliteit wordt medegedeeld, dat overeenkomstig het besluit der Bestuursvergadering van 14 December 1878 de ongebruikte saldo's over elk dienstjaar moeten worden bestemd tot delging der hypotheeksom en aau-stonds door belegging à deposito rentegevend moeten worden gemaakt, terwijl mede alstoen den Penningmeester is opgedragen van het fonds ter aflossing der hypotheek afzonderlijk rekening en verantwoording te doen, gelijk mede alsnu geschied is en in welke rekening men ook de saldo's over de dienstjaren 1878 en 1879 vermeld vindt, welke niet weder in het kasboek aan het hoofd der ontvangsten zijn opgenomen, daar zij voor geen ander doel dan ter aflossing der hypotheek mogen worden gebruikt.

Hoewel door deze mededeeling de handeling van den Penningmeester alleszins wordt verklaard, wordt echter de

opmerking der Commissie door de meerderheid als in beginsel juist erkend, terwijl zij tevens meent, dat er eigenlijk van geen saldo mag worden gesproken, eer de rekening en verantwoording door de Algemeene Vergadering is goedgekeurd.

Tengevolge van deze zienswijze verklaart de Penningmeester zich bereid voortaan het saldo in kas op ult^o. December van elk dienstjaar als zoodanig te boeken onder de ontvangsten van het volgend dienstjaar.

Overeenkomstig het voorstel van den Voorzitter wordt hierna de conclusie van het rapport der Commissie, belast met het onderzoek der rekening, in behandeling genomen. Zonder beraadslaging wordt zij met acclamatie door de vergadering aangenomen, en wordt tevens den Penningmeester dank gezegd voor zijn beheer, dat, tengevolge zijner aftreding als bestuurslid, weldra aan andere handen zal moeten worden toevertrouwd.

De vergadering gaat vervolgens over tot het verkiezen van Bestuursleden ter vervulling der vacatures, ontstaan door de periodieke aftreding der heeren Humme, Mirandolle en Niemann.

Uit de door het Bestuur volgens art. 8, al. 3 van het Reglement aangeboden drietallen (zie Notulen der Bestuursvergadering van 21 Febr. jl.) wordt met meerderheid van stemmen verkozen:

ter vervanging van den heer H. C. Humme, den heer J. H. P. E. Kniphorst;

ter vervanging van den heer mr. C. J. F. Mirandolle, den heer Jhr. mr. J. K. W. Quarles van Ufford;

en ter vervanging van Prof. G. K. Niemann, Prof. Dr. A. W. T. Juynboll, te Delft

Ter vergadering tegenwoordig verklaren de heeren Kniphorst en Quarles van Ufford de benoeming tot leden van het Bestuur te aanvaarden, terwijl den heer Juynboll van zijne verkiezing zal worden kennis gegeven.

Terwijl de Voorzitter de vergadering gelukwenscht met de gedane benoemingen, stelt hij voor den aftredenden Bestuurders haren dank te betuigen voor hunne ijverige behartiging der belangen van het Instituut. Met acclamatie vereenigt de vergadering zich met dit voorstel.

De Voorzitter deelt mede dat het Bestuur wederom gebruik heeft gemaakt van zijne bevoegdheid tot het benoemen van nieuwe leden. Op zijn verzoek leest de Secretaris de namen voor van hen, aan wie het lidmaatschap zal worden aangeboden.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de vergadering door den Voorzitter, onder dankzegging aan de leden voor hunne opkomst, gesloten.

BUITENGEWONE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN NA AFLOOP DER ALGEMEENE VERGADERING, DEN 28 FEBRUARI 1880.

Tegenwoordig de heeren van Rappard (Voorzitter), Wijnmalen (Secretaris), Corns. de Groot, Robidé van der Aa, Lammers van Toorenborg, van der Gon Netscher, Kern, Quarles van Ufford en Kniphorst.

Na opening der vergadering en welkomstgroet aan de nieuw benoemde Bestuursleden, de heeren Quarles van Ufford en Kniphorst, die zich de keuze der Algemeene Vergadering hebben laten welgefallen, en aan wie bij vernieuwing de zorg voor de belangen van het Instituut wordt aanbevolen, zegt de Voorzitter deze vergadering belegd te hebben met het oog op het aftreden van den heer Humme als Bestuurslid, en ten gevolge daarvan ook als Penningmeester, waarom de vergadering wordt uitgenoodigd diens plaats te vervullen.

Met meerderheid van stemmen wordt hierop de heer J. H. P. E. Kniphorst tot Penningmeester gekozen, die deze benoeming aanvaardt, waarmeê de Voorzitter de vergadering gelukwenscht.

Ter voldoening aan het voorschrift, vervat in art. 9 van het Reglement, noodigt de Voorzitter vervolgens het Bestuur, uit zijn midden een Voorzitter, Ondervoorzitter en Secretaris te kiezen.

De heer van der Aa stelt voor de oude titularissen te herbenoemen. Dienovereenkomstig wordt, zonder hoofdelijke stemming, met acclamatie besloten, waarop de heeren van Rappard en Wijnmalen verklaren bereid te zijn opnieuw hunne functiën te blijven vervullen. Aan den heer van Goltstein zal van zijne herbenoeming tot Ondervoorzitter worden kennis gegeven.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de buitengewone vergadering door den Voorzitter gesloten.

VERSLAG

VAN

DEN STAAT EN DE WERKZAAMHEDEN

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE
VAN NEDERLANDSCH-INDIË OVER 1879.

Mijne Heeren!

Al ware het niet, dat de bepalingen van ons Reglement ons voorschreven éénmaal 's jaars U tot eene Algemeene Vergadering op te roepen, toch zouden wij ons tegenover U niet verantwoord achten, zoo wij niet uit eigen beweging daartoe overgingen. Deels om U rekenschap te geven van de wijze waarop wij gemeend hebben aan het vertrouwen te beantwoorden, dat Gij wel in ons hebt willen stellen door aan ons de behartiging der belangen van het Instituut op te dragen. Deels om U de gelegenheid aan te bieden over die belangen van gedachten te wisselen en die maatregelen voor te stellen of te nemen, welke zouden kunnen strekken om den bloei en luister van het Instituut te verhoogen.

Het tijdperk, dat achter ons ligt, kenmerkt zich niet door eene rustige rust, evenmin door eene buitengewone uitzetting of toenemenden omvang onzer werkzaamheden; eer sluit het zich aan vorige tijdperken aan door de bescheiden voortzetting der ons voorgeschreven taak binnen den kring der aangewezen middelen. De verschillende wegen, langs welke het doel van het Instituut zou kunnen bevorderd worden, werden ditmaal niet ongebruikt gelaten. Hoewel de gelegenheid gaarne werd opengelaten om wetenschappelijke vragen

op het gebied der Indische taal-, land- en volkenkunde te stellen en te beantwoorden, meende het Bestuur daartoe zelf niet het initiatief te moeten nemen. Evenmin deed zich de gelegenheid voor om verdienstelijke ondernemingen aan te moedigen en te beloonen of de uitgave van zoodanige werken te ondersteunen, waarvoor, zonder eenigen geldelijken waarborg onzerzijds, moeielijk een uitgever zou te vinden zijn.

Doch waar dit een en ander achterwege bleef, ging men in de eerste plaats voort met het uitgeven van ons tijdschrift. Dank zij de voortdurende en gewaardeerde medewerking van Leden en niet-Leden, — Gij denkt met betrekking tot deze laatste zeker met erkentelijkheid aan de studie „over de Europeërs in den Maleischen Archipel” van den bekwamen Bibliothecaris der Utrechtsche Universiteitsbibliotheek, den heer P. A. Tiele —, kon aan de reeds omvangrijke serie onzer „Bijdragen” weder een nieuw deel worden toegevoegd. En ware er geen vertraging gekomen bij het drukken van den Makassaarschen text van het Dagboek der vorsten van Goa en Tello, — dien wij aan nu wijlen ons medelid Ligtvoet te danken hebben, en voor ons periodiek orgaan hadden bestemd —, het deel, dat wij U in 1879 hebben aangeboden, zou lijviger zijn geweest. Intusschen, de Redactie der Bijdragen heeft ons het uitzicht geopend dat weldra gelijktijdig met de eerste en nieuwe aflevering voor 1880, waarin de beschreven Makassaarsche text met vertaling zal voorkomen, gelijk beide zijn nagezien door de bekende zorg van onzen medebestuurder G. K. Niemann, eene tweede U zal worden aangeboden, welke bereids ter perse is gelegd.

Uit het in die eerste aflevering der Bijdragen opgenomen Verslag van den staat onzer bibliotheek zult Gij mede in kennis worden gesteld, hoe in het afgelopen tijdperk het voorschrift van ons Reglement werd uitgevoerd om het doel van het Instituut te bevorderen „door het verzamelen van hetgeen over de taal-, land- en volkenkunde van 's Rijks overzeesche bezittingen en koloniën in druk bestaat of in handschrift te bekomen is.” Terwijl wij de vrijheid nemen U naar evengemeld Verslag te verwijzen, voegt óns hier ter plaatse alléén ons te vereenigen met de erkentelijke gevoelens van den Bibliothecaris voor de welkome en beduidende aanwinsten, waarmede onze boekverzameling opnieuw langs

verschillende wegen werd verrijkt. En mag het voorts niet ontkend worden, dat de boekerij van het Instituut geruimen tijd stiefmoederlijk werd bedeed, de Catalogus, tot het drukken waarvan bereids door ons een som werd uitgetrokken op de begrooting van het loopend dienstjaar, zal, naar wij ons vleien, het bewijs leveren, dat, al heeft het Instituut het aanleggen eener koloniale bibliotheek niet als zijz hoofddoel beschouwd, toch hetgeen het van den aanvang daarvoor heeft bijeengebracht, meerdere erkenning verdient dan zulks vaak van vele zijden geschiedt.

Der bibliotheek kwam en komt overal ten goede het onderhouden van betrekkingen met andere wetenschappelijke instellingen en personen in Nederland, zijne overzeesche bezittingen en koloniën en het buitenland. Daarmede bleef men voortgaan. Meermalen echter werden er vanwege buitenlandsche genootschappen voorstellen gedaan om betrekkingen met het Instituut aan te knopen, waartoe wij meenden niet te mogen besluiten, daar het instellingen gold, die een geheel van ons verschillend terrein van werkzaamheid hadden gekozen. Leed deed het ons geene afgevaardigden te hebben kunnen zenden naar het in den zomer van 1879 te Brussel gehouden internationaal Congres van handelsgeographie. Overigens werd elke gunstige gelegenheid om ons letterkundig verkeer uit te breiden gretig door ons aanvaard. De kort geleden te Singapore opgerichte „Straits Branch of the Royal Asiatic Society” zond ons haar orgaan, terwijl getreden werd in haar verzoek om ruiling van wederzijdsche uitgaven. Met de Administratie van de „École spéciale des langues orientales vivantes” te Parijs werd eene gedachtenwisseling geopend, welke tengevolge had dat weldra de aanzienlijke reeks harer uitgaven aan de belangstellenden in ons midden zal kunnen worden aangeboden; en mocht deze en gene in Uw midden het betreurd hebben, dat tot dusver geene betrekkingen werden aangeknoopt met de Directie van het „Museo civico di storia naturali di Genova”, in wier Annali, welke reeds ettelijke deelen vormen, de merkwaardige studiën van Beccari en andere Italianen over onzen Archipel voorkomen, — de Secretaris kan U berichten dat hij er in geslaagd is met evengemelde Directie een letterkundig verkeer te openen.

Wat eindelijk de vele wetenschappelijke instellingen en genootschappen betreft, waarmede het Instituut reeds sedert

jaren in betrekking stond: geregeld werd de ruiling der wederzijdsche uitgaven voortgezet, terwijl vele leemten in vroegere toezendingen wederkeerig werden aangevuld. En welke rijke vruchten het volgen dezer gedragslijn afwerpt, kan elk belangstellend bezoeker onzer Leeszaal zelf beoordeelen, die aldaar de binnen- en buitenlandsche periodieke literatuur in aanzienlijke hoeveelheid ter zijner beschikking ziet, terwijl, ter andere zijde, tengevolge der toezending onzer gedrukten, meermalen het bewijs werd ontvangen dat de Instituutsuitgaven hier en in den vreemde niet enkel belangstelling wekken, maar ook naar eisch gewaardeerd worden.

Nog onlangs mochten wij dit ervaren. Gij herinnert U, dat wij reeds in enkele jaarverslagen het uitzicht hebben geopend op de uitgave van een omvangrijk werk over Nieuw-Guinea. In het midden van het vorig jaar werd het in Uwe handen gesteld onder den titel: „Reizen naar Nederlandsch Nieuw-Guinea ondernomen op last der Regeering van Nederlandsch-Indië in de jaren 1871, 1872, 1875—1876 door de heeren P. van der Crab en J. E. Teysmann, J. G. Coorengel en A. J. Langeveldt van Hemert en P. Swaan met geschied- en aardrijkskundige toelichtingen door P. J. B. C. Robidé van der Aa. Met kaarten. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1879. in 8o.”

Het mag zeker overbodig heeten van deze onze jongste uitgave thans nog eenig overzicht te geven. Wij mogen haar veilig als bekend onderstellen. Reeds in enkele onzer persorganen werd daarop met waardeering de aandacht gevestigd. En men meene voorts niet, dat wellicht onze moedertaal, waarin het werk werd geschreven, een beletsel zou zijn om het zijn weg ook in het buitenland te doen vinden. In de jongste Januari-aflevering, 1880, van de „Annales de l'Extrême-Orient”, onder directie van den Graaf Meyners d'Estrey, wordt het met ingenomenheid aan de aandacht van het wetenschappelijk publiek aanbevolen.

Trouwens, in dit fransche maandschrift werden reeds herhaaldelijk verdienstelijke overzettingen opgenomen van vele studiën in onze Bijdragen. Zoo kon ook ons medelid, Prof. Dr. H. Kern, in de evengemelde aflevering de vertaling aantreffen zijner onlangs verschenen studie over de „opschriften op oude bouwwerken in Kambodja.”

Stellen wij deze waardering van den hier geleverden arbeid

op prijs, het is ons aangenaam hierbij nog de mededeeling te voegen, dat men het daarbij niet heeft gelaten. Door den Graaf Meyners d'Estrey is het plan gevormd om de Fransche literatuur te verrijken met een werk over Nieuw-Guinea, waarvoor de verschillende uitgaven van het Instituut hem de voornaamste bouwstoffen zullen leveren: een werk, waarvan de titel ons aldus wordt aangekondigd: „La Papouasie ou Nouvelle-Guinée occidentale et ses habitants, d'après les voyages et les documents officiels Hollandais, les plus recents, publiés par l'Institut Royal philologique, géographique et ethnographique des Indes-Néerlandaises, à la Haye, accompagné de nombreuses gravures, d'une carte générale et de plusieurs cartes spéciales de la Nouvelle-Guinée occidentale.” De Inleiding en het eerste hoofdstuk van dezen arbeid, waarvan in de evengemelde aflevering der Annales een verslag wordt gevonden, zijn reeds ter perse gelegd.

Mogen wij uit een en ander opmaken dat de in 't afgelopen jaar verschenen „Reizen naar Nederlandsch Nieuw-Guinea” niet de minste plaats zullen innemen naast de lange serie afzonderlijke werken van het Instituut, gaarne hadden wij U daarnevens meer aangeboden, zoo wij daartoe slechts in de gelegenheid waren gesteld geworden. Wel werd ons door onze Commissarissen in Indië het voorstel gedaan om de Nieuwe Statuten van Batavia door den druk openbaar te maken, maar een nauwgezet onderzoek heeft ons daarvan doen afzien. De gronden, waarop wij gemeend hebben het voorstel niet te moeten aannemen, vindt Gij in de notulen onzer Bestuursvergadering van 18 October 1879 vermeld.

Een andere omvangrijke studie rakende Blitong zal, naar wij mogen verwachten, in den loop van dit jaar ons ter uitgabe worden aangeboden. Moge een volgend verslag U hieromtrent nader inlichten.

Wij wezen op de lange serie van werken van het Instituut. Zijn boekenfonds, bestaande uit de serie van afzonderlijke werken en de vier reeksen van de Bijdragen, vormt inderdaad eene niet geringe hoeveelheid. Tot dusver echter konden wij er slechts ten deele over beschikken. Terwijl wij in de laatste jaren ons het eigendomsrecht van al onze uitgaven hebben voorbehouden, was dit met eene serie van onze vroeger verschenen afzonderlijke Werken en Bijdragen niet het geval. Van hoever belang het evenwel is, de vrije beschikking te

mogen hebben over het geheele boekenfonds, behoeven wij U zeker niet nader in het licht te stellen. Wij hebben dan ook geen oogenblik geaarzeld in dien geest eene beslissing te nemen, toen ons daartoe vanwege den boekhandelaar Nijhoff eene gunstige gelegenheid werd aangeboden.

Door dezen maatregel hebben wij nu van schier al onze uitgaven een voldoende, van sommige zelfs een vrij aanzienlijke oplaag verkregen. Een volledige lijst der beschikbare fondsartikelen hoopt de Secretaris eerlang in een der volgende afleveringen der Bijdragen te doen afdrukken.

Ging de aankoop van het kopierecht van een deel onzer uitgaven noodwendig met eenige geldelijke opofferingen onzerzijds gepaard, wij konden ze ons te eerder getroosten, toen het ons bleek dat de toestand onzer financiën alleszins bevredigend kan genoemd worden. In bijzonderheden zal U dit blijken uit de rekening en verantwoording van den Penningmeester, die aan ontvangsten een bedrag van f 7063.08^s en aan uitgaven dat van f 5835.37 aanwijst. Als een der voorname lichtpunten in het financieel beheer mag het zeker worden aangemerkt, dat, terwijl er vele uitgaven waren te bestrijden, welke voor een deel voortvloeiden uit het bezit van een „eigen haard”, deze ons er niet toe noopten den kring onzer wetenschappelijke werkzaamheid te beperken. Niet minder verblijdend mag het heeten, dat er in 1879 de beduidende som van f 2000 ter aflossing der hypotheekschuld aan den hypotheekhouder kon worden aangeboden; en eindelijk, terwijl onze schuld verminderde tot een bedrag van f 10.000, is voor het loopend dienstjaar het cijfer van f 1227.71^s — zijnde het batig saldo der rekening van 1879 —, ingevolge vroeger genomen besluit, weder ter aflossing beschikbaar gesteld, behalve de som van f 500, welke telken jare door ons als vaste post ter aflossing op de begroting wordt gebracht.

Mogen wij ons over deze financiële uitkomst verheugen, met de balans, welke de Penningmeester ons heeft voorgelegd en U zal worden medegedeeld, levert zij allészins voldoende grond op om hen, die zich vroeger bij gelegenheid van den aankoop van het tegenwoordig gebouw over den financiële toestand van het Instituut bezorgd maakten, volkomen gerust te stellen. Hunne vrees, als zou die aankoop de draagkracht van het Instituut te boven gaan, mag schitterend door de feiten geloopenstraf heeten.

Doch — behoeven wij het U nog te herinneren? — al mogen wij ons over den staat der financiën verblijden, niet enkel door materiëelen steun wordt onze instelling gebaat: zij moet zich ook verzekeren van de blijvende belangstelling en werkzaamheid harer Leden zoowel hier als in Indië. Niet te vergeefs heeft zij telkens een beroep daarop gedaan; moge ook het reeds ingetreden jaar er menig bewijs van leveren.

Met hartelijke belangstelling voor onze Instelling bezielde, werd de taak door onze vorige Commissarissen in O. Indië, de heeren Bergsma en de Roo sedert jaren met ijver vervuld, door de heeren mr. L. W. C. van den Bergh en Gerth van Wijck aanvaard. Ook uit West-Indië ontvingen wij weder eenig teeken van leven, dank zij het optreden van heer Baron Schimmelpenninck als onzen vertegenwoordiger.

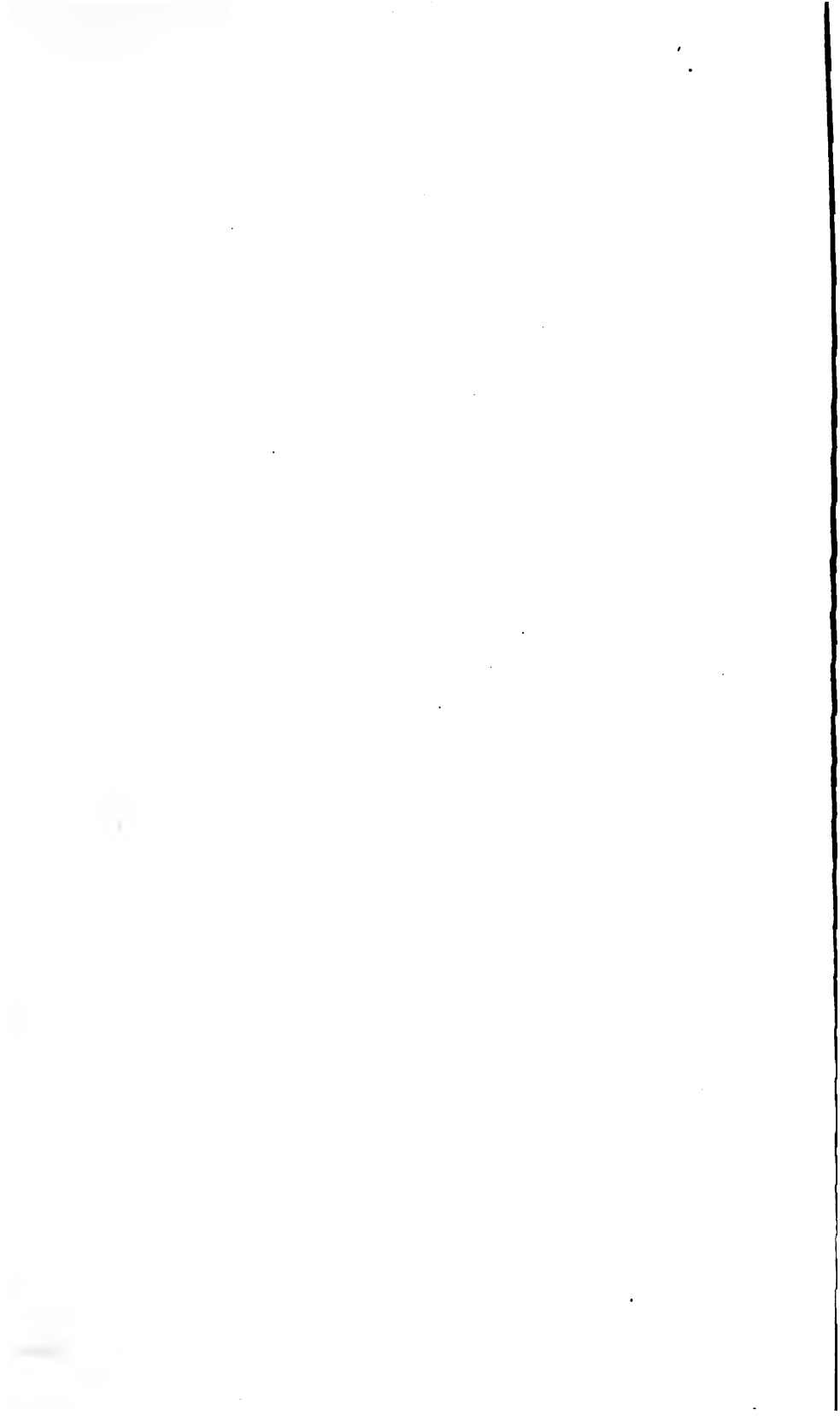
Ons ledental nam eer toe dan af, en terwijl wij helaas! ook nu weder eenige namen van onze lijst moesten afvoeren van hen, die ons door den dood ontvielen, of van hen, die om redenen van persoonlijken aard hun ontslag van het lidmaatschap hebben genomen, mochten wij ons over de toetreding van niet weinigen verheugen. Moge hunne voortdurende medewerking zoowel als die van onze oudere Leden, het Instituut verder ten goede komen! Worde zij ons ook niet onthouden door de drie Bestuurders, die de wet verplicht van ons te scheiden! Waar Gij hun met ons een „tot weerziens” toeroept, zij dit hun een bewijs van onze erkentelijke waardeering hunner werkzaamheid ter bevordering van den bloei onzer instelling, waarop ook steeds ons aller streven moge gericht blijven!

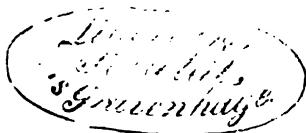
's Gravenhage, Februari 1880.

Dr. T. C. L. WIJNMALEN,

Secretaris.

209DE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 20 MAART 1880.

Tegenwoordig de heeren van Rappard (Voorzitter), Wijnmalen (Secretaris), Kniphorst (Penningmeester), Corn^e. de Groot, Robidé van der Aa, van der Gon Netscher, Lammers van Toorenburg, Quarles van Ufford, Kern, Meinsma en Juynboll. Afwezig, met kennisgeving, de heer van Goltstein.

De notulen van het verhandelde zoowel in de vorige gewone als buitengewone Bestuursvergadering worden gelezen en goedgekeurd, terwijl eveneens de notulen van het verhandelde in de laatst gehouden Algemeene Vergadering worden medegedeeld en voorloopig vastgesteld, ter opneming in de Bijdragen.

De Voorzitter deelt mede dat van den heer Juynboll een schrijven is ontvangen, waarbij hij kennis geeft het hem opnieuw aangeboden lidmaatschap van het Bestuur te aanvaarden. Voor kennisgeving aangenomen, terwijl de Voorzitter den heer Juynboll, ter vergadering tegenwoordig, welkom heet.

Door den Secretaris Bibliothecaris wordt vervolgens verslag gedaan van de aanwinsten der bibliotheek sedert de laatste bijeenkomst, waarbij tevens mededeeling wordt gedaan van:

I. een schrijven van den heer A. W. Baron Melvill van Carnbée, te 's Gravenhage, dd. 5 Maart jl., waarbij uit de nagelaten papieren van wijlen zijn oudsten broeder P. Baron Melvill van Carnbée, in leven kapitein luit. ter zee enz., eenige handschriftelijke stukken worden aangeboden, die hem voorkwamen nog van eenig nut te kunnen zijn voor het Koninkl. Instituut.

Voor dit geschenk is bereids de dank van het Instituut betuigd.

II. eene missive van den Minister van Koloniën, van den 6ⁿ Maart jl. Lett. Aⁱ, n°. 17, ten geleide van een exemplaar van den door de firma Kemink en Zoon uitgegeven overdruk der jaargangen 1849 t/m. 1854 van het Koloniaal Verslag. Van de officiële uitgaaf der jaargangen 1849 t/m. 1857, benevens van het verslag over 1863, waarvan het Instituut reeds een exemplaar moet hebben ontvangen bij missive van den Secretaris-Generaal bij het Departement van Koloniën dd. 13 April 1866, Litt. H, n°. 571, zijn geene exemplaren meer beschikbaar, terwijl voorts het Verslag van 1868 zich rechtstreeks aansluit aan dat van 1865. De schijnbare gaping vindt haar oorzaak daarin, dat men in 1868 begonnen is de Koloniale Verslagen het jaartal te doen dragen niet van het jaar, waarover zij loopen, maar waarin zij opgemaakt en ingediend worden.

Wat eindelijk betreft de bij het Departement aanwezige ingebonden bundels van officiële stukken omtrent koloniale aangelegenheden, voor het meerendeel worden daarvan geene meerdere exemplaren aangehouden, zoodat daarvan onmogelijk een exemplaar ter beschikking van het Instituut kan gesteld worden.

Deze missive zal met een brief van dankbetuiging worden beantwoord, onder aanbeveling van de belangen der Instituutsbibliotheek in de voortdurende welwillendheid van het Ministerie van Koloniën.

III. eene missive van den Secretaris van de Vereeniging voor Suriname, te Amsterdam, van den 7ⁿ Maart jl., ten geleide van een exemplaar van de Statuten en Jaarverslagen dier Vereeniging en van hetgeen door haar verder is uitgegeven.

Voor dit geschenk zal de dank der Vergadering worden betuigd.

IV. missives van:

het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht,
de Royal Society of Victoria, te Melbourne, en
de Regia Lynceorum Academia, te Rome,
allen houdende dankbetuiging voor de toezending der laatst uitgegeven werken van het Instituut.

Voor kennisgeving aangenomen.

V. eene missive van de Anthropologische Gesellschaft in Wien, van den 25 Febr. jl., houdende dankbetuiging voor de haar toegezonden Instituuts-uitgaven, met verzoek enkele in hare bibliotheek ontbrekende afleveringen van de „Bijdragen”, zoo mogelijk, aan te vullen.

Wordt besloten den Secretaris te machtigen, voor zooveel doenlijk aan het gedaan verzoek te voldoen.

De Voorzitter deelt verder mede: 1°. dat van de nieuw benoemde leden de hh. J. Arntz, te Culemborg, mr. G. Belinfante, mr. A. J. E. A. Bik, te 's Gravenhage, Dr. G. J. Dozy, te Leiden, A. P. Fortanier, te Zaandam, P. Fraissinet, te Amsterdam, A. L. van Hasselt, te 's Gravenhage, mr. L. W. C. Keuchenius, te 's Gravenhage, Dr. K. W. M. Montijn, te Schiedam, J. de Neve, te Leiden, M. A. van Rhede van der Kloot, te 's Gravenhage, Jhr. mr. W. Six, te 's Gravenhage, P. Swaan, te Rotterdam, Th. M. Tromp, te 's Gravenhage, Dr. J. van der Vliet, te Haarlem, M. A. van Walcheren, te 's Gravenhage, Dr. S. J. Warren, te Dordrecht, A. E. Waszkewich en Wiggers van Kerchem, te 's Gravenhage, missives zijn ontvangen, allen houdende kennisgeving van de aanvaarding van het lidmaatschap;

2°. dat door den heer mr. W. Vissering, te 's Gravenhage, het lidmaatschap niet is aangenomen, daar zijne studiën op een geheel ander terrein liggen dan dat door het Instituut ter bearbeiding gekozen.

Voor kennisgeving aangenomen.

3°. dat naar Indië vertrokken is het lid A. H. G. Blokzeijl; overleden zijn de Indische leden mr. L. G. Bouricius en Dr. R. H. C. C. Scheffer, terwijl voor het lidmaatschap bedankt hebben de hr. J. W. Hagen, N. P. J. Land, en dat de heer Hoevenaar van Geldorp alsnog heeft te kennen gegeven dat hij 't aangeboden lidmaatschap niet wenscht te aanvaarden.

Hiervan zal aanteekening worden gehouden.

Aan de orde is vervolgens de benoeming van een lid in de Commissie van toezicht over de bibliotheken van het Instituut en Indisch Genootschap ter vervanging van het afgetreden Bestuurslid, H. C. Humme. Met acclamatie wordt als zoodanig aangewezen het Bestuurslid Robidé van der Aa,

terwijl de Secretaris wordt uitgenoodigd aan het Bestuur van het Indisch Genootschap van deze benoeming kennis te geven.

Ter voldoening aan het besluit, in de Bestuursvergadering van December 11. genomen, wordt mede overgegaan tot de benoeming van eene Commissie van drie leden, wier taak het is bij eventueelen aankoop van handschriften voor de bibliotheek van het Instituut den Bibliothecaris vooraf te dienen van bericht en raad. Tot leden in die Commissie worden aange-
wezen de hh. Kern, Meinsma en Quarles van Ufford.

Ter tafel wordt gebracht het voorstel van het Bestuurslid Quarles van Ufford tot het in de vergaderzaal doen ophangen van een of meerdere kaarten betreffende den Indischen Archipel, waarop door hem met andere leden reeds in de Algemeene Vergadering was aangedrongen.

Na uitvoerige gedachtenwisseling wordt, overeenkomstig het voorstel des Voorzitters besloten, de hh. de Groot, Kniphorst en Wijnmalen uittenoodigen in eene volgende bijeenkomst het Bestuur te willen adviseeren omtrent de vraag, of het al dan niet wenschelijk is aan het denkbeeld des heeren Quarles van Ufford gevolg te geven; en zoo ja, welke kaart of kaarten alsdan in aanmerking behooren te worden gebracht, met opgave tevens van de kosten, die aan de verwezenlijking van het denkbeeld zouden verbonden zijn.

Door het Bestuurslid Robidé van der Aa wordt voor de bibliotheek een Bataksch handschrift met korte toelichting van den hoogleeraar Niemann aangeboden, voor welk geschenk de Voorzitter hem namens de Vergadering dank zegt.

Door hetzelfde lid wordt de aandacht van den Secretaris gevestigd op het slechte papier, waarvan bij den druk der Bijdragen wordt gebruik gemaakt.

De Secretaris zegt dat ook hij daarover klachten had vernomen, waarom hij zich voorstelt de zaak in ernstige overweging te nemen bij de vernieuwing van het contract met den drukker na afloop van den gestelden termijn.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den Voorzitter gesloten.

210DE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 17 APRIL 1880.

Tegenwoordig de heeren van Rappard (Voorzitter), Wijnmalen (Secretaris), Kniphorst (Penningmeester), Robidé van der Aa, Lammers van Toorenburg en Meinsma. Afwezig, met kennisgeving, de heeren van Goltstein, van der Gon Netscher, de Groot, Juynboll, Kern en Quarles van Ufford.

De notulen van het verhandelde in de vorige gewone Bestuursvergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Voorzitter deelt mede, dat is ingekomen:

I. eene missive van den heer mr. W. Baron van Goltstein, houdende mededeeling van de aanneming der herbenoeming tot Ondervoorzitter.

II. eene missive van den heer P. Arendsen de Wolff, te 's Gravenhage, houdende kennisgeving van de aanvaarding van het lidmaatschap voor het Instituut.

III. het bericht, dat te Batavia overleden is het lid E. Netscher.

IV. eene missive van de Regia Lynceorum Academia te Rome, waarbij de ontvangst wordt erkend van het 3^e stuk van het derde deel der Bijdragen,

V. eene missive van de Asiatic Society of Bengal, te Calcutta, houdende dankbetuiging voor de toezending van de „Reizen naar Nederlandsch Nieuw-Guinea.”

Al deze missives worden voor kennisgeving aangenomen.

VI. eene missive van het lid P. Scheltema te Haarlem, van den 26^{en} Maart jl., houdende het verzoek hem eene volledige lijst te zenden van al de drukwerken, welke door

of met medewerking van het Instituut zijn uitgegeven, ten einde, zoo daaraan in zijne verzameling eenige banden mochten ontbreken, ze ter aanvulling aan te koopen, als zulks doenlijk is.

Den Secretaris wordt opgedragen aan het gedaan verzoek te voldoen, onder mededeeling voorts aan den heer Scheltema dat het Instituut, waaraan hij sedert de oprichting, eerst als donateur, later als gewoon lid verbonden is, bereid is zijne verzameling, zoo zij niet volledig mocht blijken te zijn, aan te vullen.

VII. eene missive van het Hoofdbestuur van de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van nijverheid te Haarlem, dd. 25 Maart jl. n°. 215, waarbij, onder mededeeling dat van de Instituu'ts Bijdragen de Maatschappij slechts de 3^e en 4^e reeks, te beginnen met het jaar 1866, bezit, het verzoek wordt gedaan, om, indien het mogelijk is, ook de 1e en 2e serie te ontvangen.

Overeenkomstig het voorstel van den Secretaris wordt besloten hem te machtigen aan het gedaan verzoek te voldoen.

VIII. eene missive van den Secretaris van de Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-arts de Belgique te Brussel, van den 25 Maart jl., houdende het verzoek om alsnog het vierde deel der derde volgrees van de Bijdragen te mogen ontvangen.

Overeenkomstig het voorstel van den Secretaris wordt tot toezending van het ontbrekende besloten.

IX. eene missive van de Redaction der Zeitschrift für wissenschaftliche geographie, te Lahr in Baden, van den 16 Maart jl., waarbij de ruiling wordt voorgesteld van de Instituu'ts Bijdragen tegen het „Zeitschrift für wissenschaftliche geographie.”

Dienovereenkomstig wordt besloten.

Door den Secretaris-Bibliothecaris wordt vervolgens mededeeling gedaan van de titels der sedert de vorige Vergadering ingekomen boekwerken, waarbij de aandacht wordt gevestigd op het verblijdend feit, dat zoowel de nieuw benoemde als enkele oudere leden de bibliotheek wel met hunne geschriften hebben willen verrijken.

Hierna wordt aangeboden een afdruk van het door den Secretaris uitgebracht Verslag van den staat der bibliotheken van het Instituut en Indisch Genootschap gedurende het jaar 1879, waarvoor de Voorzitter hem den dank der Vergadering betuigt.

Ter inzage der leden wordt nedergelegd een prospectus van een werk uit te geven door A. M. Pereira, boekhandelaar te Lissabon, en getiteld: „Portugal e os estrangeiros. Estudos de Manoel Bernardes Branco.”

Wordt voorgelezen eene missive van den Secretary of State for India in council, waarbij de toezending door tusschenkomst van Trübner & Co., wordt aangekondigd van de deelen I—III van de „Translations of the Sacred Books of the East.”

Wordt besloten voor dit geschenk den dank der Vergadering aan te bieden.

Verder wordt medegedeeld dat is ontvangen een schrijven

a. van den Minister van Marine, dd. 1 April ll., Letter A, n°. 48, ten geleide van een exemplaar van het Jaarboek der Koninklijke Nederlandsche Zeemagt, 1878/79, door de zorg van het Departement van Marine uitgegeven.

b. van den Minister van Koloniën, dd. 4 April jl., Lett. Ai, n°. 6, ten geleide van een exemplaar van het door de Nederlandsche Regeering uitgegeven plaatwerk: „Bôrô-Boedoer op het eiland Java”, afgebeeld door en onder toezicht van F. C. Wilsen, met toelichtenden en verklarenden tekst van Dr. C. Leemans.

Voor deze geschenken is bereids de dank van het Instituut aangeboden.

c. van den Minister van Buitenlandsche Zaken, dd. 15 April, 2^e Afd. n°. 2651. waarbij, in voorloopig antwoord op de missive dezerzijds van 8 Maart ll., n°. 72, wordt toegezonden een afschrift van het antwoord der Britsche Regeering op eene door Zr. Ms. Gezant te Londen ingediende nota betreffende de officiële stukken en bescheiden omtrent Britsch-Indië en de andere Engelsche koloniën en bezittingen. Uit

dat antwoord blijkt, dat de lijst van de door het Instituut begeerde „Parliamentary Papers relating to India” is toegezonden naar het India Office, met verzoek de gevraagde bescheiden aan de Bibliotheek van het Instituut te doen toekomen, terwijl, wat betreft de toezending der „Parliamentary Papers relating to the Colonies”, alnog het advies wordt ingewacht van de commissie belast met het onderzoek van de kwestie der ruiling van documenten met vreemde Gouvernemen ten.

Deze missive met bijlage wordt voor kennisgeving aangenomen.

Ter tafel wordt gebracht een uitvoerig schrijven van Commissarissen in Indië, dd. 25 Februari ll., Lett. B 53, met 5. Bijlagen.

a. Overeenkomstig hun voorstel wordt in de eerste plaats besloten in den vervolge de recieven of cognoscementen van de aan hen te adresseeren kisten met uitgaven van het Instituut steeds per eerstvolgende mail op te zenden, ten einde te beletten dat de kisten te lang in het pakhuis der cargadoors blijven staan en daardoor de verzending der gedrukten van het Instituut aanmerkelijk wordt vertraagd, waaromtrent bij herhaling klachten werden vernomen.

b. Onder dankbetuiging voor de ontvangst van den suppletoiren staat van het onder Commissarissen berustende boekenfonds, waaruit blijkt dat de voorraad van afleveringen der Bijdragen bijna, dan wel geheel is uitgeput, wordt goedgekeurd, zoo de Secretaris dit vereenigbaar acht met den hier aanwezigen voorraad, aan Commissarissen alnog eenige exemplaren daarvan te doen toekomen, terwijl, overeenkomstig hun wensch, voortaan in het verstrekken der edita eenige speelruimte zal worden gelaten, aangezien de talrijke mutatiën onder de Europeesche bevolking het niet mogelijk maakt vergissingen bij de verzending geheel te voorkomen, en aan billijke reclames uit haren aard dadelijk moet kunnen worden voldaan.

c. Aan den Secretaris en Penningmeester wordt opgedragen aantekening te houden van de door Commissarissen toegezonden verbeterde Indische ledenlijst, gelijk mede van de opgave van de leden, die sedert Augustus 1879 naar Nederland zijn vertrokken, en van den staat van de leden die

hunne contributiën over 1879 en vorige jaren nog niet hebben voldaan. Tegen de daarbij aangeboden verantwoording over het in 1879 door Commissarissen gevoerd finantiëel beheer, die bereids in handen van den Penningmeester is gesteld, wordt geene bedenking gemaakt; overeenkomstig zijn voorstel wordt besloten, haar, onder dankbetuiging, goed te keuren, en tevens de ontvangst te erkennen van den gezonden wisselbrief, groot f 700 N. Ct., terwijl de Penningmeester wordt gemachtigd, door tusschenkomst van den Secretaris, aan Commissarissen die inlichtingen te geven of wel van hen te vragen, die hij eventueel voor zijn finantiëel beheer mocht noodig hebben.

Wat betreft de vraag van Commissarissen, welke maatregelen dienen genomen te worden tegen de, wel is waar weinige leden die meer dan één jaar achterstallig in de betaling hunner contributiën zijn, wordt goedgekeurd hun mede te deelen, dat in zulke gevallen afvoering van de ledenlijst, na waarschuwing, in aanmerking moet komen, terwijl het Bestuur deze zaak overigens gaarne aan het beleid van Commissarissen overlaat. Inmiddels zal, overeenkomstig hun voorstel, telkens bij benoemingen van nieuwe leden in de brieven, waarbij het lidmaatschap wordt aangeboden, de aard daarvan duidelijk worden omschreven en aan de benoemden, onder mededeeling van hunne rechten en verplichtingen, het verzoek worden gedaan, om van de aanvaarding van het lidmaatschap, alsmede van de verandering van woonplaats, kennis te geven aan Commissarissen.

d. Voor kennisgeving wordt aangenomen de mededeeling van Commissarissen dat de heer J. C. Bernelot Moens, te Bandoeng, voor het lidmaatschap heeft bedankt.

Overeenkomstig hun voorstel worden tot leden benoemd de hh. P. André Wiltens, Vice-pres. van den Raad van Ned. Indië, J. E. Albrecht, Redacteur van het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, W. C. Nieuwenhuijzen, Redacteur van het Indisch Militair Tijdschrift, allen te Batavia; W. F. Sikman, laatst adsistent-resident der Noorder-districten van Celebes, A. J. Voet, laatst adsistent-resident van Panaroe kan, J. Habbema, Officier der Infanterie en J. L. van der Toorn, Hoofdonderwijzer aan de kweekschool voor inlandsche onderwijzers, beiden te Fort de Kock.

Nog wordt aangeteekend dat de heer mr. H. Kuneman, te Batavia, heeft te kennen gegeven er geen bezwaar tegen te hebben zijn gedaan verzoek om ontslag als lid in te trekken, terwijl Commissarissen worden uitgenoodigd hem den dank van het Bestuur te betuigen, dat hij zich bereid heeft verklaard, om van de door hem verzamelde bouwstoffen over de Bataviasche Statuten een bijdrage te leveren voor het tijdschrift van het Instituut.

e. Door Commissarissen wordt verder medegedeeld dat aan hun verzoek om een gratis-exemplaar van alle in Indië verschijnende dagbladen, behalve door een paar uitgevers, met de meeste bereidwilligheid is voldaan, terwijl alleen de uitgevers van de Java-Bode, de Hindia Nederland en het Soerabajasch Handelsblad daaraan de voorwaarde hebben verbonden van de edita van het Instituut in ruil te ontvangen: welke voorwaarde door Commissarissen, onder nadere goedkeuring van het Bestuur, is aangenomen.

Met belangstelling wordt deze mededeeling door de Vergadering ontvangen, en besluit zij: 1°. Commissarissen haren dank aan te bieden wegens den goeden uitslag hunner pogingen; 2°. overeenkomstig hun voorstel, in den vervolge de firma H. M. van Dorp & Co. te Batavia, en de Redactie van het Soerabajasch Handelsblad, te Soerabaja, onder de rechthebbenden op de edita op te nemen, terwijl wordt goedgekeurd dat door Commissarissen bereids van de onlangs ontvangen afleveringen der Bijdragen en van de Reizen naar Nieuw-Guinea een exemplaar aan beiden is toegezonden. Het Bestuur meent evenwel aan Commissarissen te moeten in overweging geven of het niet alleszins raadzaam en tevens billijk zou zijn om den hier slechts tegenover twee uitgevers of redactiën genomen maatregel op allen van toepassing te verklaren, die aan het verzoek van Commissarissen met bereidvaardigheid hebben willen voldoen.

Wat echter betreft de voorloopige bewaring der ontvangen dag- en weekbladen in het lokaal van het Bataviaasch Genootschap en het voornemen van Commissarissen om ze alsdan telken jare gezamenlijk over te zenden, het Bestuur vreest dat langs dien weg het doel, dat men hier te lande met het bezit der Indische bladen beoogt, slechts gedeeltelijk zal worden bereikt. Hoewel met Commissarissen ten volle overtuigd dat de waarde eener zoodanige verzameling voor de toekomst

juist in hare volledigheid gelegen is, meent het Bestuur er toch Commissarissen op te moeten wijzen, dat vrij algemeen de wensch is kenbaar gemaakt om binnen een niet al te lang tijdsverloop, zoo mogelijk bij iedere mail, inzage te mogen erlangen van hetgeen de Indische pers aanbiedt: waarom aan Commissarissen in overweging wordt gegeven, om, daar het wegens de kosten niet mogelijk schijnt om de dagbladen telkens rechtstreeks vanwege de redactiën of uitgevers te erlangen, de verzending der verzameling, welke Commissarissen van hen ontvangen, minstens éénmaal 's maands per Hollandsche mail te doen plaats hebben.

f. Zenden eindelijk Commissarissen bij hun schrijven een cognoscement van twee kisten boeken per stoomschip *Celebes*, door den Secretaris wordt der Vergadering medegedeeld, dat hij ze reeds in ontvangst heeft genomen, terwijl de toegezonden boeken meerendeels zijn de ter Landsdrukkerij verschenen werken, benevens die, welke van regeeringswege elders ten behoeve van het Inlandsch onderwijs zijn uitgegeven.

Na eenige gedachtenwisseling, waarbij de Secretaris den inhoud der gezonden verzameling in het licht stelt, ook met betrekking tot hetgeen daaraan alsnog zou kunnen toegevoegd worden, wordt overeenkomstig zijn voorstel besloten aan Commissarissen de ontvangst der boeken te berichten en hun de bevordering der belangen van de bibliotheek aan te bevelen, waaromtrent de Secretaris-Bibliothecaris gemachtigd wordt met hen verder in overleg te treden.

De Secretaris deelt mede dat wederom 2 afleveringen der Bijdragen ter verzending gereed liggen, terwijl eerlang eene derde door hem ter perse zal moeten worden bezorgd. Ter plaatsing zijn hem aangeboden:

a. eene bijdrage van den Regent van Koedoes. Om bericht en raad gesteld in handen van de heeren Meinsma en Lambers van Toorenborg.

b. eene bijdrage van het corresponderend lid C. H. B. von Roenberg, waaromtrent de heeren van der Aa en Quarles van Ufford worden uitgenoodigd hun advies mede te deelen.

c. een door den heer Quarles van Ufford bewerkt bibliographisch overzicht van academische dissertatiën over koloniale

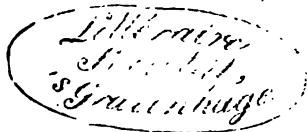
onderwerpen, waarover de Secretaris zich bereid verklaart met den schrijver in nader overleg te treden.

Door den Penningmeester wordt een kort overzicht gegeven van de in den loop dezes jaars beschikbare gelden, waaruit blijkt, dat zonder eenig overwegend bezwaar wederom tegen November a. s. tot een aflossing van de hypotheek tot een bedrag van f 2000 zou kunnen worden overgegaan. Overeenkomstig zijn voorstel wordt eenparig daartoe besloten, terwijl de Penningmeester tevens de machtiging vraagt en erlangt om de bij hem beschikbare gelden, doch niet hooger dan tot een bedrag van f 3000 aan contanten à deposito te geven aan de firma Lissa en Kann, alhier.

Aan de orde is eindelijk het rapport der Commissie, bestaande uit de heeren de Groot, Kniphorst en Wijnmalen, en belast met het onderzoek der vraag, welke kaarten geschikt zouden zijn om in de vergaderzaal te worden opgehangen en welke kosten eventueel daaraan verbonden zouden zijn. Bij monde van den Secretaris wordt der Vergadering het schriftelijk verslag dier Commissie voorgelezen, waaruit blijkt, dat zij achtereenvolgens met het oog op het voorgestelde doel nauwgezet onderzocht heeft de algemeene kaarten van Nederlandsch Oost-Indië van von Derfelden van Hinderstein, van Donseiffen, van Bogaert, van Euler en Kramer, de Etappenkaart van Versteeg en de kaart van Java door Junghuhn, geologisch gekleurd en aangevuld door den heer Corns. de Groot. Eenstemmig is zij van oordeel, dat de eenige dier kaarten, welke, wat de grootte aangaat, in aanmerking zouden kunnen komen om voor het beoogde doel gebruikt te worden, zijn die van Java door Junghuhn en van Nederlandsch-Indië door von Derfelden van Hinderstein; dat het echter betwijfeld moet worden, of juist die kaarten met het oog op de waarde, die daaraan mag worden toegekend, zouden kunnen dienen ter versiering der vergaderzaal, terwijl overigens het gebruik, dat de bezoekers der bibliotheek van die kaarten zouden wenschen te maken, daardoor eer belemmerd dan bevorderd zou worden. Wat echter de kosten betreft, verbonden aan het opplakken en ophangen van een paar kaarten, deze zou geen bezwaar opleveren, zoo de Vergadering besluiten mocht de vergaderzaal daarmede te versieren, waartoe de Commissie niet gaarne zou adviseeren.

Na eenige gedachtenwisseling wordt overeenkomstig het advies der Commissie besloten.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den Voorzitter gesloten.

211DE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 15 MEI 1880.

Tegenwoordig de heeren van Rappard (Voorzitter), van Goltstein (Onder-Voorzitter), Wijnmalen (Secretaris), Kniphorst (Penningmeester), Robidé van der Aa, Corns. de Groot, van der Gon Netscher, Quarles van Ufford en Meinsma. Afwezig de heeren Lammers van Toorenborg, Juynboll en Kern; de twee eerstgenoemden met kennisgeving.

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

I. De Voorzitter brengt ter tafel eene missive van den Minister van Koloniën, van den 5 Mei jl. Litt. Az. n°. 19, waarbij aan het Instituut ter uitgave worden aangeboden de rapporten van den Deenschen natuuronderzoeker Carl Bock betreffende zijne reis door de binnenlanden van de Zuid- en Oosterafdeeling van Borneo, verricht ingevolge eene opdracht van de Indische regeering. Deze stukken zijn bereids om bericht en raad in handen gesteld van eene commissie, bestaande uit de heeren Quarles van Ufford en Robidé van der Aa, wier ontvangen schriftelijke rapporten achtereenvolgens worden voorgelezen, en waaraan door den Secretaris eene opgave wordt toegevoegd der kosten, welke eene eventueële uitgave van Bock's rapporten zou vorderen.

Met belangstelling wordt door de Vergadering van een en ander kennis genomen, en na uitvoerige gedachtenwisseling besloten den Minister van Koloniën, onder dankbetuiging voor de aanbieding der stukken, mede te deelen dat zij, over-

eenkostig het kenbaar gemaakt verlangen, vanwege het Instituut zullen worden uitgegeven, met toevoeging van de door den heer Bock vervaardigde teekeningen (in kleuren) uit de door hem bereisde streek. Daar echter de middelen van het Instituut niet toelaten alle kosten der uitgave voor zijne rekening te nemen, wordt verder goedgekeurd den Minister van Koloniën in overweging te geven om, terwijl de druk van den *tekst* der rapporten geschiede voor rekening van het Instituut, de reproductie der teekeningen geheel ten laste te doen komen van de Indische begrooting; en wat die teekeningen in het bijzonder betreft, wordt er geen bezwaar gezien, dat ze te Londen worden gereproduceerd onder het onmiddellijk toezicht van den reiziger zelve, terwijl hem zou kunnen worden vrijgelaten om de steenen voor zich te houden, doch eerst *na de uitgave* van zijne rapporten met teekeningen vanwege het Instituut, zoovele afdrukken van de teekeningen te maken en te verkoopen als hij verkiezen mocht. Het Bestuur zou echter in ieder geval gaarne *vóór den afdruk* der teekeningen een proefexemplaar ter inzage ontvangen.

Terwijl de uitgave der rapporten in 4°. formaat wordt aanbevolen, wordt eene oplaag van 700 exemplaren voldoende geacht. Mocht echter het Departement van Koloniën wellicht een zeker getal exemplaren van de rapporten met de teekeningen begeeren, dan zou de oplaag daarmee moeten worden vermeerderd.

Overeenkomstig het advies der Commissie wordt voorts bezwaar gemaakt tegen eene uitgifte van Bock's rapporten in het Engelsch; met meerderheid van stemmen wordt besloten ze *vóór* de uitgave in het Nederlandsch te doen vertalen, waartegen, naar men vertrouwt, evenmin bij den Minister van Koloniën als bij den Reiziger zelve bedenking kan bestaan.

Ook wordt goedgekeurd aan de uitgave eene korte voorrede, benevens eenige aantekeningen toe te voegen, waarin, voor zoover noodig, naar de resultaten van vorige onderzoekingen wordt verwezen en tevens eenige mededeelingen worden gedaan omtrent de persoonlijkheid van den reiziger en den aard der hem gedane opdracht. Met 't oog daarop wordt besloten de Minister van Koloniën te verzoeken het Instituut alsnog te willen verplichten met alle zoodanige mededeelingen, die Zijne Excellentie zal meenen dat dienstig

kunnen zijn ter toelichting en beoordeeling der verdiensten van de aan het Instituut ter uitgave afgestane rapporten des heeren Bock.

Eindelijk wordt goedgekeurd den heer Robidé van der Aa met het toezicht over de uitgave te belasten, waartoe hij zich bereid had verklaard.

Wat echter betreft het voorstel des heeren van der Aa, vervat aan het slot van zijn rapport, om, namelijk, door bemiddeling der Regeering, van den Assistent-Resident van Koetei clichés te bekomen van de Hindoesche inscriptiën, waarvan de heer Bock melding maakt, — na eenige gedachtenwisseling wordt de beslissing hieromtrent tot later verdaagd.

II. De heer van der Aa brengt vervolgens verslag uit omtrent het in zijne handen gestelde journaal van wijlen Dr. Bernstein, dat, door tusschenkomst van het corresponderend lid, C. H. B. von Rosenberg, aan het Instituut is aangeboden. Bij onderzoek is gebleken, dat van het journaal van dien geleerde bereids een en ander is medegedeeld in het Tijdschrift voor de Indische taal-, land- en volkenkunde, uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Eene vergelijking echter van hetgeen omtrent Bernstein's reis is uitgegeven met zijn manuscript, dat in afschrift ons is toegezonden vanwege zijne familie door bemiddeling des heeren von Rosenberg, doet zien, dat het eerste gedeelte voor een goed deel is uitgegeven, doch dat het onuitgegevene nog belangrijk genoeg is om op de uitgave van het Bataviaasch Genootschap in zijn Tijdschrift nalezingen of aanvullingen te geven, terwijl het tweede gedeelte of slot geheel onuitgegeven is en alleszins geschikt om, vertaald en met aantekeningen voorzien, in de Bijdragen te worden opgenomen.

Hoe gaarne de heer Robidé van der Aa ook zelf met het leveren van zulk een arbeid zich zou willen belast zien, zijne vele andere werkzaamheden beletten hem dit, waarom hij den raad geeft het medelid van Musschenbroek, te Leiden, daartoe uit te noodigen.

Zonder beraadslaging wordt dienovereenkomstig besloten, waarna de Voorzitter den heer Robidé van der Aa den dank der Vergadering betuigt voor het door hem uitgebracht advies.

III. Gevolg gevende aan de hem in de voorlaatste Vergadering opgedragen taak, doet de heer Quarles van Ufford eenige mededeelingen omtrent de aan het Instituut geschonken papieren uit de nalatenschap van wijlen P. Bon. Melvill van Carnbée. Voor zoover hij ze heeft nagegaan, bevatten ze:

1. Afschriften van Melvill's correspondentie met 't gouvernement over de exploitatie van de goudmijnen in Gorontalo, de inlichtingen in Indië ingewonnen, aantekeningen over Menado, over goud (ook op Batjan), steenkolen, enz. 't Een en ander hieruit kan wellicht nog van nut zijn, wanneer er sprake is van verdere ontginning der Buitenbezittingen.

2. Aantekeningen betreffende Madagascar, de Batoeilanden, goud op Celebes; een brief aan Sir John Hobhouse over de Ned.-Ind. politiek; uittreksels uit de algemeene verslagen van 't gouvernement van Sumatra.

5. Populatie, statistiek enz. van den Sunda-Archipel. Allerlei losse aantekeningen daarover van Melvill, begonnen in 1844.

8. Aantekeningen omtrent de hoogte van vele bergen in den Indischen Archipel.

9. Aantekeningen en extracten omtrent den *mineralogischen* rijkdom van Ned.-Indië, de cartographie en de geographie van Indië, minuten en afschriften van stukken daarover door Melvill aan 't gouvernement ingediend.

Memorie over de beklimming van de Talang, ter Sumatra's Westkust. Beschrijving bij de tafel, houdende berekening van de hoogte van bergen in Indië door Melvill. Extract uit Jacobson's handleiding voor de theecultuur.

Instructie voor Vries, kommandant van de *Castricum*, gestedineerd naar O. Tartarije, Japan, Westkust van America, in 1643.

Journal der reis van Coppename.

10. Stukken betreffende den Raad van verdediging van 't lid Melvill. Officiële stukken en nota's, minuten van Melvill's brieven, enz.

15. Allerlei aardrijkskundige en zeevaartkundige aantekeningen, meer betreffende den Indischen Archipel.

16. Allerlei, meest statistieke aantekeningen, vooral betreffende Ned.-Indië (vermoedelijk ten dienste van artikelen voor den *Moniteur des Indes*.)

17. Extracten uit tal van werken en tijdschriften, meest van aardrijkskundigen aard, 3^e deel.

18. Idem, 2^e deel.

19. Extracten uit de Java-Courant, 1817—'26.

20. Idem, 1810—16, 1827—'44.

27. Extracten uit L. von Buch's Physical. Beschreibung der Canarischen Inseln. Berlin, 1825.

„Hoogst waarschijnlijk”, zegt de Rapporteur, is het meerendeel dezer menigvuldige, zoozeer voor Melvill's vlijt getuigende aantekeningen bijeengebracht met 't oog op zijn cartografischen arbeid en voor artikelen in 't door hem met von Siebold geredigeerde tijdschrift, Le Moniteur des Indes, en heeft het dus reeds dienst gedaan voor het oogmerk, waarvoor zij werden bijeengebracht. Toch zal de collectie ongetwijfeld nog wel met vrucht door den onderzoeker kunnen worden ingezien, omdat er tal van aantekeningen in zijn bijeengebracht, vooral 't uitgebreid gebied der land- en volkenkunde van Ned.-Indië betreffende. Dit geldt vooral de stukken van den eersten bundel.

Toch zijn al die stukken al een 30tal jaren oud en hebben dus weinig actualiteitswaarde.

Let men daarop ook bij de inzage der stukken in portef. 10, die betrekkelijk de verdediging van Java, gedeeltelijk althans uit hunnen aard tot de geheime stukken behorende, dan schijnt er niets tegen ook deze met de overigen vrijelijk ten gebuike van de leden des Instituuts te stellen.

De Instructie voor Vries in portef. 9 schijnt een reeds oud afschrift van het zeer oud origineel van 1643 te zijn, en schijnt dus ook zonder bezwaar bij de stukken te kunnen worden bewaard.

De slotsom van mijn onderzoek der collectie-Melvill is, dat ik daarin niets heb gevonden wat m. i. tot dadelijke uitgifte of voor nadere bewerking in aanmerking zou behooren te komen, maar dat ik meen dat wij toch dankbaar mogen zijn voor de aanbieding, omdat er tal van opgaven en gegevens in voorkomen, welke den onderzoeker van nut zullen kunnen zijn.”

De Voorzitter betuigt den heer Quarles van Ufford den dank der Vergadering voor het door hem uitgebracht advies.

IV. Mede uit naam van zijn medelid N. D. Lammers van Toorenborg, brengt de heer Meinsma rapport uit over
4e Volgr. IV.

de in de vorige bijeenkomst in hunne handen gestelde lijst van ingeslopen vreemde woorden, welke na een zeker tijdsverloop gebruiksrecht in het Javaansch hebben gekregen, welke lijst ter uitgave aangeboden was door den Regent van Koedoes, Tjondro Negoro. Bij hen bestaan geene overwegende bedenkingen om aan des Regents verzoek te voldoen en het lijstje in 't Tijdschrift op te nemen.

De Vergadering vereenigt zich met dit gevoelen en stelt mitsdien het stuk in handen van den Secretaris ter plaatsing in de Bijdragen.

V. De Secretaris deelt vervolgens mede:

1°. dat door hem met den heer Quarles van Ufford in overleg is getreden omtrent het door dezen ingezonden bibliographisch overzicht van de academische dissertatiën over koloniale aangelegenheden. Belangrijk aangevuld, hoopt hij het eerlang ter opneming in de Bijdragen van den Schrijver te mogen terugontvangen.

Voor kennisgeving aangenomen.

2°. dat door het medelid G. W. W. C. Baron van Hoëvell, te Loeboebassong (Sumatra's Westkust) zijn toegezonden:

a voor de bibliotheek eenige overdrukjes van de door hem gedurende 1878 en 1879 in verschillende tijdschriften geplaatste opstellen; en

b. ter plaatsing in de Bijdragen eenige kleine mededeelingen: 1. over de beteekenis van het woord Papoea of Papoewa en 2. over Paradijvogels, boerong mati.

Overeenkomstig het voorstel van den Secretaris wordt besloten de overdrukken, onder dankbetuiging, te plaatsen in de Instituuts-boekerij en de mededeelingen in het Tijdschrift op te nemen.

3°. dat van den heer H. C. Klinkert, te Leiden is ontvangen de copij van een Maleisch gedicht met een uitvoerig begeleidend schrijven, met verzoek aan het Bestuur van het Instituut om dat gedicht uit te geven of wel de uitgave daarvan door het nemen van een aantal exemplaren te steunen.

Om bericht en raad in handen gesteld van de heeren Meiusma en Niemann.

4°. dat is ontvangen een missive van den 30 April jl. van het lid D. Scheltema, te Haarlem, in antwoord op een schrijven dezerzijds van den 21^{en} te voren, houdende bericht, dat eerlang zal worden nagegaan welke Instituutsuitgaven hem nog ontbreken, ten einde bij eventueële leemten in zijne verzameling gaarne gebruik te maken van het aanbod om ze zoo mogelijk uit het fonds van het Instituut aangevuld te zien.

Voor kennisgeving aangenomen.

5°. dat van de Redaction der Mittheilungen aus Justus Perthes geographischen Anstalt, te Gotha, het verzoek is ontvangen om voor het artikel: „Sociétés de Géographie et Journaux Géographiques” in de eerstvolgende uitgave van het Geographisch Jaarboek eenige gegevens te mogen verkrijgen omtrent het ledental van het Instituut, 't bedrag der ontvangsten en uitgaven van het afgelopen jaar, en van de wetenschappelijke werkzaamheid in datzelve tijdvak.

Den Secretaris wordt opgedragen aan het verzoek te voldoen.

6°. dat nog is ingekomen eene missive van het Bestuur van den Verein für Erdkunde zu Dresden, houdende verzoek tot aanvulling van ontbrekende deelen in de toegezonden verzameling der Bijdragen.

Dienovereenkomstig wordt besloten, en, bij mogelijke leemte van de Vereins-uitgaven in de Instituuts-boekerij, de Secretaris gemachtigd wederkeerig om aanvulling daarvan te verzoeken.

VI. Door den Secretaris-Bibliothecaris wordt mededeeling gedaan van de sedert de vorige Vergadering ingekomen boekwerken, waarbij hij tevens de ontvangst bericht van een schrijven van den Minister van Buitenlandsche Zaken, dd. 14 Mei 1880, IIe afdeling, n°. 3472, ten geleide van eene verzameling van de door het Instituut verzochte nog aanwezige parlementaire stukken betreffende Britsch-Indië, voorkomende op de lijst, welke gevoegd was bij de missive van het Instituut van 8 Maart daar te voren, n°. 72.

Overeenkomstig het voorstel van den Secretaris wordt besloten den Minister van Buitenlandsche Zaken, onder mededeeling van de ontvangst der stukken, te verzoeken Zr. Ms. Gezant te Londen den dank van het Instituut aan te bieden

voor zijne welwillende tusshenkomst, met verzoek tevens de erkentelijke gevoelens onzer instelling over te brengen aan de Britsche Regeering voor haar belangrijk geschenk, onder aanbeveling der Instituutsbibliotheek in hare voortdurende belangstelling.

VII. Verbeterd wordt eene fout in de voornamen des heeren de Monchy, voorkomende in de Naamlijst der gewone leden van het Instituut, overeenkomstig een van hem ontvangen schrijven van 3 Mei jl.

Aangeteekend wordt dat het lid J. Bool heeft kennis gegeven, dat hij zich met 10. Mei ll. te Leiden heeft gevestigd, terwijl voor kennisgeving wordt aangenomen een missive van Prof. M. d'Aulnis de Bourouill, waarbij hij zijn ontslag neemt als lid van het Instituut.

VIII. Als lid wordt voorgesteld en aangenomen de heer B. J. E. Roskott, controleur der 1^e klasse buiten Java en Madura, met verlof, te 's Gravenhage.

IX. Door den Penningmeester wordt medegedeeld dat hij vermoedelijk gedurende de maanden Juni en Juli zich buiten-'s lands zal moeten bevinden, waarom hij als Penningmeester gaarne een plaatsvervanger zou zien aangewezen. Zonder hoofdelijke stemming wordt daartoe benoemd het Bestuurslid Corns. de Groot.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den Voorzitter gesloten.

212DE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 9 JUNI 1880.

Tegenwoordig de heeren van Rappard (Voorzitter), Wijnmalen (Secretaris), Corn^s. de Groot, van der Gon Netscher, Robidé van der Aa, Lammers van Toorenborg, Kern, Juynboll, Meinsma en Quarles van Ufford. Afwezig, met kennisgeving, de heeren van Goltstein en Kniphorst.

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Door den Secretaris-Bibliothecaris wordt opgave gedaan van de titels der sedert de vorige bijeenkomst aangekochte en ten geschenke ontvangen werken. In verband hiermeê wordt medegedeeld dat zijn ontvangen:

1°. eene missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken, van 10 Juni jl., n°. 13, Afd. K. en W., ten geleide van deel V en VI van de Annaes da Bibliotheca national de Rio de Janeiro, vanwege den waarnemenden consul-generaal der Nederlanden te Rio de Janeiro ten behoeve van het Instituut toegezonden.

2°. eene missive van den Secretaris van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs te 's Gravenhage, van 16 Juni jl., n°. 1021, waarbij, op verzoek van het Bestuur der Afdeling „Nederlandsch-Indië” van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, wordt aangeboden een exemplaar van het Tijdschrift, 1878—1879, dier afdeling.

3°. eene missive van den Directeur van het Rijks Museum van Oudheden, waarnemend Directeur van het Rijks Ethnographisch Museum te Leiden, van 22 Mei 1880, n°. 47, waarbij wordt toegezonden de „Dictionnaire Français-Malais, par l'Ablé Favre”, 2 dln. 8°, dat, hoewel het pakket het adres voerde: „A M. le Président de l'Institut Royal pour les Indes Néerlandaises à la Haye, Pays-Bas” aan het Rijks Ethnographisch Museum te Leiden bezorgd is.

4°. twee missives van het medelid D. Scheltema, te Haarlem, van den 22ⁿ en 28ⁿ Mei ll., houdende, de eerste, opgave van

de Instituutsuitgaven, die aan zijne verzameling ontbreken, en aanbieding van onderscheidene geschriften voor de bibliotheek, terwijl de andere, met het bericht van de ontvangst van de ontbrekende gedrukten, de mededeeling bevat dat de aangeboden boekwerken door de Erven Loosjes, boekhandelaars te Haarlem, vrachtvrij aan het adres van het Instituut zullen worden toegezonden.

5°. twee missives van de heeren C. B. Nederburgh, te Leiden, en H. L. E. de Waal, te 's Gravenhage, ten geleide van een exemplaar hunner academische proefschriften.

6°. eene missive van de Secretary of State for India in council, te Londen, houdende bericht van de toezending, door tusschenkomst van Trübner & Co., van de 3 eerste deelen der Translations of the Sacred Books of the East.

7°. eene missive van den Consul-Generaal van Brazilië, te Rotterdam, ten geleide van een aantal boekwerken over Brazilië, hem ten behoeve van het Instituut toegezonden vanwege den Minister van landbouw, handel en openbare werken van gemeld Rijk.

Met het bericht van de ontvangst van de sub 1—7 vermelde boekgeschenken is daarvoor tevens reeds de dank van het Instituut aangeboden.

Door den Secretaris wordt verder ter tafel gebracht een gedenkpenning, in brons ter eere van de Noordpool-reizigers Prof. A. R. Nordenskiöld en A. A. L. Palander, hun van wege de Koninklijke Academie van wetenschappen van Zweden te Stockholm aangeboden en waarvan door deze instelling een exemplaar aan het Instituut ten geschenke werd gezonden.

Wordt besloten voor dit blijk van belangstelling den dank van het Instituut te betuigen.

Nog wordt medegedeeld dat is ontvangen:

1°. een circulaire van den Directeur van de Smithsonian Institution, te Washington, waarbij, onder mededeeling dat alle uitgaven dier instellingen aan de zustergenootschappen zullen worden verzonden door tusschenkomst van het Centraal Wetenschappelijk Bureau te Haarlem, tevens wordt verzocht in het vervolg ook alle gedrukten, voor haar bestemd, haar door hetzelfde Bureau te doen toekomen.

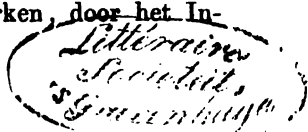
Hiervan zal aanteekening worden gehouden.

20. eene missive van den Alg. Secretaris van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, van den 8 Juni jl., n°. 36 Bestuur, waarbij: 1°. wordt dank gezegd voor de toezending van het ontbrekende 2^e stuk van deel II der Bijdragen; en 2°. bericht dat van slechts enkele werken, welke volgens gedane opgave in de boekerij van het Instituut ontbreken, nog exemplaren voorhanden zijn, welke bij eerstvolgende gelegenheid zullen worden gezonden.

De toegezegde werken zijn bereids ontvangen, waarvoor ook reeds de dank van het Instituut is aangeboden.

30. missives van de Directie van de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van nijverheid, te Haarlem, van 7 Juni jl., n°. 448, en van de Directie van het Kon. Zoologisch Genootschap „Natura Artis Magistra” te Amsterdam, houdende bericht van ontvangst van en dankbetuiging voor de ter completering aangeboden boekwerken, door het Instituut uitgegeven.

Voor kennisgeving aangenomen.

40. eene missive van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, waarbij, onder mededeeling dat van werken, zooals de Spieghele Historiae, de Seghelyn, enz., die met subsidie van de Maatschappij worden uitgegeven, geene exemplaren aan de corresponderende Genootschappen kunnen worden gezonden, tevens wordt bericht dat het Indisch Genootschap en het Instituut geregeld krijgen de Handelingen en Mededeelingen en den Catalogus, waarvan het 1^e en 3^e deel verschenen zijn, terwijl, zoo genoemde Genootschappen het derde deel van den Catalogus in het najaar van 1879 niet hebben ontvangen, dit eene vergissing is, die ten spoedigste hersteld zal worden. Voorts zal worden nagegaan of van de Handelingen, Mededeelingen en Levensberichten vóór 1869 alnog exemplaren zouden kunnen verstrekt worden, tot welk einde eene opgaaf van het ontbrekende wordt tegemoet gezien.

Ter behandeling in handen gesteld van den Secretaris-Bibliothecaris.

50. eene missive van Curatoren der Rijks-Universiteit te Leiden, van den 26 Mei l.l. n°. 258, waarbij zij berichten,

dat de Minister van Binnenlandsche Zaken, op hun voorstel, machtiging heeft verleend om het Instituut in het bezit te stellen van een exemplaar van de successievelijk voor rekening van het Rijk of van het Academisch fonds uitgegeven Oostersche werken, weswege de firma E. J. Brill is uitgenoodigd aan die machtiging uitvoering te geven en ook voor het vervolg van de voor Rijksrekening te drukken Oostersche werken een exemplaar voor het Instituut te bestemmen.

Deze mededeeling gaat vergezeld van eene opgaaf der in de Bibliotheek van de Universiteit ontbrekende werken, door het Instituut uitgegeven, terwijl van het tijdschrift, de Bijdragen, tot dusverre steeds een exemplaar werd aangekocht.

Worát van een en ander door de Vergadering met belangstelling kennis genomen, eenparig besluit zij den Secretaris te machtigen, onder dankbetuiging aan HH. Curatoren voor hunne tusschenkomst, een exemplaar der opgegeven ontbrekende Instituutsuitgaven aan de bibliotheek der Rijks-Universiteit toe te zenden, en, te beginnen met den volgenden jaargang, mede een exemplaar van de Bijdragen ter harer beschikking te stellen.

6°. eene missive van den Administrateur van de École spéciale des langues Orientales vivantes, te Parijs, houdende kennisgeving, dat ten behoeve van het Instituut, aan het adres van den boekhandelaar Mart. Nijhoff, een pakket is verzonden bevattende al de uitgaven der instelling benevens die der daaraan verbonden hoogleeraren.

De Secretaris Bibliothecaris deelt mede dat het pakket reeds in zijne handen gekomen is, en de inhoud er van in de leeskamer ter inzage ligt, terwijl tevens voor het geschenk door hem aan de Administratie reeds de dank van het Instituut is overgebracht.

7°. eene missive van den Secretaris van de Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-arts de Belgique, te Brussel, waarbij wordt kennis gegeven dat de bibliotheek der Akademie nog niet in het bezit is van het 4e deel der 3e serie van de Bijdragen, terwijl men, bij ontvangst van de twee eerste seriën van het tijdschrift, bereid zou zijn, eene daaraan evenredige verzameling der Bulletins in rui te zenden.

Overeenkomstig het voorstel van den Secretaris wordt goedgekeurd aan de Akademie zoowel het opgegeven ontbrekende deel als de twee eerste seriën der Bijdragen te doen toekomen.

8°. eene missive van het Bestuur van het Aardrijkskundig Genootschap te Amsterdam, houdende verzoek de toezending van de voor die instelling bestemde gedrukten in het vervolg te doen plaats hebben onder het adres van de „Universiteits bibliotheek” te Amsterdam, terwijl tevens, zoo mogelijk, de toezending wordt gevraagd van het niet ontvangen 2° stuk, derde deel, 3° volgreesks der Bijdragen.

Van het opgegeven adres zal aantekening worden gehouden; voorts wordt de Secretaris gemachtigd om, mocht het blijken dat de opgegeven aflevering werkelijk niet verzonden is, haar alsnog aan het Genootschap te doen toekomen.

9°. eene missive van de Redactie van l'Exploration, te Parijs, waarin zij, onder mededeeling van haar voornemen om in haar orgaan eene plaats in te ruimen voor verslagen of overzichten van de werkzaamheden der verschillende buitenlandsche Genootschappen voor land- en volkenkunde, verzoekt haar, wat het Instituut betreft, daartoe in de gelegenheid te stellen door toezending 't zij van enkele opgaven, 't zij van een exemplaar van de Bijdragen, waarvoor haar tijdschrift in ruil wordt aangeboden.

De Secretaris wordt gemachtigd aan dit verzoek te voldoen.

10°. eene missive van het Verein für Naturkunde zu Kassel, waarbij ruiling van wederzijdsche geschriften wordt voorgesteld.

Na eenige gedachtenwisseling wordt besloten niet in het voorstel te treden op grond dat de werkzaamheden van beide Genootschappen te ver uiteenloopen dan dat daarvan ecnig vrucht kan worden verwacht.

11°. missives van de hh. Fabius, Godon en Roscott, te 's Gravenhage en G. C. d'Abo, te Batoe Djamoës (res. Soerakarta), berichtende, de twee eerstgenoemden, dat zij hun ontslag nemen als leden van het Instituut, terwijl de twee laatsten, onder dankbetuiging, het hun aangeboden lidmaatschap aanvaardden.

Voor kennisgeving aangenomen.

Overeenkomstig de voordracht van den Secretaris wordt tot lid van het Instituut benoemd de heer H. C. Klinkert, leeraar aan de gemeente-instelling van onderwijs in de Indische taal-, land- en volkenkunde te Leiden.

De Secretaris deelt mede dat de Commissie, bestaande uit de hh. Meinsma en Niemann, belast om het Bestuur te dienen van bericht en raad omtrent het door den heer Klinkert ter uitgave aangeboden Maleisch gedicht, met haar rapport nog niet gereed is, waarom hij voorstelt haar diligent te verklaren. Dienovereenkomstig wordt besloten.

Ter tafel wordt gebracht een schrijven van het lid A. L. van Hasselt, te Leiden, waarbij, onder aanbieding van een afschrift van den catalogus der Maleische en andere Oost- en West-Sumatrasche handschriften, behoorende tot de verzameling van den Oost-Indischen hoofdamtenaar J. A. W. van Ophuijzen, het verzoek wordt gedaan dat het Instituut den Minister van Koloniën in overweging geve hem, van Hasselt, de bestudeering en bewerking dier handschriften op te dragen, hetzij hier te lande, hetzij in Indië, en de uitgave der resultaten van die studie te doen plaats hebben door het Instituut.

De Secretaris deelt der Vergadering mede dat hem bij een door hem ingesteld onderzoek is gebleken dat de door den heer van Hasselt bedoelde handschriften verzameling, in 1864 door den heer van Ophuijzen ten geschenke gegeven aan het Departement van Koloniën, in Augustus 1874 door hem ten gebruike teruggevraagd en naar Indië medegenomen is. Dientengevolge stelt hij voor den heer van Hasselt, onder mededeeling van dit feit, het leedwezen van het Instituut te betuigen dat aan zijn voorstel geen gevolg kan worden gegeven.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

Aan de orde is vervolgens een schrijven van den Commisaris voor West-Indië te Paramaribo, den 20 Mei jl. waarvan de inhoud door den Secretaris wordt medegedeeld.

Voor kennisgeving wordt aangenomen het bericht dat de hh. mr. A. J. van Emden en C. J. Hering hunne benoeming hebben aangenomen, terwijl aangeteekend wordt dat eerstgenoemde en het lid H. Muller eerlang de kolonie zullen verlaten.

Mede wordt aangeteekend de mededeeling dat, wat de overmaking der contributiën betreft, de Commissaris daarmede zal wachten tot die van 1880 geïnd zal zijn, omdat de kosten anders in verhouding tot de geringheid der som te groot worden.

Bericht de Commissaris verder omtrent de handelingen vóór 1878 niets te kunnen mededeelen, zoowel wat betreft de betaling der contributiën door de toenmalige leden als omtrent de ontvangst der uitgaven van het Instituut: met het oog op de aanwezigheid, te 's Gravenhage, van den voormaligen Commissaris, den heer Cateau van Rosevelt, wordt de Secretaris gemachtigd zich met hem in betrekking te stellen, ten einde omtrent een en ander eenige inlichtingen te verkrijgen.

Nog wordt voor kennisgeving aangenomen de mededeeling, dat eerlang door den Commissaris per Anna & Bertha, kapitein Wijtsma, uitzeilende in de eerste dagen van Juni, een kist aan het adres van het Instituut zal verzonden worden, bevattende eenige uitgaven dier instelling, welke aan enkele leden, wegens overlijden, bedanken of om andere redenen niet konden worden uitgereikt.

Wat wijders de toekomst der West-Indische afdeeling van het Instituut betreft, de Commissaris vestigt de aandacht op het groote bezwaar, gelegen in het bedrag der contributie. Wordt reeds van de mannen van zekere maatschappelijke positie zooveel gevergd dat men niet gaarne *f*12 over heeft voor eene instelling, waarvan men, hoe nuttig ze ook op zich zelve zijn moge, niet veel nut voor de kolonie verwacht: men vindt het daarenboven onbillijk dat evenveel betaald wordt door hem die niet anders dan de *voor Suriname* niet zeer belangrijke Bijdragen en werken ontvangt, als door hem die bovendien van de bibliotheek kan gebruik maken en van de wetenschappelijke voordrachten en verdere gedachtenwisselingen kan genieten. Ook slinkt door het vertrek of bedanken van onderscheidene leden, die weldra door meerderen zullen gevolgd worden, het ledental weg tot twee à drie personen, terwijl er, naar de Commissaris meent, wel hoop bestaat het getal leden met 4 à 5, misschien meer te vergrooten, indien de contributie van 1°. Januari ll. af, op *f*6 'sjaars kon worden gesteld.

Mocht dit voorstel gunstig worden opgenomen, dan stelt

de Commissaris zich voor de leden, wier aantal zulks dan mogelijk maakt, bijv. om de drie maanden bij elkander te roepen en de belangen van Suriname in verband met het doel van het Instituut te bespreken. In het tegenovergestelde geval echter wordt in ernstige overweging gegeven de afdeling West-Indië op te heffen.

Tot dit laatste wordt na eenige beraadslaging met meerderheid van stemmen besloten en de Secretaris uitgenoodigd van dit besluit kennis te geven aan den Commissaris, onder dankbetuiging voor zijne zoo herhaaldelijk betoonde belangstelling in den werkkring van het Instituut en voor zijne daaraan bewezen belangelooze diensten.

Treedt eindelijk de Commissaris aan het slot van zijn brief in enkele mededeelingen omtrent de verrijking der boekerij van het Instituut met onderscheidene uitgaven, die op West-Indië in het algemeen en Suriname in het bijzonder betrekking hebben, na eenige gedachtenwisseling machtigt de Vergadering den Secretaris-Bibliothecaris hieromtrent met den Commissaris in nader overleg te treden.

De heer Robidé van der Aa herinnert der Vergadering dat hij aan het slot van zijn rapport over de reizen van Carl Bock het voorstel gedaan heeft om vanwege het Instituut bij de Regeering de noodige stappen te doen ten einde goede afdrukken te verkrijgen van enkele inscriptiën welke zich in het rijk van Koetei moeten bevinden. Het is hem echter gebleken uit de laatst verschenen Notulen van de Bestuursvergaderingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, dat die zaak bereids de aandacht van het Bestuur dier instelling heeft getrokken en de noodige voorstellen zijn gedaan tot het verkrijgen van de beschreven steenen en andere Hindoe-oudheden, die in Koetei aanwezig mochten zijn. Met 't oog hierop trekt de heer van der Aa zijn voorstel in en maakt het mitsdien geen onderwerp van verdere beraadslaging uit.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den Voorzitter gesloten.

213DE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 18 SEPTEMBER 1880.

Tegenwoordig de heeren van Rappard (Voorzitter), van Goltstein (Onder-Voorzitter), Wijnmalen (Secretaris), Kniphorst (Penningmeester), Lammers van Toorenborg, Robidé van der Aa, Kern, Meinsma en Juynboll. Afwezig, met kennisgeving, de heeren Quarles van Ufford, de Groot en van der Gon Netscher.

De notulen van het verhandelde in de vorige gewone Bestuursvergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Voorzitter herinnert aan het heugelijk feit der geboorte van eene Prinses en stelt voor aan Z. M. den Koning, Beschermheer van het Instituut, een adres van gelukwensching aan te bieden waartoe met acclamatie wordt besloten.

Een concept-adres wordt hierna ter tafel gebracht, dat wordt goedgekeurd, terwijl besloten wordt het aan Z. M. in te zenden.

Vervolgens wordt mededeeling gedaan van de titels der boekwerken, waarmede de bibliotheek van het Instituut sedert de laatste Bestuursvergadering weder vermeerderd is geworden. In verband hiermee wordt voorgelezen:

1°. eene missive van den Minister van Marine, dd. 17 Juli 1880, Litt. H, n°. 63, ten geleide van een exemplaar der Zeekaart, bevattende de Westkust van Sumatra van Ajer Bangies tot Padang.

2°. eene missive van den Minister van Koloniën, dd. 19 Augustus 1880, Lett. A¹, no. 3, ten geleide: *a.* van onderscheidene jaargangen van vier en dertig Oost-Indische en Britsch-Indische dag- en weekbladen; *b.* de jaargangen 1820—1824, 1837, 1858—1860 en 1869 van den Regeeringsalmanak van N.-I.; *c.* de jaargangen 1863, 1864, 1867, 1869—1871 van het Verslag van het inlandsch onderwijs in N.-I.; *d.* de jaargangen 1865—1869 van het Algemeen Verslag van den staat van het lager onderwijs voor Europeanen en met dezen

gelijkgesteld in N.-I.; *e.* de jaargangen 1845, 1849, 1852—1858, 1860, 1861 en 1863—1865 van het Algemeen Verslag van den staat en het schoolwezen in N.-I., en eindelijk *f.* de laatst verschenen nummers der jaargangen 1878 en 1879 van het Publicatieblad van Curaçao en het Gouvernementsblad van Suriname.

30. eene missive van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs van 25 Aug. 1880, n°. 158, ten geleide eener verzameling werken van gemelde instelling, welke als in de bibliotheek van het Instituut ontbrekende waren opgegeven, voor zoover die nog in het magazijn voorhanden waren.

40. eene missive van de firma E. J. Brill, te Leiden, van den 26 Juni 1880, ten geleide van een exemplaar der Oostersche werken, uitgegeven vanwege het Legaat van Warner, geschiedende een en ander op last van heeren Curatoren der Rijksuniversiteit.

50. eene missive van den Secrétaire perpétuel de l'Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-arts de Belgique, te Brussel, van den 24 Juli ll., ten geleide van de deelen XIV—XXVI van de 2e serie van het door de Akademie uitgegeven Bulletin.

60. eene missive van het lid mr. A. J. E. A. Bik, te 's Gravenhage, ten geleide van eenige afdrukken van een paar uitgegeven opstellen.

Voor de verschillende boekgeschenken, in de brieven sub 1—6 vermeld, is bereids de dank van het Instituut overgebracht.

Verder wordt medegedeeld dat nog zijn ingekomen:

I. missives van de Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique, te Brussel; van de Regia Lynceorum Academia, te Rome; van de Directie van het Museo Civico di Storia naturale di Genova; van het India Office te Londen; van de Royal Society of Victoria te Melbourne en van de Smithsonian Institution te Washington, allen houdende bericht van ontvangst van en dankbetuiging voor de gezonden exemplaren van de Bijdragen en andere genootschapswerken.

Deze missives worden voor kennisgeving aangenomen.

II. eene missive van de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch-Indië, te Batavia, ten geleide van al hare uitgaven, voor zoover deze nog voorhanden waren, met verzoek om haar de in de bibliotheek ontbrekende afzonderlijke werken van het Instituut, waarvan eene opgave wordt gedaan, wel te willen doen toekomen.

Overeenkomstig het advies van den Secretaris wordt besloten, onder dankbetuiging voor de toezending der edita van de Vereeniging, tevens aan haar verzoek te voldoen, voor zoover althans de voorraad van de afzonderlijk uitgegeven geschriften zal toelaten er een exemplaar van af te staan.

III. eene missive van de Onderwijzers-vereeniging te Samarang, houdende bericht van de staking der dusver door haar bezorgde uitgave van het Schoolblad voor Ned.-Indië.

Voor kennisgeving aangenomen.

IV. eene missive van den Secretaris-bibliothecaris van de École spéciale des langues orientales vivantes, te Parijs, waarbij, onder dankbetuiging voor de toezending en ontvangst der verzameling Bijdragen en „Afzonderlijke Werken” van het Instituut, verlof wordt gevraagd om de in de Bijdragen voorkomende studie des heeren P. A. Tiele over „de Europeërs in den Maleischen Archipel” in de fransche taal te mogen overzetten.

Wordt besloten het gevraagde verlof te verleen, met uitnodiging aan den Vertaler om zich bij de vervulling van zijne taak met den heer Tiele in betrekking te stellen.

V. eene circulaire van de Société de géographie de Lisbonne, houdende mededeeling van de instelling en organisatie van eene „Commission centrale permanente de géographie.”

Voor kennisgeving aangenomen.

VI. eene circulaire van de Società geografica Italiana te Rome, bevattende mededeelingen omtrent het in 1881 te Venetië te houden derde internationaal geographisch congres.

Voor kennisgeving aangenomen.

VII. eene missive van den heer Agostino Rossi, te Sondrio (Italië), waarbij onder kennisgeving van zijn voornemen tot

het samenstellen van een geographisch werk, waarin onder meer ook de werkzaamheid der genootschappen op aardrijkskundig gebied zal worden geschetst, het verzoek wordt gedaan om hem eenige inlichtingen omtrent den werking van het Instituut te verschaffen.

De Secretaris verklaart zich bereid hieraan te voldoen.

VIII. eene missive van den heer mr. A. J. E. A. Bik, te 's Gravenhage, houdende kennisgeving van het overlijden van den heer E. Francis, in leven gep. Indisch hoofdamtenaar en lid van het Instituut.

Hiervan zal aantekening worden gehouden.

Ter tafel wordt gebracht:

a. eene missive van den Minister van Koloniën van 19 Aug. jl. litt. Az n°. 8, in antwoord op een schrijven van het Instituits-bestuur van 25 Mei ll. n°. 1578. Met opzicht tot de door het Bestuur verlangde inlichtingen omtrent de autecedenten van den heer C. Bock en de in de hollandsche taal geschreven bijlage van zijn tweede rapport, wordt overgelegd een schrijven van dien reiziger zelve met eene daarbij gevoegde nota en voorts een afschrift van het Indisch besluit van 16 Juni 1879, n° 8, waaruit de strekking der hem door den Gouverneur Generaal verleende opdracht volledig kan blijken.

De chomolithographische reproductie der teekeningen, op kosten van het gouvernement, is opgedragen aan den lithograaf C. F. Kell, te Londen, die vóór den afdruk een proef-exemplaar aan het Departement van Koloniën zal inzenden, waarna het aan de beoordeeling van het Instituitsbestuur zal worden onderworpen.

Van de teekeningen zijn voorts 800 afdrukken besteld, weshalve het Bestuur wordt uitgenoodigd een gelijk aantal exemplaren van de rapporten te doen drukken en daarvan 100 ter beschikking van het Departement van Koloniën te stellen.

Voor zooveel noodig wordt ten slotte aangeboden eene van den Gouverneur-Generaal ontvangen calque van het kaartje, waarvan in het tweede rapport van den heer Bock wordt melding gemaakt.

b. eene nadere missive van den Minister van Koloniën van

den 15 September 1880, litt. Az. no. 6, houdende mededeeling dat door Carl Bock een nader rapport is toegezegd, dat de Minister zich voorstelt aanstonds bij ontvangst ter beschikking van het Instituutsbestuur te stellen, ten einde daarvan een zoodanig gebruik te maken als het Bestuur wenschelijk zal voorkomen.

Staande de Vergadering worden door den Vice-president alsnog ter tafel gebracht eenige proefexemplaren van 24 teekeningen, met uitnoodiging om ze, na beoordeeling met of zonder opmerkingen, tot afdruk aan den heer Bock terug te zenden.

Met belangstelling wordt van een en ander door de Vergadering kennis genomen, die voorts eenparig besluit aan den Minister van Koloniën den beleefden dank te betuigen voor zijne welwillende tusschenkomst en belangrijke mededeelingen met opzicht tot de voorgenomen uitgave der rapporten van den heer Bock; en verder de in de beide missives reeds overgelegde of nog toegezegde bescheiden in handen te stellen van den heer Robidé van der Aa, die zich met het toezicht over de uitgave dier rapporten heeft belast.

Tegen den afdruk van de ter inzage ontvangen proefexemplaren der teekeningen wordt geen bedenking gemaakt; en wordt de Secretaris gemachtigd ze, na gehouden overleg met den heer van der Aa, aan den geleerden Reiziger terug te zenden, zoo noodig met bijvoeging van enkele opmerkingen.

Aan de orde is vervolgens het rapport, uitgebracht door de hh. Meinsma en Niemann, omtrent het voorstel des heeren Klinkert tot uitgave, vanwege het Instituut, van een door hem ingezonden eigenhandig afschrift van een Maleisch gedicht.

Zowel uit het door eerstgenoemd Bestuurslid medegedeeld rapport als uit de daarover gevoerde gedachtenwisseling blijkt dat het aangeboden handschrift als literarisch product geen groote waarde heeft, terwijl het ook tot vermeerdering onzer kennis van de taal niet bijzonder veel zou kunnen bijdragen, zelfs indien men in staat mocht zijn, enkele hier en daar voorkomende woorden, die in de woordenboeken ontbreken, voldoende te verklaren. Er komen zeer weinig eigenaardige, in poëzij gebruikelijke uitdrukkingen in voor, die men ook niet in de reeds uitgegeven gedichten vindt. Bovendien is de

taal op enkele plaatsen niet zuiver, gezwegen nog van enkele woorden, die blijkbaar schrijffouten zijn; eveneens is de stijl hier en daar niet helder, zoodat men somtijds bijzonder moet opletten om den draad der geschiedenis niet te verliezen. Eindelijk meent men er de aandacht op te moeten vestigen, dat er nog wel Maleische geschriften in proza zijn, die eerder eene uitgave zouden verdienen dan gedichten, tenzij men nog ergens een gedicht mocht vinden, dat in eenig opzicht bijzonder veel waarde had.

Op grond van een en ander wordt door de Vergadering bedenking gemaakt het haar aangeboden gedicht vanwege het Instituut uit te geven en wordt mitsdien besloten, onder terugzending van het afschrift daarvan aan den heer Klinkert, hem tevens in kennis te stellen van de tegen zijn opstel geopperde bezwaren.

De Secretaris deelt mede dat door hem, ter opneming in de Bijdragen, van den heer Vreede, te Leiden, is ontvangen een tweetal opstellen, bevattende enkele opmerkingen omtrent „de Aanteekeningen van Meinsma op de Babad Tanah Djawi” en de „vertaling der Abiâsâ door den heer H. C. Humme.” Om bericht en raad in handen gesteld van de heeren Kern en Juynboll.

Door den Secretaris wordt overgelegd de rekening en verantwoording van het boekenfonds over het jaar 1879, door den boekhandelaar Mart. Nijhoff ingediend, waarbij tevens is gevoegd eene lijst van de uitgaven van het Instituut, op 1 Januari 1880 in zijn magazijn voorhanden. Met den Penningmeester heeft hij een en ander nagezien en in orde bevonden. De rekening wijst aan een bedrag van f 972.70 als bate van verkochte werken, terwijl de kosten van administratie, expeditie, enz. bedragen f 399.08, zoodat het Instituut over een batig saldo van f 573.62 kan beschikken.

Overeenkomstig de adviezen van den Secretaris en Penningmeester wordt de rekening goedgekeurd en laatstgenoemde gemachtigd over het batig saldo te beschikken.

In een schrijven van den hoogleeraar Veth aan den Secretaris wordt de aandacht gevestigd, dat men buitenslands het Instituut hier en daar als een „geographisch genootschap” in al-

gemeenen zin beschouwt en het „Société de géographie de la Haye” noemt. In den Haag waar het Genootschap niet onder dien naam bekend is, begrijpt men dat er in Nederland maar één geographisch genootschap is en zendt dus de aan de Société de géographie de la Haye geadresseerde stukken naar Amsterdam, of, als ze aan den President gericht zijn, aan den hoogleeraar Veth. In sommige gevallen is dit terecht geschied; enkele stukken zijn door hem ontvangen die „Société de géographie de la Haye” op het adres droegen, maar blijkbaar voor het Geographisch Genootschap te Amsterdam bestemd waren; in die gevallen zijn ze daar gehouden; in andere gevallen echter, waar men op de stukken blijkbaar geen aanspraak had, zijn ze aan het Instituut gezonden.

Ten einde deze lastige verwarring van beide genootschappen te vermijden en te voorkomen dat de voor het Instituut bestemde boeken in verkeerde handen komen, acht de Secretaris het wenschelijk dat vanwege het Instituut aan alle Genootschappen en Redactiën, waarmede het in betrekking staat, nog eens opzettelijk werd te kennen gegeven, onder welk adres men de voor het Instituut bestemde stukken wenscht te ontvangen. Van de zijde van het Aardrijkskundig genootschap is reeds een dergelijke stap gedaan.

De Vergadering vereenigt zich met het geopperde denkbeeld en machtigt den Secretaris te zijner tijd daaraan uitvoering te geven.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den Voorzitter gesloten.

214DE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 20 NOVEMBER 1880.

Tegenwoordig de heeren van Rappard, (Voorzitter), Wijnmalen (Secretaris), Kniphorst (Penningmeester), Robidé van der Aa, Corns. de Groot, van der Gon Netscher, Lammers van Toorenborg, Meinsma en Juynboll.

Afwezig met kennisgeving de heeren van Goltstein, Quarles van Ufford en Kern.

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Worden, ingevolge art. 1 van het Huishoudelijk Reglement, de gewone vergaderingen van het Bestuur in den regel gehouden op den derden Zaterdag van elke maand, de Voorzitter deelt mede, dat hij, in overleg met den Secretaris, in October geene vergadering heeft doen uitschrijven, daar er geene spoedeisende of belangrijke zaken waren te behandelen.

De Voorzitter bericht dat is ingekomen een schrijven van den Adjudant, Particulier Secretaris des Konings, van den 27^{en} September jl., waarin wordt gemeld, dat Z. M. de Koning, zeer gevoelig voor de gelukwenschen HD. door het Instituut aangeboden bij gelegenheid van de geboorte der Prinses, hem met de aangename taak heeft belast het Instituut HD. dank deswege te betuigen.

Dit schrijven wordt voor kennisgeving aangenomen.

Bij de opgave van de sedert de vorige Vergadering ingekomen boekwerken wordt door den Secretaris medegedeeld, dat verder zijn ontvangen:

a. eene missive van den Minister van Koloniën dd. 22 October jl., Lett. A¹, n°. 24, waarbij ter beschikking van het Instituut worden gesteld de jaargangen 1856—1861 van het Dagblad „Nederlandsch-Indië” en 1850—1860 van „de Indiër”.

b. eene missive van den Minister van Marine dd. 30 October jl, Lett. H. n°. 45, ten geleide van een exemplaar der hydrografische kaart der Westkust van Sumatra van Ilier tot Ajer Bangies.

c. eene missive van de heeren W. J. Elzevier Stokmans en J. C. G. Marinissen, gedagt. Bondowosso, 9 September l.l., waarbij een exemplaar wordt aangeboden van de door hen samengestelde „Handleiding tot de beoefening der Madoereesche taal.”

d. eene missive van de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch-Indië, te Batavia, ten geleide van het jongst uitgegeven 39^e deel van het Natuurkundig tijdschrift.

Voor de in de missives sub *a—d* vermelde boekgeschenken is bereids de dank van het Instituut betuigd.

Nog zijn ontvangen:

a. eene missive van de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch-Indië, te Batavia, houdende dankbetuiging voor de toezending van een exemplaar der Reizen naar Nederlandsch Nieuw-Guinea in de jaren 1871, 1872, 1875 en 1876.

b. eene missive van den Secretaris van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, van 13 Oct. jl., houdende bericht: 1°. dat het ontbrekende deel van den Catalogus met de aanstaande najaarsbezending zal worden toegezonden; en 2°. dat, wat betreft de ontbrekende deelen der Handelingen en Mededeelingen, het Bestuur der Maatschappij op het oogenblik niet in staat is ze aan te vullen, daar de voorraad exemplaren der verlangde jaargangen vóór 1869 bijna uitgeput is en men van de meeste jaren nog maar één exemplaar bezit. Zoodra echter de Maatschappij door aankoop in het bezit is van een voldoende aantal exemplaren, zal de verzameling der door den Secretaris van het Instituut beheerde inrichtingen worden aangevuld.

De missives sub *a* en *b* worden voor kennisgeving aangenomen.

c. eene missive van den Bibliothecaris van het Aardrijkskundig Genootschap te Amsterdam, houdende verzoek om het 2^e stuk van het 3^e deel, vierde volgrees, der Bijdragen, dat in de verzameling gemist wordt, te mogen erlangen.

De Secretaris wordt gemachtigd hieraan te voldoen.

d. eene missive van de Redactie van den Staatsalmanak, ten geleide van eenige opgaven betreffende het Instituut, met verzoek om die, van de noodige wijzigingen voorzien, aan haar te willen verzenden.

Door den Secretaris is bereids aan dit verzoek voldaan.

Wordt aangeteekend dat de hh. Dr. J. A. van der Stok, R. C. Kroesen en van Heuckelum naar Indië zijn teruggekeerd en alzoo op de lijst der Indische leden moeten worden geplaatst.

Verder wordt ter tafel gebracht:

a. eene circulaire van het Institut géographique international, te Bern, dd. 5 October jl., ten geleide van het programma dier instelling.

Ter insage der leden nedergelegd.

b. eene tweede circulaire van den Secretaris van evengemeld Institut géographique international, dd. 10 October jl., houdende verzoek om hem enkele opgaven betreffende het Instituut te verstrekken ten behoeve eener te vervaardigen statistiek der geographische genootschappen.

Aan den Secretaris wordt opgedragen aan het gedaan verzoek te voldoen.

c. eene circulaire van de Società geografica Italiana te Rome, bevattende eenige voorloopige mededeelingen omtrent het in 1881 te Venetië te houden derde internationaal geografisch congres.

Voor kennisgeving aangenomen.

d. eene missive van den Bibliothecaris de l'École spéciale des langues Orientales vivantes te Parijs, houdende dankbetuiging voor het verleend verlof tot het vertalen van de in de Bijdragen opgenomen studie des heeren P. A. Tiele over de Europeërs in den Maleischen Archipel.

Voor kennisgeving aangenomen.

Door den heer Juynboll wordt vervolgens, ook namens zijn medebestuurslid Kern, verslag uitgebracht over een tweetal door den hoogleeraar Vreede ingezonden opstellen, welke in de vorige Vergadering in hunne handen waren gesteld om bericht en raad. Hun advies strekt om ze in de Bijdragen te doen opnemen.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

Door den Secretaris wordt medegedeeld dat het lid Ismangoon Danoe Winoto, te Delft, hem eene bijdrage had toegezonden betreffende „eenige in het Handwoordenboek van Roorda nog niet opgenomen Javaansche woorden”: welke hij, in overleg met den Voorzitter, bereids in handen had gesteld van de heeren Kern en Meinsma. Beiden achten haar geschikt ter opneming in de Bijdragen, waartoe eenparig wordt besloten.

Onder geleide van een schrijven van Z. Exc. den Minister van Koloniën, dd. 4 November jl. litt. Az, n°. 33, zijn ter inzage toegezonden de zes laatste proefplaten behoorende bij de rapporten van den heer Carl Bock, welke met de 24 reeds vroeger gezonden proeven het stel van 30 voltallig maken. De Minister verzoekt deze platen, in navolging van hetgeen met de zoeven bedoelde 24 is geschied, namens hem rechtstreeks aan den heer Bock terug te zenden met de opmerkingen waartoe zij aanleiding mochten geven.

Na inzage der ingezonden platen wordt door de Vergadering tegen den afdruk daarvan geen bedenking gemaakt en de Secretaris gemachtigd ze tot dat doel, ingevolge het verlangen van den Minister, aan den heer Bock terug te zenden.

Nog wordt voorgelezen eene missive van den Minister van Koloniën, dd. 11 November jl. lett. Az., n°. 13, ten geleide van twee kisten inhoudende de door den heer Kell te Londen vervaardigde afdrukken van 16 der reeds vroeger goedgekeurde teekeningen van den heer Bock.

Overeenkomstig het voorstel des Voorzitters wordt besloten, onder dankbetuiging aan den Minister van Koloniën, de ontvangst dier kisten te erkennen.

Door den Penningmeester wordt ingediend een ontwerp-begrooting voor het volgend dienstjaar 1881.

In handen gesteld van den Secretaris ter fine van rondzending bij het Bestuur.

Door den Penningmeester wordt vervolgens machtiging gevraagd en verkregen om een tweetal posten der begrooting over het loopend jaar en wel die uitgetrokken ter bestrijding van de onkosten van het Secretariaat en Bibliothecariaat en van de uitgifte van de Bijdragen, te verhoogen uit de post van onvoorziene uitgaven, tot een zoodanig bedrag als noodig mocht blijken.

Tevens wordt, overeenkomstig het voorstel van den Secretaris, goedgekeurd aan de reeds uitgegeven drie afleveringen der Bijdragen in den loop van dit jaar nog een vierde toe te voegen.

Ter tafel wordt gebracht en voorgelezen een uitvoerig schrijven van Commissarissen van den 13^{en} Augustus l. l. Lett. B. n°. 54.

Wordt in de eerste plaats door hen de aandacht gevestigd op eenige onregelmatigheden bij de laatste verzending der Instituutsuitgaven voor de Indische leden, door den Secretaris worden daaromtrent eenige inlichtingen verstrekt, die aan Commissarissen zullen worden medegedeeld, terwijl op hunne wenken zal worden gelet bij de eerstvolgende verzending der edita.

Verder worden de door hen verstrekte opgaven betreffende de betaling der contributiën door leden, die Indië hebben verlaten, in handen gesteld van den Penningmeester, aan wien tevens een bij het schrijven gevoegde wissel groot f 700 N. Ct. is overgedragen, terwijl den Secretaris opgedragen wordt de ontvangst daarvan te erkennen, gelijktijdig met die van een tweetal kisten met couranten.

Overeenkomstig het advies van Commissarissen wordt besloten om van de in dit jaar nieuw benoemde leden, zoowel met het oog op het gevorderde tijdstip, waarop de benoemingsbrieven aan hen konden worden uitgereikt, als met 't oog op 't feit, dat tot dusver van geen hunner een gunstig antwoord werd ontvangen, over 1880 geen contributie meer van hen te vorderen.

Terwijl aan Commissarissen hiervan zal worden kennis gegeven, zal hun tevens worden medegedeeld, dat de heeren

d'Abó en Dezentje, die met hun goedvinden door het Bestuurslid Lammers van Toorenburg als leden zijn voorgedragen, het lidmaatschap hebben aanvaard.

Wat voorts de benoeming van nieuwe leden in Indië betreft, met het oog op de door Commissarissen opgedane ondervinding wordt goedgekeurd hun mede te deelen, dat het Bestuur gaarne gevolg zal geven aan hun wenk, om, tenzij natuurlijk door belanghebbenden zelf daartoe het verzoek wordt gedaan, geene leden in Indië te benoemen dan na Commissarissen vooraf te hebben gehoord en wel op zoodanig tijdstip dat het antwoord het Bestuur vóór de Algemeene Vergadering kunne bereiken; en, waar het de benoeming van inlanders of vreemde Oosterlingen geldt, telkens vooraf het advies te doen inwinnen van het betrokken hoofd van gewestelijk bestuur.

Voor kennisgeving wordt aangenomen de mededeeling van Commissarissen, dat het hun beter voorkomt geen gebruik te maken van de hun verleende bevoegdheid tot aanbieding van de werken van het Instituut aan alle uitgevers van dagbladen, enz., ook al hebben zij er niet om gevraagd, in ruil voor de geregelde toezending hunner organen.

Voorts wordt met belangstelling vernomen, dat voortaan, ingevolge dezerzijds kenbaar gemaakt verlangen, de ontvangen dag en weekbladen met elke mail zullen worden opgezonden; en vreezen Commissarissen dat de kosten van eene dergelijke verzending niet zullen meévallen, overeenkomstig hun wensch zal het Bestuur gaarne ter zake nadere instructiën geven, indien bij hunne jaarlijksche verantwoording die kosten mochten blijken te hoog te zijn.

Werd tot dusver de geregelde verzending der ontvangen couranten, bij elke mail, door Commissarissen onder hun toezicht opgedragen aan den inlandschen Schrijver van het Bataviaasch Genootschap: ter belooning zijner moeite hebben zij besloten hem, op zijn verzoek, een exemplaar ten geschenke te geven van de Wajangverhalen, uitgegeven door Roorda en van de onlangs verschenen werken, de Abiásá en Sêrat Kantjil: welke handeling door het Bestuur wordt goedgekeurd.

Eindelijk wordt met belangstelling door de Vergadering de mededeeling vernomen, dat Commissarissen ook de belangen der bibliotheek bij voortduring wenschen te behar-

tigen en den uitslag van de daarvoor in het werk te stellen pogingen te zijner tijd aan het Bestuur zullen mededeelen.

Door den Secretaris wordt de aandacht gevestigd op de aanstaande verkooping der bibliotheek van wijlen den heer F. C. Rose, door de firma W. P. van Stockum alhier; meer bepaald geeft hij in overweging voor het Instituut aan te koopen een tweetal handschriften, waarvan 't eerste eene verzameling bevat van bouwstoffen eener geschiedenis der Nederlanders in Japan, door den heer Rose zelve bijeengebracht, en 't tweede eene collectie van stukken betreffende de geschiedenis der Nederlanders op Formosa, waarbij o. a. eene door hem samengestelde geschiedenis onzer vestiging op dit eiland van 1622—1625.

Na eenige gedachtenwisseling wordt besloten den Secretaris, de Bibliotheeks-commissie gehoord, te machtigen bedoelde handschriften te doen aankopen, zoo althans de prijs, daarvoor te besteden, niet hooger bedraagt dan f 50.

Niets meer aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den Voorzitter gesloten.

LIJST

DER

UITGAVEN VAN HET KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

(Opgemaakt in December 1880.)

De uitgaven van het Koninklijk Instituut, waaromtrent in het Verslag van den staat en de werkzaamheden dier instelling over 1879 eenige mededeelingen voorkomen, worden in twee afdeelingen gesplitst. Bevat het Tijdschrift, op onbepaalde tijden verschijnend, onder den titel van „Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië” de eerste afdeeling, de tweede wordt gevormd door de serie: „Afzonderlijke werken.”

A. *Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië.*

Zij vormen tot dusver vier seriën, te zamen 28 deelen in 8vo. De eerste serie verscheen in 4 dln. te 's Gravenhage, bij K. Fuhri, 1853—1856; de nieuwe volgrees, te Amsterdam, bij Frederik Muller, 1856—1864, 8 dln.; de derde te 's Gravenhage bij Martinus Nijhoff, 1865—1874, dl. I—XI, waarbij een afzonderlijk nummer, als dl. XII, bevattende het „Verslag der feestviering van het vijf-en-twintigjarig bestaan van het Instituut (1851—1876)”, waarin de „Feestrede”, den 19^{den} Juni 1876 uitgesproken door Dr. Th. Ch. L. Wijnmalen, Secretaris van het Instituut, is opgenomen. Van de sedert 1876 verschijnende vierde volgrees, eveneens te 's Gravenhage bij Martinus Nijhoff, zijn tot dusver vier deelen uitgegeven.

Een systematisch overzicht van den inhoud van de deelen der drie reeksen van de Bijdragen vindt men als tweede Bijlage achter de „Feestrede” afgedrukt.

Van verreweg de meeste deelen van de vier seriën der Bijdragen zijn nog eenige exemplaren verkrijgbaar; van slechts enkele jaargangen is de voorraad bijna, zoo niet geheel uitgeput.

B. *Afzonderlijke werken.*

Deze afdeeling wordt gevormd door de volgende werken, sedert 1852 achtereenvolgens uitgegeven. Van de met * geteekende zijn geen exemplaren meer in het magazijn voorhanden. Het teeken † duidt aan dat de voorraad schier uitgeput is.

1. Banka, Malakka en Billiton. Verslagen van J. H. CROOCKEWIT Hz. aan het Bestuur van Neêrlandsch-Indië in de jaren 1849 en 1850. 's Gravenhage, K. Fuhri. 1852. in 8vo.

2. Reizen rondom het eiland Celebes en naar eenige der Moluksche eilanden, gedaan in 1850, door Z. M. Schepen van Oorlog Argo en Bromo, onder bevel van C. VAN DER HART. Met platen en kaarten. 's Gravenhage, K. Fuhri. 1853. in 8vo.

3*. Borneo. Beschrijving van het stroomgebied van den Barito en reizen langs eenige voornamere rivieren van het Zuid Oostelijk gedeelte van dat eiland door C. A. L. M. SCHWANER. Op last van het Gouvernement van Nederl. Indië gedaan in de jaren 1843—1847. Amsterdam, Frederik Muller. 1853. in 8vo. Met platen en eene kaart.

4*. Kitab Toehpah. Javaansch-Mohammedaansch Wetboek. Uitgegeven door S. KEYZER. 's Gravenhage, K. Fuhri. 1853. in 8vo.

5. Reizen en onderzoekingen in den Indischen Archipel, gedaan op last der Nederlandsch Indische Regering, tusschen de jaren 1828 en 1836. Door Dr. SALOMON MÜLLER. Nieuwe uitgave, met verbeteringen door den Schrijver. Met Kaarten en platen. Amsterdam, Frederik Muller. 1857. 2 dln. in 8vo. 1e dl. (VI en 328 blz.) 2e dl. VIII en 350 blz.

6*. Het boek Adji-Sakâ, oude fabelachtige geschiedenis van Java, van de regering van vorst Sindoelâ te Galoeh tot aan de stichting van Mâdjâ-Pait, door vorst Soesoeroeh; uit de

poëzie in Javaansch proza overgebracht door C. F. WINTER SR. Uitgegeven door J. J. B. GAAL en T. ROORDA. Met een uitvoerig bijvoegsel tot het Woordenboek der Javaansche taal van GERICKE en ROORDA. Amsterdam, Frederik Muller. 1857. in 8vo.

7. Reize naar Japan in 1643 van MRT. GR. VRIES. Uitgegeven met bijlagen door P. A. LEUPE. Met aantekeningen van K. F. VON SIEBOLD. Amsterdam, Frederik Muller. 1855. in 8vo. (VIII en 440 blz., met gelith. kaart en facsimiles).

8. REINWARDT'S Reis naar het oostelijk gedeelte van den Indischen Archipel, in het jaar 1821. Uit zijne nagelaten aantekeningen opgesteld, met een levensberigt en bijlagen vermeerderd, door W. H. DE VRIESE. Met 19 platen. Amsterdam, Frederik Muller. 1858. in 8vo. (XVI en 646 blz.)

9. De Nederlanders te Jakatra. Uit de bronnen, zoo uitgegevene als niet uitgegevene, bewerkt door Mr. J. A. VAN DER CHIJS. Amsterdam, Frederik Muller. 1860. in 8vo. (XII en 264 blz.)

10. Nieuw Guinea, ethnographisch en natuurkundig onderzocht en beschreven in 1858 door eene Nederl. Indische commissie. Met bijlagen, 26 platen en atlas met 7 kaarten. Amsterdam, Frederik Muller. 1862. in 8vo.

Afzonderlijke uitgave van 't werk, dat 't 5e dl. der N. Rks. van de Bijdragen van het Kon. Instituut uitmaakt.

11. Reistogten in de Afdeeling Gorontalo, gedaan op last der Nederlandsch Indische Regering, door C. H. B. von ROSENBERG. Amsterdam, Frederik Muller. 1865. in 8vo. (VIII en 163 blz., 9 gelith. en gekl. platen en 4 gelith. en gekl. kaarten).

12. Neêrlands streven tot openstelling van Japan voor den wereldhandel. Uit officieële, grootendeels onuitgegeven bescheiden toegelicht door Mr. J. A. VAN DER CHIJS. Amsterdam, Frederik Muller. 1867. in 8vo. (XIV en 532 blz.).

13. Reis naar de Zuidoostereilanden, gedaan in 1865, op last der Begeering van Nederlandsch-Indië, door C. H. B.

VON ROSENBERG. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1867. 8o. (XXXVII, 2 en 125 blz. met 7 gelith. platen).

14. Schets van de residentie Amboina, door E. A. W. LUDEKING. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1868. 8o. (4 en 274 blz. met 1 gelith. plaat en 1 gekl. gelith. uitsl. tabel).

Eerst opgenomen in de Bijdragen van het Instituut, 3e Rks. III. 1.

15. Alfabetisch overzicht van het werk van S. van Deventer Jzn. „Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel op Java door J. BOUDEWIJNSE. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1868. 8o. (4 en 125 blz.)

Afzonderlijke uitgave van 't overzicht, eerst opgenomen in de Bijdragen van het Instituut, 3e Rks. II. 410.

16†. De Wajangverhalen van Pâlâ-sârâ, Pandoe en Raden Pandji, in het Javaansch, met aantekeningen door T. ROORDA. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1869. 8o. (VIII en 536 blz.)

17*. Nieuwe bijdragen tot de bevolkingsstatistiek van Java, verzameld door P. BLEEKER. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1870. 8o. (2 en 191 blz.)

Eerst opgenomen in de Bijdragen van het Instituut, 3e Rks. IV. 447.

18. Recherches sur les monnaies des indigènes de l'Archipel Indien et de la peninsule Malaie par H. C. MILLIERS. La Haye, Martinus Nijhoff. 1871. 4to. (VIII en 180 blz. met 26 gelith. platen).

Na den dood van den geleerde uitgegeven door G. K. Niemann.

19. Bloemlezing uit Maleische geschriften, door G. K. NIEMANN. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 8o. Eerste stuk. 1870. (4, 62 en 272 blz.) Tweede stuk. 1871. (4, 28 en 140 blz.)

Van het eerste stuk verscheen bereids de derde, van het andere de tweede druk.

20*. Maleisch leesboek, door H. N. VAN DER TUUK. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1868. 8o. (4 en 68 blz.)

20a. Maleisch leesboek, door H. N. VAN DER TUUK. Tweede druk. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1876. 8o.

21†. De rijstkultuur in Italië en op Java. Door J. H. F. SOLLEWIJN GELPKE. Met 11 kaarten. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1874. 8o. (4 en 196 blz. met 11 uitsl. gelith. kaarten).

Afzonderlijke uitgave van 't werk, eerst geplaatst in de Bijdragen van het Instituut, 3e Rks. IX. I.

23. Babad Tanah Djawi, in proza. Javaansche geschiedenis loopende tot het jaar 1647 der Javaansche jaartelling. Met aantekeningen van J. J. MEINSMA. Eerste stuk: Tekst. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1874. 8o. (4 en 690 blz.) Tweede stuk: Aantekeningen. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1876. 8o.

23. Reistochten naar de Geelvinkbaai op Nieuw-Guinea in 1869 en 1870, door C. B. H. VON ROSENBERG. Met platen en afbeeldingen. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1875. 4to. (XXIV en 153 blz. met 22 gelith. platen en een uitsl. gelith. kaart).

Met voorrede van den heer P. J. B. C. Robidé van der Aa.

24†. De reizen der Nederlanders naar Nieuw-Guinea en de Papoesche eilanden in de 17e en 18e eeuw, door P. A. LEUPE. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1875. 8o. (VIII en 299 blz. met 3 uitsl. gelith. kaarten.)

Afzonderlijke uitgave van het werk, eerst opgenomen in de Bijdragen van het Instituut, 3e Rks. X. 1 en vlg.

25. Uranographie Chinoise ou preuves directes que l'astronomie primitive est originaire de la Chine, et qu'elle a été empruntée par les anciens peuples occidentaux à la sphère chinoise; ouvrage accompagné d'un Atlas céleste chinois et grec (d'après le Tien-youen-lé-li). La Haye, Martinus Nijhoff. 1875. Gr. 8o. 2 dln. (XV bl. en bl. 1—646, 8 blz. en bl. 647—929 met een uitsl. tabel en een Atlas van 2 blz. en 7 platen.

26†. Writta-sanc'aya. Oud-Javaansch leerdicht over versbouw, In Kawi-tekst en Nederlandsche vertaling bewerkt door H. KERN. Leiden, E. J. Brill. 1875. 8o. (4 en 207 blz.)

Dit werk is 't eerste dat met ondersteuning van 't Instituut werd uitgegeven.

27†. Tjarita Brakaj. Madoereesche dongeng met Madoereesch-Javaansch-Nederlandsche woordenlijst en aanteekeningen door A. C. VREDE. Leiden, E. J. Brill. 1878. 8vo. (VIII en 150 blz.).

Dit geschrift werd mede met ondersteuning van het Instituut uitgegeven.

28. Abiäsâ, een Javaansch tooneelstuk, (Wajang) met een Hollandsche vertaling en toelichtende nota, door H. C. HUMME. 's Gravenhage, Mart. Nijhoff. 1878. 8vo.

29. Javaansche vertellingen bevattende de lotgevallen van een kantjil, een reebok en andere dieren. Voor de uitgave bewerkt door Dr. W. PALMER VAN DEN BROEK. 's Gravenhage. Mart. Nijhoff. 1878. 8vo.

30. Reizen naar Nederlandsch Nieuw-Guinea ondernomen op last der Regeering van Nederlandsch-Indië in de jaren 1871, 1872, 1875—1876 door de Heeren P. VAN DER CRAB en J. E. TEYSMANN, J. G. COURENGEL en A. J. LANGEVELDT VAN HEMERT en P. SWAAN met geschied- en aardrijkskundige toelichtingen door P. J. B. C. ROBIDÉ VAN DER AA. Met kaarten. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1879. 8vo.

TRANSCRIPTIE

VAN HET

DAGBOEK DER VORSTEN VAN GOWA EN TELLO

met vertaling en aanteekeningen

DOOR

A. L I G T V O E T.

INLEIDING.

Meer dan thans was het vroeger de gewoonte der vorsten van Celebes om een soort van dagboek aan te houden of te doen aanhouden, waarin de voornaamste gebeurtenissen, die hun ter oore kwamen, maar vooral hun eigen lotgevallen en die van hun bloedverwanten met korte woorden werden opgeteekend.

Deze dagboeken of lóntará-bilang's, zooals de Makassaren ze noemen, bevatten veel voor de geschiedenis belangrijke bijzonderheden; maar zij zijn er verscholen onder zaken, die voor ons van weinig of geen belang zijn. Om die reden worden dan ook van dit dagboek der vorsten van Gowa en Tello niet de geheele transcriptie en vertaling, maar slechts uittreksels daaruit hierbij aangeboden. De transcriptie is echter om der wille van de taal iets minder verkort dan de vertaling.

Het dagboek loopt tot het einde van 1751. .

Het werd in der tijd door den in 1845 overleden koning van Tello La-Odang-rijoe Karaëng-Katangka Toewammenang ri-Soewangga, die lezen noch schrijven kon, in bewaring gegeven aan zijn vertrouweling, den in de kampong Malajoe te Makassar woonachtigen inlander Goeroe Djaka, die het ook na het overlijden van genoemden vorst behield, en mij in de gelegenheid stelde, er een afschrift van te doen vervaardigen. Sedert het overlijden van Goeroe Djaka, dat in 1874 of daaromtrent voorviel, bevindt het zich waarschijnlijk in handen van den koning van Gowa.

De kapitein der Maleiers te Makassar bezit er ook een afschrift van, dat waarschijnlijk reeds in de vorige eeuw vervaardigd is, en zeer nauwkeurig is op de jaartallen na; daar de afschrijver soms gemeend heeft, dat een nieuw jaar begon, waar slechts een feit te laag geplaatst was.

Intusschen is ook het exemplaar van Goeroe Djaka blijkbaar voor het grootste gedeelte uit een ouder handschrift getrokken, en is het dus het oorspronkelijk dagboek niet, zooals het dag aan dag of althans van tijd tot tijd werd bijgehouden; want anders zouden de vorsten er bij de vermelding van hetgeen er gedurende hun leven met hen voorgevallen is, de bijnamen niet kunnen dragen, die zij eerst na hun dood ontvangen hebben, en andere personen er niet kunnen voorkomen onder Karaëngstitels, die zij eerst op lateren leeftijd bekwamen.

Na Toewammenang-ri-Djawaŕja, die in 1729 overleed, wordt er echter slechts op twee plaatsen van vorsten gesproken met de namen, die zij na hun dood ontvingen, namelijk bij 13 Februarij 1740 en 9 November 1745, waar staat: Nani-soenná karâenga Toewammenang-ri-Gowa, d. i.: „Koning Toewammenang-ri-Gowa wordt besneden”, en Nanisoenná karâenga Toewammenang-ri-kalábiranna, d. i.: „Koning Toewammenang-ri-kalábiranna wordt besneden”; en daar beiden op het tijdstip hunner besnijdenis reeds den troon beklommen hadden, kan zeer wel op beide plaatsen aanvankelijk slechts gestaan hebben: Nani-soenná karâenga, d. i.: „de koning wordt besneden”, en eerst later er bij geschreven zijn Toewammenang-ri-Gowa en Toewammenang-ri-kalábiranna. Het schijnt dus, dat het eerste gedeelte van het handschrift van Goeroe Djaka in of omtrent 1730 vervaardigd is, en dat het gedeelte na dat jaar een oorspronkelijk dagboek is.

Van 1713 tot Augustus 1731 komt Mappaingá Cafijoe-dien Karaëng-Lempangang, die later koning van Tello werd, er voortdurend in den eersten persoon in voor. Zoo leest men bijv. bij 18 December 1714: „De Lempangangers worden onder mij gesteld,” en bij 8 November 1725: „Ik trouw met Amirah;” terwijl een aantal personen betiteld worden met: mijn moeder, mijn grootvader, mijn oom, enz.

Het eerste gedeelte van het handschrift is dus door of in naam van genoemden Karaëng-Lempangang geschreven. Wel staat bij 26 December 1722: „Ik, Makkaraëng Zainoe-d-dien,

word geboren," en bij 7 December 1709 slechts „Cafijoe-d-dien I-Mappaingá wordt geboren;" maar in het handschrift is duidelijk te zien, dat op de eerste plaats Na in Koe, en op de laatste plaats Koe in Na veranderd is; zoodat er eerst gestaan heeft: „Ik, Cafijoe-d-dien I-Mappaingá, word geboren," en (zonder ik) „I-Makkaraëng Zainoe-d-dien wordt geboren." Ook komt Makkaraëng op geen andere plaats in den eersten persoon voor.

Na 1731 worden de titels: mijn moeder, grootmoeder, enz. niet meer in het dagboek gevonden, en wordt er in het algemeen slechts éénmaal, en wel bij 16 Junij 1751, in den eersten persoon gesproken, niettegenstaande Cafijoe-d-dien er nog dikwijls onder de namen van Karaëng-Lempangang, de koning van Tello en de oude koning in voorkomt. Ook is het handschrift na 1731 door een andere hand vervolgd; zoodat het laatste gedeelte door een ander bijgehouden is.

In het dagboek staat, op weinige uitzonderingen na, bij ieder feit zoowel de datum volgens de Christelijke als die volgens de Mohammedaansche tijdrekening en de dag der week vermeld. Om nu ieder in de gelegenheid te stellen zelf over de nauwkeurigheid der opgegeven datums en dagen der week te oordeelen, heb ik bij elken datum der Christelijke tijdrekening berekend, op welken dag der week die datum volgens Wüstenfeld's Vergleichungs-Tabellen der Muhammedanischen und Christlichen Zeitrechnung gevallen is, en met welken datum der Mohammedaansche tijdrekening hij volgens dat werkje overeengekomen is, en zoo er daaromtrent verschil bestond tusschen Wüstenfeld en dit dagboek, dat verschil met de letter W in de vertaling er bij aangeteekend. Wanneer echter de opgegeven dag der week ook volgens Wüstenfeld nauwkeurig is, en er slechts een verschil van één of twee dagen bestaat ten aanzien van den datum der Mohammedaansche tijdrekening, is dit nog niet altijd aan onnauwkeurigheid toe te schrijven, daar in de tabellen van Wüstenfeld de Arabische tijdrekening met een cyclus van 30 jaar gevolgd is; terwijl op Celebes de achtjarige cyclus in gebruik is.

De teekens Zond./Maand., Maand./Dingsd. enz. staan in de plaats van: nacht van Zondag op Maandag (of bangi sanneeng, zooals de Makassar zegt), nacht van Maandag op Dingsdag (bangi salasa), enz.

Voor de eenvoudigheid heb ik, zoowel in de transcriptie als bij het schrijven der namen van personen en plaatsen in de vertaling, van de teekens, die Dr. B. F. Matthes in zijn werken over de Makassaarsche en Boegineesche talen aangenomen heeft, alleen gebruikt het teeken ' , dat aantoon, dat de klinker, waarboven het geplaatst is, scherp moet worden uitgesproken, en het teeken ^ , dat aanwijst, op welke lettergreep de klemtoon valt. Zelfs heb ik het laatstgemelde teeken alleen dáár gebruikt, waar de klemtoon op een andere lettergreep dan de voorlaatste valt.

Het dagboek is geschreven in de Makassaarsche taal, maar met Arabische letters, waarbij de Arabische leestekens zóó zijn toegepast, dat in open lettergrepen o van oe, ó van oé, i van e, en í van é onderscheiden is, hetgeen vooral veel waard is, omdat men er de juiste spelling-der eigennamen beter door leert kennen, dan wanneer het met Makassaarsche letters geschreven was, of de Arabische leestekens op de gewone wijze waren toegepast.

Een menigte woorden, die thans op é en ó uitgaan, vindt men in dit dagboek met í en oé geschreven; bijv. de plaatsnamen Mandallé, Leèngkesé, Bonto-manompó, Langeló, Lekó-bódong, Popó, enz., die men er Mandallí, Leèngkesí, Bonto-manompóe, Langelóe, Lekoé-bódóng, Popóe enz., geschreven vindt. Neemt men echter in aanmerking, dat ook in de notitie of memorie, die Speelman in 1669 bij zijn vertrek van Makassar tot onderrigt van zijn tijdelijken vervanger, den onderkoopman Jan van Oppijnen, aldaar achter liet, een zoon van Karaëng-Karoenroeng, die aan de eerste van de genoemde plaatsen zijn titel ontleende, telkens Crain Mandely genoemd wordt, dan moet men aannemen, dat dit geen schrijffouten zijn, maar dat de taal zich werkelijk in dit opzigt gewijzigd heeft.

Daar de vertaling zonder bijvoeging van aanteekeningen betreffende personen en feiten voor hem, die niet reeds goed bekend is met de geschiedenis van Celebes, weinig nut zou hebben, heb ik er die zooveel mogelijk bijgevoegd, en wel korte aanteekeningen tusschen den tekst in, en langere bij wijze van noten.

's GRAVENHAGE,
15 November 1877.

A. LIGTVOET.

TRANSCRIPTIE
VAN DE
LÔNTARÁ-BILANG
OF
het dagboek der vorsten van Gowa en Tello.

Hera 1545, Sanná 955.

Maka ija-anne koetaëng kaänakkanna Toe-nidjalló; 45 oemoeroéna ¹.

Hera 1572, Sanná 982.

Maka ija-anne koetaëng kaänakkanna Karaënta-ri-Barombong; oemoeroéna 70.

Hera 1573, Sanná 983.

Maka ija-anne koetaëng kaänakkanna Karáënga-matowaïja; oemoeroéna 63 ².

Hera 1586, Sanná 996.

Maka ija-anne koetaëng kaänakkanna karáënga Toewammenang-ri-gaekanna; oemoeroéna 53 ³.

---

¹ Toe-nidjalló; zóó wordt het woord volgens de hedendaagsche uitspraak geschreven; in het handschrift staat echter Toe-nidjallóe. Korthedshalve zal in den vervolge, waar het handschrift een andere uitspraak van klinkers schijnt aan te wijzen, dan thans gebruikelijk is, de hedendaagsche bij de transcriptie gevolgd, maar die van het handschrift tusschen haakjes er bij vermeld worden.

² Matowaïja; oudtijds werd in het Makassaarsch het bepalend lidwoord, wanneer het achter een woord kwam, dat met een zachten klinker eindigde, zoowel door ija als door ja of wa uitgedrukt.

³ Toewammenang; de scherpe klinkers (á, é, í, ó en óe) worden in de grondwoorden zóó duidelijk uitgesproken, dater geen twijfel mogelijk is, zelfs voor het gehoor van den Europeaan, en ook in afgeleide woorden is dit het geval met de scherpe klinkers, die reeds in de

Hera 1590, Sanná 1002.

3 Moeharrang.

Nanidjalló(oé) karâenga Toe-nidjalló(oé); oemoeroéna 45.

Hera 1593. Sanná 1008.

Maka ija-anne koetaëng kaänakkanna karâenga Toe-mammalijang-ri-Timoró(oé) Moezhaffar; 43 oemoeroéna.

Hera 1600, Sanná 1009.

Agôesoetoe. Maka anne koetaëng kaänakkanna Toewammenang-ri-Bonto-biraëng; oemoeroéna 54.

Hera 1602.

2 Mârasá, allo arabá. Namapparé kompanija Balandaïja, 73 taoe, namappasére rêjalá 2640000.

Hera 1603, Hidjará sanná 1015.

22 Satêंबरé, 9 Djoemâdelé-acéwalá, bangi djoemá. Namantama Islaam karâenga roewa sisáribattang.

Hera 1607, Hidjará sanná 1016.

11 Desêंबरé, Radjá, salasa. Naäná karâenga Toewammenang-ri-papambatoenna Moehammad Sa'id.

Hera 1607, Hidjará sanná 1017.

9 Nowêंबरé, 18 Radjá, allo djoemá. Naoeroe mammenteng djoemaka ri Talló(oé), oeroe sallanta. Ija-anne bedeng boëndoeka ri Tamappalo.

Hidjará sanná.

Namantama Islaam toe-Sôppenga; boëndoeka ri Pakenja.

---

grondwoorden aanwezig waren, en niet door achtervoegsels verloren gegaan zijn. In dit dagboek komen dan ook in dit opzicht slechts zeer weinig afwijkingen van de gewone schrijfwijze tot aanduiding dier klinkers voor; zooals bij 4 Junij 1743, waar Pateenne geschreven is, niettegenstaande dit woord ongetwijfeld van téne afgeleid, en overal elders in dit dagboek Paténe, Páténe of Patténe geschreven is. In de voorvoegsels echter, waarin a voorkomt, wordt deze klinker niet altijd even duidelijk gehoord, zoodat á, má en pá dan moeilijk te onderscheiden zijn van a, ma en pa, en dat dit ook voor het oor van den inlander zoo is, blijkt uit de omstandigheid, dat men in dit dagboek alleen voor den medeklinker b altijd á, má en pá geschreven vindt, maar overigens even dikwijls a, ma en pa geschreven vindt, waarbij dan gewoonlijk de volgende medeklinker verdubbeld is. Om die reden heb ik in de transcriptie deze onregelmatigheid behouden, ofschoon ik in de vertaling aan Toewammenang, Toe-mammalijang, Pattallassang, Patténe, enz. boven de andere spelwijzen de voorkeur gegeven heb.

Hera 1610, Hidjará sanná 1019.

10 Maï, 10 Sáppará. Namantama Islaam toe-Wádjoka.

Hera 1611, Hidjará sanná 1020.

23 Nowêंबरé, 23 Roemallang, salasa. Nabeta Bone ri boendoé kasallânganga.

Hera 1615, Hidjará sanná 1024.

28 Abarele, 28 Râbelé-aóewalá. Nanijalle Antjí Oesing sabânnaraka ri Balandaja.

12 Desêंबरé, 20 Dolo-kaëda, allo sattoe. Naänä Karaënta-ri-Tangallá Sietti-Marazhijah.

Hera 1616, Hidjará sanná 1025.

Nowêंबरé, Saóewalá. Naänä Karaënta-ri-Kassí-djala.

Abarele. Natále ri Dima I-Lómó(Lóemoé)-ri-Mandallé(f), nanabeta Dima; salápangdji batoenna.

Maka ija-anne koetaëng táoenga nakaänakkang Karaënta Mateja-ri-Dima.

Hera 1618, Hidjará sanná 1028.

30 Maï, 2 Dolo-kaëda, allo kâmmisí. Naeroe naëmpowi Djakáttará Balandaja.

Djoeni ¹, Dolo-kaëda, allo djoemá. Namantále ri Dima karáenga ri Marowangieng, nanabeta Dima Sambawa.

26 Dolo-kaëda. Nasipelá Toewammenang-ri-Bonto-biraëng I-Biessoe-tjádi, Karaënta-ri-Soemanná baïneja nikana.

Maka ija-anne táoenga nanibangoeng Tamalate.

28 Dolo-kaëda. Napakkádokang Tamárappo.

Hera 1620, Hidjará sanná 1030.

Panirikang nanijá toe-mádjalló(oé).

Hera 1622, Hidjará sanná 1032.

23 Márasá, 1 Djoemádelé-aóewalá, allo salasa. Nanilocmba djalejaïja, bisejang Paranggi nikana.

Hera 1623, Hidjará sanná 1033.

17 Márasá, 14 Djoemádelé-aóewalá. Namate Karaënta-ri-Marowangi.

¹ In het handschrift staat *جوت*; maar daar van de namen der maanden van de Mohammedaansche tijdrekening sommige op zuiver Arabische wijze, andere volgens de Makassaarsche uitspraak geschreven zijn, heb ik in de transcriptie als regel aangenomen, alle namen van maanden, ook van de Christelijke tijdrekening, te schrijven volgens de Makassaarsche uitspraak, en dus hier Djoeni geschreven.

28 Roemallang. Nabali Samanggi, na-
ëmpowi toe-málábe-lábe.

Hera 1624, Hidjará sanná 1034.

12 Abarele, 22 Djoemádelé-aóewalá, allo djoemá. Pároeppa-
roeppanga ri Malaang.

13 Agoësoetóe, 16 Moeharrang. Naoeroe nikana Karaë-
Lakijoeng Toewammenang-ri-papambatoenna ¹.

Hidjará sanná 1035.

Agoësoetóe, Moeharrang. Nabattoe káppalá salápanga.

Hera 1626, Hidjará sanná 1036.

2 Djoemádelé-áherá, allo sanneeng. Namanrai ri Boetoeng
Karánga-matowaija sijagaäng karánga, lanabetana Boetoeng
beta rijolona.

18 Radjá, bangi kámmisí. Naaná towana
Karaënta-ri-Bontoja; patambóelängdji katowaanna ajana Ka-
raënta-ri-Balló anne ².

3 Djoeli, 8 Saóewalá. Nabattoe ri Boetoeng karánga, na
soemeengka ri Dima, nanabeta Dima, Dompoe, Sambawa,
Kengkeloe. Taoewija mánika. Ija-anne bedeng táoenga na-
kaänakkang I-Toewang Sjeich Joesoef.

Hera 1627, Hidjará sanná 1037.

Naaná Karaë-Tamasongó(oë).

14 Okotóboró, 5 Rábelé-aóewalá, allo ahá. Naaná Karaënta-
ri-Léengkesé(i).

7 Agoësoetóe, 2 Sáppará, allo arabá. Naaná Karaënta-ri-
Katientieng.

Hera 1628, Hidjará sanná 1038.

7 Agoësoetóe, 16 Dolo-hadji, bangi salasa. Naaná Karaënta-
ri-Bonto-djéné(i).

Hera 1629, Hidjará sanná 1039.

Peberewari, 6 Djoemádelé-áherá. Djoëgará toemberaija.

Hera 1630, Hidjará sanná 1040.

13 Agoësoetóe, 6 Moeharrang, allo ahá. Namate Matienroja-
ri-Talló(oë).

¹ Karaë = karaëng.

² Bontoja; in vroeger tijd werd dikwijls de letter j gebruikt ter
verbinding van het bepalend lidwoord a met woorden, die op o of
oe uitgingen; terwijl men daarvoor nu geen andere letter dan w
gebruikt. Men zegt dus thans Bontowa in plaats van Bontoja,
dat in het handschrift doorlopend gebruikt wordt.

21 Agoesoetóe, 15 Moeharrang, allo ahá. Nanipasoelóe Aroeng-matowaíja I-Towali. Nanapalappalá bitjara ri boettana toe-Pánreka.

Hera 1631, Hidjará sanná.

12 Djanijari, 7 Djoemádelé-áherá, bangi ahá. Naaná karáenga Toewammênanga-ri-ballápangkana Hasanoe-d-dien.

15 Djanijari, 10 Djoemádelé-áherá, bangi arabá. Nanijana-kkang Karaénta-ri-Panaikang.

30 Márasá, 26 Sabang, allo ahá. Namate I-Daeng-Kallieng irawa ri Segeri, ajana Karaénta-ri-Tangallá nikana.

24 Maí, 21 Saóewalá, allo sattoe. Natanipabjanga mádjéné(f) íranga.

Hidjará sanná 1041.

22 Agoesoetóe, 2 Moeharrang, allo djoemá. Namate karáenga baíneja sombaíja.

4 Satêंबरé, 6 Sáppará, bangi kâmmisí. Naaná Toewammênanga-ri-Djoentana Abdoe-l-Hamied.

15 Satêंबरé, 17 Sáppará, allo sanneeng. Nanibangoeng Mattjini-danggang. Annampoelo bangi allima lébána nibangoeng nanapanáiki karáenga.

28 Okotóboró, 2 Rábelé-áherá, allo salasa. Nabattoe nipa-birietta matena Matienroja-ri-Bantaeng.

13 Okotóboró, 3 Rábelé-áherá, allo arabá. Namákanre páppará Djawaíja; 556 ballá nakanre.

17 Nowêंबरé, 22 Rábelé-áherá, bangi sanneeng. Namanáí karáenga ri Mattjini-danggang.

3 Nowêंबरé, 8 Djoemádelé-acéwalá, allo arabá. Nasipoleji karáenga ri Lakjoeng Karaénta-ri-Tangallá.

Hera 1632.

19 Abarele, 28 Roemallang, allo sanneeng. Namamengo tambakoja.

20 Maí, 29 Saóewalá, allo kâmmisí. Namálampa kalaóe hadji Toe-mateja-ri-Bantang.

Hidjará sanná 1042.

14 Agoesoetóe, 7 Sáppará, allo kâmmisí. Nabattoe soerona Malokoeja nikanáíja Othmaan.

16 Satêंबरé, 29 Sáppará, allo kâmmisí. Nanitjerá I-La-Sebaóe, namarewangang taoewija, nanipatambá taoeja má-djoemá.

18 Satêंबरé, 2 Rábelé-acéwalá, allo djoemá. Namálampa soerona Malokoeja.

27 Satêmbéré, 12 Râbelé-acêwalá, bangi sanneeng. Namate Karaênta-ri-Djoentana, bilanna pangataïna 1584.

28 Satêmbéré, 13 Râbelé-acêwalá, bangi salasa. Nanipamange toe-Djoentanaïja ri Toewammenang-ri-Bonto-biraëng.

22 Okotôboró, 2 Râbelé-âherá, allo djoemá. Namate Antoni di Kosta.

27 Satêmbéré, 11 Râbelé-acêwalá, allo sanneeng. Namate Toe-mateja-ri-Bantang.

22 Okotôboró, 20 Râbelé-âherá, allo djoemá. Namamise karâenga mantama ri Toradja.

13 Nowêmbéré, 19 Djoemâdelé-acêwalá, allo sanneeng. Nabattoe ri Toradja karâenga ambêtaï Bolong. Nanikana marôtasaki Dimaïja.

25 Nowêmbéré, 11 Djoemâdelé-acêwalá, allo kâmmisí. Namamise karâenga ri Boeráne tále ri Dima makkareroe.

9 Desêmbéré, 25 Djoemâdelé-acêwalá, bangi kâmmisí. Nabattoe soerona Bântanga angêrangi Toe-mateja-ri-Bantang. 45 bangienna matena nabattoe nijerang.

24 Desêmbéré, 10 Djoemâdelé-âherá, allo sattoe. Nanipatambá taewija mananang ri Kare-bosi.

Hera 1633.

27 Djanijari, 6 Radjá, allo sanneeng. Nanakana-kana soerona Matâranga eróna mattaoe-sére; Ki-Ngabêi Saradoela arena.

2 Mârasá, 23 Sabang, bangi arabá. 8 garigantaïja nanijnakkang I-Mámi; areng arána Cafijah, daênta Daëng-Sangieng nikana.

7 Abarele, 28 Roemallang, allo kâmmisí. Nabattoe ri Dima karâenga ri Boeráne.

21 Djoeni, 14 Dolo-hadji, allo salasa. Nabattoe kalenna Dimaïja; makkânami karâenga, ammiïjomi.

Hidjará sanná 1043.

16 Satêmbéré, 12 Râbelé-acêwalá, allo djoemá. Namate karâenga ri Páttoenga; sibôenowi sipamanakang I-Tamálili.

17 Okotôboró, 14 Râbelé-âherá, allo sanneeng. Namálampa I-Daëng-Mangâmará tále ri Kabaëna máboendóe sijagaäng I-Daëng-Mangalle.

Hera 1634.

13 Peberewari, 13 Sabang, allo sanneeng. Nabattoe kapalána Balandaïja, sampoelo anroewa batoenna sijagaäng matjádija.

19 Peberewari, 19 Sabang, allo ahá Nani**bádili** káppalá manjeeppeka ri Pánakkoekang.

9 Márasá, 9 Røemallang, bangi kámmisi. Nabattoe lontarána Boetoenga angóerangi tallína ri Bace-bace.

23 ———, 24 ———, allo salasa. Nani**lálangi** pole Karáenga matowaíja. Namadjama taewija bata boetta sanggenna Djoentana nasanggenna Sombopoe.

7 ———, 22 ———, bangi ahá. Nasimómbalá Anggárisika, namanaba bádilína, nanipassala 4000, manjapóe tongi.

Hídjará sanná 1044.

17 Djoeli, 20 Moeharrang, bangi sanneeng. Namanái ri Popó(Poepóe) karáenga angálleí galle nissòesoeloecka.

29 Djoeli, 3 Sáppará, allo sattoe. Natále ri Pánakkoekang máballá-ballá nibatana pole.

9 Agóesoetóe, 14 Sáppará, allo arabá. Naoeroe nibata Oedjoeng-pandang.

23 Agóesoetóe, 27 Sáppará, allo salasa. Nabattoe Karaëng-Balambaroe angérangei kananna Soelaíja Banggaéja.

10 Satémberé, 12 Rábelé-acéwalá, allo ahá. Naáná Karaënta-ri-Ballá-djawaíja; íjami nikana I-Síra.

15 Satémberé, 22 Rábelé-acéwalá, allo djoemá. Tangállowi alloja naáná Matienroja-ri-Bonto-walá Sa'adoe-d-dien.

10 Nowémberé, 18 Djoemádelé-acéwalá, allo djoemá. Namakkádó(oé) oebaka ri salekowija.

15 Nowémberé, 23 Djoemádelé-acéwalá, allo arabá. Nani-tjerá bateja ri Oedjoeng-pandang.

Hera 1635.

6 Djanijari, 6 Radjá, allo sattoe. Namantama ri Darombo Karaënta-ri-Soeli, nikananna bali Lóewoecka.

19 Peberewari, 2 Roemallang, allo sanneeng. Namate Karaënta-ri-Boelóe-sipóong.

30 Abarele, 12 Dolo-kaëda, allo sanneeng. Nanipakadjarré bataíja ri Barombong. Bilanna toe-Sombopowija 855.

13 Djoeni, 27 Dolo-hadji, bangi arabá. Namamádilí Balandaíja manái ri Galesong. Ri Bébaki karáenga mábangi.

Hídjará sanná 1045.

23 Djoeni, 7 Moeharrang, allo sattoe. Namallondjó(oé) bata toe-Sombopowija ri timóenganga.

25 Agóesoetóe, 11 Rábelé-acéwalá, allo sattoe. Namappalákana toe-Boneja ampakadjárreki Pallatte.

17 Satêंबरé, 3 Râbelé-âherá, allo sanneeng. Namanaoeng karâenga amole tiendjá ri Lábakkang.

10 Nowêंबरé, 1 Djoemâdelé-aôewalá allo sattoe. Nani-londjô(ôé) masígika ri Bonto-walá.

24 Nowêंबरé, 15 Djoemâdelé-âherá, allo sattoe. Naoeroe nabattoewi garrieng Karâenga-matowaija.

3 Desêंबरé, 22 Djoemâdelé-âherá, allo salasa. Nanijanakang I-Mappaseoppé(i); Karaë-Berowangi nikana, anána Karaënta-ri-Kassí-djala.

Hera 1636.

29 Peberewari, 22 Roemallang, allo djoemá. Balandaíja eró(ôé) ampapâlisiki toe-Boelo-boeloja, namassare allo 300 bangienna kînaboendoé, naniboeno ri toe-Boelo-boeloja.

1 Maí, 26 Dolo-kaëda, allo djoemá. Nabattoe soerona Mândaraka angkana-kánaí nidjallóna(nidjalloéna) ri toe-Sawiettoja (Sawiettoeja).

Hídjará sanná 1046.

Anne táoenga mapoëwai taoewija.

4 Djoeni, 1 Moeharrang, allo arabá. Nabattoe Aroempone nasijagaäng makkana anronna.

2 Djoeli, 29 Moeharrang, allo arabá. Nanakana Karâenga-matowaija: massing kilejongi kalenta; mapoëwadjakí, mapá-redjakí.

1 Okotóboró, 1 Djoemâdelé-aôewalá, allo arabá. Tangállowi alloja kînapilari Karâenga-matowaija; oemoeroéna 63.

21 Desêंबरé, 2 Radjá, allo ahá. Naänä I-Malleleí Dja'far, Karaënta-ri-Bâbanga nikana.

27 Desêंबरé, 25 Radjá, allo sattoe. Allo nakamatêjanga karâenga ri Atjeh nikanaija Makoetta-alam.

Hera 1637.

10 Djanijari, 18 Sabang, allo sattoe. Nabattoe I-Maradja-laàng ri Ambong.

13 Peberewari, 17 Roemallang, allo djoemá. Allo kaänak-kanna I-Toewang-ri-Dima.

Hídjará Sanná 1047.

22 Djoeni, 27 Sâppará, allo sanneeng. Namalaboe Balandaja ri Sombopoe, namange ri bisejana Atjeja, kîmapanai bate kebó, kîsitábamo; naijôwimi kananna karâenga tamappaëmpoja pêtoró.

12 Djoeli, 18 Sâppará, allo sattoe. Namate I-Lómó(Lómóé) anronna Karaënta-ri Bonto-djéné(i).

13 Satèmberé, 17 Rábelé-áherá, allo salasa. Namate datoeja ri Loewóe; nidjálloki ri atanna; Matienroja-ri-Sombopoe.

2 Okotóboró, 12 Djoemádelé-acêwalá, allo djoemá. Namate datoeja ri Soppeng, nigállaraka Bejowa.

17 Okotóboró, 27 Djoemádelé-acêwalá, bangi sattoe. Naaná Karaënta-ri-Pábinejang Maimoenah.

26 Okotóboró, 6 Djoemádelé-áherá, bangi sanneeng. Namá-loèseré(i) karáenga Toe-mamalijang-ri-Tímoró(oé) Karaënta-ri-Lempangang. Namate I-Daëng-Mábájará. I-Daëng-Lompo anronggoeroenna toe-makadjannanganga. Ija-mienne nisambejang ri daënta Daëng-Ago, nadaënta Daëng-Ago nisambejang ri Karaënta-ri-Popó (Poepóe).

Hera 1638.

12 Peberewari, 24 Roemallang, allo djoemá. Nana ~~Pessarejang~~ Mándaraka ri karáenga Bolong-taloja.

25 Abarele, 10 Dolo-hadji, allo ahá. Namantama ri Loewóe Karaënta-ri-Garassí mábaïne.

Hídjará sanná 1048.

26 Agoësoetoe, 18 Rábelé-acêwalá, allo kammisi. Nanibangoeng ballá aseja ri dallekannañja Mattjini-danggang.

20 Okotóboró, 11 Djoemádelé-áherá, allo arabá. Namarewangang taewija lamamempona kaparekanna Karaënta-ri-Bonto-djéné(i).

23 Okotóboró, 14 Djoemádelé-áherá, allo sattoe. Nanitienting Karaënta-ri-Bonto-djéné(i).

4 Nowèmberé, 26 Djoemádelé-áherá, allo kammisi. Nasikalabini daënta I-Tanitjini Karaë-Boelo-Boelo.

Hera 1639.

17 Peberewari, 12 Saêwalá, allo kammisi. Nanipabirietta Karaë-Lábakkang niljoengang ri atanna.

8 Márasá, 2 Dolo-kaëda, allo salasa. Namappalá-kana I-Topasoní ampakadjárreki Bone nanipábijang.

3 Abarale, 29 Dolo-kaëda, bangi ahá. Natále ri Boetoeng I-Daëng-Ri-boelekang.

Hídjará sanná 1049.

15 Djoeni, 12 Sáppará, bangi arabá. Teetté sérena gari-gantañja kinapilarí karáenga Toewamménanga-ri-gaoekanna Soeltan Alaoe-d-dien.

3 Djoeli, 1 Rábelé-acêwalá, allo ahá. Nanilálangi Pati-matáranga.

26 Djoeli, 24 Râbelé-aóewalá, allo salasa. Nanijóekiri oeloe-kanaíja niberoewija ri dallekana Tamalate.

12 Agóesoetóe, 11 Râbele-âherá, allo djoemá. Nabattoe kana-kananna Dimaija eró(oé) bali.

28 Satêंबरé, 29 Djoemâdelé-âherá, allo djoemá. Nasipelá Karaëng-Boelo-boelo daënta I-Tanitjini.

20 Nowêंबरé, 13 Radjá, allo ahá. Nabattoe soerona ratoeja ampabiriettaí eróna (eroëna) nipasoeloe.

19 Desêंबरé, 23 Sabang, bangi sanneeng. Nanilanti Pati-matâranga.

Hera 1640.

12 Djanijari, 17 Roemallang, allo kâmmisi. Namamijo Loëwoeka angkaraëngangi ratoeja.

14 Mârasá, 20 Dolo-kaëda, allo arabá. Namappalele bila-bila karâënga siboelang.

13 Abarele, 20 Dolo-hadji, allo djoemá. Namamise karâënga mantama ri Loewoé, natóeloesoé manraí ri Tiworo.

Hidjará sanná 1050.

21 Maí, 29 Moeharrang, allo sanneeng. Nabattoe ri Loewoé karâënga.

18 Djoeni, 18 Sâppará, allo salasa. Naniparé ata-ri-kale Dompoeja ri karâënga Toewammênanga-ri-papambatoëna.

2 Djoeli, 13 Râbelé-aóewalá, allo salasa. Nanijari Karaënta-ri-Bonto-djéné(i).

23 Satêंबरé, 6 Djoemâdelé-âherá, allo ahá. Nanipalele bila-bilaija 33 bangienna.

27 Okotóboró, 10 Radjá, allo sattoe. Namamise ri Sombopoe karâënga mantama ri Walienrang máboendóe.

3 Nowêंबरé, 17 Radjá, allo sattoe. Naäná Toewammenang-ri-lampanna Haroëna-r-rasjied.

24 Nowêंबरé, 9 Sabang, allo sattoe. Nabeta Walienrang.

15 Desêंबरé, 1 Roemallang, allo sattoe. Nabattoe ri Walienrang karâënga nabetana napasómbaí Bolong.

22 Desêंबरé, 8 Roemallang, allo sattoe. Namate aëna I-Ambela. *

25 Desêंबरé, 11 Roemallang, bangi salasa. Namanai Pati-matâranga ri Kalakongkong angkalliki Toewamalijangari-Timoró(oé), nateja.

Hera 1641.

14 Djanijari, 1 Saóewalá, allo sanneeng. Nabeta Malaka ri Balandaíja.

15 Djanjari, 1 Saôewalá, allo salasa. Namamise ri Kalakongkong karâenga ri Talló(óé) manraí ri Timoró(óé).

20 Djanjari, 7 Saôewalá, allo ahá. Namamise ri Sombopoe Karaeng-Tjenrana ampinâwangi karâenga ri Talló(óé).

28 Márasá, 15 Dolo-hadji, allo kâmmisi. Namamaná I-Daëng-Anne boeráne nikana I-Manoeroeki Moehammad, arienna Toewammenang-ri-Djoentana nikana.

Hidjará sanná 1051.

21 Abarele, 9 Moeharrang, allo ahá. Naäná Karaënta-ri-Djarannika Abdoe-l-Gafaar.

7 Maí, 25 Moeharrang, allo salasa. Nabattoe ri Timoró(óé) karâenga Toe-mamalijang-ri-Timoró(óé).

18 Maí, 7 Sáppará, allo sattoe. Kínapilari karâenga Toemamalijang-ri-Timoró(óé) Soeltan Moezhaffar; 11 bangienna battoe namate.

2 Okotóboró, 26 Djoemâdelé-âherá, allo arabâ. Nanipánika Karaënta-ri-Leêngkesé(i) daënta Daëng-Naratang.

Hera 1642.

23 Djanjari, 21 Saôewalá, allo arabâ. Namarewangang toe-lamanráika ri Ambong.

3 Peberewari, 2 Dolo-kaêda, allo sanneeng Namamise ri Sombopoe I-Balijeeng sijagaäng I-Daëng-Battoe manraí ri Ambong.

31 Márasá, 29 Dolo-hadji, bangi sanneeng. Namate karâenga ri Sanrabone.

Hidjará sanná 1052.

16 Djoeni, 16 Râbelé-aôewalá, allo sanneeng. Nanisoenná Toewammenang-ri-ballá-pangkana.

13 Djoeli, 15 Râbelé-âherá, bangi ahá. Namate karâenga ri Sanrabone maloloja.

14 Agoesoetóé, 16 Djoemâdelé-aôewalá, bangi kâmmisi. Namate Karaënta-ri-Barombong, oemoeroéna 70.

27 Satêंबरé, 1 Radjá, allo sattoe. Namasoelóé karâenga máballá-ballá lanitampengina bata gêsaraka.

31 Okotóboró, 8 Sabang: allo djoemá. Nasipelá Toewammenang-ri-papambatoenna Karaënta-ri-Lembangang.

Hera 1643.

29 Djanjari, 8 Dolo-kaêda, bangi kâmmisi. Nasikalabini Toewammenang-ri-papambatoenna towana Karaënta-ri-Bontoja.

Hidjará sanná 1053.

3 Maí, 14 Sáppará, bangi ahá. Namamaná I-Tanjióerangi boeráne, nikana Çalahoe-d-dien Karaënta-ri-Boengaija.

9 Maï, 21 Sâppará, bangi sattoe. Namate sabânnaraka I-Daëng-Málábá.

12 Maï, 24 Sâppará, allo salasa. Nanitannang sabânnará I-Daëng-Rijolo.

1 Djoeli, 15 Râbelé-âherá, allo arabâ. Nabattoe kappalána Balandaïja ri Ambong, nanakana nabôenowi Kimalaha sisári-battang siparanrongang.

31 Agoesoetoé, 16 Djoemâdelé-âherá, bangi sanneeng. Naâná Karaënta-ri-Bonto-madjannang Saifoe-l-moeloek.

8 Okotôboró, 23 Radjá, allo arabâ-Namanaoeng ri Agaâng-nijondjó(oé) karáenga makkareroe; ásaraki nari-Pantjana; bisejang nijaganga pada-pada 125.

19 Nowêمبرé, 6 Roemallang, allo kâmmisí. Nabattoe karáenga nabetana Bone ri boendoé Pare-pareja. I-Tobalá nitannang kali.

26 Desêمبرé, 14 Saôewalá, bangi Sattoe. Naâná karaënta Toewammenang-ri-Táënga Moehammad Sjafieh.

Hera 1644. Hídjará sanná 1054.

8 Maï, 1 Râbelé-aôewalá, allo ahá. Na I-Daëng-Boeráne assambêjangi sabânnara I-Daëng-Riboko.

23 Djoeli, 18 Djoemâdelé-aôewalá, allo sattoe. Naïpânta-ramo maë ri Mangkásará Matienroja-ri-Boekaka.

22 Satêمبرé, 17 Radjá, allo arabâ. Namappalá-kana I-Toewang Sjeich Joesoef kalaóé hadji.

3 Okotôboró, 1 Sabang, allo sanneeng. Nanipabirietta ri karáenga pálampana Karaë-Patténe, na I-Daëng-Mabela assambêjangi.

20 Okotôboró, 18 Sabang, bangi kâmmisí. Namamelá ri Galesong Karaë-Paranggi kalaóé ri Bantang, nadongkokija I-Toewang.

Hera 1645.

8 Djanijari, 8 Dolo-kaëda, bangi ahá. Namamaná I-Biessoe baïne nikana daënta Daëng-Naratang I-Soenggoe-minasa Rabi'ah, Karaënta-ri-Sanggiringang nikana.

10 Djanijari, 11 Dolo-kaëda, allo salasa. Nanipasiparekangang Karaënta-ri-Bonto-soenggoe Karaënta-ri-Sanggiringang.

12 Peberewari, 14 Dolo-hadji, allo ahá. Nasikalabini Toewammenang-ri-ballá-pangkana daënta Daëng-Sangieng.

Hídjará sanná 1055.

16 Mârasá, 20 Moeharrang, allo kâmmisí. Nanakana Ka-

raënta-ri-Madjannang: kisoero kamasejang-sadá ri Dimaïja, ri Silájaraka

Márasá, 22 Moeharrang, allo sattoe. Namate karáënga ri Bone.

17 Márasá, 28 Moeharrang, allo djoemá. Nasikalabini Karaënta-ri-Katientieng Karaënta-ri-Tabaringang.

20 Djoeni, 23 Râbelé-âherá, bangi salasa. Teetté 1 gari-gantaïja namate Karaënta-ri-Naeng.

30 Okotôboró, 9 Roemallang, allo sanneeng. Namamaná Toewammenang-ri-Djoentana baïne ri Tanang nikana Noeroel-mahalli.

10 Desêंबरé, 20 Saôewalá, allo ahá. Nasikalabini Karaë-Agaàng-nijondjó(óe) I-Toemboé.

Hera 1646.

22 Djanijari, 4 Dolo-hadji, allo sanneeng. Namamaná I-Daëng-Talarra boeráne nikana I-Mappatambá Abdoe-l-Gaffoer, Karaënta-ri-Balló nikana.

Hidjará sanná 1056.

26 Peberewari, 10 Moeharrang, allo salasa. Nanataba bedeng ronrong sarro Manila; poëwaraki ballá batoeja.

18 Abarele, 1 Râbelé-aôewalá, allo arabá. Namamise karáënga mantama ri Bone ri boendóe Passéempaka.

25 Maï, 8 Râbelé-âherá, allo djoemá. Nabattoe ri Bone karáënga ambêtaï Bone.

19 Djoeni, 4 Djoemádelé-aôewalá, allo salasa. Nanipanaoeng ri Sijang mammempo Matienroja-ri-Boekaka.

31 Agoësoetóe, 19 Radjá, allo djoemá. Nasikalabini Toewammenang-ri-Djoentana Karaë-Tamasongó(óe).

3 Satêंबरé, 22 Radjá, allo sanneeng. Namánika Karaë-Dima I-Ambela Karaënta-ri-Bonto-djéné(í).

30 Satêंबरé, 19 Sabang, allo ahá. Namamaná I-Toemboé ri Karaë-Agaàng-nijondjó(óe) boeráne nikana Ibrahim.

15 Nowêंबरé, 6 Saôewalá, allo kámmisí. Natallang karáënga ri toedjoenna Mangindara battoe ri Kalakongkong.

23 Desêंबरé, 14 Dolo-kaëda, bangi sattoe. Namate Karaënta-ri-Lempangang.

Hera 1647.

Hidjará 1057.

31 Márasá, 23 Sâppará, bangi ahá. Naaná Karaënta-ri-Bonto-manompó(óe) Mahmoed.

6 Maï, 5 Râbelé-âherá, allo sanneeng. Nanikana natábaï angieng lompo Sillajará; poënggangi ballaka kajoewa.

11 Djoeni, 7 Djoemâdelé-aôewalá, allo salasa. Nanitannang kali Hadji Neting ábali Hadji Kare-Síngará.

28 Djoeni, 24 Djoemâdelé-aôewalá, allo djoemâ. Namamaná daënta Daëng-Naratang boeráne nikana I-Tátará, Karaënta-ri-Lekó(oé)-bódong mateja-ri-Kilo nikana.

31 Agôesoetoé, 19 Radjá, allo sattoe. Nanigésará Tamalate.

5 Okotôboró, 6 Roemallang, bangi sattoe. Namamise doe-loeng táleja ri Sambawa: Lajoé sijagáang Bângkalá.

12 Nowémberé, 14 Saôewalá, bangi salasa. Namate Karaënga ri Sanrabone.

12 Desémberé, 14 Dolo-kaëda, allo kâmmisi. Nasikalabini Ballá-djawaija Bonto-marannoe.

Hera 1648, Hidjará sanná 1058.

5 Abarele, 10 Râbelé-aôewalá, bangi sattoe. Namamaná Karaënta-ri-Tamasongó(oé) ri Toewammenang-ri-Djoentana boeráne nikana I-Manginara Madjoe-d-dien, daënta Daëng-Matiro nikana.

12 Maí, 18 Râbelé-âherá, bangi sanneeng. Namate Karaënta-ri-Bontoja (Bontowa), ajana karänga.

11 Okotôboró, 12 Roemallang, allo arabâ. Namate I-Máminasa, daënta Daëng-Sangieng nikana.

30 Nowémberé, 14 Dolo-kaëda, allo sanneeng. Nakaraëng ri Sambawa anána Karaë-Salaparang nikanaija Ámmasá-Pamajang.

Hera 1649. Hidjará sanná 1059.

21 Peberewari, 8 Sáppará, bangi ahá. Namamaná I-Toembóe boeráne nikana Qasim, Karaënta-ri-Agaang-nijondjó(oé) nikana Poewanna-I-Teekká.

25 Peberewari, 12 Sáppará, allo kâmmisi. Namalóeseré(i) Karaënta-ri-Tangallá I-Daëng-Pole, Karaënta-ri-Leëngkesé(i) nikana.

13 Márasá, 28 Sáppará, bangi sattoe. Naänä Karaënta-ri-Lakjoeng Sietti-Çafoer.

17 Márasá, 3 Râbelé-aôewalá, bangi arabâ. Namate ajana Karaë-Agaang-nijondjó(oé).

10 Satémberé, 2 Roemallang, bangi djoemâ. Namamaná daënta Daëng-Naratang boeráne nikana Ali, Karaë-Lambengi nikana.

21 Okotôboró, 13 Saôewalá, allo kâmmisi. Namamaná Karaënta-ri-Tamasongó(oé) baïne nikana Sietti-Anisoeh.

Hera 1650. Hidjará sanná 1060.

6 Djanijari, 3 Moeharrang, allo kâmmisi. Nasipelá Toewammenang-ri-Djoentana Karaënta-ri-Tamasongó(oé).

29 Djanjari, 26 Mocharrang, allo sattoe. Nasipelá Karaënta-ri-Tjenrana Daënta-ri-Mangéppé.

3 Peberewari, 30 Mocharrang, bangi kámmisi. Namate Karaënta-ri-Katientieng, oemoeroéna 23.

4 Abarele, 2 Rábelé-áherá, bangi sanneeng. Nanibañejang poewanna karáenga ri Toewammenang-ri-ballá-pangkana; takaraéngapi nanibañejang.

17 Djoeni, 16 Djoemádelé-áherá, bangi kámmisi. Namanika ratoeja I-Mangoerangi, Karaënta ri Tamasongó(oé) nikana; datoeja ri Loewóe Matienroja ri Gowa.

10 Agóesoetoé, 11 Sabang, allo salasa. Nanigésará Mattjini-danggang.

26 Agóesoetoé, 27 Sabang, allo kámmisi. Nanibangoeng Mattjini-sómbalá; tangálowi alloja natápenteng ngaseng; toemaponto-bósará 20, toemaponto-sipappá 181; báttowi palilika mattjini-tjini.

2 Nowémberé, 7 Dolo-kaéda, bangi salasa. Naninikahi ri Karaënta-ri-Popó(Popóe) I-Sinoekoé, anronna toé-maílalang Karaënta-ri-Bonto-panno.

13 Nowémberé, 17 Dolo-kaéda, allo ahá. Namanáimo karáenga ri Mattjini-sómbalá; sagantoedjoe poelo bangi anganang lébána nibangoeng nanapanáiki karáenga.

24 Desémberé, 29 Dolo-hadji, allo sattoe. Naboentieng Karaë-Sambawa ri Karaënta-ri-Panaikang.

Hera 1651, Hidjará sanná 1061.

22 Peberewari, 1 Rábelé-aóewalá, allo arabá. Nanipamange ri Karaë-Bonto-mangape aná-karáenga sijagaäng aná-gallárranga.

2 Abarele, 27 Rábelé-áherá, bangi kámmisi. Naronrong pientalloeng sipattang.

15 Maí, 24 Djoemádelé-aóewalá, allo sanneeng. Nanipatanangang toe-mábitjara Paranggija.

22 Maí, 1 Djoemádelé-áherá, allo sanneeng. Nanijanakkang Karaënta-ri-Tómponga.

29 Djoeni, 10 Radjá, allo kámmisi. Nanitappoeeki daënta Daëng-Naratang ri Daëng-Tasangieng, Karaënta-ri-Bonto-Soenggoe ri Talló nikana.

18 Agóesoetoé, 1 Roemallang, allo djoemá. Nanikalarrowi ri karáenga bembeng-kádoka tamanaoenna manaoeng ri Agaäng-nijondjó(oé).

25 Nowémberé, 12 Dolo-hadji, allo sattoe. Nanapalá Balandaíja Ambong ri karáenga.

29 Nowémberé, 14 Dolo-hadji, allo ahá. Nasikalabini anána I-Towalá Karaë-Binongko(Binoengko).

13 Desémberé, 29 Dolo-hadji, allo sattoe. Naáná karáenga ri Dima I-Mapparaboeng Noeroe-d-dien.

Hera 1652, Hidjará sanná 1062.

4 Abarele, 23 Râbelé-âherá, bangi kâmmisi. Namate karâenga ri Soeli.

14 Abarele, 4 Djoemâdelé-aôewalá, bangi ahá. Naáná Toemalalang Karaë-Bonto-panno Abdoe-l-Gafoer.

27 Djoeni, 19 Radjá, allo kâmmisi. Nanibangoeng ballá-nijôekirika ri Bonto-walá.

5 Djoeli, 24 Radjá, allo djoemá. Namanaoeng ri Mândará Karaënta-ri-Katapang mattannang benteng.

18 Agôesoetóé, 12 Roemallang, allo ahá. Naáná karáenga Toewammenang-ri-Lakijoeng Abdoe-l-Djaliel.

21 Nowémberé, 19 Dolo-hadji, allo kâmmisi. Namarewangang taowija nijoeloenna lontarána Taranatija.

29 Nowémberé, 27 Dolo-hadji, allo djoemá. Namanraí ri Ambong I-Daëng-Ri-boelekang.

Hera 1653. Hidjará sanná 1063.

23 Djanjari, 22 Sâppará, allo kâmmisi. Namamaná Karaënta-ri-Bonto-djéné baïne nikana Sietti-Aminah.

25 Agôesoetóé, 1 Saôewalá, allo sanneeng. Nanipalele bilabila manráika ri Ambong 71 bangienna.

1 Okotôboró, 9 Dolo-kaëda, allo arabá. Namarewangang taowija ri Baróbosó(Baróebosó); bilang pampanna toe-marewânganga 9413.

8 Okotôboró, 16 Dolo-kaëda, allo arabá. Kaparékanga ri Talló(oé) nijarina Toewammenang-ri-lampanna.

5 Nowémberé, 13 Dolo-hadji, bangi arabá. Kinâpilari karâenga Toewammênanga-ri-papambatoenna.

Hidjará sanná 1064.

27 Desémberé, 6 Sâppará, allo sattoe. Naáná Karaënta-ri-Mandallé(i) I-Toelolo Tadjoe-d-dien.

Hera 1654.

7 Djanjari, 18 Sâppará, bangi arabá. Nasipelá ratoeja Karaënta-ri-Tamasongó(oé).

4 Peberewari, 15 Râbelé-aôewalá, bangi arabá. Nanibaïnejang I-Lómó(Loommóé) anronna Karaë-Galesong ri Toewammenang-ri-ballá-pangkana.

22 Abarele, 3 Djoemâdelé-âherá, allo arabá. Naáná Karaënta-ri-Bonto-pádja Maimoenah.

21 Maï, 3 Radjá, allo kâmmisi. Nasikalabini Toewammenang-ri-ballá-pangkana Karaënta-ri-Pábinejang.

8 Djoeli, 23 Sabang. bangi djoemá. Nanipelá ri Toewammenang-ri-ballá-pangkana anronna Karaënta-ri Mangallí.

15 Satêंबरé, 6 Dolo-kaëda, bangi djoemá. Kinapilari karaënta Toewammenang-ri-Bonto-biraëng.

22 Okotóboró, 10 Dolo-hadji, allo kâmmisi. Nanikana-kanáäng palilika karáënga ampakanangi boettana.

Hidjará sanná 1065.

12 Nowêंबरé, 1 Moeharrang, allo kâmmisi. Nanisoenná karaënta Toewammenang-ri-Tâënga.

29 Nowêंबरé, 18 Moeharrang, allo ahá. Naäná Toemateja-ri-Djakáttará Moehammad Ali.

16 Desêंबरé, 7 Sappará, allo arabá. Nanakana karáënga: „ante-kamma, kénang, málámpaki de (dija) mamântangki mappakadjarré?”. Namaná maë pole Balandaïja.

Hera 1655.

13 Djanijari, 20 Râbelé-aôëwalá, bangi sattoe. Naäná Karaënta-ri-Mangallí.

21 Márasá, 11 Djoemádelé-aôëwalá, allo ahá. Namamise karáënga Toewammenang-ri-ballá-pangkana manraí ri Boetoeng.

29 Márasá, 19 Djoemádelé-aôëwalá, allo sanneeng. Naäná Karaë-Galesong I-Manienrori.

18 Abarele, 12 Djoemádelé-âherá, allo ahá. Nanilôrosó(oé) salana Boëtoenga 888 katina.

14 Maï, 7 Radjá, allo djoemá. Nabáttoemo karáënga ri Boetoeng nabetana Tobeja; 60 bangi angappá lampana.

21 Agóesoetóé, 20 Saôëwalá, allo sattoe. Nasipelá Karaë Sambawa Karaënta-ri-Panaikang.

27 Agóesoetóé, 24 Saôëwalá, bangi djoemá. Nanibañejang towana I-Katjoeng ri Toewammenang-ri-lampanna.

7 Satêंबरé, 7 Dola-kaëda, bangi salasa. Nasipelá Karaënta-ri-Léengkesé(i) Karaënta-ri-Tangallá.

4 Okotóboró, 13 Dolo-hadji, allo sanneeng. Namate Gallarang-Mangasa I-Kare-Naba, na-I-Kare-Síngará assambéjangi.

23 Okotóboró, 22 Dolo-hadji, allo sattoe. Nanipiroempakki Balandaïja ri Bonto-tjowé(i) ri Karaënta-ri-Popó(Popóé) nallang.

Hidjará sanná 1066.

8 Desêंबरé, 11 Sappará, allo arabá. Nabattoe ri Dima Karaënta-ri-Bonto-djéné(i).

Hera 1656.

31 Márasá, 4 Djoemádelé-áherá, bangi djoemá. Naána Toemamalijanga-ri-Alloé. Amier-Hamzah.

29 Maí, 4 Sabang, allo sanneeng. Naána Karaénta-ri-Langeló(oé) Latifah.

6 Agoesoetóe, 14 Saóewalá, allo ahá. Nasikalabini Toewamenang-ri-Tâenga Karaénta-ri-Sanggiringang.

5 Satêंबरé, 15 Dolo-kaêda, allo salasa. Ri Kalakôngkongi karâenga nabattoo Karaë-Malokoe Katjili-Kalimata.

Hidjará sanná 1067.

11 Nowêंबरé, 23 Moeharrang, bangi sattoo. Namamaná Karaénta-ri-Bonto djéné(i) baíne nikana I-Tjienra.

13 Desêंबरé, 16 Sáppará, allo arabá. Nanibeta Selang ri Balandaíja, nanipanaíki Djakáttará ri Bântanga.

Hera 1657.

10 Djanijari, 23 Râbelé-aóewalá, allo arabá. Nabattoo ri Mándará karâenga ri Talló(oé).

12 Peberewari, 27 Râbelé-áherá, allo sanneeng Nasipoleí Karaénta-ri-Leêngkesé(i) Karaénta-ri-Tangallá.

19 Abarele, 5 Radjá, allo kammisi. Nasipelá Karaénta-ri-Bonto-Soenggoe Karaénta-ri-Sanggiringang.

17 Satêंबरé, 8 Dolo-hadji, bangi sanneeng. Naána I-Daëng-Mangemba I-Qasim, anána. Karaénta-ri-Leêngkesé(i).

Hidjará sanná 1068.

19 Okotóboró, 11 Moeharrang, allo djoemá. Namanaoeng ri Mároesoé karâenga makkêkesé djéné-panaí ri Doelang.

8 Nowêंबरé, 2 Sáppará, allo kammisi. Nasikalabini Karaénta-ri-Sanggiringang Karaénta-ri-Boengaíja.

Hera 1658.

27 Márasá, 22 Djoemádelé-áherá, allo arabá. Nasipelá Karaénta-ri-Bonto-djéné(i) karâenga ri Dima.

20 Djoeni, 2 Roemallang, bangi kammisi. Nasikalabini Karaénta-ri-Djarannika Karaénta-ri-Bonto-djéné(i).

30 Agoesoetóe, 30 Dolo-kaêda, bangi djoemá. Nasikalabini towana Karaénta-ri-Bontoja karâenga-ri-Dima.

Hidjará sanná 1069.

23 Nowêंबरé, 26 Sáppará, allo sattoo. Namanaoeng ri Talló(oé) karâenga ri Sanrabone lanipasoelóena.

28 Nowêंबरé, 2 Râbelé-aóewalá, allo arabá. Nanisiekkó(oé) karâenga ri Sanrabone.

4 Desêंबरé, 9 Râbelé-aóewalá, allo arabá. Naána Karaénta-ri-Mandallé I-Daëng-Sisila Ibrahiem.

Hera 1659.

21 Abarele, 27 Radjá, allo sanneeng. Namamise ri Sombopoe karáënga manaoeng ri Mándará; bilanna biséjanga 1183.

29 Maï, 7 Roemallang, allo kámmisi. Nabattoe ri Mándará karáënga.

10 Satêंबरé, 22 Dolo-hadji, allo arabá. Naänä daënta Daëng-Takontoe Fatimah.

Hidjará sanná 1070.

29 Satêंबरé, 11 Moeharrang, bangi sanneeng. Naänä Karaënta-ri-Agaang-djéné(í).

20 Desêंबरé, 6 Râbelé-âherá, bangi sattoe. Nasikalabini Karaëng-Boelo-boelo Karaënta-ri-Tamasongó(oé).

Hera 1660.

4 Peberewari, 21 Djoemâdelé-açewalá, allo arabá. Nama-maná anronna I-Manienrori baïne nikana Cafijatoe-d-dien, I-Daëng-Rikong nikana.

17 Peberewari, 5 Djoemâdelé-âherá, allo salasa. Namate Dató(oé) kali Abdoe-l-Mole.

10 Márasá, 28 Djoemâdelé-âherá, bangi arabá. Nasipelá Karaënta-ri-Bonto-marannoe Karaënta-ri-Ballá-djawaïja.

1 Abarele, 19 Radjá, bangi kámmisi. Nanibalijangang toe-Sanraboneja manaoeng ri Talló(oé).

5 Abarele, 24 Radjá, allo sanneeng. Naänä Karaënta-ri-Pasi.

12 Djoeni, 2 Saçewalá, allo sattoe. Nanipanaiki Pánakkoekang ri Balandaïja, naniposo Karaë-Batoe-batoe, Tompó(oé)-balang, Bonto-manompó(oé).

5 Djoeli, 26 Saçewalá, allo sanneeng. Namamise Karaënta-ri-Popó(Popóe) kalaóe ri Djakáttará amballi Pánakkoekang.

7 Agoësoetóe, 30 Dolo-kaëda, bangi sattoe. Namalari I-Tobalá.

10 Agoësoetóe, 3 Dolo-hadji, allo salasa. Namálampa karáënga ri Talló, Karaënta-ri-Soemanná, Karaënta-ri-Tjenrana, Karaënta-ri-Karoenroeng mantama ri Bone makkareroe balina I-Tobalá; 37 bembeng-kádó(oé) málampa.

Hidjará sanná 1071.

7 Satêंबरé, 1 Moeharrang, allo salasa. Namate I-Toewang Antji-Djénalá, kalija ri Sombopoe.

21 Satêंबरé, 15 Moeharrang, allo salasa. Nabeta Bone, Karaënta-ri-Soemanná poenggawa; bilanna toe-Bone nibattaja 269. Ija-mienne nikana beta Tobalá.

2 Okotóboró, 26 Moeharrang, allo sattoe. Nanitannang kali

ri Sombopoe Pakki(Faqqih) Dambo Abdœe-r-rahiem; I-Toewang Antji-Djênalá nasambejang.

11 Okotôboró, 5 Sâppará, allo sanneeng. Allo nibattângai I-Tobalá.

18 Okotôboró, 12 Sâppará, allo sanneeng. Nabattoe Karaënta-ri-Soemanná ambêtaï Bone.

11 Nowêemberé, 7 Râbelé-aôewalá, allo kammisí. Nanakana Djawaija: nisarejangkang ri karâenga Toewammenang-ri-gaoekanna nikanaija baita-l-mal.

24 Nowêemberé, 20 Râbelé-aôewalá, allo arabá. Nabattoe ri Djakâttará Karaënta-ri-Popó(Popóe).

2 Desêemberé, 28 Râbelé-aôewalá, allo kâmmisí. Nakiâgaang makkana Balandaija; kísitábamo.

11 Desêemberé, 8 Râbelé-âherá, allo sattoe. Namamise karâenga Toewammenang-ri-ballá-pangkana manaoeng ri Malaang makkareroe balina Toe-nisombaija ri Lisoe.

25 Desêemberé, 22 Râbelé-âherá, allo sattoe. Allo Napá-lampanga Toe-nisombaija ri Tjampalagi manraí ri Boetoeng.

Hera 1661.

8 Djanijari, 7 Djoemâdelé-aôewalá, bangi sattoe. Nanampa battoe ri Djakâttará Karaënta-ri-Bonto-soenggoe kalaôena sijagaang Karaënta-ri-Popó(Popóe).

11 Djanijari, 9 Djoemâdelé-aôewalá, allo salasa. Nabattoe karâenga ambêtaï Bone, manaoenna ri Malaang.

18 Djanijari, 17 Djoemâdelé-aôewalá, bangi salasa. Nanampa todong battoe ri Djakâttará Karaënta-ri-Djarannika.

18 Abarele, 18 Sabang, allo sanneeng. Nanibata boetta ri manaijanna ¹ Pánakkoekang.

19 Abarele, 19 Sabang, allo salasa. Nasipelá Karaënta-ri-Bonto-djéné(í) Karaënta-ri-Djarannika.

¹ Ri manaijanna. Dit beteekent: „ten zuiden van”, wanneer men het laatste woord beschouwt als afgeleid van manai, dat zuidwaarts gaan beteekent. Wel zou manaikanna dan meer volgens den gewonen regel van afleiding zijn; maar er zijn toch meer voorbeelden, dat de scherpe klinkers in afleidingen verloren gaan; want raja, het oosten; irajangang, beoosten, en anraí, oostwaarts gaan, hebben blijkbaar een gemeenschappelijk grondwoord, en toch komt in het laatste woord een scherpe klinker voor en in de beide eerste niet. Ook heeft ri manaijanna veel overeenkomst met het Boeginesche ri manijanna, dat „ten zuiden van” beteekent.

28 Abarele, 28 Sabang, allo kâmmisí. Nanitannang sabânarâ I-Daëng-Makkoelle.

28 Maï, 28 Roemallang, allo sattoe. Namate Karaënta-ri-Tangallá, oemoeroéna 47.

2 Djoeni, 4 Saóewalá, allo kâmmisí. Nanisoero manaoeng ri Mariso mamempo Karaënta-ri-Tjenrana sijagaäng loléna.

6 Agóesoetóé, 10 Dolo-hadji, allo sattoe. Nanitannang sabânarâ I-Daëng-Riboko.

17 Agóesoetóé, 21 Dolo-hadji, allo arabâ Naäná Karaënta-ri-Berowangieng Mohi-d-dien.

Hidjará sanná 1072.

9 Okotóboró, 15 Sáppará, bangi ahá. Namate Karaënta-ri-Soemanná baïneja.

Hera 1662.

5 Abarele, 15 Sabang, bangi arabâ. Nasikalabini Karaënta-ri-Balló(oé) Karaënta-ri-Lakijoeng; oemoeroéna namáboeráne 13.

18 Abarele, 30 Sabang, allo salasa. Allo kaänakkanna Karaënta-ri-Mamampang, Bahaoe-d-dien.

6 Maï, 17 Roemallang, allo sattoe. Namassappatta Karaënta-ri-Pandjallingang angkaëroki baïnenna Karaënta-ri-Bontomadjannang.

4 Djoeni, 17 Saóewalá, allo ahá. Nanitjende Karaënta-ri-Bonto-djéné(i) manaoeng ri Ballá-kirasá

9 Agóesoetóé, 23 Dolo-hadji, allo arabâ. Namate datoeja ri Loewóe Matienroja-ri-Gowa.

Hidjará sanná 1073.

15 Agóesoetóé, 1 Moeharrang, allo arabâ. Naoeroe mallondjó(oé) bata toe-Barómbonga.

18 Satémberé, 6 Sáppará, allo sanneeng. Nasikalabini Karaë-Sambawa Karaënta-ri-Bonto-djéné(i).

29 Desémberé, 17 Djoemâdelé-acóewalá, allo djoemá. Námanaoeng karáenga Toewammenang-ri-ballá-pangkana ri Mároesóé mároepa-roepa; bilanna biséjanga nigappaja nibilang 293.

Hera 1663.

3 Peberewari, 26 Djoemâdelé-âherá, allo sattoe. Nasipelá Karaë-Sambawa Karaënta-ri-Bonto-djéné(i).

10 Peberewari, 1 Radjá, allo sattoe. Naboentieng daënta Daëng-Mattiro(oe) ri Padoekka Dompoe oeroe boeránenna; oemoeroéna 13.

13 Abarele, 4 Roemallang, bangi djoemá. Namate Karaë-Barôbosó(Barôebosó) sabánnaraka.

2 Maï, 25 Roemallang, bangi arabá. Namate Karaë-Paténe I-Daëng-Mabela.

25 Maï, 17 Saôewalá, bangi djoemá. Namate daënta Daëng-Ago, na Karaënta-ri-Popó(Popó) assambêjangi.

23 Djoeli, 17 Dolo-hadji, allo salasa. Namantama ri Boelo-boelo Karaënta-ri-Balló(oé) antannangi karaëng ri Boelo-boelo I-Daëng-Tateja.

Hidjará sanná 1074.

20 Agoësoetóé, 16 Moeharrang, allo sanneeng. Nakalaoé ri Djakâttará Toe-nisombaïja, irâjaï ri Boetoeng kalaoc.

7 Satêंबरé, 4 Sâppará, allo djoemá. Namakkambang bokona karâenga Toewammenang-ri-ballá-pangkana.

6 Desêंबरé, 6 Djoemâdelé-aôewalá, allo kâmmisi. Nasikalabini Karaënta-ri-Lekó(oé)-bódong Padoekka Dompoe.

Hera 1664.

16 Djanjari, 17 Djoemâdelé-âherá, allo arabá. Namate Karaënta-ri-Tjenrana, na-Karaënta-ri-Leêngkesé(i) assambêjangi.

27 Djanjari, 27 Djoemâdelé-âherá, allo ahá. Namanáoengmo ri boetta karâenga mapijana kambanna.

6 Peberewari, 8 Radjá, allo arabá. Namábêseré Toewammenang-ri-Lakjioeng datoeja ri Loewoé, nanipassala tanijálléi salana ri Karaënta. Ija-mienne bedeng tâoenga kaänakkanna Gallarrang-Mangasa I-Kare-Mangalle.

5 Mârasá, 7 Sabang, bangi arabá. Nabáttoemo ri lampana Karaënta-ri-Paténe mateja ri Boetoeng.

26 Maï, 29 Saôewalá, allo sanneeng. Nanitjiende nanirapoeng Toewammenang-ri-Djoentana, nakalaoé ri Bantang, nitjiende rijolona.

5 Djoeni, 10 Dolo-kaëda, allo kâmmisi. Nangarí Karaënta-ri-Bonto-maténe.

9 Djoeni, 14 Dolo-kaëda, bangi sanneeng Nasipelá Katjili-Kalimata Karaënta-ri-Panaikang.

Hidjará sanná 1075.

25 Agoësoetóé, 2 Sâppará, allo sanneeng. Nanipamange ri karâenga ri Talló(oé) djowá toedjoe-poeloja.

8 Nowêंबरé, 19 Râbelé-âherá, allo sattoe. Namamisc karâenga Toewammenang-ri-ballá-pangkana manaoeng ri Lanrisang mároepa-roepa.

25 Nowémberé, 6 Djoemádelé-aóewalá, allo salasa. Nasikalabini Toewammenang-ri-Lakjoeng Karaënta-ri-Bontomaténe.

30 Nowémberé, 11 Djoemádelé-aóewalá, allo ahá. Nanisoenná Toe-mateja-ri-Djakáttará sijagaäng Karaënta-ri-Mandallé(i).

2 Desémberé, 28 Djoemádelé-aóewalá, bangi salasa. Nasipelá Karaënta-ri-Dompoe Karaënta-ri-Lekó(oé)-bódong.

Hera 1665.

Ija-mienne táoenga kinataba poewa.

30 Djanijari, 13 Radjá, bangi djoemá. Nasipelá Karaënta-ri-Djarannika Karaënta-ri-Bonto-djéné.

4 Abarele, 17 Roemallang, bangi sattoe. Naáná Karaënta-ri-Bontoja(Bontowa) Sietti Moetti'atoe-l-lah.

26 Abarele, 10 Sacéwalá, allo ahá. Naniljoengang Karaë-Madjéné nanipoelijang Karaë-Boengaíja.

3 Djoeli, 10 Dolo-hadji, allo djoemá. Nanipalele bila-bila manráika ri Soela.

Hidjará sanná 1076.

18 Djoeli, 4 Moeharrang, bangi sattoe. Namamaná Pa-doecka-Dompoe ri Karaënta-ri-Lekó(oé)-bódong boeráne nikana I-Mappangara I-Daëng-Malloeloengang.

13 Agoësoetóé, 1 Sappará, allo kámmisí. Namábata boetta bilang-taoewija irawanganna Djoempandang.

30 Satémberé, 20 Rábelé-aóewalá, bangi arabá. Namate Karaëng-Bantaëng sabánnaraka.

7 Okotóboró, 27 Rábelé-aóewallá, allo arabá. Namarewang-ang taoewija, bilang pampanna toe-marewánganga 10662. Ija-mienne nikana parewánganga ri Gowa.

12 Okotóboró, 2 Rábelé-áherá, allo sanneeng. Namamise doeloeng manráika ri Soela.

Hera 1666.

7 Djanijari, 1 Radjá, bangi kámmisí. Naáná Toewammenang-ri-passiringanna Abdoe-l-Qadir.

17 Peberewari, 12 Sabang, allo arabá. Nasipoleji karaënta Toewammenang-ri-Táënga Karaënta-ri-Sanggiringang. Nabetoe Toewammenang-ri-Djoentana nitjiendena.

17 Márasá, 10 Roemallang, allo arabá. Nabattoe doeloeng manráika ri Soela nabetana Soela.

24 Maí, 19 Dolo-kaëda, allo sanneeng. Namantama ri Soppeng Karaënta-ri-Bonto-madjannang ambaínéjangi anána datoeja ri Soppeng nikanaíja Matjállaka kanoekoenna.

29 Djoeni, 26 Dolo hadji, allo salasa. Nasipelá Karaënta-ri-Ballá-djawaja Toewammenang-ri-Djoentana.

Hídjará sanná 1077.

4 Djoeli, 1 Moeharrang, allo ahá. Nanipalele bila-bila manráika ri Ambong, ri Malokoe.

16 Agóesoetóé, 15 Sáppará, allo sanneeng. Allo nakalacókanga ri Parijamang Toe-nisombaíja.

23 Satêمبرé, 23 Râbelé-aóewalá, bangi kâmmisi. Namate Karaënta-ri-Soemanná boeráneja. Namate daënta I-Tanitjini.

23 Okotôboró, 24 Râbelé-âherá, allo sattoe. Namamise doeloeng manráika ri Boetoeng; Karaënta-ri-Bonto-marannoe poenggawa.

23 Nowêمبرé, 15 Djoemâdelé-aóewalá, bangi sanneeng. Naâna Karaënta-ri-Boelóc-boelóc Fatimah.

28 Nowêمبرé, 1 Djoemâdelé-âherá, allo ahá. Nanitjiende pole karaënta Toewammenang-ri-Djoentana namantále ri Saboero, nitjiende ribokona.

13 Desêمبرé, 17 Djoemâdelé-âherá, allo sanneeng. Namate anronna I-Toewang Sjeich Joesoef.

18 Desêمبرé, 22 Djoemâdelé-âherá, allo sattoe. Naman-djâkkalá Bajo Toe-nisombaíja ri Tanakeke.

19 Desêمبرé, 23 Djoemâdelé-âherá, allo ahá. Nakatjini-kang kappalána Balandaíja 21 batoenna.

23 Desêمبرé, 27 Djoemâdelé-âherá, allo djoemá. Nani-sóessoelóc Kaloempang-keke Toe-nisombaíja.

25 Desêمبرé, 29 Djoemâdelé-âherá, allo sattoe. Nana-sóessoelóc Bantaëng Toe-nisombaíja, namalokó poke.

Hera 1667.

3 Djanijari, 8 Radjá, allo sanneeng. Nanijalle doeloenga ri Boetoeng.

7 Peberewari, 12 Sabang, allo sanneeng. Namantama ri Bone Karaënta-ri-Leêngkesé(i) angêrangi Matienroja-ri-Boekaka antannangi karaëng ri Bone.

12 Mârasá, 15 Roemallang, allo sattoe. Nanisarejang Karaënta-ri-Mandallé(i) Aëng sijagaëng Mandallé(i).

13 Mârasá, 16 Roemallang, allo ahá. Nanipamange tjappaíja ri Toe-mateja-ri-Djakáttará. Toe-Tinowa nipamange ri Toewammenang-ri-Lakjoeng.

22 Mârasá, 25 Roemallang, allo sanneeng. Nanisarejang toe-Álloeka Toewammenang-ri-Lakjoeng.

23 Mârasá, 26 Roemallang, allo arabâ. Nanipanika Toemateja-ri-Djakáttará daënta Daëng-Talarra I-Makkoé.

17 Abarele, 22 Saôewalá, allo ahá. Namanáí Karaënta-ri-Bonto-madjannang angkámmiki Bantaëng.

30 Maí, 6 Dolo-hadji, allo sanneeng. Namantama ri Bone Toewammenang-ri-lampanna, Karaënta-ri-Leéngkesé(i) angkarôeroewi Matienroja-ri-Boekaka.

Hidjará sanná 1078.

6 Djoeli, 13 Moeharrang, allo arabá. Nabattoe ngaseng aná-karaëng toe-Sanraboneja sijagaäng gallarranna ri Toewammenang-ri-Lakijoeng angerángangi lollong gaçékanga ri Sanrabone.

8 Djoeli, 15 Moeharrang, allo djoemá. Nabattoe soerona Karaënta-ri-Bonto-madjannang angkana nipanaíki ri Balandáija nanibeta ri Bantaëng.

13 Djoeli, 20 Moeharrang, allo arabá. Namalaboe kappalána Balandáija 17 batoenna, djoewangang 20 batoenna, solló 10 batoenna, bisejang tjádi 41.

20 Djoeli, 29 Moeharrang, allo arabá. Nabáttoemo Toewammenang-ri-Djoentana nitjiende ribokona.

1 Agoësoetóe, 12 Sáppará, allo sanneeng. Namanáí ri Manalo Balandáija namáboëndoémo taoewija. 34 Balandanibatta.

19 Agoësoetóe, 28 Sáppará, allo djoemá. Nanibeta Galesong ri Balandáija.

4 Satëmberé, 14 Râbelé-açewalá, allo ahá. Namanáí ri Batoe-batoe Balandáija namábenteng ri Aëng.

18 Nowëmberé, 3 Djoemâdelé-âherá, allo djoemá. Kísitábamo ri Boengáija.

21 Nowëmberé, 6 Djoemâdelé-âherá, allo sanneeng. Nanaëmpowi Djoempandang Balandáija.

29 Desëmberé, 14 Radjá, allo kâmmisi. Namantále ri Balandáija Karaënta-ri-Leéngkesé(i).

Hera 1668.

17 Peberewari, 3 Roemallang, allo djoemá. Namaë ri karâenga Toewammenang-ri-ballá-pangkana Matienroja-ri-Bontowalá mádjaba-tangang.

13 Márasá, 28 Roemallang, bangi salasa. Nanitallí ngaseng ri karâenga aná-karâenga sijagaäng toe-makkadjannánga.

16 Márasá, 3 Saôewalá, bangi djoemá. Nasikalabini Toenisombáija Karaënta-ri-Ballá-djawaíja.

28 Márasá, 15 Saôewalá, allo arabá. Nanitannang karaëng ri Sanrabone Toewammenang-ri-Lakijoeng.

14 Abarele, 2 Dolo-kaëda, bangi sattoe. Namámádili Balandajja sisala ribokota.

21 Maï, 9 Dolo-hadji, allo sanneeng. Nanijerang manraí ri Gowa nipirangkakki lalang Toewammenang-ri-Lakijoeng lalang nitjaka.

9 Djoeni, 28 Dolo-hadji, allo sattoe. Namate Karaënta ri Garassi.

Hidjará sanná 1079.

31 Djoeli, 21 Sáppará, bangi salasa. Namate Karaënta-ri-Katapang.

13 Agóesoetoé, 5 Rábelé-acéwalá, allo sanneeng. Nani-batta Karaënta-ri-Pandjallingang irawa ri Mároesoé, oemoeroéna 31.

27 Agóesoetoé, 19 Rábelé-acéwalá, allo sanneeng. Nanitaba Karaënta-ri-Bonto-madjannang.

10 Satémeré, 3 Rábelé-âherá, allo sanneeng. Namate Karaënta-ri-Bonto-madjannang, oemoeroéna 26.

12 Okotôboró, 6 Djoemádelé-acéwalá, allo djoemá Naniposo I-Tosádang.

14 Okotôboró, 8 Djoemádelé-acéwalá, allo ahá Nanibatta Karaënta-ri-Tômponga.

8 Nowémeré, 3 Djoemádelé-âherá, allo kâmmisi Nanijá bosí mádongteng.

14 Nowémeré, 9 Djoemádele-âherá, allo arabá. Namate Pakki(Faqqih)-Dambo Abdoe-r-rahiem.

Hera 1669.

21 Djanijari, 18 Sabang, allo sanneeng. Nanisoenná Toemammalijang-ri-Allóe.

4 Peberewari, 2 Roemallang, allo sanneeng. Nasipelá Toewammenang-ri-Lakijoeng Karaënta-ri-Bonto-maténe, nani-pelá I-Lómó(Lomóe) towana I-Katjoeng ri Toewammenang-ri lampanna.

8 Peberewari, 6 Roemallang, allo djoemá. Namate Karaënta-ri-Bonto-djéné(i), oemoeroéna 41.

1 Márasá, 26 Roemallang, bangi djoemá. Nasikalabini Karaënta-ri-Kaballokang Karaënta-ri-Langeló(óe), nanipase-rowi I-Lómó(Lomóe) anronna Karaënta-ri-Patoekangang ri Toewammenang-ri-Lakijoeng.

10 Maï, 10 Dolo-hadji, bangi djoemá. Namánika Toewammenang-ri-lampanna Karaënta-ri-Bonto-maténe; mange me-mang toommi.

Hidjará sanná 1080.

1 Djoeni, 2 Moeharrang, allo sattoe. Namate Karaënta-ri-Lakjoeng, oemoeroéna 21.

3 Djoeni, 4 Moeharrang, bangi sanneeng. Namate Karaënta-ri-Tabaringang.

16 Djoeni, 17 Moeharrang, bangi ahá. Nanibangka salekoja ri Sombopoe.

24 Djoeni, 25 Moeharrang, allo sanneeng. Nabeta Sombopoe.

29 Djoeni, 30 Moeharrang, allo sattoe. Nanipirangkakki lálang Toe-mammalijang-ri-Alloé.

28 Djoeli, 29 Sappará, allo ahá. Nasitaba taoewija ri binanga beroeja.

16 Satêmeré, 21 Râbelé-âherá, allo sanneeng. Nasikalabini Karaënta-ri-Pabinejang ádatóewanga.

28 Okotôboró, 4 Djoemâdelé-âherá, allo sanneeng. Nakalaoé ri Djakâttará Toewammenang-ri-lampanna, Bisei, Mandallé(í) Balló(oé), Palembang, Mangasa, Tómboló(oé).

Hera 1670.

10 Djanjari, 17 Sabang, bangi djoemá. Namate karâénga ri Akotengang.

10 Márasá, 18 Saóewalá, allo sanneeng. Naáná Karaënta-ri-Pangka-djéné(í) Abdoe-l-moémien.

28 Márasá, 3 Dolo-kaéda, bangi djoemá, Nabattoe ri Djakâttará Toewammenang-ri-lampanna.

29 Márasá, 8 Dolo-kaéda, allo sattoe. Nabattoe ri Djakâttará Toe-nisombaíja angêrangi baínenna.

13 Abarele, 21 Dolo-kaéda, allo ahá. Nasikalabini Karaënta-ri-Mandallé(í) I-Daëng-Maíngá Karaënta-baloeja.

Hidjará sanná 1081.

2 Djoeni, 13 Moeharrang, allo sanneeng. Nanigésará bataíja ri Talló(oé).

3 Djoeni, 14 Moeharrang, allo salasa. Nanigésará bataíja ri Gowa.

12 Djoeni, 23 Moeharrang, allo kâmmisí. Kínapilarí karâénga Toewammenang-ri-ballá-pangkana, oemoeroéna 41.

1 Agoésoetóe, 14 Râbelé-aóewalá, bangi djoemá. Nasikalabini Toewammenang-ri-Djoentana I-Taní.

7 Agoésoetóe, 20 Râbelé-aóewalá, allo kâmmisí. Namantama ri Wadjo(oé) Toe-nisombaíja máboendóe.

28 Agoésoetóe, 11 Râbelé-âherá, bangi arabâ Nanijakkang daénta Daëng-Mami Roegijah.

29 Agôesoetóe, 22 Râbelé-âherá, bangi djoemá. Namate I-Soenggoe, anána Karaënta-ri-Pandjallingang, niboeno pat-toenroeng ri karâenga baïneja ri Talló(oé).

12 Satêمبرé, 27 Râbelé-âherá, bangi djoemá. Nasikalabini Toe-mateja-ri-Djakâtará I-Sietti Karaënta-ri-Kampong-beroe.

30 Okotôboró, 15 Djoemâdelé-âherá, bangi kâmmisi. Namá-lampa karâenga Toewammenang-ri-lampanna tále ri Dima.

19 Desêمبرé, 9 Sabang, allo djoemá. Nabattoe ri Wadjó(oé) Toe-nisombaïja nabetana Tosora.

Hera 1671.

26 Djanjari, 17 Saôewalá, allo kâmmisi. Nasipelá Karaënta-ri-Ballá-djawaïja Toe-nisombâïja.

13 Mârasá, 1 Dolo-kaëda, allo djoemá. Allo nakamatêjanga Karaënta-ri-Bonto-maténe ibále ri Dima, oemoeroéna 18.

Hídjará sanná 1082.

20 Maï, 11 Moeharrang, allo arabá. Nasikalabini aënna Matienroja-ri-Nagang-oelang ajana.

5 Agôesoetóe, 29 Râbelé-aôewalá, bangi arabá. Namantále ri Dima Karaë-Galesong amboentoeli Toe-mammenang-ri-lampanna.

20 Agôesoetóe, 14 Râbelé-âherá, allo kâmmisi. Namamaná Karaënta-baloēja ri Karaënta-ri-Mandallé(i) boeráne Moe-hammed Sa'id.

21 Satêمبرé, 16 Djoemâdelé-aôewalá, allo sanneeng. Namamaná Karaënta-ri-Bonto-soenggoe ri Karaënta-ri-Sanggi-ringang boeráne nikana I-Manggaoekang.

21 Satêمبرé, 21 Djoemâdelé-aôewalá, allo djoemá. Namate Karaë-Bângkalá.

6 Okotôboró, 1 Djoemâdelé-âherá, allo salasa. Namanaoeng ri Mândará Toe-nisombaïja sijagaäng Karaë-Bonto-soenggoe.

13 Nowêمبرé, 10 Radjá, allo djoemá. Nanilesang ri Toewammenang-ri-Djoentana bitjara ilalanta toemanabâi aná manggeja.

15 Nowêمبرé, 12 Radjá, allo ahá, Nabattoe ri Mândará Toe-nisombaïja.

18 Nowêمبرé, 15 Radjá, bangi arabá. Naänä Karaënta-ri-Parang-parang Chadidjah.

7 Desêمبرé, 5 Sabang, allo sanneeng. Nanitallí toe Tjen-ranáïja ri Toe-nisombaïja.

Hera 1672.

23 Mârasá, 22 Dolo-kaëda, allo arabá. Nasikalabini Ka-

raënta-ri-Mangallí I-Tañianána Toe-maílalang mateja-ri-Salaparang.

18 Abarele, 19 Dolo-hadji, allo sanneeng. Naoeroe makândjará malokoe Toe-mammalijang-ri-Alloé; Sárápi alloja naláboesoé taóewija massoelóe.

Hídjará sanná 1083.

14 Agóesoetóe, 30 Râbelé-âherá, bangi ahá. Nanibañejang I-Asseng ri Karaë-Malokoe.

12 Satêंबरé, 24 Djoemâdelé-aóewalá, allo sattoe. Nanipelá I-Taní ri Toewammenang-ri-Djoentana.

28 Okotóboró, 6 Radjá, bangi djoemá. Nasikalabini I-Daëng-Maíngá Karaënta-baloēja Toe-mammalijang-ri-Alloé.

3 Nowêंबरé, 12 Radjá, allo djoemá. Naaná Matienroja-ri-Nagaoelang Idries.

Hera 1673.

9 Márasá, 16 Dolo-kaëda, allo kâmmisí. Nasikalabini I-Daëng-Mangemba Karaë-Sijang I-Daëng-Rikong I-Cafijah, kakanna daënta Daëng-Mami.

6 Abarele, 17 Dolo-hadji, allo kâmmisí. Nasipelá Karaënta-ri-Kaballokang Karaënta-ri-Langeló(oé).

Hídjará sanná 1084.

21 Abarele, 3 Moeharrang, allo djoemá. Naána Karaënta-ri-Tana-tana Fatimah.

27 Abarele, 9 Moeharrang, allo kâmmisí. Namanaoeng ri Massepe Toe-nisombaíja máboendóe.

25 Maí, 8 Sâppará, bangi djoemá. Nasipelá Karaënta-ri-Mangallí anána Toe-mateja-ri-Salaparang.

8 Djoeni, 21 Sâppará, allo kâmmisí. Nabattoe nijerang alloenna Karaë-Massepe.

13 Djoeni, 28 Sâppará, bangi salasa. Nabáttoemo Toe-nisombaíja; nijámi I-Sarampa naërang.

16 Djoeni, 29 Sâppará, bangi djoemá. Kínapilari karaënga-Toewammenang-ri-lampanna ibále ri Sambawa, oemoeróena 34.

2 Djoeli, 6 Râbelé-aóewalá, bangi ahá. Nasikalabini Karaënta-ri-Lekó(oé)-bódong Karaënta-ri-Langeló(oé).

20 Djoeli, 5 Râbelé-âherá, allo kâmmisí. Namantama Toe-nisombaíja ambainéjangi datoeja ri Watoe.

20 Djoeli, 5 Râbelé-âherá, allo kâmmisí. Nanipelá I-Kare-Lóemoé, I-Sarampa, I-Mienná ri Toe-nisombaíja.

17 Agóesoetóe, 4 Djoemâdelé-aóewalá, allo kâmmisí. Nasikalabini anána Karaë-Laikang anána I-Daëng-Nijá.

20 Okotôboró, 8 Radjá, allo djoemá. Nanitientieng Karaënta-ri-Bonto-rambá.

22 Okotôboró, 10 Radjá, allo ahá. Nasikalabini Karaë-Tamádzanggang I-Daëng-Talarra I-Mene anána Karaë-Laikang.

31 Okotôboró, 19 Radjá, allo salasa. Namamise Toe-nisombaija manaoeng ri Mándará máboendóe; Karaë-Tompóbalang naäganga.

29 Nowêंबरé, 19 Sabang, allo arabá. Kalébkang makândjará malokoena karâenga Toe-mammalijang-ri-Alloé.

Hera 1674.

3 Djanjari, 25 Roemallang, allo arabá. Namate daënta Daëng-Rikong I-Cafijah, kakanna Daënta-Mami; mate mamánaki.

31 Djanjari, 23 Roemallang, bangi arabá. Nasipelá Karaënta-ri-Lekó(oé)-bódong Karaënta-ri-Langeló(oé).

4 Peberewari, 27 Saôewalá, allo ahá. Nanipanraiki I-Djaga ri karâenga sijagaäng ri toe-Boneja. Ija-mienne nikana gégeré Tinangája.

9 Peberewari, 1 Dolo-kaëda, allo salasa. Naaná Karaënta-ri-Patoekanggang Marjam.

13 Peberewari, 6 Dolo-kaëda, allo salasa. Nabattoe ri Djaga Toe-mammalijang-ri-Alloé.

15 Peberewari, 8 Dolo-kaëda, bangi kâmmisi. Naniboeno I-Tinangga.

25 Márasá, 16 Dolo-hadji, allo ahá. Naaná Toemaílalang Karaë-Lekó(oé)-bodong.

Hidjará sanná 1085.

22 Abarele, 15 Moeharrang, allo ahá. Namakkádó(oé) gádong topena Balandája.

7 Maï, 30 Moeharrang, allo sanneeng. Teetté 1 garigantája kînapilari karâenga Toemammalijang-ri-Alloé, oemoeroena 19.

14 Maï, 7 Sáppará, bangi sanneeng. Nasipelá I-Daëng-Mároepa I-Daëng-Nisajoe ajana Toe-maílalang Lekó(oé)-bódong.

21 Maï, 14 Sáppará, bangi sanneeng. Nasikalabini Karaë-Djipamma I-Daëng-Manjiwi.

28 Agoësoetóe, 25 Djoemádelé-aôewalá, bangi salasa. Nasikalabini I-Tani Karaë-Bângkalá.

5 Satêंबरé, 4 Djoemádelé-âherá, bangi arabá. Nasikalabini ajana Karaë-Lekó(oé)-bódong Karaë-Agääng nijondjó(oé).

11 Satêंबरé, 10 Djoemádelé-âherá, allo salasa. Nama-naoeng ri Mándará Toe-nisombaija sijagääng Karaë-Palemba, Mandjallieng, Bonto-pádingieng.

3 Okotóboró, 2 Radjá, allo arabá. Nanipirangkakki lálang Toe-mateja-ri-Djakáttará lálang boelaëng. Nabattoe ri Mándará Toe-nisombaíja.

26 Nowémberé, 27 Sabang, allo sanneeng. Nasikalabini Karaënta-ri-Berowangieng I-Daëng-Tamemang I-Máminasa.

27 Nowémberé, 28 Sabang, allo salasa. Nasipoleji Karaënta-ri-Mangallí I-Taní.

Hera 1675.

13 Peberewari, 17 Dolo-kaëda, bangi arabá. Nasikalabini Toewammenang-ri-Lakjoeng Karaënta-baloeja 282 bangienna lébá baloe.

17 Márasá, 19 Dolo-hadji, bangi ahá. Namate Karaënta-ri-sanggiringang, oemoeróena 30.

Hidjará sanná 1086.

27 Djoeni, 5 Râbelé-âherá, allo kámmisi. Nasikalabini Aroe-Teko Karaënta-ri-Langeló(oé).

4 Satémberé, 13 Djoemâdelé-âherá, allo arabá. Namantama ri Bone karâenga Toe-mateja-ri-Djakáttará, na ri Wawodatá mábara-djonga.

25 Satémberé, 5 Radjá, allo arabá. Nanitientieng I-Daëng-Toondji I-Saëná, anána Aroe-Kajoe.

11 Okotóboró, 21 Radjá, allo djoemá. Nabáttoemo ri Bone karâenga.

8 Nowémberé, 19 Sabang, allo djoemá. Nanisoenná I-Mapakana anána Karaë-Agaang-nijondjó(oé).

25 Nowémberé, 7 Roemallang, bangi sanneeng. Nanipasiparekangang I-Daëng-Ngaseng I-Batá Karaënta ri Patoekangang.

6 Desémberé, 18 Roemallang, bangi djoemá. Nanibañejang I-Sarampa ri Toewammenang-ri Djoentana. Nasikalabini I-Daëng-Anreenne Karaënta-ri-Agaang djéné.

Hera 1676.

23 Peberewari, 9 Dolo-hadji, allo ahá. Namate Katjili-Kalimata.

Hidjará sanná 1087.

27 Márasá, 12 Moeharrang, bangi djoemá. Namate Daënta-ri-Mangeppé.

28 Márasá, 13 Moeharrang, allo sattoe. Kinisongkaang ri Toe-nisombaíja sisala rijolowanta ri Gowa.

3 Abarele, 19 Moeharrang, allo djoemá. Namabôendoémo taóewíja, naniposo daënta Daëng-Mamaro.

11 Abarele, 27 Moeharrang, allo sattoe. Namálampa ri Gowa Toewammenang-ri-Lakjoeng tále ri Toe-nisombaíja.

27 Abarele, 13 Sâppará, allo sanneeng. Namálokó(oé) Toe-nisombaĳa bonggakaĳrina.

13 Maĳ, 29 Sâppará, allo arabá. Nanipasitaba ri Balandāĳa karāēnga Toe-nisombaĳa, 40 bangi sisala nanipasitaba; nanijerang kalaóe ri Djoempandang Karaē-Lambengi.

16 Djoeni, 3 Râbelé-âherá, allo salasa. Namálampa ri Gowa karaēnta Toewammenang-ri-Djoentana manaoeng ri Talló(oé).

19 Agóesoetoé, 9 Djoemâdelé-âherá, bangi arabá. Namate datoēja ri Soppeng.

2 Satêmeré, 23 Djoemâdelé-âherá, allo arabá. Namam-mise Toe-nisombaĳa mantama ri Loewóe máboendoé.

5 Satêmeré, 26 Djoemâdelé-âherá, allo sattoe. Nanĳari Karaēnta-ri-Bonto-rambá.

30 Okotóboró, 24 Radjá, allo sattoe. Naáná Karaē-Bonto-lângkasá mateja-ri-Salaparang.

16 Desêmeré, 11 Saóewalá, bangi djoemá. Nabattoe ri Loewóe Toe-nisombaĳa.

Hera 1677. Hĳdjará sanná 1088.

11 Márasá, 6 Moeharrang, allo kâmmisĳ. Nasikalabini Toewammenang-ri-passiringanna Karaēnta-ri-Bonto-rambá.

3 Abarele, 29 Moeharrang, allo sattoe. Namanaoeng ri Talló(oé) mammempo Toewammenang-ri-Lakĳjoeng.

8 Abarele, 5 Sâppará, allo kâmmisĳ. Naniboeno Karaēnta-ri-Palemba ri Bonto-walá.

15 Abarele, 11 Sâppará, allo kâmmisĳ. Nanipalilikang toe-tjenranaĳa ri karāēnga.

17 Abarele, 14 Sâppará, allo sattoe. Nanaósongi Gowa ri Toe-nisombaĳa rappo pádjana.

23 Maĳ, 20 Râbelé-aóewalá, allo ahá. Nanibangka Biseĳ. Naniposo Karaēnta-ri-Agaang-djén(i).

25 Djoeli, 24 Djoemâdelé-aóewalá, allo ahá. Nanitaba I-Makkaraēng nabângipa namate.

27 Djoeli, 26 Djoemâdelé-aóewalá, allo salasa. Nanibeta Gowa, nanipasoelóe Toe-mateja-ri Djakáttará ri Balandāĳa, na Toewammenang-ri-Lakĳjoeng nipantama karaēng ri Gowa.

7 Agóesoetoé, 7 Djoemâdelé-âherá, bangi sattoe. Nanijerang kalaóe ri Djakáttará Karaē-Lambengi sijagaang I-Daēng-Mattoedjoe sisáribattang.

11 Agóesoetoé, 11 Djoemâdelé-âherá, allo arabá. Nasikalabini Aroeng-Marowangi I-Daēng-Nisajoe. ajana Toe-maĳalang Karaē-Leko(oé)-bódong.

7 Satêंबरé, 9 Radjá, bangi salasa. Namate sabánnaraka I-Daëng-Makkoelle, oemoeroëna 62.

31 Okotôboró, 4 Roemallang, allo ahá. Nasikalabini daënta Daëng-Nisajoe, towana Karaë-Tana-sanga, Aroe-Teko.

26 Nowêंबरé, 1 Saôëwalá, allo djoemá. Naärenna Toe-nisombaïja nipoedji ri hoetobaïja nikana Sa'adoe-d-dien.

Hera 1678.

8 Peberewari, 15 Dolo-Hadji, allo salasa. Nasipoleji Aroe-Teko Karaënta-ri-Langeló(oé), nanapelá daënta Daëng-Nisajoe.

Hidjará sanná 1089.

2 Márasá, 7 Moeharrang, allo arabá. Nabattoe I-Toewang-Rappang oeroe battoena; Abdoe-l-Baçier.

20 Márasá, 25 Moeharrang, allo ahá. Nasipelá Aroe-Teko Karaënta-ri-Langeló(oé).

4 Abarele, 11 Sâppará, allo sanneeng. Namate Gallarang-Mangasa I-Kare-Roeppa.

18 Abarele, 15 Sâppará, allo sanneeng. Namamaná ajana Toe-maïlalang Lekó(oé)-bódong-ri-Aroeng-Marowangi boeráne. Nasipoleji Aroe-Teko I-Daëng-Nisajoe.

6 Maï, 13 Râbelé-acëwalá, allo djoemá. Namate ajana Toe-maïlalang Karaë-Lekó(oé)-bódong. Ri Tálloki nijawang, 18 bangienna lébána mamaná namate.

5 Agôesoetóé, 16 Djoemâdelé-âherá, allo djoemá. Nanikana mâteï Matienroja-ri-Boekaka.

9 Agôesoetóé, 29 Djoemâdelé-âherá, bangi salasa. Nasipelá I-Lómó(Loommóé) anronna Karaënta-ri-Patoekangang Toewammenang-ri-Lakijoeng.

16 Satêंबरé, 28 Radjá, allo djoemá. Nanijerang kalaóé ri Djakâttará Toe-mateja-ri-Djakâttará. Mangkásará naäganga sidongkokang 411.

7 Okotôboró, 20 Sabang, bangi djoemá. Nasoemômbalá Toe-nisombaïja kalaóé ri Djakâttará.

28 Okotôboró, 12 Roemallang, allo djoemá. Namanaí ri Sanrabone toe-Kamong-beroeja ampálaki Soedanga ri Toewammenang-ri-Lakijoeng.

7 Nowêंबरé, 22 Roemallang, allo salasa. Nasoemômbalá káppalá nadongkokija Karaënta-ri-Popó(Popóé) tále ri Dima.

Hera 1679.

29 Djanijari, 16 Dolo-hadji, bangi ahá. Naäná I-Daëng-Mammoentoeli Aroe-Kajoe Ahmad.

12 Peberewari, 30 Dolo-hadji, allo ahá. Nasipelá Karaënta-ri-Berowangi I-Daëng-Tamenang I-Máminasa.

Hidjará sanná 1090.

19 Peberewari, 7 Moeharrang, bangi ahá. Nasikalabini daënta Daëng-Mangemba I-Daëng-Anreenne, towana Karaë-Bonto-lângkasá.

15 Djoeli, 6 Djoemâdelé-âherá, bangi sattoe. Namate mananá I-Máminasa.

21 Okotóboró, 15 Roemallang, allo sattoe. Nanibeta Káppará ri Toe-nisombaïja.

14 Nowémberé, 10 Saôewalá, allo salasa. Nasikalabini daënta Daëng-Singará Karaë-Bonto-keke.

22 Nowémberé, 18 Saôewalá, bangi arabá. Namate Karaë-Galesong ilacé ri Bantang.

Hera 1680. Hidjará sanná 1091.

7 Márasá, 5 Sáppará, bangi kâmmisi. Bangi nakamatêjanga Karaënta-ri-Popó(Popóe) ibále ri Dima, oemoeroéna 67.

12 Márasá, 10 Sáppará, allo salasa. Nabattoe ri Káppará Toe-nisombaïja nabetana.

18 Márasá, 16 Sáppará, bangi sanneeng. Namate Karaënta-ri-Balló(oé) ri Kampong-beroe. Ri Gôwadji nijawang. Oemoeroéna 36.

27 Djoeni, 30 Djoemâdelé-aôewalá, bangi kâmmisi. Namate Karaënta-ri-Panaikang-tjini ibále ri Dima.

3 Djoeli, 16 Djoemâdelé-âherá, allo arabá. Nanibangoeng ri Oedjoeng-tana ballána karâenga lanaempowienna.

23 Djoeli, 26 Djoemâdelé-âherá, bangi salasa. Naáná Karaë-Boengaïja I-Daëng-Mattalli Joesoef.

8 Agôesoetóe, 12 Radjá, allo kâmmisi. Nanibañejang I-Kare-Pate I-Sarampa ri Karaënta-ri-Rappo-tjini.

13 Agôesoetóe, 17 Radjá, allo salasa. Nasipelá Toewammenang-ri-passiringanna Karaënta-ri-Bonto-rambá.

15 Agôesoetóe, 19 Radjá, bangi kâmmisi. Násikalabini Karaënta-ri-Langeló(oé) Karaë-Agaang-nijondjó(oé).

31 Okotóboró, 7 Saôewalá, allo arabá. Nasipelá Aroe-Teko daënta Daëng-Nisajoe.

4 Nowémberé, 12 Saôewalá, allo sanneeng. Namanaoeng ri Mároesoé Toe-nisombaïja makkéekkesé djéné(i) panáí.

29 Desémberé, 8 Dolo-hadji, bangi ahá. Nasipelá Karaënta-ri-Bonto-manompó(oé) I-Daëng-Marannoe, anána I-Pakkemba.

Hera 1681.

19 Djanijari, 19 Dolo-hadji, allo kâmmisi. Namammise Toen-
nisombaija manaceng ri Galienggang..

12 Djanijari, 22 Dolo-hadji, bangi ahá. Nanijá nitjini bien-
toëng makkidong.

14 Djanijari, 24 Dolo hadji, allo salasa. Nanibângkamo
Galienggang.

Hidjará sanná 1092.

11 Peberewari, 22 Moeharrang, allo salasa. Allo niboenona
Adatoewang Matienroja-ri-Salemo.

13 Peberewari, 24 Moeharrang, bangi kâmmisi. Nasikala-
bini Aroe-Teko Karaënta-ri-Pasi.

11 Mârasá, 25 Sâppará, allo salasa. Namamaná I-Daëng-
Singará boeráne nikana I-Bará Karaë-Bonto-Pattongkó.

15 Mârasá, 29 Sâppará, bangi sattoe. Bangi nakamatêjanga
Toe-mateja-ri-Djakâttará.

13 Abarele, 23 Râbelé-aôewalá, allo ahá. Nanipelá I-Kare-
Pate I-Sarampa ri Karaënta-ri-Rappo-tjini.

8 Agôesoetóe, 23 Radjá, allo djoemá. Namálampa ri Mang-
kásará Karaënta-ri-Mandallé(i), tanijassêngaï lampana.

5 Desêंबरé, 24 Dolo-kaëda, bangi djoemá. Nasikalabini
Karaë-Laóe daënta Daëng-Takontoe.

27 Desêंबरé, 16 Dolo-hadji, bangi sattoe. Namate djoe-
roebasaïja Jan Djappong.

Hera 1682.

7 Djanijari, 27 Dolo-hadji, allo arabá. Namamaná Karaënta-
ri-Pasi ri Aroe-Teko baïne nikana Aminah.

Hidjará sanná 1093.

21 Peberewari, 12 Sâppará, bangi sattoe. Nasipelá Karaënta-
ri-Langeló(oë) Karaë-Agaang-nijondjó(oë).

29 Mârasá, 18 Râbelé-aôewalá, allo ahá. Nabattoe nijerang
alloenna Toe-mateja-ri-Djakâttará.

27 Maï, Djoemâdelé-aôewalá, allo arabá. Nasikalabini Ka-
raënta-ri-Bonto-rambá Karaë-Barrong.

22 Djoeli, 17 Radjá, allo arabá. Allo nakamatêjanga ka-
râënga ri Dima matowaïja.

6 Agôesoetóe, 2 Sabang, allo kâmmisi. Namálampa toe-
mantamaïja ri Liettä máboendóe, 30 bangi angannang lam-
pana nabattoe.

Hera 1683.

Hidjará sanná 1094.

14 Mârasá, 15 Râbelé-aôewalá, allo ahá. Nanijari Karaën ta-

ri-Parang-parang. — Namamaná Karaënta-ri-Bonto-rambá boeráne nikana I-Matappoewang Abdoe-l-Wahhaab.

2 Márasá, 21 Rábelé-acéwalá, allo sattoe. Namamaná Karaënta Daëng Singará boeráne nikana Abdoe-l-Kariem Karaë-Batoe-poete.

27 Maï, 30 Djoemádelé-acéwalá, allo kâmmisi. Nasikalabini Karaënta-ri-Langelo(oé) ádatóewanga ri Sawietto Aroe-Kaballangang.

13 Djoeni, 22 Djoemádelé-áherá, bangi sattoe. Namate I-Lómó(Loémóé) anronna Karaë-Panaikang.

24 Djoeli, 29 Radjá, allo sattoe. Napattang matoenróé ri 8 garigantaíja.

21 Agoësoetóé, 26 Sabang, bangi djoemá. Nasikalabini daënta Daëng-Mami Karaë-Bonto-manáí.

28 Agoësoetóé, 28 Sabang, bangi ahá. Nasipelá Aroe-Teko Karaënta-ri-Pasi.

4 Satémberé, 12 Roemallang, allo sattoe. Namálampa karâenga mantama ri Sangallá máboendóé. 40 bangi lampana nabattoe.

Hidjará sanná 1095.

26 Desémberé, 7 Moeharrang, bangi ahá. Namamaná daënta Daëng-Takontoe nikana I-Makkaraëng Karaë-Man-djallieng.

Hera 1684.

11 Djanijari, 23 Moeharrang, bangi salasa. Namate Djin-rala Ispilman ambetaíjai Sombopoe.

22 Márasá, 5 Rábelé-áherá, allo arabá. Nabattoe káppalá angerângai aganna I Toewang ilaoé ri Tjarabong.

10 Abarele, 24 Rábelé-áherá, bangi sanneeng. Nasipelá daënta Daëng-Mami Karaë-Bonto-manáí rijolowa. Nasipelá Karaënta-ri-Langeló(oé) ádatóewanga ri Sawietto.

21 Abarele, 6 Djoemádelé-acéwalá, allo djoemá. Naceroe naöndjó Mangkásará I-Toewang-ri-Dima Sjeich Oemar Bahsoen rahmatoe-l-lahi.

1 Maï, 16 Djoemádelé-acéwalá, allo salasa. Nasisala-sala karâenga Toewammenang-ri-Lakijoeng karaënta Toewammenang-ri-Djoentana.

7 Maï, 22 Djoemádelé-acéwalá, allo ahá. Nasikalabini daënta Daëng-Tamenang karâenga ri Dima I-Álasá Panaragang.

23 Maï, 8 Djoemádelé-acéwalá, allo salasa. Nasikalabini Toewammenang-ri-passiringanna Karaënta-ri-Boelóé-boelóé.

29 Djoeli, 18 Radjá, allo kâmmisi. Nasikalabini Karaënta-ri-Tana-sanga Karaë-Sambawa Datoe-loká.

15 Djoeli, 2 Sabang, bangi sattoe. Nasipelá daënta Daëng-Mami Karaë-Bonto-manáí.

10 Djoeli, 27 Radjá, allo sanneeng. Namammempo djagana Heer Kopas.

9 Agòesoetóe, 27 Sabang, bangi arabá. Naáná Karaë-Balassari Zainab.

14 Satêंबरé, 4 Saòewalá, bangi kâmmisi. Nanibaïnejang I-Daëng-Marannoe, anána I-Pakkemba ri Toe-nisombaíja.

27 Satêंबरé, 17 Saòewalá, allo arabá. Nanibangoeng ballána karáenga Toewammenang-ri-Lakijoeng ri Mangallekana lanaëmpowienna.

21 Okotóboró, 12 Dolo-kaëda, bangi sattoe. Nasikalabini Aroe-Belo daënta Daëng-Mami.

18 Nowêंबरé, 10 Dolo-hadji, allo sattoe. Nasipelá Karaënta-ri-Boelóe-boelóe karáenga Toewammenang-ri-passiringanna, 7 boèlangdji nasipelá.

27 Nowêंबरé, 21 Dolo-hadji, bangi salasa. Nanipassoe-rowni Karaënta-ri-Parang-parang ri Toewammenang-ri-passiringanna; soenranna 88.

Hera 1685 Hídjará sanná 1096.

27 Djanjari, 21 Sáppará, allo sattoe. Kínapilarí karaënta Toewammenang-ri-Djoentana, oemoeróena 55.

13 Agòesoetóe, 12 Roemallang, allo sanneeng. Naniboeno Karaë-Térasá ri atanna.

3 Satêंबरé, 6 Saòewalá, bangi kâmmisi. Namammempo djagaíja ri Parsidenti Welom Harsin.

Hera 1686. Hídjará sanná 1097.

13 Djanjari, 17 Sáppara, allo ahá. Namálampa toe-man-tamaíja ri Baroko máboendóe.

18 Márasá, 22 Rábelé-áherá, bangi sanneeng. Namate Karaënta-ri-Panaikang, oemoeróena 105.

19 Márasá, 23 Rábele-áherá, allo salasa. Namate Karaënta-ri-Rappo-tjini.

25 Abarele, 1 Djoemádelé-áherá, bangi kâmmisi. Nabattoe ri Tjenrana Toewammenang-ri-Lakijoeng natoèloesoeki manaoeng ri Loewóe.

11 Maí, 17 Djoemádelé-áherá, bangi sattoe. Nasikalabini I-Daëng-Talarra anána Karaë-Dompoe.

18 Djoeli, 26 Sabang, allo kámmisi. Nasikalabini Toewammenang-ri-passiringanna Karaënta-ri-Parang-parang.

17 Agóesoetoe, 17 Roemallang, allo kámmisi. Namate ajana Toe-nisombalja. Ri Tálloki nijawang.

Hera 1687, Hídjará sanná 1098.

16 Márasá, 24 Rábelé-áherá, allo ahá. Nanitannang sabánará I-Daëng-Malloeloengang.

4 Abarele, 20 Djoemádelé-acéwalá, allo djoemá. Naboentieng Matienroja-ri-Naga-oelang Karaënta-ri-Patoekangang.

17 Djoeni, 2 Sabang, allo salasa. Nanikana mantámami Islaam Toe-Doerija.

3 Djoeli, 22 Sabang, allo kámmisi. Nasipelá Aroe-Teko I-Daëng-Nisajoe.

23 Djoeli, 13 Roemallang, bangi arabá. Namate Karáenga ri Dima Karaë-Panaragang.

20 Okotóboró, 13 Dolo-hadji, allo sanneeng. Nasikalabini Karaënta-ri-Langeló(oé) datoeja ri Soppeng.

24 Okotóboró, 17 Dolo-hadji, bangi djoemá. Nasikalabini Karaënta-ri-Ballá-berija Toewammenang-ri-Táenga.

Hídjará sanná 1099.

11 Nowémberé, 5 Moeharrang, bangi sanneeng. Nasikalabini Karaënta-ri-Bontoja Karaënta-ri-Mandallé(i).

17 Nowémberé, 11 Moeharrang, bangi sanneeng. Nanijakkang karáenga Soeltan Siradjoe-d-dien.

7 Nowémberé, 2 Sáppará, allo ahá. Nanikana mátei Karáenga ri Bantang maloloja,

Hera 1688.

7 Djanijari, 3 Rábelé-acéwalá, bangi arabá. Namate Aroeng-Marowangi

20 Márasá, 17 Djoemádelé-acéwalá, allo sattoe. Naaná Karaë-Sambawa I-Ámmasá

2 Abarele, 1 Djoemádelé-áherá, allo djoemá. Naoeroe mammenteng djoemaka ri Bantaëng; I-Toewang-ri-Dima ampapentengi.

17 Maí, 16 Radjá, allo sanneeng. Naaná Karaë-Tjampagaíja Sietti-Hibatoe-l-lah.

6 Djoeni, 7 Sabang, allo ahá. Namálampa Toe-máílalang Karaë-Djarannika mantama ri Toradja máboendoe.

4 Djoeli, 5 Roemallang, bangi ahá. Nasipelá Toewammenang-ri-passiringanna Karaënta-ri-Parang-parang.

5 Agóesoetoe, 8 Saocéwalá, allo kámmisi. Naboentieng karáenga ri Dima Karaënta-ri-Tana-tana.

16 Satêmbéré, 20 Dolo-kaëda, allo kâmmisi. Nasikalabini Toewammenang-ri-passiringanna daënta Daëng-Tamemang.

19 Satêmbéré, 23 Dolo-kaëda, allo ahá. Nasikalabini Karaë-Bonto-rambá I-Daëng-Mangemba.

Hera 1889. Hidjará sanná 1100.

2 Djanjari, 9 Râbelé-acêwalá, allo ahá. Naänä Karaëng-Pábinejang Sietti-Rahimah.

1 Peberewari, 10 Râbelé-âherá, bangi salasa Nanijanakang I-Daëng-Mangago Karaë-Paranggi.

8 Peberewari, 17 Râbelé-acêwalá, bangi salasa. Naronrong sarro; tálêwaki bállaka.

9 Djoeni, 21 Sabang, bangi kâmmisi. Nasoemômbalá Karaënta-ri-Bonto-panno kalaóe ri Djakáttará ampalá-pálaki I-Toewang Sjeich-Joesoef.

13 Djoeni, 25 Sabang, allo sanneeng. Namate Karaënta-ri-Parang-parang; oemoeroéna 18.

7 Satêmbéré, 22 Dolo-kaëda, bangi arabá. Naänä karaënga ri Dima I-Mappatalí Sja'ad-Sjah.

21 Satêmbéré, 6 Dolo-hadji, allo arabá. Namálampa Karaënta-ri-Mangallí mántama ri Toradja.

Hidjará sanná 1101.

15 Okotóboró, 1 Moeharrang, allo sattoe. Namanraí ri Parí Toe-nisombaíja sijagaäng Toewammenang-ri-Lakijoeng.

Hera 1890.

18 Djanjari, 7 Râbelé-âherá, allo arabá. Naänä Karaë-Aná-montjong Isma'il, battóenadji nipabirietta.

9 Abarele, 29 Djoemádelé-âherá, allo ahá. Namate Karaënta-ri-Mandallé(i) oemoeroéna 37.

4 Okotóboró, 30 Dolo-hadji, allo arabá. Natoeroeng rakka-rakka Toe-nisombaíja manaoeng ri Lamboko angêrangi ewanganna.

Hera 1891. Hidjará sanná 1102.

19 Djoeni, 21 Roemallang, bangi salasa. Nanipánika Karaënta-ri-Bonto-keke Karaënta-ri-Bontoja.

3 Nowêmbéré, 9 Dolo-hadji, bangi sanneeng. Nanipamange toe-Garássika ri Daëng-Manaraí nikana Karaë-Mamampang.

23 Satêmbéré, 29 Dolo-hadji, allo ahá. Naänä Poewanna I-Mattá Soelemaan.

Hera 1892. Hidjará sanná 1103.

15 Peberewari, 27 Djoemádelé-acêwalá, allo djoemá. Namate I-Daëng-Mangemba Karaë-Sijang ilaóe ri Djakáttará.

12 Márasá, 23 Djoemádelé-aherá, bangi salasa. Namate ajana Matienroja-ri-Naga-oelang.

16 Maí 29 Sabang, bangi djoemá. Naáná Karaë-Panaikang I-Mappasábi Moehammad-Sa'id.

8 Djoeni, 22 Roemallang, bangi ahá. Namate Karaë-Mamampang I-Daëng-Manarai. Ri Sombôpoewi nijawang.

11 Djoeli, 25 Sacêwalá, bangi djoemá. Namate towana Karaënta-ri-Bontoja. Ri Sombôpoewi nijawang. Oomoeróena 67.

28 Agoësoetóé, 16 Dolo-hadji, allo djoemá. Nasikalabini Karaë-Bonto-lângkasá matowaíja anronna Karaë-Bonto-lângkasá I-Mappasepé(i).

Hidjará sanná 1104.

23 Satêंबरé, 11 Moeharrang, allo sanneeng Nanikana máteí Karaë-Bantang matowaíja.

21 Okotôboró, 10 Sáppará, allo salasa. Namanaoeng ri Mándará Toe-nisombaíja sijagaäng Toewammenang-ri-Lakijoeng mádjaga.

Hera 1693.

5 Djanijari, 27 Râbelé-âherá, bangi sanneeng. Nanabat-
toewi párisí-battang sarro doedoe Toe-nisombaíja.

29 Abarele, . . . abang, bangi arabá. Namate Padoekka-Dompoe, oemoeróena 62.

5 Maí, 28 Sabang, bangi salasa. Naniboeno tjánninga ri datoeja ri Loewóé.

22 Maí, 15 Roemallang, bangi djoemá. Namate Gallarrang I-Kare-Toëloesoé.

14 Djoeli, 11 Dolo-kaëda, bangi salasa. Nanidjalló(oé) Karaë-Taliwang ri Raden-Sanggaleja; láppasaki.

21 Djoeli, 18 Dole-kaëda, allo salasa. Namate Karaënta-ri-Tana-sanga Halimah.

22 Djoeli, 19 Dolo-kaëda, allo arabá. Naáná Karaë-Biseí Abdoellah Mançoer. Nabattoe Raden-Sanggaleja angerang kalenna.

23 Djoeli, 20 Dolo-kaëda, allo kâmmisí. Naáná Karaë-Alloé Çalahoe-d-dien.

24 Djoeli, 21 Dolo-kaëda, allo djoemá. Namate-toommo Raden-Sanggaleja nisoero djarroki ri Karaë-Sambawa.

26 Djoeli, 23 Dolo-kaëda, bangi ahá. Namate Karaënta-ri-Patoekangang, oemoeróena 21.

2 Agoësoetóé, 29 Dolo-kaëda, allo ahá. Naáná Poewanna-I-Mattá baíneja Zainab.

21 Agôesoetóé, 17 Dolo-hadji, allo arabá. Nanibitjara karâenga ri Dima ri Balandaija; nikana ija ambôenowi Padoekka Dompoe.

23 Agôesoetóé, 21 Dolo-hadji, bangi ahá. Nanitannang mábitjara Gallarrang-Mangasa I-Kare-Mangalle; I-Kare-Tóeloesoè nasambejang.

Agôesoetóé, 25 Dolo-hadji, allo kâmmisi. Nanipantámama ri kotaija karâenga ri Dima.

Hidjará sanná 1105.

25 Satêंबरé, 24 Moeharrang, bangi djoemá. Namantama Toe-nisombaia ri Soppeng djaga.

16 Nowêंबरé, 17 Râbelé-aôewalá, allo sanneeng. Namam-mise doeloeng manraika ri Sandawo I-Daëng-Boeráne sija-gaäng I-Kare-Bangoeng. *

19 Desêंबरé, 21 Râbele-âherá, bangi sattoe. Namamaná baïnenna Toewammenang-ri-passiringanna baïne nikana Sietti Aisjah Karaë-Pasi.

Hera 1694.

5 Márasá, 7 Radjá, bangi kâmmisi. Namate Karaë-Binamóé.

5 Márasá, 8 Radjá, bangi djoemá. Namate Parsidenti Parinsi.

14 Márasá, 16 Radjá, allo sattoe. Naaná Karaë-Bontolângkasá I-Mappasepé(i).

8 Maí, 12 Roemallang, allo sattoe. Namate I-Toewang-ri-Dima Sjeich Oemar; oemoeróena 60.

1 Djoeni, 6 Saôewalá, allo salasa. Nanitjiende I-Daëng-Boeráne manraí ri Parigi. I-Kare-Bangoeng nipasôeloeki ri empona.

Hidjará sanná 1106.

2 Nowêंबरé, 14 Râbelé-aôewalá, allo salasa. Namanraí maë ri Gowa Toewammenang-ri-Lakijoeng mamate passiringang lanjempowienna Gowa.

17 Desêंबरé, 29 Râbelé-âherá, bangi djoemá. Namanraí maë ri Gowa karâenga mammempo; 10 taoeng angannang boelang antoedjoe bangi naëmpowi Mangalle-kana.

19 Desêंबरé, 2 Djoemâdelé-aôewalá, allo ahá. Naniba-ngoeng ballaka ri Datá.

22 Desêंबरé, 5 Djoemâdelé-aôewalá, bangi arabá. Nani-kana nipélaki I-Toewang kalaóé ri Ká.

Hera 1695.

12 Márasá, 26 Radjá, allo sattoe. Namate Karaënta-ri-Berowangi; oemoeróena 35.

10 Abarele, 25 Sabang, bangi sanneeng. Namate Karaënta-ri-Leengkesé(i). Ri Tálloki nijawang. Oemoeroéna 69.

16 Djoeni, 3 Dolo-kaéda, allo salasa. Nanisambeji pítisi bajanga pítisi nipánralá.

Hídjará Sanná 1107.

30 Agoesoetoe, 19 Moeharrang, allo salasa. Nasimómbalá káppalá angerángaí karaénga ri Dima kalaocé ri Djakáttará.

17 Satémberé, 8 Sáppará, allo sattoe. Namamise doeloeng táleja ri Kengkeloe: Aroe-Tassijada, Poenggawa-I-To-djoemá, Djarannika.

20 Desémberé, 13 Djoemádelé-aóewalá, bangi salasa. Naáná Karaë-Patténe Fathoe-d-dien.

Hera 1696.

22 Márasá, 17 Sabang, allo kámmisi. Nabattoe erangkananna Karaënta-ri-Lekó(oé)-bódong máte ibále ri Dima. oemoeroéna 50 taoeng.

6 Abarele, 3 Roemallang, allo djoemá. Namate Toe-nisombaíja; oemoeroéna 73.

13 Abarele, 10 Roemallang, allo djoemá. Naárénnamo karáénga ri Gowa nipoedji ri koébaíja.

29 Abarele, 26 Roemallang, allo ahá. Nabáttoemo Aroe-Tassijada sijagaäng I-Todjoemá ri Kengkeloe; tanakoelléjaí.

6 Djoeli, 5 Dola-hadji, bangi djoemá. Namate karáénga ri Dima I-Álasá ilaocé ri Djakáttará; oemoeroéna 23.

Hídjará sanná 1108.

27 Agoesoetoe, 28 Moeharrang, bangi sanneeng. Nasikalabini Karaënta-ri Bonto-manompó(oé) bowena I-Makkaraäng.

28 Agoesoetoe, 29 Moeharrang, allo salasa. Namáballá-ballá taoewija ri Tete lanikeekkeséna binangaíja.

15 Okotóboró, 18 Rábelé-aóewalá, allo sanneeng. Nani-boendoe Soppeng ri Matienroja-ri-Nagaoelang.

Hera 1697.

19 Márasá, 29 Sabang, allo salasa. Namate Aroe-Timoe-roeng, aénna Matienroja-ri-Naga-oelang.

Hídjará sanná 1109.

13 Desémberé, 29 Djoemádelé-aóewalá, bangi djoemá. Namate Karaënta-ri-Pábinejang ilalang ri Massepe, oemoeroéna 36.

Hera 1698.

6 Peberewari, 24 Radjá, allo kámmisi. Nasikalabini Aroe-Pattiro datoēja ri Loewoe Matienroja-ri-langkanana.

21 Maï, 29 Saôewalá, allo salasa. Naáná Karaë-Bontotanga I-Bebóe.

Hidjará sanná 1110.

3 Nowêंबरé, 29 Râbelé-âherá, allo ahá. Nanipanañki I-Kare-Passére I-Djaga ri Bantaëng ri toe-Boneja.

29 Nowêंबरé, 25 Djoemâdelé-aôewalá, allo sattoe Kigêgeré(i) niboenona Sanro-Pálangisieng; sidallêkangdjaki tasi-boewangijaki ewangang.

Hera 1699.

5 Djanijari, 3 Radjá, bangi sanneeng. Nanataba bedeng ronrong sarro Djakâttará; Madjaï ballá batoe roentoeng, madjaï taoe mate. Natâbatongi ába lompo.

11 Maï, 11 Dolo-kaëda, allo sanneeng. Namamise Karaënta-ri-Bonto-manompó(oë) tále ri Sandawo máboendóe.

22 Maï, 22 Dolo-kaëda, bangi djoemâ. Bangi nakamatêjanga I-Toewang Sjeich-Joesoef ilacé ri Ká; oemoeróena 74.

28 Maï, 28 Dolo-kaëda bangi .... Namalari Karaënta-ri-Bonto-lângkasá.

Hidjará sanná 1111.

28 Djoeli, 1 Sáppará, bangi salasa. Nasikalabini Pangerang Arija I-Daëng-Nisajoe anána Karaënta-ri-Mandallé(i).

28 Agoësoetóe, 2 Râbelé-aôewalá, bangi djoemâ. Nasikalabini Karaënta-ri-Tana-tana Karaënta-ri-Mamampang.

13 Satêंबरé, 18 Râbelé-aôewalá, bangi ahá. Namate Karaë-Tjampagañja, oemoeróena 12.

30 Satêंबरé, 6 Râbelé-âherá, allo arabá. Namádjalló(oë) I-Tjatjo-Párappowang ilalang ri kotañja.

29 Okotódoró, 5 Djoemâdelé-aôewalá, allo kâmmisi. Nabattoe Karaënta-ri-Bonto-manompó(oë) ri Sandawo.

Hera 1700.

1 Maï, 12 Dolo-kaëda, allo ahá. Nanisoero boeno Aroe-Bilosoe ri Aroe-Teko.

7 Maï, 18 Dolo-kaëda, bangi sattoe. Nabattoe angerang kalenna I-Kare-Passére I-Djaga ri Aroempone.

14 Maï, 25 Dolo-kaëda, allo sattoe. Allo niboenowângañ ri Djawa Balija Karaënta-ri-Djarannika Sipamanakang sijagaäng Karaë-Bonto-lângkasá ibále ri Salaparang.

2 Djoeni, 15 Dolo-hadji, allo kâmmisi. Nanitannang toemañalang Karaë-Bonto-pattongkó(oë) I-Bará; towana nasambejang.

Hidjará sanná 1112.

18 Djoeni, 2 Moeharrang, allo sattoe. Nanibœnomo I-Djaga ri Balandaïja nigêntoengi.

Hera 1701. Hidjará sanná 1113.

13 Djoeli, 8 Sáppará, allo kâmmisi. Nanipasitjînimmo ri Balandaïja karânga Toewammenang-ri-Lakijoeng Matienroja-ri-Naga-oelang ilalang ri kotaïja.

28 Satêمبرé, 26 Sáppará, allo kâmmisi. Kioeroe manaeng si-Gowa angoendjoengi ri Dató(oé)-ri-Bandang.

Hera 1702.

18 Djanijari, 20 Sabang, bangi kâmmisi. Namate datoewija ri Mari-mari.

21 Djanijari, 23 Sabang, alla ahá. Nasikalabini Karaë Bonto-maténe karânga.

12 Peberawari, 15 Roemallang, bangi sanneeng. Nani-bangoeng Ballá-kerija.

7 Abarele, 10 Dolo-kaëda, bangi sattoe. Nasipelá Toewammenang-ri-passiringanna daënta Daëng-Tamemang.

8 Abarele, 11 Dolo-kaëda, bangi ahá. Nasipelá Karaënta-ri-Mamampang Karaënta-ri-Tanatana makapienroewanna.

16 Maï, 19 Dolo-hadji, allo arabá. Naboentieng Karaë Aná-montjong Karaë-Pábinejang.

Hidjará sanná 1114.

4 Djoeli, 9 Sáppará, allo arabá. Nanijêrangmo kalaocé ri Djakáttará Aroe-Teko.

10 Satêمبرé, 8 Râbelé-âherá, allo sanneeng. Namate . Orang-kaja Kare-Gappa.

6 Okotôboró, 15 Djoemâdelé-aœwalá, allo sattoe. Namam-mise toe-nisoeroja ampinâwangi Matienroja-ri-Naga-oelang mantama ri Makale máboendœ, Pangka-djéné(í), Lekó(oé)-bódong, Bidaraïja.

1 Nowêمبرé, 12 Djoemâdelé-âherá, allo kâmmisi. Nani-gêsará bata nilôndjoka ri gégeréta.

29 Nowêمبرé, 10 Radjá, allo kâmmisi. Nasikalabini Karaë-Sambawa Karaë-Agaang-djéné(í).

3 Desêمبرé, 14 Radjá, allo sanneeng. Nabáttoemo toe-mantamaïja ri Toradja; 173 taoe Toradja tawana karânga.

19 Desêمبرé, 1 Sabang, bangi arabá. Namate datoewija ri Tjietta.

Hera 1703.

12 Márasá, 25 Saóewalá, bangi salasa. Namate I-Papóe Daëng-Noemalo.

.19 Márasá, 2 Dolo-kaëda, allo salasa. Nanikana mâteï Aroe-Kajoe.

Hídjará sanná 1115.

17 Djoeni, 3 Sáppará, allo sanneeng. Nanitannang papóe ri pamanakanna I-Daëng-Makkoelle Ahmâd.

21 Agóesoetóe, 9 Râbelé-âherá, bangi arabâ. Nanipasoelöe toe-maïlalang Karaë-Bonto-patongkó.

8 Satêंबरé, 27 Râbelé-âherá, allo ahá. Nanikana mâteï Aroeng-Meroe.

3 Okotôboró, 22 Djoemâdelé-aóewalá, allo kâmmisí. Nanipábadjikang Karaë-Bonto-patongkó(tongkoe) Karaë-Mandjallieng.

4 Okotôboró, 23 Djoemâdelé-aóewalá, allo djoemâ. Mantamana Karaë-Aná-montjong ri Tjenrana sikalabini.

7 Okotôboró, 26 Djoemâdelé-aóewalá, allo sanneeng. Nanibangoeng bllaka ri Seró(oé).

24 Okotoboró, 14 Djoemâdelé-âherá, allo kâmmisí. Nasikalabini Karaënta-ri-Bontoja Karaënta-ri-Mamampang.

3 Nowêंबरé, 24 Djoemâdelé-âherá, bangi ahá. Nanirapoeng daënta-I-Poewá karâënga Toewammenang-ri-passiringganna, nikana nabinjará.

10 Nowêंबरé, 1 Radjá, allo ahá. Namamise karâënga Toewammenang-ri-Lakjoeng mantama ri Tjenrana lanisoennána Karaë-Biseï.

14 Desêंबरé, 6 Sabang, allo sattoe. Nanipasijempowang Soëdanga La-teja-ri-doeni ri Latimodjong nasitallí lombo taoewija, oeroe nipasijempowanna.

20 Desêंबरé, 12 Sabang, allo djoemâ. Nanisoenná Karaë-Biseï; kaparekang lômpowi taoewija.

Hera 1704.

8 Djanijari, 1 Roemallang, allo arabâ. Nabáttoemo ri Tjenrana karënga.

8 Mrasá, 2 Dolo-kaëda, bangi ahá. Namate daënta Daëng-Toena, towana karâënga, oemoeroëna 74.

16 Abarele, 12 Dolo-hadji, allo kâmmisí. Namamise Karaënta-ri-Bonto-manompó(oé), manraí ri Sandawo maboendöe sijagaang toe-Boneja.

Hidjará sanná 1116.

11 Maí, 8 Moeharrang, allo sanneeng. Nanikana máte: ratoeja ri Loewóe Matienroja-ri-Tompó(Tompóe)-tiekká.

3 Djoeni, 1 Sáppará, allo arabá. Nanikana matei Aroeng-Amali, 10 báugimi antalloe.

17 Djoeni, 15 Sáppará, allo arabá. Nabattoe pikatoenna karáenga ri karáenga ri Soelóe gojang sibatoo.

29 Djoeni, 27 Sáppará, bangi sanneeng. Nasipelá Karaë-Agaang-djéné(i) Karaë-Sambawa.

14 Djoeli, 12 Râbelé-acêwalá, allo salasa. Nabáttoemo ri Sandawo Karaënta-ri-Bonto-manompó(oé).

19 Djoeli, 17 Râbelé-acêwalá, allo ahá. Namamaná Karaë-Agaang-djéné(i) ri Karaë-Sambawa I-Soegi.

6 Agóesoetoo, 12 Râbelé-âherá, allo kâmmisi Naniboeno I-Markoes nigêntoengi.

10 Satêمبرé, 11 Djoemâdelé-acêwalá, allo kâmmisi. Namappakara moela taoewija mábelá ri Balóe-boeroe.

10 Okotôboró, 12 Djoemâdelé-âherá, allo sattoo. Namamônó(monóe) mo taoewija ri bêlaka.

10 Nowêمبرé, 13 Radjá, allo salasa. Nabattoe I-Daëng-Mamoentoeli sikalabini.

16 Nowêمبرé, 19 Radja, allo sanneeng. Namamise Toewammenang-ri-Lakijoeng mantama ri Tjenrana ri páboentinganna Karaë-Sambawa.

21 Nowemberé, 24 Radjá, allo sattoo. Nanikana máte: Karaë-Pamolikang nibôenowi ri Kengbeloeja.

16 Desêمبرé, 19 Sabang, allo arabá. Naboentieng Karaë-Sambawa ri Aroe-Timoeroeng.

Hera 1705.

1 Djanijari, 5 Roemallang, allo djoemá. Nabattoe ri Tjenrana karáenga Toewammenang-ri-Lakijoeng.

24 Djanijari, 28 Roemallang, allo ahá. Nanikana sipêlaki I-Daëng-Mamoentoeli Karaë-Barong-patola.

31 Márasá, 6 Dolo-hadji, allo arabá. Nanijámo Karaënta-ri-Taróe battoo ri Djakâttará.

5 Abarele, 11 Dolo-hadji, bangi sanneeng. Nabattoe májana I-Toewang Sjeich-Joesoef Ralia-l-lahoe anhoe, nanijawang ri Lakijoeng ammoeko.

15 Abarele, 21 Dolo-hadji, allo kâmmisi. Namate Karaë-Bonto-patongkó(oé). I-Bará.

Hidjará sanná 1117.

1 Maï, 8 Moeharrang, allo sattoe. Nanirappoeng Karaë-Kandjilo ri Toewammenang-ri-Lakjoeng.

17 Maï, 24 Moeharrang, allo sanneeng. Namate datoeja ri Soppeng, datoe baïneja.

4 Djoeni, 13 Sáppará, allo djoemá. Namate Karaënta-ri-Boeloé-boeloé, oemoeroéna 40 taoeng.

21 Djoeni, 30 Sáppará, bangi sanneeng. Namate Ratoe-Agong.

1 Satêmberé, 13 Djoemâdelé-aôewalá, allo arabá. Namanraï maë Matienroja-ri-Naga-oelang ri Toewammenanga-ri-Lakjoeng angêrangi Karaë-Kandjilo ampappalá-poppôrang.

25 Satêmberé, 7 Djoemâdelé-âherá, allo sattoe. Nanilarjang ri Daëng-Mamoenteli Karaëng-Barong-patola 880 rejala; passoeranna 88.

30 Satêmberé, 12 Djoemâdelé-âherá, allo kâmmisí. Namarawangang taoewija nilantina Erbelpel.

13 Okotôboró, 25 Djoemâdelé-âherá, allo arabá. Nasipelá Karaë-Sambawa Aroe-Timoeroeng.

22 Okotôboró, 5 Radjá, allo djoemá. Namamise Matienroja-ri-Naga-oelang mantama ri Toradja sijagaang Karaë-Aná-montjong.

28 Okotôboró, 11 Radjá, allo kâmmisí. Nanikana nibêtami Karta-Soera naëmpowija Karaë-Matarang ri Balandaïja.

31 Okotôboró, 14 Radjá, bangi ahá. Namamise Datoe-loká sijagaang Karaë-Sambawa tále ri párasanganna.

21 Nowêmberé, 5 Sabang, allo ahá. Namate Ratoe-Hajati.

5 Desêmberé, 19 Sabang, allo ahá. Nanisoenná Karaë-Bonto-lângkasá.

13 Desêmberé, 27 Sabang, allo sanneeng. Namamaná I-Qamarijah, baïnenna Ratoe-bágoesóe matowa, baïne.

20 Desêmberé, 4 Roemallang, allo sanneeng. Nabattoe ri Toradja Matienroja-ri-Nagaoelang; tanakoelléjaï.

22 Desêmberé, 2 Roemallang, allo arabá. Nabattoe-toommo Karaë-Aná-montjong.

Hera 1706.

28 Djanjari, 13 Saôewalá, allo djoemá. Nanipasoelóe I-Kare-Battoe ri pandjannanginna, napalari taoe nirante, na-I-Daëng-Tálesang assambêjangi.

8 Peberewari, 24 Saôewala, bangi salasa. Naaná Karaë-Tabaringang Nafisah, djoeloe állodji matena I-Kare-Sitaba; panrita ballá.

Hidjará sanná 1118.

28 Abarele, 16 Moeharrang, allo kâmmisi. Nasipelá Aroe-Belo daënta Daëng-Mami.

28 Agôesoetóé, 18 Râbelé-âherá, allo kâmmisi. Nasikalabini Ratoe-bâgoesoé malolo-I-Kare-Téne I-Djambang.

6 Agôesoetóé, 27 Râbelé-âherá, bangi sattoe. Nanabattoewi sakká lompo bongganna karâenga Toewammenang-ri-Lakijoeng.

11 Satêمبرé, 4 Djoemâdelé-âherá, bangi ahá. Nasipelá Karaë-Bonto-maténe karâenga.

29 Okotôboró, 22 Radjá, allo sattoe. Namanáoengmo ri boetta Toewammenang-ri-Lakijoeng lébána makambang, nanikejori.

14 Nowêمبرé, 9 Sabang, bangi sanneeng. Nasipelá Ratoe-bâgoesoé I-Kare-Téne.

2 Desêمبرé, 27 Sabang, bangi djoemâ. Nasikalabini Karaë-Aná-montjong Sietti-Labibah.

Hera 1707.

1 Djanijari, 27 Roemallang, bangi ahá. Nasikalabini Karaë-Balassari karâenga.

4 Djanijari, 30 Roemallang, bangi arabá. Nanitobó(oé) Sajid Moehammad irawanganna koelanreréna, tamatêjai.

16 Peberewari, 14 Dolo-kaëda, allo kâmmisi Naaná Karaë-Madjannang Abdoe-l-Qadir I-La-Sanresang.

3 Mârasá, 29 Dolo-kaëda, allo djoemâ. Nabáttoemo Hadji Abdoe-r-rahmaan angerângai pamalli hadjina Toe-mateja-ri Salaparang.

Hidjará sanná 1119.

24 Abarele, 22 Moeharrang, allo sanneeng. Namantama ri Tjenrana Karaë-Aná-montjong angêrangi Sietti-Labibah.

23 Maï, 22 Sâppará, allo salasa. Namate datoeja ri Soppeng, pallalowanna Karaënta-ri-Langeló(oé); oemoeroéna 53.

14 Djoeli; 15 Râbelé-âherá, allo djoemâ. Namálampa Gallarrang-ri-Mangasa sijagaäng Karaënta-ri-Agaäng-nijondjo(oé) mantama ri Toradja angkijoki Pati-Mandjiwari.

17 Djoeli, 18 Râbelé-âherá, allo sanneeng. Namálampa Pangerang Arija tále ri párasanganna angêrangi bainenna.

25 Djoeli, 26 Râbelé-âherá, bangi salasa. Namate Karaënta-baloēja, bowena I-Padang.

23 Agôesoetóé, 25 Djoemâdelé-aôewalá, allo arabá. Nabáttoemo ri Toradja Karaënta-ri-Agaäng-nijondjó(oé), Gallarrang-Mangasa.

3 Satêंबरé, 7 Djoemâdelé-âherá, allo ahá. Namalampa pole Gallarrang-Mangasa sijagaäng Karaënta-ri-Agaäng-nij-ondjó(oé) mantama ri Toradja.

14 Okotôboró, 18 Radjá, allo sattoe. Nanijari Karaë-Bontó-djéné(i).

13 Nowêंबरé, 19 Sabang, allo sanneeng. Allo nakama-têjanga Aroe-Tanete-maŕowa ilalang ri Tjenrana.

4 Desêंबरé, 10 Roemallang, allo sanneeng. Nabattoe ri Toradja Karaënta-ri-Agaäng-nijondjó(oé) sijagaäng Gallarrang-Mangasa; nijá-toommi Pati-Mandjawari.

22 Desêंबरé, 28 Roemallang, allo djoemá. Namate I-Lómó(Loémóe) towana Toe-maílalang Karaënta-ri-Leko(oé)-bódong.

30 Desêंबरé, 6 Saóewalá, allo sattoe. Namamaná Karaë-Balassari baine Karaë-Tana-sanga Mahboebah Mamoentja-ragi. Hera 1708.

24 Djanijari, 2 Dolo-kaëda, allo arabá. Nabattoe nipabirietta matena Dala-Lemo-apá.

14 Peberewari, 23 Dolo-kaëda, bangi arabá. Nasipelá Karaë-Aná-montjong Karaë-Pábinejang.

Hidjará sanná 1120.

24 Márasá, 2 Moeharrang, allo ahá. Namamise karáenga Toewammenang-ri-Lakjoeng mantama ri Tjenrana angérangi Pati-Mandjawari.

11 Abarele, 20 Moeharrang, allo kâmmisí. Nabattoe ri Tjenrana karáenga.

29 Abarele, 9 Sáppará, bangi sanneeng. Nasikalabini Karaë-Bonto-maténe-Aroeng-Lalolang.

22 Maí, 2 Râbelé-aóewalá, allo arabá. Nasikalabini Karaë-Sambawa Karaë-Pasí.

6 Djoeni, 17 Râbelé-aóewala, bangi kâmmisí. Namálampa Pati-Mandjowari mantama ri Toradja ri baineenna.

5 Agoesoetoé, 19 Djoemâdelé-aóewalá, allo sanneeng. Naboentieng Karaë-Djarewe Karaë-Bonto-djéné(i).

1 Satêंबरé, 17 Djoemâdelé-âherá, allo ahá. Naniboenopatoenroeng I-Sandewi ri Aroempone ilalang ri Tjenrana.

20 Okotôboró, 6 Sabang, allo ahá. Nanikana nijêrangmi kalaóe ri Djakâttará Soesoénanga-ri-Matarang.

4 Desêंबरé, 21 Roemallang, allo arabá. Nanikana nijêrangmi kalaóe ri Selang Soesoénanga-ri-Matarang sijagaäng I-Daëng-Massese.

23 Desêंबरé, 21 Saôewalá, allo sanneeng. Naaná Toewammênanga-ri-Djawaija Nadjmoe-d-dien I-Manrabija.

Hera 1709.

3 Djanijari, 22 Saôewalá, allo djoemá. Naaná Karaë-Pa-toekangang Zainab.

8 Djanijari, 27 Saôewalá, allo arabá. Kínapilarí karáënga Toewammênanga-ri-passiringanna, oemoeroéna 44.

23 Djanijari, 12 Dolo-kaëda, allo kâmmisi. Naoeroe nabattoewi garrienna karáënga Toewammênanga-ri-Lakijoeng; ta-nakoelléjaï nagijó(oé) kalenna.

Hidjará sanná 1121.

22 Djoeni, 20 Râbelé-âherá, allo djoemá. Nabattoe maë ri Gowa Aroe-Palakka Poewanna-I-Mattá malarina ri Tjenrana.

14 Djoeli, 8 Djoemâdelé-aôewalá, bangi sanneeng. Nanilarijang Karaë-Bonto-rambá ri boeránnenna nijerang mantama ri Toradja.

2 Agôesoetoé, 26 Djoemâdelé-aôewalá, allo sattoe. Naaná I-Mattá Abdoe-r-rahman I-Mappatawang.

4 Agôesoetoé, 29 Djoemâdelé-aôewalá, bangi sanneeng. Nasipoleji Karaënta-ri-Manampang Karaënta-ri-Tana-tana.

12 Agôesoetoé, 7 Djoemâdelé-âherá, allo salasa. Nanipirangkakki lálang karáënga ri Talló Soeltan Siradjoe-d-dien.

17 Satêंबरé, 14 Radjá, allo arabá. Kínapilarí karáënga Toewammenang-ri-Lakijoeng, oemoeroéna 59.

21 Satêंबरé, 18 Radjá, allo ahá. Nanisoero orang Sôe-danga sijagaäng baráija ri Karaënta mange ri karáënga Soeltan Isma'il.

30 Satêंबरé, 27 Radjá, allo salasa. Namanaoeng ri Mândará Matienroja-ri-Naga-oelang máboendoé.

4 Okotôboró, 1 Sabang, allo sattoe. Nakalaoé ri Djakáttará Karaënta-ri-Pangka-djéné(i) nisoero.

20 Okotôboró, 17 Sabang, bangi sanneeng. Nasipoleji karáënga Karaëng-Pábinejang.

16 Nowêंबरé, 14 Roemallang, allo ahá. Nanisambeji lekóna Soeieengkaja, marewângangi taoewija, mangároewi.

20 Nowêंबरé, 18 Roemallang, bangi kâmmisi. Naninika Datoe-laká Karaënta-ri-Bontoja.

7 Desêंबरé, 5 Saôewalá, allo ahá. Nanijanakkang Cafijoe-d-dien I-Mappaingá.

29 Desêंबरé, 27 Saôewalá, allo sanneeng. Namate Karaënta-ri-Mangalli, oemoeroéna 56.

Hera 1710:

11 Djanijari, 11 Dolo-kaëda, allo ahá. Nanitjiendei ewangang I-Tjallá-Belo málampa ri Gowa; roewa aganna niboeno.

27 Djanijari, 27 Dolo-kaëda, allo salasa. Nanitannang sabánnará I-Daëng-Makkoelle assambéjangi I-Daëng-Boeráne.

16 Peberewari, 17 Dolo-hadji, allo sanneeng. Nanitôgasá karâenga ri batoo palantikanga.

Hidjará sanná 1122.

24 Márasá, 28 Moeharrang, allo salasa. Namalaboe ri Djoempandang Karaënta-ri-Pangka-djéné(í) battoo ri Djakáttará.

12 Abarele, 14 Sáppará, allo ahá. Nanitannang toemaï-lalang Karaënta-ri-Pangka-djéné(í).

13 Abarele, 14 Sáppará, allo sanneeng. Namamise ri Mangasa Datoe-loká tále ri parasanganna angérangei Karaënta-ri-Bontoja.

4 Maï, 6 Râbelé-aôewalá; allo sanneeng. Nabattoo Goernadoer Heer Pan-Toel.

21 Maï, 23 Râbelé-aôewalá, allo kâmmisi. Namamaná I-Lómó(Loémoe), bainenna Karaënta, bainé, Sietti-Hawá, arienna Karaë-Madjannang.

4 Djoeli, 8 Djoemâdelé-aôewalá, allo sattoo. Nanitjerá soeengkaïja, kinasongkaäng toe-Boneja.

13 Djoeli, 8 Djoemâdelé-aôewalá, allo salasa. Naösong Aroempone ri Bonto-walá; sidallékangdjaki tamáboendóekapaki.

17 Djoeli, 18 Djoemâdelé-aôewalá, allo arabá. Kimaboendoemo ri Pangka-djéné(í).

20 Djoeli, 24 Djoemâdelé-aôewalá, allo ahá. Namalokó(oé) sappoe batorang soesoenna karâenga.

25 Djoeli, 29 Djoemâdelé-aôewalá, allo sattoo. Namamâdili lombo Balandaija ri bentenna ri Bonto-manai.

8 Agôesoetoé, 13 Djoemâdelé-âherá, allo sattoo. Nanijerang kalaé ri kotaija Karaë-Katangka sikalabini.

14 Agôesoetoé, 19 Djoemâdelé-âherá, allo djoemá. Namamónomo ri Djongaïja Aroempone.

19 Agôesoetoé, 24 Djoemâdelé-âherá, allo arabá. Namamónomo Balandaija talloeng botjowija ri bentenna.

20 Agôesoetoé, 25 Djoemâdelé-âherá, allo kâmmisi. Namamaná Karaënta-ri-Tana-tana bainé, Zainab.

8 Okotôboró, 16 Sabang, allo kâmmisi. Nasimômbalá Karaënta-ri-Bonto-panno kalaé ri Djakáttará ampalá-popporó ri Djinarala.

Hera 1711.

16 Djanijari, 27 Dolo-kaëda, allo sattoe. Namamaná baï-nenná Karaë-Katangka baïne, Sietti-Rahmah Maliembasanna Hidjará sanná 1123.

28 Peberewari, 11 Moeharrang, allo ahá. Silájará 37 nasijagaäng baïne mádjalló(oé) ilalang ri kotajja; talloe lappasá.

9 Abarele, 21 Sáppará, allo djoemá. Nabattoe ri Djakáttara Karaënta-ri-Bonto-panno.

9 Maï, 21 Râbelé-aôewalá, allo ahá. Naäna Amirah I-Tanitadja, nikana todong I-Maneeng-ratoe.

29 Djoeni, 13 Djoemâdelé-aôewalá, allo salasa. Naäná I-Masallomo Moehammad-Cadieq Manrijo-gaoé.

2 Satêंबरé, 19 Radjá, allo kâmmisí. Nanipasitábamo ri Balandáija Aroempone.

24 Satêंबरé, 12 Sabang, allo djoemá. Nanijanakkang Karaë-Tangallá Sietti-Arifah I-Tanripadá.

27 Satêंबरé, 15 Sabang, allo sanneeng. Namarewangang taoewija nilantina Heer Pan Toel.

19 Okotôboró, 7 Roemallang, allo salasa. Nanipanaoeng ri bisejang lônará naêranga Karaë-Garassí kalaocé ri Djakáttara.

Hera 1712.

20 Djanijari, 12 Dolo-hadji, bangi kâmmisí. Nanirappoeng ri karáenga Karaënta-ri-Bontowija(Bontowa).

23 Djanijari, 15 Dolo-hadji, allo ahá. Nanisarejang toe-Borí-Sallowija, toe-Manoedjoeja, toe-Sodijanga bitjára ri boettana. Hidjará sanná 1124.

26 Márasá, 19 Sáppará, allo ahá. Nanipappalakki taoewija ri karáenga, sirêjalá sibatoe ballá.

13 Abarele, 7 Râbelé-aôewalá, bangi kâmmisí. Namamise ri Tâenga Toewammenanga-ri-Tâenga maná ri Bantaëng tiétti lalieng-lalingi.

22 Maï, 6 Râbelé-âherá, bangi djoemá. Namálaboe ri Djoempandang Karaë-Garassí battoe ri Djakáttara.

25 Maï, 19 Râbelé-âherá, allo kâmmisí. Nanipasoeleé Karaëng-Bidara, na-I-Daëng-Talarra assambêjangi.

6 Djoeni, 2 Djoemâdelé-aôewalá, allo salasa. Namate Goerndoer Heer Pan Toel.

29 Djoeni, 25 Djoemâdelé-aôewalá, allo kâmmisí. Namate karáenga ri Sanrabone. Tênapa assambêjangi.

20 Agôesoetoé, 18 Radjá, bangi ahá. Nabáttoemo ri Bantaëng Toewammenanga-ri-Tâenga sijagaäng Aroempone.

24 Agóesoetóé, 23 Radjá, allo kâmmisí. Nanipasoelóé Karaë-Aná-montjong.

29 Agóesoetóé, 27 Radjá, allo salasa. Nabattoe toe-Boneja, toe-Sóppenga, toe-Wádjoka angálléí Karaë-Aná-montjong nanijerang-toommo Soédanga, lálanga tále ri Karaënta.

31 Agóesoetóé, 21 Radjá, allo kâmmisí: Nakaráënga ri Talló nitannang karaëng ri Gowa assambêjangi Karaë-Aná-montjong.

10 Satêंबरé, 10 Sabang, allo ahá. Naoeroe nilálangi karáënga lálang ri Gowa.

15 Satêंबरé, 15 Sabang, bangi djoemá. Nasikalabini Karaë-Bonto-lângkasá I-Edja.

16 Satêंबरé, 15 Sabang, bangi sattoe. Nanijerang man-tama ri Tjenrana Karaë-Aná-montjong.

21 Satêंबरé, 21 Sabang, allo kâmmisí. Naniberoewi nispasijempowang pole Soédanga La-teja-ri-doeni ri Ballá-kerija; pienróewangmi.

8 Okotóboró, 7 Roemallang, allo sattoe. Nanipanaoeng ri bisejang lóntará naéranga Karaënta-ri-Bonto-panno kalaóena ri Djakáttará angkana-kânaí nijallena karaëng ri Gowa karáënga.

7 Nowêंबरé, 2 Saóewalá, allo arabá. Namamise karáënga sikalabini manáí ri Bantaëng ala nisoennána I-La-Oesé(í).

12 Nowêंबरé, 12 Saóewalá, bangi sattoe. Naoeroe mam-mempo djagana Aroempone ri Bantaëng.

14 Nowêंबरé, 14 Saóewalá, allo sanneeng. Nanisoenná I-La-Oesé(í).

28 Nowêंबरé, 28 Saóewalá, allo sanneeng. Nasore ka-ráënga battoe ri Bantaëng.

11 Desêंबरé, 12 Dolo-kaëda, allo ahá. Nadatoewija ri Pammaná naälle karáëng toe-Sanraboneíja.

15 Desêंबरé, 16 Dolo-kaëda, allo kâmmisí. Nanisoero boeno ri karáënga I-Tarawe, nanirappoeng I-Daëng-Talarra, nisoero ballakki ri Sabánnaraka.

22 Desêंबरé, 23 Dolo-kaëda, allo kâmmisí. Nanisoero erang manraí ri Sandawo I-Daëng-Talarra.

Hera 1713.

12 Djanjari, 14 Dolo-hadji, allo kâmmisí. Nanijarí I-Soegi, anána Karaënta-ri-Mandallé(í).

24 Djanjari, 27 Dolo-hadji, allo arabá. Namamaná baínenna Karaë-Katangka boeráne nikana I-Ande-ande Moehammad-Joesoef.

Hidjará sanná 1125.

1 Márasá, 3 Sáppará, bangi arabá. Namate Dale-Bantaeng ilalang ri Tjenrana.

3 Márasá, 5 Sáppará, allo djoemá. Namate Sietti-Labibah ilalang ri Tjenrana.

31 Márasá, 3 Rábelá-aóewalá, allo djoemá. Namálaboe ri Djoempandang Karaenta-ri-Bonto-panno battoe ri Djakattará.

25 Abarele, 28 Rábelé-aóewalá, allo salasa. Namamise karaenga sikalabini mantama ri Tjenrana.

31 Maĩ, 5 Djoemádelé-aóewalá, allo arabá. Nanikana matéi Datoe-Loká.

10 Djoeni, 15 Djoemádelé-aóewalá, allo sattoe. Nanipajempowang pole Soédanga La-teja-ri-doeni ri Latimodjong; mangároewi taoewija; pientálloengmi.

21 Djoeni, 26 Djoemádelé-aóewalá, allo arabá. Nasore karaenga battoe ri Tjenrana.

7 Nowémberé, 17 Saóewalá, allo salasa. Nanisoenná I-Manja, anána Karaë-Bonto-sijamá.

18 Nowémberé, 28 Saóewalá, allo sattoe. Nanapappasábijang karaenga ri Karaenta Toewammenang-ri-Djawaija nipatadja karaeng ri Talló(oé).

Hera 1714.

5 Djanijari, 18 Dolo-hadji, bangi djoemá. Namate I-Karémami, anána Toewang loweta.

Hidjará sanná 1126.

18 Djanijari, 1 Moeharrang, bangi kámmisi. Bangi nakamatéjanga Karaenta ri-Bontowija(Bontowa) ibále ri Rejó(Rejoe); oemoeroéna 51.

20 Márasá, 3 Rábelé-aóewalá, allo salasa. Nanisare pakka-rængang I-Soegi nikana Karaë-Biessang-pole.

12 Abarele, 26 Rábelé-aóewalá, allo kámmisi. Nanipamange toe-Álloeka ri poetokoe Karaë-Alloé.

3 Maĩ, 18 Rábelé-áherá, allo kámmisi. Nabattoe nijerang alloenna Karaenta-ri-Bontowija.

19 Maĩ, 4 Djoemádelé-aóewalá, allo sattoe. Nanapappasábijang toe-Talloka ri Balandaíja Toewammenang-ri-Djawaija karaeng ri Talló(oé).

29 Maĩ, 14 Djoemádelé-aóewalá, allo salasa. Nabattoe karaenga ri Dima ala mábaíne.

21 Djoeni, 8 Djoemádelé-áherá, bangi kámmisi. Namamána Karaenta-ri-Tana-tana boeráne nikana Moehammad-Bagi.

1 Satêंबरé, 21 Sabang, bangi sattoe. Namate Karaënta-ri-Pasi, oemoeroëna 56.

13 Satêंबरé, 3 Roemallang, bangi kâmmisí. Namáloë-seré(i) karaënga ri Dima Karaë-Bisang-pole.

16 Satêंबरé, 7 Roemallang, bangi sanneeng. Namate Matienrowija-ri-Naga-oelang, oemoeroëna 43; niboneji ri alloeng nanjawang ri Bonto-walá.

19 Satêंबरé, 10 Roemallang, allo kâmmisí. Na-Karaënta-ri-Mamampang naälle karaëng toe-Sanraboneja.

15 Okotóboró, 5 Saóewalá, allo sanneeng. Nanisare pakkaraëngang Toewammênanga-ri-Djawaíja nikana Karaë-Kandjilo.

8 Nowêंबरé, 29 Saóewalá, allo kâmmisí. Nanikêkesé alloenna Matienroja-ri-Naga-oelang, nijerang mantama ri Tjenrana.

18 Desêंबरé, 10 Dolo-hadji, allo salasa. Nanipamange ri nakke toe-Lempánganga.

20 Desêंबरé, 12 Dolo-hadji, allo kâmmisí. Nanikana sipêlaki Aroempone datoeja-ri-Oelawang.

31 Desêंबरé, 23 Dolo-hadji, allo sanneeng. Nanisare pakkaraëngang ajakoe nikana Karaë-Balassari.

Hera 1715. Hidjará sanná 1127.

8 Mârasá, 2 Râbelé-aóewalá, allo djoemá. Namamaná baï-nenna Karaë-Katangka boeráne nikana Mad-jan I-Mappasonrí.

15 Mârasá, 9 Râbelé-aóewalá, allo djoemá. Nabattoe toe-Sóppenga angálléi karaëng Karaë-Katangka.

2 Abarele, 27 Râbelé-aóewalá, allo salasa. Nabattoe ri Toradja Aroe-Tanete sikalabini.

15 Maí, 12 Djoemádelé-aóewalá, allo arabá. Namamise ri Djoempondang datoewija ri Soppeng mantama ri Soppeng.

9 Djoeli, 16 Radjá, allo salasa. Nabattoe poewangkoe ri Laoé-poelo.

18 Djoeli, 16 Radjá, allo kâmmisí. Nanitannang malompo ri Talló(oé) poewangkoe Karaë-Bódija.

5 Agóesoetóé, 4 Sabang, allo sanneeng. Nadatoeja ri Soppeng nipakakaraëng ri Bone ri datoeja ri Tjietta. Mamôteré(i)-mija mange ri kakaraënganna ri Tjietta sijagaäng ri Timoeroeng.

15 Agóesoetóé, 15 Sabang, allo kâmmisí. Ija-mienne alloja nanipirangkakki pajoeng Aroempone.

6 Satêंबरé, 7 Roemallang, allo djoemá. Nanisare areng pakkaraëngang poewangkoe nikana Karaë-Paténe.

10 Nowèmberé, 13 Dolo-kaëda, allo ahá. Namate I-Kare-Mamo, anána Toewang loweta.

Hera 1716. Hídjará sanná 1128.

18 Peberewari, 24 Sáppará, allo salasa. Nanipanaoengi Peneki niboendoé ri Aroempone.

20 Peberewari, 26 Sáppará, allo kâmmisi. Namáboendoé taoewija sinamperé nanisoëssoloémo Peneki.

21 Peberewari, 27 Sáppará, allo djoemá. Naniboeno I-Daëng-Manaí ri Aroempone.

19 Márasá, 24 Rábelé-aóewalá, allo kâmmisi. Allo nakamatéjanga bowena karaënga ibále ri Dima.

14 Abarele, 21 Rábelé-áherá, allo salasa. Nasore Aroempone battoe ri Tjenrana oeroe-karaënna ri Bone.

20 Abarele, 27 Rábelé-áherá, allo sanneeng. Nasipelá poetokoe Karaë-Bonto-lângkasá I-Edja.

22 Abarele, 29 Rábelé-áherá, allo arabá. Nakasapoekang singlarána matanna alloja kâmmai-toe eró(oé) pattang mattoenroé ri 5 garigantaíja, maka rágaí sidjaäng.

23 Maí, 1 Djoemádelé-áherá, bangi sattoe. Nanipelá ajakoe ri karáënga.

18 Djoeni, 27 Djoemádelé-áherá, allo kâmmisi. Nasikalabini karáënga ajana I-Maniembang. Sietti-Abidah Daëng-Maténe.

16 Djoeli, 16 Radjá, allo kâmmisi. Nabattoe nijerang aloena bowena karáënga.

20 Djoeli, 30 Radjá, allo sanneeng. Nanipasijempowang pole Sóedanga La-teja-ri-doeni ri Ballá-kerija, makapingappána.

24 Agoësoetoé, 6 Roemallang, allo sanneeng. Nanidjalló(oé) Karaë-Binowang ri atanna ilaoé ri Djoempandang. Ammóekopi namate.

8 Satémberé, 21 Roemallang, allo salasa. Nasikalabini ajakoe Karaë-Ballasari Aroeng-Oedjoeng.

11 Satémberé, 24 Roemallang, allo djoemá. Namate I-Lómó(Loémóé) anronna Karaënta-ri-Mangallí.

8 Okotóboró, 21 Saóewalá, allo kâmmisi. Namarewangang taoewija nilantina Goernadoer Sipman.

Hera 1717. Hídjará sanná 1129.

11 Djanijari, 28 Moeharrang, allo sanneeng. Namate Karaënta-ri-Kabalokang.

15 Djanijari, 12 Sáppará, allo sanneeng. Nanibangoeng sambena ballá nijoëkirika ri Bonto-walá.

28 Djanijari, 15 Sáppará, allo kámmisí. Nasikalabini Aroeng-Mampoe I-Toégoé.

11 Djoeni, 2 Radjá, allo djoemá. Namate Toe-maílalang Karaénta-ri-Mandallé(i).

14 Djoeni, 5 Radjá, allo sanneeng. Nanisambeji lekóna (lekoéna) Tjiendeja.

21 Djoeni, 12 Radjá, allo sanneeng. Nanipamange toe-Mandálleka ri Káppará, nanikana Karaë-Tamálálang.

24 Djoeni, 15 Radjá, allo kámmisí. Nanitannang toe-maílalang Karaë-Lekó(oé)-bódong.

25 Djoeni, 16 Radjá, allo djoemá. Nasipelá Karaë-Sanra-bone Karaénta-ri-Tana-tana.

26 Djoeni, 17 Radjá, allo sattoe. Nanitjerá Goeroedaíja, namarewangang toe-Gowaíja lamantamana karaénga ri Baroko.

29 Djoeni, 20 Radjá, allo salasa. Namamise karaénga mantama ri Toradja sijagaäng Aroempone.

16 Djoeli, 1 Sabang, allo ahá. Na ri Panaíkang taoewija marewangang lombo pole.

7 Agóesoetoé, 29 Sabang, allo sattoe. Nanibangka lèjanga ri Toengko.

10 Agóesoetoé, 2 Roemallang, allo salasa. Namanjomba I-Paroekka, mádikaija ri Baroko.

3 Satémberé, 26 Roemallang, allo djoemá. Nasore karáénga battoe ri Baroko.

13 Satémberé, 7 Saóewalá, allo sanneeng. Namate Karaénta-ri-Kamong-beroe.

20 Satémberé, 14 Saóewalá, allo sanneeng. Namálampa Karaë Parang-bone tále ri Dima, Karaë-Bonto-maténe toong.

27 Okotóboró, 22 Dolo-kaéda, allo arabá. Nanipasibajoe-wangang I-Mattá daéngkoe Karaë-Tana-sanga.

31 Okotóboró, 26 Dolo-kaéda, bangi ahá. Namate ajakoe, oemoeroéna 34.

23 Nowémberé, 20 Dolo hadji, bangi salasa. Nadjaga karáénga tiendjana battoenna ri Toradja.

Hídjará sanná 1130.

7 Desémberé, 4 Moeharrang, allo salasa. Nanibangoeng ballána karáénga irawa maé ri Katangka lanigesarána Ballákerija.

Hera 1718.

11 Djanijari, 9 Sáppará, allo salasa. Nanisoenná Moehammad Caleh, anána Ratoe bágoesóe matowa.

14 Peberewari, 12 Râbelé-aôewalá, bangi sanneeng. Namate I-Lómó(Loémóé)-Galorang, anronna Karaënta-ri-Mandallé(i) matowaija.

2 Márasá, 29 Râbelé-aôewalá, allo arabá. Nasore kâppalá angerangai towakoe Aroe-Teko battoena nipelá ri Selang.

6 Márasá, 3 Râbelé-âherá, bangi sattoe. Namalari Karaë-Bonto-lângkasá sikalabini kalaóé ri Kampong-beroe.

24 Maï, 24 Djoemâdelé-âherá, allo salasa. Nanijari daëngkoe Karaë-Tabaringang ri Aroempone.

28 Maï, 28 Djoemâdelé-âherá, allo sattoe. Nanikana natâbaï angieng lombo Silâjará.

3 Djoeni, 5 Radjá, bangi djoemá. Nanisare pakkaraëngang daëngkoe nikana Karaë-Tabaringang.

8 Djoeni, 10 Radjá, allo arabá. Nanikana mâteï Karaë-Barong-patola ibále ri Sambawa.

24 Djoeni, 26 Radjá, bangi djoemá. Namate towakoe Aroe-Teko.

24 Djoeni, 26 Radjá, allo djoemá. Nanitannang kali I-Sjeich.

31 Djoeli, 3 Roemallang, bangi ahá. Namate I-Daëng-Keenna, arienna Karaënta-ri-Laïkang.

22 Agôesoetoé, 25 Roemallang, allo sanneeng. Nanikana mâteï-I-Opoe, baloenna datoeja ri Loewóé Matienroja-ri-Tompó(oé)-tiekká.

31 Agôesoetoé, 4 Saôewalá, allo arabá. Nanijerang ri Aroempone maë ri karâënga Karaë Sanrabone mangena ri Balandaija.

2 Okotôboró, 7 Dolo-kaëda, allo ahá. Nabattoe lontarána poetokoe Karaë-Panaïkang ri Sambawa angkana nipélami ajakoe Karaë-Pasi.

7 Okotôboró, 12 Dolo-kaëda, allo djoemá. Nanipasisala I-Mattá daëngkoe Karaë-Tana-sanga.

20 Okotôboró, 25 Dolo-kaëda, bangi kammisi. Namamise poetokoe Karaë-Patténe tále ri Sambawa angálléï ajakoe Karaë-Pasi.

23 Okotôboró, 28 Dolo-kaëda, bangi ahá. Namamise Aroempone manaoeng ri Mándará.

4 Nowêmeré, 11 Dolo-hadji, bangi djoemá. Nabattoe ri Sambawa poetokoe angálléï ajakoe.

16 Nowêmeré, 22 Dolo hadji, allo arabá. Nabattoe Mándará Aroempone, apôeroewi.

Hidjará sanná 1131.

25 Nowêंबरé, 4 Moeharrang, allo sanneeng. Namate I-Daëng-Mamo lébaka karaëng ri Katapang.

20 (Desêंबरé), 26 (Moeharrang) (*) allo salasa. Nanaëm-pôwimi ballána karâenga.

Hera 1719.

14 Peberewari, 23 (Râbelé-acêwalá), allo salasa. Nakalaóe nisoero pasoloé Karaë-Bonto-lângkasá.

21 (Djoeni), 3 (Sabang), allo arabá. Nanikana nipasóeloeki datoe ri Loewóe Batara-toengká.

28 (Djoeni), 10 (Sabang), allo arabá. Nabattoo Loëwoeka angállei karaëng datoeja ri Tjietta.

7 (Agóesoetóe), 20 (Roemallang), allo sanneeng. Namaleetté karâenga manraí ri ballána Karaënta-ri-Bonto manom-pó(oé) mamempo.

1 Okotóboró, 17 Dolo-kaëda, bangi ahá. Namanaoeng ri Lempanjang Karaënta-ri-Bonto-panno ambainêjangi Karaë-Bonto-masoegi.

5 Nowêंबरé, 23 (Dolo-hadji), bangi ahá. Nanisare pakka-raëngang daënta Daëng-Takontoe nikana Karaë-Tjampagaija.

Hidjará sanná 1132.

22 (Nowêंबरé), 10 (Moeharrang), allo arabá. Namamise Aroempone ri djambátanga mantama ri Tjenrana nasoemeengka ri Gowa.

27 Desêंबरé, 15 (Sâppará), allo arabá. Namate I-Goeroe-Kasing, anronggoeroe-mókkinga ri Talló(oé).

Hera 1720.

21 (Djanijari), 10 (Râbelé-acêwalá), bangi ahá. Soerona karâenga battoe ri Loewóe angkana I Tosappe-ilá nijalle datoe ri Loewóe.

(*) Van hier af zijn in het handschrift de namen van de maanden der Christelijke en Mohammedaansche tijdrekeningen of wel van een van beiden op veel plaatsen weggelaten. Waar dit het geval is heb ik tusschen haakjes de namen vermeld, die er bij vergelijking van de cijfers, die de dagen der maanden aanduiden, met elkander en met de opgegeven dagen der week bleken te moeten staan. Meestal zijn slechts dan de namen der maanden weggelaten, wanneer verscheidene feiten in dezelfde maand zijn voorgevallen en de naam van deze reeds eenmaal vermeld is. Dat zou nog meer in het oog loopen, wanneer hier niet ter verkorting een aantal feiten weggelaten waren.

22 (Djanijari), 11 (Râbelé-aôewalá), allo sanneeng. Nani-pasoelóe Aroempone Poewanna-I-Mattá ri toe-Boneja, na Karaë-Aná-montjong assambêjangi.

11 (Peberewari), 2 Râbelé-âherá, allo ahá. Nanigésará Bal-lá-kerija.

19 (Peberewari), 9 (Râbelé-âherá), allo sanneeng. Nabattoe nisoero erang ri toe-Boneja ajakoe Moeti'atoc-l-lah sijagâ-ang matowanna.

20 (Peberewari), 12 (Râbelé-âherá), allo arabâ. Nasipelá Toe-mailalang matowaija Karaë-Bonto-masoegi.

. . Mârasá, 18 Djoemâdelé-aôewalá, allo kâmmisi. Namate I-Kare-Pole anronggoeroe aná-boeráne.

11 Abarele, 2 Djoemâdelé-âherá, allo kâmmisi. Nanipa-djalloki dallekanna karâenga irawa ri pâsarâ toe-Wâdjoka, na I-Kare-Lewa anróepai amboênowi, namalokó(oé) I-Kare-Lewa.

22 (Abarele), 13 (Djoemâdelé-âherá), alla arabâ. Nanisare pakkaraëngang poetokoe Karaë-Patténe.

3 Maï, 24 (Djoemâdelé-âherá), bangi djoemâ. Namate I-Kare-Lewa I-Soele; lokônadji(lokoénadji) angêrangi.

4 (Maï), 25 (Djoemâdelé-âherá), allo sattoe. Nanitannang anronggoeroe-aná-boeráne I-Kare-Mangalle I-Malik; I-Kare-Pole nasambejang.

6 (Maï), 27 (Djoemâdelé-âherá), allo sanneeng. Namate Karaënta-ri-Laïkang, baloenna Toe-nisombaïja, irate ri Laïkang.

11 (Maï), 3 Radjá, allo sattoe. Nanitannang anronggoeroe ka-manakang I-Kare Mambani I-Djamali; manggena nasambejang.

18 (Maï), 10 (Radjá), allo sattoe. Namálampa Karaënta-baloēja mantama ri Tjenrana.

29 (Djoeni), 23 (Sabang), allo sattoe. Nanisoenná Toe-wammenang-ri-Djawaïja.

16 Djoeli, 10 Roemallang, allo salasa. Nabattoe ri Tjenrana Karaënta-baloēja.

27 (Satêंबरé), 24 Dolo-kaëda, bangi djoemâ. Nanijanakkang. I-Maniëmbang-gacé Moehi-d-dien.

6 Okotôboró, 4 Dolo-hadji, allo ahá. Naniparé palilí Bori-sallo sipowe.

10 (Okotôboró), 8 (Dolo-hadji), allo kâmmisi. Nanipanaoeng ri bisejang lônará naëranga Karaënta-ri-Bonto-panno kalaóe ri Djakâttará antarima-kâsiï nasarejanta Topedjawa.

Hídjará sanná 1133.

15 Nowêंबरé, 14 Moeharrang, allo djoemâ. Nanijá ilaóe

ri Kampong-beroe Poewanna-I-Mattá battoe malari soelóe maë ri Balandaija, lebána nipasoelóe.

18 (Nowêمبرé), 17 (Moeharrang), allo sanneeng. Nasore Aroempone battoe ri Tjenrana sikalabini.

10 Desêمبرé, 9 Sâppará, allo salasa. Namate I-Daëng-Nisanga I-Qamarijah, bainenna Ratoe-bâgoesoë matowa.

22 Desêمبرé, 21 Sâppará, allo ahá. Nanijámo battoe ri Sandawo towakoe I-Daëng-Talarra battoena nitjiende.

Hera 1721.

13 (Djanjari), 14 (Râbelé-aóewala), allo sanneeng. Nani-pabadjikang Poewanna-I-Mattá Aroempone ri Balandaija.

18 (Djanjari), 19 (Râbelé-aóewalá), allo sattoe. Naboen-tieng daëngkoe Karaë-Madjannang daëngkoe Karaë-Tabaringang.

11 Peberewari, 13 (Râbelé-âherá, bangi salasa. Namate Karaënta-ri-Ballá-djawaija, oemoeroëna 89.

5 Marasá, 5 Djoemâdelé-aóewalá, bangi arabá. Namálaboe kâppalá nadongkokija Karaënta-ri-Bonto-panno battoe ri Djakâttará.

26 (Mârasá), 26 Djoemâdelé-aóewalá), allo arabá. Allo nakamatêjanga adatoëwanga ri Massepe matowaija.

19 Mai, 22 Radjá; allo sanneeng. Namantále ri Sandawo I-Daëng-Manassá I-Papóe nisoero ampanaiki Torieng.

7 Djoeni, 11 Sabang, allo salasa. Nanitientieng nanikesó(oë) Karaë-Patoekangang nanipasiparekangang Toewammenang-ri-Djawaija.

29 Agoësoetóe, 6 Dolo-kaëda, allo Djoemá. Allo nakamatêjanga ajana datoëja ri Tjietta.

11 (Satêمبرé), 19 (Dolo-kaëda), bangi kâmmisi. Nabattoe ri Sandawo I-Daëng-Manassá.

9 Okotóboró, 17 Dolo-hadji, allo kâmmisi. Nanisoero erang ri Karaënta poetokoe Karaë-Bonto-lângkasá nipappalá popporang ri karáënga.

Hidjará sanná 1134.

28 (Nowêمبرé), 8 (Sâppará), allo djoemá. Nanijámo Karaënta-ri-Bonto-pádja battoe ri Dima.

16 (Desêمبرé), 26 (Sâppará), allo salasa. Namate Kapitang-Malajoe Antji-Tjoekka.

Hera 1722.

19 Djanjari, 1 Râbelé-âherá, allo sanneeng. Nanipamange toe-Mandálleka ri Karaë-Bonto-madjannang.

4 Peberewari, 17 (Râbelé-âherá), bangi arabá. Namate makkadanga-tana Aroeng-Oedjoeng.

13 (Peberewari), 26 (Râbelé-âherá), allo djoemá. Nanipamange toe-Tallampôewanga ri Beboé nikana Karaë-Bontotanga.

22 (Peberewari), 7 Djoemâdelé-aôewalá, bangi sanneeng. Namaë ri kamangkasarána Karaë-Bonto-sijamá sikalabini antâmboengi kalenna.

34 (Mârasá), 6 Djoemâdelé-âherá, allo salasa. Nasikalabini I-Massanira I-Anisah, anána Bonto-sijamá.

7 Abarele, 20 (Djoemâdelé-âherá), allo salasa. Nasikalabini poetokoe Knraë-Alloé ajakoe Karaë-Pasí.

Hídjará sanná 1135.

17 Okotóboró, 7 Moeharrang, allo sattoe. Namamise doe-loeng manráika ri Sandawo máboendóe; Karaë-Batoe-poete poenggawa sijgaäng I-Daëng-Manassá.

9 Nowêmeré, 30 (Moeharrang), allo sanneeng. Nanipasisala Toewammenang-ri-Djawaïja Karaë-Patoekangang.

16 (Nowêmeré), 7 Sâppará, allo sanneeng. Nanaëmpôwimo ballána karâenga, ballá ilaoekannaja masigika ri Pábinejang.

26 (Desêmeré), 17 (Râbelé-aôewalá), bangi sattoe. Koenijanakkang I-Makkaraëng, Zainoe-d-dien.

Hera 1723.

21 Djanijari, 14 Râbelé-âherá, allo kâmmisi. Nasore Karaë-Batoe-poete battoe ri Sandawo máboendóe ambêtai Tôrieng sijagaang Wangka.

22 (Djanijari), 15 (Râbelé-âherá), allo djoemá. Nanisare pakkaraëngang I-Daëng-Mattallí nikana Karaë Boengaija.

5 Maï, 29 Radjá, bangi arabá. Bangi nakamatêjanga I-Toewang ilalang ri Rappang.

21 (Maï), 17 Sabang, allo sattoe. Nanijari I-Mattá ri Aroempone.

27 (Djoeni), 22 (Roemallang), allo sattoe. Nanikana mâtei ratoeja ri Oelawang ilalang ri párasanganna.

25 Djoeli, 21 Saôewalá, allo ahá. Nabattoe nijerang alloenna I-Toewang.

28 (Djoeli), 24 (Saôewalá), allo arabá. Na-I-Kare-Manágalá assambêjangi kali I-Sjeich.

Hídjará sanná 1136.

18 (Okotóboró), 18 (Moeharrang), allo sanneeng. Nanipirangkakki lalang Toewammenang-ri-Djawaïja.

18 Nowêंबरé), 20 (Sâppará), allo kâmmisí. Nanipassoe-rowi Karaë-Laikang ri Karâenga ri Talló(oé).

24 (Nowêंबरé), 26 (Sâppará), allo arabá. Nanipamange pole ri Daëng-Mamaro Bonto-lângkasá.

20 Desêंबरé, 22 (Râbelé-aóewalá), allo sanneeng. Namate Djaneli-Sapi ilaóé ri Kampong-beroe.

Hera 1724.

8 Djanijari, 11 Râbelé-âherá, bangi sattoe. Nanipasoelóé ri toe-Boneja Karaë-Anámontjong, na-Aroeng-Mampoe nijalle ri toe-Boneja; Poewanna-I-Mattá naälle toe-Sôppenga, nakalaoé karâenga angálleí.

22 (Peberewari), 27 (Djoemâdelé-aóewalá), allo salasa. Namamise Aroempone mantama ri Tjenrana.

5 Mârasá, 9 Djoemâdelé-âherá, bangi ahá. Namate karâenga bañeja, ajana I-Niembang, oemoeroéna 25.

16 (Mârasá), 2 (Djoemâdelé-âherá), allo kâmmisí. Nana-battoewi sakká pîlisí kananna Karaë-Aná-montjong.

1 Abarele, 7 Radjá, bangi sattoe. Namate Karaë-Aná-montjong, 35 tallasána.

16 (Maí), 22 (Sabang), allo salasa. Nanisoenná I-Massanglomo, nanijari I-Mattá.

6 Djoeni, 13 (Roemallang), allo salasa. Nanipamange toe-Sombopoeja ri Daëng-Makkoelle I-Kari nikana Karaë-Palemba.

28 (Djoeni), 6 Saóewalá, allo arabá. Nabattoe soerona toe-Boneja angkana-kânaí napasoelóéna karaënna Aroeng-Mampoe, nadatoewija-ri-Tjietta seeng naälle.

24 (Agóesoetóé), 5 Dolo-hadji, allo kâmmisí. Namate Kapitang-Sanggaleja.

Hidjará sanná 1137.

16 (Okotóboró), 28 (Moeharrang), allo sanneeng. Nasikalabini karâenga ri Talló Karaë-Patoekangang.

19 (Okotóboró), 1 Sâppará, allo kâmmisí. Namate Sabânnaraka I-Daëng-Makkoelle.

16 (Nowêंबरé), 29 (Sâppará), allo kâmmisí. Nanampanitarawang Kapitang-Sanggaleja.

27 (Nowêंबरé), 10 Râbelé-aóewalá, allo sanneeng. Nantannang sabânnará I-Daëng-Mangewaí, poewanna nasambejang.

Hera 1725.

23 (Djanijari), 8 (Djoemâdelé-aóewalá), allo salasa. Namate towakoe Karaë-Laóé.

12 Peberewari, 28 Djoemâdelé-aóewalá, allo sanneeng.

Nijá lóntará battoe ri Sambawa angkana-kánaí ri karáenga matena Karaë-Sambawa sisáribattang nipoettaja ri Djawa-Balija.

13 (Peberewari), 29 (Djoemádelé-aóewalá), bangi salasa. Nanikana nibóenowi ri datoeja ri Soppeng datoeja-ri-La-moeroe sijagaäng Aroe-Gowa-gowa nidjarroki.

17 (Peberewari), 4 Djoemádelé-áherá, bangi sattoe. Namate kali matowaíja I-Kare-Tappá.

2 Márasá, 17 (Djoemádelé-áherá), allo djoemá. Koemanaí mamatja katoeba ri masigika.

22 (Márasá), 7 Radjá, allo kámmisi. Nanisoero tále ri Sambawa poetokoe Karaë-Panaikang angállei Datoe-tanga, Karaë-Bontoja, Karaë-Boelóe-boelóe.

8 (Djoeni), 26 (Roemallang), allo djoemá. Nabattoe poetokoe Karaë-Panaikang angállei Karaë-Boelóe-boelóe, Karaë-Bontoja. Ténaí Datoe-tanga.

22 (Djoeni), 10 (Saóewalá), bangi djoemá. Namate daénta Daëng-Talele, arienna Karaénta-ri-Ballá-djawaíja.

6 Djoeli, 24 (Saóewalá), allo djoemá. Namamaná anrongkoe I-Cafijah, baínenna karáenga, boeráne, Sjarfoe-d-diez Mångambo-djawa.

13 (Agóesoetóe), 4 Dolo-hadji, bangi sanneeng. Namate Karaë-Borí-Sallo.

Hidjará sanná 1138.

16 SatêMBERé, 8 Moeharrang, allo ahá. Nanikana mátei Karaë-Sambawa beroeja ri 15 Dolo hadji.

1 Okotóboró, 23 (Moeharrang), allo sanneeng. Nabattoe soerona Aroempone ampabiritaí matena Aroe Djallieng irawa ri Loewóe.

6 (Okotóboró), 28 (Moeharrang), allo sattoe. Namamaná I-Tipa baíne ri karáenga nikana Hasanah.

30 (Okotóboró), 24 (Sáppará), allo salasa. Namamaná Karaë-Patoekangang boeráne Moehammad Djamala, I-Mappa-toollá areng-mangkasarána.

3 NowêMBERé, 27 (Sáppará), alloe sattoe. Koesikalabini Amirah.

Hera 1726.

29 (Djanijari), 15 (Djoemádelé-aóewalá), bangi salasa. Namamaná anrongkoe I-Saidah, baínenna karáenga, baíne, Aminah Sariemba-radja

25 (Peberewari), 22 (Djoemádelé-áherá), allo sanneeng.

Nanipelá I-Salama, anána I-Daëng-Bonang, ri karâenga, nitallá-talloewi.

16 (Mârasá), 15 Radjá, allo salasa. Nasikalabini karâenga **Karaë-Agaang-djéné(i).**

22 (Mârasá), 18 (Radjá), bangi djoemá. Nanikana sikalabini poewangkoe Aroe-Kajoe Aroempone.

30 (Mârasá), 26 (Radjá), allo sattoe. Nabattoe ajakoe **Karaë-Bonto-djéné(i)** ri Kajoe, nikana nipélami ri poewangkoe.

29 Abarele, 26 Sabang, allo salasa. Nabattoe **Karaë-Bisei** nisoero erang ri Aroempone.

8 (Maï), 5 Roemallang, allo arabá. Namate towakoe **I-Daëng-Anreenne** towana **Karaë-Bonto-lángkasá.**

3 Djoeli, 3 Dolo-kaëda, bangi arabá. **Kinapilari** karaenta **Toewammenang-ri-Tâenga**, oemoeroëna 85.

6 (Djoeli), 6 (Dolo-kaëda), allo sattoe. Napoetokoe-**Karaë-Panaikang** nipantama andjännangi aná-karaëng-salajja.

2 Agôesoetóe, 4 Dolo-hadji, allo djoemá. **Nakarâenga** ampakkanangi boettana.

Hidjará sanná 1139.

10 Satêंबरé, 13 Moeharrang, allo salasa. Nanisarejang **karâenga Gautá, Kassi, Sangkala, 3 párasangang.**

17 (Okotôboró), 21 (Sâppará), allo kâmmisi. Nanipanaoeng ri bisejang lônará naëranga poetokoe **Karaë-Alloé** kalaocé ri **Djakâtarrá** angkana-kânaï napilariënta **Karaenta.**

6 Nowêंबरé, 11 (Râbelé-acêwalá), allo arabá. Nabattoe **Karaë-Dima** sikalabini.

26 (Nowêंबरé), 1 Râbelé-âherá, allo salasa. Nanipantama najaka biessoe silâjaraka nikanaïja **I-Poen-Dami.**

10 Desêंबरé, 15 Râbelé-âherá, allo salasa. Namakkawaroo lombo najakaïja.

14 (Desêंबरé), 19 (Râbelé-âherá), allo sattoe. Nanijanakang **I-Tjoemá Siëtti-Calehah Riëmba-boelaëng.**

Hera 1727.

13 (Djanijari), 19 (Djoemâdelé-acêwalá), bangi sanneeng. Namalari ngaseng **Dompoeja ilâoeke** ri **Kampong-beroe** lanipamangena ri **karaënna.**

17 (Djanijari), 23 (Djoemâdelé-acêwalá), allo djoemá. **Namalombo** doëdoewi ábaïja ri **binangajja**; tinang kâmmaï.

19 (Djanijari), 25 (Djoemâdelé-acêwalá), bangi ahá. Namate **Karaë-Dompoe I-Daëng-Manoemboeng.**

8 Peberewari, 16 (Djoemâdelé-âherá), allo sattoe. Nanipa-

sijempowang Soedang La-teja-ri-doeni ri bállaka ri Pábinejang maka 5, nanisarejang karâenga toe-Takálaraka, djanangannaja I-Bágoesoé lollong párasanganna.

16 (Peberewari), 24 (Djoemâdelé-âherá), allo ahá. Nama-mise Aroempone sikalabini ri Djoentana manaoeng ri Padang-padang makkareroe nikananna nijaki datoeja-ri-Soppeng ilalang ri Bone ampakêwai toe-Boneja.

20 (Peberewari), 28 (Djoemâdelé-âherá), allo kâmmisi. Koemálampa todong sijagaang belakoe Karaë-Garassí I-Daëng-Mattoeloeng ampinâwangi Aroempone; Patambiranga nisoero ampinâwangá.

4 Mârasá, 10 (Radjá), allo salasa. Nanikana nijakki datoeja ri Soppeng ri Batang-nijondjé(oé) nisoero kammí kani-kana ala maná ri Balandaíja.

10 (Mârasá), 16 (Radjá), allo sanneeng. Nabattoe I-La-Idji maé ri katoegowanna nakana málampa ngásengmi taoewija ri datoeja; nijerang toommi manaoeng ri Aroempone.

13 (Mârasá), 19 (Radjá), allo kâmmisi. Nanikana nijámi datoeja ri Soppeng irawa ri Aroempone.

22 (Mârasá), 28 (Radjá), allo sattoe. Koebáttoemo ampinâwangi Aroempone; nanikana nitjiendeí Poewanna-I-Mattá sikalabini sipamanakang manaoeng irawanganna Loé.

5 Abarele, 17 Sabang, allo sattoe. Nasikalabini daëngkoe Karaë-Tana-sanga Boemi-Paratiga.

26 (Abarele), 3 (Roemallang), allo djoemá. Nasore ri Djoempandang poetokoe Karaë-Alloé battoe ri Djakáttará.

3 Maí, 10 (Roemallang), bangi sattoe. Namálampamo Karaë-Dima sikalabini tále ri párasanganna.

13 Agóesoetoé, 25 (Dolo-hadji), allo arabá. Nabattoe soerona Aroempone ampabieriettaí matena Poewanna-I-Mattá sikalabini sipamanakang, nidjálloki.

Hidjará sanná 1140.

25 Agóesoetoé, 8 Moeharrang, allo sanneeng. Namamaná Amirah boeráne, Mançoer I-Mallawang-gaoé.

14 Okotóboró, 28 Sáppará, allo salasa. Nanibangoeng balána karâenga ipántará ri Mallengkeri.

Hera 1728.

29 Djanijari, 17 Djoemâdelé-âherá, bangi kâmmisi. Namate Karaënta-ri-Bonto-pádja, oemoeróena 76.

7 Peberewari, 26 (Djoemâdelé-âherá), allo sattoe. Nijá Toradja toe-Talloeng-lipoe 13 nipantama Islaam ri Sjeich.

15 Peberewari, 4 Radjá, allo ahá. Allo nakamatéjanga I-Ninoé, anána Karaë-Bonto-rambá irawa ri Batang-nijondjó(oé).

26 (Peberewari), 15 (Radjá), allo kâmmisi. Namate Karaë-Boelóé-boelóé I-Riamba, talasána 19.

27 (Abarele), 16 (Roemallang), bangi salasa. Namamaná daëngkoe Karaë-Tana-sanga baïne nikana Raute-Patola Sietti Rabi'ah.

7 (Maï), 26 (Roemallang), allo djoemá. Allo nakamatéjanga Aroe-Pattodjo.

10 (Maï), 29 (Roemallang), bangi sanneeng. Nanijanakkang Ratoe-boelaëng Sietti-Razhijah.

Hidjará sanná 1141.

11 Satëmbéré, 7 Sâppará, allo sattoe. Nanaërang kalenna Karâënga-ri-Talló(oé) lanri gâoeke ri Moonnoé.

17 (Satëmbéré), 13 (Sâppará), allo djoemá. Nasikalabini Adatoewang-ri-Massepe Karaën-Tangallá.

8 Okotôboró, 4 Rabelé-acêwalá, allo djoemá. Namádongkó(oé) ri bisejang Boemi-paratiga angêrangi bafnenna tále ri Dima; manaôengidji ri Kampong-beroe.

9 (Okotôboró), 5 (Rabelé-acêwalá), allo sattoe. Páoeke ri Kampong-beroe ajakoe Karaë-Bonto-djéné(i), namange poewangkoe angállei angêrangi manraí ri Talló(oé), nasipelá toommo Aroempone.

13 (Nowëmbéré), 11 (Râbelé-âherá), allo sattoe. Namarewangang taewija nilantina Goernadoer Djosoewa Pan Arwieng.

6 Desëmbéré, 4 Djoemâdelé-acêwalá, allo sanneeng. Nani-rappoeng Karaë-Bonto-djéné(i) ri karâënga panganoewang Mangkasarána.

Hera 1729.

28 (Djanijari), 28 (Djoemâdelé-âherá), bangi djoemá. Namate Karaënta-ri-Tjampagaíja, oemoeroëna 73.

14 Márasá, 13 Sabang, allo sanneeng. Namate Gallarrang-Mangasa I-Kare-Mangalle; anánadji, nikanaija I-Qasim, as-sambêjangi.

15 (Márasá), 14 (Sabang), allo salasa. Namate Gallarrang-Bonto-walá Soero Padjakkóé.

24 (Abarele), 24 (Roemallang), allo ahá. Kinapilari Karâënga ri Talló(oé) Toewammênanga-ri-Djawaija.

25 (Abarele), 25 (Roemallang), allo sanneeng. Nakarâënga ri Gowa pole antágalaki boettana ri Talló(oé).

15 (Maï), 6 (Saôewalá), allo ahá. Nanirappoeng nanitjiendeí

I-Daëng-Maïngá. Manrai ri Montjongang, I-Daëng-Manjam-pakki nitjiëndei málampa, I-Daëng-Sangieng lanipanraiki ri Sandawo.

16 (Maï), 17 (Saôewalá), allo sanneeng. Naniboeno I-Kápará, anána Karaënta-ri-Mandallé, ri La-Mádi ilaoé ri Djoempandang.

18 Maï, 19 Saôewalá, allo arabá. Nabattoe Karaë-Bontolángkasá ampináwangi ambôenowi I-La-Mádi.

Hidjará sanná 1142.

19 Agôesoetóé, 23 (Moeharrang), allo djoemá. Nanikana mátei Djinarala Matihoes di Haan ri Djakáttará.

20 (Agôesoetóé), 24 (Moeharrang), allo sattoe. Namamaná Amirah baïne I-Danra-datoe Sietti-Nafisah.

14 (Okotóboró), 21 (Râbelé-acôewalá), bangi djoemá. Namamaná Karaë-Patoekangang baïne nikana I-Soegi-ratoe Sietti-Aminah:

15 (Okotóboró), 22 (Râbelé-acôewalá), allo sattoe. Nanaëm-pôwimi ballána karâenga ipántaraka ri Mallengkeri, 2 taoeng anroewa boelang nanjempowi.

18 (Nowêmeré), 7 (Djoemâdelé-acôewalá), allo sanneeng. Allo nakamatêjanga datoeja ri Marijo irawa ri Batang-njondjó(oé).

Hera 1730.

14 (Abarele), 25 (Roemallang, allo djoemá. Nabattoe ri Boetoeng I-Tjongá nisoero erang ri Karaë-Boetoeng maë ri Balandaïja.

23 (Abarele), 4 Saôewalá, bangi ahá. Namate Karaënta-ri-Langeló(oé), oemoeroéna 70 ampatamboelang.

20 Maï, 2 Dolo-kaëda, allo sattoe. Allo nakamatêjanga towakoe ibále ri Dima. Namamise poetokoe Karaë-Panaïkang amboentoeli daëngkoe Karaë-Tana-sanga.

12 Djoeli, 26 Dolo-hadji, allo arabá. Nabáttoemo ri Dima poetokoe Karaë-Panaïkang angêrangi daëngkoe.

Hidjará sanná 1143.

5 Agôesoetóé, 20 Moeharrang, allo sattoe. Namamaná Karaë-Bontoja(Bontowa) nikana I-Lootteeng Calahoe-d-dien.

2 Okotóboró, 19 (Râbelé-acôewalá), allo sanneeng. Nanitjerá batena toe-mantáleja ri Sandawo.

5 (Okotóboró), 22 (Râbelé-acôewalá), allo kâmmisi. Namamise Karaë-Bonto-madjannang tále ri Sandawo máboendóé sijagaäng Karaë-Bonto-tanga.

13 (Okotóboró), 1 Rábelé-áherá, allo djoemá. Namamaná Amirah baíne nikana I Rida Sietti Rahmat.

3 Nowêंबरé, 22 (Rábelé-áherá), allo djoemá. Nabattoe I-Daëng-Mamângará ri Massepe nisoero ampappalá kattôwangi I-Tanri ri ádatóewanga; káttomi.

30 (Nowêंबरé), 19 (Djoemádelé-aóewalá), allo kámmisi. Nanitientieng anána I-Moonno ri Bantaëng.

3 Desêंबरé, 22 (Djoemádelé-aóewalá), allo ahá. Nanisare pakkaráëngang I-Daëng-Ago nikana Karaë-Paranggi.

7 (Desêंबरé), 27 (Djoemádelé-aóewalá), allo kámmisi. Nasipelá poetokoe Karaë-Bonto-lângkasá Karaë-Bontoja(Bontowa).

Hera 1731.

6 (Djanjari), 27 (Djoemádelé-áherá), bangi sattoe. Ija-anne bedeng namakkanre salássaka ri Massepe, 3 batoe ballá.

23 (Djanjari), 14 Radjá, allo salasa. Ija-anne bedeng alloja nakamatejang karáënga ri Dima ibále ri Dima.

6 Peberewari, 28 (Radjá), bangi salasa. Namate Toe-má-lalang Karaënta-ri-Bonto-panno, oemoeroéna 81.

10 (Peberewari), 3 Sabang, bangi sattoe. Nabáttoemo ri Sandawo Karaë-Bonto-madjannang ambétaí Poma.

3 (Márasá), 24 (Sabang), allo sattoe. Nabattoe soerona Dimáija ampabiriétaí matena Karaë-Dima, 1 bóelangmi, 8 bangi.

21 Abarele, 13 Saóewalá, allo sattoe. Nijá kana battoe ri Sambawa, nikana máteí Karaë-Sambawa, nakánrei oebá nipasiribakkangi ballána.

30 (Abarele), 22 (Saóewalá), allo sanneeng. Nanipamange toe-Kadátonga ri Mappatanre nikana Karaë-Masale.

9 (Maí), 2 Dolo-kaëda, allo arabá. Nabattoe Dimáija angálleí karaëng Boemi-paratiga.

7 Djoeni, 1 Dolo-hadji, allo kámmisi. Nanipamange toe-Katapánga ri Daëng-Talarra, kaíja nakaéroki; tējami ri Karaëng-Bidara.

Hidjará sanná 1144.

28 Djoeli, 22 Moeharrang, bangi sattoe. Nanijerang ri karáënga Karaë-Madjannang, nipaléleí tobóna(toboena).

2 Agóesoetóe, 27 (Moeharrang), allo kámmisi. Nasikalabini poetokoe Karaë-Bonto-lângkasá Karaë-Soemanná.

3 Okotóboró, 1 Rábelé-áherá, bangi arabá. Namágaóe paloekká I-Taba irate ri ballána karáënga ilalang maé ri Gowa;

anóboki paérang bate angkammikáí bállaka, nanipangarroekang nanitoeoeni; nabaribasápi nanijasseng I-Tábadji mag-gijóé(ó) paloekká, nanisoero sikó(óé), nipakana-kana, nanampa mangareng toommi taoe naágaang; nakana I-Kodji, anána I-Kare-Mambani, naáni nanisoero lijóengangmo, naija, I-Taba nipappaboja-bojangi tobó(óé).

5 Okotóboró, 3 Rábelé-áherá, allo djoemá. Nanitannang to-maílalang Karaë-Garassí assambéjangi Karaënta-ri-Bontopanno.

28 (Okotóboró), 26 (Rábelé-áherá), allo ahá. Na-I-Moehammad naälle karaëng toe-Sanraboneja.

7 Desêmbéré, 7 Djoemádelé-áherá, allo djoemá. Nanisoenná I-Maniembang.

14 (Desêmbéré), 14 (Djoemádelé-áherá), bangi djoemá. Namate I-Kare-Mambani, anronggoeroena dâmmaka.

Hera 1732.

20 (Djanijari), 22 (Radjá), bangi ahá. Namalombo ábaja ri binangaíja, naälle Mallengkeri.

(30 Djanijari), 2 Sabang, allo arabá. Nanipassala I-Daëng-Manassá sikati assitaí, anóempaki bitjara.

. . Márasá, . . Roemallang, allo sanneeng. Natále ri párasanganna Karaë-Dima sikalabini.

17 (Abarele), 21 (Saóewalá), allo kâmmisi. Nanisoero I-Kare-Mangalle mange ri Mangassengi angêrangi toe-Mangasaíja.

19 (Abarele), 23 (Saóewalé), allo sattoe. Natále ri Sandawo Karaë-Paranggi sijagaang Karaë-Bonto-tanga nisoero ri karâenga.

Hídjará sanná 1145.

27 (Djoeni), 4 Moeharrang, allo djoemá. Nasitobó I-Soemang, Gallarang-Bonto-manai, I-Dadí, talloe sikamatejang.

11 Satêmbéré, 21 Rábelé-aóewalá, allo kâmmisi. Naniboeno I-Mappatimoeng ri Karaë-Agaang-nijondjó(óé).

10 Okotóboró, 20 Rábelé-áherá, allo djoemá. Namate Karaë-Tabaringang.

17 Nowêmbéré, 29 Djoemádelé-aóewalá, allo sanneeng. Nanibangoeng ballána karâenga ipántará ri Mallengkeri, 6 pádaserang.

27 (Nowêmbéré), 9 Djoemádelé-áherá, allo kâmmisi. Nani-pirangkakki lálang Karaë-Sanrabone.

30 (Nowêmbéré), 12 (Djoemádelé-áherá), allo ahá. Ija-anne nakamatejang I-Borahieng ibále ri Dima, anána Karaë-Dima.

11 Desêंबरé, 23 (Djoemâdelé-âherá), allo kâmmisi. Nani-soenná Karaë-Tamasongó(oé).

Hera 1733.

22 Djanijari, 6 Sabang, bangi kâmmisi. Kinapilari Karaënta-ri-Bonto-manompó(oé), oemoeroëna 88 allimamboelang, 13 bangienna.

1 Djoeni, 18 Dolo-hadji, allo sanneeng. Namate Karaë-Laïkang. Ri Bonto-tângai nijawang.

Hidjará sanná 1146.

15 (Djoeni), 3 Moeharrang, bangi sanneeng. Namanaï ri Sanrabone Karaë-Barombong sijagaäng Karaë Lempangang.

— — — — —, allo sanneeng. Namanaï ri Sanrabone karâënga toeroeng rakka-rakkaï toe-Gowaïja.

23 (Djoeni), 11 (Moeharrang), allo salasa. Nabattoe Karaë Sambawa.

7 (Nowêंबरé), 29 (Djoemâdelé-aôewalá), allo sattoe. Nasikalabini Karaë-Sambawa Karaë-Bontoja(Bontowa).

17 (Nowêंबरé), 10 (Djoemâdelé-âherá, bangi salasa. Namate Sabânnaraka I-Daëng-Mangewaï. Djannatoo-l-firdosi.

. . (Desêंबरé), 20 Radjá, allo ahá. Nanijanakkang I-Map-pabâbasá.

Hera 1734.

3 Djanijari, 27 Radjá, allo ahá. Nanapassala lima taïkalenna Karaë-Allóe natarona sáribattanna ri ballána Aroe-Kajoe.

17 (Djanijari), 11 Sabang, allo ahá. Nanijerang ri-toe-maïlállanga ija-roewa Karaë-Bonto-lângkasá manaï ri karâënga nipappalá popporang.

26 (Djanijari), 20 (Sabang), allo salasa. Nabattoe soerona Aroempone ampabirietaï nijána Karaë-Barombong ilalang ri Tjenrana.

29 (Márasá), 23 Saôewala, bangi sanneeng. Namate Karaë-Biseï, oemoeroëna 42.

11 Abarele, 6 Dolo-kaëda, bangi ahá. Kinapilari baloeja, baloenna karâënga Toewammenang-ri-Lakijoeng, oemoeroëna 81.

Hidjará sanná 1147.

16 (Djoeli), 15 (Sáppará), allo djoemá. Namate Goerni-sârisi.

27 Agoësoetoé, 27 Râbelé-aôewalá, allo djoemá. Nabattoe toe-Sanraboneja angkana-kanaï ri karâënga naállena karaëng ri Sanrabone Karaë Alloé.

Hera 1735.

2 Mârasá, 6 Saôewalá, allo arabá. Nanijerang massoelóe ri Mallengkeri Soeleengkaija, mangároewi taoewija.

Hidjará sanná 1148.

26 (Satêمبرé), 8 Djoemâdelé-acôewalá, allo sanneeng. Nakípanraiki I-Daëng-Mamaro. Kí ri Patallassang nakítिंगara taraang.

13 Okotôboró, 25 (Djoemâdelé-acôewalá), allo kâmmisi. Namamônómo karâenga kalaóe maë ri Malengkeri, na ri pakkato mattarowang.

5 Nowêمبرé, 19 Djoemâdelé-âherá, bangi sattoe. Nama-naoengmo ri Talló(oé) karâenga; napasoolóe kalenna.

5 (Nowêمبرé), 19 (Djoemâdelé-âherá), allo sattoe. Namange ngaseng toe-Gowaija ri Mallawanggaóe angerângangi lollong gaóekanga, nañjamo assambêjangi karâenga.

6 (Nowêمبرé), 20 (Djoemâdelé-âherá), allo ahá. Nanipamange ri Karaë-Madjannang oeloe-kanaija; Bonto-tanga anronggoeroe toe-makkadjannang; I-Daëng-Manângará, I-Daëng-Manggappa sabannará roewa.

7 (Nowêمبرé), 21 (Djoemâdelé-âherá), allo sanneeng. Napipaleöttémo Soeleengkaija mantama maë ri ballána karâenga.

9 (Nowêمبرé), 23 (Djoemâdelé-âherá), allo arabá. Nanijareng Pati-matarang I-Mallawang-gaóe.

10 Desêمبرé, 24 Radjá, bangi sattoe. Namate Karaë-Masale.

28 Desêمبرé, 13 Sabang, allo arabá. Namate karâenga bañeja ri Talló, oemoeroena 48.

Hera 1736.

25 (Peberewari), 12 (Saôewalá), allo sattoe. Nanipirangkakki lálang niboelaengi Pati-matâranga; nanitaí I-Tanisamaäng; battalána roewa kati assijapa taína battalána roewa kati assijapa taína battalána.

16 Mârasá, 3 Dolo-kaëda, allo djoemá. Nanisoero pangerang lálang ri karâenga Karaë-Madjannang; nikellai tongi nisomba, nateja ija nisomba.

18 (Mârasá), 5 (Dolo-kaëda), bangi ahá. Nanisoero panaiki ri Balandaíja I-Towacch (Towassa) 6 batoe, 1 kotá, 5 solló.

23 (Mârasá), 10 (Dolo-kaëda), allo djoemá. Namassoelóe ri Towáang karâenga sijagaäng toewampakkanângai boettaíja assoero benteng ri Gallarrang-Mangasa.

31 (Mârasá), 18 (Dolo-kaëda), allo sattoe. Nanitjerá bateíja.

1 Abarele, 19 (Dolo-kaēda), bangi sanneeng. Namálampa ri Batoe Aroe-Seengkaang.

— — — — —, — — — — —, allo sanneeng. Namálampa ri Panakkoekang I-Daëng-Mamaro.

12 (Abarele), 1 Dolo-hadji, allo kâmmisi. Nanipanaí bateŕja.

26 (Abarele), 15 (Dolo-hadji), allo kâmmisi. Namanaoeng ri Dató(óe) mangoendjoengi toewampakkanângaí boettaŕja ri Dató(óe)-ri-Bandang.

Hidjará sanná 1149.

12 (Maŕ), 1 Moeharrang, allo sattoe. Namassoelóe ri Tieng-gi-maē karáenga sijagaäng Karaē-Madjannang appalá-palá bosí.

31 (Maŕ), 20 (Moeharrang), bangi kâmmisi. Namakkadó(óe) Mattowangieng.

5 Djoeli, 26 Sâppará, allo kâmmisi. Nabattoe soerona makkadanga-tana; nikana máboendoóemi toe Boneja Aroe-Seengkaang ri Paneki.

26 Djoeli, 17 Râbelé-acêwalá, allo kâmmisi. Namanaoeng ri Mâroesóe I-Daëng-Mamaro sijagaäng Aroe-Kajoe.

7 Desêंबरé, 4 Sabang, bangi djoemá. Namate Aroe-Kajoe irawa ri Mâroesóe.

11 (Desêंबरé), 8 (Sabang), allo arabá. Nabattoe ri Segeri makkadanga-tana; nikana napilarimi Segeri I-Daëng-Mamaro.

Hera 1737.

24 Djanjari, 22 Roemallang, bangi kâmmisi. Namate Karaē-Boengaŕja.

Hidjará sanná 1150.

27 Djoeli, 28 Râbelé-acêwalá, bangi sattoe. Namantama ri Tjenrana sabânnaraka, soero-I-Daëng-Mangalle I-Mammá amboentoeli Aroe-Palakka.

14 Agóesoetóe, 17 (Râbelé-âherá), allo arabá. Nabattoe soerona Aroempone angkana-kanangi toe-malompoja lébânamo boendoéna Wadjó(óe) na Bone; lébâmi anjorong barang-barang toe-Boneja.

20 (Agóesoetóe), 23 (Râbelé-âherá), allo salasa. Nanipanaengi I-Daëng-Mamaro ri toe-malompoja sijagaäng datoewija ri Baringang.

Hera 1738.

7 Djanjari, 15 (Roemallang), allo salasa. I-Djidá I-Dadá attâmpaki nanilaboe.

Hidjará sanná 1151.

10 Maï, 20 Moeharrang, allo sattoe. Nikana Danraïja karaëng ri Bone.

16 Djoeni, 27 Sâppará, allo sanneeng. Nanaboéboesi pádang karaënga; roewampappá karemeenna malokó(oé); nikejori.

24 (Djoeni), 6 Râbelé-acêwalá, allo salasa. Natôgoeroé ri ballá I-Siendóe, nikejori.

25 Agoësoetóe, 9 Djoemâdelé-acêwalá, allo sanneeng. Nakalaóe ri kotaïja karaënga Karaë-Madjannang, nanabatja Jasieng imanna Malajoewa, nanampa nitallí Karaë-Madjannang; karaënga nakana matjádi-idji; nalapakki limanna passapoe, nanampa nadjama koranga nanapaná ri oeloenna 3, nanampa naboéboé tobóna(toboéna) nanapanaoeng ri djénéna(djénína) nanainoeng. Nisare ngásengi bate-bateïja djéné(i) mawará tassipontoena.

27 (Agoësoetóe), 11 (Djoemâdelé-acêwalá), allo arabá. Nanisoero kana-kanaãng Aroempone nijána ri Gowa anána má-dânrange.

2 Nowêmeré, 20 Radjá, allo ahá. Nakalaóe ri Djakâttará sabânnaraka, Gallarrang-Mangasa, Bonto-maná, Soero Kare-Gappa, Djoeroe-basa Kare-Mangewaï.

Hera 1739.

11 Djanijari, 30 Roemallang, allo ahá. Nanikana naálee Pajoeng Samparadjaïja Karaë-Agaãng-nijondjó(oé) Nikana-toong máteï Aroe-Kajoe.

22 (Djanijari), 11 Saôewalá, allo kâmmisí. Kínapilarí karaënga Toewammenang-ri-Pasí, oemoeróena 52 — 10 boelang; Soeltan Siradjoe-d-dien.

19 Peberewari, 10 Dolo-kaëda, allo kâmmisí. Nabattoe soerona Wadjó(oé); nakana: „nijámiendjo maë sáribattanta Aroeng-matowaïja sijagaãng Aroempone, datoeja ri Soppeng passijadjeeng-adjeeng.”

2 Márasá, 21 (Dolo-kaëda), allo salasa. Nakilângeré(i) mate I-Bonda, nidjálloki ri toe-Tjambaïja; Karaëng-Balambareo malokó(oé).

24 (Márasá), 13 Dolo-hadji, allo salasa. Nakilângeré(i) beta Matjoonggi ri toe-Wádjoka.

6 Abarele, 26 (Dolo-hadji), bangi sanneeng. Namanaoeng ri Kampong-beroe toewampakkanãngaï boettaïja, naêrangi baï-nenna, naêrangi Soedanga, Baraïja, Panjangga-lowetja ña-roewa, I-Boéle, Koelaoe-nagaïja, Pamongko-kalapaïja, Kal-lang-bodowija. Boetowija rubókopi.

9 (Abarele), 19 (Dolo-hadji), allo kâmmisi. Namanaoeng ri Talló(óe) karâenga, Karaenta-ri-Pábinejang, toe-mailalang malolowija, Karaë-Sanrabone, natóeloesoé manaoeng ri Kampong-beroe. Tamangéjami Karaë-Sanrabone.

Hidjará sanná 1152.

10 (Abarele), 1 Moeharrang, allo djoemá. Nanijalle karaeng ri Gowa Karaë-Bonto-lângkasá.

16 Maí, 8 Sáppará, allo sattoe. Nasossong toe-Wádjoka manaoeng ri Baraíja, Karaë-Bonto-lângkasá kalaóe ri Djon-gaíja, namároeppa ri Maritjaíja. Bonto-tanga malokó(óe).

15 Djoeni, 8 Râbelé-acéwalá, allo sanneeng. Namanaoeng ri Talló(óe) Toe-mailalang Batoe-poete, Bonto-madjannang, Palembang, Tompó(óe)-balang, Balambaroe, Katangka.

8 Djoeli, 2 Râbelé-âherá, bangi arabá. Nanisóessoeloé ballá nijóekirika ri Bonto-walá.

20 (Djoeli), 14 (Râbelé-âherá), allo sanneeng. Namálampa Aroeng-matowaíja sijagaang Daeng-Mamaro, napilarími Gowa.

21 (Djoeli), 15 (Râbelé-âherá), allo salasa. Nanibangka Gowa, nisoessoeloeki; namároeppa Balandaíja, nanibatta Daeng-Malejóe I-Doella. Namákádó(óe) lékoka ri bangi salasaíja.

28 (Djoeli), 22 (Râbelé-âherá), allo salasa. Namanraí maé ri Táenga Karâenga.

20 Agóesoetóe, 15 Djoemádelé-acéwalá, bangi kâmmisi. Namate Karaenta-ri-Tana-tana, oemoeroena 68 ampatang boelang.

3 Satêंबर2, 29 (Djoemádelé-acéwalá), allo kâmmisi. Namamónó(óe)mo kalaóe ri Djoempandang toe-malompaja toe-Boneja, namantámamo ri Gowa Balandaíja Aroe-Soemalieng angkâmmiki Gowa.

4 (Satêंबरé), 1 Djoemádelé-âherá, bangi sattoe. Namate Toemáilalang Karaë-Garassí.

4 Desêंबरé, 3 Roemallang, bangi djoemá. Nabattoe ri Kampong-beroe toewampakkanangai boettaja, naérangmi lolong gaókanga.

21 (Desêंबरé), 20 (Roemallang), allo sanneeng. Toe-Bone andjákkalá taoe ri Allá-tappampang, nitoeroengi, nijalle ngaseng ewanganna.

Hera 1740.

19 Djanijari, 19 Saéwalá, allo salasa. Namate Karaë-Patoekangang. Ri Kampong ri Lakijoeng nijawang. Oemoeroena 32.

13 Peberewari, 15 Dolo-kaéda, allo sattoe. Nanisoenna karâenga Toewammenang-ri-Gowa.

8 Mârasá, 10 Dolo-hadji, allo salasa. IJa-anne nakamatejang Bonto-masoegi.

19 (Mârasá), 21 (Dolo-hadji), allo sattoe. Namakkalabini Karaë-Agaang nijondjó(oé) Karaë-Tana-sanga.

Hidjará sanná 1153.

29 (Djoeli), 5 Djoemâdelé-acêwalá, allo djoemá. Namakka-waroe najakaíja.

25 Agoesoetoe, 2 Djoemâdelé-âherá, allo kâmmisi. Nasikalabini Karaë-Sanrabone Karaë-Soemanná.

8 (Okotôboró), 19 (Radjá), allo sattoe. Nakalaóe ri kotaíja karâenga Toewampakkanângaí boettaíja nanitallí pole.

11 (Okotôboró), 19 (Radjá), allo salasa. Namantama ri Gowa karâenga Toewampakkanângaí boettaíja, goemitiri, mádân-ranga, Aroe-Soemalieng, Gallarrang-Bonto-walá ampátá-gallíjangi karâenga boettaíja ri Gowa, nakalaóe ngasengmo Balandaíja toe-Boneja ri Djoempandang.

1 NowêMBERé, 11 Sabang, allo salasa. Namange mangagaagaang Karaë-Madjannang sijagaang karâenga ri Talló(oé) ri Balang-póeroeng.

5 DesêMBERé, 15 Roemallang, bangi sanneeng. Namate Karaë Palembang.

Hera 1741.

14 Djanijari, 25 Saôewala, allo sattoe. Namate kalija Kare-Manágalá.

Hidjará sanná 1154.

23 (Mârasá), 5 Moeharrang, allo kâmmisi. Nabattoe soeroja I-Daëng-Mandjarreki I-Mammá ri Tosora antjíniki toe-malompaja.

20 Abarele, 4 Sáppará, allo kâmmisi. Nabattoe ri Tosora áboendoe amarala.

25 Okotôboró, 15 Sabang, allo arabá. Nanipanaoeng ri bisejang lóntará naêranga Garassí, Mangesóe, Sabânnará Daëng-Mangappa.

18 DesêMBERé, 9 Saôewalá, allo sanneeng. Namate Karaenta-ri-Katapang, oemoeroéna 84.

30 (DesêMBERé), 21 (Saôewalá), bangi sattoe. Namate Karaë-Langeló(oé) I-Danra.

Hera 1742. Hidjará sanná 1155.

20 Mârasá, 12 Moeharrang, allo salasa. Nabattoe majána Karaë-Garassi ilaóe ri Djakáttará.

10 Maí, 5 Râbelé-acêwalá, allo kâmmisi. Nasôremo ka-

râenga battoena ri Dima angêrangi bainenna sijagaäng I-Rante-patola.

29 Djoeni, 16 Râbelé-âherá, allo salasa. Nakalacé ri Dja-kâttará Karaë-Agáang nijondjó(óe).

28 Djoeli, 26 Djoemâdelé-acéwalá, bangi sattoe. Kínapilari karâenga Toewammenang-ri-Gowa oemoeróena 15, allimamboelang, angannam-bangi. Ariennadji assambêjangi mágaóe.

— — — — —, — — — — —, allo sattoe. Namate Karaënta-ri-Mamampang, oemoeróena 82, 9 boelang, 4 bangi.

3 Okotóboró, 3 Sabang, allo arabá. Nabattoe karâenga ri Talló(óe) sijagaäng Karaë-Bonto-tanga. Naniparé pangempang ri rewasanna karâenga Toe-mammenang-ri-Lakijoeng, Toe-mammenang-ri-passiringanna, Toe-mammenang-ri-Tâenga, ponna nijá allána, kípára-pamáiki kíkana toe-mannjala.

4 (Okotóboró), 4 (Sabang), allo kâmmisi. Namantámamo ri Gowa karâenga mammempo sijagaäng lollong gaóekanga, 27 (Okotóboró), 27 (Sabang) bangi sattoe. Namate Karaënta-ri-Pábinejang, oemoeróena 55.

Hera 1743. Hidjará sanná 1156.

5 Maï, 10 Râbelé-acéwalá, allo ahá. Natále ri Tâenga karâenga, namanaï maë toe-malompoja ri Tâenga, nasoe-meengka ri Gowa; nisareji taoe sitaoe ri Karaë-Madjannang karâenga sitaoe todong.

18 Maï, 24 (Râbelé-acéwalá), allo sattoe. Nanipasoelóe Karaë-Madjannang ampakkanangi boettana.

28 (Maï), 4 Râbelé-âherá, allo salasa. Nanijerangang karâenga ri Talló(óe) oeloe-kanaija.

4 Djoeni, 11 (Râbelé-âherá), allo salasa. Nanitannang toe-mailalang Karaë-Bonto-poete; empona Karaë-Pateenne nisarêjangi.

15 Okotóboró, 26 Sabang, allo salasa. Namálocéséré(í) I-Soegi-ratoe Aroeng-Oedjoem-poelóe. Nanipasoelóe mádánranga.

Hera 1744. Hidjará sanná 1157.

15 Abarele, 2 Râbelé-acéwalá, allo arabá. Nabattoe ri Djawa Karaë-Agáang-nijondjó(óe).

8 Okotóboró, 1 Roemallang, allo kâmmisi. Nanipanaoeng ri bisejang lóntará kaláoeka ri Djakâttará naêrang Karaënta-ri-Paranggi, Páboendoekang.

Hera 1745. Hidjará sanná 1158.

2 Abarele, 30 (Sáppará), allo djoemá. Nanitjini aléleeng ipoewe matanna alloja.

9 Nowêंबरé, 14 Saôewalá, allo salasa. Nanisoenná karâenga Toewammenang-ri-kalábiranna.

18 (Nowêंबरé), 23 (Saôewalá), allo kâmmisi. Nanikâteré(i) anána I-Daëng-Tatjowa; nipattoenôewangi tedong attanróe boelaëng.

Hera 1746. Hidjará sanná 1159.

14 Márasá, 21 Sâppará, bangi sanneeng. Nasikalabini karâenga ri Talló(oé) Karaë-Mangará-bombang.

19 (Márasá), 26 (Sâppará), allo sattoe. Nanijerang I-Daëng-Mamoentoeli ri Aroeng malolowija mange ri karâenga matowaija nipappalá-poporang.

21 Maï, 30 Râbelé-âherá, allo sattoe. Namate Karaë-Tangallá, oemoerôena 35.

8 Desêंबरé, 24 Doio-kaëda, allo kâmmisi. Nanijanakkang I-Manawarri Abdoe-l-Hadi.

Hera 1747. Hidjará sanná 1160.

13 (Djanijari), 4 Moeharrang, allo sanneeng. Nanipamange tokadoendoënganga ri Manjanreri nikana Karaë-Bonto-panno.

16 Peberewari, 4 Sâppará, allo kâmmisi. Nanisoero pangerangang pakkaraëngang I-Daëng-Manassá ri karâenga matowaija nikana Karaë-Marowangieng.

11 Maï, 1 Djoemâdelé-aôewalá, allo kâmmisi. Nanisoero pangerangang pakkaraëngang Daëng-Marannoe nikana Karaë-Bontoja(Bontowa) ri karâenga.

14 (Maï), 4 (Djoemâdelé-aôewalá), allo ahá. Nanisoero pangerangang pakkaraëngang Daëng-Ningaï ri karâenga nikana Karaë-Sombopoe.

27 Djoeni, 18 Râbelé-âherá, allo salasa. Nakilângeré(i) niposo Karaë-Agaang-nijondjó(oé) napanai kinna Nepo.

16 Okotôboró, 11 Saôewalá, allo sanneeng. Natále ri Dima Bonto-madjannang, Paboendoekang, aná-karaëng, soero antále amboentoeli I-Tadjoe.

Hera 1748. Hidjará sanná 1161.

11 Abarele, 12 Râbelé-âherá, allo kâmmisi. Nasikalabini Aroe-Samalieng Karaë-Lembangang.

16 Maï, 11 Djoemâdelé-aôewalá, allo kâmmisi. Namamise Karaë-Barombong sijagaang Karaë-Páboendoekang tále amboentoeli I-Tadjoe; aná-karaëng, soero naägaang tále.

15 Agoësoetoe, 20 Sabang, allo kâmmisi. Nanijerang tále maë ri karâenga I-Boële namanai maë karâenga matowaija ri Mangasa sangká ewangang.

26 (Agóesoetoé), 1 Roemallang, allo sanneeng. Nanisoero erang karâenga I-Boéle Karaë-Madjannang.

16 (Satêंबरé), 22 (Roemallang), allo sanneeng. Nabattoe Karaë-Barombong ri Dima angêrangi I-Tadjôe.

13 Desêंबरé, 22 Dolo-hadji, allo djoemâ. Namálóeseré(i) karâenga Karaë-Balassari. Natógoeroé ri djarang karâenga matowaija nileekkána karâenga.

Hera 1749. Hidjará sanná 1162.

3 Abarele, 14 (Râbelé-âherá), allo kâmmisi. Nanisoero pangerangang pakkaraëngang ri karâenga Daëng-Mangin-roeroe nikana Karaë-Baróbosó(Baróebosóe).

21 (Abarele), 3 Djoemâdelé-acêwalá, allo sanneeng. Namadongkó(oé) ri bisejang Aroempone lamantama ri Bone.

— Maï, 10 Djoemâdele âherá, allo salasa. Nanijanakkang Mannapoë Mandoer.

10 (Djoeni), 24 (Djoemâdelé-âherá), bangi salasa. Nama-maná Karaë-Lempangang, boeráne anána, Abdoe-r-rahmaan.

25 Agóesoetoé, 11 Roemallang, allo sanneeng. Nabattoe ri Sandawo Karaë-Manjjió, Ballo, Papóe Daëng-Mangappa, Daëng-Maroeppa, baïnenna Daëng-Mallijoengang.

8 Nowêंबरé, 27 (Dolo-kaëda), bangi sattoe. Nakílângeré(i) matena Aroempone Aroeng malolowija assambêjangi Bangi ahá anna nakamatejang Aroempone.

— (Nowêंबरé), 28 Dolo-kaëda, allo ahá. Nanijanakkang Batara Gowa.

9 Desêंबरé, 28 (Dolo-hadji), allo ahá. Namamaná karâenga baïneja, boeráne anána, I-Mappatoenroé Abdoe-r-raoef.

Hera 1750. Hidjará sanná 1163.

14 Peberewari, 7 Râbelé-acêwalá, bangi sattoe. Namate Karaë-Panaikang, oemoeroéna 89, 6 boelang, 7 bangi.

16 Djoeli, 11 Sabang, allo kâmmisi. Namate datoeja ri Oelawang niboneji ri alloeng nanijerang antama ri párasanganna.

22 Djoeli, 17 Sabang, allo arabâ. Nabattoe I-Manjaerang nisoero ri karâenga matowaija ampangerangangi lálang Karaë-Madjannang sijagaäng palálangi nanisarejang Tangkedjangang lollong bontona kappóna(kappóena).

30 (Djoeli), 25 (Sabang), allo kâmmisi. Nanipasoelóe sabannará I-Daëng-Manângará Nanijerang Karaë-Agaang-nijondjó(oé) anraí ri Aroempone; djoeroebasa lompoja angêrangi.

7 Okotóboró, 6 Dolo-kaëda, allo arabâ. Nanisare pakka-raëngang I-Moémien ri karâëuga nikana Karaë-Bonto-maténe.

22 Nowêंबरé, 22 Dolo--hadji, allo ahá. Nasikalabini datoeja ri Soppeng Karaë-Bonto-maténe.

29 (Nowêंबरé), 29 Dolo-hadji, allo ahá. Nanibádilí kamanakanna Gallarrang Tamamangoeng ilaoekanna Masale, natoeroeng rakka-rakka karâënga. Nanileekká baïnenna datoeja ri Soppeng.

Hera 1751. Hidjará sanná 1164.

13 Peberewari, 16 Râbelé-aôewalá, bangi sattoe. Nasipelá Aroe-Soemalieng, Karaë-Lempangang.

— (Mârasá), 28 (Râbelé-âherá), bangi djoemá. Nanijanaakkang Poëttiri Raanna-koemala.

26 (Abarel), 29 (Djoemâdelé-aôewalá), bangi sanneeng. Nasipelá karâënga matowaija Karaë-Mangaré-bombang.

16 Djoeni, 22 Radja, allo djoemá. Nakoelângeré(i) matena I-Poewá-Niná ibále ri Sambawa.

10 (Satêंबरé), 19 (Saeôewalá), bangi djoemá. Namamaná Karaë-Bonto-maténe. Mâtei. Anána ija tâllasádji, boeráne.

4 (Okotóboró), 15 (Dolo-kaëda), allo kâmmisí. Nabattoe nipabirietta matena Aroe-Gona, nikana talloeng bângimi matena.

1 Nowêंबरé, 13 Dolo-hadji, allo salasa. Nanipassisalá ri toe-Boneja, toe-Sôppenga Aroe-Tá sáribattanna naägâang sijoppoki.

VERTALING

VAN HET

DAGBOEK DER VORSTEN VAN GOWA EN TELLO.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

1545. 955 W. 951/2.

In dit jaar is waarschijnlijk Toe-nidjalló (koning van Gowa) geboren. Hij is 45 jaar oud geworden.

1572. 982. W. 979/80.

In dit jaar is waarschijnlijk Karaëng-Barombong (broeder van Karaënga-matowaja, maar van een andere moeder) geboren. Hij is 70 jaar oud geworden. (*Mak. Chrestomathie van Dr. B. F. Matthes*, blz. 181, r. 14 tot 20).

1573. 913. W. 980/1.

In dit jaar is waarschijnlijk Karaënga-matowaja (koning van Tello en rijksbestierder van Gowa) geboren. Hij is 63 jaar oud geworden.

1586. 996. W. 994/95.

In dit jaar is waarschijnlijk koning Toewammenang-ri-gaoekanna (Alaoe-d-dien, koning van Gowa, zoon van Toe-nidjalló) geboren. Hij is 53 jaar oud geworden.

1590. 1002. W. 999.

3 Moeh.

Koning Toe-nidjalló wordt in den ouderdom van 45 jaar vermoord.

1593. 1007. W. 1001/2.

In dit jaar is waarschijnlijk koning Toe-mammalijang-ri-Timoró Moezhaffer (koning van Tello, zoon van Karaënga-matowaja) geboren. Hij is 43 jaar oud geworden.

1600. 1009.

Aug.

In dit jaar is waarschijnlijk Toewammenang-ri-Bonto-bi-

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

raëng (Karaëng-Patingallowang, rijksbestierder van Gowa, volle broeder van den koning van Tello Toemammalijang-ri-Timoró) geboren. Hij is 54 jaar eud geworden. (*Mak. Chrest.* blz. 187, r. 13 v. o.)

1603 (*) 1015.

22 Sept. 9 Djoem. I. Dond./Vrijd. W. Zond./Maand. 15 Rab. II 1012.

De koning (Alaoe-d-dien) en een zijner broeders omhelzen den Islam.

1607. 1016.

11 Dec. Radj. Dingsd. W. 21 Sja'b.

Koning Toewammenang-ri-papambatoenna Moehammad Sa'id (koning van Gowa, zoon van Alaoe-d-dien) wordt geboren).

1607. 1017.

9 Nov. 18 Radj. Vrijd. W. 19 Radj. 1016.

Eerste vrijdagsche godsdienstoefening te Tello bij gelegenheid van onzen overgang tot den Islam.

In dit jaar had, naar men zegt, de Tamappalosche oorlog plaats. (Waarschijnlijk werd hij zoo genoemd, omdat de voor naamste slag bij Tamappalo geleverd werd, vermoedelijk wordt hier de oorlog met de verbonden rijken Boni, Soppeng en Wadjó bedoeld, waarvan sprake is in de Boeginesche Chrest. van Matthes, blz. 490 r. 10.

(†)

De Soppengers nemen den Islam aan. Pakenjasche oorlog.

(*) Neemt men aan, dat alleen de datum 22 September nauwkeurig is, maar het jaartal niet, en zoekt men een jaar, waarin de 22. September op een Vrijdag en op een dag van de maand Djoemadi-lawal gevallen is, dan vindt men dat 22 September 1606, overeenkomende met 19 Djoemadi-l-awal 1015, een Vrijdag geweest is. Waarschijnlijk heeft men dus 1606 in plaats van 1603, en 19 in plaats van 9 Djoemadi-l-awal 1015 te lezen. Ook volgens de *Mak. Chrest.* blz. 162, r. 4. v. o. heeft de overgang van Alaoe-d-dien in 1606 plaats gehad. Evenwel staat ook daar 9 en niet 19 Djoemadi-l-awal.

(†) In het Makassaarsche handschrift staat hier geen datum, maar alleen het woord „hidjrat" geschreven, niettegenstaande het daarbij aangeteekende blijkens de streep, waardoor het van het voorafgaande gescheiden is, op een ander jaartal dan dit betrekking heeft. Volgens de Boeg. Chrest, blz. 490, hebben de Soppengers

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

1610. 1019.

10 Mei. 10 Çafar. W. 16 Çafar.

De Wadjoreezen nemen den Islam aan.

1611. 1020.

23 Nov. 23 Ram. Dingsd. W. Woensd. 17 Ram.

Boni wordt in den oorlog om de Mohammedaansche godsdienst overwonnen.

Karaëng-Tangallá Sietti-Marazhijah (dochter van den koning van Tello Toe-mammalijang-ri-Timoró) wordt geboren.

1616. 1025.

Nov. Sjaw.

Karaëng-Kassi-djala (moeder van Mappassepeppé Karaëng-Berowangieng) wordt geboren.

(*)

April.

De lómó van Mandallé (waarschijnlijk wordt hier het hoofd van Mandallé in de tegenwoordige assistent-residentie Noorderdistricten, en niet van het in Gowa, niet ver van Takalar gelegen, Mandalle bedoeld; daar dit onder een Karaëng stond) gaat met niet meer dan negen vaartuigen naar Bima, en verovert dat rijk.

1618 (†) 1028.

30 Mei. 2 Ds. qi'dat. Dond.

De Nederlanders nemen bezit van Jakatra (Batavia).

Junij. Ds. qi'dat. Vrijdag.

Toewammenang-ri-papambatoenna (Moehammad Sa'd, later koning van Gowa) wordt besneden. Karaëng-Marowangang gaat naar Bima, en verovert Bima en Sumbawa.

den Islam een jaar vóór de Wadjoreezen aangenomen. Hebben de Wadjoreezen dit dus in 1610 gedaan; dan moeten de Soppengers het in 1609 gedaan hebben.

(*) Ook hier staat in het Mak. handschrift geen jaartal, ofschoon het hier aangeteekende er door een streep van het voorafgaande gescheiden is, en dus op een ander jaar betrekking heeft.

(†) Wij weten, dat de verovering van Jakatra door Coen den 13 Mei 1619 en niet den 13 Mei 1618 plaats had. De eerstgemelde dag was werkelijk een Donderdag, hetgeen de 30. Mei 1618 niet was; maar stemde toch niet overeen met den 2. Djoe-l-qi'dat 1028, wel met den 15. Djoemadi-l-achir van dat jaar.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

26 Ds. qi'dat.

Toewammenang-ri-Bonto-biraëng (Karaëng-Patingallowang) en Biessoe-tjádi, dezelfde, zegt men, die (later) met Karaëng-Soemanná (zoon van Karaëng-Barombong) gehuwd is geweest, scheiden van elkander.

In dit jaar werd Tamalate (paleis van den koning van Gowa) opgerigt.

28 Ds. qi'dat.

Feestmaaltijd voor Tamarappo (een ander paleis).

1623. 1033.

17 Maart. 14 Djoem. I. W. 15 Djoem. I 1032.

Karaëng-Marowangieng sterft. (*)

(*) Hij was toe-maílalang van Gowa geweest, hetgeen in dat rijk de hoogste waardigheid was na de koninklijke en die van bitjara-boetta (rijksbestierder). Er waren echter en er zijn nog twee toe-maílalangs, waarvan de eerste of hoogste toe-maílalang matowa, de tweede toe-maílalang malolo genoemd wordt. Deze waardigheden zijn lang bekleed geworden door Karaëng-Mároeso'e (Maros) en zijn afstammelingen, en door Karaëng-Patténe en zijn nakomelingen; zijnde Karaëng-Mároeso'e door den koning van Gowa Toe-nidjalló, en Karaëng-Patténe door zijn zoon en opvolger Toe-nipasoelo'e tot toe-maílalang aangesteld; en daar er ook naderhand, bijv. in dit dagboek bij 4 Junij 1748 gesproken werd van het maílalangschap van Karaëng-Patténe in tegenoverstelling van dat van Karaëng-Mároeso'e; zoo blijkt daaruit, dat het ééne geslacht voor het ééne ambt, en het andere voor het andere ambt bestemd bleef. Ofschoon het uit dit dagboek niet met zekerheid te bepalen is, bekleedden de afstammelingen van Karaëng-Mároeso'e waarschijnlijk het ambt van toe-maílalang matowa, te oordeele naar het aanzien, dat dit geslacht steeds in Gowa genoot. Karaëng-Mároeso'e, die I-Oenji Daëng-Mangemba heette, werd opgevolgd door zijn zoon I-Bonto Karaëng-Tjenrana; deze door Malewaï Daëng-Manassá, die ook den titel van Karaëng-Tjenrana voerde, ofschoon hij geen zoon van I-Bonto was, maar van een anderen zoon van Karaëng-Mároeso'e, I-Sambali Karaëng-Lekó-bodong genaamd; Malewaï Daëng-Manassá werd opgevolgd door zijn zoon Karaëng-Léèngkesé; deze door zijn broeder Karaëng Djarannika, en deze weder door zijn kleinzoon Karaëng-Bonto-pattongkó. Karaëng-Patténe werd in zijn toe-maílalangschap opgevolgd door zijn zoon Karaëng-Marowangieng en deze door zijn broederszoon Karaëng-Soeli. Waarschijnlijk heeft men zich nog langer bij de benoeming van toe-maílalangs tot de

Christ. tijdr. Moh. tijdr.
1624. 1034.

12 April. 22 Djoem. I. Vrijd. W. 23 Djoem. II. 1033.

Bijeenkomst te Malaang (waarschijnlijk een plaats in het vorstendom Tanette of Agaang-nijondjô).

13 Aug. 16 Moeh. W. 28 Sjawwál 1033.

Toewammenang-ri-papambatoenna (Moehammad Sa'id, later koning van Gowa) wordt voor het eerst Karaëng-Lakjoeng genoemd. (*Mak. Chrest.* blz. 168. r. 14).

1626. 1036. (*)

2 Djoem. II Maand.

Karâenga-matowaja vertrekt met den koning naar Boeton bij gelegenheid, dat zij dit rijk zullen veroveren. Dit is de eerste maal, dat Boeton veroverd wordt.

18 Radj. Woensd./Dond.

De grootmoeder van Karaëng-Bontowa (hiermede wordt bedoeld Ralle Daëng-Païka, dochter van Malewai Daëng-Manassá Karaëng-Tjenrana, en volle zuster van Karaëng-Léengkesé) wordt geboren. (†) Zij is maar vier maanden

---

stamhuizen van Mároeso'e en Patténe bepaald; maar onze genealogische kennis is nog te beperkt om dit te kunnen narekenen.

(*) Hier heeft men waarschijnlijk 1035 in plaats van 1036 te lezen, want 3 Juli 1626 kwam met 8 Sjaw. 1035 en niet met 8 Sjaw. 1036 overeen. Men heeft den bij 2 Djaemadi-l-achir 2 Maart, en bij 18 Radjab 16 April te lezen.

(†) Dat met „de grootmoeder van Karaëng-Bontowa” werkelijk dezelfde vrouw bedoeld wordt, die in de *Mak. Chrest.* op blz. 169, r. 7 v. o. Ralle Daëng-Païka genoemd wordt, blijkt uit het volgende. Bij het onderwerp Bima zegt Speelman in zijn notitie, dat de toenmalige koning van Bima gehuwd was met de zuster van Linkes (Karaëng-Léengkesé), die eerst met den vader van koning Hasanoed-dien van Gowa gehuwd was geweest, en bij de behandeling van de koningen van Gowa (op blz. 230 van het te Makassar aanwezige afschrift) zegt hij, dat uit het huwelijk van deze vrouw met Hasanoed-dien's vader een dochter, Karaëng-Lakjoeng, gesproten was. De vrouw nu, die hier de grootmoeder van Karaëng-Bontowa genoemd wordt, is volgens het in dit dagboek bij 29 Januarij 1643 en 30 Augustus 1658 aangeteekende achtereenvolgens met Toewammenang-ri-papambatoenna (vader van Hasanoed-dien) en met den koning van Bima getrouwd geweest. Vergelijkt men dit nu met de aangehaalde plaats in de *Mak. Chrest.*, dan ziet men, dat hier geen andere vrouw kan bedoeld zijn, dan die daar Ralle-Daëng-

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

ouder dan de moeder van Karaëng-Balló. (De moeder van Karaëng-Balló heette Daëng-Talarra Karaëng-Tabaringang); zooals blijkt uit het aangeteekende bij 17 Maart 1645 en 22 Jan. 1646 en de *Mak. Chrest.* blz. 166, r. 15 v. o.

3 Juli. 8 Sjaw. W. 8 Sjaw. 1035.

De koning (Alaoe-d-dien) komt van Boeton terug, doet onder weg Bima aan, en verovert Dompoe, Sumbawa en Kengkeloe (Tambora).

Men trouwt op Mohammedaansche wijze.

In dit jaar, zegt men, werd Sjeich Joesoef geboren.

1627. 1037.

(*) 4 Sjaw.

Karaëng-Tamasongó (I-Mangoérangi) wordt geboren. (Zij was een dochter van Karaëng-Soemanná en dus een kleindochter van Karaëng-Barombong; *Speelmans notitie*, blz. 642).

15 Okt. (†) 5 Rab. I. Zond. W. Dond. 3 Çafa.

Karaëng-Leëngkesé (Mammallijang Daëng-Pole) wordt geboren. (Hij was een zoon van den toe-maílalang Karaëng-Tjenrana, en daardoor achterkleinzoon van Karaëng-Maroesóé); *Speelman*, blz. 969.

7 Aug. 2 Çafar. Woensd. W. Zat. 25 Ds. qi'dat 1036.

Karaëng-Katientiang wordt geboren. (Hij was een zoon van den koning van Gowa Alaoe-d-dien bij een vrouw van minderen stand, en vader van Karaëng-Balló (*Speelman*, blz. 1028, *Mak Chrest.* blz. 164, r. 4).

1628. (*) 1038.

7 Aug. 16 Ds. hiddj. Maand. / Dingsd. W. Zond. / Maand.

Païka genoemd wordt. Ten overvloede blijkt dit uit de missive van den pres. Prins en den raad van Makassar aan de hooge regering van 15 Augustus 1692, waarin haar overlijden gemeld wordt met verbastering van haar naam, althans volgens het te 's Hage aanwezige afschrift, in Lompajkan, dat wellicht ontstaan is uit Lomo Païkang.

(*) 4 Sjawwál 1037 kwam overeen met 7 Junij 1628, en was een Woensdag.

(†) Waarschijnlijk heeft men hier November in plaats van Oktober te lezen; want 14 November 1627 kwam overeen met 5 Rabioe-l-awal 1037; en was een Zondag.

(**) Welligt heeft men hier 1629 in plaats van 1628 te lezen; want 7 Augustus 1629 kwam overeen met 17 Dsoe-l-hiddjat 1038, en was een Dingsdag.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

Ds. hiddj. 1037.

Karaëng-Bonto-djéné (I-Sani Daëng-Nisakkieng) wordt geboren. (Zij was een dochter van Moehammad Sa'id en volle zuster van Hasanoe-d-dien, die later achtereenvolgens koningen van Gowa werden; *Mak. Chrest.*, blz. 160 r. 3.

1628. 1039.

Febr. 6 Djoem. II.

Looden djoegars (inlandsche munt.)

1630. 1040.

13 Aug. 6 Moeh. Zond. W. Dinds. 4 Moeh.

Matienrowe-ri-Talló (koning van Boni) sterft. (Hij wordt zoo genoemd, omdat hij, op een reis naar Gowa overleden zijnde, te Tello begraven werd; (*Boeg. Chrest.* blz. 496, r. 6. v. o.)

21 Aug. 15 Moeh. Zond. W. Woensd. 12 Moeh.

De aroe-matowa (hoofdvorst van Wadjó) Towali wordt afgezet, (Hij was de schoonvader van den nieuwen koning van Boni La-Maddarëmmé Matienrowe-ri-Boekaka).

De bevolking van Panré verzoekt het voorrecht om de in haar land voorkomende zaken zelf te mogen afdoen.

1631.

12 Jan. 7 Djoem. II. Zat. / Zond. W. 8 Djoem. II.

Koning Toewammenang-ri-ballá-pangkana Hasanoe-d-dien (zoon van den koning van Gowa Moehammad-Sa'id Toewammenang-ri-papambatoenna) wordt geboren.

15 Jan. 10 Djoem. II. Dings. / Woensd. W. 11 Djoem. II.

Karaëng-Panaikang (Daëng-Nijá, dochter van den koning van Tello Toe-mammalijang-ri-Timoró bij een vrouw van geringen stand) wordt geboren. (*Mak. Chrest.* blz. 193, r. 16.)

30 Maart. 26 Sja'b. Zond.

Daëng-Kallieng, de moeder, zegt men, van Karaëng-Tangallá (dus een van de vrouwen van Toe-mammalijang-ri-Timoró) sterft te Segeri (zij was een dochter van Karaëng-Barombong; *Mak. Chr.* blz. 168, r. 14 v. o. en 192, r. 17).

24 Mei 21 Sjaw. Zat. W. 22 Sjaw.

Het wordt niet toegelaten, dat eene schuld rente draagt.

1041.

4 Sept. 6 Çafar. Woensd. / Dond. W. 7 Çafar.

Toewammënga-ri-Djoentana Abdoe-l-Hamied (Karaëng-Karoenroeng, rijksbestierder van Gowa, zoon van Karaëng-

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

Patingallowang Toewammenang-ri-Bonto-biraëng) wordt geboren.

15 Sept. 17 Çafar. Maand. W. 18 Çafar.

Mattjini-danggang (paleis van den koning van Gowa) wordt opgerigt. Vijf en zestig dagen na de oprigting neemt de koning er zijn intrek in.

28 Okt. 2 Rab II. Dingsd.

Kennisgave van het overlijden van Matienrowe-ri-Bantaëng (afgezetten koning van Boni, voorganger van Matienrowe-ri-Talló).

17 Nov. 22 Rab. II. Zond. / Maand.

De Koning betreft Mattjini-danggang.

3 Nov. (*) 8 Djoem. I. Woensd. W. Maand. 8 Rab. II.

Karaëng-Lakjoeng (Moehammad Sa'id, later koning van Gowa) en Karaëng-Tangallá keeren tot elkander terug (na van elkander gescheiden te zijn geweest, *Mak. Chr.* blz. 169, r. 11).

1632.

20 Mei. 29 Sjaw. Dond. W. 1 Ds. qi'dat.

Toe-mateja-ri-Bantang (Daëng-Mangemba, volle broeder van Toe-mammalijang-ri-Timoró en Karaëng-Patingallowang) vertrekt ter bedevaart naar Mekka. (*Mak. Chrest.* blz. 187, r. 5 v. o.)

1042.

17 Aug. 1 Çafar. Woensd. W. Dingsd. 30 Moeh.

Karaëng-Lempangang (dochter van den koning van Gowa Alaoe-d-dien) trouwt met Karaëng-Garassi (zoon van Karaëng-Boeloé-sipoong, die een volle broeder van Alaoe-d-dien was; *Mak. Chrest.* blz. 157, r. 18 en 163, r. 10 v. o.)

24 Aug. 7 Çafar. Dond. W. Dingsd.

Aankomst van den Molukschen zendeling Othman genaamd.

16 Sept. 29 Çafar. Dond. W. 1 Rab. I.

Het rijksvaandel La-Sibaóé wordt met bloed besmeerd (met het doel om het in den oorlog mede te nemen). Het volk maakt zich klaar, en wordt tot de vrijdagsche godsdienst-oefening bijeengeroepen.

18 Sept. 2 Rab. I Vrijd. W. Zat. 3 Rab. I.

Vertrek van den Molukschen Zendeling.

(*) Waarschijnlijk heeft men hier December in plaats van November te lezen; want 3 December 1631 kwam met 9 Djoemadi-awal 1041 overeen, en was een Woensdag.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

27 Sept. 12 Rab. I Zond. / Maand.

Karaëng-Oedjoeng-tana (volle broeder van den koning van Gowa Alace-d-dien) sterft. Het getal van zijn onderdanen bedraagt 1584.

28 Sept. 13 Rab. I Maand. / Dingsd.

Het volk van Oedjoeng-tana wordt onder Toewammenang-ri-Bonto-biraëng (Karaëng-Patingallowang) gesteld. *Mak. Chrest.* blz. 157, r. 6.

22 Okt. 2 Rab. II Vrijd. W. 7 Rab. II.

Antonius da Costa (een te Makassar woonachtige Portugees) sterft.

27 Sept. 11 Rab. I Maand. W, 12 Rab. I.

Toe-mateja-ri-Bantang sterft (te Bantam; zie bij 20 Mei 1632).

22 Okt. 20 Rab. II Vrijd. W. 7 Rab. II.

De koning roeit naar Toradja.

13 Nov. 19 Djoem, I Maand. W. Zat. 29 Rab. II.

De koning komt terug uit Toradja, waar hij Bolong ingemen zegt, dat de Bimanezen in opstand gekomen zijn.

25 Nov. 11 Djoem. I Dond. W. 12 Djoem. I.

Karaëng-ri-Boeráne (*) vertrekt naar Bima om de opstandelingen te bestrijden.

9 Dec. 25 Djoem. I. Woensd. / Dond. W. 26 Djoem. I.

Een gezantschap van de Bantammers komt (het lijk van) Toe-mateja-ri-Bantang brengen; 45 dagen na zijn dood wordt hij hier aangebracht.

24 Dec. 10 Djoem. II. Zat. W. Vrijd. 11 Djoem. II.

Het volk wordt opgeroepen om op Karebosi (een veld ten oosten en zuid-oosten van het fort Rotterdam te Makassar) de zaai-padie over te planten.

1633.

27 Jan. 6 Radj. Maand. W. Dond. 19 Radj.

De afgezant der Matarammers (op Java), genaamd Ki

(*) Ofschoon men altijd Karaëng-Ri-Boeráne zegt, en nimmer op de wijze der andere aan kamponge ontleende Karaënga-titels Karaëng-Boeráne, is toch naar men zegt, deze titel ook ontleend aan een kampong, die in de tegenwoordige onderafdeeling Takallar ligt, of eertijds lag, en niet aan het woord boeráne, man, zooals men dit al ligt denken zou.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

Ngabèi Saradoella, deelt mede, dat zij (met de Makassaren) een verbond wenschen te sluiten.

2 Maart 23 Sja'b. Dingsd / Woensd. W. 20 Sja'b.

Ten 8 ure wordt I-Mámi (verkorting van Máminasa) geboren. Haar Arabische naam is Çafijah. Naar men zegt was zij Daëng-Sangieng (dochter van Karaëng-Patingallowang en vrouw van Hasannoe-d-dien, koning van Gowa *Mak. Chrest.* blz. 172, r. 5 v. o.)

7 April. 28 Ram. Dond. W. 27 Ram.

Karaëng-ri-Boeráne komt van Bima terug.

21 Junij. 14 Ds. hiddj. Dingsd. W. 13 Ds. hiddj.

De Bimaneezen komen zelf. De koning spreekt; zij stemmen toe.

1043.

16 Sept. 12 Rab. I. Vrijd.

Karaëng-Pattoenga sterft. Hij en zijn zoon Tamálili brengen elkander om het leven. (*Mak. Chrest.* blz. 156, r. 13 v. o.)

17 Okt. 14 Rab. II. Maand. W. 13 Rab. II.

Daëng-Mangámará en Daëng-Mangalle vertrekken naar Kabaëna (Koebeina) om oorlog te voeren.

1634.

13 Feb. 13 Sja'b. Maand. W. 14 Sja'b.

Komst van de Hollandsche schepen, met inbegrip van de kleine, twaalf in getal.

19 Feb. 19 Sja'b. Zond. W. 20 Sja'b.

De digt bij Panakkoekang (Makassaarsch fort, ten zuiden van Sombopoe gelegen) liggende schepen worden beschoten.

9 Maart. 3 Ram. Woensd. / Dond.

Er komt een brief van de Boetonneezen, die zich hun te Bae-bae (waarschijnlijk in 1626) gedanen eed herinneren.

23 (*) 24 (*) Dinsd.

Karaënga-matowaja wordt nogmaals een vorstelijk zonnescerm boven het hoofd gehouden. Men maakt een aarden wal van Oedjoeng-tana tot Sombopoe.

(*) Hier is in het Makassaarsche handschrift noch de maand der Christelijke, noch die der Mohammedaansche tijdrekening ingevuld. Daar 23 Mei een Dingsdag was, heeft men, ofschoon die dag volgens Wüstenfeld met 25 en niet met 24 Dsoe-l-qi'dat 1043 overeenkwam, hier waarschijnlijk toch Mei en Dsoe-l-qi'dat in te vullen.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

22 (†) 7 (†) Zat. / Zond.

De Engelschman gaat onder zeil, en raakt iemand met zijn geschutvuur. Hij wordt met 4000 (waarschijnlijk realen van f 2.— het stuk) beboet, en betaalt ook den bloedprijs.

22 (†) 7 (†) Zond.

Daëng-Pagang de Sabandar sterft.

1044.

17 Julij. 20 Moeh. Zond. / Maand. W. 21 Moeh.

De koning (Alaoe-d-dien) gaat naar Popó (in de tegenwoordige onderafdeeling Takallar) om de verbrande galei af te halen.

29 Julij. 3 Çafar. Zat.

Hij gaat tijdelijk te Panakkoekang wonen, bij gelegenheid, dat er weder een muur om die plaats gebouwd wordt.

9 Aug. 14 Çafar. Woensd.

Oedjoeng-pandang (het tegenwoordige fort Rotterdam te Makassar) wordt voor het eerst van een muur voorzien.

23 Aug. 27 Çafar. Dingsd. W. Woensd. 28 Çafar.

Karaëng-Balambaroe komt de woorden van de bevolking van Soela en Banggaë (eilanden beoosten Celebes) overbrengen.

10 Sept. 12 Rab. I. Zond. W. 17 Rab. I.

Karaëng-Ballá-djawaja (zuster van Mamallijang Karaëng-Léengkesé, vgl. Speelman, bladz. 1131) wordt geboren. Zij is het, die I-Síra heette.

15 Sept. 22 Rab. I. Vrijd.

Des middags wordt Matienrowe-ri-Bontowalá Saadoe-d-dien (La Ténritata Aroe Palakka, koning van Boni, bij de Makassarren bijgenaamd Toe-nisombaja, bij de Boeginezen Toe-risompaë) geboren.

15 Nov. 23 Djoem. I. Woensd. W. 24 Djoem. I.

De vaandels worden te Oedjoeng-pandang met bloed besmeerd.

1635.

6 Jan. 6 Radj. Zat. W. 17 Radj.

Karaëng-Soeli (toemañalang uit het geslacht van Karaëng-

(†) Welke namen van maanden hier zijn weggelaten, is onmogelijk te gissen, daar Januari en Oktober de eenige maanden van het jaar 1634 geweest zijn, waarin de 22e op een Zondag gevallen is en 22 Januari 1634 met 22 Radjab 1043, 22 Oktober 1634 met 29 Rab. I 1044 overeenstemt.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

Patténe; *Mak. Chrest.* blz. 167, r. 9) vertrekt op het gerucht, dat de bevolking van Loewoé in opstand gekomen is, naar Darombo.

19 Febr. 2 Ram. Maand.

Karaëng-Boeloe-Sipoong (volle broeder van Koning Alaoe-d-dien, en vader van Karaëng-Garassi sterft.

30 April. 12 Ds. qi'dat. Maand. W. 13 Ds. qi'dat.

De muur van Barombong wordt versterkt. De Sombopewers zijn 855 koppen sterk.

13 Junij. 27 Ds. hiddj. Dings. / Woensd.

De Nederlanders begeven zich al schietende naar Galesong. De koning (Alaoe-d-dien) overnacht te Bebá (een weinig ten noorden van Galesong in de nabijheid van de kust gelegen).

1045.

23 Junij. 7 Moeh. Zat.

Het volk van Sombopoe maakt een tweeden muur bij de poort.

25 Aug. 11 Rab. I. Zat.

De Boniërs vragen vergunning om Palatte (eiland, ten noorden van Badjowa aan de Bonische kust gelegen) te versterken.

10 Nov. 1 Djoem. I. Zat. W. 29 Djoem. I.

De moskee te Bonto-walá wordt gebouwd.

3 Dec. 22 Djoem. II. Dingsd. W. Maand.

I-Mappaseeppé wordt geboren. Dit is, zegt men, Karaëng-Berowangi, de zoon van (de princes) Karaëng-Kassi-djala.

1636.

29 Feb. 22 Ram. Vrijd.

De Nederlanders willen de bevolking van Boelo-boelo (landschap, dat thans een deel van de afdeeling Oosterdistricten uitmaakt) tot opstand (tegen Gowa) overhalen, en bepalen, dat zij over 300 dagen ons zullen aanvallen; maar zij worden door het volk van Boelo-boelo vermoord.

2 Mei. 26 Ds. qi'dat. Vrijd.

Een afgezant van de Mandarezen komt mededeelen, dat hun vorst door het volk van Sawietto vermoord is.

1046.

In dit jaar heerschte de pest.

4 Junij. 1 Moeh. Woensd. W. 29 Ds. hiddj. 1045.

De koning van Boni (La-Madarëmmë Matienrowe-ri-Boe-

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

Kara komt, en heeft een gesprek met zijn moeder (**Makkarowe**, zuster van den in 1630 overleden koning van **Bonimatenrowe-ri-Talló**).

4 Aug. 3 Rab. I. Maand. W. 2 Rab. I.

De koning (**Alaoe-d-dien**) gaat tijdelijk te **Bonto-walá** zijn verblijf houden.

1 Okt. 1 Djoem. I. Woensd.

Des middags verlaat ons (overlijdt) **Karaënga-matowaja** (koning van **Tello** en rijksbestierder van **Gowa**) in den ouderdom van 63 jaar. (Hij werd als koning van **Tello**, maar niet als rijksbestierder opgevolgd door zijn zoon **Moezhaffar Toemammalijang-ri-Timoró**. Tot rijksbestierder werd na den dood van den koning van **Gowa Alaoe-d-dien**, door diens opvolger benoemd een andere zoon van **Karaënga-matowaja**, namelijk **Karaëng-Patingallowang Toewammenang-ri-Bontobiraëng**; (*Mak. Chrest.* blz. 168, r. 6).

21 Dec. 2 Radj. Zond. W. 23 Radj.

I-Mallelei Djafar wordt geboren. Naar men zegt is dit **Karaëng-Bábanga** (dus niet **Bambangang**; hij was een zoon van den koning van **Gowa Alaoe-d-dien**; *Mak. Chrest.* blz. 164, r. 16 en 439, r. 8).

27 Dec. 25 Radj. Zat. W. 29 Radj.

Dag, waarop de vorst van **Atjih**, **Makoeta-alam** genaamd, overleed.

1637.

10 Jan.. 18 Sja'b. Zat. W. 13 Sja'b.

De koopman van **Ambon** komt aan.

13 Feb. 17 Ram. Vrijd. W. 18 Ram.

Dag, waarop **Toewang-ri-Dima** (**Bima**) geboren werd. (Hiermede wordt bedoeld de Arabier **Sjeich Oemar Bamahtoen**).

1047.

22 Junij. 27 Çafar. Maand. W. 28 Çafar.

De **Hollanders** laten voor **Sombopoe** het anker vallen. De **Atjinees** gaat naar hun schepen. Wij hijschen witte vlaggen en treffen een overeenkomst met hen. Zij nemen overeenkomstig het verlangen van den koning aan, om geen koopman (te **Makassar**) te plaatsen.

12 Julij. 18 Çafar. Zat. W. Zond.

De **lóráó** (titel van die vrouwen van vorsten, die niet van vorstelijke afkomst zijn) moeder van **Karaëng-Bontodjéné**

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

(dus ook van Hasanoe-d-dien, die later koning van Gowa werd) sterft.

13 Sept. 17 Rab. II. Dingsd. W. Zond. 22 Rab. II.

De vorst van Loewóe Matienrowe-ri-Sombopoe wordt door zijn slaaf vermoord.

2 Okt. 12 Djoem. I. Vrijd.

De vorst van Soppeng, die bijgenaamd wordt Bejowa, sterft.

17 Okt. 27 Djoem. Vrijd. / Zat.

Karaëng-Pabinejang Maimoenah (dochter van Karaëng-Patingallowang. *Mak. Chrest.* blz. 174, r. 16 v. o.) wordt geboren.

26 Okt. 6 Djoem. II. Zond. / Maand.

Koning Toe-mamalijang-ri-Timoró (van Tello) slaapt met Karaëng-Lempangang (dochter van den koning van Gowa Alaoe-d-dien) (*); Daëng-Mabajará sterft. Daëng-Lompo wordt anronggoeroe (hoofd) over de toe-makkadjannangang. Deze wordt (na zijn dood in 1643) opgevolgd door Daëng-Ago, die (na zijn overlijden in 1663) weder opgevolgd wordt door Karaëng-Popó (zoon van Karaënga-Matowaja en halven broeder van Karaëng-Patingallowang. (†)

(*) Deze uitdrukking: „slaapt met” komt in dit dagboek herhaalde malen voor; maar steeds denke men er bij na voltrokken huwelijk; waarbij men in het oog moet houden, dat de huwelijksplegtigheden onder vorstelijke personen verscheidene dagen duren en man en vrouw niet met elkander alleen gelaten werden, voordat zij allen afgeloopen zijn, zoodat namaniekkah niet juist hetzelfde uitdrukt, omdat na het huwelijk voor den priester nog veel andere plegtigheden moeten afgeloopen zijn, eer het huwelijk geheel voltrokken is.

(†) In het Makassaarsch woordenboek van Dr. B. F. Matthes staat op blz. 411, als de beteekenis van toe-makkadjannangang opgegeven: iemand, die met het bestuur of toezigt belast is, een hoofd of mandoor. Ik houd dit voor onjuist en moeilijk overeen te brengen met het voorkomende in de *Mak. Chr.* blz. 185, r. 17, waar de bedoeling toch wel niet zal zijn, dat Karaënga matowaja de muren van Tello door zijne hoofden persoonlijk liet opmetselen. In een stuk, getiteld: aanteekeningen betreffende den economischen toestand en de ethnographie van het rijk van Sumbawa, en opgenomen in het tijdschrift van het Bataviaasch genootschap, jaargang 1876, heb ik aangetoond, hoe in dat rijk het gedeelte der bevol-

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

1638.

12 Febr. 24 Ram. Vrijd.

De Mandarezen staan de Gorontaloren aan den koning
(Alaoc-d-dien) af.

king, dat taoc kamoetar genoemd wordt, in geslachten verdeeld is, die van ouder tot ouder slechts voor bepaalde soorten van heerdiensten ten behoeve van het rijk, den sultan of den rijksbestierder bestemd zijn; zoodat niemand heerdiensten behoeft te doen, waarvoor zijn geslacht niet van ouds is aangewezen. In Gowa is eensdeels door de regeeringloosheid, die er in het laatst van de vorige eeuw geheerscht heeft, anderdeels door het vele verhuizen van inlanders uit de Gouvernementslanden naar Gowa en omgekeerd, veel van de oude staatsregeling verloren gegaan; maar nog zijn er bewijzen genoeg, dat het volk van Gowa oorspronkelijk evenzoo verdeeld was. Zoo heeft men nog op dit oogenblik in Gowa bepaalde geslachten voor ieder van de vier soorten van wachtvolk, die ter beschikking van den koning staan, namelijk de aná-boeráne's, de toe-Leembangs, de kamanakangs en de dammá's. Zij hebben verschillende diensten te verrigten, mogen onderling niet verwisseld worden, en staan onder afzonderlijke hoofden, die den titel van anronggoeroe voeren. In welk gedeelte van Gowa iemand, die tot een dezer geslachten behoort, zich ook moge vestigen, hij blijft onder zijn eigen anronggoeroe staan, en niet onder het hoofd van de plaats, waar hij woont. Zoo zijn ook nu nog bepaalde geslachten, waaraan de vervaardiging van koninklijke zonschermen als heerdienst is opgedragen, en die daarom padjaf genoemd worden; terwijl hun hoofd anronggoeroe padjaf heet. Zoo heeft men ook geslachten, die naar de heerdienst, die zij te verrigten hebben; paërang genoemd worden; ofschoon ik niet kan opgeven, waarin die heerdienst bestaat. En zoo heeft men nu mijns inziens onder toe-makkadjannangang een aantal geslachten voor verschillende heerdiensten ten behoeve van den koning te verstaan, die behalve hun eigen hoofden (anronggoeroe's of djannange) nog een algemeenen djannang (den anronggoeroe toemakkadjannangang) hebben, door wiens tusschenkomst de bevelen van den koning aan hen worden overgebracht. Dat het aantal toe-makkadjannangang groot is, blijkt daaruit, dat altijd een van de voornaamste prinses van den bloede de betrekking van anronggoeroe-toemakkadjannangang bekleedt. De in 1866 overleden Karaëng-Popó, die de schoonvader van den tegenwoordigen koning van Gowa was, heeft haar ook bekleed.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

25 April. 10 Ds. hiddj, Zond.

Karaëng-Garassi gaat naar Loewoé om te trouwen (Volgens Mak. Chrest. blz. 480 r. 4 huwde hij er met Opoe-Peso).

1048.

4 Nov. 26 Djoem. II. Dond.

I-Tanitjini (dochter van een vorst van Sanrabone bij Karaëng-Tabaringang, volle zuster van den overleden koning van Gowa Alaoe-d-dien, (Mak. Chrest. blz. 156, r. 15 en 196, r. 2) trouwt met den vorst van Boelo-boelo (in de tegenwoordige Oosterdistricten). (*)

1639.

8 Maart. 2 Ds. qi'dat. Dingsd. W. 3 Ds. qi'dat.

To-pasonri vraagt en verkrijgt vergunning om Boni te versterken.

1049.

15 Junij. 12 Çafar. Dingsd. / Woensd. W. 13 Çafar.

Ten 1 ure verlaat ons (sterft) koning Toewammenang-ri-gaoekanna sultan Alaoe-d-dien.

3 Julij. 1 Rab. I. Zond. W. 2 Rab. I.

Den pati-matarang (titel van de kroonprinsen van Gowa; hier bedoeld Moehammad Sa'id Karaëng-Lakijoeng Toewammenang-ri-papambatoenna) wordt een vorstelijk zonnescerm (het teeken van de vorstelijke waardigheid) boven het hoofd gehouden.

26 Juli. 24 Rab. I. Dingsd. W. 25 Rab. I.

De voor het paleis Samalate vernieuwde verdragen (met vasallen en bondgenooten; Mak. Chrest. blz. 179, r. 8. v. o. en blz. 183, r. 3 v. o.) worden opgeschreven.

12 Aug. 11 Rab. II. Vrijd. W. 12 Rab. II.

De tijding komt, dat de Bimaneezen in opstand willen komen.

(*) De hier genoemde Karaëng-Tabaringang moet niet verward worden met haar kleindochter Karaëng-Tabaringang, de moeder van Karaëng-Balló. De vorst van Boelóboelo, die met I-Tanitjini huwde. heette volgens den stamboom der vorsten van dat land I-Masjadjeng. Uit dit huwelijk sproot een dochter Wënnang-poete Daeng-Tateja, door de Makassaren bij verkorting I-Bannang genoemd; Mak. Chrest. blz. 196, r. 3.

Christ. tijdr. Mak. tijdr.

28 Sept. (*) 29 Djoem. II. Vrijd. W. Woensd. 30 Djoemad. I.

De vorst van Boelo-boelo en I-Tanitjini scheiden van elkander.

20 Nov. 13 Radj. Zond. W. 24 Radj.

Een afgezant van den vorst van Loewoé (waarschijnlijk Matienrowe-ri-Gowa) komt kennis geven, dat men dezen wil afzetten.

19 Dec. 23 Sja'b. Zond. / Maand.

De pati-matarang (kroonprins) wordt (als koning van Gowa) gehuldigd.

1640.

12 Jan. 17 Ram. Dond. W. 18 Ram.

Het volk van Loewoé stemt er in toe, om hun vorst als zoodanig te blijven erkennen.

14 Maart. 20 Ds. qi'dat. Woensd. W. 21 Ds. qi'dat.

De koning zendt bila-bila's (reepen lontarblad, door de Celebesche vorsten gebruikt bij het oproepen van hun vassallen tot deelneming aan een feest of oorlog, waarbij het getal dagen, die er tot den bepaalden dag moeten verlopen, wordt aangeduid door in de bila-bila een gelijk aantal platte knopen te leggen) rond tot opkomst over een maand (in dit geval blijkbaar om hem naar Loewoé te vergezellen).

13 April. 20 Ds. qi'dat. Vrijd. W. 21 Ds. qi'dat.

De koning roeit naar Loewoé, vanwaar hij regtstreeks doorgaat naar Tijoro (op de noordkust van het thans onder Boeton ressorterende eiland Moena).

1050.

21 Mei. 19 Moeh. Maand.

De koning komt van Loewoé terug.

18 Junij. 28 Çafar. Dingsd. W. Maand. 27 Çafar.

De Domponeezen worden door Koning Toewammenang-ri-papambatoenna (Moehammad Sa'id) tot lijfslaven gemaakt.

13 Julij. 23 Rab. I. Vrijd.

De moeder van Karaëng-Garassi sterft. (Zij heette I-Ta-doemai, en was een dochter van Karaëng-Barombong; *Mak. Chrest.* blz. 157, r. 14).

(*) Welligt heeft men hier Oktober in plaats van September te lezen; want 28 Oktober 1639 was een Vrijdag, en kwam overeen met 1 Radjab, dus met den dag volgende op 29 Djoemadi-l-Achir 1049.

Christ. tijdr. Mak. tijdr.

23 Sept. 6 Djoem. H. Zond.

De bila-bila's tot opkomst over 33 dagen worden rondgezonden.

27 Okt. 10 Radj. Zat.

De koning roeit van Sombopoe weg om zich ten oorlog naar Walienrang te begeven.

3 Nov. 17 Radj. Zat. W. 18 Radj.

Toewammenang-ri-lampanna Haroena-r-rasjied (zoon en opvolger van den koning van Tello Moezhaffar Toe-mamma-lijang-ri-Timoró) wordt geboren.

24 Nov. 9 Sja'b. Zat.

Walienrang wordt overmeesterd.

15 Dec. 1 Ram. Zat.

De koning (Moehammad Sa'id) komt, na Bolong overmeesterd en tot onderwerping gebracht te hebben, van Walienrang terug. (Bolong lag in Toradja blijkens het aangeteekende bij 13 Nov. 1632; zoodat Walienrang daar waarschijnlijk ook lag).

22 Dec. 8. Ram. Zat.

Karaëng-Boengaja sterft. Ook sterft de vader van I-Ambela (dus de vorst van Bima Abdoe-l-Qahar, wanneer met I-Ambela de vorst van Bima van dien naam bedoeld wordt).

25 Dec. 11 Ram. Maand. / Dingsd.

De pati-matarang (troonsopvolger, hier waarschijnlijk bedoeld Malombasang Hasannoe-d-dien, zoon van koning Alaoe-d-dien) gaat naar Kalakongkong (Boeloekomba) om Toewam-malijanga-ri-Timoró (den koning van Tello) terug te roepen; maar deze wil niet terugkeeren.

1641.

14 Jan. 1 Sjaw. Maand.

Malakka wordt door de Nederlanders ingenomen.

15 Jan. 2 Sjaw. Dingsd.

De koning van Tello vertrekt van Kalakongkong naar Timor.

20 Jan. 7 Sjaw. Zond.

Karaëng-Tjenrana (toe-maïlalang van Gowa) roeit van Sombopoe weg, om den koning van Tello te volgen.

1051.

21 April. 9 Moeh. Zond. W. 10 Móeh.

Karaëng-Djarannika Abdoe-l-Gafaar (toe-maïlalang van Gowa) wordt geboren. (*)

(*) Karaëng-Djarannika was volgens de brieven van den president

Christ. tijdr. Mak. tijdr.

7 Mei. 25 Moeh. Dingsd. W. 26 Moeh.

Koning Toe-mammalijang-ri-Timoró komt van Timor terug.

18 Mei. 7 Cafar. Zat.

Koning Toe-mammalijang-ri-Timoró sultan Moezhaffar (van Tello) verlaat ons elf dagen na zijn terugkomst.

2 Okt. 26 Djoem. II. Woensd.

Het huwelijk van Karaëng-Léengkesé (Mammalijang Daëng-Pole, zoon van den toe-maïlalang Karaëng-Tjenrana) met Daëng-Naratang wordt voor den priester voltrokken. (†)

1642.

23 Jan. 21 Sjaw. Woensd. W. Donderd.

Zij, die bestemd zijn om naar Ambon te vertrekken, maken zich daartoe gereed.

31 Maart. 29 Ds. hiddj. Zond. / Maand.

De vorst van Sanrabone sterft.

1052.

16 Junij. 16 Rab. I. Maand. W. 18 Rab. I.

Toewammenang-ri-ballá-pangkana (Hasanoe-d-dien, zoon van den koning van Gowa Moehammad Sa'id) wordt besneden.

22 Junij. 22 Rab. I. Zond. W. 24 Rab. I.

Toewammenang-ri-Djoentana (Karaëng-Karoenroeng, zoon van den rijksbestierder van Gowa Karaëng-Patingallowang) wordt besneden.

13 Julij. 15 Rab. II. Zat. / Zond.

De jonge vorst (of misschien de kroonprins) van Sanrabone (Toeménanga-ri batana? *Mak. Chrest.* blz. 156 r. 14 en 195 r. 6 v. o.) sterft.

Cops en den raad te Makassar aan den gouv.-gen. en raad van Indië van 31 Mei 1678 en 20 Juli 1679 een broeder van Karaëng-Léengkesé. Daar nu Karaëng-Djarannika, naar het schijnt, Karaëng-Léengkesé, dadelijk nadat deze zich in Dec. 1667 bij de Nederlanders had aangesloten, als toe-maïlalang is opgevolgd, welke betrekking in het geslacht van Karaëng-Mároeso'e erfelijk was, zoo mag men aannemen, dat hij daar ook toe behoorde, en dus van vaderszijde een broeder van Léengkesé was; maar of hij het ook van moederszijde was, daaromtrent is niets bekend.

(†) Zeer dikwijls worden de daëngtitels zóó gekozen, dat zij iets dergelijks aanduiden, als de eerst gegeven naam te kennen geeft. Zoo ook hier: Mammalijang beteekent terugkeeren, en Pole weder, nogmaals.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

14 Aug. 16 Djoem. I. Woensd. / Dond. W. 18 Djoem. I.
Karaëng-Barombong (vader van Karaëng-Soemanná) sterft
in den ouderdom van 70 jaren.

31 Okt. 8 Sja'b. Vrijd. W. 7 Sja'b.

Toewammenang-ri-papambatoenna (Moehammad Sa'id) en
Karaëng-Lempangang scheiden van elkander. (*)

1643.

29 Jan. 8 Ds. qi'dat. Woensd. / Dond. W. Ds. qi'dat.

Toewammenang-ri-papambatoenna trouwt met de groot-
moeder van Karaëng-Bontowa (I-Ralle Daëng-Paíká, zuster
van Karaëng-Léengkesé, zie de noot bij 1626).

29 Feb. 10 Ds. hiddj. Zat. / Zond.

Daëng-Lompo (de anronggoeroe toe-makkadjannangang)
sterft.

1053.

3 Mei. 14 Çafar. Zat. / Zond. W. 13 Çafar.

I-Tanioérangi bevalt van een zoon, genaamd Calahoe-d-
dien Karaëng-Boengaja.

9 Mei. 21 Çafar. Vrijd. / Zat. W. 19 Çafar.

De Sabandar Daëng-Malábá sterft.

12 Mei. 24 Çafar. Dinsgd. W. 22 Çafar.

Daëng-Rijolo wordt tot Sabandar aangesteld.

1 Juli. 15 Rab. II. Woensd. W. 13 Rab. II.

De schepen van de Nederlanders komen van Ambon aan.
Zij zeggen, dat zij Kimelaha (Loehoe) met zijn broeders en
moeder gedood hebben.

31 Aug. 16 Djoem. II. Zond. / Maand. W. 15 Djoem. II.

Karaëng-Bonto-madjannang Saifoe-l-moeloek (zoon van den
koning van Gowa Moehammad Sa'id, *Mak. Chrest.* blz. 170
r. 6) wordt geboren.

8 Okt. 23 Radj. Woensd. W. Dond. 24 Radj.

De koning gaat naar Agaang-nijondjó (het vorstendom

(*) Zoo staat het in het handschrift; maar blijkbaar is hier een
fout ingeslopen, daar Toewammenang-ri-papambatoenna anders met
zijn eigen zuster zou getrouwd geweest zijn. Waarschijnlijk heeft
men hier Karaëng-Tangallá te lezen, met wie genoemde koning
blijkens dit dagboek den 3 November 1631 voor de tweede maal
gehuwd was; want volgens de Makassaarsche *Chrest.* blz. 169, reg.
17. v. o., scheidde hij voor de tweede maal van haar twee jaar na
zijne troonsbestijging, dus in 1641.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

Tanette) om oorlog te voeren (tegen Boni). Ten 3 ure 's middags is hij te Pantjana (in Tanette); 125 prauwen zijn er bij elkander.

19 Nov. 6 Ram. Dond. W. 7 Ram.

De koning komt terug, na Boni in den Pare-pareschen oorlog overwonnen te hebben. Tobalá heeft hij tot hoofdpriester (van Boni) aangesteld. (*Mak. Chrest.* blz. 170 r. 1 v. o. tot 171 r. 15 v. o.)

26 Dec. 14 Sjaw. Vrijd. / Zat.

Toewammenang-ri-Tâënga Moehammad Sja fieh (Karaëng-Bonto-soenggoe, zoon van Karaëng-Patingallowang en broeder van Karaëng-Karoenroeng) wordt geboren.

1644. 1054.

8 Mei. 1 Rab. I. Zond.

Daëng-Boeráne volgt Daëng-Ri-boko als Sabandar op. (Er waren destijds in Gowo twee Sabandars).

23 Julij. 18 Djoem. I. Zat.

Matienrowe-ri-Boekaka (de in ballingschap weggevoerde koning van Boni La-Maddarëmmë) bevindt zich te Makassar.

22 Sept. 27 Radj. Woensd. W. Dond. 20 Radj.

Sjeich Joesoef neemt afscheid om ter bedevaart naar Mekka te gaan.

3 Okt. 1 Sja'b. Maand.

De koning ontvangt het berigt, dat Karaëng-Patténe (die later op Boeton sneuvelde, *Mak. Chrest.* blz. 156, r. 18) vertrokken is. Daëng-Mabela volgt hem op (als Karaëng-Patténe; want toe-maïlang uit het geslacht van Karaëng-Patténe moet destijds Karaëng-Soelí geweest zijn, *Mak. Chrest.* blz. 165, r. 2 v. o. en 167, r. 9).

20 Okt. 18 Sja'b. Woensd. / Dond.

Karaëng-Paranggi verlaat met zijn prauw, waarop zich Toewang (Sjeich Joesoef) bevindt, bij Galesong de kust, en stelt koers naar Bantam.

1645.

8 Jan. 8 Ds. qi'dat. Zat. / Zond. W. 10 Ds. qi'dat.

I-Biessoe (vrouw van den koning van Gowa Moehammad-Sa'id; *Mak. Chrest.* blz. 169, r. 13 tot 19) bevalt van een dochter, Daëng-Naratang I-Soenggoe-minasa Rabi'ah. Naar men zegt is dit Karaëng-Sanggingang.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

10 Jan. 11 Ds. qi'dat. Dingsd. W. 12 Ds. qi'dat.

Karaëng-Bonto-soenggoe en Karaëng-Sanggiringang worden aan elkander verloofd.

12 Feb. 14 Ds. hiddj. Zond. W. 15 Ds. hiddj.

Toewammenang-ri-ballá-pangkana (Hasanoe-d-dien) trouwt met Daëng-Sangieng (I-Máminasa, dochter van den rijksestierder Karaëng-Patingallowang, *Mak. Chrest.* blz. 172, r. 6. v. o.)

1055.

(*) Maart. 23 Moeh. Zat.

Karaëng-Bone sterft. (Dat er in Gowa werkelijk zulk een titel bestaat, blijkt uit drie prinsessen van dien naam, die in de *Mak. Chrest.* voorkomen op bl. 140, r. 5, blz. 141, r. 10 en 149, r. 16).

17 Maart. 28 Moeh. Vrijd. W. 19 Moeh.

Karaëng-Katientieng (halve broeder van den koning van Gowa Moehammad Sa'id) trouwt met Karaëng-Tabaringang (Daëng-Talarra).

20 Junij. 23 Rab. II. Maand./Dingsd. W. 25 Rab. II.

Ten 1 ure overlijdt Karaëng-Ri-Naoeng (dochter van Toenidjalló, weduwe van Karâenga-matowaja, en moeder van den overleden koning van Tello Toe-mammalijang-ri-Timoró. (†)

30 Okt. 9 Ram. Maand. W. 10 Ram.

Tanang schenkt aan Toewammenang-ri-Djoentana (Karaëng-Karoenroeng) een dochter Noeroe-l-Mahalli) genaamd.

(*) Hier is geen getal ingevuld, maar moet misschien 18 staan; want 18 Maart 1645 kwam wel volgens Wüstenfeld met 20 en niet met 22 Moeharram 1055 overeen, maar was toch een Zaterdag.

(†) Tot 1667 was aan den titel van Karaëng-Ri-Naoeng de nabij Makassar gelegen kampong Bontowalá verbonden, en nadat zij in dat jaar in handen van de Nederlanders overgegaan, en de woonplaats van den Bonischen prins Aroe-Palakka geworden was, de kampong Taëng of Taënga aan den zuidelijken oever der rivier van Gowa, omdat de Makassaarsche bevolking van Bonto-walá derwaarts verhuisd was, om onder haar eigen vorsten te kunnen blijven staan, hetgeen ook de reden is, dat de bevolking van Taëng tot nu toe onder de Makassaren bekend staat onder den naam van Toe-Bonto-walá, d. i. menschen van Bonto-walá.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

10 Dec. 20 Sjaw. Zond. W. 21 Sjaw.

De vorst van Agaang-nijondjó (Ibrahiem Daëng-Matirieng Matienrowe-ri-Boelijana) trouwt met I-Toemboé.

1646.

22 Jan. 4 Ds. hiddj. Maand. W. 5 Ds. hiddj.

Daëng-Talarra (Karaëng-Tabaringang, vrouw van Karaëng-Katientieng) krijgt een zoon, genaamd I-Mappatambá Abdoel-Gaffoer, denzelfden, naar men zegt, als Karaëng-Balló.

1056.

18 April. 1 Rab. I. Vrijd. W. 9 Rab. I.

De koning roeit naar Boni bij gelegenheid van den Pa-seempaschen oorlog (namelijk den opstand, verwekt door La-Tënriadji To-Sënrima, broeder vanden in ballingschap weggevoerden koning La-Maddarëmmë Matienrowe-ri-Boekaka).

25 Mei. 8 Rab. II. Vrijd. W. 2 Rab. II.

De koning komt van Boni terug, na dat land weder ten onder gebracht te hebben.

19 Juni. 4 Djoem. I. Dingsd. W. 5 Djoem. I.

Matienrowe-ri-Boekaka wordt naar Sijang (het tegenwoordige Pangka-djéné in de Noorderdistricten) gebracht om daar zijn verblijf te houden.

31 Aug. 19 Radj. Vrijd.

Toewammenang-ri-Djoentana (Karaëng-Karoenroeng) trouwt met Karaëng-Tamasongó (I-Mangoerangi, dochter van Karaëng-Soemanná, *Speelman*, blz. 642.)

3 Sept. 22 Radj. Maand.

De koning van Bima I-Ambela (Aboe-l-Chair Siradjoe-dien, na zijn dood Oema-djati genoemd) trouwt met Karaëng-Bonto-djéné (dochter van den koning van Gowa Moehammad-Sa'id).

30 Sept. 19 Sja'b. Zond.

I-Toemboé schenkt den vorst van Agaang-niondjó of Tanette, (namelijk Ibrahiem Daëng-Matienrieng Matienrowe-ri-Boelijana) een zoon, Ibrahiem genaamd.

15 Nov. 6 Sjaw. Dond.

Bij zijn terugkomst van Kalakongkong (Boeloekomba) zinkt de prauw van den koning op de hoogte van Mangindara (in de tegenwoordige onderafdeeling Takalar.)

23 Dec. 14 Ds. q'at. Vrijd./Zat. W. Zat./Zond. 15 Ds. q'at.

Karaëng-Lempangang (zuster van den koning van Gowa

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

Moehammad-Sa'id, en moeder van den koning van Tello Haroena-r-rasjied Toewammenang-ri-lampanna) sterft.

1647. 1057.

31 Maart. 23 Çafar. Zat./Zond. W. 24 Çafar.

Karaëng-Bonto-nompó Mahmoed (zoon van Karaëng-Popó, die een halve broeder van Karaëng-Patingallowang was, *Mak. Chrest.*, blz. 188, r. 11 v. o.) wordt geboren.

11 Junij. 7 Djoem. I. Dingsd. W. 8 Djoem. I.

Hadji Neting wordt tot hoofdpriester nevens Hadji Kare-Singará aangesteld.

28 Junij. 24 Djoem. I. Vrijd. W. 25 Djoem. I.

Daëng-Naratang (vrouw van Mammalijang Karaëng-Leëngkesé) bevalt van een zoon I-Tátará genaamd, die, naar men zegt, dezelfde is als de (in 1696) te Kilo (op het eiland Soembawa) overleden Karaëng-Lekó-bódong. (*Speelman* blz. 32).

31 Aug. 19 Radj. Zat. W. 30 Radj.

Het koninklijk paleis Tamalate wordt gesloopt.

5 Okt. 6 Ram. Vrijd./Zat.

De krijgsoversten, die zich naar Soembawa zullen begeven, namelijk de vorsten van Lajoé (Binamoe) en Bångkalá, roeijen weg.

12 Nov. 14 Sjaw. Maand./Dingsd.

De vorst van Saurabone sterft.

12 Dec. 14 Ds. qi'dat. Dond. W. 15 Ds. qi'dat.

Karaëng-Ballá-djawaja (zuster van Karaëng-Leëngkesé) trouwt met Karaëng-Bonto-marannoe (zoon van Karaëng-Soemanná, *Speelman*, blz. 642.)

1648. 1058.

5 April. 10 Rab. I. Vrijd./Zat. W. Zat./Zond. 11 Rab. I.

Karaëng-Tamasongó schenkt aan Toewammenang-ri-Djoentana (Karaëng-Karoenroeng) een zoon, genaamd Manginara Madjdoe-d-dien, denzelfde, naar men zegt, als Daëng-Mattiro.

12 Mei. 18 Rab. II. Zond./Maand. W. Maand./Dingsd.

Karaëng-Bontowa, do moeder van den koning (Moehammad Sa'id) sterft.

11 Okt. 12 Ram. Woensd. W. Zond. 23. Ram.

I-Máminasa, dezelfde, naar men zegt, als Daëng-Sangieng (dochter van Karaëng-Patingallowang en vrouw van Hasanoe-d-dien) sterft.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

30 Nov. 14 Ds. q'at. Maand.

Maas-Pamajan, zoon van den vorst van Salaparang (Lombok) wordt vorst van Soembawa (waarvan Salaparang, vóór dat het door de Baliërs veroverd werd, een deel uitmaakte.)

1649. 1059.

21 Feb. 8 Çafar. Zat./Zond.

I-Toembóe (de vrouw van den koning van Agaang-nijondjé of Tanette, Borahima-Daëng Matirieng Matienrowe-ri-Boelijana) bevalt van een zoon, Qasim genaamd, die dezelfde is als de vorst van Agaang-nijondjé Poewanna-I-Teekká (in het Boegineesch Poewanna-I-Teekkë, zooals de vorst van Tanette Mappadjantjé Daëng-Mattadjang Matienrowe-ri-Soempampoba genoemd werd naar zijn dochter Pateekkë-tana, dezelfde die in de Hollandsche archiefstukken van omtrent 1700 Teekka-Patiro genoemd werd, omdat haar van moederswege de kampeng Patiro in Boni toekwam. I-Toembóe, de moeder van Mappadjantjé, was volgens de missive van den gouverneur Loten en den raad te Makassar aan den Gouv. gen. en raad van Indië van 25 Mei 1750 Karaëng van Panaikang-tjini, Latji, Katji en Rappotjini en een dochter van een koning van Gowa geweest.)

25 Feb. 12 Çafar. Dond.

Het huwelijk tusschen Karaëng-Tangallá (halve zuster van den koning van Tello Haroena-r-rasjed) en Daëng-Pole, denzelfde, zegt men, als Karaëng-Léengkesé, is voltrokken.

13 Maart. 28 Çafar. Vrijd./Zat.

Karaëng-Lakjoeng Sietti-Çafoer (dochter van den koning van Gowa Moehammad-Sa'id bij I-Ralle Daëng-Païká, de zuster van Karaëng-Léengkesé) wordt geboren (*Speelman*, blz. 230.)

17 Maart. 3 Rab. I. Dings./Woensd.

De moeder van den vorst van Agaang-nijondjé sterft.

10 Sept. 2 Ram. Dond./Vrijd. W. 3 Ram.

Daëng-Naratang (de vrouw van Karaëng-Léengkesé) bevalt van een zoon, Ali genaamd, die, naar men zegt, dezelfde is als Karaëng-Lambengi.

21 Okt. 13 Sjaw. Dond. W. 14 Sjaw.

Karaëng-Tamasongó bevalt van een dochter, Sietti-Anisoeh genaamd.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

1650. 1060.

6 Jan. 3 Moeh. Dond.

Toewammenang-ri-Djoeptana (Karaëng-Karoenroeng) en Karaëng-Tamasongó scheiden van elkander.

29 Jan. 26 Moeh. Zat.

Karaëng-Tjenrana (Malewai Daëng-Manassá) en Daëng-Ri-Mangeppé (volle zuster van Karaëng-Popó en halve zuster van Karaëng-Patingallowang) scheiden van elkander. (Uit hun huwelijk waren gesproten: I-Ralle Daëng-Paika, Mammalijang Karaëng-Leengkesé, Sira Karaëng-Ballá-djawaja) en misschien ook Karaëng-Djarannika).

3 Feb. 30 Moeh. Woensd./Dond. W. 1 Çafar.

Karaëng-Katientieng (halve broeder van den koning van Gowa Moehammad-Sa'id. en vader van Karaëng-Balló) sterft in den ouderdom van 23 jaar.

4 April. 2 Rab. II. Zond./Maand.

De moeder van den koning (hier wordt niet de regerende bedoeld, maar Abdoe-l-Djalil Toewammenang-ri-Lakjoeng, die later koning werd) wordt door Toewammenang-ri-ballapangkana (Hasanoe-d-dien) tot vrouw genomen.

17 Junij. 16 Djoem. II. W./Dond. W. D./Vrijd. 17 Djoem. II.

De vorst van Loewóe Matienrowe-ri-Gowa trouwt met I-Mangoérange, dezelfde zegt men, als Karaëng-Tamasongó (de gescheiden vrouw van Karaëng-Karoenroeng).

10 Aug. 11 Sja'b. Dingsd. W. Woensd. 12 Sja'b.

Het paleis Mattjini-danggang wordt gesloopt.

26 Aug. 27 Sja'b. Dond. W. Vrijd. 28 Sja'b.

Mattjini-Sômbalá (een ander paleis) wordt gebouwd. Des middags staat alles. Onder de aanwezigen zijn 20, die armbanden dragen van de soort ponto-bôsarâ en 181, die ze dragen van de soort ponto-sipappâ. De leenmannen komen toezien.

2 Nov. 7 Ds. qi'dat. Maand./D. W. Dingsd./W. 8 Ds. qi'dat.

Het huwelijk van Karaëng-Popó met I-Sinoekóe, de moeder van den toe-maïlalang Karaëng Bonto-panno, wordt kerkelijk ingezegend. (*Mak. Chrest.* blz. 189, r. 4 tot 12).

13 Nov. 17 Ds. qi'dat. Zond. W. 19 Ds. qi'dat.

De koning betreft Mattjini-sômbalá; 80 dagen na de oprigting betreft hij het.

24 Dec. 29 Ds. hiddj. Zat. W. 30 Ds. hiddj.

De vorst van Soembawa (volgens Speelman Maas-Tjini ge-

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

naamd) trouwt met Karaëng-Panaikang (Daëng-Nijá) halve zuster van den koning van Tello Haroena-r-rasjied).

1651. 1061.

22 Feb. 1 Rab. I. Woensd.

Karaëng-Bonto-mangape wordt tot hoofd over de aná-karaëngs (prinsen) en aná-gallarrangs (afstammelingen van gallarrangs) aangesteld.

15 Mei. 24 Djoem. I. Maand.

Er wordt een raadsheer voor de Europeanen aangesteld.

22 Mei. 1 Djoem. II. Maand.

Karaëng-Tômponga wordt geboren.

25 Nov. 12 Ds. hiddj. Zat. W. 11 Ds. hiddj.

De Nederlanders vragen Ambon van den koning.

29 Nov. 14 Ds. hiddj. Zónd. W. Woensd. 15 Ds. hiddj.

De zoon (of de dochter) van Towalá trouwt met de vorstin (of den vorst) van Binongko (eiland ten oosten van Boeton.)

13 Dec. 29 Ds. hiddj. Zat. W. Woensd.

De vorst van Bima, Mapparaboeng Noeroe-d-dien (Daëng-Matallí Karaëng-Panaragang) wordt geboren. (Hij was een zoon van den koning van Bima Ambela en van Karaëng-Bontodjéné, vgl. Speelman, bij het onderwerp Bima.)

1652. 1062.

4 April. 23 Rab. II. Woensd./Dond. W. 24 Rab. II.

Karaëng-Soeli¹ (toe-maílalang van Gowa uit het huis van Karaëng-Patténe) sterft. Jaar Ba.

14 April. 4 Djoem. I. Zat./Zond. W. 5 Djoem. I.

De toe-maílalang Karaëng-Bonto-panno Abdoe-l-Gafoer (zoon van Karaëng-Popó) wordt geboren.

27 Junij. 19 Radj. Dond. W. 20 Radj.

Het met lofwerk versierde huis te Bonto-walá wordt gebouwd.

3 Julij. 24 Radj. Vrijd. W. 23 Radj.

Karaëng-Katapang (zoon van Karaëng-Data, die een halve broeder van Toe-nidjalló geweest was; *Mak. Chrest.* blz. 152, r. 15 v. o.; *Speelman* blz. 1026 en 1129) gaat naar Mandar, om versterkingen aan te leggen.

18 Aug. 12 Ram. Zond. W. 13 Ram.

Koning Toewammenang-ri-Lakjoeng Abdoe-l-Djaljel (Map-padoeloeng, zoon van Hasanoe-d-dien) wordt geboren.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

21 Nov. 19 Ds. hiddj. Dond.

Men maakt zich gereed tot het in staatsie geleiden van den brief der Ternatanen (waarschijnlijk worden hier de Ternataansche opstandelingen bedoeld, die hun koning Mandar-Sjah afgezet, en zijn broeder Manila op den troon geplaatst hadden.)

29 Nov. 27 Ds. hiddj. Vrijd.

Daëng-ri-boelekang vertrekt naar Ambon (met een vloot, bestemd om de opstandelingen in de Molukken tegen hun vorst en de Nederlanders bij te staan).

1653. 1063.

23 Jan. 22 Çafar. Dond. W. 23 Çafar.

Karaëng-Bontjo-djéné (de vrouw van den koning van Bima Ambela) bevalt van een dochter, Sietti-Aminah genaamd.

25 Aug. 1 Sjaw. Maand.

Er worden bila-bila's (zie bij 14 Maart 1640) rondgezonden tot oproeping om over 71 dagen naar Ambon te vertrekken.

1 Okt. 9 Ds. qi'dat. Woensd.

Men maakt zich te Baróbosó gereed. Het getal van hen, die zich gereed maken, bedraagt totaal (aanzienlijken en geringen) 9413 koppen.

5 Nov. 13 Ds. hiddj. Dingsd./Woensd. W. 14 Ds. hiddj.

Koning Toewammenang-ri-papambatoena (Moehammad-Sa'id) verlaat ons; zijn zoon Malombasang Hasanoe-d-dien Toewammenang-ri-ballá-pangkana volgt hem op. (*)

(*) Speelman teekent hieromtrent op blz. 230 van zijn notitie aan, dat Hasanoe-d-dien eigenlijk niet tot den troon gerechtigd was, omdat zijn moeder een Boegineesche vrouw van zeer geringe afkomst was; en dat hij alleen tot vorst van Gowa verheven werd, omdat Karaëng-Lakjoeng, de dochter van Toewammenang-ri-papambatoena bij de zuster van Karaëng-Léengkesé nog zeer jong was, en noch Karaëng-Patingallowang, noch Karaëng-Gerasé verkozen wilde zijn. Ook uit de Mak. Chrest. blz. 168, r. 5. v. o. blijkt, dat de moeder van Hasanoe-d-dien van geringe afkomst was, ofschoon zij daar gezegd wordt, van Laikang afkomstig te zijn. Omdat de nieuwe koning Malombasang heette, mogt het landschap Lombasang in de tegenwoordige Noorderdistricten zijn naam niet meer behouden, en werd het van toen af aan Labakkang genoemd, welken naam het tot nu toe behouden heeft.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

1064.

27 Dec. 6 Çafar. Zat.

Karaëng-Mandallé I-Toelolo Tadjoe-d-dien wordt geboren. (Hij was een zoon van Karaëng-Karoenroeng, *Speelman*, blz. 1028. Zijn moeder werd Lómó-Galorang genoemd, en was dus blijkbaar niet van vorstelijke afkomst; zie het aangeteekende bij 14 Feb. 1718).

1654.

7 Jan. 18 Çafar. Dingsd. / Woensd. W. 17 Çafar.

De vorst van Loewoé (Matienrowe-ri-Gowa) en Karaëng-Tamasongó scheiden van elkander. (Uit hun huwelijk was de vorst van Loewoé, die in 1667 op Boeton in Speelmans handen viel, gesproten; *Speelman*, blz. 177).

4 Feb. 15 Rab. I. Dingsd. / Woensd. W. 16 Rab. I.

De lómó, moeder van Karaëng-Galesong, wordt door Toewammenang-ri-ballá-pangkana tot vrouw genomen. *Mak. Chrest.* blz. 174, r. 4.)

22 April. 3 Djoem. II. Woensd. W. 4 Djoem. II.

Karaëng-Bonto-pádja Maimoena wordt geboren. (Waarschijnlijk was dit een dochter van den koning van Bima Ambela uit zijn huwelijk met Karaëng-Bonto-djéné.

21 Mei. 3 Radj. Dond. W. 4 Radj.

Toewammenang-ri-ballá-pangkana trouwt met Karaëng-Pabinejang (dochter van den rijksbestierder Karaëng-Patingallowang en zuster van Karaëng-Karoenroeng, *Mak. Chrest.* blz. 174, r. 15 en *Speelman* blz. 936.)

8 Julij. 23 Sja'b. Dond. / Vrijd. W. Dingsd. / Woensd. 22 Sja'b.

De moeder van Karaëng-Mangallí wordt door Toewammenang-ri-ballá-pangkana verstooten. (*Mak. Chrest.* blz. 173, r. 3 v. o., waar in plaats van anána, baïnenna moet gelezen worden).

15 Sept. 6 Ds. qi'dat. Dond. / Vr. W. Maand. / D. 3 Ds. qi'dat.

Toewammenang-ri-Bonto-biraëng (de rijksbestierder Karaëng-Patingallowang) verlaat ons.

22 Okt. 10 Ds. hiddj. Dond.

Aan de leenmannen wordt medegedeeld, dat de koning zelf rijksbestierder is.

1065.

12 Nov. 1 Moeh. Dond. W. 2 Moeh.

Toewammenang-ri-Taënga (Karaëng-Bonto-soenggoe, broeder van Karaëng-Karoenroeng) wordt besneden.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

29 Nov. 18 Moeh. Zond. W. 19 Moeh.

Toe-mateja-ri-Djakáttará Moehammad Ali (Karaëng Bisei, zoon van den koning van Gowa Hasanoë-d-dien wordt geboren.

16 Dec. 17 Çafar. Woensd. W. 6 Çafar.

De koning vraagt: hoe is het, menschen, zullen wij gaan, of zullen wij blijven en ons versterken? De Nederlanders komen weder hier.

1655.

13 Jan. 20 Rab. 1. Vrijd./Zat. W. Dingsd./Woensd. 5 Rab. I.

Karaëng-Mangallí (zoon van koning Hasanoë-d-dien; *Mak. Chrest.* blz. 174, r. 3), wordt geboren.

2 Feb. 26 Rab. I. Dingsd. W. 25 Rab. I.

Karaëng-Tangallá (halve zuster van den koning van Tello Haranoë-r-rasjied Toewammenang-ri lampanna) en Karaëng-Leëngkesé scheiden van elkander.

21 Maart. 11 Djoem. I. Zond. W. 13 Djoem. I.

Koning Toewammenang-ri-ballá-pangkana (Hasanoë-d-dien) vertrekt naar Boeton.

29 Maart. 19 Djoem. I. Maand. W. 21 Djoem. I.

Karaëng-Galesong I-Manienrori (zoon van Hasanoë-d-dien) wordt geboren. (*Mak. Chrest.* blz. 174, r. 9).

18 April. 12 Djoem. II. Zond. W. 11 Djoem. II.

De misdaad der Boetonnezen wordt met een boete van 888 kati's gestraft. (*)

14 Mei. 7 Radj. Vrijd. W. 8 Radj.

De koning komt, na Tobeja (eiland in de straat van Tijoro) veroverd te hebben, en 64 dagen uit te zijn geweest, van Boeton terug.

21 Aug. 20 Sjaw. Zat. W. 18 Sjaw.

De vorst van Soembawa (Maas-Tjini) en Karaëng-Panaikang (Daëng-Nijá) scheiden van elkander.

7 Sept. 7 Ds. qi'dat. Maand./Dingsd. W. 6 Ds. qi'dat.

Karaëng-Leëngkesé en Karaëng-Tangallá scheiden van elkander.

(*) 1 kati = 10 thail; 1 thail = 16 maas; 1 maas = $\frac{1}{2}$ rijksdaalder waarde.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

4 Okt. 13 Ds. hiddj. Maand. W. 3 Ds. hiddj.

De gallarrang van Mangasa (Kare Noeba) sterft, en Kare-Singará volgt hem op.

23 Okt. 22 Ds. hiddj. Zat.

Karaëng-Popó vaart bij Bonto tjowé tegen de Nederlanders aan; zoodat hun vaartuig zinkt.

1066.

8 Dec. 11 Çafar. Woensd. W. 9 Çafar.

Karaëng-Bonto-djéné komt van Bima aan.

1656.

31 Maart. 4 Djoem. II. Dond./Vrijd. W. 5 Djoem. II.

Toe-mammalijang-ri-Alloë (Amier-Hamzah, zoon van Hasanoe-d-dien bij Karaëng-Pabinejang) wordt geboren.

29 Mei. 4 Sja'b. Maand. W. 5 Sja'b.

Karaëng-Langeló I-Latifah wordt geboren. (Zij was een dochter van Hasanoe-d-dien en volle zuster van Moehammad Ali-Karaëng-Bisei en Mappadoeloeng Abdoe-l-Djaliel) wordt geboren.

6 Aug. 14 Sjaw. Zond. W. 15 Sjaw.

Toewammenang-ri-Táënga (Karaëng-Bontoe-Soenggoe, broeder van Karaëng-Karoenroeng) trouwt met Karaëng-Sanggi-ringang (halve zuster van Hasanoe-d-dien).

5 Sept. 15 Ds. qi'dat. Dingsd. W. 16 Ds. qi'dat.

Terwijl de koning (Hasanoe-d-dien) zich te Kala-kongkong (Boeloekomba) bevindt, komt de Moluksche prins Katjili Kalimata (volgens Valentijn Kaitajili Kalamatta, broeder van den koning van Ternate Mandarsjah, tegen wien hij in opstand gekomen was) aan.

1067.

11 Nov. 13 Moeh. Vrijd./Zat.

Karaëng-Bonto-djéné (vrouw van den koning van Bima) bevalt van een dochter, Tjienra genaamd.

13 Dec. 16 Çafar. Woensd. W. Çafar.

Ceilon wordt door de Nederlanders veroverd, en Batavia wordt door de Bantammers aangevallen.

1657.

10 Jan. 23 Rab. I. Woensd. W. 24 Rab. I.

De koning van Tello (Haroena-r-rasjied Toewammenang-ri-lampanna) komt van Mandar terug.

Christ. tijdr. Mak. tijdr.

12 Feb. 27 Rab. II. Maand. W. 28 Rab. II.

Karaëng-Leëngkesé en Karaëng-Tangallá keeren tot elkander terug.

24 Feb. 11 Djoem. I. Zond./M. W. Vr./Zat. 10 Djoem. I.

De Sabandar Daëng-Makkoelle Abdoe-l-Wahied wordt geboren.

19 April. 5 Radj. Dond.

Karaëng-Bonto-Soenggoe (broeder van Karaëng-Karoenroeng) en Karaëng-Sanggiringang scheiden van elkander.

17 Sept. 8 Ds. hiddj. Zond./Maand.

Daëng-Mangemba I-Qasim, de zoon van Karaëng-Leëngkesé wordt geboren.

1068.

19 Okt. 11 Moeh. Vrijd.

De koning gaat naar Maros om bij Doelang een waterleiding te (laten) graven.

8 Nov. 2 Çafar. Dond. W. 1 Çafar.

Karaëng-Sanggiringang trouwt met Karaëng-Boengaja (Çalahoe-d-dien).

1658.

27 Maart. 22 Djoem. II. Woensd.

Karaëng-Bonto-djéné en de vorst van Bima scheiden van elkander.

20 Junij. 2 Ram. Woensd. / Dond. W. 19 Ram.

Karaëng-Djarannika (broeder van Karaëng-Leëngkesé) trouwt met Karaëng-Bonto-djéné.

30 Aug. 30 Ds. qi'dat. Dond. / Vrijd. W. 1 Ds. hiddj.

De grootmoeder van Karaëng-Bontowa (Ralle-Daëng-Païká, weduwe van den overleden koning van Gowa, Moehammad Sa'id) trouwt met den vorst van Bima (Ambela).

1069.

23 Nov. 26 Çafar. Zat.

De vorst van Sanrabone (volgens Mak. Chrest., blz. 194, r. 7 v. o. I-Kaseng = Qasim, en Poewanna Djênalá genaamd, door Speelman in zijn notitie Abdul genoemd) gaat naar Tello, bij gelegenheid, dat hij op het punt staat van afgezet te worden.

28 Nov. 2 Rab. I. Woensd. W. Dond.

De vorst van Sanrabone wordt vastgebonden.

4 Dec. 9 Rab. I. Woensd. W. 8 Rab. I.

Karaëng-Mandallé Daëng-Sisila Ibrahiem wordt geboren.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

(Evenals Karaëng-Mandallé, Toelolo Tadjoe-d-dien, die den 27 Dec. 1653 geboren was, was hij een zoon van Karaëng-Karoenroeng, zooals blijkt uit de missive van den president Cops en den raad te Makassar aan den Gouv. gen. en raad van Indië van 21 April 1681 en het vermeldde op 8 Aug. 1712 in de dagelijksche aantekeningen van den opperkoopman, waarnemend Gouverneur, Hartenberg).

1659.

21 April. 27 Radj. Maand. W. 28 Radj.

De koning roeit naar Mandar. Het getal der vaartuigen (die aan den tocht deelnemen) bedraagt 1183.

29 Mei. 7 Ram. Dond.

De koning komt uit Mandar terug.

10 Sept. 22 Ds. hiddj. Woensd.

Daëng-Takontoe Fatimah (Karaëng-Tjampagaja, dochter van koning Hasanoe-d-dien) wordt geboren.

1070.

29 Sept. 11 Moeh. Zond. / Maand. W. 12 Moeh.

Karaëng-Agaang-djéné (zoon van koning Hasanoe-d-dien en volle broeder van Karaëng-Biseï en Abdoe-I-Djalie) wordt geboren (*Mak. Chrest.*, blz. 173. r. 7 v. o.

20 Dec. 6 Rab. II. Vrijd. / Zat. W. 5 Rab. II.

De vorst van Boelo-boelo (vermoedelijk dezelfde, die met I-Tanitjini gehuwd geweest is, dus I-Masjadjeng) trouwt met Karaëng-Tamasongó (Mangoérangi, gescheiden vrouw van Karaëng-Karoenroeng en van den vorst van Loewóe Matien-rowe-ri-Gowa.)

1660.

17 Feb. 5 Djoem. II. Dingsd.

De hoofdpriester Abdoe-I-Mole sterft.

10 Maart. 28 Djoem. II. Dingsd. / Woensd.

Karaëng-Bonto-marannoe (zoon van Karaëng-Soemanná) en Karaëng-Ballá-djawaja (zuster van Karaëng-Leéngkesé) scheiden van elkander.

1 April. 19 Radj. Woensd. / Dond. W. 20 Radj.

Men laat de Sanraboniërs naar Tello terugkeeren (welligt wordt hier bedoeld: tot hun afgezetten vorst, die zich daar ophield).

5 April. 24 Radj. Maand.

Karaëng-Pasí (dochter van den koning van Tello Haroenar-rasjed Toewammenang-ri-lampanna) wordt geboren.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

12 Junij. 2 Sjaw. Zat. W. 3 Sjaw.

Panakkoekang wordt door de Nederlanders (onder van Dam en Truitman) aangevallen. Karaëng-Batoe-batoe, Karaëng-Tompó-balang en Karaëng-Bonto-manompo sneuvelen.

20 Junij. 10 Sjaw. Zond. W. 11 Sjaw.

De tanden van Karaëng-Lakjoeng (halve zuster van koning Hasanoë-d-dien) worden geslepen.

5 Julij. 26 Sjaw. Maand.

Karaëng-Popó gaat naar Batavia om Panakkoekang terug te koopen.

7 Aug. 30 Ds. qi'dat. Vrijd./Zat.

Tobalá vlugt (naar Boni met de Bonieren, die de koning van Gowa aan het werk gezet had tot het graven van een gracht, waardoor het fort Panakkoekang, dat door de Nederlanders bezet gehouden werd, op een eiland kwam te liggen.

10 Aug. 3 Ds. hiddj. Dingsd.

De koning van Tello, Karaëng-Soemanná, Karaëng-Tjenrana (de toe-maílalang) en Karaëng-Karoenroeng vertrekken naar Boni om den opstand van Tobalá te onderdrukken; 37 bembeng-kádó's (personen, wier heerdienst het is, den vorst bij het eten te bedienen) gaan mede.

1071.

7 Sept. 1 Moeh. Dingsd. W. 2 Moeh.

De hoofdpriester Antjí-Djénalá (*) overlijdt te Sombopoe.

2 Okt. 26 Moeh. Zat. W. 27 Moeh.

De regtsgeleerde Dambo Abdoe-r-Rahiem wordt hoofdpriester te Sombopoe in plaats van Antjí-Djénalá.

21 Sept. 15 Moeh. Dingsd. W. 16 Moeh.

De veldoverste Karaëng-Soemanná brengt Boni ten onder. Het getal Bonieren, wien het hoofd afgeslagen wordt, bedraagt 269. Dit wordt de overwinning op Tobalá genoemd.

11 Okt. 5 Çafar. Maand. W. 6 Çafar.

Dag, waarop Tobalá onthoofd is.

18 Okt. 12 Çafar. Maand. W. 13 Çafar.

Karaëng-Soemanná komt van zijn tocht tot onderwerping van Boni terug.

(*) Djénalá is de Makassaarsche verkorting van Zein-al-abidien en elken anderen Arabischen naam, die op dezelfde wijze begint.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

24 Nov. 20 Rab. I. Woensd. W. 21 Rab. I.

Karaëng-Popó komt van Batavia terug.

11 Nov. 7 Rab. I. Dond. W. 8 Rab. I.

De Javanen (of Maleijers?) zeggen, dat hun door koning Toewammenang-ri-gaoekanna (Alaoe-d-dien, overleden in 1639) de schatkist gegeven is.

2 Dec. 28 Rab. I. Dond. W. 29 Rab. I.

Wij onderhandelen met de Nederlanders, en sluiten vrede.

11 Dec. 8 Rab. II. Zat.

Koning Toewammenang-ri-ballá-pangkana (Hasanoe-d-dien) roeit naar Malaang, om zijn vijand Toe-nisombaja (Aroe-Palakka) bij Lisoe (in Tanette) te bestrijden.

25 Dec. 22 Rab. II. Zat.

Dag, waarop Toe-nisombaja van Tjampalagi (aan de golf van Boni) naar Boeton vertrok.

1661.

8 Jan. 7 Djoem. I. Vrijd. /Zat.

Nu pas komt Karaëng-Bonto-Soenggoe (broeder van Karaëng-Karoenroeng) van Batavia, waarheen hij gezamentlijk met Karaëng-Popó vertrokken was, terug.

11 Jan. 9 Djoem. I. Dingsd. W. 10 Djoem. I.

De koning komt van zijn tocht naar Malaang, waarop hij Boni ten onder gebracht heeft, terug.

18 Jan. 17 Djoem. I. Maand. /Dingsd.

Nu eerst komt ook Karaëng-Djarannika (broeder van Karaëng-Leèngkesé) van Batavia terug.

19 April. 19 Sja'b. Dingsd.

Karaëng-Bonto-djéné en Karaëng-Djarannika scheiden van elkander.

28 April. 28 Sja'b. Dond.

Daëng-Makkoelle wordt tot Sabandar aangesteld.

28 Mei. 28 Ram. Zat. W. 29 Ram.

Karaëng-Tangallá (de halve zuster van den koning van Tello, Haroena-r-rasjed) sterft in den ouderdom van 47 jaar.

2 Juni. 4 Sjaw. Dond.

Karaëng-Tjenrana (de toe-maïlalang) ontvangt den last, om met zijn volgelingen te Mariso te gaan wonen.

6 Aug. 10 Ds. hiddj. Zat.

Daëng-Riboko wordt tot Sabandar aangesteld.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

17 Aug. 21 Ds. hiddj. Woensd.

Karaëng Berowangieng Mohi-d-dion wordt geboren. (Hij was een zoon van Karaëng-Sanggiringang, de halve zuster van koning Hasanoe-d-dien, uit haar huwelijk met Çalahoe-d-dien Karaëng-Boengaja, zooals blijkt bij onderlinge vergelijking van de brieven van den pres. Cops en den raad te Makassar aan den Gouv.-gen. en den raad van Indië van 5 Junij 1679 en 13 Okt. 1681.)

1072.

12 Sept. 25 Moeh. Maand. W. 24 Moeh.

De Mentjara (titel, die in Loewóe te huis behoort) Kare-Kândjará sterft.

9 Okt. 15 Çafar. Zat./Zond. W. 14 Çafar.

De vrouw van Karaëng-Soemanná (Biessoe-tjádi genaamd) sterft.

1662.

5 April. 15 Sja'b. Dingsd./Woensd.

Karaëng-Balló (zoon van Karaëng-Katientieng, den broeder van wijlen koning Alaoe-d-dien) trouwt met Karaëng-Lakijoeng (halve zuster van den regeerenden koning). Zij is 13 jaar oud.

18 April. 30 Sja'b. Dingsd. W. 28 Sja'b.

Geboortedag van Karaëng-Mamampang Bahaoe-d-dien (vorst van Sanrabone, zoon van Karaëng-Garassí.)

6 Mei. 17 Ram. Zat.

Karaëng-Pandjallingang zweert, dat hij de vrouw van Karaëng-Bonto-madjannang (halven broeder van koning Hasanoe-d-dien) niet begeert.

4 Junij. 17 Sjaw. Zond. W. 16 Sjaw.

Karaëng-Bonto-djéné (zuster van Hasanoe-d-dien) wordt naar Ballá-kirasá verbannen.

9 Aug. 23 Ds. hiddj. Woensd.

De vorst van Loewóe, Matienrowe-ri-Gowa, sterft. (Hij was de vader van den vorst van Loewóe, die op Boeton in de handen van Speelman viel, en van Daëng-Masoero Matienrowe-ri-Tompotiekká; maar de eerstbedoelde was bij de Gowasche princes Karaëng-Tamasongó, en Daëng-Masoero bij een Loewoesche princes verwekt).

1073.

15 Aug. 1 Moeh. Woensd. W. Dingsd. 29 Ds. hiddj.

De Barombongers beginnen een tweeden muur te bouwen.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

18 Sept. 6 Çafar. Maand.

De vorst van Soembawa (Maas-Tjini) trouwt met Karaëng-Bonto-djéné (zie Speelman bij het onderwerp Sumbawa).

29 Dec. 17 Djoem. I. Vrijd. W. 18 Djoem. I.

Koning Toewammenang-ri-ballá-pangkana (Hasanoc-d-dien) roeit naar Maros, om bijeenkomsten te houden. Het getal vaartuigen (die medegaan) bedraagt, voor zoover men ze tellen kan, 239.

1663.

3 Feb. 26 Djoem. II. Zat. W. 24 Djoem. II.

De vorst van Soembawa en Karaëng-Bonto-djéné scheiden van elkander.

10 Feb. 1 Radj. Zat. W. 2 Radj.

Daëng-Mattiro (zoon van Karaëng-Karoenroeng) trouwt met de vorstin van Dompoe, wier eerste huwelijk dit is. Zij is dertien jaar oud. (Hier wordt niet bedoeld de destijds regeerende vorstin van Dompoe, maar een dochter uit het huwelijk van den koning van Bima, Ambela, met Karaëng-Bonto-djéné, welke dochter, na verscheidene malen gehuwd te zijn geweest ten tijde van Speelmans verblijf op Celebes de vrouw van den toenmaligen vorst van Dompoe was geworden; zie Speelman bij het onderwerp Bima).

13 April. 4 Ram. Dond./Vrijd.. W. 5 Ram.

Karaëng-Barôbosó de sabandar sterft.

2 Mei. 25 Ram. Dingsd./Woensd. W. 24 Ram.

Karaëng-Patténe Daëng-Mabela sterft.

25 Mei. 17 Sjaw. Dond./Vrijd.

Daëng-Ago sterft en Karaëng-Popó volgt hem op (als arronggoeroe over de toe-makkadjannang; zie de noot bij 26 Okt. 1637).

23 Julij. 17 Ds. hiddj. Dingsd.

Karaëng-Balló gaat naar Boelo-boelo om Daëng-Tateja (Wënnang-poete, dochter van Masijadjëng, vorst van Boelo-boelo, bij I-Tanitjini) tot vorstin van dat land aan te stellen.

1074.

20 Aug. 16 Moeh. Maand.

Toe-nisombaja (Aroe-Palakka) vertrekt van Boeton naar Batavia.

6 Dec. 6 Djoem. I. Dond.

Karaëng-Lekó-bódong (zoon van Karaëng-Léengkesé) trouwt .

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

met de (latere) vorstin van Dompoe (gescheiden vrouw van Daëng-Mattiro).

1664.

16 Jan. 17 Djoem. II. Woensd.

Karaëng-Tjenrana sterft, en (zijn zoon) Karaëng-Leëngkesé volgt hem op (als toe-maïlalang uit het stamhuis van Karaëng-Mároesóé).

6 Feb. 8 Radj. Woensd. W. 9 Radj.

Toewammenang-ri-Lakjoeng (Abdoe-l-Djaliel, zoon van Hasanoe-d-dien) twist met den vorst van Loewoe. Zij worden beboet, maar hunne boeten worden door onzen karaëng (Karaëng-Karoenroeng, die destijds rijksbesfierder van Gowa was) niet behouden (dus teruggegeven). In dit jaar werd, naar men zegt, de gallarrang van Mangasa Kare-Mangalle geboren.

5 Maart. 7 Sja'b. Dingsd. / Woensd.

De later op Boeton gesneuvelde Karaëng-Patténe komt van zijn reis terug (zie bij 3 Okt. 1644).

26 Mei. 29 Sjaw. Maand. W. 1 Ds. qi'dat.

Toewammenang-ri-Djoentana (Karaëng-Karoenroeng) wordt voor de eerste maal verbannen, met verbeurdverklaring tevens van zijn goederen. Hij vertrekt naar Bantam.

9 Junij. 14 Ds. qi'dat. Zond. / Maand. W. 15 Ds. qi'dat.

Katjili Kalimata (broeder van den koning van Ternate Mandar Sjah) en Karaëng-Panaikang (Daëng-Nijá, halve zuster van den koning van Tello, Haroena-r-rasjied Toewammenang-ri-lampanna) scheiden van elkander.

1075.

25 Aug. 2 Çafar. Maand.

De bende der zeventig krijgslieden wordt onder de bevelen van den koning van Tello (Haroena-r-rasjied) gesteld.

8 Nov. 19 Rab. II. Zat. W. 18 Rab. II.

Koning Toewammenang-ri-ballá-pangkana roeit naar Lanrisëng (Djampoewe in het rijk Sawietto) om bijeenkomsten te houden.

25 Nov. 6 Djoem. I. Dingsd.

Toewammenang-ri-Lakjoeng (Abdoe-l-Djaliel, broeder van Hasanoe-d-dien) trouwt met Karaëng-Bonto-maténe *) (dochter

(*) Dat Karaëng-Bonto-maténe werkelijk uit het bedoelde huwelijk gesproten is, blijkt bij vergelijking van Speelmans notitie met dit

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

van den vorst van Bima Ambela uit zijn huwelijk met Karaëng-Bonto-djéné).

2 Dec. 28 Djoem. I. Maand. / Dingsd. W. 13 Djoem. I.

De (toekomstige) vorstin van Dompoe scheidt van Karaëng-Lekó-bódong.

1665.

In dit jaar heerschte de pest onder ons.

30 Jan. 13 Radj. Dond. / Vrijd.

Karaëng-Djarannika scheidt van Karaëng-Bonto-djéén (waaruit blijkt, dat hij na onbinding van haar huwelijk met den vorst van Soembawa voor de tweede maal met haar gehuwd was.)

4 April. 17 Ram. Vrijd. / Zat. W. 18 Ram.

Karaëng-Bontowa Sietti-Moetiatoe-d-dien (dochter van Karaëng-Balló uit zijn huwelijk met Karaëng-Lakjoeng, de halve zuster van Hasanoe-d-dien) wordt geboren. (Naar haar wordt I-Ralle Daëng-Païka, die achtereenvolgens met Moehammad-Sa'id, koning van Gowa, en met Ambela, vorst van Bima, gehuwd is geweest, in dit dagboek de grootmoeder van Karaëng-Bontowa genoemd).

26 April. 10 Sjaw. Zond.

De vorst van Madjéné (Mandar) wordt omsingeld, en Karaëng-Boengaja wordt gewroken. (Deze was dus waarschijnlijk door of op last van den vorst van Madjéné gedood geworden.

3 Julij. 10 Ds. hiddj. Vrijd. W. 19 Ds. hiddj.

De bila-bila's (zie bij 14 Maart 1640) voor den togt naar de Soela-eilanden worden rondgezonden.

1076.

18 Julij. 4 Moeh. Vrijd. / Zat. W. 5 Moeh.

De (toekomstige) vorstin van Dompoe schenkt aan Karaëng-

---

dagboek. Volgens Spielman (bij het onderwerp Bima) was een dochter uit het huwelijk van den koning van Bima met Karaëng-Bonto-djéné eerst met den vorst van Sanrabone (Abdoe-l-Djalie) gehuwd geweest, maar kort vóór den vrede van 1669 door den koning van Tello (Haroena-rasjied) aan hem ontnomen en tot vrouw genomen. Daarmede nu kan geen andere vrouw dan Karaëng-Bontomaténe bedoeld zijn, die volgens dit dagboek den 4 Februarij 1669 van Abdoe-l-Djalie scheidde, en den 10 Mei 1669, dus nog voor dat er honderd dagen verlopen waren, met den koning van Tello trouwde.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

Lekó-bódong een zoon, genaamd I-Mappangara Daëng-Mal-loeloengang.

13 Aug. 1 Çafar. Donderd.

Door het in massa opgeroepen volk wordt ten Noorden van Oedjoeng-pandang (het tegenwoordige fort Rotterdam) een aarden wal opgeworpen.

30 Sept. 20 Rab. I. Dingsd. / Woensd.

Karaëng-Bantaëng (Bonthain), de sabandar, sterft.

7 Okt. 27 Rab. I. Woensd.

Men maakt toebereidselen (voor den togt naar de Soela-eilanden). Het getal van hen, die zich gereed maken, bedraagt te zamen 10662. Dit wordt genoemd: het toebereidselen maken te Gowa.

12 Okt. 2 Rab. II. Maand.

De krijgsoverste, die naar Soela gaat, roeit weg. 1666.

7 Jan. 1 Radj. Woensd. / Dond.

Toewammenang-ri-passiringanna Abdoe-l-Qadir (zoon en opvolger van den koning van Tello, Haroena-r-rasjied Toewammenang-ri-lampanna) wordt geboren. (Zijn Makasaarsche naam was volgens den brief van den Gouv. Erbervelt en den Raad aan de Hooge Regeering van 10 Mei 1709 Mappadjandji).

17 Feb. 12 Sja'b. Woensd.

Toewammenang-ri-Tâenga (Karaëng-Bonto-Soenggoe, broeder van Karaëng-Karoenroeng) en Karaëng-Sanggiringang (halve zuster van den koning Hasanoë-d-dien) keeren tot elkander terug. Toewammenang-ri-Djoentana (Karaëng-Karoenroeng) komt uit zijn ballingschap terug.

17 Maart. 10 Ram. Woensd. W. 11 Ram.

De krijgsoverste, die naar de Soela-eilanden gegaan is, komt terug, na die veroverd te hebben.

24 Mei. 19 Ds. qi'dat. Maand. W. 20 Ds. qi'dat.

Karaëng-Bonto-madjannang (halve broeder van den koning van Gowa Hasanoë-d-dien) gaat naar Soppeng, om met een dochter van den vorst van Soppeng, de roodnagelige bijgenaamd, te trouwen. (*)

(*) Deze prinses heette volgens Speelman Dassou, en was eerst gehuwd geweest met Karaëng-Bonto-marannoe, maar van hem gescheiden, toen haar vader, de vorst van Soppeng, La-Ténribali

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

29 Junij. 26 Ds. hiddj. Dingsd.

Karaëng-Ballá-Djawaja (zuster van Karaëng-Leëngkesé) en Toewammenang-ri-Djoentana (Karaëng-Karoenroeng) scheiden van elkander.

1077.

4 Julij. 1 Moeh. Zond.

De bila-bila's voor den togt naar Ambon en de Molukken worden rondgezonden.

16 Aug. 15 Çafar. Maand. W. 14 Çafar.

Dag, waarop Toe-nisombaja (Aroe-Palakka) met de Nederlandsche troepen naar Priaman (op Sumatra) vertrok.)

23 Sept. 23 Rab. I. Woensd. / Dond.

Karaëng-Soemanná en I-Tanitjini sterven. (De eerste was de vader van Karaëng-Bonto-marannoe en van Karaëng-Tamasongó. Tanitjini was de moeder van de vorstin van Boelo-boelo, Wënnang-poete Daëng-Tateja).

23 Okt. 24 Rab. II. Zat. W. 23 Rab. II.

De krijgsoversten, die onder het opperbevel van Karaëng-Bonto-marannoe naar Boeton gaan, roeijen weg.

23 Nov. 15 Djoem. I. Zond./M. W. Maand./D. 25 Djoem. I.

Karaëng-Boeloé-boeloé Fatimah wordt geboren.

28 Nov. 1 Djoem. II. Zond. W. 30 Djoem. I.

Toewammenang-ri-Djoentana (Karaëng-Karoenroeng) wordt voor de tweede maal verbannen en gaat naar Saboero.

13 Dec. 17 Djoem. II. Maand. W. 15 Djoem. II.

De moeder van Sjeich Joesoef sterft.

19 Dec. 23 Djoem. II. Zond. W. 21 Djoem. II.

De schepen der Nederlanders zijn ten getale van 21 te zien.

18 Dec. 22 Djoem. II. Zat. W. 20 Djoem. II.

Toe-nisombaja (Aroe-Palakka) pakt op het eiland Tanakeke Badjoreezen op.

23 Dec. 27 Djoem. II. Vrijd. W. Dond. 25 Djoem. II.

Kaloempang keke wordt door Toe-nisombaja verbrand.

Matienrowe-ri-datoena, na zich met Tobalá en Aroe-Palakka verbonden te hebben, door den koning van Gowa overwonnen, afgezet en in ballingschap weggevoerd was. Zij overleed in Augustus 1668. Karaëng-Bonto-Madjannang wordt door Speelman Monte-madjene genoemd, even als hij Karaëng-Bonto-marannoe Monte-marano noemt. (Zie zijn notitie ter plaatse waar hij de vorstelijke familie van Soppeng beschrijft).

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

25 Dec. 29 Djoem. II. Zat. W. 27 Djoem. II.

Toe-nisombaja verbrandt Bonthain en krijgt een piekwond.
1667.

3 Jan. 8 Radj. Maand. W. 7 Radj.

De aanvoerders van het leger worden op Boeton gevangen genomen (namelijk Karaëng-Bonto-marannoe en de vorsten van Bima en Loewóe).

7 Feb. 12 Sja'b. Maand.

Karaëng-Leëngkesé gaat met Matienrowe-ri-Boekaka (La-Madarëmmë) naar Boni, om hem tot vorst van dat rijk aan te stellen (dus hem op den troon van Boni te herstellen, aangezien hij reeds vroeger koning van Boni geweest was).

12 Maart. 15 Ram. Zat. W. 16 Ram.

Aëng en Mandallé worden aan Karaëng-Mandallé (Toeiolo Tadjoe-d-dien, zoon van Karaëng-Karoenroeng) gegeven.

13 Maart. 16 Ram. Zond. W. 17 Ram.

De verdragen (tjappaja) worden aan Toe-mateja-ri-Djakátarará (Karaëng-Biseï, later koning van Gowa) gegeven (*) en de bevolking van Tino (destijds tot Binamoe behoorende) wordt onder Toewammenang-ri-Lakijoeng (Abdoe-l-Djaljel) gesteld.

22 Maart. 25 Ram. Maand. W. Dingsd. 26 Ram.

De bevolking van Alloé wordt aan Toewammenang-ri-Lakijoeng gegeven.

17 April. 22 Sjaw. Zond.

Karaëng-Bonto-madjannang gaat naar Bonthain om die plaats te verdedigen.

30 Mei. 6 Ds. hiddj. Maand.

Toewammenang-ri-lampanna (koning van Tello) en Karaëng-Leëngkesé (toe-maïlalang) gaan naar Boni, om Matienrowe-ri-Boekaka te bestrijden (†).

(*) Wanneer men onder tjappaja geheel hetzelfde te verstaan heeft als onder oeloe-kanaja, dan zou dit geven aan Toe-mateja-ri-Djakátarará beteekenen, dat zijn vader hem tot zijn bitjara-boetta of rijksbestierder benoemde.

(*) Nadat Speelman de Makassaarsche strijdmagt op Boeton vernietigd had, zeilde hij naar de Molukken, maar liet Aroe-Palakka met de Bonieren en andere Boeginezen, die uit het Makassaarsche leger naar hem overgelopen waren, op Boeton achter. Van hier

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

1078.

6 Julij. 13 Moeh. Woensd. W. 14 Moeh.

. Al de prinsen en gallarrangs van Sanrabone komen Toewammenang-ri-Lakjoeng de gezamentlijke rijkssieraden van Sanrabone brengen (ten teeken, dat zij hem tot hun vorst verkozen).

8 Julij. 15 Moeh. Vrijd. W. 16 Moeh.

Een bode van Karaëng-Bonto-madjannang komt mededeelen, dat hij te Bonthain door de Nederlanders aangevallen en overwonnen is.

16 Julij. 20 Moeh. Woensd. W. 21 Moeh.

De Nederlandsche vloot, bestaande uit zeventien schepen, twintig djoewangans (jonken? waarmede dan welligt de korra-korra's van den koning van Ternate bedoeld worden) tien sloepen en een en veertig kleine vaartuigen, laat het anker vallen.

20 Julij. 29 Moeh. Woensd. W. 27 Moeh.

Toewammenang-ri-Djoentana (Karaëng-Karoenroeng) keert uit zijn ballingschap terug.

1 Aug. 12 Çafar. Maand. W. 10 Çafar.

De Nederlanders trekken zuidwaarts naar Manalo (of: landen te Manalo). Er wordt gevochten en aan 34 Nederlanders wordt het hoofd afgehouden.

19 Aug. 28 Çafar. Vrijd.

Galesong wordt door de Nederlanders overmeesterd.

uit zond Aroe-Palakka, zonder voorkennis en tegen de bedoeling van Speelman, Daëng-Sitaba, prins van Kadjoe, naar Boni en andere prinsen naar Soppeng en andere Boegineesche landen, om die tegen de Makassaren in opstand te brengen. Toen Daëng-Sitaba in Boni aankwam, gaf La-Madarëmmë Matienrowe-ri-Boekaka, die door de Makassaren op den troon hersteld was, om te voorkomen, dat de Bonieren Aroe-Palakka tot hun vorst zouden verheffen, daarvan dadelijk kennis aan den koning van Gowa, maar weldra liet hij zich door zijn zoon Pakokowe (naar wien hij Oopena-Pakokowe genoemd werd) overhalen, om de zijde van Aroe-Palakka en de Nederlanders te kiezen. De Bonische magt werd echter zonder veel moeite door de Makassaren onder den koning van Tello en Karaëng-Léèngkesé verstrooid, en La-Madarëmmë vlugtte met de meeste andere prinsen, die aan den opstand hadden deelgenomen, naar Loewé. (*Speelman*, blz. 120 en 164 tot 170).

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

4 Sept. 14 Rab. I. Zond. W. 15 Rab. I.

De Nederlanders trekken naar Batoe-batoe, en werpen te Aëng versterkingen op. (Dit zijn bij elkander gelegen plaatsen ongeveer halverwege tusschen Makasser en Galesong. Batoe-batoe wordt door Speelman Batta-batta genoemd).

18 Nov. 3 Djoem. II. Vrijd. W. 1 Djoem. II.

Wij sluiten te Boengaja vrede (het zoogenaamd Bongaaisch of Boengaaaisch contract).

21 Nov. 6 Djoem. II. Maand. W. 4 Djoem. II.

De Nederlanders nemen bezit van Oedjoeng-pandang (het tegenwoordige fort Rotterdam te Makassar).

29 Dec. 14 Radj. Dond. W. 13 Radj.

Karaëng-Leëngkesé gaat tot de Nederlanders over. (Tot straf hiervoor werden hem door den koning van Gowa zijn erflanden Siwa en Larompong aan de Bonische golf en Tjenrana, thans een van de bergregentschappen der Noorder-districten, ontnomen; *Speelman*, blz. 969).

1668.

17 Feb. 3 Ram. Vrijd. W. 4 Ram.

Matienrowe-ri-Bonto-walá (Aroe-Palakka) begeeft zich tot Toewammenang-ri-ballá-pangkana (Hasanoe-d-dien) om hem de hand te drukken.

13 Maart. 28 Ram. Maand./Dingsd. W. 29 Ram.

Al de prinsen en toe-makkadjannang's (zie de noot bij 26 Okt. 1637) worden door den koning beëdigd.

16 Maart. 3 Sjaw. Dond./Vrijd. W. 2 Sjaw.

Toe-nisombaja (Aroe-Palakka) trouwt met Karaëng-Ballá djawaja (zuster van Karaëng-Leëngkesé en gescheiden vrouw van Karaëng-Bonto-marannoe en Karaëng-Karoenroeng).

28 Maart. 15 Sjaw. Woensd. W. 14 Sjaw.

Toewammenang-ri-Lakjoeng (Abdoe-l-Djaliel, zoon van Hasanoe-d-dien) wordt tot vorst van Sanrabone aangesteld.

14 April. 2 Ds. qi'dat. Vrijd./Zat.

De Nederlanders schieten bij gelegenheid van ons nieuw geschil. (Uit Speelmans notitie blijkt, dat de vijandelikheden van onze zijde het eerst hervat zijn, om de Makassaren te voorkomen, die toebereidselen maakten om een nieuwen oorlog te beginnen. De beëdiging, bedoeld bij 13 Maart 1668, behoorde waarschijnlijk ook daartoe).

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

21 Mei. 9 Ds. hiddj. Maand.

Toewammenang-ri-Lakjoeng wordt naar Gowa geleid, en het geleverde zonnescerm wordt hem boven het hoofd gehouden (waarschijnlijk ten teeken van zijne erkenning als vorst van Sanrabone; want dit rijkje was een palilí, d. i. vasal, van Gowa).

9 Junij. 28 Ds. hiddj. Zat.

Karaëng-Garassi sterft. (Hij was de vader van Bahaoe-d-dien Karaëng Mamampang, die later vorst van Sanrabone werd, en van Doelang Karaëng-Pamolikang; zooals blijkt uit den brief van den president Cops en den raad te Makassar aan de Hooge regeering te Batavia van 2 Julij 1678, en het op 19 Junij 1702 in het dagregister van Makassar aangeteekende. 1079.

31 Julij. 21 Çafar. Maand. / Dingsd.

Karaëng-Katapang sterft. (*Speelman*, blz. 1026 en 1129.)

13 Aug. 5 Rab. I. Maand.

Karaëng-Pandjallingang wordt te Maros het hoofd afgehouden. Hij was 31 jaar oud.

27 Aug. 19 Rab. I. Maand.

Karaëng-Bonto-madjannang (halve broeder van koning Hasanoe-d-dien) wordt gewond.

10 Sept. 3 Rab. II. Maand.

Karaëng-Bonto-madjannang sterft in den ouderdom van 26 jaar.

14 Okt. 8 Djoem. I. Zond.

Karaëng-Tômponga wordt het hoofd afgehouden.

12 Okt. 6 Djoem. I. Vrijd.

To-sádang (Aroe-Belo, zoon van den vorst van Soppeng La-Tënribali Matienrowe-ri-datoena) wordt gedood (bij de inneming van Samboeng-djawa door de Nederlanders en hun bondgenooten, waarvan hij een van de beste aanvoerders was; *Speelman*, blz. 125).

14 Nov. 9 Djoem. II. Woensd.

De regtsgeleerde Dambo Abdoe-r-rahiem (gewezen hoofdpriester te Sombopoe) sterft.

1669.

21 Jan. 18 Sja'b. Maand.

Toe-mammalijang-ri-Alloé Amier-Hamzah, (zoon van koning Hasanoe-d-dien) wordt besneden.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

4 Feb. 2 Ram. Maand. W. 3 Ram.

Toewammenang-ri-Lakjoeng (Abdoe-l-Djaliel, zoon van Hasanoe-d-dien en halve broeder van Amir-Hamzah) en Karaëng-Bonto-maténe (dochter van den koning van Bima bij Karaëng-Bonto-djéné) scheiden van elkander, en de lómó, grootmoeder van I-Katjoeng, wordt door Toewammenang-ri-lampanna (Haroena-r-rasjied, koning van Tello) verstooten.

8 Feb. 6 Ram. Vrijd. W. 7 Ram.

Karaëng-Bonto-djéné sterft in den ouderdom van 41 jaar.

1 Maart. 26 Ram. Dond. / Vrijd. W. 28 Ram.

Karaëng-Kaballokang (Maminawang Daëng-Mangalliki, zoon van Karaëng-Karoenroeng) trouwt met Karaëng-Langeló (I-Soenggoe, dochter van den koning van Gowa Hasanoe-d-dien. *Speelmans* notitie bij het onderwerp Bima, brief van den president Cops en den raad te Makassar aan de Hooge regeering te Batavia van 27 April 1678, en *Mak. Chrest.* blz. 173, r. 12 v. o.), en Toewammenang-ri-Lakjoeng laat de lómó, moeder van Karaëng-Patoekangang, ten huwelijk vragen.

10 Mei. 10 Ds. hiddj. Dond. / Vrijd. W. 11 Ds. hiddj.

Toewammenang-ri-lampanna (Haroena-r-rasjied, koning van Tello) trouwt met Karaëng-Bonto-maténe (gescheiden vrouw van Abdoe-l-Djaliel) en vertrekt dadelijk daarna.

1080.

1 Junij. 2 Moeh. Zat. W. 1 Moeh.

Karaëng-Lakjoeng (halve zuster van Hasanoe-d-dien, vrouw van Karaëng-Balló en moeder van Karaëng-Bontowa) sterft in den ouderdom van 21 jaar.

3 Junij. 4 Moeh. Zond. / Maand. W. 3 Moeh.

Karaëng-Tabaringang (Daëng-Talarra, weduwe van Karaëng-Katientieng, en moeder van Karaëng-Balló) sterft.

16 Junij. 17 Moeh. Zat. / Zond. W. 16 Moeh.

Het bolwerk van Sombopoe wordt vernield.

24 Junij. 25 Moeh. Maand. W. 24 Moeh.

Sombopoe wordt ingenomen.

29 Junij. 30 Moeh. Zat. W. 29 Moeh.

Toe-mammalijang-ri-Alloé (Amier-Hamzah) wordt een vorstelijk zonnescerm boven het hoofd gehouden (omdat zijn vader Hasanoe-d-dien ten zijnen behoeve afstand van den troon gedaan had).

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

28 Julij. 29 Çafar. Zond. W. 28 Çafar.

Bij de nieuwe rivier wordt vrede gesloten. (De oude koning Hasanoë-d-dien bezwoer echter het vredescontract eerst den 31 Julij. Onder de nieuwe rivier wordt waarschijnlijk het in 1660 tot afsnijding van Panakkoekang van den vasten wal gegraven kanaal bedoeld).

16 Sept. 21 Rab. II. Maand. W. 19 Rab. II.

Karaëng-Pabinejang (zuster van Karaëng-Karoenroeng en moeder van den koning van Gowa Amier-Hamzah) trouwt met den vorst van Sidenreng. (Hier wordt echter niet de destijds regeerende vorst bedoeld, maar de toenmalige Aroeng-Oedjoempoelóe, genaamd La-Tenritieppá Towalennaë, die later vorst van Sidenreng werd. *)

28 Okt. 4 Djoem. II. Maand. W. 2 Djoem. II.

Toewammenang-ri-lampanna (koning van Tello), Karaëng-Bisei (zoon van Hasanoë-d-dien), Karaëng-Mandallé (Toelolo, zoon van Karaëng-Karoenroeng), Karaëng-Balló (volle neef en gewezen zwager van Hasanoë-d-dien), Karaëng-Palemba (in de Hollandsche archiefstukken van dien tijd Karaëng-Mamoe of Mamoe genoemd) en de gallarrangs van Mangasa

---

(*) Dit blijkt bij vergelijking van dit dagregister met Speelmans notitie en met eenige niet gedrukte stukken in de Boegineesche taal over de geschiedenis van Adja-tapparëng, Barroe en Tanette. Speelman vermeldt namelijk op blz. 936 van zijn notitie, dat de toenmalige Aroeng-Oedjoempoelóe eerst gehuwd was geweest met de vorstin van een der beide stukken, waarin Barroe destijds verdeeld was, daarna met de vorstin van Boelo-boelo in de tegenwoordige afdeling Oosterdistricten, die kort na het uitbreken van den tweeden oorlog met Gowa in 1668 te Makassar overleed, en voor de derde maal met de verlaten vrouw van den Gowaschen koning Hasanoë-d-dien, zuster van Karaëng-Karoenroeng, terwijl uit de bovenbedoelde geschiedkundige stukken blijkt, dat La-Tenritieppá To-Walennaë Aroeng-Oedjoempoelóe met de vorstin van Barroe huwde, na den dood van Todani Aroe-Bakka Matienrowe-ri-Salemo in 1681 vorst van Sidenreng werd, en dezelfde was, die later adatoewang matowaë, d. i. de oude vorst, en na zijn dood Matienrowe-ri-Pamantingëng genoemd werd. De vorstin van Boelo-boelo, met wie hij gehuwd geweest is, was volgens den stamboom der vorsten van Boelo-boelo dezelfde Wennang-poete (wit garen) Daëng-Tateja, die in dit dagboek bij 23 Julij 1663 genoemd wordt.

Christ. tijdr. Mak. tijdr.

en Tomboló (beiden leden van de bate-salapang of rijksraad van Gowa) vertrekken naar Batavia (om voor de rijken Gowa en Tello vergiffenis en bekrachtiging der gesloten kontrakten te verzoeken; *Speelman*, blz. 1028.

26 Nov. 1 Radj. Maand. / Dingsd. W. 2 Radj.

Toewammenang-ri-Lakijoeng (Abdoe-l-Djaliel, vorst van Sanrabone) trouwt met Daëng-Talarra.

1670.

10 Jan. 17 Sja'b. Dond. / Vrijd.

Karaëng-Akotengëng (een Wadjosch prins) sterft.

10 Maart. 18 Sjaw. Maand. W. 17 Sjaw.

Karaëng-Pangka-djéné Abdoe-l-moémien wordt geboren. (Volgens de missive van den Gouv. Erbervelt en den raad te Makassar aan den Gouv. gen. en den raad van Indië van 20 Sept. 1709 was hij een zusterszoon van Abdoe-l-Djaliel. Waarschijnlijk was hij een zoon van Karaëng-Langeló uit haar huwelijk met Karaëng-Kaballokang).

28 Maart. 3 Ds. qi'dat. Dond. / Vrijd. W. 6 Ds. qi'dat.

Toewammenang-ri-lampanna (koning van Tello) komt van Batavia terug.

29 Maart. 8 Ds. qi'dat. Zat. W. 7 Ds. qi'dat.

Toe-nisombaja komt met zijn vrouw (Daëng-Talele) van Batavia terug.

13 April. 21 Ds. qi'dat. Zond. W. 22 Ds. qi'dat.

Karaëng-Mandallé (Toelolo), trouwt met Daëng-Maïngá, de (toekomstige) koningin-weduwe.

16 April. 25 Ds. qi'dat. Woensd.

Toewammenang-ri--Lakijoeng (Abdoe-l-Djaliel, vorst van Sanrabone) en Daëng-Talarra scheiden van elkander.

1081.

2 Junij. 13 Moeh. Maand.

De muur van Tello wordt gesloopt.

3 Junij. 14 Moeh. Dingsd.

De muur van Gowa wordt gesloopt.

12 Junij. 23 Moeh. Dond.

Koning Toewammenang-ri-ballá-pangkana (Hasanoe-d-dien) verlaat ons in den ouderdom van 41 jaar.

3 Julij. 7 Rab. I. Dond./Vr. W. Woensd./Dond. 14 Çafar.

Toewammenang-ri-lampanna (de koning van Tello) trouwt met Daëng-Talarra.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

1 Aug. 14 Rab. I. Dond. / Vrijd.

Toewammenang-ri-Djoentana (Karaëng-Karoenroeng) trouwt met I-Tani.

7 Aug. 20 Rab. I. Dond.

Toe-nisombaja gaat naar Wadjó ten oorlog (aangezien dit rijk tot het laatst toe aan de zijde van Gowa gebleven was, en zelfs nu nog niet tot het Boengaeisch kontrakt wilde toetreden).

28 Aug. 11 Rab. II. Dingud. / Wnsd. W. Wnsd. / Dond.

Daëng-Mami Roegijah (dochter van wijlen koning Hasanoë-d-dien en volle zuster van Manienrori Karaëng-Galesong) wordt geboren (*Mak. Chrest.* blz. 174, r. 13 en 14).

12 Sept. 27 Rab. II. Dond. / Vrijd. W. 26 Rab. II.

Toe-mateja-ri-Djakáttará (Karaëng-Bisei, halve broeder van Koning Amier-Hamzah) trouwt met I-Siëtti Karaëng-Kampong-beroe. (Zij heette Daëng-Talele, en kreeg den titel van Karaëng-Kampong-beroe eerst, toen zij, na Karaëng-Bisei's dood van Java, waarheen zij hem vergezeld had, teruggekeerd, onder de bijzondere bescherming van de Compagnie te Makassar in de kort te voren gebouwde Kampong-baroe, in het Makassaarsch Kampong-beroe genoemd, ging wonen. Uit haar huwelijk met Karaëng-Bisei sproten, voor zoover bekend is, twee dochters Chadidjah Karaëng-Parang-parang en Fatimah, bij verkorting Tima, Karaëng-Tana-tana).

30 Okt. 15 Djoem. II. Woensd. / Dond.

Koning Toewammenang-ri-lampanna (de koning van Tello) gaat naar Bima.

19 Dec. 9 Sja'b. Vrijd. W. 6 Sja'b.

Toe-nisombaja (Aroe-Palakka) komt, na Tosora (de hoofdplaats van Wadjó) overmeesterd te hebben, uit Wadjó terug (waarna de hoofdvorst La-Palili met de voornaamste andere vorsten van Wadjó te Makassar een kontrakt met de Compagnie sloten, waarbij Wadjó tot het Boengaeisch kontrakt toetrad).

1671.

26 Jan. 17 Sjaw. Dond. W. Maand. 15 Ram.

Karaëng-Ballá-djawaja (zuster van Karaëng-Leëngkesé) en Toe-nisombaja (Aroe-Palakka) scheiden van elkander.

13 Maart. 1 Ds. q'iat. Vrijd. W. 2 Ds. q'iat.

Dag, waarop Karaëng-Bonto-maténe (dochter van Karaëng-

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

Bonto-djéné uit haar huwelijk met den vorst van Bima Ambela) in den ouderdom van 18 jaar te Bima overleed.

1082.

20 Mei. 11 Moeh. Woensd.

De ouders van Matienrowe-ri-Nagaoelēng (La-Pataoe, koning van Boni na Aroe-Palakka) trouwen met elkander. (Zijn vader was Pakokowe Aroe Timoeroeng Matienrowe-ri-Timoeroeng, zoon van den koning van Boni La-Madarēmme Matienrowe-ri-Boekaka en zijn moeder was We-Témapolobombang Matienrowe-ri-alacena-apasarēng, volle zuster van Aroe-Palakka).

5 Aug. 29 Rab. I. Dingsd. / Woensd.

Karaēng-Galesong (halve broeder van den koning van Gowa Amir-Hamzah) gaat naar Bima om Toewammenang-ri-lampanna (koning van Tello) af te halen.

9 Aug. 4 Rab. II. Zond. W. 3 Rab. II.

Karaēng-Bonto-kappong (vader van de aanstaande koningin-weduwe Daēng-Maīngá) sterft. (*Mak. Chrest.* blz. 181 r. 8.)

20 Aug. 14 Rab. II. Dond.

De (toekomstige) koningin-weduwe (Daēng-Maīngá) schenkt aan Karaēng-Mandallé (zoon van Karaēng-Karoenroeng) een zoon, Moehammad Sa'id genaamd.

21 Sept. 21 Djoem. I. Vrijd. W. Maand. 17 Djoem. I.

Karaēng-Bāngkalá sterft. (Hiermede kan even goed de vorst van Bāngkalá in de Toerateja-landen bedoeld zijn, als de Karaēng van een in Gowa gelegen Bāngkalá, waaronder gewoonlijk ook de kampong Djipang bij Takalar sorteert).

6 Okt. 1 Djoem. II. Dingsd. W. 2 Djoem. II.

Toe-nisombaja (Aroe-Palakka) gaat met Karaēng-Bonto-soenggoe (broeder van Karaēng-Karoenroeng) naar Mandar.

13 Nov. 10 Radj. Vrijd. W. 11 Radj.

De bij ons bestaande bepaling, dat de vaders geen aandeel in de kinderen hebben wordt door Toewammenang-ri-Djoentana (Karaēng-Karoenroeng) afgeschafft. (Hieruit blijkt, dat Karaēng-Karoenroeng toen weder rijksbestierder was.)

15 Nov. 12 Radj. Zond. W. 13 Radj.

Toe-nisombaja komt uit Mandar terug.

18 Nov. 15 Radj. Dingsd. / Woensd. W. 16 Radj.

Karaēng-Parang-parang Chadidjah (dochter van Karaēng-

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

Bisei Toe-mateja-ri-Djakáttará bij Daëng-Talele Karaëng-Kampong-beroe) wordt geboren. (*)

7 Dec. 5 Sja'b. Maand.

Toe-nisombaja laat het volk van Tjenrana (bergregentschappen der Noorderdistricten) trouw zweren).

1672.

23 Maart. / 22 Ds. qi'dat. Woensd. W. 24 Ds. qi'dat.

Karaëng-Mangalli (halve broeder van den koning van Gowa Amier-Hamzah) trouwt met I-Tani, de dochter van den (in Mei 1700) op Salaparang overleden toe-maïlalang (Karaëng-Djarannika.)

1083.

14 Aug. 30 Rab. II. Zat. / Zond. W. 19 Rab. II.

I-Asseng wordt door den vorst van Ternate tot vrouw genomen.

5 Sept. 12 Djoem. I. Maand.

De vrouw van Karaëng Bonto-manompó (zoon van Karaëng-Popó) bevalt van een zoon, die waarschijnlijk dezelfde is als Daëng-Mamangoeng I-Karisá.

(*) Dat zij een dochter van Karaëng-Bisei Toe-mateja-ri-Djakáttará was, blijkt bij vergelijking van dit dagboek met den brief van den Gouvern.gen. in rade aan den president Hartsinck en den raad te Makassar van 26 Maart 1687. Volgens dit dagboek toch huwde Karaëng-Parang-parang den 18 Julij 1686 met den koning van Tello Abdoe-l-Qadir Toewammenang-ri-passiringanna, en bij den bedoelden brief keurde de Hooge regeering goed, dat op het bruilofsfeest van den koning van Tello met de dochter van Karaëng-Bissy (Bisei), nicht des konings van Gowa, geschenken ter waarde van $361\frac{3}{4}$ rijkdaalders waren aangeboden. Bovendien wordt Siradjoe-d-dien Toewammenang-ri-Paaf, die een zoon van Abdoe-l-Qadir was, en geboren werd den 17 Nov. 1687, dus ruim een jaar nadat zijn vader met Karaëng-Parang-parang gehuwd was, in een brief van den Gouv.gen. in rade aan de regeering te Makassar van 10 Maart 1713 een kleinzoon van Karaëng-Bisei genoemd. Dat Daëng-Talele Karaëng-Kampong-beroe haar moeder was, blijkt uit de missive van den opperkoopman gezaghebber (later president) Prins en den raad aan den Gouv.gen. en den raad van Indie van 21 Sept. 1691.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

12 Sept. 24 Djoem. I. Zat. W. Maand. 19 Djoem. I.

I-Tani wordt door Toewammenang-ri-Djoentana (Karaëng-Karoenroeng) verstootten.

28 Okt. 6 Radj. Dond. / Vrijd.

Daëng-Mainga, de (toekomstige) koningin-weduwe trouwt met Toe-mammalijang-ri-Alloé (Amier-Hamzah).

3 Nov. 12 Radj. Vrijd. W. Dond.

Matienrowe-ri-Naga-oelēng Idries (La-Pataoe, zusterszoon en opvolger van Aroe-Palakka als koning van Boni) wordt geboren.

1673.

9 Maart. 16 Ds. qi'dat. Dond. W. 20 Ds. qi'dat.

Daëng-Mangemba, regent van Siang (Pangka-djéné in de Noorderdistricten), trouwt met Daëng-Rikong I-Çafjah, (de oudere zuster van Daëng-Mami), beiden halve zusters van Amir-Hamzah en volle zusters van Karaëng-Galesong; *Mak. Chrest.* blz. 174. r. 10 tot 15).

6 April. 17 Ds. hiddj. Dond. W. 18 Ds. hiddj.

Karaëng-Kabalokang (Mamminawang Daëng-Mangalliki, zoon van Karaëng-Karoenroeng) en Karaëng-Langelé scheiden van elkander.

1084.

21 April. 3 Moeh. Vrijd. W. 4 Moeh.

Karaëng-Tana-tana Fatimah (dochter van Karaëng-Bisei Toe-mateja-ri-Djakattará bij Daëng-Talele Karaëng-Kampong-beroe) wordt geboren. (*)

(*) Dat zij een dochter van Karaëng-Bisei was, blijkt uit een brief van den pres. Prins en den raad te Makassar aan de Hooge Regeering te Batavia van het laatst van 1693. Dat Daëng-Talele Karaëng-Kampong-beroe haar moeder was, blijkt 1° uit de resolutie van den raad van politie te Makassar van 10 Junij 1727, waar van haar gezegd wordt, dat zij in de Kampong-baroe te Makassar woonde, als zijnde die woonplaats bij eene schriftelijke akte van het jaar 1682 door den gouv. gen. Speelman aan hare moeder, de weduwe van den te Batavia overleden Karaëng-Bisei afgestaan, en 2° uit de memorie van overgaaf van den gouv. van Makassar Blok (1760), waar van haar zoon, den toenmaligen Karaëng-Barombong, gezegd wordt, dat hij alsnog de protectie genoot, die zijn grootmoeder, de weduwe van den koning van Gowa Mappaössong of

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

27 April. 9 Moeh. Dond. W. 10 Moeh.

Toe-nisombaja gaat naar Massepe (Sidenreng) ten oorlog (ofschoon de vorst van Sidenreng La-Soeni bij Speelmans vertrek van Celebes in 1669 nog niet tot het Boengaisch kontrakt toegetreden was, was dit niet de hoofdreden van dezen krijgstogt, maar wel, dat genoemde vorst een der bijzitten van Aroe-Palakka, Sarampa genaamd, geweld had aangedaan.

25 Mei. 8 Çafar. Dond. / Vrijd. W. Woensd. / Dond.

Karaëng-Mangalli en I-Tani, de dochter van Toe-matejari-Salaparang (Karaëng-Djarannika) scheiden van elkander.

8 Junij. 21 Çafar. Dond. W. 22 Çafar

Het hoofd van (La-Soeni) den vorst van Massepe wordt aangebragt.

13 Junij. 28 Çafar. Maand. / Dingsd. W. 27 Çafar.

Toe-nisombaja komt terug en brengt I-Sarampa mede.

16 Junij. 29 Çafar. Dond. / Vrijd. W. 1 Rab. I.

Koning Toewammenang-ri-lampanna (Haroena-r-rasjied, koning van Tello) sterft te Soembawa in den ouderdom van 34 jaar.

2 Julij. 6 Rab. I. Zat. / Zond. W. 17 Rab. I.

Karaëng-Lekó-bódong (Tátará, zoon van Karaëng-Leên-gkesé) trouwt met Karaëng-Langeló (halve zuster van Amier-Hamzah.)

20 Julij. 5 Rab. II. Dond.

Toe-nisombaja gaat naar Soppeng om met Datoe-Watoe (We-Sange, ook genaamd We-Adëng en na haar dood Matienrowe-ri-Madëlo, dochter van den koning van Soppeng La-Tënribali Matienrowe-ri-datoena) te trouwen. (Zij was eerst met den vorst van Sidenreng La-Soeni gehuwd geweest; zie Speelman ter plaatse waar hij de vorstelijke familie van Soppeng beschrijft.)

20 Julij. 5 Rab. II. Dond.

Kare-Loémóé, I-Sarampa en I-Miná worden door Toe-nisombaja verstooten.

Karaëng-Bisei van Hun HoogEdelhedens verkregen had, en dat hij uit kracht van dien nog eenige prerogatieven in de Kampong-baroe had.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

17 Aug. 4 Djoem. I. Dond.

De zoon van den vorst (of van de vorstin) van Laikang trouwt met Daëng-Nijá.

22 Okt. 10 Radj. Zond. W. 11 Radj.

Karaëng-Tamádanggang trouwt met Daëng-Talarra I-Meno, de dochter van den vorst of van de vorstin van Laikang.

31 Okt. 19 Radj. Dingsd. W. 20 Radj.

Toe-nisombaja roeit naar Mandar ten oorlog. Karaëng-Tompó-balang vergezelt hem.

1674.

3 Jan. 25 Ram. Woensd.

Daëng-Rikong I-Çafijah, de oudere zuster van Daëng-Mami en vrouw van den regent van Sijang (Daëng-Mangemba) sterft op het kraambed.

31 Jan. 23 Ram. Dingsd. / Woensd. W. 23 Sjaw.

Karaëng-Lekó-bodong en Karaëng-Langeló scheiden van elkander.

4 Feb. 27 Sjaw. Zond.

I-Djaga (Kare-Passére) wordt door den koning (Amier-Hamzah) en de Bonieren aangevallen. Dit noemt men het oproer om Tinangga (dit was waarschijnlijk de naam van een bijzit van Toe-nisombaja, die door Djaga, een Makassar uit het oosten van Gowa, niettegenstaande zij door Toe-nisombaja opgeëischt werd, bij zich werd gehouden; zie den brief van den gouv. van Thije en den raad te Makassar aan de Hooge regeering van 30 April 1699).

9 Feb. 1 Ds. qi'dat. Vrijd. W. 3 Ds. qi'dat.

Karaëng-Patoekangang Marjam (dochter van den vorst van Sanrabone Abdoe-l-Djalil Toewammenang-ri-Lakjoeng) wordt geboren.

13 Feb. 6 Ds. qi'dat. Dingsd. W. 7 Ds. qi'dat.

Toe-mammalijang-ri-Alloé (Amier-Hamzah) komt van zijn tocht tegen Djaga terug.

15 Feb. 8 Ds. qi'dat. Woensd./Dond. W. 9 Ds. qi'dat.

I-Tinangga wordt gedood.

26 Maart. 16 Ds. hiddj. Zond. W. 17 Ds. hiddj.

De toe-maïlalang Karaëng-Lekó-bódong wordt geboren. (Zie bij 14 Mei 1674).

4 April. 26 Ds. hiddj. Dingsd./Woensd. W. 27 Ds. hiddj.

Karaëng-Lekó-bódong (Tátará, zoon van Karaëng-Leêngkesé)

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

trouwt met Daëng-Singará, de oudere zuster van Karaëng-Bonto-kamase.

1085.

7 Mei. 30 Moeh. Zond./Maand. W. 1 Çafar.

Ten één ure verlaat ons koning Toe-mammalijang-ri-Alloé (Amier-Hamzah) in den ouderdom van 19 jaar.

14 Mei. 7 Çafar. Zond./Maand. W. 8 Çafar.

Daeng-Maroeppa en Daëng-Nisajoe, de moeder van den (twee maanden te voren geboren) toe-maílalang Karaëng-Lekó-bódong, scheidden van elkander. (Deze Daëng-Nisajoe was waarschijnlijk een dochter van Karaëng-Karoenroeng; want volgens den brief van den pres. Cops en den raad van Indië 27 April 1678 was de Bonische prins Aroe-Marowangi of Marowangieng destijds met een dochter van Karaëng-Karoenroeng gehuwd, en uit dit dagboek blijkt, dat hij destijds met deze Daëng-Nisajoe gehuwd was).

21 Mei. 14 Çafar. Zond./Maand. W. 15 Çafar.

Karaëng-Djipammana (Datoe-Pammana van Wadjó) trouwt met Daëng-Manjiwi.

28 Aug 25 Djoem. I. Maand./Dingsd.

I-Tani trouwt met Karaëng-Bângkalá (of: met den vorst van Bângkalá).

5 Sept. 4 Djoem. II. Dingsd. / Woensd.

De moeder van (den aanstaanden) Karaëng-Lekó-bódong (das: Daëng-Nisajoe) trouwt met den vorst van Agaàng-nijondjé (Mappatoenroé Daëng-Mattoeloeng, Matienrowe-ri-Segeri, zoon en opvolger van Borahima Daëng-Matirieng Matienrowe-ri-Boeljana.

11 Sept. 10 Djoem. II. Dingsd.

Toe-nisombaja, Karaëng-Palemba (door de Nederlanders van dien tijd Karaëng-Mamoe of Mamoet genoemd), Karaëng-Mandjallieng en Karaëng-Bonto-padingieng gaan naar Mandar.

3 Okt. 2 Radj. Woensd. W. 3 Radj.

Toe-mateja-ri-Djakáttará (Moehammad-Ali-Karaëng-Biseï, die zijn halven broeder Amier-Hamzah als koning van Gowa was opgevolgd) wordt een gouden (verguld) zonnescerm boven het hoofd gehouden. Toe-nisombaja komt uit Mandar terug.

26 Nov. 27 Sja'b. Maand.

Karaëng-Berowangieng (zoon van wijlen Karaëng-Boengaja

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

bij Karaëng-Sanggiringang) trouwt met Daëng-Tamemang I-Máminasa.

27 Nov. 28 Sja'b. Dingsd.

Karaëng-Mangalli (halve broeder van den koning van Gowa) en I-Tani (dochter van Karaëng-Djarannika) keeren tot elkander terug.

1675.

13 Feb. 17 Ds. qi'dat. Dingsd./Woensd. W. 18 Ds. qi'dat.

Toewammenang-ri-Lakjoeng (Abdoe-l-Djaliel) trouwt met de koningin-weduwe (Daëng-Maíngá), 282 dagen nadat zij weduwe (van Amir-Hamzah) geworden is.

17 Maart. 19 Ds. hiddj. Zat./Zond. W. 20 Ds. hiddj.

Karaëng-Sanggiringang (zuster van wijlen koning Hasanoe-d-dien, en achtereenvolgens gehuwd geweest met Karaëng-Bonto-Soenggoe en Karaëng-Boengaja) sterft in den ouderdom van 30 jaar.

1086.

27 Junij. 5 Rab. II. Dond. W. 3 Rab. II.

Aroe-Teko (een Bonisch prins) trouwt met Karaëng-Langeló (zuster van den koning van Gowa).

4 Sept. 13 Djoem. II. Woensd.

Koning Toe-mateja-ri-Djakáttará gaat naar Boni, en perkt bij Wawo-Datá een ruimte voor de hertenjacht af.

25 Sept. 5 Radj. Woensd.

De ooren van Daëng-Toondji I-Saëná, de dochter van Aroe-Kadjoe, worden doorstoken.

11 Okt. 21 Radj. Vrijd.

De koning komt uit Boni terug.

8 Nov. 19 Sja'b. Vrijd.

I-Mappakana, de zoon van den vorst van Agaang-nijondjó (Daëng-Mattoeloeng Matienrowe-ri-Segeri) wordt besneden.

25 Nov. 7 Ram. Zond./Maand.

Daëng-Ngaseng I-Batá en Karaëng-Patoekangang (Marjam, dochter van Abdoe-l-Djaliel Toewammenang-ri-Lakjoeng) worden aan elkander verloofd.

6 Dec. 18 Ram. Dond./Vrijd.

I-Sarampa wordt door Toewammenang-ri-Djoentana (Karaëng-Karoenroeng) tot vrouw genomen. Daëng-Anreenne trouwt met Karaëng-Agaang-djéné (vollen broeder van den koning van Gowa Karaëng-Bisei).

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

1876.

1 Feb. 16 Ds. qi'dat. Zat.

Karaëng-Djarannika trouwt met Daëng-Djienne, de oudere zuster van de weduwe (Daëng-Maïngá; *Mak. Chrest.* blz. 181, r. 9.)

23 Feb. 9 Ds. hiddj. Zond. W. 8 Ds. hiddj.

Katjili-Kalimata (broeder van den overleden koning van Ternate Mandar-sjah) sterft (te Makassar. Zijn Ternataansche volgelingen bleven daar wonen, en de kampong, die zij en hun afstammelingen er bewoonden, draagt nog heden den naam van Kampong-Malokoe.)

1087.

27 Maart. 12 Moeh. Dond. / Vrijd.

Daëng-ri-Mangeppé (Dochter van Karaënga-matowaja, weduwe van Karaëng-Tjenrana, en moeder van Karaëng-Leëngkesé, Karaëng-Ballá-djawaja en Ralle Daëng-Païká) sterft.

28 Maart. 13 Moeh. Zat.

Toe-nisombaja breekt alle betrekkingen met ons af bij ons eerste geschil in Gowa, (hiermede wordt bedoeld: sedert de zetel van het bestuur, die vóór de verovering van Sombopoe door de Nederlanders, daar gevestigd was, zich weder in de stad Gowa bevond. De aanleiding tot dit geschil was, dat de koning van Gowa, Daëng-Mamaro, zoon van Karaëng-Popó en Karaëng-Lambengi, zoon van Karaëng-Leëngkesé, gedurende hun jongste verblijf in Boni ter bijwoning van een hertenjacht, overspel gepleegd hadden met een van Aroe-Palakka's vrouwen en twee van zijn bijwijven.

3 April. 19 Moeh. Vrijd.

Er wordt gevochten en Daëng-Mamaro (de zoon van Karaëng-Popó) sneuvelt.

11 April. 27 Moeh. Zat.

Toewammenang-ri-Lakjoeng (vorst van Sanrabone en broeder van den koning van Gowa) verlaat Gowa, en begeeft zich naar Toe-nisombaja.

27 April. 13 Çafar. Maand.

Toe-nisombaja wordt aan zijn linkerdij gekwetst.

13 Mei. 29 Çafar. Woensd.

De Nederlanders brengen den vrede tusschen den koning en Toe-nisombaja tot stand, nadat hun geschil 40 dagen geduurd heeft. Karaëng-Lambengi wordt naar Makassar gevoerd.

Christ. tijdr. Mak. tijdr.

16 Junij. 3 Rab. II. Dingsd. W. 4 Rab. II.

Toewammenang-ri-Djoentana (Karaëng-Karoenroeng) ver-
aat Gowa en gaat naar Tello.

19 Aug. 9 Djoem. II. Dingsd. / Woensd.

De vorst van Soppeng (La-Tënribali Matienrowe-ri-datoena) sterft. (Hij werd opgevolgd door zijn zoon To-esang Matienrowe-ri-Salassana, die echter jong en van zwakke geestvermogens was, waarvan Aroe-Palakka gebruik maakte om hem het vorstelijk gezag te onthouden, en eindelijk zelfs zijn eigen vrouw, To-esangs zuster, We-sange Datoe-Watoe, op den troon te plaatsen.)

2 Sept. 23 Djoem. II. Woensd.

Toe-nisombaja roeit naar Loewóe om oorlog te voeren (tegen den vorst van dit rijk Daëng-Mattoedjoe genaamd, die nog kort te voren de Compagnie en Aroe-Palakka bij de belegering van Gowa met hulptroupen had bijgestaan, maar hem na zijn terugkeer in Loewóe op aanstoken van den koning van Gowa afgevallen, en den oorlog tegen hem begonnen was door zich meester te maken van Larompong, welk land aan Daëng-Masoero toebehoorde, die ten tijde van Speelmans aanwezigheid op Celebes tot vorst van Loewóe verheven, maar later door de rijksgrootten afgezet, door den rijksbestierder Daëng-Mattoedjoe opgevolgd, en de Compagnie getrouw gebleven was. Na slechts geringen wederstand te hebben geboden, nam Daëng-Mattoedjoe met zijne broeders, waarvan de een Daëng-Mattoela heette, en de ander, wiens naam mij niet bekend is, het ambt van bali-rante bekleedde, voor Aroe-Palakka, die bij dezen tocht door de Compagnie met 40 Nederlanders en 2 sloepen, alles onder het bevel van den onderkoopman François Prins ondersteund werd, de vlucht, waarna Daëng-Masoero weder op den troon van Loewóe geplaatst werd. Kort daarna gaven Daëng-Mattoedjoe en zijne broeders zich aan Aroe-Palakka over.)

5 Sept. 26 Djoem. II. Zat.

De tanden van Karaëng-Bonto-rambá (Daëng-Matténe) worden geslepen. (Zij was een dochter van Karaëng-Karoenroeng bij Karaëng-Ballá-djawaja, en gedurende haars vaders ballingschap op Pasir, waarheen hij zich van Bantam begeven had, geboren).

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

3 Okt. 24 Radj. Zat. W. 25 Radj.

De op Salaparang (Lombok) overleden Karaëng-Bonto-lângkasá wordt geboren. (Hij was een zusterszoon van de koningen van Gowa Karaëng-Bisei Toe-mateja-ri-Djakâttará en Abdoe-l-Djaniel Toewammenang-ri-Lakjoeng volgens de miss. van den gouv. van Thije en den raad aan de Hooge regeering van 6 Okt. 1698.)

16 Dec. 11 Sjaw. Dond./Vrd. W. Dingsd./Wnsd. 10 Sjaw.
Toe-nisombaja komt uit Loewoé terug.

1677. 1088.

11 Maart. 6 Moeh. Dond.

Toewammenang-ri-passiringanna (Abdoe-l-Qadir, koning van Tello) trouwt met Karaëng-Bonto-rambá.

3 April. 29 Moeh. Zat.

Tbewammenang-ri-Lakjoeng gaat te Tello wonen. (Hij verliet Gowa wegens zijn slechte verstandhouding met zijn broeder, den koning).

8 April. 5 Çafar. Dond. W. 4 Çafar.

Karaëng-Palemba wordt te Bonto-walá vermoord. (Zie den brief van de regeering te Makassar aan de Hooge regeering van 27 April 1677, waarin hij echter, even als in alle Hollandsche brieven van dien tijd Karaëng-Mamoe of Mamoe genoemd wordt, welligt een verbastering van Mahmoed).

15 April. 11 Çafar. Dond.

De bevolking van Tjenrana (een der bergregentschappen van de Noorder-districten) wordt door den koning leenroerig gemaakt. (Deze bevolking, door de Compagnie tot haar eigen onderdanen gerekend, was blijkens den bovenbedoelden brief van 27 April 1677 door Gowa tegen de Compagnie in opstand gebracht, even als Comba, waarmede wellicht Oud-Boeloekomba bedoeld wordt.)

17 April. 14 Çafar. Zat. W. 13 Çafar.

Toe-nisombaja valt Gowa aan bij gelegenheid van ons nieuw geschil (zoogenaamd om den koning te straffen voor zijn opstoken van Loewoé, Tjenrana en Comba tot het bedrijven van vijandelijkheden tegen de Compagnie en Boni).

3 Mei. 30 Çafar. Zond./Maand. W. 29 Çafar.

Toe-nisombaja bekommt een piekwond in het eelt van zijn bil.

23 Mei. 20 Rab. I. Zond.

Bisei wordt overmeesterd Karaëng-Agaang-djéné (volle broeder van den koning van Gowa) sneuvelt.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

25 Julij. 24 Djoem. I. Zond.

I-Makkaraëng wordt gewond en sterft in den volgenden nacht.

27 Julij. 26 Djoem. I. Dingsd.

Gowa geeft zich over. Toe-mateja-ri-Djakáttará wordt door de Nederlanders afgezet, en Toewammenang-ri-Lakijoeng (Abdoel-Djaliel, zijn volle en oudere broeder) wordt tot koning van Gowa aangesteld. (Hij bleef echter ook vorst van Sanrabone).

7 Aug. 7 Djoem. II. Vrijd./Zat.

Karaëng-Lambengi, Daëng-Mattoedjoe (afgezette vorst van Loewóe) en de broeder van dezen (Daëng-Mattoela) worden naar Batavia opgezonden. (Daëng-Mattoedjoe wist te Batavia te ontsnappen en vlugtte naar Bantam, waar hij zich in den oorlog tusschen den regeerenden sultan Aboe-Nazar Abdoel-Qahar en zijn vader, den afgetreden Sultan Agoeng, bij dezen laatste voegde; later viel hij weder in de handen van de Nederlanders, en werd naar de Kaap de Goede Hoop verbannen; zie de brieven aan de Hooge regeering van 15 Sept. 1680 en 15 Junij 1693, de eerste van den pres. Cops en den raad, de laatste van den pres. Prins en den raad.)

11 Aug. 11 Djoem. II. Woensd.

Aroeng-Marowangi (broeder van Aroe-Teko) trouwt met Daëng-Nisajoe, de moeder van den (aanstaanden) toe-maï-lalang Karaëng-Lekó-bódong.

7 Sept. 9 Radj. Maand./Dingsd.

De Sabandar Daëng-Makkoelle sterft in den ouderdom van 62 jaar.

31 Okt. 4 Ram. Zond.

Daëng-Nisajoe, de grootmoeder van Karaëng-Tana-Sanga, trouwt met Aroe-Teko.

26 Nov. 1 Sjaw. Vrijd. W. 30 Ram.

Toe-nisombaja wordt in de Vrijdagsche preek geprezen onder den naam van Sa'adoe-d-dien.

1678.

8 Feb. 15 Ds. hiddj. Dingsd.

Aroe-Teko keert tot Karaëng-Langeló terug, en verstoort Daëng-Nisajoe.

1089.

2 Maart. 7 Moeh. Woensd. W. 8 Moeh.

Toewang-Rappang Abdoel-Baçier komt (op Celebes) aan bij gelegenheid van zijn eerste komst van Bantam.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

20 Maart. 25 Moeh. Zond. W. 26 Moeh.

Aroe-Teko en Karaëng-Langeló scheiden van elkander.

4 April. 11 Çafar. Maand.

De gallarrang van Mangasa Kare-Roeppa sterft.

18 April. 15 Çafar. Maand. W. 25 Çafar.

De moeder van den (aanstaanden) toe-maïlalang Karaëng-Lekó-bódong schenkt aan Aroeng-Marowangi een zoon. Aroe-Teko en Daëng-Nisajoe keeren tot elkander terug.

6 Mei. 13 Rab. I. Vrijd. W. 14 Rab. I.

De moeder van den (aanstaanden) toe-maïlalang Karaëng-Lekó-bódong sterft. Zij wordt te Tello begraven. Zij stierf achttien dagen na haar bevalling.

5 Aug. 16 Djoem. II. Vrijd.

Men zegt, dat Matienrowe-ri-Boekaka (La-Maddarëmmë, koning van Boni) dood is. (Hij werd niet door zijn zoon Pako-kowe Aroe-Timoeroeng, maar door Aroe-Palakka Toennisombaja Matienrowe-ri-Bonto-walá opgevolgd, die echter reeds lang feitelijk koning van Boni geweest was.)

9 Aug. 29 Djoem. II. Maand./D. W. 20 Djoem. II.

De lómó, moeder van Karaëng-Patoekangang en Toewammenang-ri-Lakjoeng scheiden van elkander.

16 Sept. 28 Radj. Vrijd.

Toe-mateja-ri-Djakáttará (Karaëng-Biseï) wordt naar Batavia opgezonden; 411 Makassaren schepen zich met hem in.

7 Okt. 20 Sja'b. Dond./Vrijd.

Toe-nisombaja (Aroe-Palakka gaat naar Batavia onder zeil.

28 Okt. 12 Ram. Vrijd.

De Kampong-baroewers gaan naar Sanrabone, om van Toewammenang-ri-Lakjoeng (Abdoe-l-Djaliel, vorst van Gowa en Sanrabone) den Soedang (een zwaard, dat het voornaamste van de Gowaasche rijkssieraden is) terug te verzoeken. (*)

(*) Abdoe-l-Djaliel Toewammenang-ri-Lakjoeng was niet overeenkomstig de oude rijksinstellingen van Gowa door de rijks grooten op den troon verheven, maar door de Compagnie en Aroe-Palakka tot koning van Gowa verkozen, en door den nood gedrongen, hadden de rijks grooten hem als zoodanig moeten erkennen. Daarenboven had het weldra de ontevredenheid van de voornaamste prins en bate-salapangs opgewekt, dat hij zich na zijne verheffing op den troon in alles aan Aroe-Palakka onderwierp, en Karaëng

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

7 Nov. 22 Ram. Dingsd. W. Maand.

Het schip, waarop Karaëng-Popó zich bevindt, gaat naar Bima onder zeil.

1679.

29 Jan. 16 Ds. hiddj. Zat. / Zond.

Daëng-Mammoentoeli Aroe-Kadjoe Ahmad wordt geboren. (Hij was een zoon van Aroe-Teko bij Saëná Daëng-Toondji.)

12 Feb. 30 Ds. hiddj. Zond. W. 1 Moeh. 1090.

Karaëng-Berowangi (Mohi-d-dien, zoon van wijlen Karaëng-Boengaja en Karaëng-Sanggingang) en Daëng-Tamemang I-Máminasa scheiden van elkander.

1090.

19 Feb. 7 Moeh. Zat. / Zond. W. 8 Moeh.

Daëng-Mangemba (zoon van Karaëng-Leëngkesé) trouwt met Daëng-Anreenne, de grootmoeder van Karaëng-Bontó-lângkasá (Daëng-Mamaro. Deze Daëng-Anreenne was dezelfde, die met Karaëng-Agaàng-djéné, den in 1677 gesneu-

Karoenroeng, die gedurende het bestuur van Karaëng-Biseï, Gowa had moeten ontruimen, zijn vertrouwen schonk. Daaruit sproten oneenigheden voort, die ten gevolge hadden, dat den 19 April 1678 de Karaëng Balló, Bontomanompó, Kaballokang, Bone en Bonto-manaf, de drie laatsten zonen van Karaëng-Karoenroeng, alsmede drie van de negen bate-salapangs of zoogenaamde kiesheeren, namelijk de gallarrangs van Mangasa en Bonto-manaf en Karaëng-Borísallo, voor hun leven beducht, de bescherming van de Compagnie kwamen inroepen, welk voorbeeld in de volgende maand door de Karaëngs Pamolikang, Berowangieng en Mangallí, de laatste een halve broeder van den koning, gevolgd werd. Een poging door den president Cops aangewend om hen met hun vorst te verzoenen, mislukte, doordien zij eischten, dat Karaëng-Karoenroeng, of Karaëng-Patténe, zooals hij in den laatsten tijd ook genoemd werd, geheel uit het bestuur van Gowa verwijderd zou worden, en de koning hier niet in wilde treden. Daarop stond Cops hun toe, om zich ten zuiden van het fort Rotterdam te vestigen, hetgeen zij deden en de oorsprong was van de Kampong-baroe te Makassar, die in Mei 1679 reeds 300 huizen telde. (Zie de brieven van den president Cops en den raad te Makassar aan den gouv-gen. en den raad van Indië van 27 April en 31 Mei 1678 en van 15 Mei 1679). Nadat Aroe-Palakka in Okt. 1678 naar Java vertrokken was, maakten deze Makassaarsche karaëngs en gallarrangs van zijn afwezigheid gebruik om Karaëng-Mangallí en een ander,

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

velden broeder van Karaëng-Biseï Toe-mateja-ri-Djakâtarrá gehuwd was geweest; zooals blijkt uit een brief van den pres. Cops en den raad te Makassar aan den koning van Bima van 23 Maart 1679).

24 (*) Mei. 17 Rab. II. Zat./Z. W. Dingsd./W. 13 Rab. II.

De vrouw van Karaëng-Balló bevalt van een zoon Daëng-Mabela I-Mangassengi genaamd.

15 Julij. 6 Djoem. II. Vrijd./Zat.

I-Máminasa (waarschijnlijk wordt hier Daëng-Tamemang, de gewezen vrouw van Karaëng-Berowangieng bedoeld) sterft in het kraambed.

21 Okt. 15 Ram. Zat. W. 16 Ram.

Kappar (of Kakappar op Java) wordt door Toe-nisombaja overmeesterd.

14 Nov. 10 Sjaw. Dingsd.

Daëng-Singará trouwt met Karaëng-Bonto-keke (zoon van Karaëng-Djarannika; zooals blijkt uit het op 11 April 1712

die in de hierover handelende stukken Karaëng Mandalique genoemd wordt, naar Sanrabone af te vaardigen, ten einde van Abdoe-l-Djaliel, die nog altijd daar woonde, de soedang terug te verzoeken, opdat er een geheel vrije verkiezing van een koning van Gowa zou kunnen plaats hebben. Deze zending wordt hier bedoeld. Abdoe-l-Djaliel weigerde aan dit verzoek te voldoen, en verklaarde den soedang alleen te zullen teruggeven aan Aroe-Palakka, aangezien hij dat rijksieraad van hem en niet van hen ontvangen had. Karaëng-Balló overleed in de Kampong-baroe in Maart 1680. De overige daar woonachtige prinsen en gallarrangs geleidde Cops den 30 Okt. 1680 naar Bonto-walá tot den koning van Boni Aroe-Palakka, om hen met hem te verzoenen, hetgeen ten gevolge had, dat zij zich aan de bevelen van dien vorst onderwierpen, ofschoon zij in de Kampong-baroe bleven wonen. Eerst in Mei 1683 onderwierpen zij zich door toedoen van den koning van Boni en met goedvinden van den president weder aan den koning van Gowa, en gingen sommigen van hen weder in het gebied van Gowa wonen.

(Missive van den president Cops en den raad aan den gouv.-gen. en den raad van Indië van 29 Mei 1683.)

(*) Blijkbaar heeft men hier 28 in plaats van 24 te lezen, want 28 Mei 1679 kwam overeen met 17 Rabi'oe-l-achir 1090, en was een Zondag.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

in het dagregister van den gouv. Beernink aangeteekende.)

22 Nov. 18 Sjaw. Dingsd./Woensd.

Karaëng-Galesong (Manienrorí (halve broeder van den afgezeten koning van Gowa Karaëng Bisei en van den regerenden koning Abdoe-l-Djalie) sterft te Bantam.

1680. 1091.

7 Maart. 5 Çafar. Woensd./Dond.

Nacht, waarin Karaëng-Popó in den ouderdom van 67 jaar te Bima overleed. (Waarschijnlijk is hij het dus, die door de Makassaren Karaënta-mateja-ri-Dima genoemd wordt.)

12 Maart. 10 Çafar. Dingsd.

Toe-nisombaja komt van Kappar (Kakappar) terug, na die plaats overmeesterd te hebben.

18 Maart. 16 Çafar. Zond./Maand.

Karaëng-Balló (zoon van wijlen Karaëng-Katientieng en vader van Karaëng-Bontowa) sterft in den ouderdom van 36 jaar in de Kampong-baroe (te Makassar, waar hij onder bescherming van de Compagnie woonde; zie de noot bij 28 Okt. 1678.) Hij wordt echter in Gowa begraven.

27 Junij. 30 Djoem. I. Woensd./Dond. W. 29 Djoem. I.

Karaëng-Panaikang-tjini sterft te Bima. (*)

3 Julij. 16 Djoem. II. Woensd. W. 6 Djoem. II.

Het huis van den koning te Oedjoeng-tana (een kampong te Makassar, ten Noorden van de toenmalige Kampong-Boegies, thans Kampong-Wadjó genoemd, gelegen) wordt gebouwd, bij gelegenheid, dat hij daar zal gaan wonen.

23 Julij. 26 Djoem. II. Maand./Dingsd.

Karaëng-Boengaja Daëng-Mattallí Joesoef wordt geboren.

8 Aug. 12 Radj. Dond.

Kare-Pate I-Sarampa (verstooten bijzit van Aroe-Palakka Toe-nisombaja) wordt door Karaëng-Rappo-tjini tot vrouw genomen. (Deze Karaëng-Rappo-tjini was dezelfde, die met Karaëng-Galesong op Java geweest was, toen deze den Ja-

---

(*) Volgens Speelmans notitie bij het onderwerp Bima was deze Karaëng-Panaikang-tjini een zuster van de moeder van den koning van Bima (Ambela Abi-l-Chair Siradjoe-d-dien) en oud-tante van den koning van Gowa Hasanoe-d-dien; was zij eerst met een Loe-woesch prins en daarna met den vorst van Boelo-boelo gehuwd geweest, en had haar dochter een zoon, Ibrahiem genaamd.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

vaanschen opstandeling Troenâ-Djâjâ tegen zijn vorst en de Comp. ondersteunde; zooals blijkt uit de brieven van den pres. Cops en den raad te Makassar aan den gouv. gen. en den raad van Indië van 2 Mei 1680 en 21 April 1681. Hij was echter volgens Speelmans notitie, blz. 202, eigenlijk een Bonisch prins. Mappa Aroe-Tonra genaamd, die in 1667 en later den Makassaren trouw gebleven was.)

13 Aug. 17 Radj. Dingsd.

Toewammenang-ri-passiringanna (koning van Tello) en Karaëng-Bonto-rambá (dochter van Karaëng-Ballá-djawaja uit haar huwelijk met Karaëng-Karoenroeng) scheiden van elkander.

15 Aug. 19 Radj. Woensd. / Dond.

Karaëng-Langeló (volle zuster van den koning van Gowa Abdoe-l-Djaliel) trouwt met den vorst van Agaang-nijondjó (Mappadjantjí Daëng-Mattadjang Matienrowe-ri-Soempampoba; want zijn halve broeder Daëng-Mattoeloeng Matienrowe-ri-Segeri was blijkens den brief van den president Dubbeldekop en den raad aan den Gouv. gen. en den raad van Indië van 27 April 1677 door hen op voordragt van Aroe-Palakka afgezet, en door Daëng-Mattadjang, die destijds regent van Segeri was, vervangen, omdat hij, kennis dragende van de zamenspanning tusschen de vorsten van Gowa en Loewóe, Karaëng-Bisei en Daëng-Mattoedjoe, er noch de Comp. noch Aroe-Palakka mede had bekend gemaakt. Alvorens met Karaëng-Langeló te trouwen, had Mappadjantjí zijn eerste vrouw, die een zuster van Aroe-Palakka was, en bij wie hij Pa-teekkë-tana Aroe-Patiro verwekt had, verstooten, blijkens den brief van den pres. Cops en den raad aan de Hooge regeering van 13 Okt. 1680).

31 Okt. 7 Sjaw. Woensd.

Aroe-Teko en Daëng-Nisajoe scheiden van elkander.

4 Nov. 12 Sjaw. Maand. W. 11 Sjaw.

Toe-nisombaja gaat naar Maros om een waterleiding te (laten) graven.

29 Dec. 8 Ds. hiddj. Zat./Zond. W. Ds. hiddj.

Karaëng-Bonto-manompó (zoon van wijlen Karaëng-Popó) en (de latere vorstin van Laikang) Daëng-Marannoc, de dochter van Pakkemba, scheiden van elkander.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.
1681.

19 (*) Jan. 19 Ds. hiddj. Dond. W. Zond. 28 Ds. hiddj.

Toe-nisombaja roeit naar Galienggang. (§)

14 Jan. 24 Ds. hiddj. Dingsd. W. 23 Ds. hiddj.

Galienggang wordt overmeesterd.

1092.

11 Feb. 22 Moeh. Dingsd.

Dag, waarop de adatoewang (titel van de vorsten van Sidenreng en Sawietto) Matienrowe-ri-Salemo (Todani) vermoord werd.

13 Feb. 24 Moeh. Woensd./Dond.

Aroe-Teko trouwt met Karaëng-Pasi (zuster van den koning van Tello Abdoe-l-Qadir Toewammenang-ri-passiringanna).

11 Maart. 25 Çafar. Dingsd. W. 20 Çafar.

Daëng-Singará (vrouw van Karaëng-Bonto-keke) bevalt van een zoon, genaamd Bará Karaëng-Bonto-pattongkó.

(*) Blijkbaar heeft men hier 9 in plaats van 19 te lezen.

(§) Bij gebrek aan Europeanen, die de Makassaarsche en Boegineesche talen machtig waren, hadden Speelman en zijn eerste opvolgers op Celebes zich gewoonlijk van Aroe-Palakka, die Maleisch kon spreken, als tusschenpersoon in den omgang met de andere bondgenooten bediend. Aroe-Palakka had daarvan gebruik gemaakt om zijn eigen belangen meer dan die van de Compagnie te bevorderen en zijn invloed onder bondgenooten te vermeerderen. Later kreeg de Compagnie haar eigen tolken, waarvan Jan Jappon waarschijnlijk de eerste was; maar inmiddels was de overmoed van Aroe-Palakka zóó gestegen, dat hij niet kon dulden, dat andere bondgenooten, Gowa en Tello uitgesonderd, zich zonder zijn tusschenkomst met den president in aanraking stelden. Wie van hen zich dit veroorloofde laadde zich zijn haat op den hals, en daaronder was zijn eigen zwager, de vorst van Sidenreng Todani, vroeger datoe van Tjietta en Bakkë, en daarom in Speelmans notitie onder den naam van Aroe-Vagua bekend, de voornaamste, te meer omdat deze bij de Compagnie, waarvan hij zich steeds een oprecht vriend had betoond, in hoog aanzien was, en onder anderen bij het afleggen van bezoeken in het kasteel Rotterdam een saluut van negen schoten ontving, hetgeen meer was, dan een van de andere bondgenooten, Aroe-Palakka uitgesonderd, genoot. Eindelijk hield Aroe-Palakka hem verdacht van gedurende zijne afwezigheid op Java aan de Hooge regeering te Batavia brieven geschreven te hebben, om haar te verzoeken Aroe-Palakka niet

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

15 Maart. 29 Çafar. Vrijd./Zat. W. 24 Çafar.

Nacht, waarin Toe-mateja-ri-Djakâttará (Karaëng-Bisei) overleed.

13 April. 23 Rab. I. Zond. W. 24 Rab. I.

Kare-Pate I-Sarampa wordt door Karaëng-Rappo-tjini verstootten.

8 Aug. 23 Radj. Vrijd.

Karaëng-Mandallé (zoon van Karaëng-Karoenroeng) gaat van Makassar weg, zonder dat men weet, waar hij heen gaat.

5 Dec. 24 Ds. qi'dat. Dond./Vrijd.

Karaëng-Lacé (een rijksgröote van Sanrabone) trouwt met Daëng-Takontoe (later Karaëng-Tjampagaja, halve zuster van koning Abdoe-l-Djalieel.)

27 Dec. 16 Ds. hiddj. Vrijd./Zat.

De tolk Jan-Jappon sterft.

meer naar Celebes terug te zenden, hetgeen waarschijnlijk de reden was, waarom Aroe-Palakka na de verovering van Kappar niet meer naar Batavia ging, maar van Soerabaja uit naar Celebes terugkeerde. Todani wendde op raad van den president nog verscheidene pogingen aan om weder in eene goede verstandhouding te geraken; maar hij was onverzoenlijk. In Januarij 1681, weinige dagen nadat Todani van Makassar, waar hij den president bezocht had, naar zijn land teruggekeerd was, begaf Aroe-Palakka zich, zonder de Compagnie van zijn voornemen kennis te geven, met gewapend volk, waaronder ook de Makassaren van de Kampongbaroe, naar Nepo, om Todani uit den weg te ruimen. Volgens den brief van den pres. Cops en den raad aan de Hooge regeering van 21 April 1681, die ook over dezen tocht handelt, werd Todani dadelijk door Aroe-Nepo en weldra ook door zijn overige onderdanen verlaten, zoodat hij zonder wederstand te kunnen bieden zich door een overhaaste vlucht over Leettá in Masanre-boeloe naar Mandar moest redden. Galienggang wordt in dien brief niet genoemd; maar daar hier van geen anderen tocht sprake kan zijn, moet Galienggang een plaats geweest zijn, waar Todani eenigen wederstand heeft trachten te bieden. Van Mandar begaf Todani zich naar Makassar; maar onder weg werd hij op het eiland Salemo met zijn zoon Daëng-Memang verraderlijk door Mandareezen vermoord; vandaar de naam Matienrowe-ri-Salemo, dien hij na zijn dood verkregen heeft.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

1682.

7 Jan. 27 Ds. hiddj. Woensd.

Karaëng-Pasi schenkt aan Aroe-Teko een dochter, Âminah genaamd.

1093.

21 Feb. 12 Çafar. Vrijd./Zat. W. 13 Çafar.

Karaëng-Langeló en de vorst van Agaang-nijondjó (Tannette) scheiden van elkander.

29 Maart. 19 Rab. I. Zond. W. 20 Rab. I.

De doodkist van Toe-mateja-ri-Djakáttará wordt (van Batavia) aangebragt.

27 Mei. 19 Djoem. I. Woensd. W. 20 Djoem. I.

Karaëng-Bonto-rambá (dochter van Karaëng-Karoenroeng) trouwt met Karaëng-Barrong.

22 Julij. 17 Radj. Woensd.

Dag, waarop de oude vorst van Bima (Ambela-Abi-l-Chair Siradjoe-d-dien) stierf.

6 Aug. 2 Sja'b. Dond.

Zij, die naar Liettä ten oorlog gaan, vertrekken; 36 dagen daarna komen zij terug. (Het doel van dezen tocht, dien Aroe-Palakka ondernam, zonder de toestemming van de Comp. daartoe te vragen, was om den vorst van Liettä te straffen, omdat hij Todani Matienrowe-ri-Salemo, wiens zoon Daëng-Memang met zijn dochter gehuwd geweest was, geholpen had om naar Binoeang in Mandar te vluchten, in plaats van hem aan Aroe-Palakka uit te leveren. Hij kwam in dezen oorlog om het leven.) (*)

1683.

1094.

6 Jan. 7 Moeh. Dingsd./Woensd.

Daëng-Takontoe schenkt aan Karaëng-Laóe een dochter, Aïsjah genaamd.

(*) De president Cops spreekt in zijn brief van 21 April 1681, waarin Aroe-Palakka's tocht tegen Matienrowe-ri-Salemo beschreven staat, van Alietta, maar in zijn brief van het volgende jaar, waarin de hier bedoelde tocht besproken wordt, van Lietta; zoodat hier wel het bekende rijk Alietta in Adja-tapparëng bedoeld zal zijn, te meer omdat dit tusschen Sidenreng, waar Todani vorst was, en Binoewang in ligt.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

14 Maart. 15 Rab. I. Zond.

De tanden van Karaëng-Parang-parang (dochter van Toemateja-ri-Djakáttará) worden geslepen. Karaëng-Bonto-rambá (de vrouw van Karaëng-Barrong) bevalt van een zoon, I-Ma-toeppoewang Abdoe-l-Wahhaab genaamd.

2 (*) Maart. 21 Rab. I. Zat. W. Dingsd. 3 Rab. I.

Daëng-Singará (de vrouw van Karaëng-Bonto-keke) bevalt van een zoon, genaamd Abdoe-l-Kariem Karaëng-Batoe-poete.

27 Mei. 30 Djoem. I. Dond.

Karaëng-Langeló (zuster van den koning van Gowa) trouwt met den vorst van Sawietto Aroe-Kaballangang (waarschijnlijk denzelfde, die in de Hollandsche brieven van dien tijd Totanre genoemd werd)

13 Junij. 22 Djoem. I. Vrd./Zat. W. Zat./Znd. 17 Djoem. I.

De lómó, moeder van (Daëng-Niá) Karaëng-Panaikang, sterft. (Zij was behalve met Karaëng-Panaikang's vader, den koning van Tello, Toe-mammalijang-ri-Timoró, ook gehuwd geweest met den Soppenschen prins La-Tomparima Aroeng-Atakka, die ook den titel van Aroe-Pattodjo voerde; *Speelman*, blz. 242.)

21 Aug. 26 Sja'b. Dnd./Vrd. W. Vrd./Zat. 27 Sja'b.

Daëng-Mami (halve zuster van den koning van Gowa) trouwt met Karaëng-Bonto-manáí (zoon van Karaëng-Karoenroeng, blijkens den brief van den pres. Cops en den raad aan de Hooge regeering van 27 April 1678.)

28 Aug. 28 Sja'b. Zat./Zond. W. Vrijd./Zat. 5 Ram.

Aroe-Teko en Karaëng-Pasi (zuster van den koning van Tello Abdoe-l-Qadir) scheiden van elkander.

4 Sept. 12 Ram. Zat.

De koning gaat naar Sangallá (in Toradja) ten oorlog. Na 40 dagen weg te zijn geweest komt hij terug. (Hij deed dezen tocht met Aroe-Palakka; miss. van den pres. Cops en den raad aan de Hooge regeering van 11 Aug. en 25 Okt. 1683.)

1095.

26 Dec. 7 Moeh. Zat./Zond.

Daëng-Takontoe (vrouw van Karaëng-Laóé) bevalt van een zoon, genaamd Makkaraëng Karaëng-Mandjallieng.

(*) Blijkbaar moet men hier 20 in plaats van 2 lezen, want 20 Maart 1683 kwam overeen met 21 Rabioe-l-awal 1094, en was een Zaturdag.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.
1684.

11 Jan. 23 Moeh. Maand./Dingsd.

De Gouverneur-generaal Speelman, de veroveraar van Sombopoe, sterft.

22 Maart. 5 Rab. II. Woensd.

Het schip, dat de volgelingen van Toewang (Sjeich-Joesoef) van Cheribon terug brengt, komt aan. (Sjeich-Joesoef, een Makassar van geboorte, was na zijn terugkomst van Mekka te Bantam met een dochter van Sultan Agoeng getrouwd, en had in den oorlog, die in 1682 tusschen dezen en zijn zoon sultan Aboe Nazar Abdoe-l-Kahar uitbrak, de zijde van sultan Agoeng gehouden. Na de nederlaag van dezen nam hij de vlucht naar het gebergte, waar hij echter door de Nederlandsche troepen vervolgd, en bij de Segara anakan aan de zuidkust van Java gevangen genomen werd; *Hageman geschiedenis der Soenda-eilanden* § 138 in deel XIX van het *Tijdschrift van het Bat. gen. van K. en W.*)

10 April. 24 Rab. II. Zond./Maand.

Daëng-Mami en de vorige Karaëng-Bonto-manai scheidten van elkander. Den volgenden dag scheidten Karaëng-Langeló en de vorst van Sawietto (Aroe-Kaballangang) van elkander.

21 April. 6 Djoem. I. Vrijd.

Toewang-ri-Dima (eigenlijk genaamd: Sjeich-Oemar-Bamahsoen) betreedt voor het eerst Makassar.

1 Mei. 16 Djoem. I. Dingsd. W. Maand.

Koning Toewammenang-ri-Lakijoeng (Abdoe-l-Djaljel) en Toewammenang-ri-Djoentana (Karaëng-Karoenroeng) krijgen twist met elkander.

7 Mei. 22 Djoem. I. Zond.

Daëng-Tamemang trouwt met den vorst van Bima Alasá Panaragang. (Deze vorst van Bima heette Mapparaboeng Noeroe-d-dien Aboe-bakar Ali-sjah Daëng Mattalli Karaëng Panarang. Daëng-Tamemang was een zuster van Karaëng-Léngkesé blijkens den brief van den pres. Cops en den raad aan de Hooge regeering van 21 Julij 1684.)

23 Mei. 8 Djoem. I. Dingsd. W. 8 Djoem. II.

Toewammenang-ri-passiringanna (Abdoe-l-Qadir koning van Tello) trouwt met Karaëng-Boelóe-boelóe.

29 Junij. 16 Radj. Dond.

Karaëng-Tanasanga trouwt met Datoe-loká (Halimah Ka-

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

raëng-Tana-Sanga was een dochter van den overleden koning van Tello Haroena-r-rasjied bij de Bimasche princes Karaëng-Bonto-maténe; zooals blijkt uit een brief van den rijksbestierder van Bima, Toereli-Gampo van 14 Sjaw 1094 = 6 Okt. 1683 en uit de missives aan den Gouv. gen. en den raad van Indië van 21 Julij 1684 en 22 Mei 1685, de eerste van den pres. Cops; de tweede van den waarn. pres. van Dalen en den raad te Makassar. Datoe-loká beteekent in de Soembawa-reesche taal: de oude vorst; dit was de titel, dien de vorst van Soembawa Maas-Bantam, broeder van de beide vorige vorsten Maas-tjini en Maas-Gowa kreeg, nadat hij ten behoeve van zijn uit dit huwelijk geboren zoon Maas-Madina afstand had gedaan van den troon.)

15 Julij. 2 Sja'b. Vrijd./Zat.

Daëng-Mami en Karaëng-Bonto-manai scheidten van elkander.

9 Aug. 27 Sja'b. Dingsd./Woensd.

Karaëng-Balassari Zainab (Saëná, dochter van Aroc-Teko bij Daëng-Nisajoe) wordt geboren.

14 Sept. 4 Sjaw. Woensd./Dond.

Daëng-Marannoe, de dochter van Pakkempa, wordt door Toe-nisombaja tot vrouw genomen. (Zij werd later, maar vóór het jaar 1692 vorstin van Laikang, daar zij in dat jaar reeds in de brieven aan de Hooge regeering onder den naam van Karaëng-Laikang voorkomt.)

27 Sept. 17 Sjaw. Woensd.

Het huis van Toewammenang-ri-Lakijoeng te Mangallakana (in Gowa aan het strand ten Noorden van de rivier van Sombopoe gelegen) wordt opgerigt, bij gelegenheid, dat de koning daar zal gaan wonen. (Dit werd hem op zijn verzoek door den president Cops toegestaan: 1°. omdat de stad Vlaardingen en de Noordwaarts daarvan gelegen Boegineesche en andere kampongs herhaalde malen door zware branden geteisterd waren, waarvan de uitbreiding in groote mate bevorderd was door de te digte bebouwing van den grond in de Kampongs, 2°. omdat er, zoolang de koning van Gowa te Oedjoeng-tana bleef wonen, dat aan de Boegineesche kampong grensde, steeds gevaar voor botsingen tusschen de Makassaren en Boegineezen bestond; miss. van den pres. Cops en den raad aan de Hooge regeering van 22 Okt. 1684.)

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

21 Okt. 12 Ds. qi'dat. Vrijd./Zat.

Aroe-Belo (Towappá, zoon van den in 1676 overleden vorst van Soppeng La-Ténribali Matienrowe-ri-datoena bij een vrouw van geringen stand) trouwt met Daëng-Mami (halve zuster van den koning van Gowa en gescheiden vrouw van Karaëng-Bonto-manai.)

18 Nov. 10 Ds. hiddj. Zat.

Karaëng-Boelóe-boelóe en Toewammenang-ri-passiringanna (Abdoe-l-Qadir, koning van Tello) scheiden van elkander, na slechts 7 maanden met elkander getrouwd te zijn geweest.

27 Nov. 21 Ds. hiddj. Mnd./Dsd. W. Znd./Mnd. 19 Ds. hiddj.

Toewammenang-ri-passiringanna laat Karaëng-Parang-parang (dochter van Karaëng-Bisei Toe-mateja-ri-Djakáttará) ten huwelijk vragen. Haar soenrang (koopsom) bedraagt 88 (realen van f 2.—)

1685. 1096.

27 Jan. 21 Çafar. Zat.

Toewammenang-ri-Djoentana (Karaëng-Karoenroeng) verlaat ons in den ouderdom van 55 jaar.

13 Aug. 12 Ram. Maand. W. 13 Ram.

Karaëng-Têrasá wordt door zijn slaaf (of slaven) vermoord. (Têrasá ligt in Boni en maakte volgens de stukken betreffende de grensregeling met Boni en Gowa na den vrede met eerstgenoemd rijk in 1860 met Pao, Soeka, Ballasoeka, Manipi, Toeroengang, Manimpahooi en Kaeo in vroegeren tijd een bondgenootschap uit, dat Wawo-boelóe heette. Van dit bondgenootschap wordt ook in de oudere archiefstukken, onder anderen in de miss. van den pres. Cops en den raad aan de Hooge regeering van 21 April 1681 gesproken, waarin de namen der daartoe behorende staatjes zeer verminkt zijn, maar toch geen naam voorkomt, die eenigzins op Têrasá gelijkt; want zij heeten daar Trongan voor Toeroengang, Manipo voor Manipi, Cauw voor Kaeo, Balembaka voor Ballasoeka, Maniboy voor Manimpahooi, Catje, Pacombo en Bacque.

1686. 1097.

13 Jan. 17 Çafar. Zond.

Zij, die ten oorlog naar Baroko (in Toradja) gaan, vertrekken.

18 Maart. 22 Rab. II. Zond./Maand.

Karaëng-Panaikang sterft in den ouderdom van 105 jaar.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

(Hier zal wel geen andere Karaëng-Panaikang bedoeld zijn, dan Daëng-Nijá, de weduwe van Katjili Kalimata; maar Daëng-Nijá was den 15 Jan. 1631 geboren, en dus den 18 Maart 1686 slechts 55 jaar, en zelfs volgens de Mohamm. tijdrekening nog geen 57 jaar oud.)

19 Maart. 23 Rab. II. Dingsd.

Karaëng-Rappotjini (Mappa-Aroe-Tonra) sterft.

25 April. 1 Djoem. II. Woensd./Dond.

Toewammenang-ri-Lakjoeng komt van Tjinrana (de gewone verblijfplaats van Aroe-Palakka Toe-nisombaja, wanneer hij zich in Boni bevond) terug, en vertrekt dadelijk daarna naar Loewoe. (Ofschoon men gewoon is Tjinrana te schrijven, zou Tjenrana mijns inziens beter met de uitspraak overeenkomen.)

11 Mei. 17 Djoem. II. Vrijd./Zat.

Daëng-Talarra trouwt met den zoon (of: met de dochter) van de vorstin (of van den vorst) van Dompoe. (Destijds regeerde in Dompoe nog dezelfde vorst, die tijdens het aanwezen van Speelman op Celebes aan de regeering was, en hij was nog altijd getrouwd met de zuster van den koning van Bima, Karaëng-Panaragang.)

18 Julij. 26 Sja'b. Dond.

Toewammenang-ri-passiringanna trouwt met Karaëng-parang-parang.

17 Aug. 17 Ram. Dond. W. Zat. 27 Ram.

De tante van Toe-nisombaja sterft. Zij wordt te Tello begraven. (Miss. van den pres. Hartsinck en den raad aan de Hooge regeering van 26 Maart. 1687.)

1687. 1098.

16 Maart. 24 Rab. II. Zond. W. 2 Djoem. I.

Daëng-Malloeloengang wordt tot Sabandar aangesteld.

4 April. 20 Djoem. I. Vrijd. W. 21 Djoem. I.

Matienrowe-ri-Naga-oelëng (La Pataoe, zoon van Aroe-Palakka's zuster) trouwt met Karaëng-Patoekangang (Marjam, dochter van den koning van Gowa Abdoe-l-Djaljel.)

17 Junij. 2 Sja'b. Dingsd. W. 6 Sja'b.

Men zegt, dat de Doeriërs den Islam hebben omhelsd. (Doeri is een van de vijf staten van Masanre-boeloe.)

3 Julij. 22 Sja'b. Dond.

Aroe-Teko én Daëng-Nisajoe scheiden van elkander.

Christ. tijdr. Moh. tijdr,

23 Julij. 13 Ram. Dingsd./Woensd.

De vorst van Bima Karaëng-Panaragang (Mapparaboeng Noeroe-d-dien Aboe-bakar Alisjah Daëng-Matallí) sterft.

17 Sept. 9 Ds. qi'dat. Woensd. W. 10 Ds. qi'dat.

Daëng-Manângará Ahmad, de jongere broeder van Karaëng-Garassi, wordt geboren.

20 Okt. 13 Ds. hiddj. Maand.

Karaëng-Langeló (volle zuster van den koning van Gowa) trouwt met den vorst van Soppeng (To-esang Matienrowe-ri-salassana, wiens zuster We-Sange of We-Adëng Datoc-Watoc met den koning van Boni Aroe-Palakka gehuwd was.)

24 Okt. 17 Ds. hiddj. Dond./Vrijd.

Karaëng-Ballá - keria trouwt met Toewammenang - ri-Táënga (Karaëng-Bonto-soenggoe, broeder van Karaëng-Karoenroeng.)

1099.

11 Nov. 5 Moeh. Zond./Maand. W. Maand./Dingsd.

Karaëng-Bontowa (Sietti Moetiatoc-d-dien, dochter van Karaëng-Balló bij Karaëng-Lakijoeng) en Karaëng-Mandallé (Toelolo, zoon van Karaëng-Karoenroeng) trouwen met elkander.

17 Nov. 11 Moeh. Zond./Maand.

De koning, Sultan Siradjoe-d-dien (Mappaoérangi, Toewammenang-ri-Pasi, zoon van den koning van Tello Abdool-Qadir bij Karaëng-Parang-parang) wordt geboren.

1688.

7 Jan. 3 Rab. I. Dingsd./Woensd.

Aroeng-Marowangi sterft.

20 Maart. 17 Djoem. I. Zat.

De vorst van Soembawa Ammasá (Maas-Madina, zoon van den Sultan van Soembawa Maas-Bantam bij Karaëng-Tana-sanga) wordt geboren.

2 April. 1 Djoem. II. Vrijd. W. 30 Djoem. I.

Eerste Vrijdagsche godsdienstoefening te Bonthain. Toewang-ri-Dima stelt die daar in.

17 Mei. 16 Radj. Maand.

Karaëng-Tjampagaja Sietti Haibatoc-l-lah (dochter van Lapataoc Matienrowe-ri-Nagaoeléng bij Karaëng-Patoekangang) wordt geboren.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

6 Junij. 7 Sja'b. Zond. W. 6 Sja'b.

De toemailalang Karaëng-Djarannika gaat naar Toradja ten oorlog.

4 Julij. 5 Ram. Zat./Zond.

Toewammenang-ri-passiringanna (koning van Tello) en Karaëng-Parang-parang scheiden van elkander.

5 Aug. 8 Sjaw. Dond.

De vorst van Bima (Djamaloe-d-dien, zoon en opvolger van Mapparaboeng Karaëng-Panaragang) trouwt met Karaëng-Tana-tana (Fatima, dochter van Karaëng-Bisei Toe-matejari-Djakattará.)

16 Sept. 20 Ds. qi'dat. Dond.

Toewammenang-ri-passiringanna trouwt met Daëng-Tamenang.

19 Sept. 23 Ds. qi'dat. Zond.

Karaëng-Bonto-rambá trouwt met Daëng-Mangemba (Pakampi, zoon van den Bonischen rijksgröote Aroe-Tanette-matowa, in de notitie van Speelman onder den naam van Gallarrang To-Sawa bekend, en thans naar zijn zoon Poewanna-Pakampi genaamd, blijkens de missives van den pres. Cops aan den resident te Bima Philip Castel van 29 Jan. 1683, een aantal brieven van den gouv. en raad te Makassar aan de Hooge regeering te Batavia van 1709 en ook dien van 5 Okt. 1711. De hier bedoelde Karaëng-Bonto-rambá kan niet dezelfde zijn als de dochter van Karaëng-Karoenroeng, die dien titel gevoerd heeft; want uit dit dagboek blijkt, dat Daëng-Mangemba in 1709 zijn vrouw Karaëng-Bonto-rambá naar Toradja medevoerde, en Karaëng-Bonto-rambá, de dochter van Karaëng-Karoenroeng, bevond zich destijds, volgens een aantal brieven van de regeering te Makassar aan de Hooge regeering te Batavia, te Koetei, met welks vorst zij gehuwd was.)

1689. 1100.

2 Jan. 9 Rab. I Zond. W. 10 Rab. I,

Karaëngang-Pabinejang Sietti-Rahimah (dochter van den koning van Tello Abdoe-l-Qadir Toewammenang-ri-passiringanna) bij Karaëng-Parang-parang wordt geboren.

1 Feb. 10 Rab. II. Maand./Dingsd.

Daëng-Mangago Karaëng Paranggi wordt geboren.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

9 Junij. 21 Sja'b. Woensd./Dond. W. 20 Sja'b.

Karaëng-Bonto-panno (zoon van Karaëng-Popó) gaat naar Batavia onder zeil, om Sjeich-Joesoef (terug) te verzoeken. (*)

13 Junij. 25 Sja'b. Maand. W. 24 Sja'b.

Karaëng-Parang-parang (dochter van Toe-mateja-ri-Djakátará) sterft in den ouderdom van 18 jaar.

7 Sept. 22 Ds. q'ídat. Dingsd./Woensd.

De koning van Bima Mappatallí Sjaad-Sjah (na zijn troonsbeklimming Hasancoe-d-dien Moehammad-Sjah genoemd, zoon van den koning van Bima Djamaloe-d-dien bij Karaëng-Tanatanana) wordt geboren.

21 Sept. 6 Ds. hiddj. Woensd.

Karaëng-Mangallí (broeder van den koning van Gowa) gaat naar Toradja ten oorlog.

1101.

15 Okt. 1 Moeh. Zat.

Toe-nisombaja en koning Toewammenang-ri-Lakjoeng gaan naar Pari.

1690.

18 Jan. 7 Rab. II. Woensd.

Karaëng-Aná-montjong Isma'il To-sapewalije Matienrowe-ri-Sombopoe, eerst koning van Gowa, later van Boni en Soppeng, zoon van La-Pataoe Matienrowe-ri-Naga-oeleng en Karaëng-Patoekangang) wordt volgens de daarvan ontvangen kennisgave geboren.

9 April. 29 Djoem. II. Zond.

Karaëng-Mandallé (Toelolo Tadjoe-d-dien, zoon van Karaëng-Karoenroeng) sterft in den ouderdom van 37 jaar.

4 Okt. 30 Ds hiddj. Woensd.

Toe-nisombaja haast zich ten strijde toegerust naar Lamboko (een plaats in Soppeng, in het Boegineesch Lampoko genoemd) om hulp te bieden.

(*) Volgens het rapport van de Haas, die in 1691 als kommissaris naar Makassar gezonden werd ter vereffening van de geschillen, die tusschen den president en den koning van Boni gerezen waren, was Sjeich Joesoef van moederszijde een broeder van de koningen van Gowa Karaëng-Bisei Toe-mateja-ri-Djakátará en Abdoel-Djaniel, en gaven de Makassaren zich daarom zooveel moeite om vergiffenis voor hem te verwerven.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

1691. 1102.

19 Junij. 21 Ram. Maand./Dingsd. W. 22 Ram.

Het huwelijk van Karaëng-Bonto-keke (zoon van Karaëng-Djarannika) met Karaëng-Bontowa (dochter van Karaëng-Balló) wordt voor den priester voltrokken.

3 Nov. (*) 9 Ds. hiddj. Znd./Mnd. Vrd./Zat. 13 Rab. I. 1103.

De bevolking van Garassi wordt onder Daëng-Manaraï gesteld, die daarbij den titel van Karaëng Mamampang verkrijgt.

23 Sept. 29 Ds. hiddj. Zond.

Poewanna-I-Mattá Soelemaan (La-Padang-sadjati Towapapoe Aroe-Palakka Karaëng-Katangka, zoon van den lateren koning van Boni La-Pataoe Matienrowe-ri-Naga-oelëng bij Karaëng-Patoekangang) wordt geboren.

1103.

31 Okt. 9 Çafar. Woensd. 8 Çafar.

De Moskee te Mangalle-kana (de toenmalige woonplaats van den koning van Gowa) wordt opgericht.

1692.

15 Feb. 27 Djoem. I. Vrijd.

Daëng-Mangemba, de regent van Sijang (het tegenwoordige Pangka-djéné in de Noorderdistricten) sterft te Batavia.

12 Maart. 23 Djoem. II. Mnd./Dgsd. Dgsd./Wnsd.

De moeder van Matienrowe-ri-Naga-oelëng (La-Pataoe) sterft.

16 Mei. 29 Sja'b. Dond./Vrijd.

Karaëng-Panaikang I-Mappasábi Moehammad Sa'id wordt geboren.

8 Junij. 22 Ram. Zat./Zond. 23 Ram.

Karaëng-Mamampang Daëng-Manaraï sterft. Hij wordt te Sombopoe begraven.

11 Julij. 25 Sjaw. Dond./Vrijd. 26 Sjaw.

De grootmoeder van Karaëng-Bontowa (I-Ralle Daëng-Paika, moeder van Karaëng-Lakijoeng, die weder de moeder van Karaëng-Bontowa geweest was) sterft in den ouderdom van 67 jaar. Zij wordt te Sombopoe begraven.

(*) Hier heeft men blijkbaar September in plaats van November te lezen; want 3 September 1691 kwam werkelijk overeen met 9 Dsoe-l-hiddjat 1102, en was een Maandag.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

28 Aug. 16 Ds. hiddj. Vrijd. Dond. 15 Ds. hiddj.

De oude Karaëng-Bonto-lângkasá trouwt met de moeder van Karaëng-Bonto-lângkasá I-Mappaseeppé Daëng-Mamaro, die uit dit huwelijk geboren werd. Wanneer het waar is, dat de oude Karaëng-Bonto-lângkasá, die in 1700 op Lombok sneuvelde, een zusterszoon van den koning van Gowa Abdool-Djaljel Toewammenang-ri-Lakjoeng was; zooals in de miss. van den gouv. van Thijë en den raad aan de Hooge regeering van 6 Oktober 1698 staat, dan moet zijn vrouw een dochter geweest zijn van Daëng-Anreenne, die in dit dagboek de grootmoeder van Karaëng-Bonto-lângkasá Daëng-Mamaro genoemd wordt; want Daëng-Anreenne kan onmogelijk een zuster van Toewammenang-ri-Lakjoeng geweest zijn, omdat zij met diens broeder Karaëng-Agaàng-djéne gehuwd geweest is. De Gowasche gezanten, die in October 1712 te Batavia aankwamen, noemden, volgens den brief van den gouv.-gen. en den raad van Indië aan de regeering te Makassar van 10 Maart 1713, den koning van Tello Siradjoe-d-dien en Daëng-Mamaro Karaëng-Bonto-lângkasá beiden kleinkinderen van Karaëng-Bisei Toe-mateja-ri-Djakáttará, en wel den eerste, dus Siradjoe-d-dien van vaderszijde en den andere van moederszijde. Van Siradjoe-d-dien is het volkomen zeker, dat hij een kleinzoon van Karaëng-Bisei was, ofschoon niet van vaders-, maar van moederszijde; zooals bij 18 Nov. 1671 is aangetoond; maar wat Daëng-Mamaro Karaëng-Bonto-lângkasá betreft, zijn de verschillende hier vermelde opgaven niet wel met elkander overeen te brengen).

1104.

21 Okt. 10 Çafar. Dingsd.

Toe-nisombaja en Toewammenang-ri-Lakjoeng gaan naar Mandar om feest te vieren.

1693.

29 April. Sja'b. Dingsd. / Woensd. W. 23 Sja'b.

De koningin van Dompoe (zuster van wijlen den koning van Bima Karaëng-Panaragang en tante van den regeerenden koning Djamaloe-d-dien) sterft in den ouderdom van 62 jaar. (Zij werd te Kamboe, de havenplaats van Dompoe aan de Noordkust des nachts vermoord. De koningen van Bima en Dompoe beschuldigden elkander wederkeerig van dezen

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

moord; maar volgens het algemeen gevoelen der Celebesche vorsten was die van Bima de schuldige.

5 Mei. 28 Sja'b. Maand. / Dingsd. W. 29 Sja'b.

De tjënnieng (rijksbestierder van Loewóe) wordt door den vorst van Loewóe gedood. (Deze tjënnieng heette volgens een ongedrukt stuk in de Boegineesche taal over de geschiedenis van Loewóe Oemar-To-malienroenge, en was een zoon van den afgezetten en naar de Kaap verbannen vorst van Loewóe Daëng-Mattoedjoe. Zijn moeder was een zuster van den regeerenden vorst Daëng-Masoero Matienrowe-ri-Tompo-tiekká, met wiens dochter hij ook gehuwd was; maar de koning van Boni Aroe-Palakka beschuldigde hem van overspel te hebben gepleegd met een van zijn bijzitten Sietti genaamd, en bij onderzoek bleek den vorst van Loewóe deze beschuldiging waar te zijn, waarop hij zoowel den tjënnieng als de schuldige vrouw met den dood strafte; brief van den president Prins en den raad aan de Hooge regeering van 15 Junij 1693).

22 Mei, 15 Ram. Dond. / Vrijd. W. 17 Ram.

De gallarrang van Mangasa Kare-Tóeloesoé sterft.

14 Julij. 11 Ds. qi'dat. Maand. / Dingsd.

Karaëng-(Datoe) Taliwang (broeder van den vorst van Soembawa Maas-Bantam Datoe-loká) wordt door Raden-Sanggaleja (mede een Soembawasch prins, te Bonto-walá) vermoord. De moordenaar ontsnapt.

21 Julij. 18 Ds. qi'dat. Dingsd.

Karaëng-Tana-Sanga Halimah (vrouw van Datoe-loká) sterft.

22 Julij. 19 Ds. qi'dat. Woensd.

Karaëng-Bisei Abdoe-l-lah Mançoer (La-Panaoengi Towa-pawawooi, ook Aroe-Mampoe genaamd, zoon van La-Pataoe Matienrowe-ri-Naga-oelëng bij Karaëng-Patoekangang) wordt geboren. Raden-Sanggaleja komt zich zelf overleveren.

23 Julij. 20 Ds. qi'dat. Dond.

Karaëng-Alloé Çalahoe-d-dien wordt geboren.

24 Julij. 21 Ds. qi'dat. Vrijd.

Raden-Sanggaleja sterft ook, daar de vorst van Soembawa (Datoe-loká) hem laat wurgen.

26 Julij. 23 Ds. qi'dat. Zat. / Zond.

Karaëng-Patoekangang (vrouw van La-Pataoe Matienrowe-

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

ri-Naga-oeléng en dochter van den koning van Gowa Abdoel-Djaliel) sterft in den ouderdom van 21 jaar.

2 Aug. 29 Ds. qí'dat. Zond. W. 30 Ds. qí'dat.

De moeder van I-Mattá Zainab (= Saëná) wordt geboren. (Hiermede wordt bedoeld de vrouw van La-Padang-sadjati, die naar hun beider zoon Mattá den naam van Poewanna-I-Mattá droeg, waaronder hij in dit dagboek voorkomt. Zij was een dochter van Pakampi Daëng-Mangemba bij Karaëng-Bonto-rambá II).

21 Aug. 17 Ds. hiddj. Woensd. W. Vrijd. 19 Ds. hiddj.

De vorst van Bima (Djamaloe-d-dien) wordt door de Nederlanders teregt gesteld. Men beweert, dat hij de vorstin van Dompoe vermoord heeft.

23 Aug. 21 Ds. hiddj. Zat./Zond.

Kare-Mangalle wordt tot gallarrang van Mangasa benoemd in plaats van Kare Tóeloesoé.

Aug. 25 Ds. hiddj. Dond.

De vorst van Bima wordt in het fort gebragt.

1105.

25 Sept. 24 Moeh. Dond./Vrijd.

Toe-nisombaja gaat naar Soppeng om feest te vieren.

16 Nov. 17 Rab. I. Maand.

De krijgsoversten, die naar Sandawo (gedeelte van Flores) gaan, namelijk Daëng-Boeráne en Kare-Bangoeng, vertrekken.

19 Dec. 21 Rab. II. Vrijd./Zat. W. 20 Rab. II.

De vrouw van Toewammenang-ri-passiringanna (Abdoel-Qadir, koning van Tello) bevalt van een dochter, Sietti-Añsah Karaëng-Pasí genaamd.

1694.

5 Maart. 7 Radj. Wnsd./Dnd. W. Dnd./Vrijd. 8 Radj.

De vorst van Binamoé sterft.

5 Maart. 8 Radj. Dond./Vrijd.

De president Prins sterft.

10 Maart. 12 Radj. Mnd./Dnsd. W. Dnsd./Wnsd. 13 Radj.

Karaëng-Djarannika trouwt met I-Soettieng. Haar soenrang (koopprijs) bedraagt 80 (realen van f 2.—).

14 Maart. 16 Radj. Zat. W. Zond. 17 Radj.

Karaëng-Bonto-lángkasá I-Mappaseoppé (Daëng-Mamaro, zoon van dien Karaëng-Bonto-lángkasá, die in 1700 op het eiland Lombok sneuvelde; zie bij 28 Aug. 1692) wordt geboren.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

8 Mei. 12 Ram. Zat. W. 13 Ram.

Toewang-ri-Dima Sjeich Oemar (Bamahsoen) sterft in den ouderdom van 60 jaar.

1 Junij. 6 Sjaw. Dingsd. W. 7 Sjaw.

Daëng-Boeráne wordt naar Parigi verbannen, en Kare-Bangoeng wordt uit zijn betrekking ontslagen (omdat zij op hun togt naar Sandawo ongelukkig geweest waren.)

1106.

2 Nov. 14 Rab. I. Dingsd.

Toewammenang-ri-Lakjoeng begeeft zich naar de stad Gowa, om de plaats voor een op te rigten huis af te bakenen, bij gelegenheid dat hij daar wil gaan wonen.

17 Dec. 29 Rab. II. Dond. / Vrijd.

De koning gaat in de stad Gowa wonen, nadat hij 10 jaar. 6 maanden en 7 dagen te Mangalle-kana gewoond heeft.

19 Dec. 2 Djoem. I. Zond.

Het huis te Datá wordt opgerigt.

22 Dec. 5 Djoem. I. Dingsd. / Woensd.

Er wordt verteld, dat Toewang (Sjeich-Joesoef) naar de Kaap de Goede Hoop verbannen is.

1695.

12 Maart. 26 Radj. Zat.

Karaëng-Berowangi (zoon van wijen Karaëng-Boengaja en Karaëng-Sanggiringang en vader van Karaëng-Bonto-Siamá bij een dochter van de vorstin van Boelo-Boelo Daëng-Tateja) sterft.

10 April. 25 Sja'b. Zond. / Maand.

Karaëng-Léengkesé sterft in den ouderdom van 69 jaar. Hij wordt te Tello begraven.

16 Junij. 3 Ds. qi'dat. Dingsd. W. Dond. 4 Ds. qi'dat.

De dunne pities worden tegen gestempelde ingewisseld. (*)

(*) Bij Speelmans komst op Celebes waren daar onder de Makassaren looden pities (pittis) in gebruik, die door de vorsten van Gowa werden aangemunt en van een merk voorzien waren. In navolging daarvan gaf de Compagnie in den eersten tijd na hare vestiging te Makassar dergelijke pities uit, die voorzien waren van haar merk; 80 van deze pities hadden volgens Speelman, blz. 1015, de waarde van een dubbelen stuiver; terwijl een Makassaarsche koepang de waarde van drie dubbele stuivers of een schelling had. De Com-

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

1107.

30 Aug. 19 Moeh. Dingsd.

Het schip, dat den vorst van Bima (Djamaloe-d-dien) naar Batavia overbrengt, gaat onder zeil.

17 Sept. 8 Çafar. Zat. W. 7Çafar.

De krijgsoversten, die naar Kengkeloe (Tambora op het eiland Soembawa) gaan, namelijk Aroe-Tassijada, het hoofd der to-djoemá's (soort van krijgsvolk van Boni) en Karaëng-Djarannika, vertrekken.

26 Okt. 17 Rab. I. Woensd.

De moskee te Gowa wordt gebouwd.

20 Dec. 13 Djoem. I. Maand./Dingsd.

Karaëng-Patténe Fathoe-d-dien wordt geboren.

1696.

22 Maart. 17 Sja'b. Dond.

De tijding komt, dat Karaëng-Lekó-bódong (Tátará, zoon van Karaëng-Leèngkesé) in Bima overleden is (eigenlijk te Kilo, dat niet in het rijk Bima maar in Dompoe ligt; zie bij 28 Junij 1647). Hij was 50 jaar oud (volgens de Mohammedaansche tijdrekening).

6 April. 3 Ram. Vrijd.

Toe-nisombaja (Aroe-Palakka Matienrowe-ri-Bonto-walá, koning van Boni) sterft in den ouderdom van 73 jaar.

13 April. 10 Ram. Vrijd.

De naam van den koning van Gowa (Abdoe-l-Djaliel) wordt in de preek geprezen. (Vergelijkt men dit met het aangeteekende bij 26 Nov 1677, dan schijnt hieruit te volgen,

pagnie schijnt echter het uitgeven van deze looden pities te spoedig te hebben gestaakt; waardoor langzamerhand ieder, die er voordeel in zag, ze ging slaan; deze nieuwe pities waren zonder merk en werden hoe langer hoe dunner; zoodat men in 1692 voor 300, soms 400 stuks niet meer dan één dubbelen stuiver kon krijgen, hetgeen op de passers te Makassar en in de omstreken van die plaats dagelijks moeilijkheden veroorzaakte. Door Aroe-Palakka hierop opmerkzaam gemaakt, stelden de pres. Prins en de raad te Makassar bij schrijven van 15 Aug. 1692 aan de Hooge regeering voor om weder zulke looden pities, voorzien van 's Comp.'s merk uit te geven en daaraan eene waarde te geven van 48 in een dubbelen stuiver, aan welk voorstel gevolg schijnt te zijn gegeven.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

dat gedurende de regeering van Abdoe-l-Djaliel tot aan den dood van Toe-nisombaja ook in Gowa niet de naam van Abdoe-l-Djaliel, die toch de vorst van dat rijk was, maar die van Toe-nisombaja Sa'adoe-d-dien des Vrijdag in de preek bedacht werd, hetgeen zeer wel mogelijk is, omdat Abdoe-l-Djaliel zich, zoo lang Toe-nisombaja leefde, in alles aan hem ondergeschikt betoonde).

29 April. 26 Ram. Zond.

Aroe-Tassijada en het hoofd der to-djoemá's komen van Kengkeloë (Tambora) terug, zonder het te hebben kunnen overmeesteren.

6 Julij. 5 Ds. hiddj. Dond. / Vrijd.

De koning van Bima Alasá (Djamaloe-d-dien) sterft te Batavia in den ouderdom van 23 jaar.

1108.

27 Aug. 28 Moeh. Zond. / Maand.

Karaëng-Bonto-manompó trouwt met de overgrootmoeder van Makkaraëng.

15 Okt. 18 Rab. I. Maand.

Soppeng wordt door Matienrowe-ri-Nagaoelëng (La Pataoe, opvolger van Aroe-Palakka als koning van Boni) beoorloogd (om We-Sange of We-Adëng Datoe-Watoe, de weduwe van Aroe-Palakka op den troon te herstellen, waarop de Soppengers haar broeder To-ësang wien hij ook wettig toekwam, maar door Aroe-Palakka onthouden was, geplaatst hadden).

1697.

19 Maart. 29 Sja'b. Dingsd. W. 25 Sja'b.

Aroe-Timoeroeng (Pakokowe) de vader van Matienrowe-ri-Naga-oelëng, sterft.

1109.

26 Okt. 10 Rab. II. Zat.

De tanden van Karaëng-Bonto-maténe worden geslepen.

13 Dec. 29 Djoem. I.

Karaëng-Pabinejang sterft in den ouderdom van 36 jaar in Massepe. (Hier zal wel geen andere Karaëng-Pabinejang bedoeld zijn, dan die achtereenvolgens met Hasanoë-d-dien, koning van Gowa, en met La-Tënritieppá Aroeng-Oedjoempoeloe, later vorst van Sidenreng, is gehuwd geweest, maar deze was den 27 Djoemadi-l-awal 1047 geboren, en dus volgens Mohammedaansche tijdrekening 62 jaar oud.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

1698.

6 Feb. 24 Radj. Dond. W. 25 Radj.

Aroe-Pattiro (Pateekká-tana, of in het Boegineesch Pateekkē-tana, dochter van den koning van Tanette Mappadjantji Daëng-Matadjang Matienrowe-ri-toempampoba bij een zuster van Aroe-Palakka Toe-nisombaja) trouwt met den vorst van Loewoé, Matienrowe-ri-langkanana (To-Palagoena, die toen nog geen vorst van Loewoé was. Hij was de zoon van Daëng-Masoero Matienrowe-ri-Tompo-tiekká.)

21 Mei. (*) 29 Sjaw. Dingsd. W. Woensd. 11 Ds. qi'dat. Karaëng-Bonto-tanga I-Beboé wordt geboren.

1110.

3 Nov. 29 Rab. II. Zond. W. Maand. 28 Rab. II.

Kare-Passére I-Djaga wordt te Bonthain door de Bonieren aangevallen. (Tusschen de vorsten van Boni en Gowa bestond sedert een paar jaren een zeer slechte verstandhouding, doordien de laatstgenoemde aan de Soppengsche prinsen, die in 1696 To-esang op den troon van Soppeng hadden willen herstellen, maar het onderspit gedolven hadden, onder anderen aan To-esangs halven broeder To-sane Daëng-Mambani Aroe-Baloesoe of Biloesoe en Daëng-Malába Aroe-Marijori-awa en later ook aan verscheidene Bonische prinsen, waaronder Aroe-Teko, in zijn rijk een schuilplaats verleend had, met het doel om het getal weerbare mannen, waarover hij te beschikken had, te vermeerderen, en de magt van Boni in gelijke mate te verzwakken; want ieder van die prinsen bragt een aantal volgelingen mede. Schijnbaar op eigen gezag, maar inderdaad met voorkennis en goedvinden van den koning van Gowa begaf Djaga, dezelfde Gowarees, die reeds in 1674 ongeregeldheden had gepleegd, zich met Djampa Daëng-Mangalliki, broeder van den toenmaligen regent van Bonthain, naar dat landschap, dat na den dood van den koning van Boni Matienrowe-ri-Bonto-walá door de Compagnie aan zijn weduwe Daëng-Talele voor haar leven in leen gegeven was, en maakte er zich van meester. Op de tijding hiervan werd door den gouverneur

(*) Welligt is dit feit een jaartal te laag geplaatst, want 21 Mei 1697 was werkelijk een Dingsdag, en kwam volgens Wüstenfeld overdeën met 19 Sjaw 1108.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

in overleg met den koning van Boni bepaald, dat 2000 Bonieren onder den vorst van Tanette over land en de vaandrig Alexanders met 50 militairen over zee naar Bonthain zouden vertrekken om Djaga en de zijnen van daar te verjagen, maar nog vóór zij daar aangekomen waren, had Aroe-Tjelloe hem van uit Boeloekomba aangevallen en naar Garieng doen vlugten, dat echter toenmaals ook onder Bonthain gerekend werd. Waarschijnlijk wordt deze aanval van Aroe-Tjelloe hier bedoeld; zie miss. van den gouv. van Thijs en den raad aan de Hooge regeering van 30 April 1699).

29 Nov. 25 Djoem. I. Zat.

Wij maken opschudding bij gelegenheid, dat Sanro Palangising gedood wordt door de Bonieren, die om zich te wreken over de strooptogten der Makassaren, van hun kant ook een strooptogt in het gebied van Gowa deden, waarbij zij te Mangalle-kana genoemden Sanro doodden). Wij staan tegenover elkander; maar het komt niet tot een gevecht (doordien de Bonieren op last van den gouverneur werden teruggeroepen).

1699.

11 Mei. 11 Ds. qi'dat. Maand.

Karaëng-Bonto-manompó gaat naar Sandawo (Flores) ten oorlog.

22 Mei. 22 Ds. qi'dat. Dond. / Vrijdag.

Nacht, waarin Sjeich Joesoef in den ouderdom van 74 jaar aan de Kaap overleed.

28 Mei. 28 Ds. qi'dat. W. Woensd. / Dond.

Karaëng-Bonto-lângkasá (vader van Daëng-Mamaro) vlugt (naar Soembawa, waar hij zich aansloot bij Karaëng-Pamolilang, die aldaar vriend en vijand uitplunderde).

1111.

28 Julij. 1 Çafar. Maand. / Dingsd.

Pangeran-Aria (vorst van Pamoekan op de Oostkust van Borneo) trouwt met Daëng-Nisajoe, de dochter van Karaëng-Mandallé.

28 Aug. 2 Rab. I. Dond. / Vrijd.

Karaëng-Tana-tana (dochter van Karaëng-Bisei Toe-matejari-Djakáttará en weduwe van den koning van Bima Djamaloe-d-dien) trouwt met Karaëng-Mamampang (Bahaoe-d-dien, zoon van wijlen Karaëng-Garassí).

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

13 Sept. 18 Rab. I. Zat. / Zond.

Karaëng-Tjampagaja (Mangoérange Sietti-Haibatoe-l-lah dochter van den koning van Boni bij Karaëng-Patoekangang) sterft in den ouderdom van 12 jaar.

30 Sept. 6 Rab. Woensd. W. 5 Rab. II.

I-Tjatjo van Parappowang maakt in het fort te Makassar amok. (Door aanstoking van Gowa had zekere Mangindano Daëng-Toelolo, gewezen vorst van Parappowang, zooals het Mandarsche rijk Pambowang destijds genoemd werd, zich eenigen tijd geleden bij gelegenheid, dat de wettige vorst van Balannipa, Daëng-Boeráne genaamd, zich te Bontowalá bij den koning van Boni bevond, van den troon van dat rijk meester gemaakt. Daarop werden, na afloop van de expeditie tegen Djaga, de Bonische prins Daëng-Sitoedjoe Aroe-Mampoe en de anronggoeroe der to-djoemá's met een Bonische krijgsmagt naar Mandar gezonden om Daëng-Boeráne op den troon te herstellen. Zoodra zij te Mampije in het rijk Balannipa geland waren, nam Daëng-Toelolo de vlugt naar het gebergte, en koos het volk van dat rijk alsmede de vorsten van Tjinrana en Madjene de zijde van Daëng-Boeráne. Daarna rukte men op tegen Pambowang, waar Tjatjo, zoon van Daëng-Toelolo, het bevel voerde, en kreeg men dezen weldra in handen. Naar Makassar gevoerd, werd hij den 30 Sept. 1699 door den raad der bondgenooten naar de Kaap verbannen. Toen men hem echter op last van den gouverneur voorloopig in den ketting wilde sluiten, maakte hij amok, waarbij een Europeesch korporaal gedood werd. Dien tengevolge werd hij den 8 Oktober door den raad van Justitie veroordeeld tot afkapping van de rechterhand, waarna hij aan een paal gebonden en gekrist zou worden, welk vonnis ook den 10 Oktober aan hem ten uitvoer gelegd werd; zie den brief van den gouverneur van Thije en den raad aan de Hooge regeering van 28 Oktober 1699).

29 Okt. 5 Djoem. I. Dond.

Karaëng-Bonto-manompó komt van Sandawo terug.

1700.

1 Mei. (*) 12 Ds. qi'dat. Zond. W. Zat.

Aroe-Teko laat Aroe-Biloesoe (To-sane Daëng-Mambani,

(*) Van hier af geeft de schrijver van dit dagboek bij elken

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

halven broeder van de vorstin van Soppeng We-Sange of We-Adëng Datoe-Watoe Matienrowe-ri-Madëllo) vermoorden.

7 Mei. 18 Ds. qi'dat. Vrijd./Zat. W. Dond./Vrijd.

Kare-Passére I-Djaga komt zich zelf aan den koning van Boni overleveren.

14 Mei. 25 Ds. qi'dat. Zat. W. Vrijd.

Dag, waarop Karaëng-Djarannika en zijn zoon Karaëng-Bonto-keke) alsmede Karaëng-Bonto-lângkasá (de vader van Daëng-Mamaro) op Lombok door de Baliërs vermoord werden. (Zie het op 11 April 1702 in het dagregister van den gouv. Beerninck aangeteekende, en den brief van den koning en de rijks grooten aan den gouv.-gen. en den raad van Indië van 3 Çafar 1112 = 20 Julij 1700).

2 Junij. 15 Ds. hiddj. Dond. W. Woensd. 14 Ds. hiddj.

Karaëng-Bonto-pattongkó I-Bará (zoon van Karaëng-Bonto-keke) wordt tot toe-maïlalang aangesteld in plaats van zijn grootvader (Karaëng-Djarannika).

1112.

18 Junij. 2 Moeh. Zat. W. Vrijd. 1 Moeh.

Djaga wordt door de Nederlanders opgehangen.

18 Aug. 4 Rab. I. Dond. W. Woensd. 3 Rab. I.

Karaëng-Aná-montjong (To-sapewalije, zoon van den koning van Boni La-Pataoe) wordt besneden.

3 Nov. 22 Djoem. I. Dond. W. Woensd. 21 Djoem. I.

De (aanstaande) koning Sultan Siradjoe-d-dien wordt besneden.

datum der Christ. tijdrekening den dag der week op, volgende op dien, waarop die datum werkelijk gevallen is, waarmede hij eerst in Oktober 1712 ophoudt. Daar het nu niet waarschijnlijk is, dat hij gedurende al dien tijd met de dagen der week in de war zou geweest zijn, kan die onnaauwkeurigheid nergens anders aan toe te schrijven zijn, dan dat hij het jaar 1700 voor een schrikkeljaar gehouden heeft. Wanneer men dus aanneemt, dat in de opteekening der dagen van de week geen fouten begaan zijn, moeten van dit tijdstip af tot Okt. 1712 al de cijfers, die de dagen der maanden van de Christ. tijdrekening aanwijzen, met één verhoogd worden, en is bijv. de moord op Aroe-Biloesoe niet den 1, maar den 2 Mei 1700 gepleegd.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

1701. 1113.

13 Julij. 8 Çafar. Dond. W. Woensd. 6 Çafar.

De Nederlanders bewerken een ontmoeting in het fort tusschen Koning Toewammenang-ri-Lakjjoeng (van Gowa) en Matienrowe-ri-Nagaoelöng (koning van Boni).

28 Sept. 26 Çafar. Dond. W. Woensd. 24 Rab. II.

Voor het eerst gaan wij, Gowarezen, gezamenlijk naar het graf van Dató-ri-Bandang (den eersten prediker van den Islam onder de Makassaren).

14 Okt. 13 Djoem. I. Zat. W. Vrijd. 11 Djoem. I.

Aroe-Teko begeeft zich binnen het fort (en wordt er gevangen genomen).

1702.

18 Jan. 20 Sja'b. Wnsd./Dnd. W. Dgsd./Wnsd. 18 Sja'b.

Datoe-Mari-mari (zuster van wijlen den koning van Boni Aroe-Palakka Matienrowe-ri-Bonto-walá) sterft. (Resolutie van den politieken raad te Makassar van 29 Jan 1703.)

21 Jan. 23 Sja'b. Zond. W. Zat. 21 Sja'b.

Karaëng-Bonto-maténe trouwt met den koning (Siradjoe-dien, die toen echter den troon nog niet beklommen had).

12 Feb. 15 Ram. Znd./Mnd. W. Zat./Znd. 14 Ram.

Het huis Ballá-keirija (oorspronkelijk Ballá-ka'rija, d. i. het linksche huis) wordt opgericht.

7 April. 10 Ds. qi'dat. Vrd./Zat. W. Dnd./Vrd. 9 Ds. qi'dat.

Toewammenang-ri-passiringanna (koning van Tello) en Daëng-Tamenang scheiden van elkander.

8 April. 11 Ds. qi'dat. Zat./Znd. W. Vrd./Zat. 10 Ds. qi'dat.

Karaëng-Mamampang (Bahaoe-dien) en Karaëng-Tanata scheiden voor de tweede maal van elkander.

16 Mei. 19 Ds. hiddj. Woensd. W. Dingsd. 18 Ds. hiddj.

Karaëng-Aná-montjong trouwt met Karaëng-Pabinejang (dochter van den koning van Tello Abdoe-l-Qadir Toewammenang-ri-passiringanna).

1114.

4 Julij. 9 Çafar. Woensd. W. Dingsd. 8 Çafar.

Aroe-Teko wordt naar Batavia gezonden.

10 Sept. 8 Rab. II. Maand. W. Zond. 7 Rab. II.

De orang-kaja Kare-Gappa sterft.

6 Okt. 15 Djoem. I. Zat. W. Vrijd. 14 Djoem. I.

Zij, die last gekregen hebben om Matienrowe-ri-Naga-

Christ. tijdr. Mak. tijdr.

oelēng (koning van Boni) naar Makale (in Toradja) te vergezellen, namelijk Karaēng-Pangka-djéné, Karaēng-Lekó-bódong en Karaēng-Bidaraja, roeien weg.

1 Nov. 12 Djoem. II. Dond. W. Woensd. 10 Djoem. II.

De gedurende onze onlusten opgerigte wallen worden gesloopt. (Onder deze onlusten worden verstaan de geschillen, die in de laatste jaren tusschen de vorsten van Boni en Gowa bestaan hadden, en door tusschenkomst van de Nederlanders bijgelegd waren, waarna deze wallen, als in strijd met het Boengaeisch kontrakt opgerigt, moesten gesloopt worden).

29 Nov. 10 Radj. Dond. W. Woensd. 9 Radj.

De vorst van Soembawa (Maas-Madina, zoon van Maas-Bantam Datoe-loká) trouwt met Karaēng-Agaang-djéné (dochter van de oude Karaēng-Bonto-rambá uit haar huwelijk met Karaēng-Barrong; zie de resolutie van den raad van politie te Makassar van 20 Nov. 1702).

3 Dec. 14 Radj. Maand. W. Zond. 13 Radj.

De naar Toradja vertrokkenen komen terug; 173 Alfoeren zijn het aandeel van den koning.

19 Dec. 1 Sja'b. Dgsd./Wsd. W. Mnd./Dgsd. 29 Radj.

Datoe-Tjietta (volle zuster van Aroe-Palakka Matienrowe-ri-Bonto-walá en weduwe van den vorst van Sidenreng To-Dani Matienrowe-ri-Salemo) sterft. (Zie de resolutie van den raad van politie te Makassar van 29 Januarij en 17 Februari 1703).

1703.

12 Maart. 25 Sjaw. Mnd./Dgsd. Znd./Mnd. 23 Sjaw.

Papóe Daēng-Noemalo sterft. (Papóe is of was de titel van het hoofd der Toe-ri-djéné of Badjoreezen, die destijds het oppergezag van den koning van Gowa erkenden).

19 Maart. 2 Ds. q'i'dat. Dingsd. W. Maand. 1 Ds. q'i'dat.

Men zegt, dat Aroe-Kadjoe dood is. (Deze was een oudere broeder van Aroe-Teko).

1115.

17 Junij. 3 Çafar. Maand. W. Zond. 2 Çafar.

Daēng-Makkoelle Ahmad wordt door zijn familie tot papóe (hoofd over de Toe-ri-djéné of Badjoreezen) aangesteld.

21 Aug. 9 Rab. II. Dgsd./Wnsd. W. Mnd./Dgsd. 8 Rab. II.

Karaēng-Bonto-patongkó wordt als toe-mailalang ontslagen.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

8 Sept. 27 Rab. II. Zond. W. Zat.

Men zegt, dat Aroe-Meroe (zuster van Aroe-Palakka Matienrowe-ri-Bonto-walá) dood is.

3 Okt. 22 Djoem. I. Dond. W. Woensd.

Karaëng-Bonto-patongkó en Karaëng-Mandjallieng (zoon van Karaëng-Laoé van Sanrabone) worden met elkander verzoend.

4 Okt. 23 Djoem. I. Vrijd. W. Dond.

Vertrek van Karaëng-Aná-montjong en zijne vrouw (Karaëng-Pabinejang) naar Tjinrana (in Boni).

7 Okt. 26 Djoem. I. Maand. W. Zond.

Het huis te Seró wordt opgerigt.

24 Okt. 14 Djoem. II. Dond. W. Woensd. 13 Djoem. II.

Karaëng-Bontowa (dochter van wijlen Karaëng-Balló) trouwt met Karaëng-Mamampang.

10 Nov. 1 Radj. Zond. W. Zat.

Koning Toewammenang-ri-Lakjoeng roeit naar Tjinrana bij gelegenheid van de op handen zijnde besnijdenis van Karaëng-Bisei (To-Pawawooi, Aroe-Mampoe, zijn kleinzoon, en zoon van den koning van Boni La-Pataoe).

14 Dec. 6 Sja'b. Zat. W. Vrijd. 5 Sja'b.

De Soedang (rijkszwaard van Gowa) en de La-teija-ri-doeni (rijkszwaard van Boni) worden te Latimoedjong voor de eerste maal bij elkander gebragt, en er wordt een plegtig verbond gesloten (tusschen Boni en Gowa.) Het bijeenbrengen dier beide rijkssieraden diende tot verhooging van de plegtigheid. Het was echter reeds eenmaal vroeger gebeurd, namelijk ten tijde, dat Toe-mapárisi-kallonna koning van Gowa en Botéë koning van Boni was; zie Boeg. Chrest. blz. 479, r. 5 en 531, r. 5 v. o., en Mak. Chrest. blz. 144, r. 13 v. o.)

20 Dec. 12 Sja'b. Vrijd. W. Dond. 11 Sja'b.

Karaëng-Bisei wordt besneden, bij welke gelegenheid een groot feest gegeven wordt.

1704.

8 Jan. 1 Ram. Woensd. W. Dingsd.

De koning komt van Tjinrana terug.

8 Maart. 2 Ds. qi'dat. Zat./Zond. W. Vrijd./Zat.

Daëng-Toena, de grootmoeder van den koning (Siradjoe-dien, die later koning werd) sterft in den ouderdom van

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

74 jaar. (Welligt is deze Daëng-Toena dezelfde vrouw, die elders de grootmoeder van I-Katjoeng genoemd wordt).

16 April. 12 Ds. hiddj. Dond. W. Woensd. 11 Ds. hiddj.

Karaëng-Bonto-Manompó roeit met de Bonieren ten oorlog naar Sandawo (gedeelte van het eiland Flores).

1116.

11 Mei. 8 Moeh. Maand. W. 6 Moeh.

Men zegt, dat de vorst van Loewóe Matienrowe-ri-Tompotiekka (Daëng-Masoero) overleden is. (Hij werd door zijn zoon To-palagoena Matienrowe-ri-langkanana opgevolgd).

3 Junij. 1 Çafar. Woensd. W. Dingsd. 29 Moeh.

Men zegt, dat Aroeng-Amali dertien dagen geleden overleden is. (Ofschoon de gewezen vertrouweling van Matienrowe-ri-Bonto-walá, de in Speelmans notitie herhaaldelijk voorkomende To-Sawa, blijkens de missive van den president Cops en den raad te Makassar aan de Hooge regeering van 20 Julij 1679, destijds den titel van Aroeng-Amali voerde, wordt niet hij hier bedoeld, daar hij in 1681 den titel van Aroe-Tanette-Matowa kreeg, waaronder hij tot aan zijn dood, die volgens dit dagregister den 13 Nov. 1707 voorviel, heeft bekend gestaan).

17 Junij. 15 Çafar. Woensd. W. Dingsd. 13 Çafar.

De door den vorst van Soelóe aan den koning geschonken klok komt aan. (Waarschijnlijk wordt hier de vorst van de Soeloe-eilanden ten noorden van Celebes bedoeld).

29 Junij. 27 Çafar. Znd./Mnd. Zat./Znd. 26 Çafar.

Karaëng-Agaàng-djéné (dochter van de prinses Karaëng-Bonto-rambá) en de vorst van Soembawa (Maas-Madina) scheiden van elkander.

14 Julij. 12 Rab. I. Dingsd. W. Maand. 11 Rab. I.

Karaëng-Bonto-manompó komt van Sandawo terug.

19 Julij. 17 Rab. I. Zond. W. Zat. 16 Rab. I.

Karaëng-Agaàng-djéné schenkt den vorst van Soembawa een dochter, Soegi genaamd).

6 Aug. 12 Rab. II. Dond. W. Woensd. 4 Rab. II.

Markus (Santbeeck, gewezen sekretaris van den raad van politie te Makassar) wordt opgehangen. (Hij was door de inlandsche vorsten van verschillende ongeoorloofde handelingen beschuldigd).

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

10 Nov. 13 Radj. Dingsd. W. Maand. 12 Radj.

Daëng-Mamoentoeli (Aroe-Kadjoe, zoon van Aroe-Teko) en zijn vrouw Isa Karaëng-Barong-patola, dochter van den oud-Sultan van Soembawa Maas-Bantam Datoe-loká komen aan.

16 Nov. 19 Radj. Maand. W. Zond. 18 Radj.

Toewammenang-ri-Lakjoeng roeit naar Tjinrana (in Boni) ter bijwoning van de bruiloft van den vorst van Soembawa (Maas-Madina).

21 Nov. 24 Radj. Zat. W. Vrijd. 23 Radj.

Men zegt, dat Karaëng-Pamolikang (broeder van Karaëng-Mamampang) door het volk van Kengkeloe (Tambora op het eiland Soembawa) vermoord is.

5 Dec. 8 Sja'b. Vrijd./Zat. W. Dond./Vrijd. 7 Sja'b.

Karaëng-Bonto-maténe (vrouw van Siradjoe-d-dien, die later koning van Tello en Gowa werd) bevalt van een dochter.

16 Dec. 19 Sja'b. Woensd. W. Dingsd. 18 Sja'b.

De vorst van Soembawa (Maas-Madina) trouwt met Aroe-Timoeroeng (Batari-todja, ook Datoe-Tjietta genaamd, dochter van den koning van Boni La-Pataoe bij de Loewoésche princes Opoe-Larompong).

1705.

1 Jan. 5 Ram. Vrijd. W. Dond.

Koning Toewammenang-ri-Lakjoeng komt van Tjinrana terug.

24 Jan. 28 Ram. Zond. W. Zat.

Er wordt verteld, dat Daëng-Mamoentoeli (Aroe-Kadjoe) en Karaëng-Barong-patola van elkander gescheiden zijn.

31 Maart. 6 Ds. hiddj. Woensd. W. Dinsd. 5 Ds. hiddj.

Karaëng-Taroé komt van Batavia aan.

5 April. 11 Ds. hiddj. Znd./Mnd. W. Zat./Znd. 10 Ds. hiddj.

Het lijk van Sjeich-Joesoef, God zij hem genadig, komt aan, en wordt den volgenden dag te Lakjoeng begraven.

15 April. 21 Ds. hiddj. Dond. W. Woensd. 20 Ds. hiddj.

Karaëng-Bonto-pattongkó I-Baná (de gewezen toe-maïlalang, kleinzoon van Karaëng-Djarannika) sterft.

1117.

1 Mei. 8 Moeh. Zat. W. Vrijd. 7 Moeh.

De goederen van Karaëng-Kandjilo worden door Toewammenang-ri-Lakjoeng verbeurd verklaard.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

17 Mei. 24 Moeh. Maand. W. Zond. 23 Moeh.

De vorstin van Soppeng (We-Sange of We-Adëng Datoe-Watoe Matienrowe-ri-Madëllo; weduwe van Aroe-Palakka Matienrowe-ri-Bonto-walá) sterft.

4 Junij. 13 Çafar. Vrijd. W. Dond. 11 Çafar.

Karaëng-boeloé-boeloé (Fatimah) sterft in den ouderdom van 40 jaar.

21 Junij. 30 Çafar. Znd./Mnd. W. Zat./Znd. 28 Çafar.

Ratoe-agoeng sterft.

1 Sept. 13 Djoem. I. Woensd. W. Dingsd. 12 Djoem. I.

Matienrowe-ri-Naga-oelëng (La-Pataoe, koning van Boni) komt met Karaëng-Kandjilo herwaarts naar Toewammenang-ri-Lakjoeng, om dezen vergiffenis voor hem te vragen.

25 Sept. 7 Djoem. II. Zat. W. Vrijd. 6 Djoem. II.

Karaëng - Barong - patola wordt door Daëng - Mamoentoeli (Aroe-Kadjoe, haar gescheiden echtgenoot) uit het huis van Datoe-loká (haar vader) geschaakt, voor welke daad Daëng-Mamoentoeli met 880 realen beboet wordt, terwijl hij bovendien 88 realen als soenrang (koop prijs) betaalt.

30 Sept. 12 Djoem. II. Dond. W. Woensd. 11 Djoem. II.

Men maakt zich gereed tot de plechtige installatie van (den nieuwen gouverneur) Erbervelt.

13 Okt. 25 Djoem. II. Woensd. W. Dingsd. 24 Djoem. II.

De vorst van Soembawa (Maas-Madina) en Aroe-Timoeroeng (dochter van den koning van Boni) scheiden van elkander.

22 Okt. 5 Radj. Vrijd. W. Dond. 4 Radj.

Matienrowe-ri-Naga-oelëng roeit met (zijn zoon) Karaëng-Aná-montjong naar Toradja.

28 Oct. 11 Radj. Dond. W. Woensd. 10 Radj.

Men zegt, dat Karta-soera, de zetel van den vorst van Mataram, door de Nederlanders ingenomen is.

31 Okt. 14 Radj. Zat./Zond. W. Vrijd./Zat. 13 Radj.

Datoe-loká en de vorst van Soembawa (zijn zoon Maas-Madina) roeien naar hun land terug.

21 Nov. 5 Sja'b. Zond. W. Zat. 4 Sja'b.

Ratoe-Hajati sterft.

5 Dec. 19 Sja'b. Zond. W. Zat. 18 Sja'b.

Karaëng-Bonto-lângkasá (Daëng-Mamaro) wordt besneden.

13 Dec. 27 Sja'b. Maand. W. Zond. 26 Sja'b.

Qamarajah (Daëng-Nisanga), de vrouw van den ouden Ratoe-

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

bagoes, bevalt van eene dochter (Ratoe-bagoes is de titel, dien de afstammelingen der Sultans van Bantam bij vrouwen van minderen stand voerden).

20 Dec. 4 Ram. Maand. W. Zond.

Matienrowe-ri-Naga-oelëng komt uit Toradja terug, zonder het te hebben kunnen onderwerpen.

22 Dec. 2 Ram. Woensd. W. Dingsd. 6 Ram.

Karaëng-Aná-montjong komt ook uit Toradja terug.

1706.

8 Feb. 24 Sjaw. Maand./Dingsd. W. Zond./Maand.

Karaëng-Tabaringang Nafisah (dochter van den aanstaanden koning van Tello en Gowa Siradjoe-d-dien) wordt geboren.

1118.

28 April. 16 Moeh. Dond. W. Zat. 14 Moeh.

Aroe-Belo Towappa (broeder van den vorst van Soppeng To-esang Matienrowe-ri-Salassana) en Daëng-Mami (halve zuster van den koning van Gowa) scheiden van elkander.

11 Sept. 4 Djoem. II. Zat./Zond. W. Vrijd./Zat. 2 Djoem. II.

Karaëng-Bonto-maténe en de koning (Siradjoe-d-dien, die echter eerst later koning werd) scheiden van elkander.

2 Dec. 27 Sja'b. Dond./Vrijd. W. Woensd./Dond. 25 Sja'b.

Karaëng-Aná-Montjong trouwt met Sietti-Labibah (dochter van den in ballingschap gestorven Makassar Sjeich Joesoef bij zekere Kare-Kontoe; zie het secrete dagregister van Makassar bij 16 September 1775).

1707.

1 Jan. 27 Ram. Zat./Zond. W. Vrijd./Zat. 26 Ram.

Karaëng-Balassari (Zainab = Saëná, dochter van Aroe-Teko bij Daëng-Nisajoe) trouwt met den (aanstaanden) koning (Siradjoe-d-dien).

16 Feb. 14 Ds. qi'dat. Dond. W. Woensd. 13 Ds. qi'dat.

Karaëng-Madjannang Abdoe-l-Qadir La-Sanresang (Toe-wammenang-ri-boettana, koning van Tello, zoon van den rijksbestierder van Gowa, Karaëng-Bonto-Soenggoe) wordt geboren.

3 Maart. 29 Ds. qi'dat. Vrijd. W. Dond. 28 Ds. qi'dat.

Hadji Abdoe-r-rahmaan, die met het geld tot aankoop van het hadjischap voor Toe-mateja-ri-Salaparang (den op Salaparang vermoorden toe-maïlalang Karaëng-Djarannika, naar Mekka) vertrokken is, komt terug.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

1119.

24 April. 22 Moeh. Maand. W. Zond. 21 Moeh.

Karaëng-Aná-montjong gaat met Sietti-Labibah naar Tjen-rana (in Boni).

23 Mei. 22 Çafar. Dingsd. W. Maand. 20 Çafar.

De vorst van Soppeng (To-esang Matienrowe-ri-salassana) de gescheiden echtgenoot van Karaëng-Langeló, sterft in den ouderdom van 53 jaar.

14 Julij. 15 Rab. II. Vrijd. W. Dond. 13 Rab. II.

De gallarrang van Mangasa (Kare-Mangalle) en de vorst van Agaang-nijondjó (Mappadjantji Daëng-Matadjang Matienrowe-ri-Soempampoba) gaan naar Toradja om Pati-Mandjawari te roepen.

17 Julij. 18 Rab. II. Maand. W. Zond. 16 Rab. II.

Pangeran Arija vertrekt met zijn vrouw (Daëng-Nisajoe, dochter van Karaëng-Mandallé) naar zijn land (Pamoekan).

25 Julij. 26 Rab. II. Mnd./Dgsd. W. Znd./Mnd. 24 Rab. II.

De weduwe, de overgrootmoeder van Padang (La-Padang-sadjati?) sterft.

23 Aug. 25 Djoem. I. Woensd. W. Dingsd. 24 Djoem. I.

De vorst van Agaang-nijondjó en de gallarrang van Mangasa komen uit Toradja terug.

3 Sept. 7 Djoem. II. Zond. W. Zat. 5 Djoem. II.

De gallarrang van Mangasa en de vorst van Agaang-nijondjó gaan weder naar Toradja

14 Okt. 18 Radj. Zat. W. Vrijd. 17 Radj.

De tanden van Karaëng-Bonto-djéné worden geslepen.

13 Nov. 19 Sja'b. Maand. W. Zond. 18 Sja'b.

Dag, waarop de Aroe-Tanette-matowa (Tosawa, vader van Pekampi Daëng-Mangemba, den schoonvader van La-Padang-sadjati Aroe-Palakka) te Tjinrana overleed.

4 Dec. 10 Ram. Maand. W. Zond. 9 Ram.

De vorst van Agaang-nijondjó en de gallarrang van Mangasa komen uit Toradja terug, en Pati-Mandjawari komt ook mede.

30 Dec. 6 Sjaw. Zat. W. Vrijd. 5 Sjaw.

Karaëng-Balassari (zuster van Aroe-Kadjoe en vrouw van den aanstaanden koning van Tello en Gowa Siradjoe-d-dien) bevalt van eene dochter, Karaëng-Tana-Sanga Mahboelah Mamoentja-ragi genaamd.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

1708.

24 Jan. 2 Ds. qi'dat. Woensd. W. Dingsd. 1 Ds. qi'dat.

De kennisgave van het overlijden van Dala-Lemo-apá (bijzit van den koning van Boni La-Pataoe Matienrowe-ri-Naga-oelēng) komt. (Dala is de titel van de bijzitten der Boegineesche vorsten en van hun vrouwen van geringen stand. Zij werd Dala-Lemo-apá genoemd naar de plaats, vanwaar zij afkomstig was, namelijk Lemo-apá, in het Boegineesch Lemo-apé).

14 Feb. 23 Ds. qi'dat. Dsd./Wsd. W. Mnd./Dsd. 22 Ds. qi'dat.

Karaēng-Aná-montjong en Karaēng-Pabinejang (zuster van Siradjoe-d-dien) scheiden van elkander.

1120.

24 Maart. 2 Moeh. Zond.. W. Zat.

Koning Toewammenang-ri-Lakijoeng roept naar Tjinrana, en neemt Pati-Mandjawari mede.

11 April. 20 Moeh. Dond. W. Woensd.

De koning komt van Tjinrana terug.

29 April. 9 Çafar. Znd./Mnd. W. Zat./Znd. 8 Çafar.

Karaēng-Bonto-maténe trouwt met Aroeng-Lalolang (een prins van Tanette).

22 Mei. 2 Rab. I. Woensd. W. Dingsd.

De vorst van Soembawa (Maas-Madina) trouwt met Karaēng-Pasí (zuster van Siradjoe-d-dien).

6 Junij. 17 Rab. I. Woensd./Dond. W. Dingsd./Wsd.

Pati-Mandjawari vertrekt naar Toradja, naar zijn vrouw.

5 Aug. 19 Djoem. I. Maand. W. Zond. 18 Djoem. I.

Karaēng-Djarewe (broeder van den vorst van Soembawa Maas-Madina en, volgens een brief van den gouv. en den raad te Makassar aan de Hooge regeering, Palembang genaamd) trouwt met Karaēng-Bonto-djéné.

1 Sept. 17 Djoem. II. Zond. W. Zat. 15 Djoem. II.

I-Sandewi wordt door den koning van Boni (La-Pataoe) te Tjinrana doodgeslagen.

20 Okt. 6 Sja'b. Zond. W. Zat. 5 Sja'b.

Er wordt verteld, dat de Soenan van Mataram (Soenan Mas) naar Batavia gebracht is.

4 Dec. 21 Ram. Woensd. W. Dingsd.

Men zegt, dat de Soenan van Mataram en Daēng-Massese naar Ceilon gezonden zijn.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

23 Dec. 21 Sjaw. Maand. W. Zond. 10 Sjaw.

Toewammenang-ri-Djawaja Nadjmoe-d-dien I-Manrabia (zoon van Siradjoe-d-dien bij Karaëng-Balassari) wordt geboren.

1709.

3 Jan. 22 Sjaw. Vrijd. W. Dond. 21 Sjaw.

Karaëng-Patoekangang Zainab (=Saëná, dochter van To-Sapewalije Karaëng-Aná-montjong bij Sietti Labibah) wordt geboren.

8 Jan. 27 Sjaw. Woens. W. Dingsd. 26 Sjaw.

Koning Toewammenang-ri-passiringanna (Abdoe-l-Qadir, koning van Tello) verlaat ons in den ouderdom van 44 jaar.

23 Jan. 12 Ds. q'at. Dond. W. Woensd.

Koning Toewammenang-ri-Lakijoeng wordt voor het eerst door zijn ziekte aangetast. Hij kan zich niet bewegen.

1121.

22 Junij. 20 Rab. II. Vrijd. W. 13 Rab. II.

Aroe-Palakka Poewanna-I-Mattá (La-Padang-sadjati zoon van den koning van Boni La-Pataoe, en kleinzoon van den koning van Gowa Abdoe-l-Djaliel) komt, na uit Tjinrana gevlugt te zijn, hier in Gowa aan. (Hij vlugtte uit Boni, omdat hij zijn vrouw, de dochter van Daëng-Mangemba, niet wilde verstooten, zooals zijn vader van hem verlangde; zie de resolutie van den politieken raad te Makassar van 23 Augustus 1709).

14 Julij. 8 Djoem. I. Znd./Mnd. W. Zat./Znd. 6 Djoem. I.

Karaëng-Bonto-rambá (zie bij 19 Sept. 1688) wordt door haar man (Daëng-Mangemba schoonvader van La-Padang-Sadjati) op zijn vlugt naar Toradja medegevoerd.

2 Aug. 26 Djoem. I. Zat. W. Vrijd. 25 Djoem. I.

I-Mattá Abdoe-r-rahmaan Mappatawang (zoon van La-Padang-sadjati bij de dochter van Daëng-Mangemba) wordt geboren.

4 Aug. 29 Djoem. I. Znd./Mnd. W. Zat./Znd. 27 Djoem. I.

Karaëng-Mamampang en Karaëng-Tana-tana (dochter van Karaëng-Bisei Toe-Mateja-ri-Djakâttará) keeren tot elkander terug.

12 Aug. 7 Djoem. II. Dingsd. W. Maand. 5 Djoem. II.

Den koning van Tello, Sultan Siradjoe-d-dien (zoon en opvolger van Abdoe-l-Qadir Toewammenang-ri-passiringanna),

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

wordt een vorstelijk zonnescerm (als teeken van de vorstelijke waardigheid) boven het hoofd gehouden.

17 Sept. 14 Radj. Woensd. W. Dingsd. 12 Radj.

Koning Toewammenang-ri-Lakijoeng (Abdoe-l-Djaliel) verlaat ons in den ouderdom van 59 jaar.

21 Sept. 18 Radj. Zond. W. Zat. 16 Radj.

Onze Karaëng (de rijksbestierder van Gowa Karaëng-Bontoesoenggoe Toewammenang-ri-Tâenga) laat de soedang (rijkszwaard) en de bara (een ander rijksieraad van Gowa) aan den koning (Sultan Isma'il Karaëng-Aná-montjong (kleinzoon en opvolger van Abdoe-l-Djaliel Toewammenang-ri-Lakijoeng) brengen.

30 Sept. 27 Radj. Dingsd. W. Maand. 25 Radj.

Matienrowe-ri-Naga-oeleng (La-Pataoe, koning van Boni) gaat naar Mandar ten oorlog.

4 Okt. 1 Sja'b. Zat. W. Vrijd. 29 Radj.

Karaëng-Pangka-djéné vertrekt op bekomen last naar Batavia.

20 Okt. 17 Sja'b. Znd./Mnd. W. Zat./Znd. 15 Sja'b.

De koning (Karaëng-Aná-montjong) en Karaëng-Pabinejang (zuster van den koning van Tello Siradjoe-d-dien) keeren tot elkander terug.

16 Nov. 14 Ram. Zond. W. Zat. 13 Ram.

Het doek van de Soeleengka (rijksvaandel van Gowa) wordt verwisseld. Men maakt zich klaar, en zweert, met uitgetrokken krissen, trouw aan den koning.

20 Nov. 18 Ram. Wnsd./Dnd. W. Dgsd./Wnsd. 17 Ram.

Datoe-loká (oud-Sultan van Soembawa) en Karaëng-Bontowa (dochter van Karaëng-Balló) trouwen met elkander.

7 Dec. 5 Sjaw. Zond. W. Zat. 4 Sjaw.

Çafijoe-d-dien Mappaingá (zoon van den koning van Tello Siradjoe-d-dien bij Karaëng Balassari) wordt geboren. (Hier heeft in het handschrift blijkbaar eerst gestaan: Ik, Çafioe-d-dien, enz.)

21 Dec. 19 Sjaw. Zat./Znd. W. Vrd./Zat. 18 Sjaw.

De Sabandar Daëng-Boeráne sterft.

29 Dec. 27 Sjaw. Maand. W. Zond. 26 Sjaw.

Karaëng-Mangallí (halve broeder van wijlen den koning van Gowa Abdoe-l-Djaliel) sterft in den ouderdom van 56 jaar.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

1710.

11 Jan. 11 Ds. qi'dat. Zond. W. Zat. 10 Ds. qi'dat.

Tjallá-Belo (waarschijnlijk een Soppengsch prins) wordt gewapenderhand uit Gowa weggejaagd. Twee van zijn volgelingen worden gedood.

27 Jan. 27 Ds. qi'dat. Dingsd. W. Maand. 26 Ds. qi'dat.

Daëng-Makkoelle wordt in de plaats van Daëng-Boeráne tot Sabandar aangesteld.

16 Feb. 17 Ds. hiddj. Maand. W. Zond. 16 Ds. hiddj.

De koning wordt op den inhuldigingssteen door bezweeringen van den invloed der booze geesten verlost.

1122.

24 Maart. 23 Moeh. Dingsd. W. Maand.

Karaëng-Pangka-djéné komt, na te Batavia te zijn geweest, voor Makassar ten anker.

12 April. 13 Çafar. Zond. W. Zat. 12 Çafar.

Karaëng-Pangka-djéné wordt tot toemalalang aangesteld.

13 April. 14 Çafar. Maand. W. Zond. 13 Çafar.

Datoe-loká roeit met Karaëng-Bontowa (zijn vrouw) van Mangasa naar zijn land terug.

4 Mei. 6 Rab. I. Maand. W. Zond. 5 Rab. I.

De Gouverneur van Toll komt aan.

21 Mei. 23 Rab. I. Dond. W. Woensd. 26 Rab. I.

De lómó, vrouw van onzen Karaëng (den rijksbestierder Karaëng-Bonto-soenggoe) bevalt van een dochter Sietti-Hawá genaamd, de jongere zuster van Karaëng-Madjannang.

4 Julij. 8 Djoem. I. Zat. W. Vrijd. 7 Djoem. I.

Het rijksvaandel Soeleengka wordt met bloed besmeerd. De Bonieren breken alle betrekkingen met ons af.

13 Julij. 17 Djoem. I. Dingsd. W. Zond. 15 Djoem. I.

De koning van Boni heft te Bonto-walá de krijgsmuziek aan. Wij staan tegenover elkander, maar vechten nog niet.

17 Julij. 18 Djoem. I. Woensd. W. Zond. 20 Djoem. I.

Wij komen te Pangka-djéné (bij de hoofdplaats Gowa) in gevecht.

20 Julij. 24 Djoem. I. Zond. W. 23 Djoem. I.

De koning (To-Sapewalije Karaëng-Aná-montjong) wordt door een pijl uit een blaasroer in de borst dicht bij een der tepels gewond.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

25 Julij. 29 Djoem. I. Zat. W. Vrijd. 28 Djoem. I.

De Nederlanders schieten met geschut uit hun verschan-
singen te Bonto-manai.

8 Aug. 13 Djoem. II. Zat. W. Vrijd. 12 Djoem. II.

Karaëng-Katangka (La Padang-Sadjati Aroe-Palakka) en
zijne vrouw worden naar het fort Rotterdam te Makassar
gebragt.

14 Aug. 19 Djoem. II. Vrijd. W. Dond. 18 Djoem. II.

De koning van Boni trekt uit Djagaja (een plaats op ±
4 paal afstands ten Z. O. van het fort halverwege tusschen
dit en de hoofdplaats van Gowa gelegen) terug.

19 Aug. 24 Djoem. II. Woensd. W. Dingsd. 23 Djoem. II.

De Nederlanders en de drie botjo's (dus de Boniërs, Wadjo-
rezen en Soppengers) ontruimen hun verschan-
singen.

20 Aug. 25 Djoem. II. Dond. W. Woensd. 24 Djoem. II.

Karaëng-Tana-tana (vrouw van Karaëng-Mamampang) be-
valt van een dochter, Zainab genaamd (welligt dezelfde, die
later Karaëng-Soemanná genoemd werd.)

8 Okt. 16 Sja'b. Dond. W. Woens. 14 Sja'b.

Karaëng-Bonto-panno (zoon van wijlen Karaëng-Popó) gaat
onder zeil naar Batavia, om van den Gouverneur-generaal
vergifenis te vragen (voor de door Gowa begane overtred-
dingen.

1711.

16 Jan. 27 Ds. qi'dat. Zat. W. Vrijd. 26 Ds. qi'dat.

De vrouw van Karaëng-Katangka bevalt van een dochter
Sietti-Rahimah Maliembasana genaamd.

1123.

28 Feb. 11 Moeh. Zond. W. Zat. 10 Moeh.

37 Salejerezen, vrouwen medegerekend, maken amok in
het fort. Drie van hen ontsnappen. (Bij dit amok kwam
aan de zijde der Nederlanders de kapitein Steenberg, kom-
mandant der troepen, om het leven).

9 April. 21 Çafar. Vrijd. W. Dond. 20 Çafar.

Karaëng-Bonto-panno komt van Batavia terug.

9 Mei. 21 Rab. I. Zond. W. Zat.

Amirah I-Tanitadja, ook I-Maneeng-ratoe genaamd, wordt
geboren. (Zij was een dochter van den koning van Gowa
To-Sapewalije bij Karaëng-Pabinejang, en voerde later den
titel van Aroe-Palakka).

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

29 Junij. 13 Djoem. I. Dingsd. W. Maand.

I-Massallomo Moehammad Çadieg Manrijo-gaoé (Aroe-Soemalieng Matienrowe-ri-Loewoé, poenggawa van Boni, zoon van To-Sapewalije bij Sietti-Labibah) wordt geboren. (Daar hij en Amirah slechts ruim een maand in ouderdom van elkander verschilden, kunnen zij geen volle broeder en zuster zijn geweest; zooals de Gouverneur Loten in § 13 van zijn memorie van overgaaf beweert.)

2 Sept. 19 Radj. Dond. W. Woensd.

De Nederlanders bewerken, dat de vrede tusschen den koning en dien van Boni gesloten wordt.

24 Sept. 12 Sja'b. Vrijd. W. Dond. 11 Sja'b.

Karaëng-Tangallá Sietti-Arifah I-Tanripada (dochter van den koning van Tello Siradjoe-d-dien bij Karaëng-Ballassari) wordt geboren, (zie de resol. van den raad van politie te Makassar van 17 September 1728).

27 Sept. 15 Sja'b. Maand. W. Zond. 14 Sja'b.

Men maakt zich gereed tot de installatie van den Gouverneur van Toll.

19 Okt. 7 Ram. Dingsd. W. Maand.

De brief, dien Karaëng-Garassí naar Batavia medeneemt, wordt op het vaarttuig gebragt.

1712.

20 Jan. 12 Ds. hiddj. Wsd./Dnd. W. Dsd./Wsd. 11 Ds. hiddj.

De goederen van Karaëng-Bontowa (vrouw van Datoe-loká van Soembawa) worden door den koning verbeurd verklaard.

23 Jan. 15 Ds. hiddj. Zond. W. Zat. 14 Ds. hiddj.

Aan de Bori-salloërs, Manoedjoeërs en Sodiangers wordt toegestaan om de in hun landen voorkomende zaken zelf af te doen.

1124.

26 Maart. 19 Çafar. Zond. W. Zat. 17 Çafar.

De koning vraagt van het volk een reaal (*f* 2,—) per huis.

13 April. 7 Rab. I. Wsd./Dnd. W. Dgsd./Wsd. 6 Rab. I.

Toewammenanga-ri-Tâënga (de rijksbestierder Karaëng-Bonto-Soenggoe) roeit van Tâënga (= Taëng, zijn woonplaats, een kampong aan de rivier van Gowa) weg om zich naar Bonthain (waar de koning van Boni zich bevond) te begeven en neemt alles mede. (Hier wordt waarschijnlijk bedoeld, dat hij de rijksraden van Gowa, voor zoover hij ze in bewaring had, medenam, ter voorkoming, dat de koning To-

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

Sapewalije, wiens afzetting door hem beoogd werd, er zich in zijn afwezigheid van meester maakte.)

22 Mei. 6 Rab. II. Vrijd. W. Zond. 15 Rab. II.

Karaëng-Garassi laat bij zijn terugkomst van Batavia voor Makassar het anker vallen.

25 Mei. 19 Rab. II. Dond. W. Woensd. 18 Rab. II.

Karaëng-Bidara wordt afgezet, en Daëng-Talarra vervangt hem.

6 Junij. 2 Djoem. I. Dingsd. W. Maand. 1 Djoem. I.

De Gouverneur van Toll sterft.

29 Junij. 25 Djoem. I. Dond. W. Woensd. 24 Djoem. I.

De vorst van Sanrabone Toewammenang-ri-raténa sterft.

Er is nog geen opvolger voor hem.

20 Aug. 18 Radj. Zat./Znd. W. Vrijd./Zat. 17 Radj.

Toewamménanga-ri-Taënga (Karaëng-Bonto-soenggoe) en de koning van Boni komen van Bonthain terug.

24 Aug. 23 Radj. Dond. W. Woensd. 21 Radj.

Karaëng-Aná-montjong (To-Sapewalije) wordt afgezet (als koning van Gowa).

29 Aug. 27 Radj. Dingsd. W. Maand. 26 Radj.

De Bonieren, Soppengers en Wadjorezen komen Karaëng-Aná-montjong afhalen. Ook worden de Soedang (rijkszwaard) en het koninklijk zonnescherm naar de overzijde der rivier (naar Taëng) bij onzen karaëng (den rijksbestierder) gebragt.

31 Aug. 21 Radj. Dond. W. Woensd. 28 Radj.

De koning van Tello (Siradjoe-d-dien) wordt tot koning van Gowa in plaats van Karaëng-Aná-montjong aangesteld.

10 Sept. 10 Sja'b. Zond. W. Zat. 8 Sja'b.

Den koning wordt voor het eerst het vorstelijk zonnescherm van Gowa boven het hoofd gehouden.

15 Sept. 15 Sja'b. Dnd./Vrd. W. Wnsd./Dnd. 13 Sja'b.

Karaëng-Bonto-lángkasá (Mappaseppé Daëng-Mamaro) trouwt met I-Edja.

16 Sept. 16 Sja'b. Vrijd./Zat. W. Dnd./Vrijd. 14 Sjab.

Karaëng-Aná-montjong wordt naar Tjinrana (in Boni) gebragt.

21 Sept. 21 Sja'b. Dond. W. Woensd. 19 Sja'b.

De Soedang en La-tega-ri-doeni worden in het huis Ballá-kerija voor de tweede maal bij elkander gebragt (ter bevestiging van het verbond tusschen Boni en Gowa).

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

8 Okt. 7 Ram. Zat.

De brief, dien Karaëng-Bonto-panno naar Batavia mede- neemt, en die de mededeeling van de verheffing van den koning van Gowa inhoudt, wordt naar het vaarttuig gebragt.

4 Nov. 2 Sjaw. Woensd. W. Maand. 7 Sjaw.

De koning en zijn vrouw roeien naar Bonthain bij gele- genheid van de op handen zijnde besnijdenis van La-Oesé (verkorting van La-Paoeseri, naam van een zoon van den koning van Boni La-Pataoe bij een bijwif verwekt).

12 Nov. 12 Sjaw. Vrijd./Zat.

Het feest, dat de koning van Boni te Bonthain zal geven, begint.

14 Nov. 14 Sjaw. Maand.

La-Oesé wordt besneden.

28 Nov. 28 Sjaw. Maand.

De koning stapt aan wal bij zijn terugkomst van Bonthain.

11 Dec. 11 Ds. qi'dat. Zond.

De datee van Pamana (in Wadjó) wordt door de Sanra- boneërs tot vorst verheven.

15 Dec. 16 Ds. qi'dat. Dond.

De koning laat I-Tarawe dooden. De goederen van Daëng- Talarre worden verbeurd verklaard, en de Sabandar krijgt last om hem bij zich in huis te nemen.

22 Dec. 23 Ds. qi'dat. Dond.

Er wordt last gegeven om Daëng-Talarra naar Sandawo (gedeelte van Flores) te brengen.

1713.

12 Jan. 14 Ds. hiddj. Dond.

De tanden van I-Soegi, de dochter van Karaëng-Mandallé (Daëng-Sisila Ibrahiem), worden geslepen.

24 Jan. 27 Ds. hiddj. Woensd. W. Dingsd. 26 Ds. hiddj.

De vrouw van Karaëng-Katangka (La-Padang-sadjati Aroe- Palakka) bevalt van een zoon, I-Ande-ande Moehammad- Joesoef genaamd.

1125.

1 Maart. 3 Çafar. Dingsd./Woensd.

Dala-Bantaëng sterft te Tjinrana. (Zij was een van de bij- zitten van den koning van Boni La-Pataoe en werd Dala- Bantaëng genoemd, omdat zij van Bonthain afkomstig was; haar eigenlijke naam was Roegijah, waarvan in de resolutiën

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

van den raad van politie van 29 Jan. en 17 Feb. 1703 Rokia gemaakt is).

3 Maart. 5 Çafar. Vrijd.

Sietti-Labibah (dochter van Sjeich Joesoef en vrouw van Aná-montjong) sterft te Tjinrana.

31 Maart. 3 Rab. I. Vrijd. W. 4 Rab. I.

Karaëng-Bonto-panno laat bij zijn terugkomst van Batavia voor Makassar het anker vallen.

25 April. 28 Rab. I. Dingsd. W. 27 Rab. I.

De koning (Siradjoe-d-dien) en zijn vrouw (Karaëng-Balassari) roeien naar Tjinrana.

31 Mei. 5 Djoem. I. Woensd. W. 6 Djoem. I.

Men zegt, dat Datoe-loká (Maas-Bantam, oud-Sultan van Soembawa) dood is.

10 Junij. 15 Djoem. I. Zat. W. 16 Djoem. I.

De Soedang en de La-teja-ri-doeni worden te Latimodjong voor de derde maal bij elkander gebragt, en men zweert met uitgetrokken krissen trouw (aan het vernieuwde verbond.)

21 Junij. 26 Djoem. I. Woensd. W. 27 Djoem. I.

De koning landt aan bij zijn terugkomst van Tjinrana.

7 Nov. 17 Sjaw. Dingsd. W. 18 Sjaw.

I-Manjá, de zoon van Karaëng-Bonto-sijaná, wordt besneden. (*)

18 Nov. 28 Sjaw. Zat. W. 29 Sjaw.

De koning geeft onzen Karaëng (den rijksbestierder Karaëng-Bonto-soenggoe) kennis, dat hij Toewammenang-ri-Djawaja (zijn zoon Manrabija Nadjmoe-d-dien) bestemd heeft, om koning van Tello te worden.

1714.

5 Jan. 18 Ds. hiddj. Dond./Vrijd.

Kare-Mami, de zoon van onzen grooten Toewang (Sjeich Joesoef) sterft.

(*) Mappakana Daëng-Madjandji Karaëng-Bonto-sijamá was eene dochter van den Gowaschen prins Karaëng-Berowangi bij eene dochter van de bij 23 Julij 1663 genoemde vorstin van Boelo-boelo Daëng-Tateja. Zij was gehuwd met een prins van Barroe, uit welk huwelijk behalve I-Manjá Daëng-Sisila, nog eene dochter I-Anisah sproot, die in dit dagboek bij 24 Maart 1722 voorkomt. Zie verder het daarbij aangeteekende.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

1126.

18 Jan. 1 Moeh. Woensd./Dond. W. 2 Moeh.

Nacht, waarin Karaëng-Bontowa (weduwe van Datoe-loká) te Rejó (op het eiland Flores) in den ouderdom van 50 jaar overleed.

20 Maart. 3 Rab. I. Dingsd. W. 4 Rab. I.

I-Soegi (de bij 12 Jan. 1713 bedoelde dochter van Karaëng-Mandallé) krijgt den titel van Karaëng-Biessang-pole.

12 April. 26 Rab. I. Dond.

De Allóeërs worden onder mijn oom Karaëng-Allóe gesteld.

19 Mei. 4 Djoem. I. Zat. W. 5 Djoem. I.

De Telloreezen geven aan de Nederlanders kennis, dat Toewammenang-ri-Djawaja koning van Tello is.

29 Mei. 14 Djoem. I. Dingsd. W. 15 Djoem. I.

Daëng-Mabela I-Mangassengi (zoon van Karaëng-Balló) sterft, en de vorst van Bima (Mappatalí Hasanoe-d-dien) komt aan met het doel om te trouwen.

21 Junij. 8 Djoem. II. Woensd./Dond.

Karaëng-Tana-tana (vrouw van Karaëng-Mamampang) bevalt van een zoon, Moehammad-Baqi genaamd.

1 Sept. 21 Sja'b. Vrijd./Zat.

Karaëng-Pasí (zuster van wijlen den koning van Tello Abdoe-l-Qadir Toewammenang-ri-passiringanna) sterft in den ouderdom van 50 jaar.

13 Sept. 3 Ram. Woensd./Dond. W. 4 Ram.

Het huwelijk tusschen den vorst van Bima en Karaëng-Biessang-pole is voltrokken.

16 Sept. 7 Ram. Zond./Maand. W. Zat./Zond.

Matienrowe-ri-Naga-oelëng sterft in den ouderdom van 43 jaar. Hij wordt in een kist gelegd en te Bonto-walá begraven.

19 Sept. 10 Ram. Dond./Woensd.

De Sanraboneërs nemen Karaëng-Mamampang tot vorst.

15 Okt. 5 Sjaw. Maand. W. 6 Sjaw.

Toewammenang-ri-Djawaja (Manrabija Nadjmoe-d-dien) krijgt den titel van Karaëng-Kandjilo (daar hij nog te jong was om al dadelijk zelf het vorstelijk gezag over Tello te voeren.)

8 Nov. 29 Sjaw. Dond. W. 30 Sjaw.

De doodkist van Matienrowe-ri-Naga-oelëng wordt opgegraven en naar Tjinrana overgebracht.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

18 Dec. 10 Ds. hiddj. Dingsd. W. 11 Ds. hiddj.

De Lempangangers worden onder mij (Mappaingá Çafioe-dien, van nu af Karaëng-Lempangang genoemd, later koning van Tello) gesteld.

20 Dec. 12 Ds. hiddj. Dond. W. 13 Ds. hiddj.

Men zegt, dat de koningin van Boni (Botari-todja Aroe-Timoeroeng Matienrowe-ri-Tipoeloewe) en de datoe van Oelawëng (Paboekadjoeve, een Bonisch prins, haar 2de ge-
maal) van elkander gescheiden zijn.

31 Dec. 23 Ds. hiddj. Maand. W. 24 Ds. hiddj.

Mijn moeder (de vrouw van den koning van Gowa Siradjoc-dien) krijgt den titel van Karaëng-Balassari.

1715. 1127.

8 Maart. 2 Rab. I. Vrijd.

De vrouw van Karaëng-Katangka (La-Padang-sadjati Aroe-Palakka) bevalt van een zoon, Madjang I-Mappasonri genaamd.

15 Maart. 9 Rab. I. Vrijd.

De Soppengers komen Karaëng-Katangka tot hun vorst nemen.

2 April. 27 Rab. I. Dingsd.

Aroe-Tanette (Matowa Pakampi Daëng-Mangemba, schoonvader van La-Padang-sadjati) komt met zijne vrouw (Karaëng-Bonto-rambá II) uit Toradja terug.

15 Mei. 12 Djoem. I. Woensd. W. 11 Djoem. I.

De vorst van Soppeng (La-Padang-sadjati) roeit van Makassar weg, om zich naar Soppeng te begeven.

9 Julij. 7 Radj. Dingsd.

Mijn oom (Daëng-Mamoentoeli Aroe-Kadjoe) komt van Laóe-poelo (eiland ten Z. O. van Borneo, gewoonlijk Poelolaoet genaamd) terug.

18 Julij. 16 Radj. Dond.

Mijn oom Karaëng-Bodija wordt tot toe-malompo (rijksbestierder) van Tello aangesteld. (Volgens het op 16 April 1715 in het dagregister van het gouvernement Makassar aange-
geteekende was hij op dien dag reeds tot voogd over den minderjarigen koning van Tello benoemd; zie ook brief van den Gouverneur Sipman en den raad aan de Hooge regeering van 18 Mei 1715).

5 Aug. 4 Sja'b. Maand.

De vorst van Soppeng wordt door Datoe-Tjietta (de ko-

Christ. tijdr. Mak. tijdr.

ningin van Boni, zijn halve zuster) tot koning van Boni verheven. Zij zelf herneemt haar titels van Datoe-Tjietta en Aroe-Timoeroeng.

15 Aug. 15 Sja'b. Dond. W. 14 Sja'b.

Karaëng-Madjannang (zoon van den rijksbestierder Karaëng-Bonto-soenggoe) wordt besneden. Op dezen dag werd den koning van Boni (La-Padang-sadjati) een vorstelijk zonnescherm (het teeken van zijn nieuwe waardigheid) boven het hoofd gehouden.

6 Sept. 7 Ram. Vrijd.

Mijn oom (Tatahoe-d-dien) krijgt den titel van Karaëng-Patténc.

10 Nov. 13 Ds. qi'dat. Zond.

Kare-Mamo, de zoon van onzen grooten toewang (Sjeich-Joesoef) sterft.

1716. 1128.

18 Feb. 24 Çafar. Dingsd.

De koning van Boni gaat naar Pcneki (in Wadjó) om het te beoorlogen.

23 Feb. 26 Çafar. Dond.

Er wordt een oogenblik gevochten en Peneki wordt verbrand.

21 Feb. 27 Çafar. Vrijd.

Daëng-Manaí wordt door den koning van Boni gedood.

19 Maart. 24 Rab. I. Dond. W. 25 Rab. I.

Dag, waarop de overgrootvader (of overgrootmoeder) van den koning te Bima overleed.

14 April. 21 Rab. II. Dingsd.

De koning van Boni landt aan bij zijn eerste terugkomst van Tjinrana, sedert hij tot koning van Boni verheven is.

20 April. 27 Rab. II. Maand.

Mijn oom Karaëng-Bonto-lângkasá en I-Edja scheiden van elkander.

9 Mei. 17 Djoem. I. Zat.

De vorst van Batang-nijondjó (Tanette) Matienrowe-ri-Soempam-poba (Mappadjantji Daëng-Matadjang) sterft.

23 Mei. I Djoem. II. Vrijd./Zat.

Mijn moeder (Karaëng-Balassari) wordt door den koning verstooten.

18 Junij. 27 Djoem. II. Dond.

De koning (Siradjoe-d-dien) trouwt met de moeder van

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

I-Maniembang, Sietti-Abidah Daëng-Maténe (dochter van Karaëng-Bonto-manompó, blijkens de resolutie van den raad van politie te Makassar van 5 Aug. 1718).

20 Julij. 30 Radj. Maand.

De Soedang en de La-teja-ri-doeni (rijkszwaarden van Gowa en Boni) worden in het huis Ballá-kerija voor de vierde maal bij elkander gebracht.

24 Aug. 6 Ram. Maand.

De vorst van Binowang wordt door zijn slaaf aangevallen en verwond. Hij sterft den volgenden dag.

8 Sept. 21 Ram. Dingsd.

Mijn moeder Karaëng-Balassari trouwt met Aroeng-Oedjoeng (rijks-groote van Boni).

28 Sept. 11 Sjaw. Zond./Maand.

Karaëng-Bonto-maténe wordt karaëng van Djipang (bij Takalar) gemaakt.

8 Okt. 21 Sjaw. Dond.

Men maakt zich gereed tot de plegtige installatie van den Gouverneur Sipman.

1717. 1129.

11 Jan. 28 Moeh. Maand. W. 27 Moeh.

Karaëng-Kaballokang (zoon van Karaëng-Karoenroeng) sterft.

15 (*) Jan. 12 Çafar. Maand. W. Vrijd. 1 Çafar.

Te Bonto-walá wordt weder een met lofwerk versierd huis ter vervanging van het oude opgericht.

28 Jan. 15 Çafar. Dond. W. 14 Çafar.

Aroe-Mampoe (La-Panaoengi To-pawawoi, volle broeder van To-Sapewalije en La-Padang-sadjati) trouwt met I-Toégóé.

11 Junij. 2 Radj. Vrijd. W. 1 Radj.

De toe-maïlalang Karaëng-Mandallé (Daëng-Sisila) sterft. (Hij was tweede toe-maïlalang geweest).

14 Junij. 5 Radj. Maand. W. 4 Radj.

Het doek van het rijksvaandel Tjindeja wordt verwisseld.

21 Junij. 12 Radj. Maand. W. 11 Radj.

De bevolking van Mandallé wordt onder Kappará (zoon

(*) Blijkbaar heeft men hier 25 in plaats van 15 te lezen; want 25 Jan. 1717 was een Maandag en kwam overeen met 12 Çafar 1129.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

van den weinige dagen te voren overleden Karaëng-Mandallé, zie bij 16 Mei 1729) gesteld, die daarbij den titel van Karaëng-Tamálalang krijgt.

24 Junij. 15 Radj. Dond. W. 14 Radj.

Karaëng-Lekó-bódong wordt tot toe-maílalang aangesteld.

25 Junij. 16 Radj. Vrijd. W. 15 Radj.

De vorst van Sanrabone (Karaëng-Mamampang) en Karaëng-Tana-tana scheiden van elkander.

26 Junij. 27 Radj. Zat. W. 16 Radj.

Het rijksvaandel Goeroedaja wordt met bloed besmeerd, en de Gowarezen maken zich klaar, bij gelegenheid, dat de koning (Siradjoe-d-dien) naar Baroko (in Toradja) zal vertrekken.

29 Junij. 20 Radj. Dingsd. W. 19 Radj.

De koning roeit met den koning van Boni (La-Padang-sadjati) naar Toradja.

7 Aug. 29 Sja'b. Zat. W. 27 Sja'b.

De grot van Tongko wordt ingenomen.

10 Aug. 2 Ram. Dingsd.

I-Paroekka, de madika van Baroko, onderwerpt zich. (Madika is de titel van vele Alfoersche vorsten en ook van de vorsten van Palos, Donggala en Towaëli, die wel Mohammedanen, maar van Alfoersche afkomst zijn).

3 Sept. 26 Ram. Vrijd.

De koning landt aan bij zijn terugkomst van Baroko.

20 Sept. 14 Sjaw. Maand. W. 13 Sjaw.

Karaëng-Parang-bone vertrekt naar Bima, Karaëng-Bontomaténe ook.

27 Okt. 22 Ds. qi'dat. Woensd. W. 21 Ds. qi'dat.

I-Mattá (zoon van den koning van Boni La-Padang-sadjati) en Karaëng-Tana-sanga (dochter van den koning van Gowa Siradjoe-d-dien) worden aan elkander verloofd.

31 Okt. 26 Ds. qi'dat. Zat./Zond. W. 25 Ds. qi'dat.

Mijn moeder (Zainab Karaëng-Balassari) sterft in den ouderdom van 34 jaar.

1130.

7 Dec. 4 Moeh. Dingsd. W. 3 Moeh.

Het huis van den koning te Katangka wordt opgerigt bij gelegenheid, dat het huis Ballá-kerija zal gesloopt worden.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

1718.

11 Jan. 9 Çafar. Dingsd. W. 8 Çafar.

Moehammad Çaleh, de zoon van den ouden Ratoe-bagoes (Bantamsch prins) wordt besneden.

14 Feb. 12 Rab. I. Zond./Maand. W. 13 Rab. I.

Lómó-Galorang, de moeder van den ouden Karaëng-Mandallé (dus een van de vrouwen van Karaëng-Karoenroeng) sterft.

2 Maart. 29 Rab. I. Woensd.

Het schip, dat mijn' grootvader Aroe-Teko uit zijn Ceilonsche ballingschap terugbrengt, komt aan.

6 Maart. 3 Rab. II. Vrijd./Zat.

Karaëng-Bonto-lângkasá (Daëng-Mamaro) en zijn vrouw vlugten naar de Kampong-baroe (te Makassar).

24 Mei. 24 Djoem. II. Dingsd. W. 23 Djoem. II.

De tanden van Karaëng-Tabaringang (dochter van den koning van Gowa Siradjoe-d-dien) worden door den koning van Boni (La-Padang-sadjati) geslepen.

3 Junij. 5 Radj. Dond./Vrijd. W. 4 Radj.

Mijn daëng (hier gebruikt in den zin van oudere zuster) krijgt den titel van Karaëng-Tabaringang.

8 Junij. 10 Radj. Woensd. W. 9 Radj.

Men zegt, dat Karaëng-Barong-patola (dochter van den oud-Sultan van Soembawa Datoe-loká en gewezen vrouw van Aroe-Kadjoe) te Soembawa overleden is.

24 Junij. 26 Radj. Dond./Vrijd. W. 25 Radj.

Mijn grootvader Aroe-Teko sterft.

24 Junij. 26 Radj. Vrijd. W. 25 Radj.

De Sjeich wordt tot hoofdpriester aangesteld.

31 Julij. 3 Ram. Zat./Zond.

Daëng-Keenna, de jongere zuster van de vorstin van Laikang, sterft.

22 Aug. 25 Ram. Maand.

Men zegt, dat de opoe, weduwe van Matienrowe-ri-Tompó-tiekká (Daëng-Masoero, vorst van Loewóe) dood is.

31 Aug. 4 Sjaw. Woensd.

De vorst van Sanrabone (Karaëng-Mamampang) wordt, nadat hij zich tot de Nederlanders gewend heeft, door den koning van Boni bij den koning gebragt (om vergiffenis te vragen, omdat hij de tusschenkomst van de Nederlanders

Christ. tijdr. Mak. tijdr.

had ingeroepen tegen den koning, die volgens zijn zeggen den wegens misdrijf afgezetten Sanraboneschen rijks-groote Karaëng Laœ en zijn zoon Karaëng-Mandjallieng in hun verzet tegen hem sterkte. De gevraagde tusschenkomst was hem verleend, maar niet krachtadig genoeg om hem tegen den koning van Gowa te beschermen, dien hij door dezen stap nog meer tegen zich ingenomen had.)

2 Okt. 7 Ds. qi'dat. Zond.

Er komt een brief van Soembawa van mijn oom Karaëng-Panaikang, inhoudende, dat mijn tante Karaëng-Pasi, zuster van koning Siradjoe-d-dien, en vrouw van den koning van Soembawa Maas-Madina) verstooten is.

7 Okt. 12 Ds. qi'dat. Vrijd.

De verloving tusschen Mattá (zoon van den koning van Boni La-Padang-sadjati) en mijn oudere zuster Karaëng-Tana-sanga wordt afgebroken.

20 Okt. 25 Ds. qi'dat. Woensd./Dond.

Mijn oom Karaëng-Patténe roeit naar Soembawa om mijn tante Karaëng-Pasi af te halen.

23 Okt. 28 Ds. qi'dat. Zat./Zond.

De koning van Boni roeit naar Mandar.

4 Nov. 11 Ds. qi'dat. Dond./Vrijd. W. 10 Ds. qi'dat.

Mijn oom (Karaëng-Patténe) komt terug van zijn reis naar Soembawa ter afhaling van mijn tante Karaëng-Pasi.

16 Nov. 22 Ds. hiddj. Woensd.

De koning van Boni komt van Mandar terug met de pokken.

1131.

25 Nov. 4 Moeh. Maand. W. Vrijd. 2 Moeh.

Daëng-Mamo, gewezen Karaëng van Katapang, sterft.

1719. (*)

14 Feb. 23 (Rab. I.) Dingsd. W. 24 Rab. I.

Karaëng-Bonto-lângkasá (Daëng-Mamaro), op last van den koning uit het land verwijderd, gaat naar Makassar (letterlijk Westwaarts).

(*) Terwijl tot dusverre in het Makassaarsche handschrift, op ééne enkele uitzondering na, bij elk feit de namen der maanden stonden, zelfs wanneer twee of meer feiten in. dezelfde maand plaats hadden, is daar van nu af een groot gedeelte dier namen van beide tijdrekeningen weggelaten. Waar dat het geval is heb

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

21 (Junij) 3 (Sja'b.) Woensd.

Er wordt verteld, dat Batara-toengkē (dochter van den koning van Loewoé To-palagoena Matienrowe-ri-langkanana, bij Pateekkē-tana Aroe-Patiro, vorstin van Tanette) als vorstin van Loewoé afgezet is.

28 (Junij) 10 (Sja'b.) Woensd.

De Loewoëers komen Datoe-Tjietta (Batari-todja, wier moeder Opoe-Larompong een zuster van Matienrowe-ri-langkanana was) tot vorstin nemen.

7 (Aug.) 20 (Ram.) Maand. W. 21 Ram.

De koning (Siradjoe-d-dien) verhuist naar het huis van Karaëng-Bonto-manompó (zijn schoonvader).

1 Okt. 17 Ds. qi'dat. Zat./Zond.

Karaëng-Bonto-panno gaat naar Lempangang om met Karaëng-Bonto-masoegi te trouwen.

5 Nov. 23 (Ds. hiddj.) Zat./Zond. W. 22 Ds. hiddj.

Daëng-Takontoe (vrouw van Karaëng-Laóé van Sanrabone en moeder van Karaëng-Mandjallieng) krijgt den titel van Karaëng-Tjampagaja.

1132.

22 (Nov.) 10 (Moeh.) Woensd. W. 9 Moeh.

De koning van Boni roeit van het zeehoofd (te Makassar) weg, om zich naar Tjinrana te begeven. Hij doet onderweg Gowa aan.

1720.

16 (Jan.) 5 (Rab. I.) Zat./Zond.

Sietti (eigenlijk Sietti-Hawâ), de jongere zuster van Karaëng-Madjannang, sterft in den ouderdom van 10 jaar.

21 (Jan.) 10 (Rab. I.) Zat./Zond.

De zendelingen van den koning, die uit Loewoé terug komen, deelen mede, dat To-Sappe-ilē (zoon van den in

---

ik in de vertaling tussohen haakjes de namen ingevuld, die ik na vergelijking van de opgegeven dagen der maanden met elkander en met de opgegeven dagen der week vermeende, dat er behooren te staan. Blijkbaar zijn, op weinige uitzonderingen na, alleen dan namen van maanden weggelaten, wanneer verscheidene feiten in dezelfde maand plaats hadden, en de naam dier maand bij het eerste feit vermeld is. Dit zou nog meer in het oog vallen, wanneer niet een aantal feiten in dit uittreksel waren weggelaten.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

1693 ter dood gebragten rijksbestierder van Loewóe, en echtgenoot van Batara-toengkē) tot vorst van Loewóe verheven is.

22 (Jan.) 11 (Rab. I.) Maand.

De koning van Boni Poewanna-I-Mattá (La-Padang-sadjati) wordt door de Bonieren afgezet, en Karaëng-Aná-montjong (de afgezette koning van Gowa) volgt hem op.

11 (Feb.) 2 (Rab. II.) Zond. W. 1 Rab. II.

Het huis Ballá-kerija wordt afgebroken.

19 (Feb.) 9 (Rab. II.) Maand.

Mijn tante Moeti'atoe-l-lah en haar schoonvader (of schoonmoeder) komen aan. De Bonieren laten hen herwaarts brengen.

20 (Feb. 12 (Rab. II.) Weensd. W. Dingsd. 10 Rab. II.

De eerste toemállalang (Karaëng-Bonto-panno) en Karaëng-Bonto-masoegi scheiden van elkander.

22 (April) 13 (Djoem. II.) Woensd. W. Maand.

Mijn oom krijgt den titel van Karaëng-Patténe.

6 (Mei.) 27 (Djoem. II.) Maand.

De vorstin van Laikang (Daëng-Marannoe) weduwe van Toe-nisombaja sterft in Laikang.

18 (Mei.) 10 (Radj.) Zat.

De koningin weduwe (Daëng-Maïngá, weduwe van Abdoe-l-Djalil Toewammenang-ri-Lakijoeng) vertrekt naar Tjinrana.

8 Junij. 2 Sja'b. Zat. W. 1 Sja'b.

Mijn grootmoeder (deze titel is hier niet letterlijk op te vatten) Daëng-Tongi schenkt aan mijn oom Karaëng-Allóe een dochter, Latifah genaamd.

29 (Junij.) 23 (Sja'b.) Zat. W. 23 Sja'b.

Toewammenang-ri-Djawaja (Nadjmoe-d-dien, bestemd tot koning van Tello) wordt besneden.

16 Julij. 10 Ram. Dingsd.

De koningin-weduwe (Daëng-Maïngá) komt van Tjinrana terug.

27 (Sept.) 24 Ds. qí'dat. Dond./Vrijd.

Maniembang-gaoé Mohi-d-dien (zoon van den koning van Gowa Siradjoe-d-dien bij Sietti-Abidah Daëng-Maténe, dochter van Karaëng-Bonto-manompó) wordt geboren.

6 Okt. 4 Ds. hiddj. Zond. W. 3 Ds. hiddj.

Een gedeelte van Bori-sallo (oud-Borí) wordt tot palilí (leenroerig) gemaakt (waarschijnlijk als straf voor het een of

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

andere misdrijf der bevolking, want Borí-sallo behoort tot het oudste gedeelte van het rijk Gowa, zooals daaruit blijkt, dat Karaëng-Borí-sallo of Karaëng-Borí, zooals men hem gewoonlijk noemt, een van de negen raadsheeren, bate-salampang, van Gowa is).

10 (Okt.) 8 (Ds. hiddj.) Dond. W. 7 Ds. hiddj.

De brief, dien Karaëng-Bonto-panno naar Batavia medeneemt om onzen dank te betuigen voor onze begiftiging met Topedjawa, wordt op het vaartuig gebragt. (Dit landschap, vroeger door de Compagnie aan de vorstin van Laïkang, weduwe van Aroe-Palakka Matienrowe-ri-Bonto-walá in vruchtgebruik gegeven, was na haar dood, naar het schijnt eigener autoriteit door den Gouverneur en den raad te Makassar aan den koning van Gowa in vruchtgebruik afgestaan, hetgeen door de Hooge regeering, blijkens haar brief aan den koning van Gowa van 10 Februarij 1721, werd goedgekeurd, omdat zij Topedjawa beschouwde als begrepen onder Kadjang, waarmede de koning 17 jaar geleden bij een door haar overgezonden leenbrief begunstigd was.)

1133.

15 Nov. 14 Moeh. Vrijd.

Poewanna-I-Mattá (La-Padang-sadjati) komt in de Kampong-baroe (te Makassar) aan, bij gelegenheid dat hij na zijn afzetting uit Boni naar de Nederlanders vlugt.

18 (Nov.) 17 (Moeh.) Maand.

De koning van Boni (Karaëng-Aná-montjong) komt met zijn vrouw (Karaëng-Pabinejang) over zee van Tjinrana aan.

10 Dec. 9 Çafar. Dingsd.

Daëng-Nisanga I-Qamarijah, de vrouw van den ouden Ratoe-bagoes, sterft.

22 Dec. 21 Çafar. Zond.

Mijn grootvader Daëng-Talarra komt uit zijn Sandawosche ballingschap terug.

1721.

13 (Jan.) 14 (Rab. I.) Maand.

Poewanna-I-Mattá (La-Padang-sadjati) en de koning van Boni worden door de Nederlanders met elkander verzoend.

18 (Jan.) 19 (Rab. I.) Zat.

Karaëng-Madjannang (zoon van Karaëng-Bonto-soenggoe)

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

trouwt met Karaëng-Tabaringang (dochter van koning Si-radjoe-d-dien).

11 Feb. 13 Rab. II. Maand./Dingsd.

Karaëng-Ballá-djawaja (zuster van Karaëng-Leëngkesé en weduwe van Aroe-Palakka Matienrowe-ri-Bonto-walá) sterft in den ouderdom van 89 jaar.

5 Maart. 5 Djoem. I. Dingsd./Woensd. W. 6 Djoem. I.

Het schip, waarmede Karaëng-Bonto-panno van Batavia terugkomt, laat het anker vallen.

26 (Maart.) 26 (Djoem. I.) Woensd. W. 27 Djoem. I.

Dag, waarop de oude vorst van Sidenreng (La-Tënritieppá Matienrowe-ri-Pamantingang, de Aroeng-Oedjoempoelóe van Speelmans notitie) stierf.

19 Mei. 22 Radj. Maand.

Daëng-Manassá gaat op bekomen last naar Sandawo (eiland Flores) om Torrieng aan te vallen.

7 Junij. 11 Sja'b. Dingsd. Zat.

De ooren van Karaëng-Patoekangang (Zainab = Saëná, dochter van den koning van Boni To-Sapewalije bij Sietti-Labibah) worden doorstoken en haar tanden geslepen. Zij wordt met Toewammenang-ri-Djawaja (Nadjmoe-d-dien, aanstaanden koning van Tello) verloofd.

29 Aug. 6 Ds. qi'dat. Vrijd.

Dag, waarop de moeder van Datoe-Tjietta (de Loewoesche prinses Opoe-Larompong) stierf.

11 (Sept.) 19 (Ds. qi'dat.) Woensd./Dond.

Daëng-Manassá komt van Sandawo terug.

9 Okt. 17 (Ds. hiddj. Dond.

Onze Karaëng (de rijksbestierder Karaëng-Bonto-soenggoe) laat mijn oom Karaëng-Bonto-lángkasá tot den koning geleiden om vergiffenis te vragen.

1134.

16 (Dec.) 26 (Çafar.) Dingsd.

De kapitein der Maleijers Intjé-Tjoekka sterft. (Hij was de eerste kapitein der Maleijers te Makassar geweest.)

1722.

19 Jan. 1 Rab. II. Maand.

De Mandalléërs worden onder Karaëng-Bonto-madjannang gesteld.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

4 Feb. 17 (Rab. II.) Dingsd./Woensd.

De Makkadaŋg-tana (rijksbestierder van Boni) Aroeng-Oedjoeng sterft.

13 (Feb.) 26 (Rab. II.) Vrijd.

De Tallampoewangers worden onder I-Beboé gesteld, die daarbij den titel van Karaëng-Bonto-tanga krijgt.

22 Feb. 7 (Djoem. I.) Znd./Mnd. W. Zat./Znd. 6 Djoem. I.

Karaëng-Bonto-sijaná en haar echtgenoot komen zich aan haar Makassaarsche bloedverwanten toevertrouwen. (Volgens den stamboom van de vorsten van Boelo-boelo was Mappakana Daëng-Madjandji dezelfde, die hier Karaëng-Bonto-sijaná genoemd wordt, gehuwd met een Barroesch prins.)

24 (Maart.) 6 Djoem. II. Dingsd.

I-Massanira trouwt met I-Anisah, de dochter van Karaëng-Bonto-sijaná. (Deze Massanira was dezelfde als Towappamole Datoe-Oelawëng, zoon van Paboekadjoewe Datoe-Oelawëng, zie stamboom der vorsten van Boelo-boelo en memorie van overgaaf van den Gouverneur Sautijn, 1737, blz. 14.)

7 April. 20 Djoem. II. Dingsd.)

Mijn oom Karaëng-Allóé trouwt met mijn tante Karaëng-Pasi (zuster van den koning van Gowa Siradjoe-d-dien).

1135.

17 Okt. 7 Moeh. Zat. W. 6 Moeh.

De bevelhebbers, die onder het opperbevel van Karaëng-Batoe-poete en Daëng-Manassá ten oorlog naar Sandawo (eiland Flores) gaan, vertrekken.

9 Nov. 30 (Moeh.) Maand. W. 29 Moeh.

Men laat Toewammenang-ri-Djawaja en Karaëng-Patoekangang (dochter van den koning van Boni To-sapewalije) van elkander scheiden.

16 (Nov.) 7 Çafar. Maand. W. 6 Çafar.

De koning betreft zijn huis ten westen van de moskee te Pabinejang.

1 Dec. 22 (Çafar.) Dingsd. W. 21 Çafar.

I-Mappaingá Çafijoe-d-dien wordt besneden. (Blijkbaar heeft hier in het handschrift eerst gestaan: Ik, I-Mappaingá enz.)

26 (Dec.) 17 (Rab.) Vrijd./Zat.

Ik, I-Makkaraëng Zainoe-d-dien (Toewammenang-ri-Matowanging, koning van Gowa) word geboren. (Het woord

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

„ik” heeft hier blijkbaar oorspronkelijk in het handschrift niet bij gestaan, maar is er later bijgevoegd.)

1723.

21 Jan. 14 Rab. II. Dond. W. 13 Rab. II.

Karaëng-Batoe-poete komt terug van zijn krijgstogt naar Sandawo, waarop hij Torieng en Waangka veroverd heeft.

22 (Jan.) 15 (Rab. II.) Vrijd. W. 14 Rab. II.

Aan Daëng-Mattali wordt de titel van Karaëng-Boengaja gegeven.

5 Mei. 28 Radj. Dingsd./Woensd.

Nacht, waarin Toewang (namelijk Abdoe-l-Baçier, bijgenaamd Toewang-Rappang) in Rappang overleed.

21 (Mei.) 17 Sja'b. Zat. W. Vrijd. 15 Sja'b.

De tanden van I-Mattá (zoon van La-Padang-sadjati) worden door den koning van Boni (To-Sapewalije) geslepen.

27 (Junij.) 22 (Ram.) Zat. W. Zond. 23 Ram.

Er wordt verteld, dat de ratoe (= datoe) van Oelawëng (Paboekadjoewe, tweede echtgenoot van Batari-todja Aroe-Timoeroeng) in zijn land gestorven is.

25 Julij. 21 Sjaw. Zond.

De doodkist van Toewang (— Rappang) wordt aangebragt.

28 (Julij.) 24 (Sjaw.) Woensd.

Kare-Manágala volgt den Sjeich als hoofdpriester op.

1136.

18 (Okt.) 18 (Moeh.) Maand.

Toewammenang-ri-Djawaja (Nadjmoe-d-dien) wordt een vorstelijk zounescherm boven het hoofd gehouden.

18 (Nov.) 20 (Çafar.) Dond. W. 19 Çafar.

De vorstin van Laikang wordt door den koning van Tello (Toewammenang-ri-Djawaja) ten huwelijk gevraagd. Haar soenrang bedraagt 88 realen.

24 (Nov.) 26 (Çafar.) Woensd. W. 25 Çafar.

Bonto-lángkasá wordt weder onder het bestuur van Daëng-Mamaro gesteld.

20 Dec. 22 (Rab. I.) Maand.

Djeneli-sape (een Bimasch prins) sterft in de Kampong-baroe te Makassar.

1724.

8 Jan. 11 Rab. II. Vrijd./Zat.

Karaëng-Aná-montjong wordt door de Bonieren afgezet

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

De Bonieren nemen Aroeng-Mampoe (La-Panaoengi To-Pawawooi), de Soppengers Poewanna-I-Mattá (La-Padang-sadjati) tot vorst. De koning (Siradjoe-d-dien) gaat naar Makassar (althans Westwaarts) om laatstgenoemden af te halen.

22 (Feb.) 27 (Djoem. I.) Dingsd.

De koning van Boni (Aroeng-Mampoe) roeit naar Tjinrana.
5 Maart. 9 Djoem. II. Zat./Zond.

De koningin (Sietti-Abidah Daëng-Matténe), de moeder van I-Niembang (Maniembang-gaoé) sterft in den ouderdom van 25 jaar.

16 (Maart.) 2 (Djoem. II.) Dond. W. 20 Djoem. II.

Karaëng-Aná-montjong krijgt een groote zweer op zijn regterwang.

1 April. 7 Radj. Vrijd./Zat.

Karaëng-Aná-montjong sterft in den ouderdom van 35 jaar.

16 (Mei.) 22 (Sja'b.) Dingsd.

I-Massang-lomo (Aroe-Soemalieng, zoon van Karaëng-Aná-montjong) wordt besneden, en de tanden van Amirah (Aroe-Palakka, dochter van Karaëng-Aná-montjong) worden geslepen.

6 Junij. 13 (Ram.) Dingsd. W. 14 Ram.

De Sombopowers worden onder Daëng-Makkoelle I-Kari gesteld, die daarbij den titel van Karaëng-Palemba krijgt.

28 (Junij.) 6 Sjaw. Woensd.

Een zendeling van de Bonieren komt mededeelen, dat zij hun vorst Aroeng-Mampoe afgezet en Datoe-Tjietta weder tot vorstin genomen hebben.

24 Aug. 5 Ds. hiddj. Dond. W. 4 Ds. hiddj.

De kapitein der Chinezen te Makassar sterft.

1137.

16 (Okt.) 28 (Moeh.) Maand. W. 27 Moeh.

De koning van Tello (Nadjmoe-d-dien) trouwt met Karaëng-Patoekangang (Saëná, dochter van To-Sapewalije Karaëng-Aná-montjong bij Sietti-Labibah.)

19 (Okt.) 1 Çafar. Dond. W. 30 Moeh.

De Sabandar Daëng-Makkoelle sterft.

16 (Nov.) 29 (Çafar.) Dond. W. 28 Çafar.

Nu pas wordt de kapitein der Chinezen begraven.

27 (Nov.) 10 Rab. I. Maand.

Daëng-Mangewal wordt in plaats van zijn oom tot Sabandar aangesteld.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

1725.

23 (Jan.) 8 (Djoem. I.) Dingsd.

Mijn grootvader (deze titel is hier niet letterlijk op te vatten) Karaëng-Laoé sterft.

12 Feb. 28 Djoem. I. Maand.

Er komt een brief van Soembawa, waarin den koning het overlijden van den vorst van Soembawa (Maas-Madina) en zijn broeder, die door de Baliërs gedood zijn, wordt medegedeeld. (Zij hadden met Daëng-Mamaro Karaëng-Bontolângkasá een poging gedaan om Salaparang, dat sedert 1693 geheel in de magt der Baliërs was, weder aan hen te ontrukken, maar waren daarin niet geslaagd en op Salaparang gesneuveld.)

13 (Feb.) 29 (Djoem. I.) Maand./Dingsd.

Er wordt verteld, dat de datoe van Lamoeroe (La-Tjella Matienrowe-ri-tëngana-Soppeng) en Aroe-Gowa-gowa door den vorst van Soppeng (La-Padang-Sadjati) gewurgd zijn. (Naar men zegt, geschiedde dit, omdat zij beschuldigd werden hem belasterd te hebben.)

17 (Feb.) 4 Djoem. II. Vrijd./Zat. W. 3 Djoem. II.

De oude hoofdpriester Kare-Tappá sterft.

22 (Maart.) 7 Radj. Dond.

Mijn oom Karaëng-Panaikang wordt naar Soembawa gezonden, om Datoe-tanga, Karaëng-Bontowa en Karaëng-Boeloé-boeloé af te halen. (Karaëng-Bontowa was een dochter van den gesneuvelden koning van Soembawa Maas-Madina bij Karaëng-Agaang-djéné, en dus welligt dezelfde als Soegi, die den 19 Julij 1704 geboren werd.)

8 (Junij.) 26 (Ram.) Vrijd.

Mijn oom Karaëng-Panaikang komt terug van zijn tocht om Karaëng-Boeloé-boeloé en Karaëng-Bontowa af te halen. Datoe-tanga is niet mede gekomen.

22 (Junij.) 10 (Sjaw.) Dond./Vrijd.

Daëng-Talele, de jongere zuster van Karaëng-Balla-djawaja, sterft.

6 Julij. 24 (Sjaw.) Vrijd.

Mijn (stief-)moeder Çafijah, de vrouw van den koning, bevalt van een zoon, Sjarfoe-d-dien Mangambo-djawa genaamd.

13 (Aug.) 4 Ds. hiddj. Zond./Maand. W. 3 Ds. hiddj.

Karaëng-Borí-sallo sterft.

Christ. tijdr. Moeh. tijdr.

1138.

16 Sept. 8 Moeh. Zond.

Er wordt verteld, dat de nieuwe vorst van Soembawa den 15 Dsoe-l-hiddjat (dus den 25 Aug.) overleden is.

1 Okt. 23 (Moeh.) Maand.

Een zendeling van de koningin van Boni (Batari-todja Aroe-Timoeroeng) komt mededeelen, dat Aroe-Djallieng (vorst van Sidenreng en haar derde gemaal) in Loewoé overleden is.

6 (Okt.) 28 (Moeh.) Zat.

I-Tifa schenkt den koning een dochter, Hasanâh genaamd.

7 (Okt.) 29 (Moeh.) Zond.

Aroe-Tanette I-Tjallá komt in Gowa aan.

30 (Okt.) 24 (Çafar.) Dingsd. W. 22 Çafar.

Karaëng-Patoekangang (vrouw van den koning van Tello Nadjmoe-d-dien) bevalt van een zoon Moehammad Djanala. Zijn Makassaarsche naam is Mappatoollá (later Karaëng-Kandjilo.)

3 Nov. 27 (Çafar.) Zat. W. 26 Çafar.

Ik (Mappaingá Çafjoe-d-dien Karaëng-Lempangang, zoon van koning Siradjoe-d-dien,) trouwt met Amirah Aroe-Palakka, dochter van To-sapewalije bij Karaëng-Pabinejang.)

1726.

29 (Jan.) 15 (Djoem. I.) Maand./Dingsd. W. 25 Djoem. I.

Mijn (stief-)moeder I-Sa'idah, de vrouw van den koning, bevalt van een dochter, Aminah-Sariemba-radja genaamd.

25 (Feb.) 22 (Djoem. II.) Maand.

I-Salama, de dochter van Daëng-Bonang, wordt door den koning driemaal verstoeten.

16 (*) Maart. 15 Radj. Dingsd.

De koning trouwt met Karaëng-Agaang-djéné (dochter van Karaëng-Bonto-rambá en gewezen vrouw van Maas-Madina, vorst van Soembawa, ook gewezen vrouw van Aroe-Djallieng, zooals blijkt uit de resol. van den raad van politie te Makassar van 17 Sept. 1728.)

22 (Maart.) 18 (Radj.) Dond./Vrijd.

Men zegt, dat mijn oom Aroe-Kadjoe met de koningin van Boni (Batari-todja) getrouwd is.

(*) Blijkbaar heeft men hier 19 in plaats van 16 te lezen, want 19 Maart 1726 kwam met 15 Radj. 1138 overeen en was een Dingsdag.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

30 (Maart.) 26 (Radj.) Zat.

Mijn tante Karaëng-Bonto-djéné komt van Kadjoe aan.
Men zegt, dat zij door mijn oom Aroe-Kadjoe verstooten is.
29 April. 26 Sja'b. Dingsd. W. Maand.

Karaëng-Biseï (La-Panaoengi To-pawawooi Aroe-Mampoe),
dien de koningin van Boni herwaarts laat brengen, komt aan.
8 (Mei.) 5 Ram. Woensd. W. 6 Ram.

Mijn grootmoeder (deze titel hier niet letterlijk op te vatten)
Daëng-Anreenne, de grootmoeder van Karaëng-Bonto-lâng-
kasá, sterft.

10 Junij. 9 Sjaw. Zond./Maand.

I-Tjapoewá, de weduwe van den (vorst van Sanrabone)
Toewammenang-ri-raténa, sterft.

3 Julij. 3 Ds. qi'dat. Dingsd./Woensd.

Toewammenang-ri-Taënga (de rijksbestierder Karaëng-Bon-
to-soenggoe) verlaat ons in den ouderdom van 85 jaar.

6 (Julij.) 6 (Ds. qi'dat.) Zat.

Mijn oom Karaëng-Panaikang wordt tot hoofd over de
prinsen van niet zuiver vorstelijk bloed aangesteld.

2 Aug. 4 Ds. hiddj. Vrijd. W. 3 Ds. hiddj.

De koning is zelf rijksbestierder.

1139.

10 Sept. 13 Moeh. Dingsd.

Gantá, Kassí en Sangkala, dus drie kampongs, worden
den koning geschonken (door de koningin van Boni en haar
echtgenoot Aroe-Kadjoe.)

17 (Okt.) 21 (Çafar.) Dond. W. 20 Çafar.

De brief, dien mijn oom Karaëng-Alloé naar Batavia mede-
neemt, en die de mededeeling van het overlijden van onzen
Karaëng (den rijksbestierder Karaëng-Bonto-soenggoe Toewam-
menang-ri-Taënga) inhoudt, wordt op het vaarttuig gebragt.

6 Nov. 11 (Rab. I.) Woensd.

De vorst van Bima (Mappatallí Hasanoe-d-dien) en zijn
vrouw komen aan.

14 (Dec.) 19 (Rab. II.) Zat.

I-Tjoemá Sietti-Çalehah Riemba-boelaëng (de latere ko-
ningin van Tello Karaëng-Karoewisí?) wordt geboren.

1727.

13 (Jan.) 19 Djoem. I. Zond./Maand. W. 20 Djoem. I.

Al de Domponezen, die zich in de Kampong-baroe (te

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

Makassar) bevinden, nemen de vlugt bij gelegenheid, dat men hen tot hun heer wil laten gaan.

19 (Jan.) 25 (Djoem.) Zat./Zond. W. 26 Djoem. I.

De vorst van Dompoe, Daëng-Mauombong sterft.

8 Feb. 16 (Djoem. II.) Zat.

De Soedang en La-teja-ri-doeni worden in het huis te Pabinejang voor de vijfde keer bij elkander gebragt, en de bevolking van Takalar, het gebied van I-Bágoesoé, wordt met de plaats zelf aan den koning geschonken (door de koningin van Boni en haar gemaal Aroe-Kadjoe.)

16 (Feb.) 24 (Djoem. II.) Zond.

De koningin van Boni en haar gemaal roeijen van Oedjoeng-tana (een kampong behoorende tot de hoofdplaats Makassar) naar Padang-padang (de Makassaarsche benaming van Pare-pare) ten strijde, bij gelegenheid, dat verteld wordt, dat de vorst van Soppeng (La-Padang-sadjati) zich in Boni bevindt, en de Bonieren tot opstand aanzet.

20 (Feb.) 28 (Djoem. II.) Dond.

Ik (Mappaingá Çafijoe-d-dien) vertrek ook met mijn vriend Karaëng-Garassi Daëng-Mattoeloeng om de koningin van Boni te volgen. De Patambirangers (*) krijgen last mij te vergezellen.

4 Maart. 10 (Radj.) Dingsd. W. 11 Radj.

Er wordt verteld, dat de vorst van Soppeng zich in Bantang-nijondjé (= Agaang-nijondjé—Tanette) bevindt, en dat men hem daar laat bewaken, omdat beweerd wordt, dat hij het voornemen heeft, zich naar de Nederlanders te begeven

---

(*) Patambirang is de Makassaarsche benaming van het thans onder Boni staande landschap Patam-pidang, dat uit de volgende acht hoofdkampongs bestaat, namelijk Teko, Lamontjong, Sanrego, Biroe, Passaka, Parigi, Palakka en Oerong. Aan de genoemde kampong Teko ontleende de beruchte Aroe-Teko, vader van Aroe-Kadjoe zijn titel. Evenwel rekende het zich nog in 1710 ondergeschikt aan Gowa en niet aan Boni, zooals blijkt uit de resolutie van den raad van politie van 16 September 1710. Ofschoon thans het landschap Patam-pidang onbetwistbaar tot Boni behoort, wonen er in Gowa, dicht bij de noordelijke grens van dat rijk, nog altijd Patambirangers en hun hoofd, die te Pejé zijn verblijf houdt, draagt nog heden den titel; zoodat er zoowel in Gowa als in Boni een Aroe-Teko is.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

10 (Maart.) 16 (Radj.) Maand. W. 17 Radj.

La-Idji komt bij zijn Makassaarsche bloedverwanten, en vertelt, dat de vorst van Soppeng door iedereen verlaten is, en ook naar de koningin van Boni gebragt is.

13 (Maart.) 19 (Radj.) Dond. W. 20 Radj.

Er wordt verteld, dat de vorst van Soppeng zich bij de koningin van Boni bevindt.

22 (Maart.) 28 (Radj.) Zat. W. 27 Radj.

Ik kom terug van den togt, dien ik in het gevolg van de koningin van Boni gemaakt heb. Men zegt, dat Poewanna-I-Mattá (La-Padang-sadjati) met vrouw en kinderen naar een plaats ten noorden van Loewóe verbannen is. (Zie de Resolutie van den raad van politie van 22 Maart 1727.)

5 April. 17 Sja'b. Zat. W. 13 Sja'b.

Karaëng-Tana-sanga (Mamoentja-ragi, dochter van den koning van Gowa Siradjoe-d-dien bij Karaëng-Balassari) trouwt met den Boemi-partiga (dit is de titel, dien de kroonprinsen van Bima gewoonlijk dragen. De hier bedoelde was Alaoe-d-dien Moehammad-Sjah, zoon en opvolger van Mappatallí Hasanoe-d-dien.)

26 (April.) 3 Ram. Vrijd. W. Zat. 5 Ram.

Mijn oom Karaëng-Alloé komt van Batavia te Makassar aan. 3 Mei. 10 (Ram.) Vrijd./Zat. W. 12 Ram.

De vorst van Bima (Mappatallí) en zijn vrouw vertrekken naar hun land.

13 Aug. 25 (Ds. hiddj.) Woensd.

Een zendeling van de koningin van Boni komt mededeelen, dat Poewanna-I-Mattá met zijn vrouw en kinderen door een amokmaker vermoord is.

1140.

25 Aug. 8 Moeh. Maand. W. 7 Moeh.

Amirah (Aroe-Palakka, vrouw van Çafijoe-d-dien Karaëng-Lempangang) bevalt van een zoon, Mançoer Mallawang-gaóe (Toewammenang-ri-Gowa) genaamd.

14 Okt. 28 Çafar. Dingsd. W. 27 Çafar.

Het huis van den koning buiten (de hoofdplaats van Gowa) te Mallengkeri wordt opgerigt.

1728.

29 Jan. 17 Djoem. II. Woensd./Dond. W. 16 Djoem. II.

Karaëng-Bonto-pádja (waarschijnlijk een dochter uit het

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

huwelijk van wijlen den koning van Bima, Ambela Abi-l-Chair Siradjoe-d-dien met Karaëng-Bonto-djéné) sterft in den ouderdom van 76 jaar.

15 Feb. 4 Radj. Zond.

Dag, waarop I-Ninoé, de dochter van Karaëng-Bontorambá, in Tanette stierf.

26 (Feb.) 15 (Radj.) Dond.

Karaëng-Boeloe-boeloe I-Riempa sterft in den ouderdom van 19 jaar.

27 (April.) 16 (Ram.) Maand./Dingsd. W. 17 Ram.

Karaëng-Tana-sanga (vrouw van den kroonprins van Bima) bevalt van een dochter, genaamd Rante-patôla Sietti-Rabi'ah

7 (Mei.) 26 (Ram.) Vrijd. W. 27 Ram.

Dag, waarop Aroe-Pattodjo stierf.

10 (Mei.) 29 (Ram.) Zond./Maand. W. 30 Ram.

Ratoe-boelaë Sietti-Razhijah wordt geboren.

1141.

11 Sept. 7 Çafar. Zat. W. 6 Çafar.

De koning van Tello levert zich zelf over wegens het gebeurde met I-Moonno (een vrouw, blijkens het aangeteekende bij 30 Nov. 1730.)

17 (Sept.) 13 (Çafar.) Vrijd. W. 12 Çafar.

De vorst van Massepe (Sidenreng, genaamd Towampo Maitienrowe-ri-Soempang-minangaë, zoon van wijlen Aroe-Djalieng) trouwt met Karaëng-Tangallá (I-Tanripada, dochter van den koning van Gowa Siradjoe-d-dien bij Karaëng-Balassari; resolutie van den raad van politie van 17 Sept. 1728.)

8 Okt. 4 Rab. I. Vrijd.

De Boemi-partiga (kroonprins van Bima) scheept zich met zijn vrouw in om naar Bima te gaan, maar begeeft zich eerst nog naar de Kampong-baroe (te Makassar, waar vermoedelijk zijn grootmoeder Karaëng-Tana-tana woonde.)

9 (Okt.) 5 (Rab. I.) Zat.

Mijn tante Karaëng-Bonto-djéné is in de Kampong-baroe. Mijn oom (haar gewezen echtgenoot Aroe-Kadjoe) gaat haar halen, en brengt haar naar Tello; terwijl hij van de koningin van Boni scheidt.

13 (Nov.) 11 (Rab. II.) Zat. W. 10 Rab. II.

Men maakt zich klaar voor de plegtige installatie van den Gouverneur Josua van Arrewijne.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

6 Dec. 4 Djoem. I. Maand.

De goederen van Karaëng-Bonto-djéné in de Makassaarsche landen worden door den koning verbeurd verklaard.

21 (Dec.) 19 (Djoem. I.) Dingsd.

I-Mammá, de zoon van den jongen Ratoe-Bagoes (Bantamsch prins), wordt besneden.

1729.

28 (Jan.) 28 (Djoem. II.) Dond./Vrijd. W. 27 Djoem. II.

Karaëng-Tjampagaja (Daëng-Takóntoe, dochter van wijlen den koning van Gowa Hasancoe-d-dien Toewammenang-ri-ballá-pangkana en weduwe van Karaëng-Laoé) sterft in den ouderdom van 73 jaar.

14 Maart. 13 Sja'b. Maand.

De gallarrang van Mangasa Kare-Mangalle sterft. Zijn zoon Qasim volgt hem op.

15 (Maart.) 14 (Sja'b.) Dingsd.

De gallarrang van Bonto-walá Soero Padjakkóé sterft.

24 (April.) 24 (Ram.) Zond. W. 23 Ram.

De koning van Tello Toewammenang-ri-Djawaja verlaat ons (Djawaja was de naam van een kampong in het gedeelte van Tello, dat ten zuiden der rivier van Tello ligt.)

25 (April.) 25 (Ram.) Maand. W. 24 Ram.

De koning van Gowa (Siradjoe-d-dien, vader van den overleden koning van Tello) neemt (het bestuur over) zijn land Tello weder in handen.

15 (Mei.) 16 (Sjaw.) Zond.

Daëng-Maëngá wordt naar Montjongang verbannen met verbeurdverklaring tevens van haar goederen. Daëng-Manjampakki wordt uit het land gebannen. Daëng-Sangieng zal naar Sandawo (Flores) gezonden worden.

16 (Mei.) 17 (Sjaw.) Maand.

I-Káppará (Karaëng-Tamalálang, zie bij 21 Junij 1717) de zoon van Karaëng-Mandallé, wordt te Makassar door La-Mádi (zoon van wijlen den koning van Boni La-Pataoe Matienrowe-ri-Naga-oelëng bij een bijzit) vermoord.

18 Mei. 19 Sjaw. Woensd.

Karaëng-Bonto-lángkasá (Daëng-Mamaro) komt terug, a La-Mádi achtervolgd en gedood te hebben.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

1142.

19 Aug. 23 (Moeh.) Vrijd.

Men zegt, dat de gouverneur-generaal Mattheus de Haan te Batavia overleden is.

20 (Aug.) 24 (Moeh.) Zat.

Amirah (Aroe-Palakka, vrouw van Karaëng-Lempangang) bevalt van een dochter, I-Danra-Datoe Sietti-Nafisah genaamd (dezelfde, die in dit dagregister ook onder de namen van Danraja en Karaëng-Langeló voorkomt.)

14 (Okt.) 21 (Rab. I.) Dond./Vrijd.

Karaëng-Patoekangang (Zaïnab = Saëná, weduwe van den koning van Tello Nadjmoe-d-dien Toewammenang-ri-Djawaja) bevalt van een dochter, I-Soegi-ratoe Sietti-Aminah genaamd (later bekend onder de namen van Aroe-Teko en Aroe-Kadjoe.)

15 (Okt.) 22 (Rab. I.) Zat.

De koning betreft zijn buiten te Mallengeri gelegen huis. Hij bewoont het gedurende twee jaar en twee maanden.

18 (*) Nov. 7 (Djoem. I.) Mnd. W. Dnd./Vrd. 26 Rab. II.

Dag, waarop de vorstin van Marijo en Tanette stierf. (Hier wordt bedoeld Pateekkë-tana-Aroe-Patiro, dochter van den vorst van Tanette La-Mappadjantji Daëng-Matadjang Matienrowe-ri-Soempampoba bij We-Tënrijabang Datoe-Marijo-ri-wawo, zuster van Aroe-Pallakka Matienrowe-ri-Bonto-walá, welke We-Tënrijabang Datoe-Marijo reeds den 22 Mei 1698 overleden was; zooals blijkt uit den brief van den gouv. van Thije en den raad aan de Hooge regeering van 31 Julij 1698.)

1730.

14 April.) 25 (Ram.) Vrijd. W. 26 Ram.

I-Tjongá (verkorting van I-Tamasongá, in het Boegineesch La Tëmasongë, den naam van Datoe-Baringang, die later koning van Boni werd, en na zijn dood Matienrowe-ri-Malimongëng genoemd werd) komt van Boeton, welks vorst hem naar de Nederlanders laat brengen. (Hij had in 1727 met twee van zijn broeders naar Boeton moeten vlugten om aan de vervolgingen van hun halve zuster, de koningin van Boni, of liever van haar gemaal Aroe-Kadjoe te ontkomen.)

(*) Blijkbaar heeft men hier 28 in plaats van 18 te lezen, want 28 Nov. 1729 kwam overeen met 7 Djoemadi-l-awal 1142 en was een Maandag.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

23 April. 4 Sjaw. Zat./Zond. W. 5 Sjaw.

Karaëng-Langeló (I-Soenggoe, volle zuster van wijlen de koningen van Gowa Karaëng-Bisei Toe-mateja-ri-Djakáttará en Abdoe-l-Djaliel Toewammenang-ri-Lakijoeng) sterft in den ouderdom van 70 jaar en 4 maanden.

20 Mei. 2 Ds. qi'dat. Zat. W. 3 Ds. qi'dat.

Dag, waarop mijn grootmoeder Daëng-Nisajoe, weduwe van Aroe-Teko) te Bima stierf. Mijn oom Karaëng-Panaikang roeit weg, om Karaëng-Tanasanga (haar kleindochter en vrouw van den kroonprins van Bima) af te halen.

12 Julij. 26 (Ds. hiddj.) Woensd.

Mijn oom Karaëng-Panaikang komt met Karaëng-Tanasanga van Bima terug.

1143.

5 Aug. 20 Moeh. Zat.

Karaëng-Bontowa (dochter van den op Salaparang gesneuvelden vorst van Soembawa Maas-Madina bij Karaëng-Agaang-djéné, en vrouw van Daëng-Mamaro Karaëng-Bonto-lângkasá) bevalt van een zoon I-Lootteeng Çalahoe-d-dien genaamd.

2 Okt. 19 (Rab. I.) Maand.

De vaandels van de naar Sandawo vertrekkenden worden met bloed besmeerd.

5 (Okt.) 22 (Rab. I.) Dond.

Karaëng-Bonto-madjannang en Karaëng-Bonto-tanga roeien naar Sandawo ten oorlog.

13 (Okt.) 1 Rab. II. Vrijd. W. 30 Rab. I.

Amirah (Aroe-Palakka, vrouw van Karaëng-Lempangang) bevalt van een dochter I-Rida Sietti-Rahmat genaamd.

3 Nov. 22 Rab. II. Vrijd.

Daëng-Manângará komt terug van Massepe (Sidenreng), waarheen hij gezonden is om voor I-Tanri (verkorting van Tanripada Karaëng-Tangallá) den vorst van dat rijk (Towampo Matienrowe-ri-Soempang-minangaë) om echtscheiding te vragen. De scheiding heeft plaats gehad.

30 (Nov.) 19 (Djoem. I.) Dond.

De ooren van het kind van I-Moonno worden te Bonthain doorstoken.

3 Dec. 22 (Djoem. I.) Zond.

Daëng-Ago (=Daëng-Mangago) krijgt den titel van Karaëng-Paranggi.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

7 (Dec.) 27 (Djoem. I.) Dond. W. 26 Djoem. I.

Mijn oom Karaëng-Bonto-lângkasá en mijn tante Karaëng Bontowa scheiden van elkander. (De tegenwoordige Sultan van Soembawa is beider afstammeling.)

1731.

23 (Jan.) 14 Radj. Dingsd.

Op dezen dag, zegt men, stierf de koning van Bima (Mapatalli Hasanoë-d-dien) te Bima.

6 Feb. 28 (Radj.) Maand./Dingsd.

De toe-maílalang Karaëng-Bonto-panno sterft in den ouderdom van 81 jaar.

10 (Feb.) 3 Sja'b. Vrijd./Zat. W. 2 Sja'b.

Karaëng-Bonto-madjannang komt van zijn togt naar Sandawo, waarop hij Poema veroverd heeft, terug.

3 (Maart.) 24 (Sja'b.) Zat. W. 23 Sja'b.

Een zendeling van de Bimanezen komt mededeelen, dat de vorst van Bima nu 1 maand en 8 dagen geleden gestorven is.

21 April. 13 Sjaw. Zat.

Van Soembawa komt het berigt, dat de vorst van dat rijk (Djalaloe-d-dien) om het leven gekomen is door een ontplofing van buskruid, die hem met zijn huis in de lucht heeft doen springen. (Zie den brief van zijn opvolger Mappasoeseo Moehammad Qaharoe-d-dien aan den Sjahbandar te Batavia van 29 Rabi'oe-l-awal 1144 = 1 Okt. 1731.)

30 (April.) 22 (Sjaw.) Maand.

De Kadatongers worden onder Mappatanre gesteld, die daarbij den titel van Karaëng-Masale krijgt.

9 (Mei.) 2 Ds. qi'dat. Woensd.

De Bimanezen komen Boemi-partiga (den kroonprins Alaoë-d-dien Moehammad-Sjah) tot hun vorst nemen.

7 Junij. 1 Ds. hiddj. Dond.

De Katapangers worden onder Daëng-Talarra gesteld, daar zij hem en niet Karaëng-Bidara begeeren.

1144.

28 Julij. 22 Moeh. Vrijd./Zat. W. 23 Moeh.

Karaëng-Madjannang (de zoon van den overleden rijksbestierder Karaëng-Bonto-soenggoe) wordt bij den koning gebracht, nadat men hem zijn kris heeft laten afleggen.

Christ. tijdr. Mak. tijdr.

2 Aug. 27 (Moeh.) Dond. W. 28 Moeh.

Mijn oom Karaëng-Bonto-lângkasá trouwt met Karaëng-Soemanná (dochter van Karaëng-Tana-tana uit haar huwelijk met Karaëng-Mamampang vorst van Sanrabone.)

5 Okt. 3 Rab. II. Vrijd.

Karaëng-Garassí wordt tot toemaïlalang aangesteld in plaats van Karaëng-Bonto-panno.

28 (Okt.) 26 (Rab. II.) Zond.

I-Moehammad (waarschijnlijk Karaëng-Barombong, zoon van Karaëng-Mamampang) wordt door de Sanraboneërs tot vorst genomen.

7 Dec. 7 Djoem. II. Vrijd.

I-Maniembang (verkorting van Maniembang-gaoé, naam van een zoon van Siradjoe-d-dien bij Sietti-Abidah Daëng-Matténe) wordt besneden.

1732.

Maart. Ram. Maand.

De vorst van Bima (Alaoe-d-dien Moehammad-Sjah) en zijn vrouw (Karaëng-Tana-sanga) vertrekken naar hun land.

17 (April.) 21 (Sjaw.) Dond.

Kare-Mangalle wordt met het volk van Mangasa naar Mangassoengi gezonden.

19 (April.) 23 (Sjaw. Zat.

Karaëng-Paranggi en Karaëng-Bonto-tanga gaan op last van den koning naar Sandawo.

1145.

11 Sept. 21 Rab. I. Dond.

I-Mappatimoeng wordt door den vorst van Agaàng-nijondjó (Tanette) gedood. (Tënri-lele, vorstin van Loewoé, was door de koningin van Boni Batari-todja, door wie zij opgevoed was, uitgehuwelijkt aan den Soppengschen prins Moehammad Aroe-Pattodjo, die tevens Aroe van Lalolang in Tanette was. Omdat hij van minder aanzienlijke geboorte was dan Tënri-lele, werd hij door haar broeder, den vorst van Tanette La-Tënrijodang Matienrowe-ri-moesoena doodgeschoten, die vervolgens zijn zuster uithuwelijkte aan den datoe van Mario-ri-awa La-Samang-langí, bijgenaamd To-laowe-Sapirije. Waarschijnlijk was Mappatimoeng de Boeginesche naam van dezen Aroe-Pattodjo, die na zijn dood Matienrowe-ri-doenina genoemd werd.)

Christ tijdr. Moh. tijdr.

10 Okt. 20 Rab. II. Vrijd.

Karaëng-Tabaringang (dochter van den koning van Gowa Siradjoe-d-dien en vrouw van Karaëng-Madjannang) sterft. (Missive van de Hooge regeering te Batavia aan den Gouv. en raad te Makassar van 18 Maart 1733.)

17 Nov. 29 (Djoem. I.) Maand.

Het huis van den koning buiten te Malengkeri, een huis op zes rijen palen, wordt opgebouwd.

27 (Nov.) 9 Djoem. II. Dond.

Den vorst van Sanrabone wordt een vorstelijk zonnescerm boven het hoofd gehouden.

30 (Nov.) 12 (Djoem. II.) Zond.

Op dezen dag stierf te Bima I-Borahiem, de zoon van den koning van Bima.

11 Dec. 23 (Djoem. II.) Dond.

Karaëng-Tamasongó (Makaraëng Zainoe-d-dien Matienrowe-ri-Matowangieng, later koning van Gowa) wordt beneden.

1733.

22 Jan. 6 Sja'b. Woensd./Dond.

Karaëng-Bonto-manompó (zoon van Karaëng-Popó en gezezen schoonvader van koning Siradjoe-d-dien) verlaat ons in den ouderdom van 88 jaar 5 maanden en 13 dagen.

1 Junij. 18 Ds. hiddj. Maand.

De vorstin van Laikang sterft. Zij wordt te Bonto-tanga begraven. (Volgens de memorie van overgaaf van den Gouv. van Makassar Sautijn heette deze vorstin Djole, was zij een halve zuster van vaderszijde van Karaëng-Lempangang, en volgde haar zoontje haar op. Het is echter niet waarschijnlijk, dat zij werkelijk een halve zuster van Karaëng-Lempangang geweest is; daar hier vermoedelijk geen andere vorstin van Laikang zal bedoeld zijn, dan die in Nov. 1723 door Karaëng-Lempangangs vollen broeder, den koning van Tello Nadjmoe-d-dien Toewammenang-ri-Djawaja, ten huwelijk gevraagd werd.

10 (Junij.) 27 Ds. hiddj. Woensd.

Karaëng-Tana-sanga (vrouw van den vorst van Bima Alaoe-d-dien Moehammad-Sjah) komt van Bima terug, en brengt één van haar kinderen mede.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

1146.

15 (Junij.) 3 Moeh. Zond./Maand. W. 2 Moeh.

Karaëng-Barombong (zoon van Karaëng-Mamampang) en Karaëng-Lempangang (Çafijoe-d-dien) gaan naar Sanrabone.

15 (Junij.) 3 (Moeh.) Maand. W. 2 Moeh.

De koning (Siradjoe-d-dien) spoedt zich naar Sanrabone om de Gowarezen bij te staan.

23 (Junij.) 11 (Moeh.) Dingsd. W. 10 Moeh.

De vorst van Soembawa (Moehammad Qaharoe-d-dien) komt aan.

7 (Nov.) 29 (Djoem. I.) Zat.

De vorst van Soembawa trouwt met Karaëng-Bontowa (dochter van de koningin van Gowa Karaëng-Agaang-djéné uit haar eerste huwelijk met Maas-Madina, vorst van Soembawa, en gescheiden vrouw van Karaëng-Bonto-lângkasá.)

17 (Nov.) 10 Djoem. II. Maand./Dingsd. W. 9 Djoem. II.

De Sabandar Daëng-Mangewai sterft.

(*) Dec. 20 Radj. Zond.

I-Mappabábasá (Toewammenang-ri-kalábiranna koning van Gowa, zoon van Karaëng-Lempangang bij Amirah Aroe-Palakka) wordt geboren.

1734.

3 Jan. 27 Radj. Zond.

Karaëng-Alloé beboet zich zelf met vijf tahils (f 80.—), omdat hij zijn zuster (of broeder) met geweld uit het huis van Aroe-Kadjoe gehaald heeft.

17 Jan. 11 Sja'b. Zond.

Karaëng-Bonto-lângkasá wordt door de beide toe-maílalangs (Karaëng-Garassi en Karaëng-Lekó-bódong) bij den koning gebracht om dezen vergiffenis te vragen.

26 Jan. 20 (Sja'b.) Dingsd.

Een zendeling van de koningin van Boni komt mededeelen dat Karaëng-Barombong zich te Tjenrana bevindt.

29 (Maart.) 23 Sjaw. Zond./Maand.

Karaëng-Bisei (La-Panaoengi To-pawawooi Aroe-Mampoe, volle broeder van To-sapewalije en van La-Padang-sadjati) sterft in den ouderdom van 42 jaar.

(*) Hier is geen cijfer ingevuld, maar moet blijkbaar 27 staan.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

11 April. 6 Ds. qi'dat. Zat./Zond. W. 7 Ds. qi'dat.

De weduwe, namelijk de weduwe van koning Toewammenang-ri-Lakjoeng (dus Daëng-Maïngá), verlaat ons in den ouderdom van 81 jaar.

1147.

16 (Julij.) 15 (Çafar.) Vrijd. W. 14 Çafar.

De kommissaris sterft.

27 Aug. 21 Rab. I. Vrijd.

De Sanraboneërs komen den koning mededeelen, dat hij Karaëng-Alloé tot vorst van Sanrabone verheven hebben.

1735.

2 Maart. 6 Sjaw. Woensd. W. 7 Sjaw.

Het vaandel Soeileengkaja wordt naar Mallengkeri gebragt. Men zweert met uitgetrokken krissen trouw aan den koning.

1148.

26 (Sept.) 8 Djoem. I. Maand.

Wij gaan Daëng-Mamaro (Karaëng-Bonto-lângkasá) aanvallen, en ontmoeten den vijand te Pattallassang.

13 Okt. 25 (Djoem. I.) Dond.

De koning trekt naar Mallengkeri terug, en houdt te Pakkato stand.

23 (Okt.) 6 Djoem. II. Zond. W. 5 Djoem. II.

Karaëng-Mamampang (gewezen vorst van Sanrabone) komt van Bonthain terug.

5 Nov. 19 Djoem. II. Vrijd./Zat. W. 18 Djoem. II.

De koning (Siradjoe-d-dien) gaat naar Tello. Hij doet afstand van den troon van Gowa, (omdat hij terugkeerde naar Tello, waar hij het eerst was geweest, werd hij na zijn dood genaamd Toe-mamalijanga-ri-Talló, ofschoon hij ook bekend staat onder den naam van Toewammenang-ri-Pasi.)

5 (Nov.) 19 (Djoem. II.) Zat. W. 18 Djoem. II.

Al de Gowarezen gaan Mallowang-gaóé (Aboe-l-Chair Al-Mançoer Toewammenang-ri-Gowa, zoon van Çafijoe-d-dien Karaëng-Lempangang, en dus kleinzoon van Siradjoe-d-dien) de gezamenlijke rijkssieraden brengen, en hij volgt den koning op.

6 (Nov.) 20 (Djoem. II.) Zond. W. 19 Djoem. II.

De met de vasallen gesloten verdragen worden bij Karaëng-Madjannang gebragt (ten teeken, dat hij rijksbestierder, bi-tjara-boetta, werd). Karaëng-Bonto-tanga wordt hoofd over

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

de toe-makkadjannangangs. Daëng-Manângará en Daëng-Manggappa krijgen de beide sabandarsposten.

7 (Nov.) 21 (Djoem. II.) Maand. W. 20 Djoem. II.

Het vaandel Soeleengkaja wordt naar het huis des konings overgebracht.

9 (Nov.) 23 (Djoem. II.) Woensd. W. 22 Djoem. II.

Mallawang-gaóe krijgt den titel van Pati-matarang (troonsopvolger.)

10 Dec. 24 Radj. Vrijd./Zat.

Karaëng-Masale sterft.

28 Dec. 13 Sja'b. Woensd. W. 12 Sja'b.

De koningin Karaëng-Agaang-djéné, vrouw van Siradjoe-d-dien) sterft te Tello in den ouderdom van 48 jaar.

1736.

25 (Feb.) 12 (Sjaw.)

Het vergulde zonnescerm wordt den Pati-Matarang (Mallawang-gaóe) boven het hoofd gehouden. (Eerst van dit oogenblik was hij werkelijk koning.) De Tanisamaang (een gouden ketting, tot de rijkssieraden van Gowa behoorende) wordt gewogen. Haar gewigt bedraagt twee katies en eenige tahils van 8 realen in een tahl.

16 Maart. 3 Ds. qi'dat. Vrijd.

De koning (Mallawang-gaóe) laat Karaëng-Madjannang een zonnescerm brengen, en verlangt ook dat deze met „Sombangkoe” zal aangesproken worden; maar het laatste wordt door Karaëng-Madjannang geweigerd.

18 (Maart.) 5 Ds. qi'dat. Zat./Zond.

De Hollanders laten Towassa (zeeroover in verbond met La-Maddoekëllë Aroe Seengkaang, die omtrent dien tijd Aroematowa van Wadjó werd) met zes schepen, een kotter (kotá) en 5 sloepen aanvallen.

23 (Maart.) 10 (Ds. qi'dat.) Vrijd.

De koning en de rijksbestierder (Karaëng-Madjannang) gaan naar Towaang om den gallarrang van Mangasa versterkingen te laten maken.

31 (Maart.) 18 (Ds. qi'dat.) Zat.

De vaandels worden met bloed besmeerd.

1 April. 19 (Ds. qi'dat.) Zond./Maand. W. Zat./Zond.

Aroe-Seengkaang vertrekt van Batoe.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

1 (April.) 19 (Ds. qi'dat.) Maand. W. Zond.

Daëng-Mamaro (Karaëng-Bonto-lângkasá) vertrekt van Pannakkoekang.

12 (April.) 1 Ds. hiddj. Dond. W. 30 Ds. qi'dat.

De vaandels worden opgeborgen.

26 (April.) 15 (Ds. hiddj.) Dond. W. 14 Ds. hiddj.

De rijksbestierder Karaëng-Madjannang) gaat (het graf van) Dató-ri-Bandang (den eersten prediker van den Islam in Gowa) bezoeken.

1149.

12 (Mei.) 1 Moeh. Zat.

De koning en Karaëng-Madjannang gaan naar Tienggi-maë om te bidden om regen.

5 Julij. 26 Çafar. Dond. W. 25 Çafar.

Er komt een zendeling van den makkadaang-tana (rijksbestierder van Boni; de hier bedoelde heette Aroe-Barrang.) Men zegt, dat de Boniërs te Paneki (in Wadjó) met Aroe-Seengkaang aan het vechten zijn.

26 Julij. 17 Rab. I. Dond.

Daëng-Mamaro (Karaëng-Bonto-lângkasá) en Aroe-Kadjoe (Daëng-Mamoentoeli, de gewezen gemaal van de koningin van Boni) gaan naar Maros.

30 Aug. 23 Rab. II. Dond. W. 22 Rab. II.

Karaëng-Barombong trouwt met Karaëng-Bonto-parang.

25 (Okt.) 20 (Djoem. II.) Dond. W. 19 Djoem. II.

Karaëng-Lempangang (Çafioe-d-dien) komt van Tjenrana (in Boni) terug.

7 Dec. 4 Sja'b. Dond./Vrijd. W. 3 Sja'b.

Aroe-Kadjoe sterft te Maros.

11 (Dec.) 8 (Sja'b.) Woensd. W. Dingsd. 7 Sja'b.

De makkadaang-tana (Aroe-Barrang) komt van Segeri terug. Men zegt, dat Daëng-Mamaro Segeri verlaten heeft.

1737.

24 Jan. 22 Ram. Woensd./Dond.

Karaëng-Boengaja (Joesoef Daëng-Mattallí) sterft.

1150.

27 Julij. 28 Rab. I. Vrijd./Zat. W. 29 Rab. II.

De Sabandar, de zendeling en Daëng-Mangalle I-Mammá (Makassaarsche verbastering van Moehammad) gaan naar Tjinrana om Aroe-Palakka (Amirah) af te halen.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

14 Aug. 17 (Rab. II.) Woensd.

Een zendeling van de koningin van Boni komt den gouverneur kennis geven, dat de oorlog tusschen Wadjo en Boni is geëindigd. De Bonieren hebben den vrede met gederen (goud- en zilverwerken) gekocht.

20 (Aug.) 23 (Rab. II.) Dingsd.

Daëng-Mamaro (Karaëng-Bonto-lángkasá) wordt door den gouverneur en den datoe van Baringang (La Tëmasongë Matienrowe-ri-Malimongëng, later koning van Boni, halve broeder van de regeerende koningin) aangevallen.

1738. 1151.

10 Mei. 20 Moeh. Zat.

Er wordt verteld, dat Danraja (Danra-datoe Karaëng-Langeló dochter van Amirah Aroe-Palakka, daardoor kleindochter van den overleden koning van Boni To-sapewalije, en als zoodanig regthebbende op den troon van Boni) koningin van Boni is.

25 Aug. 9 Djoem. I. Maand.

De koning (Mallawang-gaoé) en Karaëng-Madjannang gaan naar het fort (te Makassar.) De imam der Maleijers leest uit den koran het hoofdstuk Iasieng voor, waarna Karaëng-Madjannang beëdigd wordt, aangezien de koning daartoe volgens zijn zeggen nog te klein is. Hij (Karaëng-Madjannang) bedekt zich de handen met een zakdoek, raakt daarna den koran aan, dien hij driemaal op zijn hoofd legt, trekt vervolgens zijn kris, steekt dien in water, en drinkt dat water op. Aan elk van de rijks grooten wordt een pond rozewater geschonken.

27 (Aug.) 11 (Djoem. I.) Woensd.

Men laat de koningin van Boni kennis geven, dat de zoon van den Madanrang (rijks groote van Boni, in rang beneden den makkadaang-tana, maar boven de beide toe-marilalëngs staande) in Gowa is. (De hier bedoelde madanrang heette Aroe-Kadjoewara.)

2 Nov. 20 Radj. Zond. W. 19 Radj.

De sabandar, de gallarrangs van Mangasa en Bonto-manai, de zendeling Kare-Gappa en de tolk Kare-Mangewai gaan naar Batavia.

30 (Nov.) 18 Sja'b. Zond. W. 17 Sja'b.

De koning en Karaëng-Madjannang gaan naar Takalar.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

1739.

11 Jan. 30 Ram. Zond.

Men zegt, dat de vorst van Agaang-nijondjé (Tanette, genaamd La-Tënrijodang Matienrowe-ri-moesoena) zich van het (Bonische) vorstelijk zonnescerm en van de vlag Samparadjaë (het voornaamste van de Bonische rijkssieraden even als de soedang het voornaamste van de Gowasche is) heeft meester gemaakt. Ook zegt men, dat Aroe-Kadjoe dood is. (Volgens de memorie van overgaaf van den gouverneur Sautijn, die gedagteekend is 19 Aug. 1737, was Daëng-Mangeppe Aroe-Djokko zijn oom Daëng-Mamoentoeli na diens dood als Aroe-Kadjoe opgevolgd; zoodat hier waarschijnlijk van dezen Daëng-Mangeppe sprake is.)

22 (Jan.) 11 Sjaw. Dond.

Koning Toewammenang-ri-Pasí Sultan Siradjoe-d-dien (ook Toe-mamalijsanga-ri-Talló genoemd) verlaat ons in den ouderdom van 52 jaar en 10 maanden.

19 Feb. 10 Ds. qi'dat. Dond.

Een zendeling van Wadjó komt en zegt: „Uw broeder, de „aroe-matowa, is met de koningin van Boni (Danraja) en „de vorstin (of den vorst) van Soppeng (waarschijnlijk wordt „hier ook Danraja bedoeld) als bondgenooten aangekomen.”

2 Maart. 21 (Ds. qi'dat.) Dingsd. W. Maand.

Wij hooren, dat I-Bonda (zoon van Karaëng-Bonto-lâng-kasá) door het volk van Tjamba (thans een van de berg-gentschappen der Noorderdistrikten) vermoord is, en dat Karaëng-Balambaroe gewond is. (Deze Karaëng-Balambaroe was volgens de memorie van overgaaf van den Gouverneur Smout een Europeesch soldaat, die tot Karaëng-Bonto-lâng-kasá overgelopen was.)

24 (Maart.) 13 Ds. hiddj. Dingsd.

Wij hooren, dat Mattjoonggi door de Wadjoreezen ingenomen is.

6 April. 26 (Ds. hiddj.) Zond./Maand.

De rijkbestierder (Karaëng-Madjannang) gaat naar de Kampong-baroe (te Makassar) en neemt zijn vrouw en de soedang (rijkszwaard van Gowa) mede. De Bara, de beide Panjanga-lowe's, I-Boéle, de Koelace-naga, de Pamongko-kalapa, de Kallang-bodo en de Boeto's (allen rijkssieraden van Gowa) volgen later.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

9 (April.) 19 (Ds. hiddj.) Dond. W. 29 Ds. hiddj.

De koning (Mallawang-gaoé), Karaëng-Pabinejang (moeder van Aroe-Palakka en dus grootmoeder van den koning), de tweede toe-maïlalang en de vorst van Sanrabone (Karaëng-Alloé) vertrekken naar Tello en vandaar naar de Kampong baroe, met uitzondering van den vorst van Sanrabone, die niet verder medegaat. (Gowa werd dus aan den opstandeling Karaëng-Bonto-lângkasá prijs gegeven.)

1152.

10 (April.) 1 Moeh. Vrijd.

Karaëng-Bonto-lângkasá wordt tot koning van Gowa verheven.

16 Mei. 8 Çafar. Zat. W. 7 Çafar.

De Wadjoreezen rukken (uit Gowa) naar Baraja op en Karaëng-Bonto-lângkasá naar Djongaja. Te Maritjaja komt het tot een gevecht (met de Nederlanders.) Karaëng-Bontotanga wordt gewond. (Baraja, Djongaja en Maritjaja zijn plaatsen op ruim een half uur gaans ten Oosten en Zuid-Oosten van het fort Rotterdam te Makassar gelegen.)

15 Junij. 8 Rab. I. Maand.

De toemaïlalang, Karaëng-Batoe-poete, Karaëng-Bontomadjannang, Karaëng-Palemba, Karaëng-Tompó-balang, Karaëng-Balambaroe (een andere dan de bij 2 Maart 1739 bedoelde) en Karaëng-Katangka (waarschijnlijk dezelfde als Makkaraëng Zaïnoe-d-dien Karaëng-Tamasongó) gaan naar Tello.

8 Julij. 2 Rab. II. Dingsd./Woensd. W. I Rab. II.

Het met lofwerk versierde huis te Bonto-walá wordt verbrand.

20 (Julij.) 14 (Rab. II.) Maand. W. 13 Rab. II.

De aroe-matowa (Aroe-Seengkáang) en Karaëng-Bontolângkasá vertrekken. Zij verlaten Gowa.

21 (Julij.) 15 (Rab. II.) Dingsd. W. 14 Rab. II.

Gowa wordt ingenomen en verbrand.

28 (Julij.) 22 (Rab. II.) Dingsd. W. 21 Rab. II.

De koning (Mallawang-gaoé) gaat naar Tâénga.

20 Aug. 15 Djoem. I. Woensd./Dond.

Karaëng-Tana-tana (dochter van wijlen den koning van Gowa Karaëng-Biseï Toe-mateja-ri-Djakáttará) sterft in den ouderdom van 68 jaar en 4 maanden.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

3 Sept. 29 (Djoem. I.) Dond.

De gouverneur (Smout) en de Bonieren keeren naar Makassar terug. De Nederlanders en Aroe-Soemalieng (Mas-sang-lomo of Massallomo, zoon van To-sapewalije Karaëng-Aná-montjong) trekken binnen de hoofdplaats Gowa, om haar te bewaken.

4 Sept. 1 Djoem. II. Vrd./Zat. W. Dnd./Vrd. 30 Djoem. I.

De toe-maílalang Karaëng-Garassí sterft.

4 Dec. 3 Ram. Dond./Vrijd.

De rijksbestierder komt van de Kampong baroe (te Makassar terug en brengt al de rijkssieraden mede.

1740.

19 Jan. 19 Sjaw. Dingsd.

Karaëng-Patoekangang (dochter van To-sapewaleije, weduwe van den koning van Tello Nadjmoe-d-dien, en moeder van Mappatoella Karaëng-Kadjilo) sterft in den ouderdom van 82 jaar. Zij wordt te Lakijoeng begraven.

13 Feb. 15 Ds. qi'dat. Zat.

Koning Toewammenang-ri-Gowa (Mallawang-gaoé) wordt besneden.

8 Maart. 10 Ds. hiddj. Dingsd. W. 9 Ds. hiddj.

Op dezen dag stierf Karaeng-Bonto-masoegi (gewezen vrouw van wijlen Karaëng-Bonto-panno.)

19 (Maart.) 21 Ds. hiddj. Zat. W. 20 Ds. hiddj.

De vorst van Tanette (La-Tënrijodang Matienrowe-ri-moe-soena) trouwt met Karaëng-Tanasanga (volle zuster van Cafijoe-d-dien Karaëng-Lembangang en gescheiden vrouw van den vorst van Bima Alaoe-d-dien Moehammad-Sjah.)

1158.

25 Aug. 2 Djoem. II. Dond.

De vorst van Sanrabone (Karaëng-Alloé) trouwt met Karaëng - Soemanná (dochter van Karaëng - Tana - tana uit haar huwelijk met den gewezen vorst van Sanrabone Karaëng-Mamampang en gewezen vrouw van Karaëng-Bonto-lángkasá.)

8 Okt. 16 Radj. Zat. W. 17 Radj.

De koning en de rijksbestierder gaan naar het fort en worden weder beëdigd.

11 (Okt.) 19 (Radj.) Dingsd. W. 20 Radj.

De koning en de rijksbestierder trekken de hoofdplaats van

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

Gowa binnen. Gecommitteerden (van de Oost-Indische Compagnie) benevens de madanrang (rijks-groote van Boni, in rang beneden den makkadaang-tana, maar boven de to-marilaléngs staande; de hier bedoelde heette Aroe-Kadjoewara), Aroe-Soemalieng en de gallarrang van Bonto-walá geven den koning het land van Gowa over, waarna al de Nederlanders en Bonieren naar Makassar aftrekken.

18 (Nov.) 28 (Sja'b.) Vrijd.

I-Aloé trouwt met Karaëng-Tamasongó (Makkaraëng Zainoed-dien.)

5 Dec. 15 Ram. Zond./Maand.

Karaëng-Palemba sterft.

1741.

14 Jan. 25 Sjaw. Zat. W. 26 Sjaw.

De hoofdpriester Kare-Manágalá sterft.

1154.

20 April. 4 Çafar. Dond. W. 3 Çafar.

De admiraal (Smout) komt van zijn krijgsgtogt naar Tosora (hoofdplaats van Wadjó) terug.

17 Junij. 3 Rab. II. Zat. W. 2 Rab. II.

Karaëng-Soemanná (de vrouw van den vorst van Sanra-bone Karaëng-Allóé) bevalt van een zoon.

25 Okt. 15 Sja'b. Woensd. W. 14 Sja'b.

De brief, dien Karaëng-Garassí, Karaëng-Mangesoé en de sabandar Daëng-Mangappa naar Batavia medenemen, wordt op het vaarttuig gebragt.

18 Dec. 9 Sjaw. Maand.

Karaëng-Katapang sterft in den ouderdom van 84 jaar.

30 (Dec.) 21 (Sjaw.) Vrijd./Zat.

Karaëng-Langeló I-Danra (Danra-datoe, dochter van Amirah Aroe-Palakka en Karaëng-Lempangang) sterft.

1742. 1155.

20 Maart. 12 Moeh. Dingsd. W. 13 Moeh.

Het lijk van Karaëng-Garassí wordt van Batavia aangebragt.

10 Mei. 5 Rab. I. Dond.

De koning komt van Bima terug met zijn vrouw (een dochter van den koning van Bima Alaoe-d-dien Moehammad Sjah bij Karaëng-Tana-sanga) en Rante-Patola (haar zuster.)

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

29 (*) Junij. 16 Rab. II. Dingsd. W. Vrijd. 25 Rab. II.

De vorst van Tanette (La-Tënriodang-Matienrowe-ri-moe-soena) gaat naar Batavia.

28 Julij. 26 Djoem. I. Vrijd./Zat. W. 25 Djoem. I.

Koning Toewammenang-ri-Gowa (Mallawang-gaoë) verlaat ons in den ouderdom van 15 jaar, 5 maanden en 16 dagen. Zijn jongere broeder Mappabábasá Abdoe-l-Goedoes Toewammenang-ri-kalábiranna) volgt hem in de regeering op.

28 (Julij.) 26 (Djoem. I.) Zat.

Karaëng-Mamampang (gewezen vorst van Sanrabone) sterft in den ouderdom van 82 jaar, 9 maanden en 4 dagen.

3 Okt. 3 Sja'b. Woensd.

De koning van Tello (Karaëng-Lempangang) en Karaëng-Bonto-tanga komen. Ten tijde van de koningin Toewammenang-ri-Lakijoeng (van Gowa) en Toewammenang-ri-passiringanna (van Tello) en Toewammenang-ri-Tâënga (den rijksbestierder Karaëng-Bonto-soenggoe) is bepaald geworden, dat hij, die tusschen hen doorliep (dat is: hen, en daardoor de rijken Gowa en Tello, van elkander scheidde) eenstemmig door ons voor schuldig zou worden gehouden.

4 (Okt.) 4 (Sja'b. Dond.

De koning gaat met al de rijksieraden in (de stad) Gowa wonen.

27 (Okt.) 27 (Sja'b.) Vrijd./Zat.

Karaëng-Pabinejang (moeder van Amirah Aroe-Palakka en grootmoeder van den koning van Gowa) sterft in den ouderdom van 55 jaar.

1743. 1156.

5 Mei. 10 Rab. I. Zond. W. 11 Rab. I.

De koning gaat naar Tâënga (woonplaats van den rijksbestierder Karaëng-Madjannang.) De gouverneur gaat mede derwaarts, en doet in het voorbijgaan Gowa aan. Karaëng-Madjannang en de koning geven hem ieder een slaaf ten geschenke.

18 (Mei.) 24 (Rab. I.) Zat.

Karaëng-Madjannang wordt als rijksbestierder afgezet.

28 (Mei.) 4 Rab. II. Dingsd.

De met de vasallen gesloten verdragen worden den koning

(*) Waarschijnlijk heeft men hier 19 in plaats van 29 te lezen, want 19 Junij 1742 was een Dingsdag, en kwam wel niet met 16, maar toch met 15 Rabi'oe-l-achir 1155 overeen.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.
van Tello gebragt (waardoor hem het ambt van rijksbestierder van Gowa werd opgedragen.)

4 Junij. 11 (Rab. II.) Dingsd.

Karaëng-Bonto-poete (dit zal wel een schrijffout zijn voor Batoe-poete) wordt tot tõe-mailalang aangesteld. Het (in der tijd) door Karaëng-Patténe bekleede ambt wordt hem gegeven (niettegenstaande Karaëng-Batoe-poete een kleinzoon van Djarannika was, en dus een afstammeling van Karaëng-Mároesoé.)

15 Okt. 26 Sja'b. Dings.

I-Soegi-ratoe (Aroe-Teko, ook Aroe-Kadjoe genoemd, dochter van wijlen den koning van Tello Nadjmoe-d-dien Toewammenang-ri-Djawaja bij Karaëng-Patoekangang) en Aroeng-Oedjoem-poelóe zijn met elkander gehuwd. (Volgens opgave van den overleden leenvorst van Boni Ahmad-Singkërroe-roekka was deze Aroe-Oedjoem-poeloe een broeder van den vorst van Sidenreng Towampo Matienrowe-ri-Soempang-minangaë, en werd hij na zijn dood bijgenaamd Matienrowe-ri-Tana-manridije.) De madanrang (Aroe-Kadjawara) wordt afgezet (door toedoen van Datoe-Baringëng.) zie Memorie van overgaaf van Sautijn, blz. 23, en van Smout, blz. 34.)

1744. 1157.

15 April. 2 Rab. I. Woensd.

De vorst van Tanette (La-Tënriodang Matienrowe-ri-moeséna) komt van Java terug (waar hij de Compagnie in den Javaanschen oorlog had bijgestaan.)

29 Aug. 21 Radj. Zat. W. 20 Radj.

I-Soegi-ratoe (Aroe-Teko, vrouw van Aroeng-Oedjoem-poeloe) bevalt van een zoon.

8 Okt. 1 Ram. Dond.

De brief, dien Karaëng-Parangi en Karaëng-Paboendoe-kang naar Batavia medenemen, wordt op het vaartuig gebragt.

1745. 1158.

9 Nov. 14 Sjaw. Dingsd.

Koning Toewammenang-ri-kalábiranna (Mappabábasá Ab-doe-l-Goedoes) wordt besneden.

1746. 1159.

14 Maart. 21 Çafar. Zond./Maand. W. 20 Çafar.

De koning van Tello (Çafijoe-d-dien Karaëng-Lempangang) trouwt met Karaëng-Mangará bombang.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

19 Maart. 26 (Çafar.) Zat. W. 25 Çafar.

Daëng-Mamoentoeli wordt door den kroonprins van Boni (vroeger Datoe Baringëng) bij den ouden koning (zooals de koning van Tello, tevens rijksbestierder van Gowa, thans genoemd werd, omdat hij de vader van den koning van Gowa was) gebragt om hem vergiffenis te vragen.

21 Mei. 30 Rab. II. Zat. W. 29 Rab. II.

Karaëng-Tangallá (volle zuster van Çafijoe-d-dien) sterft in den ouderdom van 35 jaar.

8 Dec. 24 Ds. qi'dat. Dond.

I-Mannawarri Abdoe-l-Hadi (Toewammenang-ri-lamboe-soëna, koning van Gowa, zoon van Makkaraëng Zaïnoe-d-dien Karaëng-Tamasongó) wordt geboren.

1747. 1160.

16 (Jan.) 4 Moeh. Maand.

De Kadoendoengers worden onder Manjanjeri gesteld, die daarbij den titel van Karaëng-Bonto-panno krijgt.

16 Feb. 4 Çafar. Dond. W. 5 Çafar.

De oude koning laat Daëng-Manassá zeggen, dat hij hem den titel van Karaëng-Marowangieng geschonken heeft (letterlijk: laat hem den titel van Karaëng-Marowangieng brengen.)

28 Maart. 15 Rab. I. Maand./Dingsd. W. 16 Rab. I.

Karaëng-Karoewisi bevalt van een dochter (zonder twijfel wordt hier van dezelfde Karaëng-Karoewisi gesproken, die later koningin van Tello werd, en tevens vorstin van Tâëngá was.)

11 Mei. 1 Djoem. I. Dond.

De koning laat aan Daëng-Marannoe zeggen, dat hij haar den titel van Karaëng-Bontowa geschonken heeft.

14 (Mei.) 4 (Djoem. I.) Zond.

De koning laat aan Daëng-Ningai zeggen, dat hij haar den titel van Karaëng-Sombopoe geschonken heeft.

27 Junij. 18 Djoem. II. Dingsd.

Wij hooren, dat de vorst van Tanette, bij gelegenheid, dat hij Nepo aanviel, gesneuveld is.

16 Okt. 11 Sjaw. Maand.

Karaëng-Bonto-madjannang, Karaëng-Paboendoekang, prins en zendelingen gaan naar Bima om Tadjóe (Karaëng-Balassari, dochter van den vorst van Bima bij Karaëng-Tanasanga) af te halen.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

1748. 1161.

11 April. 12 Rab. II. Dond.

Aroe-Soemalieng (zoon van den poenggawa van Boni Mas-sallomo Aroe-Soemalieng) trouwt met Karaëng-Lempangang (dochter van den koning van Tello Çafijoe-d-dien bij Amirah Aroe-Palakka.)

16 Mei. 18 Djoem. I. Dond.

Karaëng-Barombong en Karaëng-Paboendoekang roeijen naar Bima (eigenlijk staat er alleen: naar de overzijde) om Tadjoe (Karaëng-Balassari) af te halen Prinsen en zendelingen vergezellen hen.

15 Aug. 20 Sja'b. Dond.

Het rijkssieraad I-Boéle wordt door den koning herwaarts overgebracht. De oude koning (de koning van Tello) gaat, geheel ten strijde toegerust, naar Mangasa.

26 (Aug.) 1 Ram. Mæand. W. 2 Ram.

De koning laat I-Boéle bij Karaëng-Madjannang brengen.

16 (Sept.) 22 (Ram. Maand. W. 23 Ram.

Karaëng-Barombong komt met Tadjoe (Karaëng-Balassari) van Bima terug.

13 Dec. 22 Ds. hiddj. Vrijd.

Het huwelijk tusschen den koning en Karaëng-Balassari is voltrokken.

1749. 1162.

3 April. 14 (Rab. II.) Dond.

De koning laat (Daëng-Mangienroeroe zeggen, dat hij hem den titel van Karaëng-Barôbosó geschonken heeft.

21 (April.) 3 Djoem. I. Maand.

De koningin van Boni (Batari-todja) scheept zich in om naar Boni te gaan.

(*) Mei. 10 Djoem. II. Dingsd.

I-Manapoï Mançoer (Karaëng-Data, zoon van Makkaraëng-Zainoe-d-dien Karaëng-Tamasongó wordt geboren.

10 (Junij.) 24 (Djoem. II.) Mnd./Dgsd. W. 23 Djoem. II.

Karaëng-Lempangang (de vrouw van den jongen Aroe-Soemalieng) bevalt van een zoon Abdoe-r-rahmaan genaamd

---

(*) Hier heeft men waarschijnlijk 27 in te vullen; want 27 Mei 1749 was een Dingsdag, en kwam volgens Wüstenfeld wel niet met 10, maar toch met 9 Djoemadi-l-achir 1162 overeen.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

(Deze Abdoe-r-rahmaan is waarschijnlijk dezelfde zoon van Karaëng-Lempangang, die later bekend stond onder den naam van Karaëng-Bisei den krankzinnige).

25 Aug. 11 Ram. Maand.

Karaëng-Manjioui, Karaëng-Balló, de papóe Daëng-Mangappa, Daëng-Maroeppa en de vrouw van Daëng-Mallijoengang komen van Sandawo (Flores) terug.

8 Nov. 27 (Ds. qi'dat. Vrijd./Zat.

Wij hooren, dat de koningin van Boni (Batari-todja Matienrowe-ri-Tipoeloewe) overleden is, en dat de kroonprins (haar halve broeder La-Temasongë Datoe-Baringëng Matienrowe-ri-Malimongëng) haar opgevolgd is. In den nacht van Zaterdag op Zondag jongstleden had het overlijden van de koningin van Boni plaats.

(*) (Nov.) 28 Ds. qi'dat. Zond.

Batara-Gowa (zoon van den koning van Gowa Mappabá-basá Abdoe-l-Goedoes Toewammenang-ri-kalábiranna bij Karaëng-Balassari) wordt geboren.

9 Dec. (†) 28 (Ds. hiddj.) Zond. W. Dond.

De koningin (namelijk Mangará-bombang, de vrouw van den koning van Tello (Çafijoe-d-dien) bevalt van een zoon, Mappatoenróe Abdoe-r-raoef (Karaëng-Lembang-parang Toewammenang-ri-Katangka, koning van Gowa) genaamd.

1750. 1163.

14 Febr. 7 Rab. I. Vrijd./Zat.

Karaëng-Panaikang sterft in den ouderdom van 89 jaar, 6 maanden en 7 dagen.

12 Junij. 17 Radj. Vrijd./Zat. W. Dond./Vrijd. 7 Radj.

Koenda-boelás Dsoekarjah wordt geboren.

(*) Ook hier staat in het handschrift geen getal ingevuld. Hier moet echter waarschijnlijk een 9 staan; want 9 Nov. 1749 kwam overeen met 28 Dsoe-l-qi'dat 1162 en was een Zondag.

(*) Dit woord December is in het handschrift blijkbaar eerst later bijgeschreven. Daar nu de naam der maand volgens de Mohammedaansche tijdrekening geheel weggelaten is, en 9 November 1749 niet alleen met 28 Dsoe-l-qi'dat 1162 overeenkwam, maar ook werkelijk een Zondag was, moet men hier welligt November in plaats van December lezen en op de plaats der Mohammedaansche maanden Dsoe-l-qi'dat en niet Dsoe-l-hiddjat invullen.

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

16 Julij. 11 Sja'b. Dond.

De datoe van Oelawëng sterft. Men doet hem in een kist, en brengt hem naar zijn land. (Deze Datoe-Oelawëng was waarschijnlijk Mappasawë, de zoon van Towappamole; want deze laatste was blijkens de memorie van overgaaf van Sautijn, blz. 14, reeds in 1736 gestorven; zie den stamboom der vorsten van Boelo-boelo.)

22 Julij. 17 Sja'b. Woensd.

I-Mannjaerang komt op last van den ouden koning (den koning van Tello, tevens rijksbestierder van Gowa Çafijoe-d-dien) aan Karaëng-Madjannang een zonnescerm en een drager daarvoor brengen. Ook wordt Tangke-djangang (een kampong in Tello) met al zijn hooge en lage gronden aan Karaëng-Madjannang geschonken.

30 (Julij.) 25 (Sja'b.) Dond.

De Sabandar Daëng-Manângará wordt afgezet. De vorstin van Tanette (Tënrihle Matienrowe-ri-Sorejang) wordt door den oppertolk tot den koning van Boni geleid (om hen met elkander te verzoenen; want sedert haar brooder La-Tënrjodang zich van de vlag Samparadjaë had meester gemaakt, en zich als koning van Boni en Soppeng had trachten op te werpen, was de verstandhouding tusschen de hoven van Boni en Tanette slecht geweest.

7 Okt. 6 Ds. qi'dat. Woensd.

De koning schenkt aan I-Moémien (waarschijnlijk een dochter van Karaëng-Barombong) den titel van Karaëng-Bonto-maténe.

22 Nov. 22 Ds. hiddj. Zond.

De vorst van Soppeng La-Tongëng Aroe-Panjili (broeder van den koning van Boni) trouwt met Karaëng-Bonto-maténe.

1751. 1164.

13 Feb. 16 Rab. I. Vrijd./Zat. W. 17 Rab. I.

Aroe-Soemalieng (zoon van den poenggawa van Boni Mas-sallomo Aroe-Soemalieng) en Karaëng-Lempangang (volle zuster van den koning van Gowa Mappabâbasa) scheiden van elkander.

(*) (Maart. 28 Rab. II. Dond./Vrijd.

Poettiri-Raanna-koemala (Karaëng-Tabaringang, dochter

(*) Hier heeft men waarschijnlijk 28 in te vullen; want 28 Maart

Christ. tijdr. Moh. tijdr.

van den koning van Gowa bij Karaëng-Balassari) wordt geboren.

26 (April.) 29 (Djoem. I.) Zond/Maand. W. 30 Djoem. I.

De oude koning (de koning van Tello) en Karaëng-Mangará-bombang scheiden van elkander.

10 (Sept.) 19 (Sjaw.) Dond./Vrijd.

Karaëng-Bonto-maténe bevalt, maar sterft aan de gevolgen. Haar kind, een zoontje, leeft. (Daar uit haar huwelijk met den vorst van Soppeng La-Tongëng Aroe-Panjili slechts één kind kan gesproten zijn, is dit kind, wanneer Karaëng-Bonto-maténe ten minste een dochter van Karaëng-Barambong was, geen ander dan Karaëng-Berowangieng, die blijkens het secrete dagregister van den gouverneur van der Noort, na aan den opstand van Sangkilang te hebben deelgenomen, den 18 September 1679 bij den koning van Boni in onderwerping kwam.)

4 (Okt.) 15 (Ds. qi'dat. Dond. W. Maand. 14 Ds. qi'dat.

Er komt een kennigave, dat Aroe-Gona (Bonisch prins, nauw verwant aan de datoe's van Oelawëng) overleden is. Naar men zegt, heeft zijn overlijden drie dagen geleden plaats gehad.

1 Nov. 13 Ds. hiddj. Dingsd. W. Maand. 12 Ds. hiddj.

De Bonieren en Soppengers doen Aroe-Tá (La-Roekka, zoon van den koning van Boni La-Tëmasongë Matienrowe-ri-Malimongëng. Later stond hij meer bekend onder de namen van Aroe-Lakasi en Poenggawa leessoë, d. i. de afgetreden poenggawa) van zijn zuster scheiden, met wie hij overspel pleegt.

(Deze zuster heette volgens den brief van den Gouv.-gen. en de raden van Indië aan den Gouv. en raad te Makassar van 31 Dec. 1759 Sidadjang, dus bij de Boogineezen, waarschijnlijk I-Dadjang. In dien brief deelden zij mede, dat zij te Batavia, waar zij onder bescherming van de Compagnie het laatst gewoond had, overleden was.)

1751 was een Vrijdag, en kwam wel niet met 29, maar toch met 28 Rabioe-l-achir 1164 overeen.

R E G I S T E R

OF DE VERTALING

UIT HET DAGBOEK DER VORSTEN VAN GOWA EN TELLO.

- Abdoe-l-Baçier**, zie bij Toewang-Rappang.
" Djaliel, " Toewammenang-ri-Lakjoeng.
" Hadi, " Manawarri.
" lah Mançoer, zie bij Aroe-Mampoe.
" Qadir, I. zie bij Toewammen.-ri-passiringanna.
II. " Karaëng-Madjannang.
" r-rahmaan, I. 3 Maart 1707.
II. 10 Junij 1749.
" raef, zie bij Mappatoenroé.
- Agatang-nijondjó**, 8 Okt. 1643; 10 Dec. 1645; 30 Sept. 1646;
21 Feb. en 17 Maart 1649; 18 Aug. 1651; 5 Sept.
1674; 8 Nov. 1675; 15 Aug. 1680; 21 Feb. 1682;
14 Julij, 23 Aug., 3 Sept. en 4 Dec. 1707; 9 Mei
1716; 4 Maart 1727; 11 Sept. 1732; 11 Jan. 1739;
19 Maart 1740; 29 Junij 1742; 15 April 1744; 27
Junij 1747 en 30 Julij 1750.
- Ahmad**, zie bij Aroe-Kadjoe.
- Aisjah**, 6 Jan. 1683.
- Alasá**, I. zie bij Karaëng-Panaragang.
II. 5 Aug. 1688; 7 Sept. 1689; 21 en 27 Aug. 1693;
30 Aug. 1695 en 6 Julij 1696.
- Aloé**, 18 Nov. 1740.
- Ambela**, 3 Sept. 1646; 13 Dec. 1651; 23 Jan. 1653; 22 April

- 1654; 11 Nov. 1656; 27 Maart en 30 Aug. 1658; 10 Feb. 1663; 5 Junij 1664; 23 Okt. 1666; 22 Julij 1682.
- Ambon, 23 Jan. en 3 Feb. 1642; 1 Julij 1643; 25 Nov. 1651; 29 Nov. 1652; 25 Aug. 1653; 22 Julij 1682.
- Aminah, 7 Jan. 1682.
- Amier-Hamzah, zie bij Toe-mammalijang-ri-Alloé.
- Amirah, zie bij Aroe-Palakka III.
- Ande-ande, 24 Jan. 1713.
- Anisah, 24 Maart 1722.
- Antjé-Djênalá, 7 Sept. en 2 Okt. 1660.
- „ Tjoekká, 16 Sept. 1721.
- Aroe-Barrang, 5 Julij en 11 Dec. 1736.
- „ Belo, I. 12 Okt. 1668.
II. 21 Okt. 1684; 28 April 1706.
- „ Biloesoe, 1 Mei 1700.
- „ Djallieng, 1 Okt. 1725; 17 Sept. 1728.
- „ Gowa, 4 Okt. 1751.
- „ Kadjoewara, 27 Aug. 1738; 11 Okt. 1749; 15 Okt. 1743.
- „ Gowa-gowa, 13 Feb. 1726.
- „ Kaballangang, 27 Mei 1683; 10 April 1684.
- „ Kadjoe, I. 25 Sept. 1675; 19 Maart 1703.
II. 29 Jan. 1679; 10 Nov. 1704; 24 Jan. en 25 Sept. 1705; 9 Julij 1715; 22 en 30 Maart 1726; 9 Okt. 1728; 3 Jan. 1734; 26 Julij en 7 Dec. 1736.
III. 11 Jan. 1739.
- „ Lalolang, 29 April 1708; 11 Sept. 1732.
- „ Mampoe, 22 Julij 1693; 10 Nov. en 20 Dec. 1703; 28 Jan. 1717; 8 Jan., 22 Feb. en 28 Junij 1724; 29 April 1726; 29 Maart 1734.
- „ Marowangi, 11 Aug. 1677; 18 April en 7 Jan. 1688.
- „ Meroe, 8 Sept. 1703.
- „ Palakka, I. zie bij Toe-nisombaja.
II. zie bij Poewanna-I-Mattá.
III. 9 Mei 1711; 16 Mei 1724; 3 Nov. 1725; 25 Aug. 1727; 20 Aug. 1729; 13 Okt. 1730; 26 Dec. 1733; 27 Julij 1737.
- „ Panjili, 22 en 29 Nov. 1750 en 10 Sept. 1751.
- Aroe-Pattiro, 21 Feb. 1649; 6 Feb. 1698; 21 Junij 1719.
- „ Pattodjo, I. 7 Mei 1728.
II. 11 Sept. 1732.

Aroc-Seengkaang, 18 Maart, 1 April en 5 Julij 1736; 19 Feb. en 20 Julij 1739.

„ Soemalieng, I. 29 Junij 1711; 16 Mei 1724; 3 Sept. 1739; 11 Okt. 1740.

II. 11 April 1748; 13 Feb. 1751.

„ Tá, 1 Nov. 1751.

„ Tanette, I. 13 Nov. 1707.

II. 19 Sept. 1688; 2 Aug. 1693; 14 Julij 1709; 2 April 1715.

„ Tasijada, 17 Sept. 1695; 29 April 1696.

„ Teko, I. 27 Junij 1675; 31 Okt. 1677; 8 Feb. en 20 Maart 1678; 29 Jan. 1679; 31 Okt. 1680; 13 Feb. 1681; 7 Jan. 1682; 28 Aug. 1683; 9 Aug. 1684; 3 Julij 1687; 1 Mei 1700; 14 Okt. 1701; 4 Julij 1702.

II. 14 Okt. 1729; 15 Okt. 1743; 29 Aug. 1744.

„ Timoeroeng, I. 20 Mei 1671; 3 Nov. 1672; 19 Maart 1697.

II. 16 Dec. 1704; 13 Okt. 1705; 20 Dec. 1714;

5 Aug. 1715; 28 Junij 1719; 29 Aug. 1721; 28 Junij 1724; 1 Okt. 1724; 22 Maart en 29 April 1726; 16 en 20 Feb., 10, 13 en 22 Maart en 13 Aug. 1727; 9 Okt. 1728; 26 Jan. 1734; 14 Aug. 1737; 13 Okt. 1738; 21 April en 8 Nov. 1749.

Aroeng-Amali, 3 Junij 1704.

„ Oedjoempoeloe, I. 16 Sept 1669, 26 Maart 1721.

II. 15 Okt. 1743; 29 Aug. 1744.

„ Oedjoeng, 8 Sept. 1716; 4 Feb. 1722.

Bágoesoe, 8 Feb. 1727.

Ballá-kerija, 12 Feb. 1702; 7 Dec. 1717 en 11 Feb. 1720.

Banggaë, 23 Aug. 1634.

Bángkalá, 5 Okt. 1647.

Bantam, 13 Dec. 1656.

Barokó, 13 Jan. 1686; 26 Junij en 3 Sept. 1717.

Batara-Gowa, 9 Nov. 1749.

„ toengkë, 21 Junij 1719.

Batavia, 30 Mei 1618; 13 Dec. 1656; 5 Jan. 1699.

Bejowe, 2 Okt. 1637.

Biessoe, 8 Jan. 1645.

„ -tjádi, Junij 1611; 9 Okt. 1661.

Bima, April 1617; Junij 1618; 3 Julij 1626; 13 en 25 Nov. 1632; 7 April en 21 Junij 1633; 12 Aug. 1639;

3 Sept. 1646; 13 Dec. 1651; 3 Jan. 1653; 22 April 1654; 11 Nov. 1656; 27 Maart en 30 Aug. 1658; 10 Feb. 1663; 5 Junij 1664; 23 Okt. 1666; 22 Julij 1682; 7 Mei 1684; 23 Julij 1687; 5 Aug. 1688; 7 Sept. 1689; 21 en 27 Aug. 1693; 30 Aug. 1695; 6 Julij 1696; 29 Mei en 13 Sept. 1714; 20 Dec. 1723; 7 Nov. 1726; 5 April en 3 Mei 1727; 8 Okt. 1728; 23 Jan., 3 Maart en 9 Mei 1731; Maart en 30 Nov. 1732.

Binamoé. 5 Okt. 1647; 5 Maart 1694.

Boele, 6 April 1739; 15 en 26 Aug. 1748.

Boelo-boelo, 29 Feb. 1636; 4 Nov. 1638; 28 Sept. 1639; 20 Dec. 1659; 23 Julij 1663.

Boeton, 1626; 17 Okt. 1633; 9 Maart 1634; 3 April 1639; 13 April 1640; 29 Nov. 1651; 21 Maart, 18 April en 14 Mei 1655; 23 Okt. 1666; 3 Jan. 1667; 14 April 1730.

Bolong, 13 Nov. 1632; 15 Dec. 1641.

Bonda, 2 Maart 1739.

Borahiem, 30 Nov. 1732.

Borí-sallo, 23 Jan. 23 Jan. 1712; 6 Okt. 1720.

Çafjoe-d-dien, zie bij Karaëng-Lempangang.

Ceilon, 13 Dec. 1656.

Daëng-Ago, I. 26 Okt. 1637; 25 Mei 1663.

II. zie bij Karaëng-Paranggi.

- „ Anreenne, 6 Dec. 1675; 19 Feb. 1679; 8 Mei 1726.
- „ Boeráne, 8 Mei 1644; 16 Nov. 1693; 1 Junij 1694; 21 Dec. 1709; 27 Jan. 1710.
- „ Bonang, 25 Feb. 1726.
- „ Djienne; 1 Eeb. 1676.
- „ Kallieng, 30 Maart 1631.
- „ Keenna, 31 Julij 1718.
- „ Lompo, 26 Okt. 1637; 29 Feb. 1643.
- „ Mabajará, 26 Okt. 1637.
- „ Mabela, I. zie bij Karaëng-Patténe II.
II. 24 Mei 1679 en 29 Mei 1714.
- „ Maíngá, 13 April 1670; 20 Aug. 1671; 28 Okt. 1672; 13 Feb. 1675; 1 Feb. 1576; 18 Mei en 16 Julij 1720; 25 April 1722; 11 April 1734.

- Daëng-Makkoelle**, I. 28 April 1661; 7 Sept. 1677.
 II. 24 Feb. 1657; 27 Jan. 1710; 19 Okt. 1724.
 III. zie bij Karaëng-Palemba.
- „ **Malábá**, 9 Mei 1643.
- „ **Malljoengang**, 25 Aug. 1749.
- „ **Malloeloengang**, 18 Julij 1765; 16 Maart 1687.
- „ **Mamangoeng**, 5 Sept. 1672.
- „ **Mamaro**, I. 3 April 1676.
 II. zie bij Karaëng-Bonto-lângkasá.
- „ **Mami**, 28 Aug. 1670; 9 Maart 1673; 3 Jan. 1674;
 21 Aug. 1683; 15 Julij en 21 Okt. 1684; 28 April 1706.
- „ **Mamo**, zie bij Karaëng-Katapang II.
- „ **Mamontoelie**, I. zie bij Aroe-Kadjoe II.
 II. 19 Maart 1746.
- „ **Manáí**, 21 Feb. 1716.
- „ **Manângará**, 26 Dec. 1672; 17 Sept. 1687; 3 Nov. 1730;
 6 Nov. 1735.
- „ **Manaraí**, zie bij Karaëng-Mamampang II.
- „ **Manassá**, I. 19 Mei en 11 Sept. 1721.
 II. zie bij Karaëng-Marowangieng II.
- „ **Mangago**, zie bij Karaëng-Paranggi.
- „ **Mangalle**, 17 Okt. 1633.
- „ **Mangalliki**, zie bij Karaëng-Kaballokang.
- „ **Mangamara**, 17 Okt. 1633.
- „ **Mangemba**, I. 17 Sept. 1657, 19 Feb. 1679.
 II. 9 Maart 1673; 15 Feb. 1692.
 III. zie bij Aroe-Tanette II.
- „ **Mangewaí**, 27 Nov. 1724; 17 Nov. 1733.
- „ **Manggappa**, 6 Nov. 1735; 25 Aug. 1749.
- „ **Manginroeroe**, zie bij Karaëng-Barôbosó II.
- „ **Marannoe**, I. 29 Dec. 1680; 14 Sept. 1684; 31 Julij
 1718; 6 Mei 1720.
 II. zie bij Karaëng-Bontowa IV.
- „ **Maroeppa**, I. 14 Mei 1674.
 II. 25 Aug. 1749.
- „ **Masoero**, zie bij Matienrowe-ri-Tompó-tiekká.
- „ **Massese**, 4 Dec. 1708.
- „ **Matténe**, 31 Okt. 1699.
- „ **Mattalli**, zie bij Karaëng-Boengaja II.
- „ **Mattiro**, 5 April 1648; 10 Feb. 1663.
- „ **Mattoedjoe**, 7 Aug. 1677.

- Daëng-Mattoeloeng, zie bij Karaëng-Garassí.
- " Naratang, I. 20 Okt. 1641; 21 Junij 1647; 10 Sept. 1649.
II. zie bij Karaëng-Sanggiringang.
- " Ngaseng, 25 Nov. 1675.
- " Nijá, I. zie bij Karaëng-Panaikang.
II. 17 Aug. 1673.
- " Ningai, zie bij Karaëng-Sombopoe.
- " Nisajoe, I. 14 Mei en 5 Sept. 1674, 11 Aug. 1677;
6 Mei 1678.
II. 31 Okt. 1677; 8 Feb. en 18 April 1678;
31 Okt. 1680; 3 Julij 1687; 20 Mei 1730.
III. 28 Julij; 17 Julij 1707.
- " Nisanga, 13 Dec. 1705; 10 Dec. 1720.
- " Pagang, 1634.
- " Paika, 1626, 29 Jan. 1643; 13 Maart 1649; 30 Aug.
1658; 11 Julij 1692.
- " Pole, zie bij Karaëng-Leëngkesé.
- " Riboko, 8 Mei 1644; 6 Aug. 1661.
- " Rijolo, 12 Mei 1643.
- " Ri-Mangeppé, 1626; 1627; 10 Sept. 1634; 29 Jan.
1650; 27 Maart 1676.
- " Sangieng, I. 2 Maart 1633; 12 Feb. 1645; 11 Okt. 1648.
II. 23 April 1680.
III. 15 Mei 1729.
- " Singará, I. 4 April 1674.
II. 14 Nov. 1679; 11 Maart 1681, 22 Maart
1683.
- " Sisila, zie bij Karaëng-Mandallé II.
- " Takontoe, zie bij Karaëng-Tjampagaja.
- " Talarra, I. zie bij Karaëng-Tabaringang.
II. 26 Nov. 1669; 16 April 1670.
III. 3 Julij 1670.
IV. 22 Okt. 1673.
V. 11 Mei 1686.
VI. zie bij Karaëng-Bidara.
VII. 15 en 22 Dec. 1712; 22 Dec. 1720.
VIII. 7 Junij 1731.
- " Talele, I. 18 Nov. 1671.
II. 22 Junij 1725.
- " Tamemang, I. 7 Mei 1684; 16 Sept. 1688; 7 April 1702.
II. 26 Nov. 1602; 12 Feb. en 15 Julij 1679.

- Daëng-Tateja, 23 Julij 1663.
 „ Toena, 8 Maart 1704.
 „ Tongi, 8 Junij 1720.
 „ Toondji, 25 Sept. 1675.
 Dalá-Bantaëng, 1 Maart.
 „ Lemó-apë, 24 Jan. 1708.
 Danra, }
 Danra-datoe, } zie bij Karaëng-Langeló.
 Danraja, }
 Datoe-Baringëng, 14 April 1730, 20 Aug. 1737; 19 Maart
 1746; 8 Nov. 1749.
 „ Djarewe, 5 Aug. 1708.
 „ loká, zie bij Maas-Bantan.
 „ Mari-mari, 18 Jan. 1702.
 „ Marijo-ri-wawo, 18 Nov. 1729.
 „ Oelawëng, I. 20 Dec. 1714; 27 Junij 1723.
 II. 24 Maart 1722.
 III. 16 Julij 1750.
 „ Pamana, I. 21 Mei 1674.
 II. 11 Dec. 1712.
 „ Talewang, 14 Julij 1693.
 „ tanga, 22 Maart en 8 Junij 1725.
 „ Tjietta, I. 19 Dec. 1702.
 II. zie bij Aroe-Timoeroeng II.
 „ Watoe, 24 Julij 1673; 17 Mei 1705.
 Dató-ri-Bandang, 28 Sept. 1701.
 De Haan, 19 Aug. 1729.
 Djaga, zie bij Kare-Passére.
 Djamaloe-d-dien, zie bij Alasá II.
 Djambang, zie bij Kare-Téne.
 Djeneli-Sape, 20 Dec. 1723.
 Doeri, 17 Junij 1687.
 Dompoe, 3 Julij 1626; 18 Junij 1640; 10 Feb. en 6 Dec.
 1663; 2 Dec. 1664; 18 Julij 1665; 11 Mei 1686;
 29 April en 21 Aug. 1693; 13 en 19 Jan. 1727.
 Duiten, 16 Junij 1695.
 Fatimah, I. zie bij Karaëng-Tjampagaja.
 II. „ „ Boelóe-boelóe.
 III. „ „ Tana-tana.

Galienggang, 9 en 14 Januarij 1681.

Gallarrang-Bonto-manaf, 2 Nov. 1738.

„ „ walá, 15 Maart 1729; 11 Okt. 1740.

„ Mangasa, 4 Okt. 1655; 1664; 28 Okt. 1669; 4 April 1678; 22 Mei en 23 Aug. 1693; 14 Julij, 23 Aug., 3 Sept. en 4 Dec. 1707; 14 Maart 1729, 23 Maart 1736; 2 Nov. 1738.

Goeroedaja, 26 Junij 1717.

Gorontalo, 12 Feb. 1638.

Hadidjah, zie bij Karaëng-Parang-parang.

Haroena-r-rasjied, zie bij Toewammenang-ri-lampanna.

Ibrahiem, I. 30 Sept. 1646.

II. zie bij Karaëng-Mandallé.

Idries, zie bij Matienrowe-ri-Nagaoclëng.

Isa, zie bij Karaëng-Barong-patola.

Ismá'il, zie bij Karaëng-Aná-montjong.

Jappon, 27 Dec. 1681.

Joesoef, zie bij Sjeich-Joesoef.

Kakappar. 21 Okt. 1679; 12 Maart 1680.

Kapitein der Chinezen, 24 Aug. en 16 Nov. 1724.

Káppará, zie bij Karaëng-Tamálalang.

Karaëng-Agaang-djéné, I. 29 Sept. 1659; 6 Dec. 1675; 23 Mei 1677.

II. 10 Sept. 1687; 29 Nov. 1702; 29

Junij en 19 Julij 1704; 22 Maart 1725; 16 Maart 1726; 28 Dec. 1735.

„ Akotengëng, 10 Jan. 1670.

„ Alloé, 23 Julij 1693; 12 April 1714; 8 Junij 1720; 7 April 1722; 26 April 1727; 3 Jan. en 27 Aug. 1734; 9 April 1739; 25 Aug. 1740.

„ Aná-montjong, 18 Jan 1690; 18 Aug. 1700; 16 Mei 1702; 4 Okt. 1703; 22 Okt., 20 en 22 Dec. 1705; 2 Dec. 1706; 24 April 1707; 14 Feb. 1708; 3 Junij 21 Sept. en 20 Okt. 1709; 16 Feb., 13, 17, 20 en 25 Julij 1710; 9 Mei, 29 Junij en 2 Sept. 1711; 20 Jan., 26 Maart, 24, 29 en 31 Aug. en 16 Sept.

1712; 22 Jan. en 18 Nov. 1720; 13 Jan. 1721; 21 Mei 1723; 8 Jan., 16 Maart en 1 April 1724.

Karaëng-Balambaroe, I. 23 Aug. 1634.

II. 2 Maart 1739.

III. 15 Junij 1739.

„ Balassari, I. 9 Aug. 1684; 1 Jan. en 30 Dec. 1707; 23 Dec. 1708; 7 Dec. 1709; 24 Sept. 1711; 31 Dec. 1714; 23 Mei en 8 Sept. 1716; 31 Okt. 1717.

II. 10 Mei 1742; 16 Okt. 1747; 16 Mei, 16 Sept. en 13 Dec. 1748.

„ Ballá-djawaja, 10 Sept. 1634; 12 Dec. 1647; 10 Maart 1660; 29 Junij 1666; 16 Maart 1668; 26 Jan. 1671; 20 Okt. 1673; 5 Sept. 1676; 11 Feb. 1721; 22 Junij 1725.

„ Ballá-kerija, 24 Okt. 1687.

„ Balló, I. 1626; 22 Jan. 1646; 5 April 1662; 23 Julij 1663; 4 April 1665; 28 Okt. 1669; 24 Mei 1679; 18 Maart 1680.

II. 25 Aug. 1749.

„ Bângkalá, 21 Sept. 1671; 28 Aug. 1674.

„ Bantaëng, 30 Sept. 1665.

„ Baróbosó, I. 13 April 1663.

II. 3 April 1749.

„ Barombong, I. 1552; 12 Dec. 1615; Junij 1618; 30 Maart 1631; 14 Aug. 1642.

II. 21 Junij 1714; 28 Okt. 1731; 27 Nov. 1732; 15 Junij 1733; 26 Jan. 1734; 30 Aug. 1736; 16 Mei en 16 Sept. 1748; 7 Okt. 1750.

„ Barong-patola, 10 Nov. 1704; 24 Jan. en 25 Sept. 1705; 8 Junij 1718.

„ Barrong, 27 Mei 1682; 14 Maart 1683; 10 Sept. 1687; 29 Nov. 1702.

„ Batoe-batoe, 12 Junij 1660.

„ „ poete, 22 Maart 1683; 17 Okt. 1722; 21 Jan. 1723; 15 Junij 1739; 4 Junij 1743.

„ Berowangi, } 17 Aug. 1661; 26 Nov. 1674; 12 Feb.

„ Berowangieng, } 1679; 12 Maart 1695; 7 Nov. 1713.

„ Bidara, 6 Okt. 1702; 25 Mei 1712; 7 Junij 1731.

„ Biessang pole, 12 Jan. 1713; 20 Maart en 13 Sept. 1714.

Karaëng-Biseï, I. zie bij Toe-mateja-ri-Djakattará.

II. zie bij Aroe-Mampoe.

„ Boeloe-boeloe, I. 4 Nov. 1638; 28 Sept. 1639; 20 Dec. 1659.

II. 23 Julij 1663.

„ Boelóc-boelóc, I. 23 Nov. 1666; 23 Mei en 18 Nov. 1684; 4 Junij 1705.

II. 4 Junij en 12 Julij 1702.

III. 22 Maart en 8 Junij 1725; 26 Feb. 1728.

„ Boelóc-sipòong, 17 Aug. 1632; 19 Feb. 1635.

„ Boengaja, I. 17 Aug. 1661; 26 April 1665.

II. 23 Julij 1680; 22 Jan. 1723; 24 Jan. 1737.

„ Bone, Maart 1645.

„ Bonto-djéné, I. Aug. 1628; 12 Julij 1737; 23 Okt. 1630; 3 Sept. 1646; 13 Dec. 1651; 23 Jan. 1653; 22 April 1654; 8 Dec. 1655; 11 Nov. 1656; 27 Maart en 20 Julij 1658; 3 Jan. 1660; 19 April 1661; 4 Junij en 18 Sept. 1662; 3 en 10 Feb. 1663; 5 Junij 1664; 30 Jan. 1665; 8 Feb. 1669.

II. 5 Aug. 1708; 30 Maart 1726; 9 Okt. en 6 Dec. 1728.

„ Bonto-kamase, 4 April 1674.

„ Bonto-keke, 14 Nov. 1679; 11 Maart 1681; 22 Maart 1683; 19 Junij 1691.

„ Bonto-lángkasá, I. 3 Okt. 1676; 28 Aug. 1692; 14 Maart 1694; 28 Mei 1699; 14 Mei 1700.

II. 19 Feb. 1679; 28 Aug. 1692; 14 Maart 1694; 5 Dec. 1705; 15 Sept. 1712; 20 April 1716; 6 Maart 1718; 14 Feb. 1719; 9 Okt. 1721; 24 Nov. 1723; 8 Mei 1726; 18 Mei 1789; 5 Aug. en 7 Dec. 1730; 2 Aug. 1731; 17 Jan. 1734; 26 Sept. 1735; 1 April. 26 Julij en 11 Dec. 1736; 20 Aug. 1737; 2 Maart, 10 April, 15 Mei en 20 Julij 1739.

„ Bonto-madjannang, I. 31 Aug. 1643; 6 Mei 1662; 8 en 21 Maart 1663; 24 Nov. 1664; 24 Mei 1666; 14 April en 8 Julij 1667; 27 Aug. en 10 Sept. 1668.

II. 19 Jan 1722; 14 Okt. 1723; 5 Okt. 1730; 10 Feb. 1731, 15 Junij 1739; 16 Okt. 2747.

Karaëng-Bonto-manaf, I. 21 Aug. 1683; 15 Julij 1684.

II. 1 Aug. 1751.

„ **Bonto-mangape**, 22 Feb. 1651.

„ **Bonto-manompó**, 31 Maart 1647; 12 Junij 1660; 5 Sept. 1672; 29 Dec. 1680; 27 Aug. 1696; 11 Mei en 29 en 31 Okt. 1699; 16 April en 14 Julij 1734; 7 Aug. 1719; 22 Jan. 1733.

„ **Bonto-marannoe**, 12 Dec. 1647; 10 Maart 1660; 23 Okt. 1666; 3 Jan. 1667.

„ **Bonto-masoegi**, 1 Okt. 1719; 20 Feb. 1720; 8 Maart 1740.

„ **Bonto-maténe**, I. 25 Nov. 1664; 4 Feb. en 10 Mei 1669; 13 Maart 1671.

II. 26 Okt. 1697; 21 Jan. 1702; 5 Dec. 1704; 11 Sept. 1706; 29 April 1708; 28 Sept. 1716; 20 Sept. 1717; 14 Aug. 1724; 29 Jan. 1744.

III. 7 Okt. en 22 Nov. 1750; 10 Sept. 1751.

„ **Bonto-padingieng**, 11 Sept. 1674.

„ **Bonto-panno**, I. 2 Nov. 1650; 14 April 1652; 9 Junij 1689; 8 Okt. 1710; 9 April 1711; 8 Okt. 1712; 31 Maart 1713; 1 Okt. 1719; 20 Feb. en 10 Okt. 1720; 5 Maart 1721; 6 Feb. en 5 Okt. 1731.

II. 16 Jan. 1747.

„ **Bonto-parang**; 30 Aug. 1736; 17 Junij 1746.

„ **Bonto-patongkó**, 11 Maart 1681; 2 Junij 1700; 21 Aug. en 3 Okt. 1703; 15 April 1705.

„ **Bonto-rambá**; I. 5 Sept. 1676; 11 Maart 1677; 13 Aug. 1680; 27 Mei 1682; 14 Mei 1683; 10 Sept. 1687; 29 Nov. 1702; 15 Feb. 1728.

II. 19 Sept. 1688; 2 Aug. 1693; 14 Julij 1709; 2 April 1715.

„ **Bonto-sijaná**, 7 Nov. 1713; 22 Feb. en 24 Maart 1722.

„ **Bonto-soenggoe**, zie bij Toewammenang-ri-Taënga.

„ **Bonto-tanga**, 21 Mei 1698; 18 Maart 1700; 13 Feb. 1722; 5 Okt. 1730; 19 April en 11 Dec. 1732; 6 Nov. 1735; 16 Mei 1739; 3 Okt. 1742.

„ **Bontowa**, I. 12 Mei 1648.

II. 1626; 29 Jan. 1643; 30 Aug. 1658; 4 April 1665; 11 Nov. 1687; 19 Junij 1691; 11 Julij

1692; 29 Okt. 1703; 20 Nov. 1709; 18 April 1710;
20 Jan. 1712; 18 Jan. 1714.

III. 19 Julij 1704; 22 Maart en 8 Junij 1725;
5 Aug. en 7 Dec. 1730; 7 Nov. 1733.

IV. 11 Mei 1747.

Karaëng-Bori-sallo, 13 Aug. 1725.

„ **Data, 10 Mei 1749.**

„ **Djarannika, 21 April 1641; 20 Julij 1658; 3 Jan. 1660; 18 Jan. en 19 April 1661; 30 Jan. 1665; 17 April en 11 Junij 1671; 23 Maart 1672, 25 Mei 1673; 1 Feb. 1676; 14 Nov. 1679; 4 Maart 1680; 6 Junij 1688, 17 Sept. 1695; 14 Mei 1700; 3 Maart 1707; 16 Maart 1726.**

„ **Djarewe, zie bij Datoe-Djarewe.**

„ **Djipamana, zie bij Datoe-Pamana.**

„ **Djipang, 28 Sept. 1716.**

„ **Galesong, 4 Feb. 1654; 29 Maart 1655; 5 Aug. 1671; 22 Nov. 1679.**

„ **Garassi, I. 17 Aug. 1632; 25 April 1638; 13 Julij 1640; 19 Dec. 1649; 18 April 1662; 9 Junij 1668; 21 Nov. 1704.**

II. 17 Sept. 1687; 31 Aug. 1704; 19 Okt. 1711; 22 Mei 1712; 31 Julij 1723; 20 Feb. 1727; 5 Okt. 1731; 26 Dec. 1733; 4 Sept. 1739; 25 Okt. 1741; 20 Maart 1742.

„ **Kaballokang, 1 Maart 1669; 6 April 1673; 11 Jan. 1717.**

„ **Kampong-beroe, 12 Sept. 1670; 18 Nov. 1671; 21 April 1673; 13 Sept. 1717.**

„ **Kandjilo, I. 1 Mei en 1 Sept. 1705.**

II. 30 Okt. 1725.

„ **Karoewisi, 28 Maart 1747.**

„ **Karoenroeng, zie bij Toewammenang-ri-Oedjoen-tana.**

„ **Kassi-djala, Nov. 1616; 3 Dec. 1635.**

„ **Katangka, I. zie bij Poewanna-I-Mattá.**

II. 15 Junij 1739.

„ **Katapang, I. 5 Julij 1652; 31 Julij 1660.**

II. 25 Nov. 1718.

III. 18 Dec. 1741.

„ **Katientiong, 7 Aug. 1627; 17 Maart 1645; 22 Jan. 1646; 3 Feb. 1650.**

Karaëng-Lakjoeng, I. zie bij Toewammenang-ri-papamba-toenna.

II. 13 Maart 1649; 20 Junij 1660; 5 April 1661; 4 April 1665; 1 Junij 1669.

- „ Lambengi, 10 Sept. 1649; 13 Mei 1676; 7 Aug. 1677.
 „ Langeló, I. 29 Mei 1656; 1 Maart 1669; 6 April en 2 Julij 1673; 31 Jan. 1674; 27 Junij 1675; 8 Feb. en 20 Maart 1678; 15 Aug. 1680; 21 Feb. 1682; 27 Mei 1683; 10 April 1684; 20 Okt. 1687; 23 Mei 1707; 23 April 1730.

II. 20 Aug. 1729; 10 Mei 1738; 30 Dec. 1741.

- „ Laocé, 5 Dec. 1681; 6 Jan. 1683; 3 Jan. 1725.
 „ Leëngkesé, 1627; 2 Okt. 1641; 28 Junij 1647; 25 Feb. en 10 Sept. 1649; 2 Feb. en 7 Sept. 1655; 12 Feb. en 17 Sept. 1657; 16 Jan. 1664; 7 Feb., 30 Mei en 29 Dec. 1667; 10 April 1695.
 „ Lekó-bódong, I. 28 Junij 1647; 6 Dec. 1663; 2 Dec. 1664; 18 Julij 1665; 2 Julij 1673; 31 Jan. en 4 April 1674; 22 Maart 1696.

II. 25 Maart, 14 Mei en 5 Sept. 1674; 11 Aug. 1677; 18 April en 6 Mei 1678; 6 Okt. 1702; en 24 Junij 1717.

- „ Lembang-parang, 9 Dec. 1749.
 „ Lempangang. I. 17 Aug. 1632; 26 Okt. 1637; 3 Nov. 1640; 23 Dec. 1646.

II. 7 Dec. 1709; 18 Dec. 1714; 1 Dec. 1722; 3 Nov. 1725; 20 Feb., 22 Maart en 25 Aug. 1727; 20 Aug. 1729; 13 Okt. 1730; 15 Junij en 27 Dec. 1733; 25 Okt. 1736, 3 Okt. 1742; 28 Mei 1743; 14 en 19 Maart 1746; 16 Feb. 1647; 11 April en 15 Aug. 1748; 9 Dec. 1746; 9 Dec. 1749, 22 Julij 1750; 26 April 1751.

III. 11 April 1748; 10 Junij 1749; 13 Feb. 1751.

- „ Madjannang, 16 Feb. 1707; 15 Aug. 1715; 18 Jan. 1721; 28 Julij 1731; 6 Nov. 1735; 16 en 23 Maart en 12 Mei 1736; 25 Aug. en 30 Nov. 1738; 6 April en 4 Dec. 1739; 8 en 11 Okt. 1740; 5 en 18 Mei 1743; 26 Aug. 1748.
 „ Mamampang I. 18 April 1662; 28 Aug. 1699; 8

- April 1702; 29 Okt. 1703; 4 Aug. 1709; 20 Aug. 1710; 21 Junij 1714; 25 Junij 1717; 31 Aug. 1718; 2 Aug. 1731; 23 Okt. 1735; 28 Julij 1742.
- Karaëng-Mamampang II.** 3 Nov. 1691; 8 Junij 1692.
- „ Mamoe, zie bij Karaëng-Palemba I.
- „ Mandallé I. 27 Dec. 1653; 12 Maart 1667; 28 Okt. 1669; 13 April 1670; 20 Ang. 1671; 21 Sept. 1672; 8 Aug. 1681; 11 Nov. 1687; 9 April 1690; 14 Feb. 1718.
- II. 4 Dec. 1658; 28 Julij 1699; 12 Jan. 1713; 11 en 21 Junij 1717; 16 Mei 1729.
- „ Mandjallieng I. 11 Sept. 1674.
- II. 26 Dec. 1683; 3 Okt. 1703; 7 Sept. en 14 Okt. 1723.
- „ Mangallí, 8 Julij 1654; 13 Jan. 1655; 23 Maart 1672; 23 Mei 1673; 21 Nov. 1674; 21 Sept. 1689; 29 Dec. 1709; 11 Sept. 1716.
- „ Karaëng-Mangará-bombang, 14 Maart 1746; 9 Dec. 1749; 26 April en 1 Aug. 1751.
- „ Manjioi, 22 Aug. 1749.
- „ Mároesoé, 17 Maart 1623; 14 Okt. 1627.
- „ Marowangi I. Junij 1618; 17 Maart 1623.
- II. 16 Feb. 1747.
- „ Masale, 30 April 1731; 10 Dec. 1735.
- Karâënga-Matowaja I.** 1573; 1593; Aug. 1600; 1626; 30 Maart 1631; 20 Mei 1632; 22 Maart 1634; 2 Julij en 1 Okt. 1636; 26 Okt. 1637.
- II. zie bij Karaëng-Lempangang II.
- Karaëng-Oedjoeng-tana,** 27 en 28 Sept. 1632.
- „ Pabinejang I. 17 Okt. 1637; 21 Mei 1654; 31 Maart 1656; 16 Sept. 1669; 13 Sept. 1697.
- II. 2 Jan. 1689; 16 Mei 1702; 14 Feb. 1708; 20 Okt. 1709; 9 Mei 1711; 9 April 1739; 27 Okt. 1742.
- „ Paboendoekang, 8 Okt. 1744; 16 Okt. 1747; 16 Mei 1748.
- „ Palembang I. 28 Okt. 1669; 11 Sept. 1674; 8 April 1677.
- II. 6 Junij 1724; 15 Junij 1739; 5 Dec. 1740.
- „ Pamolikang, 21 Nov. 1704.
- „ Panaikang I. 15 Jan. 1631; 26 Dec. 1650; 21 Aug. 1655; 9 Junij 1664; 13 Junij 1683; 18 Maart 1686.

- Karaëng-Panaikang** II. 16 Mei 1692; 2 Okt. 1718; 22 Maart en 8 Junij 1725; 6 Julij 1726; 20 Mei en 12 Julij 1730; 14 Feb. 1750.
- „ **Panaikang-tjini**, April 1616, 27 Junij 1680.
- „ **Panaragang**, 13 Dec. 1651; 7 Mei 1684; 23 Julij 1687.
- „ **Pandjallingang**, 6 Mei 1662; 13 Aug. 1668; 29 Aug. 1670.
- „ **Pangkara-djéné**, 10 Maart 1670; 6 Okt. 1702; 4 Okt. 1709; 24 Maart en 12 April 1710.
- „ **Parang-bone**, 20 Sept. 1717.
- „ **Paranggi I.** 20 Okt. 1644.
 II. 1 Feb. 1689; 3 Dec. 1730; 19 April 1732; 8 Okt. 1744.
- „ **Parang-parang**, 18 Nov. 1671; 14 Maart 1683; 27 Nov. 1684; 18 Julij 1686; 17 Nov. 1687; 4 Julij 1688; 13 Junij 1689.
- „ **Pasi I.** 5 April 1660; 17 April en 21 Junij 1671; 13 Feb. 1681; 7 Jan. 1682; 28 Aug. 1683; 1 Sept. 1714.
 II. 19 Dec. 1693; 22 Mei 1708; 2 en 20 Okt. en 4 Nov. 1718; 7 April 1722.
- „ **Patingallowang**, zie bij Toewammenang-ri-Bontobiraëng.
- „ **Patténe I.** 3 Okt. 1644; 5 Maart 1664.
 II. 3 Okt. 1644; 2 Mei 1663.
 III. 20 Dec. 1695; 6 Sept. 1715; 11 Jan. 1717; 20 Okt. en 4 Nov. 1718; 22 April 1720.
 IV. 4 Junij 1743.
- „ **Patoekangang I.** 1 Maart 1669; 9 Feb. 1674; 25 Nov. 1675; 9 Aug. 1678; 4 April 1687; 17 Mei 1688; 18 Jan. 1690; 23 Sept. 1691; 22 en 26 Julij 1693.
 II. 3 Jan. 1709; 7 Junij 1721; 9 Nov. 1722; 16 Okt. 1724; 30 Okt. 1725; 14 Okt. 1729; 19 Jan. 1740.
- „ **Pattoenga**, 16 Sept. 1633.
- „ **Popó**, 26 Okt. 1637; 31 Maart 1647; 2 Nov. 1650; 23 Okt. 1655; 5 Julij en 24 Nov. 1660; 8 Jan. 1661; 25 Mei 1663; 3 April 1676; 7 Nov. 1678; 7 Maart 1680.

- Karaëng-Rappo-tjini, 8 Aug. 1680; 13 April 1681; 19 Maart 1686.
- „ Ri-Boeráne, 25 Nov. 1632; 7 April 1633.
- „ Ri-Naoeng, 20 Junij 1645.
- „ Sanggiringang, 8 en 10 Jan. 1645; 6 Aug. 1656; 19 April en 8 Nov. 1657; 11 Aug. 1661; 17 Feb. 1666; 21 Sept. 1671; 17 Maart 1675; 23 April 1680.
- „ Sijang, 9 Maart 1673; 15 Feb. 1692.
- „ Soeli, 6 Jan. 1635; 4 April 1652.
- „ Soemanná I. Junij 1618; 1627; 12 Dec. 1647; 10 Aug., 21 Sept. en 18 Okt. 1660; 2 Okt. 1661; 23 Sept. 1666.
- II. 2 Aug. 1731; 25 Aug. 1740; 17 Junij 1741.
- „ Sombopoe, 14 Mei 1747.
- „ Tabaringang I. 1626; 17 Maart 1645; 22 Jan. 1646; 3 Junij 1669.
- II. 8 Feb. 1706; 24 Mei en 3 Junij 1718; 18 Jan. 1721; 10 Okt. 1732.
- III. Maart 1751.
- „ Tamádanggang, 22 Okt. 1673.
- „ Tamálálang, 1 Junij 1717; 16 Mei 1729.
- „ Tamasongó I. 1627; 31 Aug. 1646; 5 April 1648; 21 Okt. 1649; 6 Jan. en 17 Junij 1650; 18 Jan. 1654; 20 Dec. 1659.
- II. 26 Dec. 1722; 11 Dec. 1732; 18 Nov. 1740.
- „ Tana-Sanga I. 29 Junij 1684; 20 Maart 1688; 21 Julij 1693.
- II. 31 Okt. 1677; 30 Dec. 1707; 27 Okt. 1717; 7 Okt. 1718; 5 April 1727; 27 April 1728; 20 Mei en 12 Julij 1730; 10 Junij 1733; 19 Maart 1740; 10 Mei 1742; 16 Okt. 1747.
- „ Tana-tana; 21 April 1673; 5 Aug. 1688; 7 Sept. 1689; 28 Aug. 1699; 8 April 1702; 4 Aug. 1709; 20 Aug. 1710; 21 Junij 1714; 25 Junij 1717; 3 Okt. 1724, 20 Aug. 1739.
- „ Tangallá I. 12 Dec. 1615; 30 Maart en 3 Nov. 1631; 31 Okt. 1642; 8 Jan. 1645; 25 Feb. 1649; 2 Feb. en 7 Sept. 1655; 12 Feb. 1657; 28 Mei 1661.

- Karaëng-Tangallá II. 24 Sept. 1711; 17 Sept. 1728; 3 Nov. 1730; 21 Mei 1746.
- „ Taróe, 31 Maart 1705.
- „ Têrasá, 13 Aug. 1685.
- „ Tjampagaja I. 17 Mei 1688; 13 Sept. 1699.
II. 10 Sept. 1659; 5 Dec. 1681; 6 Jan. en 26 Dec. 1683; 5 Nov. 1719; 28 Jan. 1729.
- „ Tjenrana, 1626; 1627; 10 Sept. 1634; 20 Jan. en 21 April 1641; 29 Jan. 1650; 10 Aug. 1660, 2 Junij en 30 Dec. 1661; 16 Jan. 1664.
- „ Tompó-balong I. 12 Junij 1660; 21 Okt. 1673.
II. 15 Junij 1739.
- „ Tômponga; 14 Okt. 1668.
- Kare-Bangoeng; 16 Nov. 1693; 1 Junij 1694.
- „ Gappa, I. 10 Sept. 1702.
II. 2 Nov. 1738.
- „ Kândjará, 19 Sept. 1661.
- „ Loemoé, 20 Julij 1673.
- „ Mangalle, I. 1664; 23 Aug. 1693; 14 Maart 1729.
II. 17 April 1732.
- „ Mangewai, 2 Nov. 1738.
- „ Passére, 4 en 13 Feb. 1674; 3 Nov. 1698; 7 Mei en 18 Junij 1700.
- „ Roeppa, 4 April 1678.
- „ Singará, I. 11 Junij 1647.
II. 4 Okt. 1655.
- „ Toéloesoé, 22 Mei en 23 Aug. 1693.
- „ Toondji, 15 Sept. 1707; 11 Dec. 1719.
- Kari, zie bij Karaëng-Palemba II.
- Karisá, zie bij Daëng-Mamangoeng.
- Katjili-Kalimata; 5 Sept. 1656; 9 Junij 1664; 23 Feb. 1676.
- Kengkeloe, 3 Julij 1626; 17 Sept 1695, 29 April 1696; 21 Nov. 1704.
- Koenda-boelaëng; 12 Junij 1750.
- Kommissaris, 16 Julij 1734.
- La-Idji, 10 Maart 1727.
- Laikang, 17 Aug. en 22 Okt. 1673; 31 Julij 1718; 6 Mei 1720; 18 Nov. 1723; 1 Junij 1733.
- La-Mádi; 16 en 23 Mei 1729.
- Lamoeroe, 13 Feb. 1725.

- La-Oesé, 7 en 14 Nov. 1712.
 La-Paoeseri, idem.
 La-Padang-sadjati, zie bij Poewanna-I-Mattá.
 La-Sanresang, zie bij Karaëng-Madjannang.
 La-Sibaoe, 16 Sept. 1632.
 Latifah, 8 Junij 1720.
 Liettä, 6 Aug. 1682.
 Loewoé, 6 Jan. 1635; 13 Sept. 1637; 25 April 1638; 20 Nov. 1639; 12 Jan., 13 April en 21 Mei 1640; 17 Junij 1650; 18 Jan. 1654; 9 Aug. 1662; 6 Feb. 1664; 2 Sept. en 16 Dec. 1676; 25 April 1686; 5 Mei 1693; 6 Feb. 1698; 11 Mei 1704; 22 Aug. 1718; 21 en 28 Junij 1719; 21 Jan. 1720 en 1 Okt. 1725.
 Lómó-Galorang, 14 Feb. 1718.
 Lomó-Mandallé, April 1617.
 Looden munt, Feb. 1629; 16 Junij 1695.
 Loohteeng, 5 Aug. 1730.
- Maas-Bantam**, 29 Junij 1684; 20 Maart 1688; 24 Julij 1693; 25 Sept. en 31 Okt. 1705; 20 Nov. 1709; 13 April 1710; 31 Mei 1713.
 „ **Madina**, 20 Maart 1688; 29 Nov. 1702; 29 Junij, 19 Julij, 16 Nov. en 16 Dec. 1704, 13 en 31 Okt. 1705; 22 Mei 1708; 13 Feb. 1725.
 „ **Pamajan**, 20 Nov. 1648.
Madanrang. 27 Aug. 1738; 11 Okt. 1740; 15 Okt. 1743.
Madjéné, 26 April 1665.
Makale, 6 Okt. 1702.
Makkadaàng-tana, 4 Feb. 1722; 5 Julij en 11 Dec. 1736.
Makkaraëng, I. zie bij Karaëng-Mandjallieng II.
 II. „ „ Tamasongó II.
Malaàng, 12 April 1624; 11 Dec. 1660; 11 Jan. 1661.
Maliembasaanna, 16 Jan. 1711.
Mallawang-gaoé, zie bij Toewammenang-ri-Gowa.
Mami; I. zie bij Daëng-Sanging I.
 II. „ „ Tamemang II.
Maminasa, I. zie bij Daëng-Sanging I.
 II. „ „ Tamemang II.
Mamoentja-ragi, zie bij Karaëng-Tana-sanga II.
Manawarri, 8 Dec. 1746.

- Mançoer I. zie bij Toewammenang-ri-Gowa.
 II. „ Karaëng-Data.
 Mandar, 2 Mei 1636; 12 Feb. 1638; 5 Julij 1652; 10 Jan. 1657; 31 Okt. 1673; 11 Sept. en 3 Okt. 1674; 21 Okt. 1692; 30 Sept. 1709; 24 Aug. 1716; 23 Okt. en 16 Nov. 1718.
 Maneeng-ratoe, zie bij Aroe-Palakka III.
 Mangalle-kana, 27 Sept. 1684; 17 Dec. 1694.
 Mangambo-djawa, 6 Julij 1725.
 Mangassengi I. zie bij Daëng-Mabela II.
 II. 17 April 1732.
 Manginara. zie bij Daëng-Mattiro.
 Mangóerangi, zie bij Karaëng-Tamasongó I.
 Maniembang-gaoé, 18 Junij 1716; 27 Sept. 1720; 5 Maart 1724; 7 Dec. 1731.
 Manienrori, zie bij Karaëng-Galesong.
 Manja, 7 Nov. 1713.
 Manjanreri, zie bij Karaëng-Bonto-panno II.
 Manjaerang. 22 Junij 1750.
 Mannapoi, zie bij Karaëng-Data.
 Manrabija, zie bij Toewammenang-ri-Djawaja.
 Mappabábasá, „ „ kalábiranna.
 Mappaingá, zie bij Karaëng-Lempangang II.
 Mappakana, 8 Nov. 1675.
 Mappangará, zie bij Daëng-Malloeloengang.
 Mapparaboeng, zie bij Karaëng-Panaragang.
 Mappasábi, zie bij Karaëng-Panaikang II.
 Mappaseppé, zie bij Karaëng-Bonto-lángkasá II.
 Mappasonrí, 8 Maart 1715.
 Mappatallí, 7 Sept. 1689; 29 Mei en 13 Sept. 1714; 6 Nov. 1726; 5 April en 3 Mei 1727; 23 Jan. en 3 Maart 1731.
 Mappatambá, zie bij Karaëng-Balló I.
 Mappatanre, zie bij Karaëng-Masale.
 Mappatawang, 2 Aug. 1709.
 Mappatimoeng, 11 Sept. 1732.
 Mappatoenroé, 9 Dec. 1749.
 Mappatoollá, 30 Okt. 1725.
 Marjam, zie bij Karaëng-Patoekangang I.
 Markus (Santbeeck), 6 Aug. 1704.

- Massallomo, zie bij Aroe-Soemallieng I.
- Massanglomo, „ „
- Massanira, 24 Maart 1722.
- Massepe, 16 Sept. 1669; 27 April en 8 Junij 1673; 13 Dec. 1697; 26 Maart 1721; 17 Sept. 1728; 3 Nov. 1730.
- Mataram, 27 Jan. 1633; 28 Okt. 1705; 20 Okt. en 4 Dec. 1708.
- Matienrowe-ri-Bantaëng, 28 Okt. 1631.
- „ Boekaka, 4 Junij 1636; 23 Julij 1644; 19 Junij 1646; 7 Feb. en 30 Mei 1667; 20 Mei 1671; 3 Aug. 1678.
- „ Bonto-walá, zie bij Toe-nisombaja.
- „ Datoeng; 24 Mei 1666; 20 Julij 1673; 19 Aug. 1676; 21 Okt. 1684; 20 Okt. 1687.
- „ Gowa, 17 Junij 1650; 18 Jan. 1654; 9 Aug. 1662.
- „ langkanana, 6 Feb. 1698; 11 Mei 1704.
- „ Malimongëng, 14 April 1730; 20 Aug. 1737; 19 Maart 1746; 8 Nov. 1749; 1 Nov. 1751.
- „ moesoena, 11 Sept. 1732; 11 Jan. 1739; 19 Maart 1740; 29 Junij 1742; 15 April 1744; 27 Junij 1747.
- „ Naga-oelëng, 20 Mei 1671; 3 Nov. 1672; 4 April 1687; 17 Mei 1688; 18 Jan. 1690; 23 Sept. 1691; 12 Maart 1692; 22 en 26 Julij 1693; 15 Okt. 1696; 19 Maart 1697; 6 Okt. 1702; 16 Dec. 1704; 1 Sept., 22 Okt. en 23 Dec. 1705; 24 Jan. en 1 Sept. 1708; 30 Sept. 1709; 13 en 17 Julij en 14 Aug. 1710; 2 Sept. 1711; 20 Aug., 7 en 12 Nov. 1712; 6 en 8 Nov. 1714.
- „ salassana, 20 Okt. 1687; 15 Okt. 1696; 23 Mei 1707.
- „ Salemo, 11 Feb. 1681.
- „ Soempampoba, 21 Feb. 1649; 14 Julij, 23 Aug. 3 Sept. en 4 Dec. 1707, 9 Mei 1716.
- „ Soempang-minangaë, 17 Sept. 1728; 3 Nov. 1730; 15 Okt. 1743.
- „ Sombopoe I. 13 Sept. 1637.
- „ II. zie bij Karaëng-Aná-montjong.
- „ Talló, 13 Aug. 1630.
- „ têngana-Soppeng, 13 Feb. 1725.

Matienrowe-ri-Tompó-tiekká, 11 Mei 1704; 22 Aug. 1718,
28 Junij 1719.

Matoeppoewang, 14 Maart 1683.

Mattá, 2 Aug. 1709; 27 Okt. 1717; 7 Okt. 1718; 21 Mei
1723.

Mattjiniⁱ-danggang, 15 Sept 1631; 10 Aug. 1650.

„ **Sómbalá**, 26 Aug. en 13 Nov. 1650.

Mene. 22 Okt. 1673.

Miná, 20 Julij 1673.

Moehammad, 28 Okt. 1731, 27 Nov. 1732.

„ -Ali, zie bij Toe-mateja-ri-Djakáttará.

„ -Bagi, zie bij Karaëng-Barombong.

„ -Çaleh, 11 Jan. 1718.

„ -Djamala, zie bij Karaëng-Kandjilo.

„ -Sa'id I. zie bij Toewammenang-ri-papambatoenna.

II. 20 Aug. 1671.

III. zie bij Karaëng-Panaikang II.

„ Sjafeh, zie bij Toewammenang-ri-Taënga.

Moémien, zie bij Karaëng-Bonto-maténe III.

Moeti'atoe-l-lah, 19 Feb. 1725.

Mohi-d-dien I, zie bij Karaëng-Berowangieng.

II. zie bij Maniembang-gaocé.

Moonno, 11 Sept. 1728; 30 Nov. 1730.

Nafisah, zie bij Karaëng-Tabaringang.

Nederlanders, 2 Maart 1602; 30 Mei 1618; 13 en 19 Feb.
1634; 13 Junij 1635; 29 Feb. 1636; 10 Jan. en 22
Junij 1637; 14 Jan. 1641, 1 Julij 1643; 16 Dec.
1654; 23 Okt. 1655; 13 Dec. 1656; 12 Junij en 2
Dec. 1660; 19 Dec. 1666; 13 Julij, 1 en 19 Aug.
4 Sept., 18 en 21 Nov. en 29 Dec. 1667; 14 April
1668; 16 en 24 Junij en 28 Julij 1669; 13 Mei
1676; 27 Julij 1677; 18 Junij 1700; 13 Julij 1701;
28 Okt. 1705; 25 Julij en 19 Aug. 1710; 2 Sept.
1711; 15 Nov. 1720; 13 Jan. 1721; 4 Julij 1724;
4 Maart 1727, 21 Maart 1728; 14 April 1730; 18
Maart 1736; 21 Julij en 3 Sept. 1739; 11 Okt.
1740.

Niembang, zie bij Maniembang-gaocé.

Ninóe, 15 Feb. 1728.

Noeroe-d-dien, zie bij Karaëng-Panaragang.

„ I-mahalli, 30 Okt. 1645.

●thman, 24 Aug. en 18 Sept. 1632.

●adjakkoé, 15 Maart 1729.

Pakampi, zie bij Aroe-Tanette II.

Pakkemba, 29 Dec. 1680; 14 Sept. Sept. 1684.

Palatte, 25 Aug. 1635.

Panaragang, zie bij Karaëng-Panaragang.

Pangeran-Arija, 28 Julij 1699; 17 Julij 1707.

Panré, 21 Aug. 1630.

Papoé, 12 Maart en 17 Junij 1703; 19 Mei 1721; 25 Aug. 1749.

Paroekka, 10 Aug. 1717.

Pati-Mandjawari, 14 Julij en 4 Dec. 1707; 24 Maart en 6 Junij 1708.

Pati-Matarang; 3 Julij en 19 Dec. 1639; 9 Nov. 1735; 25 Feb. 1736.

Peneki, 18 en 20 Feb. 1716; 5 Julij 1736.

Pest, 1637; 1665.

Poetiri-Raanna-Koemala, Maart 1751.

Poewanna-I-Mattá, 23 Sept. 1691; 2 Aug. 1693; 25 Julij 1707; 22 Junij; 14 Julij en 2 Aug. 1709; 8 Aug. 1710; 16 Jan. 1711; 24 Jan. 1713; 8 en 15 Maart, 2 April, 15 Mei, 5 en 15 Aug. 1715; 18, 20 en 21 Feb. en 14 April 1716; 29 Junij 1717; 24 en 31 Aug., 23 Okt. en 16 Nov. 1718; 22 Nov. 1719; 22 Jan. en 15 Nov. 1720; 13 Jan. 1721; 8 Jan. 1724; 13 Feb. 1725; 16 Feb., 4 10 en 22 Maart en 13 Aug. 1727.

Poewanna-I-Teekkö, zie bij Matienrowe-ri-Soempampoba.

Prins, 5 Maart 1694.

●amarijah, zie bij Daëng-Nisanga.

Qasim I, zie bij Matienrowe-ri-Soempampoba.

II. „ Daëng-Mangemba.

III. 14 Maart 1729.

●aden-Sanggaleja, 14, 22 en 24 Julij 1693.

Rante-patola, 27 April 1728; 10 Mei 1742.

- Ratoe-Agoeng, 21 Junij 1705.
- Ratoe-bagoes, 13 Dec. 1705; 15 Sept. 1707; 11 Jan. 1718;
10 Dec. 1720; 21 Dec. 1728.
- „ boelaëng, 10 Mei 1721.
- „ Hajati, 21 Nov. 1705.
- Riembra-boelaëng, 14 Dec. 1726.
- Roeqijah I. zie bij Daëng-Mami.
- II. zie bij Karaëng-Boeloé-boeloé.
- III. zie bij Dala-Bantaëng.
- Roodnagelige, 24 Mei 1666.
- ~~Sa~~ad-d-dien, zie bij Toe-nisombaja.
- Saad-Sjah, zie bij Mappatallí.
- Saëná, zie bij Zainab.
- Sa'idah, 29 Jan. 1726.
- Salamah, 25 Feb. 1726.
- Salaparang, 30 Nov. 1648; 14 Nov. 1700; 13 Feb. 1725.
- Saleijer, 28 Feb. 1711.
- Sandawo, 11 Mei en 29 Okt. 1699; 16 April en 14 Julij
1704; 2 en 5 Okt. 1730; 10 Feb. 1731; 19 April
1732.
- Sandewi, 1 Sept. 1708.
- Sanrabone, 31 Maart en 13 Julij 1642; 12 Dec. 1647; 23 en
28 Nov. 1658; 1 April 1660; 6 Julij 1667; 28
Maart en 21 Mei 1668; 28 Okt. 1678; 29 Junij en
11 Dec. 1712; 19 Sept. 1714; 25 Junij 1717; 31
Aug. 1718; 28 Okt. 1731; 27 Nov. 1732; 15 Junij
1733; 27 Aug. 1734; 9 April 1739; 25 Aug. 1740.
- Sanro-Palangiseng, 29 Nov. 1698.
- Saradoela, 27 Jan. 1633.
- Sarampa, 13 Junij en 20 Julij 1673; 6 Dec. 1675; 8 Aug.
1680; 13 April 1681.
- Sariembra-radja, 29 Jan. 1726.
- Sawietto, 2 Mei 1636; 27 Mei 1683; 10 April 1684.
- Sidenreng, zie bij Massepe.
- Sietti, zie bij Karaëng-Kampong-beroe.
- „ Abidah, zie bij Daëng-Maténe,
- „ Aminah I. 23 Jan. 1653.
- II. zie bij Soegi-ratoe.
- Sietti-Anisoeh, 21 Okt. 1649.
- Sietti-Hawá, 21 Mei 1710; 16 Jan. 1720.

- Sietti-Labibah, 2 Dec. 1706; 24 April 1707; 3 Jan. 1709; 29 Junij 1711; 3 Maart 1713.
- „ Moeti'atoe-d-dien, zie bij Karaëng-Bontowa II.
- „ Nafisah, zie bij Karaëng-Langeló I.
- „ Sarah, zie bij Daëng-Sanging.
- Sinoekoe, 2 Nov. 1650.
- Síra, zie bij Karaëng-Ballá-djawaja.
- Sjeich, 24 Junij 1718; 28 Julij 1723.
- Sjeich-Joesoef, 1626; 22 Sept. en 22 Okt. 1644; 13 Dec. 1666; 22 Maart 1684; 9 Junij 1689; 22 Dec. 1694; 22 Mei 1699; 5 April 1705; 2 Dec. 1706.
- Sodijang, 23 Jan. 1712.
- Soedang; 28 Okt. 1678; 14 Dec. 1703; 21 Sept. 1712; 10 Junij 1713; 20 Julij 1716; 8 Feb. 1727.
- Soegi I. 18 Julij 1704.
- II. zie bij Karaëng-Bisang-pole.
- Soegi-ratoe, zie bij Aroe-Teko II.
- Soela, 23 Aug. 1634; 3 Julij en 12 Okt. 1665; 17 Maart 1666.
- Soeilengkaja, 16 Nov. 1709; 4 Julij 1710; 2 Maart en 7 Nov. 1735.
- Soenggoe-minasa, zie bij Karaëng-Sanggiringang.
- Soppeng, 2 Okt. 1637; 24 Mei 1666; 20 Julij 1673; 19 Aug. 1676; 20 Okt. 1687; 4 Okt. 1690; 15 Okt. 1696; 17 Mei 1705; 23 Mei 1707; 15 Maart, 5 en 15 Mei en 5 Aug. 1715; 8 Jan. 1724; 13 Feb. 1725; 16 Feb., 4, 10, 13 en 22 Maart en 13 Aug. 1727; 22 en 29 Nov. 1750; 1 Nov. 1751.
- Speelman, 11 Jan. 1684.
- Soembawa, Junij 1618; 3 Julij 1626; 5 Okt. 1647; 30 Nov. 1648; 24 Dec. 1650; 21 Aug. 1655; 18 Sept 1662; 3 Feb. 1663; 29 Junij 1684; 20 Maart 1688; 14, 22 en 24 Julij 1693; 29 Nov. 1702; 29 Junij, 19 Julij, 16 Nov. en 16 Dec. 1704; 13 en 31 Okt. 1705; 22 Mei en 5 Aug. 1708; 20 Nov. 1709; 13 April 1710; 31 Mei 1713; 13 Feb., 22 Maart, 8 Junij en 16 Sept. 1725; 21 April 1731; 23 Junij en 7 Nov. 1733.
- Tadjoé, zie bij Karaëng-Balassari II.
- Tadjoe-d-dien, zie bij Karaëng-Mandallé I.

- Tamalate, Junij 1618; 31 Aug. 1647.
 Tamálili, 16 Sept. 1633.
 Tambora, zie bij Kengkeloe.
 Tani, I. 1 Aug. 1670; 12 Sept. 1672.
     II. 23 Maart 1672; 25 Mei 1673; 27 Nov. 1674.
     III. 28 Aug. 1674.
 Tanitjini, 4 Nov. 1638; 28 Sept. 1639; 22 Julij 1663; 23
 Sept. 1666.
 Tanripada, zie bij Karaëng-Tangallá II.
 Tatará, zie bij Karaëng-Lekó-bódong I.
 Ternate, 24 Aug. en 18 Sept. 1632; 21 Nov. 1652; 5 Sept.
 1656; 9 Junij 1664; 4 Julij 1666; 14 Aug. 1672.
 Tifa, 6 Okt. 1725.
 Tijoro, 13 April 1640.
 Tinangga, 4 en 15 Feb. 1674.
 Tjallá-Belo, 11 Jan. 1710.
 Tjatjo-Parappowang, 30 Sept. 1699.
 Tjiendeja, 14 Junij 1717.
 Tjoema, 14 Dec. 1726.
 Tjongá, zie bij Datoe-Baringang.
 Tobalá, 19 Nov. 1643; 7 en 10 Aug., 2 Sept. en 11 Okt.
 1660.
 Tobeja, 14 Mei 1655.
 To-djoemá, 17 Sept. 1695; 29 April 1696.
 Toégóe, 28 Jan. 1717.
 Toelolo, zie bij Karaëng-Mandallé I.
 Toe-mammalijang-ri-Alloé, 31 Maart 1656; 21 Jan. en 29
 Junij 1669; 28 Okt. 1672; 4 en 13 Feb. en 7 Mei
 1674; 13 Feb. 1675.
 Toe-mammalijang-ri-Timoró, 1593; 12 Dec. 1615; 15 Jan.
 1631; 26 Okt. 1637; 3 Nov. en 25 Dec. 1640; 15
 en 20 Jan. en 7 en 18 Mei 1641.
 Toe-mateja-ri-Bantang, 20 Mei, 27 Sept. en 8 Dec. 1632.
 Toe-mateja-ri-Djakáttará, 29 Nov. 1654; 13 Maart 1667; 28
 Okt. 1669; 12 Sept. 1670; 18 Nov. 1671; 21 April
 1673; 3 Okt. 1674; 4 Sept. en 11 Okt. 1675; 13
 Mei en 3 Okt. 1676; 15 April en 27 Julij 1677;
 16 Sept. 1678; 15 Maart 1681; 29 Maart 1682.
 Toe-mateja-ri-Salaparang, zie bij Karaëng-Djarannika.
 Toemboé, 10 Dec. 1645; 30 Sept. 1646; 21 Feb. 1649.

Toe-nidjalló, 1545; 1586; 1590; 27 Sept. 1632; 20 Junij 1645.

Toe-nisombaja, 15 Sept. 1634; 11 en 25 Dec. 1660; 20 Aug. 1663; 16 Aug., 18 en 23 Dec. 1666; 17 Feb. en 16 Maart 1668; 29 Maart, 7 Aug. en 19 Dec. 1670; 26 Jan., 6 Okt., 15 Nov. en 7 Dec. 1671; 27 April, 13 Junij, 20 Julij en 31 Okt. 1673; 11 Sept. en 3 Okt. 1674; 28 Maart, 3, 11 en 27 April, 13 Mei, 2 Sepi. en 16 Dec. 1676; 17 April, 3 en 23 Mei en 26 Nov. 1677; 7 Okt. 1678; 21 Okt. 1679; 12 Maart 1680; 9 en 14 Jan. 1681; 14 Sept. 1684; 17 Aug. 1686; 15 Okt. 1689; 4 Okt. 1690; 21 Okt. 1692; 5 Jan. en 25 Sept. 1693; 6 April 1696; 6 Mei 1720.

Toewammenang-ri-ballá-pangkana, 12 Jan. 1631; 24 Jan. 1643; 12 Feb. 1645; 4 April 1650; 18 Aug. 1652; 4 Feb., 21 Mei, 8 Julij, 22 Okt., 29 Nov. en 16 Dec. 1654; 21 en 29 Maart en 14 Mei 1655; 31 Maart, 29 Mei en 5 Sept. 1656; 19 Okt. 1657; 21 April, 29 Mei en 10 Sept. 1659; 11 Dec. 1660; 29 Dec. 1662; 8 Nov. 1664; 17 Feb. en 13 Maart 1668; 12 Junij 1670.

„ -ri-boettana, zie bij Karaëng-Madjannang.

„ -ri-Bonto-biraëng, Aug. 1600; Junij 1618; 4 Sept. 1631; 27 en 28 Sept. 1632; 17 Okt. 1637; 26 Dec. 1643; 15 Sept. 1654.

„ -ri-Djawaja, 23 Dec. 1708; 18 Nov. 1713; 19 Mei en 15 Okt. 1714; 29 Junij 1720; 7 Junij 1721; 9 Nov. 1722; 18 Okt. en 18 Nov. 1723; 16 Okt. 1724; 30 Okt. 1725; 7 Mei 1727; 11 Sept. 1728; 24 April en 14 Okt. 1729.

„ -ri-Djoentana, 22 Junij 1642; 30 Okt. 1645; 31 Aug. 1646; 5 April 1648; 6 Jan. 1650; 27 Dec. 1653; 4 Dec. 1658; 10 Aug. 1660; 26 Mei 1664; 17 Feb., 29 Junij en 28 Nov. 1666; 20 Julij 1667; 1 Maart 1669; 1 Aug. 1670; 13 Nov. 1671; 12 Sept. 1672; 6 Dec. 1675; 16 Junij en 5 Sept. 1676; 21 Aug. 1683; 1 Mei 1684; 27 Jan. 1685.

„ -ri-gaoekanna, 1586; 22 Sept. 1603; 11 Dec. 1607; 1626; 3 Julij 1626; 7 Aug. 1627; 22 Aug. 1631; 17 Aug., 22 Okt. en 13 Nov. 1632; 21 Julij

1693; 17 en 29 Julij 1634; 13 Junij 1635; 4 Aug. 1636; 22 Junij 1637; 12 Feb. 1638; 15 Junij 1639; 11 Nov. 1660.

Toewammenang-ri-Gowa, 25 Aug. 1727; 5, 7 en 9 Nov. 1735; 25 Feb., 16, 23 en 31 Maart, 12 April en 12 Mei 1736; 25 Aug. en 30 Nov. 1738; 9 April en 28 Julij 1739; 13 Feb., 8 en 11 Okt. en 1 Nov. 1740; 10 Mei en 28 Julij 1742.

” **-ri-kalábiranna**, 27 Dec. 1733; 28 Julij en 4 Okt. 1742; 5 Mei 1743; 9 Nov. 1745; 11 en 14 Mei 1747; 20 Julij, 15 en 26 Aug. en 13 Dec. 1748; 3 April en 10 Nov. 1749; 7 Okt. 1750; Maart 1751.

” **-ri-Lakjoeng**, 4 April 1650; 18 Aug. 1652; 6 Feb. en 25 Nov. 1664; 13 en 22 Maart en 6 Julij 1667; 28 Maart en 21 Mei 1668; 4 Feb., 1 Maart en 26 Nov. 1669; 16 April 1670; 9 Feb. 1674; 13 Feb. 1675; 11 April 1676; 3 April en 27 Julij 1677; 9 Aug. en 28 Okt. 1678; 3 Julij en 4 Sept. 1683; 1 Mei en 27 Sept. 1684; 25 April 1686; 15 Okt. 1689; 21 Okt. 1692; 2 Nov. en 17 Dec. 1694; 13 April 1696; 13 Julij 1701; 3 Dec. 1702; 10 Nov. 1703; 8 Jan., 17 Junij en 16 Nov. 1704; 1 Jan., 1 Mei en 1 Sept. 1705; 24 Maart en 11 April 1708; 23 Jan. en 17 Sept. 1709; 11 April 1734; 3 Okt. 1742.

” **-ri-lampanna**, 3 Nov. 1640; 10 Jan. 1657; 5 April en 10 Aug. 1660; 25 Aug. 1664; 7 Jan. 1666; 30 Mei 1667; 4 Feb., 10 Mei en 28 Okt. 1669; 28 Maart, 3 Julij en 30 Okt. 1670; 5 Aug. 1671; 16 Junij 1673; 29 Junij 1684.

” **-ri-papambatoenna**, 11 Dec. 1607; Junij 1618; 13 Aug. 1624; 4 Junij 1629; 12 Jan. en 3 Nov. 1631; 3 Julij en 19 Dec. 1639; 14 Maart, 13 April, 21 Mei, 18 Junij, 23 Sept., 27 Okt., 24 Nov. en 15 Dec. 1640; 31 Okt. 1642; 29 Jan., 31 Aug., 8 Okt. en 19 Nov. 1643; 18 April, 25 Mei en 15 Nov. 1646; 13 Maart 1649; 13 Nov. 1650; 25 Nov. 1651; 9 April en 5 Nov. 1653.

” **-ri-Pasí**, 17 Nov. 1687; 3 Nov. 1700; 21 Jan. 1702; 8 Feb. en 11 Sept. 1706; 1 Jan. en 30 Dec.

1707; 23 Dec. 1708; 12 Aug. en 7 Dec. 1709; 31 Aug., 10 Sept., 8 Okt., 7 en 28 Nov. en 15 Dec. 1712; 25 April en 21 Junij 1713; 12 Dec. 1715; 18 Junij 1716; 19 Maart, 23 Mei, 18 Junij 1716; 26 en 29 Junij, 3 Sept. en 7 Dec. 1717; 7 Aug. 1719; 8 Mei 1720; 9 Okt. 1721; 16 Nov. en 26 Dec. 1722; 8 Jan. en 5 Maart 1724; 13 Feb., 6 Julij en 6 Okt. 1725; 29 Jan.; 25 Feb., 16 Maart, 2 Aug. en 10 Sept. 1726; 8 Feb. en 14 Okt. 1727; 6 Dec. 1728; 25 April en 15 Okt. 1729; 19 April en 17 Nov. 1732; 15 Junij 1733; 17 Jan. en 27 Aug. 1734; 13 Okt., 5 Nov. en 28 Dec. 1735; 22 Jan. 1739.

Toewammenang-ri-passiringanna, 7 Jan. 1666; 16 Junij 1676; 11 Maart 1677; 13 Aug. 1680; 23 Mei, 18 en 27 Nov. 1684; 18 Julij 1686; 17 Nov. 1687; 4 Julij en 16 Sept. 1688; 19 Dec. 1693; 7 April 1702; 3 Nov. 1703; 8 Jan. 1709.

" -ri-raténa, 29 Junij 1712; 10 Junij 1726.

" -ri-Täënga, 26 Dec. 1643; 10 Jan. 1645; 12 Nov. 1654; 6 Aug. 1656; 17 Feb. 1666; 6 Okt. 1671; 24 Okt. 1687; 16 Feb. 1707; 13 April, 20 en 29 Aug. 1712; 3 Julij en 17 Okt. 1726.

" -ri-Talló, zie bij Karaëng-Lempangang II.

Toewang-Rappang, 2 Maart 1678; 5 Mei en 25 Julij 1723.

Toewang-ri-Dima, 13 Feb. 1637; 21 April 1684; 2 April 1688; 8 Mei 1694.

To-pasonrí, 8 Maart 1639.

To-pawawoi, zie bij Aroe-Mampoe.

Topedjawa, 10 Okt. 1720.

Toradja, 22 Okt. 1632; 13 Nov. 1633; 6 Junij 1688; 21 Sept. 1689; 3 Dec. 1702; 22 Okt.; 20 en 22 Dec. 1705; 14 Julij, 23 Aug., 3 Sept. en 4 Dec. 1707; 6 Junij 1708; 26 en 29 Junij, 7 en 10 Aug. en 3 Sept. 1717.

Torawe, 15 Dec. 1712.

To-sape-ilë, 21 Jan. 1720.

To-sadang, 12 Okt. 1668.

To-sapewalije, zie bij Karaëng-Aná-moutjong.

Towalá, 29 Nov. 1651.

Towale, 21 Aug. 1630.

Towassa, 18 Maart 1736.

Van Arewijne, 13 Nov. 1728.

Van Toll, 4 Mei 1710; 27 Sept. 1711; 6 Junij 1712.

Vrijdagsche godsdienstoefening, 9 Nov. 1607; 2 April 1688.

Wadjó, 21 Aug. 1630; 7 Aug. en 19 Dec. 1670; 14 Aug.
1737; 19 Feb., 24 Maart, 16 Mei en 20 Julij 1739;
23 Maart en 20 April 1741; 1 Nov. 1751

Walienrang, 27 Okt. 24 Nov. en 15 Dec. 1740.

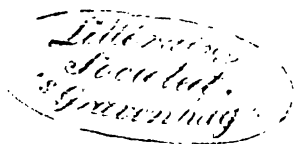
Zaïnab, I. zie bij Karaëng-Balassari I.

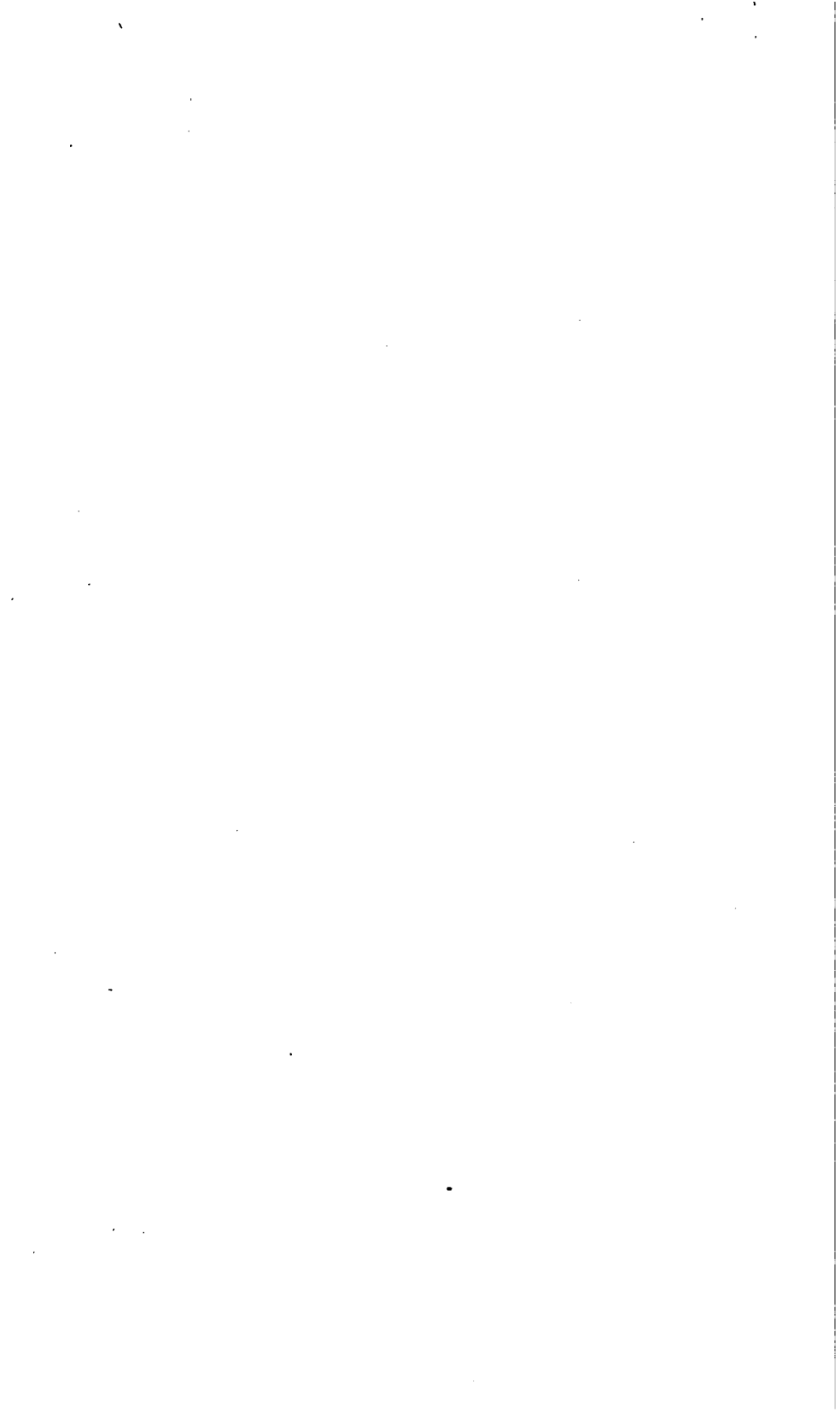
II. 2 Aug. 1693; 22 Junij en 2 Aug. 1709; 8 Aug.
1710; 16 Jan. 1711; 24 Jan. 1713; 8 Maart 1715;
13 Aug. 1727.

III. zie bij Karaëng-Patoekangang II.

IV. 20 Aug. 1710.

Zainoe-d-dien, zie bij Karaëng-Tamasongó.

**Uitgaven van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en
Volkenkunde van Nederlandsch-Indië.**

- BIJDRAGEN TOT DE TAAI-, LAND- EN VOLKEN-
KUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIE:
- 3e Volgr. Dl. I—XI . . . . . f 69.75.
Verslag der Feestviering van het 25jarig bestaan van
het Instituut . . . . . f 0.90.
- 4e Volgr. Dl. I f 7.50. Dl. II f 8.75. Dl. III - 5.20.
- ABIASA, een Javaansch tooneelstuk (Wajang) met een holland-
sche vertaling en toelichtende Nota, door H. C. HUMME. f 2.25.
- ALPHABETISCH OVERZIGT VAN HET WERK VAN
S. VAN DEVENTER J.Sz. „Bijdragen tot de kennis van
het landelijk stelsel op Java,“ door J. BOUDEWIJNSE. f 1.25.
- BABAD TANAH DJAWI, in proza. JAVAANSCH E
SCHIEDENIS loopende tot het jaar 1647 der Javaansche
jaartelling. Met aantekeningen van J. J. MEINSM A.
Eerste stuk: Tekst f 7.50. Tweede stuk: Aanteek. f 1.90.
- BLOEMLEZING UIT MALEISCHE GESCHRIFTEN, door
G. K. NIEMANN. Eerste stuk f 3.50. Tweede stuk f 1.50.
- DE REIZEN DER NEDERLANDERS NAAR NIEUW-
GUINEA EN DE PAPOESCHE EILANDEN in de 17e
en 18e eeuw. Door P. A. LEUPE . . . . . f 3.50.
- DE RIJSTKULTUUR IN ITALIE EN OP JAVA. Door
J. H. F. SOLLEWYN GELPKE. Met 11 kaarten . . . f 3.60.
- DE WAJANGVERHALEN VAN PALA-SARA. PANDOE
EN RADEN PANDJIE, in het Javaansch, met aanteeke-
ningen, door T. ROORDA . . . . . f 5.—
- JAVAANSCH E VERTELLINGEN, bevattende de lotgevalien
van een kantjil, een reebok en andere dieren. Voor de uit-
gave bewerkt door Dr. W. PALMER VAN DEN BROEK. f 3 25.
- MALEISCH LEESBOEK, door H. N. v. D. TUUK, 2e dr. f 1.40.
- NIEUWE BIJDRAGEN TOT DE KENNIS DER BEVOL-
KINGSSTATISTIEK VAN JAVA, verzameld door P.
BLEEKER . . . . . f 1.50.
- RECHERCHES SUR LES MONNAIES DES INDIGÈNES
DE L'ARCHIPEL INDIEN ET DE LA PÉNINSULE
MALAIE par H. C. MILLIES . . . . . f 6.—
- REIS NAAR DE ZUIDOOSTER-EILANDEN, in 1865, op
last der regeering van N.-I., door C. B. H. v. ROSENBERG. f 2.50.
- REISTOCHTEN NAAR DE GEELVINKBAAI OP NIEUW-
GUINEA in 1869 en 1870, door C. B. H. v. ROSENBERG.
Met platen en afbeeldingen . . . . . f 6.—
- SCHETS VAN DE RESIDENTIE AMBOINA, door E. W.
A. LUDERING . . . . . f 2.50.
- G. SCHLEGEL, URANOGRAPHIE CHINOISE . . . f 18.—

BIJD R A G E N

T O T D E

T A A L - L A N D - E N V O L K E N K U N D E

N E D E R L A N D S C H - I N D I Ë .

U I T G E G E V E N D O O R H E T K O N I N K L I J K I N S T I T U U T

V O O R D E

T A A L - L A N D - E N V O L K E N K U N D E V A N N E D E R L A N D S C H - I N D I Ë

V I E R D E V O L G R E E K S .

V I E R D E D E E L . — 2^e S T U K .

' S G R A V E N H A G E ,
M A R T I N U S N I J H O F F .
1 8 8 0 .

G E D R U K T B I J H . L . S M I T S .

INHOUD.

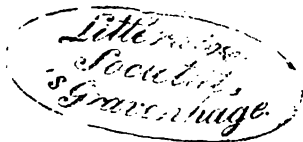

	Bladzijde.
206 ^{de} BESTUURSVERGADERING, 20 JANUARI 1880	XCVII—CI
207 ^{de} BESTUURSVERGADERING, 21 FEBRUARI 1880	CII—CV
ALGEMEENE VERGADERING, 28 FEBRUARI 1880	CVI—CXI
BUITENGEWONE BESTUURSVERGADERING, 28 FEBRUARI 1880	CXII
VERSLAG VAN DEN STAAT EN DE WERKZAAMHEDEN VAN HET INSTITUUT OVER 1879	CXIII—CXX
DE EUROPEËRS IN DEN MALEISCHEN ARCHIPEL. DERDE GEDeelTE. 1541—1555. DOOR P. A. TIELE	261—340
LOSSE AANTEKENINGEN OP HET BOEK VAN DEN KANTJIL. DOOR PROF. H. KERN	341—348
EENE NALEZING. DOOR PROF. J. J. MEINSMa	349
RÉPONSE AUX CRITIQUES DE L'URANOGRAPHIE CHINOISE. PAR G. SCHLEGEL	350—372

De Bibliotheken van het Instituut en het Indisch Genootschap (Heerengracht, no. 21) zijn voor de Leden toegankelijk dagelijks, met uitzondering van Zon- en feestdagen, van 12 tot 4 ure 's namiddags.

Heeren Leden worden dringend verzoekt, bij verandering van woonplaats of bij niet geregelde ontvangst der Bijdragen en Werken, daarvan kennis te geven aan den Secretaris. De leden, die naar Nederlandsch Oost-Indië vertrekken, worden eveneens dringend uitgenoodigd vóór hun vertrek derwaarts tijdig daarvan aan den Secretaris bericht te doen toekomen.

DE EUROPEËRS IN DEN MALEISCHEN ARCHIPEL.

DERDE GEDEELTE.

1541—1555.

Hoofdbron voor dit tijdperk is het werk van Diogo de Couto waarover vroeger gesproken is. Voor de eerste jaren komen ook Correa's *„Lendas da India“* in aanmerking, doch deze begeben ons weldra. Dan echter is ons van veel hulp: Gabriel Rebello's *„Informação das cousas de Maluco“* door de Akademie van Wetenschappen te Lissabon uitgegeven (vrij incorrect). Rebello was zelf ooggetuige bij de gebeurtenissen die hij te boek heeft gesteld. Couto en Andrada (*Cronica de D. João III*) zijn hem dan ook meestal op den voet gevolgd. Een veel troebeler bron, en toch lang niet te versmaden, zijn de reisverhalen van Fernão Mendes Pinto; ons derde hoofdstuk zal aanleiding geven om dit aan te toonen. Ook over de belangrijke Spaansche verhalen spreek ik in den tekst. Met de komst der Jezuïeten in Indië beginnen hunne brieven ons van dienst te zijn. Het is mij gelukt de oudste verzamelingen dier brieven althans in oude Spaansche en Italiaansche vertalingen te raadplegen; ik mis echter nog brieven die aan sommige oude schrijvers, b. v. aan João de Lucena in zijn *Leven van Xavier (Lisboa 1600)*, ten dienste stonden, maar weet niet of ze ooit in druk zijn verschenen. Van de grootere werken die over de geschiedenis van verschillende geestelijke orden in het Portugeesch en Spaansch geschreven zijn, heb ik maar een enkel kunnen raadplegen. Het is mij evenwel van elders niet gebleken dat daarin voor het nu behandelde tijdperk omtrent den Maleischen archipel iets van aanbelang te vinden zou zijn.

EERSTE HOOFDSTUK.

De onderkoning van Mexico zendt een eskader uit ter ontdekking der «eilanden van het Westen» onder Ruy Lopez de Villalobos. Zijn overtocht, verblijf op Serangan bezuiden Mindanao. Hij zendt schepen uit naar de noordelijker gelegen eilanden waaraan hij den naam geeft van «Felipinas». Jorge de Castro, bevelhebber van Ternate verzoekt hem Serangan te verlaten. Hij wordt door de omstandigheden gedwongen zich naar de Molukken te begeven. Zijne komst op Halmahera, waar de Portugeezen oorlog voeren. Zijne vestiging op Tidore.

Sinds 1529, toen Karel V met den Koning van Portugal was overeengekomen dat hij geen recht meer op het bezit der Molukken zou laten gelden, was die archipel voor de Spanjaarden gesloten. Men had echter in Spanje de plannen ter ontdekking der «eilanden van het Westen», van Amerika uit, niet opgegeven, al mochten dezen grenzen aan het gebied waarop Portugal aanspraak maakte. En waren vroegere pogingen mislukt, men had te zekere berichten dat nog rijke en uitgestrekte eilanden op ontdekking en ontginning wachtten, om zich daardoor te laten afschrikken. Toen Cortès in 1540 uit Mexico vertrokken was ontvingen Pedro Alvarado, de veroveraar en «adelantado» van Guatemala en Antonio de Mendoça, de vice-koning van Mexico, van den Keizer last om tot deze en andere ontdekkingen in noordelijke richting gezamenlijk eene vloot uit te rusten. Alvarado zou zich zelf daarvan aan 't hoofd stellen, toen zijne hulp vereischt werd bij een opstand in N. Galicië, waar de val van een paard hem het leven kostte (1541). Mendoça bestemde thans zes schepen met 400 man voor den tocht naar de Westelijke eilanden. ¹ Hij wilde de leiding opdragen aan onzen ouden bekende Andres de Urdaneta, die aan de expeditie van Loaysa had deelgenomen, maar deze had het plan opgevat om in den geestelijken stand te treden en sloeg het aanbod af. De keuze viel thans op Ruy Lopez de Villalobos, die de instructie ontving om ter plaatse die hij daarvoor het geschiktst

---

¹ Zie de namen der schepen en kapiteins bij Rebello, p. 216.

achte eene flinke sterkte op te richten, waartoe hem materialen en werklieden werden medegegeven. Geen zijner schepen mocht zich, om welke reden ook, naar die plaatsen begeven waar zich de Portugeezen bevonden. ¹ Vier geestelijken van de orde van S. Augustinus gingen als zendelingen mede.

Van de lotgevallen van dit eskader zijn uitvoerige berichten tot ons gekomen; in de eerste plaats het dagverhaal van den factor Garcia d'Escalante Alvarado, ² vervolgens het relaas in Juan de Grijalva's «Historia de la Orden de San Augustin en la Nueva España» overgenomen in het werk over de ontdekking der Filippijnen van Fr. Gaspar de San Augustin, ³ voorts een kort verbaal van Juan Gaytan, die op de terugreis als stuurman bij de Portugeezen dienst deed ⁴, en eindelijk hetgeen de Portugeesche schrijvers ons mededeelen. ⁵

Den 1 November 1542 verlieten de schepen de kust van Mexico, en na eenige andere eilandjes te zijn langs gevaren kwamen zij den 23 Januari 1543 op 10° Nbr. aan een klein, bevolkt, en zoo het scheen zeer vruchtbaar eiland, waarvan de bewoners in kano's met vruchten en visch naar hen toe roeiden, met de hand het teeken des kruises makende en hun in 't Portugeesch toeroepende: Bons dias, matalotes! (goeden dag, matrozen!) Het eiland werd nu Matalotes gedoopt. Het was naar de opgegeven breedte een der westelijkste Carolineneilanden, die ook wel tot de Palaosgroep gerekend worden. Dat de bewoners eenige woorden Portugeesch verstonden heeft ons niet te bevreemden, daar zij zeer waarschijnlijk verkeer hadden met de bewoners van Mindanao's oostkust ⁶.

¹ Zie: Carta de D. Antonio de Mendosa a Juan de Aguilar, para la A. S. y los señores de su Consejo, in: Coleccion de documentos ineditos relat. al descubrimiento etc. de las posesiones Espanolas en América y Oceania, Tomo III (Madrid 1865) p. 506—11).

² Relacion del viaje que hizo desde la Nueva-España á las islas del Poniente Ruy Gomez de Villalobos, in: Coleccion de documentos ineditos etc Tomo V (Madrid 1866), p. 117—209. — In uittreksel bij Herrera, Historia general, Dec. VII, lib. V.

³ Conquistas de las islas Philipinas etc. Escriviala Fr. Gaspar de San Augustin. (Madrid 1698), p. 19—50.

⁴ Relatlone di Juan Gaetan pilotto Castigliano del discoprimento dell' Isole Molucche per la via dell' Indie occidentali, in: Ramusio's Navigazioni et Viaggi, vol. I.

⁵ Zie de noot aan 't eind van 't volgende hoofdstuk.

⁶ Vgl. Jagor, Reisen in den Philippinen S. 203—5. — Galvao (Tratado etc. edited bij Bethune p. 232) voegt er bij dat de eilanders kruisen bij zich

Op dezelfde breedte voeren zij 35 mijlen verder een grooter eiland voorbij dat zij wegens de riffen die het omgaven niet konden aandoen en naar die riffen „*isla de arrifices*” noemden. Ook van hier kwamen de bewoners in kano's naar hen toe. Het zal een der Palaos-eilanden geweest zijn. Van hier ZW. zeilende bereikten zij den 2 Februari de kust van een groot eiland dat men niet dadelijk als Mindanao herkende, en ankerden in een baai op 7° 40' die den naam ontving van Malaga-baai ¹. Het eiland zelf werd ter eere van den keizer Césarea Karoli gedoopt. Villalobos was eerst van plan zich hier te vestigen maar na een maand toevens bevond hij dat de streek ongezond was en besloot toen eene andere verblijfplaats te zoeken. Galvão vermeldt dat zij aan deze kust geen geschikt verblijf konden vinden omdat de christen-vorsten en bewoners hen weerstonden daar zij zich aan den koning van Portugal onderworpen hadden. Dit is echter zonder twijfel eene illusie van den braven Portugees geweest, want de doopelingen die hij bedoelt woonden niet aan de oost- maar aan de noordkust van het eiland ². Ook wordt in de Spaansche verhalen in 't geheel niet van Christenen gesproken.

Toen men van de Carolinen-eilanden kwam, zou volgens Grijalva, Antonio Conso, de bekwame stuurman van het admiraalschip die vroeger Saavedra op zijne reis naar de Molukken vergezeld had, geraden hebben de koers te richten naar 11° Nbr. om benoorden Mindanao te kunnen omvaren, daar men, een zuidelijker richting kiezende, gevaar liep naar de Molukken te worden afgedreven. Zijn raad was echter in den wind geslagen en daarvan ondervond men thans de gevolgen, want hoeveel moeite men aanwendde om den Noord te bereiken, wind en stroom bleven het hun beletten. Er schoot dus niets anders over dan de kust naar het zuiden te volgen. Den oosthoek van Mindanao omvarende kwam men aan het oostelijkste der beide Serangani-eilanden, dat er uitlokkend uitzag en waar men uit gebrek aan mondkost besloot te landen. Villalobos zond een zijner manschappen, die langen tijd in de Molukken geweest

---

droegen, welke waarschijnlijk van de bekeerlingen van Francisco de Castro (zie ons Tweede Gedeelte, bl. 55) afkomstig waren. In het journaal van D'Escalante wordt alleen gezegd dat zij met de handen het teeken des kruises maakten.

¹ Zie de kaarten van Linschoten, Dudley enz.

² Zie ons Tweede Gedeelte, bl. 55, 56.

was en Maleisch verstond, in een sloep aan land; hij keerde terug met het antwoord dat men de vreemdelingen toestond te landen, maar toen dit geschiedde, bevond men dat de inwoners zich gewapend en hun kampong aan het strand verschanst hadden met vaartuigen vol zand.

Als Gaytan hen een slecht soort van volk noemt: schelmen en zeeroovers (ladroni e corsari), kan hij het wel bij 't rechte eind gehad hebben, maar waarschijnlijk hadden de vroegere bezoeken van Spanjaarden en Portugeezen hen de vreemdelingen leeren wantrouwen. Nood brak wet. Den 2 April veroverden de Spanjaarden de kampong met verlies van zes man, maar vervolgden de inlanders niet, in de hoop dat men hen tot den vrede zou kunnen bewegen. Zij hadden zich echter, even als de bewoners der drie andere kampongs die zich op het eiland ¹ bevonden, op een hooge en steile rots verschanst, en toen de Spanjaarden hen daaruit verdreven staken zij naar Mindanao over. Onder den gemaakten buit wordt veel porcelein en reukwerk vermeld, dat zij zoo het schijnt van de Chineezzen opkochten om elders te verhandelen. Villalobos gelastte nu aan zijn volk om maïs te zaaien, want hij wilde zich hier vestigen, en deed veel moeite om de bewoners van het eiland tot terugkeer over te halen. Zij weigerden dit niet alleen maar verhinderden ook dat men op Mindanao aan de Spanjaarden levensmiddelen verkocht. Toen nu ook de maïs, hoewel tweemaal gezaaid, niet opkwam en vele manschappen door 't gebruik van vergiftige dieren en planten stierven, moesten er andere maatregelen genomen worden.

Thans werd Bernardo de la Torre op een der schepen door Villalobos uitgezonden naar de „provincie Mindanao op Cesarea 50 mijlen ten W. van Seraugan“, waar veel levensmiddelen te vinden waren en veel schepen van elders kwamen om handel te drijven. Die provincie was gelegen aan de „Grootte Rivier“ (Rio Grande), de Selangan namelijk die zich in de Illano baai uitstort. Toen La Torre aan den mond der rivier kwam ontving hij bezoek van de oeverbewoners, waarvan de oudste zich een volgeling van den „Sarriparra“ of vorst des lauds noemde en het schip de rivier op liet loodsen, doch hier werden zij op eens

¹ Men gaf het eiland den naam Antonia, die niet gebleven is. De naam Sarragan of Carragan, even als Candigar of Sandingar voor het andere eiland was dan ook reeds uit de journalen der reis van Magalhães op de oude kaarten overgenomen.

door verscheidene prauwen met gewapenden overvallen ¹ zoodat zij blijde mochten zijn nog den steven te kunnen wenden om met verlies van eenige manschappen naar Serangan terug te keeren.

Een dag te voren was daar de galei aangekomen, die tot de vloot van Villalobos behoorde; zij had den weg gevolgd door Antonio Conso aangewezen, was door de bewoners van 't eiland Limasagua in de zeestraat van Surigao ruimschoots van mondkost voorzien en had hierop de kampongs (pueblos) „Abuyo en Tandaya in den omtrek van het eiland Zebu“ ² bezocht. Uit het latere verhaal weten wij dat hiermede bedoeld worden Abuyog aan de oostkust van Leyte en eene plaats Tandaya of Tendaja aan de zuidkust van Samar, waarnaar dit eiland laugeu tijd genoemd is. ³ De levensmiddelen die de galei medebracht waren natuurlijk spoedig opgeteerd, en te vergeefs trachtte men zich die op de omliggende eilanden te verschaffen. De bewoners van een kampong op Sangir lieten er zich zelfs met de wapenen niet toe dwingen en verdedigden zich hardnekkig, maar hoewel de meesten hunner omkwamen, hadden de overwinnaars er zeer weinig baat bij. Villalobos besloot nu de galei en de San Juan, het schip van La Torre, weder naar de eilanden te zenden waar de eerste zoo goed ontvangen was; de galei moest mondkost zoeken, maar de San Juan had in last met gunstigen wind naar Mexico terug te keeren. In de instructie die Villalobos aan La Torre medegaf werden de eilanden die de galei bezocht had voor het eerst „Felipinas“ genoemd naar den kroonprins van Spanje, den lateren Filips II.

De beide schepen gingen den 4 Augustus 1543 onderweg. Het wedervaren van de San Juan vernemen wij straks. De galei deed een goeden voorraad rijst op, maar was, op de terugreis door een storm overvallen, genoodzaakt daarvan een groot deel over boord te werpen, zoodat zij te Serangan weinig lavenis aanbracht.

De mare van de aankomst der Spaansche vloot was, waarschijnlijk door den rooftocht naar Sangir, tot de Molukken doorgedrongen. De Portugeesche bevelhebber, Jorge de Castro, zond hierop onmiddellijk een zijner officieren met twee kora-kora's naar Serangan om nader onderzoek te doen en Villalobos

¹ Dit schijnt de gewone taktiek van dien vorst geweest te zijn, ook in later tijd. Zie: Valentijn I, 2 p. 26.

² Gaspar de San Augustin p. 27. D'Escalante noemt de eerste plaats Buio.

³ Nog op de kaart van Dudley (17e eeuw), waar Leyte Abaja heet,

een brief te overhandigen, waarin hij hem verzocht de bewoners der eilanden waar hij zich ophield, geen overlast aan te doen, daar hij gehouden was hen te verdedigen, want die eilanden behoorden tot het gebied van Portugal, dat zich tot aan de „Ilhas das Vêlas“¹ op 17° Nbr. uitstreckte. Waren de Spaansche schepen buiten hun schuld zoo ver afgedreven, dan wilde hij hun zooveel dienst bewijzen als in zijn vermogen stond en voor hun proviandeering zorgen, maar indien men andere plannen koesterde, dan moest hij er op aandringen dat men den terugweg aannam om geen aanleiding te geven dat de vrede tusschen de beide zusterstaten verbroken werd.

De korakora's kwamen met deze boodschap te Serangan een paar dagen na het vertrek van de galei en de S. Juan. Villalobos ontving den gezant van De Castro beleefd en antwoordde hem schriftelijk (onder veel complimenten, zegt Couto, waarmede de Spanjaarden niet gierig zijn) dat de eilanden waar hij zich bevond nog ver van de Molukken af gelegen waren en binnen de grenslijn van Spanje, verder dat hij zijne instructie niet zou overschrijden en de Molukken niet zou aandoen, maar een meer verwijderde plaats van vestiging zoeken.

De Castro zond op het vernemen van dit antwoord nogmaals afgevaardigden naar Villalobos, die, indien hij bij zijn besluit bleef, daartegen uit naam des Konings protest moesten aantekenen. Hij beklagde zich vooral dat de Spanjaarden plaatsen waar hij gewoon was levensmiddelen op te doen, vernielden, waarop Villalobos antwoordde dat eilanden waar de Portugeezen mondkost opdeden nog niet noodzakelijk tot hun gebied behoefden te behooren².

Intusschen steeg de nood op Serangan zoo hoog dat vele Spanjaarden van gebrek omkwamen, en anderen naar Mindanao overstaken, om de rijstvelden van hun rijpen oogst te berooven, hetgeen hun niet gemakkelijk viel, want de bewoners verdedigden hun eigendom zoo dapper dat velen er het leven bij inschoten. Een andermaal strandde hun vaartuig en viel het geschut in handen der inboorlingen, terwijl de manschappen zich met moeite in de boot konden redden.

¹ De Ladroneen-archipel. De Castro kon zich hier beroepen op het tractaat van 1529. De zuidelijke Philippijnen lagen althans zeker binnen de grenslijn voor 't gebied van Portugal aangewezen.

² Zie de documenten uit de Torre do Tombo medegedeeld achter Ant. de Morga's *Philippine Islands* transl. by Stanley (London 1868), p. 394—96.

268

Toen nu de bemanning van de galei, die in October te Serangan terugkwam, van de bewoners en de vruchtbaarheid van Abuyog (Leyte) de gunstig-te getuigenis gaf, besloot Villalobos met het eenige bruikbare schip dat hij had overgehouden en twee brigantijnen die hij op Serangan had laten bouwen, de reis naar dat eiland te ondernemen. Hij zond de galei vooruit, maar tegenwind dwong hem met het schip een baai aan de oostkust van Mindanao ¹ in te loopen, terwijl de brigantijnen langs de kust hun weg vervolgden. De galei, eveneens door tegenwind in haar voornemen verhinderd, vereenigde zich weder met het schip, en nu trachtte men zich op de omliggende eilanden ² van leeftocht te voorzien, maar dit gelukte zoo weinig en de wind bleef zoo hardnekkig uit het Noorden waaien, dat Villalobos zich genoodzaakt zag, in weerwil van zijne instructie, in 't begin van 1544 ³ den steven te wenden naar de Molukken. Misschien droeg tot dit besluit de omstandigheid bij dat sommige Tidoreezen van de bemanning der korakora's die De Castro naar Serangan had gezonden de Spanjaarden verzekerd hadden dat hunne landgenooten hen tegen de Portugeezen zouden bijstaan. In weinig dagen bereikten zij de kust van Moro op Halmahera bij de kampong Sugala ⁴ die aan den vorst van Djilolo behoorde.

In de verwachting dat het daartoe zou moeten komen had Jorge de Castro de vestingwerken op Ternate laten versterken en een deel zijner soldaten in November 1543 naar Moro gezonden. Hoewel hij de eerste was die het besluit van 1535 tot regeling van den nagelhandel ⁵ zonder tegenstand ten uitvoer bracht ⁶ schijnt het dat de goede verstandhouding die in Galvão's tijd tusschen de Portugeezen en Molukkanen bestond, veel was verminderd, want niet alleen voorzag De Castro dat de vorsten van Djilolo en Tidore de Spanjaarden zouden steunen maar zelfs Hairun, de sultan van Ternate, die met het oog op de

¹ Bij Couto (V. 2) heet die baai p. 247 Blancaí, p. 334 Blaçaí. Bij de Spaansche schrijvers: Baia de la Resurrection; aldus ook op de oude kaarten. Denkelijk de Tagloc-baai.

² Couto noemt alleen de Ilhas das Palmeiras, denkelijk Palmas beoosten de Serangani-eilanden.

³ Bij Galvão staat verkeerdelijk, Januari 1545.

⁴ Wij hebben die reeds vroeger vermeld gevonden. Zie Tweede Gedeelte bl. 41 aant. 4. Zij heet bij D'Escalante Zagala, bij Couto Sagala doch ook Çogala.

⁵ Zie ons Tweede Gedeelte, bl. 47.

⁶ Zie Gabr. Rebello, Informação, p. 216.

mogelijke terugkomst van Tabaridji zich de Spanjaarden niet tot vijanden wilde maken, weigerde hem eenige korakora's naar Moro mede te geven. Hij zond dus slechts twee fusten of galjoten. de eenige vaartuigen die hij ter zijner beschikking had, met instructie aan de kapiteins om den sengadji van Gamukonora ¹, die aanspraak maakte op Galela, bij de verovering van dat district te ondersteunen. De Portugeezen gingen bij de kampong Momoia ² aan land, waar zij vele Christen-inlanders aanwierven, en vereenigden zich met hun bondgenoot die de hoofdplaats Galela had ingesloten. De belegerden deden nu vredesvoorstellen, maar de Portugeezen, begeerig naar buit, wilden er niets van weten. Dit bekwam hun slecht, want bij een uitval van den vijand werden zij zoo deerlijk toegetakeld dat zij moesten aftrekken en een fust vol gewonden naar Ternate terugkeerde. De Castro zond hierop alle gewapenden die hij kon missen, met wier hulp men zich eindelijk van de hoofdplaats meester maakte.

Kort daarop landde Villalobos, zoo als wij zagen, te Sugala aan dezelfde kust, op vier mijlen afstands van Tolo, waar James Lobo, een der Portugeesche kapiteins zich met zijn volk bevond. Lobo vaardigde dadelijk een paar manschappen in een boot naar hem af met den eisch namens Dom Jorge de Castro om de Molukken te verlaten of zich naar Ternate te begeven. Villalobos antwoordde dat de nood hem drong zich hier op te houden, maar zoodra hij zich van leeftocht voorzien had zou hij naar de Filippijnen terugkeeren waar hij het grootste deel van zijn volk had achtergelaten.

Intusschen was de Spaansche galei, het spoor van Villalobos volgende, aan de westkust van Halmahera geland, op het gebied van den vorst van Djilolo die, in onmin met de Portugeezen, de Spanjaarden met open armen ontving. Door hunne bemiddeling werd ook Villalobos overgehaald zich met zijn schip naar Djilolo te begeven, waar hij beter beveiligd was tegen eene overrompeling door de Portugeezen. Hij bevond zich nu tegenover de laatsten in eene scheeve verhouding want om den radja te vriend te houden moest hij, tegen den zin zijner onderhoo- rigen, een hoogen toon tegen hen aannemen en eischte hij zelfs

¹ Couto noemt hem *o Geliato da Gomo Conora, Christao, ainda que arrenegado* (V. 2 p. 337). Hij was een vazal van Ternate en komt later voor onder den naam van Liliato.

² Mamua bij Bernstein. Vgl. ons Tweede gedeelte, bl. 40.

het Spaansche geschut terug dat zij vroeger op Tidore hadden buit gemaakt.

Het ongezonde klimaat, de armoede van het land en zoo het schijnt ook wantrouwen in den vorst van Djilolo noopten Villalobos weldra naar andere hulp uit te zien. Hij trad thans in onderhandeling met den Sultan van Tidore, die door vroegere ondervindingen op zijn hoede, in het eerst weigerde zich met hem in te laten. Het schijnt echter dat de Portugeezen zelven, die den Tidorees wantrouwden en zich, als wij d'Escalante¹ gelooven mogen, van zijn persoon wilden meester maken, tot verandering zijner gezindheid aanleiding gaven, want hij kwam nu zelf de Spanjaarden uitnoodigen zich naar Tidore te begeven. Men kwam overeen om geen oorlog te voeren tegen de Portugeezen; ook om de Sultan zijn contract met hen betreffende den verkoop van specerijen niet behoeven te verbreken. De vorst van Djilolo verbond zich bij deze gelegenheid ook nauwer aan dien van Tidore door hem zijne dochter ten huwelijk te geven. Den 24 April 1544 stak Villalobos met het meerendoel der zijnen naar Tidore over en liet het schip onder bewaking der overigen te Djilolo achter.

---

¹ Relacion p. 136.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Villalobos zendt Garcia d'Escalante uit om zijne brigantijnen in de Filippijnen op te zoeken. D'Escalante bezoekt Leyte, Samar enz. Eerste poging van de San Juan onder Bernardo de la Torre om Mexico te bereiken. Na vele omzwervingen komt hij aan de westkust van Celebes en van daar in de Molukken. Jorge de Castro op Ternate door Jordão de Freitas vervangen, die den sultan Hairun oplicht en naar Malaka zendt. Overeenkomst tusschen de Portugeezen en Spanjaarden. Tweede vergeefsche tocht van de San Juan onder Inigo Ortez de Retes. Hij vaart de noordkust langs van 't eiland door hem Nieuw Guinea genoemd. Fernão de Sousa de Tavora komt met een eskader om de Spanjaarden van Tidore te verwijderen. Zij geven zich aan hem over. Hun terugreis. Onderhandelingen tusschen Spanje en Portugal.

Verlangend om te weten wat de beide brigantijnen wederwaren was, die hij van Serangau naar Leyte had gezonden, verzocht Villalobos den Sultan van Tidore een paar korakora's voor een onderzoekingstocht naar het Noorden. Zijn factor Garcia d'Escalante Alvarado en enkele manschappen voeren met de Tidoreezen mede. De eerste heeft ons van dezen tocht eene beschrijving gegeven. Men vertrok van Tidore den 28 Mei 1544, kwam drie dagen later aan 't eilandje Pangasare ¹ bezuiden de Sangir-groep, van waar, uit de kampong Minanga, een tolk werd medegenomen, deed daarop het eiland Siao of Sjanw aan ², vervolgens Sangir ³, waar de Spanjaarden een brief achterlieten voor de schepen der hunnen die hier langs mochten komen, daarop het eilandje Nusa van de Meangis-groep, waar men met de bewoners vriendschap sloot en eveneens een brief achterliet, en Candinga ⁴, het westelijkste van de Serangani-groep, waar zich een eilander, die beweerde Christen te zijn, aanbood om mede te gaan daar hij alle omliggende eilanden kende. Hij ver-

---

¹ Bij D'Escalante: Panguisare. Het eiland wordt ook naar een kampong die zich daar bevindt Tagulanda genoemd. Zie Valentijn, die ook de kampong Minanga vermeldt.

² Bij D'Escalante: Saaó.

³ Bij D'Escalante: San Guin.

⁴ Aldus bij D'Escalante. Vergelijk de aanteek. op blz. 265 hiervóór.

haalde van het eiland Mindanao dat het binnenland zeer bevolkt was, maar de kusten niet, »ten gevolge van hunne oorlogen», d. i. waarschijnlijk van de gedurige plunderingen door zeeroovers. De voornaamste provincien van het eiland heetten Mindanao, Butuan en Bisaya ¹; overal vond men goudmijnen (in Butuan de voornaamste), gember, was en honig, in Mindanao en Bisaya ook kaneel; de eilanders gingen in den geheelen omtrek voor verraderlijk door.

Saragan langsvarende, bespeurde men dat de bewoners na het vertrek der Spanjaarden teruggekeerd waren en aan het strand weder staketsels hadden opgericht. In de baai aan Mindanao's oostkust, waar Villalobos zich had opgehouden, vond men tijding van een der brigantijnen en van de San Juan, die zoo als wij later zullen zien de reis naar Mexico niet had kunnen doorzetten. Op het eiland Limasagua in de zeestraat van Surigao trof men een Maleier van Borneo aan die te Butuan goud en slaven opkocht. Van daar het eiland Panaon ² voorbijvarende, bereikte men »het eiland Abuio» dat is Abuyog aan Leyte's oostkust. Hier bevonden zich nog vijf Spanjaarden van een der brigantijnen en vernam men omtrent het wedervaren der beide vaartuigen het volgende:

De manschappen waren bij hun komst te Abuyog even als hunne voorgangers als vrienden ontvangen en niets zou hen verhinderd hebben den noodigen voorraad op het eiland op te koopen, indien zij zich niet overmoedig gedragen en een kampong verbrand hadden. Dit had ten gevolge dat zij Abuyog moesten verlaten. Zij wilden toen naar Serangan terugkeeren, maar een storm overviel hen en wierp een der brigantijnen aan de kust bij de rivier van Tandaya (zuidkust van Samar), waar men de bemanning gastvrij opnam. De andere brigantijn bracht het tot aan de Talautsche eilanden ³, maar werd hier door storm en tegenwind tot terugkeer genoodzaakt en begaf zich nu eveneens naar Tandaya. Hier zorgden nu de Spanjaarden wel dat zij de inlanders te vriend hielden en hielpen hen bij den veldarbeid. Reeds acht maanden hadden zij hier doorgebracht, toen D'Escalante met de beide korakora's verscheen, nadat men hem te

¹ Over de provincie Mindanao zie hiervóór bl. 265. Butuan hebben wij reeds vroeger aan de Noordkust ontmoet, en gezien dat men door Bisaya (naar de bewoners) de Oostkust aanduidde.

² Bij D'Escalante Panal.

³ Las islas de Talao (D'Escalante).

Abuyog zijne landgenooten had uitgeleverd, tegen betaling der schade die hunne medgezellen hadden aangericht.

D'Escalante liet, met behulp van de eilanders die hij onderweg had medegenomen en die het ambacht verstonden, de brigantijn die te Tandaya op het drooge gehaald was zeilklaar maken, kocht een stuk geschut en de vuurwapenen van de inlanders terug, betaalde hun een som voor het onderhoud der manschappen, waarvan hier 16 waren overgebleven, en trachtte te vergeefs nog drie anderen die zich elders op het eiland bevonden, los te koopen. Hierop werd de terugtocht aanvaard. Van een bewoner der kampong „Sicatinga” op Leyte, dien men onderweg aantrof, vernam D'Escalante dat zich aan den anderen kant van 't eiland, de noordoost- (noordwest-?) zijde, een groote plaats bevond genaamd Sugut, die elk jaar door Chineesche jonken bezocht werd die er goud en slaven kochten, even als op het eiland Sebu ¹ en een ander groot eiland genaamd Bulane ² dat rijk was aan goud. Noordelijk van Tandaya lag een eiland genaamd Albai (Noord-Camarines), waar zich goudmijnen bevonden en een ander, waar zij in tien dagen langs een keten van eilanden heenvoeren, genaamd Amuco, met blanke en gebaarde bewoners die menschenvleesch aten, groote vaartuigen bezaten en eenig geschut, met andere eilanden en met China handel dreven, veel goud en overvloed van zilver bezaten. Waarschijnlijk hebben wij bij deze verwarde berichten aan de Liu-kiu eilanden te denken ³.

Men voer Mindanao langs en deed de Serangani-eilanden aan, waar de „heeren” (señores) van het eiland zich bij D'Escalante kwamen verontschuldigen over het vroeger gebeurde, verklaarden vazallen van den Spaanschen vorst te willen worden en daarvan een schriftelijk bewijs verzochten voor 't geval dat andere Spaansche schepen hier langs kwamen. Ook Minanga op Pangasare werd weder door hem bezocht om den medegenomen bewoner aan wal te zetten. Het dorpsheofd „Banbusarribu” verzocht hem een andere kampong op dit eiland te helpen ver-

¹ Zubú bij D'Escalante.

² Denkelijk Panay even als Pojanae bij Franc. Granada (Docum. bij Navarrete V. 471).

³ Fernão Mendez Pinto (Perigrinacões, cap. 143) verhaalt dat hij op Ternate in de verzoekschriften die Villalobos deed aan D. Jorge de Castro melding gemaakt vond van eilanden waar veel zilver gevonden werd. Hij zelf zegt bij zijn verblijf op Lequia grande (Groot Lin-Kiu of Okinawa) van de bewoners vernomen te hebben dat die zilver-eilanden ten noorden daarvan lagen.

overen, waartoe hij zich, waarschijnlijk op raad van de paters Augustijnen die van Samar waren medegekomen, liet overhalen op voorwaarde dat hij de geestelijken zou steunen die hier het Christendom kwamen preeken! De bewuste kampong was op een steile hoogte gelegen en toen men die beklom en de vijand hen van boven beschoot lieten de bondgenooten D'Escalante in den steek. De kampong werd echter door hem veroverd tot groote blijdschap van „Banbusarribu“. Den 17 October zagen de Spanjaarden hunne medgezellen op Tidore terug.

Hier was kort te voren ook Bernardo de la Torre met de San Juan teruggekomen, die in 't vorige jaar van Serangan naar Mexico onder zeil was gegaan en vele avonturen had gehad, die ons zoowel door den stuurman, Juan Gaytan, als door D'Escalante verhaald worden. Van „Tandaya“ op Samar, waar men zich van leeftocht voorzien had, vertrok het kleine schip den 26 Augustus 1543, in 't eerst met gunstigen wind, maar weldra begon deze uit het Zuidoosten te waaien, zoodat men naar het Noorden afdreef tot 25° Nbr., waar men de vulkanische eilanden bezuiden de Bonin-groep ontdekte, die nog heden den naam, door hen gegeven, van Volcanes dragen. Op ongeveer 30° gekomen besloot La Torre, omdat het scheepje niet tegen de hooge zee bestand bleek en de voorraad water uitgeput raakte, tot terugkeer en bereikte, door den N. wind begunstigd, in 18 dagen de noordkust van Tandaya (Samar) waar men een goede haven vond in een ruime baai en door de eilanders van leeftocht werd voorzien. Maar het liep ook hier weder op onmin uit, waartoe misschien de hebzucht der manschappen aanleiding gaf, want de meeste inlanders droegen gouden versierselen in de ooren en om den hals; hij een der hoofden zouden deze eene waarde hebben gehad van meer dan duizend pesos (f 2500?).

De wind dwong La Torre om Samar ten westen langs en de zeestraat tusschen dat eiland en Leyte door te varen, ten einde de zuidkust (het eigenlijke Tandaya) te bereiken waar hij iets van Villalobos hoopte te vernemen. Op dezen tocht zag hij vele eilanden en kampongs en, zoo als uit de berichten bij Galvão blijkt †, ook Chineesche jonken en fraai versierde prauwen waarin de „heeren“ op het dek gezeten waren en beneden „zekere negers met kroeshaar.“ Men vernam dat deze op zekere

† Tratado, bl. 235, 236.

eilanden nabij Sebu in grooten getale gevonden werden. Dit schijnt de eerste maal geweest te zijn dat men de Negritos der Filippijnen aantrof.

La Torre zocht Villalobos te vergeefs te Tandaya en Serangan, en voer toen Mindanao ten westen om ¹, de noordkust langs ² en de zeestraat van Surigao weder door, naar Abuyog, waar men hem op nieuw naar Tandaya verwees. Hier vond hij nu de bemanning der brigantijnen, die men zonder loosprijs niet wilde laten vertrekken. La Torre had echter niets om hen los te koopen, voer nu ten tweeden male naar het zuiden en vond eindelijk in de baai aan de oostkust van Mindanao berichten die hem op het spoor van Villalobos brachten. Hij deed de Talautsche eilanden aan, ³ vervolgens Sangir en toen, zoo als d'Escalante vermeldt „la costa de los Célebes.“ Dat dit werkelijk eene der kusten van het eiland Celebes was, en wel die van Tumbuku, blijkt uit het verhaal van Gaytan. „Van Sangir afvarende“, schrijft hij, „om ons naar Samafo te begeven, dreef een sterke wind ons 40 mijlen naar het Zuiden af, waar wij een zeer groot eiland vonden dat zich voor een groot deel van het Oosten naar het Westen uitstreckte en voor een deel in andere richting; wij vonden daar havens op 2½—3° Zbr. en zagen vele eilanden langs de kust, en naar mijne meening kon dit eiland wel 300 mijlen en meer in omvang hebben. In de havens die wij aandeden dreven wij handel met de inwoners, zagen er goud, sandelhout, gember en levensmiddelen in grooten overvloed. Er worden hier veel wapens gemaakt en naar elders uitgevoerd en vaartuigen getimmerd als die van Mindanao, waarvoor hier ijzerwerk en zeer goed hout te vinden is.“ Men wees hun hier den weg naar de Molukken, waar zij eindelijk Villalobos aantroffen.

De Spanjaarden hadden intusschen op Tidore den Sultan bijgestaan om de vestingwerken der hoofdplaats, die door Galvão vernield waren, te herstellen; zij ontvingen daarvoor eene ge-

¹ D'Escalante noemt de westpunt die de Portugeezen aandoen als zij van Malaka naar de Molukken varen: Cabite. Het is het Chipit of Cavit van Pigafetta (Quepit op de oude Sp. kaarten). Het daarbij gelegen eiland heet bij D'Escalante Balantaguina, waarin wij Basilan, destijds nog Taguina geheeten, herkennen.

² Vgl. Couto, Dec. V. 2 p. 89.

³ Isole di Tarrao by Gaytan.

ringe soldij ¹, wat sago en rijst; voor 't overige stond de Sultan hun toe om een kleine pasmunt te slaan, die hij voor geldig verklaarde. Met dat al schijnen zij het niet ruim gehad te hebben, want van tijd tot tijd liepen er eenigen naar de Portugeezen over.

Op 't eind van November 1544 kwam Jordão de Freitas Dom Jorge de Castro als bevelhebber van Ternate (capião de Maluco) vervangen. Deze Freitas was vroeger meer dan eens in de Molukken geweest en kende daardoor den vroegeren sultan van Ternate Tabaridji, die in 1535 door Tristão d'Ataide naar Goa was gezonden om zich voor den gouverneur te verantwoorden. Hier zag Freitas hem weder en ried hem het Christendom aan te nemen. Tabaridji volgde dien raad, hetgeen ten gevolge had dat de vrome koning João, wien de processtukken omtrent Tabaridji's afzetting gezonden waren, aan Martim Afonso de Sousa, destijds gouverneur van Indië, den last gaf om den vorst in zijne waardigheid te herstellen. Tevens hechtte hij zijn zegel aan eene schenking van Tabaridji aan Freitas, namelijk van het eiland Ambon, dat hij rekende tot zijn gebied te behooren, en beval dat Freitas het bevel in de Molukken zou overnemen en Tabaridji, die na zijne bekeering den naam van koning Manoel had aangenomen, weder op den troon zou plaatsen. Hoe dit in de Molukken zou opgenomen worden en wat er nu worden moest van den vosst dien men daar in de plaats van Tabaridji had gesteld, daarover bekommerde men zich te Lissabon niet. Gelukkig echter ontbrak het Freitas niet aan beleid, want toen hij met Tabaridji te Malaka aankwam en vernam dat het gezag van den regeerenden sultan Hairun algemeen erkend werd, besprak hij met den kapitein van Malaka en de overige daar aanwezige officieren het gevaarlijke om Tabaridji, die vol bekeeringsplannen was, op eenmaal in Hairuns plaats te stellen, en men vond het voorzigtiger dat de gewezen sultan vooreerst zou achterblijven tot Freitas zijn opvolger opgelicht en aldus plaats voor hem gemaakt had.

Freitas werd bij zijne komst te Ternate door Villalobos verwelkomd en kwam met hem overeen dat zij elkander met vrede zouden laten totdat beiden last ontvangen hadden hoe zich verder te gedragen; de nagelhandel zou uitsluitend in handen der Portugeezen blijven. Correa beweert dat de Spanjaarden,

¹ 10 casas (cash) por dia, que valiam 3 reaes da nossa moeda (Conto).

in weerwil van dit verdrag, eene lading kruidnagelen achterhielden voor de San Juan die, na gekalefaat te zijn, den 16 Mei 1545 opnieuw naar Mexico werd uitgezonden. Ook de wederzijdsche verplichting om den vrede te bewaren was ten gevolge van de vijandelijkheden tusschen de Molukkanen onderling niet altijd gemakkelijk na te komen. Eenige Spanjaarden, verhaalt D'Escalante, die van Samafo naar Tidore kwamen, werden door bewoners van het landschap Suma¹ op Halmahera en van het daartegen over gelegen eiland Gebeh², een berucht zeerooversnest; gevangen genomen. De Sultan van Tidore zond hierop tien prauwen uit, waarop zich ook 60 Spanjaarden bevonden, om de zeeroovers te straffen. Zij veroverden eene sterkte te Suma, staken van daar naar Gebeh over en verbrandden vier of vijf kampongs, maar stootten het hoofd voor eene sterkte waarachter de bewoners zich teruggetrokken hadden. De vorst van Djilolo nam uit deze expeditie aanleiding om aan Villalobos voor te stellen zich met hem en Tidore tegen de Portugeezen te verbinden, maar hij sloeg dit evenzeer af als een verzoek van Freitas om hem tegen Djilolo bij te staan, hoewel hij daardoor beider ondersteuning verbeurde. De onderhandelingen met Freitas hadden daarenboven den argwaan der Tidoreezen opgewekt, zoodat de sultan een steenen fort liet bouwen op een rotspunt om in tijd van nood tot schuilplaats te dienen. De toestand der Spanjaarden werd nu verre van benijdbaar.

Toen de oostmoesson intrad en Jorge de Castro, de afgetreden bevelhebber van Ternate, met het lastschip naar Malaka zou vertrekken, lokte Freitas sultan Hairun en den rijksbestuurder Samarau in de vesting en liet den eersten van daar geboeid naar het schip overbrengen. Deze verraderlijke handeling tegen een vorst, dien zij zelve hadden aangesteld, versterkte bij de Ternatanen den haat tegen de Portugeezen, waarvan zij eenmaal de gevolgen zonden ondervinden. Hairuns gemalinnen, prinsessen van Djilolo en Tidore, werden namens die vorsten van Ternate afgehaald.

Den 11 Juni 1545 vertrok Jorge de Castro met den gevangen vorst naar Malaka. Toen hij daar aankwam, was kort te voren³

¹ D'Escalante heeft blz. 148 Yuma, bl. 150 en 191 Zuma. Het wordt als Cuma (voor Guma) vermeld door Martin de Uriarte die er langs voer (Docum. bij Navarrete V. 287).

² Gueve bij D'Escalante.

³ Den 30 Junij 1545. Zie: Barros, Dec. IV, 2 p. 150.

⁴ Volgr. IV.

Tabaridji overleden en had bij testament den Koning van Portugal tot zijn opvolger benoemd. Garcia de Sa, bevelhebber van Malaka, wilde nu Hairun weder naar Ternate laten terugkeeren om het rijk te besturen tot men nader last uit Portugal had ontvangen, maar de Ternataan was fier genoeg om dit te weigeren en te eischen dat de gouverneur van Indië hem te woord zou staan. Hij vertrok daarop naar Goa, terwijl Fernão de Sousa de Tavora, die van daar was afgezonden om Tabaridji in zijn rijk te herstellen, nu de tijding van zijn dood naar Ternate overbracht. Toen hij hier aankwam, den 22 October 1545 ¹, liet Freitas de inlandsche hoofden bijeenkomen en gaf hun kennis hoe het rijk aan den Koning van Portugal was overgegaan. De moeder van Tabaridji (dochter van Sultan Almanzor van Tidore) en haar tweede man, de vroegere rijksbestuurder Pati Sarang, die beiden met den overledene uit Goa waren teruggekeerd, zouden voorloopig de regeering waarnemen.

Korten tijd voor de aankomst van Sousa, den 3 October, was de San Juan, die Villalobos in Mei voor de tweede maal naar Mexico had uitgezonden, weder onverrichter zake teruggekeerd. Uit het dagboek van den kapitein, Inigo Ortiz de Retes deelt d'Escalante ons de voornaamste bijzonderheden van de reis mede. Den 16 Mei uitgevaren, moest men aan de Talautsche eilanden acht dagen wachten op een gunstigen wind. Den 6 Juni voer men ZO. waarts met het eiland Rau ² in 't gezicht. Den 15 Juni zag men op 1° Zbr. twee eilanden op 300 mijlen afstands van de Molukken, die men „La Sevillana” en „La Gallega” noemde; denzelfden avond weder twee eilanden (zoo het scheen) die men „Los Martires” heette. Den 16 kwamen zij aan een eiland waar elf kleinere om heen lagen. Van het grootste roeiden 28 prauwen, met Papoes ³ bemand, naar hen toe en gaven hun door teekens te kennen dat het schip in een baai van het eiland ten anker zou gaan, doch toen men doorzeilde schoten zij pijlen af om dit te beletten, maar werden door het geschut verdreven. ⁴ Het groote eiland zal denkelijk

¹ Zie D'Escalante p. 164.

² Rabo bij D'Escalante even als in het Derrotero van Uriarte bij Navarrete (V. 282, 284).

³ Ortiz vond de huidkleur der bewoners minder donker dan die van de oostelijker eilanden. Zijne beschrijving van „negers met een hooge pruik van kroeshaar” is echter alleen op Papoes toepasselijk.

⁴ Op deze eilanden, zegt de berichtgever ging het schip van Grjalva te gronde. Dit moet echter op westelijker eilanden hebben plaats gehad. Zie ons

Biak geweest zijn boven de Geelvinkbaai en de kleine de groep ten O. van Biak. „Na deze eilanden te zijn voorbijgevaren“, zoo luidt het verhaal, „kreeg men ten O. daarvan een ander zeer groot eiland in 't gezicht, met hoog land en een zeer schoon voorkomen, waar wij 230 mijlen langs voeren zonder het einde te kunnen zien.“ Het was waarschijnlijk voorbij de delta der Amberno, waar het gebergte de kust nadert, dat men het groote eiland bereikte, want den volgenden dag bevond men zich op 2° Zbr. vlak bij de kust, den 18 voer men een eilandje voorbij dat men „La Ballena“ noemde en den 20 ging het schip op dezelfde breedte voor anker aan den mond eener rivier op het groote eiland om water en brandhout in te nemen, hetgeen niemand belette daar de kust hier onbewoond was. Het was hier dat de kapitein bezit nam van het eiland voor de Spaansche kroon en het den naam gaf van Nieuw-Guinea. De rivier noemde men Santo Augustin. Den 24 Juni kwam men aan eenige eilandjes, waarvan het grootste Sapaso heette. Ze waren door Papoes bewoond die aan de Spanjaarden een grooten voorraad van kokosnoten verkochten. Hun voedsel was sago, hunne wapens pijlen en spiesen van hard hout zonder metaal. Men bleef hier 13 dagen, omdat de wind tegen en men hier goed beschut was. Den 8 Juli, de kust altijd langs varende, zag men weder drie eilandjes, welke de inwoners, die hun kokosnoten veil boden, Cerin noemden. Den 15 kwamen van het groote eiland 50 prauwen op hen af, waarvan men met pijlen begon te werpen en die men met schieten verdreef. Twee dagen later had hetzelfde plaats verderop aan de kust. Den 19 berekende men te zijn op 3° Zbr. Den 21 zag men vier eilandjes bij de kust, waaraan men den naam gaf van „Islas de la Magdalena“ en wat later nog vijf ten O. daarvan, ongeveer op 2½° Zbr. Den 27 bevond men zich op 1½° Zbr. en zag daar drie eilanden die den naam „La Barbada“ ontvingen. Op deze en de volgende dagen werden zij door veranderlijke winden tusschen die eilandgroepen en Nieuw-Guinea her- en derwaarts gedreven. Den 29 kreeg men nabij „La Barbada“ nog vier eilanden in 't gezicht die „La Caimana“ genoemd werden. Deze waren door koraalriffen omgeven en door

---

Tweede Gedeelte blz. 50. Het is misschien aan dit misverstand te wijten dat op de oude kaarten de kust die Ortiz langs voer veel te dicht bij de Molukken geplaatst is.

Papoes bewoond die hen met speren wierpen. Ook op de andere eilanden toonden de bewoners zich vijandig. Den 4 Augustus kwamen van de kust van Nieuw-Guinea weder oorlogsprouwen op hen af „waarvan sommigen kasteelen hadden die zoo hoog waren als de achtersteven van het schip; bovenop stonden de strijders en daaronder zaten de roeiers.“ Den 9 Augustus zagen zij vijf vulkanische eilanden; waarschijnlijk waren zij dus thans in den omtrek der Astrolabe-baai. Den 16 overlegde Ortiz met zijne manschappen wat hun te doen stond; hij was van oordeel dat men een noordelijker weg moest zoeken, daar de kust, „waarvan men het einde niet kon zien“ hen belette den zuidelijken weg in te slaan, maar de stuurlieden en matrozen meenden eenstemmig dat het te laat in 't jaar was om op de ZW. winden te kunnen rekenen en dat men daarom naar de Molukken moest terugkeeren. Ortiz bleef bij zijn gevoelen en liet den steven wenden naar het Noorden. Den 19 vond men op $1\frac{1}{4}^{\circ}$ Zbr. en 30 mijlen afstands van Nieuw-Guinea twee lage eilanden met „blanke en welgemaakte“ bewoners, die in zeven goed getimmerde prauwen roeiden. Die van de eerste prauw bestegen het schip ongewapend, maar het schijnt dat Ortiz hen niet vertrouwdde en dit wilde beletten, waarop men van de overige prauwen met „speren van zeer hard en zwaar hout in den vorm van harpoenen“ begon te werpen en, in weerwil dat de Spanjaarden met hun schietgeweer velen hunner doodden, met groote hardnekkigheid bleef vechten tot de voorraad wapens was uitgeput.

Na vergeefsche pogingen om verder te komen moest Ortiz het eindelijk opgeven en beval dat men naar de „islas de Mo“¹ zou stevenen om daar uit te zien of de wind veranderde. De stroom dreef hen echter weder den 28 Augustus naar „de kust van het groote eiland, 30 mijlen bezuiden Mo“, waar de kust vlak was en een veilige ankerplaats aanbood, zij schijuen hier de maand September te hebben doorgebracht, want eerst den 3 October kwamen zij op Tidore terug.

Gaytan, die niet medevoer, vermeldt van dezen tocht dat men 650 mijlen aflegde tot 6° of 7° Zbr. zonder de kust uit het oog te verliezen. Blijkens het journaal van Ortiz schijnt men echter niet verder dan op 5° gekomen te zijn; Fr. Gaspar spreekt van 600, Couto van 500 mijlen.

¹ Dat hiermede de Ariuoa-groep bedoeld zou zijn, vind ik in verband met het voorgaande en volgende niet waarschijnlijk. Eer zou ik aan Moro en omliggende eilanden denken.

De terugkomst van de San Juan zonder tijding uit Mexico gaf aan Jordão de Freitas, den bevelhebber van Ternate, aanleiding om er nogmaals op aan te dringen dat de Spanjaarden Tidore zouden verlaten en zich op Ternate vestigen. De Sultan van Tidore evenwel, die de wraak der Portugeezen vreesde, wist Villalobos daarvan nog terug te houden, en bood zijne hulp aan tot het bouwen van een flink schip voor de reis naar Mexico, iets wat gemakkelijker aan te bieden dan uit te voeren was. ¹

Zoo als wij reeds verhaald hebben kwam in het laatst van October 1545 de Portugeesche kapitein Fernão de Sousa de Tavora op Ternate en bracht 150 man mede. Zonder twyfel had hij in last om tegen de Spanjaarden doortastende maatregelen te nemen, al behoeven wij niet te gelooven wat Correa mededeelt, dat hij bevel had gekregen om hen tot den laatsten man uit te roeien, zoodat niemand hunner dit in Spanje zou kunnen verklappen. ² Die maatregel zou dan ook volstrekt in strijd zijn geweest met het vroeger gesloten verdrag.

Villalobos verzocht Fernão de Sousa-onder veel plichtplegingen om hem en de zijnen op Tidore met vrede te laten, maar ontving daarop het bondige antwoord: ³ »Mijnheer! De Gouverneur van Indië heeft mij hierheen gezonden wetende dat tegen de verdragen tusschen de koningen van Portugal en Castilië op deze eilanden Spanjaarden gekomen zijn. Ik heet Fernão de Sousa de Tavora en ben even kortaf van complimenten als klein van lichaam. Uwe Gen. neme een besluit want ik ben alleen hier gekomen om den koning van Portugal te dienen zoo als mij gelast is. Hier is de sterkte waar gij geherbergd kunt worden tot uw afreis naar Spanje, want er bestaat geen reden waarom gij den handel in deze eilanden, die aan den Koning van Portugal behooren, zoudt verstoren. Als gij dit niet wilt zal er geschieden wat noodig is.» Hierop volgde een mondgesprek waarbij Sousa aan Villalobos het contract van 1529 toonde en hem daaruit bewees dat hij volle recht had om de Spanjaarden, die in de Molukken kwamen en niet van daar wilden verrekken, gevangen te nemen en te straffen. Villalobos kon

¹ Zie D'Escalante p. 189.

² Correa, Lendas III 428. Het geheele bericht is verward. Dom Jorge de Castro was al lang vertrokken toen Sousa op Ternate kwam. — Zie ook het slot van dit hoofdstuk.

³ Couto Dec. VI parte I p. 25, 26. Sousa, zegt hij, was een zeer klein maar dapper en kundig man.

hiertegen weinig inbrengen en kwam met Sousa overeen dat hij en al de zijnen met behoud hunner nève op Portugeesche schepen naar hun vaderland zouden terugkeeren, en dat zij zich daartoe binnen drie dagen naar Ternate zouden begeven. De Sultan van Tidore zou als vriend en bondgenoot behandeld worden.

Deze overeenkomst ondervond bij de meeste Spanjaarden grooten tegenstand. Zij meenden dat Villalobos den Portugees veel te vlug zijn eisch had toegestaan en dat hij hem een schip had moeten vragen waarin zij gezamenlijk naar Mexico konden terugkeeren. Niet onwaarschijnlijk is het beweren der Portugeesche schrijvers dat hun eigenbelang hierbij in 't spel was en dat zij op die wijze eene lading kruidnagelen hoopten mede te nemen. Er lag iets billijks in hun klacht dat zij nu hunne bondgenooten aan de wraak der Portugeezen moesten overlaten, maar dit was nu eenmaal een gevolg van den verkeerden maatregel, dien zij genomen hadden om verboden terrein te betreden. Villalobos kon thans niet anders handelen. Het getal Portugeezen stónd tegenover dat der Spanjaarden als drie tot een, en bij gewapend verzet zouden de laatsten natuurlijk het onderspit hebben gedolven. Het bleef dus van den kant der weerspannigen bij schriftelijke protesten, en de Augustijner paters die zich reeds op Ternate bevonden ¹ droegen er veel toe bij om hun de gedachte aan verzet uit het hoofd te praten.

In één opzicht hadden de officieren van Villalobos echter volkomen recht. Het stuitte hen dat Spaansche soldaten de Portugeezen zouden bijstaan tegen den vorst van Djilolo, die niet alleen verklaard had vazal van den Keizer te zijn maar de Spanjaarden in den uitersten nood te hulp was gekomen. Zij verzochten daarom dat Villalobos dat zou verbieden. Het antwoord pleit niet voor zijn karakter. Hij beweerde dat hij nooit uit naam des Keizers eene overeenkomst met den vorst van Djilolo gesloten en evenmin aan iemand gelast had oorlog tegen hem te voeren; hij kon dus ook geen tegetbevel geven. Het gevolg was dat de meeste Spanjaarden, waarschijnlijk op hoop van buit, zich door Sousa lieten aanwerven, die huu

---

¹ Deze paters wa en naar Ternate gegaan op hoop dat zij zich van daar uit naar Halmahera zouden mogen begeven om heidenen te bekeeren (want de Mohammedaansche Tidoreezen wilden niets van hen weten), doch Freitas had het hun geweigerd omdat hij Spaanschen invloed vreesde.

hulp hoog noodig had als hij iets tegen Djilolo wilde ondernemen, want men wist dat de hoofdplaats goed versterkt en de radja een man van beleid was, daar hij de Portugeezen in de laatste jaren veel afbreuk had gedaan. In 't laatst van November 1545 werd de tocht ondernomen, 300 Portugeezen, 100 Spanjaarden en 1500 Molukkanen onder Pati Sarang namen er aan deel. Katara Bumi: of hoe de radja geheeten mag hebben, verdedigde zich zoo dapper bij een aanval op zijne vestingwerken dat zij moesten terugtrekken, en deed toen herhaalde uitvallen, waardoor zij groote verliezen leden; bovendien waren de Portugeesche bevelhebbers onderling verdeeld en meenden sommige kapiteins dat het tijd was voor de retourschepen om af te zeilen, hetgeen hun deed besluiten het beleg op te heffen en zich weder in te schepen. De Djilolees werd zoo overmoedig door de behaalde zege dat hij zijne korakora's naar Ternate en Tidore uitzond om inwoners op te lichten, en zelfs in de haven waar de Portugeesche schepen lagen een prauw, met nagelen beladen, wegnam. Ook de toevoer van levensmiddelen van Halmahera werd door hem onderschept en D'Escalante verhaalt dat de Djiloleezen zulke goede zeelieden waren dat de Portugeezen hen niet konden betrappen.

Den 18 Februari 1546 werden de Spanjaarden verdeeld op de retourschepen naar Malaka. Te Amboin, waar zij tot 17 Mei op de oost-moesson moesten wachten, stierven reeds eenigen hunner aan beri-beri¹. Ook hun aanvoerder, Villalobos, verloren zij hier aan eene koortsziekte. Men begroef hem, schrijft D'Escalante, in de kampong (pueblo) Zozanibe, denkelijk Nusanivel. Langs Java, waar men twee plaatsen aandeed die D'Escalante „La Prazada“² en Cajongan (Pekalongan?) noemt, ging de reis naar Malaka. Daar en in Indië moesten zij maanden lang op scheepsgelegenheid wachten, en voorzag men op karige wijze in hun onderhoud. Zoo werd het 1547 en 1548 voor zij hun vaderland terugzagen. D'Escalante geeft aan 't eind van

¹ Zie ons Tweede Gedeelte bl. 9 aant. 1.

² De ziekte wordt niet genoemd maar duidelijk beschreven.

³ Op de kaart van Java in 't journaal van Willem Lodewijcksz (D'Eerste Boek 1598) behoorende en waarvan ik alleen de kopie ken in de vertaling van De Bry, komt Praçada voor tusschen Panurakan en de N. O. kaap van Java (Tandjong Sedano bij Melvill, Sandano bij Valentijn, Chandana op gemelde kaart).

zijn verhaal, dat uit Lissabon 1 Augustus 1548 gedagteekend is, eene lijst van 144 personen die toen (P) nog van de expeditie in leven waren. ¹

Toen de eerste tijding der komst van Villalobos' eskader in het vaarwater der Molukken in Portugal aankwam had de Regeering zich daarover bij den keizer beklaagd, bewerende dat het eiland Serangan waar de Spanjaarden zich bevonden tot haar gebied behoorde. Dit kwam ook den vicekoning van Mexico, Don Antonio de Mendocça ter ooren, die den Keizer waarschuwde tegen de overdreven eischen van Portugal ². Toen men echter in Spanje van de Portugeesche regeering vernam dat Villalobos zich naar de Molukken had begeven, kon men hem niet meer de hand boven het hoofd houden. De Keizer erkende dan ook dat zijne onderdanen onrecht gepleegd en straf verdiend hadden, en zond aan den Koning van Portugal een bevelschrift waarbij hij hun gelaste de Molukken te verlaten. João deed dit met de noodige instructie aan João de Castro, den vicekoning van Indië toekomen. In die instructie is alleen sprake van gewelddadige maatregelen in geval van verzet. Onderwierpen zij zich aan het gegeven bevel dan mochten zij zelfs, indien zij er op aandrongen, in huune eigene schepen over Indië naar Europa terugkeeren ³.

Toen de Gouverneur van Indië dezen last ontving hadden de Spanjaarden zich reeds overgegeven en bij gebrek aan eigen schepen van de Portugeesche gebruik moeten maken ⁴.

---

¹ Zie over het verhaalde in dit en het vorige hoofdstuk behalve de reeds vermelde Spaansche schrijvers: Galvão, a. w. bl. 231—36, 238—39; Couto Dec. V parte 2 p. 239—49, 300, 312—15, 334—43, 406—416, 445, 446—52; Dec VI parte 1 p. 24—40; Correa, Jendas IV 238—85, 419—20, 428; Freire de Andrade, Vida de D. João de Castro quarto visó-rey da Índia, com notas por Franc. de S. Luiz (Lisboa 1835) Livro II § 11—20; Informação das cousas de Maluco por Gabriel Rebello, in: Collecção de noticias para a hist. e geogr. das nações ultramarinas que vivem nos dominios Portuguezes, tom. VI (Lisboa 1856) p. 215—238; Carta del p. Cosmo de Torres escr. en Goa, 5 de Enero de 1549, in de Cartas de Japon (Alcala 1575. Ptg. origineel Coimbra 1570).

² Zie den reeds aangehaalden brief in Coleccion de documentos ineditos, III, 506.

³ Brief van den Koning aan D. João de Castro van 8 Maart 1546 bij de Documenten achter: Freire de Andrade, a. w. bl. 428—30.

⁴ Het schip waarin Villalobos in de Molukken was gekomen had hij aan de Portugeezen verkocht, daar het te veel gehavend was voor de terugreis naar Mexico. Zie D'Escalante p. 149.

DERDE HOOFDSTUK.

Verwarde chronologie der verhalen van Fernão Mendez Pinto. Handelsbetrekkingen der Portugeezen met China omtrent 1540—1550. Ontdekking van Japan, de Liukiu-eilanden en Luçon door de Portugeezen en eerste berichten omtrent die eilanden.

Wij hebben onzen avonturier Fernão Mendez Pinto verlaten ¹ toen hij zich in Mei 1540 met Antonio de Faria van Patani op weg begaf naar de Chineesche kust om Chodjah Hassan op te zoeken die Faria van zijn eigendom beroofd had. Vóór wij van zijne verdere omzwervingen spreken, in zoover deze in verband staan tot ons onderwerp, is het noodig een overzicht te nemen van de gebeurtenissen die door hem, meerendeels als ooggetuige, verhaald worden, met vermelding der data die hier en daar voorkomen. Daaruit zal al dadelijk blijken 1° dat in die data veel verwarring bestaat, en 2° dat Pinto onmogelijk al die voorvallen zelf kan hebben bijgewoond tenzij de Djinns hem, even als in de Duizend en ééne nacht, van tijd tot tijd in de lucht hebben opgenomen en op groote afstanden verplaatst, opdat hij zijne landgenooten als ooggetuige zou kunnen vertellen wat er in verschillende oorden van de wereld te gelijker tijd voorviel.

Cap. 39. 1540. 9 Mei. Vertrek van Patani.

" 50. . . . . 8 Sept. Verovering van een jonk aan de kust van Hainan.

" 71. 1542. 14 Mei. Rooftocht naar het eiland "Callemplyu."

" 100. 1541. 9 Oct. P. komt als gevangene te Peking.

" 115. 1544. 13 Januari. Hij vertrekt van Peking naar Kuangsi, waar hij veroordeeld is een jaar met strafarbeid door te brengen.

" 117. 1544. 13 Juli. Na 8½ maand (sic) daar te zijn geweest woont hij een inval der Tataren bij.

" 123. . . . . 7 Oct. De Tataren heffen het beleg van Peking (!) op.

---

¹ Zie ons Tweede Gedeelte aan het slot.

- Cap. 126. 1544. 9 Mei. P. gaat in 't gevolg van een gezantschap der Tataren naar Cochinchina.
- " 132. . . . . 12 Januari. Hij vertrekt van daar. Hierop volgt zijn eerste tocht naar Japau, zijne schipbreuk op Groot Liukiu en zijn terugkeer naar Malaka.
- " 144 1545. 9 Januari. Pero de Faria, bevelhebber van Malaka zendt hem naar Martaban.
- Hier is een datum dien wij kunnen toetsen. Pero de Faria werd reeds in de eerste helft van 1543 als bevelhebber van Malaka vervangen door Ruy Vaz Pereira. Zie ook hierna op cap. 170 en 185--99. Indien P. dus werkelijk van zijn uitstap naar China en Japan te Malaka is teruggekomen terwijl Faria zich daar nog bevond moet dit uiterlijk in 1543 geweest zijn.
- " 147. 1545. 27 Maart. Komst van Pinto te Martaban. Beleg en verovering dier stad door den "rey Bramaa" (den vorst van Táungu).
- Deze gebeurtenis had zoo als wij later zullen zien in 1540 plaats!
- " 153. 1545. 9 Maart (sic!) De "rey Bramaa" trekt naar Prome.
- " 155. 1545. 23 Augustus. Overgave van Prome.
- Deze geschiedde in 1542! In dit hoofdstuk zegt Pinto 2½ jaar als gevangene bij de Barmanen te hebben doorgebracht.
- " 157. 1545. 3 October. Vergeefsche aanslag op Ava. Pinto gaat met een Barmaansch gezantschap mede naar den "Calaminhan" (een der Shan-staten, denkelijk Kaiugma-Maingmeng).
- De tocht naar Ava had in 1544 plaats.
- " 165. 1546. 3 November. Het genoemde gezantschap keert naar Pegu terug.
- " 170. 1547. 5 Maart. Tocht van den "rey Bramaa" naar "Sauady." ¹ Pinto, op de vlugt afgedwaald, komt te Cosmim (haven in Pegu), vaart van daar naar Tsjatigan in Bengale, daarop naar

¹ Als met "Sauady" Sandoway, en dus hier de tocht naar Arakan bedoeld is, moet het jaar 1546 zijn. Zie ons volgende hoofdstuk,

Goa, en keert dan weder naar Malaka terug, waar hij aankomt op den dag van 't overlijden van den bevelhebber Ruy Vaz Pereira. Hij beeft zich daarop naar Java.

De dag van Pereira's overlijden is ons niet bekend; het jaar is niet 1547 maar eind van 1544! Vergelijk op cap. 144 en ons volgende hoofdstuk.

- Cap. 173. 1546. 5 Januari. P. gaat met den vorst van Sunda naar Djapara; neemt deel aan een krijgstoct tegen Pasaruan; keert naar Sunda terug; vaart van daar naar China; blijft hier $3\frac{1}{2}$ maand; en lijdt op zijn terugtoct,
- " 180. 1547. 25 December, schipbreuk op de Javaansche kust.
- " 181. 1547. Twee maanden later gaat P. van Java naar Siam en neemt daar deel aan een veldtoct tegen "Chyammay" (Sjieng mai).
- " 183. . . . . In dit hoofdstuk zegt P. dat hij van 1540 tot 1545 voor handelszaken op Siam voer ¹ en verhaalt hij gebeurtenissen die destijds plaats hadden.
- " 185—199. Verhaal van gebeurtenissen in Siam en Pegu, die zoo als wij van elders weten in 1548—1551 plaats hadden. Pinto schijnt ze ook ongeveer in dien tijd te plaatsen. De datum 1552 in cap. 194 moet 1551 zijn. Om nu evenwel deze gebeurtenissen aan de volgende vast te knoopen zegt P. (cap. 200) na de herovering van Pegu door de Barmanen (1551) met de overige Portugeezen die zich daar bevonden naar Malaka gegaan te zijn, waar hij Simão de Mello als bevelhebber der vesting aantrof. Deze bekleedde dit ambt niet in 1551 maar in 1545 (—1548), zoo als ook Pinto zelf in cap. 188 aanteekent. Wij zijn dus nu weder in 1545 of 1546. Van Malaka vaart P. op een schip behoorende aan Simão de Mello naar Japan.
- " 203. 1547. 6 Januari. P. vertrekt uit Japan, gaat naar

¹ "Que continuey por mercancia vir a este reyno."

Malaka, vindt daar Xavier, en verhaalt de gebeurtenissen die in dat jaar werkelijk te M. plaats hadden. Ook de data in de volgende hoofdstukken bieden geen bezwaar.

Alleen de data wijzen dus reeds uit dat Pinto zonder eenigen twijfel een aantal avonturen die hij als zijne eigene opdischt aan verhalen van anderen ontleend heeft. Waarschijnlijk heeft hij de meeste landen waarvan hij verhalen doet wel bezocht, maar voornamelijk de havensteden, en wij zullen het veiligst doen met ons te houden aan hetgeen hij ons zelf mededeelt in zijn 183^e hoofdstuk, namelijk dat hij van 1540 — 1545 in handelsbetrekking op Siam voer. Dat hij dus in 1540 en ook later de kust van China bezocht heeft is niet onwaarschijnlijk, evenmin als zijn bezoek aan Martaban en Pegu (de hoofdstad), waar hij tusschen 1548 en 1551 kan geweest zijn; in het laatste jaar deed hij een tocht naar Japan, waar zich destijds Xavier bevond. Wat het verhaal van zijne avonturen op Java betreft (cap. 173 vv.) daarover spreken wij later, maar merken nu reeds op dat hij elders verhaalt (cap. 200 vv.) in denzelfden tijd eene reis gedaan te hebben naar Japan.

Al hebben wij dus dikwijls geen ooggetuige voor ons, daarom zijn de mededeelingen van Pinto toch volstrekt niet te versmaden; ze zijn in elk geval afkomstig van tijdgenooten, en er moge dan bij het te boek stellen veel overdreven, er moge door misverstand veel onwaarschijnlijks tusschengevlochten zijn, waar onderzoek mogelijk was is het gebleken dat er doorgaans waarheid aan zijne verhalen ten grondslag ligt en dat namen, die men vroeger volstrekt niet te huis kon brengen, door nauwkeuriger kennis van land en volk met tamelijke juistheid bleken te zijn weergegeven.

Het ligt buiten ons bestek om Pinto te volgen op zijn kruistocht langs de Chineesche kust en de omzwervingen in China, die hij waarschijnlijk aan de verhalen van Portugeesche gevangenen in dat rijk ontleende. Er komt echter een en ander in voor dat op ons onderwerp betrekking heeft en waarvan wij dus kennis moeten nemen.

De tocht van Antonio de Faria langs de kusten van Achter-Indië, het eiland Hainan en China, was eene echte vrijbuiters-expeditie. Op naïve wijze wordt door Pinto verteld hoe men somtijds overwoog wat raadzamer en veiliger zou zijn: de lieden uit te plunderen of vreedzaam handel te drijven. Maar

als slechts de helft waar is van hetgeen hij ons mededeelt dan was in dezen tijd de zeeroof aan die kusten een geduchte plaag. Chineezzen, Maleiers en Portugeezzen namen om strijd daaraan deel. De Maleiers (Mohammedanen) ¹ hadden het vooral op de Portugeezzen begrepen, die in dezen tijd (omstreeks 1540) weder aanzienlijken handel in China dreven, en zich volgens Pinto in grooten getale gevestigd hadden te „Liampo“ (Ningpo, in 't provinciaal-dialekt: Limpo), waar zij op een der eilandjes voor de stad met hunne onderhoorigen meer dan duizeud huizen bewoonden, eigen rechtspraak bezaten en twee kerken gebouwd hadden. Hun aantal bedroeg 1200 en met de onderhoorigen 3000. Er werd naar men verzekerde, voor meer dan drie millioen dukaten (contos douró) jaarlijks omgezet en de betaling geschiedde een paar jaar later grootendeels in staven zilver die van het pas ontdekte Japan werden aangevoerd. Hunne handelschepen, die van Malaka, Sunda, Patani en Siam kwamen, overwinterden er gewoonlijk. De bloei dezer handelsplaats zou slechts van korten duur geweest zijn en wel ten gevolge van een gruweldaad door een Portugees tegen onschuldige Chineezzen bedreven. Een Chineesche vloot was toen op eens voor de stad verschenen en had haar geheel verbrand en vernield. Twaalf duizend (!) Christenen waarbij 800 Portugeezzen vonden den dood in de vlammen op de schepen waarheen zij gevlucht waren en het verlies aan koopmanschappen werd op 2½ millioen dukaten gechat ². Dit zou geschied zijn in het bijzijn van Pinto „in 1542 terwijl Ruy Vaz Pereira kapitein van Malaka was,“ maar 1° kwam Pereira eerst te Malaka in 1543 en 2° wordt door Pinto cap. 132 een later bezoek aan Ning po verhaald, waar zich toen nog Portugeezzen bevonden. Twee jaren na hunne verjaging uit Ning-po vestigden zij zich (altijd volgens Pinto cap. 221) te Chincheo (Tsiuen-tseu in de provincie Fu-kien), waaraan zij reeds in den eersten tijd hunner vaart op China een bezoek gebracht hadden ³. De vestiging te Chincheo zou ook slechts 2½ jaar geduurd hebben, totdat Simão de Mello, bevelhebber

¹ De vrijbuiters Chodjah Hassan wordt gezegd „Mouros Lusos en Borneos“ (Mhmd. van Luçon en Borneo) en eenige Javanen in zijn dienst gehad te hebben. — Op een der oorzaken van de vijandelijkheden der Maleiers tegen de Portugeezzen kom ik in 't volgende hoofdstuk terug.

² Zie over 't voorgaande cap. 54, 66 en 221 van Pinto's „Peregrinação.“

³ Zie ons Eerste gedeelte, bl. 353.

te Malaka ¹ er zekeren Aires Botelho de Sousa als overheid ² heenzond, die zich door zijne afzetterijen bij de Chineezee zoo gehaat maakte dat de schepen der Portugeezen met allen die er zich in bevonden ook hier verbrand werden en van 500 man slechts 30 aan hunne woede ontkwamen. Pinto verhaalt elders (cap. 179) dat hij nog in 1547 Chincheo bezocht en er 3½ maand bleef maar weinig zaken kon doen omdat de handel kwijnde, ten gevolge van de rooftochten van Japanners aan de kusten.

Na het verlies van Chincheo bleef hun alleen Canton over, waar hun reeds eenige jaren vergund was op sommige eilandjes in den omtrek dier stad handel te drijven ³ namelijk op Tamao of Sancian (San tshwan), waar zij in 1517 het eerst waren aangeland, op Lampacau (Lang pe-kwe) eenige mijlen noorde-lijker ⁴, dat na het verlies van Chincheo zeer in bloei toenam, en eindelijk op Macao, dat later hun voornaamste vestiging werd.

Zoover Pinto. De nauwkeurigheid zijner berichten kunnen wij eenigzins toetsen aan die van Gaspar da Cruz, een dominikaan die zich eenige jaren later te Canton ophield en in 1569 te Lissabon overleed. In zijn werkje over China ⁵ spreekt hij eveneens over de handelsbetrekkingen zijner landgenooten met het Hemelsche rijk, die volgens hem in dezen tijd lang zoo voornaam niet waren als Pinto het doet voorkomen ⁶. Na het afbreken dier betrekkingen in 1521 ⁷ waren het de Chineezee die zich te Malaka, te Patani en in Siam gevestigd hadden, door wier bemiddeling ze langzamerhand weder werden aangeknoopt. Daar de wet aan alle Chineezee verbood hun land te

¹ Hij bekleedde dit ambt in 1545—48.

² -Capitão mor daquelle porto e provedor dos defuntos.

³ Zie o. a. Pinto cap. 57, 81.

⁴ Zie de kaarten van Linschoten en Dndley

⁵ Tractado em que se contam muito por estenso as cousas da China etc. (Evora, Andre de Burgos 1570), cap. 23—26. Ook in hoofdzak bij Purchas, Pilgrimes III 166 vv.

⁶ Van Malaka uit bepaalde die handel zich zoo het schijnt tot enkele schepen. Althans Correa deelt op het jaar 1543 als een bijzonderheid mede dat Jeronymo Gomes met een lading peper naar China gezonden werd en daar groote zaken maakte. (Lendas IV 307. Vgl. op het jaar 1544 aldaar IV 416). Toch moet ik opmerken dat de invoerrechten der waren uit China te Malaka in 1544 met 4 pCt. verhoogd werden omdat te veel volk aan die vaart deelnam, en men dit op die wijze wilde belatten. Zie -Tombo do estado da India- p. 106 in -Subsidios- etc.

⁷ Zie ons Eerste gedeelte bl. 383. Gaspar da Cruz verwacht Fernão Perez d'Andrade met Simão d'Andrade.

verlaten konden zij die elders woonden op hun eigen naam in het moederland geen handel komen drijven; zij verboden zich dus daartoe met Portugeezen, die dan als eigenaars der jonken optraden en, hoewel ook hun de handel verboden was, door het omkopen der beambten in sommige havensteden hun doel bereikten. Ook volgens fr. Gaspar gelukte hun dit het eerst te Ningpo, waar zij weldra overwinterden, vervolgens te Chincheo en op de eilanden bij Canton. In 1548 kwam daaraan ten gevolge van hunne afpersingen en van den moord van eenige Chineezzen een einde. Zij werden uit Ningpo en Chincheo verdreven, maar, in plaats van de verschrikkelijke tafereelen die Pinto ons daarvan opdischt, verhaalt onze dominikaan dat te Chincheo de Chineesche vlootvoogd zich zelfs liet omkopen om de vreemdelingen toe te staan vóór hun vertrek ter sluiks hunne waren in te ruilen. In 1549 deden nog eenige jonken moeite om in de Chineesche havens toegang te verkrijgen, maar er werd zulk een strenge wacht gehouden dat hunne pogingen mislukten en de goederen die zij in twee jonken aan de kust achterlieten werden prijsverklaard. Bij deze gelegenheid geraakten eenige Portugeezen in gevangenschap en het is, zoo als ik reeds vroeger opmerkte, zeer mogelijk dat Pinto even als fr. Gaspar van hen een aantal bijzonderheden omtrent China vernomen heeft, die hij in zijne „Peregrinatieën” heeft tusschen-gevlochten ¹. Sedert schijnt de handel een poos alleen ter sluiks bij Canton gevoerd te zijn, want eerst in 1554 gelukte het aan Lionel de Sousa om tegen betaling van zekere rechten vergunning te verkrijgen op de eilanden voor Canton handel te drijven. Van nu af had dit zonder gevaar of beletsel plaats, waarschijnlijk omdat men, door de ondervinding geleerd, zich niet meer aan rooverij en andere uitspattingen schuldig maakte.

De herleving van den handel op China leidde weldra tot de ontdekking van Japan. Het oudste verhaal dezer gebeurtenis is dat in Galvão's werkje over de ontdekkingen ². „In het jaar 1542,” verhaalt hij „terwijl zich Diogo de Freitas in de stad Dodia (lees d'Odia, zoo als de Ptg. Ajuthia of Juthia noemden) in Siam bevond liepen drie zijner manschappen weg en ontkwamen in een jonk die naar China voer. Zij heetten Antonio de Mota,

¹ B. v. omtrent den inval der Tataren die volgens Gaspar da Cruz in 1550 plaats had.

² Uitgave van Bethune bl. 229-30.

Francisco Zeimoto en Antonio Pexoto. De jonk, die naar Liampo (Ning-po) bestemd was, werd door een storm overvallen die haar naar het oosten afdreef, waar men op 32° een eiland zag dat genoemd wordt de (os) „Japões“ hetgeen hetzelfde schijnt te zijn als de „Sipangas“ waarvan zoo veel geschreven is en ook over zijn rijkdommen; zoo behelzen ook deze (eilanden) goud, veel zilver en andere rijkdommen.”

Conto ¹ laat in 't zelfde jaar dezelfde personen in een jonk voor eigen rekening naar Chincheo varen en door een tifoën naar eenige eilanden gedreven worden, die hun onbekend waren en waartusschen zij voor anker gingen liggen. Hierop kwamen eenige bewoners in booten naar hen toe, van wie zij vernamen dat deze eilanden „Nipongi“ heetten, „welke wij gewoonlijk Japan noemen.“ Zij gingen er aan land, werden door de bewoners vriendschappelijk bejegend, verruilden er hun handelswaren voor zilver, kalfsaatten hun jonk, en keerden toen de moesson inviel naar Malaka terug.

Bij Pinto (cap. 132—137) komt het verhaal der ontdekking voor tusschen gebeurtenissen die hij in 1544 en 1545 plaatst en zou hij zelf een der ontdekkers geweest zijn. Van Cochinchina komende met zeven andere Portugeezen doet hij eerst het eiland Sanchão (San-tshwan) aan om scheepsgelegenheid naar Malaka te zoeken, vindt daar geen jonken meer, daar deze pas vertrokken waren, doch treft voor het eiland Lampacau twee jonken aan, met bestemming naar Patani en Lugor. Deze weigeren hen op te nemen omdat zij erge twistzoekers blijken te zijn. Eenige dagen later, als de jonken vertrokken zijn, doet een Chineesch zeeroover met name Samipochea het eiland aan met twee jonken, de eenige die hij van een vloot van 28 zeilen heeft overgehouden, daar de overigen door een Chineesche krijgsvloot vernield zijn. Hij neemt de Portugeezen, die geen andere toevlucht hebben, bij zijn vertrek naar de noordelyke haven mede en wordt onderweg door zeven jonken van een anderen zeeroover aangevallen. Een zijner schepen, waarop zich 5 Portugeezen bevinden, verbrandt; met het andere waarin de drie overigen plaats gevonden hebben ontkomt hij dit gevaar, maar wordt nu door noodweer gedwongen om de naastbijzijnde haven van het eiland der „Lequios“ (Groot-Liukiu) op te zoeken, waarvan hij den Koning kent. De wind drijft hem echter naar

¹ Dec. V parte 2 pag. 263.

de kust van een noordelijker eiland, Tanixumaa (Tanega sima) geheeten. Als zij hier voor anker gaan liggen komen (even als in 't verhaal van Couto) eenige bewoners in booten naar hen toe en geleiden hen naar de naburige stad „Miayginaa.“ Men merkt hier spoedig op dat de drie gebaarde Portugeezen, Pinto zelf, Diogo Zeimoto en Christovão Borralho, tot eene onbekende natie behooren en bewijst hun veel oplettendheden. Zeimoto vooral, een geoeffend schutter, wordt door den gouverneur van het eiland met onderscheiding behandeld, daar vuurwapens nog in geheel Japan onbekend zijn. De vorst van Bungo (op het eiland Kiusiu), die van de vreemdelingen gehoord heeft, verzoekt den gouverneur van Tanega sima hem een der vreemdelingen te zenden. Natuurlijk wordt Pinto daartoe gekozen. Het verhaal van zijne reis daarheen en van zijne bevindingen aan het hof van den vorst verraadt, zoo als Von Siebold heeft aangetoond ¹ werkelijk kennis van het land en zijn bewoners en de namen der plaatsen die hij doortrekt zijn zeer goed te herkennen. Van Bungo naar Tanega sima teruggekeerd, vaart hij met zijne makkers en de jonk van Samipocheca naar Ning-po, waar men aanstonds een aantal jonken uitrust om het rijke land te bezoeken.

Twee bijzonderheden die wij niet bij Galvão maar wel bij Pinto aantreffen vindt men terug in het Japansche bericht dat Von Siebold uit hunne jaarboeken mededeelt. ² Volgens deze landde in 1543 voor Tanega sima een schip met een honderdtal manschappen van een vreemd voorkomen. Aan boord bevindt zich een Chinees, van wien men verneemt dat het Nan-ban (wilden uit het zuiden, zoo als ook de Portugeezen later genoemd werden) zijn. De bevelhebbers heeten Murasjuksja en Krista Moota. Deze zijn in 't bezit van vuurwapenen en maken er de Japanners het eerst mede bekend.

Dit laatste en de naam van het eiland waar men 't eerst landde vinden wij alleen bij Pinto, terwijl de naam Krista Moota aan Antonio de Moto bij Galvão herinnert, die ook even als de Japanner de komst zijner laudgenooten in 1543 plaatst. Nu hebben wij boven gezien dat Pinto zonder twijfel meer dan eens de lotgevallen van anderen als de zijne opdischt. Ook hier is dit waarschijnlijk het geval, zoo als reeds Von Siebold ver-

¹ Nippon. Bd. I Abth. I S. 30.

² a. w. S. 4.

moedde. De topographische kennis die in het verhaal van Pinto doorstraalt kan hij zeer goed hebben opgedaan op zijne latere reizen naar Japan in 1551 en 1556. Bovendien komt bij Pinto nog een ander verhaal voor (cap. 200—202) van het eerste bezoek dat een Portugeesch schip, aan Simão de Mello bevelhebber van Malaka behoorende, waarvan kapitein was Jorge Alvarez en waarop ook Pinto zelf zich zou hebben bevonden, aan het eiland Tanega sima bracht en wel in het jaar 1546. De gouverneur, die in de hoofdplaats „Guanxiroo“ woont, komt hen op het schip bezoeken en noodigt hen dringend uit om aan land te komen en hunne waren te verhandelen, hetgeen zij weigeren omdat het eiland geen veilige ankerplaats bezit. Van daar naar Bungo zeilende vinden zij die provincie in opstand, zoodat zij er geen handel kunnen drijven. Daarop varen zij naar de haven „Hiamangoo in de baai van Canguexumaa“ (Kagosima op Kiusiu), doch hier bevinden zich even als in de andere Japansche havens zooveel Chineesche jonken dat men er niet dan met verlies zijne waren van de hand kan zetten. Op eens echter steekt er een hevige orkaan op, waarin 1972 (!) jonken en daaronder 26 aan Portugeezen behoorende verloren gaan en 500 hunner, behalve nog 1000 Christenen van andere natien (!) omkomen. De jonk waarop Pinto zich bevindt behoort tot de weinigen die behouden blijven, en daardoor kan hij nu met voordeel handel drijven. Bij zijn vertrek van Kagosima den 6 Januari 1547 nam de kapitein een Japanschen vluchteling op genaamd „Angiroo“¹ die met den grooten Xavier kennis maakte, door hem naar Goa werd medegenomen en gedoopt en later met den heidenapostel naar Japan terugkeerde. Ook dit verhaal laat aan waarschijnlijkheid in de bijzonderheden te wenschen over, en zal wel weder steunen op losse reisberichten van een ander, misschien van Jorge Alvarez zelven.

Het feit, door Pinto vermeld, dat de vaart naar Japan bij de Portugeezen spoedig uitbreiding verkreeg, wordt bevestigd door Garcia Descalante Alvarado, den medgezel van Villalobos.²

¹ Han-siro? (Von Siebold). Het gebeurde met dezen Japanner komt voor in zijn eigen brief aan Loyola uit Goa. 5 Nov. 1548, in de oudste Ptg. verzameling van brieven uit Japan (Coimbra 1570) waarvan ik de Sp. vertaling gebruikt heb (Cartas que los padres y hermanos de la Comp. de Jesus... escribieron etc. Alcalá 1575) Vgl. de brieven van Xavier van Jan. 1548 en ons Vijfde Hoofdstuk hierna.

² Relacion etc. (zie Eerste Hoofdstuk), p. 201—4

In 1545, zoo verhaalt hij, kort voor zijn vertrek van Tidore, vernam Villalobos dat zich op Ternate een Galic'ër bevond genaamd Pero Diez, geboortig van Monterrey, wien de kapitein Fernão de Sousa de Tavora op zijne reis van Malaka naar de Molukken ¹ te Burnei had aangetroffen, waar hij gekomen was in een jonk van Japan. Villalobos noodigde Diez uit om hem op Tidore een bezoek te brengen en vernam van hem het volgende. In Mei 1544 voer hij in een Chineesche jonk naar Chincheo en van daar naar Liompu (Ning-po) en Nenquin (Nanking), en stak van Ning-po naar Japan over. Het was een zeer koud land, verhaalde hij; de kustplaatsen waren klein; ieder eiland had een heer (señor); wat den koning betrof, hij wist niet waar deze verblijf hield. Voorts beschreef hij de inwoners — waarbij hij de zonderlinge opmerking maakte dat hun taal op het duitsch geleek (*«en la lengua parescen alemanes»*) — hunne woningen, wijze van leven, enz. De rijkdom van het land was zilver. Tien centenaars peper werden er verkocht voor de waarde van 6000 dukaten. In de haven (die hij niet noemt) lagen vijf Chineesche jonken uit Patani, waarop zich Portugeezen bevonden. Zij werden aangevallen door meer dan honderd andere jonken uit China, maar door hun geschut gelukte het hun deze op de vlucht te jagen. Diez zag op het eiland zeer weinig goud maar veel ijzer en koper. Terwijl hij zich daar bevond kwamen er nog andere Portugeezen van de Liu-kiu-eilanden.

Van de bewoners der laatstgenoemde eilanden deelt Descalante ons nog eene bijzonderheid mede ² die hij opteekende uit den mond van een Portugeesch kapitein met name Diogo de Freitas, en die bewijst dat zij destijds bij de Chineezen in een kwaden reuk stonden. Terwijl Freitas zich in Siam bevond (waarschijnlijk te Ajuthia, de hoofdstad) kwam daar een jonk van *«Lequios»*, die goud en zilver aanbracht. De Chineesche kooplieden, die zich te beklagen hadden over zeeroof door die natie gepleegd, achtten dit eene geschikte gelegenheid om schadevergoeding te bekomen en brachten het bij den Koning zoo ver dat de Liu-kiu eilanders genoodzaakt werden hun 40.000 dukaten uit te keeren tegen ontvangst van een bewijsschrift, opdat zij die som door bemiddeling van hun vorst van hunne

¹ Zie vorig hoofdstak bl. 278.

² *Relacion etc.* p. 200, 201.

schuldige landgenooten konden terugvorderen. ¹ De Portugeezen die zich in Siam bevonden hadden vriendschap met hen gesloten, hetgeen ten gevolge had dat kort daarna twee hunner die op China handel dreven en met hun jonk op een der Liu-kiu-eilanden strandden, welwillend werden bejegend. Door het goede bestuur en den rijkdom dien zij hier ten toon gespreid zagen aangelokt, kwamen nu ook andere Portugeesche jonken hierheen, maar hun werd niet vergund aan land te gaan. De handelsomzet moest op de schepen plaats hebben. De betaling geschiedde in goud en zilver en men voorzag hen van mondkost.

Wij hebben vroeger gezien ² dat de „Lequios” vermeld worden onder de vreemde volken die vóór de verovering van Malaka door de Portugeezen daar kwamen handel drijven. Ik heb eerst vermoed, naar aanleiding van 'tgeen van hen gezegd wordt, dat men hen met de Japanners verwarde, maar bij nader inzien komt het mij waarschijnlijker voor dat zij de tusschenpersoon waren die o. a. japansche handelswaren te Malaka brachten. Later schijnen zij niet verder gekomen te zijn dan Siam. Ook Pinto verhaalt (cap. 39) in 1540 aan de kust van Kambodja en jonk van „Lequios” ontmoet te hebben die zich naar dat land begaf. Op deze jonk zou zich een japansche prins van Tosa (op het eiland Sikoku) bevonden hebben, die de Portugeezen kostbare geschenken deed met een boodschap die zeer onwaarschijnlijk klinkt. Elders (cap. 137—143) komt bij Pinto het verhaal voor van eene schipbreuk op de Liukiu-eilanden omstreeks 1544. Volgens hem werd op Groot Liukiu veel koper uit de bergen gehaald en naar China en Japan uitgevoerd; ook andere onedele metalen werden in overvloed in dien archipel gevonden (?). Dat de bewoners de Chineesche zeeroovers in hunne havens ontvingen wordt herhaalde malen door hem vermeld ³. Hun eigen scheepvaart was volgens D'Escalante ⁴ dáárom van minder beteekenis, omdat

---

¹ Dat de vorst van die rooftochten een afkeer had blijkt uit een brief van den Jezuet Fernão Mendes uit Malaka 5 Dec. 1554. Hij verhaalt dat eenige Portugeezen op de kust van het eiland schipbreuk leden, en de vorst gebood hen van een vaartuig en al het noodige te voorzien, maar wilde hen niet zien, „zeggende dat het God niet behaagde dat hij met eigen oogen lieden zag die roof pleegden.” (Copia de diversas cartas de algunos padres y hermanos de la Comp. de Jesus receb. el anno de 1555. Barcelona 1556, p. 35).

² Eerste gedeelte, bl. 381.

³ Cap. 55, 132, 140.

⁴ Relacion etc. p. 200.

de wet verhoed dat andere dan gehuwde mannen daaraan deelnamen, ten einde te voorkomen dat zij zich elders vestigden. Om die reden was de kapitein van het schip verplicht ook de op zee of aan wal overledenen tot zijne verantwoording mede te brengen.

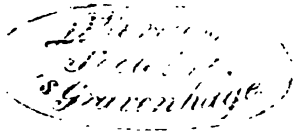
Van het jaar 1545 dagteekent het eerste bezoek van een Europeër aan het groote eiland Luçon, waarvan de naam, door de Maleiers, reeds lang bekend maar omtrent welks ligging men nog in 'tonzekere was. In Juni van het genoemde jaar, verhaalt Galvão ¹, „vertrok een jonk van Burnei waarin zich een Portugees met name Pero Fidalgo bevond. Tegenwind dreef hem naar het Noorden af waar men een eiland vond dat zich van 9 of 10° tot 22° uitstrekke ² en dat men het eiland der Lucões noemde, omdat aldus zijne bewoners heetten. Er kunnen ook andere bewoners zijn en meerdere havens die wij nog niet kennen. De richting is van NÖ. naar ZW. en het ligt tusschen Mindanao en China. Hij (Fidalgo) zegt dat men de kust 250 mijlen langs voer en dat het land schoon en boomrijk was; ook verhaalt men dat daar twee pesos goud voor een zilver gelden, hoewel het zeer dicht bij China ligt.“

Het zou nog eenige jaren duren vóór de Spanjaarden ons omtrent dat groote eiland betere inlichtingen verschaffen. Of de naam Luçon van Chineesche of Maleische afkomst is schijnt niet uitgemaakt te zijn. Dat de Chinezen er reeds geruimen tijd handel dreven is zeker. Pigafetta zegt ³ dat de „popoli Lechii“ (Liukiu-eilanders; hij laat ze op 't vaste land wonen en aan China onderdanig zijn) er jaarlijks zeven of acht handelsjonken heen zonden. Hier schijnen zij dus de tusschenpersonen geweest te zijn voor den handel met China en misschien met Japan.

¹ Tratado etc. ed. Bethune, p. 239.

² De ligging is tusschen 12° 30' en 18° 40' Nbr.

³ Viaggio ed Amoretti p. 108. Vgl. p. 179.

VIERDE HOOFDSTUK.

Misbruiken in den handel te Malaka verbeterd, die daardoor zeer toeneemt. Gebeurtenissen in Pegu, waarin de Portugeezen betrokken zijn. Zee-tocht van den Sultan van Djohor naar Patani. Eene vloot van Atjeh bedreigt Malaka. Zij wordt bij Kedah door de Portugeezen aangetast en ten deele vernield. De Sultan van Djohor komt met zijne vloot bij Malaka maar ziet van een aanslag af. Oorlog tusschen de vorsten van Barma en Siam, die beiden door Portugeezen worden bijgestaan. Bizonderheden omtrent den handel in Sunda (West-Java). Pinto's verhaal van een krijgstoct van den Pangéran van Demak naar Panarukan. Schipbreuk van Pinto aan de Javaansche kust.

In de verhalen van Pinto worden meer dan eens voorbeelden aangehaald van Maleische handelaars die, door afzetterijen te Malaka van de Portugeezen vervreemd, thans in de havens van den sultan van Bintang en zijne bondgenooten hunne waren ter markt brachten en door zeeroof op Portugeesche schepen de geleden schade trachten te vergoeden. De klachten daarover waren eindelijk tot Goa doorgedrongen, en men was tot de overtuiging gekomen dat het bestaande stelsel van invoerrechten slechts diende om de beambten te verrijken en den koning weinig voordeel aanbracht. Men had namelijk de rechten laten bestaan, die vroeger door den Sultan geheven werden. Van alle waren die uit Voor-Indië kwamen werd 6 pCt. betaald, maar van die uit oostelijker gewesten, van de Ganges af tot China toe, moest een vierde aan de factorij worden afgestaan tegen 20 pCt. beneden de geschatte waarde ¹. Daarbij waren echter misbruiken ingeslopen, want behalve dat de vreemde handelaars voor dat vierde gedeelte goederen ontvingen die zij niet konden gebruiken en die hun dan nog $\frac{1}{8}$ hooger dan de waarde werden aangerekend, noodzaakte men hun dikwijls al hunne waren beneden de waarde van de hand te zetten. En daar al die winsten in den zak der hoogere beambten vloeiden, konden de inkomsten te Malaka de uitgaven niet dekken.

---

¹ « Por esta avaliação, que o que valya dez na terra lo tomava em oytos. » (Botelho). — Couto is hier niet nauwkeurig.

Martim Affonso de Souza, die in 1542 gouverneur van Indië geworden was, besloot aan dat misbruik een einde te maken en zond in 1544¹ Simão Botelho als *veador da fazenda* (opzichter van den handel) naar Malaka, met den last om de vorige regeling af te schaffen en te bepalen dat voortaan van alle waren die werden ingevoerd, uit welk land ook, 6 pCt. zou worden geheven, met uitzondering van de levensmiddelen, die vrij zouden zijn. Twee jaren later werd voor de waren uit Bengale 8 pCt. en voor die uit China 10 pCt. vastgesteld, om zoo mogelijk te beletten dat te veel Portugeezen den dienst des Konings verlieten om aan den handel in die gewesten deel te nemen.

Toen Botelho de nieuwe regeling te Malaka wilde invoeren, stuitte hij op den tegenstand van Ruy Vaz Pereira, den bevelhebber dier plaats. De koning, zeide hij, had hem het kapiteinschap gegeven om zijn voordeel te doen, ter belooning voor zijn veeljarigen dienst, zonder beperkende voorwaarden; zoo lang hij hier het bevel voerde zou hij dus geene veranderingen dulden. Botelho liet dit onmiddellijk aan den Gouverneur weten, waarop deze hem een lastbrief zond, aan alle beampten te Malaka gericht, en waarin hun werd aangeschreven dat zij Simão Botelho hadden te gehoorzamen. Pereira liet nu zijn tegenstand varen maar trok zich de zaak zoo aan dat hij kort daarna overleed. Hoe eerezucht soms de beste Portugeezen tot onwettige handelingen verleide blijkt uit hetgeen bij deze gelegenheid gebeurde. Een verdienstelijk en geacht officier, Alonso Anriques de Sepulveda, die zich te Malaka bevond om de moesson naar China af te wachten, verbeeldde zich dat hij als de voornaamste aanwezige kapitein recht had om de plaats van Pereira in te nemen, en deed terwijl deze begraven werd een poging om zich van de vesting meester te maken; zij mislukte echter door de waakzaamheid van Botelho. Garcia de Sa, ons van vroeger bekend, werd nu naar Malaka gezonden om tijdelijk het kapiteinschap waar te nemen, totdat op 't eind van October 1545 Simão de Mello hem kwam vervangen.²

¹ Bij Botelho staat 1542 (ook bl. 107 tweemaal) maar waarschijnlijk is dit toch een fout, want in dat jaar ging B. als *veador da fazenda* naar Ceylon (Correa IV 218) en eerst in 1543 kwam Ruy Vaz Pereira, Faria als bevelhebber te Malaka vervangen (Correa IV 266, 286.)

² Zie over 't voorgaande: Simão Botelho's Tombo do estado da India p. 104—107 in *Subsidios para a historia da India Portuguesa* (Lisbon 1868).

De nieuwe regeling der invoerrechten had weldra ten gevolge dat de handel zeer toenam, en tevens dat de inkomsten de uitgaven konden dekken en men geene aanvulling in goederen, zooals vroeger, meer uit Indië noodig had. De opbrengst had vroeger niet meer dan 12—15.000 dukaten bedragen, en nu steeg zij reeds in het eerste jaar tot 27.500 en sedert nam zij dermate toe dat zij op het einde der 16^e eeuw, toen Couto zijne vijfde Decade schreef, niet minder dan 80.000 dukaten bedroeg.¹

Te gelijk met het schip waarop Simão de Mello zich naar Malaka begaf, had Diogo Soarez de Mello Indië verlaten met een galjoot waarop zich 40 man bevonden. Hij was tot bevelhebber der Portugeesche nederzetting te Patani benoemd en had in last om de handelaars op China te overreden zich van daar naar Malaka te verplaatsen, waar zij om de straks genoemde redenen zich niet meer ophielden. Onderweg naar Malaka werd de galjoot in een storm afgedreven naar de kust van Pegu, waar Diogo Soarez tot April 1546 den gunstigen moesson moest afwachten. Hij vond in de haven van Pegu zijn landgenoot Alvaro de Souza met een handelsvaartuig.

Ik heb vroeger met een enkel woord vermeld² dat Pegu eenige jaren te voren veroverd was door den vorst van Táuugu of Toungu (Tangu bij de Ptg.) uit het stamhuis der oude Barmaansche koningen, waarom de Portugeesche schrijvers hem „de Bramá” of „de Bramaansche koning” (o rey Bramaa) noemen. Op een enkele plaats³ heet hij „Pará Mandará, koning der Bramas” Phrá Mengtá-rá is gelijkkluidend met Koninklijke Majesteit; de eigenlijke naam van den hier bedoelden vorst was Swéhti. Ná Pegu veroverd te hebben had hij zich van Martaban (1540) en van Prome (1542) meester gemaakt. Pinto geeft ons daarvan een uitvoerig verhaal, en al is het waarschijnlijk, zoo als wij in het vorige hoofdstuk zagen, dat hij geen ooggetuige was en zijne cijfers niet te vertrouwen zijn, heeft zijne mededeeling dat vele (hij zegt 700!) Portugeezen,

---

Vgl. Correa IV 388—39, 415—18, 446; Couto V, 2 p. 315—19, 445, VI, 1 p. 8; Brief van den Koning aan D. João de Castro van 8 Maart 1546 achter Freire d'Andrade's Vida de D. J. de Castro (Lisboa 1885) p. 489.

¹ Botelho t. a. p. bl. 106. Vgl. zijne Cartas in hetzelfde werk p. 29; Couto, V, 2. p. 319.

² Zie Tweede gedeelte, bl. 38.

³ Couto, Dec. V, 2 p. 2.

die zich bij de verovering van Martaban aldaar ophielden, den Barmaanschen vorst op zijne tochten naar Prome en elders onder hun aanvoerder Jaão Cayeyro vergezelden, niets onwaarschijnlijks. Toen nu Soares de Mello in 1546 te Pegu aankwam was Swehti juist bezig zich uit te rusten voor een krijgstocht naar Arakan. Soares liet zich zoowel als Souza door hem overhalen om zijne vloot — de koning zelf zou met de hoofdmacht over land gaan -- daarheen te vergezellen. De vloot werd echter bij het binnenvaren van de golf van Bengale door een storm verstrooid. Alvaro de Souza dwaalde met zijn galjoen af naar Ceylon en Soares kwam na vele gevaren te hebben doorgestaan naar Pegu terug. De Koning, die zich reeds op weg had begeven, zond hem geschenken en verlof om naar Malaka te vertrekken. Van daar voer hij naar Patani en wist hier verscheidene kooplieden die van China kwamen, te bewegen hunne reis tot Malaka uit te strekken. ¹

In 1547, terwijl hij zich nog te Patani bevond, vernam Simão de Mello, de bevelhebber van Malaka, dat de sultan van Djohor, Ala-ud-din Sjah ², in twist geraakt met den radja van Patani, zijne verwanten de vorsten van Perak en Pahang en andere naburige radja's opgeroepen had om gezamenlijk een krijgstocht tegen hem te ondernemen en 300 zeilen met eene bemanning van 8000 koppen in de rivier van Djohor had bijeengebracht. Simão zond hierop in allerijl een vaartuig naar Patani met het verzoek aan Soares om naar Malaka terug te keeren, daar hij niet wilde dat de Portugeezen zich in dien twist mengden. Soares scheepte zich, na voor de uitvaart der jonken naar China gezorgd te hebben met een 70tal zijner landgenooten op zijne galjooten in en ontmoette bij Kalantan de vloot van Djohor. De Sultan en de andere vorsten, die hij op hunne vaartuigen een bezoek bracht, ontvingen hem met eer-

¹ Couto, VI 1 p. 8, 16—22. De geloofwaardigheid van zijn verhaal omtrent Pegu wordt bevestigd door de inlandsche geschiedschrijvers die de gebeurtenis in 't zelfde jaar plaatsen. Zie: Arthur Phayre, on the history of the Burma race in: Journal of the Asiatic Society of Bengal, vol. 33 (1869) part 1 pag. 67; dezelfde, on the history of Pegu, in 't zelfde tijdschrift, vol. 42 p. 133. — Vgl. over Pinto 't vorige hoofdstuk.

² -Soltão Alandixá rey de Viantana - (Udjong Tanah) bij Couto. Volgens de lijst bij Netscher (Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenk. Dl. II, 1854 bl. 145) was deze vorst in 1539 gestorven; volgens de lijst bij Valentijn beklom hij eerst den troon in 1540! Er heerscht dus veel verwarring in die vorstenlijsten.

bewijzen; zij waren er waarschijnlijk niet rouwig om hem te zien vertrekken. Te Pahang wachtte hij op de moesson die hem in 't laatst van Augustus zou vergunnen naar Malaka te gaan.

Terzelfder tijd zond de sultan van Atjeh eene vloot van 20 zeilen, waarbij zich vier fraaie galeien bevonden, op zeeroof uit. Na in de zeestraat van Sabang een tijdlang gekruist en eenige jonken die naar Malaka gingen bemachtigd te hebben, voeren zij naar de laatstgenoemde stad en kwamen er in den nacht van 9 October 1547 aan. Zij staken eenige schepen in brand en ontscheepten een deel der manschappen aan den kant der vreemdenwijk, maar deze vonden de poorten goed gesloten en toen de Portugeezen op het gerucht afkwamen scheepten zij zich reeds weder in en voeren nu de kust langs naar Perak en Kedáh om prijzen te maken.

Simão de Mello zond hen een scheepje achterna om hen te bespieden, en gehoor gevende aan den raad van den wakkeren Xavier die zich destijds, zoo als wij later zien zullen, te Malaka ophield, trad hij in onderhandeling met eenige kooplieden om hunne schepen tot het vervolgen der Atjehsche vloot te gebruiken. Gelukkig kwam nu ook Diogo Soarez met zijne beide galjoeten van Pahang de scheepsmacht versterken, die thaus uit een tiental vaartuigen bestond onder bevel van Simão's zwager Francisco Deça. Zij voeren de kust langs, werden lang door tegenwind opgehouden en vernamen eindelijk aan het eilandje Buton ² boven Kedáh dat de Atjehsche vloot voor de laatste stad voor anker lag. Hier gekomen werden zij onderricht, dat de radja van Kedáh over land naar Patani gevlucht was en dat de Atjehers eenige mijlen verder in de rivier van Parlis een fort aanlegden om uit dezen schuilhoek de Portugeesche schepen die van Bengale en Pegu naar Malaka gingen te overvallen.

De Portugeezen aarzelden niet zich naar de rivier van Parlis te begeven en haar (6 December) binnen te loopen. De bevelhebber der Atjehers, van de komst van eenige schepen onderricht, maar waarschijnlijk meenende dat het handelsvaartuigen waren die hij zonder groote moeite zou kunnen bemachtigen, zond hun twee galeien en twintig lantsjaren te gemoet. Bij het omvaren van een hoek ontmoetten dezen de Portugeesche schepen.

¹ Volgens Pinto heette de bevelhebbers Biyayaa Soora en voerde hij den titel van koning van Pedir.

² Butum bij Coufo.

Van weerszijden werd dapper gevochten, maar de Atjehers dolven het onderspit. De meesten der door hen afgezonden vaartuigen werden in den grond geboord en sommigen bemachtigd.¹

Diogo Soarez voer hierop weder naar Pegu en Francisco Deça keerde met de overige schepen naar Malaka terug, waar men intusschen aan een groot gevaar ontsnapt was.

De Sultan van Djohor die zich, zoo als wij boven zagen, met eene oorlogsvloot naar Patani had begeven, was daar door den radja tevreden gesteld en zonder vijandelikheden te bedrijven naar de rivier van Djohor teruggekeerd. Toen hij hier vernam dat de schepen die voor Malaka lagen met een groot deel der bezetting afwezig waren om de Atjehers te vervolgen, achtte hij de gelegenheid gunstig om met de vloot die hij onder zijne bevelen had eene poging te doen tot herovering van de stad zijner vaderen. Hij liet zijne schepen post vatten in de rivier van Muar bezuiden Malaka en zond van hier uit een bode aan Simão de Mello met een brief waarin hij zeide vernomen te hebben dat de schepen der Portugeezen door de Atjehers vernield waren, en daar er alle uitzicht bestond dat de laatsten thans Malaka zouden aangrijpen, bood hij zijn dienst aan om de stad te helpen verdedigen. De Portugeezen waren niet weinig ontsteld over dit schrijven, maar Simão de Mello zag zeer goed in dat men zelfvertrouwen moest toonen. Hij betuigde den Sultan zijn dank voor zijn aanbod en verzekerde hem dat zijne manschappen en krigsbehoeften voldoende waren om zich tegen den vijand te verdedigen. Wat de tyding van de overwinning der Atjehers betrof, deze was valsch, want hij had reeds zekerheid van het tegendeel, en wachtte elk uur zijne schepen terug, die den Sultan ten dienste zouden staan als hij hunne hulp behoefde. Mello wist echter evenmin iets af van het wedervaren zijner schepen als de Maleier.

Ala-ud-dîn bleef met zijne vloot nog verscheidene dagen in de rivier van Muar liggen „die aan de onzen „ zegt Couto „even veel jaren toeschenen „, maar hetzij dat hem de moed

¹ Dat de Portugeezen den handel van Atjeh met Voor- Indië en Arabië niet konden beletten blijkt uit Couto, Dec. III parte 2 pag. 82, waar van een zeer rijk schip uit Atjeh gesproken wordt dat in 1548 te Surate, en ald. p. 452 van schepen uit Atjeh die in 1553 in de Roode Zee verwacht werden. Xavier drukt zelf in een brief van 12 Juni 1549 uit Malaka geschreven, zijne blijdschap uit dat het schip waarmede hij uit Kotsjin gekomen is geen gevaar liep van den kant der „zeerovers“ van Atjeh.

ontbrak om Malaka aan te tasten, hetzij dat hij zelf of zijne bondgenooten werkelijk niet met de Portugeezen wilden breken met het oog op het gevaar dat zij van hun gemeenschappelijken vijand, den Sultan van Atjeh, te duchten hadden, hij begaf zich onverrichter zake naar Djohor terug ¹.

Wij zagen zoo even dat Diogo Soarez de Mello zich na de overwinning over de Atjehers met zijne galjooten naar Pegu begaf. De veroveraar Mengtará Swéhtí maakte in dezen tijd (1548) aanstalten voor een tocht naar Siam. Over de aanleiding tot dien tocht en het verloop daarvan kunnen wij hier niet in bijzonderheden treden en moeten wij dus verwijzen naar de uitvoerige verhalen van Couto en Pinto, die men vergelijken kan met hetgeen Sir Arthur Phayre ons uit Oostersche Schrijvers mededeelt ². Diogo Soarez, die door zijn vroeger hulpbetoon zeer bij Swéhtí in gunst was gekomen, werd ook thans uitgenoodigd hem op zijn tocht naar Siam te vergezellen, die van Martaban over land plaats had. Men sloeg het beleg voor de hoofdstad Ayuthia of Juthia (Odia bij de Ptg.), die, aan de Menam gelegen en door kanalen omgeven, niet bij storm kon worden veroverd. De Siameezen wisten zich eveneens met behulp der hier aanwezige Portugeezen onder bevel van Diogo Pereira, wier geschut hun veel dienst bewees, zoo goed te verdedigen, dat Swéhtí eindigde met onderhandelingen aan te knopen en nadat hem eene schatting was toegestaan naar Pegu terugkeerde (April 1549).

In de Barmaansche kronieken wordt verhaald dat Swéhtí eene bijzondere vriendschap had opgevat voor een Portugees (een Kula Ba-reng-gyi d. i. vreemdeling-Feringi), een neef van Pei's-tsa-rit Meng (d. i. waarschijnlijk Heer Soarez), die de oorzaak werd van zijn dood, want van hem leerde hij het gebruik van sterke dranken, waaraan hij zich zoo overgaf dat hij weldra niet meer in staat was om te regeeren, en een

¹ Couto VI 1, p. 345—60. Vgl. Pinto, cap. 203—207. Lucena, Vida do p. S. Francisco de Xavier, Livro V cap. 7—18. Zij verhalen dat Xavier op den dag en het uur dat de overwinning op de Atjehers behaald werd, haar in geestverrukkung in de kerk te Malaka bekend maakte.

² Couto VI, 2, p. 115—133, 271; Pinto. cap. 185—188. P. heeft de gebeurtenissen iets vervoegd en plaatst ze in April—Oct. 1548. Hij maakt van de verdediging van Ayuthia door Pereira geen gewag. Zie voorts: Phayre in Journal of the Asiatic Society of Bengal 1869 I p. 67, 68; 1873 I p. 133—35; Pallegoix, Descr. du royaume Thai ou Siam, II p. 80, die den inval in 1547 plaatst.

andere Barmaansche prins, Bareng Náung, de teugels van het bewind in handen nam ¹. In dezen tijd (eind van 1549) kwamen de Peguanen in opstand tegen 't Barmaansche bestuur. Twee pretendentes uit het oude Peguaansche stamhuis (Talaing) betwistten elkander den troon. Een hunner bracht Swéhtí verraderlijk om het leven (1550) en maakte zich meester van de hoofdstad Pegu, maar werd weldra door zijn mededinger verdrongen, die zich eenigen tijd op den troon wist te handhaven, totdat de Barmanen onder Bareng Náung, die zich intusschen van Táungu en Prome had meester gemaakt, in April 1551 Pegu heroverden ².

Diogo Soarez de Mello zou volgens Pinto met 300 Portugeezen Swéhtí tot het laatst hebben bijgestaan en, na 80 manschappen verloren te hebben, zich bij verdrag aan zijn overwinnaar hebben overgegeven, die den Portugees in zijn dienst nam en in de hooge waardigheden, waarmede hij door Swéhtí bekleed was, bevestigde. Soarez maakte zich echter aan zulk een schandelijke willekeur schuldig dat hij door het volk om het leven werd gebracht.

Bij de herovering van Pegu door Bareng Náung in 1551 bevonden zich ook in zijn leger (zoo als Pinto verhaalt) Portugeesche avonturiers, wier hoofdman met andere bevelhebbers den eisch deed dat de soldaten de stad mochten plunderen. Door bemiddeling van de Portugeesche en andere kooplieden, die zich te Pegu ophielden, werd die eisch echter afgekocht ³.

Sedert de Portugeezen van Patani uit de vaart op China hervat hadden schijnen zij ook in de havens van Sunda (West-Java), van waar de peper die het land voortbracht, zoo als ons vroeger bleek, naar China werd uitgevoerd ⁴, weder handel gedreven te hebben. Bij Pinto vinden wij (cap. 46) op het jaar 1540 reeds melding gemaakt van een jonk met Por-

---

¹ Journal ut s. 1869 I p. 68; 1873 I p. 135.

² Bij Pinto (cap. 194) is deze gebeurtenis in April 1552 geplaatst.

³ Vergelijk over 't voorgaande de verhalen bij Pinto (cap. 190—199) en Couto (Dec. VII parte 1. pag 186—155) met Journal ut s. 1869 I p. 69—72, 1873 I p. 136—155. Phayre kent de Ptg. berichten slechts uit de tweede of derde hand.

⁴ Zie mijn Tweede gedeelte bl. 27.

tugeezen van Sunda komende, die door een vrijbuiters te Chincheo veroverd werd, en (cap. 54) van Portugeezen van Sunda komende, die te Ning-po overwinterden, — en wij hebben thans te spreken van eene reis die hij zelf in 1545 daarheen deed van Malaka uit, bij welke gelegenheid hij zou hebben deelgenomen aan eene expeditie naar Oost-Java. Ik heb er reeds op gewezen ¹ dat deze gebeurtenis in denzelfden tijd zou vallen, waarin hij elders verhaalt eene reis naar Japan gedaan te hebben. Het is dus zeer wel mogelijk dat hij aan 't verhaal van zijn bezoek aan Sunda vastgeknoopt heeft het relaas van een zijner landgenooten die werkelijk aan dien tocht deelnam, want in de bijzonderheden van dit relaas komen, hoewel het blijkbaar op feiten berust, zooveel onwaarschijnlijkheden voor, dat wij moeielijk kunnen aannemen een ooggetuige te hooren spreken, maar veeleer aan een verhaal denken, dat ons zoo als verscheidene andere bij Pinto, uit de tweede of derde hand wordt opgedischt.

De herleving van den handel op Sunda wordt ons overigens bevestigd door een document van 1554, namelijk eene opgave van de gewichten, maten en munten die in de verschillende handelsplaatsen, waar de Portugeezen kwamen, gebruikt werden ². Daarin vinden wij op het hoofd *Cumda*, na eene opgave van het gebruikelijke gewicht:

„En ons wordt bericht van deze haven van Calapa, dat is die van *Cumda*, en een andere genaamd *Bocaa*, die 15 mijlen van Calapa af ligt maar aan denzelfden koning behoort, dat er het eene jaar door het andere 30,000 centenaars (quintaes) peper aan de markt komen, namelijk het eene jaar 20,000 en het andere 10,000 ³, en dat de peper zeer goed is zoo als die van Malabar, en geruild wordt tegen kleedingstoffen (*roupas*) van Kambaja, Bengale en Koromandel, en dat men voor eene waarde van 7 of 8 pardaos ⁴ kan koopen een banar peper, dat is de centenaar voor 580 reis min of meer.

„En de moesson voor deze peper is van December tot April.

„De *cruzados* van Malaka gelden hier even als te Malaka,

¹ Hiervoor bl. 288.

² *Lyvro dos pesos da Yndia, e assy medidas e mohedas, escripto em 1554 por Antonio Nunes* (in: *Subsidios para a historia da India Portug. Lisboa 1868*) p. 42.

³ Zoo staat er duidelyk.

⁴ Een pardo had de waarde van 360 reis of ongeveer f 1,

5 zilveren tangas per cruzado; en de caizas (cash) die men hier vindt gelden 120 een zilveren tanga; deze caizas zijn een koperen munt grooter dan de ceitis, met een gat in het midden, en men zegt dat ze sinds vele jaren van China komen en daar overal geldig zijn."

De haven van Kalapa, waarvan hier gesproken wordt, was zoo als wij vroeger zagen die van Djakarta, het Jacatra onzer eerste reizigers naar Java.

Keeren wij nu tot Pinto terug, die van Malaka komende na 17 dagen de haven van Banta (Banten) aandeed, waar, zegt hij, de Portugeezen gewoonlijk handel drijven. ¹ "Daar er in dezen tijd geen voorraad was van de peper die wij kwamen zoeken waren wij genoodzaakt dit jaar hier te overwinteren met het plan om in het volgende naar China te reizen. Terwijl wij ons nu omstreeks twee maanden in deze haven bevonden en vreedzaam handel dreven kwam hier uit naam van den koning van Demaa (Demak), keizer van het geheele eiland Java, Angenia (Kangean) ², Bale (Bali) en Madura met al de verdere eilanden van dezen archipel, eene weduwe van omstreeks 60 jaren, genaamd Nhay (Njai) Pombaya, met een boodschap aan den Tagaril, koning van Cunda, die zijn vazal was ³ even als de meeste koningen dezer monarchie, om persoonlijk binnen anderhalve maand voor hem te verschijnen in de stad Japara, waar hij zich gereed maakte een inval te doen in het rijk van Passeruão (Pasaruan)."

De vorst van Sunda geeft gevolg aan deze oproeping en vertrekt den 5 Januari 1546 met 7000 soldaten, die zich op 40 vaartuigen inschepen, naar Djapara. Onder hen bevinden zich 40 van de 46 Portugeezen die zich destijds te Banten ophielden, tot deelneming uitgelokt door de belofte van groote handelsvoordeelen.

Den 19 Januari kwam men voor Djapara en vond hier den "Pangueyrão (Pangéran) Emperador" ⁴ in persoon, die den vorst van Sunda door den "koning van Panaruca (Panarukan) ⁵ ad-

¹ Misschien is met het bovengenoemde Bocaa de mond (boca) der rivier van Banten bedoeld.

² Kangean komt onder den naam Anjano voor bij Galvão en onder dien van Anjane bij Barros.

³ In het volgende hoofdstuk noemt P. hem zijn "cunhado" (zwager).

⁴ Hij wordt verderop genoemd: "Pangueyrão de Patu" (Pangéran Dipati).

⁵ Hij heet cap. 178 bovendien: "principe de Balambuão."

miraal der vloot, laat ontvangen. Deze haalde hem af met 160 roeivaartuigen en 90 lantsjaren van „Lusoneezen (Lusoēs) van het eiland Borneo” en bracht hem naar de plaats waar de Pangéran zich bevond, die hem eer bewees boven alle andere vorsten. Veertien dagen later scheepde het geheele leger, dat 800.000 man telde, zich in op 2700 schepen (1000 jonken en 1700 roeivaartuigen) en voer naar Pauarukan. Den 11 Februari kwam men ten anker voor de rivier Hicanduree ¹, liet daar de groote vaartuigen ontschepen, terwijl de kleinere de rivier opvoeren tot voor de stad, om de vijandelijke schepen die hier voor anker lagen te verbranden, hetgeen zij met goed gevolg ten uitvoer brachten. Men sloeg hierop het beleg voor de stad; twee dagen later deden de belegerden een uitval en vochten met zulk een woede dat 30.000 vijanden het leven verloren en zoowel de Pangéran als de vorst van Sunda gewond werden. Het beleg werd niettemin met kracht doorgezet, maar hoeveel schade het geschut ook in de stad aanrichtte en hoe dikwijls men ook storm liep op de muren, de belegerden wisten alle aanvallen af te slaan, zoodat men na drie maanden nog niet veel verder was gekomen. De Pangéran had echter vernomen dat de vijand zeer verzwakt en zijne ammunitie bedorven was, en wilde nu nog een krachtiger aanval beproeven, maar, terwijl men hierover beraadslaagde, werd hij het slachtoffer der wraakzucht van een zijner eigene onderhoorigen. Zijn beteldrager, een zoon van den regent van Surabaja ², ingespannen luisterende naar de beraadslagingen, had niet gehoord dat de vorst hem driemaal om betel vroeg, waarop deze hem op het hoofd tikte, vragende of hij doof was. De knaap gevoelde zich hierdoor zoo beleedigd dat hij in zijn woede den vorst een mes in de borst stiet en het hart trof, zoodat hij onmiddellijk den geest gaf. De moordenaar werd met al zijn verwanten om het leven gebracht.

De vorst van Sunda, generaal van het leger, liet nu in allerijl het geschut, de ammunitie en al wat er van waarde in het kamp aanwezig was inschepen, maar dit kon zoo stil niet geschieden of de belegerden bespeurden wat er gaande was en deden een uitval, waarbij 12.000 vijanden in de pan gehakt

¹ Het schijnt, zegt prof. Veth (Java, II 243) dat in dien naam de Mal. woorden *ikan doeri*, gedoornde visch, schuilen.

² „Alho do Pate Pandor senhor de Surabayaa.”

Handwritten note:
 Alho do Pate Pandor senhor de Surabayaa
 S. Surabaja

en twee koningen, 5 pati's en zelfs de „caziz moulana“, het hoofd der mohammedaansche geestelijken die den Pangéran tot dezen krijgstoct tegen den heidenschen vorst had aange- maand, gevangen genomen werden. Ook verbrandde men 400 schepen die op het drooge lagen en waarin de gewonden ge- borgen waren. De overigen konden zich zonder beletsel den 9 Maart inschepen en brachten nu het lijk van den Pangéran naar Demak over. Men bevond hier dat in dezen krijgstoct 130.000 man het leven hadden verloren.

Terwijl de hier verzamelde vorsten beraadslaagden over de verkiezing van een nieuwen Pangéran, daar de overledene geen wettigen opvolger naliet, sloeg het krijgsvolk aan het plun- deren en maakte zich meester van honderd handelsjonken.

De vorst van Panarukan, admiraal der vloot, kwam de koop- lieden te hulp en liet tachtig der belhamels op het strand op- hangen. De gouverneur van Demak, door Pinto genoemd „o quiay Ansedaa pate de Cherbom“ (Cheribon), achtte zich zoo beleedigd door deze inbreuk op zijn gezag, dat hij met een groot gevolg tegen den vorst van Panarukan uittoog. De laatste had echter het leger op zijn hand, zoodat „Quiay Ansedaa“ met al de zijnen, ten getale van 10.000 man, van kant gemaakt en de stad geplunderd en in brand gestoken werd, waarbij meer dan 100.000 huizen vernield werden, meer dan 300.000 man om het leven kwamen, bijna evenveel ge- vangen genomen en als slaven verkocht werden (!) en aan zilver en goud alleen eene waarde van 40 millioen, en in het geheel 100 millioen dukaten verloren gingen (!)

Hierop scheepten de legerhoofden hunne troepen weder in, uit vrees dat, zoodra een nieuwe Pangéran verkozen zou zijn, deze zich op hen zou wreken. De overgebleven hoofden begaven zich naar Djapara en verkozen den „Pate Sidayo, principe de Surubayaa“, die niet tot de pretendentes behoorde, tot hun opper- heer. De vorst van Panarukan liet hem afhalen van eene plaats genaamd „Pisammanes“ op 12 mijlen afstands van Djapara, waar hij zich ophield. Hij bracht niet minder dan 200.000 man in 1500 vaartuigen mede (!) en werd onder groote toejuiching van het volk plechtig gehuldigd. De nieuwe Pangéran begaf zich hierop naar Demak met het plan om de stad te herbouwen, maar liet eerst de plundersaars die zich nog aan land bevonden opsporen en 5000 hunner te recht stellen. Pinto en de overige Portugeezen hadden nu genoeg van al het moorden en ver-

zochten den vorst van Sunda om naar Banten terug te keeren, te meer daar de moesson voor de vaart naar China was ingetreden. De vorst schonk hun ieder 100, en voor de erfgenamen van elk der 14 gesneuvelden 300 dukaten en liet hen hierop vertrekken. Van Banten voeren zij met nog 4 andere schepen die op de reede lagen, naar Chincheo.

Toen Pinto van China terugkwam leed de jonk waarop hij zich bevond schipbreuk aan de Javaansche kust, in de nabijheid van eene „aldea (dorp) genaamd Cherbom (Cheribon)“. Daar werd hij met eenige zijner landslieden als slaven verkocht aan een heidenschen koopman van het „eiland der Selebes“, die hem weder aan den „Koning van Calapa“ overdeed, welke vorst hem in vrijheid stelde en naar de haven van Sunda (Banten?) zond, waar drie Portugeesche schepen voor anker lagen.¹

Op al het zonderlinge en onwaarschijnlijke in deze verhalen van Pinto behoef ik wel niet te wijzen. Zeer bevreemdend is het b. v. dat de „koning van Panarukan, prins van Balam-buan“, dat is de vorst van Java's Oosthoek, waar de Islam nog niet was doorgedrongen, den pangéran van Demak tegen den heidenschen vorst van Pasaruan zou hebben bijgestaan. Wij zouden hem veeleer onder de bondgenooten van den laatsten gezocht hebben, en werkelijk noemt Pinto ook (cap. 174) den zwager van den vorst van Pasaruan: „Quiay Panaricão“, en zijne veldheeren (cap. 175) „Panaricoens.“ Waarschijnlijk zal hier wel de werkelijke beheerscher van Panarukan bedoeld zijn, die zijne geloofsgenooten met zijne legermacht bijstond, en hebben wij in den ander, die de volgers van den Islam zijne hulp verleende, slechts een kroonpretendent te zien. Daar evenwel de Javaansche kronieken, zoover ons tot nu toe bekend is², van deze gebeurtenissen zwijgen, is het niet mogelijk na te gaan, wat in de verhalen van den Portugees aan misverstand moet worden toegeschreven. Met dat al blijft het een niet te versmaden document voor de zoo weinig bekende geschiedenis van Java in dit tijdvak.

¹ Zie over de gebeurtenissen op Java: Pinto cap. 172—180.

² Zie Veth, Java II 248, 249.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Hairun als sultan van Ternate hersteld. Jordão de Freitas als bevelhebber vervangen door Bernaldim de Sousa. Voorvallen aan de kust van Moro. Beleg en verovering van Djilolo. Onderwerping van Tidore. Beleg van Malaka door den Sultan van Djohor onder 't bestuur van Pedro da Silva da Gama. Wanbestuur van zijn opvolger Alvaro d'Ataide da Gama. Verdere lotwisselingen van Bernaldim de Sousa.

In Februari 1546 zagen wij de laatste Spanjaarden uit de Molukken vertrekken. De troon van Ternate stond toen ledig, want Hairun¹ was in afwachting van de komst van Tabaridji (die te Malaka overleed) opgelicht en naar Indië gezonden². Het viel hem niet moeielijk zich te Goa over de beschuldiging tegen hem ingebracht, namelijk dat hij met de Spanjaarden geheuld zou hebben, te verantwoorden, want de Gouverneur, D. João de Castro, wist wel dat die beschuldiging slechts voorgewend was om den tot het Christendom bekeerden Tabaridji weder op den troon te kunnen plaatsen; nu deze overleden was bestond er geene zwaarigheid om Hairun in zijne eer en waardigheid te herstellen, hetgeen dan ook met de meeste plechtigheid geschiedde. Den 15 April 1546 scheepte hij zich in om naar de Molukken terug te keeren, tegelijk met Bernaldim de Sousa, die tot bevelhebber van Ternate was aangesteld. Te Malaka vonden zij Fernão de Sousa de Tavora, die met het overschot der Spanjaarden op weg was naar Indië. In October bereikten zij de Molukken. Men werd door tegenwind genoodzaakt te Gamukonora op Halmaheira voor anker te gaan, waar de radja, bij Rebello Liliato genoemd, een vazal van Ternate³ met zijne korakoras behulpzaam was om het schip naar de haven te sleepen.

Voor den bevelhebber, Jordão de Freitas, die Hairun gevangen genomen en weggezonden had, was het geene aange-

---

¹ In de Ternataansche kroniek van Naidah, onlangs in dit tijdschrift door den heer van der Crab uitgegeven, heet hij Hajur en ook Hairul djamil,

² Zie hiervoor bl. 277.

³ Vgl. hiervoor bl. 269. aant. 1.

name verrassing dien vorst te zien terugkeeren, té meer daar Bernaldim de Sousa in last had om hem het vonnis der Rechtbank te Goa over te brengen, waarbij hij van zijn ambt (dat nog een jaar moest duren) ontzet en veroordeeld werd geboeid naar Indië terug te keeren, terwijl hij aan Hairun de kosten zijner reis moest vergoeden en zijne goederen in beslag werden genomen. Dit vonnis steunde op allerlei beschuldigingen die men tegen hem inbracht — wie een hond wil slaan kan altijd een stok vinden — maar was blijkbaar alleen uitgevaardigd om het te doen voorkomen alsof niet de Hooge Regeering maar Freitas alleen schuld droeg aan Hairuns oplichting. Kwam deze onstaatkundige handeling slechts voor een deel op de rekening van dien kapitein, eene andere had hem misschien met meer recht verweten kunnen worden, maar daarvan droeg men te Goa nog geen kennis. Het was de moord van den ouden Samarau, Hairuns vroegeren voogd en rijksbestierder, dien hij zoo niet in 't geheim bevolen, althans ongestraft gelaten had. Samarau namelijk was het hoofd van een aanzienlijk Ternataansch geslacht ¹ en zijn moord had ten gevolge dat zijne zonen en eenigen zijner aanverwanten Ternate verlieten en zich bij de tegenstanders der Portugeezen aansloten ².

Freitas keerde op het lastschip naar Indië terug. Onder Bernaldim de Sousa's driejarig bestuur werd de vrede in de Molukken niet verstoord, tot drie of vier maanden voordat zijn diensttijd ten einde liep, toen hij het noodig vond den Sultan van Djilolo eene bestraffing toe te dienen, omdat hij de Christenen aan de kust van Moro (NO. Halmahera) voortdurend vervolgde, en aan de voortvluchtige slaven der Portugeezen toevlucht verleende. Sousa zond twee zijner kapiteins op roof uit, en toen deze eenige Djiloleezen hadden opgelicht, liet hij door het dorpshoofd van Toloko ³ aan hun Sultan weten dat hij de gevangenen zou uitleveren als hij de slaven en het Portugeesche geslacht, dat de Sultan bezat, terugontving. De Djilolees gaf ten antwoord dat hij niet het geringste stuk ge-

---

¹ Zie Valentijn I 2, pag. 204, die echter met de chronologie van dit tijdvak in de war is.

² Rebello p. 236—42; Correa IV 450—51; Couto Dec. VI parte 1 p. 22—24, 40, 343—45.

³ Rebello p. 245, waar men meer bijzonderheden vindt. Couto (a. w. p. 197) verwacht Tolo op Halmahera met Toloko (woonplaats der lieden van Tolo) op Ternate.

schut gaf voor al het volk dat men hem ontroofde. Thans verklaarde Sousa, in overleg met Hairun, hem openlijk den oorlog. De laatste stak met zijne oorlogsvaartuigen, waarop zich ook een dertigtal Portugeezen inscheepten, naar Halmahera over, waar hij eene versterkte plaats aan Djilolo behorende ¹ veroverde en verwoestte. Eene tijding, die hem zeer onwelkom was, drong hem echter naar Ternate terug te keeren. Het was de terugkomst van Jordão de Freitas. (October 1549.)

Het vonnis, zoo als wij straks zagen, in Indië over Freitas gewezen, was na den dood van den gouverneur D. João de Castro (1548) door zijn opvolger Garcia de Sa vernietigd. Hij kreeg zijne in beslag genomen goederen terug en tevens verlof om het laatste jaar van zijn kapiteinschap op Ternate te mogen uitiendien. Daar de gouverneur echter oneenigheden wilde voorkomen gelastte hij zijn broeder Christovão de Sa om Freitas te vergezellen en bij zijne aankomst Sultan Hairun te polsen. Nam deze er genoeg mede dat Freitas het bevel weder op zich nam, dan moest hij Bernaldim de Sousa vervangen; zoo niet dan zou De Sa dien post blijven waarnemen tot de komst van Sousa's opvolger.

Toen Hairun van Djilolo terugkwam en van De Sa vernam dat zonder zijn goedvinden Freitas het bewind niet weder zou aanvaarden was hij gerust gesteld, en De Sa, die zag dat geen van beiden een stap tot verzoening wilde doen, nam toen het bevel zelf op zich. Bernaldim de Sousa maakte zich gereed naar Indië terug te keeren doch terwijl zijn schip te Talangame, de haven der Portugeezen op Ternate, gekalefaat werd, was hij ijverig behulpzaam om de Djiloleezen af te weren, die thans uit weerwraak over de hun toegebrachte schade de Ternataansche kusten onveilig maakten ².

Hairun zocht intusschen met behulp van eenige Portugeezen Tolo aan de kust van Moro te bemachtigen, volgens Rebello de aanzienlijkste plaats in de Molukken, die door de Djiloleezen bezet en versterkt was. Over dezen tocht wordt ons door Rebello en door den zendeling João de Beira een en

¹ "chamado doguno", zegt Rebello, waarschijnlijk: de Guno; bij Couto is het Geima. Ik vermoed dat het dezelfde sterkte is die elders Gane heet en ook in 1524 door de Ternatanen en Portugeezen verwoest werd. Zie mijn 1e gedeelte bl. 391.

² Rebello p. 243—47; Couto VI 2 p. 107—8, 195—201.

ander medegedeeld dat niet geheel onbelangrijk is ¹. Hij had daar na 't vertrek van Xavier ² met goed gevolg het Christendom gepredikt, maar door listen en bedreigingen van de vorsten van Ternate ³, Djilolo, Tidore en Batjan, vooral van de beide eersten, werden de bekeerlingen weder van hun geloof afgebracht. De ijverige man had zich hierop, in weerwil van de bezwaren waaraan hij zich blootstelde, weder naar die kust begeven, veel ontberingen en vermoeienissen doorgestaan en negen maanden in gevangenschap doorgebracht. De inwoners waren echter voor hun verhardheid gestraft want hun land, dat het vruchtbaarste was in deze streken, bracht geen vrucht meer voort, de padi bedierf en het water werd zout, zoodat velen van gebrek en ziekte omkwamen ⁴. Deze mededeeling verdient opmerking in verband met het natuurverschijnsel dat aanstonds verhaald zal worden. In dezen tijd had de aanslag op Tolo plaats waarvan wij zoo even spraken. De plaats werd eerst opgeëischt, maar de Djiloleezen wilden van de overgave niets weten. Een geweldige uitbarsting van een naburigen vulkaan, (die naar het landschap de Tolo genoemd is), door eene aardbeving vergezeld, deed hierop de vijandelijkheden staken. Drie dagen hield dit natuurverschijnsel aan; het meer van Galela steeg, zoo men zeide, meer dan twee vaâm, en de omtrek werd zoodanig met asch en steenen bedekt dat de aanvallers voor geene hinderlagen te vreezen hadden, gemakkelijk de vesting bereikten en den vijand daaruit verjoegen, die zich in 't gebergte terugtrok ⁵.

Intusschen had men te Goa uit Lissabon bericht ontvangen dat wederom een Spaansch eskader in de Molukken was aangekomen ⁶ en hoewel dit eskader slechts in het brein der Por-

¹ Brief uit Kotajin van 8 Februari 1553 in *„Diversi Avisi particolari dall' Indie di Portogallo, riceuti dall' a. 1551 sino al 1558 dalli Rev. padri della comp. di Giesu. Trad. dalla lingua Spagnuola.“* (Venezia, Tramezzino, 1565) p. 134 v° en volg.

² Zie over hem het volgende hoofdstuk.

³ *„Il re di Malucco.“* Met dezen kan niet anders dan de sultan van Ternate bedoeld zijn. Op deze beschuldiging van Hairun kom ik in 't volgende hoofdstuk terug.

⁴ Ook de nagelooft mislukte in dezen tijd.

⁵ Zie: Rebello p. 197—99; Lucena in zijn leven van Xavier (Ed. II Lisboa 1788, Tomo II p. 88 vv.) geeft ook van deze gebeurtenis een uitgerekt verhaal, maar hij verwart haar blijkbaar met het beleg van Djilolo. Zoo ook Valentijn en anderen.

⁶ Rebello noemt (p. 247) personen op van Villalobos' eskader als deelnemers aan dezen nieuwen tocht

tugeesche regeering bestond, kon de gouverneur van Indië, Jorge Cabral ¹ dit niet met zekerheid weten. Hij zond dus in April 1550 eene kleine vloot met 300 koppen bemand, waarover D. Rodrigo de Menezes het bevel voerde, naar Malaka. Hier vernam men dat er geen Spanjaarden in de Molukken waren aangekomen, zoodat Menezes met een schip en twee galeien de reis naar de Molukken voortzette en hier in October 1550 aankwam. Cabral had aan den bevelhebber van het lastschip een geheimen lastbrief voor Bernaldim de Sousa medegegeven, waarbij dezen, als met de plaatselijke aangelegenheden bekend, met het oog op de veronderstelde komst der Spanjaarden, het bevel over de vesting van Ternate op nieuw werd opgedragen. Deze last was Sousa zeer welkom, vooreerst omdat gedurende zijn bewind de nagelooft weinig of niets had opgeleverd en er nu uitzicht bestond dat hij daarmede zijn voordeel zou kunnen doen, en bovendien omdat zij hem in staat stelde den oorlog tegen Djilolo met kracht door te zetten, waarvoor hij nu een genoegzame macht bijeen had. Christovão de Sa maakte eerst eenig bezwaar hem het gezag over te dragen, omdat de lastbrief op de aanwezigheid der Spanjaarden steunde, maar hij eindigde toch met toe te geven. D. Rodrigo de Menezes evenwel, die van den lastbrief niets afwist, was er zeer gebelgd over dat iemand van hoogen adel als hij was voorbijgegaan. Cabral had echter een verstandige keuze gedaan; althans Gabriel Rebello, die onder Bernaldim de Sousa diende en hem van nabij leerde kennen, getuigt dat hij een man was die door zijn zelfvertrouwen, zijn ernst en bedachtzaamheid, zijn beleid in krijgczaken en zijne vriendelijkheid in den omgang vertrouwen en genegenheid inboezemde.

Hoewel Menezes en de kapiteins die zich thans hier bevonden liever hun voordeel met den nagelhandel wilden doen en dus bezwaar maakten om deel te nemen aan eene moeilijke onderneming, konden zij dit niet weigeren, toen Sousa hun zijn voornemen te kennen gaf om het middelpunt van 's vijands macht, Djilolo zelf, het verblijf van den Sultan, aan te tasten. Alle weerbare manschappen, 180 in getal, werden dus uitgerust, en daar men den Sultan van Ternate vertrouwde, slechts eenige invaliden en ouden van dagen in de vesting achtergelaten. Op kersavond staken de Portugeezen naar Djilolo over, terwijl

¹ Hij was Garcia de Sa opgevolgd die in Juni 1549 overleed.

Hairun met zijne Ternatanen en zijn zwager, de radja van Batjan, met de zijnen zich eenige dagen later bij hen aansloten. Hairun liet aan Sousa een brief zien dien hij van den Sultan van Djilolo ontvangen had; deze wees hem op hun gelijkheid van godsdienst, hun verwantschap en vroegere vriendschap en waarschuwde hem dat hij veel geschut en ammunitie bezat en dat hem tweehonderd Tubaroes ¹ ten dienste stonden. Hij verzocht hem daarom de zijde van den vijand te verlaten en bood hem op nieuw zijne vriendschap aan. Hairun antwoordde dat dit verzoek te laat kwam en dat hij ~~wel~~ zou doen met de Portugeezen vrede te sluiten.

De Sultan van Djilolo, Katara Bomi ² had op eenigen afstand van het strand zijn verblijf gevestigd in een steenen fort door bolwerken geflankeerd, die de stad bestreken, en omringd door een breede gracht, die aan de binnen en buitenzijde hooge schuttingen van scherpgepunte bamboes had, zoodat zijn verblijf door de Molukkanen voor onwinbaar gehouden werd. De bezetting zou uit 1200 man bestaan hebben, waarbij 100 bekwame buschieters. De Portugeezen en hunne bondgenooten moesten door dicht struikgewas heendringen om aan de vesting te komen, maar de laatsten baanden zonder groote moeite den weg, zoodat men 's avonds een heuvel bereikte, die tegenover de vesting lag. De Djiloleezen begonnen nog denzelfden nacht het kamp te beschieten en weerden zich zoo dapper dat men genoodzaakt was het belegeringsgeschut van het strand naar de legerplaats te slepen. Hierop liet Sousa verschansingen maken, in weerwil van de tegenspraak van Hairun die het een ijdel pogen vond en hierin gesteund werd door Christovão de Sa en andere kapiteins. Zij achtten de maatregelen van den bevelhebber niets dan krachtsverspilling, en Hairun bood hem aan op zijne wijze oorlog te voeren, door benden uit te zenden om den toevoer van

---

¹ Er staat Tabaros bij Rebello en Andrada, bij Couto fontief Tarabos. Ook Castanheda (VIII 266. Vgl. ons Tweede Gedeelte blz. 41) spreekt van „povos chamados Tauraros.“ Blijkbaar zijn de bewoners van Tobaru of Tubaru in het NW. van Halmahera bedoeld. Zij schijnen zich, blijkens de mededeelingen der Ptg. schrijvers in de Molukken bijzonder gevreesd te hebben gemaakt door hunne bedrevenheid om door het bosch te sluipen en iemand onverhoeds te overvallen, zoodat het heette dat zij zich onzichtbaar konden maken, eene eigenschap die de Molukkanen aan de *suwangi* (booze geesten) toeschreven (vgl. Rebello, bl. 160). Zie ook Xavier's brief van 21 Jan. 1548, waar de naam in „Janaros“ verbasterd is, even als bij zijn biograaf Lucena.

² Vgl. ons Tweede ged. bl. 9. Bij Rebello: Quatrebuno.

levensmiddelen naar de vesting af te snijden. Sousa weigerde, daar hij de Ternatanen voor het belegeringswerk noodig had. Het geschut deed echter weinig uitwerking, want men kon de vesting niet genoeg naderen daar men zich dan te veel bloot stelde aan het geschut der belegerden. Nu besloot Sousa de stad te omsingelen en aldus den toevoer te beletten. Des nachts werden bedekte wegen gegraven en van afstand tot afstand kleine verschansingen opgericht.

De sultan van Tidore, bloedverwant en zwager van dien van Djilolo, vernam met ontsteltenis het gevaar waarin deze zich bevond, en wel inziende dat ook hij grooter afhankelijkheid te duchten had indien men den Djilolees ten onder bracht, begaf hij zich met zijne korakora's naar Djilolo en zond zijn broeder naar de legerplaats om Hairun en Sousa een bezoek te brengen. Zijne geheime poging om den Sultan van Ternate tot afval van zijne bondgenooten te bewegen mislukte en ook de geruchten die hij onder de Ternatanen liet uitstrooien dat hij voor had op hun eiland alles in brand te steken en te verwoesten lieten Sousa koud. Hij was echter zoo voorzichtig om aan Menezes op te dragen de korakora's van Tidore in 't oog te houden. Ook de Djilolees zocht onder de Molukkanen, die hem hielpen insluiten, oneenigheid te verwekken, door het gerucht te verspreiden alsof hij zijne dochter aan den radja van Batjan wilde uithuwelijken, hetgeen Hairun verontrustte daar hij zelf zijne dochter voor dien jongeling bestemde, en diens moeder meer voor aansluiting aan Djilolo gezind scheen. Sousa slaagde er evenwel in hem te beduiden dat het slechts een krijgslist was van den geslepen tegenstander.

Hairun werd kort daarop door ziekte genoodzaakt naar Ternate te vertrekken en liet zijn halven broeder, den Kaitsjil Guzerate (die aldus zal genoemd zijn naar het vaderland zijner moeder) als bevelhebber achter. Ook Bernaldim de Sousa werd belegerig maar zijne geestkracht begaf hem niet en gelukkig bleef men, hoewel morrende, zijne bevelen opvolgen. De stad, die aan den voet der vesting lag, werd door de belegeraars in brand gestoken en bij die gelegenheid ontdekte men de bronnen waaruit de belegerden zich van drinkwater voorzagen. Op bevel van Sousa werden deze door de Portugeezen bezet en verschanst. Nu was de Sultan wel genoodzaakt te bukken en om vrede te vragen. De Ternatanen drongen er op aan dat deze niet gesloten werd zonder het bijzijn van hun vorst, die dau

ook, hoewel lijdende, overkwam, en den 26 Maart 1551 de voorwaarden hielp vaststellen. Katara Bumi zou den titel van Kolano ¹ verliezen en voortaan den minderen van Sengadji ² voeren, aan Ternate onderdanig zijn en zonder have en goed, die de buit der overwinnaars bleven, de vesting moeten verlaten. De Sultan stond die voorwaarden zonder aarzelen toe en geen wonder, want toen de soldaten, Ternatanen en Portugeezen, in de vesting kwamen was er geen spoor van levensmiddelen te vinden, en de ellende zoo groot dat de straten vol dooden lagen en de overgeblevenen bijna zonder tegenstand het rooven en plunderen toezagen, terwijl vrouwen en kinderen zich lijdelijk lieten wegvoeren. Sousa kon door zijn ziekte de wanordelijkheden niet beletten en vertrok den volgenden dag naar Ternate om rust te nemen. De buit dien men maakte was niet gering, maar het leeuwendeel zou aan de Ternatanen ten deel gevallen zijn omdat deze beter den weg wisten om het te vinden. Ook hun sultan zorgde wel dat hij er niet bij te kort kwam, want volgens zijne gewoonte, verhaalt Rebello, gelastte hij dat ieder die hem zijn aandeel niet gaf zijn hand in een kom met kokende olie moest steken. Onder het geschut, dat de Portugeezen zich toeëigenden, bevonden zich 18 kleine stukken (berços) die de sultan op hen had buitgemaakt; het overige was van javaanschen oorsprong; ook vond men een honderdtal geweren (bussen) waarmede de Djiloleezen hun het meeste kwaad hadden gedaan.

Na Sousa's vertrek werd de vesting gesloopt. De Sengadji trok, om niet genoodzaakt te zijn aan Hairun als zijn gebiedier hulde te bewijzen, met zijn gezin het bosch in, en slechts enkele grooten met hunne onderhoorigen bleven in de oude hoofdplaats wonen. Sousa, die den Sengadji nog wantrouwde, liet hem nu door Gabriel Rebello aanzeggen dat hij hem als zijn vijand moest beschouwen zoo lang hij hem niet als vazal van den koning van Portugal kwam begroeten. Toen Rebello den fieren vorst van voorheen, vervallen naar lichaam en geest, in grove kleederen gehuld in een armelijke woning vond, had hij moeite zijn last volbrengen, en toen de oude man bleef weigeren, zeide hij hem uit 's Konings naam den

¹ Kolano was de oude titel der voornaamste vorsten in de Molakken, die zich, sedert zij tot den Islam overgingen, ook wel Sultan noemden. De Ptg. schrijvers spreken alleen van "koning" (rey).

² Bij de Ptg. schrijvers: Çanguage, Sangage.

vrede op. Op verzoek van Hairun deed Sousa echter nogmaals een poging om den Sengadji te overreden, maar toen het tweede gezantschap ter plaatse kwam waar men hem vroeger had aangetroffen vonden zij de hutten verlaten. Zijne meeste volgelingen erkenden het gezag van Ternate, maar de oude vorst wilde niet buigen en daar hij geen ander middel wist om zich op Hairun te wreken liet hij aan Sousa den vrede verzoeken en tevens een pater om hem tot christen te doopen. Hierop werd de jezuiten-pater João da Beira naar hem afgezonden, maar een der voorwaarden die deze hem stelde was het wegzenden zijner vrouwen, waartoe de man niet kon besluiten, zoodat de onderhandelingen hierop afstuitten. De dood maakte echter weldra een einde aan de ellende van den diep gezonken vorst. Rebello getuigt dat hij in den Molukschen archipel zoo gezien was als een tweede Mohammed en de schoonste en grootste moskee bezat die men daar vond. Ook zou hij de eerste geweest zijn die de taal van het land met Arabische karakters liet schrijven ¹. Hij liet drie zonen en drie dochters na; de oudste, Kaitsjil Guzerate geheeten, waarschijnlijk even als de Ternataansche prins naar het geboorteland zijner moeder, werd door Sousa als sengadji erkend onder voorwaarde dat hij jaarlijks eene hoeveelheid atap ² en vijf-honderd last sago zou opbrengen ³.

Bernaldim de Sousa was de man niet om iets ten halve te doen. Nu de gevaarlijkste tegenstander der Portugeezen onschadelijk was gemaakt wilde hij ook voorkomen dat Tidore de rol van Djilolo ging spelen. In 1545 toen Fernão de Sousa de Spanjaarden dwong Tidore te verlaten was zijn macht te gering om den Sultan tot het slechten zijner verdedigingswerken te nopen. Thans achtte zijn opvolger den tijd daartoe gekomen, te meer daar hij wist dat de Sultan afwezig was om op Celebes of elders prijzen te maken ⁴. Men had echter de hulp der

¹ Althans ik vermoed dat dit de zin is der woorden van Rebello (p. 276): „Dizem que inuentou letra de sua lingoage com characteres que os seus facilmente podessem entender, por terem a mais ruim lingua e menos entendida que ha naquelles partes: a qual inuencão terou do arabio, que se laura.“

² „Tres mil das de braça cadahum pera se cobrir a fortaleza“ (Rebello p. 277.)

³ Zie over het verhaalde: Rebello p. 247—77; Couto III 2 p. 161, 290—324; Andrada IV 92—97. De laatste komt bijna woordelijk met Couto overeen.

⁴ Er staat dat hij was gegaan „às presas aos Celebes“ (Rebello p. 278). Bij Rebello zijn onder „de Celebes“ ook de eilanden ten Noorden der Molukken begrepen.

Ternatanen noodig en Hairun weigerde die zoolang zijn zwager afwezig was en bood Sousa zijne tusschenkomst aan om dezen langs vreedzamen weg tot het sloopen zijner vestingwerken te bewegen, 't geen de kapitein moeielijk kon afslaan. Hij stak dus, na des Sultans terugkeer met Hairun en eenigen der zijnen in korakora's naar Tidore over terwijl de overigen zich in de booten begaven om nabij te zijn als men hen noodig had. De beide Sultans onderhandelden eerst, maar kwamen tot geen resultaat, daar twee Tidoreesche prinszen, zoons van den dapperen Kaitsjil Rade, hunne toestemming niet wilden geven tot het sloopen eener sterkte die hun vader had in stand gehouden, zonder haar even als de Djiloleezen als mannen te verdedigen. Terwijl dit nog hangende was werden zoo het schijnt door eenige Portugeezen ongeregeldeheden bedreven, zoodat Sousa streng verbod dat zij aan land zouden komen en ook den Sultan verzocht dat hij de zijnen verbieden zou naar het strand te gaan; daar zich hier de waterputten bevonden wilde hij daardoor tevens den Tidorees noodzaken een besluit te nemen. Het verbod aan de Portugeezen werd door Menezes niet in acht genomen hetgeen een hevig tooneel tusschen hem en Souza ten gevolge had. Dienzelfden dag had eene ontmoeting plaats tusschen den bevelhebber en de beide Sultans, die de noodzakelijkheid om toe te geven hadden ingezien. Aanstonds wilde nu Sousa de versterkingswerken in oogenschouw nemen; hij beklom met de beide vorsten en slechts een paar zijner volgelingen den steilen berg waarop ze waren aangebracht en bezag ze van alle kanten, eene stoutmoedigheid waarover de Tidoreezen die haar bezet hielden, zich niet weinig verwonderden. Zij werden nu op bevel van den Sultan verlaten en het kostte weinig moeite om ze te slechten daar ze met weinig zorg waren opgeworpen. Dit zal dan ook wel de reden geweest zijn dat de Sultan er van af zag ze te verdedigen.

Menezes werd tot straf voor zijne ongehoorzaamheid van zijn rang ontzet en keerde in Februari 1552 te gelijk met de lastschepen, die thans een overvloedigen voorraad nagelen medenamen, naar Malaka terug. Aan Sousa werd kort daarop van Ambon bericht gezonden dat de Vicekoning hem tot bevelhebber van Hormuz in de Perzische gulf benoemd had — een gewichtig en aanzienlijk ambt — en dat Francisco Lopez de Sousa, die hem in de Molukken moest opvolgen, te Malaka was aangekomen. Hij droeg nu het bevel over de vesting op

aan Balthazar Veloso, een krachtig grijsaard die eene halve zuster van Hairun tot vrouw had genomen en in wien hij vertrouwen kon stellen, en vertrok naar Ambon, waar de schepen die hem voorgegaan waren nog wachtten op den moesson, die hen nu gezamenlijk naar Malaka bracht ¹.

Hier heerschten destijds gevaarlijke koortsën, die ook D. Rodrigo de Menezes aantasten met het gevo'g dat hij daaraan in weinige dagen bezweek. Zijne vrienden beschuldigden Bernaldim de Sousa dat hij den apotheker had omgekocht om aan Menezes vergif te zenden, 't geen bij onderzoek niets dan laster bleek, maar de beschuldiging alleen bewijst dat zulke dingen onder de Portugeesche officieren niet vreemd waren. Van Sousa zullen wij later meer vernemen.

Te Malaka was in 1548 Simão de Mello door Pedro da Silva da Gama, een kleinzoon van den ontdekker van Indië, vervangen. Tijdens zijn bestuur deed de Sultan van Djohor ² een nieuwe poging om de stad zijner vaderen, Malaka, te heroveren. Onder het voorwendsel dat hij het op Atjeh gemunt had, of misschien evenzeer met het doel zijne bezittingen op Sumatra tegen den Sultan van dat rijk te beschermen, verbond hij zich met de vorsten van Perak, Pahang en anderen ³, noodigde ook de vorstin van Djapara ⁴ op het eiland Java uit om aan den tocht dien hij voor had deel te nemen, en maakte de Javanen den overtocht gemakkelijk, dien de Portugeezen, die er niet op bedacht waren, waarschijnlijk toch op dit oogenblik, bij gebrek aan schepen, niet hadden kunnen beletten. De oude vlootvoogd (laksamana) van Djohor, wien de vergeefsche pogingen van vroeger nog in het geheugen lagen, zou de onderuening hebben afgeraden maar de Sultan sloeg zijn raad in den wind. In 't begin van Juni 1551 was zijne vloot, waarop zich volgens de Ptg. schrijvers 5000 man bevonden — men weet echter dat men op die cijfers geen onbepaald vertrouwen kan stellen —

¹ Rebello, p. 278—285; Couto III 2 p. 361, 366—79, 449; Andrada IV, 108 v°—105 v°.

² Bij de Ptg. schrijvers nog altijd: „el rey de Ujantana" (Udjong tanah). Volgens de lijst bij Netscher (Tijdschr. v. Ind. t. I. en vkk. II. 1854, bl. 145), heette hij Muzafar (II).

³ Couto en Andrada noemen ook: „el rey de Marrúas." Ik vermoed dat dit hetzelfde is als Baruas, dat op oude kaarten aan de kust tussehen Perak en Kedah geplaatst is.

⁴ Zie over haar: Veth, Java II 255 vv.

zeilree en vereenigde zich met die zijner bondgenooten. Het geheele aantal vaartuigen zou meer dan 200 bedragen hebben, waarbij meer dan 40 jonken van Djapara, bemand met 4 of 5000 koppen, onder bevel van een aanzienlijken Javaan wien de vorstelijke titel gegeven wordt van Sang Adipati. ¹

De vloot begaf zich naar de punt van Bangkalis aan de oostkust van Sumatra, en van hier werd de zoon van den laksamana, daar de vader dit weigerde, naar Malaka afgevaardigd om den Portugeeschen bevelhebber uit te noodigen den Sultan met een paar schepen tegen Atjeh bij te staan. De gezant zou tevens een geheimen brief van zijn vader aan D. Pedro medegebracht hebben om hem te waarschuwen dat het niet op Atjeh maar op Malaka gemunt was en dat zijne zending geen ander doel had dan om zich van de sterkte der vesting en der bezetting te vergewissen, en het verzoek om schepen alleen diende om Malaka te verzwakken. D. Pedro hield dit bericht echter voor zich, antwoordde den gezant in ontwijkende en algemeene termen en gaf hem, ook voor zijn vader, de gebruikelijke geschenken.

Toen de bondgenooten vernamen dat men te Malaka niet voorbereid was op een beleg, dat de bezetting 400 man bedroeg en er slechts twee groote schepen in de haven lagen, besloot men de wapenen tegen de Portugeezen te keeren. Den 11 Juni verscheen de vloot voor de stad; de beide schepen werden in brand gestoken en te gelijker tijd eene landing gedaan, zoowel aan de noord- als aan de zuidzijde van de vesting. Aan de noordzijde, waar zich de wijk der Klings (handelaars van de kust van Koromandel) bevond kon men zich niet lang tegen de overmacht verdedigen. De bewoners, hoewel door een honderdtal Portugeezen gesteund, waren genoodzaakt voor de Javanen, die hier den aanval deden, te wijken en zich met hetgeen zij redden konden in de vesting te begeven. Het grootste deel der levensmiddelen, die daar bewaard werden, ging hierbij verloren, hetgeen niet pleit voor het beleid van den bevelhebber, althans als het waar is dat hij door den laksamana gewaarschuwd was. De zuidzijde der stad waar de visschers woonden, werd door de troepen van Djohor bezet, en aan beide kanten had de vijand weldra staketsels opgericht waaruit hij de stad begon te beschieten.

D. Pedro deed nu al wat hij kon om de vestingwerken in

---

¹ „Sangue de Pate.”

goeden staat te brengen, en zond onmiddellijk een klein vaartuig uit om de kapiteins die zich te Kedah, Tenasserim, Pegu en Bengale bevonden te waarschuwen, en een ander naar Patani, waar de schepen die van Siam en oostelijker gewesten kwamen, zich ophielden vóór zij de reis naar Malaka voortzetten.

De stad werd intusschen zonder ophouden door den vijand bestookt, de belegerden leden groote verliezen, en weldra moesten zij zich door de schaarschte van levensmiddelen met een klein rantsoen behelpen. Gelukkig kon de toegang aan den zee kant niet worden afgesloten, zoodat de Portugeezen nu en dan hulp ontvingen, want hoewel de schepen die van elders kwamen door de lantsjaren van den vijand omsingeld werden, wisten zij er zich meestal door te slaan. Veel dienst bewees hierbij de zee kapitein (capitão do mar) Gemez Barreto op een karveel dat naar de Molukken bestemd maar thans te Malaka achtergebleven was. Onder de schepen die hij hielp zich door door den vijand heen te slaan wordt van een galjoen melding gemaakt dat op Timor sandelhout had geladen.

Den 12 Augustus werd door het geheele vijandelijke leger storm geloopt op de vesting, doch de Portugeezen waren door spionnen gewaarschuwd en deden hen met groot verlies afdeinzen. De bondgenooten lieten zich echter niet afschrikken en besloten het beleg te rekken tot aan de moesson waarin de jonken met levensmiddelen van Java kwamen, ten einde deze te onderscheppen en aldus zich zelve te voorzien, terwijl de belegerden, die alleen mondkost van Java konden verwachten, door den honger genoodzaakt zouden worden zich over te geven. Dit plan werd echter door D. Pedro verijdeld. Hij zond namelijk de schepen uit die voor de stad lagen, met het bevel om overal waar zij kwamen, in de havens van Djohor, Perak, Pahang enz., de woningen in brand te steken en de bewoners die zij aantroffen te dooden; tevens zorgde hij dat de vijand van dit plan verwittigd werd. Te gelijker tijd zond hij een paar schepen naar de zeestraten van Sabang en Singapura om de jonken van Java op te wachten en daar de goederen tegen levensmiddelen in te ruilen.

De list gelukte volkomen. Zoodra de Maleische vorsten vernamen dat hunne eigene havens gevaar liepen, scheepten zij zich in om den vijand af te weren en lieten alleen de Javanen voor Malaka achter. Deze verdeelden zich nu en bezetten ook de verschansingen aan de zuidzijde der stad.

Daags daarna kwam Gil Fernandes de Carvalho, die van Goa naar Kedah gegaan was om handel te drijven en hier vernomen had dat men te Malaka hulp behoefde, met een galjoot waarop zich 40 wakkere Portugeezen bevonden voor de reede, en overreedde den bevelhebber, daar hij zich hier niet lang kon ophouden, om aanstonds een uitval te doen in het Javaansche kamp. Met 200 uitgezochte manschappen bestormde hij onverwachts de schansen van den vijand, die hierop in 't minst niet bedacht, met groot verlies terugweek. Met moeite bracht de Javaansche veldheer de zijnen tot staan, zonder evenwel de Portugeezen van de schansen die zij beklommen hadden te kunnen verdrijven. In het strijdgewoel werd een Javaansche prins door Carvalho gedood; zijne troepen sloegen nu op de vlucht en trachtten hunne jonken te bereiken, maar de Portugeezen vervolgden hen zoo hardnekkig dat het gevecht tot in het water werd voortgezet. In 't geheel zouden de Javanen bij dezen uitval 2000 man (!) verloren hebben, terwijl de schansen met al het geschut, ammunitie, levensmiddelen, enz. in het bezit der Portugeezen bleven, die ze leegplunderden en in brand staken. Het was de 16^e September 1551 waarop deze overwinning plaats had ¹, die aan het beleg, dat meer dan drie maanden geduurd had, een einde maakte. Een storm die op de nederlaag der Javanen volgde vernielde nog een groot deel hunner jonken, en toen zij op de overigen den terugtocht aannamen, zette Carvalho hen met twee galeien na en boorde er nog eenigen in den grond.

Weldra kwamen ook de schepen terug die in de zeestraten de jonken van Java ontmoet en levensmiddelen van hen ingeruild hadden, zoodat ook in dit opzicht aan den nood een einde kwam. De Javanen hadden echter vóór hun vertrek een kwaad stuk bedreven dat bijkans tegen hun nederlaag opwoog; een bron, waaruit de vesting van water voorzien werd, was door hen vergiftigd, zonder dat de Portugeezen hierop bedacht waren, hetgeen ten gevolge had dat meer dan 200 hunner het leven verloren ².

De Mohammedanen lieten Malaka nu weder eenige jaren met rust. In 1551 kwam D. Alvaro d'Ataide da Gama als

¹ Lucena, Vida de S. Franc. Xavier, livro IX cap. 16 (ed. 1787. IV 120).

² Couto, Dec. VI parte 2, p. 39, 248, 250—90; Andrađa IV p. 87—92.

vlootvoogd in de Maleische wateren (*capitão mór do mar*) zijn broeder D. Pedro bijstaan, om hem na afloop van zijn regeeringstijd te vervangen. Daar men dit vooraf wist en D. Pedro zoo het schijnt niet zeer bemind was ¹, aanbadden de meesten de opgaande zon, hetgeen hem niet weinig verdroot en van zijn broeder verwijderde. In 1552 werd volgens eene nieuwe verordening, door de Regeering van Portugal aan D. Affonso de Noronha als vicekoning van Indië medegegeven ² en waarvan wij in 't volgende hoofdstuk meer zullen vernemen, de rechter Francisco Alvares van Goa naar Malaka gezonden om van den bevelhebber rekening en verantwoording te eischen. Met hem had Xavier zich ingescheept om van Malaka de reis naar China voort te zetten. De moeielijkheden die hij hierbij van Ataïde's kant ondervond vernemen wij later. Ataïde schijnt voortdurend bevreesd te zijn geweest voor een vijandelijken aanval, vooral van de Atjehers, en verhinderde daarom, en zoo 't schijnt ook uit jaloezie op de kapiteins die uitzicht hadden op handelsvoordeelen, de schepen in het uitloopen. Een kapitein die naar Sunda wilde en Bernaldim de Sousa, die uit de Molukken gekomen was om de reis naar Indië voort te zetten, wisten echter te ontsnappen. De laatste moest dit met verbeurdverklaring der goederen die hij had achtergelaten boeten. Hij bracht echter zijne lading, bestaande uit 416 quintalen ³ nagelen veilig naar Goa, waar hij die ongezuiverd aan de factorij voor 13 sjerajinen het quintaal verkocht. Ook wachtten hem hier eervolle brieven van den Koning en zijne aanstelling als kapitein van Hormuz. Hoeveel echter te Lissabon van persoonlijken invloed en verkeerde inlichtingen afhing blijkt hieruit dat nog in 't zelfde jaar (1553) een bevelschrift naar Indië gezonden werd om Bernaldim de Sousa gevangen en zijne goederen in beslag te nemen omdat hij Sultan Hairun op Ternate in zijne waardigheid hersteld had! Jordão de Freitas, jaloersch omdat hem destijds de post van kapitein in de Molukken ontgaan was ⁴, had de Regeering tot dien maatregel aangezet, door te betoogen dat indien Hairun's

¹ Hij wordt echter in tegenstelling met zijn broeder door Xavier in zijne brieven ten hoogste geroemd en schijnt veel voor de Paters Jezuïeten over gebad te hebben.

² Zie Andrada IV 77.

³ De quintal had 128 Ptg. ponden of 132 Venet. gewicht. De sjerajijn gold toen omstr. f 3.50.

⁴ Zie hiervóór bl. 813.

4. Volgr. IV,

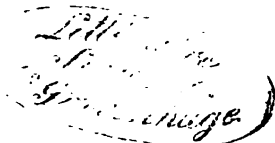
herstelling niet had plaats gehad, de Molukken nu het eigendom zouden zijn van de Kroon van Portugal, daar Sultan Tabaridji zijne waardigheid aan den Koning vermaakt had! De vice-koning wist echter zeer goed dat Sousa op last van zijn voorganger João de Castro gehandeld had. Hij liet evenwel voor den vorm den kapitein gevangen nemen en zijne zaak onderzoeken; het gevolg was dat hij werd vrijgesproken en zijn post te Hormuz kon aanvaarden.

D. Alvaro d'Ataide evenwel, al was hij een kleinzoon van Vasco da Gama, kwam er slechter af. In 1554 werd een rechter naar Malaka gezonden om hem voor zijn willekeurige bestuur dat zeer noodlottig was geweest voor den handel, gevangen te nemen en zijn ambt over te dragen aan Antonio de Noronha. Als wij Xavier's biografen gelooven mogen, bleef Ataide niet alleen tot zijn dood in den kerker, maar zou hij ook tot straf voor het onrecht aan dien heilige gepleegd bezweken zijn aan een zoo kwaadaardige ziekte dat zelfs zijne verwanten en vrienden hem niet meer durfden bezoeken. ²

---

¹ Vgl. over 't voorgaande Couto VI 2 p. 364, 437, 443—55, 497—99, 522—23; Andrada IV 113 vv., 122 vv., Mendez Pinto, Peregrinaçam, cap. 219; Lucena a. w. IV 316.

ZESDE HOOFDSTUK.

Prediking van het Christendom door Francisco Xavier op Ambon en in de Molukken. Nieuwe verordeningen omtrent den handel aldaar. Gunstige gezindheid van sultan Hairun jegens Portugeezen en zendelingen. Komst van D. Duarte d'Eq̃a.

Wij hebben reeds meer dan eens den beroemden zending Francisco Xavier en sommigen zijner medgezellen op onzen weg ontmoet. Laat ons zien wat ons van hun eerste optreden in den Maleischen archipel verhaald wordt.

Op uitnoodiging van den vromen koning van Portugal João III begaven zich in 1541 drie paters Jezuiten naar Indie om het Christendom te brengen aan de ongeloofigen. ¹ Een hunner was de edele Francisco Xavier. Geruimen tijd was deze in Voor-Indië werkzaam. Hier vernam hij in 1544 ² dat in het „Koningrijk Makassar“ drie hoofden en vele andere inwoners Christenen waren geworden en eenigen uit hun midden naar Malaka gezonden hadden om geschikte mannen te verzoeken die hun in den christelijken godsdienst onderwijs konden geven. De bevelhebber van Malaka zou hierop eenige geestelijken daarheen hebben gezonden. ³

Wij hebben vroeger gezien dat reeds in 1538 door eenige Makassaren, die in de Molukken het Christendom hadden leeren kennen, aan Antonio Galvão, den kapitein van Ternate, hetzelfde verzoek was gericht ⁴. Waarschijnlijk zal daarmede wel in verband staan wat Xavier vermeldt en door zijn levensbeschrijver João de Lucena ⁵ op de volgende wijze wordt toegelicht. Ten tijde dat Martim Affonso de Sousa gouverneur was

---

¹ Couto, Dec. V parte 2 p. 171.

² „Acht maanden geleden“ schrijft hij in een brief van 27 Jan. 1545.

³ In een brief van 7 April 1545 geeft Xavier echter zijn vrees te kennen dat men uit gebrek aan geschikte personen om daar het evangelie te verkondigen er geen zou kunnen bekomen.

⁴ Zie ons Tweede Gedeelte, bl. 55.

⁵ Vida do P. S. Franc. de Xavier, Livro III, cap. 1,

van Indië [1542—45], verhaalt hij, bezocht Antonio de Payva de handelsplaats Supa ¹ om sandelhout te laden. De radja, die heiden was maar door Mohammedanen van Java zeer geprest werd om tot den Islam over te gaan, vroeg aan Payva waarom de Portugeezen de Mohammedanen zoo vijandig waren. De kapitein vond daarin aanleiding om het christendom aan den vorst in zeer schoone kleuren en het Mohammedanisme natuurlijk in zeer zwarte af te schilderen. Van Supa voer Payva naar de havenplaats „Siam ², op 50 mijlen afstands van Supa waar men (het land) laag Macassar heet“ (o Macassar de baixo). Hij was hier reeds vroeger geweest en toen ook door den radja die hier heerschte over het Christendom ondervraagd. Deze wilde er thans meer van weten en toonde zich zeer geneigd om het te omhelzen, maar de Mohammedaansche kooplieden en de heidensche priesters werkten zijne bekeering tegen. Op eens echter kwam de radja van Supa met eene vloot van prauwen voor Siam en liet zich met velen zijner onderdanen doopen. Hierop volgde de radja van Siam, en velen der zijnen het voorbeeld van hun landgenoot. Deze vorsten nu waren het die aan den bevelhebber van Malaka de toezending van geestelijken verzocht hadden.

Xavier werd daardoor opgewekt om gevolg te geven aan zijn voornemen om ook aan de volken van het verre Oosten het Christendom te brengen. Hij kwam in September 1545 te Malaka. De bevelhebber (Garcia de Sa) deelde hem mede dat hij een geestelijke met een geleide van soldaten naar Makassar gezonden had en ried hem te wachten tot men iets naders van daar vernam. Xavier volgde dien raad op, te meer daar hij zich eerst de Maleische taal wilde maken, waarin hij nu eenige elementaire godsdienstige geschriften liet vertalen ³. Hetgeen men intusschen van Makassar vernam was niet bemoe digend. Het juiste wordt ons niet gemeld; alleen spreekt Xavier in een zijner brieven van de voortdurende vijandelijkheid der „stammen“ onderling. Hij besloot hierom niet naar Macassar

¹ Op de westkust van Celebes, in het rijk Acja Tampang.

² Dit „Siam“ (bij Du Jarric en anderen: Sion) moet blijkens de aangewezen ligging onderscheiden worden van een andere plaats van denzelfden naam, waar wij later zendelingen zullen aantreffen en waarin wij het eiland Sian van de Sangirgroep zullen herkennen. De kaart bij Linschoten heeft „Ciom“ aan de kust bezuiden Supa.

³ Ze worden genoemd in zijn brief aan de Paters te Rome, van Ambon 10 Mei 1546.

maar naar Ambon te gaan waar, zoo als wij vroeger zagen, het christendom reeds gepredikt en door een aantal bewoners omhelsd was. Den 14 Februari 1546 zette hij daar voet aan land. In zes of zeven dorpen vond hij christen-bewoners, en velen werden nog door hem gedoopt. In dezen tijd deed Fernão de Sousa met de terugkeerende Spanjaarden van Villalobos' eskader Ambon aan ¹. Van hem ontving hij inlichtingen omtrent de Molukken, de prediking van het christendom op Moro en de behoefte die daar aan godsdienstonderwijs bestond, omdat zich na het treurig lot der geestelijken die daar den dood hadden gevonden geen hunner meer daarheen wilde begeven. Dit schrikte echter den moedigen Xavier niet af. Op Ambon kon hij zoo het schijnt zijn arbeidsveld niet verder uitbreiden; ook maakten de bewoners een ongunstigen indruk op hem. Hij schildert hen af als zeer onbeschaafd, trouweloos en ondankebaar. De Mohammedaansche bewoners waren bij de heidensche zeer gehaat omdat zij hen dwongen tot hun geloof over te gaan of hunne slaven te worden. Xavier hoopte dat als eenmaal Jordão de Freitas, wien Sultan Tabaridji met Ambon had beschonken, zich daar zou vestigen, het Christendom op het eiland grootere uitbreiding zou erlangen, daar Freitas zich daaraan zeer liet gelegen liggen. Later zullen wij daarvan meer vernemen ².

Wat de berichten omtrent zijne prediking op naburige eilanden betreft, deze zijn zoo vaag en met wonderverhalen doorweven dat ze nauwelijks vermelding verdienen. Hij zou o. a. „Baranura“ (elders Veranula, waarmede Huamohel of Klein Ceram bedoeld wordt), Rosalao (Nusa Laut, een der Uliassers) en Ulate (op Saparua) bezocht hebben ³.

Na een verblijf van drie maanden op Ambon voer Xavier in een korakora naar Ternate. Ook hier bracht hij drie maanden door en maakte zoo als ons zijne ordebroeders berichten, vele bekeeringen, zelfs onder Mohammedanen. Zoo werden de oude koningin-moeder, die met haar zoon Tabaridji te Goa gewoest was, en een zwager van den Sultan door hem tot het Christendom gebracht ⁴. Hoe zeer ook de Portugeezen hem van zijn

¹ Zie hiervóór bl. 283.

² Vgl. Xaviers brieven van 10 Mei 1546.

³ Zie: Ed. de Vos, *Leben und Briefen des H. Xaverius* (Regensb. 1877) S. 315—17, uit de Acten van heiligverklaring enz.

⁴ Dit blijkt uit zijn brief aan zijne ordebroeders te Goa van 12 Juni 1549.

plan om naar Moro te gaan zochten af te brengen, hij bleef bij zijn besluit en als wij de verhalen van zijn wedervaren, van anderen afkomstig, vertrouwen mogen, werd zijne standvastigheid schitterend beloond, daar hij te Tolo, Momoja en op andere plaatsen duizenden tot het Christendom zou gebracht hebben.

Naar Ternate teruggekeerd, poogde hij ook Sultan Hairun te bekeeren. Maar hoewel deze den grooten apostel hooge aching toedroeg en zelfs zijne vriendschap zocht, liet hij zich niet overreden. „Mohammedanen en Christenen“, zeide hij — en het is merkwaardig dat Xavier zelf die woorden voor ons heeft opgeteekend ¹ — „vereeren immers denzelfden God, en de tijd zou eens komen waarin beiden zich tot één godsdienst vereenigden.“ Geen wonder dat de Jezuiet Bartoli van hem getuigt: „de Sultan was veeleer atheïst dan Mohammedaan“ ².

Van Ternate kwam Xavier in Juli 1547 te Malaka terug waar hij verscheidene ordebroeders vond, die hier en in de Molukken zijn voetspoor kwamen volgen. Hij woonde hier de gebeurtenissen bij in ons Vierde Hoofdstuk beschreven en maakte kennis met den Japanner Hansiro die op een Portugeesch handelsschip uit zijn land gevlucht was. Deze kennisgeving zou groote gevolgen hebben. Door hem en door de Portugeesche handelaars, die Japan bezocht hadden, werd Xavier met dit land bekend gemaakt en met de goede uitzichten die bestonden om zijne bewoners, naar den geest zoo veel meer ontwikkeld dan de Maleiers, voor het Christendom te winnen. Toen Hansiro met zijne beide Japausche bedienden gedoopt en in de broederschap opgenomen was, kwam bij Xavier het plan tot rijpheid, na een kort verblijf te Goa, om hem met twee andere ordebroeders naar Japan te vergezellen. Den 31 Mei 1549 was hij te Malaka terug. De bevelhebber, Dom Pero da Silva da Gama, besprak een jonk voor zijne reis, zorgde voor zijne uitrusting en gaf hem geschenken mede voor den Keizer van Japan. Den 24 Juni onder zeil gegaan, bereikte men, na een der eilanden bij Canton en Chincheu te hebben aangedaan, den 15 Augustus de haven van Kagosima. Het ligt buiten ons bestek om Xavier en de zijnen op hunne tochten door Japan te volgen. Genoeg dat zijne prediking te Kago-

¹ In den brief aan zijne ordebroeders te Goa van 21 Januari 1548.

² Dell' Asia, lib VI (fol. uitg. bl. 566).

sina tegenstand vond, maar beter slaagde op het eiland Firando (Hirado), destijds reeds een handelsstation der Portugeezen, en op andere plaatsen, o. a. in de provincie Bungo op Kiusiu waar in 1551 in de haven van „Finge“, bij anderen Figen ¹, een Portugeesch schip was aangekomen. Op dit schip bevond zich onze oude bekende Fernão Mendes Pinto, die de verrichtingen van den heidenapostel aan het hof van den vorst van Bungo uitvoerig geschilderd heeft. ² De wonderverhalen, die bij hem en vele andere schrijvers voorkomen, zouden ons echter licht een verkeerd denkbeeld geven van Xavier's optreden. Gelukkig zijn velen zijner brieven bewaard gebleven, die ons dezen waren vrome in al zijn eenvoud en zelfopofferenden ijver leeren kennen. Dat hij en zijne volgelingen bij zoo velen in Japan een gunstig gehoor vonden hadden zij wel in de eerste plaats aan hunne geloofsovertuiging maar zeker ook voor een deel aan het zedenbederf te danken dat bij de Sinto-priesters of zoogenaamde bonzen heerschte. „Een stand van menschen“, zoo drukt Xavier zich naief uit, „die den duivel goddelijke eer bewijzen, moet zich noodzakelijk aan schandelijke ondeugden overgeven.“

In November 1551 verliet Xavier Japan en keerde over Santshwan (bij Canton) en Malaka naar Voor Indië terug. In Januari 1552 bevond hij zich weder te Kotsjin om de belangen der zending in die gewesten te behartigen. Maar reeds was hij van een ander plan vervuld, stouter nog en gewaagder dan de vroegere. Hij wilde aan de bewoners van het grootste rijk der wereld, de Chineezzen, de blijde boodschap brengen. Op zijn Japansche reis had hij hen van eene goede zijde leeren kennen, hunne schranderheid, hun kennisdorst, hunne vredelievendheid en welwillendheid opgemerkt, en ingezien dat de Japanners, wanneer zij van de verbreiding der nieuwe leer in het naburige rijk vernamen, gemakkelijker tot het aannemen daarvan te bewegen zouden zijn. ³ Toen hij uit Japan naar Indië terugkeerde had hij zijn plan reeds met zijn medereizigers besproken. Men maakte hem op de groote moeielijkheden opmerkzaam die daaraan verbonden waren, op de omstandigheid dat het slechts aan vreemdelingen die een gezantschap bekleedden geoorloofd was

¹ Denkelijk Funai.

² Peregrinação cap. 208—214.

³ Zie: zijn brief aan Loyola uit Kotsjin 29 Januari 1552.

het „Hemelsche Rijk“ te betreden, en op de groote kos'en van zulk een gezantschap die de Regeering niet zou willen dragen. Diogo Pereira evenwel, een welgesteld koopman, die hem op zijn schip van China naar Malaka bracht en groote vriendschap voor hem had opgevat, be-loot hem met al zijn vermogen te steunen, en zond eene groote waarde aan handelswaren van Malaka naar zijne zaakgelastigden in Indië, waarvan de opbrengst moest dienen voor de uitrusting van Xavier en zijne medgezellen en voor de geschenken die men moest medebrengen, zoodat zij van de Regeering niet anders te vragen hadden dan een geloofsbrief voor Pereira als gezant van den koning van Portugal. De vice-koning, D. Affonso de Noronha maakte geen zwaarigheid om hem die te verleen en gaf hem in last om den Keizer de bevrijding te verzoeken van de Portugeezen die nog in China gevangen zaten.

In April 1552 scheepte Xavier zich weder met eenige volgelingen, die ten deele voor de zending in Japan bestemd waren, te Malaka in. Diogo Pereira had intusschen een handels-tocht gemaakt naar Sunda om peper en andere artikelen te laden voor de reis naar China, en was op zijn terugkeer naar Malaka toen Xavier daar aankwam. Tot beider ongeluk trad in deze dagen D Pedro da Silva da Gama, die zich vroeger voor Xavier zoo welwillend betoond had, als bevelhêbber van Malaka af¹ en ging het gezag kort daarna over in handen van zijn broeder D. Alvaro d'Ataide da Gama. Deze had oude grieven tegen Pereira en schijnt hem de onderscheiding en het voordeel, die van zijn tocht naar China te wachten waren, misgund te hebben. Toen hij nu van Sunda terugkeerde liet Ataide het roer van zijn schip wegnemen, onder voorwendsel dat er kwade geruchten liepen van de komst eener Javaansche vloot en dat daarom geen schepen uit de haven mochten vertrekken. Die geruchten bleken echter ijdel te zijn toen een schip dat van Solor terugkwam en verscheidene havens op Java had aangedaan, de tijding medebracht dat de Javanen onderling oorlog voerden en niet aan een aanval op Malaka dachten. Ataide bleef echter, in weerwil van de vertoogen van Xavier en van de beambten die hem de onbillijkheid van zijn gedrag voorhielden, onverzettelijk, zoodat Xavier ten laatste besloot om zonder zijn vriend de reis te doen, want Ataide was wel ge-

¹ Zie hiervóór bl. 325. Vgl. Xavier's brief aan Gaspar Herse van 16 Julij 1552.

negen zelf de voordeelen daarvan te genieten en het schip met een anderen kapitein voor zijn eigen rekening uit te zenden.

Het zou den grooten apostel niet vergund zijn het beloofde land binnen te trekken. Te San-tshwan aangekomen, het eiland bij Canton waar de Portugeezen hun handelsstation hadden, werden hem de groote bezwaren duidelijker, die zijn plan in den weg stonden. Sedert de Portugeezen de vrijheid, die men hun vroeger vergund had, zoo misbruikt hadden dat de groote havens voor hen gesloten waren ¹, werd er streng op gelet dat zij niet weder het Chineesche vaste land betraden. Xavier dacht er reeds over zich naar Siam te begeven van waar hij vernam dat eerlang een gezantschap naar China zou vertrekken in welks gevolg hij misschien zou kunnen medegaan, toen hij eindelijk een chineesch koopman vond die genegen scheen om hem met zijne volgelingen te Canton binnen te smokkelen. Maar de tijd dat hij hem zou komen afhalen ging voorbij, de Portugeesche schepen vertrokken naar Malaka, en door zware koortsen aangetast, die gebrek en teleurstelling zonder twijfel verergerden, werd hij den 2 December 1552 uit het leven weggerukt. Anderen zouden zijn plan weder opvatten en er zou een tijd komen dat de Jezuiten een grooten invloed in China uitoefenden, maar voor het oogenblik had de dood den grooten man misschien bittere teleurstellingen bespaard ².

Dat de volgers van Xavier het arbeidsveld door hem in den Archipel ontgonnen niet braak lieten liggen zal ons uit het vervolg blijken. De geringe blijvende nitkomsten van hun werk zullen wel voor een deel hieraan toe te schrijven zijn dat de Islam, die meer met de religieuse behoeften der Maleiers schijnt te strooken; het Christendom was vóórgeweest en de machtigste hoofden voor zich had gewonnen. Ook was het gezag van de Portugeezen in den Archipel te gering om, gesteld al dat zij dit gewild hadden, even als de Spanjaarden in de Filippijnen, een nieuwen godsdienst in te voeren, wat toch altijd met dwang gepaard had moeten gaan,

In de Molukken had Xavier João de Beira achtergelaten, bij wien zich later andere ordebroeders voegden. Uit een brief

¹ Zie hiervóór bl. 290.

² Voor Xaviers lotgevallen heb ik zijne brieven gevolgd, zijn leven door Lucena beschreven en de Ptg. schrijvers die daarvan eenige bijzonderheden mededeelen (Couto, Mendez Pinto) geraadpleegd.

van hem, den 5 Februari 1549 uit Ternate geschreven ¹, vernemen wij dat Sultan Hairun aan hem en aan den kapitein der vesting (Bernaldim de Sousa) beloofd had een zijner zonen christen te laten worden en naar het collegie der Paters te Goa te zenden. Sousa, in wien de Sultan groot vertrouwen stelde, zou hem bij zijn vertrek medenemen tegelijk met eenige zonen van aanzienlijke Ternataanen. Het vertrek van Sousa had zoo als wij zagen drie jaren later plaats dan men toen kon voorzien, en van het plan van Hairun schijnt niets gekomen te zijn ².

Wij hebben reeds van een anderen brief van Beira van 8 Februari 1553 melding gemaakt ³; waarin hij een verhaal doet van den afval der Christenen aan de kust van Moro en van de daarop gevolgde gebeurtenissen, die hij als een straf des hemels voor hunne hardnekkigheid aanzag. Later keerde de pater, zoo als hij in denzelfden brief mededeelt, zonder geleide naar de bewoners van die landstreek terug en werd er met open armen ontvangen. Vele duizenden, zoowel vroeger gedoopten als nieuw bekeerden gingen tot het Christendom over, somtijds 5000 op een dag en 15000 in één week (!) ⁴. Ook van andere eilanden stroomden bewoners toe, die verschillende talen spraken en Christenen wilden worden, zoodat Beira genoodzaakt was zijne vier medgezellen van Ternate te laten komen om hem in zijn zendingswerk bij te staan en zich toen zelf naar Indië terug begaf om hulp te vragen. Een gevolg van hun terugkeer tot het ware geloof zag de Pater hierin, dat het land weder vruchtbaar en het water drinkbaar werd als te voren. Zijn verblijf op Halmahera zou ook de Portugeezen ten goede gekomen zijn; althans hij zegt tot vijfmaal toe den bevelhebber van Ternate voor aanslagen der Mohammedanen gewaarschuwd te hebben. Dit alles moet vóór het beleg van Djilolo hebben plaats gehad, waarvan hij aan het slot van zijn brief melding maakt.

Het schijnt vreemd, vergeleken met vroegere en latere berichten omtrent Sultan Hairun, dat Beira hem in dezen brief in de eerste plaats opnoemt onder de Molukkaansche vorsten die het Christendom vijandig waren. Ook Xavier, wien Beira

¹ Diversi Avisi etc. (Venezia 1565) p. 113 vo.

² Vgl. Lucena II, 111.

³ Hiervóór bl. 318.

⁴ Dit staat duidelijk in den gedrukten brief, maar of de pater zelf wel voor die getallen verantwoordelijk geteld kan worden betwijfel ik.

op zijn terugreis naar Goa te Malaka ontmoette, schrijft hem 1: „Zorg dat gij niet zonder instructie van den Vice-koning terugkeert, waarin de privilegien door D. João de Castro aan den sultan verleend herroepen worden, omdat hij zoo slecht ten uitvoer brengt wat hij beloofd had ten gunste van het Christendom en de Portugeezen te verrichten, ja veeleer het tegendeel doet.” De zendingen schijnen dus dikwijls eer tegen- dan medewerking van hem ondervonden hebben; de Portugeezen hadden zich evenwel, zoo als wij ook aanstonds zullen zien, niet over hem te beklagen. In zijn hart zal Hairun beiden zeker weinig zijn toegedaan geweest, maar het was zijn belang hen te vriend te houden zoo lang hij kans liep om anders het lot te ondergaan dat hem reeds eenmaal getroffen had, namelijk in gevangenschap naar Iudië te worden gezonden.

Wij hebben in het vorige hoofdstuk de Molukken verlaten bij het vertrek van Bernaldim de Sousa, die het bevel tijdelijk aan Balthazar Veloso opdroeg. Hij liet slechts een veertigtal Portugeezen in de Molukken achter en de vesting in een ontredderden staat. Maar gelukkig bleek de Sultan van Ternate een loyaal bondgenoot, want toen zijne oudste dochter met den radja van Batjan zou huwen zorgde hij om de weinige Portugeezen niet te beangstigen dat er geen toeloop van volk bij plaats had. Ook bewees hij hun de hooge eer om hunne vrouwen, hoewel kleurlingen, boven zijne dochters te laten aanzitten. Rebello, die ons dit mededeelt 2, getuigt van Hairun dat hij zijne bondgenooten meer gerechtigheid bewees dan zij aan hem, en staaft dit met voorbeelden die wij om niet te veel in bijzonderheden te treden onvermeld laten.

In December 1552 kwam Francisco Lopes de Sousa het bewind op Ternate aanvaarden en begon met eene nieuwe verordening op den nagelhandel, die de vice-koning Affonso de Noronha hem medegegeven had, af te kondigen. In de Instructie, die Noronha zelf bij zijne benoeming ontvangen had, was hem met het oog op het specerij-monopolie voorgeschreven dat hij geene personen van eene andere natie dan de Portugeesche naar de Molukken mocht zenden en goed moest zorgen voor het onderhoud der

1 Brief van 21 Julij 1552.

2 Informação etc. p. 291.

vesting op Ternate. Ook mochten zonder zijne vergunning de kapiteins der vestingen geen eigen schepen houden, en in 't bijzonder was aan de bevelhebbers van Malaka verboden om vrijbrieven af te geven voor den handel op Banda, de Molukken en China. ¹ Maar deze bepalingen waren niet voldoende om de Regeering bij dien handel voordeel te verschaffen, want de kosten van uitrusting en onderhoud der schepen en manschappen werden haar niet eens vergoed. De oorzaak daarvan was de gebrekkige regeling van 1535, waarbij de particuliere handel op zekere voorwaarden vrijgelaten werd. ² Deze had ten gevolge gehad dat de beste nagelen door de kapiteins en particulieren werden opgekocht en de Regeering (die trouwens naar een vast tarief betaalde dat dikwijls lager was dan de prijs waarvoor men kon inkoopen) slechts het uitschot verkreeg en de nagelen die van den vorigen oogst aan de boomen waren gebleven, hetgeen $\frac{3}{4}$ minder waard was dan de goede nagelen. Om dit in 't vervolg te voorkomen werd nu besloten dat slechts zuivere nagelen voor de Regeering mochten ingekocht en ingescheept worden en dat de factor aan de verkoopers vijf pardao's (ongeveer f 5) per bahar zou betalen voor de schade die men leed bij het zuiveren. Ook mocht het lastschip voortaan niet meer dan 250 bahar van particulieren medebrengen (behalve het tantum dat de beambten voor zich mochten laden) tegen 450 bahar voor de Regeering. ³

Sultan Hairun was aanstonds bereid, hoeveel nadeel en moeite (wegens het zuiveren der nagelen) zijne onderdanen ook door deze verordening mochten ondervinden, haar overal te doen afkondigen, zoodat de overige vorsten wel genoodzaakt waren zijn voorbeeld te volgen. Ook betoonde hij zich in dezen tijd bijzonder dienstvaardig in het ondersteunen der zendelingen. Pater João da Beira, die weder uit Goa was teruggekeerd (1553) liet hij met zijne volgelingen naar de kust van Moro overbrengen; een der hunnen begaf zich naar Morotai, een ander naar Kau, verderop aan Halmahera's oostkust, om zielen te winnen ⁴. De Paters

¹ Andrada, parte IV cap. 70 (pag. 77 vo).

² Zie ons Tweede gedeelte, bl. 47.

³ Conto, Dec. III parte 2 p. 360—64. Vgl. Rebello p. 292 en Cartas de Sim. Botelho p. 28 in «Subsidios para a historia da India Portugueza (Lisboa 1868).

⁴ «Passò da un' altra terra che è molto discosta, chiamata Sequita, Nicola in altra detta Cao.» Brief van P. Affonso de Castro aan den Rector van het Collegie te Goa, van Ternate 18 Januari 1554 in «Diversi Avisi etc. (Venezia 1565) pag. 1-9 vv. Sequita lag volgens Rebello (p. 295) op Morotai.

hadden er bij den Portugeeschen bevelhebber op aangedrongen dat te Samafo, eene plaats aan de kust van Moro die aan Tidore behoorde en waar Christenen, Mohanmedanen en Heidenen onder elkander leefden, de schapen van de bokken moesten gescheiden worden. Het strand tegen de Wet van God, meenden zij, dat Christen-mannen met Mohanmedaansche en heidensche vrouwen, of omgekeerd, samen woonden, en daaraan moest een einde worden gemaakt. De kapitein raadpleegde hierover den Sultan. Hairun gaf te kennen dat dit niet weinig moeite zou kosten en dat zonder hun beider tegenwoordigheid de zendingen het niet ver zouden brengen; hij was echter bereid om mede te gaan. Beiden begaven zich nu met een goed gevolg naar Tolo in de nabijheid van Samafo ¹. Het kostte veel moeite om de scheiding door te zetten, maar Hairun gaf er zich zelf veel moeite voor, want hij moest het als Mohammedaan evenzeer afkeuren dat zijne geloofsgenooten met Christenen leefden, en liet zijne zusters die Christin geworden waren onder de Portugeezen wonen, ja hij zou zelfs van eene zijner vrouwen aan wie hij zeer gehecht was afstand hebben gedaan toen hij bemerkte dat zij eveneens tot het Christendom was overgegaan.

Men zal zich herinneren dat in een vorigen brief van P. Beira van vele duizenden gesproken wordt die aan deze kust tot het Christendom overgingen. De zendeling aan wien wij bovenstaande mededeelingen verschuldigd zijn, is matiger in ziju opgaven; hij zegt dat het getal Christenen dat op eene enkele plaats (denkelijk Samafo) van de anderen gescheiden werd, wel 200 bedroeg ².

De Sultau van Tidore, verhaalt Rebello, zond aan Hairun, terwijl hij zich te Tolo bevond, een afgezant om hem op te stoken dat hij de gelegenheid zou waarnemen, terwijl de kapitein en eenigen zijner manschappen zich buiten de vesting bevonden, om hen van kant te maken en de vesting te overrompelen. Hairun had echter doorzicht en misschien ook recht-schapenheid genoeg om dien raad niet op te volgen. Het kan ook zijn dat het geheele verhaal, dat men van zijne omgeving vernam, een list was om de Portugeezen tegen den Tidorees in te nemen.

Kort na zijn terugkomst op Ternate werd Francisco Lopez

---

¹ Couto en Andrada maken nu „Toloco“ van Tolo even als vroeger Tolo van Toloko (op Ternate).

² Brief van P. Aff. de Castro als boven.

de Sousa door zware koorts en aangetast die hem in weinige dagen ten grave sleepten. Hij had Christovão de Sa, onzen ouden bekende, die als kapitein van het lastschip met hem van Malaka gekomen was, tot zijn tijdelijken opvolger benoemd, daar hij geen vertrouwen stelde in Felipe de Aguiar, zijn substituut (alcaide mór) wien dit van rechtswege toekwam. Aguiar wilde zich nu, terwijl Lopes stervende was, van de sleutels der vesting meester maken, maar Hairun, die met De Sa bevriend was, belette dit, doch liet de uitspraak aan de Portugeezen zelve over, die zich eveneens voor De Sa verklaarden.

In November 1555 kwam D. Duarte d'Eça te Ternate om het bevel te aanvaarden. Wat onder zijn bestuur voorviel vernemen wij later ¹.

---

¹ Zie over 't voorgaande: Rebello p. 292—94; Couto III 2 p. 471—77; Andrada IV 117 vv.

P. A. TIELE.

AANVULLING VAN HET EERSTE EN TWEDE STUK.

Sunda Kalappa. (Bijdr. Inst. 4^e R. dl. I, bl. 398, aant. 4). Ik had verzuimd hierbij Jan Huygen van Linschoten's Itinerarium te raadplegen, waar wij bl. 25 vinden „Die principaelste Haven vant Eylandt (Java) is Sunda Calapa.“ Ook op de kaart in Dudley's Arcano del mare (Asia, carta XIV) lezen wij: „Jacatra, porto d'Olandesi, gia Sunda Calappa“. Crawford vermeldt (History III 168, aant.) dat de naam Kalappa voor Batavia nog bij de Chineezen is overgebleven.

Lauw (Bijdr. Inst. 4^e R. dl. III, bl. 13, aant. 2). Hieronder zal eene plaats of een rijkje aan den mond der rivier Kapuas verstaan moeten worden die bij Bloemaert (Begin en voortgang der O. I. Comp. achter 't journal van Verhoeven) en bij Valentijn onder den naam van Lauwe voorkomt, bij van Dijk (Neerland's vroegste betrekking met Borneo enz. blz. bl. 135) onder dien van Jawei.

Moduro (ald. bl. 12). Aan den heer Robidé van der Aa heb

ik de opmerking te danken, dat deze naam eene letteromzetting is voor Morudo d. i. Maludu aan Borneo's noordkust.

Gapi (ald. bl. 26 aant. 3). Dezelfde Heer maakte mij opmerkzaam dat Gapi bij Valentijn en anderen de naam is van Peling, het grootste der Bangaai-eilanden.

Eerste vestiging der Portugeezen op Ambon (ald. bl. 53). Diogo de Couto geeft hiervan in zijne VIIIe Decada (Lisboa 1786, p. 192 vv.) het volgende verhaal:

De Hitueezen (waaronder hij de Amboneezen in 't algemeen verstaat, daar „Ito“ volgens hem de werkelijke naam van Ambon is) waren de eersten die de Portugeezen in den Maleischen archipel opnamen en zich aan hen onderwierpen. Zij stonden toe dat in hun kampong („povoação“; welke wordt niet gemeld) een steenen pijler met het koninklijk wapen werd opgericht; en daar de schepen, die van Ternate kwamen, genoodzaakt waren tot den aanvang van den moesson op Ambon te overwinteren en de (noord-) kust van Hitoe geen veilige ankerplaats bood, wezen zij hun een veilige haven aan in de binnenbaai van het eiland genaamd de „cova“ (Ptg. woord voor diepe opening, 't Lat. cava). Want de handel met de Ptg. bracht hun voordeel aan en zij zagen hen dus gaarne komen. In die binnenbaai hadden de Mohammedaansche Hitueezen of Ulilima's eenige plaatsen in bezit, die zij aan de Ptg. afstonden en velen der laatsten woonden hier met hen in vrede en eendracht en namen zich Hitueesche meisjes tot vrouw. In dezen tijd landden aan de kust van Hitu twee korakora's van „Ceirões“ (Cerammers), die plundering bedreven en eenige bewoners doodden, waarop de Hitueezen de roovers overvielen, hen allen doodden en hunne korakora's buit maakten. Toen de Cerammers dit vernamen rustten zij een groote vloot uit om wraak te nemen op de Hitueezen. Deze, hiervan onderricht en de Cerammers vreezende, die menscheneters waren, riepen de hulp in van Antonio de Brito, den tweeden bevelhebber van Ternate. Dit geschiedde zoowat omstreeks 1526, zegt Couto, maar daar Brito in 't begin van dat jaar werd afgelost, zal het iets vroeger gebeurd zijn. Brito dan zond hun in een korakora twintig man ter hulp. Nu rustten ook de Hitueezen eene vloot uit en gingen die van den vijand te gemoet, maar toen deze de komst der Portugeezen vernam, bood hij den vrede aan. De Hitueezen stonden dien toe, maar de Portugeezen wilden er niet van weten voor zij „20)0 caixas de ouro“ (gouden

cash) betaald hadden. Ten laatste werden zij het eens voor 1000 caixas (omstreeks 500 pardaos, de pardao = f 1.— ongeveer) en daarop keerden de Cerammers naar hun eiland terug.

Toen nu ook de Portugeesche soldaten zouden vertrekken gaven de Hitueezen hun een feest, waarop omstreeks 300 der voornaamsten tegenwoordig waren en daaronder „Ginulio, Co-raçone en Babachar.“ Op dit feest werd eene dochter van Ginulio, de schoonste der aanwezige vrouwen, door een der Portugeezen, die te veel gedronken had, op onbeschaamde wijze aangegrepen, en toen de vader hem verzocht haar met vrede te laten gaf hij den man een harden slag. Hierop rezen alle Hitueezen op om zich op de vreemdelingen te wreken, maar Ginulio hield hen tegen, zeggende dat het niet rechtvaardig was de schuld van een enkele door allen te laten betalen. Men zond nu echter alle Portugeezen die zich op Ambou bevonden in een korakora naar Ternate met de boodschap dat de Hitueezen hen voortaan als vijanden zouden behandelen. Ook werd de heerschappij over hun eiland door hen aan de vorstin van Djapara aangeboden, opdat zij hen tegen de Portugeezen zou bijstaan. Deze werden sedert zoo vijandelijk door de Hitueezen ontvangen dat zij hun toevlucht moesten zoeken bij de Ulisiva's, die christenen geworden waren, van Hative (op de noordkust van Leytimor) en Tawiri (op de zuidkust van Hitu).

Over de Ulilimas en Ulisivas zie men Valentijn II b p. 31. Vgl. ook hetgeen hij uit Bidjali mededeelt, ald. p. 7 v. Couto noemt behalve Hative en Tawiri nog „Rosetelo“ (Nusa Telo of Assalulu) en „Bagoela“ (Baguala) als dorpen der laatsten.

LOSSE AANTEEKENINGEN OP HET BOEK VAN DEN KANTJIL.

Met de uitgave van de *Serat Kantjil* heeft Dr. W. Palmer van den Broek een goed werk gedaan. Hij heeft daardoor degenen die het oorspronkelijke kunnen verstaan aan zich verplicht en zou, geloof ik, ook op de erkentelijkheid van een grooter publiek mogen rekenen, indien hij er toe konde besluiten den Nederlandschen lezer met den hoofdinhoud van 't gedicht bekend te maken. Hetzij men de Javaansche dieren sage in onmiddellijk verband beschouwt met de Dongèngs uit de dierenwereld bij andere volken in den Archipel, of wel de vergelijking verder uitstrekt tot de gelijksoortige verhalen en fabels in Indië, Griekenland en ons Westen, in meer dan één opzicht verdient ze opgenomen te worden in de beschouwingen over de geschiedenis en ontwikkeling der half satirisch-zedekundige, half epische vertellingen aan de dierenwereld ontleend. „Wie niet sterk is, moet slim zijn,” dat is de moraal van den *Kantjil*, evenzeer als van den *Reinaart*, en nauw verwant zijn de beginselen waarvan de Indische fabelboeken, inzonderheid het *Pañcatantra*, doortrokken zijn. Slimheid zij het wapen van den weerlooze, samenwerking en kameraadschap het verweermiddel der zwakken tegen de machtigen die het vette der aarde genieten, zonder het verstand in pacht te hebben; ziedaar de hoofdbeginselen welke men overal in de vertellingen over de dierenmaatschappij terugvindt. Mocht men hiertegen inbrengen dat de Aesopische fabelen der Grieken wel is waar lessen van levenswijsheid geven, maar niet bij voorkeur voor de zwakken en geringen in den lande bestemd schijnen; dan zou ik antwoorden dat de vertelsels omtrent Aesopus zelve des te duidelijker de zegepraal van den lichamelijk zwakken en maatschappelijk laag staanden slaaf over anderszins machtigere personen verheerlijken.

Levert de inhoud van den Kantjil genoeg stof tot beschouwingen die voor een grooter publiek van belang kunnen gerekend worden, de wijze waarop de tekst is uitgegeven biedt den beoefenaars der Javaansche letterkunde alleszins de gelegenheid aan om het door den uitgever ons geschonkene met opmerkingen, toevoegselen, en hier en daar misschien met verbeteringen te verrijken. Van meer dan ééne bevoegde hand had ik reeds eene aankondiging van deze uitgave verwacht; tot nog toe echter is die verwachting niet vervuld en daarom neem ik zelf de pen op, niet om eene uitvoerige beoordeeling van 't werk te geven, maar in de hoop dat vakgenooten zullen voltooien wat ik begonnen ben.

Dr. Palmer van den Broek heeft zich voor de vaststelling van den tekst van 4 HSS. bediend; bij verschnif van lezing heeft hij meestal het Leidsche HS. (A) gevolgd, behalve waar hij reden meende te hebben aan andere lezingen de voorkeur te moeten geven. Als men bij ondervinding weet welke vrijheden de Javanen zich ten opzichte der handschriften veroorloven, zal men in redelijkheid niet anders verlangen en zich, althans bij eene eerste tekst-uitgave, er mede tevreden stellen dat de uitgever zich meer door zijn smaak dan door een vast stelsel heeft laten leiden. Op enkele plaatsen heeft Dr. P. v. d. B. de lezing aller vier HSS. verworpen om zijne eigene er voor in de plaats te stellen. Ook daartegen bestaat geen bezwaar, en ik voor mij geloof dat men in die richting gerust nog verder mag gaan. Zoo b. v. is het klaar dat in IV, 33 de woorden လိၤကၢၤတၢၢ်တၢၢ်မိ enz. tot aan လိၤကၢၤတၢၢ်မိ in 34 een inlapsel zijn, dat den gang van 't verhaal verbreekt. Immers het feit vermeld in de woorden „de olifant werd achtergelaten” en het andere dat de ever, tijger en 't dwerghert aan de rivier komen en aan 't werk tijgen waren reeds vermeld. Ook in dit geval, als zoo dikwijls elders in Javaansche en Kawi-HSS., verraadt zich de interpolatie daardoor dat het laatste woord der ingeschoven verzen gelijkkluidend is met dat wat onmiddellijk het invoegsel voorafgaat; hier is het လိၤကၢၤတၢၢ်မိ . Zeer terecht heeft de uitgever elders vijf geheele coupletten (achter III, 22, 4) uitgelaten; alleen zou ik meenen dat hij nog niet genoeg geschrapt heeft en het inschuifsel laten beginnen achter ကၢၤတၢၢ်တၢၢ်မိ in 21, tot aan ကၢၤတၢၢ်မိ in 22.

ၵုၵ်းၵုၵ်း, ၵုၵ်းၵုၵ်း enz. enz., dan weêr ၵုၵ်းၵုၵ်း, ၵုၵ်း
 ၵုၵ်းၵုၵ်း, ၵုၵ်းၵုၵ်း enz., gelijk wij passim in de
 uitgave aantreffen. Van een verschil in uitspraak of van een
 etymologischen grond kan hier geen sprake wezen. Men kan
 er vrede mede hebben dat een uitgever, de HSS. volgende,
 ၵုၵ်းၵုၵ်း, ၵုၵ်းၵုၵ်း en dgl. spelt, zonder daarom goed te
 keuren dat hij op dezelfde bladzijde (47) ၵုၵ်းၵုၵ်း schrijft.
 Ook is het noodeloos inconsequent naast een ၵုၵ်းၵုၵ်း te
 schrijven ၵုၵ်းၵုၵ်း, beide op bl. 15. Alles behalve navolgens-
 waard schijnt mij eene spelling als ၵုၵ်းၵုၵ်း op bl.
 76, r. 14 afwisselende met ၵုၵ်းၵုၵ်း op bl. 15,
 r. 3, en soortgelijke.

Er zou over de Javaansche spelling of liever stelsels van spel-
 ling meer te zeggen wezen, indien ik niet vreesde den schijn
 op mij te laden alsof ik aan een zoo ondergeschikte zaak meer
 gewicht hechte dan haar met recht toekomt. Ik mag hier echter
 niet nalaten de aandacht te vestigen op enkele gevallen waarin
 eene afwijking van de algemeen aangenomene schrijfwijze regel-
 recht in strijd is met het wezen der taal. Wanneer in IV, 45
 geschreven wordt ၵုၵ်းၵုၵ်း in plaats van ၵုၵ်းၵုၵ်း
 (ၵုၵ်းၵုၵ်း), dan is dit eene taalfout, een vergrijp tegen de
 spraakkunst. De regelen welke 't Javaansch bij de verdubbeling
 van een grondwoord in acht neemt zijn door Roorda in de *Jav.*
Grammatica § 250, 2° (vgl. § 131 en § 144) volkomen juist
 geformuleerd. Het waarom van den daar aangegeven regel
 heeft Roorda niet meêgedeeld en daarom zal ik in 't kort her-
 halen wat ik reeds vroeger omtrent dit punt gezegd heb. Om
 de wording van zulke vormen als ၵုၵ်းၵုၵ်း te begrijpen,
 moeten wij teruggaan tot het Oudjavaansch. Van ၵုၵ်း wordt
 bijv. in de oude taal het transitief *matyani* „dooden” gevormd;
 de frequentatief vorm is dan *matyamatyani*. Daar nu *ya* in de
 jongere taal in *e* overgaat, spreekt het van zelf dat alleen vor-
 men als ၵုၵ်းၵုၵ်း met den aard van 't Javaansch stroken.

Ook is het een taalfout, en wel eene dubbele, als er in III,
 2 voorkomt ၵုၵ်းၵုၵ်း, „in de nabijheid van een schoon
 woud”, want vooreerst bestaat er geen woord ၵုၵ်း, wel
 ၵုၵ်း, en ten andere zou, zelfs indien het bestond, te schrijven

geweest zijn *ਸਮੀਪਾ* of, wil men, *ਸਮੀਪਾ*, welk laatste de Kawi-spelling is. *Samipa* is uit het Sanskrit en Kawi bekend genoeg, maar in de Javaansche woordenboeken staat het, voor zoover ik weet, niet vermeld, zoodat de uitgever het woord wel een plaatsje in zijn woordenlijstje had mogen inruimen.

De geheele Lijst van woorden en woordvormen die in Roorda's Handwoordenboek „niet of niet goed verklaard worden” behoort niet tot de best geslaagde gedeelten van deze uitgave van den Kantjil. Het lijstje is wel wat mager; veel van hetgeen er in staat is volstrekt overbodig, niet weinig is verkeerd. Ter wille mijner vakgenooten wil ik mijne losse aantekeningen op die woordenlijst in alphabetische orde meêdeelen.

ਮਨੀ, II, 6, eene minder nauwkeurige schrijfwijze voor *ਮਨੀ* of *ਮਨੀ* = *ਮਨੀ*, ook wel *ਮਨੀ* (zie Hdw.) had wel vermeld mogen worden; *ਮਨੀ ਮਨੀ ਮਨੀ ਮਨੀ* „te vergelijken met een pinangboom zijn grootte,” d. i. gelijk een pinangboom zoo groot.

ਮਨੀ ਮਨੀ ਮਨੀ ਮਨੀ „aanhoudend knorren en grommen” is te schrappen als reeds staande in 't Hdw. (bl. 50).

ਮਨੀ IV, 18 ontbreekt in de lijst. Het moet „rivier” beteekenen, en kan kwalijk iets anders wezen dan een verkeerde toepassing van 't Skr. Narmadâ, de naam eener welbekende rivier, thans Narbadda geheeten Het woord is mij in Javaansche geschriften nergens anders voorgekomen.

ਮਨੀ VII, 110 en 116, ontbreekt in de woordenboeken evenzeer als in de lijst. De beteekenis is mij onbekend.

ਮਨੀ, *ਮਨੀ* Dit laatste te vinden in Hdw. bl. 1015; ik zou het vertalen met „wegschuilen.”

ਮਨੀ of *ਮਨੀ*, *ਮਨੀ* iets *hard afvoegen*. Dit is verkeerd, ten minste wat de aangehaalde plaats betreft. Dáár is het handtastelijk, gelijk uit het volgende *ਮਨੀ ਮਨੀ ਮਨੀ* — *ਮਨੀ ਮਨੀ* blijkt „iets *vastbinden* aan iets of met iets”, zooals i. v. *ਮਨੀ* in 't Hdw. behoorlijk is vermeld.

ਮਨੀ, *ਮਨੀ* „niet gespannen zijn”; zoo reeds in Hdw. bl. 1026: „los, niet gespannen.”

ਮਨੀ VIII, 9 en 13, hetzelfde als *ਮਨੀ*, stam van een pisang, staat, voor zoover ik weet, in geen woordenboek en had dus wel in de lijst mogen opgenomen worden,

မာဗျဉ်းကျိ IV, 20. Te vergeefs heb ik het lijstje geraadpleegd om de beteekenis van dit woord te weten te komen.

မိတ်, ဆိတ်, *muilbanden* I, 21. Verkeerd, terwijl het Hdw. i. v. eenigszins omslachtig, doch in hoofdzaak juist, de uitdrukking ဆိတ်ဆိတ်ကျိ omschrijft met „zich opzettelijk van wat lekker of begeerlijk is, onthouden.” Als het dwerghertje tot den vraatzieken tijger zegt: *ကားကားကုဗ္ဗေဗ္ဗိ* ဆိတ်, dan beteekent dat natuurlijk: „je kunt den bek niet afhouden, (niet bedwingen).”

ကျိကျိ 6, 12. Uit den samenhang is op te maken dat in *ဒိက္ခဏိကိရိကျိကျိ* het laatste ongeveer hetzelfde moet beteekenen als *မိတ်မိတ်ကျိ* „roef, roef”, of *fluks, vjlings*; vgl. *ကျိကျိ* (Hdw. i. v. *မိတ်ကျိ*), doch het ware toch wenschelijk geweest als de uitgever er niet het stilzwijgen over bewaard had.

မိတ်မိတ် 5, 2 *bind-rolling* (*မာဗျဉ်းကျိ*) ontbreekt èn in de lijst èn in 't Hdw. dat onder *မာဗျဉ်း* aardolie, dus op een verkeerde plaats, een verdacht *မာဗျဉ်း* vermeldt. Er bestond dus alle reden om *မိတ်မိတ်* in de lijst op te nemen.

ကုဗ္ဗေဗ္ဗိ, *ကုဗ္ဗေဗ္ဗိ*. Dit is eene schrijffout, bedoeld is *ကုဗ္ဗေဗ္ဗိ*, *ကုဗ္ဗေဗ္ဗိ*. Wat dit beteekent vindt men in 't Hdw. bl. 1028 en wel veel beter en vollediger dan in de lijst. Uit de bijgevoegde voorbeelden kon men weten dat *ကုဗ္ဗေဗ္ဗိ* eigenlijk „slurpen” beteekent. Dat in ons gedicht VIII, 6 sprake is van het slurpen van bloed, en niet van „drinken door een straal in den mond op te vangen”, zal ieder toestemmen die zich de moeite geeft de plaats op te slaan.

မာဗျဉ်းကျိ V, 50. Is dit „de oogen verdraaid hebben, scheel zien”? Vorm en beteekenis hadden in de lijst wel mogen vermeld worden, al was het maar met een vraagteeken.

မာဗျဉ်း — Overbodig; reeds i. v. *မာဗျဉ်း* in 't Hdw. opgegeven.

မိတ်, *behoorlijk*. — Onjuist; goed opgegeven in 't Hdw.

ကျိကျိ, *ကျိကျိ*, *voornemen*. — Onnauwkeurig; beteekent „wat er omgaat (b. v. in iemands gemoed)”; vgl. *ကျိကျိ* in 't Hdw., waar de zin te beperkt aangegeven is.

ကားကားကုဗ္ဗေဗ္ဗိ *onbewegelijk stil zitten*. Ik zie niet dat dit zooveel beter is dan Roorda's „onbewegelijk staan of zitten en den mond gesloten houden, een uitdrukking van stomme verbazing.” Het eene is al even paraphraseerend als het andere.

ငံကုတ်ကုတ် „grillig, vol kuren”. — Neen: „zonderling”, zooals goed in 't Hdw. wordt opgegeven.

ကုတ်ကုတ် „zonder ophouden.” Zoo dit in WW. opgegeven staat, dan dwalen de opstellers er van, want ကုတ်ကုတ် is hetzelfde als ကုတ်ကုတ် (zie Hdw. i. v.) dat men zou kunnen omschrijven door te zeggen „met een schok, eene schuddende beweging zich losrukken.” In III, 48 is ကုတ်ကုတ် ကုတ်ကုတ် ကုတ်ကုတ် „moge ik in 1000 jaren niet uit de hel ontsnappen” .

ငါ့ကုတ်, zwijgen. Zeer juist, doch reeds vermeld in Hdw. i. v. Uit de Babad Padjadjaran heb ik aangeteekend ငါ့ကုတ် ကုတ်ကုတ်.

ကုတ်ကုတ် IX, 34 is klaarblijkelijk „wankelend staan”, van katjangboomen waarbij daarom staken gezet worden. Het is dus hetzelfde als ကုတ်ကုတ်, doch had wel mogen vermeld worden daar de woordenboeken het niet schijnen te kennen.

ကုတ်ကုတ် IV, 57. Wat is hiermede bedoeld in ငါ့ကုတ်ကုတ် ကုတ်ကုတ် ကုတ်ကုတ်? Ik vermoed „bedaard” of „zich bedaard houden.” Noch de lijst, noch de woordenboeken komen mijne onkunde te hulp.

ကုတ်ကုတ် en ကုတ်ကုတ်. De gissingen welke de uitgever hieromtrent oppert, schijnen mij volstrekt onaannemelijk. Mij dunkt dat in ငါ့ကုတ်ကုတ် ကုတ်ကုတ် ကုတ်ကုတ် IV, 57, de drie laatste woorden beteekenen „zijn gekneveld zijn, (bindsel), stevig” en dat in ကုတ်ကုတ် ကုတ်ကုတ် ကုတ်ကုတ် V, 7 even kennelijk bedoeld is „vastgeklampt, gekneveld.” Hiermede komt overeen wat Wilkens in WW. opgeeft van ကုတ်ကုတ်, namelijk: „twee dingen tegen elkander vastbinden.” De onderhavige woorden zijn, m. i. verwant met ကုတ်ကုတ်, ကုတ်ကုတ် en ကုတ်ကုတ် „slingerplant”, eigenlijk eene plant die zich aan een ander „vastklampt.” Het in Babad bl. 371 (vgl. Meinsma's aant. daarop) voorkomende ကုတ်ကုတ် ကုတ်ကုတ် zou ik vertalen: „omwonden met goud galon.”

ကုတ်ကုတ်, ကုတ်ကုတ်. Dit artikel is ontsierd door twee drukfouten; er is bedoeld ကုတ်ကုတ်. Daarvan komt niet ကုတ်ကုတ်,

¹ In de Babad Padjadjaran wordt er ergens van een paard gezegd, ကုတ်ကုတ် ကုတ်ကုတ်. Ook hier zal met ကုတ်ကုတ် = ကုတ်ကုတ် wel bedoeld wezen „zich los willen rukken met schokken.”

maar *၁၇၆၆၆၆၆၆*, zooals men uit den tekst, waar volgens welbekende Javaansche wijze onnauwkeurig *၁၇၆၆၆၆၆၆* geschreven staat, zien kan. Ter loops zij opgemerkt dat *၁၇၆၆၆၆* minder nauwkeurig met „grassprietten” vertaald wordt.

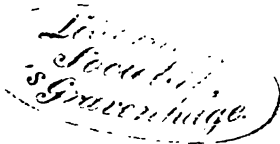
၁၇၆၆၆၆၆၆ in IV, 39, vg. is niet in 't Hdw. te vinden, had dus wel in 't lijstje mogen opgenomen worden; het schijnt „gordel, middelrif” te beteekenen.

Er zijn in de lijst onderscheidene woordverklaringen waarvan ik de juistheid in twijfel trek, omdat ze niet passen in den samenhang, zonder dat ik iets beters er voor weet te geven. Zoo bijv. kan ik niet aannemen dat *၁၇၆၆၆၆၆၆* VII, 26 kan heeten „pret maken.” Het zal wel even als *၁၇၆၆၆၆၆၆* in 33 en *၁၇၆၆၆၆၆၆* in 27 „zwenkingen of gezwaai in de schuinschte maken, voltigeeren, zwaaien als een fat” uitdrukken.

Ik zal wel niet behoeven te verzekeren dat de weinige en weinig beduidende aanmerkingen die ik gemaakt heb, geenszins de strekking hebben iets te kort te doen aan de verdienste die Dr. Palmer van den Broek zich door zijne uitgave van den Kantjil verworven heeft. Bij 't betrekkelijk gering getal van beoefenaars van 't Javaansch is het van belang dat ieder hunner zijn oordeel doe kennen en dus ook zijn aanmerkingen niet achterhoude. Ik voor mij ben mij bewust zulks gedaan te hebben *sine ira et studio*.

Febr. 1880.

H. KERN.

EENE NALEZING.

Tot mijn spijt is mij gebleken, dat in de in eene vorige aflevering der „Bijdragen” door mij geplaatste „Bijvoegsels bij het Jav. Ned. Handwoordenboek van T. Roorda”, vooral in het over $\eta\kappa\mu\iota\tau\eta$ gezegde, storende drukfouten zijn overgebleven. Ik maak derhalve gaarne gebruik van de mij nu aangeboden gelegenheid deze en een paar andere fouten nog in dit nummer te herstellen.

Bij $\eta\kappa\mu\iota\tau\eta$, op blz. 249, reg. 8 v. o. rijst de vraag, of dit woord soms kan afkomstig zijn uit het Arabisch van een der afgeleide vormen van denzelfden wortel (خدم) waarvan ook het in het Maleisch welbekende خدمت , (*chidmat*) afkomstig is.

Op blz. 250 moeten de Arabische woorden in het gezegde over $\eta\kappa\mu\iota\tau\eta$ gelezen worden خبرة (*chobrah*) en خبر (*chabar*).

Aldaar regel 8 v. o., leze men voor kr.: Skr. (Sanskrit).

Hetgeen over $\eta\kappa\mu\iota\tau\eta$ blz. 257, en $\eta\kappa\mu\iota\tau\eta$ blz. 260, gezegd wordt had gevoegelijk vereenigd kunnen worden.

Blz. 251, reg. 11 is $\eta\kappa\mu\iota\tau\eta$ drukfout voor $\eta\kappa\mu\iota\tau\eta$

Blz. 262, reg. 8 leze men voor $\eta\kappa\mu\iota\tau\eta$ $\eta\kappa\mu\iota\tau\eta$ gelijk trouwens uit het vervolg duidelijk blijkt.

Delft, Maart 1880.

J. J. MEINSMA.

RÉPONSE AUX CRITIQUES
DE
L'URANOGRAPHIE CHINOISE.

PAR
G. SCHLEGEL.

Mais il arriva en ce tems-là un grand trouble à l'occasion de la nouvelle doctrine (Actes des Apôtres, XIX, 28.)

Mencius dit: «Ce ciel si élevé! ces constellations si éloignées! en recherchant leurs phénomènes, nous pourrons calculer les solstices écoulés depuis des milliers d'années.» (Mencius, Livre IV, 2e partie; Chap. XXVI, § 3.)

Si ce n'est qu'aujourd'hui, cinq ans après la publication de notre ouvrage, que nous donnons une réponse aux objections faites contre ce livre par nos critiques, c'est qu'aucune de ces critiques n'a jusqu'ici ébranlé un seul point de notre ouvrage; et que les auteurs de ces critiques n'ont donné que leur opinion subjective, sans même entreprendre de démontrer que notre système d'interprétation des noms des astérismes chinois porte à faux, ou même, si c'était le cas, d'essayer un autre système d'interprétation. On a simplement condamné le livre *ex cathedra*, sans se donner la peine de formuler le jugement. Nous pourrions donc à bon droit abandonner la défense de ce livre à lui-même, si ce n'était qu'il y a des personnes, même dans le monde scientifique, qui, au lieu de juger pour elles-mêmes, aiment mieux se reposer sur le jugement d'un critique connu ou célèbre; et qui, conséquemment, condamnent un livre «par commission», sans s'assurer par une étude impartiale, si le critique a eu raison ou non. Ces raisons nous ont déterminé à la réponse présente.

En général, nous pouvons diviser nos critiques en deux classes: celle de l'Europe, et celle de la Chine; et, à la mortification de la science Européenne, nous devons constater tout de suite qu'en général les critiques parues en Chine ont bien

supérieures à celles qui ont été publiées en Europe. Les savants en Europe ont jugé sans connaissance de cause de l'état de la question; tandis que les savants Sinologues en Chine, étant parfaitement à la hauteur de la question, n'ont pas tenté d'ébranler les bases certaines de notre ouvrage, mais se sont contentés d'en critiquer les déductions.

Proclamons, dès le premier abord, que nous exceptons de ce jugement le compte-rendu très-clair et méthodique qu'a donné de notre ouvrage Monsieur H. J. M. GRONEMAN, de Groningue, dans le *„Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië„*, numéro de Février 1876. Si nos adversaires avaient étudié cet exposé exact et très-étendu de notre ouvrage, avant de hasarder leurs critiques, ils auraient évité bien des bévues, et m'auraient épargné la peine de relever et de réfuter leurs opinions erronées et leur peu de connaissance de cause.

Nous avons surtout ici en vue deux critiques d'une certaine étendue, dues à la plume de M. J. Bertrand dans le *Journal des Savants* (Septembre 1875 pp. 557—566), et à celle de M. le Docteur S. Günther dans la *Vierteljahrs-schrift der Astronomischen Gesellschaft* (1877, pp. 29—40); cette dernière critique étant écrite entièrement sous l'influence des opinions de M. Bertrand, qui peut se flatter d'avoir réussi à égarer, par son article, la perspicacité-même d'un Savant Allemand. En répondant à M. Bertrand, nous répondons en même temps à M. Günther qui s'est fait l'écho des opinions du premier.

Nos deux critiques ont commencé par nous reprocher de ne pas avoir livré un traité d'Astronomie Chinoise (Bertrand, p. 557, l. 1—2; p. 565, l. 25—27; Günther p. 29, l. 27). Mais nul auteur n'est forcé de livrer plus qu'il ne promet; et il nous a semblé que le titre que nous avons donné à notre ouvrage indiquait suffisamment ce qu'on avait à attendre: une *„Uranographie„*, c'est-à-dire *„une description du ciel étoilé„*; c'est dans ce sens que Bode nommait son atlas céleste une *„Uranographie„*. Notre ouvrage n'est pas un livre d'astronomie, mais une page d'histoire primitive de la race humaine, que nous avons trouvée écrite dans le ciel étoilé, au lieu de la trouver gravée dans un rocher ou empreinte dans une brique cuite.

Nous avons le droit de supposer encore que M. Bertrand se mettrait à la hauteur de la question de l'Astronomie chinoise par l'étude des ouvrages des deux Biot, père et fils, avant de

se constituer juge de notre ouvrage. S'il avait fait cela, il n'aurait pas dit (p. 558, l. 16) «que j'avais déclaré, en m'appuyant sur des textes que je ne cite pas, que les quatre parties du ciel répondent à certaines constellations de notre sphère» que l'on trouve énumérées dans mon ouvrage. Nous n'avons pas cru nécessaire d'alléguer des textes pour un fait que chaque Sinologue sait par coeur, et qui est tacitement admis par tous les astronomes étrangers, depuis Gaubil jusqu'à Biot et Wylie; et M. Bertrand, certes, ne citera pas des textes pour prouver que la terre tourne, dans un calcul astronomique. Aussi, aucun des Sinologues en Chine n'a-t-il soulevé la moindre question sur cet énoncé; et, du reste, si M. Bertrand avait lu attentivement mon ouvrage, il aurait trouvé, aux pages 55, 64, 68 et 72, l'énumération des 28 astérismes chinois qui composent les quatre grands animaux stellaires de la sphère primitive, et qui ont été identifiés depuis deux siècles par les astronomes étrangers à la cour de Peking avec les constellations occidentales que nous avons dit y répondre. L'observation de M. Bertrand est donc inexacte, et ne tend qu'à jeter des doutes vagues sur la bonne foi de l'auteur de l'Uranographie.

La grande pierre d'achoppement, tant pour M. Bertrand que pour M. Günther, est la division de la sphère Chinoise en constellations orientales, occidentales, méridionales et boréales. Nous regrettons maintenant de n'avoir pas jeté dans notre ouvrage le «Pons asinorum» pour cet énoncé tellement simple, que nous avons cru de bonne foi inutile de grossir notre ouvrage par l'exposé d'un fait que chaque Sinologue et chaque astronome s'occupant d'astronomie Chinoise est supposé savoir. M. Bertrand dit (p. 558) «que la Vierge, non plus que le Scorpion et la Balance, n'est ni à l'Orient, ni à l'Occident; qu'elle se lève d'un côté et se couche de l'autre»; en d'autres termes qu'il n'y a au ciel ni Orient ni Occident. En astronomie mathématique rien n'est plus vrai: car les points d'Orient et d'Occident sont toujours relatifs à la représentation graphique qu'on se fait du ciel ou de la terre, ainsi qu'à la position que l'observateur occupe. Par exemple, dans un globe terrestre, il n'y a également point d'Orient ni d'Occident. Pourtant, si je place devant M. Bertrand une carte de l'Europe, il n'hésitera pas un seul instant à nommer, p. e. l'Autriche ou la Turquie

des pays *orientaux*, et la France ou l'Espagne des pays *occidentaux*. En d'autres termes: le haut de la carte sera toujours le *Nord*; le bas le *Sud*; la droite *l'Orient* et la gauche *l'Occident*. Si nous élargissons le cadre, en prenant une mappemonde, M. B. nommera partie *boréale* tous les pays qui se trouvent au Nord de l'équateur, et partie *méridionale* tous les pays au Sud de cette ligne. Il nommera la moitié occupée par l'Europe, l'Asie, l'Afrique et l'Austral-Asie *partie orientale*, et la moitié occupée par l'Amérique, *partie occidentale*. En effet, toutes les mappemondes en Europe sont classifiées de cette manière, et cependant, toute cette classification n'est qu'une convention tacite faite entre les habitants de *l'Europe*. Car, pour un habitant de la *Chine*, p. e. tout cela est *absolument faux*. La Turquie, qui est pour nous *l'Orient* par excellence, et l'Inde, qui est pour nous *l'extrême Orient* (on a même à Paris un journal intitulé «Annales de l'Extrême Orient») sont pour les Chinois *l'Occident* et *l'Extrême Occident*. L'Amérique, qui est pour nous «The far West», est pour les Chinois, «The far East». L'Europe est nommée par les Chinois le *Si-yang*, «Les océans occidentaux»; le Thibet porte le nom de *Si-tsang*, «Le Grenier occidental», et le Kokonoor, *Si-hai*, «La mer occidentale». Eh bien! les Chinois ont dessiné leur carte céleste comme nous dessinons une carte terrestre. Le haut de cette carte sera le Nord, le bas le Sud, la droite l'Orient et la gauche l'Occident. Ayant déterminé le point vernal, et l'ayant placé à *droite* de la Carte, parce que le soleil se lève dans le point vernal à *droite*, quand on a la face tournée vers le Nord, ils nommaient toutes les constellations au dessus du pôle boréal «Constellations boréales»; celles à droite de la carte: «Constellations orientales»; celles au sud du point vernal: «Constellations méridionales» et celles à gauche de la carte: «Constellations occidentales.»

En effet, si l'on amène, dans un globe céleste, le *Scorpion* à droite et à l'Orient du globe, on verra à gauche et à l'Occident du globe, les *Pleiades*; au Nord du Globe le *Verseau*, et au Sud du globe *l'Hydre*. L'anomalie chez les Chinois consiste en ce qu'ils attribuent le *Verseau* à *l'Hiver*; tandis que cette constellation aurait annoncé *l'été*, si le *Scorpion* avait annoncé le printemps, selon la course du soleil dans les signes. C'est cette anomalie que nous avons expliquée aux pages 3 et suivantes de notre ouvrage.

Comme nous l'avons dit plus haut, nous avons cru pouvoir nous dispenser, dans le corps de notre ouvrage, d'une explication aussi simple; de même qu'un faiseur de cartes se dispense d'expliquer au public pourquoi il nomme le haut, le bas, la droite et la gauche dans sa carte, respectivement Nord, Sud, Est, Ouest. Mais il paraît que pour quelques têtes le simple est incompréhensible.

Passons aux autres objections de M. Bertrand. D'abord M. B. se trouve embarrassé de la méthode d'observation des quatre étoiles cardinales de l'époque de *Yaou*, et veut à tout prix nous persuader à adopter l'observation au méridien (p. 560, l. 6—23), en nous accusant *de repousser cette observation sans examen* (Ibid., l. 26). Ici, nous ne savons comment exprimer notre pensée sur M. Bertrand, et si l'on ne veut pas voir dans cette accusation de la mauvaise foi, il faut absolument admettre une lecture des plus superficielles de notre ouvrage; ayant discuté pendant *quatre grandes pages* (7 à 10) cette prétendue observation au méridien, déjà rejetée par feu Biot comme **impossible**.

Nous renouçons donc à convaincre M. Bertrand s'il récuse de pareilles preuves; et, au lieu d'une déclamation péremptoire comme il l'a faite, il aurait mieux fait de *démontrer* que cette observation au méridien a pu avoir eu lieu à *l'aide seule de la vue*; car M. B. nous accordera que les Chinois du temps de *Yaou* n'étaient pas encore assez versés en arithmétique pour pouvoir *calculer* le passage d'une étoile au méridien.

En passant, M. Bertrand ne peut s'empêcher de jeter le doute dans l'esprit du lecteur, en accusant l'auteur, ainsi que feu Biot, d'une ignorance qui, malheureusement pour lui, retombe sur la tête du critique même. Nous citerons textuellement. Biot avait exactement traduit: «Le *milieu* du printemps »se reconnaîtra par l'égalé durée du jour et de la nuit, et »par l'astre Niao». M. Bertrand dit: «L'égalité du jour et de »la nuit indique l'équinoxe, c'est-à-dire le *commencement* ¹, non »le *milieu* ¹ du printemps, et il est *surprenant* ¹ que M. Biot »reproduise, sans la signaler, une contradiction aussi *évidente* ¹. »Le texte de M. Schlegel, au sujet de l'hiver et de l'été présente la même difficulté. Le jour, dit-il, est dans sa plus

¹ Nous soulignons.

«grande longueur; ainsi vous pourrez déterminer exactement le milieu de l'été; «Or», continue M. B., «ce n'est pas au milieu¹ d'après notre vocabulaire, mais au commencement¹ de l'été que le jour est le plus long; et c'est de même au commencement¹, non au milieu¹ de l'hiver qu'il est le plus court.»

Nous répondrons d'abord à M. Bertrand qu'un traducteur doit se tenir au texte qu'il traduit, et que ce texte porte effectivement le *milieu* des quatre saisons, et non le *commencement*. M. Bertrand, avant de lancer cette incartade contre M. Biot et l'auteur, aurait du étudier d'abord son sujet; ou, en cas d'ignorance, hasarder une timide question plutôt que de supposer qu'un astronome tel que M. Biot ainsi qu'un sinologue expérimenté comme moi aient pu se tromper d'une façon si grossière. Il aurait pu savoir que les Chinois, comme du reste tous les anciens peuples sans exception, ainsi que nous-mêmes Européens, jusqu'à une époque très-rapprochée, ont nommé le jour des équinoxes et des solstices le *milieu* des saisons et non pas le *commencement*². En effet, cette distribution est la seule scientifique; et il est aussi absurde de nommer le jour de l'égalité des nuits et des jours le *commencement* d'une saison, comme il l'est de nommer *midi* ou *minuit* le *commencement* du jour ou de la nuit, comme nous le faisons actuellement; les noms-mêmes **Midi** et **Minuit** indiquant suffisamment que ces heures ont désigné d'abord le *milieu* du jour et de la nuit. Si, en Europe, nous avons reculé le milieu du printemps au commencement de cette saison, c'est par suite de la réforme du calendrier, quand on déplaça le commencement de l'année du solstice d'hiver à l'équinoxe du printemps. Or, on trouva probablement un peu curieux de faire commencer l'année par la moitié d'une saison; et, conséquemment, on fit coïncider le commencement de l'année avec celui du printemps, erreur qu'on a conservée, avec tant d'autres, dans la réforme suivante du calendrier, sous le règne de Charles IX, qui transporta encore une fois le commencement de l'année au solstice d'hiver, huit jours après celui où l'on célébrait le *natalis solis*³.

Nous pouvons donc retourner la question et dire: «qu'il est *surprenant* qu'un savant comme M. Bertrand montre une si

¹ Nous soulignons.

² Voir sur ce sujet: Dupuis, *Origine des Cultes* 1, 332—349, Edition de 1822.

³ Dupuis, *Op. cit.*, I, p. 346.

«profonde ignorance concernant les anciennes divisions du calendrier.» Les Anglais nomment encore aujourd'hui le 21 Juin *Midsummer* et, à Groningue, le peuple nomme le 21 Décembre *Midwinter*; témoignant par leur ténacité aux vieilles désignations leur désapprobation de la nomenclature actuelle.

Nous passons sous silence les pages 561 à 564 de la critique de M. Bertrand, critique qui ne prouve qu'une chose: c'est qu'il n'a lu de tout mon ouvrage que le premier livre, et cela encore d'une manière très superficielle. P. e., il dit (p. 561, l. 7) «que je crois¹ avoir vu dans les quatre étoiles signalées par Yaou les centres des quatre animaux stellaires de la sphère primitive»; tandis que les preuves et textes qui mettent cette indication hors de doute sont clairement et distinctement indiqués dans ce livre aux pp. 55, 64, 68, 72 et en cent autres endroits de notre ouvrage. Il prétend (ibid., l. 8) «que j'ai placé, pour des raisons difficiles à saisir, l'étoile indicatrice du printemps dans le centre de la division qui correspond à l'été.» Si M. B. avait étudié le Livre deuxième, Chapitre V, pp. 448 à 463 de notre ouvrage, il aurait pu se convaincre que jamais *Sing*, astérisme qui répond au *solstice d'été*, n'a pu être primitivement étoile indicatrice naturelle du *printemps*; son symbolisme s'y opposant formellement. M. B. nomme *conjecture* notre supposition que les Chinois auraient observé au printemps, les levers héliaques; en automne, les couchers acronyques²; en hiver les culminations à minuit; et, en été, les levers acronyques. Mais c'est une de ces conjectures qui valent une certitude. Les inventeurs des noms d'astérisines n'avaient nulle science et nul instrument scientifique pour observer. Ils ne pouvaient observer qu'à la seule *vue*; et, dans ce cas, les seules observations *possibles* sont celles des levers et des couchers des étoiles, ou leur culmination.

Rappelons le une fois pour toutes, qu'il n'y a entre Sino-logues aucun doute que les 28 astérisines dits du printemps, de l'été, de l'automne et de l'hiver, ne répondent à ces quatre saisons; que, du reste, le deuxième livre de notre ouvrage a démontré ce fait d'une manière irrécusable, et qu'il faudrait donc, pour renverser les bases de notre ouvrage, prouver:

¹ Nous soulignons.

² Je fais observer à M. B. que le terme *acronyriaque* qu'il emploie (p. 560, l. 9) est un barbarisme qui ne se trouve point dans les dictionnaires.

1°. Que notre système d'interprétation des noms des astérismes Chinois est faux; c. à-d. que nous avons entièrement fait fausse route en comparant les noms et le symbolisme de ces astérismes aux us et coutumes, le climat, les productions, les *saisons* etc. chez les Chinois. Ou, si ce système est reconnu correct, comme l'admet non-seulement M. Günther, mais tous les critiques en Chine,

2°. Qu'une autre manière d'observation de ces astérismes, pendant les saisons auxquelles ils répondent, ait été possible à l'aide de la simple vue, dans une époque plus rapprochée de la nôtre.

Nous avons candidement examiné cette dernière proposition dans notre ouvrage (p. 15 e. s; p. 140 e. s), et nous avons trouvé que cette observation était impossible dans toute autre époque que celle que nous avons indiquée.

En effet, un de nos critiques dans la *China Review* (Vol. VI, N° 2, Sept.—Oct. 1877) fait observer que: „Generally speaking, I don't believe that Dr. Edkins' small treatise has in the least way damaged Mr. Schlegel's theory. And every attempt to refute it shall be useless until the hundreds of citations, which he quotes from the best Chinese authors, are one by one proved to be baseless or misunderstood, or until other explanations, as satisfying as his, are given of the names of asterisms, and of the numerous popular customs, to the clear understanding of which the „Uranographie“ affords the key.”

La suite de l'article de M. Bertrand montre, comme le disent les Chinois, „le pied du cheval“. M. B. a cru la religion en danger par la haute antiquité que nous sommes forcés d'admettre pour l'invention de la sphère, et par les explications symboliques que nous avons dû déduire des noms des astérismes. Ceci se voit par les exemples qu'il cite de la seconde partie de notre ouvrage. M. B., par exemple, s'oppose formellement à l'identification de l'astérisme chinois „La Nourrice céleste“, répondant à *omega* du Serpent, avec la „Vierge“ de notre sphère — Vierge qui portait dans les anciennes sphères occidentales „un enfant dans ses bras“ et était conséquemment une véritable *Nourrice* — parce que *omega* du Serpent est éloigné dans nos

¹ Nous traiterons tantôt de l'article de M. Edkins.

cartes modernes de 18 degrés de la Vierge. Mais M. B. ne cite que la moitié de mon argument, car, après avoir dit (p. 656 de l'Uranographie) que la Vierge dans nos sphères avait été déplacée un peu en arrière, nous avons fait suivre immédiatement : « que tous les groupes de cette partie du ciel avaient été déplacés ; que le carré de la Balance représentait, dans la sphère Chinoise, la chambre-à-coucher impériale où le Souverain couchait avec ses femmes ; et que, conséquemment, on trouvait, dans la sphère Perse, dans le 1er décan de la Vierge, sur le trône même sur lequel elle est assise, un *homme*. » La constellation de la Vierge se trouvait primitivement à la place où est maintenant la Balance ; c.-à-d. que le carré de la Balance formait le trône ou le siège sur lequel la Vierge avec l'enfant et son mari étaient assis, et que, conséquemment, les pieds de la Vierge touchaient au Serpent, qui touche immédiatement à la Balance. Quand on formait les douze constellations du zodiaque, pour les faire répondre aux douze mois de l'année, on a réuni en un seul groupe plusieurs astérismes circonvoisins, groupe auquel on a donné le nom principal de « Vierge » d'après le nom de « Nourrice céleste » de la sphère primitive. Nous avons tiré l'attention du lecteur sur cette circonstance dans notre ouvrage (p. 649, l. 20, e. s.)

Ensuite, sous prétexte de citer encore « quelques analogies à mes yeux les plus remarquables », M. B. nomme le Capricorne et le Verseau, dont il mutile mon explication. M. B. aurait mieux fait de citer p. e. Orion, où chaque nom des diverses étoiles qui composent cette énorme constellation est identique dans les deux sphères Chinoise et Occidentale ; on bien encore l'intéressante constellation des Gémeaux, etc. Mais ce n'était pas le but de M. Bertrand qui voulait rendre suspects aux yeux des personnes religieuses, et l'ouvrage, et l'auteur.

La fin de son article le prouve, en rejetant d'un seul coup de plume toutes les preuves géologiques que nous avons allégués en faveur de l'antiquité de la race humaine, d'après les géologues les plus éminents de l'Europe. M. B. cependant, tâche de faire croire à ses lecteurs que c'était moi qui avait inventé ces données, et finit par nous dire « que nous ne sommes pas un guide assez sûr sur ces matières. »

Nous ne nous sommes jamais donnés pour guide en matières géologiques, et nous n'avons fait que compiler, dans notre ouvrage, tous les résultats obtenus par l'étude des premiers géologues de

l'Europe et de l'Amérique. L'entière ignorance, cependant, que M. Bertrand semble montrer de ces résultats géologiques, devait l'engager à s'exprimer un peu plus modestement sur le compte des savants géologues que nous avons cités dans notre ouvrage, et dont la science et la bonne-foi sont au dessus de tout soupçon.

M. Bertrand a réussi par son article à prévenir non seulement un grand nombre de savants contre mon livre, mais probablement aussi à inculquer cette prévention dans l'esprit du jury de l'Académie des Inscriptions et Belles-lettres constitué pour la distribution du prix St. Julien, qui devait être accordé pour la première fois en 1875, et cela, selon les mots textuels du testament olographe, en date du 26 Octobre 1872, fait par l'illustre Sinologue, «en faveur du meilleur ouvrage relatif à la Chine paru pendant le cours de l'année.»

En 1875, le seul ouvrage considérable relatif à la Chine, était mon Uranographie Chinoise, et j'avais, conséquemment, tous les droits d'espérer que le prix institué par M. Stanislas Julien serait décerné à cet ouvrage. Mais l'Académie française, encore aujourd'hui aussi méticuleuse que celle de Dijon du temps de Rousseau, ayant probablement trouvé que cet ouvrage «saurait les bases des opinions reçues en matière de chronologie», n'a pas osé lui décerner le prix. Ne trouvant, cependant, aucun autre ouvrage digne de ce prix et publié dans le cours de l'année, elle l'a accordé aux traductions des Classiques Chinois par M. James Legge. Certes, si nous avions eu à disposer d'un prix, nous l'aurions certainement accordé à ce digne vétéran des Sinologues. Mais le dernier volume des traductions de M. Legge parut en 1872, donc un an *avant* la mort du légataire (M. St. Julien étant décédé le 14 Février 1873), et trois ans *avant* l'époque fixée par l'Académie elle-même pour la première distribution du prix St. Julien. L'Académie n'avait conséquemment *pas le droit* d'accorder ce prix à M. Legge; et, en l'accordant quand-même, elle a agi en flagrante contradiction avec la dernière volonté du célèbre Sinologue ¹. Or, supposé même que le texte du testament ait pu subir une interprétation plus large, rien n'empêchait l'Académie d'accorder, l'année suivante, ce prix à notre Uranographie, ouvrage que même nos

¹ Peu de mois avant son décès, M. St. Julien nous communiqua son intention de fonder un prix pour encourager, *après sa mort*, l'étude du Chinois. Il est donc évident que le légataire n'a pas voulu donner une force rétroactive à son legs.

plus incrédules adversaires se sont accordés à reconnaître être d'une valeur incontestable et très considérable pour la connaissance de l'histoire primitive de la Chine, et pour celle de la sphère Chinoise ¹. Mais elle n'en a rien fait ².

Heureusement, que tous les savants n'ont pas jugé comme l'Académie. Au congrès de Géographie, tenu à Paris en 1875,

---

¹ Un critique dans le «Overland China-Mail,» qui nie absolument tout notre système, et qui nous dit que nous avons ramené à l'an 16,916 et 14,700 avant J. C. ce que nous aurions dû placer en 169 et 147 a. J. Chr., finit cependant par cet éloge: «Mais, sauf ce point, l'auteur a rassemblé dans ces deux volumes des sources précieuses de science et de savoir. Son ouvrage est de la plus haute importance pour l'astronomie Chinoise, surtout en égard au nombre de documents Chinois originaux qu'il a consultés; au zèle infatigable qu'il déploie en examinant dans ces ouvrages chaque information dans ses plus petits détails pour les ramener à ses thèses principales; mais surtout en considération de l'excellent Atlas céleste, consistant en sept cartes, qui accompagnent l'ouvrage.

«Nous recommandons spécialement à ceux qui s'intéressent à la Géologie, l'examen des faits que l'auteur a rassemblés en faveur de l'antiquité de la race Chinoise, ainsi que la méthode qu'il emploie pour élucider une multitude de traditions courantes en Chine et au Thibet, qui confirment les recherches des géologues en Europe, et appuient l'hypothèse d'Alexandre de Humboldt sur l'existence d'une mer qui, jadis, séparait l'Asie de l'Europe.» (*Samarangsche Courant* 1875, No. 240, Mardi 12 Octobre.)

M. Günther, qui partage l'opinion défavorable de M. Bertrand, dit cependant (p. 39): «nous préférerions comparer l'ouvrage de M. Schlegel à une vaste recherche chimique, allant à la découverte d'un nouvel élément, pour arriver à la fin à un résultat négatif quant au point qui était l'objet spécial de la recherche. Nonobstant, il a obtenu des produits secondaires, en apparence minimes, mais en réalité d'une haute signification.»

Un autre critique (à ce qu'on nous a assuré, M. A. Wylie de Shanghai) écrit dans le «Chinese Recorder» (Vol VI p. 443—447) en parlant de notre ouvrage: «With all its shortcomings and redundancies however, it may prove of great value to the student of Chinese, for the authors careful identification of all the stars on western globes, down to the sixth magnitude, with their equivalents on the Chinese spheres. Besides the catalogues in the body of the work, they are beautifully designed on the seven lithographed sheets of the Atlas.»

² En 1876 le prix St. Julien fut accordé à M. le Marquis d'Hervey de Saint Denis, pour son Ethnographie des peuples étrangers de Ma-touan-lin;

En 1877 à M. Philastre, lieutenant de Vaisseau, auteur du *Code Annamite*. (Nous ne voyons pas bien ce que l'étude de la jurisprudence annamite peut avoir à faire avec l'étude du Chinois en faveur de laquelle le prix St. J. a été fondé.)

En 1878 à M. Bretschneider, pour ses ouvrages relatifs à l'Histoire et à la Géographie de l'Asie centrale au moyen-âge, d'après les écrivains Chinois contrôlés par les écrivains Arabes et Persans, et par les voyageurs Européens.

En 1879 à M. Vissering pour sa thèse inaugurale à l'Université de Leiden: «On Chinese currency, Coin and Paper Money.»

la médaille d'argent a été décernée à l'Uranographie Chinoise. M. Alma, consul des Pays-Bas à Marseille, ayant présenté, au nom de M. Ferguson, ambassadeur des Pays-Bas en Chine, une copie de mon ouvrage à l'ancien Président de la République française, M. Thiers, celui-ci s'exprimait de la sorte dans une lettre à M. Alma, datée de Cannes, le 4 Novembre 1876. «J'ai reçu le bel ouvrage de M. Gustave Schlegel sur «l'Uranographie Chinoise. Cet ouvrage précieux, que je ne «connaissais pas, est pour moi d'un intérêt infini. Je vous «prie, Monsieur le Consul, d'en remercier M. Ferguson et «M. Schlegel lui-même, et de témoigner à M. le Ministre «toute ma gratitude pour cet envoi.»

Passons à la critique de M. Günther qui a du moins le mérite de candeur et d'impartialité, autant que l'influence de la lecture de l'article de M. Bertrand le lui a permis.

La plupart des difficultés qu'a éprouvées M. Günther ont été résolues dans ma réponse précédente à M. Bertrand. Nous n'en relèverons donc seulement celles auxquelles nous n'avons pas touché auparavant. A la page 34 de la critique de M. Günther, celui-ci se méfie de l'ancienne tradition Chinoise que nous avons citée comme preuve corroborante de nos recherches sur l'antiquité de la sphère Chinoise, et il cite Gützlaff et Mentzel à l'appui: le premier une des autorités les moins sûres en matière d'histoire, et le second un écrivain suranné depuis deux siècles, qui n'avait pas à sa disposition les matériaux édités depuis.

Ces anciennes traditions et calculs ont reçu un nouvel appui par une remarque ingénieuse et importante de M. Groneman. Nous avons trouvé, par l'examen de la sphère Chinoise, une rétrogradation de 17,908 années pour la première détermination des points cardinaux; et, par une petite faute de calcul, nous avons dit (page 30 de notre ouvrage) qu'il fallait augmenter cette époque de 808 années. C'est M. Groneman qui nous a signalé cette faute qui se trouve dans le placement d'une virgule. Nous avons trouvé $17,908^a \times 0,000227'' = 4065116''$: ce dernier chiffre doit être lu 4,065116"; ces secondes, divisées par la quantité de la précession à 50,2563", ne donnent qu'une augmentation de 0,0809 années; de sorte que le premier chiffre de 17,908 années n'a pas besoin d'être changé. En déduisant de ce chiffre nos 18 siècles, nous arrivons

à l'an 16,108 a. J. Chr. pour l'époque de la première division de la sphère Chinoise.

Le célèbre *Siu-fá*, auteur du *Tien-youen-li-li*, avait trouvé, par ses calculs sur l'ancienne tradition rapportée par *Sse-ma-tsien* (pp. 32 et 33 de notre ouvrage), que cette première détermination avait eu lieu à l'époque où le soleil se trouvait, au solstice d'hiver, dans le 9e degré de la division stellaire *Tchin* (Corbeau); et que, conséquemment, cette détermination avait eu lieu 22,646 années avant l'époque où il écrivit (1682 après J. Chr.): donc, 20,964_n avant notre ère.

M. Groneman observe à ce sujet (p. 21 de son article):

«Le 9e degré du Corbeau se trouve dans le 190 $\frac{1}{2}$ degré de notre écliptique, ce qui donne un déplacement du point solstitial d'hiver de 280 $\frac{1}{2}$ ° sur 20,964 + 1800 = 22764 années, ou une précession d'un degré en 81,15 années.

«La précession étant reconnue être à présent de 71,63 années par degré, nous pouvons appliquer une correction au calcul de *Siu-fá*, et nous obtenons alors 20,093 années, ou l'an 18,293 avant notre ère.

«La différence entre le chiffre corrigé que nous avons obtenu, et l'an 16,108 avant notre ère obtenu par le calcul de M. Schlegel, est de 2185 années. M. Schlegel nomme cette différence minime; mais je me suis convaincu qu'on n'a pas besoin de recourir à un accommodement pareil parce que le résultat du calcul doit donner cette différence. M. Schlegel avait calculé son chiffre pour une époque où le point vernal se trouvait dans le 250e degré de notre écliptique: partant, quand le point d'hiver se trouvait dans le 250° — 90° = 160^e degré. *Siu-fá* calculait pour l'époque où le point d'hiver se trouvait dans le 190 $\frac{1}{2}$ degré de notre écliptique. La différence est de 30 $\frac{1}{2}$ degrés et, conséquemment, l'époque calculée par *Siu-fá* doit être proportionnellement plus reculée. Cette quantité est de 30 $\frac{1}{2}$ ° × 60' × 60" = 109800" : 50,2563" = 2185 années, ce qui rend entièrement compte de la différence.»

«Il est impossible», dit M. Groneman, «de songer à un *hasard* quand on voit accorder les quatre fixations de l'antiquité avec les calculs de M. Schlegel, et quand on voit la haute antiquité des observations astronomiques chez les Chinois, déduite de son hypothèse, accorder entièrement avec une tradition vénérable et sans équivoque, enregistrée dans une époque depuis longtemps écoulée.»

Nous espérons que cette confirmation éclatante de nos calculs, convaincra M. Günther de la réalité de ce qu'il nomme «des Mythes astronomiques». Il n'y a que la seule ressource de tout nier, et de supposer que *Sse-ma-tsien* qui mourut en l'an 85 avant J. Chr., ou plutôt encore l'ancien auteur de la tradition rapportée par cet historien, a su, à *une fraction de seconde près*, la valeur de la précession, et a établi un calcul rétrospectif sur cette valeur. Malheureusement cette ressource est illusoire; les Chinois donnant encore une valeur de 80 à 83 ans par degré à la précession, seize à dix-sept siècles *après* la mort de *Sse-mo-tsien*.

Si l'on veut malgré tout cela persister à croire à un hasard, nous répondrons avec le poète à nos adversaires :

Se la pupilla inferma
Non puo fissari al sole,
Culpa d'el sol non è
Culpa è di chi non veda.

Du reste, M. Günther voudrait bien nous accorder toute notre explication de la sphère Chinoise, si nous voulions seulement nous contenter d'une époque moins reculée (p. 36). Pour ceux qui croient que seize ou dix-sept mille ans sont incompatibles avec leur religion, je voudrais de grand cœur que je pusse leur accorder ce qu'ils demandent; car il nous est parfaitement indifférent que le monde ait six mille ou six millions d'années d'âge. Mais pour me convaincre que mon époque est fautive, il me faut une démonstration complète, de point en point, de cette fausseté; et on comprend que je ne saurais me rendre à des opinions subjectives, entièrement dénuées de preuves à l'appui. Nous ne reconnaissons aucune autre autorité que celle de la vérité, et si cette vérité semble se trouver en conflit avec nos préjugés puisés dans nos convictions soi-disant religieuses, il faut les mettre de côté. Or, toutes les critiques de notre ouvrage se ressentent de ces préjugés, que tous cependant n'ont point eu la candeur d'avouer. Comme M. Günther cite dans une note M. A. Wylie, je citerai à l'appui quelques passages d'une correspondance que j'ai eue avec cet éminent Sinologue-astronome au sujet de ma théorie.

Dans une de ses lettres, en date du 5 Octobre 1867, et en réponse à un exposé de la théorie des Déluges périodiques que je lui avais donné, il me répondit; «It is interesting to

"me to find the researches of scholars bringing them to the
 "conclusion that the last deluge occurred about 4 or 5000
 "years ago, according to tradition as you say, and, I may add,
 "according to the *Bible, in which I retain unshaken confidence.*"

Ensuite, sous la date du 21 Mars 1868, il m'écrivit encore,
 en réponse à un exposé de ma théorie principale des observa-
 tions astronomiques primitives chez les Chinois: "I got your
 "letter of Dec. 26 a short time ago, and have read it over
 "twice . . . . *It appears to me there may be truth in the*
 "*theory you advocate,*" and I would not therefore pass it
 "over without giving your remarks the consideration which
 "they merit."

On le voit, c'est le scrupule religieux qui est le plus grand
 obstacle à notre ouvrage; et à tort. La religion n'a rien à
 craindre d'une extension du cadre chronologique; et nous con-
 seillons aux esprits méticuleux de lire le "*Handbuch der vor-*
historischen, historischen und biblischen Urgeschichte" du
 Pasteur C. S. Wollschläger ² qui arrive à des résultats chro-
 nologiques pareils aux nôtres par une méthode entièrement
 différente de la nôtre. Voici son tableau de l'histoire générale
 qu'on trouve à la page 148 de son livre:

Premier Age: Histoire ancienne antédiluvienne (monde pri-
 mitif) jusqu'au déluge: évaluation:
 20,000—10,000 ans a. J. Chr.

Formation primitive du langage et commen-
 cement de la création des mythes:

I. Formation du *Sinisme*: évaluation:
 20,000—15,000 ans avant J. Chr.

II. Formation de l'ancien *Touranisme*:
 15,000—12,000 a. J. Chr.

III. Formation du *Khamisme* dans l'Asie
 primitive: 12,000—11,000 a. J. Chr.

Immigration des Khamites en Egypte.

Le déluge: 10,000 a. J. Chr.

Second Age: Histoire ancienne post-diluvienne (Moyen-
 Age): 10,000—3,500 a. J. Chr.

(Depuis la migration diluvienne jusqu'à
 Menes, le fondateur de l'Empire Egyptien.)

¹ Nous soulignons.

² Manuel de l'histoire primitive préhistorique, historique et biblique, Ober-
 hausen et Leipzig, 1873.

IV. (1) Formation du *Sémitisme*: Empire Touranien (Ninrod) 10,000—7,000 a. J. Chr.

V. (2) Formation de l'*Iranisme*: 7000 — 4000 a. J. Chr.

VI. (3) *Chaldéisme* en Babylonie: 4000 a. J. Chr.

L'empire de Menes en Egypte: 3500 a. J. Chr.

Troisième Age: Nouvelle histoire préchrétienne: depuis Menes jusqu'à Auguste: 3500 — 30 a. J. Chr.

VII (1) Ère des Egyptiens: 3500—1250 a. J. Chr.

VIII (2) Ère des Sémites: 1250 — 538 a. J. Chr.

(Depuis le commencement de l'empire Assyrien jusqu'à la conquête de Babylone par Cyrus, donnant naissance à l'empire Perse.)

IX (3) Ère de la domination Persane: 538—330 a. J. Chr.

X (4) Ère des Hellènes ou époque Alexandrine (nommée aussi Epoque Macedonico-romaine): 330—30 a. J. Chr.

Quatrième Age: Nouvelle histoire post chrétienne: 30 a. J. Chr. — x après J. Chr.

XI. L'empire Romain: 30 a. J. Chr. — 476 après J. Chr.

XII. Histoire universelle du Moyen-âge: 476—1517 après J. Chr.

XIII. Histoire moderne: 1517 — x après J. Chr.

Comme on le voit, M. Wollschläger obtient par la déduction historique et linguistique le même résultat que nous avons obtenu par nos recherches astronomico-chronologiques. Il obtient globalement 20,000 ans avant J. Chr. pour la formation de la langue Chinoise; nous obtenons 16,000 ans pour les premières observations astronomiques Chinoises, et nous avons, par conséquent, une latitude de 4000 ans pour amener les Chinois primitifs de l'état de barbarie à une culture suffisante pour pouvoir s'occuper d'agriculture et de son complément inévitable: l'Astronomie.

Dans une note de son ouvrage à la page 5, M. Wollschläger fait la remarque suivante très-judicieuse :

« La bible contient l'histoire de la révélation de Dieu à l'homme dans l'histoire de l'âme humaine et ses rapports directs avec Dieu, retracée d'une manière très-simple dans *l'histoire du peuple élu d'Israel*, dans l'histoire des Prophètes, dans l'histoire du Verbe de Dieu incarné, le fils de Dieu Jésus Christ; dans celle de ses apôtres et de l'église primitive. Mais elle n'était pas destinée à former un compendium complet et infallible d'ethnographie et de géologie, *comprenant un système chronologique absolument exact*; et chaque tentative de mésuser d'elle en cette direction, en lui supposant une astronomie, une géologie ou une chronologie spéciale (tandis qu'elle procède justement dans ces matières si naïvement et si simplement et sans un but déterminé) ne peut que dégrader son autorité et sa valeur intrinsèque, et nuire à la religion positive en la rendant ridicule. »

On le voit, l'on peut être un *chrétien très-orthodoxe*, et ne pas croire pourtant en les 6000 ans de la création; croyance, que M. Wollschläger appelle ailleurs (p. 43) *puérile*. Aussi, un missionnaire protestant en Chine, M. Crawford à Fongtcheou, a-t-il déjà fait une tentative de concilier nos chiffres chronologiques avec les époques bibliques, en partant de l'hypothèse que les noms *Adam, Seth, Enos* etc., n'auraient pas été des noms d'individus, mais des noms de dynasties; et il arrive à la conclusion que la maison d'Adam avait commencé à régner 12,500^a a. J. Chr. Il compare ensuite ses recherches et résultats avec les calculs de notre Uranographie, et arrive à une concordance satisfaisante à ses yeux.

Les préjugés rabbiniques doivent tomber devant les résultats obtenus dans toutes les branches de la science; et elles tomberont malgré la ténacité puérile avec laquelle même des hommes à d'autres égards très-éclairés et savants, s'y cramponnent.

Comme nous l'avons dit au commencement de notre réponse, les critiques en Chine se sont surtout efforcés de nier les résultats et les déductions de notre théorie, sans attaquer cette théorie elle-même qui, en effet, est inattaquable, parce qu'elle repose sur une loi astronomique irrécusable, et sur la suite curieuse des astérismes Chinois dans la sphère que nous avons indiquée à la page 19 de notre ouvrage, où nous avons vu que les

astérismes de l'hiver suivaient ceux du printemps; ceux de l'automne, ceux de l'hiver; tandis que ceux de l'été suivaient ceux de l'automne. Nous avons dit que la raison de cet ordre contradictoire à nos yeux démontrait suffisamment que ces astérismes n'ont jamais pu servir à marquer la course du soleil dans le ciel étoilé, et qu'il fallait chercher une autre méthode d'observation que nous avons indiquée et longuement discutée.

M. Edkins a essayé, dans un article assez étendu, dans la «China Review» (Vol. V n°. 5 pp. 319—323), une autre explication par la méthode d'observation de la queue de la grande Ourse, déjà proposée par M. Chalmers ¹, et décrite par nous à la page 20 de notre ouvrage. Mais M. Edkins ne démontre qu'une seule chose: c'est que, du temps de Yaou, la queue de la grande Ourse était dirigée vers Kio, ou *Spica* de la Vierge, le soir du printemps; fait que nous avons admis dans notre ouvrage. Mais nous avons démontré en même temps que cette méthode était impossible pour la détermination de l'autre équinoxe et des deux solstices parce que la queue de la grande Ourse est *toujours* tournée dans la direction de *Spica* de la Vierge et ne peut, conséquemment, pas expliquer la position et les noms des trois autres astérismes cardinaux. D'ailleurs, nous y avons fait voir que le mouvement rotatoire autour du pôle par la grande Ourse n'avait rien à faire avec les 28 astérismes Chinois. Ensuite M. Edkins, en contradiction flagrante avec toutes les autorités et traditions Chinoises, suggère que le nombre 28 des astérismes principaux de la sphère Chinoise aurait été imité d'après les 28 étoiles qui composeraient, selon lui, notre constellation de la Grande Ourse. Or, la grande Ourse de la sphère Chinoise n'a jamais compté plus de sept étoiles, et les Anciens n'y en ont également jamais compté plus de *sept*, comme le prouve le nom de *Septem-terio* ou *Septemtrio* que lui donnaient les Romains. Les Grecs la nommaient *eptasteron*, à cause de ses sept étoiles. Les Perses la nommaient *haphtâreng-mihân*, les sept grandes étoiles; les Turcs *yidigher-yilduz*, les sept étoiles par excellence. Hyde (Comm. ad. Ulugbeigh) dit expressément que la grande Ourse ne compte que 27 étoiles, et l'ouvrage astronomique de Abd-al-Rahman Al-sûfi, publié par Schjellerup, n'en compte également que 27 (op. cit. p. 54) et non pas 28

(*) Legge, *Shooking*, Prolegomena, p. 94.

comme le dit M. Edkins. Du reste, il faudrait encore pour expliquer ce contresens, que M. Edkins prouvât que *notre constellation de la Grande Ourse*, selon la forme que Ptolémée lui avait donnée, a été introduite dans la sphère Chinoise avec ses 27 ou 28 étoiles. Or, aucun nom rappelant cet animal ne se trouve dans les sphères et livres astronomiques Chinois; et, du reste, les 28 astérismes cardinaux sont déjà mentionnés dans le Tcheou-li et autres anciens livres Chinois, longtemps avant Ptolémée. M. Edkins nous pardonnera donc que nous ne puissions pas nous rendre à des suppositions contraires à toutes les probabilités historiques, et dénuées de preuves convaincantes à l'appui.

Un autre critique dans le « Chinese Recorder » (Vol. VI, pp. 443—447) s'exprime avec plus de réserve; et pour le bénéfice de MM. Bertrand et Günther, nous citerons un passage de sa critique. En parlant de la suite curieuse des 28 astérismes fondamentaux de la sphère Chinoise, ce critique dit :

« Here we are met by an anomaly at the outset, which has proved a sore puzzle to all Dr. Schlegel's predecessors. We may state it more intelligibly to Europeans, by using our familiar signs of the Zodiac, rather than the Chinese names. Thus with us Capricornus represents the wintersolstice, Aries the Vernal equinox, Cancer the summersolstice and Libra the Autumn-equinox; corresponding in rotation with the North, West, South and East. The Chinese, on the contrary, are unanimously persisting¹ in giving the rotation thus: Capricornus for Winter — in the North; Libra for spring — in the West; Cancer for Summer — in the South, and Aries for Autumn — in the East. *This arrangement is no modern institution with the Chinese; for the very earliest astronomical notices they have transmitted down to us are in the same (to us) grotesque attitude.* »

Le critique entre ensuite dans un développement de notre explication, et continue ainsi :

« We have thus endeavoured to give as concisely as practicable an outline of the system to the elucidation of which Dr. Schlegel devotes some 940 quarto pages. That he has brought a vast amount of learning to bear on his object, is apparent to the most superficial reader; — that he has

¹ Nous soulignons.

„discovered many curious facts, is beyond dispute; and that
 „he has succeeded in tearing to pieces the various schemes that
 „have been thought out for the explanation of the anomalies
 „of Chinese astronomy, is perfectly true: ¹ yet we confess the
 „evidence he has adduced is of such a voluminous and complex
 „character, that we have not gone over it with that care
 „necessary to render a decided opinion of any great value.”

Nous ne connaissons point l'auteur de cette critique, qu'un ami en Chine, qui avait eu la complaisance de copier pour moi, me disait cependant être sortie de la plume de M. A. Wylie, bien connu pour ses connaissances en astronomie Chinoise. Mais quoique nous regrettions de n'avoir pas pu le convaincre, nous lui offrons pourtant nos sincères remerciements pour son appréciation d'une oeuvre à laquelle nous avons consacré treize ans d'études et de travaux, et que nous avons supposé mériter de la part des savants en Europe un jugement plus motivé et impartial que la diatribe méprisante de M. Bertrand, ou bien un silence plus offensif encore.

M. Legge, p. e., dans sa nouvelle édition du Chouking ²), ne mentionne même pas mon ouvrage; ce qui lui a valu une verte réprimande dans la *„China Review”* (Juillet—Août 1879) où l'on trouve une revue de cette traduction, dans laquelle le critique dit: *„The astronomical and chronological questions connected with the Shouking are discussed anew, but all reference to Dr. Schlegel's divergent views laid down in his large work the „Uranographie” is carefully avoided. Dr. Schlegel is not even mentioned by name, and from the extremely quiet tone pervading the whole discussion of the subject in this volume, we infer that the chief reason why Dr. Legge omitted reference to Dr. Schlegel's views, was his determination to avoid in this volume anything approaching polemics. This was a prudent and easy solution of the difficulty; but whether the interests of science and truth are furthered by such convenient*

---

¹ Comparez cette appréciation d'un juge compétent à la phrase de M. Bertrand (p. 558 l. 25 de son article): *„les moins attentifs y verront, sous une apparente précision, des idées vagues et contradictoires qui préparent de graves embarras.”*

Ces idées vagues et contradictoires n'existent que dans l'esprit de M. Bertrand qui ignore les premiers éléments de l'Astronomie Chinoise.

² Oxford 1879, sans le texte Chinois.

"ignoring of an inconvenient opponent, is another question." ¹

Mais il est temps de résumer. Nous espérons avoir convaincu le lecteur, par l'exposé des pièces du procès, que la base sur laquelle notre ouvrage repose a résisté parfaitement aux essais infructueux faits pour la renverser; c.-à-d. que nos identifications des astérismes Chinois avec les étoiles de nos constellations ont été reconnues être exactes; et que les saisons auxquelles ces astérismes ont dû répondre, sont effectivement celles auxquelles nous les avons attribués. Que cette coïncidence de ces astérismes avec les saisons auxquelles ils répondent ne peut avoir eu lieu qu'à l'époque reculée que nous lui avons assignée; et enfin qu'aucun des critiques n'a été capable de trouver une autre époque où cette coïncidence a pu également avoir eu lieu.

Il n'y a qu'une dernière question qui ait embarrassé nos critiques: c'est la manière dont les notions astronomiques ont pu avoir été transmises pendant un espace de temps si considérable. Cette question a été résolue d'une manière satisfaisante par Mr. J. J. M. de Groot dans la *"China Review"* (Vol. VI. No. 2. Sept.—Oct. 1877) dans un article contre la critique de mon ouvrage par M. Edkins. L'auteur de cet article dit: *"But other objections, apparently of greater importance, are summed up by Dr. Edkins. The names of stars — he says — must have been preserved through many thousand years without the art of writing. The language must have been much the same seventeen thousand years ago as afterwards, the imperial regime and the social characteristics of the people, their customs and implements, must have been the same. Let it be noted (réplique M. de Groot) that writing is not necessary at all to propagate the conception of objects which are known to every one. The dragon, pheasant, tiger and tortoise were since the highest antiquity familiar to even every child, and so, in the course of time, the names of those animals may have been altered, — the shape remained unchanged in people's minds, and untouched in fiery characters on the Heavens. Now imagine an agricultural people as ancient Chinese were, without almanack or any other means to determine the seasons, how carefully will they have transmitted that only everlasting cal-*

¹ Nous soulignons.

nder of the Heavens, visible to every one, and indelible!
 Soon, however, this almanack became useless by the precession,
 but, as Schlegel's astrological citations show, astrology had
 rendered itself already master of the sphere. And there is no
 reason at all to believe, that the ancient Chinese were unable
 to sustain the memory by delineating animals and objects;
 and they may have had the rudiments of that art as well as
 prehistoric men in Europe, their contemporaries, had. They
 may have delineated and carved their Zodiacs and spheres, as
 the ancient Egyptians did; and in this way their asterisms,
 never mind the names continually changed, could be transmitted
 from century to century, until the art of writing was invented.
 Besides, the origin of that art is unknown, and it cannot be
 denied on scientific grounds that it existed perhaps many
 thousand years before the time of Yao, and helped to preserve
 the purity of ancient astronomy since the most remote times.

What is said above of the animals of the sphere, can of
 course be applied as well to the tools and instruments. They
 may have been of stone, bronze or iron, they may have changed
 their shape a thousand times and got other names — their
 application remained the same. And even suppose people could
 not delineate them, they were nevertheless continually handled,
 and therefore not effaced from the mind, nor from the Heavens.
 And as to what Dr. Edkins calls *imperial regime* — govern-
 ment is not an invention of modern times, and governors are
 surely as old as mankind. Now-a-days the most barbarous
 tribes have their chiefs, and every social animal, even bees
 and ants, have them equally; and so it is not astonishing at
 all that since the highest antiquity the same feature appears
 with man, the social being *par excellence*.

Worship and religious ceremonies are also strongly suggested
 to have existed with prehistoric man, and they are equally
 found with barbarous tribes in the lowest stage of civilisation.
 And, according to Schlegel's hypothesis, the religion of his
 ancient Chinese was still on the first stage where once every
 religion stood; when the agents of Nature were worshipped,
 and neither cultus, nor priesthood, had degenerated it from
 its pure, original source. Considered in this way, the ancient
 ceremonies as described by Schlegel strengthen his theory, and
 they may perhaps be reckoned among the best arguments in
 favour of his storm-raising hypothesis.

Nous pensons que ces éclaircissements suffisent pour démontrer la possibilité de la tradition astronomique; et, du reste, l'historien en général n'est pas si scrupuleux quand il s'agit de l'histoire de l'Europe, de l'Égypte ou de la Babylonie, et il allégué une brique cuite, une inscription dans une roche ou sur une stèle comme témoignage historique, sans se demander si l'auteur de ces inscriptions a peut-être exagéré, voir même menti.

Quand il découvre dans la poussière d'une bibliothèque un manuscrit historique, authentique, d'un moine contemporain, mort depuis des siècles, il ne se demande point *comment* la connaissance des faits qu'il rapporte lui est parvenue, ou bien s'il a rapporté ces faits sans arrière-pensée. Il serait même à désirer que nous eussions pour l'ancienne histoire Grecque ou Romaine des sources aussi certaines et aussi pures, que nous en avons trouvées dans les noms des astérismes Chinois pour l'histoire préhistorique de ce peuple. Nous racontons l'histoire des Romains d'après la copie de copies faites par des moines, d'après la copie faite sur la copie d'une copie de Tite-Live; et cependant nous croyons être très-riches en possédant une pareille copie souvent encore falsifiée et interpolée par l'ignorance ou la mauvaise foi des copistes; et on récuse notre original céleste des origines chinoises qui n'aurait pas pu être falsifié sans que cette falsification se fût trahie d'elle-même par un désaccord entre l'astérisme et l'époque de l'année à laquelle il répond!

L'auteur de la critique dans la *China-Review* cité à la page 21 de notre réponse, nous a nommé «un Adversaire incommode» (an inconvenient opponent). Nous le reconnaissons; mais comme nous avons allégué des *faits*, on nous permettra de tenir à ces faits jusqu'à ce qu'on les ait renversés par des arguments aussi concluants que les nôtres; étant de l'avis de Condorcet quand il dit: «On ne peut se fâcher contre ceux qui disent: «Prouvez, et nous croirons.»

Leiden, Avril 1880.

Leiden, Avril 1880.
S. G. M. M. M.

BIJDRAGEN TOT DE TAAL-, LAND- EN VOLKEN-
KUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIE:

- 3e Volgr. Dl. I—XI . . . . . f 69.75.
Verslag der Feestviering van het 25jarig bestaan van
het Instituut . . . . . f 0.90.
- 4e Volgr. Dl. I f 7.50. Dl. II f 8.75. Dl. III - 5.20.
- ABIASĀ, een Javaansch tooneelstuk (Wajang) met een hollandsche vertaling en toelichtende Nota, door H. C. HUMME. f 2.25.
- ALPHABETISCH OVERZIGT VAN HET WERK VAN S. VAN DEVENTER J.Sz. „Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel op Java,“ door J. BOUDEWIJNSE. f 1.25.
- BABAD TANAH DJAWI, in proza. JAVAANSCH GE-SCHIEDENIS loopende tot het jaar 1647 der Javaansche jaartelling. Met aantekeningen van J. J. MEINSMĀ.
Eerste stuk: Tekst f 7.50. Tweede stuk: Aanteek. f 1.90.
- BLOEMLEZING UIT MALEISCHE GESCHRIFTEN, door G. K. NIEMANN. Eerste stuk f 3.50. Tweede stuk f 1.50.
- DE REIZEN DER NEDERLANDERS NAAR NIEUW-GUINEA EN DE PAPOESCHE EILANDEN in de 17^e en 18^e eeuw. Door P. A. LEUPE . . . . . f 3.50.
- DE RIJSTKULTUUR IN ITALIE EN OP JAVA. Door J. H. F. SOLLEWYN GELPKE. Met 11 kaarten . . . f 3.60.
- DE WAJANGVERHALEN VAN PALĀ-SĀRĀ. PANDOE EN RADEN PANDJIE, in het Javaansch, met aantekeningen, door T. ROORDA . . . . . f 5.—.
- JAVAANSCH VERTELLINGEN, bevattende de lotgevalien van een kantjil, een reebok en andere dieren. Voor de uitgave bewerkt door Dr. W. PALMER VAN DEN BROEK. f 3 25.
- MALEISCH LEESBOEK, door H. N. v. D. TUUK, 2° dr. f 1.40.
- NIEUWE BIJDRAGEN TOT DE KENNIS DER BEVOLKINGSSTATISTIEK VAN JAVA, verzameld door P. BLEEKER . . . . . f 1.50.
- RECHERCHES SUR LES MONNAIES DES INDIGÈNES DE L'ARCHIPEL INDIEN ET DE LA PÉNINSULE MALAIE par H. C. MILLIÈS . . . . . f 6.—.
- REIS NAAR DE ZUIDOOSTER-EILANDEN, in 1865, op last der regeering van N-I., door C. B. H. v. ROSENBERG. f 2.50.
- REISTOCHTEN NAAR DE GEELVINKBAAI OP NIEUW-GUINEA in 1869 en 1870, door C. B. H. VON ROSENBERG.
Met platen en afbeeldingen . . . . . f 6.—.
- SCHETS VAN DE RESIDENTIE AMBOINA, door E. W. A. LUDEKING . . . . . f 2.50.
- G. SCHLEGEL, URANOGRAPHIE CHINOISE . . . f 18.—

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

UITGEGEVEN DOOR HET KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

VIERDE VOLGREEKS.

VIERDE DEEL. — 3^e STUK.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1880.

—
GEDRUKT BIJ H. L. SMITS.

I N H O U D.

	Bladzijde.
LIJST VAN VREEMDE WOORDEN, WELKE NA EEN ZEKER TIJDSVER- LOOP IN HET JAVAANSCH TE KOEDOES EN OMSTREKEN GEBRUIKS- RECHT HEBBEN VERKREGEN. DOOR TJONDRO NEGORO	373—394
DE EUROPEËRS IN DEN MALEISOHEN ARCHIPEL. VIERDE GEDEELTE. 1556—1578. DOOR P. A. TIELE	395—482
ACADEMISCHE VERHANDELINGEN OVER KOLONIALE ONDERWERPEN. DOOR JHR. MR. J. K. W. QUARLES VAN UFFORD	483—511
TWEE MALEISCHE HANDSCHRIFTEN. (DE SJAIR SULTHAN MANSOER SJAIR GËMPITA. — DE SJAIR KAHAR 'LMASJHOER). DOOR H. C. KLINKEET	512—524
MEDEDEELINGEN. DOOR G. W. W. C. VAN HOËVELL	525—526
I. Over de beteekenis van het woord Paposa of Papoewa. —	
II. Paradijvogels, boerong mati.	
CORNELIS HOUTMAN'S TWEDE REIS NAAR INDIË, 1598. DOOR P. A. LEUPE	527—534
SANSKRITSCH E WOORDEN IN HET TAGALA. DOOR PROF. H. KERN	535—564

De Bibliotheken van het Instituut en het Indisch Genootschap (Heerengracht, no. 21) zijn voor de Leden toegankelijk dagelijks, met uitzondering van Zon- en feestdagen, van 12 tot 4 ure 's namiddags.

Heeren Leden worden dringend verzocht, bij verandering van woonplaats of bij niet geregelde ontvangst der Bijdragen en Werken, daarvan kennis te geven aan den Secretaris. De leden, die naar Nederlandsch Oost-Indië vertrekken, worden eveneens dringend uitgenoodigd vóór hun vertrek derwaarts tijdig daarvan aan den Secretaris bericht te doen toekomen.

ST VAN VREEMDE WOORDEN, WELKE NA EEN ZEKER
 'IJDVERLOOP IN HET JAVAANSCH TE KOEDOES EN
 OMSTREKEN GEBRUIKRECHT HEBBEN GEKREGEN 1.

WOORDEN.	AFLEIDING	BETEKENIS.	SOLOSCH JAVAANSCH.
am			
am	holl.	ouwel	am
am	holl.	interest	am ng. am
am	holl.	handdoek	am kn.
am	chin.	weegschaal voor opium	am kn.
am	mal.	drinken	am ng. am kr.
am	mal.	slaan	am kn.
am	holl.	aannemer	am ook holl. er is geen jav. woord voor.
am	mal.	winnen	am het jav. woord am bet. geluk, winst van den handel.

kuring van de gebezigde verkortingen.

ar.	arabisch	beng.	bengaleesch
chin.	chineesch	eng.	engelsch
fr.	fransch	gr	grieksch
hd.	hoogduitsch	holl.	hollandsch
ku.	krāmā ngoko	kr.	krāmā
lat.	latijnsch	mal.	maleisch
ng.	ngoko	port.	portugeesch
soend.	soendaneesch		

woorden zonder teekens worden speciaal gebezigd door Inlandsche ambtenaren, en
 gemeen door hen, die veel met Europeanen en andere vreemdelingen in aanraking
 en ook met hen corresponderen

bevolking in gebruik, doch niet algemeen, meestal bij hen, die in de omstreken
 plaats wonen.

goed als algemeen in gebruik.

gemeen in gebruik.

WOORDEN.	AFLEIDING	BETEKENIS.	SOLOSCH JAVAANSCH.
*** သိမ့်သိမ့်	hd.	schildwachtwoord werda	သိမ့်သိမ့်
သိမ့်သိမ့်	holl.	ordonnance	သိမ့်သိမ့် dit wordt al- leen te Solo gebruikt.
*** ဂရိတ်ဂရိတ်	gr.	horlogie	ဂရိတ်ဂရိတ်
** ဟာဟာ	holl.	haak	ဟာဟာ ဟာဟာ ook ဟာဟာ
* ဂရဟာ	holl.	hek	ဂရဟာ doch staande hekwerk even als tralijs ဟာဟာ
မိမိမိမိမိမိ	lat.	examen	မိမိမိမိမိမိမိ ng. မိ မိမိမိမိမိမိမိ kr.
* ဟာဟာ	ar.	laat of later.	ဟာဟာ မိမိမိမိ ng. မိ မိမိမိ kr. မိမိမိမိမိမိ kn.
** ဟာဟာ	mal.	regelen.	ဟာဟာ ဟာဟာ kn. မိမိ ဟာ kn.
ဟာဟာ	holl.	huzaar.	ဟာဟာ
* ဟာဟာ	ar.	vroeg of vroeger.	ဟာဟာ မိမိမိမိ ng. ဟာဟာမိမိမိ kr. ဟာဟာ ဟာဟာမိမိမိမိ kn.
* ဂရဟာ	holl.	el of ellen.	ဂရဟာ
ဟာဟာ	mal.	maag.	ဟာဟာ မိမိမိ ng. ဟာဟာ kr.
ဟာဟာ	holl.	over.	ဟာဟာ မိမိမိမိမိမိမိ ng. ဟာဟာမိမိမိမိမိမိ kr.
*** ဟာဟာ	holl.	oppasser.	ဟာဟာ
ဟာဟာ	holl.	afgekeurd.	ဟာဟာ dit woord wordt alleen bij het Legioen Mangkoenegaran ge- bruikt.
*** ဟာဟာ	lat.	appelleren.	ဟာဟာ မိမိမိမိမိ ng. ဟာ ဟာဟာမိမိမိမိမိမိ kr.
ဟာဟာ	holl.	afdeeling.	ဟာဟာမိမိမိမိ
*** ဟာဟာ	mal.	van tidak.	ဟာဟာ

WOORDEN.	AFLEIDING	BETEKENIS.	SOLOSCH JAVAANSCH.
** ၵၢၤတၢ်တၢ်	mal.	praten of babbelen.	မြိၣ်တၢ် ng. မြိၣ်တၢ်တၢ် တၢ် kr. တၢ်တၢ်တၢ်တၢ် kn.
တၢ်တၢ်	ar.	volkomen.	တၢ်တၢ်
တၢ်တၢ်	chin.	buikband.	တၢ်တၢ်
** ၵၢၤတၢ်တၢ်	holl.	onkosten.	မြိၣ်တၢ်တၢ် kn. မြိၣ်တၢ် kn.
* တၢ်တၢ်	holl.	aanslag, hiermede wordt altijd bedoeld de aan- slag van belasting.	တၢ်တၢ်တၢ်တၢ် ng. တၢ်တၢ်တၢ်တၢ်တၢ် ၵၢၤတၢ် တၢ် kr.
တၢ်တၢ်	holl.	hengsel.	တၢ်တၢ်တၢ်
တၢ်တၢ်	pers.	wijn.	တၢ်တၢ်
တၢ်			
*** တၢ်တၢ်	ar.	het trouwen.	တၢ်တၢ်
* တၢ်တၢ်	ar.	uiterst aangenaam, lekker.	တၢ်တၢ်တၢ် kr. တၢ်တၢ် တၢ် kg. တၢ်တၢ် kr. ၵၢၤ တၢ်တၢ် ng.
တၢ်တၢ်	lat.	aanteekening.	တၢ်တၢ်တၢ် kn. တၢ်တၢ် တၢ် kn.
* တၢ်တၢ်	ar.	voornemen.	တၢ်တၢ် kn. တၢ်တၢ် kn. တၢ် တၢ် ng. တၢ်တၢ် kr.
* တၢ်တၢ်	lat.	nommer, het wordt ook gebruikt als uiterst goed of best.	တၢ်တၢ်
တၢ်			
* တၢ်တၢ်	mal.	vingerhoed.	တၢ်တၢ်
တၢ်တၢ်	port.	sloffien.	တၢ်တၢ်
တၢ်တၢ်	chin.	gestreept jav. weefsel	တၢ်တၢ်
တၢ်တၢ်	chin.	lak.	တၢ်တၢ်
*** တၢ်တၢ်	chin.	tjat, olieverf.	တၢ်တၢ်
တၢ်တၢ်	holl.	sjaal.	တၢ်တၢ်
မြိၣ်	mal.	sandalen.	မြိၣ်
** တၢ်တၢ်	mal.	mengen.	တၢ်တၢ်တၢ် kn. တၢ်တၢ် kn.
* တၢ်တၢ်	mal.	slechts.	တၢ်တၢ် kr. တၢ်တၢ် ng.

WOORDEN.	AFLEIDING	BETEKENIS.	SOLOSCHE JAVAANSCH.
က			
* ကဒေဗျာ	ar.	genade gods.	ကတုကတိဝ်ဒေဗျာ
*** ဂုဏ်	holl.	ronde nachtwacht.	ကတု
ဂုကဒေဗျာ	holl.	rok.	ဂုကဒေဗျာ
** ကဗျာ	holl.	raad, bijv. regentsraad enz.	ကဗျာ
*** ကတုဗျာ	mal.	gulzig.	ဂုကတုဗျာ kn.
ဂုကတုဗျာ	ar.	het maken van de buiging bij het gebed.	ဂုကတုဗျာ
* ဂုကတုဗျာ	holl.	rekenen, ook iets bedenken, regelen.	ဂုကတုဗျာ ng. ဂုကတုဗျာ kr. မိကတုဗျာ မိဗျာကတုဗျာ ဂုကတုဗျာ ng.
*** မကတုဗျာ	fr.	request.	မိကတုဗျာမကတုဗျာ
* မကတုဗျာ	holl.	rekening.	မကတုဗျာ
မကတုဗျာ	holl.	rustbank.	မကတုဗျာ or မကတုဗျာ
*** ဂုကတုဗျာ	holl.	rol, policierol.	ဂုကတုဗျာ
* ဂီဗျာ	eng.	rail.	ဂီဗျာ
ဂုကတုဗျာ	holl.	rollaag.	ဂုကတုဗျာ
* ဂုကတုဗျာ	holl.	rollijst, rollezen.	
*** မဂုကတုဗျာ	fr.	rapport.	ကတုဗျာ
** ကဒေဗျာ	mal	ijverig, egaal, gelijk	မဂုကတုဗျာကဒေဗျာ
ကဒေဗျာ	holl.	raam (glazen raam).	ကဒေဗျာ or မိဂုကတုဗျာကဒေဗျာ or ကီဗျာ
ဂုကဒေဗျာ	holl.	rompje, vest.	ဂုကဒေဗျာ
* ကဒေဗျာ	mal.	inbeslagneming.	မိဂုကဒေဗျာ
* ဂုကတုဗျာ	mal.	afbreken.	မိဂုကတုဗျာ
** ဂုကတုဗျာ	mal.	verliezen van koop en verkoop.	မိဂုကတုဗျာ
မဂုကတုဗျာ	holl.	register.	
ဂုကတုဗျာ	holl.	rantsoen.	မဂုကတုဗျာကတုဗျာ ng. မိဂုကတုဗျာ မိဂုကတုဗျာမဂုကတုဗျာ kr. ook ဂုကတုဗျာ

WOORDEN.	AFLEIDING	BETEKENIS.	SOLOSCH JAVAANSCH.
ကံ			
ခက်			ကပ်ကပ်
*** ခက်	holl.	scharnier.	ခက်
*** ခက်	holl.	kantoor.	ခက်
** ခက်	holl.	kontrakt.	ခက်
*** ခက်	holl.	knecht.	ခက်
ခက်	holl.	kandelaar.	ခက်
ခက်	mal.	kennen.	ခက် ng. ခက် kr.
ခက်	holl.	kanaal.	ခက် of ခက်
** ခက်	holl.	knaap.	ခက်
*** ခက်	chin.	soja.	ခက်
ခက်	holl.	kaart.	ခက် ခက်
*** ခက်	ar.	stoel.	ခက်
ခက်	holl.	cachet, wordt verklaard door korte horlogieketting.	ခက်
* ခက်	holl.	kaarten, wordt alleen gebruikt voor speelkaarten.	ခက်
* ခက်	mal.	papier.	ခက် ခက် wordt alleen gebruikt voor bankpapier; ခက် ခက် of alleen ခက်
ခက်	holl.	korbeel.	ခက်
ခက်	mal.	nok.	ခက်
ခက်	holl.	kroonlamp ook van een poort.	ခက် voor lampen en familiewapens.
ခက်	mal.	oorbel.	ခက်
* ခက်	ar.	de wonderen van een walie (heilige persoon).	ခက်
ခက်	ar.	letters.	ခက်
*** ခက်	ar.	wat door de godsdienst niet mag aangeraakt, noch gegeten worden.	ခက် ook ခက်
* ခက်	mal.	een groote groffe zak.	ခက်

WOORDEN.	AFLEIDING	BETEKENIS.	SOLOSCHE JAVAANSCH.
* $\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$	mal.	zoeken tot aan den bodem of tot aan het eind toe, ook fouten van andere zoeken.	$\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$ $\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$ $\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$ $\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$ $\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$ kr.
*** $\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$	chin.	katie, $\frac{1}{100}$ van een datjin of pikoel.	$\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$ ng. $\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$ kr.
$\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$	holl.	kakhuis.	$\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$ of $\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$
$\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$	holl.	kijker.	$\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$ met $\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$ wordt bedoeld binocle.
* $\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$	ar.	overlevering van hetgeen de propheet gedaan en gesproken heeft	$\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$
$\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$	ar.	Gods macht, natuur.	$\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$
$\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$	oudholl.	dukaton.	$\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$ $\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$ een à f 2.50 stuk.
$\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$	holl.	kurketrekker.	$\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$ $\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$
$\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$	holl.	katrol. hiermee wordt bedoeld, van een hanglamp.	$\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$ $\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$
** $\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$	ar.	predikatie.	$\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$
$\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$	holl.	ketel.	$\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$ hiermee wordt bedoeld theepot.
** $\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$	ar.	boek handelende over godsdienst.	$\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$
* $\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$	holl.	kas, bewaarplaats van geld, ook holl. kisten bestemd voor provicien en dranken.	$\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$ bet. alleen holle kisten bestemd voor provisien en dranken.
$\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$	holl.	castorolie.	$\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$ $\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$ $\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$ ng $\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$ kr. $\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$ $\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$ kn.
$\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$	holl.	kostuum, hiermede wordt alleen bedoeld het groot kostuum, buis met borduursel.	$\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$ $\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$ hiermede wordt ook altijd bedoeld het ge- borduurde buis vol- gens officieel voor- schrift; ook wel ge- noemd $\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$
* $\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$	holl.	satijn.	$\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$ $\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$ $\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha\alpha\epsilon\eta\alpha$

WOORDEN.	AFLEIDING	BETEKENIS.	SOLOSCH JAVAANSCH.
* <i>හිඳුණු</i>	holl.	stofgoed, hiermede wordt ook dik satijn bedoeld.	als boven.
*** <i>කොස්</i> <i>කොස්ස</i>	holl. chin.	koetsier. muil	<i>කොස්</i> kn. <i>කොස්ස</i> kn. ook <i>කොස්ස</i>
<i>අකුණ</i>	mal.	leëg, dit woord wordt alleen gebruikt wanneer men nonsens spreekt, <i>අකුණ අකුණ</i> <i>අකුණ</i>	<i>අකුණ</i> kn.
<i>කොස්</i>	holl.	kwast. ook schouder kwasten.	<i>කොස්</i> <i>කොස්</i> kn. <i>කොස්</i>
*** <i>කොස්</i>	holl.	klacht.	<i>කොස්</i> kn.
* <i>කොස්</i>	mal.	rond gaan, rond loopen.	<i>කොස්</i> kn.
<i>කොස්</i>	holl.	kolom van een staat.	<i>කොස්</i> kn.
<i>කොස්</i>	mal.	in de war geraakt.	<i>කොස්</i> kn.
*** <i>කොස්</i>	holl.	koffi.	<i>කොස්</i>
* <i>කොස්</i>	mal.	kalk, krijt.	<i>කොස්</i> kn. stukken kalk; <i>කොස්</i> kn. gebluschte kalk; <i>කොස්</i> kn. krijt.
<i>කොස්</i>	holl.	koffer, wordt alleen gebruikt voor Europ. koffers.	<i>කොස්</i> Europ. koffers.
<i>කොස්</i>	mal.	waajers.	<i>කොස්</i> ronde waajers die niet gevouwen kunnen worden, doch de Europ. en Chin. waajers worden ook <i>කොස්</i> genoemd.
*** <i>කොස්</i>	mal.	van kepala bet. hoofd.	<i>කොස්</i> kn.
<i>කොස්</i>	holl.	kopij, een concept of afschrift dat bewaard wordt.	<i>කොස්</i> kn.
<i>කොස්</i>	ar.	kalot.	<i>කොස්</i>
<i>කොස්</i>	port.	kaas.	<i>කොස්</i>
** <i>කොස්</i>	mal.	kaja, rijk.	<i>කොස්</i> kn.

WOORDEJ.	AFLEIDING	BETEKENIS.	SOLOSCH JAVAANSCH.
** කාමරය	holl.	kamer.	කාමරය kn.
කමන්ඩරන්	holl.	kōmmanderen van soldaten.	කමන්ඩරන් kn. ook කමන්ඩරන්
* කිහිපයක	port.	hemd.	Europ. hemd කිහිපයක voor inl. dracht තබන සාමාන්‍ය කිහිපයක
කුසලි සම්පූර්ණ	lat.	kompleet.	සම්පූර්ණ kr. තිබෙන සම්පූර්ණ. ook කුසලි සම්පූර්ණ
** කුසලි සම්පූර්ණ	fr.	kommissie, wordt bedoeld een onderzoek door meer dan een persoon.	සම්පූර්ණ කුසලි සම්පූර්ණ kr.
* කිසිදු දේ නොමැති	mal.	roos.	කිසිදු දේ නොමැති kn.
* කුසලි සම්පූර්ණ	mal.	nalatig zijn.	කුසලි සම්පූර්ණ කුසලි සම්පූර්ණ කුසලි
කුසලි	holl.	draven.	කුසලි කුසලි
*** කුසලි සම්පූර්ණ	ar.	rang.	කුසලි සම්පූර්ණ කුසලි සම්පූර්ණ
කුසලි	holl.	das.	කුසලි සම්පූර්ණ ng.
* කුසලි සම්පූර්ණ	holl.	duim.	කුසලි සම්පූර්ණ
කුසලි	chin.	een kleerkast met glazen ruiten.	කුසලි සම්පූර්ණ
*** කුසලි සම්පූර්ණ	chin.	thee	කුසලි සම්පූර්ණ
* කුසලි සම්පූර්ණ	chin.	koekje van geperste katjang idjo.	කුසලි සම්පූර්ණ
** කුසලි සම්පූර්ණ	mal.	aanhouden.	කුසලි සම්පූර්ණ කුසලි සම්පූර්ණ කුසලි
* කුසලි සම්පූර්ණ	chin.	het drap van de boonen waarvan soja gekookt wordt.	කුසලි සම්පූර්ණ කුසලි සම්පූර්ණ
කුසලි සම්පූර්ණ	holl.	tent, van rijtuigen en ledikant.	කුසලි සම්පූර්ණ
** කුසලි සම්පූර්ණ කුසලි සම්පූර්ණ	mal.	tanda tangan, hiermede wordt meestal kwitantie bedoeld, soms ook handteekening.	කුසලි සම්පූර්ණ kwitantie. කුසලි සම්පූර්ණ කුසලි සම්පූර්ණ ng. handteekening කුසලි සම්පූර්ණ

WOORDEN.	AFLEIDING	BETEKENIS.	SOLOSCH JAVAANSCH.
*** သာဏှဏှ	mal.	dansmeid.	တာမာညီ kr. ရဟာရသဏှာ ng. ဘိကိဏှာ
* သိဏှ	mal.	schoppen.	kr. ခိဏှ
*** ဇိက	holl.	teer, (zweedsch en kool-)	ဇိက
ရဟာရဟာ	mal.	lang dicht baadje voor bedienden.	ရဟာရဟာ
** သာဂိဏှ	mal.	in den zin van „di tarik prakara” betrokken in eene zaak.	ရဟာရဟာ ဟာ ရဟာရဟာ သာဂိဏှ ဟာ ng.
သာဂိဏှ	van ver- schillende talen.	tarief.	သာဂိဏှ
ဣဏှ	lat.	instructie, bevel.	ဣဏှ သဗျာ
** ဣဏှဏှ	holl.	blikken trommel (doos)	ဣဏှဏှ
*** ရဟာရဟာ	chin.	trekpot.	ရဟာရဟာ
** ရဟာရဟာ	?	een winkel waar Europ. goederen verkocht worden.	ရဟာရဟာ
* ရဟာဂိဏှ	holl.	teekenen, er voor in staan dat de eene of andere zaak goed is, waarborg; ရဟာဂိဏှ d. w. z. ik ben er borg voor dat die zaak goed is.	ရဟာဂိဏှ
*** သိဏှ	ar.	noodlot.	သာဇိဏှ
*** ရဟာဂိဏှဏှ	mal.	geelkoperslager.	ဂိဏှဏှဏှ
*** ရဟာဂိဏှဏှ	mal.	roodkoperslager.	သာဇိဏှ
*** သာဏှဏှ	mal.	timmerman.	သာဏှဏှ
* ရဟာဂိဏှ	mal.	goudsmid.	ဂိဏှဏှ
** ရဟာရဟာဏှ	gr.	telegraaph.	ရဟာရဟာဏှ
** ရဟာဂိဏှ	holl.	topje, hoed.	ရဟာဂိဏှ
သာဇိဏှ	holl	tafellaken.	သာဇိဏှ
** ရဟာဂိဏှ	zamen- stelde mal en holland woorden van stai en alie.	een scheldwoord.	

WOORDEN.	AFLEIDING	BETEKENIS.	SOLOSCH JAVAANSCH.
*** သျှင်	ar.	dankzegging aan God.	ရှင်
** မိကျောင်း	holl.	school.	ယကျောင်းကျ် kr. Europ. school wordt ook မိ ကျောင်းဟူ၍ ge- noemd.
• မိခံကျ်	holl.	schildwacht.	ခံကျ် ng. ခံကျ် kr. ook wel ခံကျ်
** မိကျောင်းကျ်	holl.	zamenspannen om eene slechte daad te doen.	မိကျောင်းကျ် kn.; en- kelde personen ge- bruiken ook ကျောင်း ကျ်
ရှင်	holl.	chocolade.	ရှင်
* မိကျ်	lat.	citeren, dagvaarden.	မိကျ် ဟူ၍ ဟူ၍ or ဟူ မိကျ်
* သကျ်	mal.	een; dit wordt alleen gebruikt wanneer alles wel gaat, bv. ကျောင်း ကျ်	ကျောင်းကျ် ကျောင်း ng. ကျောင်းကျ် ကျောင်း ကျ် kr.
*** မိကျ်	holl.	satijn, knickers.	မိကျ် ကျ် ook voor satijn.
** မိကျ်	<small>wellicht van het hollandsch.</small>	stoornis, gekibbel, on- aangenaamheden.	မိကျ် kn.
* မိကျ်	holl.	strijken.	မိကျ်
မိကျ်	holl.	struikelen.	ကျ်
* မိကျ်	holl.	staat.	ကျ် ကျ်
မိကျ်	holl.	station.	မိကျ်
မိကျ်	holl.	stevil.	မိကျ်
* မိကျ်	holl.	stal.	ကျ် de stal- ling van de paarden van het Legioen Mang- koenegaran wordt ook မိကျ် genoemd.
* မိကျ်	holl.	stel.	van goederen, wordt genoemd မိကျ်
မိကျ်	holl.	straallicht.	မိကျ်
မိကျ်	holl.	straallamp.	မိကျ်

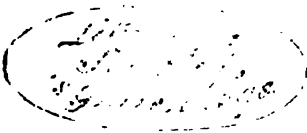
WOORDEN.	AFLEIDING	BETEKENIS.	SOLOSCH JAVAANSCH.
* മിറുങ്ങുനൂലു മിറുങ്ങുനൂലു	holl. holl.	stolp. een reep leër verbonden aan de stang van het achterpaard waardoor de streng van het voorpaard gaat.	മിറുങ്ങുനൂലു
മിശ്രിപ്പു	holl.	streek.	നന്നിപ്പു kn. നമുപ്പു kn.
** മിശ്രുപ്പു	holl.	stroop; hiermede wordt bedoeld de holl. stropen in fl. die met water gedronken worden.	മിശ്രുപ്പു
** മിശ്രി	holl.	strengen van wagen en andere rijtuigen.	മിശ്രി
*** മുപ്പു	mal.	melk.	മിമുപപപ്പു നാണു of ലു ലു:പുപ്പു
*** പരപ്പു മിറുങ്ങു	ar. holl.	het gebed. slot-en, van deuren.	പരപ്പു നാണിസലം soms ook മിറുങ്ങു
* സിപ്പു	mal.	deken.	നാണി
** നൂലുപ്രാണു നൂലുനാണു	holl. ?	schabrak. kanaal.	നൂലുപ്രാണു ലാണു പുപ്പുനൂലു നാണു നൂലു
*** നൂലുനാണു	holl.	trompet.	നൂലുനാണു
** മിടൻ	holl.	cipier.	മിടൻ wordt mée bedoeld de gevangenis.
* മിടു	holl.	spoor, wagen-en schoenensporen.	മിടു spoorwagen; മി പപ്പു officierensporen.
മിറുപ്പു മിറുപപ്പു	holl. ?	sprei. dispens (provisiekamer)	നൂലുനാണു മിറുപപ്പു
* മിപപ്പു	ar.	uiterlijk.	മിപപ്പു
* മിപപ്പു	port.	schoenen.	മിപപ്പു
*** മിമിപ്പു	lat.	civiel, hiermée wordt bedoeld de burgerlijke zaak of schuldvordering; ook kleinigheden.	പനാപപ്പു ng.
* മിമിപ്പു	ital.	spion.	പനാപപ്പു മി മി മി പപ

WOORDEN.	AFLEIDING	BETEKENIS.	SOLOSCH JAVAANSCH.
අයහනු	ar.	zegen van den propheet.	අයහනු බාහනු බිහි හනු
*** බිඞිහනු	ar.	aalmoes, offermaaltijd, een offermaal geven.	බිඞිහනු
අයුභු	ar.	bidden, voor God neder- buigen door het hoofd op den grond te bren- gen.	අයුභු
බාහු	mal.	klaar gemaakte Europ. groenten.	බාහු
බාහුහනු	mal.	onbereidde Europ groenten.	බාහුහනු
බාහි	mal.	spijten, jammer.	ඉහහනු හිභනු
බිඞහනු	holl.	cement, hiermede wordt portland-cement be- doeld.	බිඞහනු
බිහනු	mal.	tijd hebben.	හුහ
බාහනු	fr.	champagne.	බාහනු
* බාහුහනු	mal.	zweep van een koetsier.	බිභුහනු බාහුහනු
** ඉබාඞහනු	holl.	gezegeld staatspapier.	ඉබාඞහනු dit is weinig bekend, daar zeer zelden gebruikt wordt.
** ඉබාහනු	mal.	vriend.	බිහනු බාඞහනු kr. බාඞහනු ng.
හ			
ඉබාහනු	holl.	wissel.	හබහනු බිබාහනු
** ඉබාහනු	holl.	hiermee wordt wollen deken bedoeld.	ඉබාහනු
*** හිහනු	mal.	bankpapier.	හිහනු
හ			
ඉහහ	holl.	lei.	බාහනු
* ඉහහනු	?	klok, uurwerk.	ඉහහනු
*** හහනු	holl.	landraad.	හහනු හනු
** හහනු	holl.	straatlantaarn.	හහනු
* හනු	holl.	zegellak.	හනු
*** හහනු	holl.	laken (geweven wol)	බිහිහනු, soms wordt

WOORDEN.	AFLEIDING	BETEKENIS.	SOLOSCH JAVAANSCH.
			het woord <i>လက်ကိုင်</i> ook gebruikt.
* <i>ကုလား</i>	holl.	loterij.	<i>ကုလား</i>
** <i>ရိက္ခာ</i>	holl.	leidsels voor rijtuigpaarden.	<i>ရိက္ခာ</i>
* <i>လှေ</i>	holl.	loots.	de pasarloots wordt <i>လှေကား</i> genoemd.
* <i>တံခွန်</i>	holl.	lessenaar; trommels ter berging van schrijfwerk worden ook <i>တံခွန်</i> genoemd.	<i>တံခွန်</i>
* <i>ကုလား</i>	fr.	logement, zelfs alle jav. restauraties worden <i>ကုလား</i> genoemd.	<i>ကုလား</i>
* <i>ကုလား</i>	holl.	dozijn.	<i>ကုလား</i>
<i>လက်ကိုင်</i>	lat.	Legioen.	<i>လက်ကိုင်</i> dit wordt alleen in de vorstlanden gebruikt.
** <i>ကုလား</i>	port.	publieke veiling.	<i>ကုလား</i>
<i>လှေ</i>	chin.	een broche, gedragen bij een gesloten vrouwenbaadje gelijk aan badjoe toro.	<i>လှေ</i> chin. broche.
<i>လှေ</i>	fr.	lavendelwater, reukwerk.	<i>လှေ</i>
*** <i>ကုလား</i>	mal.	vrij gesproken.	<i>ကုလား</i>
** <i>ကုလား</i>	fr.	loge, steenen woning van voorname Europ.	<i>ကုလား</i> hiermede worden bedoeld alle Europ. woningen, zelfs de stad wordt <i>ကုလား</i> genoemd.
** <i>လက်ကိုင်</i>	holl.	lamp, wordt alleen bedoeld Europ lampen.	<i>လက်ကိုင်</i>
* <i>တံခွန်</i>	port.	houten kast.	<i>တံခွန်</i>
<i>လှေ</i>	soend.	niet geheel te verwerpen.	<i>လှေ</i>
* <i>ကုလား</i>	mal.	hiermede wordt kuil bedoeld.	<i>ကုလား</i>
<i>လက်ကိုင်</i>			
<i>လက်ကိုင်</i>	chin.	een ronde zak.	<i>လက်ကိုင်</i> kn.

WOORDEN.	AFLEIDING	BETEKENIS.	SOLOSCHE JAVAANSCH.
ပေတု	holl.	pen.	ပေတု kn. ook ရေ တု
ပိခိ	port.	speld, broche.	ပိခိ kn.
ပေတု	mal.	bleeker, waschman.	ပိခိ kn.
ပိ	mal.	hiermede wordt bedoeld de deur dicht doen.	ပိခိ ng.
ပိ	holl.	vonnis.	ပေတု-ပိခိ kn.
ပိရေတု	holl.	fondement.	ပေတု-ပိခိ kn.
ပိရေတု	mal.	hiermede wordt bedoeld „om kort te gaan.”	ပိခိ ng.
ပိရေတု	holl.	pennemes.	ပေတု-ပိခိ
ပိ	holl.	petje.	ပိခိ kn.
	holl.	veer van een rijtuig.	ပိ kn.
ပိ	holl.	vrij, een vrijen dag of vrij van dienst hebben.	ပိခိ bij het Legioen wordt ook wel het woord ရေခိ gebruikt
ပိ	holl.	vriend, dit wordt alleen gebruikt als antwoord op den aanroep werda.	ပိခိ
ပိ	holl.	voordracht.	
ပိ	holl.	perceel.	
ပိ	ar.	verplichtend, nood- zakelijk.	ပိ
ပိ	holl.	hiermede wordt bedoeld, eervol op verzoek ont- slagen.	ပိရေတု-ပိခိ တု ng.
ပိ	lat.	verlof.	ပေတု
ပိ	lat.	procesverbaal.	
ပိ	ar.	bedelmonnik, ook iemand die arm is of geen betrekking heeft.	
ပိ	mal.	slaan, dit wordt alleen gebruikt om het uur aan te duiden, bv. „poe- koel 9” negen uur; dit is dus de aanduiding van de slagen der klokken.	ပိရေတု
	holl.	verklaring (afschrift).	ပေတု-ပိခိ

WOORDEN.	AFLEIDING	BETEKENIS.	SOLOSCH JAVAANSCH.
*** မုတု	mal.	breken, dit wordt gebruikt als beëllissing van een gerecht, en vonnissen worden <i>တမံမုတုမာမာ</i> genoemd.	<i>မာမာ မုတုမာမာ</i> <i>မာမာ မုတုမာမာ</i> ng.
* တမာတမာ	mal.	slachten.	<i>မာတမာ</i> <i>မာတမာ</i>
** တမာတမာ	mal.	afrekken.	<i>မာတမာ</i>
*** မာမာ	holl.	billet, reispas.	<i>တမံမုတုမာမာ</i> ook wel မာမာ
*** တမာမာ	holl.	poststation.	<i>တမာမာ</i> <i>တမံတမာမာ</i> brievenpost.
<i>မာမာ</i>	mal.	kogel.	<i>မာမာ</i>
** မာမာ	port.	feest.	<i>မာမာ</i>
* မာမာ	fr.	pistool.	<i>မာမာ</i>
*** တမာတမာ	mal.	mes.	<i>တမံ</i>
* မာမာ	mal.	opzetten, paar, licht aansteken, <i>မာမာမာ</i>	<i>မာမာမာ</i> <i>မာမာမာ</i> <i>မာမာမာ</i> ng.
*** မာမာ	holl.	paal, merkpaal.	<i>မာမာ</i>
<i>မာမာ</i>	holl.	pil.	<i>မာမာ</i>
<i>မာမာ</i>	holl.	pilaar.	<i>မာမာမာ</i> ook wel <i>မာမာ</i>
<i>မာမာ</i>	ar.	astronomie.	<i>မာမာ</i>
<i>မာမာ</i>	holl.	plaatijzer.	
<i>တမာတမာ</i>	fr.	epaulet.	<i>တမာတမာ</i>
<i>မာမာ</i>	holl.	plakaat.	
*** မာမာ	} holl.	valsch.	<i>မာမာ</i>
*** မာမာ			
*** မာမာ	holl.	poelitoer.	<i>မာမာ</i>
** တမာမာ	holl.	flesch, hiermede wordt altijd een vierkante fl. bedoeld.	<i>တမာမာ</i> fl.
<i>မာမာ</i>	holl.	pleister.	<i>မာမာ</i>
*** တမာမာ	fr.	policie.	<i>မာမာ</i>

WOORDEN.	AFLEIDING	BETEKENIS.	SOLOSCH JAVAANSCH.
ပိဏ္ဍိ	holl.	veranderen.	ဂုမာယဒဟိ
ပာဗျဗျ	holl.	palm, ၁၀ meter.	ပာဗျဗျ
ပိဏ္ဍိ	holl.	pijp, sigarenpijp.	ပာဗျဗျဗျဗျ ook wel ပိ ဏ္ဍိ
ပျဗျ	holl.	pomp.	ပျဗျ
ပိဏ္ဍိကော	holl.	figurant, schilderij.	ကော့ ook wel ပိဏ္ဍိ ကော
** ပာဗျဗျ	holl.	fabriek, bv. suiker- en tabaksfabriek.	ပာဗျဗျ
ပာ			
*** ပာပိဏ္ဍိ	chin.	de eenheid van het ge- wicht van 100 katies.	ပာပိဏ္ဍိ
*** ပိဏ္ဍိ	ar.	verheerlijking en lofprij- zing van God.	ပိဏ္ဍိ
* ဂုမာယဒဟိ	holl.	dogkar (hondenkar).	ဂုမာယဒဟိ
** ပိဏ္ဍိ	holl.	dienst, dit wordt alleen gebruikt voor den tijd van dienst te doen, ook wordt het gebe- zigd als het noodlot. ပိဏ္ဍိဗျဗျဗျဗျ	ပိဏ္ဍိ
ပျဗျ	holl.	doos.	ပျဗျ
*** ပိဏ္ဍိကော	holl.	distrikt.	ပိဏ္ဍိကော
*** ပျဗျဗျ	holl.	duit.	ပျဗျဗျ
ပာပျ	chin.	dobbelsteenen.	ပာပျ
ဂုမာယဒဟိ ဂုမာယဒဟိ	fr.	eau de Cologne.	ဂုမာယဒဟိ
ပိဏ္ဍိ	holl.	dansen.	ပိဏ္ဍိ
ပာ			
ပိဏ္ဍိကော	chin.	een en twintig, dit alleen gebruikt voor kaart- spel.	ပိဏ္ဍိကော
ပိဏ္ဍိ	ar.	overspel, bijeenkomsten met vrouwen zonder vooraf te trouwen.	ပိဏ္ဍိ
* ပိဏ္ဍိ	holl.	genever.	ပိဏ္ဍိ
** ပျဗျဗျဗျ	mal.	schrijver.	ပျဗျဗျ
* ပျဗျဗျ	mal.	naald van een uurwerk.	ပျဗျဗျဗျ

WOORDEN.	AFLEIDING	BETEKENIS.	SOLOSCH JAVAANSCH.
** <i>ᮘᮞ᮪ᮒ᮪</i>	ar.	procentsgewijze gods- dienstige verplichte gift van graan of padie aan armen en priesters.	<i>ᮘᮞ᮪ᮒ᮪</i>
<i>ᮘᮞ᮪</i>	holl.	jas.	<i>ᮘᮞ᮪</i>
<i>ᮘᮞ᮪ᮒ᮪</i>	ar.	bezoek aan heilige graven.	<i>ᮘᮞ᮪ᮒ᮪</i>
*** <i>ᮘᮞ᮪</i>	pers.	uurglas, uurwerk, horo- logie.	<i>ᮘᮞ᮪</i>
<i>ᮘᮞ᮪ᮒ᮪</i>	chin.	een ijzeren stokje om opium in de pijp in te doen.	<i>ᮘᮞ᮪ᮒ᮪ᮒ᮪</i>
*** <i>ᮘᮞ᮪ᮒ᮪</i>	ar.	tijdperk.	<i>ᮘᮞ᮪ᮒ᮪</i>
* <i>ᮒᮞ᮪ᮒ᮪ᮒ᮪ᮒ᮪</i>	holl.	jongens, hiermede wor- den bedienden van Europ. bedoeld.	<i>ᮒᮞ᮪ᮒ᮪ᮒ᮪ᮒ᮪ᮒ᮪</i>
<i>ᮘᮞ᮪</i>			
* <i>ᮘᮞ᮪ᮒ᮪</i>	ar.	zekere kennis door nauwkeurig onderzoek.	<i>ᮘᮞ᮪ᮒ᮪ᮒ᮪ᮒ᮪ᮒ᮪</i>
* <i>ᮘᮞ᮪ᮒ᮪</i>	ar.	ouderloos kind.	<i>ᮘᮞ᮪ᮒ᮪</i>
<i>ᮘᮞ᮪</i>			
** <i>ᮘᮞ᮪ᮒ᮪</i>	mal.	spelen, hiermede wordt bedoeld spelen om geld bv. kaartspel enz.	<i>ᮒᮞ᮪ᮒ᮪ᮒ᮪ ᮘᮞ᮪ᮒ᮪</i>
<i>ᮘᮞ᮪ᮒ᮪</i>	holl.	minuut, 60ste deel van een uur.	<i>ᮘᮞ᮪ᮒ᮪</i>
<i>ᮘᮞ᮪ᮒ᮪ᮒ᮪</i>	holl.	montering.	<i>ᮘᮞ᮪ᮒ᮪ᮒ᮪</i> weinig in gebruik.
* <i>ᮘᮞ᮪ᮒ᮪ᮒ᮪</i>	port.	boter.	<i>ᮘᮞ᮪ᮒ᮪ᮒ᮪</i>
** <i>ᮘᮞ᮪ᮒ᮪ᮒ᮪</i>	port.	mandoer.	bij sommige personen ook <i>ᮘᮞ᮪ᮒ᮪ᮒ᮪</i>
<i>ᮘᮞ᮪ᮒ᮪ᮒ᮪ᮒ᮪</i>	mal.	kleermaker, naaister.	<i>ᮒᮞ᮪ᮒ᮪</i> Europ. kleerma- ker wordt <i>ᮘᮞ᮪ᮒ᮪ᮒ᮪ᮒ᮪</i> genoemd.
<i>ᮘᮞ᮪ᮒ᮪ᮒ᮪ᮒ᮪</i>	ar.	een wonder van een propheet.	<i>ᮘᮞ᮪ᮒ᮪ᮒ᮪ᮒ᮪</i>
* <i>ᮘᮞ᮪ᮒ᮪ᮒ᮪ᮒ᮪</i>	mal.	dranken.	<i>ᮘᮞ᮪ᮒ᮪ᮒ᮪ᮒ᮪</i>
<i>ᮘᮞ᮪ᮒ᮪</i>	mal.	vragender wijs, bv. ma-	<i>ᮘᮞ᮪ᮒ᮪ ᮘᮞ᮪ᮒ᮪ᮒ᮪</i>

WOORDEN.	A FLEIDING	RETEEKENIS.	SOLOSCH JAVAANSCH.
		sabolih ? of masa ? och kom ?	
* မာမာကျာ	mal.	kookken , van Europ. gerechten.	မာမာကျာ
* မာမာရွှေကျာ	mal.	Europ. gerechten.	မာမာရွှေကျာ
မာပျောက်မာမိကျာ	mal.	koude of tocht vatten.	မာပျောက်မာမိကျာ of မာမိကျာ
မာမိကျာ	holl.	musikant.	မာမိကျာ
မိကျာ	holl.	mijl, mail, gouvernements-brievenpostkar.	မိကျာ , dit woord wordt zeer weinig gebruikt.
မာကျာ	mal.	verlegen.	မိကျာ
** မာကျာ	mal.	lui.	မာကျာ
မာကျာမာကျာ	mal.	antwoorden.	မာကျာမာကျာ
မာကျာမာကျာ	mal.	slaolie, voor andere oliën wordt het woord မာကျာ niet gebruikt.	မာကျာမာကျာ
*** မာကျာ	port.	tafel.	မာကျာ
* မာကျာကျာ	mal.	beschonken , kwaad worden.	မာကျာကျာ ng. မာကျာ kr. မာကျာ
မာကျာ	?	vork.	မာကျာ
** မာကျာကျာ	holl.	goot , slootje.	မာကျာကျာ
မာကျာမာကျာ	holl.	gesp.	မာကျာမာကျာ မာကျာမာကျာ
မာကျာမာကျာ	mal.	gek.	မာကျာမာကျာ
မာကျာမာကျာ	holl.	gaanderij.	မာကျာမာကျာ ook မာကျာမာကျာ
*** မာကျာမာကျာ	holl.	glas.	မာကျာမာကျာ
*** မာကျာမာကျာ	fr.	Gouvernement.	မာကျာမာကျာ ook မာကျာမာကျာ မာကျာမာကျာ sprekende over Holl. bestuur.
*** မာကျာမာကျာ	holl.	gulden , doch hiermede wordt 2½ centstuk bedoeld, ook 2½ guldenstuk.	မာကျာမာကျာ
** မာကျာမာကျာ	?	pakhuis.	မာကျာမာကျာ ook မာကျာမာကျာ
* မာကျာမာကျာ	fr.	gage, traktement.	မာကျာမာကျာ မာကျာမာကျာ wordt bedoeld halfjaarlijk-

WOORDEN.	AFLEIDING	BETEKENIS.	SOLOSCH JAVAANSCH.
* <i>ဝိဝိသ</i>	port.	dit wordt meestal ge- bruikt voor een toertje met den wagen.	<i>ဝိဝိသ</i>
*** <i>ကျပ်</i>	holl.	gevangenis.	<i>ကျပ်ကွပ်</i> <i>မိသကွပ်</i>
<i>ကျပ်ကျပ်</i>	mal.	vederen pluim.	<i>ကျပ်ကျပ်</i>
** <i>ကုန်တူ</i>	holl.	blikken trommel, provi- sieblik, petroleumblik.	<i>ကုန်တူ</i> <i>ကွန်တူ</i>
<i>ကိရုယကု</i>	holl.	veel.	<i>ကိရုယကု</i>
** <i>ကျွေ</i>	holl.	wagenboom en haven- boom.	<i>ကျွေ</i>
<i>အိက(မ္မိ)</i>	holl.	vergadering.	<i>ယယမ္မိ</i> <i>မ္မိ</i> <i>ယယမ္မိ</i>
* <i>ကော့</i>	mal.	kindermeid van Europ. of Chin.	<i>မိကော့</i>
** <i>ဘဏ်</i>	holl.	bank.	<i>ယဇ်</i>
<i>ကုတ်ကုတ်</i>	mal.	afbreken, ook goederen lossen.	<i>ကျွေ</i>
<i>ဘဏ်ကျွေ</i>	holl.	bankroet.	<i>ကုတ်ကျွေ</i>
** <i>ကော့</i>	holl.	aas, de eenheid in het kaartspel, as van een rijtuig.	<i>ကော့</i> <i>မိကျွေ</i> voor wagens ook wel <i>ကော့</i>
* <i>ကျွေ</i>	mal.	overtreden.	<i>မိကျွေ</i>

Behalve de bovengenoemde woorden, die uit vreemde talen zijn ingeslopen, doet het geval zich ook dikwijls voor, dat geheele zinnen, alhoewel javaansche woorden, toch niet anders zijn dan vertaald maleisch of dergelijke; bijv. *သန့်ကတုကုကုကတုကတု* van satoe bottol ajer, in plaats van *ကတုကတု* *ကတုကတု* *မိကျွေ* *မိကျွေ* van ini orang in plaats van *ကတု* *မိကျွေ* en *မိကျွေ* *မိကျွေ* *မိကျွေ* van lebih dari mesti in plaats van *မိကျွေ* *မိကျွေ* *မိကျွေ* *မိကျွေ* *မိကျွေ* *မိကျွေ* van oendjoek atoeran dengeng soerat in plaats van *ကတု* *မိကျွေ* *မိကျွေ* *မိကျွေ* *မိကျွေ* *မိကျွေ* enz. enz.

Laatstgenoemde spreekwijzen zijn echter te Solo nimmer in gebruik. (*)

Koedoes, 29 Februari 1880.

TJONDRO NEGORO.

(*) Het Bestuur, met veel genoegen bovenstaand stuk plaatsende, veroorlooft zich te doen opmerken, dat het onveranderd, geheel zooals het werd ontvangen, is gedrukt, behoudens een paar blijkbare schrijffouten van den kopist, dewijl de enkele onnauwkeurigheden, die er in schenen te zijn, niet belangrijk genoeg werden geacht voor eene voorafgaande correspondentie. Bovendien werd gemeend, dat, wanneer de geeerde schrijver, Fransch, Latijn, enz. als talen noemt, waaruit door hem vermelde woorden zouden afkomstig zijn, zijne bedoeling daarbij altijd is, dat dit door het Hollandsch heen is gebeurd en zich daarnaar ook de uitspraak in het Javaansch heeft geregeld.

DE EUROPEËRS IN DEN MALEISCHEN ARCHIPEL.

VIERDE GEDEELTE.

1556—1578.

Voor deze afdeeling, die wij met 1578, het jaar van koning Sebastião's overlijden, dat tot de vereeniging van Portugal met Spanje aanleiding gaf, hebben afgesloten, blijft het werk van Diogo de Couto de voornaamste bron, waaruit wij het verhaal der gebeurtenissen in den Archipel te putten hebben. Zijne VIIIe Decada werd eerst in 1673 gedrukt, de eerste helft zijner IXe Decada nog een eeuw later (1787), terwijl de tweede helft dier Decada, die over de jaren 1575—79 loopt niet door hem schijnt te zijn afgewerkt, althans niet in druk is verschenen. Aan Couto stond voor de gebeurtenissen in de Molukken een handschrift van Gabriel Rebello ten dienste, waarvan hij (Dec. VIII p. 207, vgl. p. 98) den titel vermeldt: *«Retrato dos bens e males do Estado de India»*. Het later gedrukte werk van Rebello (*Informação das cousas de Maluco*) is ons alleen voor de eerste jaren van dit tijdperk nog van nut, daar zijn verhaal, hoewel in 1569 te boek gesteld, reeds met omstr. 1560 eindigt.

De Portugeesche geschiedschrijvers, die de regeering van Koning Sebastião (1557—78) behandelen, behelzen voor ons doel weinig; het meeste nog vindt men in de *«Memorias para a historia de Portugal»* van Diogo Barbosa Machado (Lisboa 1736—51) die hoofdzakelijk de verhalen der Jezuiten gevolgd heeft. Deze zijn met talent tot een geheel vereenigd door Dan. Bartoli (*Dell' historia della Compagnia di Giesu l'Asia*. Roma, 1653), aan wien wij voor ons verhaal veel te danken hebben. Waar ons echter de brieven der Jezuiten zelve ten dienste stonden, hebben wij zooveel mogelijk de oudste uitgaven geraadpleegd, zoo ook voor het verhaal hunner eerste vorderingen in den Archipel van Manuel de Acosta.

De gebeurtenissen in de Filippijnen staan in de 16. en 17e eeuw in zulk een nauw verband met die in den Maleischen archipel, dat wij genoodzaakt waren ook die in ons verhaal op te nemen. De onderwerping van dien archipel aan het Spaansche gezag is uitvoerig behandeld in het uitmuntende werk van Fr. Gaspar de San Augustin: „*Conquistas de las islas Philipinas*” (Madrid 1698), die daarvoor onze voornaamste zegsman is geweest.

EERSTE HOOFDSTUK.

Voorvallen in de Molukken 1556—61. Duarte d'Eça neemt Sultan Hairun gevangen. Opstand der Ternatanen en Tidoreezen. D'Eça geboeid naar Indië gezonden en Hairun in vrijheid gesteld. De vrede in de Molukken hersteld. Voorvallen op Ambon. Berichten der zendelingen. Henrique de Sa (1561). Uitbreiding van 't Christendom op de Ambonsche eilanden (1561—63). Vervolg van der Christenen aldaar (1563—65).

Wij hebben de Molukken verlaten toen D. Duarte d'Eça aldaar het bewind kwam aanvaarden (November 1555). Als alles waar is wat ons van hem verhaald wordt, en, hoewel het ongehoofdelijk klinkt, hebben wij geen reden om het te betwijfelen, daar de Portugeezen zelve onze zegslieden zijn, — dan is het niet te verwonderen dat langzamerhand de geest van verzet bij de Molukkanen krachtig genoeg werd om de gehate onderdrukkers van hunne eilanden te verjagen. Sultan Hairun had D'Eça hulp verleend om het fort dat in verwaarloosden toestand was ¹ te herstellen zonder eenige vergoeding te vragen. Toen nu echter D'Eça zich de nagelen van Makian, waarover Hairun beschikken kon om de kosten zijner hofhouding te bestrijden, wilde toe-eigenen, verzette zich de sultan. De inhalige kapitein kon deze grief niet verkroppen. Hij noodigde Hairun en zijn broeder Kaitsjil Guzurate in de vesting te komen, nam hen gevangen, liet hen in een kelder opsluiten die vol vuil en ongedierte was, aan handen en voeten ketenen en nauwelijks spijs en drank genoeg toereiken om in 't leven te blijven. Ook de oude moeder van den sultan, die men verdacht van met de vorstin van Djapara tegen de Portugeezen samen te spannen, wierp hij in den kerker. Te vergeefs trachtten sommigen aan D'Eça het onrechtvaardige en onstaatkundige van zijn gedrag onder het

---

¹ «una forçaçuela ruin y bien flaca» heet het in een brief van den Spanjaard Juan Pablo de Carrion aan de «Consejo Real de las Indias» waarvan wij later zullen spreken.

oog te brengen ¹. Men verhaalt zelfs dat hij gepoogd zou hebben de gevangenen te vergeven, en dat Hairun dit bespeurde door middel van een metalen ring dien hij droeg en die van kleur veranderde als hij met gif in aanraking kwam.

Het natuurlijke gevolg van dit wanbedrijf was een opstand der Ternatanen. Hunne hoofden hadden vruchteloos op het in vrijheid stellen van hun Sultan aangedrongen en verbonden zich nu met den Sultan van Tidore om de Portugeezen te beoorlogen en hun fort in te sluiten, zoodat zij zeer in 't nauw werden gebracht, eenige fusten verloren, en de toevoer van levensmiddelen hun werd afgesneden. De Tidorees greep die gelegenheid gaarne aan om onder voorwendsel dat het op de Portugeezen gemunt was, eenige plaatsen die aan Ternate onderhoorig waren, tot zijn gebied te brengen.

In dezen nood wendde zich D'Eça tot den zoon van Portugal's ouden vijand, den sengadji van Djilolo ², wien hij den titel van Sultan teruggaf en die hem hierop met zijne korakora's hulp verleende. Ook de radja van Batjan, die, zooals wij in 't volgende hoofdstuk zullen zien, tot het Christendom was overgegaan, en de kleine Portugeesche bezetting te Momoja op Haimahera zorgden dat hun mondkost toekwam en dat zij zich tegen de Ternatanen en Tidoreezen konden staande houden. Intusschen liet D'Eça met het lastschip dat naar Malaka vertrok den bevelhebber dier plaats João Pereira en den gouverneur van Indië, bij wien hij zware aanklachten tegen Hairun inbracht, dringend om hulp verzoeken.

Pereira zond onmiddellijk een schip en een galjoot met 80 manschappen, krigsbehoefden enz. onder D. Jorge d'Eça naar de Molukken. Hun komst gaf groote verlichting. D. Jorge werd tot bevelhebber ter zee aangesteld en bewerkte dat de vijanden zich voor 't oogenblik terugtrokken. Weldra kwam ook het jaarlijksche lastschip (November 1557) het Portugeesche eskader versterken. Maar de vijand liet zich niet afschrikken, tastte met zijne korakora's onversaagd de schepen aan en werd niet dan met groote moeite afgeslagen.

Daar Duarte d'Eça tegen ieders raad in hardnekkig bleef weigeren de gevangenen in vrijheid te stellen, bealoten de Por-

¹ Dat de Jezuïeten-paters zich in die vangenschap verblijdden blijkt uit Bartoli: *Dell Asia*, lib. VI (fol. uitg. van 1658 p. 579). Vgl. ons volgende hoofdstuk.

² Vgl. ons *Derde Gedeelte* bl. 318.

tugeezen, die op Ternate hun verblijf hielden, daaraan een einde te maken. Zij namen de gelegenheid waar dat de kapitein de mis bijwoonde om zich van hem meester te maken en hem gevangen te zetten. Aan den sultan en de zijnen werd nu de vrijheid teruggegeven. Hairun toonde geen wrok over de behandeling die hem was aangedaan.

De bevelhebber van het lastschip, Antonio Pereira Brandão, liet zich overhalen om tijdelijk de plaats van Duarte d'Eça in te nemen. Deze werd geboeid naar Indië gezonden en vervolgens naar Lissabon om aan den Koning rekenschap af te leggen. Couto verhaalt dat het hem niet alleen gelukte zich daar vrij te pleiten, maar dat Brandão zelfs de voordeelen die hij als zijn plaatsvervanger genoten had aan hem moest uitkeeren. Waarschijnlijk had hij dit aan de Paters Jezuieten te danken, die bij koning Sebastião alles vermochten.

Toen hun Sultan in vrijheid gesteld was, staakten de Ternatanen de vijandelijkheden en Hairun zorgde wel dat de Tidoreezen er geen voordeel van hadden en bracht de plaatsen die zij bezet hadden weder onder zijn gebied ¹.

De vice-koning D. Constantino de Bragança, die in September 1558 te Goa het bewind aanvaardde, zag met leede oogen hoe de Molukken door de wandaden zijner kapiteins voor het rijk dreigden verloren te gaan en gaf aan Manoel de Vasconcellos, die in het voorjaar van 1559 als bevelhebber naar Ternate vertrok, brieven aan den Sultan mede vol betuigingen van vriendschap en waarin hem verzekerd werd dat D'Eça streng gestraft zou worden. Wij hebben gezien waar die straf te Lissabon op uitliep; en wat de vriendschap voor Hairun betreft, Vasconcellos had tevens in last om den Sultan aan te zeggen dat hij op grond van het testament van zijn voorganger ² den koning van Portugal als beheerscher der Molukken moest erkennen en voortaan slechts als zijn vazal het bewind had te voeren ³. Hairun schikte zich gewillig ook in deze vernedering. Daarentegen steunden hem de Portugeezen als hij de Tidoreezen afbreuk zocht te doen. Zoo waren zij hem behulpzaam bij het

¹ Rebello, *Informação* p. 168, 294—95, 277; Couto, Dec. VII, 1, pag. 65, 326—33, 359—65; Bartoli, p. 569—80.

² Zie Derde Gedeelte bl. 278.

³ De acte van erkenning, ook uit naam van zijn zoon Baab, gedagt. 12 Februari 1560 vindt men bij Manuel dos Santos, *Historia Sebastica* (Lisboa 1785) p. 29—31.

beleg van Tolo, eene versterkte plaats aan de N.O. kust van Halmahera waarvan de Sultan van Tidore zich had meester gemaakt. Vier maanden lang stond zij het beleg door en eerst na groote verliezen aan weerszijden werd zij veroverd. De Sultan van Tidore werd hierdoor tot den vrede genoodzaakt, maar daar hij het te schandelijk achtte dien in zijn eigen naam te sluiten deed hij eerst afstand van de regeering aan een onmondigen zoon, in wiens naam hij voortaan regeerde ¹.

Manoel de Vasconcellos kon het klimaat der Molukken niet verdragen en bezweek niet lang na zijne komst; waarop de factor en alcaide mór (tweede overheidspersoon) Bastião Machado hem verving. Onder zijn bestuur werd met behulp der Ternatanen een krijgstoct ondernomen tegen Djilolo, waar de Sengadji, die van D'Eça den titel van Sultan had herkregeu, begonnen was de vesting, die Bernaldiu de Sousa had neergehaald, weder op te bouwen. Men joeg de Djiloleezen op de vlucht en vernietigde den nieuwen aanbouw. ²

Toen de tijding van Vasconcellos' overlijden te Goa aankwam, werd Henrique de Sa aangesteld om hem te vervangen. Hij begaf zich in 1561 van Goa daarheen. Onderweg deed hij Ambon aan, waar hij vernomen had dat zijne tegenwoordigheid vereischt werd.

Men zal zich herinneren dat Jordão de Freitas, de vriend van Sultan Tabaridji van Ternate door dezen met Ambon begiftigd werd ³ en dat de Koning van Portugal die schenking had goedgekeurd. Freitas, destijds bevelhebber op Ternate, zond zijn broeder Vasco met twee korakoras naar Ambon om zoo het heette bezit van het eiland te nemen (1545). Vasco richtte aan het strand, tusschen de bocht waar de Portugeesche schepen gewoonlijk voor anker lagen en het dorp Hative dat door Christen-Amboneezen bewoond werd, eene versterking op, maar in plaats van de eilanders voor zich te winnen, speelde

¹ Aldus Rebello, die het wel het best weten kon. Geheel afwijkend is het verhaal van Bartoli (Dell' Asia, p. 580, 81), door Barbosa Machado gevolgd (Memorias, I 576, 578), dat de sultan zelf op Ternate kwam om te onderhandelen en Hairun hem in 't gezicht van de vesting het hoofd liet afslaan, zonder dat de Ptg. bevelhebber iets daartegen durfde inbrengen. Ook de sultan van Djilolo en de sengadji van Momoja, bondgenooten der Portugeezen in hun strijd met de Ternatanen, zouden uit wrok daarover door Hairun uit den weg geruimd zijn.

² Rebello, p. 295, 96; Couto, Dec. VII 2, p. 73, 417—21.

³ Zie mijn Derde Gedeelte, bl. 276, 329.

hij hier den despoot en lag weldra overhoop met de Mohammedaansche Hitueezen, die hierop de souvereiniteit over hun eiland zouden hebben aangeboden aan de vorstin van Djapara op Java, van waar hier geregeld jonken kwamen om handel te drijven, hoofdzakelijk om nagelen in te kooplen, die op verscheidene plaatsen van het eiland geteeld werden. ¹ Freitas had misschien van dat handelsverkeer met Java uitmuntend partij kunnen trekken, maar den nagelhandel, al was het voor een deel, aan anderen over te laten streed met zijne begrippen; althans hij verzocht den Sultan van Ternate den verkoop aan de Javanen te beletten. Hairun, die er waarschijnlijk belang bij had, weigerde zich daarmede in te laten en verstandige Portugeezen gaven den Sultan hierin gelijk. ²

Van Vasco de Freitas wordt ons later niets meer gemeld, maar in 1554 bevond zich toch nog een zijner bloedverwanten op Ambon. ³ Wij vernemen dit van de Jezuitenpaters aan wie wij eenige mededeelingen omtrent hunne zending op Ambon en de omliggende eilanden in dezen tijd te danken hebben. Xavier zond er, zooals wij ook van elders weten, Nuño Ribero heen om het Christendom te prediken. Hij werd daarin bijgestaan door een Portugeeschen leek die zich geheel aan hem toewijdde. Ribero nam zijne taak zoo ter harte dat hij zich de zwaarste vermoeienissen getroostte en zich nog, toen hij eene ziekte had opgedaan die hem weldra het leven kostte, naar de woningen der Christenen liet dragen om hen te vermanen en te onderwijzen. ⁴ Toen P. Antonio Fernandez in Febr. 1554 op Ambon aankwam, was er na Ribero geen zendeling geweest, doch zijne prediking had daar veel vruchten gedragen; de Christenen

¹ Zie Rebello p. 174.

² Couto, Dec. VII 2 p. 541—44. Vgl. Rebello p. 227.

³ Er is in den brief van Vinc Petera (zie beuden) spraak van een kleinsoon van Jordão (de Freitas) *«gia capitano generale in questa parte»*. In den brief van Alf. de Castro wordt dezelfde als een *«figliuolo d'un capitano»* vermeld. Het schijnt dus dat een zoon of schoonzoon van Jordão de F. destijds nog op Ambon verblijf hield.

⁴ Brief van P. Ant. dos Quadros uit Goa, 6 Dec. 1555, in *«Diversi Avisi particolari dall' Indie di Portogallo, ricevuti dall' anno 1551 sine al 1558 dalli Rev. padri della compagnia di Giesu. Tradotti nuovamente della lingua Spagnuola nella Italiana»* (Venezia, Mich. Tramezzino, 1565), p. 211. Ribero heet bij hem Christoforo; andere schrijvers noemen hem echter eenstemmig Nuño. Hij zou aan een langzaam werkend vergif zijn gestorven dat de Mohammedanen hem hadden toegediend, maar de Jezuiten schrijven veel op hunne rekening.

werden echter vervolgd en geplunderd door de Mohamædanen die aan Ternate onderdanig waren, zoo als die van Jissabatta op Ceram's noordkust. ¹ De weinige Portugeezen die zich op Ambon bevonden konden die gewelddadigheden niet verhinderen. Fernandez werd door bewoners van de omliggende eilanden, zoo als Buru, Ceram (?) en Amblauw ² uitgenoodigd om het Christendom te komen prediken; op Buru zouden reeds door de Portugeezen 3 à 4000 personen tot het Christendom gebracht zijn (!) Maar de pater stond alleen en kon dus hun wensch niet bevredigen; hij zou echter, zoo schrijft hij aan zijn Superieur, de uitstekendste onder de bekeerlingen uitzenden om de Christelijke leer verder te verbreiden ³. Een paar weken na het afzenden van dezen brief verkreeg hij hulp in Vincenzo Petera, die met hem en onder geleide van den genoemden Freitas zich inscheepte naar de eilanden waar men begeerig was het Christendom te leeren kennen, maar het schip verging met allen die er op waren, Petera alleen uitgezonderd, aan de kust van Ambon ⁴.

Een jaar later kwam P. Alfonso de Castro op Ambon, waar hij omstreeks dertig dorpen met christen-bewoners vond. Hij komt er in een brief aan zijn superieur oprecht voor uit dat het niet veel meer dan naamchristenen zijn. Alleen in de plaats waar hij woonde (Hative?) „toonde men eenigen schijn van Christendom“ maar overal elders leefde men als de heidenen; hij kon daarin weinig verandering brengen, want hij stond alleen, en de dorpen lagen ver van elkander in 't gebergte en waren slechts langs ongebaande wegen te bereiken; hij moest zich dus vergenoegen met hunne kinderen te doopen. Op een eiland 3 mijlen van Ambon afgelegen, met 10 dorpen, waren, zoo verhaalt hij, alle bewoners Christenen, en op een ander eiland in de buurt waren slechts drie christengemeenten; de bewoners van dat eiland (Ceram?) aten nog menschen vleesch en men vroeg

¹ „come quelli di Lucebati, che sono d'altro regno.“

² Hij spreekt van „Burro grande“ op 12 mijlen afstands van Ambon; dit is dus duidelijk Buru; verder van „Burro piccolo che è maggior del grande“, wat waarschijnlijk Ceram, en van „Albua“ wat wel Amblauw zal zijn.

³ Brief van P. Ant. Fernandez uit Ambon, 27 Febr. 1554, in „Diversi Avisi“ p. 190 v°.

⁴ Brief van Vinc. Petera uit Ambon, 29 Mrt. 1554, in „Diversi Avisi“ p. 192. Volgens Bartoli (Da Asia I 555) was dit niet Petera, maar Pereira, de vriend van Xavier.

elkander zijne ouders en bloedverwanten, als zij oud geworden waren „te leen“ om hen op te eten ¹.

P. de Castro verhaalt verder dat de Mohammedanen op Ambon door de Javanen (Javaansche priesters?) werden bijgestaan om de christenbekeerlingen weder „tot hun ongelooft“ te doen terugkeeren, dat is natuurlijk tot den Islam te brengen, en dat de kapitein „Don Giorgio“ (Freitas?) een fregat naar Ternate had gezonden om hulp te vragen. Ook hij, De Castro, had daarop aangedrongen, en onlangs waren drie fusten van Ternate gekomen met het bericht dat de Sultan een groote vloot tegen de Javanen uitrustte ².

Van die uitrusting vernemen wij verder niets. De Castro moet kort daarna Ambon verlaten hebben; hij onderging in 1558 den marteldood op het eilandje Hiri boven Ternate, zoo het schijnt van de hand van eenige fanatieke Mohammedanen, die hem van Moro naar Ternate overvoeren ³. De Ternatanen waren destijds ten gevolge van de mishandeling van hun sultan op de Portugeezen in woede ontstoken en de Mohammedaansche priesters zullen het hunne hebben gedaan om dat vuur aan te blazen. Zoo kwam het dat in ditzelfde jaar 1558 de Ternatanen onder Kaitjil Liliato ⁴ een tocht naar Buru en Ambon ondernamen, niet om de christenen bij te staan maar integendeel, om hen weder onder hun gezag en tevens tot den Islam te brengen. Meestal zal dit hem weinig moeite gekost hebben, maar op sommige plaatsen ondervond hij tegenstand, voornamelijk door toedoen van een inlandsch christen en hoofd van Hative, wien Xavier gedoopt en den naam van Manuel gegeven had. Dit was o. a. het geval te Kilang aan de zuidkust van Leytimor en te Hative, hoewel Manuel zelfs van Portugeezen tegenwerking

¹ Rebello (Informação p. 190) vermeldt hetzelfde van hooren zeggen. Als iemand feest wilde vieren en zijn vader was te mager, vroeg hij een ander te leen en gaf den zijnen daarvoor terug als hij dik was geworden.

² Brief van Alf. de Castro uit Ambon, 18 Mei 1555 in „Diversi Avisi“ p. 228 v°.

³ Relacion de las cosas de la India, van P. Manuel de Acosta in: „Cartas que los padres y hermanos de la Comp. de Jesus que andan en los Reynos de Japon escrivieron“ etc. (Alcala 1575) p. 24. De oorspronkelijke Ptg. uitgaaf is van 1570. Vgl. Bartoli I 569—76.

⁴ Valentijn zegt (I 2, p. 204; vgl. III 1, p. 30) dat de naam moet zijn Iaulata. Welke Samarau hij t. a. p. bedoelt weet ik niet, daar de bekende regent van dien naam reeds in 1546 door de Portugeezen gedood werd. Zie mijn 8e gedeelte, bl. 312 en over Liliato bl. 311.

ondervoud. Zoo stonden de zaken toen Henrique de Sa in 1561 te Ambon kwam. Hij ontzette Kilang, verjoeg de Ternatanen en noodzaakte hen zich weder in te schepen. Toen begaf hij zich naar Nusanive, waar zekere Ratiputi heerschte, een ijverig Mohammedaan die zich op Ambon zeer machtig had gemaakt en door zijn rijkdom in staat was om de Portugeesche kapiteins die hier kwamen de handen te stoppen. D. Henrique nam hem gevangen en zond hem geboeid naar Goa.

Ondersteund door Manuel van Hative gingen thans de Paters, die De Sa had medegebracht, aan het werk om de vroegere christengemeenten weder op te richten en Manuel gaf zijne geloofsgenooten tevens stoffelijke hulp om hunne verbrande woningen weder op te bouwen ¹.

Het bevreemdt ons eenigszins van Couto te vernemen ², dat twee hoofden (regedores principaes) van Lissabatta in ditzelfde jaar 1561 naar Ternate kwamen om zich als Christenen te laten doopen, terwijl wij straks de bewoners van dit rijkje op de noordkust van Ceram als vervolgers der Ambonsche Christenen vermeld vonden. Het bericht van Couto wordt evenwel bevestigd door Manuel de Acosta ³ die verhaalt dat de voornaamste inwoners van die plaats reeds gedoopt waren.

Van Ambon uit werd in 1562 te Oma op Haruku het Christendom gepredikt. Twee Portugeezen, die zich daar bevonden, hadden zich op verzoek der bewoners naar Hative begeven om P. Diogo Magalhaens af te halen. Hij zou hier meer dan 800 personen gedoopt hebben. Die van Oma hadden echter veel te lijden van de bewoners van Hatuaha (het noordelijk deel van Haruku), die den Islam beleden, en toen P. Manuel Gomez te Oma een kerkje had laten bouwen, eischte Muuavár, het hoofd der Mohammedanen, dat zij het weder zouden afbreken, maar zij weigerden dit standvastig en toonden zich besloten het tot den laatsten man te verdedigen ⁴. Ook de inwoners van Ulat op Saparua, die reeds door Xavier bekeerd zouden zijn ⁵,

¹ Couto Dec. VII 2 p. 544—48; Du Jarric, Histoire des choses plus memorables advenues tant es Indes Orientales etc. (Bourleaus 1608) p. 644—46; Bartoli, p. 600—603.

² Dec. VII, 2, p. 431.

³ Relacion de las cosas etc. p. 25. Volgens Valentijn (III, p. 81) vond het Christendom daar geen duurzamen ingang.

⁴ Bartoli, p. 604, 610.

⁵ Zie Derde Godeelte, bl. 329.

bleven standvastig in hun geloof hoewel zij door Mohammedanen omringd waren ¹.

Op Ambon zelf waren de zendelingen steeds ijverig werkzaam. In 1568 zouden niet minder dan 10.000 inboorlingen voor het geloof gewonnen zijn, maar wij zagen vroeger dat aan die getallen niet veel waarde mag gehecht worden. Onder de nieuw bekeerden worden die van Nusanive genoemd, die den Islam met het kruis verwisselden ². Waarschijnlijk hadden echter zij die trouw gebleven waren aan de leer van Mohanmed bij de komst van De Sa de wijk genomen in 't gebergte en den Sultan van Ternate hulp laten vragen, want kort daarop kwam Baab, de zoon van Hairun, met eene oorlogsvloot voor de reede en eischte de plaats op, onder bedreiging dat als de inwoners zich niet goedschiks onderwierpen hij de hulp der Javanen zou inroepen die met hunne handelsjonken voor Hitu lagen. Onder de leiding van Pater Magalhaens hadden echter die van Nusanive verdedigingswerken opgericht, zoodat zij de bedreigingen van Baab durfden trotseeren. Reeds waren de jonken der Javanen in 't gezicht toen een storm die gelukkig verstrooide. Weinige dagen daarna deden drie Portugeesche schepen onder Antonio Paes Ambon aan, waarop Baab het beleg van Nusanive ophief en de Mohammedanen zich in 't gebergte terugtrokken.

Paes bleef met dertig man op Ambon achter, een te geringe macht om de Christenen op den duur tegen de aanvallen der Mohammedaansche Hitueezen, door Ternatanen en Javanen bijgestaan, te beschermen. Het verwondere ons niet dat de Portugeesche bevelhebber op Ternate de tochten van Baab niet verhinderde. Vooreerst is het de vraag of hij daartoe genoegzame macht bezat en bovendien was het in het belang van den handel, en dus ook in zijn eigen belang, om den Sultan te vriend te houden, zoo lang deze niet verhinderde dat er goede ladingen naar Portugal werden verzonden. Intusschen hadden de Jezuiten-paters aan hunne Superieuren te Lissabon hun nood geklaagd en dezen hadden Koning Sebastião, hun leerling en voorstander, hunne belangen aan 't hart gelegd. Barbosa Machado ³ deelt ons een merkwaardige brief van den Koning mede aan den Vice-Koning van Indie, van 14 Maart 1565, waaruit blijkt dat men hem de zaken eenzijdig genoeg

¹ Man. de Acosta, Relacion p. 27; Bartoli p. 610.

² Man. de Acosta, Relacion p. 25; Bartoli p. 603 v.

³ Memorias II, 586—88.

had voorgesteld. „Men zegt,“ schrijft hij, „dat de oorlog en verwoesting, die in de zes laatste jaren in de Molukken heeft plaats gehad, voortspruit uit de inheligheid der kapiteins, en dat het groote kwaad hierin gelegen is dat deze met den Sultan voor zich of voor hunne factors handel drijven en in hun belang toelaten dat hij de Christenen vervolgt. En dat de Sultan door twee zijner kapiteins de Christenen te Ambon en de Portugeezen die hen beschermen laat berooven, hunne woningen verbranden en hen zooveel kwaad laat doen als zij kunnen; en dat dit reeds vier jaar duurt en mijne kapiteins zich houden alsof zij er niets van bespeuren. En dat dezelfde Sultan, die de Christenen een doodelijken haat toedraagt, velen hunner gevangen houdt en hen als Mohammedanen laat leven zonder dat mijne kapiteins daartegen opkomen. En dat, toen de Vicekoning in 1562 Antonio Paes naar Ambon zond om er eene sterkte te bouwen, de kapitein van Ternate dit verhinderd heeft om den Sultan niet ontevreden te maken, hoewel die sterkte hoog noodig is en het beste behoedmiddel tegen het kwaad dat gezegde Sultan pleegt.“

Op dat bouwen van een fort op Ambon komen wij later terug. Genoeg om te doen zien hoe het kwam dat Paes van zijne landgenooten in de Molukken geen hulp ontving. Alleen de radja van Batjan, die in dezen tijd een tocht deed naar Ceram, waar zoo 't schijnt eenige kustplaatsen aan hem onderdanig waren, kwam van daar naar Ambon om Paes bij te staan. Intusschen had Hairun op de vertoogen van den bevelhebber van Ternate, Henrique de Sa, een zijner vertrouwden naar Ambon gezonden, zoo het heette om de geschillen in der minne bij te leggen. Deze trad met Paes in onderhandeling maar zou hem een schoone vrucht hebben geschonken die vergiftigd was, ten gevolge waarvan hij weinige dagen later overleed. Zijne soldaten lagen weldra met elkander overhoop; de Sultan van Batjan vertrok, en de Christenen hadden weder veel te lijden van de Mohammedanen die o. a. Baguala verwoestten en Hative insloten. Drie Portugeesche handelsschepen, die hier in 1564, op weg van Ternate naar Malaka, den moesson afwachten, wilden zich met den strijd niet inlaten. De Javanen die voor Hitu lagen, daardoor stouter geworden, tastten na hun vertrek een Portugeesch schip aan, dat beladen van Banda kwam, en vermeersterden het. Eindelijk moest nu Henrique de Sa toch besluiten om een klein eskader tegen de Javaansche roovers

uit te zenden. De bevelhebber zou hen in een haven van Java — denkelijk is dit een vergissing en wordt Ambon bedoeld — hebben aangetroffen, maar daar zij de vlag van Ternate voerden liet hij hen met vrede om den Sultan te vriend te houden en keerde onverrichter zake terug.

Thans was Ambon geheel aan de Mohammedanen (Hitueezen) overgeleverd. Nusanive, Hative en andere plaatsen werden verwoest en vele Christenen die standvastig bleven gedood. Alleen eenige dorpen in 't gebergte ontgingen hunne woede en van daar uit werd later het Christendom weder voortgeplant. De beide Paters en eenige Portugeezen die zich nog op Ambon bevonden namen de wijk naar de Uliasers, waar de christengemeenten hen gastvrij opnamen, maar toen ook deze van de vervolging der Mohammedanen te lijden hadden, vluchtten zij naar Ternate. Onder de martelaars voor het geloof wordt de Pati van Ulat (op Saparua) genoemd, wien de «eilanders van Foresore» (huune naburen van Siri Sori op 't zelfde eiland) om 't leven brachten ¹.

Zoo was in 1565 de arbeid der zendelingen op de Ambonsche eilanden weder voor een groot deel vrijdeld. Wij zullen in een volgend hoofdstuk zien hoe er eindelijk hulp voor de vervolgte Christenen kwam opdagen ².

---

¹ Korten tijd daarna vinden wij die van Siri Sori ook als Christenen vermeld.

² Zie over deze gebeurtenissen op Ambon in 1568—65: Manuel de Acosta, *Relacion* p. 27 v; Bartoli p. 607—622; Barbosa Machado II 488—92, 581—85; Couto VIII p. 197, 198 waar men voor Cleate Ulate moet lezen.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Malaka in 1555—68. Plannen tegen Atjeh die niet tot uitvoering komen. Avontuurlijke tocht langs de zuidkust van Sunnatra (1561). Berichten omtrent den handel in den archipel in dezen tijd.

Malaka werd na de vergeefsche aanslagen in 1551 geruimen tijd door Djohor en Atjeh met rust gelaten. Maar als er geen vijand van buiten te bestrijden viel, haspelden de Portugeezen onderling. Wij hebben gezien hoe in 1554 de bevelhebber Alvaro d'Ataide om wangedrag teruggeroepen moest worden. Blijkens het verhaal van Pinto ¹ was zijn opvolger Antonio de Noronha niet veel beter, daar hij den ouvidor, die van Goa gekomen was om de zaken te regelen en het recht te handhaven, op de verregaandste wijze liet mishandelen. Noronha stierf voordat de tijd van zijn bestuur om was (1556). Van dat zijner opvolgers: João Pereira (tijdelijk), João de Mendonça, Francisco d'Eça (1561) worden ons geeue bijzonderheden medegedeeld. In 1559 werd Malaka door Paus Paul IV tot een bisdom verheven, dat zich over den geheelen Archipel uitstreckte ².

Atjeh was, zooals wij vroeger zagen ³ in 't midden der zestiende eeuw het hoofdstation geworden voor den tusschenhandel der Mohammedanen van Westelijk Azië en Voor-Indië met den Archipel, hetgeen de Portugeezen met leede oogén aanzagen en hen het plan deed opvatten eener groote uitrusting tegen Atjeh. Francisco Barreto, in 1555—58 gouverneur van Indie, had bij zijn aftreden eene vloot voor dat doel gereed, zoo machtig als men er nog geen in Indië gezien had, want zijn voornemen was om Atjeh aan Portugal te onderwerpen en in de hoofdplaats een fort te bouwen ⁴. Barreto's opvolger, D. Constantino de

---

¹ Peregrinaçam, cap. 219.

² Couto, Dec. VII parte 2, pag. 180—188.

³ Zie ook Couto, ald. pag. 450, 453.

⁴ Couto, ald. pag. 377, 395—397.

Bragança (1558—61) gebruikte echter de vloot voor andere doeleinden. Toen in 1561 Francisco Coutinho graaf van Redondo aan 't bewind kwam, werd het plan tegen Atjeh weder opgevat, en Francisco d'Eca, de bevelhebber van Malaka, aangeschreven dat hij hem in October 1562 met de schepen die hij bijeen kon krijgen aan de kust van Sumatra moest wachten. Misschien was dit uitgelekt en wilden de Atjehers toonen dat zij op hunne hoede waren; althans wij vernemen uit een brief van den jezuiet Baltasar Gago, die op 't eind van 1561 van China naar Malaka voer, dat hij in de Straat van Singapura een Atjehsche vloot van 30 zeilen ontmoette waaronder 10 groote fusten, die te Malaka in 't gezicht geweest was en groote ontsteltenis had veroorzaakt. De vlootvoogd der Atjehers liet echter het schip waarop Gago zich bevond niet alleen ongemoeid, maar de Atjehers verzekerden zelfs aan den Portugeeschen kapitein dat zij sympathie koesterden voor zijne landgenooten omdat deze edellieden (cavaleros) en krijgslieden waren als zij ¹.

Francisco d'Eca vertrok op den bepaalden tijd met 11 goed bemande schepen naar de kust van Sumatra en wachtte daar tot het eind van den oostmoesson in December, maar de vloot uit Indië kwam niet opdagen. De graaf van Redondo had misschien andere bevelen uit Portugal ontvangen, of achtte zijne scheepsmacht te gering om het plan ten uitvoer te brengen. Door zijn dood in 't volgende jaar kwam er ook ditmaal niets van ².

Een avontuurlijke tocht langs de westkust van Sumatra, die in 1561 plaats had, wordt ons door Couto verhaald ³. Het schip S. Paulo, kapitein Ruy de Mello, in April 1560 van Lissabon uitgezeild, zou in Brazilië overwinteren, maar hier aangekomen en ziende dat het schip van den paalworm schade leed, besloot de kapitein in overleg met de stuurlieden de reis te vervolgen en koers te zetten naar Sumatra om, straat Sunda door, met den oost-moesson Malaka te bereiken en van daar naar Indië te varen. Den 15 September van Brazilië vertrokken voeren zij met gunstigen wind op 't eind van November de Kaap om,

¹ Brief van P. Balt. Gago uit Goa, 10 Dec. 1562, in «*Cartas que los padres y hermanes de la Comp. de Jesus*» etc. (Alcala 1575) p. 117.

² Couto, Dec. VII parte 2, pag. 519, 520, 560, 561.

³ Ald. pag. 422—23.

namen een zuidelijker breedte om een frisschen bries op te doen, zeilden meer dan eene maand op omstreeks 40° ZBr. en namen toen een noordelijke richting. Den 20 Januari 1561 kregen zij even bezuiden den Evenaar de kust van Sumatra in 't gezicht; in weerwil van groote inspanning om zee te houden wierp de stroom het schip op een bank en waren zij genoodzaakt het te verlaten en zich in de boot naar het strand te begeven. De kustbewoners waren arme lieden, die hun een en ander te koop aanboden, en voor een overval behoefde men, zoolang de orde gehandhaafd bleef, niet bevreesd te zijn daar men niet minder dan 700 man sterk was. Men sloeg dus aan het strand hutten op, haalde al wat vervoerbaar was uit het schip en bouwde met de afbraak daarvan in korten tijd twee barkassen, waarop het kleine geschut geborgen werd. Toen werden $\frac{3}{4}$ van de manschappen in de boot en de barkassen verdeeld, en terwijl deze de kust langs voeren moesten de overigen het strand volgen in 't gezicht van de booten, die elken avond aan land kwamen, waar allen te samen overnachtten. Na eenige dagen ontmoette men vier inlandsche vaartuigen die op 't gezicht der vreemdelingen de vlucht namen, en toen men een schot op hen loste, sprong de geheele bemanning der vaartuigen over boord en liet deze, met sago beladen, in de handen der Portugeezen achter. Nu behoefde geen deel der bemanning meer aan land te blijven, maar gingen deze in de inlandsche vaartuigen over, en zoo zette men te samen de reis voort. Op 3° ZBr. kwamen zij aan een groote rivier, waarvan de monding zoo ondiep was dat zij twaalf dagen moesten wachten voor zij weder zee konden kiezen. Het land waar zij zich bevonden behoorde aan den vorst van Menangkabau, die jaarlijks goud en andere waren naar Malaka zond om tegen kleedingstoffen in te ruilen. De Portugeezen, die verscheidene vrouwen bij zich hadden, leidden aan 't strand zulk een weelderig en onbezorgd leven dat de inlanders, door hun rijken tooi aangelokt, hun bij een plotselingen overval eene der schoonste vrouwen konden ontrooven, en bij de 60 man doodden of gevangen namen. De overigen scheepten zich ijlings weder in, bereikten gelukkig de zeestraat van Sunda en de stad Bantén¹ waar vier Portugeesche schepen lagen om peper te laden voor China. Zij werden nu op die schepen verdeeld, som-

---

¹ Deze zal waarschijnlijk wel met het «Patà» van Couto bedoeld zijn.

migen voeren naar China mede en anderen naar Malaka en van daar naar Indië.

Eenige niet geheel onbelangrijke bijzonderheden omtrent den handel, die in dezen tijd door de Portugeezen in den Archipel gedreven werd, vinden wij bij dezen en genen opgeteekend.

Wij weten dat voor rekening der Regeering jaarlijks een schip naar de Molukken en een naar de Banda-eilanden werd uitgerust, doch de voordeelen, aan den handel in nagelen en muskaatnoten verbonden, kwamen grootendeels in handen der kapiteins en beambten, en er moesten telkens maatregelen genomen worden dat de Regeering er althans geen schade bij leed. Bij het overladen van de specerijen in de factorij te Malaka b. v. werd zoodanig geknoeid dat de Regeering in 1562 verbood die voortaan te Malaka te ontschepen, en eveneens het deel dat de Regeering van de lading der particulieren toekwam (*terços e chaques de El Rey*) te verkoopen ¹. Zoo werd ook het jaar te voren in de vaart op Banda eene verandering gebracht. Tot nu toe werd daarvoor het grootste lastschip der Regeering gebruikt, omdat de lading van meer omvang was dan die der nagelen, maar dit maakte de uitrusting zeer kostbaar. Nu zou de Regeering daarbij toch geen nadeel geleden hebben, want $\frac{2}{7}$ van de lading was haar eigendom en werd te Malaka in de factorij geborgen, maar door vrijstellingen van rechten aan particulieren en geschenken uit den voorraad gebeurde het dikwijls dat de kosten der uitrusting niet eens gedekt werden. De vicekoning nu, D. Constantino de Bragança, trachtte door eene soort van verpachting het kwaad te herstellen. Aan den kapitein wien de Regeering de vaart op Banda gunde, werd tot voorwaarde gesteld dat een deel der lading, namelijk 300 bahar noten en 50 foelie — de geheele lading bedroeg gewoonlijk omstreeks 1200 bahar —, voor eene bepaalde som ten bate der Regeering zou aangekocht en vrij van lasten zou overgebracht worden. Maar het schijnt dat ook deze verandering weinig vrucht droeg. Later zag de Regeering dan ook van de vaart op de Banda-eilanden af, en werd deze aan de Javanen overgelaten die de noten naar Malaka en Atjeh brachten ².

Ook voor de vaart op de Molukken en Sunda werden door

¹ Couto, ald. p. 519.

² Couto, ald. p. 380—88. Vgl. Dec. IV parte 2, p. 289.

de Regeering eenigen tijd later contracten gesloten. Voor de Molukken werd bepaald dat de kapitein het galjoen zeilklaar van den vice-koning zou ontvangen, verder alle onkosten voor zijne rekening nemen en te Goa 1100 quintalen nagelen afleveren, die eene waarde vertegenwoordigden van 50.000 pardaos ¹.

De teelt der nagelen schijnt, sedert de Portugeezen die kwamen opkooopen, te zijn toegenomen, tenzij de vroeger opgegeven cijfers te laag waren ²; althans Rebello ³ en de Spanjaard Carrion ⁴, die beiden geruimen tijd in de Molukken doorbrachten, schatten die hooger. In een goed jaar zegt Rebello, leverde de nagelooft 6000 bahar (de bahar van 4½ quintalen ongeveer) ⁵. De opbrengst van Ambon stond ongeveer gelijk met die van Batjan, namelijk omstreeks 300 bahar, doch de Ambonsche nagelen waren minder groot en smakelijk dan die van de Molukken, 't geen hij aan het vroege plukken toeschrijft.

Carrion geeft als gemiddelde opbrengst op:

Ternate	1100—1200 bahar.
Tidore	900—1100 "
Motir	350—500. "
Makian	700—800 "
Batjan	1000—1200 "

De waarde van de bahar bedroeg volgens hem 2 dukaten in goederen, wat met de vroegere opgave overeenkomt. Elders vinden wij dat in 1554 de bahar aan de Regeering kostte „3000 caixas“ (de 1000 = 300 reis of een pardao) 't geen aanmerkelijk minder is ⁶.

Voor de opbrengst der noten op de Banda-eilanden geeft

¹ Couto, Dec. VIII p. 103, 206, 243; Dec. IX p. 101.

² Zie ons Tweede gedeelte bl. 22.

³ a. w. bl. 174, 190.

⁴ Carta del capitan Juan Pablo de Carrion al Presidente del Consejo Real de las Indias sobre las riquezas .... en las islas Malucas etc. in Boletín de la Soc. geogr. de Madrid, tomo IV (1878) p. 23 vv. Carrion kwam met Villalobos in de Molukken en keerde eerst in 1558 in Spanje terug. Hij vergezelde Legaspi naar de Philippijnen in 1564.

⁵ In het „Livro dos pesos da Yndia“ van 1554 (Subsidios etc. p. 40) wordt het gewicht van de nagelen en noten aldus opgegeven:

De bahar van Banda houdt 100 cates, gelijkstaande met 31½ cates van Malaka, of met een gewicht van 5 quintalen, 2 arrobas, 15 arrateis, 7½ oitavas. [Volgens Valentijn (III 2 p. 12) was de catti van Banda = 5½ Holl. ponden]. De bahar van de Molukken houdt 200 cates en staat gelijk met een gewicht van 4 quintalen, 2 arrobas, 19 arrateis.

⁶ Livro dos pesos p. 41.

Carrion een veel lager cijfer dan het vroegere, nl. 2000 à 2500 quintalen noten en 300 foelie jaarlijks, maar 't kan zijn dat het onderscheid in gewicht van de bahar op Banda en in de Molukken bij de herleiding in quintalen door hem niet is in acht genomen.

Omtrent het sandelhout dat men van Timor haalde, deelt Carrion ons het volgende mede: „Het wordt bij ons door de apothekers voor medicijnen gebezigd, naar het groote verbruik is in geheel Azië, Perzië, Indië enz. tot aan Malaka toe, voor zalven en reukwerken, en voor het verbranden der lijken van aanzienlijken. In den tijd dat ik in Indië was werd het daar verkocht voor 50—70 pardaos het quintal; de pardao heeft eene waarde van 12 realen. Jaarlijks werden 2 of 3 schepen van Indië uitgezonden om lading van dit kostbare hout op Timor op te doen.”

Elders vinden wij opgeteekend dat men dat hout op zeer goedkoope wijze verkreeg. De kapitein van het schip liet het door zijn volk hakken, en verdeelde het dan in drie deelen, twee waren voor hem en een voor den vorst van het eiland, die verder geene rechten eischte. Ik moet er bijvoegen dat de berichtgever dit wel niet uit de eerste hand zal vernomen hebben.¹

De Venetiaansche reiziger Cesare de i Federici vermeldt dat het goede sandelhout alleen van Timor kwam; dat van Solor (bij hem Celor) was van eene mindere kwaliteit. In zijn tijd (omstreeks 1560—70) zond de bevelhebber van Maiaka jaarlijks een schip naar Timor, zoo ook een naar Cochinchina om aloehout en een naar Siam om brasilhout (verzino) te laden.²

De vaart op China en Japan, die aan particulieren vrijstond indien zij te Malaka de gevorderde rechten betaalden, was in dezen tijd zeer levendig. Op het eilandje Macao bij Canton verrces langzamerhand een Portugeesche stad.³ Het Hemelsche rijk zelf mochten zij echter niet betreden; in 1562 werd nog eenmaal een gezant van Goa naar Peking afgevaardigd, maar

¹ Relazione dell' imperio Ottomanno del cl. Dan. Barbarigo tornato bailo da Constantinopoli nel 1564 (Relazioni degli ambasciatori Veneti edite da Eug. Albèri. Serie III vol. II), p. 18.

² Viaggio nell' India Orientale et oltre l'India (Venetia 1587) p. 83. Met „verzino” bedoelt hij de Caesalpinia Sapan L. die als verfstof gebruikt werd.

³ Van een afstand van Macao door den keizer van China aan de Portugeezen in 1557, waarvan nieuwere schrijvers spreken, maken de ouderen geen melding. Ook is die hoogst onwaarschijnlijk. Vgl. echter ons Derde Gedeelte bl. 290, 91. Een brief van den Jezuïet M. Nunez van 1555 is reeds uit Macao geschreven.

de Overheid van Canton achtte zijn gevolg voor een gezant te gering en liet hem niet vertrekken. ¹ Wat het handelsverkeer met Japan betreft, zonder twijfel oefende de prediking der Jezuïeten die het Christendom daar meer en meer aanhangers verschaften, daarop een gunstigen invloed uit.

---

¹ Barbosa Machado, II 374; vgl. 589 v. Brief van den bisschop Mich. Carnero uit Macao 20 Nov. 1575, in *Lettere dell' India Orientale* (Vinegia 1580) p. 215.

DERDE HOOFDSTUK.

Berichten der Jezuïeten-zendingen omtrent de Molukken, de Papoe-eilanden, Solor en Timor, Panarukan op Java, de rijken aan de noordkust van Celebes, de Sangi-eilanden, Bangaja, Gorontalo, de rijken in Zuidelijk Celebes.

Bij het verhaal der gebeurtenissen op Ambon zijn de brieven der Jezuïeten ons reeds van dienst geweest. Zien wij thans wat daarin over andere gewesten van den archipel wordt medege-deeld. *Veel* belangrijks zullen wij er niet in aantreffen, want de hoofdzak was natuurlijk hun arbeid, de bekeering der Heidenen, in een helder licht te stellen. Dat sommigen hunner zich van de beteekenis dier bekeeringen geene illusieën maakten hebben wij reeds gezien. Meerendeels waren het echter mannen vol geloofsovertuiging en die in het bewustzijn van het grootsche hunner roeping vermoeienissen noch ontberingen telden.

Te Malaka bevond zich een Jezuïeten-Collegie, door den Koning bekostigd, waar kinderen onderwezen werden, en ook op Ternate was een Collegie gevestigd van waar de zendingen naar de omliggende eilanden werden afgevaardigd. Op Moro, de noordoostkust van Halmahera en het daar tegenover gelegen Morotai had het Christendom sedert Xavier's prediking vele aanhangers gewonnen ¹, maar de Mohammedanen schijnen hier toch nog altijd de overmacht gehad en vele Christenen tot afval gedwongen te hebben. Henrique de Sa, die in 1561 het bewind op Ternate aanvaardde, begaf zich naar Moro om hierop orde te stellen. De sengadji van Galela, een Mohammedaan met name Tioliza, zou hierop met velen der zijnen tot het Christendom zijn overgegaan. ² In 1563 bevonden zich volgens Acosta ³ op Moro 36 kampongs waarvan de bewoners Christenen waren en omstreeks 800 woningen van Molukkanen, die de Societeit van Jezus als hare onderhoorigen beschouwde. ⁴ Verscheidene paters

---

¹ Vgl. ons Derde Gedeelte, bl. 336, 337.

² Bartoli, a. w. p. 584, 585.

³ Relacion in «Cartas» etc. (Alcala 1575) p. 24 v°.

⁴ «son los de la Compañia».

waren hier werkzaam; een hunner predikte op Morotai en woonde in de kampong Sekita, een ander op Rau. ¹

Op Batjan heerschte een zusterszoon van den Sultan van Ternate, een jongman van 25 jaren. Deze had, zoo verhalen ons de Paters, bij eene dochter van zijn oom den Sultan een kind verwekt en haar toen geschaakt. Vreezende dat Hairun zich daarover wreken zou, zocht hij de vriendschap der Portugeezen en liet aan D. Duarte d'Eça een Pater verzoeken om hem in de Christelijke leer te onderrichten. Hierop zou d'Eça, die voor verzet van den kant van Hairun vreesde, dezen met zijne verwanten in de vesting gevangen gehouden hebben totdat P. Nicolao Nuñez veilig en wel naar Batjan onder zeil was. Nuñez vond in den radja een willig leerling, die zich weldra met zijn gezin liet doopen waarop velen zijner bloedverwanten en onderdanen zijn voorbeeld volgden. De radja toonde sedert zooveel ijver voor de nieuwe leer dat hij den Pater op zijne bekeeringstochten naar de omliggende eilanden vergezelde en zelf de bewoners aanmoedigde om zich te laten doopen. ² Wij zagen vroeger dat hij ook in den oorlog van de Ternataunen tegen de Portugeezen de zijde der laatsten koos.

Nuñez roemt zelf de bewoners van Batjan als lieden van meer verstand en oordeel dan die van Moro en daardoor ontvankelijker voor de mysterieën van het Christelijke geloof, waarvoor zij den Islam hadden afgezworen. Voorts verhaalt hij bij den vorst van Batjan sommige radja's van het volk der Papua's ontmoet te hebben die dezen vriendschappelijk kwamen bezoeken. Zij woonden in een groot land dat reeds bijna 200 mijlen ver ontdekt was en vele vorsten bezat, en wenschten gedoopt te worden, maar Nuñez weigerde dit, omdat hij het noodig vond dat zij vooraf onderwezen werden en daartoe op 't oogenblik

---

¹ Brief van L. Froes uit Malaka, 1 Dec. 1555, in *Diversi Avisi* p. 275 v°; Brief van Nic. Nuñez van Ternate, 10 Febr. 1569 in *Letters dell' India Orientale scritte da' Rev. Padri della comp. di Giesu* (Venegia 1580) p. 85. — De vermelding van Rau in dezen brief doet mij vermoeden dat wij ook in den brief van Alf. de Castro van 1554 (zie ons *Derde Ged.* bl. 336) voor Cao Rao moeten lezen.

² Brief van Ant. de Quadros uit Goa, 18 Cal. Decemb. 1559, in *Epistolae Indicae* (Lovan. 1566) p. 321—28 Quadros had dit verhaal van Nuñez zelve. Vgl. Acosta's *Relacion* p. 23 (jaartallen niet te vertrouwen); Du Jarric p. 681—82; Bartoli p. 576—78, die de bekeering aan P. Fern. Osorio toeschrijft, waarschijnlijk uit misverstand van den brief van Quadros.

niemand beschikbaar was. ¹ Deze Papua's, schrijft een ander Pater, woonden op het vaste land dat zich zoover naar 't Zuiden uitstreckte dat de Spanjaarden, die de kust langs voeren, er het einde niet van konden vinden. ² Ook elders wordt hetzelfde opgeteekend, met bijvoeging dat het land der Papua's in vier rijken verdeeld was, namelijk Miam, Missol, Ogueo en Noton, waar ééne taal gesproken werd. In de drie laatste namen zijn de eilanden Misool, Waigeoe en misschien de kust van Nottan (westkust van N.-Guinea) te herkennen. ³

Uit een brief van 1559 ⁴ vernemen wij een en ander omtrent Solor en omliggende eilanden, waar het Christendom aanhangers won. Men voer naar Solor tweemaal in 't jaar, op 't eind van September en in 't begin van Januari, en kon van daar de reis naar de Molukken en China voortzetten. Het was een zeer gezond land, maar men vond er weinig levensmiddelen. Het volk was zeer onbeschaafd en het domste in deze streken; zij hadden geene afgoden en aanbaden niets. Er woonden eenige Portugeezen op het eiland die sommige bewoners tot het Christendom gebracht hadden, maar de „secte van Mahoma“ breidde er zich zeer uit. Op omstreeks 20 mijlen van Solor lag het eiland Timor en 3 mijlen van daar een ander groot eiland ⁵, waar zekere João Soares meer dan 300 inwoners voor het Christendom gewonnen had, waaronder een radja met alle voornamen personen, die er zeer op aandongen dat men hun onderwijs kwam geven. Zij woonden in het binnenland daar de zeeroovers de kust onveilig maakten. Er bevonden zich op dit en de omliggende eilanden, die zeer bevolkt waren en een zeer zacht klimaat hadden, wel „toovenaars“ maar dit belette niet dat de bewoners zeer gezind waren om het Christendom aan te nemen; indien

¹ Brief van Nic. Nuñez, van Ternate 10 Febr. 1569, in „Lettere dell' India Orientale“ (Vinegia 1580) p. 86, 87.

² Brief van Christof. d'Acosta, uit Malaka, 3 Dec. 1569, aldaar p. 70.

³ Lucena, Vida de Xavier, II 116, zoo 't schijnt op gezag van P. Marcos Prancendo die in 1561 met Henrique de Sa in de Molukken kwam. Ook bij Du Jarric p. 692.

⁴ Brief van Baltasar Diaz, uit Malaka, 3 Dec. 1559 in „Copia de algunas cartas que los padres y hermanes de la Compañia de Jesus, que andan en la India... escriuieron a los de la misma comp. de Portugal, desde el a. 1557 hasta el de 61. Tradlad. de Portugues en Castellano“ (Barcelona 1562) p. 59.

⁵ Acosta (Relacion p. 26) noemt dit eiland evenmin maar zegt dat het 100 mijlen van Solor af lag en dat de stad waar de radja en de zijnen gedoopt werden Labonama heette. Dit doet aan Amanubang op Timor denken. Aan de afstanden bij Acosta is geen waarde te hechten.

men echter daarvan niet spoedig werk maakte zouden zij weldra besmet worden met de verderfelijke leer van Mohammed.

De schepen die van Malaka op Solor en Timor voeren deden gewoonlijk „het rijk Banalucar“ (Panarukan op Java) aan, waar de meeste levensmiddelen in den geheelen archipel te vinden waren. De bewoners van dit rijk waren heidenen, hadden de wet van Mohammed nooit willen aannemen en daardoor veel oorlogen moeten voeren. Zij waren groote vrienden van de Portugeezen en zeiden geene wet te zullen aannemen dan de hunne. ¹

Acosta ² voegt aan de berichten van Diaz omtrent Solor nog een en ander toe. In 1552 zegt hij, maar op jaartallen kan men bij hem niet aan, werden ook hier de radja, zijne gemalin en de voornaamsten van zijn rijk, door een Portugeeschen handelaar gedoopt. De radja deed hierop meermalen bij het Jezuiten-Collegie te Malaka aanzoek om een leeraar, maar vernemende dat er geen gemist kon worden zond hij zijn zoon naar dat Collegie om onderwijs te ontvangen. Drie of vier hadji's, uit Indië ³ overgekomen, hadden zich in dezen tijd op Solor gevestigd en vele bewoners tot den Islam bekeerd; door toedoen van de Jezuiten was echter de voornaamste hunner van het eiland verwijderd en naar Indië teruggezonden.

Drie brieven van P. Pero Mascarenhas uit Ternate ⁴ maken ons met de eerste prediking van het Christendom op Celebes en de Sangi-eilanden bekend. In 1563 zond Sultan Hairun van Ternate zijn zoon Baab uit om (de noordkust van) Celebes aan zijn gezag te onderwerpen. De Paters op Ternate begrepen wel dat daarmede de uitbreiding van den Islam gepaard zou gaan en verkregen van den Portugeeschen bevelhebber, Henrique de Sa, die een schip op kruistocht naar die kust wilde uitzenden, dat een hunner zou medegaan, te meer omdat de bewoners kort

¹ Het Amacuaca waarvan in den brief van P. Diaz (die ook in de 3e uitgave der *Epistolae Japonicae*, Lovan. 1570, p. 172 staat) gesproken wordt is blijkbaar Amacusi in Japan.

² *Relacion* p. 25, v^o.

³ „de los lugares Calicut (Calicut?) y Bengala.“

⁴ De eerste is gedagt. Idib. Novemb. 1564 en behelst in haar geheel een brief van P. Diogo Magalhaes uit Menado, 5 Cal. Aug. 1563. De twee volgende worden slechts bij uittreksel en zonder dagt. medegedeeld. Ik heb alleen de Latijnsche vertaling in *Epistolae Japonicae*, pars II (Lovan. 1569), p. 158—176, kunnen raadplegen.

te voren door een afgevaardigde hun wensch hadden te kennen gegeven om onderwezen te worden in de Christelijke leer. De Sultan poogde door het verspreiden van oorlogsgeruchten te voorkomen dat het Portugeesche schip uitliep, maar toen deze logenachtig bleken begaf men zich op weg met P. Diogo Magalhaens en 100 man aan boord. Men deed eerst Menado aan en hoewel het niet in het plan lag zich hier op te houden was het op aandrang van den radja dat de Pater er veertien dagen doorbracht om hem en velen die daartoe begeerig waren de geloofsartikelen te verklaren, waarop de vorst met 1500 zijner onderdanen gedoopt werd. De Menadeezen hadden den naam van een oorlogszuchtig volk en de schrik van den geheelen omtrek te zijn.

De reis werd voortgezet naar het eiland Siau van de Sangi-groep (Sichaonia in de Lat. vertaling, Sion bij Du Jarric en anderen), waar de radja, die als een zeer rechtvaardig man bekend stoud, eveneens groot verlangen toonde om gedoopt te worden. Hij zou 6000 strijders onder zijne bevelen gehad en het eiland (met de omliggenden?) 25.000 bewoners geteld hebben. Van hier voer men naar „Bola“ (Bolaang Mogondo) aan de noordkust van Celebes. De radja, een zoon van dien van Menado, had 7 of 8 plaatsen met ongeveer 15.000 inwoners, die nog heidenen waren, onder zijn gezag. Hij was kort te voren door Kaitjil Guzerate van Ternate gedwongen den Islam te omhelzen, en weigerde uit vrees voor de Ternatanen, hoewel met tranen in de oogen, tot het Christendom over te gaan.

De kust verder langs varende kwamen zij te „Canripa“ (Kardipan), waar dicht bijeen zes kampongs lagen met ongeveer 3000 inwoners. De voornaamsten werden op hun verlangen gedoopt. Toen voeren zij in vijf dagen naar „Totole“ (Tontoli), waar de kapitein zoo het schijnt verwacht had de krijgsvloot van Ternate te vinden. De bewoners aan deze kust hadden volgens P. Magalhaens een grooten afkeer van den Islam, wat wel met hun tegenzin in de overheersching der Ternatanen in verband gestaan zal hebben.

Op den terugtocht bleef de Pater acht dagen te Kardipan en doopte in dien tijd 2000 menschen. Daarop vestigde hij zijn verblijf te Menado. De bemanning van het schip die door den westmoesson genoodzaakt was hier twee maanden te vertoeven, werd door den radja met de meeste gastvrijheid behandeld.

In zijn tweeden brief aan den Rector van 't Collegie te Malaka dringt P. Mascarenhas zeer aan op medewerkers omdat het

arbeidsveld zoo groot is en onder andere volken ook de Papoes („plebes Papuarum“) nog op bekeering wachten. Hij beklaagt zich over de tegenwerking van den Sultan van Ternate. De radja van Bangaja („Bex Bemgaj“) aan Celebes' oostkust had zijn zoon voor zijne opvoeding naar Ternate gezonden en daar deze jongeling geneigdheid toonde om het christendom te omhelzen zocht Hairun hem daarvan af te houden, en vroeg den radja eene dochter voor zijn zoon ten huwelijk. Daar evenwel de radja had te kennen gegeven dat hij daarover den radja van Batjan wilde raadplegen, die een ijverig Christen was, hoopte de Pater dat er van dat huwelijk niets zou komen. Intusschen verlangden de Bangajers ¹ gedoopt te worden, maar door het geringe aantal zendelingen kon daar niets van komen, hetgeen te meer te betreuren was omdat het te vreezen stond dat de sultan van Ternate hen tegen de Christenen zou opzetten.

Weinige dagen vóór Mascarenhas zijn brief afzond was een neef van den Sultan van Tidore gedoopt, een man van geestkracht en beleid, die vroeger tegen de Portugeezen oorlog had gevoerd en het hoofd was van zeven of acht kampongs. Thans was hij een gevangene van den Sultan van Ternate die zijn best had gedaan om te bewerken dat hij naar Indië werd gezonden en beweerde dat hij een zeer gevaarlijk persoon en onruststoker was, maar de Pater had dit weten te verhoeden. De overgang van den Tidoreeschen prins tot het Christendom zal wel evenzeer een politieke reden gehad hebben als het feit door P. Mascarenhas ten slotte vermeld, dat Kaitjil Guzurate van Ternate zijn eenigen zoon door de Jezuiten liet opvoeden en naar Malaka zendt om zijne opvoeding te voltooien.

In den derden brief van den Pater wordt de doop van zes aanzienlijke Tidoreezen verhaald, waaraan kort te voren die van twee broeders van den Sultan was vooraf gegaan, terwijl ook de Sultan zelf, een jongeling van 17 jaar, tot het Christendom scheen te neigen. Het doopfeest der Tidoreesche hoofden was op Ternate met muziek en onder 't losbranden van 't geschut gevierd. Toen eenige dagen later de Sultan van Ternate als naar gewoonte aan den Pater audientie gaf, had hij hem ongewoon eerbiedig en vriendelijk bejegend, en toen de Pater verzocht het evangelie aan zijne onderdanen te mogen verkou-

---

¹ Er staat hier „Appicari populi“, daar dit dadelijk op het voorgaande volgt kunnen wel niet anders dan de Bangajers bedoeld zijn.

digen, antwoordde de Sultan dat hij daartoe vrijheid bezat en dat hij en zijne zonen trouwe hoorders zouden zijn van de predikatiën der zendelingen. De Pater schreef deze welwillendheid aan de vrees toe dat indien de Sultan van Tidore het christendom aannam hij zelf de gunst der Portugeezen zou verliezen.

De eerstvolgende brief, dien wij van P. Mascarenhas bezitten is den 6 Maart 1569 uit Ternate geschreven ¹. Hij had eenige maanden te voren „de Celebes“ bezocht en geeft nu verslag van zijne reis. De radja van Siau had zich door P. Magalhaens laten doopen, maar ten gevolge daarvan waren, anderhalf jaar geleden, alle zijne onderdanen tegen hem opgestaan op een kleine landstreek (eiland?) na, waar hij met zijn vader en zijne broeders de wijk had genomen. Van daar was hij op Ternate gekomen om hulp te vragen bij de Portugeezen. Intuschen was een deel der opstandelingen tot inkeer gekomen en had afgevaardigden naar Ternate gezonden om den radja tot terugkeer te bewegen. De Portugeesche bevelhebber leende den radja een fust en P. Mascarenhas besloot hem te vergezellen. Te Menado vernam men dat de helft zijner onderdanen hem nog vijandig waren. Van daar voer men naar Siau. De radja werd „met veel geween“ door zijne aanhangers ontvangen, maar de vijandelijke partij had de versterkte hoofdplaats nog in haar macht en wilde die niet overgeven. Toen de Portugeezen van de fust zich echter aan land begaven om den radja tegen de oproerigen bij te staan namen deze de wijk in 't gebergte. Nu liet de radja zich door de fust naar een plaats brengen van omstreeks 300 woningen die aan zijn broederszoon behoorde en bleef daar met den pater en twee Portugeezen achter. Men richtte eene woning tot kerk in en doopte hier den vader van den radja, die op die plaats woonde.

Daar P. Mascarenhas van hier uit de christenen te Menado wilde bezoeken besloot de radja hem met zijne vloot te vergezellen (eind September 1568). Doch terwijl de vaartuigen werden gereed gemaakt kwamen eenige aanzienlijken van het eiland Sangi namens hun radja den Pater uitnoodigen om bij hen te komen en gaven hem door verschillende teekenen, o. a. door het lange hoofdhaar dat zij droegen af te snijden, te kennen dat zij gaarne christenen wilden worden. De Pater beloofde dat hij bij hen zou komen en weinige dagen later kwam een neef

¹ Lettere dell' India Orientale (Vinegia 1580) pag. 88vv.

van den radja hem afhalen, maar de radja van Siau stond er op om hem met zijne vloot, die nu gereed was, te begeleiden. Te Sangi aangekomen werd hij door den radja en de aanzienlijken met veel blijdschap ontvangen. De residentie heette „Calanga“ (Kalongan). Hier werden drie dagen later de radja, zijne gemalin en de voornaamsten zijner onderdanen, zoowel mannen als vrouwen gedoopt, en hoewel de beide radja's met den „adel“ bij deze gelegenheid braaf feest vierden, verzuimden zij toch niet den pater over het geloof te ondervragen, zoodat de woning waar hij zijn intrek had genomen, hoewel eene der grootsten, altijd vol volk was. Er werd ook een kruis geplant van het schoonste hout dat op het eiland te vinden was, waarbij de beide radja's in persoon behulpzaam waren, en eene plaats uitgezocht om een kerk te bouwen, waartoe onmiddellijk de grond werd gelijk gemaakt.

Het was nu echter hoog tijd geworden voor den Pater om naar Celebes af te varen. De radja van Sangi liet hem naar Siau terug geleiden en gaf aan elk der beide Portugeezen die bij hem waren een slaaf ten geschenke. Van Siau geleidde hen de radja van dat eiland (1 November 1568) naar Menado. Hier kwamen, schrijft Mascarenhas, de „Battachini“ hem zeggen dat wel 100.000 zielen bij hen al lang naar het Christendom smachtten, en verzochten den radja van Siau dat hij den pater zou bewegen om hen te bezoeken. Maar deze kon hun alleen hoop geven dat zij door de paters die op Celebes ¹ kwamen wonen gedoopt zouden worden; hij zelf was slechts gekomen om de reeds gedoopten te bezoeken. Met deze „Battachini“ zijn blijkbaar de bewoners van de Minhasa bedoeld ².

P. Mascarenhas zette van Menado de reis voort naar Kardipan. Onderweg deed hij Bolaäng aan, om een jongman dien P. Magalhaens daar had achtergelaten mede te nemen; de moeder van den radja, die thans afwezig was, liet hem verschingen brengen en zond hem op zijn verlangen den jongman aan boord. Te Kardipan werd de Pater zeer feestelijk

¹ Er staat „con i Selebi“.

² Waarom Valentijn er alleen „Databans“ (Databan is een dorp bij Menado) onder verstaat weet ik niet. P. Magalhaens spreekt reeds in zijn brief van 1563 (zie boven) van „Batachina“, dat zeer bevolkt is en nog niet door de „Mahomedaanse pest“ besmet, en waarvan de bewoners zeer naar den doop verlangen. Daar deze pater toen te Menado zijn verblijf hield, is hier zonder twijfel hetzelfde land bedoeld.

ontvangen en vele heidenen kwamen hem bezoeken om onderwijs te ontvangen; hij wilde hen echter niet doopen om dezelfde reden waarom hij dit aan zijne bezoekers uit het binnenland te Menado geweigerd had.

Van Kardipan keerde Mascarenhas met den vorst van Siau naar zijn rijk terug. De Portugeesche vlootvoogd Gonzalo Pereira, van wien wij later meer zullen vernemen, had dien radja beloofd hem tegen zijne oproerige onderdanen bijstand te bieden, doch in Januari 1569 kwam niet hij maar een ander kapitein, die in den brief des Paters Mendornelas genoemd wordt, met twee vaartuigen te Siau opdagen en bood den radja zijne hulp aan, die dankbaar aanvaard werd. In weinige dagen maakte hij zich thans meester van twee der voornaamste en best versterkte plaatsen op het eiland en bracht hij dit weder onder zijn gezag.

Toen Mascarenhas daarop naar Ternate terugkeerde gaf de radja hem zijn oudsten zoon, een knaap van 9 jaar en van veel aanleg, mede om door hem te worden opgevoed. In 's Paters afwezigheid had de radja van Gorontalo op Celebes ¹, die reeds zes jaren lang te vergeefs had aangedrongen op het zenden van een christenleeraar, weder hetzelfde verzoek laten doen aan den Portugeeschen kapitein, doch deze kon hem slechts de hoop geven op een bezoek van P. Mascarenhas die zich toen aan de noordkust bevond. Aan het rijk van Gorontalo, zegt P. Nic. Nuñez, van wien wij dit vernemen ², grenst dat van „Botum“ (Limbotto), dat nog meer inwoners telt.

Ook in zuidelijk Celebes schijnt het Christendom in dezen tijd meer ingang te hebben gevonden. Van de bekeeringen te Supa en elders verhaalden wij vroeger ³. P. Manuel de Acosta, die aan Zuid-Celebes den naam geeft van „la region Macassar“, eene landstreek die „overvloedig is aan slaven“, deelt ons mede dat de radja van Supa de schoonzoon was van een zeer rijken vorst, wiens gebied zich ten zuiden van het zijne uitstrekte en die zijn verblijf hield te „Sedemrey“ (Sidenring), eene groote en beroemde stad bij een veel bevaren meer (Tainparang) dat aan alle zijden door volkrijke plaatsen omringd, 20 mijlen lang en

¹ „incontro alla riviera de' Selebi“ heet het. Met deze riviera wordt de noordkust van Celebes bedoeld. Zie denz. brief p. 87.

² Brief uit Ternate, 10 Febr. 1569 in „Lettere dell' India Orientale“ (Vinegia 1580) p. 88.

³ Derde gedeelte, bl. 328.

5 mijlen breed is, en waaruit een vischrijke rivier (de Tjenrana) 30 dagen verder in zee loopt. Niet ver van de riviermond aan de oostkust ¹ ligt eene stad die Malu heet en waarvan de radja de vriendschap der Portugeezen grootelijks begeert. Ook heeft men eene andere landstreek die in 't bizonder den naam Macaçar draagt, zeer klein is, en waarvan de radja het christendom heeft aangenomen. Als deze sterft volgt zijn broeder, die nog heiden is, hem op, maar men zegt reeds dat hij en zijne onderdanen den doop wenschen te ontvangen. Aan dit Makassar grenst een ander rijk beheerscht door een bloedverwant van dien radja, eveneens christen en verlangend naar predikers van het evangelie; die begeerte in al deze gewesten was ontstaan uit de wonderbare genezing van een Portugeeschen handelaar, die hier had plaats gegrepen ².

Het is mogelijk, en zelfs waarschijnlijk, dat alle deze berichten van bekeeringen en aanvragen om christenleeraars tot stichting der vromen vergroot en opgesierd zijn, en dat men wel eens het eene kwaad (den Islam) zocht te ontgaan door zich met het andere te verzoenen en zich daardoor de bescherming der Portugeezen tegen de dwingelandij van Ternate of een anderen veroveraar te verzekeren, maar het lijdt geen twijfel dat de kans voor het christendom in de oostelijke eilanden van den Maleischen archipel in dezen tijd schoon stond. Aan de groote verwachtingen die de zendelingen daarvan mochten koesteren zou door de zwakheid der Portugeezen echter weldra de bodem worden ingeslagen.

¹ Er staat: „junto a una ciudad de Oriente que se llama Malu.“

² Relacion, p. 25. Vgl. Lucena, II 114; Du Jarric p. 691.

VIERDE HOOFDSTUK.

Malaka in 1564—78. Atjeh door de Porte bijgestaan. Mansur Sjah sultan van Atjeh. Hij herovert Aru op den sultan van Djohor, doet een aanslag op Malaka (1568). Djohor in vriendschap met de Portugeezen. Overwinning op de Atjehers (1570). 's Konings besluit om te Malaka een afzonderlijk gouvernement te vestigen verijdeld. Aanslagen op Malaka door de Atjehers en Javanen (1573—75). Overwinning op de Atjehers (1575).

Toen Antão de Noronha, zoo verhaalt Couto, in September 1564 te Goa het opperbewind in Indië aanvaard had, kwamen hem geruchten ter ooren hoe de Sultan van Atjeh aan Indische vorsten gezantschappen had afgevaardigd om een algemeen verbond tegen de Portugeezen, die vijanden van den Islam, tot stand te brengen, en hoe hij van de Turken (thans meesters van Egypte en de Arabische havens aan de Roode Zee) 500 man hulptroepen, bekwame artilleristen en eene groote hoeveelheid geschut en ammunitie bekomen had. Ook den vorst van Demak, den machtigen beheerscher van Java, ¹ had hij getracht over te halen om aan dat verbod deel te nemen, maar deze, meer kwaad van zulk een machtigen mededinger dan van de Portugeezen vrezende, had zijn gezanten van kant laten maken. ²

De zending van artilleristen en geschut uit Egypte naar Atjeh wordt bevestigd in een verslag van den Venetiaanschen gezant bij de Porte van 't jaar 1564. ³ Een ander verhaal dat hiermede in verband staat, van de Jezuiten afkomstig, is aan bedenking onderhevig. ⁴ Volgens hen zou de Sultan van Turkije geweigerd hebben den gezant van Atjeh te ontvangen zoolang Atjeh de Portugeezen niet getuchtigd had. Hierop werden van de 24 Portugeezen die zich te Atjeh bevonden 18 gespiest. Leoniz Pereira, de bevelhebber van Malaka liet toen hij dit

---

¹ "o Rey di Dama, Imperador de Jaoa."

² Couto, Dec. VIII p. 130—32.

³ Relazione di Dan. Barbarigo, vroeger aangehaald, p. 13.

⁴ Barbosa Machado, Memorias II 584, op gezag van Franc. de Sousa's Oriente conquistado pelos Padres da Comp. de Jesus.

vernam verzoeken dat de overigen hem mochten uitgeleverd worden, maar de Sultan, die te vergeefs getracht had hen tot den Islam te bekeeren, deed hen den marteldood ondergaan. Dit zou in 1565 hebben plaats gehad, maar Pereira kwam eerst in 1567 te Malaka. Ook zijn vele dier martelaarsgeschiedenissen uit den aard der zaak legendar. De vijandschap van den Sultan tegen de Portugeezen sproot niet voort uit geloofshaat maar hun monopoliezucht was er de oorzaak van. Menig handelsschip dat van Atjeh naar Indië en de Roode Zee voer werd door hen buitgemaakt of in den grond geschoten, ¹ en 't is niet te verwonderen dat de Sultan hierover wraak wilde nemen, maar 't vermoorden van eenige manschappen zou hem al zeer weinig gebaat hebben en zeker niet in de bedoeling van den Sultan van Turkije gelegen hebben.

Om tot Noronha terug te keeren, deze zorgde dat Diogo de Menezes die destijds als bevelhebber naar Malaka vertrok, in staat werd gesteld de vesting behoorlijk te versterken om een onverhoedschen aanval van de Atjehers te kunnen afslaan. Maar gedurende zijn bestuur kwamen de Atjehers niet opdagen, 't geen waarschijnlijk aan den dood des Sultans in 1565 lag en aan de onlusten die daaruit over de troonsopvolging ontstonden. In 1567 had echter Ala-ud-din van Perak, meer bekend onder den naam van Mansur Sjah, ² een man van geestkracht, den troon van Atjeh beklommen en toonde al aanstonds wat men van hem te verwachten had.

Wij hebben vroeger gezien ³ dat in of omstreeks het jaar 1540 de Sultan van Djohor de Atjehers uit het rijk van Aru dat reeds door hen bezet was, verjoeg en dit rijk, dat aan zijne eigene vazalstaten op de oostkust van Sumatra grensde, daarbij inlijfde. Om aan Djohor die provincie weder te kunnen ontweldigen wilde de Atjeher eerst zijn mededinger onschadelijk maken. Hij rustte eene vloot van 200 zeilen uit en veinzende een scheepstocht tegen Patani te ondernemen, overviel hij plotseling den Sultan van Djohor ⁴ in zijne eigene hoofdplaats,

¹ Zie o. a. Couto, Dec. VIII p. 60, 69, 102.

² "Alaharadi" bij Couto. Vgl. Veth, Atchin p. 67.

³ Zie mijn Tweede Gedeelte, bl. 66.

⁴ Hij wordt door Couto "Sultão Salaudi de Vianta" genoemd. Vianta staat voor Viantana (Udjong tanah). De vorstenlijsten van Djohor zijn zeer verschillend en wij weten dus niet of hier nog dezelfde Ala-ud-din bedoeld is die in 1540 regeerde. Zijn opvolger heette Abd-ul-Djalil.

veroverde die en voerde den vorst met zijn gezin naar Atjeh mede, waar zij (zoo luidt het verhaal) allen wreedaardig vermoord werden. Daarop verjoeg hij de Maleiers uit Aru en vestigde daar zijne heerschappij. ¹

Nu lagen de Portugeezen aan de beurt. Menezes was als bevelhebber van Malaka opgevolgd door Leoniz Pereira. Den 20sten Januari 1568, terwijl men hier het geboortefeest vierde van den Koning van Portugal, zag men 's avonds op eens eene menigte vaartuigen opdagen, die de zee als 't ware bedekten. Het was de vloot van Atjeh, door den Sultan in persoon aangevoerd. Zij bestond uit drie groote galjooten met Malabaren (als zeesoldaten beroemd), vier gewone galeien, zestig fusten en galjooten, meer dan 200 lantsjaren, 80 andere roeivaartuigen (baloens) en twee groote barken (champanes) met ammunitie, en er bevonden zich op 15,000 soldaten en 400 Turken, behalve de slaven, en meer dan 200 stukken bronzen geschut, groot en klein.

De Sultan gaf eerst voor dat hij slechts kwam om de vriendschap met de Portugeezen te hernieuwen en dat de expeditie bestemd was om den vorst van Java te straffen voor het ombrengen zijner gezanten. Intusschen trachtte hij door een spion den toestand der vesting te weten te komen, maar deze werd ontmaskerd en bekende op de pijnbank dat hem opgedragen was den kapitein te dooden en den brand in het kruid te steken. Men hieuw hem de voeten, de handen en het hoofd af en liet die in een boot naar de Atjehsche vloot afdrijven. De Sultan deed alsof hij dit niet bemerkte en liet den kapitein verzoeken in de stad rijst te mogen aankopen. Dit werd hem geweigerd. Nu ontscheepten de Atjehers hun geschut en begonnen rondom de stad belegeringswerken te maken, zoodat zij weldra geheel was ingesloten en alleen de zeezijde overbleef. Pereira zorgde dat de schepen die uit den Archipel kwamen in de zeestraat van Singapura gewaarschuwd werden dat de Atjehers voor Malaka lagen en liet dit ook den Sultan van Djohor aanzeggen, op hoop dat deze den gezamenlijken vijand zou bestoken, en aan den Sultan van Kedah, wiens haven de schepen plachten aan te doen die van Bengale en Pegu kwamen.

¹ Couto, Dec. VIII p. 130. Bij Pinto (cap. 32) wordt deze gebeurtenis in 1574 geplaatst maar dat dit onjuist is blijkt uit zijne eigene mededeeling dat Mansur zijn oudsten zoon tot vorst van Aru aanstelde en dat dit dezelfde was die bij 't beleg van Malaka tijdens Leoniz Pereira (dus in 1568) om 't leven kwam.

Intusschen werd voor de verdediging der stad door den bevelhebber gedaan wat hij kon. De Portugeezen, hoewel gering in aantal — er waren er niet meer dan 200 — deden nu en dan uitvallen met gunstigen uitslag. Het geschut der Atjehers deed weinig kwaad en de listen die zij verzonnen om de Klings en Javanen, die zich in de stad bevonden, bij de Portugeezen verdacht te maken, werden verijdeld door de scherpzinnigheid van Pereira. Den 16den Februari liet de Sultan een algemeenen storm op de muren doen maar aan alle kanten werden zijne troepen afgeslagen. Door de groote verliezen, die hij daarbij geleden had, ontmoedigd, liet hij den 25 Februari in alle stilte zijne troepen weder inschepen en keerde onverrichter zake naar Atjeh terug.

Den dag na zijn vertrek kwam de sultan van Djohor met zestig zeilen tot hulp der Portugeezen opdagen. Vernemende dat de Atjehers vertrokken waren, achtervolgde hij hunne vloot, maar kon hen niet meer inhalen. Hij begaf zich toen naar Malaka teug en werd door Pereira zeer feestelijk en vriendschappelijk ontvangen. Het was voor de eerste maal dat een nazaat van de oude Sultans van Malaka de stad zijner vaderen bezocht, een daad van groote vrijzinnigheid in een Oostersch despoot; ook achtten zijne onderhoorigen die geheel in strijd met zijne waardigheid; hij stelde het echter te zeer op prijs dat de Europeërs den man, die naar de onbepaalde heerschappij in deze gewesten streefde, een gevoelige les gegeven hadden, om hun bevelhebber niet een blijk te geven van zijne sympathie. Hetzelfde deden de overige Maleische vorsten in den omtrek schriftelijk en zij boden tevens aan Pereira hun bijstand aan, indien hij een scheepstocht tegen Atjeh wilde ondernemen.

De Gouverneur van Indië had, zoodra hij van de insluiting van Malaka onderricht was, een eskader daarheen gezonden om hulp te bieden. Toen dit in Mei 1568 aankwam was alle gevaar geweken. Een der schepen van dit eskader, door Pereira uitgezonden om de vaartuigen met levensmiddelen, die uit den archipel kwamen, door de zeestraat van Sabang naar Malaka te geleiden, bemachtigde een jonk waarop zich een Atjehsch gezantschap aan de vorstin van Djapara bevond. ¹

In dit of 't volgende jaar zou Sultan Mansur het voornemen

---

¹ Zie over 't voorgaande: Couto, Dec. VIII p. 103, 130, 133—172, 255.

gehad hebben om den aanval op Malaka te hervatten. Wat hiervan zij, niet waarschijnlijk is het dat een Portugeesch schip, naar Sunda bestemd en door tegenwind naar de reede van Atjeh afgedreven, waar het den vijand wist te trotseeren ¹ hem van dat plan zou hebben afgehouden. Ook komt mij het verhaal van dit voorval niet weinig opgeschroefd voor.

Natuurlijk bleef men in Indië den Atjeher wantrouwen. De wakkere vicekoning Luiz de Ataide zond in Augustus 1570 met Francisco da Costa die Pereira als bevelhebber moest vervangen, een aanzienlijk eskader naar Malaka onder bevel van Luiz de Mello da Silva. Daar aankomende vernam men dat Sultan Mansur met zijne vloot onderweg was. Hij had het eehter ditmaal op den Sultan van Djohor voorzien, wien hij waarschijnlijk wilde straffen voor zijne verstandhouding met de Christenen, en was tijdens de komst van Mello de „rio Feroso” bezuiden Malaka, opgevaren waar hij de kampongs (tot het gebied van Djohor behoorende) die aan die rivier lagen verbrandde. Mello besloot hierop de Atjehers te gaan bestoken. Hij had een goed aantal roeivaartuigen ter zijner beschikking en voer daarmede de kust langs, terwijl twee galjoenen in open zee bleven. Deze kwamen het eerst in 't gezicht van de Atjehsche schepen die aan den mond der rivier lagen. Meenende dat het handelsvaartuigen waren, die men gemakkelijk kon buitmaken, zond de vlootvoogd der Atjehers er twee galeien op af, maar in dien tijd waren ook de roeivaartuigen de rivier genaderd, en nu ontspoon zich tusschen de beide vloten een moorddadig gevecht dat volgens 't Portugeesche verhaal met een geduchte nederlaag der Atjehers eindigde. De laatsten zouden 3 galeien en 6 fusten met 300 gevangenen in handen van den vijand gelaten hebben, terwijl een groot deel hunner vloot in den grond werd geboord en niet minder dan 1200 man waarbij hun aanvoerder, de troonsopvolger van Atjeh, het leven lieten. De Portugeezen daarentegen verloren geen enkel man en slechts 50 hunner werden gewond!! In de eerste dagen van 1571 keerde Luiz de Mello naar Indië terug. ²

Ook te Lissabon had het gevaar, dat Malaka van Atjeh dreigde, bezorgdheid gewekt en was men tot het besluit gekomen dat het geraden was voor Malaka een afzonderlijken gouverneur

¹ Couto, Déc. VIII p. 243, 246—52.

² Couto, Dec. VIII p. 280—81, 316—20.

te benoemen, die zelfstandig handelen kon en even als die te Goa uit het moederland van het noodige voorzien werd; de rechten die te Malaka geheven werden zouden de kosten kunnen bestrijden. Toen nu in 1571 Antonio de Noronha ¹ als vice-koning naar Indië vertrok vergezeld hem Antonio Moniz Barreto als gouverneur van Malaka. Noronha had in last om in Indië eene vloot en 2000 manschappen voor hem uit te rusten. De vice-koning nu was wel met 4000 man van Lissabon uitgezeld, maar verloor onderweg de helft, meerendeels aan besmettelijke ziekten; bovendien vond hij vele Indische Staten in oorlog met de Portugeezen. Hij kon dus zijne belofte ten opzichte van Moniz niet vervullen. Toen evenwel met sommige staten vrede was gesloten herinnerde deze hem aan het bevel der Regeering. Noronha bracht het geval in den Raad van kapiteins en edellieden en men was eenstemmig van oordeel dat de Regeering, toen zij het besluit betreffende Malaka nam, niet genoegzaam op de hoogte was van de strijdkrachten die in Indië vereischt werden en dat men dus aan Moniz niet meer dan 4 of 500 man kon medegeven. Moniz weigerde en schreef naar Lissabon dat Noronha, indien hij gewild had, zeer goed het bevel der Regeering had kunnen opvolgen.

Intusschen vertrok in September 1578 Francisco Henriques als gewoon kapitein naar Malaka. Maar kort daarna kwamen eenige schepen uit Portugal te Goa aan en brachten een bevelschrift van den Koning mede dat aan den Aartsbisschop van Goa in handen moest gesteld worden. Daarin werd de vice-koning, in geval hij Moniz nog niet in staat had gesteld als gouverneur naar Malaka te vertrekken, van zijne waardigheid vervallen verklaard en Moniz zelf tot gouverneur van Indie benoemd.

Couto noemt dit de schandelijkste nieuwigheid die ooit in Indië voorviel, daar het volgens hem den vice-koning volstrekt onmogelijk was geweest te doen wat de Regeering eischte. ² Men was er echter te Goa van overtuigd dat de Aartsbisschop

¹ Te onderscheiden van Antão de Noronha die van 1564—68 regeerde.

² Volgens Manuel dos Santos (Historia Sebastica p. 274) zou de Koning in zijn toorn over 't verlies van de vesting te Sjali aan de kust van Malabaar, dat Noronha niet had kunnen verhinderen, tot zijne vervanging last gegeven hebben. Een brief van den koning aan Noronha over die gebeurtenis, van 8 Mrt. 1578, medegedeeld door Barbosa Machado (Memorias III 532) pleit voor die opvatting. Dat het niet zenden van Moniz naar Malaka als reden of liever voorwendsel voor Noronha's ontslag werd opgegeven, vermeldt behalve Couto ook Faria y Sousa in zijne «Asia Portuguesa» (III 578—80).

toen hij het bevelschrift bekend maakte, een voorbehoud van de Regeering verzweeg. Noronha zou namelijk alleen dan van de regeering afstand hebben moeten doen indien het den Aartsbisschop bekend was dat hij *geen plan had* om Moniz behoorlijk uitgerust naar Indië te zenden. Dat Noronha dit plan had in het volgende voorjaar, was echter bekend genoeg. Wat nu de reden was dat de Aartsbisschop dit niet in aanmerking nam wordt ons niet opgehelderd; misschien was Moniz jegens de geestelijkheid beter gezind dan Noronha. Zeker is het dat het Moniz met dien aandrang om naar Malaka te worden gezonden weinig ernst was geweest, want toen hij zelf het bewind had aanvaard weigerde hij Leoniz Pereira, vroeger bevelhebber te Malaka en thans in zijne plaats tot gouverneur aldaar benoemd, eene voldoende uitrusting te geven waartoe hij trouwens even als Noronha de onmogelijkheid inzag. Pereira nam daarom in 't volgende jaar de terugreis naar Portugal aan en van het gouvernement van Malaka was verder geen sprake meer. ¹

Dat de Regeering te Lissabon reden had gehad om voor Malaka bezorgd te zijn was inmiddels gebleken. Den 13 October 1573 verscheen weder een Atjehsche vloot voor de stad, die 90 zeilen telde en waarop zich 7000 man zouden bevonden hebben. Een deel hunner werd aan land gezet en stak de stad aan de zuidzijde in brand, maar een regenstorm kwam de inwoners te hulp, doofde het vuur uit en bracht de vloot der Atjehers in gevaar, zoodat deze uit vrees dat hunne schepen van de ankers mochten slaan en naar de stad afdrijven, zich een eind bezuiden Malaka aan de rivier van Muar terugtrokken, waar zij de vaart uit den Archipel stremden. Weinige dagen later kwam de nieuwbenoemde bevelhebber Francisco Henriques te Malaka en het schip van Tristão Vaz da Veiga dat naar Sunda bestemd was. Daar men te Malaka met de vloot van Atjeh in de nabijheid hongersnood te duchten had, want ook de visschers durfden zich niet in zee begeven uit vrees van opgelicht te worden, besloot men, in weerwil van den slechten staat der kustvloot, van het gebrek aan soldaten en ammunitie, een stoute poging te doen om de Atjehers te verdrijven. Tristão Vaz nam het beleid der onderneming op zich en vol ijver sloten de bewoners van Malaka, waaronder de oude beproefde zee-kapitein Fernão Perez d'Andrade, dezelfde die in der tijd China

¹ Couto, Dec. IX p. 1, 49—54, 101, 104—116, 145—48, 222—24.

voor de Portugeezen had ontsloten, zich bij hem aan. Met dat al kon men slechts 300 man, slecht gewapend, bijeen krijgen; de slaven der kooplieden moesten dienst doen als roeiers. Men voer de kust langs en vond de Atjehers weder even als in 1570 aan de rio Feroso. Waarschijnlijk was het slechts een deel hunner vloot; anders zou het ongelooflijk klinken dat de Portugeezen met hun geringe macht den vijand versloegen. Tristão Vaz enterde en veroverde het admiraalschip, waarop de overigen zich terugtrokken en het vaarwater vrij lieten.

Tristão Vaz deed hierop de reis naar Sunda, maar daar geen voorraad peper vindende keerde hij naar Malaka terug; dit was een groot geluk want Malaka zou weldra een bekwaam bevelhebber behoeven. Francisco Henriques lag zwaar ziek en kwam in November 1574 te sterven, waarop Vaz zijne plaats innam.¹

De hulp die men dit jaar uit Indië had ontvangen bestond slechts uit een enkel schip². Het was dus met groote ontsteltenis dat Vaz, nauwelijks aan het bewind gekomen, eene vloot van 300 vaartuigen de stad zag naderen, waarbij zich 80 groote jonken bevonden, elk gelijk staande met een schip van omstreeks 400 ton. Zij kwam ditmaal niet van Atjeh maar van Java, en was uitgerust door de vorstin van Djapara, die het bevel had opgedragen, zoo verhaalt Couto, „aan Quilidamão, den voornaamsten regent van haar rijk.“ Volgens dien schrijver zou de vorstin zich met Atjeh verbonden hebben om de Portugeezen uit Malaka te verdrijven, wat ons niet verwonderen kan daar de handelsvaart van Java naar andere deelen van den Archipel door de Portugeezen zeer werd belemmerd. Maar met dat al bestond er geen groot vertrouwen tusschen de beide Oostersche mogendheden, en zoo kwam het dat zij, tot groot geluk voor Malaka, niet gezamenlijk maar ieder op zijn beurt, eene poging deden om Malaka te bemachtigen.

Tristão Vaz zond dadelijk een snelzeilend vaartuig naar Indië af om den Gouverneur te verwittigen van het gevaar waarin hij verkeerde. De Javanen, wier aantal door Couto op 15.000 geschat wordt, en die goed voorzien waren van levensmiddelen en oorlogsbehoefden, legerden zich voor de stad en versterkten hun kamp, doch niet zonder door de Portugeezen bemoeielijkt te worden, die bij een uitval zeven stukken geschut buit maakten.

¹ Couto, Dec. IX p. 131—131.

² Aldaar bl. 149.

Grooter verlies brachten zij echter den vijand toe door zijne vloot onverhoeds te overvallen, een groot deel van de levensmiddelen die daarin geborgen waren te bemachtigen en 30 jonken te verbranden. Het schijnt de toeleg der Javanen geweest te zijn om Malaka uit te hongeren door allen toevoer af te snijden, maar dit gelukte hun niet en het duurde niet lang of zij begonnen zelve gebrek te lijden daar de Portugeezen den toevoer van de zoekant moeielijk maakten; daarenboven vielen velen hunner ten offer aan het ongezonde klimaat. Nu werden er onderhandelingen van vrede aangeknoopt; wat wij daarvan door Couto vernemen is niet helder, maar zooveel schijnt zeker dat de Portugeezen het behoud van Malaka hoofdzakelijk aan den onderlingen naijver van de Atjehers, Maleiers (Djohor) en Javanen te danken hadden, die elkander in den steek lieten, omdat de een den ander den buit misgunde. De Javanen moesten dus onverrichter zake terugkeeren. In de drie maanden die zij voor Malaka lagen en gedurende hun terugtocht zouden zooveel aan ziekten bezweken zijn, dat slechts een derde hunner het vaderland weder zag.

Maar ook te Malaka ondervond men de gevolgen van het beleg, want ook hier was een groot deel der bevolking van het land die in de stad zijn toevlucht had gezocht van gebrek omgekomen, en voor de overgeblevenen zag het er treurig uit, want de Javanen hadden de velden, vruchtboomen en woningen in den geheelen omtrek verwoest. Schraalheid van mondkost en vermoeienissen hadden ook de Portugeezen verzwakt en het vooruitzicht dat de Atjehers de gelegenheid om daarvan gebruik te maken niet zouden laten voorbijgaan, was verre van bemoeedigend. Intusschen deed Tristão Vaz wat hij kon om de vestingwerken in goeden staat brengen en zond hij schepen naar Bengale en Pegu om mondkost op te doen.

De Atjehers lieten zich niet wachten. Den 1 Februari 1575 kwam hun vloot opdagen en den volgenden dag vielen zij de weinige schepen aan die op de reede lagen. Deze waren tegen de overmacht niet bestand en werden in den grond geschoten. Van de 120 manschappen kwamen er 75 om het leven en werden er 40 gevangen gemaakt. Er bleven nu slechts 150 weerbare mannen in de vesting over en er was zoo weinig kruid in voorraad dat Tristão Vaz besloot dit voor den uitersten nood te bewaren, zoodat de vijand ongehinderd zijne troepen ontscheepte en de stad begon te beschieten. Hoe groot was echter

de verbazing der Portugeezen, toen de Atjehers zich na 17 dagen weder inscheepten en vertrokken! Wat hiervan de oorzaak was vernamen zij niet, maar zij aarzelden niet dit aan een goddelijk wonder toe te schrijven, want de vijand had de stad, waarin bijkans aan alles gebrek was, om zoo te spreken in zijne hand gehad ¹.

Eerst in April van dit jaar had de gouverneur van Indië Antonio Moniz Barreto een eskader in gereedheid om Malaka te hulp te komen. Het bestond uit twee galeien en 9 galjooten, met ervaren soldaten, door den nieuw benoemden kapitein van Malaka, Miguel de Castro aangeworven ². Hier waren intusschen de schepen met levensmiddelen uit Bengale en Pegu aangekomen, en de Portugeezen voelden zich nu sterk genoeg om de Atjehsche vloot zelve te gaan bestoken. Met 13 schepen voer de bevelhebber Mathias de Albuquerque hen te gemoet, tastte de Atjehers wier vloot niet minder dan 150 zeilen zou geteld hebben aan, en maakte drie galeien buit ³.

Van den geschiedschrijver Manuel de Faria e Sousa ⁴ vernemen wij dat Mathias de Albuquerque in 1577 als bevelhebber naar Malaka werd gezonden. Dit is alles wat ons verder van hem bericht wordt; het geschiedverhaal van Couto dat met 1575 ophoudt, vangt eerst met 1580 weder aan.

---

¹ Couto, Dec. IX p. 227—246.

² Ald. p. 250—53.

³ Barbosa Machado, Memorias, IV 94—95.

⁴ Asia Portuguesa II 624.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Voorvallen in de Molukken en op Ambon, 1566–70. Gonsalo Pereira met een vloot uit Indië daarheen gezonden. Hij ontvangt versterking uit Malaka, onderwerpt de Hitneezen en bouwt een fort op Hitu. Diogo Lopez de Mesquita, bevelhebber van Ternate, laat sultan Hairun vermoorden.

Van hetgeen onder 't bestuur van Henrique de Sa (1561—64) in de Molukken voorviel hebben wij in het Derde Hoofdstuk een en ander vernomen. De naam van zijn opvolger was Alvaro de Mendocça ¹.

In April 1566 kwamen twee christen-inboorlingen van Ambon, door een Jezuiten-pater vergezeld, den vice-koning Antão de Noronha te Goa gehoor vragen, om hem den benarden staat hunner geloofsgenooten te ontvouwen. Reeds had de koning van Portugal Noronha op het hart gedrukt om daarin verbetering te brengen. In zijn brief van 14 Maart 1565 waaruit wij hiervoor reeds een uittreksel gaven ² drong hij er op aan dat op Ambon een fort zou gebouwd worden *ten einde de sterkte op Ternate, die zoo men zegt in groot gevaar verkeert, te beschermen, want de sultan van Ternate wordt met elk jaar machtiger en zou die sterkte, indien het de bezetting aan levensmiddelen ontbrak, gemakkelijk kunnen veroveren, terwijl wanneer op Ambon een fort bestond, men van daar, indien het noodig was mondkost zou kunnen ontvangen. Bovendien zou men daardoor beter kunnen beletten dat de Javanen op Ambon nagelen kwamen halen, waarvan zij jaarlijks meer dan 1000 quintalen opdoen, terwijl in geval hier eene sterkte was, ik er meer dan 2000 quintalen van zou kunnen trekken, behalve de muskaatnoten die het eiland oplevert, en het christendom zou toeuenen, een voornaam middel om zich van het land te verzekeren en de opbrengst van het land te doen toenemen.*

De Raad van Bestuur te Goa, wien de vice-koning dezen

---

¹ Couto, Dec. VII parte 2 p. 580.

² Bladz. 405 ond.

wensch des Konings zal hebben medegedeeld, was eenstemmig van gevoelen dat men Ambon krachtig te hulp moest komen en dat daar een fort moest worden gebouwd. Een eskader werd uitgerust van vier galjoenen en acht galjooten, met meer dan 1000 man, en Gonsalo Pereira Marramaque tot bevelhebber aangesteld. In April 1566 voer die vloot naar Malaka en in Augustus van dat jaar ging zij onder zeil naar de Molukken ¹. Onder hen die de reis medemaakten bevond zich als factor Gabriel Rebello, aan wien wij een verhaal der gebeurtenissen in de Molukken verschuldigd zijn, waar hij vroeger vele jaren had doorgebracht.

De Vice-koning droeg zorg dat de schepen, die de jaarlijksche reis naar Banda en Ternate deden, voorraad voor de vloot van Pereira medenamem. Ook werd dit jaar Diogo Lopes de Mesquita als kapitein naar Ternate gezonden om Alvaro de Mendocça te vervangen ².

Pereira voer naar de Molukken benoorden Borneo om, een weg die in later tijd om de ondiepten verlaten werd, en vernam ter reede van Burnei dat voor Zebu in de Filippijnen Spaansche schepen waren aangekomen. Het vooruitzicht om hunne mededingers van daar te verjagen lokte de Portugeezen meer aan dan de bevrijding der Christen-inboorlingen van Ambon en Pereira meende dat de Koning er evenzeer mede gediend zou zijn; hij nam dus te Burnei stuurlieden aan om hem den weg te wijzen naar de Filippijnen, maar daar de tijd voor de vaart naar die eilanden reeds verstreken was en de stuurlieden weinig geoefend bleken, zwierf hij meer dan vier maanden in het vaarwater benoorden Borneo rond en verloor een groot deel van zijn volk, ten gevolge van gebrek aan het noodigste, zoodat hij ten laatste zijn plan moest opgeven en koers zette naar de Molukken. Een paar schepen, door hem vooruitgezonden, ontmoetten echter, zoo als wij later zien zullen, een Spaansch fregat aan de noordkust van Mindanao.

Het schijnt dat aan Pereira last was gegeven om Sultan Hairun op te lichten en naar Goa te brengen. Die last was geen geheim gebleven, want de kapitein van een der schepen van zijn eskader, dat naar Ternate vooruitgezonden was, deelde zijn voornemen aan anderen mede en zoo kwam het den Sultan zelve ter oore. Toen nu Pereira te Talangame, de haven van

¹ Couto, Dec. VIII p. 95—99; Bartoli, *Da Asia* p. 616. De datum 1567 bij Couto voor Pereira's vertrek van Malaka is een drukfout.

² Couto, Dec. VIII p. 99, 101.

Ternate, aankwam, voer Hairun met zijn geheele gezin in eenige korakora's daarheen, begaf zich aan boord van het admiraalschip, en stelde zich met de zijnen vol vertrouwen beschikbaar, terwijl hij Pereira verzocht naar de waarheid der beschuldigingen die men tegen hem inbracht onderzoek te doen, daar hij zeer wel wist dat men hem bij den Vice-koning had belasterd. Pereira gaf voor dat hij alleen kwam om den Sultan van dienst te zijn. Daar nu de vesting niet groot genoeg was om al de aangekomenen te bergen, werden er wouingen aan het strand gebouwd, en bij het aandragen van het materiaal waren zoo als Rebello, een ooggetuige, aan Couto verzekerde, zoowel de Sultan als zijne gemalin, zijne dochters en haar gevolg zelve behulpzaam. Rebello had de vorstin gezegd dat dit haar niet voegde, maar uit haar antwoord bleek dat zij bevreesd was dat men haar gemaal zou oplichten en hem daarom niet wilde verlaten. Aan hen, die hem den raad gaven om zich uit de voeten te maken, antwoordde Hairun schertsend dat hij te Goa goed brood en goed vleesch zou eten en zeer goeden wijn zou drinken en dat hij zich in de wildernis niet te huis gevoelde. Ook bedreigde hij zijne grooten met het verlies hunner bezittingen indien zij zich van de hoofdplaats verwijderden.

Pereira zond van Ternate uit twee korakora's naar de Filipijnen om inlichtingen in te winnen omtrent de Spaansche schepen die zich daar bevonden en vooral uit te vorschen of zij uit Amerika hulp verwachtten, maar de man aan wien hij dit opdroeg, zekere Antonio Bombo, liet zich door de Spanjaarden verschalken en kwam terug zonder iets wijzer te zijn geworden. Intuschen had Gonsalo Pereira ook aan zijn bloedverwant Leoniz Pereira, den bevelhebber van Malaka, bericht gegeven van de komst der Spanjaarden en hem hulp verzocht om het gezag van Portugal te handhaven. D. Leoniz vond lieden genoeg die daartoe bereid waren en zond een eskader met 250 man naar de Molukken, onder bevel van zekeren Simão de Mendocça, die de uitrusting zelf bekostigde. Mendocça vond Pereira te Batjan. Van hier besloot men eerst naar Ambon te gaan, daar er tijding was gekomen dat hier zes Javaansche jonken lagen, met zes honderd man, die aan het strand verschansingen hadden opgericht, omdat men een aanval der Portugeezen verwachtte.¹

¹ De Javanen brachten, zegt Couto, den gouverneur der Ambonsche eilanden genaamd Ogemiro (den stadhouder van Ternate?) mede.

Voor Ambon aangekomen vernam Pereira van een getrouw dorpshoofd welke maatregelen de vijand genomen had. Hierop liet hij zijne troepen ontschepen en terwijl een deel hunner de versterkingen der Javanen aantastte zocht hij met de overigen de Amboneezen op, die zich in hinderlagen gelegd hadden. Aan weerszijden werd heet gevochten, maar hoewel niet zonder gevoelig verlies behaalden de Portugeezen ten laatste de overwinning. De schuren waarin de Javanen hun voorraad van nagelen geborgen hadden en hunne jonken, die op het drooge lagen, werden in brand gestoken. Maar hiermede niet tevreden, besloot Pereira de vluchtelingen in het gebergte te vervolgen. Toen de Javanen bespeurden dat hun schuilhoek verraden was gaven zij hunne wapenen over en verkregen vergunning om in een sampan, die zij in veiligheid gebracht hadden, naar hun vaderland terug te keeren.

Na deze eerste tuchtiging der Hitueezen achtte Pereira het raadzaam den tocht naar de Filippijnen niet langer uit te stellen. De vorsten van Batjan en Tidore waren bereid hem daarheen met hunne oorlogsvloot te vergezellen; ook Sultan Hairun stond toe dat zijn zoon Baab met vijftien korakora's zou medegaan, maar Baab die aan buitvaart op eigen hand de voorkeur gaf, maakte zich al spoedig uit de voeten en deed een rooftocht naar den kant van Malaka, maar dit bekwam hem slecht, want hij zou daarbij meer dan 300 man verloren hebben.

Ook de tocht naar de Filippijnen liep, zoo als wij in een volgend hoofdstuk zullen zien, ongelukkig af. Sultan Hairun was er niet rouwig om dat Pereira daarbij veel volk had verloren, en liet zich na diens terugkomst op Ternate meer gelden dan vroeger. Toen Pereira hem manschappen en korakora's verzocht voor de onderwerping der Hitueezen sloeg de sultan dit niet af en bood hij zelfs aan op eigen kosten te Hitu een fort te bouwen, maar dan moest Pereira plechtig beloven dat de Portugeezen zijn recht op Veranula (Hoamohel), Lessidi en Kambello op Ceram niet zouden betwisten. Pereira wilde zich hiertoe niet verbinden; hij voorzag waarschijnlijk dat dan Ceram eene vrijplaats zou worden voor de ontevreden Hitueezen en voor den sluikhandel met Amboi. Hairun schijnt zich sterk genoeg gevoeld te hebben om thans bij zijne weigering te volharden en sloeg ook de uitnoodiging af om met zijne zonen een afscheidsmaal van den Portugeeschen bevelhebber bij te wonen; misschien doorzag hij zijn voornemen van om zich bij

die gelegenheid van de Ternataansche prinsen te verzekeren. Pereira moest dus van den bijstand der Ternatanen afzien en stak, alleen door de vorsten van Tidore en Batjan begeleid, naar Ambon over ¹.

Pereira sloeg eerst een vreedzamen weg in en wendde zich tpt „Ginulio“ (zooals het hoofd der Hitueezen door Couto genoemd wordt) die in vroeger tijd met de Portugeezen bevriend was geweest ². Hij wilde door zijne bemiddeling eene overeenkomst tot stand brengen, waarbij hem vergund werd op Hitu een fort te bouwen, maar zijn voorstel werd afgeslagen. Men had zich op de terugkomst der Portugeesche vloot voorbereid en zoowel te land als ter zee tcerustingen gemaakt. De vloot der Hitueezen werd echter weldra op de vlucht gedreven en daarop eene landing ondernomen. Ook nu weder hadden de Hitueezen zich met behulp der Javanen ³ goed versterkt en verdedigden zich hardnekkig, doch ten slotte werden zij weder genoodzaakt de wijk te nemen in het gebergte. Het dorp (Hitu Lama?) werd hierop ingenomen en geplunderd.

Nu voer het eskader naar Leytimor, waar men de kustplaatsen waar christenen woonden door den oorlog nagenoeg verlaten en verwoest vond. Van de overgeblevenen vernam Pereira dat de vijand de kust verlaten en zich teruggetrokken had op een hoog gebergte dat slechts een enkelen toegang had aan de zeezijde en wel bij een versterkte kampong genaamd „Atusile“, die zij zelve bewaakten en waardoor zij in verstandhouding stonden met de overige opstandelingen. Als men in aanmerking neemt wat ons wordt medegedeeld van de verbazende hoogte van het gebergte, de koude die men er doorstond, het ontbreken van plantengroei, enz. kan hier moeielijk anders dan Ceram bedoeld zijn, waar wij ook werkelijk een hoek genaamd Hatu Sili aan de Elpaputi-baai vermeld vinden ⁴. Pereira begaf zich dan met zijne schepen naar die plaats, liet zijne troepen aan land

---

¹ Bartoli verhaalt dat Pereira voor zijne komst op Ambon Veranula (Hoamohel) onderwierp en op „het eiland Temure“ (Tomuwara op Manipa?) eenige kampongs verwoestte, maar daarvan vind ik elders niets aangetekend. Ook in andere opsichten wijkt hij van Couto af, wien ik hoofdzakelijk gevolgd heb.

² Zie mijn Derde Gedeelte bl. 340. Bij Bartoli heet hij Gimillo.

³ De aanvoerder der Javanen wordt bij Couto genoemd Patalima (Pati Lima d. i. heer van vijf dorpen). Dit zal wel een Ambonees geweest zijn.

⁴ Valentijn II 1, p. 67. Uit Couto zoowel als uit Bartoli zou men echter opmaken dat „Atusile“ op Hitu lag.

gaan en sloeg zijne legerplaats aan 't strand op. Vervolgens bezette hij den ingang van den bergpas en zond troepen uit om den vijand op te sporen. De Hitueezen echter waren op hun hoede en deden uit hunne hinderlagen, die zij met bijzondere vaardigheid wisten op te slaan, de Portugeezen veel afbreuk, terwijl dezen zich niet diep in 't gebergte durfden begeven omdat zij de wegen niet kenden en ook hunne bondgenooten van Nusauive en andere bevriende dorpen hun die niet konden of durfden wijzen. Daarenboven verloren zij veel volk door ziekten en ontberingen. Eindelijk bood een Hitueesch gevangene aan, indien men hem 't leven schonk, de Portugeezen naar den top van 't gebergte te geleiden, waar zijne makkers zich verscho'en hadden. Men bereikte dien na een marsch van driemaal vier en twintig uren. Pereira verdeelde zijne troepen in drie benden, die te gelijk van verschillende kanten den aanval deden en niet dan na veel bloedverlies den vijand uit zijn schuilplaats dreven. Zij vluchtten nu naar het strand en velen hunner verschansten zich in eene moskee, maar door de Portugeezen omsingeld, staken zij een witte vaan uit en gaven zich over.

Thans was de kracht van den vijand gebroken en kon men aan den bouw van een fort op Hitu beginnen. In den tijd van drie maanden (Mei—Juli 1569) kwam de bouw gereed. Pereira voorzag het fort van geschut en bezetting en voer daarop naar Leytimor, terwijl Simão de Mendocça naar Ternate terugkeerde om' zijn schip te bevrachten ¹.

Terwijl Pereira zich op Ambon bevond namen de zaken op Ternate een noodlottigen keer. Er is wel geen twijfel aan of Sultan Hairun, hoewel een getrouw onderdaan van Portugal, zocht zijne macht en daarmede den Islam uit te breiden, en had zich daardoor de Jezuiten tot bittere vijanden gemaakt. Deze lieten dan ook niet na zich bij den Koning van Portugal over hem te beklagen en hem het gevaar voor te stellen dat van de toenemende macht van den Sultan te wachten was. Van daar de last aan Pereira gegeven om Hairun op te lichten en

---

¹ Couto, Dec. VIII p. 199—205; Bartoli p. 616—18; Barbosa Machado (uit Sousa's Oriente conquistado) III 78—83, 101—94; Brief van Christof. d'Acosta uit Malaka, 2 Dec. 1567 in *«Lettere dell' India Orientale»* (Vinegia 1580) p. 70. Faria heeft van de gebeurtenissen op Ambon een zeer opgesierd verhaal gegeven.

naar Goa te brengen Hetzij dat Pereira 't niet raadzaam vond geweld te gebruiken, hetzij dat hij zich eerst van Ambon wilde verzekeren, hij had aan dien last nog geen gevolg gegeven. Intusschen ondervond de vorst eene krenkende behandeling van den kapitein van Ternate, Diogo Lopez de Mesquita. Zoo als wij weten had de Regeering den Sultan de inkomsten gelaten, die de nagelooft op Makian opleverde om de kosten zijner huishouding te bestrijden. Mesquita nu noodzaakte den vorst om voor die baten handelswaren aan te nemen, liet door zijne onderhoorigen den oogst op Makian binnenhalen en beknibbelde den Sultan op het gewicht. Ook andere grieven werden hem aangedaan: een zijner bloedverwanten werd door een Portugees geslagen en een zijner onderhoorigen vermoord zonder dat Mesquita de schuldigen straffe.

Daarentegen verhalen de zendelingen dat Hairun in Pereira's afwezigheid de Christenen op Moro liet vervolgen. Te Gamukonora, te Sabugu (beiden aan Halmahera's noordwestkust) en op Dooi riep hij zijne vazallen op en zond hen in dertig vaartuigen naar Moro, waar zich drie paters bevonden. Hier brachten zij op vijf of zes plaatsen ¹ verscheidene Christenen om het leven. Het is echter zeer wel mogelijk dat dit niet zoozeer op die lieden als Christenen maar meer als afvallige onderdanen gemunt was en ook de vraag of het op last van Hairun geschiedde. Althans wat Couto vermeldt van de onlusten op Moro doet ons aan de juistheid van het verhaal der Paters twijfelen. Ook weten wij niet wat te gelooven van hunne mededeeling dat Hairun op het vernemen dat Pereira de Hitneezen overwonnen had en op Hitu een fort liet bouwen, het „masker“ zou hebben afgevoeren en erkend dat hij de christenen doodelijk haatte en dat zij voortaan niet anders dan vijandschap van hem te verwachten hadden. Misschien is dit zoo voorgesteld om hetgeen wij nu volgens Couto, een zeer devoot man en die de geestelijken in geen deele een kwaad hart tcedroeg, verhalen zullen, te verontschuldigen.

De Sultan had zich naar Makian begeven, 't geen waarschijnlijk tegen den zin van Mesquita was; althans hij zond een zijner onderhoorigen naar dat eiland om Hairun uit den weg te ruimen; de Sultan doorzag echter zijne bedoeling en was voor hem op zijne hoede. Op Ternate teruggekomen vond

¹ Eene daarvan wordt „la terra di Puni“ genoemd (Bartoli p. 623).

hij daar Simão de Mendça, die zoo als wij straks zagen van Ambon gekomen was om voor de bevrachting van zijn schip te zorgen dat te gelijk met het lastschip onder bevel van João Gago de Andrada, in 1569 uit Indië gekomen ¹, naar Malaka zou terugkeeren. Toen de beide kapiteins van den Sultan afscheid kwamen nemen verzocht hij hun zijn verschil met Mesquita bij te leggen; hij wilde zich gaarne als de schuldige voordoen omdat hij begreep dat dit in 't belang was van den koning van Portugal. Mesquita verklaarde zich tot verzoening geneigd; hierop werd de Sultan naar de vesting geleid en in 't bijzijn van alle Portugeezen die op Ternate verblijf hielden omhelsden zij elkander. Hairun scheen den Portugees echter weinig te vertrouwen, want toen hij zelf met de hand op den Koran den vrede had bezworen en Mesquita den eed zou doen, merkte hij op dat het een „profaan“ boek was dat men dezen gebracht had en verzocht dat men het misboek van den geestelijke zou halen; nu deed ook Mesquita met de hand op dit boek den plechtigen eed.

Dat hij niet geschroomd had een meened te doen bleek spoedig. Nauwelijks waren de lastschepen vertrokken of hij trad met een jong bloedverwant, die met hem mede was gekomen, in overleg om den Sultan bij de eerste gelegenheid die zich voordeed van kant te maken. Hij verzekerde den jongman dat hij daarmede den Koning van Portugal een grooter dienst zou bewijzen dan wanneer hij tien Turksche galeien veroverde en gaf hem die verklaring op schrift. „Ook hebben mij aanzienlijke en geloofwaardige personen verzekerd“, schrijft Couto, „dat hij van zeker geestelijke de schriftelijke belofte ontving dat de Koning hem voor dezen dienst het bevel zou geven over de vesting te Hormuz“ (een van de aanzienlijkste ambten in Indië). Eenige dagen later — het was de 28^e Februari 1570 ² — bracht de Sultan den kapitein een bezoek in de vesting, en toen hij vertrok stond de handlanger van Mesquita hem aan de poort op te wachten en doorstak hem met de woorden: „al zijn de galjoenen naar Indië vertrokken, er zijn hier toch nog Portugeezen overgebleven.“ Hairun, zich getroffen voelende klemde zich aan een kanon vast en stamelde „Ach, heeren (fidalgos)! waarom doodt gij den trouwsten vazal van mijn Heer

¹ Zie Couto, Dec. VIII p. 248. Vgl. p. 211.

² Bartoli p. 624. Bij Man. dos Santos (Historia Sebastica p. 31) begin van Maart 1570. Het jaartal wordt bevestigd door Couto IX 284, vgl. 289.

den Koning van Portugal? » Weinige oogenblikken later blies hij den laatsten adem uit.

Aanstands daarop begaf zich Mesquita met zijne aanhangers, die Hairuns dood toejuichten, naar de Ternataansche stad om te zien of hij eenige stukken geschut zou kunnen bemachtigen die men daar bewaarde, maar toen hij aan de eerste woningen kwam werd hij met geweerschoten ontvangen. In de vesting teruggekeerd, gelastte hij het lijk van den Sultan in zee te werpen.

De Ternatanen zwoeren den eed van trouw aan Baab, Hairun's oudsten zoon ¹ die met zijne grooten de plechtige gelofte deed tegen de Portugeezen krijg te voeren totdat zij hen uit de Molukken verdreven hadden. ²

Het verhaal van den Jezuiet Bartoli wijkt van dat van Couto af. Volgens hem zou Mesquita tot dezen uitersten maatregel genoopt zijn omdat Hairun, die op zee de overmacht had, den aanvoer van levensmiddelen van Moro naar Ternate wist te beletten en gezworen had hen als vijanden te zullen behandelen. Mesquita nu zou een raad van Portugeezen belegd hebben om uit te maken of de dood van den geweldenaar wenschelijk geacht werd. Sommigen waren van gevoelen dat men daarmede niet veel verder zou komen, omdat zijn zoon en troonsopvolger Baab niet veel beter was en zeer zeker in staat om wraak te nemen, en dat Hairun's dood een opstand in de Molukken ten gevolge zou hebben, waarvan men groote schade kon ondervinden. Mesquita meende dat in dit geval de hulp die men van Pereira en uit Indië verwachtten kon genoegzaam zou zijn om hun weerstand te bieden, en de meesten waren zijn gevoelen toegedaan en achtten dus den dood des Sultans wenschelijk. In weerwil

---

¹ Hij wordt door de Ptg. schrijvers Babu genoemd. Zijn naam was Baab Ullah d. i. Poorte Gods (Valentijn I 2 p. 206). Argensola (Conquista de las islas Malucas, Madrid 1609 p. 80) wil dat hij de derde zoon van Hairun zou geweest zijn, doch de Ternataansche schrijver Naidah vermeldt geen oudere, maar wel vier jongere broeders.

² Couto, Dec. VIII p. 207—215. Het verhaal van Argensola (s. w. p. 75—79) komt evenals dat van Faria (Asia Portuguesa II 455—57) in de hoofdzaak met dat van Couto overeen. Wat Argensola echter van Hairuns moord en de mishandeling van zijn lijk vertelt is waarschijnlijk door de traditie vergroot. Dit geldt ook van Baab's verkiezing. Nuno Pereira de Lacerda, wien hij Mesquita laat opvolgen, kwam eerst in 1575 op Ternate om Alvaro de Ataide te vervangen. Zijne uitweiding over het uitgestrekte gebied van Baab (waarop wij later terugkomen) steunt op berichten van P. Antonio Marta, die zich twintig jaar later in de Molukken ophield.

van dit besluit zou men toch den dag voór den moord, op aandringen van Simão de Mendoça, den vrede met den Sultan hernieuwd hebben, wat dan ook de reden was dat hij zich slechts onder 't geleide van „Gorango, suo gentiluomo“, een onverzaagd krijgshoofd, naar de vesting begaf ¹

Maar welke de beweegredenen tot den moord des Sultans ook mogen geweest zijn, de uitkomst bewees dat die schanddaad tegelijkertijd een dwaasheid geweest was. Zij zou de Portugeezen op het verlies der Molukken te staan komen. Reeds nu waren zij buiten de vesting niet meer veilig en werd de toevoer van levensmiddelen hun afgesneden.

Keeren wij thans tot Gonsalo Pereira terug, wien wij in 1569 in de baai van Ambon achterlieten.

---

¹ Bartoli, p. 622—25. Daarmede komt overeen Barbosa Machado, III 193—94 die het verhaal van den Jezuiet Sousa in zijn „Oriente conquistado“ volgt.

ZESDE HOOFDSTUK.

Voorvallen in de Molukken en de Ambonsche eilanden 1569—78. Sultan Baab van Ternate voert een hardnekkigen strijd tegen de Portugeezen, zoekt hen van Ambon te verdrijven en houdt de vesting op Ternate ingesloten. Het fort op Hitu wordt door hen verlaten. Zij bouwen een nieuw fort bij Nusanive op Leytimor. Welwillende ontvangst van Portugeesche schipbreukelingen te Makassar. Gedrag der Portugeezen op Ambon en de Uliasers. Het fort op Ternate wordt aan Baab overgegeven. De Portugeezen bouwen een fort op Tidore.

Sedert Pereira's overwinningen op de Hitueezen hadden hem verscheidene hoofden in den omtrek hunne onderwerping aangeboden en waren ook sommigen hunner tot het Christendom overgegaan. Daarop was de moord van sultan Hairun op Ternate gevolgd. Terwijl zijn zoon Baab de vesting aldaar insloot zond hij vijf korakora's, waarvan de kleinste negentig roeiers had (?) onder bevel van een broeder zijns vaders, een ervaren krijghoofd — Couto noemt hem Calasineo — naar de Ambonsche eilanden om hier de afgefallen plaatsen weder onder zijn gezag te brengen. Eerst deed hij Buru aan, rustte met behulp der hier woonachtige Mohammedanen, vazallen van Ternate, nog zeven korakora's uit en zond een boodschap aan die van Hoamohel¹, Lessidi en Kambello op Ceram om zich gereed te maken voor een gezamenlijken krijgstoct tegen de Portugeezen, wie hij besloten was uit hun fort op Hitu en uit den geheelen Ambonschen archipel te verjagen.

Toen Duarte de Menezes, de kapitein van het fort op Hitu, tijding kreeg dat deze vloot in aantocht was liet hij Pereira onmiddellijke hulp vragen daar hij anders binnen 24 uur het fort zou moeten verlaten. Pereira meende dat de zaak zooveel haast niet had en dat het van even groot belang was om de Hitueezen die aan de binnenbaai woonden en op het vernemen van de aankomst der vloot geneigd zouden zijn haar hulp te

---

¹ Hier en later Veranula bij de vroegere schrijvers.

gaan verleenen, in bedwang te houden. Toen Menezes echter geen hulp ontving verliet hij het fort en begaf zich over 't gebergte naar Pereira, slechts weinige manschappen, die meeren-deels ziek waren, achterlatende om het fort tegen den eersten aanval te verdedigen. Gelukkig bevond zich onder hen een heldhaftig man, Balthazar Vieira, sedert bijgenaamd de Ternataan, die den eersten storm afsloeg, en hoe ziek ook, met eigen hand een aanzienlijk priester, broeder van Rubuhongi¹ (wien men later zou leeren kennen), versloeg; hierop trok de vijand af, waarschijnlijk omdat hij twee Portugeesche fusteu zag aankomen, die hij veroverde en naar Hoamohel opbracht.

Toen Pereira dit vernam begaf hij zich over land naar het fort, en Menezes ontmoetende, bewoog hij dezen terug te keeren terwijl hij voor de uitrusting van zes korakora's naar Hitu zorg droeg. Daarop ging ook hij met zijne manschappen naar het fort. Toen de Ternataansche vloot weder kwam opdagen om den aanval op het fort te hervatten, daar haar aanvoerder Pereira nog in de binnenbaai waande, scheen het dat zij door zijne korakora's werden afgeschrikt; althans zij koos het ruime sop, maar toen de Portugeezen hen in zee achtervolgden wachtten zij hen op. De beide vloten werden handgemeen en hoewel ook de Ternatanen dapper vochten en vele Portugeezen met een hunner kapiteins, in den strijd het leven verloren, bleef de overwinning aan de laatsten, en namen de eersten na hun aanvoerder en drie korakora's verloren te hebben, de wijk. Pereira bracht zijne gewonden naar het fort ter verpleging en voer toen naar Hoamohel om den vijand te bestoken, maar deze had zijne gewone landingsplaats verlaten en de vroeger veroverde fusten verbrand. Daarop begaf zich Pereira naar de baai van Ambou om voor het afzenden der lastschepen te zorgen en keerde toen naar Hitu terug. Hier ontving hij onrustbarende tijding van Ternate. De bezetting der vesting leed hongersnood; katten en honden werden met graagte verslonden en het sagobrood werd verkocht voor een halven dukaat. Baab had eene dochter van den sultan van Tidore gehuwd en zich daardoor de hulp verzekerd van duizend Tidoreesche manschappen en van den dapperen broeder des Sultans, Kaitsjil Tidore Hongi, die de Portugeesche vesting hielp insluiten.

Pereira maakte zich gereed de belegerden hulp te gaan verleenen; de belegeraars die dit natuurlijk verwachtten spanden

¹ Aldus is de naam bij Valentijn gespeld. Bij Couto Reboange.

nu alle krachten in om de vesting voor zijne komst in hun macht te krijgen. De buitenwerken werden door hen bemachtigd en de Portugeesche stad geplunderd; ook hadden zij reeds de bolwerken beklommen, toen een bekwaam busschietter hun aanvoerder ¹ doorschoot en daardoor de vesting redde, want nu trokken de belegeraars af. ²

Het schijnt dat de Sultan van Tidore het toch ongeraden vond om geheel met de Portugeezen te breken; hij liet hun kapitein door een zijner ooms ³ een geschilderd afbeeldsel der H. Maagd terugbrengen dat in de stad was buitgemaakt, en voorzag de bezetting in 't geheim van mondkost. Baab deed echter wat hij kon om hem voor zich te winnen en beloofde hem zijne zuster ten huwelijk. Hij kon dan ook niet weigeren de krijgsvloot van Baab die Pereira te gemoet ging te vergezellen. De laatste had met een paar kleine schepen en een paar korakora's, te samen met een tachtigtal manschappen, en met eenige vaartuigen met levensmiddelen Ambon verlaten, en ontmoette op 18 mijlen afstands van Ternate ⁴ de vijandelijke vloot, die uit 50 groote korakora's bestond. Na een hardnekkig gevecht, waarbij de Sultan van Tidore zwaar gewond werd, gelukte het Pereira met zijn eskader te ontsnappen. Hij werd op Ternate als een redder ontvangen. Kort daarna kwam hier ook hulp van Malaka, zestig man om de bezetting te versterken.

Pereira voer op 't eind van 1570 naar de kust van Moro, waar de Portugeezen te Momoja nog een fortje met 50 man bezet hielden, dat zich slechts met groote moeite had kunnen staande houden. Hij liet het fort sloopen en nam de bezetting mede naar Ternate; een aantal inwoners ging uit vrees voor de wraak van Baab met hen mede. Hierop zocht Pereira op Batjan levensmiddelen op te doen, maar de radja, vroeger een

¹ Hij heet bij Couto, Dec. VIII p. 271 «o Benavia» en Dec. IX p. 29 «Regedor de Benavé» en oom van den Sultan van Tidore.

² Couto, Dec. VIII p. 268—71. Volgens hem was Mesquita vóór het beleg door Alvaro de Ataíde vervangen; zie den index op zijn werk; doch denklijk had dit eerst in 1571 of 1572 plaats en kwam zijn opvolger hem na zijn driejarigen diensttijd aflossen. Zie Couto, Dec. IX p. 288 en vgl. Barbosa Machado III 251—53, die Mesquita den dapperen verdediger der vesting noemt.

³ Dit zal dezelfde zijn die zich had laten doopen en elders onder den naam van D. Henrique voorkomt.

⁴ Couto zegt «tanto avante como as Ilhas de Bacao por Negoriche». Ik vermoed dat de tekst hier bedorven is. De sangadjis dier eilanden, zegt Couto, verleenden Baab bijstand.

vriend der Portugeezen, zocht thans uitvluchten, zoodat hij hier zijn doel niet bereikte en den terugtocht naar Ambon aannam.¹

Hier hadden de Portugeezen 't intusschen zwaar te verantwoorden gehad. Zoodra Pereira zich op weg had begeven naar Ternate, zond Baab van daar een vloot naar Hitu onder het dappere krijgshoofd Rubohongi, om het fort te bemachtigen. Hij voer eerst naar Ulat op Saparua, dat zoo als wij vroeger zagen eenigzins versterkt was, zoodat de Christen-bewoners zich tegen de Mohammedanen konden verdedigen. Menezes zond hun uit Hitu een paar vaartuigen met manschappen te hulp, en zoodra zij deze in zee zagen aankomen, deden zij een uitval en doodden vele vijanden. Toen de Portugeezen aan land kwamen werden zij door huone medechristenen onthaald op 't gezicht van «vele manden met koppen van vijanden» die zij gesneld hadden.

Bij hun terugkomst op Hitu vonden zij het fort zonder hoofd, daar Duarte de Menezes gestorven was. Sancho de Vasconcellos trad in zijne plaats. Terwijl deze met eenige korakora's naar Ceram² was overgestoken om mondkost te zoeken, waar- schuwden de Hitueezen Rubohongi, die met hetzelfde doel naar Buru en Sula gegaan was, dat de kans schoon stond om het fort te overrompelen. Vasconcellos kreeg hiervan kennis en keerde in allerijl in een klein vaartuig naar het fort terug, terwijl hij zijne officieren last gaf om naar Noesa Laut te vareu, waar Christenen woonden (waarschijnlijk om daar levensmiddelen op te doen). Ter kwader ure echter bleven deze aan de Ceramsche kust vertoeven en werden hier door Rubohongi overvallen. Ter nauwernood gelukte het aan enkele vaartuigen te ontkomen. Onder Rubohongi's gevangenen bevond zich het hoofd van Hative, die de wraak van den Ternataan vreezende omdat hij Christen was, zijn naam verzweg en slechts verzocht op Bonoa aan land gezet te worden, waar men een goeden losprijs voor hem zou betalen. Toen Rubohongi evenwel op Hoamohel vernam wie zijn gevangene geweest was, liet hij hem weder opeischen en zou hem de keuze gelaten hebben om Mohammedaan te worden of te sterven, waarop de standvastige Christen den dood boven geloofsverzaking verkoos.

¹ Couto, Dec. IX p. 80—81, 89—48; Bartoli p. 625.

² «à costa de Banaor» (Binauwer bij Valentijn; aan de zuidkust van Ceram).
Couto IX. 34.

Toen Pereiza in 't begin van Maart 1571 te Hitu terugkwam en de slechte tijding van Menezes' dood en de nederlaag der Portugeezen aan de Ceramsche kust vernam, verergerde de kwaal waaraan hij lijdende was dermate dat hij drie dagen later overleed. ¹

Hij had tot zijn opvolger João da Silva aangewezen. Deze, zich door vijanden omringd ziende, zonder uitzicht op hulp, vond het geraden Ambon te verlaten en naar Malaka terug te keeren. Maar Sancho de Vasconcellos toonde meer geestkracht en betoogde dat men de Ambonsche Christenen niet aan hun lot mocht overlaten. Wilde Da Silva vertrekken, goed, maar hij was vast besloten om te blijven en zou met zijn compagnie van dertig man, indien ze hem getrouw bleven, of anders alleen zich te Ulat versterken en met de hulp van de Christenbewoners wel tegen de Mohammedanen stand houden. Die moedige taal bracht althans zooveel teweeg dat men alleen besloot het fort te Hitu te verlaten, naar Nusanive op Leytimor te gaan, waar in den omtrek een bevriende bevolking woonde, en zich hier te versterken. Bij de overvaart strandde het galjoen waarop het geschut en de ammunitie geborgen waren; de manschappen reddden zich evenwel in de boot. Da Silva droeg nu aan Vasconcellos op om met den bouw van het fort een aanvang te maken ² en begaf zich met de oostmoesson naar Malaka en Goa om hulp te vragen. ³

Toen Francisco da Costa, de bevelhebber van Malaka, van Da Silva den benarden toestand zijner landgenooten in de Molukken vernam zond hij onmiddellijk een paar schepen met hulptroepen en levensmiddelen af. De soldaten waren echter met geweld geprest en dit zou de oorzaak geweest zijn dat een dier schepen in de bocht van Djapara op Java strandde, waar de bemanning en twee jezuiten-zendingen, Pero Mascarenhas en een Italiaan, gevangen genomen doch door de Portugeezen, die deze kust aandeden, weder losgekocht werden.

Ook de Vice-koning zond, daar hij van Pereira dringende beden om bijstand had ontvangen, in Mei 1572 twee galjoenen van Goa naar de Molukken. Toen deze hier nagelen geladen hadden voeren zij naar Ambon en voorzagen Vasconcellos van het noo-

¹ Couto, Dec. IX, p. 31—39, 43; Bartoli p. 625.

² De plaats waar het fort werd gebouwd lag op twee Sp. mijlen afstands van het dorp Nusanive en op $\frac{1}{4}$ mijl afstands van het dorp Halong. Couto IX, 264, 277.

³ Couto, Dec. IX, p. 44—48; Bartoli, p. 626.

digste voor het fort dat hij met behulp der inwoners van Hative en Tawiri bezig was te bouwen. Op den terugtocht naar Malaka ¹ werd een der galjoenen lek en zonk, maar de manschappen redden zich op het andere galjoen, waarvan Fernão Ortiz de Tavora kapitein was. Hier kreeg men gebrek aan water en toen men het eiland Silajar of Saleier (bij Couto Salazar) wilde aandoen wierp een zuidwester-storm het schip op het strand. De bemanning redde zich in de boot en voer in deze en in gehuurde vaartuigen naar Makassar, waar de vorst hen vriendelijk ontving, van het noodige voorzag en in jonken naar Malaka liet brengen. Een bewijs, zegt Couto, dat het die barbaren niet aan barmhartigheid ontbreekt en dat de ellende die de Portugeezen elders hadden door te staan aan henzelfen te wijten was.

Hoe weinig velen hunner die barmhartigheid verdienden blijkt uit een verhaal dat Couto er onmiddellijk op laat volgen, zonder een woord van afkeuring. De inwoners van Hatuaha op Haruku ², van wie hij getuigt dat de mannen zeer dapper en de vrouwen zeer schoon maar onkuisch waren, doodden eenige Portugeezen die zich daar bevonden (vermoedelijk omdat zij tot die onkuischheid aanleiding gegeven hadden). Alleen aan een der beide jezuiten, die daar een kerkje bezaten, den ons bekenden Pater Mascarenhas, gelukte het in het bosch te ontkomen. De Christenen van Oma aan de zuidkust van het eiland zochten hem daar op en brachten hem behouden in hun dorp. Toen deze gebeurtenis aan Vasconcellos te Nusanive ter oore kwam voer hij met de hem toegedane Amboneezen naar Haruku, landde aan de noordzijde, joeg alle bewoners die hij aantrof, tot grijsaards en zuigelingen over de kling en stak toen het dorp in brand. Een andermaal voer hij naar Nusa Laut ³ welks bewoners zich vijandig betoond hadden, veroverde eene sterkte, doodde meer dan 200 man en keerde met buit beladen naar Ambon terug ⁴.

Toen men te Goa den dood van Pereira vernam rustte de

¹ Couto laat ze in Mei 1572 van Ambon vertrekken (IX, 59), maar dit zal 1573 moeten zijn. (Vgl. IX, 27.)

² Er staat IX, 60: Ative en IX, 62: Achua, maar uit het verband blijkt duidelijk dat Hatuaha bedoeld is.

³ Er staat «Rosaler»; Nusa Laut wordt elders Rosalaor genoemd. Op dit eiland even als op de andere Uliasers en op Ambon schijnt de bevolking in twee vijandige partijen, Christenen en Mohammedanen, verdeeld te zijn geweest.

⁴ Zie over 't voorgaande: Couto, Dec. IX, p. 57—63.

Vicekoning vijf schepen en galjooten uit en zond deze onder Antonio de Valladares de Lacerda naar de Molukken. Hiervan kwamen er drie in November 1574 te Ternate, waar Alvaro de Ataide Mesquita als kapitein was opgevolgd. Valladares voer met een der schepen van Ternate naar Banda om noten te laden en Ataide zond een galjoot naar Ambon om mondkost voor de bezetting van Ternate op te doen. Sancho de Vasconcellos had kort te voren tijding uit Banda ontvangen dat daar gevaar voor de Portugeezen dreigde, omdat de inwoners zich vijandig toonden. Avonturier als hij was, preste hij het galjoot om met de andere vaartuigen die hij bijeen kon krijgen te Banda hulp te gaan verleen. Onderweg deden zij Tobo aan, een dorp aan de kust van Binauwer (zuidkust van Ceram) dat onder Ternate stond, en 't welk zij na hevigen tegenstand innamen en verwoestten. Kaitsjil Tidore Hongi ¹, wien zij hier met een korakora aantroffen, op weg om de Bandaneezen bij te staan, kwam bij de verdediging der plaats om het leven.

Voor Banda lag een groote jonk van Djohor, waarop zich een gezant bevond dien de Sultan aan Baab afvaardigde, een bewijs dat deze zich door zijne overwinningen bij de Maleische vorsten reeds naam had gemaakt. Vasconcellos, die voor niets vervaard was, tastte het schip van Djohor aan maar werd met verlies afgeslagen. Een andere aanslag, dien hij tegen de bewoners van Pulu Ay ² beraamde, mislukte door dat het volk van de andere schepen, die alleen om lading kwamen, hem niet wilden bijstaan, en daar zijn volk hier aan kwaadaardige koortsen leed vond hij het geraden naar Ambon terug te keeren. ³

De avonturiers die Vasconcellos onder zich had waren niet de geschikte personen om de bewoners der Ambonsche eilanden achting voor een Europeesch bestuur in te boezemen, en al beschermden zij nu en dan de zendelingen, die met onverflauwd ijver het Christendom predikten, het gedrag der beschermers deed meer om het werk der paters te verijdelen dan om het te bevorderen. Vasconcellos deed in zijne wijze van oorlogvoeren voor de Ternatanen niet onder, wie het evenmin als aan hem en de zijnen aan stoutmoedigheid en dapperheid ontbrak; even als zij de dorpen der Christenen, die het gezag van Ternate

¹ Hij heet hier Oga, doch zie hiervoor bl. 446.

² ? Er staat Puloasá.

³ Couto, Dec. IX, p. 256—68.

niet erkenden, plunderden en vernielden, zoo handelde Vasconcellos met die der Mohammedanen. Een jong Ternataansch krijgshoofd — Couto noemt hem Maladeo — werd in dezen tijd met een vloot van korakora's tegen de opstandelingen uitgezonden maar kwam bij een aanslag op het dorp Titawai ¹ op Noesa Laut, waar zich eenige Portugeezen bevonden, om het leven. Het verging de laatsten echter slecht op Saparua. De bewoners van Ulat aan de zuidkust leefden in vijandschap met die van Ihamahu ² aan de noordkust, waar de Paters wel een kerkje bezaten maar de bevolking toch nog grootendeels Mohammedaansch was gebleven. Daar Vasconcellos te Ulat eenige manschappen in garnizoen had gelegd om de inwoners als 't noodig was tegen de Ternatanen bij te staan, achtten de Ulaters de gelegenheid schoon om hun wraak te koelen, overvielen met hun bijstand het dorp Ihamahu, doodden een aantal inwoners en sleepten een grooten buit mede. De overgebleven inwoners beklaagden zich bij Vasconcellos over zijne onderhorigen, maar zonder eenig gevolg. Nu verbonden zij zich met andere dorpen op Saparua ³, en toen de Portugeezen hen weder met eenige inlanders (waarbij zich de Pati van Hatuaha op Haruku bevond) overvielen, werden zij met groot verlies afgeslagen, en de weinige overgeblevenen te Ulat ingesloten. Vasconcellos zond hun eenige hulp onder een Christen-Tidorees, een oom van den Sultan, ons reeds als D. Henrique bekend, die den vijand na een hardnekkig gevecht verdreef. Een zekere „Papuá Castanhore“ van bijzonder grooten en krachtigen lichaamsbouw, verrichtte daarbij wonderen van dapperheid. Vasconcellos voer nu zelf naar de noordkust van Saparua om de overwonnenen geen rust te laten, maar ondervond hier grooten tegenstand ⁴ en moest onverrichter zake naar Ambon terugkeeren, waar zijne hulp dringend noodig was om de Portugeezen op Ternate, die honger leden en een galjoen naar hem hadden afgezonden, levensmiddelen te bezorgen.

Het houten fort dat Vasconcellos bij Nusanive had laten bouwen werd door twee heuvels bestreken en was dus ongunstig gelegen. Hij besloot nu een steenen fort te bouwen en ging

¹ Er staat Titiray. Nusa Laut wordt niet genoemd.

² Er staat „Hiamão.“

³ Er staat „os Socororos e Buros“, waarmede denkelijk de inwoners van Sirí Sori en Boi bedoeld worden.

⁴ Het dorp waar hij landde wordt Amão genoemd, denkelijk Mahu.

daarbij met zijne gewone voortvarendheid te werk, den ganschen dag zelf het opzicht houdende om het werk te doen vorderen. De Amboneezen zagen echter dien bouw niet gaarne; het zal hun niet onbekend geweest zijn wat er al in het fort op Ternate was voorgevallen, en zij vreesden wellicht dat ook hier onderdrukking en overmoed van dat werk het gevolg zouden zijn. Eenige bewoners van dorpen in den omtrek, meerendeels Christenen (in naam althans), die de Portugeezen tot nu toe vriendschap bewezen hadden, spanden nu samen om hun bevelhebber uit den weg te ruimen. De Pati van Halong kwam dit te weten van het hoofd der saamgezworenen, den Pati van Soja, en gaf er Pater Jeronymo Rodrigues kennis van, die Vasconcellos waarschuwde. Deze riep de trouwe bewoners van Hative en Tawiri in de wapenen onder voorwendsel dat hij een aanval van de Ternatsanen verwachtte, waarop de samenzweersders verrast, enkele gedood werden en de overigen zich verstrooiden.

Vasconcellos meende dat de Pati van Nusanive, een rijk en slim Christen-Ambonees, die den naam van Ruy de Sousa had aangenomen, hem omtrent de samenzwering meer inlichtingen zou kunnen geven en liet hem door den factor, die zeer met hem bevriend was, ontbieden. Sousa vermoedde geen kwaad en kwam met zijn zoon in het fort. Door Vasconcellos ondervraagd gaf hij als zijn gevoelen te kennen dat de hoofden van het dorp Pati ¹ de schuldigen waren en nam op zich hen met behulp van een twintigtal Portugeezen te straffen; de andere dorpen die men wantrouwde hadden er naar zijne meening geen schuld aan. De Jezuïeten-Paters schijnen, — waarom wordt niet gemeld — die berichten en den persoon die ze gaf gewantrouwd te hebben. Gesteund door eenige Portugeezen, drongen zij er op aan dat men hem gevangen zou houden en in de boeien zou slaan, 't geen ook, hoewel tegen den zin van Vasconcellos, plaats had. Sousa trok zich die belediging zeer aan, en toen 't hem gelukte uit het fort te ontsnappen bracht hij niet alleen de inwoners van Nusanive maar ook van de omliggende dorpen tegen de Portugeezen in de wapenen, en riep de hulp der Javanen in, die met zes jonken voor Hoamohel lagen en bereid waren hem bij te staan. Na een vergeefsche poging om Baguala in den hoek der baai van Ambon, dat de Portugeezen versterkt hadden, te verrassen trokken zij in stilte naar Halong, waar Vascon-

¹ Er staat «Putá.»

cellos, op verzoek van den Pati, eenige manschappen had heen-gezonden. Terwijl hun officier met den Pati aan het schaakbord zat werden zij door den vijand verrast en hadden nog even den tijd om zich met de soldaten in de verschansing te begeven, maar nu werden de omringende woningen in brand gestoken, zoodat het kleine garnizoen met den Pati in den rook verstikte. Vasconcellos was te laat gewaarschuwd, doch toen hij met zijne bondgenooten te Halong kwam ging de vijand op de vlucht. ¹

Terwijl dit op Ambou voorviel ging Ternate voor de Portugeezen verloren. In April 1574 vertrok een galjoen waarop zich Nuno Pereira de Lacerda, de nieuw benoemde bevelhebber van Ternate bevond, uit Indie naar de Molukken. Toen men Borneo langs en de zeestraat van Balabak doorgevaren was strandde het schip op de Sulu-riffen. ² De manschappen verlieten het dadelijk hoewel het nog zeer bruikbaar was en ook, zoo als men later vernam, door de bewoners van Borneo's noordkust werd weggehaald, zwierven geruimen tijd in de booten rond, hadden verschillende ontmoetingen met vijandelijke vaartuigen, waarbij van de 70 man 30 om 't leven kwamen, en landden eindelijk „op de eilanden van Celebes“ (denkelijk een der eilandgroepen ten N. der Molukken), waar de bewoners hen gastvrij ontvingen maar hen presten om hunne bureu te beoorlogen. Ook hierbij schoten zij nog 20 man in. Gelukkig vernamen zij dat een schip van Ternate, uitgezonden om levensmiddelen te zoeken, zich in de buurt bevond. Zij zochten het op en kwamen daarmede eindelijk op Ternate, waar de Portugeesche bezetting, nog altijd door de Ternatanen beoorloogd, in nijpend gebrek verkeerde. De kapitein der vesting, Alvaro de Ataide, droeg nu zijn ambt aan Nuno Pereira over, en begaf zich te sloop om voor zijne oude makkers in 't gebied van den Sultan van Tidore, die hem vriendschap bewezen had, mondkost op te doen. Rubohongi trachtte te vergeefs het galjoen te vermeesteren, maar een storm was machtiger dan hij en wierp het schip op de riffen waar het uiteen sloeg, toen Ataide en de zijnen het verlaten hadden. Zoo liep thans alles in de Molukken samen om Baab te doen zegevieren.

Het was thans op 't eind van November (1574) en de moesson,

¹ Couto, Dec. IX, p. 268—79.

² „os baixos chamados Solocos.“

waarmede men hulp uit Indië kon verwachten, verstreken. Baab, van den ellendigen toestand der bezetting en misschien ook van de nadering van een galjoen uit Malaka onderricht, stelde hun 24 uren bedenktijd om de vesting aan hem over te geven op voorwaarde van lijfsbehoud. De Paters Jezuiten zouden er op aangedrongen hebben dat men die voorwaarde aannam¹ en Baab maakte haar aannemelijker door aan de belegerden vaartuigen te beloven om naar Ambon over te steken en door zich te verbinden hun de vesting terug te geven als de Koning hem recht had verschaft over den moord van zijn vader, waarop hij en zijne broeders meermalen te vergeefs hadden aangedrongen².

Op deze voorwaarden dan werd de vesting aan de Ternatanen overgegeven. De bezetting, voorloopig door de Paters geherbergd en door den Sultan verzorgd, had nog voor haar vertrek de ergernis een groot schip met overvloed van levensmiddelen uit Malaka te zien aankomen. Baab liet den kapitein zeggen dat hij veilig kon laden en lossen en veranderde niets in de prijzen der nagelen; hij schonk zelfs aan Ataide, Pereira en anderen, die met het schip vertrokken, een deel van den voorraad, en gaf hun een gezant mede met brieven aan den Koning, waarin nogmaals op recht tegen de moordenaars zijns vaders werd aangedrongen. Den 15 Juli 1575 ging het schip onder zeil, maar het was of de Hemel ten einde toe zijne verbittering aan de Portugeezen wilde toonen, want het strandde op de riffen van Tukang Besi. De bemanning echter redde zich op Buton en vond hier een jonk die hen naar Malaka bracht.³

Voor hetgeen in de eerstvolgende jaren in de Molukken voorviel moeten wij thans onzen voornaamsten zegsman Diogo de Couto missen, en alleen afgaan op verhalen van zendelingen, die bij Bartoli en Argensola bewaard zijn gebleven.

Na de overgave van het fort gingen eenige Portugeezen en inlandsche Christenen, ook de Paters Jezuiten, naar Ambon over. Sommige Portugeezen, met inlandsche vrouwen gehuwd,

¹ Zie daartegen: Bartoli p. 626. Het schijnt dat Baab het hun niet moeielijk maakte. Zie later.

² Vgl. Argensola, p. 77.

³ Couto, Dec. IX, p. 149, 279—90. Vgl. ook Argensola p. 98—95. Couto's verhaal der laatste schipbreuk is verward. De riffen worden genoemd *baixos de Tucubeicu* en de eilanden van waar men naar Malaka vertrok *Ilhas de Butre*. Ik geef mijne verklaring voor beter; maar drukfouten als *beicu* voor *beigu* en *Butre* voor *Butu* zijn niets vreemds.

bleven met hun gezin op Ternate echter, doch verhuisden weldra naar Tidore, waar de Sultan het hun gemakkelijk maakte op hoop dat de nagelhandel zich naar zijn eiland zou verplaatsen en omdat hij den steun der Portugeezen zocht tegen den eerzuchtigen Baab, die naar het onbepaalde gezag in de Molukken en op de omliggende eilanden streefde. Op zekeren dag begaf de Tidorees zich naar Ambon om zich met Sancho de Vasconcellos te beraden over het bouwen van een fort op Tidore. Ook de radja van Batjan, Dom Giovanni zoo als hij zich als Christen noemde, was de heerschzucht van Ternate moede en kwam de hulp van Vasconcellos inroepen.

Maar Baab zat niet stil. Nauwelijks was de Tidorees uitgezield of hij overviel zijn eiland, en verwoestte de kustplaatsen; de bewoners, niet in staat zich tegen de overmacht te verdedigen, vloden in het gebergte. Daarop voer hij zijn mededinger, die van Ambon terugkeerde, te gemoet en nam hem gevangen. Het gelukte den Tidorees echter weldra uit de gevangenschap te ontvluchten, en nu zond hij een vaartuig naar Ambon met dringende bede om hulp. Vasconcellos had juist bijstand uit Malaka ontvangen en voer nu met honderd Portugeezen naar Tidore (1578). Drie Paters Jezuïeten vergezelden hem en verkregen vergunning van den Sultan om een kerk te bouwen. Ook liet Vasconcellos op korten afstand van de hoofdplaats de grondslagen leggen van een fort, en dit was spoedig zoo ver gevorderd dat men geen overval van de Ternatanen meer behoefde te vreezen. Baab trachtte den Tidorees wel door groote beloften van een verbond met de Portugeezen af te trekken, maar te vergeefs. De radja van Batjan moest het echter ontgelden. Baab liet hem door vergif om 't leven brengen en maakte zich van zijn eiland meester. Hier, op Halmahera en andere eilanden, waar het Christendom in de laatste jaren zoo groote vorderingen had gemaakt, deed Baab al wat hij kon om het werk der zendelingen te vernietigen. Dat hij meer dan 60,000 Christenen zou hebben laten ombrengen zal waarschijnlijk wel tot de Christelijke legenden behooren. ¹

¹ Bartoli p. 627—29; Argensola p. 95—98. Diego de Azambuja van wien de laatste spreekt, kwam waarschijnlijk na 1578 op Tidore of werd daar als kapitein door Vasconcellos achtergelaten toen hij naar Ambon terugkeerde. Wij zullen er hem nog in 1582 aantreffen.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Andres de Urdaneta spoort de Spaansche regeering aan om de ontdekkingen van Amerika uit in westelijke richting voort te zetten. De Vice-koning van Mexico krijgt bevel een eskader daartoe uit te rusten onder Urdaneta's toezicht. Vier schepen onder Miguel Lopez de Legaspi varen den 21sten November 1564 van Mexico af en komen den 18den Februari 1565 in de Filippijnen. Zij varen Samar en Leyte langs naar Bohol. Ontmoetingen met koopvaarders van Burnei en Manila. De Spanjaarden vestigen zich op Zebu. Terugtocht van Urdaneta naar Mexico. Verbond met de inlanders op Zebu.

Onder de descubridores der zestiende eeuw, bij wie geen zucht naar macht en rijkdom maar kennisdorst de groote prikkel was die hen dreef naar onbekende gewesten verdient Andres de Urdaneta eene eereplaats te bekleeden. Wij hebben hem vroeger leeren kennen toen hij zich in 1525 met Garcia de Loaysa naar de Molukken begaf en daar een tiental jaren doorbracht. Wat hij daarvan bij zijn terugkomst in Spanje wist te verhalen heeft ons veel dienst gedaan en deed ons te meer betreuren dat het verlies zijner papieren hem niet in staat stelde uitvoeriger mededeelingen te doen ¹. Hij spoorde na zijn terugkeer de Spaansche Regeering aan om de ontdekkingen voort te zetten; zijne studie der zeevaartkunde had hem tot de overtuiging gebracht dat de terugweg van de Molukken naar Amerika niet moeielijk te vinden, en de ontdekking van het groote Zuidland, waarvan men meende dat Nieuw-Guinea een deel uitmaakte, daarmede zeer goed te vereenigen zou zijn. Maar Keizer Karel V was toen te veel van andere plannen vervuld en deze eischten te veel geldelijke offers om naar zijne vertoogen te luisteren. Teleurgesteld begaf hij zich naar Mexico en onderscheidde zich daar als een verdienstelijk ambtenaar; toen echter in 1542 op nieuw van daar uit een eskader op de door hem bevaren zeeën zou worden uitgezonden en men hem het beleid der onderneming

---

¹ Zie ons Tweede gedeelte, bl. 22—27.

wilde opdragen, sloeg hij het aanbod af. Misschien had hij toen om ons onbekende redenen reeds het plan opgevat om zich van de wereld terug te trekken. Althans in 1552 op een leeftijd van 54 jaar trad hij in een klooster der Augustijner orde en van nu af droeg hij het geestelijk gewaad.

Na den dood van Karel V kwam het plan om de vroegere ontdekkingen voort te zetten weder bij de Spaansche Begering ter sprake. De schoone eilandgroep waaraan de ontdekkers reeds den naam van koning Filips verbonden, het groote Zuidland waarvan zij een lange kuststrook (N. Guinea) bevaren hadden, waren sedert onbezocht gebleven. Voor de Portugeezen eischte het reeds krachtsinspanning genoeg om zich tegen hunne vele vijanden in de zeeën die zij bevoeren en in de landen waar zij zich gevestigd hadden staande te houden; zij konden er dus niet aan denken hun gebied uit te breiden. Maar niet alleen dat die bijna onbekende gewesten nog op ontdekking wachtten, wat bij den vromen Filips II ongetwijfeld meer woog was dat de bewoners nog altijd verstoken waren van den zegen van het Christendom. De vertoogen van Urdaneta en misschien ook van anderen die aan vroegere expedities hadden deelgenomen ¹ werden weder besproken, en het plan kwam tot rijpheid om aan den Vicekoning van Mexico, Don Luis de Velasco, op te dragen twee schepen uit te rusten tot ontdekking der „eilanden van het Westen, grenzende aan de Molukken,” en tot het „ontrollen der banier van Christus” in die landen wier bewoners zich nog in de macht van den duivel bevonden.” In September 1559 werd de volmacht aan Velasco afgezonden, en tevens aan Urdaneta het verzoek gericht om zijne kennis van die zeeën en gewesten en van de cosmografie in 't algemeen vruchtbaar te maken door zelf deel te nemen aan de expeditie.

De brief des Konings wekte bij den Augustijner pater de oude lust weder op en het kostte hem geene moeite van zijne geestelijke overheid verlof te bekomen om aan het verlangen van Filips gehoor te geven. Hij ging nu met den Vicekoning over de uitrusting van het eskader te rade. Naar zijne meening zouden behalve twee groote schepen nog drie of vier kleinere noodig zijn om, terwijl de eerste in de Filippijnen bleven, onder zijne leiding den terugweg naar Mexico te zoeken. Er gingen vijf jaren voorbij voor men twee groote en twee kleine schepen,

¹ Zie den brief van kapitein Juan Pablo de Carrion, aangehaald hiervóór bl. 419.

van 500, 400, 100 en 40 tonnenlast, met de noodige bemanning (450 koppen) voor de reis gereed had. Daar het ordenskleed Urdaneta natuurlijk belette zelf het opperbevel te aanvaarden, wees hij daartoe aan Miguel Lopez de Legazpi, een man van geen hoog aanzien — hij was eenvoudig alcalde — maar bekend als beleidvol, kundig en ondernemend. Behalve Urdaneta gingen vier andere Augustijner paters mede om het Christendom te verkondigen. Voor tolk dienden een Tidorees en een der manschappen uit de vloot van Villalobos die met dezen in Spanje gekomen en van daar naar Mexico gezonden was.

Den 21 November 1564 ging de vloot van Puerto de la Natividad onder zeil in ZW. richting, en vier dagen later opende Legazpi, zoo als hem bevolen was, zijne instructie. Daarin werd hem gelast zich langs denzelfden weg als Villalobos naar de Filippijnen te begeven, tot groote teleurstelling van Urdaneta, die gehoopt had dat men zijn raad zou volgen om eerst de kust van het Zuidland op te zoeken en dan noordelijk te varen. De Vicekoning was echter kort te voren gestorven en de K. Raad (Ausencia Real) van Mexico schijnt Urdaneta's plan te avontuurlijk gevonden te hebben.

Eenige dagen later verloor men het kleinste schip, een adviesjacht, uit het gezicht; de drie anderen zetten de reis in dezelfde richting voort en hielden, toen zij de Filippijnen meenden te naderen, NW. aan om niet in dezelfde fout te vervallen als Villalobos ¹. Den 22 Januari 1565 bereikten zij het eiland Guahan van de Ladronen (Marianen-archipel) en vonden de inwoners zeer genegen om hun levensmiddelen te verschaffen, die hier in overvloed te krijgen waren. Urdaneta zou om die reden en omdat men van hier uit gennakkelijk Mexico kon bereiken, hebben voorgesteld zich voorloopig hier te vestigen. Hij meende namelijk dat deze archipel zich onafgebroken tot Nieuw Guinea en het Zuidland uitstreckte, aan welks ontdekking zijn hart het meest schijnt gehangen te hebben. Legazpi wilde echter niet van zijne instructie afwijken en vervolgde den 3 Februari zijn weg naar de Filippijnen. Den 13 van die maand zag men weder land en voer men een groote baai binnen, waar de schepen, door hooge rotsen beveiligd, voor anker gingen liggen. Oostelijk strekte zich een groot eiland uit. Urdaneta voer met eenige manschappen in een boot de kust

¹ Zie ons Derde gedeelte, bl. 264.

langs, maar zag nergens sporen van bewoning. Den volgenden dag echter kwamen eenige inboorlingen in een kano aan het admiraalschip; een hunner gaf „door teekenen“ te kennen dat het eiland „het groote Ybabao“ heette en noemde „andere dorpen in deze streken“ op. Een dag later kwamen eenige dorpshoofden om een verbond met hen te sluiten. Uit hunne mededeelingen maakte men op dat Bernardo de la Torre, de medgezel van Villalobos, op hetzelfde eiland geweest was maar „in een andere haven aan de noordzijde, genaamd Tandaya naar het opperhoofd dier plaats“. ¹ Dit opperhoofd bevond zich nog wel op het eiland, maar nu in een dorp aan de westkust.

Bij deze en volgende berichten moeten wij in aanmerking nemen dat ze niet uit de eerste hand tot ons zijn gekomen, want journalen van de reizigers zelve bezitten wij niet; voorts dat de Spanjaarden met hun Tidoreeschen tolk de inlanders slechts gebrekkig konden verstaan. Dat men zich aan de westkust van Samar bevond blijkt 1° uit den naam Ybabao dien men sedert, een tijd lang, aan dit eiland gegeven heeft; 2° uit den naam Tendaya, dien de Spanjaarden er reeds vroeger aan gegeven hadden, en 3° uit de berekening van Urdaneta dat men zich op 12° Nbr. bevond.

Legazpi werd door de inlanders van vruchten en rijst voorzien, maar vleeschspijzen waren er schaarsch; hij besloot dus een andere haven te zoeken. Twee booten die hij de kust in beide richtingen langs liet varen, vonden slechts ondiepe riviermonden waarin zelfs zij niet konden voortkomen; ook toonden zich de inboorlingen vijandelijk gezind. Den 20 Februari voer men de zuidpunt van Samar om en ankerde tegenover een riviermond waaraan een dorp lag genaamd Caniongo. Men vernam hier dat het „opperhoofd Tandaya“ een dagreis van daar af woonde en de bewoners betoonden zich eerst dienstvaardig, maar toen Legazpi met een deel der zijnen in twee booten naar het strand voer om „met alle mogelijke plechtigheid“ van het eiland bezit te nemen voor de kroon van Spanje, wachtten de inlanders hen gewapend aan het strand op en toonden duidelijk dat zij zich tegen eene landing zouden verzetten. Legazpi koos dus de wijste partij en keerde naar de schepen terug. Intusschen was

¹ De titel dier hoofden was datu. Niet elk dorp had één hoofd, en er stond geen ander gezag boven hen, maar het schijnt dat sommige hoofden, zooals te Zebu, de handelsplaats op 't eiland van dien naam, door hun rijkdom veel invloed gekregen hadden.

een zijner kapiteins de kust van Leyte¹ langs gevaren om de rivier van Tandaya te zoeken. Ten zuiden van het dorp Abyog vond hij een ander groot dorp, Cabalian genaamd, waar een vaartuig was dat rijst laadde en waar hij vernam dat zich een goede reede bevond en veel levensmiddelen te koop waren. Die tijding was Legazpi welkom en den 5 Maart gingen de schepen onder zeil naar Cabalian. Ook hier bleek het dat de inlanders de vreemdelingen vreesden en wantrouwden, want men zag hen al wat zij konden in het bosch in veiligheid brengen, en het was slechts door dwang dat zij de Spanjaarden van het noodigste voorzagen. Men vernam hier een en ander omtrent de omliggende eilanden en verkreeg gidsen om den weg te wijzen naar het eiland Limasagua, waar Magalhaens in der tijd welwillend was ontvangen.

Na Panahon te zijn omgevaren kwamen de schepen in een haven aan de westzijde van Limasagua voor anker. De kusten van het eiland waren verlaten en het bleek dat de bewoners, waarschijnlijk om veiliger te zijn tegen zeeroovers, zich in het binnenland hadden teruggetrokken. De Spanjaarden schreven, zonderling genoeg, de schuwheid en vijandelijkheid der Bisaja's op de Filippijnsche eilanden aan een geheel andere reden toe; zij meenden dat ze door de Portugeezen tegen hen waren opgestookt! Misschien kwam men tot dit besluit na de ontdekking dat dit later, namelijk toen de Portugeezen reeds van hunne komst verwittigd waren, werkelijk op enkele plaatsen aan de kust van Mindanao het geval was geweest.

Ook de bewoners eener kustplaats op het eiland Camiguin bij Mindanao vluchtten bij de aankomst der schepen in het gebergte, maar hadden, gelukkig voor de Spanjaarden, hun voorraad rijst en andere levensmiddelen in den steek gelaten. Toen Legazpi van hier koers wilde zetten naar Butuan, een veel bezochte handelsplaats aan de noordkust van Mindanao, dreven wind en stroom de schepen naar het eiland Bohol, waar aan de westkust een geschikte ankerplaats gevonden werd. Men zag de inwoners even als op Camiguin seinvuren ontsteken en vond waar men landde slechts verlaten dorpen. Het kleinste schip, de S. Juan, werd van hier naar Butuan gezonden om handelsbetrekkingen aan te knopen. Te gelijker tijd maakte men met de booten een jonk buit die van Burnei kwam met

¹ Leyte droeg toen nog bij de Spanjaarden den naam Abyog naar het dorp Abyog.

eene Maleische bemanning hoewel de eigenaar een Portugees was die zich daar had gevestigd. Het meerendeel der manschappen was in een boot gevlucht, maar enkelen, en daaronder de stuurman, nam men gevangen. Legazpi gebod dat de zijnen al wat zij uit de jonk geroofd hadden zouden teruggeven en stond de gevangenen toe met een vriendschappelijken brief aan den Sultan en hun jonk naar Burnei terug te keeren. Men vernam van den stuurman, een ontwikkeld Maleier, dat van Burnei naar de zuidelijke Filippijnen werd uitgevoerd: koper, tin, Chineesch porselein, benjoin, gekleurde stoffen uit Indië, gegoten ijzerwerk ¹ eveneens uit China, lanspuiten, messen en andere kleinigheden; daarvoor werden ingeruild: goud, slaven, was, kleine schelpen die in Siam als pasmunt gebruikt werden, ook eene soort van witte dekken (mantas) die hier in groote hoeveelheid en goedkoop te krijgen waren. ² Legazpi liet den stuurman de waren zien die hij uit Mexico had medegebracht; naar zijn oordeel waren ze geen van allen geschikt voor de inwoners der Filippijnen, en zou het hem in geen tien jaar gelukken al de zijde en rijke gewaden, die hij had medegebracht, hier van de hand te zetten, maar te Burnei of in Siam zou alles in acht dagen tijds verkocht zijn. Ook deelde hij mede dat zich op 't oogenblik te Butuan twee jonken van Luzon bevonden, die goud, slaven en was opkochten en dezelfde ruilwaren als hij aan boord hadden, uit China en Malaka afkomstig. Goud werd, op de meeste Filippijnen gevonden, zoo als de Spanjaarden hadden opgemerkt aan de vele armbanden en ringen die de inlanders droegen. De jonken van Burnei werden niet in de havens van den radja van Butuan toegelaten, daar de zee-lieden met de inwoners twist gehad en er eenigen overhoop gestoken hadden. Nog vernam men van den stuurman dat op Zebu „negers“ woonden, die onafhankelijk waren en in voortdurende vijandschap met de overige bewoners; men vond er nog meer op een nabijgelegen eiland dat om die reden „eiland der negers“ (Negros) genoemd werd. De vijandelijke houding der Bisajas tegenover de Spanjaarden zou de stuurman hebben toegeschreven aan een rooftocht, twee jaren te voren door acht Portugeesche schepen naar Bohol en Limasagua ondernomen, waarbij zij, hoewel vriendschappelijk ontvangen, een aantal in-

¹ „Sartenas y caquelas de hierro colado.“

² Denklijk van abacavezels.

woners gedood en gevangen genomen hadden. De schepen bleken uit later ingewonnen berichten korakora's geweest te zijn, waarmede de Portugeezen waarschijnlijk mondkost kwamen zoeken, en het is wel waarschijnlijk dat zij daarbij uit nood niet zeer vriendschappelijk te werk gingen.

Door bemiddeling van den Maleischen stuurman verkreeg Legazpi dat de bewoners van een nabijgelegen dorp op Bohol zijne schepen van levensmiddelen voorzagen, nadat hij even als bij vorige gelegenheden, op de gebruikelijke wijze (d. i. door elkanders bloed te drinken) met het dorpshoofd een verbond had gesloten. Ook nam de Maleier aan om met den Spaanschen opperstuurman en eenige anderen een verkennings-tocht te doen naar de omliggende eilanden, in 't bijzonder naar Zebu.

Legazpi zorgde intusschen dat zijne manschappen op Bohol geene ougeregeldheden bedreven, en 't gevolg daarvan was dat de bewoners langzamerhand hunne schuwheid aflegden en zelve levensmiddelen aan boord kwamen brengen. Zelfs namen twee hoofden op zich, toen het uitgezonden fregat niet op den bepaalden tijd terugkwam, daarnaar onderzoek te gaan doen.

Eenige dagen later keerde de San Juan van Butuan weder. De twee jonken van Luzon, waarvan de Maleier gesproken had, lagen daar werkelijk; ze behoorden aan Mohammedaansche kooplieden. Deze kwamen al dadelijk de waren zien die de Spanjaarden medebrachten, ruilden was voor zilvergeld (tostones) in, maar stopten de onervaren vreemdelingen potten met aarde in de hand, waarover slechts een laag was lag uitgespreid. Ook hadden zij weten te beletten dat de inlanders zelve met hen handel dreven en den radja zoo 't schijnt tegen hen ingenomen. De kapitein en het volk hadden zich daarover willen wreken en de jonken plunderen (waarin men gehoord had dat goud te vinden was) en niet dan met groote moeite hadden de thesaurier en een der paters, die medegegaan waren, dit verhinderd. Legazpi's politiek werd door de meesten zijner onderhoorigen zoo weinig begrepen, dat men zich bij hem beklaagde over dien dwang om zulk een goeden buit te laten slippen!

De hoofden van Bohol keerden onverrichter zake terug, maar weldra verscheen het fregat zelf. Het was door tegenwind naar het westen afgedreven, zoo het schijnt buiten Negros omgevaren, waar bij eene landing ongelukkigerwijze de Maleische stuurman door de inwoners gedood werd, en langs de westkust van Zebu

teruggekeerd, waar men vele groote dorpen en bouwland van zee uit had gezien; de oostkust van 't eiland echter, waar de bekende handelsplaats lag, had het fregat niet bezocht.

Ook de beide Spanjaarden, die de hoofden van Bohol vergezeld hadden, gaven hoog op van de welvaart op Zebu, zoodat de meesten wenschten dat men zich daarheen zou begeven. Legazpi ging hierover met zijne officieren te rade en er werd tot eene vestiging op dat eiland besloten. Indien de inwoners het niet goedschiks toestonden, zou men hen daartoe met de wapenen dwingen ¹, omdat zij in den tijd van Magalhaens aan de kroon van Spanje gehoorzaamheid bewezen en het christelijk geloof aangenomen, doch later dat geloof weder afgezworen hadden, en tegen hun opperheer opgestaan waren. Dat van de nu levenden zeker zeer weinigen daaraan schuld droegen, werd bij deze fraaie redeneering natuurlijk over 't hoofd gezien.

Den 26 April 1565 kwam het eskader voor de handelsplaats Zebu ten anker. Men bespeurde dat ook hier de inwoners hunne have naar 't gebergte en in prauwen over zee in veiligheid brachten. Intusschen hield het hoofd der plaats, Tupas geheeten, die een man van gezag en aanzien scheen te zijn, Legazpi (die te kennen gegeven had dat hij hem als een onderdaan van Spanje beschouwde) met onderhandelingen aan de praat, en liet intusschen de bewoners der omliggende dorpen waarschuwen, die men weldra gewapend in prauwen zag aankomen. Eene eerste losbranding van 't geschut verstrooide de prauwen en joeg de inwoners op de vlucht naar de bergen, zoodat de Spanjaarden aan land komende de plaats konden plunderen, die tot hun eigen schade voor een deel afbrandde. In een der huizen vonden zij „een gebeeldhouwd kind Jezus, niet minder fraai als die in Vlaanderen vervaardigd werden“, hetgeen zij als een groote troost beschouwden die God hun schonk in deze verre streken ². De inwoners van Zebu zouden dit beeld „sinds onheuchelijke tijden“ in bezit gehad en als wonderdadig beschouwd hebben.

Gebrek aan mondkost noodzaakte nu de Spanjaarden plundertochten op het eiland te doen, maar ze waren des nachts voor de wraak der inwoners niet veilig en maakten daarom een aanvang met den bouw van een fort. Wel kwam eindelijk Tupas

¹ „Se les podia hazer guerra.“

² Het klooster dat de Augustijner peters hier stichtten draagt nog heden den naam van het Kind Jezus.

zelf en een ander hoofd, Tamuyan geheeten, om met Legaspi ovea den vrede te beraadslagen, maar de voorwaarden die hij hun stelde, schenen hun onaannemelijk; althans zij keerden niet terug. De voorwaarden waren die van een veroveraar: onderwerping aan den Koning; afstand van een deel van hun grond; schatting in vruchten van dien grond.

Intusschen bracht men alles voor den terugtocht van een der groote schepen, de Capitana, naar Amerika in gereedheid. Den 1 Juni 1565 uitgevaren, onder de leiding van den bekwamen Urdaneta, liep het den 30 October de haven van Acapulco in Peru binnen. De wakkere Pater zal het betreurd hebben dat thans de tijd niet gedoogde om op landontdekking uit te gaan, daar het van groot belang was zoo spoedig mogelijk de Mexikaansche kust te bereiken. Hij had terecht vermoed dat onder hoogere breedte westewind veelvuldiger zou zijn en voer dus tot 43° Nbr., toen hij voor zijne standvastigheid beloond werd en zoo gelukkig was den terugweg te vinden, waaraan voor altijd zijn naam als ontdekker verbonden zal blijven, hoewel toevallig een ander vaartuig hem daarin was voor geweest. Men zal zich herinneren dat het kleinste adviesjacht op de heenreis de andere schepen was vooruitgezeild. Het had de kust van Mindanao aangedaan, aldaar handel gedreven en op den terugtocht beurtelings met storm en windstilte te kampen gehad. Eindelijk bereikte het kaap Mendocino aan de kust van Californië op 41° Nbr. en zeilde van daar de kust langs naar Mexico, waar het drie maanden vóór Urdaneta aankwam. De kapi ein verspreidde het gerucht dat de overige schepen van het eskader waren verloren gegaan, maar indien hij daardoor gehoopt had zelf als de ontdekker van den nieuwen zeeweg geëerd te worden wierp de terugkomst van Urdaneta die hoop in duigen. De Pater begaf zich van Mexico naar Spanje om aan den Koning verslag te doen van de reis en hem de brieven te overhandigen die Legazpi en zijne medgezellen hem hadden medegegeven.¹ In deze brieven, in 1870 in 't licht gegeven², spreken zij hun wensch uit om het eens begunnen werk in de Filippijnen voort te zetten en

¹ Urdaneta stierf kort nadat hij uit Spanje naar Mexico was teruggekeerd, den 3 Juni 1568.

² Cartas a Su Magestad de Mig. Lopez de Legazpi y otras personas, de la isla de Zebu, 29 de Mayo, 1 de Junio 1565, in «Coleccion de documentos ineditos relat. al descubrimiento, conquista y organizacion de las ant. posesiones Espanolas en America y Oceania», Tomo XIII, p. 527—30.

hun behoefte aan bijstand om dit te kunnen volbrengen. Ook wordt daarin met grooten lof en aanhankelijkheid van Legazpi en Urdaneta gesproken.

Keeren wij thans naar Zebu terug. Den dag na 't vertrek van de Capitana werden de onderhandelingen met de inlanders hervat. Zij maakten het meest bezwaar tegen het opbrengen van schatting; Tupas gaf te kennen dat zijne inkomsten daarvoor te gering en zijne onderhoorigen te arm waren. Legazpi besloot nu de hoofden die zich met hem wilden verbinden voorloopig van die verplichting te ontheffen. Hierop kwam met verscheidenen hunner een verbond tot stand, waarbij zij den Koning van Spanje als hun opperheer erkenden en waarbij verder bepaald werd dat men elkander wederkeerig tegen zijne vijanden zouden bijstaan; dat het straffen van misdrijven door inboorlingen tegen Spanjaarden of door Spanjaarden tegen inboorlingen gepleegd, door Legazpi zou geschieden; dat men elkander gevluichte slaven en andere vluchtelingen zou uitleveren: dat de inboorlingen de levensmiddelen voor den prijs dien ze bij hen golden, aan de Spanjaarden zouden verstrekken; eindelijk dat de inboorlingen die in het Spaansche kamp kwamen geene wapenen mochten dragen.

De mildheid waarmede Legazpi de hoofden beschonk en de goede orde die hij onder zijne soldaten wist te handhaven, bewerkten dat vele inlanders naar hunne oude woonplaats terugkeerden en nieuwe woningen begonnen te bouwen, niet het minst door de voordeelen aangelokt die het verblijf der vreemdelingen hun opleverde. Het kostte Legazpi echter niet weinig moeite om zijne soldaten den omgang met de inlandsche vrouwen te beletten, te meer omdat deze over 't algemeen geen afkeer van de Spanjaarden schijnen getoond te hebben. Men zal zich herinneren dat dit eene der voornaamste oorzaken was van de ramp aan Magalhaens en de zijnen overkomen. Of dit ook thans een slechten invloed gehad heeft wordt ons niet verhaald, maar zeker is het dat de inlanders nog weinig vertrouwen in de Spanjaarden stelden. Zij maakten echter gaarne van hun hulp gebruik voor hunne veeten tegen vijandige naburen en Legazpi kon hun die hulp niet altijd weigeren, vooreerst omdat hij zich daartoe had verbonden, en ook omdat het de beste wijze was waarop zijne soldaten aan den kost konden komen, want de kruistochten langs de kusten der omliggende eilanden leverden in het eerst niet veel op, daar men nog te weinig met de plaatsen

bekend was waar men levensmiddelen kon vinden en van de inlanders bij dit onderzoek geene inlichtingen verkreeg. Langzamerhand kwam hierin verbetering. Te Abuyog en Cabalian aan de oostkust van Leyte en vooral op Panay werd op vreedzame wijze voorraad opgedaan en een enkele maal kwamen ook Mohammedaansche handelaars van Luzon en Mindoro hun die brengen, in ruil voor zilver en paaren. Op Zebu zelf werden na het staken der vijandelijkheden door eenige kustplaatsen schatting en levensmiddelen opgebracht; de bewoners van het eilandje Matan waren daartoe echter nog even weinig te dwingen als in den tijd van Magalhaens.

Intusschen begon ook de arbeid der Augustijner paters eenige vruchten te dragen, toen zij de volkstaal, het Bisaja, eenigszins machtig geworden waren en daarin konden onderwijzen en prediken. Zeer gunstig werkte de bekeering van een Mohammedaan, die met zijn gezin tot het Christendom overging. Men had hem als factor van den Sultan van Burnei op Zebu aangehouden en hij had als tolk de Spanjaarden reeds veel dienst bewezen. Eenige aanzienlijke Zebuanen volgden zijn voorbeeld en ten laatste ook Tupas.

Onder Legazpi's soldaten bevonden zich natuurlijk vele avonturiers, ook van andere natien, wie slechts de zucht naar rijkdom had uitgelokt om aan zijne expeditie deel te nemen. Bitter waren zij tot nu toe teleurgesteld en geen wonder dat zij flu en dan pogingen deden om met een der vaartuigen te ontsnappen, 't zij om zelf op buit te gaan varen of om naar de Portugeezen in de Molukken over te loopen. Door de verstandige maatregelen van den bevelhebber en de trouw zijner overige manschappen waren tot nu toe die pogingen verijdeld. Thans hadden echter de Portugeezen zijne konst vernomen en kwamen deze hem nieuwe moeilikheden berokkenen ¹.

¹ Ik heb in dit hoofdstuk hoofdzakelijk gevolgd het uitvoerige werk van Fr. Gaspar de San Augustin: «Conquistas de las islas Philipinas» (Madrid 1698), bl. 51—177, 188—84. Het verhaal van Fr. Juan de Grijalva in zijne «Historia de la Orden de S. Augustin en la N. España» heb ik niet kunnen raadplegen, maar volgens Burney (History of the discoveries in the S. Sea, I 252 aant.) verschilt hij weinig of niet van Fr. Gaspar en is minder volledig. Hetzelfde kan gezegd worden van het Lat. verhaal dat Purchas onder de papieren van Hakluyt vond en in zijne «Pilgrimes» vertaalde (III 284 vv.) en van Ant. de Morga's «Sucesos de las islas Philipinas.» Zie voorts: Luis Cabrera de Cordoba, Filipe II, Lib. VII, cap. 8 (Tomo I, Madrid 1876).

ACHTSTE HOOFDSTUK.

Een Portugeesche vloot onder Gonzalo Pereira sluit de Spanjaarden op Zebu in doch wordt door gebrek tot den aftocht gedwongen. Legaspi brengt zijn kamp over naar Panay. Eerste tocht naar Manila (1570). Legaspi wordt door Filips II benoemd tot adelantado der veroverde gewesten. Tweede tocht naar Manila (1571), onderwerping der Mohammedanen en vestiging van het hoofdkwartier aldaar. Ontdekkingstochten van Juan de Salcedo op het eiland Luzon. Legaspi sterft en wordt opgevolgd door Guido de Lavezares (1573). Aanslag op Manila door den zeeroover Limahon. Hij wordt uit Luzon verdreven (1575). Lavezares opgevolgd door Francisco de Sande. Uitbreiding van het Christendom in de Filippijnen.

Kort voordat Legaspi met de Portugeezen in botsing kwam ontving hij tijding uit Mexico. In Mei 1566 was een galjoen van daar afgevaaren om hem het bericht van Urdaneta's terugkomst te brengen en voorloopige nadere instructies, in afwachting van 't geen de Koning van Spanje verder mocht besluiten. Onderweg was op dit schip oproer uitgebroken en de kapitein vermoord; de hoofden van den opstand, waarbij zich de stuurman bevond, werden echter door de overigen op een onbewoond eiland waar zij zich met 25 man aan wal begeven hadden, achtergelaten. Het schip kwam gelukkig in de Filippijnen aan, maar de bemanning wist volstrekt niet waar zij zich bevond, toen gelukkig een der jachten, door Legaspi uitgezonden om mondkost te zoeken, het aantrof en naar Zebu geleidde, waar de Spanjaarden, die nu bijna twee jaren zonder tijding geweest waren, het met vreugde verwelkomden.

Minder aangenaam was de tijding waarmede de onderbevelhebber (maestro de campo) Matheo del Sauz van een kruistocht terugkeerde. Hij had aan de noordwestkust van Mindanao ¹ een fust en een galjoot aangetroffen en vernomen dat deze tot de vloot van den Portugeeschen admiraal Gonzalo Pereira behoorde, die van Burnei, waar hij van de aankomst der Spaansche schepen verwittigd werd, hierheen in aantocht was en hen

---

¹ "en la costa de Cuavit" (San Augustin p. 178); "en la costa de Dapitan" (ald. p. 183). Vgl. ons Derde Gedeelte bl. 275 aant. 1.

voortgezonden had om inlichtingen in te winnen ¹. De kapitein van 't galjoot eischte dat het Spaansche jacht met hem naar Ternate zou gaan, maar natuurlijk werd dit door Sauz geweigerd. Op zijn terugkeer naar Zebu zag deze nog verscheidene andere schepen van Pereira's vloot die, zoo als wij vroeger zagen, door een storm verstrooid werd, zoodat hij aan zijn plan om daarmede rechtstreeks naar Zebu te varen, geen gevolg kon geven. Wel kwamen de beide vaartuigen die men aan de kust van Mindanao ontmoet had, de Spaansche nederzetting op Zebu verkennen, maar ze richtten verder niets uit. Twee andere fusten van Pereira's vloot waren in de buurt van Zebu afgedwaald. Legazpi, die met de Portugeezen op goeden voet wilde blijven, liet de kapiteins gastvrijheid in zijn haven aanbieden, maar zij verkozen de reis naar de Molukken voortzetten.

Daar de Spanjaarden in de zuidelijke Filippijnen ook als handelaars optraden was het natuurlijk dat de Portugeezen hen hier niet wilden dulden. Het bleef hun zeker niet onbekend dat zij b. v. aan de westkust van Mindanao kaneel laadden en ook andere handelsplaatsen op dat eiland, zoo als Zamboangan bezochten, waar men geen reden vond om hen ten gerieve der Portugeezen af te wijzen. Maar met het oog op de vroegere mislukte pogingen der Spanjaarden schijnen zij gemeend te hebben dat zonder groote moeite van hun kant ook deze onderneming wel weer te niet zou loopen. Althans, in plaats van de verwachte Portugeesche vloot kwamen in Juni 1567 twee korakoras door Pereira van Ternate afgezonden, te Zebu aan. De kapitein, Antonio Rombo, overhandigde aan Legazpi een brief waarin de admiraal hem onder veel plichtplegingen den raad gaf om liever even als zijne voorgangers in de Molukken te komen dan op Zebu („ons eiland Zebu“ schreef hij) gebrek te lijden. Legazpi antwoordde even beleefd dat het hem speet niet in de Molukken te kunnen komen, omdat hem dit in zijne instructie verboden was, dat hij plan had op Zebu te blijven tot hij nadere instructies uit Spanje ontvangen had, en dat de terugweg naar Mexico gebleken was gemakkelijk te zijn. Na een gastvrij onthaal in het Spaansche kamp vertrok Rombo met dit antwoord naar Ternate. Volgens Couto (die dit van Rebello vernam) was Rombo dom genoeg geweest om voor een kleinigheid aan de

¹ Zie hiervóór bl. 436.

Spanjaarden een zeekaart af te staan, waaruit zij de koersen in den Archipel en naar China en Japan konden leeren kennen, en had hij op zijn tocht zelf niet de minste kennis van de Filippijnen opgedaan ¹.

Op 't eind van Juli 1567 zond Legazpi een adviesjacht naar Mexico om bericht te geven dat hij een Portugeesche vloot verwachtte en dus hulp noodig had. Hij gaf tevens een uitvoerig verslag van al het voorgevallene en van de zeden en gewoonten der Bisajas. Dit laatste is ons bij uittreksel bewaard gebleven ². Legazpi noemt daarin de zuidelijke Filippijnen (Zebu, Leyte, Samar, Panay en Negros): Islas de Pintados ³, omdat de bewoners gewoon waren zich te tatueeren, de mannen het geheele lichaam of het grootste deel daarvan behalve het gelaat, de vrouwen alleen de handen. Dit tatueeren had plaats zoodra iemand volwassen geworden en zich door eenig krijsbedrijf onderscheiden had; aan de slaven was het niet vergund. Men teekende eerst het patroon en stak dan het geteskende uit met een stift die uit vele scherpe naalden van bamboes bestond. Deze kunstbewerking deed den patient ongelooftelijke pijn. Eindelijk wreef men het in met een zekere klei ⁴ om het geschilderde onuitwischbaar te maken.

De hulp uit Mexico verscheen spoediger dan Legazpi verwachtte. Den 20 Augustus 1567 kwamen twee schepen onder bevel van Felipe de Salcedo, een schoonzoon van Legazpi en brachten 200 soldaten mede. Daarbij bevond zich de achttienjarige zoon van Felipe: Juan de Salcedo, die zich weldra als een uitstekend krijsman zou doen kennen.

Legazpi had nu handen genoeg die de verdedigingswerken tegen de komst der Portugeezen in beter staat konden brengen, maar ook des te grooter behoefte aan mondkost, die men dikwijls groote moeite had van de omliggende eilanden bijeen te brengen. In Juni 1568 werd Felipe de Salcedo met eene lading van 400 quintalen kaneel naar Mexico teruggezonden. Terwijl hij onderweg het eiland Guahan van de Ladronen aandeed om te onderzoeken of op een der omliggende eilanden.

¹ Couto, Dec. VIII, p. 175—76. Vgl. Bartoli p. 591; Gaspar de S. Augustin p. 170—98.

² Gaspar de S. Augustin p. 194—98.

³ Bisaja beteekent hetzelfde als Pintado in de taal der inwoners. Legazpi vertaalde dus slechts den naam dien men aan het volk gaf in het Spaansch.

⁴ «con un betun de humo de brea» (teer-klei?)

nagelen of peper gevonden werden kwam er onverwacht een storm opzetten en sloeg het schip op de riffen uiteen. De bemanning redde zich, timmerde een bark en keerde daarmede naar Zebu terug.

Eindelijk, den 17 September 1568, lieten de Portugeezen weder iets van zich hooren. Het was wederom Antonio Rombø met een galjoot, om de komst van Gonzalo Pereira met zijne vloot aan te kondigen. Legazpi, die hem dit jaar niet meer verwachtte, had zijne meeste manschappen uitgezonden om hier en daar levensmiddelen op te doen en slechts een honderd man bij zich. Hij hield zich echter alsof hem Pereira's bezoek welkom was, onthaalde Rombø als een ouden bekende en kwam van hem te weten dat Pereira's komst alleen ten doel had om de Spanjaarden goed- of kwaadschiks naar de Molukken mede te nemen. Dit bleek Legazpi ook duidelijk uit het groote getal manschappen — 700 volgens onzen Spaanschen berichtgever, de Molukkanen en Malabaren medegerekend — die hij medebracht.

Het was vooruit te voorzien dat onderhandelingen tot niets zouden leiden, want beide partijen stonden op een geheel verschillend standpunt. De Portugeezen toch beweerden dat de zuidelijke Filippijnen tot hun gebied behoorden, de Spanjaarden waren van eene tegenovergestelde meening. De zaak werd eerst door de beide bevelhebbers besproken; daarna ging men voort schriftelijk van gedachten te wisselen, maar Legazpi bleef natuurlijk Pereira's eisch om de Filippijnen te verlaten afslaan. De verhouding werd nu minder vriendschappelijk en er hadden kleine schermutselingen plaats, maar Pereira zocht die toch te vermijden: zijn doel was om de haven ingesloten te houden, de vaartuigen die met levensmiddelen terugkwamen het land te beletten en op die wijze Legazpi en de zijnen uit te hongeren. Op den langen duur zou hem dit misschien gelukt zijn, maar ook zijne manschappen hadden voedsel noodig en daarenboven werden velen hunner door beri-beri ten grave gesleept. Volgens de Spaansche berichten zou Pereira eindelijk aan Legazpi den vrede hebben aangeboden op voorwaarde dat hij hem 100 man hulptroepen medegaf om de Mohammedanen in de Molukken te bestrijden en hem toestond een pijler met het wapen van Portugal bij zijn kamp op te richten. Couto verhaalt daarentegen dat Legazpi Pereira 200 man zou hebben aangeboden en voorhad op die wijze de Molukken voor Spanje te veroveren, 't geen zeker nog onwaarschijnlijker klinkt. Hoe dit zij, er

kwam niets van eene overeenkomst tusschen beide partijen en Pereira werd door nood gedrongen den 1 Januarij 1569 met zijne vloot naar de Molukken terug te keeren. Hoewel er niet gevochten was kwam hij met 300 manschappen minder terug dan hij was uitgevaren. Misschien had hij, zoo als van Portugeesche zijde beweerd wordt, bij zijne komst te Zebu door een *coup de main* het Spaansche kamp kunnen veroveren, maar het strekt hem in onze oogen niet tot oneer dat hij het bloed van stamgenooten en medechristenen niet heeft willen vergieten ¹.

Uit het voorgevallene met de Portugeezen was Legazpi gebleken dat de plaats van vestiging op Zebu geene gunstige ligging had daar men de haven gemakkelijk kon blokkeeren, en het eiland zelf hem niet van al het noodige kon voorzien. Men achtte daartoe de ligging eener riviermond aan de noordkust van het eiland Panay ² geschikter, te meer daar men op dit eiland overvloed van levensmiddelen vond, en besloot dus het kamp daarheen over te brengen. Eene compagnie onder den „maestro de campo“ Martin de Goyti zou op Zebu achterblijven met de geestelijken. Legazpi zond een deel zijner manschappen naar Panay vooruit, die daar goed ontvangen werden, omdat men hun hulp kon gebruiken tegen de bewoners van andere dorpen in den omtrek, met wie men overloop lag. Hij zelf zorgde eerst voor de afzending van een adviesjacht naar Mexico, die weinige dagen later (11 Juni 1569) gevolgd werd door de terugkomst van de San Juan, die vooral versterking voor het geestelijke leger uit Mexico medebracht, zoodat thans ook Augustijner paters naar Panay, Masbate en Zuid-Camarines ³ werden uitgezonden om het christendom te prediken.

Toen Legazpi zijn kamp aan de rivier van Panay had gevestigd werd zijn hulp weldra (Januari 1570) door de kustbewoners ingeroepen tegen de inwoners van Mamburao op het eiland Mindoro, beruchte zeeroovers, die hun veel schade toebrachten. Aan den jeugdigen maar ondernemenden Juan de

¹ Gaspar de S. Augustin p. 198—210; Conto, Dec. VIII, p. 183—88.

² Zij heet nog „rio de Panay“ en bij den mond der rivier ligt een dorp van dien naam.

³ Zij landden het eerst te Ibalong een haven aan de zuidwestzijde van het eiland („puerto antiguo del correjimiento de Albay“).

Salcedo droeg de bevelhebber op hen met een dertigtal soldaten op een krijgstoct tegen den vijand te vergezellen. Bij hunne komst te Mamburao waren de meesten naar het nabijgelegen eiland Luban gevluht, waar zich de best versterkte kampoug in den geheelen omtrek bevond. De Spanjaarden hadden echter wel grooter moeielijkheden overwonnen dan bamboezen staketsels en grachten, en maakten zich zonder groote moeite van de sterkte meester. Zoowel hier als op Mindoro moesten de bewoners zich verbinden schatting aan de Spanjaarden op te brengen.

Van meer gewicht was een veroveringstoct naar het groote eiland Luzon, waartoe thans door Legazpi besloten werd. In Mei 1570 werden daartoe Martin de Goyti en Juan de Salcedo met 120 Spaansche soldaten en inlandsche hulptroepen naar Manila afgezonden. Zij moesten zoo mogelijk op vreedzame wijze de bewoners dier plaats, waar men wist dat zich vele Mohammedaansche handelaars, voornamelijk uit Burnei, gevestigd hadden, tot onderwerping brengen. Salcedo schijnt met een deel der troepen te Taal geland te zijn, maar werd daar vijandig ontvangen en was tegen de overmacht niet bestand, zoodat hij het geraden vond zich met Goyti te Manila te vereenigen. Hier hadden de hoofden der Mohammedanen, Radja Matanda, een bejaard man die zich heer van Manila noemde en Radja Soliman, zijn neef, met den maestro de campo het gebruikelijke vredeverbond gesloten, maar het bleek spoedig dat Soliman er spijt van had dat de oude man het geringe aantal Spanjaarden geen weerstand had durven bieden. Aan den mond van de Pasig, waar later het fort Santiago gebouwd werd, bezaten de Mohammedanen eene verschansing, maar, daar zij uit deze batterij de Spaansche schepen weinig schade konden doen, gebruikten zij een groote Borneesche jonk die in de haven lag en andere vaartuigen om de Spanjaarden te bestooken, die nu wel genoodzaakt waren hun vreedzame politiek te laten varen. Zij deden eene landing aan den mond der rivier en maakten zich van de verschansing meester, terwijl hunne bondgenooten het dorp Manila in brand staken. Onder de huizen die verbrandden was er een waarin men geschut goot en waarin nog twaalf stukken gevonden werden, die men medenam naar Panay. Gedurende de vijandelijkheden had de oude radja op zijne woning een witte vaan uitgestoken en belet dat zijne volgelingen aan den strijd deelnamen om de Spanjaarden te overtuigen dat die buiten hem omging.

Goyti achtte den tegenstand dien hij gevonden had te groot en zijne macht te gering om op eigen gezag den strijd voort te zetten en scheepte zich met de zijnen weder in. Terwijl men in de haven van Cavite ten zuiden van Manila eenigen tijd vertoefde om de vaartuigen te herstellen kwamen verscheidene dorpschouften uit den omtrek, de onderdrukking van Radja Soliman moede, de Spanjaarden hunne vriendschap aanbieden die zij met vreugde aannamen.

Toen zij te Panay terugkwamen had men hier juist bericht ontvangen van de aankomst van drie schepen uit Mexico. Zij brachten de eerste tijding uit Spanje (Juni 1570). Filips II had aan de bezetting der Filippijnen zijne koninklijke goedkeuring gehecht, tegen het advies in van den Raad van Indië die er weinig voordeel in zag; ijver voor de uitbreiding van het Christendom was de voornaamste drijfveer geweest tot 's Konings besluit ¹. Legazpi verkreeg den titel van „adelantado“ (gouverneur) en de veroverde gewesten moesten even als dit in Amerika plaats had onder de verdienstelijkste kapiteins en soldaten verdeeld worden (encomiendas).

De adelantado, van den steun des Konings verzekerd, kon thans met meer vertronwen zijne plannen ten uitvoer brengen. Hij zorgde eerst dat te Zebu, de eerste nederzetting, een fort en woningen gebouwd, een vast bestuur benoemd en de schatting der inlanders geregeld werd, en voer den 15 April 1571 met 280 man van Panay naar Manila om het werk van Goyti tot een goed einde te brengen en de grondslagen te leggen van het Spaansche bewind op Luzon.

Toen hij onderweg het eiland Mindoro aandeed om eenige vaartuigen af te wachten die onderweg, bij 't eilandje Sibuyan, waren afgedwaald, wilde het toeval dat hij een Chineesche jonk, die aan de kust dreigde te stranden, hulp kon verleenen, zeer tegen den zin der inlanders en der hier woonachtige Mohammedanen, die gaarne de jonk prijs verklaard en de bemanning tot slaven gemaakt hadden, zooals hun gewoonte was. De welwillendheid van Legazpi jegens de Chineezen zou de aanleiding geweest zijn dat zij met de Spanjaarden in de Filippijnen levendige handelsbetrekkingen aanknoopten.

Men vernam op Mindoro dat te Manila meer dan vijftig vaartuigen uit Burnei waren aangekomen om de Mohammedaansche

---

¹ Cabrera de Córdoba, Filipe Seguado, Livro VII cap. VIII.

kolonisten bij te staan. Legazpi voer daarom eerst naar Cavite. Hier kwam een aanzienlijk Mohammedaan dien hij op Panay had leeren kennen hem bezoeken en deelde hem mede dat de oude radja van Manila gaarne vrede wilde houden, maar dat zijn neef Soliman dit tegenhield en zich verbonden had met den radja van Tondo, Lacandola (wiens neef met eene dochter van den sultan van Burnei gehuwd was), met wien hij vroeger altijd overhoop had gelegen.

Legazpi liet zich door deze tijding niet afschrikken, maar voer den volgenden dag met zijne vloot naar Manila. De inwoners hadden hunne hane reeds te Tondo in veiligheid gebracht en staken bij de komst der Spanjaarden de plaats in brand, maar Legazpi liet onmiddellijk te kennen geven dat hij niet met vijandelijke bedoelingen kwam, waarop het vuur gebluscht werd en de oude radja met Lacandola zich bij den adelantado aan boord begaven om te verklaren dat ook zij den vrede wenschten. Hoewel zij Soliman overhaalden hun voorbeeld te volgen, bleek het toch weder dat dit slechts voorwendsels waren om tijd te winnen. De Mohammedanen hadden meer dan 2000 man van de Pampanga (benoorden de baai van Manila), die als dappere en krijgshaftige inlanders bekend stonden, aangeworven, en voeren met hen de lagune door naar Tondo, waar zij de Spanjaarden tot den strijd uitdaagden. Deze lieten zich niet lang wachten. Goyti zocht hen met de beste manschappen op en leverde hen slag. Er werd heet genoeg gevochten, maar toen de vijandelijke aanvoerder gesneuveld was trokken de manschappen zich terug. Nu men gezien had wat de Spanjaarden vermochten, kwamen de hoofden der overwonnenen en van andere naburige dorpen Legazpi hunne onderwerping aanbieden.

De adelantado had reeds, in overleg met de zijnen, het besluit genomen om te Manila zijn hoofdkwartier te vestigen, en men begon nu aan den mond van de Pasig een fort te bouwen en daaromheen woningen en een kerk en klooster voor de Augustijners. De 24 Juni 1571 leeft in de herinnering als de dag waarop de grondslagen der Spaansche stad Manila gelegd werden. Luzon werd in Nueva Castilla herdoopt; de overlevering wil dat een dorp in het gebied van Manila, dat sinds onheuschelijke tijden den naam Castilla droeg, daartoe aanleiding gaf. In 1674 werd deze herdoop bij koninklijk besluit bekrachtigd, maar de oude naam heeft het koninklijk besluit overleefd.

Toen het geschut en de krijgsbehoefden van Panay naar Manila waren overgebracht begonnen de Spanjaarden van lieverlede het eiland Luzon aan hun gezag te onderwerpen. Nu zij den eersten stap gedaan hadden was stilstaan onmogelijk, want de Mohammedanen lieten zich dat gezag niet zonder strijd ontnemen. Zij hadden zich (— ten getale van duizend, wordt er gezegd, maar misschien waren dit voor een deel tot den Islam bekeerde Tagalen —) vooral te Cainta en Taytay bij de Laguna de Bay versterkt en bedreigden van hier uit de Spaansche nederzetting. Legazpi zag zich dus genoodzaakt hen van daar te verjagen en droeg dit op aan zijn kleinzoon Juan de Salcedo, die bij deze gelegenheid weder blijken gaf van groote bekwaamheid, want de versterkingen van den vijand waren moeilijk genaakbaar. Ze werden echter na een hevig gevecht door hem ingenomen. Na deze overwinning hadden de Mohammedanen hun invloed verloren en kostte het weinig moeite om de vredelievende Tagalen, die om de Laguna de Bay woonden, — men telde daar toen meer dan 150 dorpen — tot onderwerping te brengen. Ook de inlanders van Pampanga, door Martin de Goyte met eene legerafdeeling verrast, legden spoedig de wapenen neder en de radja van Tondo moest zijn geschut uitleveren.

Juan de Salcedo was een van die jonge helden zoo als Spanje er zoo velen heeft voortgebracht, wier ondernemingszucht voor geen gevaren terugdeinsde en die met een verbazende veerkracht de grootste moeielijkheden wisten te trotseeren. Het bestaan van goudmijnen te Paracali (op de noordkust van het schiereiland Camarines) was bij geruchte aan de Spanjaarden ten oore gekomen. Maar waar lag Paracali en hoe moest men er komen? Salcedo weet nauwelijks welke richting hij in moet slaan, maar hij beweegt zijn grootvader hem een handvol soldaten mede te geven en gaat vol moed met hen op weg. Ze trekken het gebergte naar de oostkust over in weerwil dat de bergbewoners hun doen blijken dat zij op hun bezoek niet gesteld zijn en bereiken te scheep, na allerlei wederwaardigheden, de kust van Camarines en het dorp Paracali, waar zij zich, door vermoeienis en ziekte uitgeput, slechts met moeite tegen de inlanders kunnen verdedigen. Gelukkig worden zij door een troepje kameraden, door Legazpi uitgezonden om hen te zoeken, uit dezen toestand gered.

Wel verre van hierdoor te zijn afgeschrikt onderneemt Salcedo in het volgende jaar (1572) met 45 soldaten een nieuwen ontdekkingstocht langs de west- en noordkust van Luzon. In

de haven van Bolinno vindt hij een Chineesche jonk, zoo 't schijnt van zeeroovers, want zij hadden eenige inwoners opgelicht om in China als slaven te verkoopen. Salcedo bevrijdt hen en verwerft daardoor de vriendschap der inlanders, ook aan de nabijgelegen kust van 't gewest Pangasinan. Als hij echter hier het land verder wil intrekken wordt hij vijandelijk ontvangen. Iets verder aan de kust ontmoet hij drie Japansche schepen. Meenende dat het Chineezen zijn zendt hij eenige der zijnen in een boot naar hen toe, maar deze worden met geweer- schoten ontvangen. Nu openen ook de Spaansche schepen hun vuur tegen de Japanners, die na een kort gevecht afdeinzen. Of het werkelijk Japanners waren die hier handel kwamen drijven blijft natuurlijk de vraag.

Aen de kust van Ilocos landt Salcedo met de zijnen op verschillende plaatsen, maar de inlanders die hen niet kennen en voor wie zeeroovers zonder twijfel geene vreemde verschijning zijn, willen niets van hen weten. Salcedo besluit echter zijn hoofdkwartier te Bigan (Vigan), een schoon en groot dorp in een vruchtbaar landschap, te vestigen en weet door eene vreedzame houding de inlanders vertrouwen in te boezemen. Hij laat hier het grootste deel zijner manschappen achter om toebereidselen te maken tot het bouwen van een fort en vaart met slechts 17 volgelingen en met behulp van een Mohammedaanschen stuurman uit Manila de noordwestpunt van het eiland om met het plan om de kust van Cagayan te verkennen. Zij komen aan een groote rivier met bevolkte oevers, door den stuurman Tulay genoemd (denkelijk de Abulug) en vernemen hier dat in Cagayan veel goud, was en katoen gevonden wordt, waarvan men goede stoffen weefde, die naar China en Japan werden uitgevoerd. De bewoners zijn meer vreesachtig dan vijandelijk. Salcedo jaagt er 300 op de vlucht door met open armen naar hun opperhoofd toe te gaan, die zulk een ceremonie nooit gezien heeft. Aan den mond van de groote rivier van Cagayan wordt den Spanjaarden echter belet aan land te gaan, en tegen de overmacht niet opgewassen besluit Salcedo den terugtocht aan te nemen, vaart de oostkust van Luzon langs en komt na vele gevaren te hebben doorgestaan te Manila terug.

Hij vond de Spaansche kolonie in rouw over den dood van den wakkeren adelantado Miguel Lopez de Legazpi (20 Aug. 1572). Aan zijn beleid had Spanje de vestiging van haar gezag in de Filippijnen te danken. Wel bleven op vele plaatsen, die

men reeds „bevredigd“ waande, de pogingen der inlanders niet uit, om zich aan haar juk te onttrekken, maar waarschijnlijk gaf dan misbruik van macht daartoe aanleiding. De schatting toch die zij moesten opbrengen was gering, maar menigeen der „encomendéros“, aan wie de onderworpen landstreken door de kroon geschonken waren, ging bij de inning der belasting niet met voorzichtigheid te werk en afpersingen zullen bij die avonturiers geene zeldzaamheid geweest zijn. Gelukkig ging het gezag bij Legazpi's dood in bekwame handen over. Toen men de verzegelde aanstellingsbrieven der R. Ausencia van Mexico opende bleek het dat tot zijn opvolger was aangewezen de lang voor hem overleden „maestro de campo“ Matheo del Sauz, en vervolgens de „tesorero de la R. hacienda“ Guido de Lavezares, die dus thans in zijne plaats trad.

Lavezares zorgde dat van Salcedo's ontdekkingsstochten partij werd getrokken en zond Martin de Goyti met een klein eskader de kust langs naar de districten Pangasinan en Ilocos. Men vond de kustbewoners over 't algemeen geneigd om het gezag der Spanjaarden te erkennen en schatting te betalen. Goyti zou meer dan 12000 taels 1 goud naar Manila hebben medegebracht, afkomstig van de bergdistricten door de Sambalen en Igorroten bewoond. Men schijnt daarop overdreven verwachtingen gebouwd te hebben van rijke goudmijnen in de Filippijnen, die natuurlijk onvervuld bleven 2. Wat de goudmijnen van Paracali betreft, het schijnt dat de berichten door Salcedo van zijn tocht daarheen medegebracht reeds de overtuiging hadden geschonken dat men daarvan weinig te verwachten had. Althans wij vernemen niet dat toen hij in Juli 1573 op nieuw naar Camarines werd gezonden om dat schiereiland onder Spaansch gezag te brengen; Paracali door hem bezocht werd 3. De onderwerping van Camarines had niet zonder bloedvergieten plaats, want de Bicol-Indiers waren strijdhaftige lieden, en het duurde vijf maanden vóór Salcedo zijn taak als volbracht kon beschouwen. Te Liban aan de rivier van Bicol liet hij eene Spaansche bezetting achter.

Na zijn terugkomst begaf hij zich (aanvang van 1574) met

1 1 tael = 87.68 gram.

2 Zie het Spaansche vlugschrift van 1574 waarvan men eene vertaling vindt achter Stanley's uitgave van De Morga (The Philippine islands etc. App. IV, p. 389).

3 Men zou het tegenovergestelde opmaken uit het verhaal van Fernando de los Rios (Relation des isles Philipines p. 24) in Thevenot's Relations de divers voyages, 2e partie, maar deze schrijver heeft blijkbaar den eersten en tweeden tocht van Salcedo naar Camarines verward.

een honderdtal soldaten naar de provincie Ilocos om de „encomiendas“ die hem en anderen waren toebedeeld in bezit te nemen en te Vigan zijn hoofdkwartier te vestigen. Op bevel van Lavezares zou hij van daar uit een tweeden onderzoekstocht doen naar Cagayan. De gouverneur had namelijk vernomen dat de „rivier en haven“ van Cagayan de beste van het geheele eiland was, veel beter gelegen voor scheepvaart en handel dan de baai van Manila, en wilde in dat geval zijne residentie daarheen verplaatsen. Misschien hadden de Chineezzen, die meer en meer met hunne jonken Manila kwamen bezoeken en voor wie Cagayan gemakkelijker te bereiken was, hem op dit denkbeeld gebracht. Eerst moest echter die landstreek in bezit genomen worden en eveneens de eilandgroepen der Babuyanes en Batanes ten noorden van Luzon gelegen. Salcedo was bezig zich daarvoor uit te rusten toen er een voorval plaats had dat die plannen in duigen wierp.

Eene oorlogsvloot van 62 zeilen vertoonde zich aan de Ilocaansche kust en vervulde de bewoners en de Spanjaarden die zich daar bevonden met ontsteltenis. Het waren, zoo als later bleek, Chineesche zeeroovers, wier opperhoofd, Limahon, zich door zijne onverschrokkenheid berucht gemaakt, meer dan eene Chineesche oorlogsvloot, tegen hem uitgezonden, weerstaan en andere zeeroovers genoodzaakt had zich onder zijne banier te scharen. Dat de zeeroof aan de Chineesche kust door avonturiers van allerlei natien in 't groot gedreven werd, en wat daarvan de oorzaak was, hebben wij reeds van Fernão Mendez Pinto vernomen ¹. Van dezen Limahon wordt verhaald dat zijne vroegere schuilplaats was op het eilandje Pe-hou niet ver van de Chineesche kust, doch dat hij ten laatste, voor de overmacht der Chineesche oorlogsvloot of voor verraad der zijnen vreezende, die kust verlaten had om elders zijn fortuin te zoeken en van den kapitein eener handelsjonk, die in zijne handen viel, vernemende dat van de Spanjaarden op Luzon rijken buit te halen viel, het eiland waar hij zich thans tijdelijk ophield ² met een deel zijner vloot verlaten had voor een plundertocht in de Filippijnen. Buiten de zeelieden zou zijne macht uit 2000 man bestaan en zouden de meesten eene vrouw bij zich gehad hebben.

¹ Zie ons Derde gedeelte bl. 289.

² Bij Gaspar de San Augustin heet het Bançan, in het verhaal bij Purchas Tonznacotican, op 40 mijlen van de Chin. kust op weg naar de Filippijnen.

De zeeroovers hadden aan de Ilocaansche kust eene landing gedaan, waarschijnlijk om water in te nemen, en eenige woningen geplunderd en in brand gestoken. Ook viel hun een van Salcedo's vaartuigen in handen dat van Vigan naar Sinayt, hooger aan de kust, gevaren was om bouwmaterialen te halen. Overigens kwam men hier met de schrik vrij daar de vloot Vigan voorbij en rechtstreeks naar de baai van Manila voer, waar zij voor Mariveles de ankers uitwierp (29 November 1574).

Voor men te Manila iets van de komst der zeeroovers vernomen had was reeds een deel hunner onder aanvoering van een Japanner, genaamd Sioko, in de baai op eenigen afstand van de Spaansche stad geland en trok die ongehinderd binnen. De Spanjaarden hadden op een enkelen na — de maestro de campo Martin de Goyti, die ziek te bed lag en vermoord werd — nog den tijd om zich te verzamelen en te weer te stellen, waarop Sioko, die op geen ernstigen tegenstand schijnt gerekend te hebben, aftrok en zich met de zijnen weder inscheepte.

Daar het fort te Manila nog niet ver genoeg gevorderd was wierpen de Spanjaarden thans in allerijl barricades op van kisten en planken, plaatsten het geschut er achter en wachtten aldus een aanval van Limahon's hoofdmacht af. Gelukkig kwam bij tijds Juan de Salcedo met vijftig man de 150 die Lavezares onder zich had versterken en werd door den gouverneur als maestro de campo aan 't hoofd der troepen gesteld.

Lavezares had in de ongelukkige dwaling verkeerd dat de aanvallers Borneezen waren en twee voorname Mohammedanen die te Manila woonden, als van medeplichtigheid verdacht, gevangen genomen. Zijne onderhoorigen waren in hun wraakzucht nog verder gegaan en hadden die mannen zonder zijn last van 't leven beroofd. Natuurlijk riepen hunne geloofsgenooten wraak over zulk eene handeling en lieten de Spanjaarden in den steek. Deze stonden dus alleen toen Limahon met 1500 man de stad kwam bestoken, kerk en klooster en de woningen buiten de barricades in brand stak en eindelijk ook deze aan eene zijde overrompelde. Toen echter de roovers op de woning van den gouverneur, die in 't midden lag van 't afgeschoten gedeelte en waar vele vrouwen eene toevlucht gezocht hadden, afkwamen, vochten de Spanjaarden zoo verwoed, dat de vijand afdeinsde. De groote verliezen die zij geleden hadden, o. a. van hun dapperen aanvoerder Sioko, schrikten de zeeroovers, in weerwil van den aandrang huns aanvoerders, van een nieuwe poging

af, en weldra verlieten zij de baai van Manila en voeren naar de kust van Pangasinán, waar Limahon op een eilandje bij den mond der Grooten Rivier (Rio de agno grande) zijn hoofdkwartier op sloeg en de omliggende landstreek aan zijn gezag onderwierp.

De met reden verontwaardigde Mohammedanen hadden van den nood der Spanjaarden gebruik gemaakt om de bewoners van den omtrek tot opstand over te halen. Lavezares zond in allerijl boden om hulp naar Panay en Camarines en liet de Spanjaarden, die zich nog in Ilocos bevonden, waarschuwen om voor Limahon op hunne hoede te zijn. Intusschen begaf zich Salcedo naar Pampanga om hout te koopen voor den bouw van een fort en onderweg bij de Mohammedanen die zich naar Tondo begeven hadden, pogingen tot verzoening te doen. Met beiden slaagde hij naar wensch. Lacandola en Soliman kwamen zelve weder te Manila den eed van getrouwheid doen aan het Spaansche bestuur, en de inlanders van Pampanga brachten niet alleen het hout aan voor het fort te Manila, maar hielpen dit zelve opbouwen.

Toen de hulptroepen van de zuidelijke eilanden waren aangekomen besloot men den gevaarlijken nabuur uit Pangasinan te verjagen. Den 22 Maart 1575 scheepte Salcedo zich in met 250 Spaansche soldaten, 1500 Bisajas, en zijne Mohammedaansche bondgenooten, maar toen men aan Limahon's verblijfplaats kwam bleek het spoedig dat hij op een aanval was voorbereid en zijne maatregelen genomen had. Salcedo had weinig geschut bij zich, zoodat zijne pogingen om den vijand uit zijne verschansingen te verdrijven mislukten. Hij besloot nu de zeeroovers door insluiting tot overgave te dwingen. Maar toen Limahon eindelijk zag dat hij zich hier niet meer zou kunnen staande houden liet hij al wat hij van waarde had inschepen en hield intusschen de Spanjaarden bezig met een geveinsden aanval op hun kamp. Hun teleurstelling was dus niet gering — want zij hadden op een goeden buit gehoopt — toen de zeeroovers, die zich des nachts in alle stilte hadden ingescheept, den 3 Augustus 1575 met een gunstigen wind ontsnapten.

Later werd Limahon's vloot door een Chineesch eskader bij Palawan vernield. Hij zelf ontsnapte met de schatten die hij vergaard had op een enkel schip en trachtte te vergeefs in Siam en elders een onderkomen te vinden. Wat er ten slotte van hem geworden is werd niet met zekerheid bekend.

Van de vrouwen der zeeroovers, die deze aan de Chineesche

kusten geroofd hadden, waren er verscheidene aan de Spanjaarden in handen gevallen. Lavezares kocht ze van de soldaten terug en zond ze met een gezantschap naar China. Eenige Augustijner paters, die op deze wijze toegang zochten te krijgen tot het hemelsche rijk, sloten zich daarbij aan. De gezanten werden door den gouverneur van Fokien welwillend ontvangen en keerden met geschenken naar Manila weder. Karakteristiek is 't geen in den begeleidenden brief van deze geschenken gezegd wordt. „Wat ik u hierbij zend,“ schreef de Gouverneur, „heb ik met eigen oogen gezien en is zeer schoon, en alles verzegeld; ik zeg dit voor 't geval dat zij die het brengen het mochten verruilen, en verzoek u er mij dan in 't geheim kennis van te geven.“ Wel een bewijs voor het weinige vertrouwen dat de aanzienlijke Chineezzen in de kooplieden stelden. Wat de Paters betreft, dezen bereikten hun doel niet.

Weinige dagen nadat Salcedo van Pangasinan was teruggekeerd, den 24 Augustus 1575, kwam de nieuwbenoemde gouverneur Francisco de Sande te Manila aan en nam het bestuur van Lavezares over. Salcedo begaf zich naar zijne encomienda te Vigan maar werd daar door heete koortsen aangetast die hem in 1576 ten grave sleepten. Naast Legazpi heeft hij er het meeste aan toegebracht om de Filippijnen tot eene Spaansche bezitting te maken.

Onder Sande's bestuur had er nogmaals eene expeditie naar Camarines plaats om de onrustige Bicol-Indiërs met de wapenen tot onderwerping te dwingen. Op de plaats waar het dorp Naga lag werd toen de stad Cáceres gegrondvest. Op vreedzamer wijze breidden de Augustijner paters, die in de Franciscanen weldra ijverige helpers vonden, hun geestelijk gebied in de Filippijnen uit, en stichtten vele kloosters, zoowel in de verschillende districten van Luzon als op de zuidelijke eilanden. Slechts een enkele maal werden zij door de inboorlingen vijandig bejegend, maar dan was óf de Islam in 't spel zoo als op Mindoro, waar zich Mohammedaansche handelaars hadden neergezet, óf zij behoorden nog tot wilde stammen zoo als op 't eiland Catanduanes. Voor 't overige werden de bewoners der Filippijnen langzamerhand, althans in naam, voor 't Christendom gewonnen ¹.

De expeditie van Francisco de Sande naar Borneo (1578) verhalen wij in een volgend hoofdstuk.

P. A. TIELE.

¹ Zie voor dit hoofdstuk: Gaspar de San Augustin, a. w. bl. 178—357; Purchas, Pilgrimes III, 286 vv.

ACADEMISCHE VERHANDELINGEN

OVER

KOLONIALE ONDERWERPEN.

Meermalen, bij het bespreken van academische dissertaties in het Rechtskundig Tijdschrift *Themis* of elders, heb ik mijne ingenomenheid daarmede te kennen gegeven, omdat men daaraan dikwerf belangrijke, onder deskundige leiding goed bewerkte monographien te danken heeft, die over de daarin behandelde onderwerpen veel wezenlijk wetenswaardigs, althans veelal eene ruime literatuur-opgave mededeelen.

Tot staving dier gunstige meening zou ik mij slechts hebben te beroepen op het gunstig bekende vijftal dissertaties, tusschen de jaren 1857—1866 verschenen, gewijd aan de geschiedenis van Ned.-Indië in het eerste derde deel dezer eeuw en die inderdaad tot onze betere bekendheid met die geschiedenis hebben bijgedragen.

Mijne ingenomenheid met zoodanige stukken leidde mij er toe na te gaan welke dissertaties al zoo gedurende eene reeks van jaren aan koloniale onderwerpen waren gewijd geweest. Ik kon daarvoor putten uit mijne eigene boekverzameling, uit mijne aantekeningen, uit de catalogussen van het Indisch Genootschap en van het Kon. Instituut voor de Taal- land- en Volkenkunde van Ned.-Indië en uit die van de verzamelingen van oude en nieuwe boeken van de Heeren F. Muller te Amsterdam en M. Nijhoff¹ te 's Gravenhage.

Ware het streven naar volledigheid mijn doel geweest, dan hadde ik mij natuurlijk de moeite moeten getroosten de collectiën dissertatiën, in de bibliotheken onzer drie Universiteiten

---

¹ Juist voor het ter perse gaan van dit stuk kon nog worden ingezien Nijhoff's nieuwste Catalogus, no. 161, Mai 1880: "Livres anciens et modernes, en vente aux prix marqués chez M. Nijhoff à la Haye. Droit public et jurisprudence." Er werd niets in aangetroffen dat ik niet reeds had vermeld.

en voormalige Athenaea berustende en die der Maatschappij voor de Nederlandsche Letterkunde na te pluizen. Zoover ben ik niet gegaan, maar ik heb toch iets analoogs gedaan. Door den Heer Campbell, den Bibliothecaris der Koninklijke Bibliotheek alhier, wist ik dat de bibliotheek in het bezit is eener rijke verzameling academische dissertatiën en dat deze afzonderlijk is gecatalogiseerd. Met zijne gewone welwillendheid stelde de Heer Campbell die catalogussen te mijner beschikking en verleende mij inzage van hetgeen ik daaruit opteekende Menig uur werd aan dit onderzoek besteed, niet vruchteloos, daar het leidde tot het opteekenen van een 15 à 20tal dissertatiën, elders niet vermeld gevonden.

(Voor den toekomstigen gebruiker der dissertatiën-collectie op de Kon. Bibliotheek teeken ik nog aan, dat hij er zal vinden eene niet zeer uitvoerige Lijst van juridische dissertatiën van de 17de tot het begin der 19de eeuw in Noord-Nederland verdedigd, eene keurige lijst van het groot aantal op de Kon. Bibliotheek aanwezige, tusschen 1813 en 1872 geschreven dissertatiën en eene soortgelijke jaarlijks bijgehouden lijst voor de na 1872 geschreven dissertatiën. Al wat van dien en anderen letterkundigen aard den Koning wordt aangeboden en niet in Zr. Maj. particuliere bibliotheek behoort te blijven, wordt, vergis ik mij niet, reeds van den tijd van Koning Willem I af, jaarlijks door 's Konings welwillendheid aan de Kon. Bibliotheek afgestaan, die daardoor voortdurend tal van goed geconditioneerde werken verkrijgt.)

De onder-bibliothecaris der Kon.bibliotheek, Dr. T. C. L. Wijnmalen, had de goedhheid mijne aandacht te vestigen op de vier volgende bronnen: „Catalogus Dissertationum et Orationum Juridicarum defensorum et habitarum ab a. 1600 ad 1866 in Academiis Neerlandiae, Germaniae et Succiae, quae venales prostant apud Fredericum Muller, Bibliopolam.” (Amstel., 1867), de titels van meer dan 10,000 academische dissertatiën en oratiën behelzende; gelijke, in hetzelfde jaar door den Hr. Muller uitgegeven „Catalogus plus quam 2700 Diss. en Or. Theologicarum”, ook bij hem verkrijgbaar; het „Repertorium Dissertationum Belgicarum, sive Index chronologicus et nominali-alphabeticus omnium dissertationum inauguralium quae ab a. 1815 usque ad a. 1830 auspiciis Academiarum belgicarum sunt impressae. Digessit J. J. Doot, Flenopolitanus, Cimbreslesvicensis.” (Traj. ad Rh., ex officina N. van der Monde),

en het „Register van Academische Dissertaties en Oraties betreffende de geschiedenis des Vaderlands; aanhangsel op het Repertorium van verhandelingen en bijdragen, bijeengebragt en systematisch geschikt door de Commissie van geschied- en oudheidkunde van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde“, (Leiden, E. J. Brill, 1866), de titels van 1600 stukken bevattende.

Het doorbladeren van die collectien is niet onnut geweest. Behalve veel dat reeds van elders bekend was, vond ik ook nog eenige titels van stukken, elders niet aangetroffen.

De Heer Wijnmalen had ook de goedheid mijne aandacht te vestigen op enkele, niet op de bedoelde lijsten vermelde dissertatiën van de laatste jaren, welke aan mijne aandacht waren ontsnapt.

Uit dit een en ander blijkt dat, al was, ook blijkens den door mij gekozen titel, het streven naar volledigheid niet bepaald mijn doel, ik toch wel mijn best heb gedaan niet al te veel onvermeld te laten.

De onvoledigheid, welke mij wellicht toch nog zal worden verweten, zal, vermoed ik, nog meer gelden de oraties dan de dissertaties. Aanvankelijk was het voornemen enkel de koloniale *Dissertationes pro gradu doctoratus* te vermelden. In de geraadpleegde catalogi werden ook nog al eens professorale Oraties vermeld gevonden, meer of min over koloniale onderwerpen handelende. Dit bracht mij op het denkbeeld ze ook te vermelden. Aangezien het voornemen daartoe eerst later werd opgevat, zou het wel kunnen gebeuren dat in de eerst vermelde bronnen Oraties zijn vermeld, welke over het hoofd werden gezien en dus hier niet zijn opgeteekend. Veel zal het echter niet zijn.

Door dit een en ander verkreeg ik de titels van ruim een 150tal van „Koloniale Dissertaties en Oraties“, in anderhalve à twee eeuwen grootendeels hiertelande in het licht gegeven; wel een bewijs dat ook reeds in lang verloopen jaren koloniale onderwerpen de aandacht trokken, ook soms van de *Spes patriae*.

Een vitter maakt wellicht de aanmerking, dat onder die 157 nummers nog al stukken voorkomen, die niet bepaald kunnen worden gezegd koloniale onderwerpen te behandelen. Ik zou antwoorden dit zeer goed te weten, maar dat het mij bij eene opgave als deze wenschelijk voorkwam liever eer wat te veel dan te weinig te geven — en dat de schade niet bijzonder

groot is, zoo men als koloniaal vermeld vindt wat dit, op de keper beschouwd, eigenlijk niet is, mits daardoor slechts de aandacht op een meer of min belangrijk, den lezer tot nu toe wellicht onbekend gebleven stuk wordt gevestigd. Bij sommige rubrieken is ook uitdrukkelijk gezegd, dat niet al het vermelde onder de eigenlijke rubriek koloniale diss. kon worden gerangschikt, maar eenvoudig ter completeering was opgenomen.

Ik durf gissen dat er onder de vermelde titels zijn waarvan het bestaan onbekend bleef zelfs aan mannen, die zich veel met koloniale literatuur bezig houden. Het kwam mij niet onnut voor die titels hier te vermelden, zoowel om anderen de gelegenheid te geven die lijst desverkiezende aan te vullen, als om te doen zien welke koloniale onderwerpen alzoo in vroeger en later jaren de aandacht onzer dissertatie-schrijvers en oratiehouders trokken en om aan volgende dissertatie-schrijvers de gelegenheid te geven na te gaan welke koloniale onderwerpen nog te behandelen overblijven.

Over het geheel genomen, is bij het vermelden der titels de chronologische orde in acht genomen. Maar ter vergemakkelijking van het onderzoek der te vermelden stukken, zijn deze onder een dertiental verschillende rubrieken gerangschikt en daarin zijn soms de één onderwerp besprekende of min of meer bij elkaar behorende stukken bij elkaar gevoegd. Soms was het niet gemakkelijk, op den titel afgaande, te beslissen onder welke rubriek een of ander stuk behoorde te worden gebracht, en een ander had het wellicht onder eene andere rubriek gerangschikt dan hier geschiedde. Een ander had wellicht ook eene betere onderverdeeling in rubrieken aangegeven. Maar ik vlei mij toch dat de gekozen rangschikking tot vergemakkelijking van het overzicht zal strekken — en dan is het doel bereikt.

In den regel heb ik mij bepaald bij het volledig vermelden der titels. Soms wordt echter omtrent het stuk iets meer gezegd, b. v. waar het beoordeeld werd, of het eene tweede uitgave beleefde, enz. Enkele malen werden ook omtrent de schrijvers zelve eenige bijzonderheden vermeld.

Nog zij aangeteekend dat verreweg het meerendeel dier stukken, ook al werden zij oorspronkelijk niet in den handel gebracht, verkrijgbaar zijn bij de Heeren boekhandelaren F. Muller te Amsterdam en M. Nijhoff te 's Hage, terwijl de meesten er van voorhanden zijn in de bibliotheken van de ver-

schillende universiteiten, in de bibliotheek van de Maatschappij voor Nederlandsche Letterkunde te Leiden, in de Kon. Bibliotheek of wel in de bibliotheken van het Indisch Genootschap en van het Kon. Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië, thans zoo goed gehuisvest in 's Instituu'ts gebouw op de Heerengracht te 's Hage, waar ieder belangstellende ze kan raadplegen, hetgeen natuurlijk mede het geval is met die in de Koninklijke en andere openbare bibliotheken opgenomen.

Ten slotte dezer aan de te geven lijst, het hoofddoel van dit stuk, voorafgaande mededeelingen, moge mij eene opmerking, het uiten van een wensch vergund zijn. Uit de geraadpleegde bronnen blijkt, (het werd ook geconstateerd in het bovenvermeld „Register van Academische Diss.“, in 1866 te Leiden uitgegeven,) dat nergens hier te lande eene volledige verzameling der in Nederland geschrevene academische dissertatiën bestaat. Sommige der vermelde stukken werden in drie, vier of meer der geraadpleegde Catalogi vermeld gevonden, andere in slechts eene enkele of in geene. Zou het niet wenschelijk zijn zoo de Bibliotheek onzer oudste, de Leidsche, Universiteit, of die der Maatschappij v. d. Ned. Letterkunde, thans zoo broederlijk met deze onder één dak vereenigd, er naar streefde zoodanige volledige verzameling aan te leggen? De zaak zij aan de welwillende aandacht van de besturen der beide bibliotheken aanbevolen. De vervulling van dien wensch is, wat de verloopende eeuwen aangaat, zeker verre van gemakkelijker. Maar, werd voortdurend naar het completeeren der verzameling gestreefd, er zou ongetwijfeld langzamerhand zeer veel van het nog ontbrekende worden verkregen.

Nu volge mijne lijst.

I. OVER KOLONIEN IN HET ALGEMEEN EN OVER EENIGE VREEMDE KOLONIEN.

1. BORSKI, G. VAN WIERINGHEN-, De Phoenicum Coloniis. Tr. ad Rh., 1825.
2. WICHERS, R. H. EYSSONIUS-, Diss. lit. de Coloniis Veterum. Gron. 1825.

(Handelt alleen over de kolonien der Phoeniciërs, Grieken en Romeinen.)

3. GERADON, J. J.-, Quae differentia est inter Colonias veterum et recentiorum populorum. Leod., 1822.
4. HABLESSEN, A. L. VAN-, De Jure colonario, sive coloniae non perpetuae sed simplicis. Jenae, 1666.
5. SCHUILENBURCH, F. P. W. VAN-, De Jure Coloniarum. L. B., 1787.
6. WASSENAER, W. F. H. VAN-, De Coloniis. Tr. ad Rh., 1773.
7. BRAND, C. J.-, De Jure Coloniarum. L. B. 1820.
8. DEDEI, G.-, De Coloniis. L. B., 1826.
9. OPHOVEN, H. E.-, De Coloniis. Leod., 1829.
10. BRICOURT, J. J.-, De Coloniis tum intra, tum extra Europam constituendis. Lov., 1829.
11. WESTERVEEN, A. VAN-, Dissertatio — en Dissertatio secunda — de Jure quod competit Societati Foederati Belgii ad navigationem et commercium Indiae Orientalis adversus incolas Belgii Hispaniae (hodie) Austriaci. Amst., 1723 en 1733.
12. HILGERS, M. Th.-, De Jure quod competit Societati privilegiatae Foederati Belgii ad navigationem et commercia Indiarum Orientalium. L. B., 1741.
13. HOECKNERUS, J. F.-, De alimentis aliisque officiis, etc., atque commercio Belgii Austriaci cum Indis adversus Belgas Foederatos ex legibus natur. et gentium. Lips., 1824.
14. BLANKENHEYM, C. M.-, Geschiedenis van de Compagnie van Ostende. L., 1861.

(Ad nos 11—14. No 11 is geen eigenlijke acad. diss., maar eene Verhandeling van den Advocaat der O. I. Compagnie. Maar dit 4, eigenlijk 5tal stukken, wordt hier bijeen vermeld, omdat er hetzelfde onderwerp in wordt behandeld: de geschillen tusschen de Republiek der Vereenigde Nederlanden en den Keizer van Duitschland in de vorige eeuw over de door den Keizer als Heer der Zuidelijke Nederlanden opgerichte „Compagnie van Ostende,” waarin onzerzijds een groot gevaar voor onzen kolonialen handel en schending der tractaten werd gezien. Blankenheym geeft een goed overzicht van den loop dier geschillen en der literatuur daarover en betoogt dat in die zaak het recht niet aan onze zijde was.)

15. LEWE VAN ADUARD, O. A.-, Diss. jur. de juris controversia Magnam Britanniam inter et dissidentes ab ea, seculo superiori, colonias americanas. L. B., 1835.
16. VAN ALPHEN, D. F.-, Diss. jur. de Novo Belgio colonia quondam nostratum. L. B., 1838.

(Handelt over Nieuw-Nederland, thans heel wat meer bekend onder den naam van den Staat van New-York in Noord-Amerika.)

17. QUARLES VAN UFFORD, J. C. G.-, De vi rationum externarum in domesticam patriae nostrae conditionem, inde a controversia M. Britanniae cum coloniis suis Americae-Septentrionalis, usque ad foedus nostrum cum Francia, d. 10 Nov. A. 1785. L. B., 1844.

(Niet slechts over de toenmalige Engelsch-Amerikaansche, maar ook over onze Kolonien is in deze diss. nu en dan sprake. Zij wordt hier ook vermeld om de volgende bijzonderheid. Op blz. 4 dier diss. is sprake van het salueeren in 1776 der toen zeer jeugdige Amerikaansche vlag door den Gouverneur van St. Eustatius en over de klachten daarover door den Britschen gezant te 's Hage bij de Staten-Generaal ingebracht. Daarover vindt men meer in de brochure: *The Starr and Stripes: The Flag of the United States of America; When, where and by whom was it first saluted? The Question answered.* (Concord, New Hampshire, 1876. 26 blz.) Er was quaestie ontstaan of eene Fransche, dan wel eene Nederlandsche autoriteit het eerst de Amerikaansche vlag had gesalueerd en dus als die eener onafhankelijke natie erkend. De heer James Birney, Amerikaansch Minister-resident in den Haag, bewees uit de „Nederlandsche Jaarboeken” en andere bronnen dat, terwijl Fransche autoriteiten dat saluut voor het eerst gaven in 1778, de Gouverneur van St. Eustatius, Joh. de Graef, het reeds in 1776 had gegeven. De stukken door den heer Birney daarover aan den Staatssecretaris van New Hampshire, die de inlichtingen had gevraagd, toegezonden, zijn door dezen in bovenvermelde brochure in het licht gegeven.)

18. SMEELE, J. P.-, Over de oorzaken van den strijd tusschen Engeland en zijn Amerikaansche kolonien in de vorige eeuw. 's Hage, 1856.

(Zie mijne niet in alle opzichten gunstige beoordeeling in Themis, Juni 1857.)

II. NEDERLANDS OOST-INDISCHE BEZITTINGEN IN HET ALGEMEEN EN HARE GESCHIEDENIS.

19. CANTER CAMERLING, De potestate Gubernatoris Generalis res et territoria Societatis Batavae in India Orient. dirigentis. L. B., 1778.
20. SMITH, A. G.-, De privilegiis Societatis Indiae Orientalis. Tr. ad Rh., 1786.

21. **BLUSSÉ, A.-**, De administratione possessionum Batavorum in India Orientali ex legibus fundamentalibus aī. 1798, 1801, 1806 et 1806. Dordr., 1838.
22. **TAK, J.-**, Historia legum ab Ordinibus Generalibus Foederati Belgii de Coloniis latarum. L. B., 1841.
23. **VAN DIJK, H. A.-**, De Collegiis Archithalassicis. Tr. ad Rh., 1845.

(Alleen hier genoemd, omdat onze Admiraliteits-collegien, indirect althans, ook met de koloniën te maken hadden. Zie Mr. van der Linden's beoordeeling dezer diss. in Themis, X, 4.)

24. **SMULDERS, C. M.-**, Geschiedenis en verklaring van het Tractaat van 17 Maart 1824, te Londen gesloten tuschen Nederland en Groot-Britannië, ter regeling van de wederzijdsche belangen en regten in Oost-Indië. Utr., 1856.

(Zie mijne aankondiging in „Algemeene Konst- en Letterbode” van 1856, nr 31, en die in het „Tijdschrift v. N.-Indië” van 1856, II, 121. — Deze diss. heeft nog de bijzonderheid dat zij is, n.f., de eerste in 't hollandsch geschreven koloniale dissertatie.)

25. **VAN DER CHIJS, J. A.-**, De Stichting der Vereenigde Oost-Indische Compagnie. L., 1856.

(Zie Mr. J. K. J. de Jonge's aankondiging in den „Alg. Konst- en Letterbode” van 1856, blz. 212, die in Sloet's „Tijdschr. v. Staath. en Stat.,” XIV, 1, die in de „Nederl.-Indië” van 8 Sept. 1856. — In 1857 mocht de schrijver dezer uitmuntende diss. de voldoening smaken, zeker iets zeer zeldzaams waar het eene „dissertatio inauguralis” ter verkrijging van den doctorstitel geldt, er eene tweede, verbeterde en vermeerderde editie van in het licht te geven. Dat de schrijver, weldra naar Ned.-Indië vertrokken en aldaar gedurende eene lange reeks van jaren meer bepaald met de leiding van en het toezicht op het inlandsch onderwijs leverde, is bekend genoeg. Hier zij slechts herinnerd, aan het eerste dier stukken: „De Nederlanders te Jakarta, uit de bronnen, zoo uitgegevene als niet uitgegevene bewerkt door J. A. van der Chys,” dat in 1860 door het Kon. Instituut voor de Taal-, Land- en V.k. v. N.-I. werd uitgegeven, en aan een der laatsten, de door het Bataviaansch Genootschap in het licht gegeven „Proeve eener Ned.-Indische Bibliographie”, (1659—1870), en het supplement daarop, een werk dat, al is er veel op aan te merken, toch van des schrijvers vlijt en belezenheid getuigt.)

26. **MACKAY, D. J.-**, De handhaving van het Europeesch

gezag en de hervorming van het Rechtswezen onder het beheer van den Gouverneur-Generaal Mr. H. W. Daendels over Java en onderhoorigheden. (1808—1811.) 's Hage, 1861, 139 blz.

(Zie de aankondiging in „Tijdschr. v. N.-I.,” Sept. 1861. De heer Mackay, thans in Groot-Britannie gevestigd als hoofd van zijn aloud Schotsch geslacht en Schotsch Pair met den titel van Earl Reay, heeft na zijne dissertatie niet veel meer voor het publiek geschreven. Hij was meer de man van het woord dan van de pen. Hij interesseerde zich echter steeds warm voor de publieke zaak, zoowel op staatkundig als op economisch gebied. Teneinde zich daarvan te overtuigen, lette men niet enkel op de adviezen door hem in de Tweede Kamer uitgebracht, maar inzonderheid ond. and. op de zoo belangrijke en inhoudrijke redevoeringen, waarmede hij jaren lang als Voorzitter der „Vereeniging ter bevordering van Fabriek- en Handwerknijverheid” de algemeene vergaderingen dier vereeniging opende.

Onzes inziens is de kennismeming van die redevoeringen, van hetgeen hij verder voor die Vereeniging deed, van zijne redevoeringen als Voorzitter der Geldersche Maatschappij van Landbouw, voldoende om de meening te rechtvaardigen, dat Nederland door het vertrek van Donald Mackay een medeburger verloren heeft, geroepen om zijn land groote diensten te bewijzen.)

27. LEVYSSOHN NORMAN, H. D.-, De Britsche heerschappij over Java en onderhoorigheden. (1811—1816) 's Hage, 1857. 344 blz.

(Zie Mr. J. K. J. de Jonge's gunstige beoordeeling in de „Alg. K. en Letterbode” van 1857, pag. 379, mijne uitvoerige bespreking in „Themis” van Juni 1858, (*) die van den heer Sloet in het „Tijdschr. v. Staath. en Stat.,” XVI, 1, 53, en van Dr. van Hoëvell in het „Tijdschr. v. N.-I.” van Maart 1858. In het algemeen prees v. H. uitbundig, doch hij bestreed L. N. uitvoerig op een punt, namelijk waar hij blijkbaar Dr. Keyzer's, volgens v. H. verkeerde inzichten omtrent het landbezit op Java huldigde. Deze bestrijding gaf Dr. S. Keyzer aanleiding tot zijne: „Beschouwingen over het landbezit op Java, ter overweging voorgesteld aan Dr. W. R. van Hoëvell,” ('s Hage, Apr. 1858), waarin hij tegenover v. H., (gelijk later ook in de „Ned.-Indië” tegenover mij)

(*) Een daarin voorkomende vraag over de werking van het Mohammedaansch recht op Java, gaf Dr. Keyzer aanleiding tot een hoofdartikel in het door hem geredigeerd blad „Nederlandsch-Indië” van 28 Juli 1858.

volhield „dat het Mohammedaansch regt alleen het landbezit op Java beheerscht” en niet een mengsel van „Islamisme en Hindoeïsme.”

De Heer L. N., in Indischen dienst getreden, doorliep daar snel alle rangen, en was laatstelijk Raad van Indië, en ook nu weder, na een kort verlof in het moederland doorgebracht.)

28. HOEK, Mr. J. H. J.-, Het herstel van het Nederlandsch gezag over Java en onderhoorigheden in de jaren 1816 tot 1819. 's Hage, 1862, 320 en XLV blz.

(De eerste afdeling handelt over ons tractaat met Engeland van 13 Aug. 1814, welks tekst medegedeeld en dat uitvoerig besproken wordt; de tweede, van blz. 221 af, over het bestuur van Commissarissen-Generaal. Deze dagelijke diss. werd met lof aangekondigd in het „Tijdschr. v. N.-Indië” van Maart 1863, p. 166.)

29. SPENGLER, J. A.-, De Nederlandsche Oost-Indische bezittingen onder het beheer van den Gouverneur-Generaal G. A. G. P. Baron van der Cappellen, 1819—1825. Utrecht, 1863, 186 blz.

(Zie de aankondiging in het „Tijdschr. v. N.-I.,” April '63, in de „Koloniale Jaarboeken” van Sept. '63, in „Themis,” 1863, no 4.)

30. VAN DER WIJCK, H.-, De Nederlandsche Oost-Indische bezittingen onder het bestuur van den Kommissaris-Generaal Du. Bus de Gisignies. (1826—1830.) 's Hage, M. Nijhoff, 1866. 267 blz.

(Zie de aankondiging in „Tijdschr. van N.-I.” van April 1866, in de „Bijdragen voor Vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde” van Nijhoff, N. R., 5e Dl., 1868, Boekbeschouwing, p. 28 (door Mr. L. E. Lenting), in den „Nederl. Spectator” van 1866, p. 74, alle zeer gunstig.

De heer van der Wijck, niet lang na zijne promotie bij het Departement van Koloniën geplaatst, klom daar zeer snel op tot den rang van Referendaris.

Ad nos 26—30. Dit vijftal, in de laatste plaats vermelde dissertaties, dat we opzettelijk bijeenvoegden, vormt een zeer lezenswaardig geheel, ook al zijn alle stukken niet van gelijke waarde, (zie b. v. het eenparig min gunstig oordeel der recensenten omtrent no 29). Zij behandelen een in vele opzichten droevig, maar hoogst belangrijk gedeelte onzer koloniale geschiedenis. Als een geheel beschouwd, goeddeels kon ik dit reeds zeggen bij het bespreken van Spengler's diss. in de „Themis,” bieden

die monographien een vrij volledig beeld aan der geschiedenis van het merkwaardig tijdvak van 1808—1830. Wij zien er uit wat Daendels, in een zeer moeilijk tijdvak, deed tot handhaving van het Europeesch gezag en tot hervorming van het rechtswezen, (*) welke groote maatregelen door het daarop volgend Engelsch tusschenbestuur werden genomen, hoe zware taak de aan dat tusschenbestuur opvolgende Commissarissen-Generaal te vervullen hadden, welke de voornaamste verrichtingen waren tijdens het Gouverneur-Generaalschap van Baron van der Capellen (†) en welke hervormingen door Du Bus ingevoerd en voorgesteld werden.

Wij meenen te mogen zeggen dat deze dissertaties over het behandelde tijdvak helderder licht hebben verspreid, dan vroeger bestond, omdat de schrijvers veelal in de gelegenheid zijn geweest van vroeger onbekende of voor de geschiedenis onbenutte bronnen gebruik te maken, en daarvan een oordeelkundig gebruik hebben gemaakt.

Mogen andere promovendi zich aangemoedigd gevoelen om zich aan die reeks zoowel voorwaarts na 1830 als rugwaarts voor 1808 aan te sluiten. Mogen de heeren Mackay en Spengler alsnog de vervolgen op hunne diss. geven, waarop zij in meerdere of mindere mate het vooruitzicht openden, of, zoo niet, anderen voltooiën hetgeen zij onvoltooid lieten.)

III. KOLONIAAL BEHEER EN KOLONIALE WETGEVING.

31. VAN DIJK, I. C. D., *Historia inquisitionis in delicta a praefectis atque officialibus in India cum Orientali tum Occidentali commissa.* Traj., 1847.

(Met deze uitvoerige, zeer degelijke diss. legde de bekwame, te vroeg overleden Louis van Dijk den grondslag tot zijne latere degelijke werken: „Zes jaren uit het leven van Wemmer van Berchem en: „Iets over onze vroegste betrekkingen met Japan,” twee geschiedkundige bijdragen. Amst. 1858, en: „Neêrlands vroegste betrekkingen met Borneo, den Soloarchipel, Cambodja, Siam en Cochinchina.” Amst. 1860. Met inleiding en levensschets van den op 23 Juli 1860

(*) Wat de heer Mackay daaromtrent gaf, doet het te meer betreuren dat hij, hetgeen hij verder, blijkens het slot van zijn voorwoord, omtrent het bestuur van Daendels aanteevende, in later jaren niet uitwerkte.

(†) Evenwel moet omtrent Spengler's diss., in één opzicht althans, ongeveer hetzelfde worden gezegd als omtrent die van Mackay. Spr. schetst ons v. d. Capellen's bestuur slechts voor een gedeelte. De bijvoeging op zijn titelblad der woorden: „Eerste gedeelte.” wakte de hoop op eerlang een tweede te zien verschijnen. Sedert 1863 is die hoop nog niet verwezenlijkt.

overleden schrijver door den met diens karakter en kunde zeer ingenomen Hoogleraar G. W. Vraede, die het betreurt dat het Gouvernement van diens bekwaamheden geen ander nut wist te trekken dan door hem bij het oud koloniaal archief te plaatsen. Zijn laatste werk werd ook met veel lof aangekondigd in het Tijdschr. in N.-Indië van Oct. 1862.)

32. ROCHUSSEN, J. G., De Causis cur in nonnullis capitibus praecipuis differat Codex Civilis Indo-Neerlandicus a Codice Civili nostro. Tr. ad Rh., 1853.

(Zie over dat onderwerp o. a. ook: De Nieuwe Wetboeken van Ned.-Indië beoordeeld door: a. Mr. J. Heemskerk Am., in de „Ned. Jaarb. v. Regtsg. en Wetg.” van den Tex en van Hall, 1849, 1, en b. Mrs. van der Linden en de Pinto in „Themis,” IX tot XII. Ook de volg. diss.:)

33. METMAN, J. P., De nonnullis locis in quibus differat methodus procedendi in foro civili ex Codice Indo-Neerlandico a codice nostro. Bott. 1855.

(Zie Mr. van der Linden's beoordeeling in Themis, 1855.)

34. BLUME, H. A., De toekenning van het regt op verblijf in Neerl.-Indië en de hoofdonderscheiding in zijne bevolking, naar aanleiding van de artikelen 105, 106, 107 en 109 van het Reglement op het beleid der Regeering van Ned.-Indië. L. 1858.

(Zie de beoordeeling in het „Tijdschr. v. N.-I.” van Juli 1858 en de mijne in „De Gids” van Febr. 1859.)

35. FRANCIS, E. A. INVELD-, Over den Gouverneur-Generaal van Oost-Indië. Utr., 1859.

36. VAN DEDEM, W. (K.), Iets over de in trekking der receptissen uitgegeven krachtens de publicatie van den Gouverneur-Generaal in Ned.-Indië van 4 Febr. 1846. (Stbl. n°. 3.) Haarlem, 1861.

37. VAN BOSSE, J. P., Over het muntwezen op Java. Leiden, 1863.

38. VAN DELDEN, H. R., Erfelijkheid der Regenten op Java. L., 1862.

39. ENGELRECHT, W. A., Over art. 2 van het Reglement op het beleid der regeering van Ned.-Indië, in verband met art. 107 van dat Reglement en de Nederlandsche wetgeving op het Nederlandschap. L., 1862.

40. TOEWATER, J. H., Over de rechterlijke inrichtingen in Ned.-Indië. L., 1862.

41. WINOKEL, C. P. K.-, De Raad van Nederlandsch-Indië. Utr. 1863, 82 bl.

(Daarin is de werkring van dien Raad omschreven van zijne eerste instelling in 1609 af tot op heden.)

42. SCHILL, J. J. A.-, Over de drukpers in Ned.-Indië. L., 1863.

(Zie Mr. A. de Pinto's gunstige beoordeeling in „Themis”, 1863, 2, 266.)

43. BRUYN, T. A. VAN OOSTERWIJK-, Beschouwingen over eene belasting op koffij. Utr., 1863.

44. TLJL, J.-, Het regt van verblijf naar aanleiding van art. 105 Regeeringsreglement. Zwolle, 1867.

45. MOMMA, J. J.-, Artikel 56 van het Reglement op het beleid der Regeering in Ned. Indie in zijne wording geschetst., Amst., 1870.

46. SCHOUTENDORP, Pz., J.-, Schets van de geschiedenis der landrenten op Java. L., 1874.

47. BAEDT, J. A.-, Onderzoek naar de voormalige en heden-daagsche politieke uitzetting in het moederland en in Ned.-Indië. Rott., 1875.

48. PEKELHARING, D. A.-, De bevoegdheid van den Nederlandschen wetgever ten aanzien van de koloniën. L., 1876.

49. REYNST, J. C.-, De afscheiding der Rechterlijke en Administratieve Macht in Ned. Oost-Indië. L., 1878.

(Zie mijne aankondiging in „Themis” 1879, 1, 174.)

50. VAN DEVENTER, C. Th.-, Zijn naar de Grondwet onze koloniën deelen des Rijks? L., 1879, 81 blz.

(Zie Mr. A. J. E. A. Bik's aankondiging in „Themis,” 1880, 1, 164.)

51. NEDERBURGH, E. L. C. B.-, Bijdrage tot de interpretatie der artt. 78, al. 2 en 83 van het Reglement op het beleid der Regeering van Ned.-Indië, in verband met art. 3 van het Reglement op de Rechterlijke Organisatie in N.-Indië. L., 28 Mei 1880.

52. DE WAAL, H. L. E.-, De invloed der kolonisatie op het inlandsche recht in N.-Indië. L., 1 Juni 1880.

IV. DEPORTATIE.

53. LEIJDECKERS, A. J.-, De poena deportationis. Harderw. 1785.

54. VAN DE KASTELE, J. C., De poena deportationis. L. B., 1830.
 55. VAN WEST, F. H., De poena deportationis apud varias gentes. L. B., 1832.
 56. VAN ROSENTHAL, J. C. L. A. NEDERMEIJER-, De deportationis poena eaque cum carcere solitari conjungenda. L. B., 1846.

(Zonder het bezit van kolonien is aan de toepassing der straf van deportatie bijna niet te denken. Daarom worden deze dissertatiën dan ook hier vermeld, wenshende Rosenthal, blz. 59, uitdrukkelijk een onzer Oost-Indische eilanden tot deportatie-oord te zien aangewezen.

Zijne diss. werd in „Themis”, 1849, no 3, gunstig beoordeeld door Mr. A. de Pinto, die echter de vereeniging van de straf van deportatie met die van eenzame opsluiting voor onmogelijk hield. In het „Weekblad van het Regt” van 27 Sept. 1849 wees ik hem op het voorbeeld van Engeland, waar die vereeniging wel uitvoerbaar werd geacht.)

V. WEESKAMERS EN TOEZIENDE VOOGDIJ.

57. STORM, A. M., De Camera Pupillari. (Weeskamer.) Francq., 1754.
 58. PAULUS, P., Diss. de Collegiis Pupillaribus. (Weeskamers.) L. B., 1832.
 59. DU PERRON, H. G., De Cameris Pupillaribus. L. B., 1842.
 60. BERGSMAN, E., Over de Weeskamers in Holland en Zeeland. Utr., 1855.
 61. BUYSKES, A. A., Over de Weeskamer en het Collegie van Boedelmeesteren te Batavia. L., 1861.
 62. BIK, A. J. E. A., Iets over het conflict tusschen de Nederlandsche en de Nederlandsch-Indische wetgeving in zake van voogdij en toezienende voogdij. Utr., 1879.

(De weeskamers in Nederland en in Ned.-Indië waren belast met het beheer der goederen van minderjarigen. Behooren zij in Nederland tot de geschiedenis, in Ned.-Indië, schier iedere familie, die aldaar betrekkingen heeft, weet en ondervindt het, is dit geenszins het geval. Volgens art. 366 van het Burgerlijk Wetboek voor Ned.-Indië, is er in elke voogdij de weeskamer met de toezienende voogdij belast. Het scheen daarom wenschelijk de verschillende over dit onderwerp handelende diss., ook al is in een enkele niet bepaald van Indië sprake, onder dit hoofd te vermelden.

Over dit voor zoo vele Ned.-Indische families, of voor hen die ginds betrekkingen hadden of hebben, belangrijk onderwerp leze men ook het doorwrochte vertoog van den Haagschen Kantonrechter Mr. L. G. GREEVE, „Blijven de Weeskamers in N. O.-I. toezien voogd over Ned. kinderen, wier voogd zich in Nederland vestigt?” in Themis, 1873, n° 1, p. 52. Zie ook een arrest van het Prov. Gerechtshof in Zuidholland van 21 Juni 1875 en een vonnis van de Arrondissementen-Rechtbank te Haarlem van n. f. Januari 1880.)

VI. ZEEROOF.

63. MOLL, C., Diss. de jure piratarum. Tr. ad Rh., (Campis) 1737.
64. VAN INGEN, H. P. M. C., Diss. de crimine piraticae, Tr. ad Rh., 1841.
65. BAUD, J. J., Ac. proefschrift over de geschiedenis der strafwetgeving tegen Zeerooverij, met het ontwerp van wet enz. door den Hoogen Raad vervaardigd. Utr. 1854.

(De zeerooverij was lang een plaag, waarvan men inzonderheid in het uitgestrekte Insulinde bijzonder veel overlast had. Het scheen daarom niet te onpas hier ook enkele aan dit onderwerp gewijde diss. te vermelden.)

VII. LANDBOUW, HANDEL EN NIJVERHEID.

66. MIJER, P., De Commercio et internae administrationis forma possessionum Batavorum in India Orientali. Amst., 1832.
- (De schrijver, men weet het, eindigde zijn politieke loopbaan als Gouverneur-Gen. van N.-Indië.)
67. VAN LIJNDEN, D. W. J. C., De Commercio Societatis Indiae Orientalis. (Tr. ad Rh.) Schoonhoven. 1839.

(De Javasche Courant van 10 Juli 1852 bevatte het volgende bericht: „Bij het gouvernement is de tijding ontvangen dat de resident van Timor, Mr. D. J. W. C. Bon van Lijnden, op 24 Mei aldaar is overleden. De Staat verliest in hem een kundig, regtschappen dienaar.” Rechtschappen, dat konden allen getuigen, die zijn omgang mochten genieten. Kundig, dat bleek uit de snelle promotie, welke hij in 's lands dienst maakte, zijnde hij reeds resident na nauwlijks tien jaren dienst, en uit de weinige stukken, welke hij, buiten zijne uitstekende, nog lezenswaardige dissertatie, in het licht gaf.

Zie o. a. in het „Tijdschr. v. N.-I.“, 1853, 2, 171, zijne „Bijdrage tot de kennis van Borneo.“)

68. GEVERS DEYNOOT, F. G. A., Dissertatio oecon.-pol., qua continentur nonnulla de Mercatura in Patria nostra, ab anno 1813—1830. L. B. 1839.

(Al behandelt deze diss. van den tegenwoordigen Haagschen Burgemeester niet bepaald een zuiver koloniaal onderwerp, daarin is toch ook sprake over den kolonialen handel, de Nederlandsche Handelmaatschappij, het Traktaat met Engeland van 1824, enz.)

69. DE ROO, E. A., Historia Factorum Mercatus Commercii et navigationis patriae nostrae cum Gallia, ab initiis Reipublicae ad ejus interitum, anno 1579—1806. L. B. 1842.

(Nu en dan is in deze diss. ook sprake van den kolonialen handel.)

70. DE CLERCQ, G., De Societate Mercatoria Neerlandica. L. B., 1843.

(G. de Cl. was de zoon van den bekwamen W. de Clercq, jaren lang secretaris en mededirecteur der N. Handelmaatschappij. Het mag worden verondersteld dat de inlichtingen des vaders den zoon van nut waren bij het schrijven dezer goede diss. Die zoon overleed een twintigtal jaren later als secretaris der Handelmaatschappij, na ond. and. ook als schrijver van onderscheiden stukken in „de Gids“ naam te hebben gemaakt.)

71. VAN DER TRAPPEN, J. E., Diss. de Coffea.

(Opbrengst in de kolonien, gebruik, geschiedenis enz.)
Tr. ad Rh., 1843.

72. CROCKEWIT, Jr., H., De Monopoliis. L. B., (Amst.) 1855.

73. MOLLERUS, J. H. M., Geschiedkundig Overzicht van het handelsetelsel in Ned.-Indië. Utr., 1865, 215 blz.

(Zie de aankondiging in het „Tijdschrift van N.-Indië“ van Mei 1865, p. 376 en in „Sloet's Tijds. v. Staath. en Stat.“, 27, 2, 118. — De bekwame schrijver, na jaren lang Burgemeester te zijn geweest der gemeente Baarn, werd onlangs benoemd tot Commissaris des Konings in Gelderland.)

74. TYDEMAN, H. W., De Nederlandsche Handelmaatschappij. Bijdrage tot hare geschiedenis en waardeering in verband met het koloniaal beheer. L., 1867, 392 blz.

(Zie over deze uitstekende diss., welke, blijkens de voorrede, gedeeltelijk een vervolg en omwerking was van die van G. de Clercq (supra n° 70), het Algemeen Handelsblad van 3 Aug. 1867, de Javabode van 31 Sept. en 15 Oct. '67, enz.)

De veelbelovende schrijver overleed helaas reeds in Maart '68, op 25jarigen leeftijd.

Zijne diss. met die van de Clercq en het mede zeer goede stuk van den Hr. Mollerus vormen een zeer lezenswaardige triës voor de kennis onzer koloniale handelsgeschiedenis.)

VIII. WETENSCHAPPEN: NATUUR- EN TAALKUNDE.

75. PRISO, G.-, De Indiae utriusque re naturali et medica. Amst. Elsevier, 1658. fo.

76. REINWARDT, C. G. G.-, Oratio de augmentis, quae historiae naturali ex Indiae investigatione accesserunt, habita 8 m. Maji 1828. Ann. Ac. L. B., 1828—24.

(Deze oratie, waarmede Reinwardt, na zijn terugkeer uit Indië, het professoraat in de botanie enz. te Leiden aanvaardde, is vertaald door wijlen den Hoogleraar Siegenbeek, onder dezen titel: „Redevoering van C. G. C. Reinwardt, over hetgeen het onderzoek van Indië tot uitbreiding der nat. historie heeft toegebracht, gehouden op 3 Mei 1823 bij het plegtig aanvaarden van het gewoon Hoogleeraarsambt in de scheikunde, kruidkunde en natuurlijke historie aan de Hoogeschool te Leiden. Amst., 1823.” Zie „Reis naar het Oostelijk gedeelte van den Indischen Archipel, in het jaar 1821, door C. G. C. Reinwardt: Uit zijne nagelaten aantekeningen opgesteld, met een levensbericht en bijlagen vermeerderd, door den Hoogleraar W. H. de Vriese.” (Uitgegeven van wege het Kon. Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië. Amst., 1858), blz. 89. In zijn levensbericht van Reinwardt vermeldt Prof. de Vriese meerdere zijner geschriften en redevoeringen en zoekt eene uitlegging der redenen, waarom Reinwardt over zijne zevenjarige wetenschappelijke werkzaamheid in Indië zoo weinig gaf. Reinwardt was aan Commissarissen-Generaal toegevoegd geweest als directeur over de zaken van landbouw, kunsten en wetenschappen in N.-I., en had als zoodanig o. a. in 1818, op last van den Gouverneur-Gen. v. d. Capellen, den later zoo beroemd geworden Plantentuin te Buitenzorg aan gelegd. (Zie de Hollander, O. I. Land- en Volkenkunde 2de uitg. I, 263.)

77. BÖÖN-MESCH, VAN DER-, De incendiis montium igni ardentibus insulae Javae eorumque lapidibus. L. B. 1826.

78. BRANTS, ANTONIUS-, Diss. Zoologica inaug. de Tardigradis. L. B. 1828. 4o.

79. HENSCHEL, A. G. E. T.-, Diss. inaug. de vita G. E.

- Rumphii, Plinii Indici. Acc. spec. materiae Rumphianae clavisque Herbarii et Thesauri Amboinensis. Vratislav. 1830.
80. SMUTS, JOH.-, Diss. Zoologica inaug. exhibens enumerationem Mammalium Capensium. L. B., 1832. 4o.
81. WINDISCHMANN, Sankara sive de theologumenis Vedanticorum. Bonn, 1833.
82. BRUINING, A.-, Bijdrage tot de kennis van den Vedânta. Leiden, 1871.
- (Zie van denzelfden: „Çankara Acarya's commentaar op de Aphorismen van den Vedânta. Vertaald door Dr. A. Bruining, met eene inleiding van Prof. H. Kern”, in de „Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië”, 's Hage, 1874 en volgende jaargangen.)
83. SPEYER, J. S.-, Spec. Lit. de Ceremonia apud Indos, quae vocatur jâtakarma. L. B., 1872.
84. WARREN, S. J.-, Over de godsdienstige en wijsgeerige begrippen der Jaina's. Zwolle, 1875.
- 84a. JUYNBOLL, T. G. J.-, Oratio de Codicum Orientalium, qui in Academia Lugd. Bat. servantur bibliotheca. L. B., 1854.
85. HERKLOTS, J. A.-, Diss. Zoographica continens additamenta ad faunam carcinologicam Africae occidentalis, sive descriptiones specierum novarum e crustaceorum ordine quas in Guinea collegit H. S. Pel. L. B., 1851.
86. DE VRIESE, W. H.-, Wetenschap en beschaving, de grondslagen van welvaart der landen en volken van den Indischen Archipel. Redevoering ter hervatting van de academische lessen, uitgesproken te Leiden d. 28 Nov. 1861. Leiden, 1861. 4o.

(De Hoogleraar in de kruidkunde te Leiden, Dr. W. H. de Vriese, ontving in 1857 van de Regeering de opdracht een wetenschappelijk lokaal onderzoek in te stellen aangaande den staat der cultures in Ned.-Indië. In 1861 van daar met eene zwaar geschokte gezondheid teruggekeerd, hervatte hij zijne academische lessen met de hier vermelde redevoering. Hij overleed echter reeds op 23 Jan. 1862, zonder de gelegenheid te hebben gehad het publiek met meerdere, nu in zijne rapporten aan de regeering verscholen vruchten zijner onderzoekingen in Indië bekend te maken. Ziet men in zijn bij n° 76 vermeld „levensberigt” van Reinwardt hoe diep hij het betreunde, dat deze geleerde schier niets over zijne wetenschappelijke verriichtingen in Indië publiceerde, dan kan men wel verzekerd zijn dat, ware de Vriese blijven leven, zijn ijverig streven zou zijn geweest ten spoedigste zooveel mogelijk

van zijn bevindingen publiek te maken. De man schijnt nog immer niet gevonden om voor de Vriese te doen wat deze voor Reinwardt deed en de vruchten zijner missie liggen vermoedelijk nog altijd bedolven onder het stof der archieven van het Departement van Kolonien.

Over het doel der destijds veel besproken missie van de Vriese, zie men o. a. het Kol. Verslag over 1857, blz. 95; over die missive en over de Vriese's dood: „Tijdschrift van Ned.-Indië,” April 1862, p. 263 en Sloet's „Tijdschr. v. Staath. en Stat.,” dl. 22, no 1, p. 49.

Onder de overige geschriften van de Vriese, herinneren wij, als op Indië betrekking hebbende, aan: „De Kina-boom uit Zuid-Amerika overgebracht naar Java onder de regeering van Koning Willem III”, ('s Hage, 1855.) en aan zijn „Minjak Tangkawang en andere voortbrengselen van het Plantenrijk van Borneo's Wester-afdeeling, welke aanbeveling verdienen voor den Nederlandschen handel”, (Leiden, 1861, 4°), n. f. de eenige in druk verschenen vrucht zijner Indische missie.

87. BOER, P. DE-, De Coniferis Archipelagi Indici. Tr. ad Rh., 1866.

88. SCHEFFER, R. H. C. C.-, Diss. Botanica inaug. de Myrsinaceis Archipelagi Indici. Weesp, 1867.

(Korten tijd na het verdedigen dezer diss., vertrok Dr. Scheffer naar Indië, om aldaar Directeur te worden van den beroemden Plantentuin te Buitenzorg. Hoe uitstekend hij die taak en de daaraan verbondene om 's lands proeftuinen te dirigeren en de regeering en het publiek op de daar verkregen resultaten te wijzen, vervulde, bleek uit zijne, in de Koloniale verslagen en in de Indische landbouwtijdschriften opgenomen jaarverslagen en andere stukken. Op de schatten in 's Lands Plantentuin voorhanden wenschte hij meer bepaald de aandacht van het wetenschappelijk publiek te vestigen, door zijne „Annales du Jardin Botanique de Buitenzorg”, waarvan echter nog slechts één jaargang het licht zag. Dr. Scheffer's ontijdige dood in Maart 1880, op slechts 35jarigen leeftijd, was een bepaald verlies voor de botanische wetenschap in het algemeen en voor Ned.-Indië in 't bijzonder. Zie meer over hem in het door den Heer P. de Boer (zie no. 84) aan hem gewijd artikel in het „Alg. Handelsblad” van 16 Mei jl. en in onze Kol. Kron. in „De Economist” van Juni 1880.)

89. POSTHUMUS, L., Anatomisch onderzoek van Japansche houtsoorten. L., 1874.

90. RUMSDIJK, H. M. D. VAN-, Anatomisch onderzoek van het hout van eenige tropische rubiaceen. L., 1875.

91. VETH, H. J., Overzicht van hetgeen in het bijzonder door Nederland gedaan is voor de kennis der fauna van Ned. Indië. L., 1879, 204 blz.
(Zie de aankondiging in „De Indische Gids” van Aug. '79, p. 251, en in de „Annales de l'Extrême Orient” van Oct. '79.)
92. JORIEU, J., Bijdrage tot de kennis der Javaansche Eruptiefgesteenten. Rottd. 1879.
(Zie H. van Rosenberg's beknopte aankondiging in „De Ind. Gids” van Febr. 1880, p. 292.)
93. VETH, Dr. P. J., De beoefening der Oostersche letteren aanbevolen aan de algemeene belangstelling. Amst., 1850.
- 93*. VETH, Dr. P. J., Inaug. Or. over den aard en het doel van het onderwijs in de land- en volkenkunde van Ned.-Indië. L., 22 Sept. 1864.
94. KERN, Dr. H., Inaug. Or. over het aandeel van Indië in de geschiedenis der beschaving en der invloed der studie van het Sanskrit op de taalwetenschap. L., 18 Oct. 1865.
(In zijne rectorale Oratie op 8 Febr. 1880 sprak Prof. Kern over de geschiedenis der Oostersche taalwetenschap, en daarbij ook over de Oost-Indische talen; maar deze Oratie versijnt eerst later in de Annales Acad.)
95. VETH, Dr. P. J., De toevoeging der talen en letterkunde van Néd.-Indië aan de vakken van het Hooger Onderwijs. L., 1877.
97. PIJNAPPEL Gz., Dr. J., Het recht en de waarde der beoefening van het Maleisch en, in 't algemeen, van de Polynésische talen, als vak van hooger onderwijs. L., 1877.
97. VREEDE, A. C., De beoefening van de Javaansche taal aan de Rijksinstellingen van Indische onderwijs, als grondslag voor de studie dier taal aan de Rijks-Universiteit. L., 1877.
98. VAN DER LITH, Mr. P. A., Het deel en de methode der wetenschap van het koloniale recht. L., 1877.
99. SCHLEGEL, Dr. G., Het belang der Chinesche taalstudie. L., 1877.

(Dit vijftal inaugureele oraties, no. 95—99, is in Oct. 1877 uitgesproken door de vijf hoogleraren of leeraren die, tot op dien tijd aan de Rijksinstelling van onderwijs in de Indische taal-, land- en volkenkunde te Leiden verbonden, met dat tijdstip naar de Leidsche universiteit overgingen, omdat deze was aangewezen als de in art. 43 der wet tot regeling van het Hooger Onderwijs van 28 April 1876 bedoelde Universiteit, waar voortaan onderwijs zou worden

gegeven in de vakken, tot dien tijd aan de Rijksinstelling onderwezen.

Die redevoeringen zijn besproken in de *Kel. Kroniek* in „*De Economist*” van Maart 1878, p. 397. Daarbij is ook sprake van de dringende behoefte aan deugdelijke beoefening der Indische talen door de aanstaande Indische ambtenaren en van de tegenwoordige min goede regeling van dit punt.)

100. VEREAGEN, P. J., *Diss. de herba Nicotiana, ejusque usu et abusu, tum in medicina, tum in vita communi.* L. B. 1837.

101. VLAANDEREN, C. L., *Ac. proefschrift over de tabak, bijzonder over zijne onbewerkte bestanddeelen.* Utr. 1854.

(De tabak wordt meer en meer een der belangrijkste producten van Ned.-Indië. Van daar de vermelding dezer beide diss. Zij worden onder deze rubriek en niet onder die van „Landbouw, Handel en Nijverheid” vermeld, omdat, de titels bewijzen het, het onderwerp meer uit een wetenschappelijk oogpunt dan uit dat der cultuur werd behandeld.)

IX. MOHAMMEDANISME.

102. DANNHAWER, J. C., *De Muhammedanismo in Apol.* IX: 13—21 praemonstrato. Arg., 1664.

103. REISKE, J. J., *De principibus Muhammedanis eruditione aut literarum amore insignis.* Lps., 1747.

104. HAMAKER, H. A., *Oratio de religione Mohammedica.* L. B., 1807. 4°.

104^a. HAMAKER, H. A., *De religione Mohammedica magno virtutis bellicae apud Orientales incitamento.* L. B., 1818.

105. MEURSINGE, A., *Specimen e litteris Orientalibus exhibens Sajtii librum de interpretibus Korani, ex MS Codice Bibliothecae Leidensis editum et annotatione illustratum.* L. B., 1839. 4°.

106. VETH, Dr. P. J., *Oratio inaug. de religionis Islamiticae ejusque historiae studio a theologis Christianis minime negligendo.* Amst., 1 Mei 1843. 4°.

(Met deze rede aanvaardde de Heer Veth het hoogleeraarsambt te Amsterdam. Twee jaren te voren was hij als Hoogleeraar te Franeker opgetreden met eene *Oratio de institutis Arabum erudiendae juventuti ex literis promovendis inservientibus*, (Fran. 22 Juni 1841. Amst. 1844.) Met eene vroegere diss. van Arabisch-letterkundigen inhoud opende hij daardoor de breede rij van belangrijke geschriften door hem aan de

oostersche wetenschap en aan Ned.-Indië gewijd, waarbij na korten tijd het meer zuiver wetenschappelijk en taalkundig gebied voor dat der land- en volkenkunde werd verlaten.)

107. TESTA, M. F. E., *De Conjugiis jure moslimico*. L. B., 1843.
 108. VAN DEN BERG, L. W. C., *De Contractu „do ut des“ jure mohammedano*. L. B., 1868.

(Breedvoerig besproken en bijzonder geprezen door Prof. Veth in het „Tijdschrift v. N.-I.“ van Mei 1869, p. 379. De Schrijver vertaalde en werkte zijn stuk om voor het Kon. Instituut voor Taal-, Land- en Volkenk. van N.-I.: Zie 's Instituts „Bijdragen“, 1870, Dl. 4, afl. 2 en 3. Zie ook Themis, XI, 3.

De Schrijver werd spoedig in de gelegenheid gesteld zijne studien over Mohammedaansch recht in Ned.-Indië voortzetten en publiceerde daar zijne bekende „Beginselen van het Mohammedaansch Recht“, waarvan in 1879 eene tweede, herziene uitgave het licht zag, door den Delftschen Hoogleeraar Juynboll in de „Indische Gids“ van Dec. 1879 en volgende maanden en door mij in de „Kol. Kroniek“ in „De Economist“ van Maart 1880 besproken. Daar wordt tevens melding gemaakt van een ander, door den geleerden schrijver onder handen genomen, groot werk over Mohammedaansch recht.)

- 108^a. HOUTSMA, M. TH., *De strijd over het dogma in den Islâm tot op el-Ashari*. L., 1875.

X. CHINEESCHE ZAKEN.

109. DRESZLER, D., *Confucii Sinensium philosophi principis vitae et doctrinae de beatudine morale compendium*. Lps., 1701.
 110. GRAPE, Z., *De Theologia Sinensium ejusque reformat. a Jesuitis tentat*. Rost., 1708.
 111. HEMMY, G., *De testimon. Aethiopum, Chinensium aliorumque pagan. in India Orientali*. L. B., 1770.
 112. KONING, P. DE-, *Beschrijving van Chineesche schedels*. L., 1877.
 113. VISSERING, W., *On Chinese Currency; coin and paper money*. L., 1877.

(Zie Mr. N. G. Pierson's aankondiging dezer voortreffelijke diss. in „De Gids“ van Juli 1878, p. 161. Zij behandelt geen zuiver koloniaal onderwerp, evenmin als de beide eerste onder dit hoofd vermelde stukken; maar aangezien de Chi-

neezen een zoo gewichtig element uitmaken der bevolking van ons Insulinde en de toeneming der handelsbetrekkingen met China voor ons zeer gewenscht is, meenden we deze diss., uithoofde van het daarin behandelde onderwerp, ook onder de in dit artikel vermelde stukken te mogen opnemen.)

XI. ZIEKTEN EN GENEESMIDDELEN.

114. HERMANS, F. C. J.-, De Cholera morbo. L. B., 1816.
115. DUKOT, F. L.-, De Cholera. Gand., 1821.
116. SELLEGER, J.-, De Cholera, speciatim de cholera vera epidemica. L. B.-, 1823.
117. HANNEGRAEFF, F. J.-, De Cholera morbo. Lov., 1825.
118. MORELLA, De Cholera morbo. Leod., 1827.
119. WITT, G.-, Diss. de Cholera epidemica. L. B., 1830.
120. ASHTON, Th.-, Diss. de Cholera. L. B., 1833.
121. BOONACKER, J. J.-, Diss. de Cholera Asiatica. L. B., 1833.
122. DE WILDE, P. G.-, Historia epidemiae Cholerae asiaticae. L. B., 1833.
123. SOUMAN, J. VERBOOM-, Diss. medica de Cholera asiatica. L. B., 1849.

(De Cholera is niet eene speciaal Indische ziekte en in deze diss. is niet enkel sprake over het heerschen dier ziekte in Ned.-Indië. Maar daar zij in Indië zeer veel voorkomt, heb ik uit het groot aantal diss. over die ziekte, in de geraadpleegde bronnen vermeld gevonden, er een tiental opgenoemd, welke, die ziekte in 't algemeen besprekende, n.f. ook in voorkomende gevallen voor Indie geraadpleegd zouden kunnen worden.)

124. VAN DISSEL, J. A.-, Over de Bataviasche koorts. L. B., 1857.
125. VAN SON, J. R. H.-, Over Beri-Beri. L., 1868.
126. VAN RIEMSDIJK, J. J. W. E.-, Leverettingen in de tropische gewesten. Utr., 1873.
127. KARSSSEN, G.-, Denguis of knokkelkoorts. (Academisch proefschrift aan de Hoogeschool te Amsterdam verdedigd.) Amst., 1879.

(De schrijver is officier van gezondheid, 1ste kl., bij Zr. Majs. Zeemacht en Arts.)

128. VAN DER ELST, M.-, De Opio. Lov., 1825.
129. MEES, W.-, Over de werking van Eucalyptus globulus; (als geneesmiddel: Eucalyptol), Gron. 1873.

(Daar de zoo nuttige Enc. gl. meer en meer in Ned.-Indië wordt aangekweekt, kwam de vermelding dezer diss. nuttig voor.)

XII. SLAVERNLIJ.

130. WYGGHEL, De Servis. L. B., 1707.
 131. LAMBRECHTSEN, W. R.-, Diss. de libertate et servitute. L. B.-, 1716.
 132. LAM, G. 't-, De conditione servorum. L. B., 1727.
 133. LANDSCHOT, N. VAN-, De servorum conditione. L. B., 1740.
 134. CAPITEIN, J. E. J.-, Staatkundig godgeleerd ondersoek-schrift over de Slavernij, als niet strijdig tegen de Christelijke vrijheid, door —, een Moor uit Africa. Uit het latijn vertaald door Hier. de Wilhem. Te Leiden bij Th. Ronk, 1742. kl. 4°. Op de Kon. Bibl. in 66n band met Capitein's twee „predikation“, door hem, beroepen predikant op D'Elmina aan 't kasteel van St. George ter Kuste van Guinea, voor zijn vertrek daarheen in 1742 hier te lande uitgesproken. Met portret.

(De oorspronkelijke latijnsche dissertatie is niet op de Kon. Bibl. aanwezig en ook elders niet vermeld gevonden. Maar curieus is het in deze vertaling te lezen met welke drogredenem de slavernij door of op naam van een op jeugdigen leeftijd hierheen gevoerden, in het Christendom opgevoeden en tot godsdienstleeraar opgeleiden neger van het Christelijk standpunt werd verdedigd. Met hoeveel zalving Capitein ook in deze dissertatie en in de daarbij gevoegde „predikation“ over de voordeelen voor hem en voor zijne voormalige landgenooten van de zegeningen van het Christendom en van de beschaving sprak en hoe groot ook zijne verwachtingen schenen van het door hem onder zijne landgenooten uitoefenen predikambt, zeer lang schijnt die ingenomenheid niet te hebben geduurd. De geschiedenis toch verhaalt dat hij vrij spoedig na zijne terugkomst te d'Elmina het beschavingspak aflegde en tot zijne landgenooten in de bosschen vlood, om er nimmer uit terug te keeren.)

135. VERMAULEN, G. A.-, De Conditione servorum praesertim in colonia Surinamensi. L. B.-, 1743.
 136. HUTCHINSON, B. G.-, De Servitute. L. B., 1758.
 137. DE VRIES, H. J. A.-, De jure servorum. Hardw., 1761.
 138. ROYER, A. J.-, De natura et indole servitutis tum ex jure

naturae tum ex legibus civilibus Hebraicorum, Romanorum et etiam Belgarum. L. B., 1762.

139. AB AYLVA, H. W.-, De servitate tum in genere, tum in specie de servitute personali. Fran., 1770.
140. HERBERT, E. J. M.-, Diss. nonnulla exhibens de servis. L. B., 1774.
141. BEELDSNIJDER, J., Diss. de Statu servorum, praesertim qui in coloniis Batavorum Indiciis cundum leges obtinet. L. B., 1775.
142. MEYNADIER, J., Diss. de servitute obnoxia. Tr. ad Rh., 1775.
143. DE JONGH, W.-, Diss. in qua in genuinam originem et jura servitutis ex principis juris naturae Roman. et patrii inquiritur. Gron., 1775.
144. SPENCER, C.-, De jure et officio dominorum in servos, in coloniis Indo Occident. Gron. 1779.
145. SCHUYLENBURG, A., De servorum manumissionibus. L. B., 1779.
146. REYKE, P. J. L.-, De Servis. L. B., 1799.
147. ROSENTHAL, J. Th. H. NEDERMAYER VAN-, De servorum Afrorum commercio eoqne recte sublato, nec non de Afrorum servitute penitus tollenda. L. B., 1816.
148. VAN MASSOW, F.-, De servitute conventionali secundum juris hodierni rationem. L. B., 1821.
149. FALOK, G. C.-, De servo, libertate donato, si Europae solum attingit. Amst., 1884.

(Deze 20 dissertatiën, in ruim eene eeuw aan de quaestie der slavernij gewijd, bewijzen wel hoezeer dat vraagstuk de aandacht trok.

Bevreemdend dat, sedert zoovele millioenen slaven de geheele wereld over gedurende de laatste halve eeuw werden vrij verklaard, de emancipatie-quaestie en de werking der vrijverklaring de aandacht der dissertatie-schrijvers niet meer schijnt te hebben getrokken. Ongetwijfeld levert het onderwerp toch nog stof te over voor belangrijke verhandelingen.)

XIII. NEDERLANDSCH-WEST-INDIE.

150. NISSAËUS, H. W.-, De nonnullis in Colonia Surinamensi observatis morbis. Hard., 1791.
151. HEYLIDY, C. J., Over de vroegere en hedendaagsche strafrechtspleging in Suriname. Utr., 1857.

152. BELMONTE, B. E. C., Over de hervorming van het regeeringsstelsel in Ned.-West-Indië. L. 1857.

(Z. m. beoordeeling in de „Alg. Konst- en Letterbode” van 1859, n° 51. Daarin is ook melding gemaakt van een ander geschrift van denzelfden schrijver; „Neêrlands West-Indië en zijne belangen en dr. W. R. van Hoëvell in zijne „Slaven en Vrijen,” (L., 1855,) door mij min gunstig beoordeeld in het tijdschrift „Gelderland” van Febr. 1856.)

153. TYDEMAN, F. G. L., Over de epidemie van typhus, geheerscht hebbende op het etablissement voor de Europeesche kolonisatie op Suriname, te Groningen aan de Saramacca. L. 1860.

(Zie ook de stukken onder het hoofd Slavernij. De quaestie der slavernij en der emancipatie is inzonderheid eene Westindische quaestie, omdat in West-Indië de slaven eeuwen lang de eenige werkkraft uitmaakten.)

Men ziet, de oogst was tamelijk ruim en in het tijdvak van anderhalve à twee eeuwen, waarover ons onderzoek zich uitstreckte, was menige academische dissertatie, menige professorale oratie of verhandeling, aan koloniale onderwerpen gewijd, te vermelden.

In de vorige eeuw trokken vooral een drie of viertal onderwerpen de aandacht, welke alle ook nog in de tegenwoordige werden besproken. In de eerste plaats het wezen, het karakter der kolonien zelve, haar rede van bestaan. Zie eenigen der dissertaties in de eerste rubriek vermeld. Daarover kan men ond. and. ook raadplegen het bekende werk van de heeren Willer en Cornets de Groot: „Het eiland Boeroe en de Kolonisatie in Ned.-Indië.” Amst., 1858.

In de tweede plaats de quaestie der slavernij, welke, zoo zij al niet uitsluitend eene koloniale quaestie is, toch zeer nauw daarmede samen hangt. Zie de diss. onder de 12de rubriek vermeld.

In de derde plaats, het karakter, de privilegien onzer Oost-Indische Compagnie, de magt van den Gouverneur-Generaal, de wijze van beheer onzer kolonien. Zie de stukken onder de 2de en 3de rubriek vermeld.

In de vierde plaats, in verband met de zoeven bedoelde privilegien der Oost- en West-Indische Compagnien, de strijd tuschen deze en de Zuid-Nederlanders en anderen, die ook deel

wenschten te nemen in de vaart op Oost- en West. Zie n°. 11 tot 14.

In deze eeuw trok inzonderheid de aandacht de handel, zoowel die der O.-I. C., als die der Handelmaatschappij, als het koloniaal handelstelsel in het algemeen. Zie de 7de rubriek.

Eenige dissertatien werden gewijd aan het aantoonen der verschilpunten tusschen de Nederlandsche en de Indische wetgeving; in enkele werden bepalingen uit het Reglement op het beleid der Regeering in Ned.-Indie besproken: die op het Nederlander-schap, die op het recht van verblijf, die op den Raad v. N.-I., die op de drukpers, die op de politieke uitzetting; die van het bekende art. 56. Zie vele diss. onder de 3de rubriek vermeld. Eenigen bespraken andere Staatsrechtelijke quaestien: de bevoegdheid van den Nederlandschen wetgever ten aanzien van de kolonien, n°. 48, de vraag of naar onze Grondwet onze koloniën (juister, overzeesche bezittingen) deelen des Rijks zijn, n°. 50, de afscheiding der rechterlijke en administratieve macht, n°. 49. Enkelen behandelden quaestien van mohammedaansch recht; zie rubriek IX. Anderen bespraken enkele bepaalde koloniale instellingen: de Weeskamers, zie rubriek V, of punten van koloniaal belang, n°. 38, de erfelijkheid der regenten op Java, of de strafvervolgingen tegen koloniale ambtenaren ingesteld, n°. 31, of de zeerooverij, n°. 63—65, of de deportatie-quaestie, n°. 53—56. (Zie het daarbij aangeteekende.)

Slechts betrekkelijk weinige dissertatien, meer professorale oratien werden vermeld gevonden op het zoo ruim gebied der natuurkunde en der Indische taalkunde betrekking hebbende: zie 8ste rubriek; niet velen ook, waarin tropische ziekten en geneesmiddelen werden behandeld, met uitzondering althans der cholera: zie 11de rubriek; nog minder stukken werden gewijd aan de in onze kolonien zoo talrijke Chineezers en aan de West-Indische zaken: zie de 10de en 13de rubriek.

Groot is daarentegen de reeks van hen, die historische of historisch-politische punten, op onze kolonien betrekkelijk, behandelden. Om ons tot de schrijvers van den lateren tijd te bepalen: De heer Smulders, n°. 24, opende de rij met het bespreken van het bekende Tractaat met Engeland van 1824. De heer van der Chijs, n°. 25, volgde met zijne verhandeling over de Stichting der Vereenigde Oost-Indische Compagnie. De heeren Mackay, Levyssohn Norman, Hoek, Spengler en van der Wijck, n°. 26—30, behandelden, in eene merkwaardige serie,

die we gaarne zouden zien vervolgen, ieder een deel van het tijdvak van 1808—1830. Eindelijk kunnen ook nog tot de historische dissertatien, meer of min op onze kolonie betrekkelijk, worden gebracht die van den heer H. A. van Dijk, n°. 23, over de Admiraliteits-collegien en die sub n°. 15 en 17 vermeld, over de oorzaken van den strijd tusschen Engeland en zijne Amerikaansche kolonien in de vorige eeuw.

Uit dit vluchtig overzicht ziet men dat menig punt van koloniaal belang in academische dissertatien werd besproken, maar tevens dat nog menig punt stof tot zoodanige dissertatien zou kunnen opleveren. Het liefst zouden wij zien dat promoveerenden, zich aansluitende aan hen, die het tijdvak van 1808 tot 1830 bespraken, het tijdvak na 1830 of vóór 1808 behandelden. Zoo zou langzamerhand in zulke dissertatien eene reeks, voor den lateren geschiedschrijver zeer nuttige, monographien over onze koloniale geschiedenis kunnen ontstaan, welke menig punt dier geschiedenis nader zouden toelichten. Het liefst zouden wij wenschen het later tijdvak het eerst goed behandeld te zien, zoowel omdat dit ons het meest belang inboezemt, en het voor de jeugdige schrijvers het nuttigst zoude zijn zich grondig bekend te maken met het tijdvak dat het dichtst bij het onze ligt, als omdat het ons voorkomt dat inderdaad behoefte bestaat aan goede monographien daarover. Een der beste, zoo niet het beste geschrift, waarin ons in beknopten en duidelijken vorm de wording, de werking en de uitkomsten van het kultuurstelsel worden beschreven, is ongetwijfeld Mr. N. G. Pierson's „Het Kultuurstelsel” (Amst., 1868, in 1877 verwerkt in zijn: „Koloniaal Politiek.”)¹ Maar ook daarnaast is er nog plaats voor geschriften, waarin de wording en de werking van het kultuurstelsel worden beschreven.

Gemakkelijk zou het wel niet zijn om de wording en de werking van het kultuurstelsel of het regeeringsbeleid van den Generaal van den Bosch in eene of meer dissertatien van niet te grooten omvang goed te beschrijven. Maar bronnen zijn er in overvloed en de taak is aanlokkelijk, ook omdat de schrijver zeker kan zijn, zoo hij wat goeds weet voort te brengen, dadelijk

---

¹ Z. m. bespreking van beiden in de Kol. Kroniek in *De Economist* van Dec. 1868 en Febr. 1878.

naam te maken en vele lezers te zullen vinden. Evenzoo zouden het koffie- en het Preanger-stelsel, de suiker-enquête en de koffie-enquête en tal van andere koloniale onderwerpen stof tot belangrijke monographien kunnen geven.

Aan stof tot „koloniale dissertaties“ ontbreekt het dus allerminst.

Kunnen niet alle promoveerenden meesterstukken leveren, laten zij zich daardoor niet weerhouden van te geven wat zij kunnen, overtuigd dat de critiek over het werk van een eerstbeginnende eene zachte zal zijn, en dat, ik zeide het hierboven en vroeger meermalen, onder anderen in mijne recensie van Spengler's dissertatie in *Themis*, 1863, de literatuur-opgaven, welke men zeker is in elke dissertatie aan te treffen, door velen zeer worden gewaardeerd.

Moge dan ook de lijst, welke wij thans gaven, weldra met heel wat nummers kunnen worden aangevuld.

Juni 1880.

J. K. W. QUARLES VAN UFFORD.

TWEE MALEISCHE HANDSCHRIFTEN.

I. KORTE INHOUD VAN DEN SJAIR SULTHAN MANŒOR SJAH GĒMPITA.

Onder de Maleische gedichten, vroeger door mij te Riouw gekocht, behoort ook dat, wat bovenstaanden titel draagt. Wie er de opsteller van is, heb ik niet te weten kunnen komen. Voorin staat deze aanteekening: „Ter herinnering schrijf ik „hier, dat ik dit werk heb gekocht van Entjik Awak Banta (?) „den toewan Bilal, op den 9ⁿ van de maand Sawal, des Don- „derdags morgens om acht ure, voor den prijs van acht dollars „en twee gulden, in het jaar 1279. Ook waarschuw ik hem, „die dit boek koopt, om het niemand te laten afschrijven, „want het is moeielijk te vinden en komt zelden te koop, daar „in dit werk vele schoone verhalen voorkomen en onder de „tien exemplaren geen enkel compleet is zooals dit.“ Uit deze aanteekening blijkt duidelijk, dat het werk zeldzaam is en dat het bijzonder in den smaak van den Maleier valt, anders zou de schrijver van het bovenstaande er geen *f* 22 ruim voor over hebben gehad. Wat het uitwendige van het boek betreft zoo kan er van gezegd worden dat het slecht en zeer onduidelijk is geschreven, dat de spelling doorgaande foutief is, dat ik nergens eene uitlating heb ontdekt en dat het van een bijzonder fraai geteekend en gekleurd hoofd is voorzien. Het geheel beslaat 256 pagina's, elk van gemiddeld 18 dubbele regels. Het rijm is over het algemeen vrij goed, de stijl ongedwongen, hier en daar zelfs niet ontbloot van dichterlijken gloed. De inhoud is in hoofdtrekken als volgt:

De vorst MANŒOR SJAH GĒMPITA regeerde in *Bagdad*. Hij was nog een jongeling. Geheel onverwacht laat hij een prachtig paleis bouwen, voorzien van honderd afzonderlijke kamers. Daarop beveelt hij zijnen staatsdienaren hem hunne dochters te brengen

en nog andere jonge maagden te zoeken tot het getal van 100 compleet was. De eerste minister en zijne vrouw hebben daarin weinig zin, doch 't baat hun niet veel. Ook de dochters der andere grooten en aanzienlijken worden met schrik en vrees vervuld en vluchten overal heen. Daarop volgt eene beschrijving van eenige jonge dochters, die tot den vorst worden gebracht. Een priester wordt ten hove ontboden, die onmiddellijk het honderdvoudig huwelijk voltrekt. Vervolgens brengt de vorst zijn tijd door met zich onder die vrouwen, die steeds bijwijven genoemd worden, te vermaken en verzuimt daarvoor de aangelegenheden van zijn rijk. Na verloop van eenigen tijd wenscht hij ook eene echte gemalin van vorstelijke geboorte te bezitten. Een gezantschap gaat daarom met een schip naar *Erak* om de jongste dochter van den vorst aldaar te vragen. Deze stemt in het huwelijk toe en geeft zijne dochter *ZAHARAH* met de gezanten mede. Te *Bagdad* aangekomen, wordt het huwelijk met veel luister voltrokken, doch weldra neigt het hart van den vorst weér tot zijne bijwijven, zoodat hij zijne gemalin veronachtzaamt. Deze trekt zich dat zóó aan, dat zij zwaar ziek wordt en van hartzeer sterft. Roerend zijn haar afscheid en dood beschreven ¹. Nu had de vorst eenigen tijd berouw en laat vervolgens hare oudere zuster *ZAHOER* ten huwelijk vragen. Ook zij wordt hem, schoon aarzelend, geschonken. In den beginning ging weér alles goed, doch al spoedig behandelde hij ook haar even als hare overleden zuster. Ook zij trekt zich dat zóó aan, dat zij korten tijd daarna aan de gevolgen sterft. Ook hare ouders sterven van verdriet over het verlies van hunne beide kinderen. Daarop huwt de vorst met eene prinses van *Jemen*, wie hetzelfde lot te beurt valt. Na den dood van deze vraagt hij de prinses van *Hindi*, die ouderloos is, ten huwelijk. Ook deze sterft van verdriet, zoodat na haren dood deze oostersche blauwbaard eene prinses van *Bosrah* huwt, die ook al den weg van alle anderen opgaat. Dit is ook het geval met eene prinses van *Damsjik*, die hij daarna neemt. Nadat deze zes prinsessen overleden waren, werd het hem moeielijk nog eene vrouw te vinden, die zich met hem in het huwelijksbootje wilde begeven. Eindelijk verneemt hij van eenige scheepsgezagvoerders, die zijn land bezoeken om er handel te drijven, dat in het land *Chopah* (?) eene bijzonder beminnelijke prinses was.

¹ Zie daarvan hier achter eene proeve onder no. 1.

Hij zendt zijne gezanten daarheen en geeft den vorst van *Chopah* de keuze tusschen toe te stemmen in het huwelijk of den oorlog. Deze besluit maar toe te geven en zendt zijne dochter. Het huwelijk wordt met bijzonderen luister voltrokken in tegenwoordigheid van vele vorsten. Hoewel nu de Sulthan ook deze zijne gemalin voor zijne bijzitten verwaarloost, zoo weet zij zich toch boven dit grievend leed te verheffen en het hart van haren gemaal voor zich te winnen. 't Gevolg daarvan is, dat zij in het leven blijft. Een bezoek van hare ouders verleent haar nieuwen steun. Na drie jaren gehuwd te zijn geweest brengt zij een zoon ter wereld, die den naam ontvangt van *SJARIF ISMAËL*. De omstandigheden van zijne geboorte worden zeer dichterlijk geschilderd ¹. Daarop ontbiedt de vorst de sterrewichelaars, die zijnen zoon veel geluk voorspellen, doch nadat er eerst voor hem en het rijk eenige moeielijkheden zijn in den weg gekomen, die echter goed zullen affloopen.

Hierop verplaatst de dichter zijne lezers met hunne gedachten naar het rijk van *Malabari* en verhaalt hoe deszelfs vorst zich zeer op zijne macht verhoovaardigde, doch hem door een zijner dienaren wordt voorspeld, dat zijn rijk veroverd zal worden door den zoon des Sulthans van *Bagdad*. Om dit te voorkomen wil hij dien den oorlog aandoen en hem met zijn zoon doodden, doch dit wordt hem door zijn eersten minister ontraden. Deze oordeelt het beter, dat hij beproeve hen met list te gronde te richten en te doodden, en biedt zichzelf aan om zulks uit te voeren. Hij verkleedt zich daartoe als sterrewichelaar en trekt naar *Bagdad*, om door leugenachtige voorspellingen onheil te stichten. Daar gekomen, weet hij zich den toegang tot den Sulthan te verschaffen en voorspelt dezen aangaande zijnen zoon en zijn rijk allerlei groote onheilen, die door dien zoon zullen veroorzaakt worden. De vorst, een bijzonder voorstander van sterrewichelarij, gelooft dat, beloont den leugenaar buitengewoon mild en besluit tot den dood zijns zoons. Al dadelijk werpt hij dat kind in drift van zich, zoodat het ergens met het hoofd tegen valt en eene diepe wonde aan het voorhoofd bekomt. Door de voorspraak van zijn eersten minister echter spaart hij het leven van zijn eenigst kind, maar laat het 's nachts in een groot bosch te vondeling leggen, zonder dat de moeder daarvan iets weet. Ook de beschrijving daarvan is zeer poëtisch en

¹ Zie de proeve no. 2 hierachter.

roerend ¹. Eerst toen het kind was weggebracht kwam de vorst tot bezinning, begon aan de waarheid der voorspelling te twijfelen en kreeg berouw. De smart der koningin, bij het vernemen van dit verpletterend bericht, wordt vervolgens in levendige kleuren geschilderd.

Intusschen wordt de prins SJARIF ISMAËL door een bedouin gevonden en mede naar huis genomen. Deze man en zijne vrouw waren met die vondst zeer in hunnen schik en noemen het kind ABOE ZAHID. Het groeit bij hen voorspoedig op, oefent zich zeer in den wapenhandel en wordt zulk een schoon jongeling, dat alle bedouinsche meisjes op hem verliefd raken en hem menig klein geschenk thuisbrengen. Zijne pleegmoeder is daarmede niet zeer ingenomen, want zij acht eene bedouinsche deerne veel te gering voor haren zoon. Gelukkig dat ook zijn hart op geen enkele van die ruwe schoonen wordt gecharmeerd. Eindelijk besluit hij om eens van huis te gaan en elders ook eenige andere kennis en wetenschap op te doen. Hij neemt afscheid van zijne pleegouders, die hij steeds voor zijne ware ouders houdt, en gaat, verzeld van twee kameraden, de dappersten der jonge bedouinen, en eenig vee verre van huis, om het laatste elders te weiden. Eindelijk komt hij aan een berg, beklimt dien en vindt op deszelfs top een Mohammedaanschen kluzenaar bezig met zijne gebeden te verrichten. Hij maakt met dien man kennis, wordt door hem in den Mohammedaanschen godsdienst onderwezen en omtrent zijne vorstelijke afkomst ingelicht. De kluzenaar raadt hem tot zijne ouders, den vorst en de vorstin van *Bagdad*, zoo spoedig doenlijk terug te keeren en geeft hem een wonderstaf op reis mede, doch hij besluit eerst de schande, hem en zijne ouders aangedaan, uit te wisschen door naar *Malabari* te gaan en zich daar te wreken. De kudde zendt hij naar zijne pleegouders terug en gaat nu, verzeld van zijne moedige makkers, naar dat land. Daar gekomen, vindt hij er een groot leger gereed staan om naar *Bagdad* op te rukken en den vorst van dat rijk den oorlog aan te doen. Met zijne beide makkers tast hij dat leger aan, verslaat deszelfs aanvoerders, neemt den gewaanden sterrewichelaar gevangen, doodt den Sulthau van *Malabari* in den krijg, nadat hij zich eerst aan hem heeft bekend gemaakt, laat daarop het volk in den mohammedaanschen

¹ Zie de proeve onder no. 8.

godsdienst onderwijzen en oefent straf uit op den leugenachtigen minister, dien hij aan de stadspoort laat ophangen. Ook de vorstin-weduwe en hare dochter worden door hem tot het ware geloof gebracht. Voor de laatste ontgloeit zijn hart in liefde, doch hij stelt zijne verloving en een huwelijk met haar uit, tot hij eerst zijne ouders heeft teruggevonden en hunne goedkeuring daarop ontvangen. Nadat hij het rijk *Malabari* heeft in bezit genomen, trekt hij met een leger naar *Bagdad* en voert ook de koningin-weduwe en hare dochter mede. Niet ver van *Bagdad* verwijderd, laat hij zijne pleegouders uit de woestijn halen en houdt ook die bij zich. Vervolgens zendt hij gezanten naar den vorst van *Bagdad* en doet hem weten, dat de vorst van *Malabari* gekomen is om hem te beoorloggen. De Sulthan van *Bagdad* en zijne gemalin hadden al die jaren over het verlies van hunnen zoon getreurd. Zij waren ziek en geheel vermagerd en rustten niet van hun kind overal te laten opsporen. Als herkenningsteeken geeft de oude vorst op een lidteeken aan het voorhoofd in den vorm van eene *alf*. Men voerspelt hem, dat hij binnen kort zijn zoon zou terugkrijgen, doch op het eigen oogenblik verschijnen de gezanten van den vorst van *Malabari*, om hem den oorlog te verklaren en zijn rijk op te eischen. De oude, kranke man besluit, om maar geen tegenweer te bieden en zendt een vredegezantschap tot den overweldiger. Deze komt met zijn gevolg in de stad en wordt luisterrijk ontvangen. Onder het spreken herkent zijn vader hem aan het lidteeken op zijn voorhoofd. Nu worden de bedouin en zijne vrouw ontboden, om te verhalen hoe zij aan hun pleegkind gekomen zijn. Uit hun getuigenis blijkt ook, dat hij werkelijk de vermiste kroonprins is. Nu is de vreugde algemeen. Nadat men van de eerste verrassing wat is bekomen, gaat men over tot het sluiten van het huwelijk van SJARIF ISMAËL met de dochter van de vorstin van *Malabari*. Daarop aanvaardt hij de regeering over beide rijken en houdt bij afwisseling in elk rijk een jaar verblijf. Alle feesten worden uitvoerig en in bijzonderheden beschreven. Verschillende huwelijken in de familie worden gesloten, zelfs de vorstin-weduwe van *Malabari* hertrouwt, en in verschillende rijken worden vorsten aangesteld.

Het geheele verhaal eindigt met deze woorden van den dichter: „Zoo is dan het gedicht van SJARIF ISMAËL ten einde, geschreven door mij, een onwetenden vreemdeling. Of de geschiedenis eene ware of eene onmogelijkheid is, weet ik niet,

want 't is geen openbaring van den engel Gabriël. Ik heb het slechts van hooren vertellen. Mochten er fouten in voorkomen, dan verzoek ik mij daarom toch niet te verguizen."

Uit deze inhoudsopgave blijkt, dat het werk wel verdiende in druk te verschijnen, hoewel het, om deszelfs mohammedaansche kleur, niet geschikt is ter verspreiding onder den inlander.

II. KORTE INHOUD VAN DE SJAÏR KAHAR 'LMASJHOER.

In een zeker land, *Asaf* genaamd, regeerde de sulthan KAMAR SJAÏH. Hij bezat drie kinderen, namelijk twee zoons en ééne dochter. De oudste zoon heette radja SJAMS OEDDIN, de jongste KAHAR 'LMASJHOER en de dochter, het jongste kind, DJOERIAH. Toen de oude vorst overleden was, besteeg SJAMS OEDDIN den troon. Hij was een rechtvaardig en streng vorst, die zeer voor het ware geloof ijverde, vorsten en volken onderwierp en dwong om Mohammedaansch te worden, en, zoo ze dit weigerden, den kop liet afslaan. Met dit doel overviel hij ook het rijk *Malabari* en overwon deszelfs ongeloofigen vorst. Deze had twee zeer schoone kinderen. Het oudste, een meisje, DJARIAH genaamd, werd door SJAMS OEDDIN tot echtgenoot genomen en tot vorstin verheven. Het jongste, een zoon, CHABARSJAH genaamd, bleef voortaan bij hem aan het hof. Toen de vorst liet onderzoeken, of er nog een rijk van ongeloofigen was, werd hem bericht, dat het rijk *Soek Adi* in dat geval verkeerde. Het werd geregeerd door eene vorstin, sulthane AEDI genaamd, eene ongeloofige van joodsche afkomst. Zij was eene achterlicht van SJAMS OEDDIN. Deze zond daarop zijnen broeder, KAHAR 'LMASJHOER, en zijnen zwager, CHABAR SJAÏH met een groot leger op haar af. Na eenigen tijd gemarcheerd te hebben komt dit leger aan het rijk *Adjem*. De vorst aldaar had eene schoone dochter, de prinses SABLJAH geheeten, die met KAHAR in den echt wordt verbonden. Eene maand daarna breekt het leger weér op en trekt verder. Zoo komt het dan ook bij het rijk *Braham*, welks vorst, CHAMZAH, een jongere broeder is van KAHAR's vader, den sulthan KAMAR SJAÏH. Deze bezat twee kinderen, een zoon en eene dochter, de eerste heette AMIR SJAÏH, de laatste NILAKANDI. Deze vorst was bezig allerlei voorbereidselen te maken voor eene reize naar het land *Asaf*, waar hij zijnen neef SJAMS OEDDIN een bezoek

wilde brengen. Nog juist bij tijds komt KAHAR met zijn leger in het rijk *Braham* aan en verneemt daar, dat dit rijk den jongeren broeder zijns vaders, dus zijn oom CHAMZAH, toebehoort, en dat deze gereed staat om met een groot gevolg naar *Asaf* te trekken. Dadelijk laat hij hem van zijne komst verwittigen. Na eene aangename kennismaking en een kort verwijl aan het hof, vertrekt KAHAR 'LMASJHOER weër met zijn leger en komt eindelijk bij de stad *Soek Adi*, het doel van zijn tocht, aan. De tenten worden opgeslagen op de groote vlakte voor de stad en KAHAR zendt gezanten met brieven tot de vorstin, waarin hij haar aanmaant Mohammedaansch te worden en afstand te doen van de regeering, daar het met het ware geloof in strijd is als eene vrouw regeert. Hij laat haar slechts de keuze tusschen dit en den oorlog. Op het hooren daarvan onsteekt de vorstin in toorn en zendt de gezanten terug met de boodschap, dat zij den strijd aanvaardt. Den volgenden morgen reeds trekt zij met een leger uit, den vijand tegemoet en beide legers raken daarop slaags. Na een hevig gevecht moeten de Asaffers wijken en al hunne aanvoerders worden of gevangen, of gedood, zelfs CHABAR SJAH valt in 's vijands handen. KAHAR strijdt persoonlijk met de sulthane ARDI en ook hij wordt door haar gevangen genomen en met ketenen beladen in de gevangenis geworpen. Intusschen zijn zeven man van zijn leger gevlucht. Na veel omzwervens komen zij in het rijk *Asaf* bij sulthan SJAMS OEDDIN met het bericht van de nederlaag. Deze is radeloos, doch laat ten slotte een nieuw leger op de been brengen en zendt, op raad van zijn vizier, brieven naar *Alabari*, tot zijn schoonvader, om hulp, terwijl dan het zoo gevormde leger onderweg ook het rijk *Braham* zal aandoen, om op nieuw met hulptroepen versterkt te worden. Spoedig komt de vorst van *Alabari* met een groot leger opdagen. Daarop neemt SJAMS OEDDIN afscheid van zijne hoog zwangere vrouw en zijne moeder, en geeft tevens de noodige bevelen voor de troonsopvolging ingeval hij mocht komen te sneuvelen. Aan het rijk *Braham* gekomen, gaan ook CHAMZAH, de vorst van dat rijk en oom van SJAMS OEDDIN, benevens diens zoon AMIRSJAR mede ten strijde en leveren de noodige hulptroepen. Eindelijk komt men te *Soek Adi* aan en de strijd wordt begonnen, doch ook nu weër met een voor SJAMS OEDDIN allerongelukkigst gevolg. Hij en zijn neef worden gevangen genomen. Daarop mengen zich de beide oude vorsten, die meê opgetrokken

waren, in den strijd, doch ondervinden een gelijk lot. De sulthane ARDI verhoovaardigt zich niet weinig op al deze overwinningen en laat groote feesten aanrichten. In dien tusschentijd ziet de gemalin van SJAMS OEDDIN, de vorstin DJARIJAH, te vergeefs naar tijding uit. Zij bevalt van een zoon, dien zij MORHAMMAD NOER DIN noemt. Hoe lief zij dat kind ook heeft, toch besluit zij het achter te laten en haren gemaal te gaan opzoeken. Stil verkleedt zij zich in manskwaad en verlaat 's nachts heimelijk het paleis. De grootmoeder, 's morgens wakker wordende, vindt tot hare verbazing wel het kind, maar de moeder niet. Weldra begrijpt zij, dat zij door deze met het, nu geheel onderlooze, wicht is achtergelaten en gevoelt daarover de diepste smart.

Wijders wordt er verhaald van den sulthan MALIK SJAH in het rijk *Bagdad*. Deze had eene dochter LILAN LILA geheeten, die als held of voorvechter (*pèhalawan*) gekleed ging, want van hare kindsheid af was zij als jongen grootgebracht en haar naam veranderd in dien van SJAH ROEM OELEMA. De vorst had tot deze zonderlinge handelwijze de toevlucht genomen, om te voorkomen, dat zij stierf, want hij had vele schoone dochters gehad, doch die waren allen vroeg gestorven. Hij trachtte haar dan als jongen verkleed in het leven te behouden. Naarmate zij grooter werd nam zij toe in dapperheid. Eens op zekeren dag gaf zij aan hare kameraden te kennen, dat zij haakte naar den krijg en zelfs wenschte, dat haar land in oorlog werd gewikkeld, om in de gelegenheid te zijn hare dapperheid te toonen. Zij vroeg hun, of zij niet een vorst wisten, die op dat oogenblik in oorlog gewikkeld was. Daarop deelden zij haar mede, wat zij van kooplieden aangaande de vorstin van *Soek Adi* hadden vernomen. Hoe deze den vorst van *Asaf* en nog drie anderen, die haar wilden dwingen Mohammedaansch te worden, had overwonnen en in de gevangenis geworpen. Nu is haar besluit genomen. Met deze vorstin wil zij zich meten. Zij vraagt aan haren vader eene maand verlof om haren leermeester of leermeesteres (*goeroe*) te gaan bezoeken. Dit wordt haar verleend, doch nu, zonder zelfs afscheid van hare moeder te nemen, gaat zij van slechts zeven makkers verzeld en te paard op weg naar *Soek Adi*. In een zeker groot bosch komt zij aan eenen vijver, waarin zij een bad neemt. Intusschen heeft de vorstin DJARIJAH overal rondgezwoven om haren man te zoeken. Eindelijk komt zij aan de

plaats, waar SJAH ROEM juist bezig is zich te baden. Deze, onthutst door een jongeling verrast te worden, vraagt wie zij is en van waar zij komt. Zij geeft op, dat zij TAMIR DARI heet, uit het land *Asaf* komt en naar *Soek Adi* gaat om haren broeder te zoeken, die door de vorstin van dat land wordt gevangen gehouden. Daar zij bovendien bekend, dat hare kleeding slechts eene vermomming en ook zij eene vrouw is, besloot SJAH ROEM haar te helpen en met hare zeven makkers verzelt zij haar nu naar *Soek Adi*. Daar gekomen, vernemen zij van eene oude vrouw, die zij toevallig ontmoeten, dat alle, vroeger ten strijde getogen, vorsten zijn geslagen, krijgsgevangen gemaakt en in de gevangenis geworpen. De beide vorstinnen besluiten daarop de stad met hun gevolg binnen te dringen en daar *amok* te maken, op hoop haar zoo in hunne macht te krijgen. Zij volvoeren dit plan en hebben het geluk velen, onder anderen ook de voornaamste staatsdienaren te dooden en de vorstin ARDI gevangen te nemen. Deze laten zij opsluiten en aanvaarden nu met hun beiden het bestuur. Het volk wordt onmiddellijk Mohammedaansch gemaakt, vervolgens al de gevangen vorsten bevrijd en gezanten naar de verschillende rijken gezonden om hunne verwanten te ontbieden. SJAH ROEM en TAMIR DARI maken zich echter aan hen niet bekend. Ook de moeder van SJAMS OEDDIN met zijn kind, dat in zijne afwezigheid geboren is, komt in gezelschap van al de anderen in het rijk *Soek Adi* aan. TAMIR DARI, die als eerste, en SJAH ROEM, die als tweede vorst onder haar het bewind voert, houden zorgvuldig hunne afkomst en sekse verborgen. Zij wijzen ieder een paleis ter bewoning toe. Intusschen gist KAHAR 'LMASJHOER dat SJAH ROEM eene vrouw is, doet eene poging om zich daarvan te vergewissen, die hem maar half gelukt en haar beschaamd en toornig maakt. Hij ontvlamt voor haar in liefde en volgt haar overal. SJAMS OEDDIN, daarentegen, is nog altijd bekommerd over zijne verdwenen gade en wil herhaalde malen zich verwijderen om haar te gaan zoeken, doch wordt door TAMIR DARI telkens gedwongen dit uit te stellen. Ook SJAH ROEM verlangt tot haren vader te *Bagdad* terug te keeren en hem uit de ongerustheid te helpen, waarin hij sedert hare verdwijning verkeert. TAMIR DARI echter beweegt haar te blijven en hare zeven volgelingen, die haar hadden vergezeld, te zenden om haren vader te halen. Deze zeven komen te *Bagdad* aan en verhalen den vorst het gebeurde. De oude man en zijne

vrouw gaan reeds den volgenden dag, verzeld van een groot gevolg, op reis naar *Soek Adi*. Daar gekomen, worden zij door **SJAH ROEM** ontvangen, in tegenwoordigheid van **TAMIR DARI** gebracht en alle vorsten en grooten aan hen voorgesteld behalve **KAHAR 'L.MASJHOER**. Deze kan zij niet voorstellen zonder te kleuren van verlegenheid en schaamte, en daar nogtans de oude vorst wil weten wie hij is, maakt **TAMIR DARI** hem met dien held bekend. Wederom na verloop van eenigen tijd krijgt **KAHAR 'L.MASJHOER** door middel van bespieding de zekerheid, dat èn **SJAH ROEM**, èn **TAMIR DARI**, welke laatste het zeer moeilijk valt zoo nabij haren man en haar kind hare rol vol te houden, beide vrouwen zijn, en deelt dit aan zijne makers mede, die zich daarover recht vroolijk maken. Intusschen wordt de vader van **TAMIR DARI**, of liever van de verdwenen vorstin **DJARIAH**, begaan met het lot van de gevangene **ARDI** en vraagt als eene bijzondere gunst hare invrijheidstelling van **TAMIR DARI**. Dit verzoek wordt toegestaan en aan **ARDI** de vrijheid geschonken, mits zij zich tot het ware geloof bekeert. Zij volgt dien raad en wordt daarop door den ouden vorst tot zijne dochter aangenomen. Vervolgens besluit **TAMIR DARI** om **ARDI** met **CHABAR SJAH**, haren broeder, doch die haar nog niet heeft herkend, in het huwelijk te verbinden, zoodat zij dan werkelijk de schoondochter van den ouden man wordt. De voltrekking van het huwelijk heeft met veel luister plaats, doch bij al de feesten, daaraan verbonden, denkt **SJAMS OEDDIN** slechts aan zijne verdwenen gemalin en vormt het plan om zich maar heimelijk te verwijderen en haar te gaan zoeken. Ook **TAMIR DARI** kan zich niet langer bedwingen. Zij spreekt met **SJAH ROEM** af, dat zij zich als **DJARIAH** wil bekend maken. Daarop kleedt zij zich als vorstin en ontbiedt haren vader met haren man en haar kind bij zich in het paleis. Dadelijk wordt zij herkend. De verbazing en vreugde zijn algemeen. Ophelderingen volgen en aan vreugdetranen is geen gebrek. Vervolgens wordt een huwelijk op touw gezet van **AMIR SJAH** met de prinses **DJOERIAH**, zuster van **SJAMS OEDDIN** en van dezen laatste met de prinses **NILA KANDI**. 't Klinkt wel vreemd, dat de trouw en opoffering zijner vrouw **DJARIAH** met het nemen van een tweede vrouw wordt vergolden, doch zijzelve scheen daartegen hoegenaamd geen bezwaar te hebben en blijft ook later nog altijd de meest geliefde. Eindelijk weet ook **KAHAR 'L.MASJHOER** de preutsche en dappere **SJAH ROEM** meester te worden, doch niet

dan na veel tegenstribbelen, waarbij zij hem zelfs tot een strijd in het open veld uitdaagt. DJARLAH weet de zaak bij te leggen en haar over te halen om van rol te verwisselen en weêr vrouw te worden. Ook dat huwelijk wordt met veel luister gesloten. Daarop keert ieder naar zijn eigen land terug en de regeering van *Soek Adi* wordt door DJARLAH aan CHABAR SJAH, den man van ARDI, overgegeven, zoodat deze laatste door haren gemaal weêr in het bezit van haar Rijk geraakt. Het gedicht eindigt met den lof van SJAMS OEDDIN en zijne gade DJARLAH, en verder van zijne regeering over het land *Asaf*, dat voortaan jaarlijks door alle bovengenoemde vorsten en vorstinnen met een bezoek wordt vereerd.

En nu nog iets over het werk in het algemeen. Het bevat 189 pagina's, elk van gemiddeld 20 dubbele regels. Het rijm is vrij goed. Uitlatingen heb ik er niet in aangetroffen. Het onderscheidt zich door uitvoerige beschrijvingen van gevechten, feesten, kleeding en diergelijke. Als schrijver, of liever opsteller, werd mij genoemd *Radja* ABDOELIAH van het eiland Pënjengat, die in 1858 moet gestorven zijn. Van zijne hand moeten nog drie andere gedichten bestaan, als: *Sjair Sjarkan*, *Sj. Entjik Dosaman* en *Sj. Madli*, die mede in mijn bezit zijn.

Leiden, 28 Mei 1880.

H. C. KLINKERT.

PROEVEN VAN MALEISCHE POEZIE.

1. HET STERVEN VAN DE PRINSES ZAHARAH.

Zij gevoelde geen smart meer. Toen zij de oogen opende zag zij, dat de vorst haar op zijn schoot genomen had en dat alle bijwijven tegenwoordig waren. Daarop sprak zij minzaam, terwijl zij de hand des vorsten in de hare sloot: „Vergeef mij toch, zoo ik iets heb misdaan. Mijne trouw en toegenegenheid waren oprecht. Mijne ziekte loopt op sterven uit en daarom vraag ik Uwe Majesteit om vergeving. Geef mijn genood rust op den weg naar de eeuwigheid, opdat ik daarop niet verdwale. Het ergere en bedroeve u niet, dat ik terugkeer naar het land der bestendigheid. In den hemel is 't de plaats voor vreugde. God verwijdere van mij het helsche vuur. En gij, o alle jonkvrouwen, vergeef mijne misslagen. Koester geen verkeerde gedachten, daar ik in deze wereld van u scheid. En gij, o jonge

vorst, luister naar mijne bede: Breng mijne groeten over aan mijne ouders en aan mijne zuster. Ook hun vraag ik vergeving. Als zij vernemen dat ik overleden ben, moeten mijne ouders niet treuren. Ook gaf zij bevelen omtrent de aangelegenheden van het hof, want zij voelde haar einde naderen. De vorst had innig medelijden met haar en weende zeer. Al weenende sprak hij: O mijne lieve, glans der kroon, waarom spreekt ge aldus en welke gevoelens zijn dit? Gij hebt geene schuld; alle schuld drukt op mij. Vergeef mij toch hetgeen ik u gedaan heb. Allen die de vorstin hoorden spreken ging het ter harte. Al de bijwijven weenden luid, doch nog veel meer hare voedsters en hare hofjuffers, die met haar van één leeftijd waren. 't Was alsof hun de borst werd van een gereten bij het zien van den toestand harer meesteres, die zoo zwaar ziek was. Zachtkens veegden zij hare zweedroppels af. Het was reeds diep in den nacht, het schijnsel van lantaarns en lampen begon te verbleeken. Buiten en binnen stond het vol menschen, toen de eerste minister binnentrad. Tegen het aanbreken van den dag verergerde de ziekte zeer, zoodat naar het bevel van den Heer de vorstin overleed. Zij stierf op den schoot van haren gemaal en sloot hare beide oogen. Om hare lippen speelde een glimlach, haar hoofdhaar hing over hare armen en haar aangezicht blonk door 't geloof dat in haar was. Op 't eigen oogenblik toen hare ziel het lichaam verliet tradt zij de eeuwigheid binnen.

2. DE GEBORTE VAN SJARIF ISMAËL.

Toen de negen maanden en negen dagen juist voltallig waren, gevoelde de vorstin zich onpasselijk. Het was de vijftiende dag van Sjaban en wel Vrijdag-nacht te drie ure in den morgen. De hanen kraaiden links en rechts en het was juist vloed; de bloemen openden zich en hun geur verspreidde zich langs al de bloemvazen; de bijen zogen er aan en zweefden in 't rond alsof zij een pas geboren prins wilden verwelkomen. De echtgenooten der Ministers vergaderden, honderd hofdames stonden aan weerskanten, de zeven vroedvrouwen kwamen naderbij, het was een algemeene drukte. . . . De ongesteldheid der vorstin nam toe; vier voedsters zaten te wachten. Eensklaps, door de almacht des Heeren, ontstond er een storm in het land; zijn bulderen was onbeschrijfelijk. De vorst ontstelde, 't was of de aarde schudde. De donder ratelde en bliksemstralen doorkliefdten herhaaldelijk

de lucht. Alle inwoners verschrikten en vluchtten hier en ginds. Velen bergden zich in de stad; hun vrees was onbeschrijfelijk. Anderen waren zoo ontsteld, dat zij hunne kinderen en kleinkinderen verzamelden en in de rotsen vluchtten. Er waren er die riepen en schreeuwden: Komt hier kinderen en kleinkinderen, want de wereld staat op 't punt van te vergaan. Zoo ging het onder de groote menigte toe, nog erger evenwel was de angst binnen in het paleis. In één oogenblik was alles duister. Alle lampen en kaarsen werden uitgebluscht. Daarop zeiden de vrouwen der Ministers tot Zijne Majesteit: Wat zullen wij onder deze omstandigheden doen? Het is stikdonker en de vorstin moet bevallen! Uwe Majesteit bevele toch, dat men spoedig licht bringe. De vorst was radeloos. Toen men licht gebracht had doofden alle lichten wederom uit en vielen naar beneden. Daarop verliet de vorst zijne gemalin eene wijle, haar toevertrouwende aan de vier voedsters. Hij spreekt zijne vrouw moed in en gaat daarop zelf licht halen. In het slaapvertrek opende hij eene beeldhouwde kist, haalde daaruit de kroon en plaatste die op den troon. Het licht, dat daarvan uitstraalde, overtrof het schijnsel van alle lampen en schitterde het geheele paleis door. Daarop baarde de vorstin een zoon.

3. SJARIF ISMAËL TE VONDELING GELEGD.

Toen de vier Staatsdienaren aldus met elkander beraadslaagd hadden, tilden zij Sjarif Ismaël op en plaatsten hem boven op een dichten steen. De prins ontwaakte niet, want zijn slaap was zeer vast. Door klimop-ranken werd hij overschaduwde. Toen de zeven mantri's dat zagen werden zij geroerd. De boschkrekels sjirkten in menigte: 't was alsof de voedsters bij het kind zaten te zingen. Ook de treur-uil hield zich niet stil: 't was alsof 't geluid van zijne moeder zich liet hooren. De takjes der boomen zwiëpten heen en weder en de groote takken werden door den wind bewogen: 't was alsof de voedsters het kind met waiers afkoelden, terwijl zij daarbij neurieden. Het kind sliep rustig door, hoewel het alleen was en gevoelde zich als in de nabijheid zijner moeder door zoogsters en voedsters bewaakt. De wonde aan zijn voorhoofd zag er uit alsof het een geteekende streep was. Het sliep zoo gerust alsof 't in slaap was gesust in een besloten slaapvertrek met gordijnen. De zeven mantri's keerden daarop naar huis terug met weedom in hun hart en toen het daglicht aanbrak, bereikten zij eerst weder de stad.

MEDEDEELINGEN.

I. *Over de beteekenis van het woord Papoea of Papoeva.*
De onzekerheid, die tot nog toe bestaat omtrent de afleiding en beteekenis van dit woord ¹, geeft mij vrijheid ook mijne meening aangaande dit punt te uiten.

Alle schrijvers over dit onderwerp komen in zooverre overeen, dat die naam aan de volksstammen van *Nieuw-Guinea* door vreemde zeevaarders gegeven is. Deze veronderstelling heeft te meer grond, aangezien, voor zoover mij bekend is, geen reiziger mededeelt, dat de bewoners van *Nieuw-Guinea* zich zelven met den algemeenen naam van *Papoeva* noemen. Zooals in den regel bij zulke onbeschaafde volken (arm in 't generaliseren) het geval is, zal wel iedere stam door hen met een bijzonderen naam worden aangeduid. Aannemende dus dat vreemden het eerst den naam *Papoeva* gebezigd hebben, dan komt het mij minder rationeel voor, den stam van dat woord te willen zoeken in een der dialecten van *Nieuw-Guinea* zelve. Meer voor de hand zou het liggen daarnaar onderzoek te doen in een der talen of tongvallen der Moluksche of Maleische zeevaarders, die het eerst dien naam gaven aan de bewoners dier gewesten.

De bewering dat *papoeva* in 't Maleisch lexicographiesch *kroesharig* zou beteekenen berust, zooals Prof. Pijnappel reeds aantoonde, op eene dwaling, te meer omdat men om dit begrip in 't Maleisch uit te drukken er altijd het woordje *ramboet* bij moet voegen, zoodat bijv. de uitdrukking: *„hij is kroesharig”* vertaald moet worden *„dya ramboet papoeva.”*

Toch komt het mij voor dat de vroeger geuite meening als zouden de Moluksche zeevaarders, toen zij de bewoners van

---

¹ Zie hierover *Prof. Pijnappel* (Tijdschrift van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van N. I., Dl. II, blz. 351); *von Rosenberg*, *Mal. Arch.* s. 444; *Reizen naar Ned. Nieuw Guinea*, uitgegeven door bovengenoemd Instituut met toelichtingen van *Robidé van der Aa*, blz. 443. Noot 7 enz.

Nieuw-Guinea den naam *Papoewa* gaven, daarbij bedoeld hebben op hun eigenaardigen, verwarden haargroei, zeer aannemelijk is, omdat het woord *papoewa*, ten minste in 't Maleisch der Ambonsche eilanden, de beteekenis heeft van *verwarren*, *verward zijn*. In dien zin wordt het echter nooit gebezigd in figuurlijke of overdrachtelijke beteekenis, zoodat men bijv. niet mag vertalen: „*eene ingewikkelde of verwarde zaak*,“ *perkara papoewa*. Het wordt alleen gezegd van stoffelijke voorwerpen, bijv. van iets dat zoo dooreen gewoeld of in de war is, dat het niet meer of uiterst moeielijk te ontwarren is. Zoo zal de visscher zeggen, als zijn snoer door het zuigen van den visch aan het aas verward is geraakt: „*ikan papoewa njonjao of kawo(t)*“ (zie mijn Vocabularium van Ambonsch-Maleisch). Dat *papoewa* ook in dergelijke uitdrukkingen aan den volksnaam ontleend zou zijn, is toch moeielijk aan te nemen.

II. *Paradijsvogels, boerong mati*. Ter nadere bevestiging van het door Prof. NIEMANN medegedeelde in de Mengelingen van het derde deel, 2° stuk (vierde volgreeks) van de Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van N. Indië, uitgegeven door het Koninklijk Instituut, diene dat het ook mij bekend is dat de naam *boerong mati*, althans op de Ambonsche eilanden, als eigennaam voor den paradijsvogel gebezigd wordt. De bewoners dier eilanden zullen waarschijnlijk omdat de paradijsvogels vroeger slechts dood of in opgezetten staat in de Molukken kwamen, die vogels *boerong mati* genoemd hebben, welke benaming evenwel gaandeweg bepaald een eigennaam geworden is. Ik herinner mij o. a. nog zeer goed, toen het den heer P. C. LANS gelukt was eenige levende paradijsvogels van de Aroe-eilanden te verkrijgen, welke dieren in zijne volière te *Banda* prijkten, dat een Saparoeëes, van daar terugkeerende, mij opgetogen kwam vertellen: „*Toewan Lans di Banda(ng) ada BOERONG MATI hidoep di kandang*“, hetgeen zeer zeker wel ten bewijze kan strekken van de gegrondheid der bewering van Wallace.

Sum. Westkust.

G. W. W. C. VAN HOËVELL.

CORNELIS HOUTMAN'S TWEEDE REIS NAAR INDIË, 1598.

Wij gevoelen ons verplicht protest aan te teekenen tegen eenige uitdrukkingen, gebezigd door de Heeren der Commissie, die den druk bezorgd hebben van het „Cort verhael vant' gene wederuaren is Frederick de Houtman tot Atchein int eylandt Sumatra, Inden tydt van ses, ende twintich maenden, die hy aldaer geuanghen is gheweest Zij hebben betrekking op de tweede reis van Houtman, en betreffen deze regelen: „Alleen de Engelsche stuurman Davis deelt aan Graaf Essex eenige zeer onvoldoende aantekeningen aangaande de tweede zeereis mede.“ Onzes inziens is dit minder juist voorgesteld. Voor ons ligt een onlangs (1880) door de „Hakluyt Society“ uitgegeven werk: „The voyages and works of John Davis the Navigator. Edited, with an Introduction and Notes by Albert Hastings Markham, Captain R. N.“ Daarin vindt men p. 132—156: „A briefe Relation of Master John Davis, chiefe Pilot to the Zelanders in their East-India Voyage, departing from Middleborough the fifteenth of March, A^o 1598“¹. Het is wel een „briefe Relation“, maar het bevat zoowel de uit- als t'huisreis der beide schepen, de Leeuw en de Leeuwijn. Tot op de gevangenschap van Frederick Houtman te Atjeh, komen er in het verhaal van Davis bijzonderheden voor, die op de Leeuw hebben plaats gevonden, en die natuurlijk in het „Cort verhael“ niet vermeld staan. Wat er op de reis aan land — waarvoor de schepen geankerd lagen — gebeurde, vindt men in beide verhalen, maar met eenig verschil, opgegeven. Davis geeft ons in zijn verhaal geen vleierend getuigenis van zijn Bevelhebber Cornelis Houtman (dien hij „our Baase“ noemt) en is het verhaal

---

¹ Taken from Purchas his Pilgrimes, Book 2, Part. 1. Davis gebruikt de O. S. Het blijkt dat de Heeren der Commissie dit werk niet hebben gekend, hoewel het door Mr. J. K. J. de Jonge, in zijn werk „de Opkomst van het Nederl. gezag in O. I.“ is gebruikt.

van Davis naar waarheid opgesteld, dan is dat oordeel o. i. verdiend. Op de Leeuw, waarop zich C. Houtman bevond, schijnt weinig orde en tucht geheerscht te hebben. Wij vermeenen hiervoor een bewijs te hebben in het gebeurde bij het passeeren van de Abrolhos (eene gevaarlijke droogte, onder de kust van Brazilië gelegen ¹): *„whereupon our Baase chose a Master of Mis-rule by the name Kesar (Keizer). Now the autoritie of Riot lay in this disordered Officier, who after Dinner could neither salute his friends, nor understand the Lawes of Reason. And those that ought to have been most respective, were both lawlesse and willesse.* Deze toestand duurde drie dagen en geeft ons dus geen hoogen dunk van de fermiteit van Cornelis Houtman.

Het verblijf van de schepen in de Saldanha Baai (Kaap de Goede Hoop) liep zeer ongelukkig af; het *„Cort verhael*” zegt dat zij daar versch water en vee vonden en eenige beesten ruilden, *„doch niet sonder van een grote hoop wilden besprongen te syn, ende veertien man vande onsen doot gesmeten worden.”*

Davis werpt de schuld van dit onheil op de Hollanders; hij zegt: *„the Flemmings offering them some rude wrong, they absented themselves three dayes, in which time they made great fires upon the Mountaines in the Countrey. The nineteenth hereof there came great troupes of them to us, bringing much cattell with them, and in the time of bartering, suddenly taking their advantage, they set upon us, and slue thirteeene of our people with hand Darts, which at four Pikes lenght could not offend. Notwithstanding, the Flemmings fled before them like Mice before Cats, throwing away their weapons most basely. And our Baase to save himselfe stayed aboard, and sent us Corslets, Two-hand-swords, Pikes, Muskets, and Targets, so we were armed and laden with weapons, but there was neither courage nor discretion. For we stayed by our Tents being beleghed with Canibals and Cowes; we were in Muster Giants, with great armed bodies, but in action Babes, with Wrens hearts.*

Davis en Tomkins poogden de orde onder hen te herstellen, eenigen gaven daaraan gehoor, doch het meerendeel was onwillig, *„and divers ranne to the Pottage Pot, for they swore it was dinner time.”* In den nacht kwamen allen aan boord, *„only leaving our great Mastive Dogge behind us, who by no meanes would come to us. For I thinke he was ashamed of our Companie.”*

¹ Augustus. D. volgt O. S.

Wij vergeten niet, dat het een Engelschman is, die dit schrijft, dus mogelijk wel wat overdreven, maar hoe dit zij, Cornelis Houtman toonde ook bij deze gelegenheid, dat hij geen geschikt Bevelhebber was, door aan boord te blijven, als zijn volk zich in gevaar bevond.

Over het verblijf in de Mauritius Baai (de St. Augustine Baai van Davis) — Madagaskar — waar ze in Februari 1699 ten anker lagen, vindt men in het „Cort verhael“ opgeteekend: „doe ick A^o 95 hier was met de Amsterdamsche schepen, vonden goede ververschinghe, doch niet sonder verlies van volck, ende nu daer comende vonden gantsch geen vee, Jae nauwelycx volck, dese schijnen alle dagen haer plaetze te veranderen.“

Bij Davis daarentegen leest men: „The third wee anchored in the same Bay, where wee saw many people upon the shore, but when we landed they fled from us: for the other Voyage our Baase was in this Bay, where hee greatly abused the people, and took one of them, bound him to a Post, and shot him to death, with other shamefull disorders. After seven dayes by much meanes that we made, some of them came to us, and brought us Milke and one Cow, which wee bought, and after would no more abide us.“

In het begin der maand Juni waren de schepen tusschen de Maldivische eilanden vervallen. Zij lagen aan een klein eilandje, waarop geen volk woonde, doch daar waren veel kokosnoten. Volgens het „Cort Verhael“ werd den 2 Juni een prauw of bark aangehaald, „waer in was een Jongh edelman, soo 't scheen aen sijn habytten, met syn vrouw, dewelche een goude ketiugh omde hals hadde, ende beyde haer ooren van bouen tot beneden vol goude rooskens, die daer in staecten, welke de maniere van guiserat ende de (die) quartieren syn, hij was seer bevreest, want hij ons presenteerde dat men de barck met syn huisvrouw soude laten varen, hij soude inden schepe blyuen todatse ons beesten, schapen ende verversingh hadde doen brengen, ... Hebben haer onbeschadicht laten varen, gauen die vrouw een fyn coralen paternoster, doch en was int schip niet?“¹

Davis beschrijft dit voorval op deze wijze: „Here we anchored, and refreshed our selves: Many of the Countrey Boats

---

¹ Hieronder vermeenen wij te moeten verstaan dat die vrouw niet aan boord kwam of geweest was.

passing by us, *but none would come to us*: whereupon our Baase sent out the ships boats *to take one of them*. The four and twentieth, they brought a Boat aboard us covered with Mats, like a close Barge. In this Boat was a Gentleman and his Wife; he was apparelled in very fine white Linnen, after the Turkish manner. In his rings were rich stones, *his behaviour was so sweete and affable, his countenance so modest, and his speech so gracefull*, as that it made apparant shewe he could not be lesse than a Nobleman. *He was unwilling to have his Wife seene: notwithstanding, our Baase went with him into his Boat, to see her*: he also opened her Casket, wherein were some Jewels and Ambergreese. He reported that she sate with *mournefull modestie, not using one word*: what was taken from them I knowe not; but in departing this Gentleman shewed a Princely spirit. "

In de laatste dagen van Juni lagen de schepen voor Atjeh ten anker, de ontvangst aldaar was zeer goed, zoodat men kon verwachten de schepen spoedig met peper te kunnen laden.

Ofschoon het „Corte Verhael“ daarvan niets meldt, scheen de Sulthan hen voor Engelschen te houden. Meermalen toen — schrijft Davis — werd Houtman gevraagd of hij geen Engelschman was, 'tgeen door dezen natuurlijk sterk werd ontkend en dat hij uit „Flanders“ was, waarop de Sulthan zeide: ik heb wel van Engeland gehoord, maar niet van „Flanders“, wat is dat voor een land? Verder vroeg hij hem naar de Regeering, enz., waarop door Houtman breedvoerig werd geantwoord. Hij verzocht den Sulthan hem geen Engelschman te noemen: „for it was a bitternes unto him“, hetgeen de Sulthan hem toestond. Vervolgens vroeg de Sulthan of er geen Engelschen aan boord waren? Houtman beantwoordde dit met te zeggen: dat er eenige in de schepen waren, maar die zijn uit Flanders. „I unders'tand, said the King, that there be some that differ both in apparell, language, and fashion: what are those? he answered, English; of which my chiefe Pilot is one. Well, said the King, I must see those men.“

Een maand later (20 Aug.) begon de Sulthan een andere houding aan te nemen; hij vroeg aan Houtman: „Wherefore doth not that English Pilot come to me? (Want H. wilde niet dat Davis en Tomkins aan den wal kwamen). I thinke when you have your Pepper, you will runne away without doing me service, as you have promised“; waarop hij naar den wal werd gezonden, Volgens

zijn schrijven werd hij met veel onderscheiding ontvangen en had met den Sulthan zeer veel over Engeland, de Koningin, enz. gesproken. Hij kwam in die weinige dagen dat hij aan wal was in kennis met een Chineesch koopman, van wien hij veel bijzonderheden omtrent den handel van Atjeh vernam. Dit wekte de jaloerschheid van Houtman op, zoodat hij weder aan boord moest komen. *„The next day (H.) having some sowre lookes of the King, he came aboard with a dull spirit.“*

Den 11 September gaf de Sulthan te kennen, dat het geschut voor Djohor aan boord zou worden gezonden en de soldaten voor die expeditie bestemd.

In het *„Cort verhael“* wordt breedvoerig vermeld wat er op dien dag aan wal plaats had, waar F. zich bevond; Cornelis daarentegen was aan boord van de Leeuw, zoodat men van het verraad *op dien dag aan boord gepleegd*, niet anders leest dan het volgende: *„Oock heb ick terstondt vande swarten verstaen, dat myn broeder den generaal Cornelis de Houtman mede dood was, welck my een droeue tijdingh ware.“*

Davis had dien morgen opgemerkt dat er veel Gallies (Galeyen) uit de rivier kwanen, ze waren wel bemand en bleven op een halve Engelsche mijl van de schepen, de reede was vol van prauwen en booten en even zoo bemand; aan boord van de Leeuw kwam de Secretaris Coron en de Hoofd Sjabandar Abdala, met vele soldaten die allen wel gewapend waren met *„Courtelasses, Hand-darts, Cryses (krissen) and Targets.“* Ze brachten met hen velerlei soorten van spijzen en een groote *„Jar of Aquavitae“*: *herewith they made shew of friendship with banqueting.“* *„We mistrusting some treachery, filled our tops with stones, made fast our gratings and prepared our weapons: whereat our Baase was exceeding angry, commanding all to be dissolved, but we would not. There is in this Countrey a kind of Seed, whereof a little beeing eaten, maketh a man to turn foole, all things seeming to him to be Metemorphosed; but above a certaine rate it is deadly poyson: with this all the meate and drinke which they brought was infected. In banqueting, the Sabandar and Secretarie sent for me, M. Tomkins keeping me company, and used some words to one of his company, but what I knowe not; in short time we were foole-frolicke, gaping one upon an other like*

---

¹ Aquavitae was a beverage made of beer; it contained a large proportion of hops, and was well fermented.

(Noot van den uitgever.)

Antiques?, *our Baase being prisoner*, and knewe it not. Suddenly when a token was given from the other Ship (for there the like treachery was used by the Secretary, who went from our ship thither to act te same) they sent upon us, *murthered our Baase*, and slew divers others, M. Tomkins, my selfe, and a Frenchman defended the Poope, which if they had recovered, our ship had been lost: for they had the Cabin, and some were below among the Ordnance, by creeping in at the Ports. The Master of our ship ¹, which they call Captaine, leapt into the Sea, so did divers others; but recovered the ship againe, and came aboard when all was done. In the end we put them to flight (for our tops plagued them sore), which when I saw, I leapt from the Poope to pursue them, M. Tomkins leaping after me, there came a Turke out of the Cabin, and wounded him grievously, they lay together tomling each for his life: which seeing I ranne the Turke in with my Rapier; and our shipper presently with a halfe Pike thrust him downe the throat into the body. In the other ship all the chiefest were murdered, and the shippe taken; we cut our Cables, and drave to her, and with our shot made the Indians fie: so we recovered the ship: the Gallies durst not come neere us. In this great miserie it was some pleasure to see how the base Indians did flye, how they were killed, and how well they were drowned. The Sea was covered with Indian heads: for they swamme away by hundreds. The Sabandare Abdala, and one of the Kings neere Kinsmen were slaine, with many others. The King being by the sea side, with many people, when the newes came of the Sabandars death and their great overthrow, the furious Infidels muredred all our man a shore, only eight excepted, whom the king fettered for Slaves. We lost in this misfortune threescore and eight persons, of which we are not certaine how many are captived: only of eight wee have knowledge. Wee lost two fine Pinnasses of twentie tunnes a piece, and our ship Boate.

This day we departed and anchored before the Citie Pider (Pedir), where we had sent a Pinnasse for Rice, hoping to have newes of her, but had not. The second there came eleven Gallies with Portugals (as we thought) to take our ships. Wee sunke one, and beate the rest: so they fledde.

---

¹ Pieter Stockmans.

This afternoone came aboard us the sonne of Lafort, ¹ a French Marshant, dwelling in Seething-Lane, who was one of the eight Prisoners, with this Message from the King. *Shame you not to be such drunken beasts, as in drunkenesse to murder my people, whom I sent to you in kindnesse.* Therefore he required our best ship for satisfaction, and for the reliefe of our men. Doe this said he to Lafort, and I will make you a great Nobleman, but wee would not, and being distressed of water, departed to the Ilands Pulo Botum upon the coast of Quedia in six degrees fifty minutes, where we refreshed and watered.

Zooals wij zien, was het verraad zeer wel overlegd en had Davis niet de voorzorg genomen waarover Houtman zoo "exceeding angry" was, de waarschijnlijkheid bestond, dat ook de Leeuw verloren was gegaan, zooals de Leeuwin, maar die hernomen werd. Het pleit derhalve niet voor het doorsicht van Houtman; maar uit alles blijkt dat hij een zeer onbekwaam bevelhebber is geweest.

Davis laat nu eene korte beschrijving volgen van de produkten van het land, stad, het hof, den handel enz. en vervolgt zijn verhaal op deze wijze.

"Returning to our proceedings after the slaughter of Achien ....

There were in our ship three Letters close sealed, superscribed A. B. C. which upon the death of our Baase were to be opened. By A one Thomas Quymans ² was appointed our Chiefe, who was slain at Achien. Then B was opened, whereby Guyon Lafort, ³ who escaped captivitie by being the Kings Messenger, was appointed our Chiefe, whom we so received. The Letter C was not opened. The last hereof wee set sayle our course againe for Achien, with hope by some meanes to recover our men. The sixth we came in sight of Achien; the twelfth wee came into the Bay, where wee found ten Gallies set out against us. Wee came up with one of them, and gave her divers shots, but in calme under the land she escaped. The rest durst not come neere us: for they are very Cowards, proud and base.

The eighteene hereof wee shaped our course for the Citie "Tanasserin", vanwaar nu de terugreis naar het Vaderland werd voortgezet, en men den 29 Juli 1600 te Middelburg aankwam.

¹ Guyon Lefort.

² Coeymans.

³ Guyon Lefort.

Voor zoo ver wij de beide verhalen hebben kunnen volgen, hebben we het gedaan, en laten het aan beter oordeel over, om te beslissen of Cornelis Houtman de man was, aan wien het bevelheberschap over schip of schepen, in gemoede kon worden opgedragen. Wat ons in het verhaal van Davis bijzonder trof, was de houding die Houtman tegenover de aan zijn boord zijnde Engelschen aannam, van daar o. a. zijn gezegde: *"I wish I had given a thousand pound that we had no English among us."*

Had hij inderdaad een haat aan de Engelschen? Hoe kwam het dan, dat hij, die zeker wel — als opperbevelhebber — eenigen invloed op het aannemen van volk voor de schepen kon uitoefenen, ze toch aan boord had; wij weten dit niet op te helderen.

En onder deze een man als John Davis, the navigator; hij die o. a. reeds drie poolreizen achter den rug had, en wiens naam bij ons nog leeft in de Straat naar hem genoemd; een door en door bevaren zeeman en die getoond had, in zijn *"Booke of the Seaman's Secrets"* (1594) dat hij ook als schrijver op dat gebied kon optreden.

Voor ons is John Davis een flink figuur en uit zijn reizen en werken blijkt, dat *"he was as genial and considerate, as he was conscientious and honest"* ¹

---

¹ Introduction, p. 1.

SANSKRITSCH E WOORDEN IN HET TAGALA.

Onder de vreemde bestanddeelen van den woordenschat van het Tagala nemen de aan 't Sanskrit ontleende de eerste plaats in. Tot nog toe heeft niemand, voor zooverre mij althans bekend is, getracht die bestanddeelen te verzamelen, ofschoon Dr. van der Tuuk en de Abbé Favre niet in gebreke zijn gebleven in hun woordenboeken zulke woorden in het Tagala voorkomende te vergelijken in geval die tevens in het Bataksch en Maleisch gebruikelijk zijn. Het kwam mij voor, dat het wel der moeite waard zou wezen te onderzoeken welke Tagalsche woorden zich als uit het Sanskrit gesproten laten herkennen en die te verzamelen, dus hetzelfde te doen voor de hoofdtal der Philippijnen wat reeds met meer of minder goed gevolg gedaan is voor het Javaansch, Maleisch en Bataksch. Om het mijne bij te dragen ter bevordering van bedoeld onderzoek, zal ik in de volgende bladzijden de uitkomsten van mijne eigene nasporingen mededeelen. De belangstellende lezer gelieve mijne bijdrage te beschouwen als eene eerste poging om tot eene volledige verzameling te geraken; in redelijkheid zal hij ook niet meer verwachten, wel wetende hoe moeielijk het vaak is een Sanskritwoord in de Polynesische talen te herkennen ten gevolge van allerlei gedaanteverwisselingen die het ondergaan heeft.

Die gedaanteverwisselingen zijn deels een gevolg van bepaalde klankeigenaardigheden, deels van gewaande analogie. In 't eerste geval levert het opsporen van den oorspronkelijken vorm weinig bezwaar op, doch in 't laatste kan het zeer licht gebeuren dat de oorspronkelijke identiteit van twee schijnbaar zeer verschillende woorden aan den blik van den waarnemer ontsnapt. Inzonderheid zal het laatste gebeuren indien niet slechts de vorm, maar ook de beteekenis van een woord, eene geheel eigenaardige wijziging ondergaan heeft, indien dus vorm en beteekenis geheel verloop en zijn.

Voorbeelden van zulk een verloop vindt men in het Tagala niet minder dan in 't Javaansch enz. Zelfs bij woorden die in betrekkelijk jongen tijd, uit het Spaansch, zijn overgenomen speelt gewaande analogie eene belangrijke rol. Zoo heeft de Tagalog o. a. uit het Spaansche *domingo*, Zondag, afgeleid een woord *linggo*, en daaraan den zin verbonden van „week“. Hij heeft namelijk *om* opgevat als ware het 't inheemsche infix *um*¹, en daar dit o. a. dient ter aanduiding van iets dat begint, zoodat bijv. *gumaling* beteekent „goed beginnen te worden,“ van *galing*, goedheid, en daar met *Domingo* de week begint, heeft hij uit dit laatste een denkbeeldigen grondvorm *dinggo* geabstraheerd en daaraan den zin van „week“ gehecht. De overgang van de Spaansche *d*, welke een linguaal is; in *l* verklaart zich van zelf.

Het is van belang na te gaan op welke wijze de Tagalog Spaansche woorden heeft behandeld om ze pasklaar te maken, in welk opzicht hij zich streng aan 't voorbeeld gehouden heeft, om uit zijne behandeling van Spaansche bestanddeelen te besluiten tot de regels die hij gevolgd heeft bij de overneming van Sanskritsche woorden. Het behoeft nauwelijks opzettelijk vermeld te worden dat de Tagalog bepaalde klanken die Spaansch en Sanskrit gemeen hebben, doch zijne eigen taal mist, regelmatig vervangt door een anderen welke het naast daarbij komt. In plaats van de hem ontbrekende *r* bezigt hij *l*; dus wordt het Spaansche *confesar* bij hem *compisál*; *procurador* wordt door hem uitgesproken als *pukuladol*, evenals het Sanskrit *carita* overgaat in *salitá*; *sûtra* in *sutlá*, enz. Van meer belang is het op te merken dat de klemtoon der Spaansche woorden meest onveranderd wordt overgenomen, tenzij die op de derde lettergreep van achteren valt, want in het laatste geval moet het accent verspringen, dewijl in het Tagala geen proparoxyton kan voorkomen, evenmin als bijv. in 't Javaansch. Zoo luidt het Spaansche *bendita* (*aqua*) in het Tag. *bindíta*, met klemtoon op de voorlaatste gelijk in 't Spaansch; daarentegen is *bindisióñ* oxytonon even als Sp. *bendición*; zoo ook behoudt *confesar* zijn accent in het Tag. *compisál*.

Vergelijkt men nu de Tagalsche uitspraak der Sanskritwoorden met de oorspronkelijke, dan ontwaart men dat in verreweg

¹ De klanken *n* en *o* worden in het Tagala onophoudelijk met elkaar verward.

de meeste gevallen het accent onveranderd is overgenomen, behoudens de reeds vermelde uitzondering. Dat de regel niet overal doorgaat of schijnt door te gaan moet ons niet bevreemden; vooreerst treft men in 't Sanskrit zelve woorden aan die ten opzichte van den klemtoon varieren, even als in onze taal¹; ten tweede kunnen eenige afwijkingen veroorzaakt zijn door bijzondere invloeden die aan onze waarneming ontsnappen, zonder dat daarom de algemeene regel te niet wordt gedaan. Daar ik bij de behandeling van elk woord afzonderlijk in de gelegenheid zal wezen over 't accent te spreken, zal ik hier niet verder over dit punt uitweiden.

Alvorens eene lijst te laten volgen van de Skr. woorden die ik verzameld heb, zal het noodig zijn het een en ander te zeggen over het oorspronkelijke Tagalsche alfabet en het door mij gevolgde stelsel van transcriptie.

Volgens de Totanes² bestaat het Tagalsche alfabet uit 17 karakters, namelijk de klinkers a, i, u en de medeklinkers ka, ga, nga; ta, da, na; pa, ba, ma; ya, la, wa; sa, ha. In vorm zijn de letters, die men o. a. in de voorrede van Favre's Maleisch-Fransch woordenboek kan vinden, het naast verwant met het Oudjavaansche en Kambojasche schrift, hoezeer enkele karakters aanmerkelijk zijn afgeweken, bijv. ta en la, zoodat men in twijfel staat of de ta uit de Oudjavaansche dentale dan wel uit de linguale ta zich heeft ontwikkeld, en evenmin zeker is omtrent de oorspronkelijke waarde van de la. De da kan even goed uit de dentale da als uit de linguale da ontstaan wezen. In de uitspraak schijnt deze letter in 't Tagala altoos linguaal te zijn; dit is buiten kijf het geval in 't midden en aan 't einde van een woord, weshalve de Spaansche geleerden ze dan ook meestal met r weêrgeven, hoewel niet consequent en met uitdrukkelijke verklaring dat het nooit de rollende Spaansche r is. Ik zal in 't vervolg het voorbeeld der Spaansche schrijvers niet volgen en de d, waar zij r er voor schrijven, met ð uitdrukken. Hoe de Tagalog d als beginletter uitspreekt, blijkt niet met zekerheid uit de handboeken; vermoedelijk ook als een linguaal. Daar de Spaansche d ook linguaal is, laat het zich verklaren dat men in de transcriptie

¹ Bijv. ons altijd wordt door sommige als oxytonon, door andere als paroxytonon uitgesproken; de eene zegt diévegge, de andere dievégge; nu eens ónrein, dan weér ónrein; enz.

² Arte de la lengua Tagala. § 1.

zich ook van *d* bedient. Uit voorbeelden als *dalua*, twee, dat is dus een gereduplicateerd *lua*, moet men opmaken dat de *da*, zoo niet uitsluitend linguaal, dan toch ook tevens als zoodanig dienst doet. Hoe het zij, ik zal de *d* als beginletter niet met een punt van onderen voorzien, al acht ik het waarschijnlijk dat ook deze linguaal is.

De vraag of het letterteeken zich uit de Indische tand- of tongletter (*mūrdhanya*) ontwikkeld heeft, laat ik ook geheel onbeslist; alleen dit wil ik er bijvoegen dat de Maleijers de dentale Arabische *dal* gebruiken niettegenstaande zij niet in staat zijn die uit te spreken. Klaarblijkelijk hebben zij het onderscheid tusschen beide klanken niet eens gehoord.

In de volgende lijst zullen de afleidingen die het Tagala van een als stam beschouwd Sanskrit woord vormt niet behandeld worden dan voor zooverre uit de afgeleide vormen het oorspronkelijke zich beter laat opmaken dan uit den schijnbaren grondvorm. De woorden heb ik gerangschikt naar de volgorde van 't Latijnsche alphabet. Het onderscheid tusschen *i* en *e*, *u* en *o*, hetwelk in de uitspraak, doch niet in het schrift der Tagalogs bestaat, heb ik verwaarloosd; de Spaansche spelling die voor het Tagala al even ongeschikt is als de Hollandsche voor 't Javaansch of Maleisch, heb ik vervangen door een ander die in overeenstemming is met het inheemsche en Indische schriftstelsel.

AKSAYÁ, vernieling, in *aksayá*, verdelgd, vernield enz. Skr. *kshayá*, kwijning, vernieling, ondergang. De *a* is voorgevoegd om de uitspraak gemakkelijker te maken, gelijk bijv. ook in 't Kawi *akshamá*, waarvan *angakshamá*, vergiffenis of verlof vragen; van Skr. *kshamá*.

ALIBUGHÁ, verkwister; *alibúgha* met ander accent, in *magalibúgha*, verkwisten, opnaken. Dit houd ik voor 't Skr. *paribhoga*, gebruik, verbruik. De lettergreep *pa* is afgevallen omdat men ze voor 't prefix hield, terwijl de *a* als nieuwe voorslag zou kunnen verklaard worden die te vergelijken ware met Kawi *a, ha* in *alintang*, *halintang*, e. dgl.; voor 't Menankabausch en Mentawaisch, alsook Tagala, zie v. d. Tuuk Bat. Leesb. IV, 135. Ter bevestiging mijner verklaring kan strekken dat als synoniem van *alibughá* geldt *baksá*, dat klaarblijkelijk het Skr. *bhakshá*, gebruik, nuttiging (van spijs en drank) beteekent. Uit de begrippen van gebruiken, verorberen en verteren hebben zich die van verbruiken, verdoen

ontwikkeld. De verspringing der aspiraat vindt tegenhangers in andere voorbeelden die hieronder zullen voorkomen en niet minder in 't Maleisch enz. Door v. d. Tuuk is aangetoond¹ dat dergelijke verspringingen van de aspiraat hoofdzakelijk te wijten zijn aan den invloed eener in 't woord aanwezige r; ook op alibugha is dit toepasselijk, dewijl de l uit een r ontstaan is. Wat den klemtoon aangaat, valt op te merken dat van 't Skr. paribogha nergens uitdrukkelijk 't accent wordt opgegeven, doch volgens den regel van Pāṇini 6, 2, 144 moet het woord oxytonon geweest zijn. Het verschil in accent tusschen het substantief en het werkwoord zal wel in de spraakkunst zijn grond hebben, al is dan ook de regel van de Totanes § 163 niet daarop van toepassing.

ALOSITHÁ, OLOSITHÁ, grondvorm van inalositha, zich overtuigd, zich verzekerd hebbende; Skr. ālocita', overwogen; tot klaarheid gebracht. De accentuatie verschilt en moet verschillen, omdat het T. geen klemtoon verder dan op de tweede lettergreep van achteren toelaat. Waarom het woord nu juist oxytonon geworden is, kan ik niet verklaren; misschien heeft men in dergelijke gevallen dien klemtoon genomen welke het niet zamengestelde grondwoord heeft; locitá is oxytonon. Even zoo is men vermoedelijk in 't Javaansch te werk gegaan; daar het Skr. sámāpta bij overname zijn klemtoon niet kon behouden, is het geworden tot samaptá, saměktá. De th in stede van t, vindt haar wedergade in muthala hieronder.

ALIPUSTÁ, synoniem van 't vorige; Skr. páriṙṣhta, ondervraagd, onderzocht; voor us = ṙs vgl. usa.

ANYÁYA, in tauong anyáya, leeglooper. De overeenkomst met Skr. anyáya, onrechtmatigheid, Mal. en Jav. aniyaya, is misschien slechts schijnbaar. De vraag is of de beteekenis wel juist is opgegeven.

ASA, hoop, daarvan ungmaasa aku, ik hoop; Skr. āçá', hoop; vgl. Mal. ása, hoop, verlangen. In strijd met het Skr. accentueert het Tag. de eerste lettergreep.

ASAL, gebruik, zede, plechtigheden, zou uit het Skr. āçára kunnen ontstaan zijn en op dezelfde wijze de slot a van den stam kunnen verloren hebben als bijv. Jav. angkus = Skr. ankuça; sindur = sindúra. Het behoeft niet onmiddellijk aan 't Skr. ontleend te zijn en kan de uitspraak van

¹ Tobasche Spraakkunst § 26.

een of anderen Prakṛtongval vertegenwoordigen. Een ander voorbeeld van 't afvallen der sluitende *a* vinden we in:

Amás, zeker gewicht, $\frac{1}{8}$ van een Tahil; dus Skr. mâ'sha. In 't Kawi treft men nu eens mâça (Kawi-Oork. 9, 2), dan weder mâs in dezelfde beteekenis aan, namelijk die van een bepaald gewicht, geldswaarde, vooral goudgewicht, en hieruit heeft zich die van „goud“ ontwikkeld in het Jav. en Maleisch, niet evenwel in 't Tag. Vgl. Skr. mâsha-wardhaka, goudsmid. De *a* in amas is een voorslag beantwoordende aan Oud- en Nieuw-Jav. in ěmâs, ěmas, Bat. omas, enz.

Asaná, zekere boom, Terminalia tomentosa, Skr. asana, açana, waarvan 't accent onbekend is.

Asthá, wordt opgegeven als grondvorm van een werkwoord bet. „overleggen“; Skr. ásthá, het bedacht zijn, zorg. Het accent van ásthá' laat zich opmaken uit wishṭhá'.

Astakúna, ring. Schijubaar hetzelfde woord als Mal. astakona, achthoek; kruisvormig gebouw; ordekrus; soort van diadeem; doos voor reukwerk. Door deze laatste beteekenis worden wij herinnerd aan 't Jav. *anggrang*. De Mal. term wordt te recht, geloof ik, met Skr. ashṭakona, achthoek, gelijkgesteld en het Tagalsche is moeielijk daarvan te scheiden, in spijt van de opgegeven beteekenis die wel wat apokriefschijnt; vermoedelijk zal een voorwerp uit goud of zilver in den vorm van een ridderkruis met acht punten en een edelsteen in 't midden bedoeld zijn. Of is 't hastaguna?

Baksá, synoniem met alibughá (zie boven), Skr. bhakshá. Ten aanzien van de aspiraten staat het Tag. nagenoeg op hetzelfde standpunt als het Maleisch; bewaart dus veel beter den oorspronkelijken vorm dan het Javaansch, waarin alle aspiraten in de uitspraak verdwenen zijn; desniettemin heeft het hier en daar de aanblazing laten vallen; bijv. in dalita; kudyapi (z. hieronder.)

Bagyú, storm, orkaan. Ik houd dit voor 't Skr. wáyú, wind. De voorslag van *g* komt, zoo niet elders in het Tag., althans in 't Bisaya voor, waar bagyu evenzeer bestaat¹. Opmerkelijk is het dat in laatstgenoemde taal bagyu ook „weérlicht“ aanduidt, zoodat er verwarring schijnt plaats gehad te hebben tusschen bagyú = Skr. wáyú, en het Oudj.

¹ Bijv. halagyu = halayu; lagyu = Jav. *lagu*; zie Encarnacion i. vv.

wágyut, o. a. bliksem, dat v. d. Tuuk niet zonder grond uit Skr. widyut verbasterd acht. Ik vermoed dat in 't Oj. het Skr. wáyûtpâta, d. i. ongewoon luchtverschijnsel; ongewone wind, en widyut-pâta, het vliegen van bliksem (door de lucht) wel eens met elkaar verward zijn geworden.

BAHÁGI, verdeelen; Skr. bhâ'gya, aandeel; lot; Mal. bāhagiya en bāhagi. Afleiding: kabahági, deel.

BAHÁGYA, te nauwernood. Skr. bhágyena, bij geluk, gelukkig nog (bijv. ontsnapt). Het Tag. gebruikt den stam als bijwoord.

BAHÁLA, last, zorg, bekommering; bigay bahála, last veroorzaken, hinderen; Skr. bhârá, last, of, wat wegens den klemtoon verkieselijk schijnt, bhâra, last, overmaat.

BALÁTA, gelofte, onthouding; Skr. wratá. Het accent is verlopen.

BALÍTA, gerucht, nieuws; klaarblijkelijk Mal. en Bataksch barita. In beteekenis komt het volkomen overeen met Skr. wárttá, waarmede Pijnappel (zie diens Wdb. i. v.) het vergelijkt, maar in vorm kan het niet anders dan met Skr. wrtta, wat er gebeurd is, historie, gelijk gesteld worden. Dat Mal. barita = Skr. wrtta is, blijkt uit Mal. barida, oud, = Skr. wr̥ddha. Het Jav. *ḷḷḷḷ*, *ḷḷḷḷ* kan zoowel uit wárttá als uit wrtta ontstaan zijn, maar 't Oj. wrtta, zoowel „geschiedenis, verhaal” Bhâr. Y. 620, als „bericht, mare” 507 en 592 spreekt te duidelijk dan dat men aan de identiteit van Tag. balita en Mal. barita met Skr. wrtta kan twijfelen. De overgang der beteekenissen is volkomen dezelfde als in Skr. carita, enz. Het Skr. wrtta als participium is oxytonon, maar daaruit volgt niet met zekerheid dat het als substantief evenzoo geaccentueerd werd. Vgl. Pānini 6, 1, 205, hoewel de scholiast den regel slechts tot mannelijke woorden uitstrekt. Zooveel is zeker dat het Tagala in dalitá = Skr. dhṛtá en salitá = Skr. caritá zich aan 't oorspronkelijke accent houdt; het ware dus vreemd indien het, zonder analogie en zonder voorgang, in balíta er van afweek.

BANDAHÁLI, hofmeester; Skr. Bhāṇḍāri (in nomin.), schatmeester, magazijnmeester, Mal. bandahari, magazijnmeester, hofmeester. De verspringing der aspiratie staat ook hier in verband met de r.

BANGGÁ, aanvallen, bestrijden (in afl.); Skr. Bhaṅgá, breuk; afbreuk; nederlaag; val.

BANGSÍ, fluit. Skr. wançf'.

BÁNIG beteekent volgens 't Wdb. van de los Santos i. v. *compañia*; kompanieschap, gemeenschap van winst en verlies. Uit de bijgevoegde voorbeelden blijkt daar niets van Hayu ang napakinabanig-ku wordt vertaald met „mijn winst (*gauancia*) is verdubbeld geworden“, hetgeen kwalijk juist is, want het is eene zinledige phrase te zeggen dat eene winst verdubbeld is wanneer men niet opgeeft de som waarvan de winst het dubbele is. De bedoeling zal wel wezen: dat wat ik als inkoopkapitaal besteed heb is verdubbeld. In geen geval komt men hier met *compañia* uit. Bij 't andere voorbeeld: ang pinagbabanigan namin (ya) kayu 't asin staat als vertolking: „dat waarin wij het contract van kompanieschap hebben is lijnwaad en zout.“ Ook dit geeft geen zin; het zal wel moeten wezen: dat waarin wij ons inkoopkapitaal gestoken hebben is lijnwaad en zout. Nagbabanig kami ni Antonio, ik en Antonio zamen brengen inkoopkapitaal bijeen; het gemeenschappelijke der handeling is uitgedrukt in de syntactische verbinding kami ni A., niet in banig. Kortom, ik acht het niet onmogelijk dat banig het Skr. wāni, synoniem van mūlya, dus „kapitaal, inkoopsprijs“ is. De zwaarigheid ligt in de toegevoegde g, die evenwel bij wijze van uitzondering voor k staan kon. Dat zulk eene k wel eens in verwante talen althans toegevoegd is, blijkt uit Jav. manik voor mani; Mal. tabik voor (san)tabi. Waarschijnlijker evenwel is het dat het niets anders is dan Skr. wanik, resp. wanig, nominatief van den stam wanij, koopman; handel.

BANÍG, mat. Indien de vergelijking van 't vorige banig met wāni opgaat, dan zou ook banig mogen vergeleken worden met Skr. wāni, wāñf, weefsel.

BANYÁGA, handelaar, kramer, Mal. baniyága, Oj. banyága. Dit houd ik voor een Prakrtvorm van Skr. wānijaka, handelaar, en meer bepaaldelijk overgenomen uit een der Prakrt tongvallen waarin de j overgaat in y en de k tusschen twee a's in g; zulk een Prakrt is het zoogenaamde Ardhamágadhí, de heilige taal der Jaina's, die hoofdzakelijk Baniyans zijn. Zoo licht het valt den Indischen oorsprong van 't Tagalsche, Oudjavaansche en Maleische woord te ontdekken, zoo moeielijk is het naauwkeurig te bepalen uit welke vormen het zich ontwikkeld heeft.

BÁSA, lezen. Skr. wácá, woord, uitspraak; opgevat als

passief van wácana, 't uitspreken, lezen (eigenlijk: hardop lezen).

BAÐHÁ, bergrood (P). Vermoedelijk Skr. wardha, lood. Of het Spaansche almagre dat ter vertolking dient juist is, mag naar het bijgevoegde voorbeeld waaruit blijkt dat verwers met baðha rood verwen, betwijfeld worden. Er zal wel menie, d. i. een loodsoort, bedoeld zijn. In 't Skr. heet lood dan ook o. a. sindûrakâraṇa, grondstof van menie.

BASÁHAN, kleedij. Skr. wá'sah (stam wásas). De klemtoon moest verspringen daar het Tag. geen accent op de derde van achteren duldt. Vg. Jav. *κνωσαννη*.

BÁTA, jongen, knaap of meisje. Wellicht Skr. bhata, die-naar, soldaat, vent.

BATHÁLA, god. Dit in schier alle talen van den Indischen archipel voorkomende woord is, zooals welbekend is, het Skr. (eigenlijk Prákr̥t) bhattâra, Heere. De aspiraat is versprongen, zoodat bathála ontstaan is uit bhatála. In 't Jav. en Mal. heeft hetzelfde plaats gehad in een der twee vormen waarin zich bhattâra gesplitst heeft, namelijk Jav. brahala voor bṛhala, Mal. barhála; de r is ontstaan uit ḍ, een verzachte uitspraak van ṭ. Terwijl onder brahala, barhala inzonderheid een afgod verstaan wordt, is baṭâra geenszins tot die engere beteekenis beperkt. Opmerkelijk is het dat de Javaansche en Maleische dubbelvorm zijn wedergade vindt in het Bisayasche bañála en bathála, beide afgod beteekenende. Bij vergelijking van *κνηρον* met Tag. bathala kan het niemand ontgaan dat het Jav. de aspiratie verwaarloost, doch het onderscheid tusschen linguaal en dentaal in acht neemt, terwijl in het Tag. het tegendeel geldt. Het Maleisch, zoo als ik reeds vroeger gelegenheid had op te merken, staat in dit opzicht anders aan de zijde van het Tag., doch in het bijzonder geval van batara heeft het de aspiratie toch ook verloren, misschien ten gevolge van Javaanschen invloed.

BIHÁSA, gewoonte, gemeenzame omgang. Skr. abhyása, gewoonte, oefening, herhaling. De klemtoon van 't woord in 't Skr. wordt niet opgegeven, maar volgens zijne formatie moet het oxytonou wezen. De oorzaak van de verandering er van in 't Tag. is mij duister. De aspiratie is wederom versprongen; uit bhi(y)ása is geworden bihása. Ook bij dit woord heeft het Mal. (biyasa) de aspiratie opgegeven; niet onmogelijk dat biyasa uit bihasa ontstaan is.

BIGHÁNI of BIGHÁNI vereenigt op zonderlinge wijze de beteekenissen in zich van „vreedzaam” en van het tegendeel, althans in afleidingen, want mabidhāni met de ontkennende partikel di, niet, verbonden heet ook „vreedzaam, iets kalm opnemende, traag.” Verder is mabidhāni zonder ontkenning ook al „traag zijn om zich te bewegen.” Aangezien mij de middelen ontbreken om de nauwkeurigheid der vertolkingen door de los Santos gegeven aan teksten te toetsten, zal ik deze als ten naastenbij juist aannemen en de verklaring beproeven dat bighāni, waaruit wegens de verwantschap van g met de Spaansche r (d) birhāni ontstaan zijn kan, het Skr. wihāri (stam wihāri) is, dat zowel „zich in beweging stellende” als „zich vermeiende, genoeg hebbende” uitdrukt. Tot op zekere hoogte laat zich dan verklaren hoe het begrip „vreedzaam” zich ontwikkeld heeft uit dat van „genoegen hebbende, vergenoegd” terwijl dat van „zich bewegende” reeds in Skr. wihāri zelve ligt. Het Jav. birahi „zijn lust in iets vindende”, in verschillende opvattingen is m. i. ook hetzelfde woord, met de niet ongewone omzetting van lettergrepen, waarvan de eene de r bevat; een duidelijk voorbeeld daarvan is het Kawi anarawata, onophoudelijk, Skr. anawarata. Vgl. v. d. Tuuk Tob. Spr. § 25. Wat de slotlettergreep ri betreft, deze moest in 't Tag. li worden. Verwisseling van l en n treft men aan in Jav. lagna = Skr. nagna; en omgekeerd Mal. balantara = Skr. en Oudj. wanantara. Vgl. hieronder bij NASA.

BIDYÁ, toets (van een gitaar). Skr. wedhyá, te doorboren, te schieten, te raken, te fixeeren; zeker muziekinstrument ¹.

BISA, kracht, uitwerking (van een geneeskruid); ook vergif, blijkens mabisa, giftig, bijv. ahas na mabisa, giftige slang; hetzelfde mabisa bet. ook „krachtig, goedwerkend.” In spijt van het verschil in klemtoneel is het niet twijfelachtig dat bisa = Skr. wisha vergif is, en als wij bedenken dat Mal. bisa, krachtig, vermogend iets uit te werken; kundig, ervaren; de kracht, werking van 't vergif; de beteekenissen en van 't Tag. en van 't Jav. bisa in zich vereenigt, dan zullen wij geneigd zijn al die uiteenloopende beteekenissen uit één, die van vergif, af te leiden. Wel is waar onderscheidt Jav. , vergif, van , kundig, maar dat onderscheid bewijst niets

¹ Deze laatste beteekenis apokrief; er zal wel „toets” gemeend zijn.

omdat reeds in 't Oj. sarpa bishâ, vergiftige slang, voorkomt; zie Kawi-Oork. 30,9. In 't Jav. Hdw. wordt bisâ afgeleid van Skr. wishâ, verstand, hetgeen, op zich zelf beschouwd, zeer aannemelijk schijnt, en toch als men op de feiten in hun onderling verband let, wordt men huiverig om bisâ , bisa en bisâ te scheiden, te meer omdat zelfs Skr. wisha etymologisch „werkzaam, krachtig, doordringend” beteekent en anderzijds Jav. bisâ nagenoeg dezelfde reeks van begrippen vertoont als bisa¹. Door de analogie nu van bisâ geleid waag ik te stellen dat Skr. wishâ en wishâ' van denzelfden stam komen en dat het daarom nog te moeilijker valt te beslissen of in Tag. en Mal. bisa twee naverwante woorden wisha en wishâ zijn samengevloeid dan wel twee uiteenloopende beteekenissen alleen uit Skr. wisha ontstaan. De spelling bishâ, vergiftig, in vermelde Kawi-Oork. noopt ons tot de onderstelling dat het Skr. accent van wishâ in 't Oj. behouden gebleven was; anders is de lange â volstrekt onverklaarbaar. Het Tag. bisa is afgeweken. Dat het adjectief in het Tag. het voorvoegsel ma aanneemt, eischt geene verklaring, wel dat het prefix ontbreekt in het Javaansch. Dit verschijnsel nu is in overeenstemming met het feit dat abstracte woorden als çakti, kracht, krodha, toorn, e. dgl. in 't Kawi ook als adjectief optreden zonder prefix ma of a. Vreemder is 't Mal. bisa, maar ook hiervan mag men gissen dat het als adjectief onmiddellijk = Skr. adjectief wisha, vergiftig, is, of het uit het Oj. overgenomen.

Bisâin, verbazing; lijkt eene afleiding te wezen uit bisa, doch, is naar de beteekenis te oordeelen, eerder eene verbetering van Skr. wisamayâ, verbazing, met Tag. affix in, zoodat bisâin eigenlijk bet. „verbaasd,” als substantief gebruikt „'t verbaasd zijn.” Vgl. Jav. bisâin .

Bisâri, wordt opgegeven in den zin van „helpen.” Die vertolking is onaannemelijk, want indien ze juist ware, zou het causatieve pabisti niet kunnen aanduiden „helpen kleeden, ayudar al vestir.” Derhalve moet bisti „kleeding, het zich kleeden” beteekenen; vgl. het volkomen analoge pamâsa,

¹ Dit Jav. woord is niet alleen „geducht, krachtig werkend van een middel,” maar ook anderszins, bijv. bisâ zijne hand is machtig, geducht.

ayudar á misa, van misa, de mis; pađa mit, kleeding geven, van damit, kleed. Kortom bistí is Skr. wishtí, dat in den zin van „'t kleeden“ nog wel niet gevonden is, maar hoogst waarschijnlijk als zoodanig wel eens gebruikt is geworden, want weshayati bet. kleeden; sam wishta, gekleed. Verdere afleidingen zijn weshṭita, gekleed; weshṭa, weshṭana, enz., alle welbekende woorden, doch geen van alle zóó gevormd dat bisti daaruit zou kunnen ontstaan zijn.

BITANA, soort van net; heeft zijn oorsprong in Skr. witaṭāna, uitbreiding, uitbreidseel; fig. ook net, bijv. latawitaṭāna, net van slingerplanten. Het accent wordt verschillend opgegeven.

BIXÁYA, gift, geschenk; Skr. wyaya, uitgave, onkosten. Daaruit Jav. *ḡḡḡḡḡ*, tol, belasting, Duitsch abgaben, Mal. beya uit het Jav. overgenomen en de eigenlijke Mal. vorm bewaard in mambiyayakan, zijn geld uitgeven voor iets; in iemands behoeften voorzien.

BUDŋÍ, zin, gezindheid, opzet, beraamd verraad. Skr. buddhi, verstand, begrip, zin, gezindheid, opzet.

BÚTI, 't opschikken, tooien; van waar ma búti, mooi, fraai, schoon; kabutíhan, mooiheid, fraaie dos; enz. Skr. bhúti, o. a. tooi, opschik; Lakshmi (godin der fortuin en der schoonheid).

DÁLA, vischnet; mandála, met een net visschen; enz. Skr. jāla, net. De Skr. j gaat in 't Tag. regelmatig in d over; verwisseling der klanken j, ḡ en d is trouwens, gelijk bekend is, een zeer gewoon verschijnsel, in de Polynesische talen; vgl. bijv. Tag. daliḡi, vinger, Jav. *ḡḡḡḡḡ* en *ḡḡḡḡḡ*, Tag. yádi, Jav. *ḡḡḡḡḡ*, Mal. jadi.

DALÁ, vracht, dumala, dragen, beuren, torschen; dalhin, worde gedragen; enz. Skr., odhará of odhárá, als laatste lid van Tatpurusha's: dragende.

DALITÁ, het dulden, verdragen; magdalitá, dulden; dimađalitá, onduldbaar, onverdraaglijk. Skr. dhṛtá, gedragen, verdragen. Vgl. Mal. mandarita, verdragen; tiyada tarđarita, onverdragelijk.

DAMBÚ, boom en vrucht, Engelsch: rose apple. Skr. jam bú en jambú'.

DÁTI, aard; ouder gewoonte; kađatihān, hebbelijkheid. Skr. jāti, o. a. aard, natuurlijke aanleg.

1. **DÍWA**, bij geval, soms; Skr. *daśwa*, lot; *daiwāt*, *daiwena*, bij geval. In het Tag. de naakte stam bijwoordelijk gebezigd.

2. **DÍWA**, levensgeest; Skr. *jīwá*, hetz.

DIWÁDA, 't lastigvallen (met verzoeken). Mogelijk Skr. *ati-wáda*, dat etymologisch "te veel praat" kan uitdrukken, ofschoon het in dien zin niet aangetroffen wordt, doch vgl. **MADRWAĐA**.

DIWÁTA, in *magpakadiwáta*, wanhopig zich verwijderen (?). Het stamwoord is oogenschijnlijk Skr. *dewátā*, godheid; ik zie evenwel geen kans de opgegeven beteekenis van 't werkwoord grammatisch te verklaren. Alleen dit lijkt mij zeker dat de samensteller een zeer nevelachtige voorstelling van den eigenlijken zin van *magpakadiwáta* had, want het heet bij hem "el se alejó aburrido de lo que vió ú oyó."

DIYÁMA, ervaren, knap; *dimiyáma*, verstaan, kennen. Wel niet Skr. *adhigamá*, "t machtig worden, leeren kennen, leeren," maar *jñá'na*, 't kennen, kunde, kennis. De klankverbinding *jñ* is moeilijk uit te spreken, zelfs voor Indiërs; zoodat ter vereenvoudiging der uitspraak meestal van de *ñ* niets overblijft dan de Hollandsche *j*-klank; dus wordt *yajña* in Indië uitgesproken *yagya*: *jñāna*: *gyāna*. Wanneer men dit ook toepast op het Tagala en daarbij in 't oog houdt dat de *j* regelmatig *d* wordt, dan ziet men hoe uit *jñāna* van zelf zich een *dyāna*, *diyāna* moest ontwikkelen. De verwisseling van *m* en *n*, ten gevolge waarvan *diyama* voor *diyana* in plaats getreden is, laat zich niet onder regels brengen, maar aan voorbeelden tot staving van 't feit zelve ontbreekt het in de verwante talen niet; bijv. *Bataksch samisara* uit Skr. *śanaic̣cara*; *amisara* uit *anuswāra*; vgl. v. d. Tuuk Tob. Spr. § 30, III.

DUKHÁ, armzalig; een arme; *kadukhaán*, armoede, armzaligheid; Skr. *duḥkhá*, leed, smart, lijden; *duḥkhajīwin*, met moeite zijn levensonderhoud vindende; *duḥkhá* ook adjectief "jammerlijk, ellendig."

DULU-BÁSA, tolk = Jav. *ḡḡḡḡḡḡ*, Mal. *juru-bāhása*. In dit geval heeft alleen het Mal. de aspiratie bewaard, terwijl van *dukha*, Mal. *duka* het tegendeel geldt. Misschien is het woord door de Tagalogs uit het Javaansch overgenomen, want uit *palibhasa* (zie hieronder) blijkt dat zij anders de *bh* van Skr. *bhāṣhā* niet uitgestooten hebben.

DULUHAKA in magduluháka, valsch uitleggen (bijv. woorden). Natuurlijk hetzelfde woord als Mal. durhaka, oproerig; misdadig door verzet; Jav. *durham*; Oj. drohaka, verrader. Van een te vermoeden Skr. *drohaka* als laatste lid van een samenstelling z. v. a. *drohin*, verrader, zich aan iets vergrijpende, valsheid plegende. Vgl. zulke analoge vormen als *dáhaka*, *lopaka*.

DUPÁAN, wierookvat; van een verloren (?) *dupa*, Skr. *dhūpa*, wierook, *Räucherwerk*.

DUSA, boete (welke men doet voor zijne zonden); *padusa*, de opgelegde boete, *magdusa*, boete doen voor zijne tekortkomingen, zonden. Uit Skr. *dosha*, schuld, feil. De ontwikkeling der beteekenis is te vergelijken met die in ons zullen, d. i. moeten, verplicht zijn, eig. missen, falen; schuld, feil, en wat men moet betalen, goed maken, schuld hebben en schuldig zijn, en dus verplicht wezen te boeten, d. i. weér goed te maken, zijn begripen die elkander raken.

Gadyá, olifant; Skr. *gaja*.

GAHÁSA, haastig, overijld; onhandelbaar. Dit is eene zonderlinge vervorming van 't Skr. *sáhasa*, overijling, roekeloosheid; geweldenarij; brutaliteit. Ik vermoed dat het woord overgenomen is niet onmiddellijk uit het Skr., maar uit het Javaansch of andere verwante taal waarin *sa* als voorvoegsel „gelijkelijk“ bijv. in *gassas*, en *gassasam*, uitdrukt. Daarvoor bezigt de Tagalog *ka*, zoodat Jav. *asamas* bij misverstand om zoo te zeggen vertagalscht werd in *kahasa*, waaruit licht *gahasa* ontstaan kon; vgl. *ganda* = *kanda* hieronder, en **KAPANGAHASAN**. Van een phonetischen overgang van *sá-* in *ga-* kan geen sprake wezen.

GANÁN, deel, aandeel; afgeleid van Skr. *gaṇá*, hoop, troep, menigte, aantal; vgl. Jav. *man*.

GANDÁ in afleidingen: tooien, sieren; *magandá*, lief, aardig, goed, uitstekend. Alles uit Skr. *gandhá*, geur. Voor de begripsontwikkeling vergelijkte men Skr. *surabhi*, geurig, lekker, aangenaam, lief, uitstekend; Jav. *surabji* en *siabji*.

GANDÁ, lelie (Totanes Arte § 315; *gandáhin*, schoone vrouw); klaarblijkelijk hetzelfde als *kandá*, lelie of welriekende bloem in 't Wdb. van de los Santos. Ook dit is niets anders dan Skr. *gandhá*, meer bepaaldelijk in den zin van een of andere geurige bloem. Ook in 't Bisaya is *ganda* de naam van zekere plant.

GANTALÁ, strengetje (van een weefsel); zeker wel Skr. yantra, een streng, enz.

GATLÁ, kerf tot teeken, een merk. Ondanks de afwijking in accentuatie, welke wij bij woorden op tra nog vaker zullen ontmoeten, schijnt dit, evenals 't Jav. gatra, schets, met Skr. gâtra, een lid, lichaam, in verband te moeten gebracht worden. In 't Kawi is gâtra, lichaam, bijv. Bhar. Y. 608, maar ook praedicatief „in voorkomen, zóó en zóó zijn, zich voordoen, lijken;“ 373: kaywan gâtra halabhalab kalamukan, 't geboomte scheen te baden in den nevel. Voorts Oj. angga zoowel „lichaam, lijf“, als „romp“ bijv. Bhar. Y. 184, hetgeen den overgang van 't begrip lichaam in dat van „iets onvolledigs“ in 't Jav. verklaart. Dat angga ook „gestalte, gedaante“ (= ᳚, Skr. rūpa) beteekent, staat reeds in 't Jav. Hdw. vermeld.

GUNITÁ, schijnt „ijlen, in den droom praten“ te beteekenen, als ik de verwarde verklaring van de los Santos wel versta. Schijnbaar Skr. guṇitá, herhaald, vermenigvuldigd, doch hoe kan dan 't woord in 't Tag. de opgegeven beteekenis hebben? Eerder dus te denken aan Skr. ghṇita verward, duizelende = ghṛṇitá, of dit laatste zelf, eenigszins verbasterd.

GULURHÍ en GULUDHI, verbazing 't plotseling van iets opspringen (Spaansch sobresalto); in afleidingen: het geduld verliezen. Skr. krodhí (van krodhin) heftig opstuivende, driftig. Hoe licht dit laatste in de Tag. opvatting kan overgaan blijkt uit het Spaansche de sobresalto, dat niet alleen „plotseling, onverwacht“, maar ook „plotseling opstuivende“ uitdrukt. Van verwisseling van dentale en labiale aspiraata is mij in 't Tag. geen ander voorbeeld bekend; dat ze in andere talen voorkomt, bijv. in 't Latijn, waar uber (uit ubher) uit udher Skr. ūdhar; fortis uit dhṛtis ontstond, is overbekend. Voor g in stede van k, vgl. gami, baard, Mal. kumis.

HALAGÁ, waarde, prijs. Skr. arghá, 'tz. De aspiraata heeft zich verplaatst, de consonantverbinding is opgelost. Uit vergelijking met het voorgaande guludhi zien we dat de ingeschoven klinker aan den anderen geassimileerd wordt. Evenwel komt ook halgá voor.

HALATÁ, het gissen, vermoeden, iets opmaken; maghalatá, iets trachten te doorgrouden; Skr. ártha, o. a. bedoeeling, begrip. Vgl. Jav. ᳚ en ᳚ begripen; 't eerste komt in tegenstelling met halatá, overeen in klemtoon met het

oorspronkelijke. De sluitende *i* in 't Jav. *írthi* (steeds paroxytonon) zal wel zijn grond hebben in de zucht om door een geringe wijziging in vorm, verwarring tusschen de beteekenissen „goederen” en „bedoeling”, die Skr. *ártha* in zich vereenigt, te voorkomen. Het Mal. *árta* zal wel ontleend zijn aan 't Jav. In allen gevalle is de Tag. vorm oorspronkelijker voor zooverre de slotklinker daarin onveranderd is gebleven.

Hali mau, leeuw; Mal. harimau, tijger. Het eerste lid is Skr. hari, leeuw; mau, vgl. Jav. *ḡḡ* is Polynesisch.

Hađáya, verbeelding, meening; Skr. *hṛdaya*, hart, iemands binnenste. Verplaatsing van den klemtoon was onvermijdelijk. De *đ* staat voor *đđ*, dit voor *lđ*; de andere weg dien men om *lđ* te vermijden had kunnen inslaan, was de *lđ* om te zetten in *đl*; vgl. hieronder *mađla*.

HANDÚKA, 't dulden, verdragen; dili mahandúka, onverdragelijk. Van Skr. *duḥkhá*. De afwezigheid der aspiratie, die anders in *dukhá* (zie boven) nooit ontbreekt, is even opmerkelijk als 't verschil van klemtoon. In plaats van „afwezigheid der aspiratie” zou men misschien moeten zeggen „de verplaatsing”, want ze kan door de *h* vertegenwoordigd zijn. De grammatische functie van *an* wordt daardoor niet duidelijker en ik zou denken dat de *h* tot het prefix behoorde; vergelijk het onmiddellijk hierop volgende.

HAMBÚ, waarvan *hambúhan* of *pambúhan*, plaats waar gebaad wordt; *mahambu* zich baden enz. Van Skr. *ámbu*, water. De *h* is overtollig, verdwijnt dan ook in *pambú*, zich baden. Eigenlijk is *hambú* slechts een denkbeeldige vorm, die de grammatici aannemen omdat zij anders *mahambu* niet tot de 8ste klasse van werkwoorden kunnen brengen. De ware toedracht der zaak zal wel wezen dat in bepaalde gevallen naast prefix *ma* een *maha* staat, evenals in 't Bulusch en andere dialecten van de Minahasa, die vrij na met de Philippijnsche verwant zijn; zie Niemann Bijdragen Alf. bl. 46.

KADAHASAN, driestheid; geweldenarij. Van een als adjectief gebezigd *dahasa*, eene tweede verbastering van Skr. *sáhasa*, waaruit ook rees *gahasa* (zie boven) gesproken is. Van gelijke beteekenis eindelijk is *kapangahasán*, welks *pang* bewijst dat er een grondvorm *kahasa* moet bestaan hebben, juist de vorm waaruit ik boven *gahasa* verbasterd achtte. Immers *gahasa* zou *kapanggahasán* opleveren. De verandering

van sa in da is nog moeilijker te verklaren dan die in ka, verder verbasterd tot ga. Mogelijk is da de vermindering van paḍa, gelijkelijk, en heeft men door volkeetymologie verleid het als plaatsvervanger van ga gebezigd, omdat paḍa en ga beide „gelijk, zooals”, en Jav. *asasana* beteekenen.

KALUNYÁ, minnaar, minnares; heeft zich ontwikkeld uit Skr. *kārunya*, méewarigheid, liefderijkheid. In het Tag. is het woord op te vatten als adjectief, dus „genegenheid koesterende, liefhebbend.” Ook in 't Kawi komt *kārunya* zoo voor in den zin van „medelijdend, meewarig” bijv. *kārunya tāmbeḱ nira Adiparwan*; k. *buddhi nira Bhar. Y. 81*. De overgang der beteekenis heeft nauwelijks eenige verklaring noodig; men denke aan 't Fransche *charité* en *cher*; Skr. *dayā*, medelijden, sympathie, en liefde (*charité* en *amour*); Jav. *asih*, gunst, medelijden, liefde, min. — Het Skr. *kārunya* moet proparoxytonon wezen volgens Pāṇini 5, 1, 124; het Tag. *kalunya* is dus afgeweken.

KAPANGAHÁSAN; zie bij *kadahasan*.

KASAMÁ, gezel; zie hieronder bij *SAMA*. — KASAMAYÁ, deelgenoot; bij *SAMAYA*.

KASTÚLI, muskus; Skr. *kastúri*.

KASUBHÁ, saffloer; Skr. *kusúmbha*. Wegens de verplaatsing van den klemtoon is de lettergreep die onmiddellijk de geaccentueerde voorafgaat verlicht, en is in de derde van achteren de klinker kleurloos geworden; een zoo ontstane kleurlooze klinker gaat in het Tag. menigmaal weder in *a* over, terwijl een oorspronkelijk kleurlooze vokaal of die ten minste van ouds her in de Polynesische talen als zoodanig bestaan heeft, de echte Jav. *ě*, in 't Tag. gewoonlijk als *i*, zeldzamer als *u*, in 't Bisaya steeds als *o* (*u*) optreedt. Vgl. de opmerking bij *KUḌYAPI*.

KATHÁ; hiervan *makathá*, dichter, opsteller; *magkathá*, samenstellen, verfassen; Skr. *kathá'*, verhaal.

KÁTI; pond; van Skr. *káti*, hoeveel; opgevat als „hoeveelheid”.

KAWÁSA of KUWÁSA, zelfbedwang; ook grondvorm van *kungmakawasa*, zich onderwerpen moeten aan, lijden. Vgl. Jav. *kawasa* of *kuwasa*, gezag, macht. Skr. *wáca*, wil, macht, bedwang; van waar *wacín*, machthebber, en zelfbedwinger.

KUḌYAPI, soort gitaar. Skr. *kacchapt*, luit. De *u* (*o*) is ont-

staan uit een kleurloozen klinker, *ě*, verzwakking der toonlooze *a*; vgl. Mal. *kăcápi*. In 't Tag. zou men eerder *đ* of *a* *đ* of *i* verwachten; misschien is het woord overgenomen, niet onmiddellijk uit het Skr., maar uit het Bisaya, welks *kodyápi*, naast een nog dichter bij 't oorspronkelijk staand *kotsápi*, geheel in overeenstemming is met de wijze waarop het den kleurloozen klinker pleegt te behandelen.

KÚSA, wil, zin, lust; ook: om niet, gratis; *magkúsa*, om niet scheuken, gratis geven. Zonder twijfel identisch met Skr. *kóça*, *kósha*, o. a. 't binnenste van iets. Om te verklaren hoe dit laatste zoo geheel van beteekenis veranderd is, moeten wij voor oogen houden dat *koça* een al te letterlijke vertaling is van Tag. *lúub*, dat „binnenste,“ ook „ingewand,“ maar verder ook „iemand's binnenste, hart, zin, wil“ beteekent. Aan 't vreemde woord heeft de Tagalog al de begrippen verbonden die het inheemsche *lúub* had. Het is dus niet meer dan natuurlijk dat *magkúsa*, en *magkalúub* beide synoniem zijn: „dar de balde.“

KÚTA, vesting, vestingmuur. Skr. *koṭṭa*, *koṭa*, vesting, versterking.

LABÁ, grondvorm van *palabá*, winst; woeker; *magpalabá*, winnen, bijv. *nagpapalaba ang buwan*, de maan is aan 't winnen, wassende“ is Skr. *lábha*, winst. Hierbij behoort ook *mapagkalabá*, woekeraar; en *mapagpalabá*, iemand die winsten maakt.

LABHASÁ, het vernielen, Skr. *rabhasá*, o. a. onstuimig; onstuimigheid, gewelddadigheid. De beteekenis heeft zich eenigszins gewijzigd, evenals in 't Oud- en Nieuwjavaansch *ꦫꦧꦱꦱ*, *ꦫꦧꦱꦱ*, *mangrabhasa*, *rumabhasa*, geweld plegen, verwoesten, overweldigen, verkrachten.

LAKHÁ, lak, kleurstof, roode boomhars. Dit is de Prákr̥t uitspraak (*lák hâ* = *lak hâ*) van Skr. *lákshá*; het woord bestaat ook in den vorm van *láká*, *ꦫꦏꦲ* in 't Kawi en 't Javaansch, en is met eenigszins gewijzigde uitspraak in schier alle Europeesche talen overgenomen.

LAKSÁ, tienduizend, Skr. *lakshá*, honderdduizend. Het is overbekend dat in 't Maleisch, Javaansch, enz. aan *láksa*, *lěksa*, dezelfde waarde wordt toegekend, in afwijking van 't Skr., hetgeen ten duidelijkste aantoonst dat de geschiedenis van 't woord in de talen van den Archipel dezelfde moet geweest

zijn, al kunnen wij niet nagaan wat de oorzaak is geweest van die verandering in de beteekenis.

LAKSÁ, macaroni, vermicelli, oogenschijnlijk hetzelfde woord, doch in Indische bronnen is 't woord in deze beteekenis nog niet opgespoord; het Mal. laksá beteekent hetzelfde. Lakshá zal genomen zijn in den zin van „wormpje dat de kleurstof oplevert” en dan verder in die van „vermicelli”, eig. ook „wormpjes”.

LÁHU, maaneklips; Skr. ráhú, Ráhu, de verpersoonlijkte eklips. De verspruing van t accent blijft onverklaard.

LAGTÁ en LAKTÁ, zie hieronder bij LIKTÁ.

LÁSA, lust, genot; waarvan ma paglása, zinnelijk, wel lustig, wulpsch; kalasáhan, wulpschheid. Skr. rása, o. a. smaak, genot.

LASUNÁ, look, ui; Skr. láçuna. Het accent, dat niet op de derde van achteren kon bewaard blijven, is versprongen.

LÍHA, streep, lijn, reepje. Vermoedelijk eene Prákrtische uitspraak van 't Skr. lékhá, streep, lijn, enz.

LIKHÁ, beeld, afgodsbeeld. Wegens den klemtoon moet dit het Skr. rekhá', o. a. tekening, afbeelding wezen, en niet lékhá, ofschoon beide niet anders zijn dan één en hetzelfde woord op verschillende wijze uitgesproken. Ook uit Jav. *ḡḡḡḡ* en Oudjav. reka, bijv. in Bhārata-y 102: dewi hyang-hyang ing reka kanaka blijkt dat de vorm die r tot beginletter heeft ontleend is geworden.

LIKTÁ, overgeslagen, uitgelaten. Skr. riktá, geruimd, leeggelaten, leeg. Een gewijzigde uitspraak hiervan is liptá, waarin de kt overgegaan is in de klankverwante pt; juist het omgekeerde heeft plaats gehad in 't Jav. *ḡḡḡḡ*, dat, gelijk men weet, ontstaan is uit samápta. Als derden bijvorm beschouw ik laktá, ook lagtá gespeld, met dezelfde beteekenis. De klinker, na eerst in de volstrekt toomlooze lettergreep in eene doffe ě te zijn overgegaan, even als bijv. in 't Jav. wěsesa (wasesa) = wisesa, Skr. wiçesha werd daarop wederom versterkt tot a; vgl hetgeen boven opgemerkt is bij HALAGÁ. Als verdere bijvormen in dialectische uitspraak komen voor loktó, waar de ě, uit i ontstaan, op de wijze van 't Bisaya tot o geworden is; vgl. KODYÁPL. Eindelijk is hierbij te voegen laktau = laktá, vermoedelijk voor lākto, d. i. lāktá.

LINGA, afgodsbeeld. Zonder twijfel verbasterde uitspraak van lingga, Skr. lingga, beeld, inzonderheid Ćiwa's zinnebeeld.

LIPÁ = LIKTÁ, zie hierboven.

LISÁ, neet; Skr. LIKSHÁ'.

LUBHÁ, overmatig, zeer; ook MALUBHÁ. Deze beteekenis van lubha, malubha moet zich ontwikkeld hebben uit de meer beperkte van „onmatigheid, overmatige begeerte“, zooals nog op te maken is uit gezegden als malubha sa pagkain, onmatigheid, gulzigheid in het eten. Het is eigenlijk het Skr. lobha, hebzucht, begeerlijkheid, overmatige begeerte.

LUKSÁ, (uiterlijke) rouw, rouwgewaad: waarvan afgeleid bijv. nangluluksa ako, ik draag rouw. Skr. rúkshá, het tegen-deel van alles wat fijn, glad en blinkend is. Zoo ook in 't Kawi, bijv. in Sutasoma: ruksha mawēnēs, waar men het kan vertalen met „niet fleurig, van glans beroofd, dof, bleek“.

MAḌHÚYA, zoetigheid, koekebak, taartjes, fruit. Skr. má-dhurya, zoetheid, zoetigheid. De ry is door assimilatie yy geworden en van yy is verder y overgebleven. De klemtoon moest natuurlijk van plaats wisselen.

MADLÁ, veel. Een omzetting van malḍa, uit balḍa. Mal. barida = Skr. wṛddhá, toegenomen, oud.

MAGDAḌALÁ, drager; van 't grondwoord dalá, zie boven.

MAḤAḌLIKÁ, vrijman; KAḤAHADLIKAÁN, vrijheid (van sla-vernij). Mahadlika staat voor mahadlika, Mal. mardahika (voor mahardika of mahardhika), Jav. en Bal. *ḥarḍan*, vrijman; Bataksch mardahekoḥ, vrij zijn. Het Skr. woord is mahárdhika = maharddhi, vermogend, begaafd met groote talenten of wijsheid. In de laatste opvatting leeft het in 't Javaansche dichterlijke *ḥarḍan* voort. Hoe het woord in den zin van „vrijman“ is gaan gebruikt worden, is niet zoo geheel duidelijk; vermoedelijk heeft zich gezegde beteekenis ontwikkeld uit die van „gezegende“, d. i. met vrijheid gezegende, begiftigde.

MANDIDIGMÁ, veroveraar; van 't grondwoord digmá, het zich meester maken, vermeesteren; Skr. adhigamá, o. a. het zich verwerven. Men vergelijkte den overgang der beteekenis van 't Lat. conquirere in dien van 't Fransche conquérir, Spaansche conquistar, enz.

MANANAGISAMÁ, iemand die behekt; van tagisamá, het door beheksing afkeerig worden van 't voorwerp zijner genegen-

heid. Hierbij behoort *tigisamá*, afkeerig worden van den persoon dien men vroeger liefhad. Het grondwoord schijnt te zijn *Skr. wíshama*, o. a. boos, vijandig. In de voorvoegsels *tag* en *tig* ligt anders het begrip van eene herhaling en verdeling opgesloten; vgl. de *Totanes* § 341 en § 398; of men het hier evenzoo zou kunnen verklaren, durf ik niet met stelligheid beweren; eerder zou ik denken dat beide eenen overgang van den eenen toestand in den anderen te kennen geven; vgl. *bulag*, blind, met *tagibulag*, onzichtbaar geworden, en in 't algemeen over de met *tag* en *tig* overeenkomende voorvoegsels in de verwante talen, v. d. *Tuuk*, *Tob. Spr.* § 147, Aanteekening.

MANDALÁ, hoop, opper (van rijst). *Skr. maṇḍalá*, kring, groep, menigte.

MANTALÁ, tooverspreuk; *Skr. mántṛa*. De *a* in de tweede lettergreep is te verklaren als ontstaan uit eenen kleurloozen klinker *ē*, die voor het gemak der uitspraak tusschen *nt* en *r* werd ingelascht; vgl. v. d. *Tuuk*, *Tob. Spr.* § 7 Aanm. 6, en *SUTLÁ* hieronder.

MAPAGMAYAMAYÁ, uitsteller; van den grondvorm *mayamaya*, later, naderhand. Dit *mayamaya* is eene reduplicatie van *maya*, hetwelk op zijn beurt niets anders is dan een verminkt *Skr. samayá*, o. a. tijdstip, tijdperk. In het *Tagala* is dus *samaya* op dezelfde wijze opgevat als in 't *Jav. samaya*, tot later uitstellen; *sa-ma-ya*. Denzelfden overgang van beteekenis vertoont o. a. het Hoogduitsche *stunden*, uitstel verleenen, en in het *Tagala* zelf het met *mapagmayamaya* synonieme *mapaglinggolinggo*. want *linggo* is „een week,“ dus een bepaald tijdperk. De verminking van *samayá* tot *mayá* zal wel daardoor ontstaan zijn dat men *sa* voor de partikel aanzag.

MAPAGUPASÁLA; zie onder bij *upasala*.

MAḌIWÁDA, langwijlig; oogenschijnlijk afgeleid uit *diwáda* met het voorvoegsel *ma* (= Oudj. *ma* en *a*). *Diwáda* wordt opgegeven als te beteekenen „'t lastig vallen“, gelijk wij boven gezien hebben. Ik gis dat de vertolking van *maḍiwada* met „prolijg“ onnauwkeurig is en dat het woord beteekent „lastig, (iemand) lastig vallende.“ Het zal dus wel niets met *Skr. ati-wáda* gemeen hebben, maar ontstaan zijn uit *paribádha*, last, lastigheid. Uit *mariwáda*, den werkwoordelijken vorm

van pariwada, heeft men afgeleid een schijnbaar grondwoord riwada, als ware mariwada gevormd met voorvoegsel ma, in plaats van met verandering der beginletter. Regelmatig zou pari in 't Tag. pali opleveren, doch de klanken l en d zijn zóó nauw verwant dat eene verwisseling er van geen bijzondere bevreemding kan wekken.

MASAMÁ, slecht, leelijk; van een grondwoord samá, dat echter niet voorkomt. Of dit woord aan 't Skr. ontleend is, mag betwijfeld worden; eerder zou ik denken dat het aan 't Kawi en Jav. *masam*, veracht, beantwoordt; immers de wisarga valt in 't Tag. regelmatig weg, en de *sa* wordt even regelmatig door *s* vervangen, zoodat ten opzichte van den vorm geen bezwaar tegen de gelijkstelling van beide woorden bestaan kan. In 't Skr. zou ik geen ander woord weten te vergelijken dan wíshama, o. a. boos, leelijk.

MASIDHÍ, zeer wijs; waarzeggen, van sidhi, zie onder.

MASIGLÁ, naarstig, vaardig; van Skr. *çighrá*, rasch, snel, gewind.

MASÚSI, helder, rein; van susi, reinheid; Skr. *çúci*, rein, doch in het Tag. als substantief gebruikt.

MAYATMAYÁ, altijd; eene samenkoppeling van maya (verminkt uit samayá, tijdperk), at d. i. en, en maya; dus eigenlijk „tijd en tijd.“

MAYAMAYÁ; zie boven bij MAPAGMAYAMAYA.

MUKHÁ, gezicht, gelaat; Skr. *múkha*. De oorzaak van 't verspringen van 't accent vermag ik niet op te sporen.

MUKSÁ, dood; of naar de opvatting van het Tag. een conjunctief, „moge sterven“. Eigenlijk is het echter de grondvorm, want het is 't Skr. *moksha* „verlossing“, hetwelk men anders zou kunnen vertalen met „een zalige dood“; het substantief is, als zoo dikwerf het geval is in de Polynesische talen bij 't overnemen van abstracte substantieven, als adjectief gebezigd. Door valsche analogie is uit *moksha* een schijngrondvorm *pukśá* afgeleid, waarvan wederom *nukśa*, is gestorven; *nunukśa*, sterft; *pinukśa*, gedood. De oorspronkelijk euphemistische beteekenis is van lieverlede geheel te loor gegaan; ik moet evenwel hierbij voegen dat reeds in 't Skr. *moksha* soms als synoniem van *mṛti*, de dood, gebruikt wordt. Ook in 't Javaansch is *mukśha*, *myokśha* te beschouwen als een deftige of dichterlijke uitdrukking voor „dood, 't overlijden, 't ingaan in de eeuwigheid“ zonder eenig bijbegrip van verlossing. Ook komt het in

't Jav. praedicatief voor, in den zin van „overleden, ter ziele“, zoo bijv. in Babad Padjadjaran I, 55. In 't Kawi is muksha zeer gewoon in den zin van „verdwijning, ondergang“, bijv. der zon, in Bhâr. Y 41; 't verdwijnen, te niet gaan; bijv. muksheng kshana mwang bhuwana 450; ook praedicatief „verdwijnt, verdween“ 357; 479.

MULÁ, punt van uitgang; pasimula, de eerste; van Skr. mûlá (benevens m'la), begin.

MUTHÁLA, witte stip op 't oog (als ziekelijke aandoening); Skr. paṭála, staar, albugo. De u is in de volstrekt toonlooze lettergreep ontstaan uit een kleurloozen klinker, gelijk in kuḍyapi. Omtrent de th in stede van t vergelijkte men de opmerking bij ALOSITHA.

MUTRÁ, edelsteen, juweel; Skr. mutya, paarl, eigenlijk een Prákr̥tvorm van 't echt Skr. mauktika. De overeenkomstige Jav. vorm is *ḡḡḡḡḡḡ*. Het verdient opmerking dat namen van handelswaren meermalen onder een Prákr̥tvorm in de Polynesische talen zijn overgenomen.

NÁSA, begeerte; ninanasa, begeerd geworden (Totanes p. 108); nagnanasa, is begeerig, begeert. In vormen als nagnanasa, ninanasa en dgl., heeft men de reduplicatie opgevat als dienende ter uitdrukking van de duratieve tijden en daaruit heeft men als grondwoord afgeleid nása. In werkelijkheid was mijns inziens nanása het corspronkelijke; dit is het Skr. lâlása, begeerig, zeer verlangend; subst. lâlása en lâlása, sterk verlangen, groote begeerte. Aangaande de bekende verwisseling der klanken l en n verwijs ik ten overvloede naar v. d. Tuuks Tob. Spr. bl. 64.

PABAYA; z. bij paubaya.

PAKSÁ, opzettelijk; opzet, vaste bedoeling. Natuurlijk Skr. pakshá; de vraag kan slechts zijn uit welke beteekenis van paksha die van paksá, welke met Jav. *ḡḡḡḡḡḡ* overeenstemt, zich ontwikkeld heeft. Dewijl in 't Tag. sadhiya, d. i. Skr. sâdhya, als synoniem van paksa optreedt en sâdhya beteekent het doel dat men wil bereiken, moet men de Tagalsche en Jav. opvatting van 't woord afleiden uit die van „gevoelen waarbij men blijft, vaste meening“. Ook de Indische lexiconen geven paksha als synoniem op van sâdhya en ook van graha, d. i. „datgene waarop men zijn zinnen gezet heeft, dat waaraan men zich houdt.“

PALABÁ; zie bij TABA.

PALAMÁDA en MAPALAMÁDA, ondankbaar; kapalamadahán, ondankbaarheid. Skr. pramá'da, nalatigheid.

PALAPÁTI, duif; een vrouwelijke vorm van Skr. pârâ'pata, tortelduif. Opmerkelijk is het dat ook in 't Mal. parapati en verbasterd marapati de uitgang die van een Skr. vrouwelijk woord is. Zonderling zijn de verknoeiingen die 't woord in verwante talen ondergaan heeft; zoo heeft het Bisaya salapáti, huisduif; Sund. *salapati*; Bataksch darapati.

PÁLDA, boveneinde, steel (van een bijl). Skr. mûrdhâ, nominatief van mûrdhan, hoofd, boveneinde. De klemtoon in 't Skr. woord is wisselend; palda moet eertijds oxytonon geweest zijn, anders zou de u niet hebben kunnen overgaan in een kleurloozen klinker; uit puldá is geworden pëldá, paldá, eindelijk pálda. De m is veranderd in p, om 't woord tot een substantief te stempelen, evenals in 't Jav. maṇḍapa paṇḍapa, mañcaka pañcaka geworden is.

PALIBHÁSA, schamper gezegde; het spreken, rede; PALIBHÁSAI, om reden (dat), = Jav. *paribhasa*. Skr. paribhâshâ, rede; berisping, hekeling. In 't Oudj. heb ik paribhâshâ aange troffen in den zin van „berisping, bestraffing, strafrede“ in Tantu bl. 33; Jav. *paribhasa* is ook „hekelen, gispes,“ Lakon Obong-obongan 90. Den uitgang ai en 't voegwoordelijke palibhásai weet ik niet te verklaren, doch vermoed dat het een verouderd enclitisch i = ya bevat, hetzij dit een als voegwoord gebruikt voornaamwoord (vgl. Latijn quod) is, of geheel gelijk te stellen met Jav. aanhechtsel e (uit ya) = ne (nya).

PALIGSÁ, slechte spelling voor paliksá, beproeven; Skr. parikshâ, onderzoek, examen.

PAMIKTÍ, sieraad, tooi. Hoewel dit woord klaarblijkelijk uit het Skr. is afgeleid, valt het niet licht uit te maken waarmee het te vergelijken is. Denkelijk is 't grondwoord bhakti, versiering, welks a in de toonlooze lettergreep in eene i, die in 't Tag. zeer dikwijls aan de Jav. Pëpët beantwoordt, overging. Pamiktí is eigenlijk „wat tot versiering dient, wat versiert.“ De bh wordt behandeld als de w, in tegenstelling tot de b; zoo ook is de werkw. vorm van bhukti in 't Oj. mukti; de b, waar ze uit Skr. w ontstaan is, wordt natuurlijk ook als w behandeld, dus van basa, lezen, masa naast bumasa; het boven verklaarde maḍla is uit wṛddha gesproten, enz.

PANGANYAYA, schade, kwaad dat iemand sticht. Van Skr.

anyāya, onrecht. De klemtoon van panganyaya wordt verschillend opgegeven.

ПАУБА́Я; uitstel; voorloopig iets laten varen. Ubaya is hier 't Jav. *ayenau*, Oj. ubhaya, overeenkomst, dus synoniem van samaya, *asauau*, en als zoodanig heeft het ook de andere beteekenis van 't laatste, namelijk die van „tijdstip, tijdperk, termijn, uitstel.“ In 't Skr. beteekent ubháya uitsluitend slechts „heide“; hieruit heeft zich in de Archipelalen het begrip ontwikkeld van „wederzijdsche overeenkomst.“ Naast paubaya komt ook pabaya voor, juist als in 't Jav. *enau*, Krama *enau*, naast *ayenau*. De vraag is of dit baya, *enau* eenvoudig als verkorting van ubaya te beschouwen is dan wel een Polynesisch woord dat toevallig ook tusschenruimte (van plaats en tijd; vgl. baya, de espacio; bayan, espacio; tiempo) aanduidde en daardoor licht met ubhaya = samaya kon samenvallen. Dat Jav. *enau* „soms“¹ met het Tagalsche baya en bayan samenhangt, laat zich moeielijk betwijfelen. Anderzijds wijst het Krama *enau* op 't Skr. bhaya. Voordat men in staat zal wezen de wederzijdsche verhouding van ubaya en baya nauwkeurig te bepalen, zal men vollediger dan tot nog het geval is den taalschat van 't Oudjavaansch moeten onderzocht hebben. Ik heb gemeend de moeielijkheden die ik zelf althans niet vermag op te lossen, niet te moeten verhelen.

PASANGPALATAYÁ, huichelaar; eig. iemand die (andere) wil doen gelooven (sangpalataya), (anderer) vertrouwen wil opwekken. Zie SANGPALATÁYA.

PATÓLA, soort konkommer; Skr. paṭola.

PÚDI, prijs, eer, lof. Dit is Mal., Jav. en Bataksch puji; ook Oudj. muji, prijzen, ophemelen Bhâr. Y. 285; pinuji, z. v. a. hoogstdoorluchtige (vgl. *ânayayay*) 147; hoog te eeren 620. In beteekenis komt puji zoo geheel en al met Oudj. en Skr. pûjâ' overeen dat men op den eersten blik geneigd is puji en pûjâ voor één en hetzelfde woord te houden. Toch blijven er bij die gelijkstelling moeielijkheden over; vooreerst is het zonderling dat puji onveranderlijk met korte u, pûjâ even bestendig met lange û geschreven wordt. Aan het accent is de verandering van kwantiteit niet te wijten, want pûjâ' is oxytonon, en heeft desniettemin de lange û in 't Oudj. bewaard.

¹ De gansche omhaal die in 't Handw. bij *enau* II staat is onnoodig: „soms“ en „(nog)wel“ zouden volkomen genoeg zijn.

Ten andere is puji in 't Skr. in 't geheel geen woord, en daar de Polyn. talen slechts woorden of stammen, niet aan louter geleerden bekende abstracte wortels hebben overgenomen, haart ook de uitgang van puji moeielijkheid. Het eenigste wat ik er op zou weten is, te veronderstellen dat puji uit pûjya, te eeren, ontstaan is, ofschoon de inkrimping voor een Skr. ya tot i in 't Kawi ook aan bedenking onderhevig lijkt. Mogelijk is de klankovereenkomst tusschen pûjâ en puji louter toeval en is de gissing in 't Hdwdb. i. v. y^{a} uitgesproken juist. Hoe het zij, het Tag. puđi is identisch met puji.

SAKALI, soms, terwijl. Vermoedelijk uit het voorvoegsel sa, eene eenheid en één-zijn uitdrukkende, en Skr. kâle, locatief van kâla, tijd. Vgl. Mal. sakali, dat betekenis vertoont die aan eene verwarring van sa + kâle met sakala, geheel doen denken.

SAKLÁ, rad, ring. Skr. cakrá, rad, rol, omtrek.

SAKSI, getuige. Skr. sâkshí', nominatief van sâkshín, getuige.

SAGÁNA, overvloed hebbende, rijk. Oogenschtijlijk samengesteld uit Skr. sa, met en gaṇá, hoop, menigte, een boel, (vgl. GANAN). Wellicht is het eigenlijk eene verbastering van Skr. sadhana, rijk, ten gevolge eener volksetymologie waarbij aan gana gedacht werd.

SALAMÚHA, zich vereenigen; van Skr. samûhá, hoop, menigte, vereeniging.

SALANTÁ, behoeftig, arm; Skr. grântá, afgemat, uitgeput.

SALITÁ, verhaal, geschiedenis; saḷisaḷita, het keuvelen, praten; Skr. caritá, verhaal, geschiedenis.

SAMÁ, samen; in magsamá, iets samen doen. Met ander accent sâma, in sumasâma, vergezellende. Beide het Skr. samá, gelijk; als bijwoord: gelijkelijk, te gelijk. Hierbij behoort ook kasama, gezel.

SAMANTÁLA, middelerwijl, ondertusschen; uit Skr. sama, gelijk, dezelfde, en ântara, o. a. tijdperk, poos, gelegenheid. Opmerkelijk is het dat ook 't Oudj. samantara schrijft, bijv. Bhâr. Y. 17, 22, 655, terwijl men samântara zou verwachten.

SAMAYÁ, deelgenoot in iets zijn; van Skr. samayá overeenkomst.

SAMPÁGA, jasmijn; Skr. campaka, Michelia Champaka. De vorm met ga in plaats van ka in de laatste lettergreep komt reeds voor in Kawi-Oorkonden II.

SANDĀTA, wapentuig; Kawi, Mal. enz. sañjata, uit Skr. sámyatta, ten strijde gerust.

SANGPALATĀYA, vertrouwen, geloof; Skr. sampratyaya. In den uitgang heeft dezelfde klankverandering plaats gegrepen als in een der Javaansche vormen, namelijk *sañjata*; 't zeldzamer voorkomende *sañjata*, beantwoordt aan 't Oudj. parcaya, bijv. Wiwaha 32; 279.

Sangtábi, met uw verlof. Een verminkte vorm hiervan is tabi; een verbastering sintab. Dat sangtabi enz. Bataksch santabi, verminkt in 't Jav. en Mal. tot *sanqan*, tabik, Bisaya tabi, oorspronkelijk het Skr. kshantáwya "te verontschuldigen" is, heeft v. d. Tuuk aangetoond in zijn Bataksch Wdb. i. v. santabi. De weglating van de wortellettergreep san, die blijkens de verandering in sang opgevat is geworden als het voorvoegsel sang, laat zich verklaren uit de neiging om uitdrukkingen die het karakter van beleefdheidsformulen hebben overgenomen zoo kort als mogelijk te maken; zoo zeggen wij 'navend voor goeden avond; dag voor goeden dag; en dgl. De eenstemmigheid tusschen de Philippijnsche talen eenerzijds en 't Maleisch en Javaansch anderzijds mag ons doen besluiten dat de afkorting van 't woord reeds zeer oud moet wezen.

SANGŪTA, honderdduizend, uit sang = Jav. sa, en yuta voor ayúta, Skr. ayúta, tienduizend. In 't Tag. hebben laksha en ayuta van plaats geruild, terwijl in 't Jav. en Mal. *ayutan* en juta een nog hogere waarde heeft gekregen, die van een millioen.

SADHYÁ, plan, doel, opzet, opzettelijk. Skr. sādhyá, doel.

SANYÁWA, wordt opgegeven als te beteekenen "zwavel." Ondanks de afwijking in beteekenis en in den klemtoon houd ik sanyáwa voor identisch met Jav. en Mal. sēndawa, salpeter en Skr. saindhawa, bergzout. De ai, na eerst é geworden te zijn, ging wegens de volstrekke toonloosheid der eerste lettergreep in een kleurlozen klank over. Wat y = d betreft, vergelijkte men yaḍi = Jav. *sañ*; waarschijnlijk is de overgang deze geweest, dat dh eerst j werd, en later y; zoo ook zak yadi, ofschoon identisch met *sañ*, onmiddellijk uit jadi, zooals 't Maleisch heeft, ontstaan zijn.

SÁYA, gelijkende; sinasayahan, nagebootst, nagedaan. Vermoedelijk van 't Skr. chāyá, schaduw, schijn.

SIDĀ, 't vernielen; Skr. cheda, 't afsnijden, afbreken, vernielen.

SIDHĀ, waarvan magsidhā, volmaken, is Skr. siddhā, volmaakt.

SIDHI in masidhī, groote wijze, waarzegger, is Skr. siddhi, volmaaktheid (in kunde, in voorspellingskunst, in tooverij, enz.)

SIGLĀ, waarvan simisiglā, tot spoed aanzetten, is Skr. śighrā, spoedig, gezwind, enz.

SIGLĀ, het tot spoed aanzetten, met het bijbegrip van op bestraffenden toon. Klaarblijkelijk een slecht gespeld en onnaauwkeurig vertaald siksā, Skr. śikshā, onderricht, les, tucht; vgl. Jav. *si-kshā*, tuchtiging, kastijding.

SINTĀ, liefde, is, evenals als 't Bataksche sinta, uit Skr. cintā, 't denken (aan iemand of iets), zorg.

SITHĀ, bonte lappen. Dit is ontstaan uit Skr. citrā, bont, hetzij men het verklare als eene slordige uitspraak of als een Prākṛtsche vorm er van. Hetzelfde woord met dezelfde uitspraak, doch in eenigszins andere beteekenis is 't Jav. *si-tā*, sits. De h is overtollig, gelijk in alositha en muthala. Ten minste acht ik dit waarschijnlijker dan dat in dit geval de r de aspiratie bewerkt zou hebben zooals in 't Prākṛt attha voor atra, e. dgl. Aangaande de uitstooting van r achter eenen medeklinker vergelijkte men hieronder suka en Jav. *su-kā* = Skr. wāhitra.

SUDHI', het zich vergewissen, zich overtuigen; Skr. śuddhi, o. a. juistheid, klaarheid, 't tot klaarheid brengen. De bijvorm sunhi is denkelyk ontstaan uit sundhi, waarin n is ingelascht om zoo ten naaste bij den dubbelen medeklinker, die aan 't idioom vreemd is, weêr te geven.

SÚKA, azijn; eene Prākṛtsche uitspraak van Skr. cukrā. Dezelfde uitspraak vertoont het Mal. *cuka* en 't Jav. *cu-ka*, waarvan 't laatste eenvoudig als Jav. transcriptie van 't Mal. woord te beschouwen is.

SULĀ of sŪLA (verschillend opgegeven), karbonkel. Dit zal wel bij wijze van ellips staan voor Skr. cūḍāmaṇi, kruinjuweel, kroonjuweel.

SUDYĀ, inzetsel (in een kleet), inlapsel, Spaansch: nesga. Skr. śodhya, wat te verbeteren is.

SÚSI, zie bij MASUSI.

SUTĀ, zijde, Skr. sūtra, draad. De eigenaardige beperking

van sūtra tot „zijdraad, zijde“ is, gelijk men weet, aan alle talen des Archipels die 't woord overgenomen hebben gemeen; Mal. sutara, Jav. sutra, Bataksch suttora of surta, sintora, enz. Ook hebben Bataksch en Tagala den klemtoon op de laatste lettergreep gemeen in afwijking van 't Sanskrit. Niet onwaarschijnlijk bestond echter ook in 't Skr. de uitspraak sūtrá, want dezelfde uitgang tra heeft meermalen het accent. Bij vergelijking van sutla met gantalá en mantalá blijkt dat in het Tagala tra alleen dan in twee lettergrepen wordt opgelost, wanneer daaraan onmiddellijk een medeklinker voorafgaat; daarentegen wordt in 't Bataksch tra, alsook tla, onder alle omstandigheden tora, tola; zie v. d. Tuuk Tob. Spr. § 7, Aanm. 6. Een ander middel om de moeielijkheid bij 't uitspreken van tra te voorkomen is omzetting, waarvan 't boven aangehaalde surta een voorbeeld is.

TADHANÁ, met elkaar overeenkomen (om iets te doen); Skr. sandháná, vereeniging, aansluiting, verdrag. Wat t voor s betreft, vgl. TALIKALA.

TALÁGA, vijver, waterbekken, cistern; Skr. tadāga.

TALIKALÁ, keten; Skr. ṣṅgkhalá, ṣṅgkhala.

TUMBÁGA, koper, Jav. en Mal. tēmbaga, enz. is een Prakṛtvorm (tambaka) van Skr. tāmra, koper. De u is ontstaan uit den kleurloozen klinker ě; met den uitgang ga voor ka, vgl. sampaga = campaka.

UPASALAÁN, vleierig, vleier, verrader; van Skr. upacāra, hoffelijkheid, pluimstrijkerij. Magupasāla wordt opgegeven als te beteekenen „zich beklagen; te klagen hebben (over iemand).“ In deze beteekenis lijkt upasala eerder ontstaan te wezen uit Skr. apacāra, vergrijp, tekortkoming; de u zou dan uit eene ě zich ontwikkeld hebben.

WALANBAHÁLA, 't onbezorgd (om iets) wezen; uit wala, er niet zijn, en bahāla = Skr. bhārá, last wat drukt, of bhāra; vgl. BAHALA; eigenlijk dus „afwezigheid van wat drukt.“

WASTÚ, fatsoen, figuur. Uit Skr. wá'stu, grond waarop een gebouw wordt opgetrokken. Hieruit zal zich ontwikkeld hebben de beteekenis „grondplan“ en verder „schets, figuur.“ Zoo drukt ook 't Spaansche traza, waarmede wastú vertaald wordt, uit zoowel grondplan van een gebouw, als inrichting, orde, en uiterlijk voorkomen.

WÍKA, woord, rede; reden. Dit is afgeleid van 't Skr. wiweka, onderscheiding, oordeel, redeneering. Wiweka is zin-

verwant met wicâra, waarvan Jav. *ꦮꦶꦕꦲꦫ*, *ꦮꦶꦕꦲꦫ*, redeneeren, spreken, gekomen is; immers ook ons „redeneeren“ wordt vaak genoeg in den zin van redekavelen, praten gebezigd. Uit vormen als nagwiwika, en dgl. heeft de Tagalog afgeleid, dat wika eene reduplicatie bevatte en dus dat het eenvoudige grondwoord was wika.

Usá, levend wild; eigenlijk: hert, gelijk Bisaya usá, Bataksch ursa, Mal. rusa. Het is 't Skr. *ꦸꦱ*, *ꦸꦱ*, antilope. Us staat bij assimilatie voor urs, en dit laatste voor òrs; vgl. de opmerking bij ALIPUSTA.

De voorgaande lijst van woorden die het Tagala aan 't Sanskrit ontleend heeft, is zonder twijfel verre van volledig. Eetlijke uitdrukkingen zullen mijn aandacht ontgaan zijn, en andere in 't Vocabulario van de los Santos, 't eenigste dat mij ten dienste staat, ontbreken. Tot de woorden die ik in genoemd Vocabulario te vergeefs gezocht heb behoort het in Favre's Maleisch Wdb. aangehaalde sulasi, het kruid *ocimum basilicum*, Mal. sulasi, Jav. sulasih (*ꦱꦸꦭꦱꦶꦃ*) en tulasih, Bal. sulasih. Dit is eene gewestelijke uitspraak van Skr. *ꦱꦸꦫꦱꦶ*, of wat als zuiverste Skr.-vorm te beschouwen is: *ꦱꦸꦫꦱꦲ*. Uit dit *ꦱꦸꦫꦱꦶ* is ontstaan de opmerkelijke en misschien opzettelijke verbastering *ꦱꦸꦫꦱꦶ*, een woord dat uit de hedendaagsche Indische talen overbekend is, doch in Sanskritsche geschriften eerst in later tijd voorkomt, niet vóór de 10de eeuw onzer jaartelling. Het bestaan van den ouderen en den verbasterden vorm in 't Javaansch is verklaarbaar genoeg, daar 't verkeer tusschen 't heidensche Java en Voorindïë stellig tot laat in de Middeleeuwen levendig geweest is.

Terwijl ik mij voorbehoud bij eene andere gelegenheid de Indische bestanddeelen van 't Bisaya te behandelen, wil ik hier als algemeen resultaat van mijn onderzoek mededeelen dat het betrekkelijk groote aantal van Skr. woorden en van die welke daarvan verder afgeleid zijn in de Philippijnsche talen scherp afsteekt bij de armoede aan zulke woorden in de talen van Noord-Celebes, die anders zoo naauw met de Philippijnsche samenhangen. De Indische invloed moet dus, zooals trouwens te verwachten was, van het Westen en Zuidwesten, hoofdzakelijk denkelijk van Kamboja en Sumatra uit, de Philippijnen bereikt en, van deze uit, zich weinig of niet verder naar N.-Celebes uitgestrekt hebben.

**Uitgaven van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en
Volkenkunde van Nederlandsch-Indië.**

**BIJDRAGEN TOT DE TAAL-, LAND- EN VOLKEN-
KUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIE:**

- 3e Volgr. Dl. I—XI . . . . . f 69.75.
    Verslag der Feestviering van het 25jarig bestaan van
    het Instituut . . . . . f 0.90.
- 4e Volgr. Dl. I f 7.50. Dl. II f 8.75. Dl. III - 5.20.
- ABIĀSĀ**, een Javaansch tooneelstuk (Wajang) met een holland-
sche vertaling en toelichtende Nota, door H. C. HUMME. f 2.25.
- ALPHABETISCH OVERZIGT VAN HET WERK VAN
S. VAN DEVENTER J.Sz.** „Bijdragen tot de kennis van
het landelijk stelsel op Java,“ door J. BOUDEWIJNSE. f 1.25.
- BABAD TANAH DJAWI**, in proza. JAVAANSCH GE-
SCHIEDENIS loopende tot het jaar 1647 der Javaansche
jaartelling. Met aantekeningen van J. J. MEINSMĀ.
    Eerste stuk: Tekst f 7.50. Tweede stuk: Aanteek. f 1.90.
- BLOEMLEZING UIT MALEISCHE GESCHRIFTEN**, door
G. K. NIEMANN. Eerste stuk f 3.50. Tweede stuk f 1.50.
- DE REIZEN DER NEDERLANDERS NAAR NIEUW-
GUINEA EN DE PAPOESCHE EILANDEN** in de 17^e
en 18^e eeuw. Door P. A. LEUPE . . . . . f 3.50.
- DE RIJSTKULTUUR IN ITALIE EN OP JAVA.** Door
J. H. F. SOLLEWYN GELPKE. Met 11 kaarten . . . f 3.60.
- DE WAJANGVERHALEN VAN PĀLĀ-SĀRĀ, PANDOE
EN BADEN PANDJIE**, in het Javaansch, met aanteeke-
ningen, door T. ROORDA . . . . . f 5.—.
- JAVAANSCH VERTELLINGEN**, bevattende de lotgevalien
van een kantjil, een reebok en andere dieren. Voor de uit-
gave bewerkt door Dr. W. PALMER VAN DEN BROEK. f 3.25.
- MALEISCH LEESBOEK**, door H. N. v. D. TUUK, 2e dr. f 1.40.
- NIEUWE BIJDRAGEN TOT DE KENNIS DER BEVOL-
KINGSSTATISTIEK VAN JAVA**, verzameld door P.
BLEEKER . . . . . f 1.50.
- RECHERCHES SUR LES MONNAIES DES INDIGÈNES
DE L'ARCHIPEL INDIEN ET DE LA PÉNINSULE
MALAIE** par H. C. MILLIES . . . . . f 6.—.
- REIS NAAR DE ZUIDOOSTER-EILANDEN**, in 1865, op
last der regeering van N-I., door C. B. H. v. ROSENBERG. f 2.50.
- REISTOCHTEN NAAR DE GEELVINKBAAI OP NIEUW-
GUINEA** in 1869 en 1870, door C. B. H. v. ROSENBERG.
    Met platen en afbeeldingen . . . . . f 6.—.
- SCHETS VAN DE RESIDENTIE AMBOINA**, door E. W.
A. LUDEKING . . . . . f 2.50.
- G. SCHLEGEL, URANOGRAPHIE CHINOISE** . . . f 18.—

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

UITGEGEVEN DOOR HET KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

VIERDE VOLGREEKS.

VIERDE DEEL. — 4^e STUK.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.

1880.

GEDRUKT BIJ H. L. SMITS.

I N H O U D.

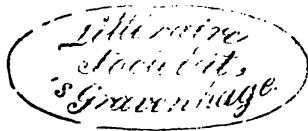

	Bladzijde.
209 ^{de} BESTUURSVERGADERING, 20 MAART 1880	CXXI—CXXIV
210 ^{de} BESTUURSVERGADERING, 17 APRIL 1880	CXXV—CXXXIII
211 ^{de} BESTUURSVERGADERING, 15 MEI 1880.	CXXXIII—CXL
212 ^{de} BESTUURSVERGADERING, 9 JUNI 1880	CXLI—CXLVIII
213 ^{de} BESTUURSVERGADERING, 18 SEPTEMBER 1880	CXLIX—CLV
214 ^{de} BESTUURSVERGADERING, 20 NOVEMBER 1880	CLVI—CLXII
LIJST DER UITGAVEN VAN HET INSTITUUT, OPGEMAAKT IN DECEMBER 1880	CLXIII—CLXVIII
GESCHIEDENIS VAN KARTAROERA VOLGENS DE BABAD IN PROZA- BEWERKING VAN DEN HEER C. F. WINTER SR. DOOR PROF. J. J. MEINSMAN	565—578
DE AANTEKENINGEN VAN MEINSMAN OP DE BABAD TANAH DJAWI. DOOR PROF. A. C. VREEDE	579—590
DE VERTALING DER ARIASĀ DOOR DEN HEER H. C. HUMME. DOOR PROF. A. C. VREEDE	591—593
EENIGE, IN HET HANDWOORDENBOEK VAN ROORDA NOG NIET OPGENOMEN JAVAANSCH E WOORDEN. DOOR RADEN MAS ISMANGOON DANOE WINOTO	594—608
DE LATIJSCH E DISSERTATIE VAN DEN PREDIKANT J. E. J. CAPITEIN. 1742. DOOR P. A. LEUPE	609—610

De Bibliotheken van het Instituut en het Indisch Genootschap (Heerengracht, no. 21) zijn voor de Leden toegankelijk dagelijks, met uitzondering van Zon- en feestdagen, van 12 tot 4 ure 's namiddags.

Heeren Leden worden dringend verzocht, bij verandering van woonplaats of bij niet geregelde ontvangst der Bijdragen en Werken, daarvan kennis te geven aan den Secretaris. De leden, die naar Nederlandsch Oost-Indië vertrekken, worden eveneens dringend uitgenoodigd vóór hun vertrek derwaarts tijdig daarvan aan den Secretaris bericht te doen toekomen.

GESCHIEDENIS VAN KARTASOERA VOLGENS DE BABAD IN PROZABEWERKING

VAN DEN HEER

C. F. WINTER SR.

De tekst van de „Babad Tanah Djawi” in proza volgens de bewerking van Kärtå Prådjà, door mij uitgegeven, loopt niet verder dan tot ongeveer het einde van den tweeden Javaanschen successieoorlog, en den afloop vinden wij daarin niet vermeld. Zooals door mij in de Inleiding van de Aanteekeningen op genoemde Babad werd gezegd, is nog in mijn bezit eene omwerking of nieuwe bewerking daarvan door wijlen den Heer C. F. Winter Sr., die veel verder doorloopt, maar toch ook in eene belangrijke episode der Geschiedenis van Java blijft steken, namelijk in den zoogenaamden Chineesch-Javaanschen oorlog. De inhoud van dat vervolg geef ik thans in het kort hier ter plaatse met vergelijking van de Djokjosche Babad in proza en de Babad van Pangéran Soerjå-Negårå, beide reeds door mij in de genoemde Inleiding vermeld. Over het algemeen stemt de inhoud overeen; wel heeft hier of daar eene omzetting plaats in de rangorde van de feiten, maar zonder belangrijke verandering in den loop van het verhaal, welke ik dan in eene aanteekening heb aangewezen. Dewijl de Heer de Jonge in zijne Opkomst van het Nederlandsch Gezag over Java, deel VI, reeds dit gedeelte der geschiedenis heeft behandeld, heb ik mede ter vergelijking zijne mededeelingen aangehaald, waaruit tevens zal blijken, dat de berichten uit de Babad over het algemeen als geloofwaardig kunnen worden aangenomen, behoudens enkele onnauwkeurigheden, vooral wat Hollandsche toestanden betreft, zooals b.v. de opvolging der Goeverneurs-Generaal en de Hollandsche eigennamen, waarmede zeer willekeurig wordt omgesprongen. Die geloofwaardigheid van

4e Volgr. IV.

de berichten pleit overigens voor een tijdgenoot als schrijver; of hij evenwel dezelfde is als de op blz. 6 en 7 der inleiding op de aantekeningen bij de „Babad Tanah Djawi“ als zoodanig door mij opgegeven Bâdjra of Toemënggoeng Tirtâ-Wigoenâ, zou ik thans niet meer met zekerheid durven zeggen. Wij vinden eenen Tirtâ-Wigoenâ onder de hoofdpersonen der geschiedenis thans gedurig genoemd, als gezant naar Batavia en als vertrouwde des Soesoehoenan's. In den brief van G.G. en Raden van Indië aan Bewindhebbers van Maart 1734 wordt van hem gezegd: „den geraffineerden Tommagong Tirtâ Wigoenâ, gewezen Secretaris van den Keizer“. (Zie de Jonge, ll. VI, blz. 219). Waarschijnlijker is, dunkt mij, dat een zijner opvolgers nu het werk heeft voortgezet.

Behalve de Prinsen, broeders van den Soesoehoenan Amangkoerat II, die in openlijk verzet waren gekomen, was nog de Pangéran Ngabèi reeds spoedig na den dood van Pakoe Boewânâ I te Tagal door de Kompagnie gevangen genomen en op aanzoek van den Soesoehoenan naar de Kaapkolonie verbannen. De Kompagnie vorderde nu terugbetaling van de kosten voor het onderhoud van dezen Prins, waarom de Rijksbestierder naar Samarang ging om over deze en andere punten met den Kommissaris, die hier en daar Doelkop wordt geheeten, zooals de Javanen den Hollandschen naam Dubbeldekop, dien de Heer de Jonge opgeeft, gewoon zijn te schrijven. Nadat men dit punt door eene bepaling omtrent de rijstleverantie had geregeld, vertrokken beide naar Kartasoerâ om van daar tegen de oproerige Prinsen in den Oosthoek, bepaaldelijk Panëmbahan Poerbâjâ, op te trekken.

Versterkt door volk uit de Mântjânegârâsche landen (ongeveer de tegenwoordige residentien Madioen en Kediri) en van Madoerâ gingen zij derwaarts, doch tot vechten kwam het niet meer, daar de genoemde Panëmbahan zich met de zonen van Soerâ-Pati in Loemadjang ophield en geen hulp meer van Bali krijgende, ook niet aanvallenderwijs te werk ging. Door onderhandelingen trachtte men het doel, het einde van den oorlog door de onderwerping van Panëmbahan Poerbâjâ, te bereiken. Daartoe werden door den Javaan Toh-Djâjâ betrekkingen aangeknoopt met Soerâ-Pati (den tweede van dien naam), en zoowel aan dezen als aan den Panëmbahan schoone beloften

gedaan, waardoor zij werden bewogen zich aan den Kommissaris over te geven.

Zowel de Prinsen als de zonen van Soerå-Pati gingen hiertoe over behalve Radèn Brahim ¹, doch het bekwam hun slecht. Zoodra de onderworpenen te Samarang waren aangekomen, wilde de Soesoehoenan ze dooden, doch de Kommissaris en de Admiraal verzetten zich hiertegen en stelden voor hen naar Batavia op te zenden, waarin de Soesoehoenan toestemde, en alleen zijne zonen, waaronder Pangéran Mangkoe-Negårå, terug vorderde. Pangéran Poerbåjà werd nu geplaatst op de bèntèng Alang-Alang ²; Eroë Tjåkrå werd verbannen naar de Kaap de Goede Hoop en de zonen van Soerå-Pati naar Ceilon ³. Van het geslacht van dezen Balinees bleef alleen Radèn Brahim (zie boven) over, die met afwisselend geluk den krijg hervatte en zelfs voor korten tijd Kediri bezette, doch weldra naar Malang terugweek, waar men hem ook aantastte en versloeg ⁴.

Van 's Vorsten zonen was Radèn Mas Pråbåjàså bestemd hem op te volgen, als zijnde geboren uit eene Vorstin. Toen de Soesoehoenan Amangkoerat II in 1650 A. J. stierf, was die Prins evenwel nog minderjarig, doch werd desniettemin als Soesoehoenan erkend, vooral door de kuiperijen van den Rijksbestierder Danoe-Rådjà, ook na bekomen toestemming van Batavia. De oudste zoon Mangkoe-Negårå werd hierdoor voorbijgegaan, ook al, omdat hij vroeger, als aangenomen zoon van Pangéran Poerbåjà, de partij van de oproerige prinsen had gevolgd ⁵. In hoever hij hierover ontevreden was en dit toonde, is niet duidelijk, maar dat men hem vreesde, blijkt uit de latere gebeurtenissen. Immers een aanzoek om eene voor den Vorst bestemde vrouw of wel eene vroegere van wijlen zijn vader, verwekte de jaloesie van zijn jongeren broeder en werd door den Rijksbestierder als voorwendsel genomen hem naar Batavia te verwijderen, waarheen hij hem weldra, maar als afgezant, volgde ⁶.

¹ Vgl. de Jonge ll. VI, blz. XIV en 82, aanteekening enz.

² Zie aanteekeningen op de Babad, blz. 65. Vermoedelijk de schans te Tandjong Poera.

³ Zie de Jonge ll. blz. XII en 83.

⁴ Volgens de Babad van Pangeran Soerjà-Negårå, bij Tjepåkkå.

⁵ Vergelijk ook over de Vorstenkeuze en de intrigues daarbij nog de Jonge ll. blz. XXXI vlgd. en 90 enz. 128 enz.

⁶ De Jonge, ll. blz. XXVIII.

Doch gelijk zijn doordrijven van de laatste Vorstenkeuze hem onder de regenten, zooals dien van Madoera, Tjakraningrat en den zoogenaamden Westerstrand-gouverneur Djajaningrat reeds vijanden had gemaakt, zoo werd hij ook weinig te Batavia vertrouwd, waar de Goeverneur-Generaal Mattias Daham (Mattheus de Haan) omstreeks dien tijd werd opgevolgd door Pakenir (Valkenier). De kwestie van den afstand der gewesten Pasoeroehan, Bangil en Prábalinggá aan Tjakraningrat, waarin de Rijksbestierder niet treden wilde, gaf vooral moeielijkheid, zoodat reeds weder onlusten werden gevreesd.

Voorspellingen en droomen bleven ook nu niet uit. Zoo wordt opgenomen een droom van de Ratoe Agëng (Vorstin-Moeder) van dezen inhoud. De maan viel in een doekoeboom, en werd door Pangéran Mangkoe-Boemi met een bamboestaak naar beneden gehaald en voor de helft opgegeten; de andere helft keerde naar haar plaats terug, maar toen nam Radèn Mas Soedjåná er nog een hap uit. Het is hier een al te duidelijke voorstelling van de verdeeling van het rijk om niet te gelooven aan een nakomende profetie. Doch dit wordt in het geschiedverhaal gevolgd door het belangrijk feit der verbanning van den Rijksbestierder, die naar Samarang werd gezonden en daar door den Kommissaris Konjit (Coyet) gevangen genomen ¹. Deze kwam vervolgens te Kartásoerá in de maand Sapar van het jaar 1658.

De plaats van Danoe-Rëdjá, die naar Ceilon werd verbannen, werd ingenomen door Radèn Adipati Nátá-Koesoemá, die ook weldra als gezant naar Batavia vertrok, om den terugkeer te verzoeken der overgebleven familieleden van Soenan Mas, met het doel de poesáká of erfstukken uit het geslacht van Mataram, die deze indertijd had medegenomen, machtig te worden. Dientengevolge kwamen er vier prinszen met vrouwen en kinderen en volgelingen, in het geheel 200 in getal, van Ceilon op Kartásoerá terug ².

Daarentegen was nu Mangkoe-Negárá derwaarts verbannen ³.

De teruggekeerde prinszen worden vermeld onder de namen Těpá-Sáná, Wirá-Menggálá, Djájá-Koesoemá en Pangéran Mas. Aan het hof was omstreeks dezen tijd het meest in gunst

¹ Zie de Jonge ll. blz. XXXVIII vlg. en 196 en vlgd.

² Zie de Jonge ll. blz. 273.

³ Zie de Jonge ll. blz. 228.

de broeder van 's Vorsten gemalin, Pangéran Poeroebâjâ geheeten ¹, aan wien groot gezag werd gegeven, doch wiens gedrag veel ontevredenheid veroorzaakte, zoodat hij den naam kreeg „van tijger des rijks” (*siang-tjien-ti*).

In het jaar 1663 stierf 's Vorsten gemalin en, toen de poging van den Pangéran Poeroebâjâ om hem eene nieuwe gemalin te bezorgen mislukte, begon diens invloed door de kuiperijen zijner vijanden weldra te verminderen. Ook te Batavia werden beschuldigingen tegen hem ingebracht ², zoodat dan ook de Soesoehoenan een schrijven van den Goeverneur-Generaal ontving om hem tegen P. Poeroebâjâ te waarschuwen. Het eerste gevolg was zijne verwijdering van het hof, doch met den geheimen last een oproer te verwekken, en dus de Kompagnie in moeielijkheden te wikkelen; zoo werd hij verbannen naar Sêkar-Aroem, doch had weinig lust dezen last uit te voeren, zoodat hij nu geheel werd prijs gegeven en verder gezonden naar Kademèn. De Radèn Adipati en anderen zonden nu geld naar Batavia (tien duizend?) om zijne geheele verwijdering van Java te verkrijgen; hij werd hierna dan ook naar het fort gebracht, en vervolgens naar Ceilon gevoerd ³. Dewijl 's Vorsten zoon uit eene ziekte herstelde, ging deze zijne familiegraven te Imâgiri, Pasar-Gêdé en Panitikkan (?) bezoeken, waar de zonen van Soenan Mas hem trachtten te voorkomen, doch door den djoeroekoentji (sleutelbewaarder, wachter) werden teruggevoerd. De Vorst kon nu zijn voornemen volbrengen, en liet daarop nog diereengevechten houden tegen bantèngs (wilde runderen).

Desniettemin waren allerlei teekenen van aanstaande onlusten aanwezig. Bovendien worden aan Pangéran Wirâ Manggâlâ, den zoon van Soenan Mas, handelingen toegeschreven, die zijne plannen op den troon openbaarden, en waarvan hem zijne broeder Tepâ-Sânâ te vergeefs trachtte af te brengen.

¹ De Bab. Soerjâ-Negârâ noemt hem Radèn Oerawan en in de brieven der Hooge Regeering komt hij voor onder den naam van Raden Demang Oerawang. Zie de Jonge, II. blz. 219, 267 en 273.

² Zooals uit de boven aangehaalde plaatsen blijkt, was men daar toch geenszins met hem ingenomen.

³ De voorstelling der Hollandsche berichten verschilt hiervan zeer: Poeroebâjâ en Nâtâ-Koesoemâ verwekten gezamenlijk zooveel onrust, dat een vermeerdering van krijgsmacht noodig werd geoordeeld, en Nâtâ-Koesoemâ werd slechts op de dringende bede van den Vorst en zijne belofte van beterschap gespaard. Zie de Jonge II. blz. 279 en XLIII.

De verhaler verplaatst ons nu naar Batavia, waar de Gouverneur-Generaal (Pergo Ardijan Pakenir) in de Koeta ltem woont, en de Baron Pannémoep de voornaamste rol speelt. De Chinezen werden te dier tijde gekweld door de slaven van de Kompagnie, als deze in het spel hadden verloren, en werden nu door hunnen landgenoot Sa-Pandjang ¹ aangezet, door roofpartijen enz. wraak te nemen.

Deze Sa-Pandjang hield zijn verblijf te Gândârijâ ², op de eene plaats een landschap, op de andere een molen (pang-giling) genoemd, waaronder dus vermoedelijk een suikermolen moet worden verstaan. De Chinezen, die wegens roof werden gevangen genomen, werden op last van Pannémoep of liever van Imhof over zee gebracht, maar onderweg over boord geworpen. Van deze kwamen eenigen aan land en bij Sa-Pandjang, die nu nog meer verbitterd werd en zijne landgenooten om zich vereenigde tot een algemeenen opstand. Hoewel de 24 kapiteins der Chinezen te Batavia beweerden van niets te weten, verzekerde een zekere Lim-Tjo het tegendeel, waarop men een anderen Chinees naar Sa-Pandjang zond met een bak goud en een bak aarde, om te kiezen als tusschen vrede en oorlog. Daar Sa-Pandjang den laatste koos, was hiërmede de oorlog verklaard, en kwam het er nu voor de Kompagnie op aan de Chinezen in de stad rustig te houden, waartoe men hun toezegging deed van kapitaal voor hunnen handel, maar tevens gelastte hun baard en knevels af te scheren en verbood wapenen te dragen. De Chinezen van Sa-Pandjang, 4000 in getal, vielen, in drie hoopen verdeeld, de stad aan, doch zij werden vooral door het geschut verdreven.

De matrozen van de schepen en de inlanders van Batavia kregen nu last de Chinezen in de stad te dooden, doch de vrouwen in het leven te laten, welke met de goederen onder de inlanders zouden worden verdeeld; ten gevolge van dezen last werden 9000 mannen om het leven gebracht.

Sa-Pandjang was met de zijnen naar Gađoeng-Malati teruggetrokken, doch werd van daar verdreven door 2000 man kompaniestroepen onder van Imhoff en de kommissarissen

¹ Ook bij de Jonge dl. VI, blz. 381 genoemd.

² Eigentlijk heeft deze Babad Gândârijâ Sêwoe, doch vermoedelijk is dit eene fout, want de Babad Soerjâ-Negârâ heeft daartusschen , chinees, staan, dat natuurlijk een geheel anderen zin geeft, want sêwoe beteekent duizend.

Parissel (Verijssel) en Djoan Harman Teling (J. H. Teling), zoodat hij naar Gándarijá week, waar men hem voorshands met vrede liet. Het verhaal gaat over tot eigenlijk Java; in het Japarasche namelijk te Tandjoeng Welahan of Welahar (Djoksche Babad)¹, bereidden de Chinezen zich mede tot den opstand voor onder Singsèh, en toen de regenten met Moeloed (het feest der geboorte van Mohammed) op Kartásoerá bijeen waren, werd aan het hof herhaaldelijk naar aanleiding der gebeurtenissen van den laatsten tijd beraadslaagd over de te volgen gedragslijn. De meerderheid van 's Vorsten raadslieden durfde niet beslist partij kiezen tegen de Kompagnie, zoodat besloten werd voor eerst af te wachten, wie de bovenhand behield. Alleen kreeg de Radèn Adipati of Rijksbestierder, die der Kompagnie niet genegen was, verlot den regent van Grobogan, Martá-Poerá, naar zijn gebied terug te zenden, om den Chinezen moed in te boezemen en raad te geven; dit maakte evenwel de Opperregenten ontevreden, vooral op den Rijksbebestierder, zoodat de tweespalt in de omgeving van den Vorst steeds toenam.

Martá-Poerá had zich onmiddellijk met de Chinezen in betrekking gesteld, maar tevens te Samarang bericht, dat hij hen wilde bestrijden en daarvoor hulp noodig had. Deze hulp werd wederom verstrekt, doch bij het spiegelgevecht, dat hij met de Chinezen hield, gingen deze zoo snel op de vlucht, dat de hulp-troepen zonder iets te hebben uitgevoerd naar Samarang terugkeerden. Op dezelfde wijs werden nu eenige regenten naar Samarang op verzoek van den kommandant aldaar te hulp gezonden en inmiddels de Chinezen te Kartásoerá en elders tegen de Kompagnie in verzet gebracht, onder den schijn evenwel van deze te helpen. De Chinezen verwijderden zich ook van Samarang en voegden zich bij de hunnen in Japara, waar zij wel door de naar Samarang gezonden Javanen werden aangetast, maar deze zonder moeite terugdrongen, waarvan het bericht te Samarang veel ontsteltenis veroorzaakte; te meer, dewijl ook van elders ongunstige tijdingen kwamen. Nieuwe hulp werd te Kartásoerá aangevraagd en een aantal regenten van de strand-distrikten met hun volk gezonden, die zich bij Lampèr posteerden. De Chinezen hadden zich reeds op eenige plaatsen tusschen Samarang en Kartásoerá gelegerd, waardoor de gemeenschap tusschen beide werd bedreigd, dat vooral de bezetting van het fort

¹ Zie de Jonge, II. dl. VI, blz. LXXVII en 372.

op laatstgenoemde plaats in gevaar bracht, dewijl men de houding der Javanen meer en meer wantrouwde.

Hiertoe had men dan ook weldra reden genoeg, want bij een nieuwen gezamenlijk ondernomen tocht tegen de Chinezen in den omtrek van Samarang lieten de Javanen de Hollanders in den steek, en Martá-Poerá vereenigde zich thans openlijk met de opstandelingen. Op Kartásoerá zelf bleef men nog vriendschap veinzen, doch bereidde alles voor om ter gelegener tijd mede vijandelijk op te treden. Het ontbrak er bovendien niet aan hof-nrignes, naar aanleiding van het gedrag der naar Ceilon teruggekeerde prinszen, die steeds terecht of te onrecht verdacht werden van plannen op den troon en in den laatsten tijd op goeden voet waren met den Hollandschen bevelhebber aldaar, Lapèl (van Velzen).

Hoe het zij: twee hunner werden met eenige hun welgezinde hoofden gedood; de derde, Wirá-Menggálá, vluchtte van Kartásoerá en viel in handen van de Chinezen, die hem met fraaie beloften bij zich hielden ¹. Als jaartal van deze gebeurtenissen wordt genoemd 1668 A. J. De Soesoehoenan werd nu door de anti-Europesche partij in het nauw gebracht, welke beweerde, dat men algemeen den oorlog tegen de Kompagnie verlangde, dat anders misschien Wirá-Menggálá door de Chinezen gesteund, als pretendent zoude optreden. Het masker, dat zoo lang nog was gedragen, werd nu afgeworpen; een, hoewel mislukte, aanslag werd op het fort gedaan, en tevens van de Chinezen de uitlevering gevraagd van Wirá-Menggálá, die onmiddellijk werd ter dood gebracht. Zijne kinderen en die van zijn reeds vroeger gedoodden broeder Tepá-sáná bleven in handen der Chinezen achter. Het fort werd nauw ingesloten; Javaansche troepen van Salatigá terug ontboden, en voor de bemachtiging van het fort de hulp gevorderd van de Chinezen uit den omtrek, die inmiddels versterkt waren door de van Batavia oostwaarts gewekenen onder aanvoering van Sa-Pandjang. Geheel eigentlijk Java was dus in verzet tegen de Kompagnie, behalve de Regent van Madoera, Pangéran Tjakraningrat, en diens zoon, de Regent van Sidajoe; tegen alle nog door de Kompagnie bezette posten werden door den Soesoehoenan troepen afgezonden, en die voor Samarang belangrijk versterkt, zoodat de toestand voor de Hollanders zeer gevaarlijk werd. Ook

¹ Vergelijk hierover de Jonge II. blz. 387.

Handwritten:
573
573

het fort te Kartásoezâ moest wegens gebrek aan levensmiddelen worden overgegeven; de bevelhebber van Velzen en de sekretaris werden na eenigen tijd gedood, doch de overige bezetting bleef gespaard.

Inmiddels werd te Samarang herhaaldelijk gestreden, en toen bij een uitval een kanon der Javanen door de Hollanders buit gemaakt was, waren deze in staat gedurig de Chinezen te verslaan, waardoor hunne zaken zich eenigszins herstelden. Doordien eindelijk de Prins-Regent van Madoerâ beslist de partij der Hollanders gekozen had, keerde de kans weldra geheel ten hunnen gunste. Deze Prins begon met Djipang (Bodjâ-negârâ) aan te tasten, welks Regent naar Blora week, doch zich daar met andere Javanen en Chinezen vereenigd hebbende, zijn gewest heroverde en de Madoerezen verdreef, die ook genoodzaakt waren Lamongan te ontruimen, en naar Giri en Toemapèl te wijken. Ook hier niet stand konnende houden, moesten zij zich op Poeloe Mangaré (in de Straat van Madoera) in veiligheid stellen. Na korten tijd landden zij echter weêr en konden, vooral door het sneuvelen van den regent van Djipang, de gewesten om Soerabaja gelegen opnieuw bezetten; doch zij waren gedwongen op de nadering van Pringgâ-Lajâ, die met versterking uit Kartásoerâ was gezonden, weêr tot Sidajoe terug te trekken, waar men hen ongemoeid liet.

De Rijksbestierder zelf was met troepen opgerukt naar Samarang, doch ging vrij aarzelend te werk, zooals daaruit blijkt, dat hij vijf dagen op Ngoengaran vertoefde en er zich droomen liet uitleggen, dat hem evenwel geen moed gaf voor de toekomst. Bij Samarang legerde hij zich te Patérongan, en was er getuige van de herhaalde gevechten bij eerstgenoemde plaats geleverd, waaraan ook de Javanen deelnemen, zonder dat enig voordeel op de Hollanders werd verkregen. De partij aan het hof te Kartásoerâ, die den Rijksbestierder niet genegen was, vond hierin aanleiding tegen hem te intriguieren, waartoe vooral Tirtâ-Wigoenâ zeer werkzaam was, daarin gesteund door 's Vorsten moeder, zoodat dan ook weer onderhandelingen werden gevoerd met de Hollanders in Samarang, buiten den Rijksbestierder om. Deze, daarvan door laatstgenoemden onderricht, ontving eindelijk op zijn dringend aanzoek nadere bevelen uit Kartásoerâ, welke van de veranderde gezindheid en den zegepraal der Hollandschgezinde partij bewijzen gaven, zoodat ook hij zich met de Hollanders in betrekking

stelde ¹ en zich van de Chinezen, met wie hij trouwens toch al overhoop lag, meer en meer terugtrok, ja zelfs althans schijnbaar aan het verlangen der kommissarissen, gezamenlijk de Chinezen aan te tasten, begon toe te geven. Terwijl nu Japara ² en Tagal werden ontzet, bleef de Rijksbestierder een vrij dubbelzinnige rol spelen, door Martâ-Poerâ, die het eerst de Chinezen had ondersteund, te ontbieden en te raadplegen, voordat hij deze aanviel. Martâ-Poerâ verklaarde echter aan deze nieuwe wending in de politiek van het hof niet te kunnen meêdoen en zeide de gehoorzaamheid aan den Soesoehoenan op. Hoewel dan nu de Chinezen werden gedwongen hun legerkamp bij Samarang prijs te geven, liet de Rijksbestierder hen ont-komen en zond alleen de afgeslagen hoofden van de achtergebleven zieken in manden naar het fort als bewijs van zijne goede gezindheid. Voordat hij naar Kartâsoerâ vertrok, liet hij de regenten van Pati en Lasem naar hun gebied terugkeeren met last, Mas Garëndi, een der nog bij de Chinezen gevangen zonen van Tëpâ-Sânâ (zie boven), voor te bereiden om tot Vorst te worden uitgeroepen, met de reserve later zijne partij te kiezen. Martâ-Poerâ en de Chinezen waren hem hierin evenwel reeds voor geweest, zoodat de bedoelde regenten niets te doen hadden dan zich bij hen te voegen met andere uit den omtrek, waardoor de streek land tusschen Samarang en Rembang reeds spoedig aan dezen pretendent, die zich Mangkoerat Praboe-Koening noemde, was onderworpen ³. De betrekkingen tusschen Kartâ-soerâ en Samarang waren nu mede zeer levendig. Over en weêr werden gezanten gezonden en zoo kwamen van Samarang als afgevaardigden de kapitein Onderop (Hohendorf) en de luitenant Hogwis (Hogewitz) aan Soesoehoenan's hof ⁴. Uit Kartâsoerâ werden ook weder troepen en twee afdeelingen onder aanvoering van den Rijksbestierder over Samarang en van Pringgâ-Lâjâ over Kampak tegen de Chinezen in Demak gezonden; als nader bewijs van zijne goede gezindheid wilde de Soesoehoenan zelfs eene prinses Radèn Ajoë Retnâ-Déwati aan den kommissaris Theling uithuwelijken. Desniettemin gingen zijne zaken niet voorspoedig. Pringgâ-Lâjâ werd herhaaldelijk verslagen en van Bitjak terug-

¹ Vergelijk de Jonge ll., blz. 404, 406 en 407.

² Zie ll. blz. 405, 407.

³ Zie de Jonge ll., blz. 413.

⁴ Zie de Jonge ll., blz. 412.

gedreven naar Kampak, waar hij mede tegen den Rijksbestuurder, die hem vermoedelijk niet genoeg naar zijn zin bijstand verleende, bij den Soesoehoenan begon te intriguieren ¹. Deze bevelhebber was gelegerd te Talagadji en ontving daar waarschuwingen en aanzoeken van de opstandelingen om hunne zijde te kiezen, dat hem in grooten tweestrijd bracht, doch zonder hem nog tot een bepaald besluit te brengen. Althans hij trok eerst op Samarang terug tot Lampèr en vroeg vervolgens een onderhoud met de kommissarissen, tegen de verwachting van zijne onderbevelhebbers, die meenden, dat hij tot de opstandelingen zou overgaan. Te Samarang was reeds op zijne komst gerekend; hij werd onmiddellijk in arrest genomen, overeenkomstig het door den Soesoehoenan heimelijk te kennen gegeven verlangen. Doch de hulp van de Kompagnie tegen de opstandelingen, hoewel toegezegd, bleef uit, want men wilde den Vorst alleen in het uiterste geval bijstand verleenen. De kapitein (Hohendorf?) kreeg nu tot vrouw Mas Ajoe Retnâ Asmârâ! De opstandelingen besloten den Rijksbestuurder te wreken en daarvoor over Salatigâ naar Kartâsoerâ op te rukken; zij versloegen de tegen hen uitgezonden troepen van den Soesoehoenan bij Kaligandoe en trokken op de verder geposteerde afdeelingen onder Râdjâ-Niti, Pringgâ-Lâjâ en de Prinsen aan; de beide eersten weken spoedig, zoodat ook de laatsten tot den terugtocht genoodzaakt waren. De Soesoehoenan had op het bericht van dezen tegenspoed alles, wat in den kraton was, gewapend en was gereed zich te verdedigen, toen zekere Wirâ-Djâjâ aanbod eerst noordwaarts de Chinezen te ontmoet te gaan. Toen evenwel ook deze op de vlucht was geslagen en de Chinezen meer en meer den kraton naderden, ontstond daarbinnen groote verwarring. Daar deze steeds toenam, zag de Soesoehoenan geen kans meer zich te verdedigen en dacht alleen aan vluchten, doch werd omtrent de richting, die hij in zou slaan, in twijfel gebracht door de tegenstrijdige adviezen; terwijl de Javanen wilden dat hij naar het Mataramsche, dus westwaarts, zou vluchten, ried Hohendorf aan oostwaarts naar Soerabaja en vervolgens naar Samarang te gaan. Doch nu steeg de nood ook ten top, de Hollanders grepen zelfs naar de wapens en de Vorst moest over een omgevallen muur zijn hof verlaten, terwijl zijn zoon slechts met moeite werd gered. Jaartal 1667. Het advies van Hohendorf werd gevolgd en de richting oostwaarts genomen,

¹ Zie de Jonge II., blz. 414 en volgende.

terwijl de reis zeer nauwkeurig in de Babad wordt beschreven. Toen Pamagettan was bereikt¹, werd halt gehouden, ook om de achterblijvers gelegenheid te geven zich bij hunnen Vorst te voegen.

Voor de tweede maal was nu een machtige Vorst van Java door zijn eigen onderdanen in bondgenootschap met vreemdelingen uit zijn residentie verdreven en moest zijn heul zoeken bij andere vreemdelingen om zijn gebied te herkrijgen. De Chinezen hadden inmiddels stad en hof in brand gestoken, voordat de Javaansche hoofden Martâ-Poerâ en Mangoen-Onöng dit konden verhinderen. Het eigenlijke paleis bleef gespaard en werd door Mas Garendi betrokken, die er met de Chinesche en Javaansche hoofden den meester speelde. De moeder des Soesoehoenans en eene dochter benevens eenige vrouwen waren zelfs achtergebleven; een paar van zijn vele broeders voegden zich bij de opstandelingen; andere waren naar Mataram geweken en gingen van daar naar Samarang bij de kommissarissen. Onder hen stelde zich Mangkoe-Boeni terstond zeer op den voorgrond en vroeg het rijk voor zich. De kommissarissen verbonden zich evenwel niet, waardoor dit op niets uitliep. Inmiddels ging de Soesoehoenan van Magettan naar Prânârâgâ, waar hij volk uit de omliggende regentschappen bijeenverzamelde en vervolgens over Mëmënanng naar Brangkal trok. Soeradiningrat, een zijner onderbevelhebbers, rukte in de richting van Kartâsoerâ en had het geluk een kleine overwinning te behalen, dat de moed bij Soesoehoenan's partij zeer opwekte, zoodat hiervan kennis werd gegeven te Samarang en Hohendorf zelf derwaarts vertrok om op hulp aan te dringen van daar uit. Toen evenwel tegenspoed volgde, dewijl bij Oeter een ongelukkig gevecht werd geleverd, week de Soesoehoenan weêr terug naar Prânârâgâ, waar hij zich in treurige omstandigheden bevond en gedurig verraad van zijne omgeving vreesde. Hij zonderde zich zelfs af in het gebergte en kon ook door zijne jonggetrouwde vrouw, eene dochter van den regent van Prânârâgâ, niet worden opgewekt, maar zocht hulp bij Allah. Hem verscheen dan ook de Soenan Lawose in een hevigen wind en beloofde hem den terugkeer naar zijn hoofdplaats, mits de Vorst zijne dochter huwde. De Vorst nam dit aan, als hij zijne dochter maar zond; op den volgenden Vrijdag verscheen dan ook Ratoe Argâ Doemilah (Prinses Schitterende

¹ Vergelijk de Jonge, blz. 419.

Berg), die hem hierin de hulp der geesten toezegde, dat zij zijne vijanden op de oogen zouden slaan, zoodat zij gezwollen waren en niemand meer zien kon; daartoe moest hij bovendien naar Prånârågâ terugkeeren en de vijanden te gemoet gaan.

Hohendorf, die over Soerabaja naar Samarang was gereisd, had op eerstgenoemde plaats bevel aan de hoofden gegeven, troepen aan den Vorst te zenden en trok, te Samarang aangekomen, eerst tegen Ngoengaran op. Op aanvraag van Mom om hulp tegen de Chinezen in het Demaksche, begaf hij zich echter derwaarts en verdreef den vijand naar Grobogan, waar zij versterking kregen, maar nogmaals gedwongen werden te vluchten, zoodat zij ten slotte Bahrâwâ (Ambarawa) bezetten en zich achter de Toentang posteerden. Daar deze rivier, volgens de peiling met een Balinesche lans, zeer diep was en bovendien snelvlietend, zag Hohendorf voorloopig van verdere vervolging af.

Hoewel de Vorst het bericht hiervan met genoegen vernam, was zijn toestand toch nog weinig gunstig. Hij raadpleegde daarom een kluizenaar op den berg Wilis, die Embahan Legondâ heette, over de middelen om zijn kraton en daarmede zijn macht terug te krijgen. Deze kluizenaar verlangde evenwel, dat hij de Vorstelijke waardigheid zou overdragen aan zijn zoon; dit gebeurde: zijn zoon kreeg den naam Praboe Djâkâ Soesoehoenan Bae Warnâ, hij zelf dien van Panëmbahan Brâ-Widjâjâ. De gunstige gevolgen bleven niet uit. Magettan werd onderworpen en de Chinezen, die tegen Prånârågâ oprukten, bestreden.

Hier eindigt de prozabewerking van C. F. Winter Sr. Den afloop van dezen oorlog zullen wij uit de Djokjosche Babad leeren kennen, waarin de volgorde evenwel juist in dit gedeelte verbroken schijnt, doch waaruit desniettemin het volgende blijkt.

In de positie van den Soesoehoenan kwam nu verder verbetering door de komst van hulptroepen uit Soerabaja met levensmiddelen en door het oprukken der Madoerezen op last van de Kompagnie tegen Kartâsoerâ, welke plaats ook door den Soesoehoenan meer werd genaderd. Bovendien werd van Samarang uit tegen de Chinezen geopereerd, waardoor Singsèh naar Grobogan werd verdreven. Ook bij Lemahbang werden zij verslagen en weken naar Salatigâ en Djamboe, dat algemeene verslagenheid onder de opstandelingen veroorzaakte, die eindelijk onder aanvoering van Martâ-Poerâ het onderspit dolven

in een gevecht tegen de Madoerezen bij Grompol. Zij vluchtten dientengevolge naar Kartásoerá, dat daarop door Soenan Koening werd ontruimd en door de Madoerezen bezet. De Soesoehoenan, bedrogen in zijne verwachting zijn kraton weêr te betreden, keerde terug naar Kerajon, doch Hohendorf kwam hier bij hem en haalde hem over naar zijn kraton terug te keeren, welke de Madoerezen reeds weêr ontruimden en zich ten oosten van de Bengawan (Solorivier) opstelden en vervolgens naar Madoerá terugkeerden ¹. De Soesoehoenan kwam met zeer verminderde macht terug, zegt de verhalen, die daarna eenige bepalingen van het bekende kontrakt van November 1748 zeer gebrekkig opgeeft ². De onlusten bleven evenwel voortduren. Mas Garëndi of Soenan Koening, die zich in het Mataramsche te Randoe Goenting en Randoe Lawang (zie de Jonge, ll. blz. 429) opniel, tastte nog tweemaal Kartásoerá aan ³, doch werd teruggeslagen. Er kwamen nu zelfs hulptroepen aan van Ternate, en tevens wordt over den langen duur van den oorlog tusschen Hollanders en Javanen geconfereerd, doch men kon dezen als geëindigd beschouwen, toen Soenan Koening zich te Soerabaja onderwierp ⁴.

Delft, November 1880.

J. J. MEINSMA.

---

¹ Vergelijk over dit alles de Jonge ll., blz. 420 en volgende.

² Zie dit contract bij de Jonge, ll. 434 en volgende.

³ Zie de Jonge, ll. blz. 426 en 427.

⁴ Zie de Jonge, blz. 432.

---

geeft; een vert., die nog wel strijdt met de opgave van de Sédjarah. Mijns inziens laten de Jav. woorden geene andere vert. toe dan: „haar jongere broeder vervolgens was de grootvader van Raden Soesoeroeh (Moending Wangi)“ m. a. w. zij was zijn *oudere* zuster, en dit komt met de Sédjarah overeen.

Bl. 47, 7. Dat aan $\eta\epsilon\tau\eta\epsilon\eta$ de bet. van $\eta\epsilon\tau\eta\epsilon\eta$ moet worden toegekend, zooals M. onderstelt, blijkt uit de lezing van G. B. I, 311, 6 $\epsilon\eta\epsilon\eta\epsilon\eta$

Bl. 61, 13, $\epsilon\eta\epsilon\eta\epsilon\eta$ In het Wdb. dient dus onder $\epsilon\eta\epsilon\eta\epsilon\eta$ te worden bijgevoegd de zgn. causatieve vorm in de bet. van „op zich nemen om voor iemand iets te verrigten“. Overigens verdient het gebruik v. h. Krāmáwoord $\epsilon\eta\epsilon\eta\epsilon\eta$ in het Ngoko en met een Ngoko aanhechtel, opmerking. De G. B. I, 387 leest $\epsilon\eta\epsilon\eta\epsilon\eta$ dat ook een goeden zin geeft.

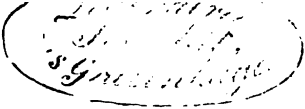
Bl. 63, 11, v. o. $\epsilon\eta\epsilon\eta\epsilon\eta$ M. dubieert in welke bet. dit woord hier mag voorkomen. Mij dunkt de keus is niet twijfelachtig: Djáká Tingkir bezit wonderkracht en doodt Ki Daçoeng niet met een „haarspeld“, dat is sterk, maar niet sterk genoeg. Hij doet het met een „puntig opgerold sirihblad“. Ja, wat nog sterker is, volg. de G. B. I, 393, 7 v. o. was het zelfs $\eta\epsilon\tau\eta\epsilon\eta$ „verrot“.

Bl. 64, 7, $\epsilon\eta\epsilon\eta\epsilon\eta$ Dat $\epsilon\eta$ is zeker voorgevoegd in navolging van het poëtische $\epsilon\eta\epsilon\eta\epsilon\eta$

Bl. 70, 6 v. o. In Wdb. aan te vullen $\epsilon\eta\epsilon\eta\epsilon\eta$ z. v. a.: $\epsilon\eta\epsilon\eta\epsilon\eta$

Bl. 83, 2 en 1 v. o. $\epsilon\eta\epsilon\eta\epsilon\eta$ ook hier op te vatten in de bet. van „betragt worden“, zooals M. het terecht vert. bl. 383, 9 v. o. of in die van $\epsilon\eta\epsilon\eta\epsilon\eta$ (G. B. II, 15, 5, v. o. leest $\eta\epsilon\tau\eta\epsilon\eta$). In deze laatste bet. komt het ook voor Brátá Joedá V, 7, 2 $\epsilon\eta\epsilon\eta\epsilon\eta$ „de vogels bevreesd om gezien te worden.“

Bl. 118, 5, $\epsilon\eta\epsilon\eta\epsilon\eta$ M. heeft de bet. van $\epsilon\eta\epsilon\eta\epsilon\eta$ die in het Wdb. is opgenomen, nl. van: „omdat, dewijl,“ over het hoofd gezien, en is zoo tot de weinig gelukkige vert. geraakt: „de geaardheid van mensch (onder de Bijv.

en Verb. nog veranderd in „van den man“) was reeds voortreffelijk“ in plaats van: „omdat hij een voortreffelijk mensch was.“ Ook in het Soendaneesch bet. bawaning „omreden, omdat“; zie Woordb. van Geerdink.

Trouwens ook andere woorden in het Jav., wier grondbetekenis met bawa overeenkomt, worden met of zonder aanhechtsel e of ing in die redengevende bet. gebruikt. Zoo *သတ္တ* volg. Gericke „omdat, dewijl“. In ms. 429 der Leidsche Bibl. bl 97, 2 v. o. *သတ္တိကမိတ္တုပုတ္တုဂီဗျကဒုမာတ္တုဂ္ဂုတ္တုမာသတ္တ* en Wajang Irawan (onuitgegeven hs. door Kern beschreven Versl. en Meded. Kon. Akad. v. Wet. 1880) bl. 16, 1 v. o. *သတ္တိကမိတ္တုကမိတ္တုဂီဗျကဒုမာတ္တုဂ္ဂုတ္တုမာသတ္တ* - Vervolgens *သဌ* „gestalte, vorm, gesteldheid“ ook „omrede dat, namelijk“ zoo in Bandoeng (ms. Leidsche Bibl.) 64, 1 v. o. *ဗြဟ္မိကမိတ္တုကမိတ္တုဂီဗျကဒုမာတ္တုဂ္ဂုတ္တုမာသတ္တ* *သဌကမိတ္တုကမိတ္တုဂီဗျကဒုမာတ္တုဂ္ဂုတ္တုမာသတ္တ* Rëngganis (ms. I. B.) 336, 1 v. o. *သတ္တိကမိတ္တုပုတ္တုဂီဗျကဒုမာတ္တုဂ္ဂုတ္တုမာသတ္တ* *သဌကမိတ္တုပုတ္တုဂီဗျကဒုမာတ္တုဂ္ဂုတ္တုမာသတ္တ* *သတ္တိကမိတ္တုပုတ္တုဂီဗျကဒုမာတ္တုဂ္ဂုတ္တုမာသတ္တ* enz.

Eindelijk *သဌ* „grond, enz.; geaardheid, aard“ o. a. in de Damar Woelan (ms. 142 I. Bibl.) 23, 1 v. o. *သတ္တကမိတ္တုကမိတ္တုဂီဗျကဒုမာတ္တုဂ္ဂုတ္တုမာသတ္တ* *သဌကမိတ္တုကမိတ္တုဂီဗျကဒုမာတ္တုဂ္ဂုတ္တုမာသတ္တ* „zij namen een trotsche houding aan, omdat zij patih's zonen waren.

Bl. 124, 6, *ကမိတ္တုကမိတ္တုဂီဗျကဒုမာတ္တုဂ္ဂုတ္တုမာသတ္တ* zou dit niet een schrijffout zijn voor het gewone *ကမိတ္တုကမိတ္တုဂီဗျကဒုမာတ္တုဂ္ဂုတ္တုမာသတ္တ* zooals dan ook G. B. II, 127, 3 v. o. heeft.

Bl. 137, 3, *သဌကမိတ္တုကမိတ္တုဂီဗျကဒုမာတ္တုဂ္ဂုတ္တုမာသတ္တ* Het woord *သဌ* „lamp“, wordt dus ook figuurlijk gebruikt even als het poët. *သတ္တ*

Bl. 159, 5, M. teekent hierbij aan: „*ကမိတ္တုကမိတ္တုဂီဗျကဒုမာတ္တုဂ္ဂုတ္တုမာသတ္တ* is hier niet duidelijk; het zou moeten beteekenen „een *ကမိတ္တုကမိတ္တုဂီဗျကဒုမာတ္တုဂ္ဂုတ္တုမာသတ္တ* bewonen“, in denzelfden zin als *ကမိတ္တုကမိတ္တုဂီဗျကဒုမာတ္တုဂ္ဂုတ္တုမာသတ္တ* enz., maar een voorbeeld dat zulk een woord alleenstaande in de beteekenis van een naamwoord wordt opgevat, herinner ik mij niet ontmoet te hebben. Men zal dus beter doen te lezen *ကမိတ္တုကမိတ္တုဂီဗျကဒုမာတ္တုဂ္ဂုတ္တုမာသတ္တ* zooals ook V. B. heeft.“

Ik geef hier de woorden van M. in hun geheel terug, opdat men ze in hun verband zou kunnen beoordeelen. Zij zijn voor mij
4e Volgr. IV. 39

ten eenenmale duister, en wel omdat *ကမ္ဘာတစ်ခု* of *ကမ္ဘာကမ္ဘာတစ်ခု* zich niet laat vergelijken met *ကိစ္စ* enz. Op zich zelf genomen is het eerste een naamwoord, het tweede een zegwoord.

De vraag is hier m. i. deze: Vooreerst, is een vorm *ကမ္ဘာတစ်ခု* zooals die in den text voorkomt, gebruikelijk? Daarop kan het antwoord veilig zijn: Neen. Wie heeft er ooit *ကမ္ဘာတစ်ခု*, *ကမ္ဘာတစ်ခု*, *ကမ္ဘာတစ်ခု* of iets derg. aangetroffen? — Maar stel al dat die vorm meer voorkwam, is dan *ကမ္ဘာတစ်ခု* of *ကမ္ဘာကမ္ဘာတစ်ခု* hier zelfs wel mogelijk? Immers neen, want *အိမ်ကမ္ဘာ* (*ကမ္ဘာ*) *ကမ္ဘာတစ်ခု* zou bet.: „de gelofte van het Godenverblijf“ en dat is onzin. De eenigst mogelijke lezing is *ကမ္ဘာကမ္ဘာတစ်ခု* „de belofte van haar, die het Godenrijk bewoont, nl. de „Ratoe Kidoel“. Wij hebben hier dan ook te doen met eene nog al begrijpelijke schrijffout, nl. de weglating van het teekentje . boven de *ကမ္ဘာ*

Bl. 172, 3 v. o. *ယခင်ကမ္ဘာတစ်ခုကမ္ဘာတစ်ခုအပေါ်ကမ္ဘာတစ်ခုကမ္ဘာတစ်ခု* „daarop vochten zij en raakten handgemeen met hunne eigene (mede) kameraden.“ Op deze vert. zou ik niet weten wat aan te merken, maar daarop laat M. volgen: *ယခင်* wordt klaarblijkelijk gebruikt in den zin van ons „onderling“ of eene dergelijke uitdrukking als „man tegen man“, en het zijn deze woorden die ik niet met stilzwijgen mag laten voorbijgaan.

Er kan hier geen sprake zijn van een lapsus calami. Anders zou men geneigd zijn te onderstellen dat M. bedoeld had *ကမ္ဘာတစ်ခုကမ္ဘာတစ်ခု* kan men vertalen door „onderling“ of „kameraad tegen kameraad“. In dat geval zou men alleen kunnen vragen, waartoe deze opmerking, daar toch de vertaling van *ယခင်* hier geen bezwaar kan opleveren na kennisname van het aantal voorbeelden dat bij het woord *ယခင်* *ယခင်* in het Wdb. is vertaald. Maar nu er staat, dat *ယခင်* (NB. zonder meer!) wordt gebruikt in den zin van „onderling“, of „man tegen man“, — dat kan er niet door. Want het beteekent op die plaatsen „gelijk“ of „mede-“ en niets anders. Iets anders is het echter, hoe dat woordje vertaald moet worden. Het bijgebrachte voorbeeld *ယခင်* *ယခင်* *ယခင်*

kan men best vertalen: „kanon tegen kanon“. En in de Damar Woelan (ms. 142 der Leidsche Bibl.) **84**, 8, waar wordt beschreven de wijze waarop de troepen met hunne verschillende uniformen waren ingedeeld, en men leest *ကိတုတ္တိယတ္ထိကုတ္တိ* vertaalt men „geel bij geel“. Maar daarom beteekent *မာဏိ* niet „tegen“ of „bij“. In deze en analoge voorbeelden beteekent het niets anders dan „gelijk“ „mede-“ of iets derg.

Bl. **186**, 7 v. o. *မာဏိကုတ္တိ* Volg. M. „iets bediepen“, „nergens diep ingaan“, „nergens inkomen“. Dit is onjuist. Met *ကိတု* „diep“ heeft de bet. van *မာဏိကုတ္တိ* hier niets te maken, want het staat blijkens het voorafgaande *မာဏိကုတ္တိ* tegenover *မာဏိ* „buiten“. Het is hier dan ook afgeleid van *ကိတု* „het binnenste“ (waarvan *မိကိတု* „binnen“ enz.), en wordt hier gebruikt in den zin van „nergens binnenkomen.“

Bl. **256**, 5, *မာဏိကုတ္တိ* Over deze uitdrukking, die in de Woordenboeken niet verklaard wordt, zwijgt M. Het schijnt een uitdr. te zijn voor „in den strijd geoeffend, gehard“ of iets derg., — maar hoe die woorden dat kunnen bet. is niet duidelijk. Ook elders vindt men die uitdr., bv. Bandoeng (hs. I. Bibl.) **683**, 2 volgg. leest men *မာဏိကုတ္တိ* *မာဏိကုတ္တိ* *မာဏိကုတ္တိ* *မာဏိကုတ္တိ* De G.B. heeft *မာဏိကုတ္တိ* en voor dit *မာဏိကုတ္တိ* geeft het Wdb. „onverschrokken, onverschraagd.“

Bl. **258**, 7. Met *မာဏိကုတ္တိ* hetgeen K. i. is van *မာဏိ* en *မာဏိကုတ္တိ* is waarschijnlijk het eerste bedoeld, G. B. IV, **115**, 7, althans heeft *မာဏိ*

Bl. **260**, 10, v. o. *မာဏိကုတ္တိ* hier: „gewezen verblijf.“

Bl. **268**, 9, *မာဏိကုတ္တိ* zal wel een drukfout zijn voor *မာဏိကုတ္တိ* G. B. IV, **196**, 1 heeft *မာဏိကုတ္တိ* van *မာဏိ* „uitkrabben, uitschrappen.“

Bl. **289**, 9 en 6 v. o. Met *မာဏိ* „wajangpop“ wordt hier bedoeld: de persoon, achter wien men zich verschuift of door wien men handelt. G. B. IV, **280**, 1 v. o. heeft *မာဏိ*

Bl. **291**, 13, *မာဏိကုတ္တိ* is nog de naam van een *district* in de Residentie Prábalinggá.

Bl. **320**, 1. *කපුරුකඩය* M. wil *කපුරු* „kreupelbosch of alang-alang afbranden „ hier figuurlijk laten bet. „verdelgen „ of „overvallen „.

Het is evenwel (met een zeer gebruikelijke weglating van de neusletter in de voorlaatste lettergreep) niets anders dan *කපුරු* een vijand aanranden.

Bl. **321**, 12, *කිංකරය* Het woord *කිංකර* staat niet in het Wdb.; toch is het geen druk- of schrijffout. Ook G. B. IV, **475**, 5 v. o. heeft het. Het schijnt in bet. wel eenige overeenkomst te hebben met *කිං* en *කිංකරය* maar meer gebruikt te worden van aanhoudende droogte; in de Joesoef (hs. I. Bibl.) **188**, 2 v. o. komt het ten minste aldus voor: *කිංකරය* „het was droog, er was geen regen,“ en dat gedurende zeven jaren. Vrg. nog *කිංකර* en *කිංකර* — *කිංකර* oostmoesson met groote droogte.

Bl. **371**, 7 v. o. *කිංකරය* Wat M. hiervan zegt, nl. dat met dat woord (NB. een oud Passief) „een koppel“ (een naamwoord dus) zou bedoeld worden, is zoo vreemd, dat men aan een lapsus calami zou gaan denken. Kern (Bijdr. 4^e volgreesk, 4^e deel, 2^e stuk, bl. **347**) vert. het door „omwonden“ en dat zal wel ongeveer de bet. zijn. Ik voeg hier alleen bij, dat, terwijl op deze plaats uit het voorgaande *කිංකර* mag voorondersteld worden, dat het van „de koppel“ (de *anggar*) wordt gezegd, deze in de G. B. V, **147**, 7 v. o. bepaald genoemd wordt *කිංකරය*

Bl. **417**, 5, v. o. *කිංකරය* Dat met *කිංකර* Sloot wordt bedoeld zooals M. vermoedt, is wel zeker. G. B. toch heeft hier V, **361**, 5 en elders *කිංකර* — maar dat *කිංකර* is wel niet veel hoofdbreken waard. Het zou voor de hand liggen, om er ons „Adriaanse“ in te herkennen, doch als men dan op een andere plaats VI, **113**, 4 leest, dat Sloot genoemd wordt *කිංකර* „Hendrik Janse“ en men daarentegen weet, dat zijn werkelijke naam was Jan Albertsz Sloot (de Jonge, Register in voce), dan vergaat iemand de lust tot verder onderzoek.

van een grondwoord *လိမ့်* of *လိမ့်* te bestaan, al is die ons ook onbekend. Mij komt het ook niet onwaarschijnlijk voor, dat er meê kan bedoeld zijn: „in een cirkel ingesloten worden, omsingeld worden.” Iets dergelijks heeft er immers blijkens het voorafgaande *လိမ့်* hier plaats, en zulk een bet. zou wel overeen te brengen zijn met andere Jav. woorden. waar *လိမ့်* de stam is. Vrg. o. a. *လိမ့်* gebogene houding, *လိမ့်* bogt, kromming; *လိမ့်* boog, halve cirkel, en hiervan *လိမ့်* een halven cirkel vormen.

Bl. 552, 4, *မလိမ့်ကတရက်* Dat het geen bezwaar heeft *ကတရက်* (of *ကတရက်*) op te vatten in de bet. van *ကတရက်ကတရက်* (of *ကတရက်ကတရက်*) blijkt ook nog wel uit Ménaq (hs. L. Bibl.) VII, 440, 5 v. o. *ကတရက်ကတရက်ကတရက်* *မလိမ့်* *မလိမ့်* *မလိမ့်* *မလိမ့်* *မလိမ့်* enz. Verg. verder *ကတရက်ကတရက်* van *မလိမ့်* Op grond van het bij dit woord en bij het door M. aangehaalde *မလိမ့်* in Wdb. opgegevene, zal aan *ကတရက်ကတရက်* *ကတရက်* enz. de bet. wel moeten worden toegekend van „zoek raken, meer bepaald v. gedeelten, die bij iets anders behooren”; hier van enkele manschappen of troepen die achterbleven, van den hoofdtroep verwijderd en zoo zoek raakten, omdat zij den haastigen gang van Soenan Mas met het gros van zijn leger niet konden volgen.

Bl. 562, 1, *မလိမ့်ကတရက်* M. teekent hierbij aan, dat V. B. heeft *မလိမ့်ကတရက်* en dat dit wel de juiste lezing zal zijn. Waarom hij dit opmerkt, begrijp ik niet. De verwaarloozing toch van den neusletter vóór de zachte medeklinker, is waarlijk niet vreemd, (Vrg. o. a. in deze Babad 370, 4 v. o. *မလိမ့်ကတရက်* voor *မလိမ့်ကတရက်* 577, 9, *ကတရက်* voor *မလိမ့်ကတရက်* — of wil men een voorbeeld elders: Pandji Koedânârâwongsâ 76, 3 v. o. *မလိမ့်ကတရက်* voor *မလိမ့်ကတရက်*) noch ook de schrijfwijze naar de uitspraak *ကတရက်* voor *မလိမ့်ကတရက်* *မလိမ့်ကတရက်* is blijkbaar samengesteld uit het substantief denominatief, met *မ* van *လိမ့်* of *မလိမ့်* met achtervoegsel *မလိမ့်* en heeft niets te maken met een vorm *မလိမ့်ကတရက်* De woorden die M. laat volgen: „een vorm *မလိမ့်ကတရက်* wordt niet in het

Wdb. opgegeven" kunnen dan ook alleen tot verwarring leiden.

Bl. **593**, 12 v. o. *നിത്യം*. Het eerste gedeelte althans der door Roorda opgegeven bet. wordt bevestigd door de omschrijving *അജിമാനന്തം* die men in G. B. VI, **425**, 4, in plaats van *നിത്യം* aantreft.

Bl. **594**, 5 v. o. *നിന്നിട്ടു*. Ook na raadpleging van de G. B. kan ik de beteekenis dezer woorden niet helpen bepalen, maar de daar voorkomende lezing VI, **426**, 5, *നിന്നിട്ടു* wijst op twee zaken.

Bl. **603**, 5 v. o. *എടുപ്പ* Volg. Wdb. bet. dit woord "halen" o. a. *vogels die bouwstoffen halen voor hun nest*. M. breidt die bet. uit en zegt: van daar "zich gaan nestelen"; hier wil hij het fig. laten beteekenen: van den Pangeran "zich gaan nestelen aan boord". Ik durf mij aan deze zeer gezochte en alleen op gissing steunende verklaring niet wagen, te minder, omdat de grondbet. van het woord nl. "halen" eenigszins ruimer genomen een veel beteren zin geeft. Met het voorafgaande luidt het dan: "hij ging aan boord van de *പ്രത്യെ* "een soort kleine prauw" die hem haalde of afhaalde om hem te brengen naar boord van het groote schip.

Bl. **604**, 10 v. o. *എടുപ്പ* De G. B. leert ons, dat wij hier te doen hebben met iets dat bij een geweer behoort. G. B. nl. heeft *എടുപ്പ* Nu is volg. Wdb. *എടുപ്പ* en *എടുപ്പ* z. v. a. *എടുപ്പ*, en beteekent het daarvan afgeleide ww. *എടുപ്പ* iets schuiven, voor zich heen schuiven. Met het in de G. B. volg. *എടുപ്പ* "geweer" schijnt er te worden bedoeld: het werktuig, dat den kogel in den loop van het geweer schuift, voortschuift- m. a. w.: de laadstok.

Bl. **611**, 2, *എടുപ്പ* komt als benaming van een korps soldaten ook voor o. a. in de Damar Woelan (hs. 142 L. Bibl.) **63**, 2 v. o.

Bl. **642**, l. 644, 9, v. o. *അടുപ്പ*. M. teekent hierbij aan: letterlijk "tot een muur gemaakt worden", doch hier is *എടുപ്പ* onderwerp en het beteekent daar "er was nog geen muur gemaakt, het was nog niet ommuurd." Dit is gedeel-

telijk waar, gedeeltelijk niet. De eerste bet. is juist, maar wordt gebruikt van dat, wat tot een muur gemaakt wordt, en kan ons dus hier niet helpen, daar er sprake is van de *plaats*, die ommuurd wordt. Zoo zegt dan ook M. terecht: Koetakërta is onderwerp, maar hoe kan hij er dan op laten volgen, dat het bet. zou: er was nog geen muur gemaakt. De plaats Koetakerta en muur kunnen toch niet tegelijk onderwerp zijn? Dit laatste bet. het dan ook niet, maar wel het daarop volgende: „het was nog niet ommuurd“ en dit hebben we hier noodig. Het ww. *မတူကွေး* bet. dus zoowel „tot een muur maken“ als „ommuren“ twee bet. die moeielijk overeen te brengen zijn. Toch laat zich de bet. van „ommuren“ zeer goed verklaren. *မတူကွေး* nl. „baksteen“ in de bet. van „muur“ is eigenlijk een verkorting van *မတူကွေး* en *မတူကွေး* bet. „ommuurd worden“. Zoo hier nu bij verkorting *မတူကွေး*

Bl. 650, 3 v. o. *မတူကွေး*. Of deze vorm meer voorkomt in den zin van „plaats waar of degeen bij wien men moet verschijnen om dienst te doen“, zooals M. opgeeft, weet ik niet; het komt niet in het Wdb. voor evenmin als *မတူကွေး* zooals de V. B. leest en M. vertaalt „degeen dien men als zijn hoofd erkent“. Maar daar dit laatste meer voorkomt, o. a. in Bajan Boediman (hs. L. Bibl.) waar de patih namens zijne 100 makkers (bajan's, een soort perkieten?) de vorstelijke waardigheid aan den Bajan Boediman aanbiedt, en o. a. zegt: *မတူကွေး* zou ik geneigd zijn hier *မတူကွေး* te lezen.

A. C. VREEDE.

DE VERTALING DER ABIĀSĀ DOOR DEN HEER
H. C. HUMME.

Hoewel deze vertaling m. i. op vele plaatsen zeer goed geslaagd mag heeten, schuilen er toch hier en daar fouten in, die niet onvermeld mogen blijven, te minder omdat ook de Abiāsā bij het onderwijs gebruikt wordt. Voor het oogenblik slechts een paar opmerkingen.

Vooreerst heb ik bezwaar tegen de vertaling der woorden, die Abiāsā spreekt bl. 18, 9, *၇၈၇၇၈၉၀၁၂၃၄၅၆၇၈၉၀* en het antwoord daarop van Dewā Brātā *၁၂၃၄၅၆၇၈၉၀၁၂၃၄၅၆၇၈၉၀*. De vert. van den heer H. luidt aldus: Nog kort vóór uw komst, waarde broeder, spraken wij over u. Dewā Brātā: Ik dank u voor uw belangstelling. De woorden van den laatste leveren geen de minste zwaarigheid op en kunnen eenigszins vrij best vertaald worden door: Ik dank u voor uw groet; maar daaruit volgt dan ook, dat de vert. der woorden van den eerste onmogelijk goed kan zijn.

Wel bevat het gezegde van Abiāsā eenige moeielijkheid, maar, daar de bet. der woorden van Dewā Brātā "ik dank u voor uw groet" vast staat, is dit ten minste zeker, dat A. zijn broeder met een groet aanspreekt. Gaarne wil ik erkennen, dat de uitdrukking *၇၈၉၀၁၂၃* ook mij niet terstond duidelijk was, maar juist de Bajan Boediman lezende, trof ik het bl. 88, 6 aan, gevolgd door de gewone verwelkomingsformule *၇၈၉၀၁၂၃၄၅၆၇၈၉၀* enz., en toen ik nu de plaats in de Abiāsā nog eens nalas met het antwoord van Dewā Brātā, leed het geen twijfel meer of het was een elliptische uitdrukking voor *၇၈၉၀၁၂၃၄၅၆၇၈၉၀* of iets derg. — en zoo vond ik het dan ook later voluit terug in de Wajang-verhalen, uitg. door Roorda bl. 215, 6—7, waar ook op bl. 172, 8—10 *၇၈၉၀၁၂၃၄၅၆၇၈၉၀* voorkomt.

EENIGE, IN HET HANDWOORDENBOEK VAN
ROORDA, NOG NIET OPGENOMEN JAVAANSCH
WOORDEN.

Prof. Meinsma heeft de goedheid gehad mijne aandacht te vestigen op sommige in Roorda's Jav. Ned. Handwoordenboek nog niet opgenomen woorden, voorkomende in het in 1876 te *Batavia* verschenen Jav. werkje getiteld: „*Tjariosing negari Padang*, door Radèn Ariâ Darmâ Brâtâ.”

Daarbij gaf ZHGel. mij in overweging die woorden en enkele uitdrukkingen, zooveel mogelijk te verklaren en ze in de Bijdragen van het Koninklijk Instituut te publiceeren. Zonder daarom te durven beweren dat de door mij geleverde verklaring voldoende zij, wil ik daaraan gaarne gevolg geven, wèl overtuigd, dat elke poging, hoe gebrekkig ook, om de kennis van de Jav. taal te vermeerderen, niet geheel nutteloos is. Het spreekt van zelf dat deze mijne bijdrage geenszins aanspraak maakt op wetenschappelijke waarde; ik heb eenvoudig getracht terug te geven wat de Javaan over 't algemeen onder die woorden verstaat en wat hij met die uitdrukkingen zeggen wil. Voor het gemak van den belangstellenden lezer kan deze bijdrage beschouwd worden als een vervolg op het door voornoemden geleerde verleden jaar in dit tijdschrift 4^e volgr. 3^e dl. blz. 241 geplaatste „Eenige bijvoegsels bij het Jav. Ned. Hdw. van T. Roorda.” Hier en daar echter waar het mij wenschelijk toescheen, was ik zoo vrij in de uitlegging eenigszins uitvoeriger te zijn. Ook heb ik voor enkele m. i. nog niet voldoende verklaarde woorden, die ik in Humme's *Abiâsâ* en elders aantrof, hier een plaatsje ingeruimd. Omtrent sommige te Padang gebruike-

lijke woorden en uitdrukkingen in het eerstgenoemde werkje voorkomende, die mij twijfelachtig voorkwamen, heb ik van den schrijver zelve inlichtingen ontvangen.

Ten slotte veroorloof ik mij den beoefenaars van het Javaansch in bedenking te geven, de Jav. woorden, waarvan de beteekenis hun min of meer duister voorkomt, van tijd tot tijd, met of zonder uitlegging, maar liefst met opgave van herkomst en van den zin waarin ze voorkomen, in het licht te geven zooals b. v. Dr. N. van der Tuuk ten aanzien van oud-Javaansche woorden in het Tijdschr. voor Ind. taal-, land- en volkenkunde dl. XXV gedaan heeft. Zoo doende zal men, dunkt mij, voor anderen en voor zich zelve een nuttig werk verrichten.

Delft, September 1880.

ISMANGOON D. W.

ဟေ့ဟေ့ဟေ့ဟေ့ ဟေ့ဟေ့ဟေ့ kn. Tjariosing negari Padang, p. 223 r. 10; *besproeien, besproeiing*; water dat naar de sawah wordt geleid, z. v. a. မိကဗျာ ရတဝဏ် or ရတဝဏ် ဟေ့ဟေ့ waarmede dit eenigszins in verband schijnt te staan. Volgens Mscr. Wbk. " ဟေ့ဟေ့ or မိဟေ့ : bewateren, door inleiding van water langs greppels. "

ဟေ့ဟေ့ဟေ့ဟေ့ kn. Tj. n. Pad. p. 319 r. 6 v. o. *kleine op eenvoudige wijze opgemaakte haarwring*, (ဟေ့ဟေ့ဟေ့ဟေ့) groote haarwring, al naar gelang de persoon die ze draagt weinig of veel haar heeft). Het verschil dezer haarwring met de *kondé* bestaat voornamelijk hierin, dat de laatste minder *eenvoudig* is, door dat het gedraaide haar door elkaar heen gestoken en als het ware geknoopt wordt, hetgeen met de eerste niet het geval is.

ဟေ့ဟေ့ — ဟေ့ဟေ့ဟေ့ဟေ့ kn. Tj. n. Pad. p. 154 r. 10; 177 r. 1 en 276 r. 2; z. v. a. မိကဗျာ မိကဗျာ *kleine waterleiding*, speciaal gezegd van beekjes die van de bergen afstroomen en uit een bron of meertje ontspringen.

ဟေ့ဟေ့ beteekent z. v. a. ဟေ့ဟေ့ or ဟေ့ဟေ့ = *schuim*, zoo dat ဟေ့ဟေ့ဟေ့ဟေ့ zou kunnen beteekenen: het *schuim* of *schuimend water* van het meer of van de bron.

ဟေ့ဟေ့ kn. naam van een' *witten aardworm* ter grootte van een duim. Zie ဟေ့ဟေ့

ဟေ့ဟေ့ kn. Abiásá p. 35 r. 8 v. o. letterlijk: *diepe, zware of grafstem*, hier *vorm v. d. wajanyoppo*, z. v. a. ဟေ့ဟေ့ဟေ့ဟေ့ *met het hoofd voorover gebogen, ernstig* [in tegenstelling van vroolijk], zoo als die van Ardjoená, Yoedistirá enz. Zie ဟေ့ဟေ့

ဟေ့ဟေ့ — ဟေ့ဟေ့ဟေ့ kn. Tj. n. Pad. p. 258 r. 9; het *dwar-*

relen van iets = *ဟုတ္တု* in het Wbk.; dus hier in den zin van: de geur die al *dwarrelende* gestadig in den neus dringt.

မိမိဟုတ္တု (မဟုတ္တု) — *မိမိဟုတ္တု* kn. Tj. n. Pad. p. 283 r. 3; z. v. a. *မိမိဟုတ္တု* (eigenaardig zegt de Javaan hiervoor ook *မိမိဟုတ္တု* in den zin van *ik ben de baas*), *iemand met aanmatiging, minachting* of *vernedering behandelen*. *မဟုတ္တု* beteekent oorspronkelijk het klanknabootsend geluid van slaan op het hoofd met de vlakke hand (*မဟုတ္တု*)

ဟုမာမိဟုတ္တု kr. *ဟုမာမိဟုတ္တု* ng. — *ဟုမာမိဟုတ္တု* Tj. n. Pad. p. 291 r. 8 v. o. *kwaad doen; kwaad gedaan worden, gestoord, verhinderd worden*, z. v. a. *ဟုမာမိဟုတ္တု* မိမိဟုတ္တု

ဟုမိဟုတ္တု — *ဟုမိဟုတ္တု* kn. Tj. n. Pad. p. 269 r. 8 v. o., *sterk* op iets *aandringen; sterk* op *aangedrongen* worden; met den kop of den snuit (hier van het kalf) *woelen* tusschen de achterpooten (bij de lies) van den buffel, z. v. a. *မိမိဟုတ္တု* b. v. *မိမိဟုတ္တု* of *ဟုမိဟုတ္တု* iemand aanhoudend aanmanen om zijne schulden te betalen; vrgl. ook *ဟုမိဟုတ္တု* *မိမိဟုတ္တု* Bijdr. K. I. 1879, 3^e dl. p. 258. Volgens Mscr. Wbk. beteekent *ဟုမိဟုတ္တု* „kruipend insect dat zich in den grond ophoudt.“

မဟုတ္တု (*ဟုတ္တု*) kn. Tj. n. Pad. p. 184, r. 9 v. o., het *in menigte* ergens *verspreid liggen, zitten* ook *staan* van vele meest kleine voorwerpen of diertjes, zoo als: vuurvliegen *ဟုမိဟုတ္တု* des nachts op de sawah of aan den oever der rivier; van afgevallen bloemen z. a. *tandjoeng, kemoening* of *melati bloemen* enz.; van in bloei staande plantjes, z. a. *made-liefjes* op 't veld, vooral van schitterende voorwerpen b. v. sterren, zoodat men ook kau zeggen: *မိမိဟုတ္တု* Vergl. *မိမိဟုတ္တု*

ဟုမာမိဟုတ္တု kn. Reis n. Ned. p. 179 r. 3. naam van eene *grijze tor* (ter grootte van een *ဟုမိဟုတ္တု*) die uit het masker van een *ဟုမိဟုတ္တု* voortkomt. Vergl. *ဟုမိဟုတ္တု* en *ဟုမိဟုတ္တု*

ဟုမိဟုတ္တု Ku. Tj. n. Pad. p. 196, r. 9; *zacht, gemakkelijk, aangenaam, gelijkmatig, glijdend* of *rollend* van voer- en vaar-

tuigen enz. Zoo ook het gevoel van sluimeren en in slaap geraken.

ပျက်စီးမှု — သိချက်စွဲမှု ဘွဲ့စွဲမှု kn. Tj. n. Pad. p. 216 r. 8, het *uitpeuteren* van iets (den grond) met een klein scherp werktuig, b. v. ကျွဲစွဲမှု *kokosmoot* met een mes *uit* den dop *peuteren*. Hier heeft het woord de speciale beteekenis van ကောက်မှု 't *ontginnen*, het *stichten*.

Volgens Mscr. Wbk. beteekent ပျက်စီးမှု „de afstammeling van iemand die een stuk grond ontgonnen heeft of de plaats waar iemands voorvaderen geboren zijn, b. v. သိချက်ပျက်စီးမှု N. is de afstammeling van den eersten ontgiener van *Karta Soera*. „

ပုံစံမျိုး Kn. Tj. n. Pad. p. 321, r. 7 v. o.; naam van *de soort* of 't *patroon* van ပုံစံမျိုး maar meest gekleurd en met smaller streepjes. Volgens Mscr. Wbk. „een soort van Europ. geruit goed. „

သိချက်စွဲမှု Kn. (= သိချက်စွဲမှု maar voor grootere voorwerpen) Tj. n. Pad. p. 157, r. 5, 4 en 1 v. o. I. *klein voorwerp* op een *grooter vastgehecht* of *geplakt*. Hier beteekent သိချက်စွဲမှု eene *versiering* van goud, zilver of diamant aan een ပျက်စီးမှု ကျွဲစွဲမှု d. i. oorkrab vervaardigd van buffelhoorn, ook ပျက်စီးမှု စွဲမှု, geheeten, in tegenstelling van ပျက်စီးမှု

II. de *stengel* of *steel* van een *bamboeblad*, ook *lootjes* of *uitspruitsels* die aan de geledingen der bamboes *uitschieten*, wat bij boomen ဖြစ်မှု is.

Volgens Mscr. Wbk. beteekent သိချက်စွဲမှု „het roosje dat met een schroefje aan de soewëng zit. „

ပျက်စီးမှု Kn. Tj. n. Pad. p. 158, r. 9 v. o. *wijze van het dragen van* ကျွဲစွဲမှု, zoodanig dat de uiteinden daarvan bij de heup zijn *samen gevoegd* en *vastgemaakt* zonder dat ze eerst om het onderlijf heen is *gewikkeld*, zoodat dit laatste *zichtbaar* wordt, zoodra de ကျွဲစွဲမှု door den wind in *beweging* raakte. Het woord is *samengesteld* uit ပျက်စီးမှု

z. v. a. *കണ്ടിത്തൂ*, *കാരിത്തൂ*, *നാട്ടത്തൂ*, *പുലക്കത്തൂ* en *എലത* een van *kédélé* en *geraspte kokosnoot* bereide toespijs, gewoonlijk bij het koken gewikkeld *പുതുപ്പ* in een stuk pisangblad, met een kruisband — mede van pisangblad — er om, dat *കാറ്റാത്തൂ* genoemd wordt; *കാടീ?പാറ്റാറ്റാറ്റാ* *താത്തൂ* beteekent: het kleed aan hebben, als het ware op de wijze van den kruisband van de *എലത*

71

എട്ടുഎട്ടു Kn. Bijdr. K. I. 1880, 4^e deel, p. 345, woordherhaling met verandering van klinkers, = *എട്ടുഎട്ടു* *എട്ടു* *എട്ടു* *onafscheidelijk bij elkaar*; eigenlijk: dicht achter elkaar loopen z. a. *എത്തുഎത്തു*

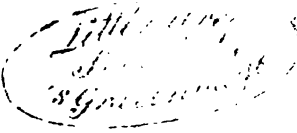
എ Kw. Tj. n. Pad. p. 205, r. 2 v. o. = *എ* *afvallen*, dus z. v. a. *എ* *എ* *എ* Vrgl. Kawi-Javaansch Wbk. van Winter, uitgegeven door van der Tuuk.

എ (*എ*); Batav. Mal. Tj. n. Pad. p. 97, r. 1, *bordeel*, of *verblijf der danseressen*, (ronggèng) z. a. het Jav. *എ* *എ* of *എ* aldus genaamd naar het gebruik zoo wel te Batavia als te Padang, alwaar de bamboe- of houten wanden der huizen van dergelijke vrouwen geel geverfd zijn, althans plachten te zijn.

എ temboeng pasisir, ook gebruikelijk in *Madioen*, *Kediri* en *Soerabaja*, verkorting van *എ* grondwoord *എ* bet. z. v. a. *എ* De uitdrukking komt van *എ* (dit woord wordt altijd in het ngoko gebruikt) d. i. het verschijnen van den danser op het tooneel bij de danseres om met deze te tandakken. *എ* 1.

എ Kn. Tj. n. Pad. p. 208, r. 11, het *in eenigszins gebogen houding langzaam gaan* van oude of ziekelijke menschen.

¹ Dit woord bet. niet alleen tandakken met dansmeiden *op straat bij nacht*, zoo als dit in het Hd. Wbk. opgegeven is, maar ook in de *pend&p&* en *bij dag*, wanneer de *എ* in huis gehouden wordt, dat dikwijls over dag plaats heeft.

ယုကန်၊ Kn. Tj. n. Pad. p. 124, r. 9; vrgl. Reis n. Ned. p. 292, r. 7 v. o. = ယုကန်၊ ယုကန်

ကံ

ခပ်ကန်၊ Kn. Tj. n. Pad. 157, r. 9 v. o. het door de *schutblaadjes aan het einde v. d. kokosnootsteel gevormde napje* (dien naam geeft men er ten minste bij de eikels aan), waar in de noot bevestigd is, hetwelk den vorm heeft van een bekken. Volgens Mscr. Wbk. "een bekkenaardig bekleedsel van een kokosnoot waar de stengel aan zit."

ခပ်ကန်ကန် — ခပ်ကန်ကန်ကန်ကန် Tj. n. Pad. p. 262, r. 3 v. o. = ခပ်ကန်ကန်ကန်ကန်ကန် ခပ်ကန်ကန်ကန်ကန်ကန်

ကန်ကန်ကန် z. v. a. ခပ်ကန်ကန်ကန် vrgl. ခပ်ကန်ကန်ကန်ကန်ကန်

ခပ်ကန်ကန်၊ naam van eene *donker bruine tor met hoorntjes*, ter grootte van een ခပ်ကန်ကန်ကန် Vrgl. ခပ်ကန်ကန်ကန်

ကန်ကန်ကန်၊ Kn. Tj. n. Pad. p. 121, r. 8 en 9 v. o.; z. v. a. ကန်ကန်ကန်၊ ကန်ကန်ကန်၊ ကန်ကန်ကန်၊ *ledige, open, holle ruimte*. Hier wordt bedoeld eene soort ronde, van binnen holle, mandjes, van rotting gevlochten, welke, gehangen aan een seinpaal, tot signaal dienen van aankomende schepen. Zie ကန်ကန်

Volgens Mscr. Wbk. "eene opening door en door, een cirkel. ကန်ကန်ကန်ကန်ကန်ကန် een kokervormig hout van beide zijden open."

ခပ်ကန်ကန်၊ Kn. Tj. n. Pad. p. 331, r. 1. eene soort *gras*, dat *lang* en *dik* is, er uitziet als *glagah* of *rajoeng* en in de bosschen of op het veld, gewoonlijk tusschen die planten, groeit; z. v. a. ကန်ကန်ကန်ကန်ကန်

ခပ်ကန်ကန်၊ Kn. Tj. n. Pad. p. 192, r. 5. het *bemorst zijn* van de kin ten gevolge van het kwijlen bij betelkauwende personen z. v. a. ကန်ကန်ကန်ကန် ကန်ကန်ကန်

Volgens Mscr. Wbk. "bevuild, smerig (van knevels of baard, wanneer er van hetgeen men eet of drinkt wat blijft hangen)."

ခပ်ကန်ကန် — ခပ်ကန်ကန်၊ Kn. Tj. n. Pad. p. 301, r. 9 z. v. a. ခပ်ကန်ကန်ကန်ကန် letterlijk: *met de ooggen knippen*, ခပ်ကန်ကန်ကန်

ဟူ၍ wordt gezegd van de oogen van iemand die, uit den slaap ontwakende, naar het licht ziet. Fig. beteekent *ကိမ်မိမိဟူ၍* niet naar rede willen hooren, om niets geven, z. v. a. *ကုမ္ပဏီ* ကုမ္ပဏီဟူ၍

Volgens Mscr. Wbk. „klein (van oogen), *ကိမ်မိမိဟူ၍* dikwijls knipooogen van iemand die kleine oogen heeft. ”

ကုမ္ပဏီ — *ကုမ္ပဏီ* Kn. Tj. n. Pad. p. 184, r. 7, benaming van *rechttopgaande zijgevels* van een *ကုမ္ပဏီ* gewoonlijk van gevlochten bamboe *ကုမ္ပဏီ* vervaardigd. Zie *ကုမ္ပဏီ*

ကုမ္ပဏီ kn. *ကုမ္ပဏီ* kd. Tj. n. Pad. p. 197 r. 4 v. o. = *ကုမ္ပဏီ* *blik* of *zink*.

Volgens Mscr. Wbk. „*ကုမ္ပဏီ* of *ကုမ္ပဏီ* = *blik*. ”

ကုမ္ပဏီ Kn. Abiásá p. 64, r. 8 v. o. vermoedelijk van (*ကုမ္ပဏီ*) *ကုမ္ပဏီ* = bleekers en *ကုမ္ပဏီ* = *ကုမ္ပဏီ* pottebakkers, lieden die oudtijds niet als getuigen mochten optreden, omdat zij beschouwd werden te behooren tot de gemeene kaste, z. v. a. (*ကုမ္ပဏီ*) *ကုမ္ပဏီ* of *ကုမ္ပဏီ*

ဟူ၍

ကုမ္ပဏီ — *ကုမ္ပဏီ* wordt ook verklaard met: *broeders kinderen* (nl. broeders van de zelfde „vader en moeder”), *eigen neven in de mannelijke linie*.

ကုမ္ပဏီ — *ကုမ္ပဏီ* Bijdr. K. I. 1880, 4e dl. p. 346. Zie *ကုမ္ပဏီ* bij *ကုမ္ပဏီ*

ဟူ၍

ကုမ္ပဏီ — *ကုမ္ပဏီ* Zie *ကုမ္ပဏီ*

ကုမ္ပဏီ — *ကုမ္ပဏီ* Kn. Tj. n. Pad. p. 260 r. 4, 't *schitteren, blinken*; hier het *geschitter* v. h. lemmer der sabels; z. v. a. *ကုမ္ပဏီ*

Dit laatste woord beteekent volgens Mscr. Wbk. „*gestikker, flikkering*, ook van blanke wapens, spiegel of water. ”

ကုမ္ပဏီ — *ကုမ္ပဏီ* Kn. Tj. n. Pad. p. 202, r. 4, *netjes*

zittend van een hoofddoek, z. v. a. ရေခဲအိမ်; မရမာယုဒ်၏ ဝါးကုတ်စွဲကုတ်၏ de bedekking ziet er als t^ém^pé uit d. w. z. *stevig* en *dicht*. မရမာယုဒ်ကုတ်၏ wordt gezegd van eene *waterdichte bedekking*, (eene nieuwe atapbedekking, waarvan de atappuntjes nog niet vermolmd of afgestompt zijn, is gewoonlijk een beetje lek).

အိမ်ကုတ် or အိမ်ကုတ် Tj. n. Pad. p. 93, r. 3, z. v. a. အိမ်
အိမ်ကုတ် အိမ်ကုတ် alleen te Padang in gebruik voor de be-
naming van een *bedehuis*, dat ter gelegenheid van het Hassan
Hoesainfeest opgericht wordt.

Volgens prof. Niemann is *taboet* het Arab. تابوت = plaats
waar men reliquien bewaart. Voorts wordt die naam ook ge-
geven aan een klein langwerpig vierkant gebouw, dat bij het
Hassan Hoesainfeest het praalgraf moet verbeelden, dat op de
vlakte van Kerbela over de overblyfselen van Hoesain is opge-
richt. Bij genoemd feest plaatst men in de taboet dikwijls of
veelal twee kleine graven, waarmede men die van Hassan en
Hoesain wil voorstellen.

အိမ်ကုတ် — အိမ်ကုတ် Kn. Tj. n. Pad. p. 195 r. 9 v. o.
Vrgl. Palmer v. d. Broek's Kantjil, ၄၄; IV. ၁၁၀ 10 en 13
gewillig en *vlug achter iemand aanloopen*. Zie အိမ်ကုတ် အိမ်ကုတ်
အိမ်ကုတ်

အိမ်ကုတ် Kn. manuscript brieven, een van 2 aan elkaar
verbonden planken vervaardigd *voorlezenaartje*, vooral ge-
bruikt bij het lezen van den koran, even als de အိမ်ကုတ်
Dit laatste wordt gewoonlijk gemaakt van een meestal niet
zeer fijn afgewerkt, blok hout.

ရေခဲအိမ်ကုတ် Reis naar Ned. p. 295, r. 1, Vrgl. Bijdr.
K. I. 1879 3^e dl., p. 267; ook naam van een *jongensspel*,
dat in *Kediri* gespeeld wordt, waarbij twee knapen, zich bij
de handen vasthoudende, elkaar met gestrekte armen om het
hardst duwen. ¹ Hij wien's elleboog 't eerst buigt, is de

¹ Zoo dat het reeds vroeger in 't aangehaalde tijdschrift verklaarde woord
အိမ်ကုတ် ook deze beteekenis nl. «tegen elkander duwen» heeft.

verliezende partij en moet dan den winner een eindje op den rûg dragen. *၇၀၇၇၅*

မိၵ် Kn. Tj. n. Pad. p. 233, r. 10; z. v. a. *မိၵ်* *diep* tevens *gevaarlijk*, *angstwekkend* wegens de diepte (*၇၅၅၅၅*) en de veelvuldige (*မိၵ်မိၵ်*) gewassen, waarin gevaarlijke dieren verborgen kunnen zijn. vrgl. *မိၵ်မိၵ်* *မိၵ်မိၵ်*

၇၅ၵ်မိၵ် = een gevaarlijk diep breed ravijn,

၇၅ၵ်မိၵ် = " " " smal ravijn.

၇၅ၵ်မိၵ် Reis n. Ned. p. 75, r. 11 v. o. vrgl. Bijdr. K. I. 1879, 3° dl. p. 253 moet zijn *၇၅ၵ်မိၵ်*

မိၵ် Kr. *၇၅ၵ်မိၵ်* ng. Tj. n. Pad. p. 267, r. 6; figuurlijk: *al wat men laat vechten*, haan, buffel, kemiri, këtjik, enz.

z. v. a. *မိၵ်မိၵ်* *မိၵ်မိၵ်*

မိၵ်မိၵ် — *မိၵ်မိၵ်မိၵ်မိၵ်* Kn. *het hier en daar verspreid liggen van kleedingstukken; het onderst boven* van goederen.

မိၵ်မိၵ် — *မိၵ်မိၵ်မိၵ်မိၵ်* Kn. Tj. n. Pad. p. 228, r. 9 v. o. en p. 331 r. 6. z. v. a. *မိၵ်မိၵ်* in *wanorde* of *verwarring*, het *verward* *loshangen* van kleeren. Vrgl. *မိၵ်မိၵ်* Bijdr. K. I. 1879, 3° dl. p. 253.

၇၅ၵ်မိၵ် — *၇၅ၵ်မိၵ်မိၵ်မိၵ်* zie p. 74 van Meinsma's aantekening op de Babad Tanah Djawi; *formuliergebed* *၇၅ၵ်မိၵ်* d. i. afkomstig van den heiligen *၇၅ၵ်မိၵ်မိၵ်မိၵ်* strekkende om djins, satans en dergelijke vah heñi, die het formulier prevelt, te verwijderen, *၇၅ၵ်မိၵ်မိၵ်မိၵ်* is de *၇၅ၵ်မိၵ်* van den heiligen *၇၅ၵ်မိၵ်မိၵ်မိၵ်* ook *၇၅ၵ်မိၵ်မိၵ်မိၵ်* geheeten.

မိၵ်မိၵ်မိၵ် Kn. Tj. n. Pad. p. 281, r. 5 en 3 v. o. en p. 286, r. 1; *booze geest* of *duivel* (*မိၵ်မိၵ်*) die zich in het water ophoudt en zich in de gedaante van een' krokodil of van een vreemdscoortige (rivier-) visch *မိၵ်မိၵ်မိၵ်မိၵ်* genoemd, vertoont. Het bijgeloof wil, dat dergelijke visch een behaard lichaam of, juister: haar onder de *မိၵ်* heeft, welk haar grof is en op *၇၅ၵ်မိၵ်* gelijkt. Doet de duivel zich in de gedaante van een' krokodil voor, dan is diens kop *မိၵ်မိၵ်* begroeid met *မိၵ်* Ontmoet een visscher of bader toevallig zulk een *မိၵ်မိၵ်မိၵ်* en verwijdert bij zich niet spoedig van

die plaats, dan loopt hij gevaar *ကိပ်* en in het verblijf des duivels verdwaald te raken. De zulke wordt *ကေကိကာကေ* genoemd, d. i. door den duivel weggenomen.

ကေကိကာကေ Tj. n. Pad. p. 228, r. 6 v. o. *heerenhonden, honden van den vorst*. Zie *ကိပ်*

ကေကိကာကေ Kw. Tj. n. Pad., p. 237 r. 8 v. o. 't *gevaar der vijf gevaren*, veroorzaakt door godheden, menschen, dieren, djins en satans.

၂၁၂

ကေကိကာကေ Abiâsâ p. 44, r. 5, benaming van een grooten *steen* (gewoonlijk aan den oever v. d. rivier gelegen, gedeeltelijk onder den grond bedolven), met bulten en gaatjes, het uiterlijk hebbende van een grooten kikvorsch, waaraan hij ook gewoonlijk tot schuilplaats dient. Hier een *scheldwoord* voor iemand die een leelijk uiterlijk heeft.

ကေကိကာကေ Kw. Tj. n. Pad. p. 110, r. 9 en 111, r. 3, z. v. a. *ကေကိကာကေ* 'n *profetischen geest hebben, met den helm geboren zijn*.

ကေကိကာကေ — *ကေကိကာကေ* Bijdr. K. I. 1880, 4^e dl. p. 346 = *ကေကိကာကေ* eene *rottingssoort*, klein maar bijzonder sterk *rottingsoort*. Zulke rotting wordt gezegd afkomstig te zijn van *Borneo, Blitoeng en Palembang*.

ကေကိကာကေ — *ကေကိကာကေ* Kn. Tj. n. Pad. p. 129, r. 4 v. o. en 277, r. 5. *het vel v. d. trom*, z. v. a. *ကေကိကာကေ* *opvouwen, oprollen*, omdat het (natte) leder om den rand van den trom opgerold wordt.

Volgens Mscr. Wbk. "(z. v. a. *ကေကိကာကေ* (*ကေကိကာကေ*)) = iets dat hol is met leder, papier of doek overtrekken b. v. van trom enz."

၂၁၃

ကေကိကာကေ Kn. naam van een *bruinachtig klein torretje*, dat zich even als de *ကေကိကာကေ* en de *ကေကိကာကေ* door de lucht van spaansche peper gelokt, in de schemering gemakkelijk laat vangen.

ရှေးရှေးတို့မှ မှတ်တမ်းတို့မှ — ရှေးရှေးတို့မှ Kn. Tj. n. Pad. p. 181, r. ၈. z. v. a. *ရှေးရှေးတို့မှ* een afgesneden stuk, b. v. *ရှေးရှေးတို့မှ* een borstdoek bestaande uit aaneengenaaide stukken. *ရှေးရှေးတို့မှ* een krisschede waarvan de *ရှေးရှေး* en de *ရှေး* niet van één stuk hout gemaakt zijn in tegenstelling van: *ရှေးရှေး* vrgl. ရှေးရှေးတို့မှ

Volgens Mscr. Wbk. *„samenvoegen, aan één naaien, samenlasschen* van iets waarvan een stuk in het midden genomen is. ရှေးရှေးတို့မှ = een vrouwenrok het midden dat versleten is, uitknippen en de beide stukken weder aan een naaien = ရှေးရှေးတို့မှ

ရှေးရှေးတို့မှ — ရှေးရှေးတို့မှ Bijdr. K. I. 1879, 3e dl. p. 256, vermoedelijk drukfout voor ရှေးရှေးတို့မှ (van ရှေးရှေး) = *doodelijk gewond*. Uit den samenhang schijnt mij deze lezing beter toe.

ရှေးရှေး of ရှေးရှေး — ရှေးရှေး Kn. Tj. n. Pad. p. 303, r. 10 en p. 305 r. 9: = ရှေးရှေး — ရှေးရှေး z. v. a. ရှေးရှေး — ရှေးရှေး ရှေးရှေးတို့မှ — ရှေးရှေးတို့မှ Kn. Bijdr. K. I. 1880, 4e dl. p. 346, *met verdraaide oogen*. Dit woord zou m. i. in het Hud. Wbk. gevoegelijk onder het woord ရှေးရှေး kunnen geplaatst worden; maar wanneer men de woorden ရှေးရှေးတို့မှ en ရှေးရှေးတို့မှ afzonderlijk en niet onder ရှေးရှေးတို့မှ en ရှေးရှေးတို့မှ vermeld vindt, dan zou ရှေးရှေးတို့မှ n. f. hierop even veel recht hebben.

ရှေး — ရှေးရှေး Kn. Tj. n. Pad. p. 127, r. 3, z. v. a. ရှေးရှေး ရှေးရှေးတို့မှ nl. *iets con amore doen, veel werk van iets maken* ရှေးရှေး zijn beste beentje voorzetten, iets met hart en ziel of zijn uiterste best doen, hoog opvoeren.

ရှေးရှေးတို့မှ zie ရှေးရှေးတို့မှ

ရှေးရှေးတို့မှ Tj. n. Pad. p. 93, r. 7 v. o. een te Padang gebruikelijk Mal. woord, voor een *nagemaakt handje* van goud

of zilver vervaardigd en ten geschenke gegeven aan den
တေးတေး houer.

ဘယ်လိယ — *မာဏုလိယ* Kn. Tj. n. Pad. p. 246, r. 6. *zami-*
ken, zeuren, babbelen z. v. a. *ဒြိလိယ*

နို့တုတ် — *မခိနို့တုတ်* Kn. Tj. n. Pad. p. 228, r. 6, v. o.
ongemanierd staan; loopen en dan weer stilstaan; z. v. a.
မိလခိတ် — *မိလခိဏ္ဍိတ်* of *မာဗွခိတ်* — *မာဗွခိဏ္ဍိတ်* =
ongemanierd staan of op en neer loopen. Vrgl. ook Bijdr. K.
 I. 1880, 4° dl. p. 346.

မခိနို့တုတ် *ရမိလခိတ်* *မာဗွခိတ်* *မာဗွခိဏ္ဍိတ်* *ongemanierd* geloop of
 heen en weer loopen, zoo als 's vorsten honden ¹. Zie *မာဏ*
ရမိလခိတ် hierboven.

ခိဗြ Tj. n. Pad. p. 264 r. 7 v. o. en p. 285, r. 5 = *ခိဗြ*
ခိဗြ Kn. Tj. n. Pad. p. 116, r. 5 v. o. *tusschenw. z. v. a.*
ရဗြ; *ရဗြ* bet. volgens Masc. Wbk. *tusschenw.* om
 een plotseling uitkomen, het op eens uitschieten uit eene
 opening aan te duiden, b. v. het ter wereld komen van een
 kind, het op eens geheel losraken v. d. wortels van een'
 uitgerukten boom enz. ²

ခိတုတ် Kn. Tj. n. Pad. p. 256 r. 8, *onovertreffbaar in grootte*
 en *kracht*; eigenschap van menschen of dieren die met boven-
 natuurlijke kracht begiftigd zijn. z. v. a. *ခိတုတ်* *ရမိခိတုတ်*
 en *ခိတုတ်*

တံ

ခိခိယ Kn. Abiāsā p. 39, r. 7 v. o., *keep* van een pijl.

တံ

ခိခိယ Kn. Abiāsā, p. 35, r. 8 v. o. letterlijk: *het in menigte*
dicht aan elkaar tegelijk uitschieten van bootjes, uitbotten van

¹ Wijlen de Sultan VI van Djokja had een honderdtal groote meest over-
 walsche honden, welke — alleen bij officieële gelegenheden vastgelegd — in de
 kraton los liepen tot ergernis van sommige vroomme inl. ambtenaren, die, neer-
 gehurkt op de *မိလခိတ်* zittende somwijlen door die niet weinig verwende
 honden, voor paaltjes werden aangezien. Bovenvermelde uitdrukking heeft hoogst
 waarschijnlijk hieraan haar oortstaan te danken.

ကျွန်း Kn. Tj. n. Pad. p. 121, r. 10 een *langwerpig* van rotting gevlochten naar beide einden eenigszins spits uitlopend *mandje*, in den vorm van een fuik. ခပ်ပိတ်ကုတ် ကျွန်း မိမိန်
z. v. a. ကျွန်းကျွန်း^၁ met het verschil dat de laatste cilindervormig is.

ခပ်ပိတ်ကုတ် Abiásã p. 44, r. 12 = မဟေ့တေ့ ကျွန်း waarschijnlijk van ခပ်ပိတ်ကုတ် (ကပ်ပိတ်ကုတ်) *bloesem* van den *kloewih boom*, die, gedroogd, wel eens voor de zoogen. "tali api" gebezigd wordt, waarvan de grootte en vorm eenige gelijkenis heeft met မဟေ့တေ့^၂ waarop men wel eens zinspeelt. Men zegt ook: ခပ်ပိတ်ကုတ်ကျွန်း ခပ်ပိတ်ကုတ်ကျွန်း ကျွန်း ကျွန်း ၁

ကျွန်း Kn. een *kleine groene glimmende tor* ter grootte van een ကပ်ပိတ်ကုတ်

ခပ်ပိတ်ကုတ် Kn. Tj. n. Pad. p. 307 r. 9 v. o. *uitgekleed, dood arm gemaakt zijn, alles verloren hebben*, z. v. a. ခပ်ပိတ်ကုတ် ကပ်ပိတ်ကုတ် — ခပ်ပိတ်ကုတ်ကျွန်း Kn. Abiásã p. 24, r. 7 v. o. een Bagelensch woord = ခပ်ပိတ်ကုတ် — ခပ်ပိတ်ကုတ်ကျွန်း zie ook ကပ်ပိတ်ကုတ် en ကပ်ပိတ် Vrgl. Bijdr. K. I. 1880, 4e dl. p. 348.

၄၇

ခပ်ပိတ်ကုတ် Kn. Tj. n. Pad. p. 269, r. 2, *glad* van haren.

Volgens Mscr. Wbk. "doornat v. h. hoofd gezegd, of wanneer het geheele lijf het ook is, maar het lijf alléén niet."

¹ Terecht heeft de heer H. Sentanoe Boenglon als scheldwoord opgegeven: ခပ်ပိတ် is een Kawiwoord dat ကျွန်းကျွန်း beteekent.

DE LATIJNSCHE DISSERTATIE VAN DEN
PREDIKANT J. E. J. CAPITEIN.
1742.

In de laatste aflevering dezer „Bijdragen“¹ werd door den heer Jhr. Mr. J. K. W. Quarles van Ufford een overzicht geplaatst der „Academische verhandelingen over koloniale onderwerpen.“

Onder nr. 134 (Slavernij. XII, blz. 506) komt voor: „Capitein, J. E. J., Staatkundig godgeleerd onderzoekscrift over de slavernij, als niet strijdig tegen de Christelijke vrijheid door —, een Moor uit Africa. Uit het Latijn vertaald door Hier. de Wilhem. Te Leiden bij Th. Ronk, 1742. kl. 4o.“²

De geachte Schrijver voegt bij de vermelding van dit boekjen eene aantekening, die wij in staat zijn kortelijk toetelichten. In de eerste plaats zegt hij „dat de oorspronkelijke latijnsche dissertatie niet op de Koninklijke Bibliotheek aanwezig is en ook elders niet vermeld gevonden.“ Deze bewering is eenigermate onjuist. Immers in onderscheidene jaargangen van het tijdschrift „De Navorscher“³ vindt men het een en ander over dezen Predikant; zoo zond o. a. de heer Van der Baan aan dat Tijdschrift in 1877 't geen hij in de Boekzaal van Mei 1742 blz. 588 betreffende de Dissertatie had gevonden; hij vond er het volgende opgeteekend:

„Leiden. Den 10 Maart 1742 is onder voorzitting van den Heer Joan van den Honert, T. H. Fil. S. S. Th. Doct. hujusque Facultatis ut et Histor. Eccles. Prof., verdedigt eene Dissertatio Politico-Theologica de servitute, libertati Christianae

---

¹ 4e Volgreeks, 4e Deel, 3e Stuk.

² Volgens den Navorscher 1877, blz. 154, is bij P. Bonk (de heer Quarles schrijft Th. Ronk) te Leiden en G. de Groot te Amsterdam, voor de derde maal gedrukt: Staatkundig Godgel. Onderzoekscrift enz. door J. E. J. Capitein (Boekzaal, Juli 1742, blz. 71 en 73).

³ O. a. in de dln. XXVI en XXVII.

non contraria, door D. Jacobus Elisa Joannes Capitein, Afer, die ook de maker van deze Verhandeling geweest is.»

In de tweede plaats bevreedt het ons dat de heer Quarles, aan het slot zijner aantekening betreffende de dissertatie, omtrent haren schrijver het volgende schrijft: «De geschiedenis toch verhaalt dat hij spoedig na zijne terugkomst te d'Elmina het beschavingspak aflegde en tot zijne landgenooten in de bosschen vlood, om er nimmer uit terug te keeren.»

Tot voor weinige jaren was het zeer wel mogelijk dat men in dien waan verkeerde, maar sedert 1877 wist of kon men weten, dat door «Laboranter» in den Navorscher van genoemd jaar een extract uit een brief werd medegedeeld, door den Directeur-Generaal ter Kuste van Guinea, in dato 1 April 1747 aan Bewindhebbers der W. I. C., Kamer Zeeland, gezonden, waarin deze o. a. meldt, dat de Predikant J. E. J. Capitein op den 1ⁿ Februari te voren was overleden; en verder geen vleiend getuigenis van hem aflegt, terwijl zijn schrijven over hem met deze woorden eindigt: «dienende tot UWelEdel Groot Achtb. narigt, dat wijlen Zijn Eerwaerde voorsz. heeft naergelaten een insolventen boedel, die door deszelfs Wed^e. is gerepudieert, en ten behoeve van de crediteuren geabandonneert geworden.»

P. A. LEUPE.

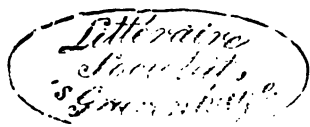
I N H O U D.

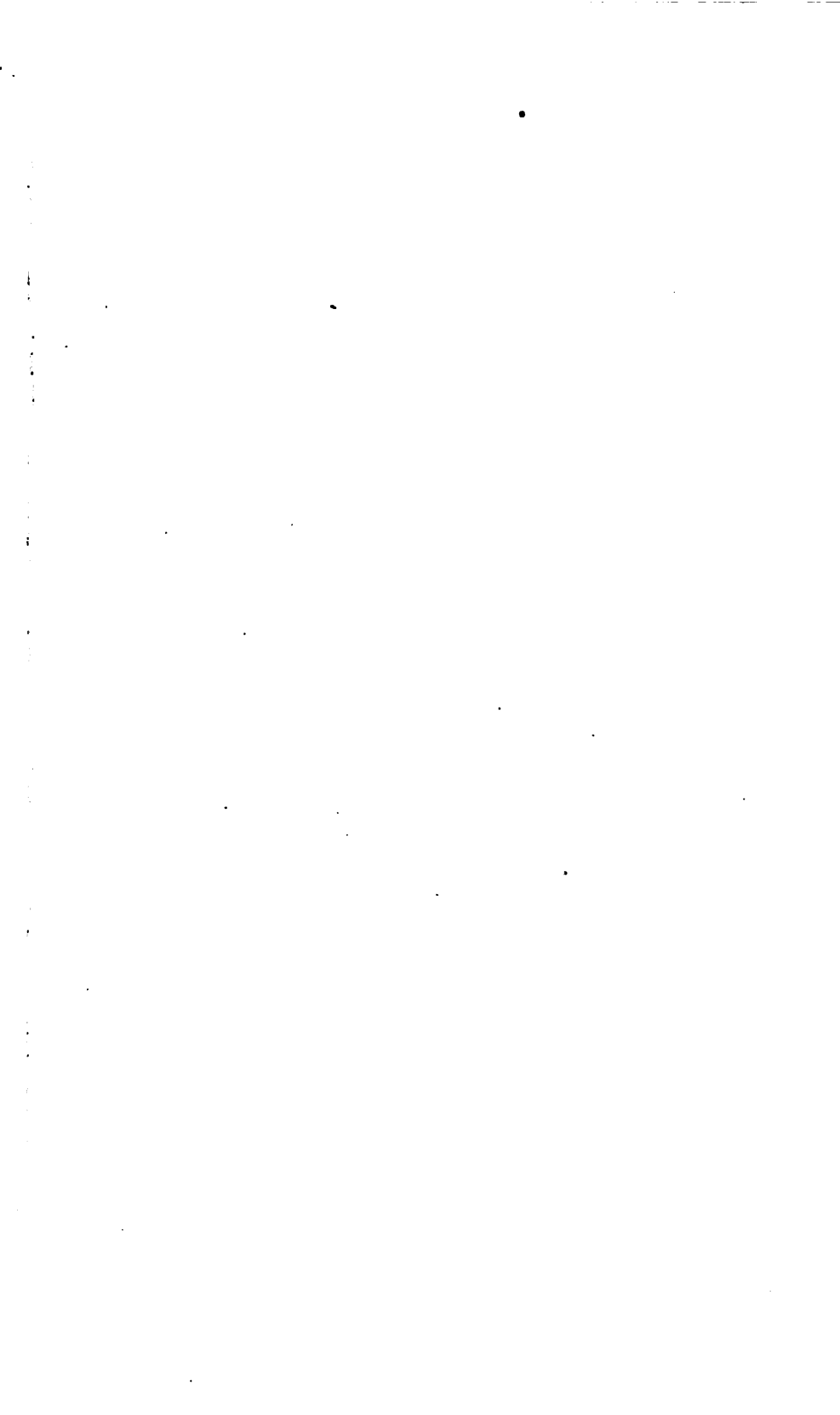

	Blz.
Naamlijst der leden van het Instituut	v
204de Bestuursvergadering, 15 November 1879	XIII
205de Bestuursvergadering, 20 December 1879	XVII
Verslag van den staat der bibliotheken van het Koninklijk Instituut en het Indisch Genootschap over het jaar 1879.	XXV
206de Bestuursvergadering, 17 Januari 1880	XXVII
207de Bestuursvergadering, 21 Februari 1880	CII
Algemeene vergadering, 28 Februari 1880	CVI
Buitengewone Bestuursvergadering, 28 Februari 1880 .	CXII
Verslag van den staat en de werkzaamheden van het Instituut over 1879	CXIII
209de Bestuursvergadering, 20 Maart 1880	CXXI
210de Bestuursvergadering, 17 April 1880	CXXV
211de Bestuursvergadering, 15 Mei 1880	CXXXIII
212de Bestuursvergadering, 9 Juni 1880	CXXLI
213de Bestuursvergadering, 18 September 1880	CXXLIX
214de Bestuursvergadering, 20 November 1880	CLVI
Lijst der uitgaven van het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië. (Opgemaakt in December 1880)	CLXIII
Transcriptie van het Dagboek der Vorsten van Gowa en Tello, met vertaling en aantekeningen, door A. Ligtvoet	1
De Europeërs in den Maleischen Archipel. Derde ge- deelte. 1541—1555. Door P. A. Tiele	261
Losse aantekeningen op het boek van den kantjil. Door Prof. H. Kern	341
Eene nalezing. Door Prof. J. J. Meinsma	349
Réponse aux critiques de l'Uranographie chinoise. Par G. Schlegel	350
Lijst van vreemde woorden, welke na een zeker tijds- verloop in het Javaansch te Koedoes en omstreken ge- bruiksrecht hebben verkregen. Door Raden Mas Adipati Ario Tjondro Negoro	373

	Blz.
De Europeërs in den Maleischen Archipel. Vierde gedeelte. 1556—1578. Door P. A. Tiele	395
Academische verhandelingen over koloniale onderwerpen. Door Jhr. mr. J. K. W. Quarles van Ufford	483
Twee Maleische handschriften. (De Sjair Sulthan Mansoer Sjah Gëmpita. — De Sjair Kahar 'l Masjhoer). Door H. C. Klinkert	512
Mededeelingen. Door G. W. W. C. van Hoëvell	525
I. Over de beteekenis van het woord Papoea of Papoewa. — II. Paradijsvogels, boerong mati.	
Cornelis Houtman's tweede reis naar Indië, 1598. Door P. A. Leupe	527
Sanskritsche woorden in het Tagala. Door Prof. H. Kern	535
Geschiedenis van Kartasoera volgens de Babad in proza-bewerking van den heer C. F. Winter Sr. Door Prof. J. J. Meinsma	565
De Aanteekeningen van Meinsma op de Babad Tanah Djawi. Door Prof. A. C. Vreede	579
De vertaling der Abiäså door den heer H. C. Humme. Door Prof. A. C. Vreede	591
Eenige, in het Handwoordenboek van Roorda, nog niet opgenomen Javaansche woorden. Door Raden Mas Ismangoon Danoe Winoto	594
De Latijnsche dissertatie van den predikant J. E. J. Capitein 1742. Door P. A. Leupe	609

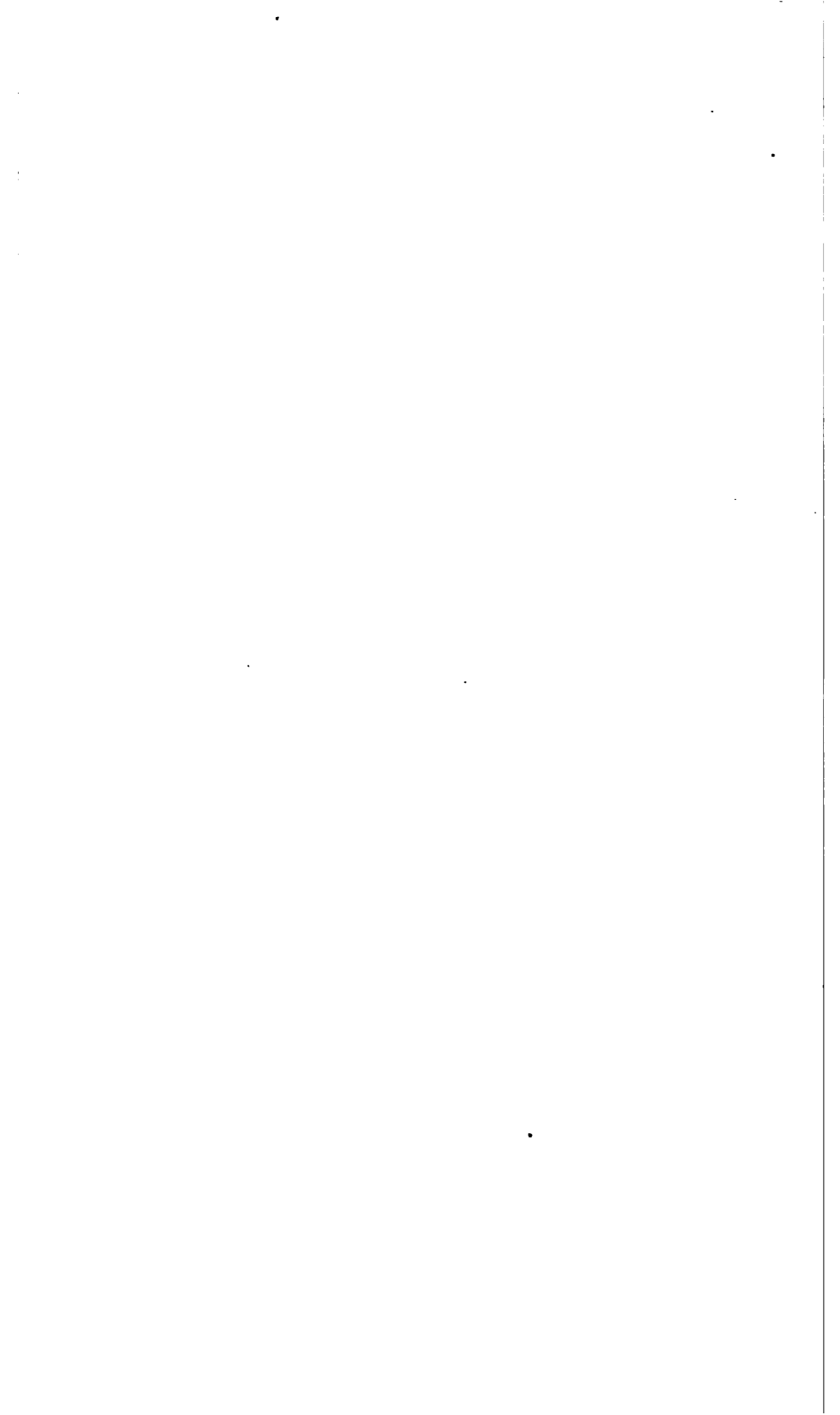

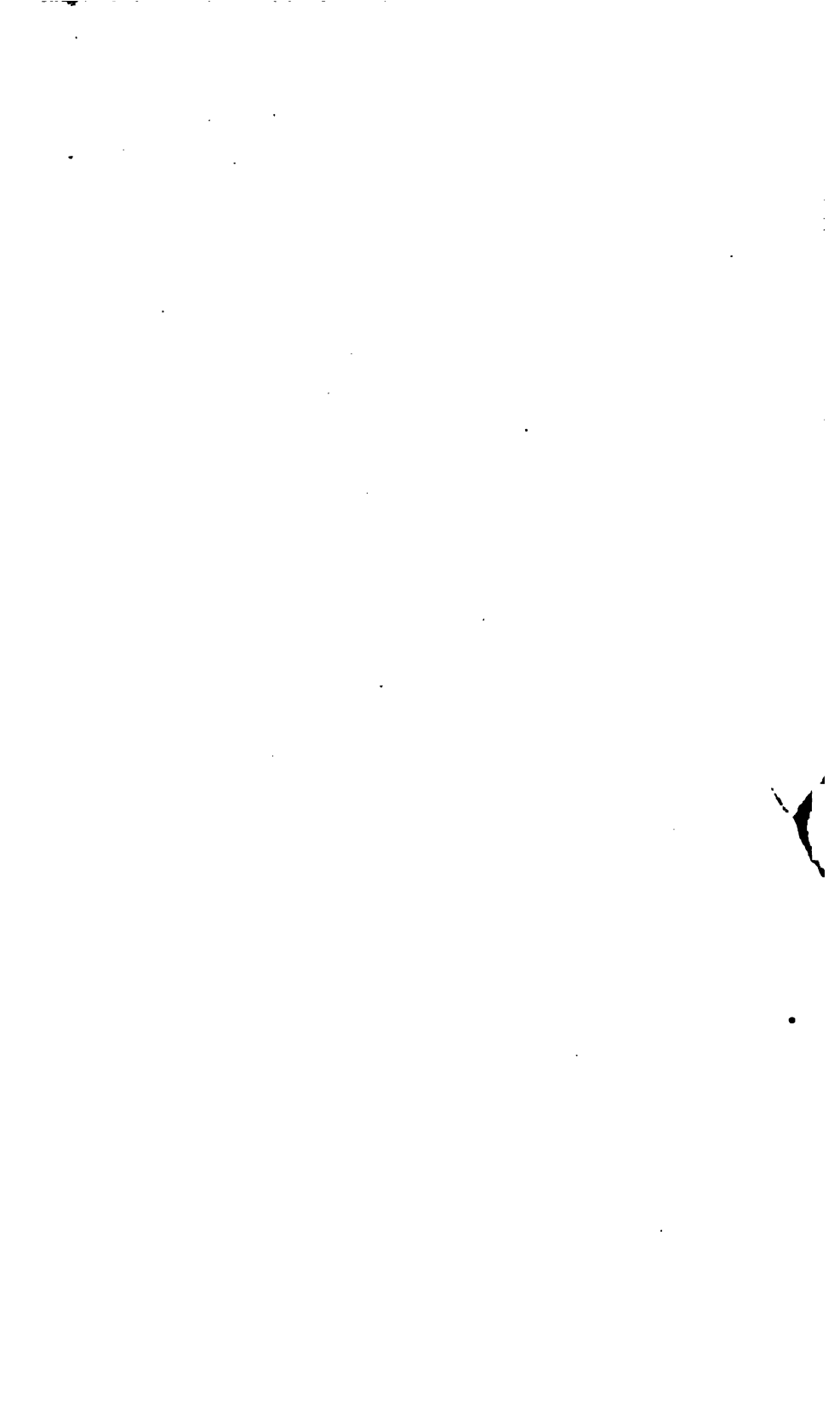

BIJDRAGEN TOT DE TAAL-, LAND- EN VOLKEN-
KUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË:

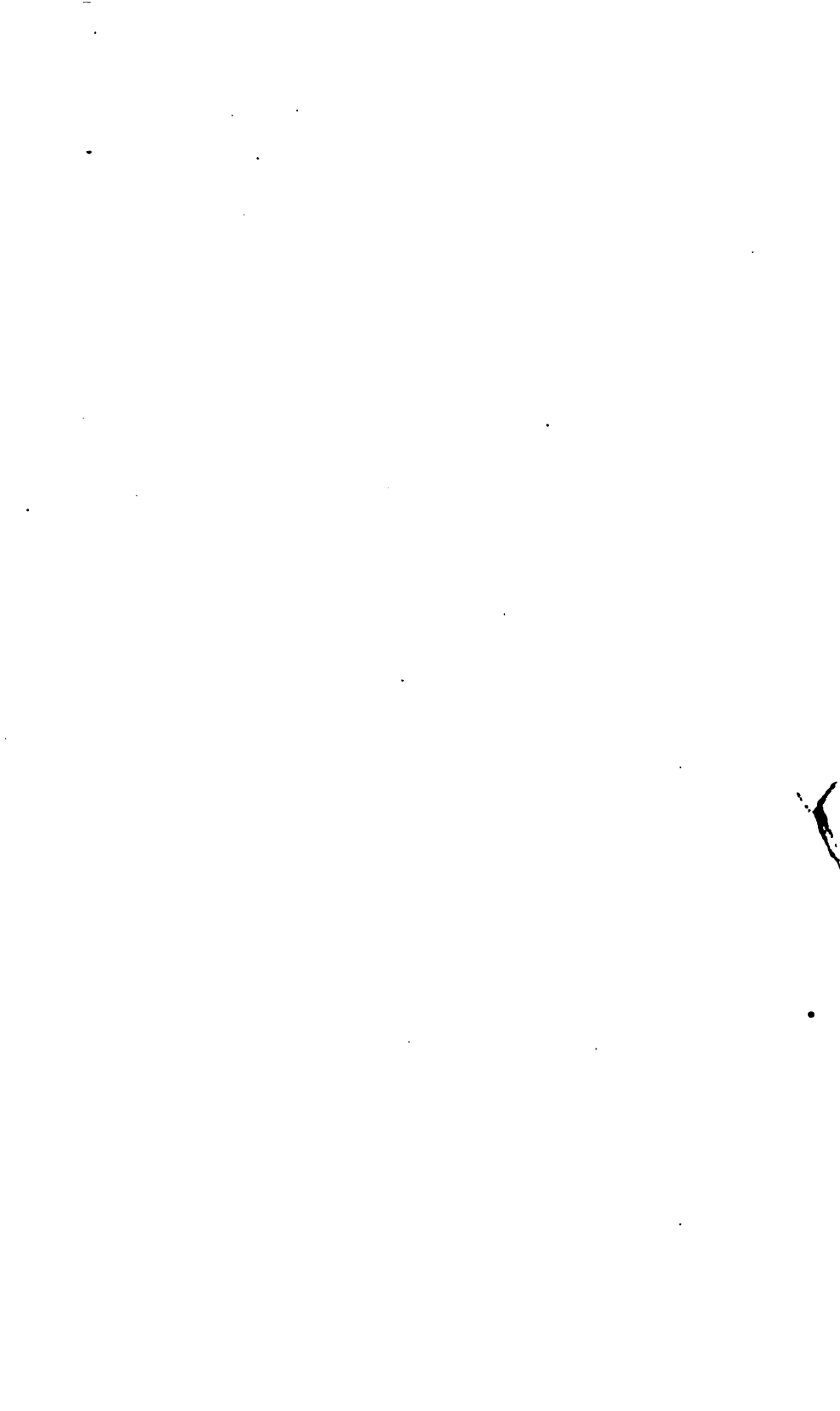
- 3e Volgr. Dl. I—XI . . . . . f 69.75.
Vorslag der Feestviering van het 25jarig bestaan van
het Instituut . . . . . f 0.90.
- 4e Volgr. Dl. I f 7.50. Dl. II f 8.75. Dl. III - 5.20.
- ABIĀSĀ, een Javaansch tooneelstuk (Wajang) met een holland-
sche vertaling en toelichteude Nota, door H. C. HUMME. f 2.25.
- ALPHABETISCH OVERZIGT VAN HET WERK VAN
S. VAN DEVENTER J.Sz. „Bijdragen tot de kennis van
het landelijk stelsel op Java,“ door J. BOUDEWIJNSE. f 1.25.
- BABAD TANAH DJAWI, in proza. JAVAANSCH E
SCHIEDENIS loopende tot het jaar 1647 der Javaansche
jaartelling. Met aanteekeningen van J. J. MEINSMA.
Eerste stuk: Tekst f 7.50. Tweede stuk: Aanteek. f 1.90.
- BLOEMLEZING UIT MALEISCHE GESCHRIFTEN, door
G. K. NIEMANN. Eerste stuk f 3.50. Tweede stuk f 1.50.
- DE REIZEN DER NEDERLANDERS NAAR NIEUW-
GUINEA EN DE PAPOESCHE EILANDEN in de 17^e
en 18^e eeuw. Door P. A. LEUPE . . . . . f 3.50.
- DE RIJSTKULTUUR IN ITALIE EN OP JAVA. Door
J. H. F. SOLLEWYN GELPKE. Met 11 kaarten . . . f 3.60.
- DE WAJANGVERHALEN VAN PĀLĀ-SĀRĀ, PANDOE
EN RADEN PANDJIE, in het Javaansch, met aanteeke-
ningen, door T. ROORDA . . . . . f 5.—
- JAVAANSCH E VERTELLINGEN, bevattende de lotgevalien
van een kantjil, een reebok en andere dieren. Voor de uit-
gave bewerkt door Dr. W. PALMER VAN DEN BROEK. f 3.25.
- MALEISCH LEESBOEK, door H. N. v. d. TUUK, 2e dr. f 1.40.
- NIEUWE BIJDRAGEN TOT DE KENNIS DER BEVOI-
KINGSSTATISTIEK VAN JAVA, verzameld door P.
BLEEKER . . . . . f 1.50.
- RECHERCHES SUR LES MONNAIES DES INDIGÈNES
DE L'ARCHIPEL INDIEN ET DE LA PÉNINSULE
MALAIE par H. C. MILLIES . . . . . f 6.—
- REIS NAAR DE ZUIDOOSTER-EILANDEN, in 1865, op
last der regeering van N.-I., door C. B. H. v. ROSENBERG. f 2.50.
- REISTOCHTEN NAAR DE GEELVINKBAAI OP NIEUW-
GUINEA in 1869 en 1870, door C. B. H. v. ROSENBERG.
Met platen en afbeeldingen . . . . . f 6.—
- SCHETS VAN DE RESIDENTIE AMBOINA, door E. W.
A. LUDEKING . . . . . f 2.50.
- G. SCHLEGEL, URANOGRAPHIE CHINOISE . . . f 18.—

11-1-10

3 2044 105 181 770

